

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سیرائیگی شاعری دارلقاء

مقالہ برائے پی ایچ۔ ڈی

سیرانکی شاعری و ارتقاء

از

نصر الشخان ناصر

متعلم پی ایچ۔ ڈی

بہاؤ الدین ذکریا یونیورسٹی ملتان

نگران

ڈاکٹر مہر عبدالحق۔ ایم اے پی ایچ۔ ڈی

ترتیب

- ۱۔ مہیاگ
- ۲۔ پہلا باب - زبان تے اوند اویورا
- ۳۔ بوجھا باب - لوک ورثہ
- ۴۔ تریجھا باب - شاعری دا جائزہ (موضوعات دے حوالے نال)
- ۵۔ چوتھا باب - اصنافِ سخن دا جائزہ
- ۶۔ پنجواں باب - سرائیکی مرثیہ
- ۷۔ چھیواں باب - سرائیکی شاعری دا پہلا دور
- ۸۔ ستواں باب - سرائیکی شاعری دا بوجھا دور
- ۹۔ اٹھواں باب - سرائیکی شاعری دا تریجھا دور
- ۱۰۔ ناناواں باب - سرائیکی شاعری دا پاکستانی دور
- ۱۱۔ ڈہرواں باب - نتارا (محاکمہ)
- کتا بیات

مندرجات

پہلا باب

صفحات

۵۲ تا ۱

زبان تے اوزدا ویورا

زبانوں کینو میں بنشیاں - مختلف نظریات - عظیم دادھی سندھ داتا ریخی تے تہذیبی پس منظر - منڈا دور -
 درادڑی دور - آریائی دور - ایرانی دور - بدھ مت دا دور - رائے خاندان دا دور - برہمن دور
 اسلامی دور - ناٹھین عصر - سکھاں دا دور - انگریزی دور - پاکستانی دور
 زبانوں دی ڈنڈ - جارج گریسن - ڈاکٹر محی الدین قادری ندور - ڈاکٹر سنیتی کار چرچی -
 ڈاکٹر مسعود حسین خان - ڈاکٹر سدھیشور رادوریا - ڈاکٹر شوکت سبزواری - ڈاکٹر سہیل بخاری
 سرائیکی زبان دا منڈھ - منڈا رکھتے سرائیکی - سرائیکی تے درادڑی لسانی رشتے -
 سرائیکی تے اسوری - سرائیکی تے دراچڈہ اپ بھرنش -

سرائیکی زبان دا ڈوجھا دور

سرائیکی تے عربی - سرائیکی تے فارسی - سرائیکی تے اردو - سرائیکی زبان تے ہمسایہ علاقائی
 زبانوں - سرائیکی تے پنجابی - سرائیکی تے سندھی - سرائیکی تے پشتو - سرائیکی تے بلوچی
 رسم الخط - قدیم تھانی رسم الخط - برہمنی رسم الخط - جوناگری رسم الخط - نثارو رسم الخط
 منڈا - اچی - کرٹکی - عربی رسم الخط - فارسی رسم الخط

ڈر جھاباب

لوک ورثہ

صفحات
۹۲ تا ۱۰۳

سرائیکی زبان دا تہذیبی زندگی مال تعلق - معاشرتی پس منظر - مذہبی پس منظر - سیاسی پس منظر -
 سرائیکی زبان دا ادبی ورثہ - الفاظ دا ذخیرہ - اکھاٹاں بھارے تے دعائیں - بھجارتاں - کھیڈاں دے بول -
 لوک قصے - لوک شاعری - لولیاں - پرنے دے گیت - موسماں دے گیت - فغلاں دے گیت -
 بکروالاں دے گیت - ملاحوالاں دے گیت -

چھلا - مورٹن - ٹہر - گانمنٹن - جھم دے گیت - باگی - بگڑو - سستی -
 سادن ماکھو - بوڈی - پھاکے - ٹپتہ - چہر نہ - ڈھولا - ماہیا - تورا - کلیاں
 ڈھہڑا - سندھی لولی - جھولٹو - رولو - موڈی - گچ -

تیر جھاباب

صفحات
۱۰۲ تا ۱۰۳

سرائیکی شاعری دا جائزہ موضوعات دے حوالے نال

سرائیکی شاعری دی اتسام - مذہبی شاعری - حمد شریں - دینی رسالے - منظوم عشقیہ
 داستاناں دے پرچہ حمد - کافی دے پرچہ حمد - ڈہرے دے پرچہ حمد - ڈوجیاں صفحاں دے پرچہ حمد - شاعری - نعتیہ شاعری
 نورنامے - مہراج نامے - تولد نامے - درد نامے - مچھلے مبارک - مولود شریف - نعت شریف - نعتیہ
 گہڑیاں - نعتیہ تورے - نعتیہ سہ حرفیاں - نعتیہ جوگی نامے - نعتیہ لوطے نامے - نعتیہ ڈھوے -
 بارہ ماہ عسکری - نعتیہ سہرے - دینی رسالے - صوفیانہ شاعری - اسمبلی بزرگاں دا کلام - حقانی
 قصے - صوفی شعراء - عاشقانہ شاعری - مزاحیہ شاعری - بانی شاعری -

چوتھا باب

اصنافِ سخن دا جائزہ

صفحات

۲۴۲ تا ۱۴۳

کافی - سرخفی - چرخ نامہ - دھولا - جوگی نامہ - گھڑولی - بارہ ماسا -
 ست دار - بہشت پاکس - ڈوہڑا - دُفہ - پوڑی - گانٹھن - طوطا نامہ - تورا
 جڈڑی - بیت - جگ نامہ - بحر - مثلث - محس - محس - عنزل - عنقیہ - ستان -
 ہیرا پنجاہ - سستی نپول - یوسف زینجا - سیلی مجزی - بیلاں چلیس - گاڈ نامہ - قصہ
 سہری بائی - نمیزنی مینترہ - سراپ - قصہ جلیسی - قصہ تیسیم انصاری - باغ دیہار کمانی -
 سستی -

پنجواں باب

سرائیکی مرثیہ

صفحات

۲۴۲ تا ۳۱۵

مقامانِ درجِ مرثیہ دا آغاز - عرب سیاحوں دی مآثرانِ درجِ آمد - قلمسطر دا دورِ اقتدار -
 حسینی پیمانہ دا کلام - اسماعیلی پیراں دا کلام - سولہویں صدی عیسوی درجِ مرثیہ قدیم دورِ شعراء
 کلامِ درجِ واقعاتِ کربلا دا تذکرہ - بارہویں صدی عیسوی درجِ مرثیہ - بارہویں صدی عیسوی درجِ مرثیہ
 تیرہویں صدی عیسوی درجِ مرثیہ - منتخب مرثیہ گو شعراء دا تذکرہ - سندھ درجِ مرثیہ -
 سرائیکی مرثیہ دے خاص گئی -

چھوٹا باب

صفحات

۳۱۱ تا ۳۴۹

سرائیکی شاعری دا پہلا دور - دینی شاعری دا دور

سیکسی ادوار دا خاکہ - ملتان تے اچھ علم و عرفان دے مراکز - تہذیبی وراثت - سرائیکی شاعری
دے ادوار دکی فہم - سرائیکی شاعری دا پہلا دور - مذہبی شاعری دا دور - ایس دور دے سیاسی سماجی
حالات ایدہ جی حضوریات - قدیم نمونے - تریکھی صدی دے سرائیکی دامنونہ کلام - سرائیکی دے شعر -
پتلی نمارے دا چرن - کوٹ مردن دکی کہادت - ہارون بن موسیٰ ملتان - حضرت خواجہ فرید الدین
گنج شکر - حضرت بہا الدین ذکیرا ملتان وادوڑ پڑھ - غزیری ملتان دکی تاریخ گوئی - حضرت
مردم جہانیاں جہانگت دے مہرے تاریخ فیروز شاہی واقفہ - منظوم تاریخ کہادت - سب توں
پہلا منظوم جنگ نامہ - پہلا مسلمان سرائیکی شاعر - سترھویں صدی دے عیسوی داکہ ہندرت عر -
گرنتھ وچ سرائیکی شاعری - قیدہ بردہ شریف دا منظوم ترجمہ - حلیہ مبارک - قیدہ شوقیہ دا
منظوم ترجمہ - حضرت لال - اسلیلی پیرتے گنان - پیر نور الدین - پیر شاہ شمس سبزواری - پیر
صدر الدین - پیر حسن کبیر الدین - محمد اعظم خان چانڈیہ - حضرت قبول فقیر - حضرت بابا فرید الدین
سعود گنج شکر - بابا فرید داکلام - خواجہ امیر خسرو - پیر اشہد - شیخ فرید الدین ابراہیم ثانی -
دمودر داکس دمودر - مولوی عبداللہ لاہوری - عبدالکریم جھنڈی - طیب شکرہی - حضرت شاہ
دلایت ملتان - شاہ حبیب تادری - حضرت سلطان باہو - شیخ عبداللہ ملتان
عظمت خان بڑائی - پارے لال - چوہدری نعمت رام نعمتی - سکندر خان سکندر - سید مان شیرازی
حافظ محمد شاعر - مولوی محمد حادق - سلطان محمد انصاری - عبدالباقی انصاری -

سئوال باب

صفحات

۳۲۳ تا ۳۲۰

سرایکی شاعری دادو جھادور

صوفیانہ شاعری دادور۔ ایسی دور دادو ادبی مکہ، ساڈرا علی حیدر لکنانی۔ پراخ اعوان۔ صدیقی لالی
مولوی لطف علی۔ احمدیار تونسوی۔ حاجی نور محمد شیر گڑھی۔ رحیل فقیر۔ حضرت سپہی سرت۔ صوفی مراد فقیر۔
تاج بخش گولو۔ عبدالحکیم اچری۔ خواجہ حکم الدین سیرانی۔ نواب دلی محمد ناری۔ حضرت پیر بگاڑو۔ پیر محمد اشد صدیقی فقیر
۔ حضرت حافظ محمد جمال۔ خلیفہ نبی بخش ناری۔ غلام محمد یاد پوری۔ عثمان فقیر ساگی۔ فقیر محمد یار فقیر
غلام حیدر شر۔ منشی غلام حسن گانمن۔ خلیل نزاری۔ امیر سعید میسر۔ حل فقیر ناری۔ بیدل فقیر ندھی۔ نامک
یرسف۔ امام بخش امام۔ مولانا عبدالغفور منٹونی۔ ہالیو فی رحیم اچری۔ حسین دیدر۔ خوش خیر محمد سبانی۔ سید
ذوالفقار علی شیرازی۔ ملک نور محمد نور امامی۔ نواب شاہ نواز خاں خادم۔ نواب محمد اکبر خاں شائق۔ سید ابر شاہ۔

المطوال باب

صفحات

۳۲۲ تا ۳۱۳

سرایکی شاعری دادو جھادور

حضرت خواجہ غلام فیض دادور۔ ایسی دور ویال ادبی خرمیاں غلام علی فقیر۔ خدا بخش فقیر۔ دریا خاں فقیر۔
پیر علی گوہر شاہ انزائندہ دادو تونسوی۔ مخدوم شاہ محمود گل محمد چشتی۔ حاجی محمد سیکین، دیوان غوث دل۔ مخدوم الملک سید
نیر شاہ۔ بی بی جنت مائی۔ دائی چچا بھلی حنفی ٹی۔ حاجی تاپو۔ مدرس سیکس۔ غلام ماسٹر شہ۔ چتو س گئی
شاہ محمد دیدر۔ سیر علی مراد خاں تاپو غورج۔ فقیر دانی ڈنو۔ مینگو فقیر۔ پیر شہزاد شاہ۔ سید شہزاد
سید مہر شاہ۔ حضرت خواجہ غلام فرید۔ خواجہ فیض دلی شاعری کوی خصوصیات۔ غلام سکندر غلام۔ مولوی فیروز
مولوی نور الدین سیکین۔ صوفی رحیل شاہ۔ مولوی غلام محمد جازئی۔ شاہ فیروز نقشبندی۔ سید ماضی شاہ،
سمن بخش شہزاد پوری۔ مولوی انبختی ندوی۔ مولوی محمد مولائی۔ غلام سکندر سیکین۔ سربا فقیر۔ محمد کھٹیاں
عمر خان شاہد۔ مولانا برنوردار خوشدل۔ سید محمد فرشت۔ سہرا کورسے خان جتوئی۔ محمد عظیم خان عظیم۔
مشتاق رضا۔ حافظ اشد بخش طالب۔ غلام فقیر بلوچ۔ حاجی دلی محمد عاجز۔ خوشی رام۔ ہمت علی شاہ
رضوی۔ سیر علی نوز خان ناز۔ مائم فقیر۔ حافظا مادی ڈنو۔ سیر علی نوز علوی۔ حضرت احمد یار

سیر مبد العسین سانگی - تامضی فیر محمد قانع - غلام فقیر - کمال خان نگسی - خواجہ عاتق جوری - محمد بخش نائق -
 حافظ فتح محمد قادری - چوہدری مل مست - بابا علی شاہ - مولوی اشد بخش جان باز - سید طلال کلیم سید جان شاہ مجروح
 اشد بخش نائق - مخدوم دیوان دلایت شاہ - مولوی احمد یار - خواجہ محمد یار سیدی - خواجہ نذکر کرم - جان محمد گلز
 سید مبارک شاہ - تامضی محمد عارف - سیال محمد بخش نورز - محمد مٹھا - منشی تیغ علی قسمر - مولانا نور محمد - کمر - اشد ڈیوا
 پربخش - مفضل ملتانی - مولوی غلام حیدر خدا - گل محمد عاشق ملتانی - خادم کھن بیلوی - جند ملتانی - تامضی
 امام بخش شیخی۔

صفحات
 ۵۳۸ تا ۳۹۳

نوال باب
 آسرا نیکی شاعری داچوتھا دور

پاکستانی دور - پاکستانی دور دیاں خصوصیات - مخدوم محمد بخش پیر حضور الدین عاصی - مخدوم نوہار سیدی -
 سخا راضی فقیر - منشی برات علی - خوشتر ججری - مولانا نصیر الدین خرم بہادر پوری - مولانا عزیز الرحمن عزیز -
 حابر مبارک پوری - بابا شیر محمد شیخ - یتیم جتوئی - نور محمد سائی - حافظ عبد اکبر ایم دشار - فیض محمد چپ
 صالح محمد صالح اشد آبادی - سید عاصم ادجوری - مولانا عبد المالک صادقی - خواجہ محمد دینی سینی -
 غلام حسن حیدرانی - غلام حیدر مستانہ - بیگم نصرت عبدالرشید، محمد رمضان سیر شاری - محمد امیر مجروح
 جان باز جتوئی۔

پاکستانی دور دا ڈوجھا حصہ (جدید شاعری)

سید حسن رضا گرویزی - حبیب نائق - رشید قیصرانی - ارشاد تونسوی - سید حسن نقوی - اسلم جاوید

انجسمن شماری۔ احسن داگھا۔ ممتاز اظہر۔ مینر ناظمی۔ ممتاز جید ڈاہر۔ سلیم احسن۔ ارشد عثمانی
 ریاض رحمانی۔ زبیر سرد سائردی۔ قیس فیدی۔ ارشد مائانی۔ دشتاد کلا پنجوی
 صدیق طاہر۔ نقوی احمد پوری۔ اقبال بانو۔ اقبال سوکڑی۔ عزیز شاہد۔

ڈاہواں باب نتارا (محاکمہ) صفحات ۳۹ تا ۵۶۵

کتابیات

- ۱، کتاباں
- ۲، غیر مطبوعہ
- ۳، انگریزی کتاباں
- ۴، رسالے تے اخبار
- ۵، زبانی روایات تے انٹرویوز
- ۶، ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان

مہابگ

ادب انساناں دی سانجھی وراثت ہوندے۔ ادب یک ایجھا شیشہ ہوندے جس وچ اوں عہد دی تاریخ۔ تہذیب ثقافت۔ دسیبی ورت ورتاوے۔ لوکاں دے ڈکھ سکھ۔ سوچ فکر سب نشا بر تھندے۔ سرائیکی زبان دے شعری ادب دی کہانی حرف ڈول وڈے شاعراں، مولوی لطف علی اور حضرت خواجہ غلام فرید نے دے چودھاروں گھدی ہئی۔ ایں توں علاوہ صدیاں تے کھڈیے بے شمار مل مہانگے شعری ادب دی سونہر روئند نہ ہون دے برابر ہی۔ ایں موضوع دے انتخاب دا وڈا مقصد ایہو ہاکہ وادی سندھ دی ایں قدیم زبان دے عظیم شعری سرمائے کوں کٹھا کیتا ونجے۔ شعری ادب دی ہزار سالہ تاریخ دے باقاعدہ ادوار مقرر کیتے دجنن اور شعراء دے کلام دا تنقیدی جائزہ گھنڈیں ہویں انھاں دے مقام دا تعین کیتا ونجے۔ اے ہک اوکھاتے بنظاہر دس کنوں باہر کم گلدایا۔ سرائیکی زبان وچ وافر کتاباں دی نایابی۔ وسائل دی کمی اور ایں سطح تے پہلے توں تحقیقی مواد دے نہ ہون یادوں ساڈی راہ وچ ڈھیر ساریاں مشکلاں پیدا تھیاں۔ مگر حضرت خواجہ غلام فرید نے دے ایں مصرع نے میکوں غزم تے حوصلے دا ہک نواں رستہ ڈکھایا۔

تخل مارو دا پینڈا سارا تھیم ہک پہلانگ !

میں ہوں ہوں سرائیکی زبان دیاں چھیاں تے ان چھیاں کتاباں تے شعری مواد کٹھا کرن شروع کیتا۔ ملتان تے بہاولپور توں علاوہ پاکستان دے جس جھے وچ دی کہیں سرائیکی کتاب دا ڈس پیا۔ اٹھال بچج تے اونکوں حاصل کیتا۔ ایں طرح صوبہ سندھ وچ جتھاں لوکاں دی بہوں وڈی آبادی سرائیکی زبان بولیندی اے۔ اٹھال کئی مہینے جا جاتے ونج تے گول پھول کرنی پئی۔ سندھ وچ چھیاں ساریاں کتاباں سندھی رسم الخط وچ ہن۔ انھاں کوں پڑھن سمجھن اور سرائیکی دے موجودہ رسم الخط وچ منتقل کرن واسلہ اپنی جاتے ہک بہوں وڈا اوکھ ہئی جیکوں نبجایا۔ صوبہ سرحد وچ ڈیرہ اسماعیل خان دے انھاں علاقیاں وچ سرائیکی ادب دی تلاش کیتی۔ جتھاں ایں توں پہلے کوئی تحقیق کرن کیتے کینا اپڑیا ہا۔ ایہودجہ ہے کہ میڈے کوں ہن تیں بے شمار کتاباں جر جھیاں ہک صدی پہلے آگرہ۔ بمبئی۔ ساڈھورا۔ میرٹھ اور امرتسر کوں چھیاں ہن کٹھیاں تھی گیاں۔ کئی نادر مخطوطے نصیب بڑیئے اور میں ایں قابل تھیم کہ ایں مقارے وچ پاکستان دے چارے صوبیاں دے ڈھیر سارے سرائیکی شاعراں دا ذکر کر سگیاں۔

سرائیکی زبان دے شعری ادب دی ہزار سالہ تاریخ کھنڈیں ہویں میڈے اگول ڈوجھاسب توں وڈا مسد ایندے ادوار دا تعین تے ایندے شعری ارتقاء دا جائزہ گھنن ہئی۔ ادوار دا تعین کریندیں وقت انھاں سارے عوامل

تے تفصیلی بحث کی جاتی ہے۔ جنہاں کوں سائنٹسٹس رکھتے سرائیکی شاعری کے دور مقرر کیتے گن۔ دل ہر دور کے شروع و تہج اول عہد کے سیاسی اور سماجی حالات دا دیور اکتا گے۔ اول دور دیاں ادبی خوبیاں کوں بیان کیتا گے اور اول دور کے نمائندہ شعراء دی نشانہ بھی کیتی گئی ہے۔

شعری ادب کے ارتقائی جائزے واسطے اساترے صورتاں اختیار کیتیں۔ سب توں پہلے موضوعات اور معنوی اقسام کے حوالے نال پورے شعری ادب کوں پنج عنواناں دے تحت جانچے۔ ایس طرح دینی شاعری، مہینا، شاعری، عشقیہ شاعری، مزاحیہ شاعری تے ملی شاعری کوں ہک بے توں نکھیرتے پیش کیتے۔ ایس توں بعد اصنافِ سخن کوں سائنٹسٹس رکھتے ہک ہک صنف دا عہد قدیم توں گھن کے اچو کے دور تیں ارتقائی جائزہ گدھے۔ اظہار کے اول سانچے و تہج جیڑھے عہد و تہج جو جو تبدیلیاں آئیں او بیان کیتیں اور اول صنف سخن دے بھرویں اور نمائندہ شعراء دا تفصیلی تذکرہ کیتے۔ اخصاں و تہج ڈھیر سارے شعراء ایچھے دی ہن جنہاں ہک توں زائد اصنافِ سخن و تہج اپنے تخلیقی جوہر دکھائیں اور ہر پاسے اپنا ہوکا سکد جائے۔ ایس کیتے ضروری ہئی کہ موضوعات اور اصناف کے علاوہ ہر دور کے شعراء دا زمانی ترتیب نال جائزہ گدھا ونجے۔ ایندے واسطے چار ابواب و تہج مجموعی طور تے تمام منتخب شعراء دا ذکر کیتا گے۔ اسے ترے راہیں اختیار کرن نال زبان دی پوری شعری تاریخ نترتے سائنٹسٹس آگئی ہے اور ایس بھلا ندرے دی گنجائش باقی نہیں رہی۔

ایس مقالے دا پہلا باب زبان دے لسانی جائزے واسطے مخصوص ہے۔ ایس باب و تہج سرائیکی زبان دے وطن عظیم وادی سندھ دا تاریخی تے تہذیبی پس منظر بیان کرن دے بعد زبانوں دی واد۔ سرائیکی زبان دے خاندان۔ اُردی ابتدائی حالات اور دراوڑی زبانوں نال اُردے رشتے اُتے بحث کیتی گئی ہے۔ ایندے بعد سرائیکی زبان کے عربی، فارسی اور اُردو نال لسانی روابط دا دیور اکتا گے۔ اور دل تمام پاکستانی زبانوں سندھی، پشتو، بلوچی، برہموی اور پنجابی نال اُردی سنگت ساتھ تے گال مہاڑ شامل ہے۔ چھیکڑ و تہج منڈھ قدیم توں اچ تیں ایندے رسم الخط دی تاریخ بیان کیتی گئی ہے۔

دوہجے باب و تہج سرائیکی زبان دے لوک ورثے کوں پیش کیتا گے۔ ایندے و تہج بھارتاں۔ کھیدیاں کے پول۔ موسماں۔ فصلوں۔ ملاحواں دے گیت۔ ویب تے کلیپ دے گاؤں۔ اور لوک گیتاں دیاں مقامی تمام اصناف بیان کیتیاں گن۔ پنجاب و تہج رانج سرائیکی لوک گیتاں دے علاوہ سندھ دیاں مخصوص لوک اصناف کوں دی شامل کیتا گے۔ تاکہ شاعری دا جائزہ گھنن توں پہلے ایس زبان دے لوک ادبی ورثے دا علم تھی ونجے۔

سرائیکی شاعری دا گھیر بھوں وسیع ہے۔ ادب کے تفصیلی مطالعہ واسطے ضروری ہئی کے پورے سرائیکی شعری ادب کوں موضوعات اور اصناف کے حوالے نال انج و انج پرکھا ونجے۔ تریچھے باب و تہج اساترے موضوعات

کوں سامنٹری رکھیے تے چرتھے باب و تہج اصناف سخن کول۔ ایس طرح پوری شاعری و نڈ و لہجے تے سامنٹے آگئی اے۔

سرائیکی شاعری ادب دا بہوں وڈا حصہ مرثیہ نگاری تے مبنی ہے۔ ملتان منڈھ قدیم توں مرثیہ نگاری دا گڑھ رہیے۔ پورے پاکستان اور ہندوستان و تہج سرائیکی مرثیہ نگاری کول ہک ممتاز مقام حاصل اے۔ ہیس کیتے اسان پنجواں باب نولکلا مرثیہ نگاری واسطے مخصوص کیتے اور ہر صدی وار علیحدہ علیحدہ مرثیے دی ٹور کول بڑھٹے۔ مرثیہ نگاری دی روایت و تہج کیا کیا تبدیلیاں آنڈیاں رہ گن اور کہناں وڈے مرثیہ نگاراں نے اپنے علم فن نال ایس دا دامن بھریے۔ ایس باب و تہج شامل اے۔

سرائیکی شاعری دا منڈھ توں اج تیں مطالعہ کیتا و بچے تال چار وڈے دور سامنٹری آندن۔ پہلا دور مستقل کہانیاں دے لحاظ نال ۵۰۰ء توں شروع تھیندے اور ۱۱۰۰ء تیں توڑ پکڑے۔ ایندے بعد ڈوجھا دور ۱۱۰۰ء توں شروع تھی تے ۱۲۴۳ء مطابقت ۱۸۵۴ء تیں محیط اے۔ تریجھا دور ۱۸۵۴ء دی جنگ آزادی دے بعد دی سیاسی و سماجی صورت حال نال گنڈھوڑ اے اور اے دور قیام پاکستان تیں چلے۔ قیام پاکستان دے بعد سرائیکی شاعری و تہج نویں سوتھ اور نویں فکر دے ایرے بدھے ویندن۔ ایس پاکستانی دور دے بڑوں حصے ہن۔ پہلے حصے و تہج روایتی شاعری دا تسلسل قائم ہے تے ڈوجھے حصے و تہج جدید شاعری دا آغاز تھیندے۔ لہذا ایس مقالے دے چھویں۔ ستویں۔ اٹھویں اور ناٹویں ابواب و تہج زبانی ترتیب نال ہر دور دا جائزہ گدھا گے۔ اول دور دیاں ادبی خصوصیات گنڈھ وایاں گن تے ہر دور دے نمائندہ شعرا دے حالات زندگی اور فن تے گفتگو کیتی گئی تاکہ ہر پاسوں سرائیکی شاعری دے ارتقاء تے دید بھرائی و تہج کئے۔

مقالے دا چھیلڈی باب ہن تیں دی ادبی ٹور دا سمجھنا اے تاکہ کھے ساہ و تہج سرائیکی

زبان دی شاعری دے ارتقاء کول جانٹرن و تہج آسانی تھیے۔

میکوں ہک بی گال عرض کرنی ہے کہ حواشی ہر صفحے دے تلویں حصے و تہج دزج کرن دی بجائے

ہر باب دے چھیلڈی و تہج ترتیب نال تحریر کیتے گن۔ چھپے ہوئے مواد کول علاوہ قلمی کتاباں۔ شغیات دے

انٹرویوز اور ریڈیو پاکستان دی ساؤنڈ لائبریری کول دی مدد حاصل کیتی گئی اے۔

میں اپنے مہناں و تہج ڈاکٹر غلام علی الانی۔ پروفیسر و نڈا د کلانچوی۔ سیٹھ محمد عبدالرحمن۔

فدائے اطہر اور الہی بخش سوڈائی دا شکر گزار ہاں جنھاں میڈی ہر طرح تے مدد کیتی اور اپنیاں لائبریریاں

وچوں کتاباں عنایت فرمایاں۔ ایس مقالے دی کتابت کیتے و حید عباس بخاری تے رب نواز محمدی دا

شکریہ ادا کرینداں۔ اپنے استاد مہر عبدالقادر پٹیوی رہنمائی۔ مدد، سرپرستی اور حوصلہ افزائی دے بغیر

اسے مقالہ ہرگز توڑ نہ بیچ سگدا ہا۔ میڈے کول او لفظ کینی جو شکرے دے طور تے انھاں دی خدمت و ترح پیش کراں۔ صرف دعا کرنیواں کہ اللہ سبب انھاں کول بھاگ بخت لاوے تے انھاں دی عمر وراز کرے۔

نصر اللہ خان ناصر

۱۵ جون ۱۹۸۸ء

پہلا باب
زبان تے اوند اویورا

زبان کیوں بٹری

زبانیں دادیورا بک ایجا گنراج ہے جیندی تند تک بک ہے نال آڑو پٹ ڈسدا ہے۔ اس نکیرے دتج اس ڈوی پہلی پوڑی اور دیا بڑوے جہاں زبان واساج کینا بٹریا ہی۔ انسان بانڑے ڈیندا لگھو اندھارے غاراں دتج رسدا ہا۔ لفظاں دے ذائقے اولہا جاں کینا چکھے ہن۔ حرفاں دیا سونہ ادوں کینا پئی ہی۔ اڑھڑا چکاٹ بکاٹ نال ہی اپنا مدعا بیان کریندا ہی۔ دنیا دے سارے چرند پرند اپنے نرگھ توں قسم قسم دیاں بولیاں تے الا کڈھوتے بک ڈوجھے کوں ڈور بھوتوں چتریندن یا آپس دتج کوئی خاص گال سمجھاوئی ہر دے تاں خاص قسم دیاں آوازاں کڈھیندن۔ بالکل ایویں انسان نے اپنی زبان دا آغاز کیتا۔ اگلے وقتاں دے انسان کوں سب توں وڈا مسلہ خوراک دا پیش رہندا ہی۔ شکار دیا گول پھول تے ادوں حاصل کرن تے اوندی جیتی دا دارومدار پئی۔ کیوں جو اجاں تیں ادوں راہی راہی دیا جاتج کینا تھی پئی۔ ایندے علاوہ سمیت تے خراب مرساں دیا تکھاتی تے اودھت ادوں کستیندی رہندا ہی۔ بک پیادو داسلہ اوندی اپنی حفاظت دا ہی۔ جنگلی جانورال۔ قدرتی آفات تے ان چھتے دشمنوں توں بچاؤ اوندیاں سب توں وڈیاں لوڑاں ہن۔ ڈر۔ موخو۔ خوشی یا کہیں خاص اطلاع کیتے پرانے زمانے دا انسان خاص قسم دیاں آوازاں یا چیکاں کڈھوتے اپنے سنگیاں کو سمجھدا ہا۔ ایویں غراہٹ نال دیا ڈوجھے تیں اپنا مطلب بجاوئن دیا کوشش کیتی گئی۔ کافی مد گنراج کے بعد تے دل دل اٹھاں مخصوص آوازاں کوں ڈہراون نال اول وسیب کے انسان اے ہلارے سمجھن لگ پے جو ڈوجھے بندے کوں ایں ویلے کہیں دندے کنوں خطرہ ہے۔ ادوں کہیں مدد دیا لوڑ ہے۔ اوندی خوراک مک گئی ہے۔ یا ادوں کتھاہیں شکار لہیے۔ اور جوبی آوازاں تے جیہاں نال ادوں آوازیاں دا اولدا ڈیندے ہن۔ اے خاص غراہٹاں ہلارے تے جیہاں قدیم زمانے دیا سب توں پہلی زبان ہن۔ ہرے ہرے اٹھاں بے ہنگم آوازاں دتج موقع مل دیا نسبت نال تاثر دیا پیدا تھیندا گیا۔

زبان کے کجہ ماہراں دا خیال ہے جو سب توں پہلوں تھو۔ چہرے تے بت دے ڈوجھے جیہاں نال کتیاں گیاں شارتاں زبان دا منڈھو بٹریاں۔ جہاں لفظ نہ جیسے ہن تاں اول وقت دا لنگ دام انسان اپنی گال سمجھاوئی کیتے کجہ خاص قسم دے اشارے کریندا ہی۔ اول اپنییاں بنیا دیا لوڑاں دے اظہار کیتے کجہ شارتاں پکا گدھیاں ہن۔ اے شارتاں ہرے ہرے بک توں بے انسان تیں بکھریاں گیاں تے ایں طرح اے مخصوص اشارے ہرے ہرے تیں سمجھیندے گئے۔

جما بت کے گاؤں سے دیوں حاجتاں دودھ دیاں گیاں۔ قدیم زمانے دا انسان ویسے نال نال اگواں
تھیندا گیاں۔ آپس کے میل جول نال ڈھیر سارے لوکاں چیزاں کے مشترک نال مقرر کر گھدے۔ اندازاں
تے آوازاں تے اتفاق کر گھداتے کمانی لوگ انھاں کوں بوجھاں سمجھن بگ پے۔ ایس طرح نراں یا
کھاں سال پہلے زبان دا سماج وجود وچ آیا۔ انسان نے چنگی طراں بولن کڈن سکھا۔ ایندا اپکا ڈوس
اجاں تیں انانی تحقیق نی لاسگی۔

یورپ دے ڈھیر سارے سیانے زبان بنن کے ایس تیاں تے یقین رکھن۔ انھاں وچ پگڈ۔ نائرتے
میکس نکلر قابل ذکر بن۔ ایس توں ہٹ تے دیا کہ نظریے پیش کیتے گن۔ جیڑے اساڈی عقل نی گھدے
یسپرسن دا آکھن ہے کہ پہلے پہل بولی وچ وڈے وڈے بول ہوندے بن۔ جیوں قدیم زمانے دا انسان
گاتے پیش کریندا ہئی۔ اوخوشی تے سرمستی وچ انسان دے گلے وچوں نکلن والی گنگناہٹ کوں بولی
دیا بنیاد ہنریندے۔ اینویں ہک بے ماہر ڈاکٹر الگنڈر مرے۔ یورپی بولیاں دیا تاریخ وچ آہدے
کہ ابتدا وچ بول بن جیڑے پھڑکی ہک ٹک توں نکھتے بن۔ انسان کنسی پیڑھیاں تیں انھاں کوں
جو در تیندا رہیا تے دل آبتہ آبتہ ایندے وچ وادھا تھیندا گیا۔

اساڈے ہک ملکی ماہر لسانیات ڈاکٹر سیل بنجاری زبان کے آغاز بارے انھاں سارے نظریات کوں منن
توں انکارا بن۔ او اپنی کتاب "ارو کاروب" وچ وڈی تفصیل نال انھاں تیاں کوں رد کریندن
تے ایسا ہک نو لیکانکر یہ پیش کریندن کہ جیویں سہیل جایا پال مختلف چیزاں کیتے شروع شروع وچ نو
لنگھ گھرنیدے۔ پائی کوں بو آہدے۔ کھیر کوں بھاپا تے وڈے دیا آسانی نال اوندی گال سمجھن لگدن
اوجوں جوں وڈا تھیندا ویندے۔ اوندے لفظ درست تھیندن ویندے تے آخر کچی زبان توں او ہک کچی زبان
تیں پنج ویندے۔ اینویں زبانوں دا پہلا پڑ بدھا۔ ادا بن

"شارت۔ چیک تے بولی من دیا سوچ بوسن دے انج انج ڈھنگ بن جیڑے انانی سماج وچ
سدا توں نال نال گلے آندن۔ نہ کوئی ہک ڈوبھے کے پھول آئے نہ کوئی ہک بے توں نکھنے۔ چیک
تے بولی ڈوبھے ہی معنی دار ہوندن۔ پر انھاں وچ بناوٹ دا فرق ہوندے۔ چیک کے بول ہک ڈال
تے اساڈی بولی کے بول ہک جوڑ ہوندن۔ جیویں ہر تیانہ ہال پہلے پہل پورا بول بولیندے تے بول کوں
آوازاں وچ وندن داکم پوں بعد وچ شروع کریندے۔ اینویں ہی ہر انانی سماج نے دیا پھول
پہل ایجھی بولی نال کم چلایا جیدے بول ہک ڈال ہوندے بن جیڑے انج دیا تھورے پوں ہر بولی
وچ گولے وچ سگدن۔ ایندے پھول اوں نے پولاں کوں آوازاں وچ وندن تے آوازاں
توں بول بنائے تے کچی تے ہک ڈال بولی توں ہکی تے ہک جوڑ بولی دیا بنیاد رکھی تے ایہو ہکی تے
ہک جوڑ بولی اسوں سب آجکل بولیندے پے ہس۔"

زبان سے آغاز بارے افعال سارے نظریات کے دلوں کے بعد اس کے اکھنڈ چندے میں کہ زبان اوج
کوٹریں جو ہوں ترقی کر گئیں۔ ہک پئے کے میل جول نال۔ ہک پئے کوں ڈے گھن تے پہوں سارے خالی
گتھے پور تیج گھن۔ اٹھاں گھن دیاں زبانوں نے آیت و تیج مدتاں توٹریں لفظاں کے داندے کیتے۔ دے
کے نال نال نویں نویں لفظ گھڑ تیج تے زبانوں و تیج شالی تھنڈے ریہے۔ مگر لفظاں کے ایس اٹھ سمندر
کے باوجود شانتاں تے بے لفظ آوازیں دیاں زبانوں تے اوڈا سماج انسانی وسیب و تیج آوازیں لگا آندے۔
صوتی۔ عفری تے حرفی اشارے اسانڈی روزمرہ زندگی و تیج پہوں دوا حصہ رکھن۔ دنیاوی ہک پر دھری
چنڈ و تیج کوشن والا بندہ جیڑے پئے کہیں اٹھ سہنیں خطے کے بندے نال ملدے تاں ایسے اشارے اونڈی
زبان واکم ڈیندن۔ ایندے علاوہ بے شمار بے لفظ آوازاں ایجھے سہنڑ نال بڈو جھے تیں مقصد پھیندن
جیویں زبان واکوئی باتا عدہ لفظ یا جملہ۔ سرائیکی زبان کیوں جو ایک قدیم زبان ہے۔ ایندے واسیاں
نے اظہار کے ایس قدیم انداز کوں اجاں تیں اپنے اندر سامنہیا ہر یا ہے۔ سرائیکی وسیب و تیج ورتینڈے
بے شمار صوتی۔ عفری تے حرفی اشاریاں توں اسے معلوم تھنڈے جو ایس زبان بولن واسے لوکاں واکا بندھا
اوج تیں عہد قدیم نال پہوں گھانا ہے۔ زبانوں کے ایس ترقی یافتہ دور و تیج ہن تیں بعض عجیب و غریب
آوازاں تے اشارے افعال اظہار واک ہک پہوں دوا وسیلہ ہن۔ کہیں کوں الکار کرنا ہر کے تاں ہنیں یا نہ
اکھنڈی بجائے سر ہلاتے نفی دا اظہار کیتا ویندے۔ ایس عفری اشارے کے علاوہ ڈو لکار کوں وکی
استعمال کیتا ویندے۔ اسے صوتی اشارہ وکی ہنیں کے مفہوم و تیج استعمال تھنڈے۔ کہیں کوں بھانڈا
ہر کے تاں اوکوں بڈو بڈو ویندے۔ اینویں حرفی اشاریاں و تیج کال کوں اڈاؤں کیتے بڈو ڈو یا کوکو
اکھیا ویندے۔ عفری اشاریاں و تیج چپٹی وچا تے جلدی یا فٹاٹ چتوایا ویندے۔ کہیں کوں لعنت ملاتے
کرنی ہر کے تاں پنچے اٹھیاں ترڑ تے بجا بڈو ویندے۔ اینویں شکوے اڈنہ کیتے ہک اٹھ لکھری
کیتی ویندی ہے۔ ایس توں علاوہ اکھ۔ چپ۔ سر۔ موندے۔ پیرے بت کے بڈو جھے حسیاں کو باجلا
تے مفہوم قسم کے اشاریاں نال اظہار تے مقصد حاصل کیتے ویندن۔ حرفی اشارے وکی عام استعمال
تھنڈن۔ ہاں یا اوں ہوں۔ افسوس واسطے اوسے۔ اٹ۔ کتے کوں سڈن کیتے تو او تو او۔
چڑیاں یا جھار اڈاؤں کیتے ہر۔ ہر۔ ہا ہا۔ کتے کوں اٹی بڈاؤں کیتے جو او۔ جو کوں وٹھے
"دھو دھو"۔ "اکھ کوں پھانڈا ہر دے تاں پٹش پٹش"۔ مینہ کوں پانی پلاؤں کیتے "جھی جھی"۔
ایس طرح کے بے شمار اشارے افعال رائج ہن۔ جس دیاں کال اسے ہے کہ بعض اوقات لفظ
تے اشارے بڈو ہنیں کٹھے وکی استعمال کیتے ویندن۔ اکھنڈ و مقصد اسے ہے کہ انسانی اظہار کے
اسے پرانے سنگتی اجاں تیں انسانی وسیب و تیج گور تھنڈے پن تے لگدے ہنیش ورتینڈے رہن۔ بھانویں
زبانوں کتنی ترقی کیوں نہ کرو ہن۔ جوں جوں دنیا ترقی کریندی ویسے زبانیں کے دامن وکی وسیح

تھذے ولین۔ انھاں دے گھیر بھلیدے ولین تے انسان جیڑھا جو لغو دا محتاج ہے۔ بول دے وکیر ورتج
 ورتنڈا ویسے ایٹکوں دینا تے کھڈیاں ہزاراں زبانوں تے بولیاں تنگ ڈسن بن تیں یک اندازے موجب
 پوری دنیا ورتج ست ہزار باقاعدہ زبانوں موجود ہن۔ عرب برانظم امریکہ ورتج ڈو ہزار دے تیب مختلف زبانوں بولیاں
 ورتن۔ آسٹریلیا ورتج پنج سو باقی ایشیا افریقہ برانظم یورپ دے لوگ بولیندے ماہرین لسانیات انھاں
 زبانوں دے اٹھ وڈے لسانی گروپوں ورتج ورتنڈا کرتن۔ دنیا دے ہر زبان تے بولی دا اپنا یک علاقہ تے
 ویب ہے اوندا مزاج اپنا ہے۔ بولی ہمیشہ اپنے تلی ورتج ورتھا ہے جیکوں اوندا تلی ویب یا ویس بڈیا
 ورتے۔ سرائیکی زبان جا پڑن توں پہلے اسکاں اوندا ویس دی تاریخی تہذیبی تے ثقافتی پھول
 کرنی پوسی۔

عظیم وادی سندھ دا تاریخی تے تہذیبی پس منظر۔

عظیم تہذیبوں ہمیشہ پہلے پیل دریاواں دے
 گنڈے تے آباد تھیندے۔ قدیم زمانے دے انسان نے سب توں پہلے انھاں جا پڑن کوں اپنا ممکن بنا لیا جتھاں
 پانی، جنگل تے زرخیز مٹی۔ وادی سندھ دا علاقہ پیوں زرخیز مٹی۔ انھاں کس شے دے مقورہ ہئی۔
 عظیم تر وادی سندھ جوں عظیم دریاواں دے جھولی ورتج پروان چڑھدا پئی مٹی۔ انھاں وچوں یک دریائے
 سندھ تے ڈرجا ہائزہ یا گھاگھا ہے۔ اسے وادی سندھ دا ڈوجا وڈا دریائی سلہ ہئی۔
 جوں عظیم دریاواں ویسے ایس تہذیب دا سہاگ ہن۔ اول ایس تھیا جو آسٹریلیا دے قدیم ترین ورتن
 وائن جیڑے کول۔ سنسکرت۔ منڈا۔ کولاری تے گوڈا توام دے نال مشہور ہن۔ آسام تے بنگال
 دے رستے ہند ورتج داخل تھئے تے کھنڈ کھنڈ دے وادی سندھ ورتج پنج گئے۔ تقریباً ساڑھے
 ہزار سال قبل مسیح ورتج ول دراوڑ نامی یک مٹی قوم وادی سندھ ورتج ورتی۔ ایس قوم دا پیو
 ڈاڈا کاوطن، حلب، شام، دمشق بحر ہوم دا ساحلی علاقہ مٹی۔ سر جان مارشل مورینجو ورتی دے کھنڈ
 دے وقت اتھوں دے ڈاٹرکیز آثار قدیمہ مین، اکھنڈن جو "اسے لوگ برائے کول، سنسکرت۔ منڈا
 تے گوڈا لوگاں کنوں زیادہ سیانے۔ تہذیب یافتہ تے طاقت ور ہن۔ قدیم باشندے بالکل بے فکر
 آرام طلب تے آسے تھئے گئے ہن۔ اتھوں دے زرخیز مٹی نے انھاں لوگاں کوں سست تے قابل بنا ڈتا
 ہئی۔ باہرول آوٹن دے دروازاں نے وڈی آسانی نال انھاں کوں زیر کر گھرا۔
 باہرول آوٹن دے انھاں دروازاں نے سندھ دے ایس وادی کوں اپنا وطن بنا گھرتے اتھاں
 ورتن تنگ ہے۔ اسے وڈی سیانے تے مہنتی قوم ہئی۔ انھاں جیاتی دے ہر شعبہ ورتج شاندار ترقی کیتی
 تے اپنی تہذیب کوں آسمان تیں بجا ڈتا۔ عراق تے مصر دے تہذیب جیندی کوئی تہذیب ملدی ہئی

انھوں نے اپنی بدولت وادنی سندھ وکی تہذیب وکی اونڈ سے ہم پد تھی گئی۔ انھوں نے آپس ووج تجارتی تعلقات قائم تھی گئے۔ مشرقی ہندو دیاں چیزاں گرم ماسے۔ خوشبودار مکڑی سندھ وانبڑیا سوتی کپڑا اقموں عراق وینڈا ہتے مال و بدے مال و اصل تے خشکی تے دریا ڈوبیں رستیں نال اسے تجارت تھینڈی ہئی۔ جنوبی ایران۔ مشرقی عرب تے خلیج فارس باہل تے سمیریا تے وجل فرات وکے دیاں نال انھوں تجارتی تے تہذیبی گانڈھیاں نے وادنی سندھ وکے رستیاں کولں پیادوی آشناک کیں۔ ماہر آثار قدیمہ ڈاکٹر رفیق مغل آہن۔

وہ عظیم تر وادنی سندھ تک ایچھے ہوں وسیح مربوط حصے والازمی جز ہئی جتھاں ابتدائی ہڑپائی دور ووج ہی بین الالعلاقائی تعلقات قائم تھی چکے ہن۔ اس زمانے ووج مواعلات و سب کولں وڈا تے اہم ذریعہ ڈانڈ گاڈی ہئی جنڈے مٹی وکے بنے ہرنے ٹرنے مل چکین۔ ترکیبھی ہزاروی قبل مسیح وکے ابتدائی زمانے وکے تاجے وکے مختلف ثقافتوں آتے پیاں شہیں کولں پتہ چلے جو وادنی سندھ وکے لوگ ابتدائی ہڑپائی دور ووج اسے اہم وجات چیزاں وکے بدے ووج بلوچستان تے راجھتان کولں حاصل کرینڈے ہن۔ حال ہی ووج رحمان ڈھیری وچول ایجھاں مٹراں تے تمریر وکی ابتدائی کوشاں و اسراغ پلے۔ تھی سکدے اس کولں وادنی سندھ و او مخصوص تصویر کی رسم الخط ارتقاء پزیر تھی ہر وکے جیڑھا اجاں تیں پڑھیاں ووج سکیا۔ ہڑپے تے موہنودار و جیے شہراں واپور وراصل ہیں مربوط سماجی۔ اقتصادکی مذہبی تے سیاسی عمل وامنطقی طور تے نقطہ عروج ہئی۔ تے عمل وادنی سندھ ووج شہر آباد ہون وکے بھر پور عمل کولں پنج سال کولں زیادہ پیلے شروع تھی چکی ہئی۔ چناچہ اسے کال پورے وثوق تے اعتماد نال اکھی ووج سکدے ہے کہ وادنی سندھ وکی عروج یافتہ تہذیب وکی بنیاد وراصل ترکیبھی ہزاروی قبل مسیح وکے آغاز تیں رکھی ووج چکی ہئی۔ ڈاکٹر رفیق مغل وکے اس نظریے کولں پیونیا یونیورسٹی امریکہ وکے لولی نیم۔ ڈولیز۔ شیفر مارشیا۔ میڈو اور میبرگ کارلو وکے جیے متعین نے وکی تسلیم کیتے۔ اس طرح اس کال وکی مکمل تعلق تھی گئی ہے۔ اقموں وکے قدیم واسیاں نے ہی سندھ وکی عظیم تہذیب کولں پروان چڑھایا۔ اقموں وکی تہذیب تے اقموں وکے تمدن نے زندگی وکے سر شے ووج وادھے کیتے۔ جا جاتے وڈے وڈے شہر وکے بنے۔ ہڑپے موہنودار وگنوریری والا چولتان۔ جلیں پور جہاں آبادیاں اہم تے اکھیں برمانڈن گیاں۔ شہراں وکی تعمیر ووج سنہڑپے تے ترتیب واکھاس خیال رکھی گیا۔ انھوں ووج کھلیاں پکیاں سڑکاں تے جلیاں انھوں وکی تعمیر ذوق واکہ ہوں وڈا اثر ہن۔ شہراں ووج گندے پانی وکے نکاس واکھوسی انتظام ہئی۔ ہر محلے ووج چھوٹیاں چھوٹیاں نالیاں بنڈا تے اوکولں تک وڈے نالے نال ملا ڈتا وینڈا ہئی۔ صحت صفائی وکے انتظام

کوں اتنا بہتر بنزایا گیا کہ نالیاں اتوں کچ بڑتیاں ویندیاں ہن۔ وڈے شہراں وچ اناج کوں ماہجن کیتے خاص گو دام بنزائے ویندے ہن۔ اکثر مکاناں وچ چھوٹے وڈے عمل خانے ایس گال دا ثبوت ہن کہ اے شہراں ویلے تہذیب دی آخری چوٹیاں تے قبضے ہرے ہن ۵ ہڑپہ مونسو وائر ویاں گھدا نیاں توں ہن تیں بے شمار چیزاں نقلین جھاں توں اول وقت دی تہذیبی تے تمدنی زندگی دا بخوبی اندازہ لایا وینج سکے۔ اتھاں دسن والیاں زانیاں کوں زیور پاون واپراں شوق ہئی۔ اتھاں زیورات وچ نمک کے پاون دا نٹھ قابل ذکر ہے۔ ۴ زیورات اناج دی ایس علاقے وچ درتے ویندن۔ اینویں پتل تانبے تے کانسی دے گول ہن دی ملیں۔ زانیاں جھاں پیراں وچ کڑے پنیدیاں ہن۔ ڈوں نفیس ہاتھی ڈندویاں بنزیاں ہریاں گنگھاں دی برآمد حقین۔ چراغ۔ مشعل تے موم بتیاں بناون دا وی رواج ہئی۔ ہڑپہ تے مونسو وائر وچوں کئی چرنے دی ملیں ۹ جھول اندازہ لایا وینج سکے کہ اتھاں زانیاں ستر کتدیاں ہن۔ اٹا پین کیتے چکیاں دا استعمال تھیدا ہئی۔ تقریباً ہر گھر وچ ایس مقصد کیتے اپرا اپنی چکی ہرندی ہئی۔ مساکہ پین دے کئی سدوٹے تے دوری دورے دی بھیجن۔ اتھاں لوگاں کوں بالوں کے گھڈوانے بناون دا وی کافی شوق ہئی۔ گھڈوانیاں وچ بے شمار آدمیاں۔ جانوراں ویاں شکلاں دا نٹھ کھڈنے۔ چھکڑنے۔ چھوٹیاں جھوٹیاں مٹی دیاں گجا ڈیاں تے مہرے پائے دی ملیں۔ اتھاں مہراں تے پانیاں توں ماہرین نے تیاں کیتے کہ اتھوں کے لوگ شوق نال اے کھڈوال کھڈ کے ہن ۱۰

وادئی سندھ دے اے لوگ مجھہ سازی تے ظروف سازی وچ اپنا ثانی نہ رکھدے ہن۔ کوزہ گرمی تے تانبے۔ کانسی کے کئی بت ایس گال دے گواہ ہن۔ اے جڈ حوالے اسوں اے اندازہ لاون وچ مدد ویندن کہ وادئی سندھ دی تہذیب اول ویلے کتنی ترقی یافتہ ہے۔ ہزاراں سال پہلے اتھاں دسن والا انسان کتنی معاشرتی سوجھ بوجھ رکھدا ہئی۔ اجاں بے شمار آثار قدیمہ اساڈی تانگھ وچ ہن کہ اناج دا انسان اتھاں کوں پٹ تے اپنے منیم ماضی کے دسرے بھیلے رشتے تے نہ معلوم کڑیاں کوں جوڑے۔ عقل نی منیدی جو آنا ترقی یافتہ لوگاں نے نہ صرف ہڑپہ تے مونسو وائر دے ڈوں شہر آباد کیتے ہن۔ اتھاں ڈوں تہذیبی مرزواں کے درمیان پاول پور دا قدیم 33 ہزار کلومیٹر تہذیبی اچوتان آندے جس وچ جا جاتے قدیم آثار۔ تے ٹھہر اساڈی تانگھ لکھندے ہن۔ وادئی ہاکڑہ کے مصنف صدیق طاہر نے ماہرین اثریات دی تحقیقات کوں سمجھا کرتے بہاولپور تے چولتان وچ منیم معاشرت دے پتے لائے۔

سرور ٹیمپلیر نے ہڑپہ سے موجود دارو کے مین وسط و برج بہاولپور کے علاقے کے ۱۱ ایچھے مقامات دی نشانہ دہی کیتی ہے جنہا تعلق ہڑپائی تہذیب نال ہے۔ بعد وچ سر آرل سٹائن نے افعال آزمائشی کھدائیاں کروائیاں تاں افعال ہڑپائی تہذیب دے پکے شواہد ملیے۔ ہنڈ قدیم دے ٹولن تے ممتاز تاریخ دان سٹوارٹ پگٹ وی ایس درمیانی علاقے کوں ہڑپائی تہذیب دا مرکز خیال کرنیدن۔ او آہن جو خشک شدہ دریائے گھاگھا دے کناریاں تے جو آثار موجود ہن او ہڑپہ سلطنت دا حصہ برسن۔ ۱۱

ڈاکٹر رفیق مغل نے چولستان وچ قدیم تہذیبی باقیات دے ۶۷ چار سو ست اہم مقامات دا کنوج لاتے دریائے ہاکڑے دے کنارے موجود افعال آبادیاں زمانہ چار ہزار قبل مسیح توں تک ہزار قبل مسیح دے درمیان ہے تے پتھر دے زمانے دے مقامات ثقافتی گروہاں وچ ڈھلے نظر آدن۔ ڈاکٹر مغل نے وا دیا ہاکڑہ دی افعال قدیم آبادیاں دے نشانات دی تفصیل ایس طرح دوسائی ہے۔

زمانہ	ثقافتی تعلق	باقاعدہ شناخت شدہ مقامات کی تعداد
چار ہزار سال قبل مسیح ترے ہزار سال قبل مسیح	ہاکڑ تمدن جدیل پور نال تعلق	۳۲ مقامات
ترے ہزار سال قبل مسیح دوھائی ہزار سال ق م	ابتدائی ہڑپائی دور کوٹ ڈوبھی نال تعلق	۴۱ مقامات
ڈیڑھ ہزار سال ق م اور مابعد	متاخر ہڑپائی دور مدفن "H" سے تعلق	۷۲ مقامات

وادیا سندھ ویا ڈوھئی قدیم قوم جس افعال دی تہذیب تے معاشرت تے پہوں اثرات سئیے او آریا قوم ہے۔ ہڈوں ہزار قبل مسیح توں تک ہزار قبل مسیح دے درمیان دے قبائل۔ یورپ جنوب مغربی ایشیا دے ممالک تے ہندوستان دے روانہ تھے۔ وادیا سندھ وچ آریا قوم دے آدن دا اندازہ ۱۵۰۰ قبل مسیح کیتا گے۔ آریا پہوں سوہنے۔ پہوں زمین تے پہوں طاقت درہن۔ وادیا سندھ ویا قدیم آبادیاں نال افعال دیاں کئی جگہاں تھیاں۔ دراوڑ چونکہ تک امن پسند قوم ہئی اوندنا زیادہ تر راجان تجارت تے صنعت و حرفت دے ہی۔ او اتنے لڑاکے بھڑاکے کینا ہن۔

ہیں ساگروں انہاں کوں شکست تھی۔ کجھ در اوڑتاں جبر جنٹلاں ورج تک گئے یا اقمروں کے لڈ کے پہاڑاں
تے چلے گئے۔ ہاتھی نے فزوں جاگاں دیا غلامی کوں قبول کر گدھا۔ دل دیا انہاں ڈوں تو ماں کے درمیان
کافی نا اعلیٰ قائم ریہے۔ کیوں جو آریا اپنے آپ کوں برترتے اچا سمجھدے ہن تے در اوڑاں کوں اپنے
نیزے نہ گن ڈنڈے ہن۔ دل میں تھی جو آریا قبائل دیا ہک ہئی رومی کھیپ وادی سندھ ورج داخل
تھی تاں پلے آون و اسے آریا قبائل نے فزوں حملہ آور اں ورج اقدار دیا جنگ شروع تھی گئی۔ اسے
ڈورہیں ہک بے نال آڑوٹ تھی گئے۔ پہلوں آتے رسن واسے آریا قبائل نے در اوڑاں نال مصلحت
تے اپنے تے دیا خاطر صلح کر گدی تھی تے اس طرح آریا تے در اوڑاں دا آپت ورج میل جول
دوہیا۔ انہاں نے رس مس تے ہک فزوں معاشرت کوں جنم ڈتا۔ آپس ورج ڈوہاں تو ماں کے
شا دیا پرٹے دیا حقیرن مگ گئے مگر ایندے باوجود آریا نے اپنی وڑائی کوں برقرار رکھیا۔ قدیم آبادی
کوں نفرت نال میلپو تے راکھس آکھیا! انہاں نے اپنی زبان علم تے فن دے دروازے بند کر
ڈتے مگر ایندے بعد دیا در اوڑی تہذیب اتنی زور دار ہئی کہ آریا سماج اوندے اثرات کوں اپنا پلر
نہ بچا سکیا۔ آریا تہذیب آتے در اوڑی تہذیب و تمدن دیا چھاپ اتنی گھاٹی پئی جو اوندے اثرات آج
دیا آسانی نال لہجے و بچ سکدن۔ سیاسی طور تے آریا قوم کوں وادی سندھ ورج کل غلبہ حاصل تھی گیا
تاں انہاں اتھا ہیں اپنے پکے دیرے لاڈتے۔ وادی سندھ دیا زرخیزیا تے سہراپ تے اقمروں
کے دریا کوں دیا وڑائی نے انہاں کے دل مرہ گیسے۔ آریاواں نے اپنے ویداں ورج انہاں دریا نوال
کے ڈاڈے سرہنے قیدے پڑھین۔ ستلج، بیاس، راوی، چناب سب انہاں کیتے بکت دے ویلے ہن
پر سرسوتی دیا تعریف کئی جاتے وڈی عقیدت نال کیتی گئی ہے تے اینکوں ہوں مقدس خیال کیتا گے
رگ وید دا ہک بھجن ہے۔

سرسوتی اندیکا ہے۔ شورو غل کر نیدی ہولی

غذا گھن تے اسادے کیتے حصن حصن ہے

پتل واقعہ ہے۔ ہک سورما دیا مثل جیڑھا اپنے رتھ کوں بھجیڈا ہویا

او سندھو ندی تیزی نال آندیکا ہے

ڈور جیاں ندیاں بھپوں رہ دیندن

سرسوتی ندی سب توں پاک ہے۔ او پہاڑاں توں آتے سمندر ورج ڈھانڈیکا ہے۔

ڈنیا کیتے او دولت تے بھلائی گھن تے آندیکا ہے

جیڑھے لوگ ایندے کناریاں تے آباد ہن انہاں کیتے پاٹی ورج کھیر تے ماکھی ہے

ہک ہئی جاتے دریا نے سرسوتی دیا تعریف ورج ہک بھجن ہے کجھ شعر دیکھو۔

” چمکن والی درختاں - عالی شان نہ متع تھیوں والی - سب ندیاں تول زیادہ ایندے دتج پانی
 خولہورت ابلق گھوڑے دکا طرح سوہنی - ایند اپانی گھاٹ تول دکا اُتے چڑھو دندے “
 ملکی گال اے ہے کہ وادی سندھ دکا تہذیب تے جسں ڈو دجی قوم نے اثرات سٹھے او آریا ہن۔
 جیزے آریا اٹھاں متقل ابا دتھی گے تاں اٹھاں اپنے مذہبی - تہذیبی تے تاریخی سرائے کول
 رگ وید دکا شکل دتج محفوظ کیتا - ذات پات دے ملے کھڑے کیتے - انناں دتج اوج
 مہک دے مقام بنڑائے - برہمن، کھترکا، وئیں تے شرور چار ذاتیں دتج آریا وند بچ گے - اہیں
 دتج ذات پات دکا وجہ کول آہتہ آہتہ نفرت ددھن لگی تے اے نفرت دکا بجا چار پاسے
 کھنڈ گئی - آخر چھیسویں صدی کا قبل مسیح دتج مہاتما بدھ نے ایں انانی وند دے خلاف آواز بلند
 کیتی - اول ریٹے میں وادکا سندھ دتج برطن برہمن سماج دا نور ہئی -

۵۲۱ ق م دتج سلطنت ایران دے حاکم دارائے اول نے حکومت سبھالی تاں اول نے پرے
 پرے تیں فوجی مہاں پھیاں - دارانے اپنے امیر البحر سکالی یکس کول سمندر دے رستے دریائے سندھ
 دے دانے تیں بھیجا - ایندے بعد اول نے جہلم تک دے علاقے کول فتح کر گھرا - سارا سرانی
 علاقہ دارا دے قبضے دتج شامل ہئی - دارا دے بعد اوندا پتر کیخرو ایں وسیع سلطنت دا وارث
 بنا ایں علاقے تے ڈول سو سال تیں ایرانی قابض ریٹے تے جیدکا وجہ تول ایرانی اثرات ایں
 علاقے دکا تہذیب تے پوندے ریٹے -

۳۲۴ ق م دتج سکندر اعظم ایں علاقے دتج یلغار کریندا داخل تھیا - تلبنہ مہنگ تے ملتان دتج
 اول وقت ملی قوم دکا حکمرانی ہئی - اے قوم دڈکا جنگوتے بہادر ہئی - ایں نے جا جاتے سکندر نال
 وڈی دسیرکناں مقابلہ کیتا - اے لوگ موت قبول کر گھندے ہن پر ہتھیار نہ سٹڈے ہن - ماہرین
 آثار قدیمہ دا خیال ہے کہ تلبنہ وچوں سٹریاں ہویاں ۱۹ آبادیاں ایں گال دا ثبوت ہن کہ سکندر
 نے غصے تے انتقام دتج اٹھاں آبادیاں کول سٹروا ڈتا ہئی - سرائیکی زبان دکا ہک مشہور
 کہوت ہے -

” سنگلی جھاں دکا ڈاڈی ، سوڈھی جھاں دکا ما ، ملی جنڑیے پنج پتر - ڈاہر اٹھ ، انگاہ ، نایسج شجر
 اچ دے سرائیکی علاقے دتج کسٹن والیاں اے توں سکندر اعظم دے گلے دے وقت ملتان تول
 لاڑکانہ تیں پھیدیں ہویاں ہن - ملی قوم دے مہاں دیراں دے ہتھوں سکندر ملتان دتج زخمی تھیا
 تے واپسی واسطے اختیار کتیں - سکندر اعظم دے بعد پہلے یونانی مورخ ہیروڈوٹس دا ایں علاقے
 دتج سفر کرن - ایرین دکا تاریخ تے یونان دے جغرافیہ دان پٹالے دا سیاحت نامہ تے
 نقشہ سرائیکی علاقے دیاں اٹھاں تاریخی حقیقتاں دکا تقدیق کرنیدن -

سید نور علی خامن حسینی معارف سرائیکی کے صفحہ نمبر ۱۴۵-۱۴۲ سے لکھن۔

”یونانی مورخ ہیروڈوٹس کی تاریخ“ انگریزین کلاسکس نمبر ۲۲ مطبوعہ لندن ۱۹۵۵ء کے صفحہ ۲۵۶ سے واڈگا سندھ کی علی قزم کے ملتان و اکیسی پیٹرس آکھتے ایرین کی اول تاریخ کے صفحہ ۲۰۸ سے لاڑکانہ و اسدھی مانا آکھتے پہلی واری ذکر آئے۔ اور حسن اتفاق اسے ہے کہ ایرین کی تاریخ سے مشہور یونانی جغرافیہ دان پٹالے و مشہور سیاحت نامہ مرتب کردہ واڈگا سندھ و آلفی تقریباً یک ساتھ ۱۵۰ء سے لگ بھگ شائع تھے۔ جبکہ سکندر کے ۳۵۰ سال بعد آون والدکشن حکمران راجہ کنشکا واڈگا سندھ و ترح برسر اقتدار بنی۔ اس طراں ایسے ترے یونانی دستاویز اسادھی قریب از بعد تاریخ کے بنیاد کی ماخذ بن۔ سکندر اعظم نے ۳۲۵ ق م و ترح ہندوستان دے کوہ سیلان کوں عبور کیتا تے ہیروڈوٹس ۸۰ ق م و ترح پیدا تھیا۔ ہیروڈوٹس سیاح ہی ملک ملک پھر دا ہا لوگ رفاور محبت نال لوگوں اول وقت دے حالات ڈیندے بن۔ ۱۸۱

سکندر اعظم کی موت دے حقورے عرصہ بعد اقوں دیاں مقامی طاقتاں سرپٹن لگ پیاں تے یونانی اقتدار تے آوندے اثرات میڈے گے۔ سرائیکی علاقے و ترح بدھ مت و اشور و سوچ ددھن لگاتے اشوک کے زمانے و ترح ۲۷۳ ق م توں ۲۳۲ ق م توں لکھن تے کنشک کے زمانے تیں ۴ علاقے بدھ مت و مرکز بن گے۔ اجاں تیں اس علاقے و ترح بدھ عبادت گا ہیسی کچھ آثار باقی بن۔ پہلی بدھ عبادت گاہ بباول پور شہر توں جنوب و کا طرف ۱۶ میل تے ہے انیکوں سوئی و ہار اکھیا ویندے۔ بن تیں ایتھاں ۲۰ فٹ اچامٹی واک کچا منیار موجود ہے اقوں تانے دیا یک پتھر کی لکھی جس و ترح باختری پالی و ترح تھری بنی۔ سوئی و ہار توں گوتم بدھ واک بہترین مجسمہ دیا ملیے۔ ملہر آثار قدیمہ ڈاکٹر ایم ایچ دانی دے مطابق اس مجسمے اتے درج تحریر براہمی رسم الخط و ترح پنجوی صدی عیسوی دے زمانے دیا ہے! واڈگا ہاکڑہ و ترح اسے زمانہ بدھ مت دے سرورج و زمانہ ہے۔ ایندے علاوہ دریائے ہاکڑہ دے پراٹے لاکھے دے کندھے تے رحیم یار خان شہر توں ۶ میل دور جنوب و ترح پن منارہ و اٹھیر تے منارہ اچ تیں موجود ہے سرائیل سائنس نے تاں انیکوں برعفیہ و ترح ڈوجھی صدی عیسوی دیا بہترین تعبیرات و ترح شمار کیتے۔ ۲۰ ایندے بعد سندھ تے ہا و پور

کے علاقے ۵۰۰ء و ترح رائے خاندان دیا حکومت قائم تھی گئی۔ اسے حکومت ۱۳۰ سال تیں قائم رہی۔ رائے سہسی دوم کے مرٹن کے بعد آوندے وزیر چچ نے اقتدار سنبھال گدھاتے ملتان کوں دیا اپنی حکومت و ترح ملا گدھا۔ لوں نے تقریباً ۱۰۰ سال تیں حکمرانی کیتی۔ ایندے بعد چچ واپتہز راجہ داہر ۲۳ سال تیں سندھ دیا سلطنت تے شاہی ٹھکنڈا رہیا۔ اس طراں چوٹی طورتے اس علاقے تے برہمن خاندان نے ۸۱ سال تیں حکومت کیتی الا ایندے بعد اس علاقے

دی تاریخ نے ہک فزی کروٹ بدلی۔ عظیم نینگر سپر سالار محمد بن تاسم لغره حق بلند کر نیا سرزمین سندھ
 تے اتریا تے ۷۱۲ و دتج راجہ داسراوندے تھوں ماریا گیا ۱۲ محمد بن تاسم دیل توں لاتے اوتج تے
 ملتان تیں کے علاقے کول فتح کر گدھاتے این طراں اسلام دا نورانی سو محلہ این علاقے والقیب
 بن گیا۔ عرباں دیا آمد نال اسلامی اثرات چارے پاسے پھیلین گئے۔ ایتھوں دے تمدن۔ ثقافت
 معاشرت تے زبان و ادب تے اسلامی اثرات دتج دس گئے۔ ڈاہویں حدکا میسوی کے شروع دتج
 مصر کے ناہین نے ملتان تے اوتج تے ایٹا اقتدار قائم کر گدھیا۔ قرامطہ دا اے قبضہ اٹھال
 گیا رمویں حدکا میسوی کے شروع تیں ۲۳ ریلیا یٹین ایندے اثرات اوج تیں سرائیکی علاقے کے مذہب
 ادب تے ثقافت تے موجود ہیں۔

قرامطہ کے زوال کے بعد اٹھال کئی مسلمان حکمران آئے تے گئے۔ حاکم ملتان تے سکھال نے قبضہ کر
 گدھاتے ایتھوں دیا تہذیبی تمدنی تے مذہبی وراثت کول دیا پھیر کرن دی اپنے وراں پوری متن
 لاتی۔ ۱۸۴۹ و دتج انگریزاں نے ملتان تے قبضہ کیتا تے این طراں سرائیکی علاقے دتج ہک نویں
 فرنگی تہذیب وڑ آئی۔ جس وڈی تکھائی نال زندگی دے ہر شعبے و دتج اپنا رنگ چڑھایا۔ ۱۹۴۷ و دتج
 اللہ سرہنے دے نفل تے سرم نال پاکستان و قیام وجود دتج آیا۔ ہندوستان توں بے شمار ارو
 تے پنجابی بولسن داے ہاجرین مہرا اٹھال علاقیاں و دتج آتے آباد تھی گئے۔ اٹھال آباد کاراں دیا
 اٹھی ہک فزیکل زبان۔ تہذیب تے معاشرت ہی۔ ایتھوں دیا معاشرت نال اٹھال دیا سونہ رو نہ تھی نال
 این ملاپ نال ہک نواں پاکتانی تہذیبی تشخص وجود دتج آیا۔ جیڑھا اوج اسل ساریاں دیا سب توں
 دیا سبھاں ہے تے جس تے اسل سب کول حقیقی مان ہے۔ بن تیں کے دیورے توں اسل این حقیقت
 تیں عجبے ہیں کہ واڈی سندھ کے قدیم باشندے دراوڑ ہی ایتھوں دیا عظیم تہذیب کے پے وارث
 ہیں۔ اٹھال دیا تہذیبی تے لسانی وراثت اوج تیں اساڈی زبان تے کلچر و دتج ساہ گھنڈی پٹی کے
 ایندے بعد این علاقہ و دتج پہول ساریاں تہذیبی تدرال نے دیرے لاتے۔ اپنے اپنے نقش پھوڑنے
 جھال و دتج آریا۔ ایرانی۔ بدھ تے برہمن سماج کے اثرات قابل ذکر ہیں۔ دل اٹھال اسلام
 دا پیغام بجاتے اے علاقہ اسلام کے ازلی نور نال لک اٹھا۔ اسلامی تہذیب تے معاشرت
 ایتھوں دیا سب توں وڈی سبھاں بن گئی تے اوج اے سرزمین اسلام تے پاکستان کے حقیقی
 نظریے تے پیغام دیا امین ہے۔

زبانوں دی ونڈ :- ماہرین لسانیات دنیا و دتج بولیاں و جنس والیاں زبانوں دیا ونڈ ڈول طراں ایندن
 پہلی قسم و دتج زبانوں کول اٹھال دیا لفظی تے حرفی خصیات دیا بنیاد تے ڈول و ڈیاں سماں و دتج ونڈ

پہلیں
 تے کہ
 Block

ڈوتا دیندے۔ ڈوجھی قسم دیا وند نسلی تے تاریخی تعلقات دیا بنیاد تے کہیتی دیندیا ہے۔ تاریخی تے نسلی تعلقات کے لحاظ نال دنیا دیاں زبانوں کوں اٹھو ڈوسے لسانی خاندان وچ دہا ڈوتا گئے۔ اور اٹھو خاندان اسے ہن۔ ۱، سامی، ۲، ہند چینی، ۳، ڈراوڑی، ۴، مونڑا، ۵، افریقیہ، ۶، امریکی، ۷، ملایا، ۸، ہند یورپی۔ انھاں سارے شہراں وچوں ہند یورپی اسڈے نزدیک وڈی اہمیت اسے کہتے رکھدے جو برصغیر پاک و ہند دیاں اکثر زبانوں ہن۔ وے نال تعلق رکھدن ایندے علاوہ یورپ دیاں ویا اکثر وڈیاں زبانوں ہندے زمرے وچ شامل ہن۔ ڈائریسیڈیما البرین قادریا زورن ہندوستانی لسانیات وچ ہند یورپی زبانوں دیکھ نقشہ ڈوسے اسڈے موضوع دا گانڈھا چونکہ ہند یورپی گروہ دیا ہک سنگلی ہند آریائی نال ہے، ہن کہتے اسوں اپنی کال ہاڈا رنج ہوں پاسے پھریندے ہن۔ ہک مدت تیں ماہرین لسانیات اس کال تے متفق ہن جو برصغیر دیاں زبانوں دا تعلق آریا دیاں دیا زبان نال ہے تے اسڈیاں سبھ بولیاں آریائی ہن۔ سر جارج گریسین نے اس بنیاد تے ہک نظریہ ڈوتا کہ آریا ہی۔ انھاں کے نزدیک ہندوستان وچ ڈوں مختلف وقتاں وچ ڈوں انج و انج گروہاں وچ داخل تھے۔ جیڑھا گروہ پہلے آیا ہی او داوی گنگا و جن وچ وسدا پیا ہکا۔ جیڑھے ڈوجھا جتھ انھاں آیا۔ اول پلے کوں شمال جنوب تے جنوب مغرب دیا طرف مار کٹ تے بھجا چھوڑیا تے خود اول جاتے تالضن تھی گیا۔ اس طرح او اندرے آریا بن گئے تے ہرے ہرے آریا جیڑھے نیم دائرے دیا شکل وچ کھنڈ گئے ہن۔ او بارے آریا کھو اسے۔ ویداں تے برہمنوں دیا تہذیب تے معاشرت اندرے دائرے وچ ودھی۔ پہلی تے سمجھی۔ ہن کہتے او بارے دائرے کنوں بالکل انج تے فزیکلی ہے تے اس طرح زبانوں کے ڈوں وڈے گروہ وجود وچ آئے۔ جارج گریسین دیا تقسیم زبان و نقشہ اس ہے۔

۱۔ بیرونی زبانوں۔

الف۔ شمال مغربی شاخ۔ ہندا (مغربی پنجاب) سندھی

ب۔ جنوبی شاخ۔ مرہٹی

ج۔ مشرقی شاخ۔ آسامی۔ بنگالی۔ اڑیا۔ باری

د۔ وسطی زبانوں۔ پورباندھی

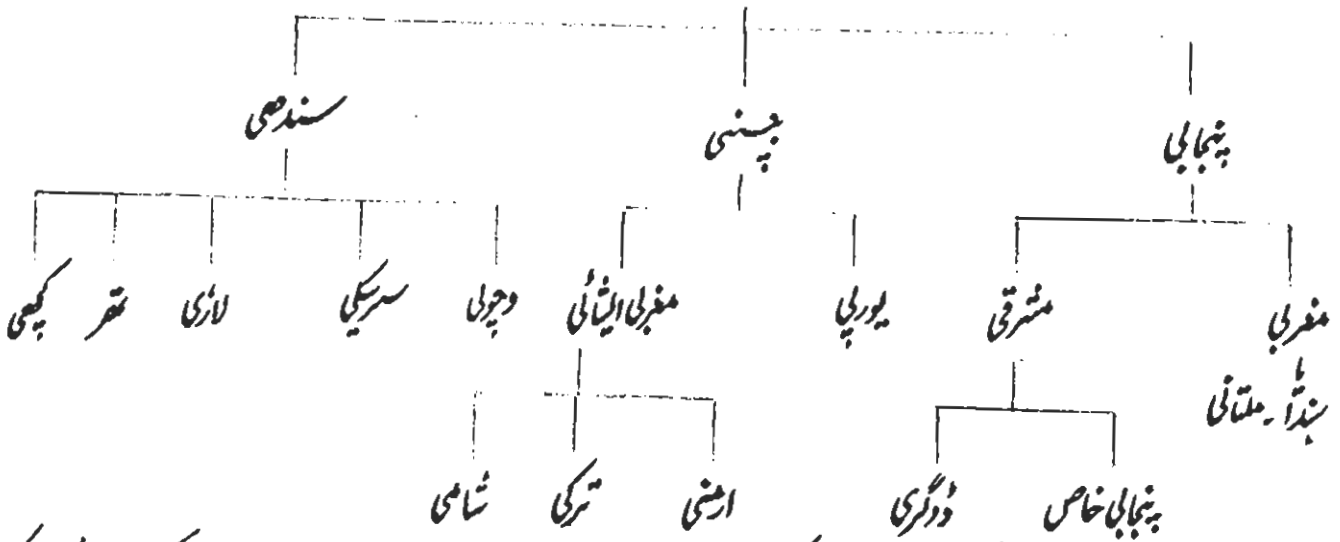
ہ۔ اندرونی زبانوں۔ مغربی ہندک۔ پنجابی (مشرقی) گجراتی۔ راجستھانی۔ بھیلی وغیرہ

و۔ پہاڑی زبانوں۔ وغیرہ ۲۵

تمام دہے دہے ماہرین لسانیات نے گریسن کی اس وندناں اختلاف کئے۔ ڈاکٹر جیٹھی انماز وندناں
 بتلاوے کہ اندرونی تے بیرونی زبانوں کی اسے تقسیم لسانی اعتبار نال اتنی ہی سہل ہے کہ جتنی کہ تاریخی
 استدلال نال۔ ڈاکٹر زور اپنی کتاب ہندوستانی لسانیات وندناں گریسن تے اوڈے متبعین
 دا اسے نظریہ زیادہ وسیع معلوم نہیں تھیندا۔ انھاں نے جس مواد توں کم گدھے اوہ لبتا لبتا ہے۔
 اور ثابت نہیں کر سگدا کہ اندرونی تے بیرونی دائرہ ویں زبانوں بڈوانج انج نساں تے گروہاں دی پیداوار
 گریسن نے ہندوستانی بولیاں دی وندناں وندناں پہوں سارا تیکہ تاریخ تے کہتے جیندا ثابت کرن ممکن کینی۔ ایندے
 علاوہ کیا اتھوں دے پئے دسوں دان کوئی زبان نہ بولیندے ہن۔ آریاواں دے آون نال ہی انھاں
 دی زبان اچن چیت او بولن لگ ہے۔ اگر انھاں توں پہلے کجھ بولیاں ہن تاں انھاں دی صورت کیا
 ہئی۔ گریسن نے اسڈیاں بولیاں دے جیڑے ویڑے بنائیں اور دی پھول عجب ہن۔ ڈاکٹر مہر
 نے ملتان زبان تے اوڈا اردو نال تعلق وندناں گریسن دے نظریہ دا بھر پور تعقیب جاترہ گھڑے۔ اس
 موضوع دا چونکہ سرائیکی زبان دے وندناں گھانا تعلق ہے۔ ایندے اتے اسال اگول تے گال مہار
 کرلیوں۔ پہلے بڈو جھے ماہرین لسانیات دی ہند آریائی زبانوں دے خاندان دی وندناں تے بک نظر پا
 گھنوں تاکہ ساریاں گنڈھال تے بھلاندرے کھل تے اسڈے سامٹریں آون۔ ڈاکٹر می اومین
 موجودہ ہند آریائی زبانیں دی تقسیم کرنی دے ایے انھاں دی لسانی تے ترکیبی حفریات کو سامنے
 رکھدن۔ اس طراں انھاں نے انھاں زبانیں کوں پنج شاخاں وندناں تقسیم کئے۔

۱، شمال مغربی ۲، جنوب مغربی ۳، وسطی ۴، مشرقی ۵، جنوبی۔

شمال مغربی گروہ

ڈاکٹر زور نے شمال مغربی گروہ وندناں سرائیکی زبانوں کوں ہند یا ملتان زبانوں دے نال نال شامل کئے۔ او اوندن کہ

کہ مغربی پنجابی دے نئے دی کئی ناں ہن مثلاً ہندکو - جگکی - ملتانہی - پوٹھواری - اسے زبان کئی بولیاں واحد ہے جیکوں پنجاب دے مغربی حصہ دے تقریباً ۵۰ ملین بندے بولیدن - ڈاکٹر زور سندھی بولیاں دیاں شاخاں وچ اریج سرائیکی کول جاؤنڈن - انیویں اوسندھی زبان دی یکب خصومیت ایجھی وی ڈستیدن جیڑھی سرائیکی یا ملتانہی زبان دی خاص سبجان ہے - اوآبدن کہ ” ایں زبان وچ چار آوازاں ایجھاں اریج ہن جیڑھیساں ہندوستان دی کسبیں بنی بولی وچ کینی خواہ اوآریاکی مورے یا دراوڑی یا کول - تبت تے چینی حروف گ - ج - ڈ - ب اے زبان بولن واسے ایں طراں کرنڈن کہ آکھیں وقت ساہ نرخرہ وچ رک وندی ہے۔“ ایں کال تے بحث دی لوز کینی کہ سرائیکی زبان وچ بالکل ایسے اضافی حروف اریج ہن جیڑھے ڈاکٹر زور دے علم تول اوڈر رہے - تے جھول اے دی معلوم تھیندے جو او خود کیڈے دہے لسانی مغالطے دا شکار ہن - ڈاکٹر مہر علی حسن آبدن - ” ایں تقسیم وچ ہندوستان ملتانہی دے درمیان دا مطف اے ظاہر کرنیڈے کہ اے ڈول علیحدہ علیحدہ بولیاں ہن یعنی اے ڈول بولیاں (ہندوستان ملتانہی) دراصل پنجابی دیاں شاخاں ہن - ایں تقسیم دے سکتے کوئی دلائل پیش نہیں کیتے گئے تے اسکول ایندے نال سنت اختلاف ہے۔“

یک نئے ماہر لسانیات ڈاکٹر سنیتی کمار چٹرجی ہند آریائی زبانوں دے جتھے بندی ایں کرنڈن -

۱. اتر پنجیم دا جتھ :- ہندکی یا ہیندا یا بچھی پنجابی بولیاں - سندھی کچھی سمیت

۲. دکنی جتھ :- مرہٹی - کونہی - اور ملہی

۳. پوربی جتھ :- اڑیا - بنگالی - آسامی - بہاری بولیاں

۴. بیچ پوربی جتھ :- پوربی ہندکی

۵. بیچ ویس کا جتھ :- پچھلی ہندکی (کھڑی - بانگورو - برنج باشا - تھوڑی - پنجابی - راجھستانی - گجراتی - بھیلی بولیاں)

۶. اتری جتھ :- پہاڑی بولیاں - ۲۸

ڈاکٹر مسعود حسین خان دی زبانوں دا علم رکھن واسے یک سٹے ہونے سیانے ہن - او ڈاکٹر چٹرجی دے لسانی نقشہ وچ تھوڑی جہی ترمیم کرن کے بعد برصغیر پاک و ہند دیاں جدید زبانوں دی ایں تقسیم کرنڈن -

الف، مدھ ویس دی زبان خاں :- مغربی ہندکی

ب، درمیانی زبانوں :- پنجابی - راجھستانی - گجراتی - پہاڑی بولیاں - پوربی ہندکی

ج، شمال مغربی ہندوستان دیاں زبانوں :- ہندا - مغربی پنجابی - سندھی

د، مشرقی ہندوستان دیاں زبانوں :- بہاری - اڑیا - بنگالی - آسامی

ہ، جنوبی ہندوستان دی آریا زبانوں :- مرہٹی

ڈاکٹر مسعود حسین خان نے ایں تقسیم دی وضاحت کرنیڈی ہون ہندا بولی بارے آکھے کہ اے مغربی پنجاب دی زبان اے

ویندیاں اتے مشرقی پنجابی دیاں جداں کجھ ایں طراں ملیا ہویا ہن کہ بعض سرحدی اضلاع وچ انھاں دا نکیرہ مشکل تھی ویندے لہذا اتے ڈوریا پٹناج زباناں دا اثر پوں زیادہ ہے۔ مغربی پنجاب وچ کیٹی دس دی شامل ہے جتھاں تدم زمانے وچ پٹناجی پراکرت براچڑہ اپ بھرنش بولی ویندی ہئی۔ لہذا مغربی پنجابی۔ جاٹکی ہندکی یا اوچی دے ناں نال دی مشہور ہے۔ لہذا دے معنی سمت مغربا ہے۔ اسے پھر اپنے گرام تے فرہنگ دے اعتبار نال مشرقی پنجابی کوں مختلف ہے۔ ایندا اپنا رسم الخط لہذا ہے ۲۹ ڈاکٹر مسعود حسین خان نے اس طرح وسیع تر سرائیکی زبان دی تعریف کیتی ہے۔ مختلف ادوار وچ سرائیکی زبان کیتے درتے گئے ناداں دا ذکر کرتے اینکوں پنجابی زبان کوں بالکل جدا ہک نولیکی زبان قرار دتے۔

ڈاکٹر سدھیشور رائے درما لہندی کوں پنجابی کوں انج ہک بولی دی جاؤیندیں ہویں زباناں دی ذمہ داری کیتی ہے۔
 ۱۰۔ جنوب مغرب تے دوابہ گنگ وچن دیاں زباناں :- ہندی (کھڑی بولی)، راجھستانی، گجراتی، مرہٹی۔
 ۱۱۔ مشرقی ہندوستان دیاں زباناں :- بہاری، بنگالی، آسامی، اڑیا
 ۱۲۔ شمال مغربی ہندوستان دیاں زباناں :- پنجابی، سندھی، ہندی، کشمیری، شینا کافر زباناں ۲۰
 ڈاکٹر شرکت سبزواری پراکرتاں دے حوالے نال ہند آریائی زباناں دے زمرے بشریندن۔ پنجابی کوں مشرقی زمرے وچ تے لہذا سندھی کوں پٹناجی زمرے وچ رکھئے۔

۱۳۔ پٹناجی یا دروی زمرہ :- کشمیری، کورہستانی، پشتر، ہندا، سندھی
 ۱۴۔ مشرقی زمرہ :- مغربی ہندی، راجھستانی، پنجابی، گجراتی، پہاڑی۔
 ۱۵۔ ماگدھی زمرہ :- بنگالی، آسامی، بہاری، اڑیا، مرہٹی۔ ۳۱

ڈاکٹر سہیل بخاری انھاں ونداں کوں تسلیم نہیں کرنیدے۔ او آہن کہ انھاں سب تے گریسن دی چھاپ ہے۔ پرہس نے بولاں دی ملن تے وندتے بھر رسہ کیتے جبکہ بولاں دی پوں وڈی گنتری ہر بولی وچ بھی دنج سگدتی ہے۔ میں کیتے بولیاں کوں آوازاں دی بنیاد تے وندنٹراں چا پیدا ہے۔ کیونکہ آوازاں دا بولاں کوں رشتہ پہلے آندے۔ ایندے علاوہ جتھاں بولیاں وچ بکوجھاں آوازاں ہون اوہک بوجھے کوں قریب ہوندن۔ جتھاں وچ دل ہوک اوہک بوجھے کوں پرے۔ دل ایں طراں دی وند وچ بولیاں دے دس دا وی پتہ لگ ویندے۔ کیونکہ سانجھے دیاں دیاں بولیاں دی آوازاں۔ بولاں تے اصولاں دا وڈا حصہ بکوجھا ہوندے۔ ایں ساگوں اوانیکوں ہک پکی تے سائنٹفک وند آہن۔ آوازاں کو بنیاد بنڑا تے بولیاں دی آوازیں وند کرنیدن۔

۱۶۔ پٹناجی یا دروی :- کشمیری، شینا، خوارکلاشا وغیرہ
 ۱۷۔ بھکی آوازاں دیاں بولیاں :- متعلق گنتری ملیام بولیاں
 ۱۸۔ بھاری آوازاں دیاں بولیاں :- مہارائوں دیاں بولیاں

دو مشورینی یا بچھی منجی نون دیاں بولیاں - ہریالی - پنجابی - راجھتانی - پوٹھواری - ہندی
ملتانئی - سندھی - سرائیکی - گجراتی - بچھی مرہٹی - کونکنی

ب، ماگدھی یا پوربی شمالی دیاں بولیاں

ج، اردو ماگدھی - علی گلی بولیاں

د، مہاراشٹری وندانی نون تے سین دیاں بولیاں - ۳۲

ماہرین لسانیات دیاں اپنی وندتے بک بے ترن مختلف نظریات دا مطالعہ کرن کے بعد اسوں ایس نتیجے تے
نتیجے ہیں کہ برکس نے ایس سلسلے وچ اپنا ایرا آپ بدھے۔ کجھ تے ضرور گریسن کے نظریے دیاں پنجاب
ہے۔ ہن تیں بیان کیتے گئے انھاں لسانی وندارے توں کئی سوال پیدا تھیندن، جنھاں دیا جان پرکھ بہوں
ضروری ہے۔ گریسن دیا وند مطابق پنجابی تے ہندا یا ملتانئی بولیاں انج و انج ٹرنال تعلق رکھن یا انھاں
وچ کوئی سانجھو ہے۔ ہند تے ملتانئی (سرائیکی) دا آپس وچ کیا رشتہ ہے۔ ڈاکٹر مہر عبد الحق نے ملتانئی
زبان دا اردو نال تعلق وچ ایس موضوع تے رچ کے بحث کیتی ہے۔ انھاں دا تارا اے ہے کہ پنجابی دا
تعلق اپنی اصل کے لحاظ نال اندر لے دائرے دیاں زبانوں نال ہے۔ جیڑے جو ہندا شمال مغربی گروہ وچ
شامل ہے اے نہ پنجابی دیا شاخ ہے نہ قسم۔ بلکہ بک بالکل انج زبان ہے۔ ماہرین لسانیات ملتانئی، ہندا تے
سرائیکی کے تعلق بارے کافی حد تک مغالطے دا شکار تھین۔ کجھ تال سندھ وچ بولی وچن والی سرائیکی
کوں ملتانئی توں بالکل انج بک بولی سمجھن۔ کجھ ہندا کوں مغربی پنجابی آکھ تے ملتانئی توں نکھر ڈیندن۔
کجھ نے ملتانئی - پٹواری - جلی سب کوں ہندا واناں ڈے ڈتے۔ اتے ایسوجھاندا ایس سارے دپر
دیا جڑ بنڑیے۔ جارج گریسن نے "ہندو شاک سرے" وچ ہندا دیا شمالی شاخ تے جنوبی شاخ یعنی
ملتانئی نال ایندا تقابلی مطالعہ کیتے۔ اتے بیشتر جیں تے بک جملہ "ھک شخص کے ڈوں پتر بن انھاں
دچوں نڈھے اپنے پیڑوں آکھا۔ اے پیڑوں ڈے جتی حصہ مال دا میکل آندا ہے"
کوں معیار بنڑا مختلف بھیاں تے بولیاں کے حوالے ڈتن۔ گریسن آدے ہندا دیاں بولیاں دیا
تعداد بہوں زیادہ ہے۔ سرے وچ مختلف نالوں کے تحت ۲۲ بولیاں دیا تفصیل ڈتی گئی ہے انھاں
کے ڈوں وڈے گروہ ہن۔ بک جنوبی بک شمالی تے ڈوں کوں تقیم کرن والی لائن سلسلہ کوہستان
نک دیا جنوبی دیوار ہے۔ جارج گریسن ملتانئی تے ہندا ڈوں کوں ہندا ہی آدے۔ انھاں وچ
فرق نیں کرنیدا میں واسطے ملتانئی دیا نسبت آدے۔ "اگر لسانی شہادت دیا کوئی نیت ہے تال
ایس وچ ذرا دیا شبہ نیں کیتا وچ سگدا کہ کہیں وقت بک زبان جو ایس ہندا نال بالکل قریبی رشتہ
رکھدی ہئی ایس سارے علاقے وچ بولی وندی ہئی۔ ہندا دیا بک قدیم شکل بک دفعہ یقیناً پھیل تے
دریاں سسر سوتی دے کنڈے تیں بچھی اور اے ہن دیا پنجاب دیا بنیاد ہے" ۱۲۱ تے اٹھائے گے

انھال سارے سوالاں تے ڈاکٹر مہر عبدالحق نے اپنی کتاب 'دیح تفصیلی جائزہ گھدے'۔ انھال سندا تے پنجابی۔ سندا تے ملانی دے تقابلی مطالعے دے بعد ماہرین دے بھلا ندریاں دکانا ندھی کہتی ہے۔ 'ار اہدن'۔ 'اساں سندا دے انگریزاں کول ساٹھریں رکھ تے ڈٹھے۔ انھال داسر سڑی مطالعہ دیا اے ثابت کرنی دے کہ اے کجے زبان دیاں مختلف بولیاں ہن انھال داسما دیا تکرین، ضما سڑی ساخت، حروف دا انتقال تے الفاظ دیا نشت سب کج طرح دیا ہے۔ تھورا پیوں جو اختلاف ہے، او علاقائی اثرات دیا وجہ توں ہے اتے محض چند اسما دے طرز ادا تئیں محدود ہے جیذا اثر زبان دیا ہیت تے نہیں پوندا۔ کھانڈی گال اے کہ اناج تئیں سارے ماہرین تے گھتاہیں سندا آکھ تے کہیں مغربا پنجابی۔ سندھی۔ جٹکی تے ملانی آکھ تے سرائیکی زبان کول کجکل تے دو جھیاں زباناں دے ہم پلہ کج دوجی زبان دیا حبت نال تسلیم کیتے۔

سرائیکی زبان دا منڈھ :- اساں سرائیکی زبان کول کج ایجا ڈنر آکھ سکدوں جیذا منڈھ آساویاں اکھیں توں اڈر ہے۔ ہزاراں درھیاں دے کئی گل گارے اوندیاں پاراں کو کجی ہن۔ ایندیاں ساریاں ساریاں شنگھیاں ہر پاسے بھدیاں ڈسدن۔ انھال شنگھیاں دے سہارے ہی ایندے منڈھ تئیں پجا دینج سگنڈے۔ انسان تاریخ دے کھٹے ہرے عہد نیاں بر کرن اناج رات ڈینہ رُجھیا ہویا ہے۔ نویں نویں انگنٹ اوندے علم کول آگی تے ودھیندے ہن تے اربا نرے دیندا ماضی دے اندھارے غاراں دیح آہت آہت آگول تے ودھدا دیندے۔ کجھ لہر پلے تئیں واڈکا منڈھ دیا قدیم تاریخ آریا قوم کول شروع تھیندا ہئی۔ ہن کیتے زباناں دے ماہرین ہناں زباناں دیا طرح سرائیکی زبان کول دیا کج آریائی زبان آکھدے تے سمجھدے ہن۔ ہرپ، امونن جرڈرو۔ جیل پور تے واڈکا ہارے دے آثار قدیمہ دیاں کھدائیاں توں اے گال کجی طرح سانے آگیا ہے کہ آریاواں توں پہوں پہوں واڈکا منڈھ دیح درواڑی اقوام دارا اناج ہئی۔ تے انھال توں دیا پہوں اققول دے قدیم دور دا منڈھ اکورا سنھیاں جاناگ۔ بھیل۔ ہر۔ ساورا۔ کور تے گونڈ اقوام ہن۔ انھال قبائل دیا تہذیب تے زبان اجاں تئیں چنگی طرح سر جھلے دیح نیں آئی۔ اندازہ ہے انھال دا ابتدائی دور قبری عہد نال تعلق رکھدے۔ ماہرین نے اینکل ہرپائی تہذیب توں پہلے امریکائی تہذیب داناں دیا ڈتے۔ درواڑی زباناں نے تاں آریا تے کافی اثرات پاتن تے منڈا قبائل دیاں زباناں نے کوئی واضح اثرات نیں چھوڑے۔ گریسن دے اکھان مطابق انھال دے حوت کجھ لفظ ہی قدیم سنسکرت دیح ملدن۔ جیوں پانی، کپا، کپا، واکیڑہ۔ بانس دے تیر۔ دسر، یادل بعض جغرافیائی ناں کوشل۔ تسلا۔ کانگاہ وغیرہ یا گنتری دیح ویہ (20)، دیا اکالی۔ اے جان تے حیرت تھیندا ہے کہ منڈا ری قبائل دیا طرح اناج دیا سرائیکی علاقے دیا ویسی آبادی گنتری کیتے 20 دیا اکالی استعمال کرنی دیا ہے۔ سو انھال ہرے تاں جٹ پنج دیساں آہے۔ ایں طرح دیا کج اکھان

وہی موجود ہے۔ کہ ہن پتہ لگے جو کہتے وہیں سو تھمڈے۔ اسے سب لوگ 20 کوں گنتری دیکھ سب توں
 دہری اکائی منڈن تے درتین۔ ڈاکٹر مہر عبد الحق دہی سرائیکی زبان کوں یک غیر ایرانی زبان تسلیم کریندن۔
 او اہلن۔ ”وادھی سندھ دہی زبانیں دے ذخیرہ الفاظ دا اکثر حصہ غیر ایرانی اے۔ تے اس گال
 دا توہی امکان ہے جو انہیں زبانیں دہی بنیاد کہیں ایجھی زبان تے رکھی گئی اے جیندا سرچشمہ انھن مغربی
 مالک ورج ہا جیندا اتلق مرہنود اردو ملتان یا ہٹرپ دہی پرانی تہذیب نال ہے۔ ۳۵

”اینویں جارج گریسن یک جاتے اشارہ ڈیندن کہ اول عہد دے ہندو آریائی لوکاں دہی زبان دا ادھین
 تہذیبی نمونہ جو اساکوں مل سیکھے اوہے جو ویدیاں ورج موجود ہے۔ اگرچہ اساکوں جانڑدے ہیں کہ اسے
 لوگ اجاں تیں ہنساں دیوتاداں دہی پوجا کریندے ہن، جنھن دے نال انھن دے ”منڈا“ ورج دسن
 واسے بزرگاں نے رکھے ہن ۳۴۶ اوج دیاں تاریخی شہادتیاں نے اسے ثابت کر دتے کہ منڈا گروہ
 دیاں زبانیں ہی او پہلاں زبانیں ہن۔ جیڑھیاں وادھی سندھ ورج بولیاں ویندیاں ہن تے انھن دسن
 واسے آسٹریائی نسل دے منڈا قبائل وادھی سندھ دے قدیم ترین تہذیبی ڈاڈے ہن۔ ماہر لسانیات
 عین الحق فرید کوٹی نے اس موضوع تے یک مل مبالغہ تحقیقی کم سیتے۔ انھن رانجی تے جھوٹا ناگپور ورج
 رکن واسے جانگلی منڈا قبائل دہی چوڑن کہتے ہے۔ جیڑھے اوج دہی نویں تہذیب توں بالکل آن سو نہیں
 ہن۔ عین الحق فرید کوٹی کئی ایجھیاں ساہنجاں رساں کھن اوج کامیاب تھین جیڑھیاں اوج دہی پنجاب
 دے مختلف علاقیاں ورج رانج ہن۔ چھی ہزار سال پرانی منڈا تہذیب ورج سرائیکی علاقے دہی اوجی رسم
 گھڑی گھڑی ”ڈا آو“ یعنی پائی آن دے نال نال موجود ہن۔ ایندے علاوہ جینج دہی رانجی ویلے

نیناڑیاں گھوٹ دہی راہ مل تے اپنیاں شرطیاں منویندن۔ بالکل ایہو رسم منڈا قبیلیاں ورج ”منڈا دام
 لکا“ دے نال نال موجود ہے۔ یک جی رسم ہے ”سہما“ ایندا مطلب ہے کپڑے دندا دن سرائیکی ورج
 انیکوں ڈیپ اہلن۔ کئی ذاتاں تے گوتال دہی آپس ورج سانجھ دا علم تھے۔ منڈا قبائل ورج یک گوت
 بودراتے جی برہاڑ دے نال نال موجود ہے۔ سرائیکی علاقے ورج اسے ذاتاں بودلہ تے برہاڑ دے
 ساگی نال نال موجود ہن پیاں ۱۲ ہن اساکوں چھی ہزار سال پرانی وادھی سندھ دہی قدیم ترین زبان منڈاری
 توں ایجھاں لسانی شہادتیاں دہی چوڑن پیش کریندے ہیں جیڑھیاں سرائیکی زبان ورج ہو بہو موجود ہن۔
 عین الحق فرید کوٹی نے منڈاری تے وادھی سندھ دہی موجودہ زبانیں دے تقابلی جائزے ورج اردو
 دے علاوہ صرف پنجابی زبان دا بنیاد دہی حوالہ ڈتے ۱۸ اور سرائیکی زبان دے الفاظ کوں دہی پنجابی
 زبان دے کھاتے ورج پائی رکھے۔ اساکوں صرف اتھاں اپنی طرفوں منڈاری الفاظ دے سامنے نہیں جھڑے
 سرائیکی لفظ رکھیوں۔ اسے مہالوت اتنی زیادہ ہے کہ اساکوں منڈاری الفاظ دے معنی لکھن دہی
 لوڑ دہی نہیں پوندی۔

رشته جات		جسمانی اعضاء		زیرکورات	
منڈاری	سرائیکی	منڈاری	سرائیکی	منڈاری	سرائیکی
نانا	نانا	کنڈ	کنڈ	نتھ	نتھ
نانی	نانی	کھری	کھری	گہنا	گہنا
ساندھو	ساندھو	جانگ	جانگ	منڈرا	منڈرا
ماما	ماما	جھانٹ	جھانٹ	لانگا	لانگا
مامی	مامی	مہانڈرا	مہانڈرا	دھسا	دھسا
سالا	سالا			چیرا	چیرا
موسی	موسی			تورا	تورا
پیرھی	پیرھی				
ابا	ابا				
سالی	سالی				
آپو	پیسو				
منڈاری	سرائیکی	متفرق منڈاری	سرائیکی	منڈاری	سرائیکی
لپ	لپ	الار	الار	سونا	سونا
لاگ	لاگ (رشنی)	نار	نار	کھرجی	کھرجی
مت	مت	وچا	وچا	گھائی	گھائی
رورا	رورا	وچھی	وچھی	بھارہ	بھارہ
بکالکا	بکالکا	آوا	آوا	دھور	دھور
اشاک	اشاک	تسلا	تسلا	لڈ	لڈ
اندھار گھپ	اندھار گھپ	چائی	چائی	چیری	چیری
اڑس پڑس	اڑس پڑس	چنگیرا	چنگیرا	مھورا	مھورا
آسے پاسے	آسے پاسے	دورا	دورا		
کھٹ پٹ	کھٹ پٹ	ڈالا	ڈالا		
دلکاڈ	دلکاڈ	ڈانگ	ڈانگ		

قدیم زمانے وچ پانی دے وسیلیاں کوں بہوں اہمیت حاصل ہئی۔ تمام وڈیاں تہذیباں پانیاں دے کنڈے دے آباد کھیاں۔ اساڈے علاقیاں وچ اکثر دستیاں دے ناں پانی دے ذخیریاں دے ناں منسوب ہرندن۔ جیویں چاہ فتح خان۔ کھوہ آرائیں آلا۔ اینویں منڈا تے نسقالی قبائل وچ ایجھے ناں رکھن دارواج ہئی۔ اینویں ڈھیر ساریاں سانجھاں گاہیں اساکوں اسے یقین دیندن کہ ہک وقت ہئی جیڑے واوی سندھ وچ منڈا قبائل دارواج ہئی تے سرائیکی زبان وچ اوندے الفاظ دا ذخیرہ ایں گال دا تاریخی تے لسانی ثبوت ہے کہ اسے زبان قدیم منڈاری زبان نال ہزاراں سالوں دے ان مٹ گانڈھے رکھدی ہے۔ ایندے منڈھ تے ایرے دیا پہلی سلھ چھ ہزار سال پرانی منڈاری زبان ہے۔

سرائیکی تے دراوڑی لسانی رشتے۔

لسانیات دے ماہرین واوی سندھ وچ آریا دیا آمد توں پہلے ترے وڈے لسانی بڑاں دا ذکر کریندن۔ پہلا پیارڈی زبانان جنھاں کوں تبتی تے برہمی آکھیا ویندے۔ ڈوہجا منڈاری زبانان تے تریجھا دراوڑی زبانان۔ جیویں تامل۔ تلگو۔ ملیام۔ کناری تے گونڈی ایندیاں اہم شاخاں ہن۔ بلوچستان دے براہوی قبیلے دیا زبان دیا ایں سلسلے دیا ہک اہم کڑی ہے۔ ایں زبان وچ ہن دیا تقریباً ۵۰ بڑ پرانی دراوڑی زبان دے الفاظ دا ذخیرہ موجود ہے۔ سرائیکی زبان دا جائزہ گھننے تاں ایں دے شمار الفاظ دراوڑی زبانان نال گنڈھے ہرے دسدن۔ منڈاری زبانان دے بعد ایندا ڈوہجا ڈوانگے دراوڑی زبانان نال اوں دے جڑیا جڑاں منڈا قبائل تے واوی سندھ دے نویں آبادکاراں دروازاں دا آپس وچ میل جول۔ سماں ریتیاں تے کس وسیب ودھیا۔ سرائیکی زبان دے کجھ اضافی حرف تاں ایجھے دیا ہن جیڑے حرف سندھی دے علاوہ ہئی کہیں زبان وچ نہیں ملدے۔ آکھیا ویندے کہ منڈاری اتے دراوڑی زبانان دیاں گوجھیاں ہن۔ جیکوں اسے زبان ہزاراں درھیاں توں اپنی سببان بڑا لئی آندی ہے۔ اتھاں حرفاں دچوں ہک 'ن' ہے ایندے متعلق بھرویل ہرچندا ڈوانی اپنی کتاب "سندھی بولی دیا تاریخ" وچ لکھتے کہ اسے حرف دراوڑی حرفیں توں گدھاگے۔ اسان ہن کجھ دراوڑی تے سرائیکی سانجھے لفظاں دا انتہاب پیش کریندے ہن تاکہ اتھاں ڈوہاں زبانان دے لسانی رشتے دا پک لایا دتھ سکے۔ اسے ساری چون اسان اردو زبان دیا قدیم تاریخ توں حاصل کیتی ہے۔ ۳۹

دراوڑی زبانان	لفظ	سرائیکی	دراوڑی زبانان	لفظ	سرائیکی
تامل۔ ملیام۔ کناری	کٹا	گٹا	تامل	کڑار	کڑا
تامل ملیام	آن	ان	تامل	آلسو	آلسی

سرائیکی	لفظ	دراوڑی زبانوں	سرائیکی	لفظ	دراوڑی زبانوں
پوچا	پوچو / پوچاکا	یلیام - کناری	تونبا	تونبا	کناری
ٹنگھ	ٹنگا	کناری	چوٹی	چوٹی	تامل
اماں	اماں	تامل - یلیام - کناری - تلو	وات	وسے	تامل
تنان	نانون	تامل	ماما	ماما	تامل - یلیام - تلو

سرائیکی	لفظ	دراوڑی زبانوں	سرائیکی	لفظ	مختلف دراوڑی زبانوں
کوٹ / تلمہ	کوٹ	" "	کونانی	کونانی	" " "
سکھ	سبل	" "	تند	تنو	" " "
پگ	پگا	" "	ملھ	مل	" " "
آری	آری	" "	گانا	کانی	" " "
کچھ	کچ	" "	چنا	چنا	" " "

سبھی ماہرین اس گال سے متفق ہیں کہ براہوی بک خالص دراوڑی زبان ہے۔ براہویاں نے مختلف قوماں سے نسلوں سے نال رن ملن سے باوجود اپنی حقیقی زبان کوں ہن تیں اولویں سانجھی رکھی۔ اسان ہن کہتے وادی سندھ وکی اس قدیم زبان نال سرائیکی زبان دے لفظاں دا تقابلی خاکہ پیش کریندے پے ہیں۔ جتوں معلوم تھیے کہ سرائیکی دے بک قدیم دراوڑی زبان نال کتنے گھائے گانڈھے ہن۔ آکھادیندے کہ براہوی ہون والیاں نے قدیم اوستائی زبان کوں برقرار رکھیے۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق آہدن " اسے ادواحد زبان ہے جس اجاں تیں اپنے اصل دراوڑی مزاج سے لسانی ڈھانچے کوں نہیں چھوڑیا۔ اسان براہوی زبان دی لغت دا سرسری المہ جائزہ گھرے تال کوئی ۵۲۲ خالص الفاظ ایسوں جیس سانئیں ایس جیرے براہوی۔ سرائیکی بلوچی تے سندھی دج مشترک الفاظ

سرائیکی	براہوی الفاظ	سرائیکی	براہوی الفاظ	سرائیکی	براہوی الفاظ
ڈرا	ڈرا	چٹ	چٹ	ادا	ادا
ڈرکا	ڈرکا	چنبر	چنبر	اگاری	اگاری
دگ	دگ	چنہی	چنہی	امب	امب
دروہی	دروہی	چکھ	چکھ	انگوری	انگوری
ڈاچی	ڈاچی	چونڈی	چونڈی	بھان	بھان
ہکھل	ہکھل	چر	چر	بہاری	بہاری
				بجھ	بجھ

الفاظ کے اس سانچے ذخیرے کے علاوہ سرائیکی زبان کے اسمائے خمیر۔ سابقہ۔ لاحقہ۔ انحال۔ مغزئی علامتوں کے حساب نال دی اے دراورڑی زبانوں دی کچی سکی گدگی اے۔ عین الحق فرید کوئی آبدن۔ دو اسمائے خمیر تے بُرد مجھے اشتراک توں وراورڑی تے پاکتانی زبانوں خاص کر سندھی تے ملتانی لوی کے نال مطابقت اور انحال و اسنکرت نال اختلاف بالکل واضح ہے۔ اردو پنجابی۔ بنگالی و تچ 'را' تے سندھی و تچ 'جرا' کے لاحقے وراورڑی تے ملتانی خاٹس کے لاحقات را۔ داتے۔ ڈا کے مترادف ہن۔ اے ایس گال دا پکا ثبوت ہے کہ اسادیاں زبانوں دی مورث اعلیٰ براہ راست وراورڑی زبانوں ہن۔ ۲۴

سرائیکی تے اسوری۔ رگ وید و تچ وراورڑاں کے نال نال کب ہی قوم اسوری داوی ذکر ملدے آریا جیڑے واڈی سندھ و تچ اُن تاں انحال و سابقہ اسوریاں نال دی پئے۔ اے قوم فرامنہ مہر کے زمانے و تچ داوی سندھ تے حکمرانی کرنیدی ہی تے قدیم بابلی اشوریوں تے ایرانی اسپریاں کے ہم قوم ہن۔ پہلے پہل آریا تے اسوری کب پئے نال رل مل تے وقت نثریندے رہین۔ انحال دیاں پر جا پاٹ دیاں رساں دی سانجھیاں ہن تے دیری دیوتا وی کب ہن۔ مگر دل بعد و تچ اے آپس و تچ نکھر گئے تے کدو مجھے نال جنگاں دی لڑیاں انحال اسوریاں کول اشور۔ اسپریاں ہرکے نال نال دی سنڈیا گے۔ تاریخ کے حوالے ڈھیندن کہ اے قوم واڈی سندھ و تچ آریا دی مہرما ہے۔ اکبر شاہ خاں نجیب آبادی مقدمہ تاریخ ہند قدیم و تچ لکھدن۔ "اشوری اور خالوی لوگ ۳۰۰۰ ق م و تچ لکھن کے فن توں چنگی طرح واقف ہن۔ موجودہ سندھ توں ساگن یا سرخون بادشاہ بابل تے سینواریاں جیڑھیاں مہراں برآمد تھین اوترے ہزار سال قبل مسیح دیاں ڈسایاں دیندن۔ انحال و تچ مسیحی یا خط پیکانی و تچ الفاظ کڈھیٹے ہوئے ہن۔ جو سندھ کول سلطنت اسوریہ دا صوبہ نکھر کر بندن ۱۲۴۴ مشرق وسطیٰ و تچ بونغاز کوئی کے مقام توں اسپریاں کے کب تیسے متانیا (ملتانی) کے کب شخص کلوئی دا لکھیاں اسپریاں کجھ تختیاں برآمد تھین جنس تے گھوڑیاں کول سکھائی کے فن بارے کجھ اصول درج ہن۔

ظاہمی باور پوری آبدن کہ انحال تختیاں دی عبارت سرائیکی زبان نال ملدی جلدی ہے اور ایس طرح بونغاز کوئی توں لکھن والیاں تختیاں دی زبان کول اسوری یعنی اسوری۔ آسری یا سرائیکی آکھیا و تچ سکریے۔

تختیں دی تقریر۔	ایکا درتال	کب چکر
	تیرا درتال	توں چکر
	پڑہ درتال	پنج چکر
	ست درتال	ست چکر
	نواں درتال	نوں چکر

اے کمال ذہن نشین رکھتی جاہلی ہے کہ درتن کوں سراٹھکی ورتج وارما۔ پھیرما۔ یاچکر کے معنی ورتج دی استعمال کیتا ویندے۔ وارما سندھو دی تہذیب ورتج سمرین تہذیب دی پہوں وڈی سانجھو ہے مہنہ دارو توں نکلن والیاں چپ غپ سنگیاں مہراں جے میں کھل کے نیں بولنیدیاں تحقیق کرن والے گلکھاں کے سہارے بھوج گزریے ریٹے کے سمندراں ورتج اینڑیں ٹارے کھاڈے ہن

سرائیکی زبان تے وراچڈہ اپ بھرنش

سر جارج گریسن لٹو اسٹک سرے آف انڈیا ورتج سندھ۔ سندھی تے ملتانیاں زبانوں کے ضمن ورتج آندے دو اٹھال زبانوں کے ماخذ تے سرچشمہ توں متعلق اساکوں پہوں کم علم ہے۔ سندھی (ملتانیاں) توں پہلے بک اپ بھرنش پراکرت ہی جیداناں وراچڈہ ہا۔ اور جیدے متعلق سندھوستانی گرامیرین مرکزہ اساکوں کجوا اطلاع دیندے اور ابھی وراچڈہ پشچیمی دا ذکر کرنیڈے جو بظاہر اس علاقے ورتج بولی ویندی ہئی اتے اس تہال تے اصرار کرنیڈے کہ کینڈہ پشچیمی اول پراکرت دی سب توں وڈی شصم ہئی۔ پشچیمی زبان موجودہ اقوام درد کے پیڑ ڈاڈے دی زبان ہئی۔ پس دردی زبانوں دی بنیاد پشچیمی زبان تے رکھی گئی ہے (جو اس علاقے ورتج کہیں وقت ضرور بولی ویندی ہئی) اس شصارت کنوں مکمل تھی ویندے؟ ۵ م

گریسن کے دیں بیان توں ڈوں ترے گاہیں ساڈے سائنسریں آندن۔ پہلی اے کہ سندھی تے سرائیکی زبان بک وقت تکے اپ بھرنش دیاں جڑواں دھیاں ہن۔ سرائیکی زبان ورتج دردی زبانیں دانگ دی شامل ہے۔ ہن ضرور کا ہے کہ اساکوں پراکرتاں دی کھوڑی جہی تاریخ تے مارکنڈے دی وندتے بک نظر پانھنوں۔

ماہرین آریائی زبان کوں ترے وڈے اودار ورتج تقسیم کرنیڈن۔ پہلا دور ۱۵۰۰ ق م توں ۵۰۰ ق م تیس ہے۔ آریا نے اپنی مذہبی زبان توں چلکے تے سلجھ سہنے لفظاں دی چون شروع کیتی تاں اٹھال دی زبان خصیاں ورتج وندتے گئی۔ بک زبان خاص طبقے۔ اوب تے مذہب کیتے وقف تھی گئی تے ڈوجھی عوامی میل چوں نال دودھ دی بھلڈی رہی۔ پہلی ویدک سنگرت کوں پانی تے ڈوجھی کوں پراکرت داناں ڈتاگی۔ ایندے بعد آریائی زبان دا ادھلا دور ۵۰۰ ق م توں ۴۰۰ ق م تیس آندے۔ اس عہد ورتج ادلی پراکرتاں دیاں پنج صورتاں سائنسریں آندن۔

” ہمارا شٹری شٹری، شٹری، شٹری، ہا، ماگدھی، ہا، اردھ ماگدھی تے پشچیمی پراکرت۔“

اسے پرائرٹ پنجاب سے کشمیر کے علاقے و تاج پولی وینڈی ہی۔ پشاج کچا گوشت کھاؤں واسے
دھنی کوں اُپدن کہیں ویلے اینکوں محبت پریت دیا زبان دیا اکھیا وینڈا ہی۔ عہد پرائرٹ کے قدیم
قواعد نوٹیس و روچی تقریباً (۱۰۰ ق م) نے چیز عیاں چار پرائرٹاں گنڑاؤں اول و تاج پشاجی کوں دیا
جاؤتی گئی۔ اونڈی فہرست اسے ہے۔

۱۰. ہاراشٹری، پشاجی، مالگھی تے بہ شوری ۶ م

آریا زبانوں دا تریجھا دور 6۵۰ ق م ۱۰۰۰ ع تیں وینڈیا ہر پاسے۔ پرائرٹاں نے دیا ادبی زبانوں
نہن شروع کیتاں ہرے ہرے اٹھال دا تعلق لوکاں نال گھٹ تھیندا گیا۔ اونڈے نال جبرہعی
عوامی پولیاں ورتیلن وینڈیاں پیاں بہن اور انویں لوکاں و تاج و سدیاں و دھدیاں پھلداں رہیاں
اٹھال عوامی پولیاں کوں اول وقت کے قواعد نوٹیاں نے اپ بھرنش یعنی وگڑی سرنی
زبان واناں ڈتا۔ شروع شروع و تاج ساکے پڑھے کھئے لوگ اٹھال کوں جاہلاں دیا پولی اُپدن بہن
آریا چونکہ اپنی سبکرت زبان کے معاملے و تاج ڈاڈے مقہب بہن۔ ہن کیتے سنسکرت و تاج پلچھ
دا لفظ دیا اپ بھرنش کیتے استعمال تھئے۔ اسے بئی گال اسے جو وقت گنڑاؤں کے نال نال ول پڑھے
کھئے لوگ دیا اینڈے پاسے متوجہ تھی گئے۔ مارکنڈے نے اپ بھرنش دیاں ترے تسمان ڈساؤں

۱۱. ناگراپ بھرنش :- گجراتی تے راجھستانی دیا قدیم پولیاں تے مشتمل
۱۲. براچڈہ اپ بھرنش :- اسے سندھ و تاج راجھ ہی تے موجودہ سندھی سرائیکی ہن کوں نطین
۱۳. اپ ناگراپ بھرنش :- اسے ناگرتے براچڈہ کے میل توں بنی ہے اینڈا رواج مسفر جی راجھ پرتا
تے مسفر جی پنجاب دا حصہ ہے۔ ۷ م

مکہ دیا گال اسے ہے کہ اس ڈیاں جدید زبانوں دیا پیدائش پرائرٹاں دیا بجائے اپ بھرنش توں تھئی اسے
اور براچڈہ اپ بھرنش نال سندھی۔ ہند اتے ملتان یعنی سرائیکی دا سانجھا رشتہ ہے۔ اٹھال زبانوں و تاج
پولوں وڈی مماثلت دیا وجہ دیا ایہو ہے۔ اسان بہن آکھ سگدے ہن کہ وراچڈہ اپ بھرنش ہی او
آخری زبان ہی جنیدیا گنگھ وچوں سندھی تے سرائیکی زبانوں جیاں۔ سرائیکی زبان کے پھلے گھیر
تے وید بھڑاؤں تان معلوم تھیندے کہ وادی سندھ دیا قدیم زبان کہیں ویلے منڈاری زبان نال بھلا
پاتی ڈسدی ہے تے کہیں ویلے وراؤری زبانوں اینڈیاں سنگ رت ڈسدین۔ اس سنسکرت نال دیا
پیر پادری رکھدا ہے تے اسور دیا زبان دیا اینڈی سجن سبیلی ہے۔ سندھی نال اینڈا شریک پچھن
سال پرتا ہے۔ ۵۲۱ ق م و تاج وارائے اول نے سرائیکی علاقے کوں اپنے قبضے و تاج گدھاتاں
ایرانی تہذیب تے زبان کے اثرات لیندا مقدر بنڑھے۔ ۳۲۶ ق م و تاج سکندر اعظم ملتان تے

اوج تیش مار دھاڑ کر نیندا بچا تاں ایں علائقے کول کجھ عرصے تیش یونانی تہذیب نال واسطہ پراتے ایں طراں کئی الفاظ ایں علائقے دی زبان ورتج دی شامل تھی گئے۔ ایندے بعد گوتم بدھ دیاں تعلیمات اتھال پنجاب کنڈشک تے اشوک دے دور ورتج اتھال کئی بدھ عبادت گاہاں بن گیاں۔ ملتان تے بہاول پور سنگراں بدھ بھکشتراں آتے تک ہے۔ مشہور چینی سیاح ہیون سانگ اتھال آیا تاں اول ملتان ورتج بدھ بھکشتراں دی اک بہوں وڈی تعداد دیکھی

بہاولپور ورتج سسوی دہار۔ ملتان تے پٹن منارے دیاں بدھ عبادت گاہاں نے پالی زبان کول اپنی تبلیغ وادریہ شہزایاں پالی تے سرائیکی تک پئے دیاں سسویاں تھیاں تے تک پئے تے اثر پاتے۔ ایں طراں وادھی سندھو اے قدیم زبان مختلف تہذیبیاں مختلف زبانوں توں اپنے لکل بھرنیدی حدیاں دے پینڈے کر نیدی وادی سندھ ورتج اپنی عمراں دا پہلا دور پورا کیتا۔

سرائیکی زبان دا ڈوجھا دور

سرائیکی زبان دا ڈوجھا دور سندھ ورتج مسلماناں دی آمد نال شروع تھیندے۔ محمد بن قاسم دی فتح سندھ تے ایں علائقے دیاں زبانوں اتے عربی فارسی دے خزانے کھول دتے۔ عرباں دے اتھال مستقل ورتج نال مقامی لوگاں تے عرباں دی آپس دی بول چار پاروں بے شمار لفظ اتھال دیاں زبان سرائیکی دا ملک بنر سیے۔ ایندے علاوہ اے اثر اتنا گھٹا تھیا کہ کئی خالص عربی حروف دیاں ایں زبان دا حصہ بن گئے۔ مثلاً ث۔ ص۔ ض۔ ط۔ ظ۔ ع۔ غ۔ ق۔ دغیرہ۔ اتھال عربی رسم الخط نسخ کول دی ورتج ملیا تے اوک وڈے عرصے تیش ورتیندا رہیا۔ اک وقت ہئی جیرے سندھ ورتج ملتان تے منغورہ ورتج عربی تے فارسی زبانوں پوریاں دیندیاں ہن۔ ایں علائقے تے عرباں نے تقریباً سواترے سو سال حکومت کیتی ہے۔ محمد بن قاسم توں لاتے سلطان محمود غزنوی تیش اے علاقہ براہ راست عربی تہذیب تے معاشرت نال منڈھیا رہیا۔ ایں علائقے دا جغرافیائی مزاج دی عرب سرزمین نال بہوں ملدے۔ ہن سانگوں دیاں ایں سرزمین نے عربی تے اسلامی اثرات کول بنیاں علاقیاں دی نسبت زیادہ قبول کیتا۔ تے تھل روہی دا اے دیس عربی تے اسلامی تہذیب و ثقافت دے ورتج پاتے ڈوجھا عرب ڈسجن لگا۔ چوتھی صدی ہجری ورتج ایں علائقے دے اوٹ وائے عرب سیاح ملتان تے منغورہ دی زبان بارے اپنے سفر نامیاں ورتج لکھدن۔

” منغورہ تے ملتان اور اوڈے اطراف دی زبان عربی تے سندھی ہے ۱۹۰ ایسوکال سفر نامہ ابن جوقل ورتج ورتج اے۔ ” منغورہ تے ملتان اور اوڈے اطراف ورتج عربی تے سندھی بولی دیندی ہے

چونکہ اول ویسے تیس سندھی سے سرائیکی یک بے قول انج نہ تھیاں ہن۔ ہن سانگوں مغورہ ملتان دے اطراف
دی زبان کول سندھی اکھیا گے ۳۷/۷۵ مہجری دے قریب بشاری ملتان آیا اول ویسے اتھال نارسی
راج تھی چکی ہئی مگر مغورہ دیا ریاست یعنی سندھ وچ آجاں تیں عربی قائم ہئی۔ بشاری اپنے سفر نامے
دوچ لکھن۔

” اتھال زبان نارسی ہے۔ اسب سوداگر ہن۔ اور اتھال دیا زبان سندھی تے عربی ہے“ ۵۱
تاریخ سندھ وچ ایندے معذالو لفظ ندوی اول وقت دیا زبان پارے اپنے خیالات دا اظہار ایس پرینڈن
” سندھ تے ملتان دیا اصلی زبان جیس وچ عوام گال بات کریدے ہن۔ پنج میل قسم دیا ہے کیونکہ
اے زبان مختلف زبانوں کنوں مل تے بنی ہئی۔ ہن زبان وچ اے لوگ خط و کتابت کریدے
ہن تے کتاباں دیا لکھیاں ویندیاں ہن۔“ ۵۲

الو لفظ ندوی دیا ایس رائے قول ظاہر تھیندے کہ مقامی لہوی یعنی سرائیکی عربی تے نارسی
دے ملاپ تے یک بے تے اثرات نال اتھال یک لوی مخلوط لہوی رواج پاچکی ہئی یعنی مقامی لہوی تے
عربی نارسی دے پہوں سارے اثرات رہ چکے ہن۔ عربی زبان نے سرائیکی زبان تے کئی طراں دے
اثرات سلین۔ یک تاں لفظیں دیا یک پہوں سانجھ اتھال ڈوہاں زبانوں وچ موجود ہے۔ ڈوہجا
سرائیکی زبان وچ بے شمار عربی لفظ تھوڑی جہتی تبدیلی نال بولے ویندن۔ مثلاً بھصل۔ (وصل)
ماشائذ (شالا)۔ ابتر (اوتر) تے قند (کھنڈ) وغیرہ۔ جھال دیا زبانوں یک بے نال ملین۔ اتھال ایس قسم
دے اثرات ضرور سانئیں آئدن۔ ہن اسل کھ ایجھ سرائیکی تے عربی لفظاں ویاں پیش کریدے
ہن۔ جیڑے بالکل سو بہو ڈوہاں زبانوں وچ درتیسے ویندن۔ ایجھ لفظ بے شمار ہن پر اے دیگ
دچوں یک چاول والی کار ہن۔

سرائیکی	عربی	سرائیکی	عربی	سرائیکی	عربی
اصل	اصل	اشران	اشران	اجل	اجل
اشر	اشر	ادا	ادا	استنجا	استنجا
ازلی	ازلی	اظلم	اظلم	انبرا	انبرا
ایذا	ایذا	اجبت	اجبت	ابتر	ابتر
برکت	برکت	خمیس	خمیس	جج	جج
بتان	بتان	بعض	بعض	امید	امید
املا	املا	امان	امان	اجابت	اجابت
دجوش	دجوش	امید	امید	آل	آل

فارسی سے سرائیکی :- اگرچہ وادی سندھ سے ایرانی اثرات دا آغاز ۵۲۱ ق م وچ دارائے اول واملتان تے سندھ کے علاقیاں کول اپنی سلطنت وچ شامل کرن توں تھیا مگر اسے اٹے وچ لوٹ کے برابر ہی۔ توںڑیاں جو سندھ دا علاقہ ایران نال لگدڑ علاقہ ہی آپس وچ آویج دی دی رہ گے۔ مگر حقیقی اثرات مسلمان دی آمد کے بعد شروع تھین۔ ملتان وچ عربی دے نال نال فارسی دی بولی دیندیا ہی تے ول آہتہ آہتہ اتھال عربی دی جا فارسی گھنڈی گئی تے اسے علاقہ فارسی دامنز بن گیا۔ سرائیکی علاقے وچ صوفی بزرگاں دی آمد نے ایس زبان دیا ترویج تے ترقی وچ پیادیا وادھا کیتا۔ تے پالتان بنن تیں پیادپور تے ملتان وچ اتنے وڈے مڑے تیں فارسی دفترکی تے سرکاری زبان دی حیثیت نال رائج رہی۔ ایس علاقے دے ملکیاں وچ فارسی دی عام تعلیم دتی دیندی ہی۔ لوگ اکثر خط و کتابت فارسی وچ کرنیدے ہن۔ فارسی بولن۔ لکھن تے جانن کول علمیت دی دلیل تے نفیت سمجھی دیندی رہ گئی ہے۔

اسے آکھیا دنج سگدے کہ فارسی ایس علاقے وچ ایس علاقے دی ایس مقامی زبان دی طراں اتھال رائج کیتے۔ تے اجاں تیں فارسی زبان دا دب دا بک پہوں وڈا ذخیرہ سرائیکی علاقے وچ موجود ہے۔ سرائیکی زبان دے تمام وڈے وڈے شعراء نے فارسی وچ دیا بے شمار اشعار آکھین۔ سرائیکی تے فارسی دا ہمیشہ چولی دامن دا ساتھ رہیے۔ ایہ وجہ ہے کہ سرائیکی زبان تے فارسی دے پہوں گھائے اثرات ہن۔

فارسی زبان نے صرف سرائیکی وچ دخیل الفاظ دا اضافہ نہیں کیتا بلکہ اوندے حروف تہجی وچ - ہج - ژ - گ - جس حرفاں دا وادھا کیتے۔ انویں اتھال دیا گروان وچ سرائیکی کے فاعلی لایاں تے دی فارسی اثرات بالکل نشا بڑ ہن۔^{۵۳} اتھال ساریاں گاکھیاں دے علاوہ سرائیکی دا موجود رسم الخط فارسی ہے۔ بیا علاقائی زبانوں جیڑے رسم الخط دے دن پونے دگ ودیاں بنڑیدن۔ سرائیکی نے فارسی رسم الخط کول اپنا تے اول ہمیشگی رشتے کول جناساں اسان ہن کجھ سرائیکی وچ درتیمن دے فارسی لفظاں دی نمبرست بڑیدے ہن۔ عربی دی طرح فارسی کے الفاظ وچ بڑوں طراں تے سرائیکی وچ داخل تھین بک تاں اپنی حقیقی حالت وچ بڑوجھا تھوڑی پہوں تبدیلی نال۔ ملاحظہ کرو۔

فارسی	سرائیکی	فارسی	سرائیکی	سرائیکی	فارسی
اختہ	اختہ	بج	بج	بج	اختہ
بادی	بادی	بازو	بازو	بازو	بادی
آستادی	آستادی	ایں	ایں	ایں	آستادی

سرائیکی	فارسی	سرائیکی	فارسی	سرائیکی	فارسی
آمدن	آمدن	جا جگہ	جا جگہ	بانگ	بانگ
استر	استر	بخت	بخت	ایس	ایس
اہتہ	اہتہ	اہری	اہری	اہتری	اہتری
کودن	کودن	ازار	ازار	بار	بار
ارداس	فرخداشت	رق	ریق	نوار	نوار
کوہ	کرہ	بالا	شہ بالا	استادہ	آفتابہ

اردو سے سرائیکی :- اردو زبان دا سرائیکی زبان نال منڈھ قدیمی رشتہ ہے۔ پہوں سارے زبان کے ماہرین نے سرائیکی زبان کولں اردو دی پہلی پڑھی تھی۔ سندھ دی فتح ۱۷۱۰ء و دوح کھل تھی تے بڑھک سارے مسلمان نامین سندھ تے سرائیکی علائے دوح آتے آباد تھی گئے۔ مقامی آبادی تے مسلماناں کے آپس دوح تمدنی تے تہذیبی رابطے ودھے۔ اسے تہذیبی ومانڈرے تقریباً پنج سو سال تیں جاری رہے۔ جنڈے نتیجے دوح ادوح منفورہ تے ملتان علوم و فنون کے پہوں وڈے مرکز بن گئے۔ آپس کے میل جول۔ سماں ریتاں تے کھٹے رہن سہن نال اٹھال ک نوں تہذیب تے ک نوں زبان وجود و دوح آئی۔ جنڈے اتے عربی تے فارسی دی ڈا ڈھی گھائی مچاپ تھی اسے جدید زبان اولں دیے دی ملتان تے اوج دی سرائیکی تھی۔ جیڑھی سلطان محمود غزنوی دے دور اوج لاہور کے مرکز بنن نال لاہور پھی تے دل دہلی و پنج تے اردو زبان دیاں پاراں بدھیاں۔ لاہور کولں مرزئی حیثیت غزنوی دور اوج حاصل تھی۔ اس توں پہلے تاں لاہور خود ملتان کے علائے دوح شامل تھی

شیخ محمد انور اب کوثر کے دوح لکھن۔ " فتح سندھ تے ملتان کے بعد مسلمانوں دی رفتار ترقی نسبت پے گئی تھی تے ملتان توں دہلی پٹن اوج اٹھال کولں پونے پنج سو سال گئے۔ اٹھال معلوم عقیدے کہ اردو زبان کے اسلامی مزاج دا ایرا پورے پنج سو سال تیں سرائیکی علائے دوح بدھیا رہیا۔ تمام ماہرین لسانیات اس کال تے متفق ہن کہ اردو زبان دا آغاز ہندو مسلم میل جول دا نتیجہ ہے۔ مگر اس میل جول کے مقام قومیت تے نتیجہ کدھن اوج سب دی کارائے دکھو دکھو ہے۔ اس بارے اسڈے کولں پیلاں شہادتوں تریکھی تے چوتھی صدی عیسوی دوح ملتان تے سندھ دوح آون داسے عرب سیاح ہن۔ جنھاں اس علائے دوح عربی زبان کے مکمل طرز

دیا خبر دیتی ہے۔ بڑی بڑی سب توں مستذکال البیرونی دیا ہے جس ۱۰۱۷ء توں ۱۰۲۹ء تیں
 ہندوستان دیا سیاحت کیتی۔ اوسنکرت داوی عالم ہئی تے لسانیات اوندنا خاص موضوع ہئی۔ اوں
 نے اپنی اڈوں کتاباں کتاب السنڈتے کتاب الہینہ ورتج لسانیاتی تحقیق تے کافی مواد چھوڑیے
 حیرت دیا کمال اے ہے کہ لسانی مذاق رکھن تے سنکرت توں واقف ہون دے باوجود ہندوستانی
 زبانوں کوں ہمیشہ ہندیہ اکھنڈے تے اوندی کتاباں ورتج ورتی گئی زبان قدیم سرائیکی ہے۔
 مثلاً کتاب السنڈتوں مہیاں دناں!۔ چیر۔ پیانگ۔ حیرت۔ اشار۔ ببادرو۔ اشوخ
 کار تک منگھ۔ پوش۔ ماگھ۔ پاگن وغیرہ۔ انہویں اعداد ملاحظہ کرو! سرتہ برکت بمعنی بک
 سرائیکی علاقے ورتج اوج ویا برکت اکھتے غنتری شروع کیتی وندی ہے ۲۰ بیہ۔ تریہ چوت
 پنجمی۔ چھوست۔ اتیس۔ نوں۔ دھیس وغیرہ۔ ہن کتاب السنڈ وچوں کجھ الفاظ دیکھو!۔
 رس۔ ناگ۔ بجا۔ کوڑہ۔ کر تکا۔ تارا۔ شرہ۔ گنڈ۔ چیر طوں یعنی تک کثیر یعنی کھیر ۵۶
 ڈاکٹر مسعود حسین خان صدر شعبہ اردو عثمانیہ یونیورسٹی حیدرآباد دکن نے اپنی کتاب تاریخ
 زبان اردو ورتج لکھیے۔ ” البیرونی دیا تحریراں دے جیڑے الفاظ اُساں تیں بچن اوسنکرت
 دے کیتی بلکہ اوں عام بول چال دیا زبان دے ہن جواں ورت مغربی پنجاب توں گھن تے ملان تے
 سندھ تیں رائج ہئی۔ چونکہ دوران سیاحت اوندنا قیام مرے تیں ملان ورتج رسیا ایں واسطے
 ڈھیر سارے الفاظ اُتوں دیا بولی دے ہن۔ اعداد خالصاً مغربی پنجابی یعنی ملانی دے ہن۔ ۵۷
 سید سلیمان ندوی دیا سرائیکی زبان کوں اردو دیا پہلی بیڑی منین۔ او ایں کمال دیا تقدیر
 کرنین کہ مسلماناں دے ایں علاقے ورتج اُوں نال اُتوں دیاں بولیاں پہلے عربی فارسی توں متاثر
 تھیاں تے دل سرائیکی علاقے دیا بولی نے دہلی ورتج پنج تے اردو دیا بنیاد رکھی۔
 ” مسلماناں دیا عربی تے فارسی سب توں پہلے جس زبان نال مخلوط تھی اوسندھی تے ملانی
 ہے۔ دل پنجابی تے اوندے بعد دھلوی۔ سندھی پنجابی تے ملانی آپس ورتج ملدیاں جلدیاں ہن۔
 تریہاں زبانوں اوج پوں سارے لفظاں دا اشتراک ہے۔ تریہاں زبانوں اوج عربی فارسی
 لفظاں دا میل ہے حرف صغیاں دے طریقے ورتج تقوڑا پوں فرق ہے۔ اتھاں ایں تاریخی
 غلطی دا سادوں پوں ضرورکا ہے جنیدکا ورتجناں عام طور تے اے سمجھا ویندے جو اے بولیاں
 موجودہ اردو دیا وگڑی ہوئی شکل ہن۔ بلکہ حقیقت اے ہے کہ موجودہ اردو اتھاں بولیاں
 دیا ترقی یافتہ تے اصلاح شدہ شکل ہے۔ یعنی جیکوں اسال اردو آدے ہن اوندنا آغاز اتھاں
 ہی بولیاں وچوں عربی تے فارسی دے میل جول نال تھی تے اگوں تے جل تے دارالسلطنت دیا
 بولی معیارکی زبان ہن تے تمام صوبیاں ورتج پھیل گئی۔ علاوہ بیرونی المترونی ۲۲۰ء ورتج جس

ہندوستان اوج شاید ملتان سے سندھ و پنج روہ تے ” کتاب الہند“ دا سالہ تیار کیا ہے اوں نے اپنی کتاب و پنج جہڑے پے پے طرز ادا و پنج ہندی آوازاں لکھین اوں توں ماہرین ارب نے آ نتیجہ کڈھیے کہ او ملتان تے شکل و پنج من ۵۸

سید سلیمان ندوی دا اے تفصیلی بیان ساری گال کھول تے اساڈے سامنہیں رکھ ڈیندے انویں وی اگر اردو زبان کے قدیم ارب دا جائزہ گدھا دینجے تاں اے گال ثابت تھی ویندی ہے کہ قدیم اردو و پنج بے شمار سرائیکی الفاظ اکھاڑاں تے ماورے موجود ہن بلکہ اسان این آکھوں کہ اوج اردو بولن دا اے حشرات تک افعال دا مطلب نہ سمجھ سگسن پیر سرائیکی علاقے دا کوئی ان پڑھ بڈھڑا فوراً افعال لفظاں کے معنی ڈس ڈیسی۔ اردو زبان کے اے خوابیدہ الفاظ سرائیکی تے اردو کے ان ترٹ رشتیاں دیاں پیوں وڈیاں شہدیاں ہن۔ اسان نمونے دے طور تے کجھ اردو قدیم کے الفاظ افعال درج کریندے پے ہیں۔ اے تفصیل ” اردو کے خوابیدہ الفاظ“ وچوں گدھی گئی ہے

۵۹

موجودہ سرائیکی	قدیم اردو	موجودہ سرائیکی	قدیم اردو
بکھل	بکھل	اڈ	آڈ
بھاری	بھاری	اگا	آگا
بھارا	بھارا	اکس	اکس
پاسا	پاسا	اٹی	اٹی
پرلا	پرلا	اشیرن	اشیرن
پولا	پولا	اڈوان	اڈوان
شتا	شتا	اڑ	اڑ
تریز	تریز	اڑی	اڑی
ٹنڈا	ٹنڈا	اسارن	اسارن
جندری	جندری	اٹاری	اٹاری
چالی	چالی	بالن	بالن
موندھا	موندھا	مینڈی	مینڈی
رلا	رلا	چڈا	چڈا
سٹھن	سٹھن	چم	چم
سٹ	سٹ	چمپڑا	چمپڑا

موجودہ سرائیکی	قدیم اردو	موجودہ سرائیکی	قدیم اردو
سقاوہ سنٹی	سقاوہ سنٹی	چنگیر چھیک	چنگیر چھیک
سول سیس	سول سیس	چھلڑ چیر	چھلڑ چیر
کُٹا کُٹے خسی	کُٹا کُٹے خسی	خیر سلا دھی	خیر سلا دھی
کُٹا کُٹے خسی	کُٹا کُٹے خسی	ڈانگ کچھو	ڈانگ کچھو
کُٹا کُٹے خسی	کُٹا کُٹے خسی	واٹ ننگر	واٹ ننگر
کُٹا کُٹے خسی	کُٹا کُٹے خسی	کوکا کھڈی	کوکا کھڈی
کُٹا کُٹے خسی	کُٹا کُٹے خسی	کھلا گنگ	کھلا گنگ
کُٹا کُٹے خسی	کُٹا کُٹے خسی	لپ	لپ

اردو زبان کے قدیم شعراء نے جیڑھی زبان استعمال کیتی ہے اُو دی سرائیکی آمیز ہے۔ انھوں نے
دیہیے شمار سرائیکی کے الفاظ موجود ہیں۔ امیر خسرو۔ بھگت کبیر۔ میر جعفر زئی۔ عبداللہ شاہ
قطب شاہ۔ مہرا مین۔ قدیم دکنی شعراء و جہی نعتی کے کلام وچ آسانی نال ایجھے لفظاں دی
پھول کیتی ورنج سگدی ہے۔ علاوہ حافظ محمود شیرانی دالین دی ایہو ہے کہ "مکاناں کے
نال پنجاب توں ہجرت کرتے دہلی پنہنچی۔ او فرمیدن۔

و اردو اپنی حرف نحو وچ ملتی زبان دے پہوں قریب ہے۔ ڈوہاں وچ آساں انھوں
کے آفر وچ الف آندے۔ ڈوہاں وچ جمع دا طریقہ مشترک ہے اتھوں تیں کہ ڈوہاں وچ
جمع کے جلیاں وچ نہ حرف جملے کے اہم اجزاء بلکہ انھوں کے توابعات تے ملحقات تے دی
کرتا عدہ جاری ہے تے ڈوہاں زبانوں تذکیر و تانیث کے قواعد انھوں مر کبہ تے توابع وچ
ستدہن ۹۵

ڈاکٹر محمد امین قادری زور نے اردو زبان کے آغاز و ترقی میں موضوعات سے کافی بحث کی ہے۔ یہ مختلف نظریات و تفصیلی جائزہ گدھے اور پرونیو شیرانی کے رائے بارے میں۔
 ” پرونیو شیرانی نے جو مواد پیش کیے اور نہایت ہی مفید اور اردو کی تخلیق سے آغاز کے متعلق نتیجے سے پہنچ سکتے کافی معاون ثابت تھے۔ اردو نہ تالی پنجابی اچوں نے لکھی ہے تے نہ کھڑی ہوئی تو بلکہ اول زبانوں جیڑھی انھوں نے جو وہاں دا مشترک سرچشمہ ہی۔“ ۶۱
 ڈاکٹر مہر عبدالحق نے ”ملتان کی زبان و اردو نالی تعلق“ و ترقی جو وہاں زبانوں کے اصول و قواعد تے تقابلی مطالعے سے پہوں سارا تحقیقی مواد پیش کیے اور اپنی کمال دا گن اے کد معین۔
 ” اے عاف ظاہر ہے کہ ملتان (سرائیکی) زبان جدید زبانیں و چوں سب توں قدیم زبان ہے اور کب مستقل حیثیت دی ماںک ہے اور اردو نالی اوذا تعلق اصول و قواعد کے لحاظ نالی تقدیم تے تاخیر کے لحاظ نالی پہوں گہرا ہے جیڑھا کہیں صورت و ترقی نظر انداز نہیں کیتا و ترقی سکدا۔“ ۶۲

ماہرین دیاں انھوں نے گالھیں کے بعد آساں میں نتیجے تے پچھدے ہیں کہ جڈاں مسلماناں نے سندھ تے ملتان کوں فتح کیتا تاں انھوں نے مقامی آبادی نالی میل جول دی وجہ توں انھوں دی سرائیکی زبان نے کب نویں صورت اختیار کیتی۔ اوڈے بعد انھوں نے اے زبان لاہور پہنچا تے ول دہلی اپڑتے اردو زبان دی ابتداء تے آغاز دا سبب سنڑھی تے اردو زبان جیڑھی آساں دی قومی زبان ہے۔ جیکوں میں ویلے دنیا دیاں و ڈیاں زبانوں و چوں کب ہانڈی زبان ہوں دا مان ہے۔ اوذا برصغیر دیاں سب زبانوں و چوں سب توں وڈا گانڈھا سرائیکی زبان نالی ہی ہنڈے۔

سرائیکی زبان تے ہمایاں علاقائی زبانوں

وادی سندھ وچ سرائیکی علاقہ دل دی حیثیت رکھدا ہئی۔

سرائیکی علاقے دے سبھے کھبے ہڑپہ تے موہنجو دڑو دے منیم تہذیبی شہر دے بن تے انھن بڈوں مقامات دے درمیان چوکتان واولوں دریافت شدہ شہر گنوری والی اپنی بار بڑ کھنڈا ہئی۔ وادی سندھ دی ہڑپائی تہذیب داسینگا ہا کرکھدا اے آئینہ دار ہزاراں درھیوں پرانا شہر اول ریٹے بڈوسرا کیٹر تھبے تے آباد ہئی۔ ایندی وڈائی واندازہ اقول لایا ونب سگدے کہ اے ہڑپہ توں ہم اکیٹر وڈا تے موہنجو دڑو توں حرف ۵ اکیٹر چھوٹا ہئی۔ ماسر آثار قدیمہ ڈائٹری رتق مغل نے این شہر دی دریافت کولی ارجھا انقلابی قرار دتے۔ جیوں شہر سال پہلے وادی سندھ دی تہذیب دی دریافت تھی ہئی ۶۲ ایندے علاوہ ماہرین اثریات نے تحقیق کبیر والا وچ عبدالمکیم دے نیڑے بک پیاسوا پنج ہزار سال پہلے دا شہر جلیل پور زمین دیاں ٹکیاں بتیں پھردل تے کڈھ گدے۔ جلیل پور دیاں کھنڈیاں وچوں قبل از ہڑپائی دور ۳۰۰۰ ق م تا ۳۰۰۰ ق م دے کئی آثار تے شواہد ملین لکھنوی ماہرین دالیتن سے کہ ملتان اچ توں ساڈھے پنج ہزار سال پرانا کوٹ ڈیجی۔ موہنجو دڑو۔ ہڑپہ تے رحمان ڈھیری داہم عمر شہر ہے۔ ایندے بڈو جھے سینگے شہر وقت دے حقوں اجڑ بھڑنگے مگر اے شہر بن تیں دھرتی دے سینے تے ہزاراں درھیوں دے راز سنجالی ہمداد ہمداد کھڑے انھن سارے حقائق توں این گال دا بک گدے کہ وادی سندھ وچ ہزاراں درھیوں پہلے سرائیکی علاقے کوں مرزیا حیثیت حاصل ہئی۔ ایہ او تہذیبی گھر ہے جھقوں ماضی دیاں اتنیاں وڈیاں تہذیبیاں جم پل تے سیانڑیاں تھیاں۔ ظاہر ہے این علاقے وچ بولی وٹن والی زبان دے گھیرے دی اتنے ہی وسیع ہوسن۔ اماں ہزاراں درھیوں بعد اچ دے سرائیکی علاقے تے بک دید بھڑاؤں تال اے اچ دی پاکستان دے دل دی حیثیت رکھدے تے اقول دی زبان سرائیکی لسانی تے جفرانیاتی لحاظ نال پاکستان دے دل وچ وٹن والی کھلی زبان ہے۔ اے واحد زبان ہے جیڑھی پاکستان دے بک وسیع علاقے وچ بولی ویندی ہے۔ اینکوں بولسندا اے لوگ چارے صوبیاں وچ رہنڈن اتے اے کھقاؤں لڈتے انھن آباد نہیں آتھے بلکہ ہوں صوبے تے علاقے دے قدیمی دھوں وان تے دھرتی جانے ہن۔ صوبہ پنجاب ایندا اپنا گھر ہے۔ صوبہ سندھ وچ اے بک ثانوی زبان دی حیثیت نال رائج ہے۔ صوبہ سرحد وچ ڈیرہ اسماعیل خان توں پشاور تیں ایندا ویب ہے تے صوبہ بلوچستان وچ بک وڈے علاقے تے جھٹ پٹ مستونگ، سبھی تیں ایندا چھتر بڈسدے۔ پاکستان دیاں ساریاں علاقائی زبانوں نال ایندے لسانی

رشتے قائم ہیں۔ ماضی دیکھا طراں اوج دی اسے زبان ہمسائیہ علاقائی زبانوں نال دی ملی تے گندھی آندی ہے۔ اسوں ہن سرائیکی زبان دا پاکستان دیاں ڈو جھیاں علاقائی زبانوں نال تعلق دا جائزہ گھنڈے ہیں

پنجابی تے سرائیکی :- سرائیکی تے پنجابی زبان صوبہ پنجاب دیاں ڈول ہانڈریاں زبانوں ہن۔ انھوں دا منڈھو قدیم قول اپنا اپنا لسانی مزاج تے آپو اپنا ادبی ورثہ ہے۔ پنجابی زبان ڈول دوسے جھیاں وچ تقسیم تھی ویندی ہے۔ یک مشرقی پنجاب دی زبان جیکوں سکھ بولیندن تے گورکھی رسم الخط وچ تحریر کیتی ویندی ہئی۔ ڈو جھیاں مغربی پنجابی جیڑھی پاکستان دے صوبہ پنجاب وچ بولی ویندی ہے۔ سرائیکی زبان دی اسے نزدیک ترین ہمسائیہ زبان ہے۔ یک وقت ہئی جیڑھے لاہور، ملتان دا علاقہ شمار تھی ویندی ہئی۔ اول ویلے یقیناً سرائیکی زبان دے اثرات پنجابی زبان تے پے ہن۔ اچکل چونکہ پنجابی تے سرائیکی بولن والی آبادی یک بے وچ رس مس گئی ہے۔ ہن کتے اسے ڈو ہن زبانوں بیا دی یک بے دے قریب آندیاں ویندن۔ انھوں ڈو ہاں زبانوں دے لسانی تعلقات دا جائزہ گھنڈے تان انھوں ڈو ہاں زبانوں وچ ڈھیر سارے بیا دی لسانی نکھڑے ہن جھوں کول ڈاکٹر مہر عبد الحق نے "سرائیکی زبان اور اس کی ہمسائیہ علاقائی زبانیں" وچ پوری تفصیل تے وضاحت نال بتارے۔ ۶۶

یک روسا محقق ایس یوسر فون دی اس سلسلے وچ یک انتہائی قابل قدر کتاب "سندھ انگریج اسٹوڈی ڈھیر ساری مدد کرنی دیا ہے۔ ایس یوسر فون پنجابی تے سرائیکی زبان دے لسانی رشتے کول پوری وضاحت نال بیان کرنین۔ انھوں نے کھل تے پنجابی محققین دے ایس دعویٰ دا تجزیہ کتے کہ سرائیکی پنجابی زبان دا یک بچہ ہے۔ ایس یوسر فون اہلن کہ یا تان اسے جان بھرتے دعویٰ کتا ویندا ہے یا اگر لسانی اصولوں کول مدنظر رکھتے اسوں پرکھ پڑچول کول تان اسوں تے کھل تے اسے گال نشا بر تھی دیا ہے کہ سرائیکی پنجابی توں ائج یک زبان ہے۔ ڈاکٹر یوسر فون نے اپنی ایس کتاب وچ سرائیکی تے پنجابی زبان دا یک بے توں مختلف ہون دے ۱۵ لسانی قواعد دے تحت نکھڑا کتے ۶۶ ایس لہزن یونیورسٹی دے استاد تے مشرقی زبانوں دے ماہر ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل دی سرائیکی تے پنجابی کول ڈول بالکل ائج دا پنجابی زبانوں تے نہ پنجابی بولن والا انھوں کول ادا سکدے۔ ڈو ہاں زبانوں دی صورتیاں دی جدا ہن۔ لب و لہجہ دا فرق ہے۔ انھوں جدا ہن۔ انھوں دی گردان تے حرف دا فرق ڈو ہاں زبانوں کول یک بے توں ائج ثابت کرن دے۔ ہن اسوں پنجابی تے سرائیکی زبانوں وچ سانجے پہلوواں دی گال کرنیوں۔ انھوں ڈو ہاں زبانوں وچ غماز شغنی کججیں ہن۔ فعل مجہول بناون دا طریقہ کججے پنجابی دی ماضی شاخ فاعل نما لاقطے سرائیکی دی طراں بنڑی دیا ہے۔ حرف چار دا ہے۔ وچ سانجھو ہے۔ ایندے علاوہ سب توں وڈا اشتراک لفظوں دا ہے۔ ڈو ہاں زبانوں وچ ڈھیر سارا لفظی ذخیرہ ملدا جدا ہے۔

اساں ایجھے سانجھے لفظاں دا نمونہ طور یک خاکہ پیش کرئدے ہیں۔

سرائیکی	پنجابی	سرائیکی	پنجابی	سرائیکی	پنجابی
ادپرا	ادپرا	ادپرا	ادپرا	ادپرا	ادپرا
لوڑ	لوڑ	لوڑ	لوڑ	لوڑ	لوڑ
اکھ	اکھ	اکھ	اکھ	اکھ	اکھ
آدرجھا	آدرجھا	آدرجھا	آدرجھا	آدرجھا	آدرجھا
ماڑی	ماڑی	ماڑی	ماڑی	ماڑی	ماڑی
انکل	انکل	انکل	انکل	انکل	انکل
اچکا	اچکا	اچکا	اچکا	اچکا	اچکا
کھٹ	کھٹ	کھٹ	کھٹ	کھٹ	کھٹ
اٹھ	اٹھ	اٹھ	اٹھ	اٹھ	اٹھ
وس	وس	وس	وس	وس	وس
پنچھ	پنچھ	پنچھ	پنچھ	پنچھ	پنچھ
کوجھا	کوجھا	کوجھا	کوجھا	کوجھا	کوجھا
پنی	پنی	پنی	پنی	پنی	پنی
تارڑی	تارڑی	تارڑی	تارڑی	تارڑی	تارڑی
کوک	کوک	کوک	کوک	کوک	کوک
سیک	سیک	سیک	سیک	سیک	سیک
کھنڈ	کھنڈ	کھنڈ	کھنڈ	کھنڈ	کھنڈ

سرائیکی تے سندھی۔

سندھی تے سرائیکی زبان دا ہمیشہ توں یک بُرجھے نال چرلی دامن داسا تھو

گھا آندے۔ اے بُرجھیں غیر آریائی گروہ دیاں ڈوں معتبر زباناں ہن۔ اٹھال دامنڈھو۔ مزاج تے ادبی ورثہ ہزاراں سالوں دی سانجھ رکھدے۔ ملاناں دی سندھ وچ آمد توں پہلے سندھ ملتان تے بہاولپور کے علاقیاں وچ سندھی بولی دیندی ہئی۔ بعد وچ سندھی تے سرائیکی یک بے توں انج تھیاں۔ ایں طرح اے زباناں یکے دتر دیاں ڈوں شاخاں ہن۔ برصغیر پاک و ہند وچ سندھی اد پہلا علاقہ ہے جیندے اتے ۱۲ء تا ۹۳ء وچ عرب ملانیں آتے پکا قبضہ کیتا تے اٹھال دھیرا دے

عرب قبیلے آتے مستقل طور سے آباد تھی گئے۔ عربوں نے سندھ و پنجاب کئی چھوٹیاں چھوٹیاں دستیاں سے کئی شہروں کی آباد کی تھیں۔ جن میں پنجاب محفوظ تھے بکھرے اور منصورہ قابل ذکر ہیں ۶۹ عربوں کے سندھ و پنجاب آؤں توں پہلے اس سارے علاقے و پنجاب سندھی زبان رائج تھے تے ایذا اپنا کہ پنجاب رسم الخط کی موجود تھی۔ پنجاب نے توں معلوم تھیندے کہ دیبل کی فتح و بعد راجہ داہرنے محمد بن قاسم کوں جیڑھا خط لکھیا تھی او مقامی زبان و پنجاب تحریر تھی محمد بن قاسم کوں اوند اترجہ کروانا پیا۔ سندھ و پنجاب اسلام کے آؤں و نال ہی سندھی زبان تے عربی تے فارسی اثرات کی چھال تھی گئی۔ عربوں نے سندھ تے ساڈھے ترے سو سال حکومت کیتی۔ اس عہد نے سندھی زبان کوں ہک نواں روپ تے مزاج بخشیا۔ اس سارے عرصہ و پنجاب ملتان سندھ کے نال وابستہ تھی۔ ڈاکٹر مہر عبدالمقن دا خیال ہے کہ سیاسی طور سے ملتان دا سندھ توں جدا تھین تھی سندھی تے سرائیکی زبان کی تقسیم دا سبب بنی تھی۔ ۱۱۱۰ء و پنجاب تیم بن زید کوں سندھ دا حاکم بنیایا گیا مگر قمریوں نے سندھ بعد ہی اوندی اچانک موت واقع تھی گئی۔ پورے سندھ و پنجاب شورش برپا تھی گئی۔ کئی مقامی طاقتوں نے خود مختاری دا اعلان کر دیا تے اس موقع تے ملتان دا تعلق سندھ نال ختم تھی گیا۔

۱۱۱۰ء کوں اس واسطے اہمیت حاصل ہے کہ اس وقت نہ صرف ملتان کی ریاست زیریں سندھ توں پنجاب تھی گئی بلکہ ملتان کی زبان و سندھی توں علیحدہ تھی تے آزادانہ طور سے ترقی پاؤں گئی۔

سرائیکی تے سندھی ڈوں رنگ زبانوں ہون کے باوجود دیں پہوں ساری لسانی سانچھ رکھدن۔ انھوں زبانوں و پنجاب اضافی حروف تہجی ج۔ پ۔ ج۔ ڈ۔ گ۔ دیں ہک ایہی نو لیکھی راہ ہے جیڑھی دنیا کی ہئی کہیں زبان اتج نہیں پاتی ویندی۔ ایندے علاوہ ان دیں پنج مخصوص آوازاں دیں صرف سندھی تے سرائیکی اتج استعمال رکھدن۔ فاعلی لاحقیں و پنج دیں اسے ڈوں زبانوں اشتراک رکھدن۔ مصادر بکھر جس بن۔ ایندے علاوہ نغلیں و تقریباً ۹۰ ذخیرہ بکھر جیاں ہے۔ سرائیکی زبان پورے سندھ و پنجاب ہک ثانوی زبان کی حیثیت نال صدیاں توں رائج ہے۔ بیشتر آبادی اسے ڈوں زبانوں روزمرہ کی زندگی و پنج بولیندی ہے۔ بے شمار سندھ کے بروج قبائل دیں اسے مادری زبان ہے۔ تمام ہاندے سندھی شعرا نے سرائیکی زبان و پنج دیں راج راج تے شاعری کیتی اسے۔ اس طرز آکھ سکدے ہیں کہ ڈوں مختلف زبانوں ہون کے باوجود ہک ڈوجھے کے انتہائی قریب تے ہک بے کے ادبی ورثے دیں بھٹی وال ہیں۔

”سندھی بولی دی تاریخ“ کے مصنف پیر مل مہر چند اڈوانی اپنی کتاب ”وہج سندھی تے سرائیکی زبانوں دے حقیقی گانڈھے“ دا تذکرہ کریندیں ہوئیں آبدن کہ سندھی سرائیکی تے وادریک بولیں دی منڈھ قدیم توں گنڈھے ہے اور سرائیکی تے سندھی غوی بناوٹ وہج دی ہک ڈوجھے کے حامل ہن۔

ڈاکٹر غلام علی الانہ نے سندھی تے سرائیکی زبان کے اتے ہک مل مہالکا تحقیقی کم کیتے اور اپنی کتاب ”سندھی بولی جی لسانی جائزائی“ وہج سندھی زبان تے سرائیکی زبان کے لسانی روابط تے پورا ہک باب رقم کیتے۔ اس تفصیلی مطالعے وہج آپ نے بڑوہاں زبانوں کے لسانی۔ سیاسی۔ مذہبی۔ علمی وادریک تعلق واپوری وضاحت نال دیوراکیتے۔ ڈاکٹر الانا صاحب عرب سیاحین کے بیانات کے حوالے نال آبدن کہ عرب سیاح سرائیکی زبان کوں سندھی منڈھے رہ گئے۔ جنھاں وہج اصفہنی تے ابن حوقل وغیرہ نال ہن۔ ایندے علاوہ ڈاکٹر صاحب اپنی اس کتاب وہج غلامی بہاولپوری دے لسانی نظریات دا جائزہ گدھے۔

انھن دیاں بڑھیر ساریاں گالھیں توں اختلاف کریندیں ہوئیں۔ لسانی۔ تاریخی۔ جغرافیائی استدلال نال ثابت کرن دی کوشش کیتی ہے کہ منڈھ قدیم توں سرائیکی علاقیاں اور زبان تے سندھی اثرات مقدم ہن۔ کیونکہ ملتان دا علاقہ سوٹھویں سترھویں صدیاں تیں زیادہ تر منڈھ کے زیر تسلط رہے۔ ڈاکٹر الانا سندھی تے سرائیکی زبانوں کے حقیقی گانڈھے دا ذکر کریندیں ہوئیں آبدن۔ ”کہ اوج ملتان۔ سندھیال واسطے روحانی فیوض کے مرکز ہن اوج دی سندھی تانلیاں دی صورت وہج انھن زبانتے وعاہیں ہن واسطے آبدن۔ قدیم زمانے وہج ملتان توں مراد منڈھ تے ملتان توں مراد سندھی درتیا ویندا ہئی۔ اسے ان تریٹ رشتے اوج دی قائم ہن۔ اگرچہ ملتان دا علاقہ سیاسی لحاظ نال منڈھ توں باہر ہے۔ پراساجی۔ ثقافتی۔ روحانی تے لسانی رشتیاں وہج ملتان تے منڈھ ہک ملک ہن۔“ ۲۲

ڈاکٹر بنی بخش بلوچ سندھی تے سرائیکی زبان دی قریبی لسانی مماثلت دا ذکر کریندیں ہوئیں فرمیندن ”پنجابی سرائیکی تے سندھی تریبے وادی منڈھ دیاں ہمایاں زبانوں ہن۔ لھذا پنجابی تے سرائیکی۔ سرائیکی تے سندھی اور سندھی تے پنجابی وہج ہک قریبی لسانی مماثلت ہائی ویندی ہے۔ ایہو وجہ ہے کہ بعض علما نے سرائیکی کوں سندھی دا جز تسلیم کیتے۔ سرائیکی اپنے مختلف ماوریاں تے مشعل پنجابی تے سندھی دی درمیانی کڑی ہے۔ اپنی انفرادی خصوصیات دی حامل ہے۔ لھذا سرائیکی کوں وادی منڈھ دی ہک مستقل زبان تسلیم کرنا عقائد کے زیادہ قریب تر ہے۔ برعکس منڈھ لسانی جائزہ وہج گریسن نے دی ایہو ملک اختیار کیتا ہے۔“ ۲۳

سرائیکی	سندهی	سرائیکی	سندهی
آختر	آختر	آختر	آختر
اگواڑ	اگواڑ	اگواڑ	اگواڑ
ایرا	ایرا	ایرا	ایرا
بانبرا	بانبرا	بانبرا	بانبرا
اوربجا	اوربجا	اوربجا	اوربجا
الڈراسی	الڈراسی	الڈراسی	الڈراسی
اڑ	اڑ	اڑ	اڑ
ارمبھری	ارمبھری	ارمبھری	ارمبھری
انگ	انگ	انگ	انگ
انکار	انکار	انکار	انکار
انکل	انکل	انکل	انکل
اچاچیت	اچاچیت	اچاچیت	اچاچیت
آباسی	آباسی	آباسی	آباسی

سرائیکی تے پشتون زبان :- پشتون زبان دُنیا دیا ہک قدیم زبان ہے۔ پشتون لوہن دے پشتونان دا ذکر قدیم تاریخاں وچ ملدے۔ ہک خیال اے ہے کہ اے پشتون بنی اسرائیل دے بارہ ونبے ہرے تباہل دی اولاد ہن۔ جہاں کول بہت لفرنے بیت المقدس تے شام دا ملک فتح کرن تے ۵۸۶ ق م وچ ملک بدر کر دتا ہئی۔ دوجھا نظریہ اے ہے کہ اے آریا نسل دی ہک شاخ وچوں ہن تے افغانستان تے شمال مغربا سرحدی علاقے دے ایسے پشتون ہی اصل آریا ہن۔ کجھ محققین دا خیال ہے کہ آریاواں دی اتھاں آمد کول پہلے اے نسلاں اتھاں آباد ہن۔ زرتشت دی مذہبی کتاب ژند اوستا وچ سرزمین بلخ تے باختر دے قدیم باشندیاں واسطے بجد۔ بجدے یا بختی جیس نال آئن۔ رگ وید وچ ہن بلخ تے اتھوں دیاں قدیم باشندیاں واسطے بلہہ بلہکا تے بچت دے ناناواں نال ذکر آندے۔ رگ وید تے ژند اوستا دے بعد مشہور یونانی مورخ ہیروڈوٹس اپنی تاریخ وچ (۴۸۲ ق م توں ۳۲۲ ق م) جہاں دارا یوس اعظم دی ریخ سلطنت تے آندے باجگزار علاقیاں دا ذکر کریندے۔ اتھاں ہک قوم بکتریک

پکتولیس - پکتو اور پکتوان دے ناں نال او ذکر کریندے - جیڑھی اپنے لباس - دوج قطع اسلمو
 تے جگبونی دے لحاظ نال باختری یا باختریاں نال ملدی جلدی ہے - ایندے چار تیلے دی ستار دے
 گنڈار پونے - داریکے تے اپار تے ڈسائن جیڑھے ہک ہے دے گڈر علا تے دوج رنڈے ہن پے
 بہر حال جتنی قدیم پختون قوم دی تاریخ ہی اتنی قدیم اٹھال دی زبان ہے - پشتو زبان دوج ادھ
 توں زیادہ الفاظ ادلی بدلی شکل دوج لاطینی - ترکی تے یرنانی کے ملدن - اے یقیناً ایں زبان
 دوج سنکرت - یونانی تے فارسی دے ذریعے داخل تھے ہر سن - پشتو زبان کے حروف دوج ک حرف
 خالص ایندے اپنے ہن - جنھال دابک خاص ادائن دابک ہے - سرائیکی زبان تے پشتو زبان
 دا آپس دوج کافی رابطہ ہے - ہک لمبیل مہرے تیں برصغیر پاک و ہند دوج پہنائیں حکومت کیتی -
 اول دور دوج فارسی تے پشتو دے اثرات کافی حد تیں ایں علا تے دیاں - زبانوں تے ہے -
 ایندے علاوہ ملتان دوج دی ہک مہرے تیں پہنائیں دی حکومت قائم رہی ہے - ڈھیر ساریاں
 پشتون گوتوں - سرائیکی علا تے دوج صدیاں توں وسدیاں ہن - صوبہ سرحد دا پہوں سارا علاقہ
 سرائیکی بولیندے - کافی لوگ اپنے کمال کاراں دوج ڈھیر زبان یعنی پشتو تے سرائیکی بولیندے
 آندن - ایں میل جول نے ہک بے دی زبان تے کافی اثرات پاتن - پشتو زبان دی قدیم ترین
 صنف شاعری ٹپہ ہے - خیال ہے کہ ایں صنف دا ڈیرہ ڈوں ہزار قبل مسیح دوج آغاز تھے - بانگل
 اظہار دا ایہو سانچا ٹپہ ہے ناں نال ڈیرہ اسماعیل خان دے سرائیکی نوک ادب دوج ہک
 خاص مقام رکھدے - اٹھال ڈوں ہاں قدیم زبانوں کے الفاظ دا کافی ذخیرہ سانجھا ہے جیڑھا
 سرائیکی تے پشتو زبانوں دے تعلق دابک وڈا ثبوت بنرے - ہن اسوں ہک خاکہ پشتو تے
 سرائیکی زبان دے سانجھے لفظوں دا ڈیندے پٹے ہن - اے لفظ کوجیں تے ہر بہر ڈوں ہاں
 پاسے در تیندن -

پشتو	سرائیکی	پشتو	سرائیکی
اکھ	اکھ	بگل	بگل
انگل	انگل	اپوں	اپوں
ان جان	ان جان	اگوان	اگوان
بوٹھا	بوٹھا	اگیتی	اگیتی
ادلا	ادلا	الاساں	الاساں
بھو	بھو	آن (دانا)	آن
بولگا	بولگا	آن	آن

پشتر	سرائیکی	پشتر	سرائیکی
آندر	آندر	بیلا	بیلا
بھلیکا	بھلیکا	بیلی	بیلی
بھید	بھید	اکلا	اکلا
انگل	انگل	انگھول	انگھول
انگادان	انگادان	اُتے	اُتے
اباسی	اباسی	اوڈول	اوڈول
اُرا ۸۵	اُرا	اُڑاری	اُڑاری

سرائیکی تے بلوچی زبان -

بلوچی دہا پاکتان دی بک قدیم زبان ہے۔ انج صورتیات تے حرف نم دے نو لیکے تو اوندہ پنہاں زباناں توں اینکوں بک دکھری زبان ثابت کریندن۔ ڈھیر سارے ماہرین دا اے خیال ہے کہ اے زبان قدیم فارسی یعنی پہلوی دہا بک شاخ ہے۔ کجوا دا خیال اے ہے کہ اے اوندی شاخ ہنیں بکہ سینگلی ایچھی زبان ہے جیڑھی اوستا کنوں دہا پیلے دی موجود ہئی۔ یونانی مورخ ہیرودوٹس نے اپنی تاریخ وچ بلوچی زبان کوں بکوں تے مکرانی بلوچی کوں میکس آکھیلے! جارج گریسن اہلے۔

.. اے بک تعبیر دا طرز گفتگو ہے جیڑھا اپنے طور تے دوہدا پھلدا رہیا۔ اے زبان دور قدیم توں موجود ہے اور صحیح حرفن کے نظام دے اعتبار ناں بلوچی زبان بلحاظ لسانی ارتقاء بک ایچھے مرحلے دی نشاندہی کریندکے جتھاں فارسی نے اوکوں کوئی ۱۵۰۰ سال گزرے فچھوڑ ڈوتا ہئی۔ ۸۲

بلوچی زبان کوں اوندے ہیجے کے اعتبار ناں ڈول حصیاں وچ تقسیم کیتا ونج سکدے

بک مشرقی بلوچی تے ڈوجھی مغربی بلوچی۔ مشرقی بلوچی کوئٹہ ڈویرن۔ ڈویرن ڈیرہ غازی خان تے ڈیرہ اسماعیل خان کے سرحدی علاقیاں وچ لوی ویندکے ہے۔ مغربی بلوچی بکران۔ قلات جبالاواں۔ غاران۔ سبیلہ تے کوئٹہ ڈویرن کے چاغی ضلع وچ بولیندکے ہے۔ پروفیسر عبدالمجید مین آبدن۔

.. مشرقی علاقے دہا زبان تے فارسی دہا بجائے ہمایہ زباناں سندھی تے سرائیکی دا اثر ہے۔

اینڈے علاوہ مشرقی بلوچی و تاج کتھاپیں گے دی جاتے سندھی تے سرائیکی صورتہ بگ استعمال تھیندے بلوچی و تاج "نظا" دا صورتہ دی متعل ہے جو سندھی سرائیکی کے زیر اثر آئندے "۸۳" سرائیکی زبان دا بلوچی نال ایس سانگوں دی گھٹا رشتہ بنڑدے کہ ماخی و تاج بے شمار بلوچ قبائل نقل مکانی کرتے سرائیکی علائقے و تاج آن آباد تھے۔ بلوچستان کے قدیم باشندے اچ سرائیکی بولیندن۔ انویں ای بہاول پور۔ ڈیرہ غازی خان۔ ڈیرہ اسماعیل خان۔ ملتان تے ساہیوال و تاج لکھاں دی تعداد و تاج بلوچ آباد ہیں۔ صوبہ بلوچستان دیاں سرحدال تے و سن واسے لوگ سرائیکی تے بلوچی ڈوہیں زبانوں بولیندن جنیدی وجہ توں انجو اربع زبانوں دے خاندان داہوں کے باوجود اتھان ڈوں زبانوں و تاج پہوں اشتراک پاتا دیندے۔

بلوچی	سرائیکی	بلوچی	سرائیکی
مومل	مومل	اخیری	اخیری
میڑ	میڑ	ارمان	ارمان
سندت	سندت	آسن	آسن
تورہ	تھورہ	شورو	شروع
وس	وس	کرہ	کرہ
دارو	دارو	امزب	امزب
بانگ	بانگ	پلو	پلو
اڑوک	اڑیک	پلہ	پلہ
مال ورت	مال متاع	ماڑی	ماڑی
اشرف	اشرف	اٹکل	اٹکل
اصل	اصل	اڑنیگ	اڑنیگ
تلا	تلا	اجارہ	اجارہ
گریبی	گریبی	تڈی	تڈی
تڈ	تڈ	مچوگ	مچوگ
تروٹ	تروٹ	ٹوٹا	ٹوٹا
مگر	مگر	سپک	سپک
پری	پڑی		

سرانیکی	بلوچی	سرانیکی	بلوچی
جان	جارج	مٹ	مٹ
گڈ	گڈ	اگاڑی	اگاڑی
ارداس	ارداس	دردی	دردی
ملک	ملک	پلھ	پلھ
ڈاچی	ڈاچی	زال	زال
زل	زل	ادی	ادی
واڑ	واڑ	بورچی	بورچی
دگ	دگ	چٹی	چٹی
تھوہا	تھوہا	ونڈ	ونڈ
زال	زال	پسیرھی	پسیرھی

تقابلی مطالعے سے اس حصے کوں اسان ڈاکٹر کرسٹوفر شیل کے ایک مضمون سے حوالے نال توڑ پھینڈے ہیں۔ انھن آہیے مضمون "تاریخی سطح آتے زبانان دا تقابلی مطالعہ اتے سرانیکی" دوج ایں موضوع تے پہوں اہم سوالات کے جواب ڈیون دی کوشش کیتی گئی ہے۔ مثلاً سرانیکی کتنی پرائز زبان ہے؟ کیا سرانیکی پنجابی دی ماہ ہے؟ کیا سرانیکی پاکستان دی سب توں پرانی زبان ہے؟ سرانیکی دی اصل نسل کیا ہے؟ ڈاکٹر پیریں اس حوالے نال کہوں انی اصراری بحثاں دی پھیرن اردو پنجابی "سندھیا" تے سرانیکی کے تال میل کوں دی بیان کیتے۔ سرانیکی انی تحقیقات دوج رکاوٹاں تے اوکھنیاں دا ذکر وی کیتے۔ تقابلی مطالعے دے سلسلے دوج کجھ مشترکہ نکتاں کرن دہی منت نال خاکے بنراتے پیش کیتے۔ مگر اودی تسمیر کیندن کہ ایں کوشش دے رستے دوج اجاں کافی مشکلاں آہن۔

سرائیکی رسم الخط

زبان جیڑے اپنیاں پھلایاں پوڑیاں چڑھدیاں ددی ہوسے تہاں کہیں
 ہندسے نے کوئی چیز ڈکھاتے ڈو جھیاں کول اشارے نال اول پاسے متوجہ کیتا ہوسے یا ڈنگیاں
 پھنگیاں لیکاں لاتے۔ اول نھے دی شکل بنڑاتے۔ اپنا مطلب سمجھا یا ہوسے۔ اپہو پھلایاں تصویراں
 نقش تے علامتاں اہمتہ اہمتہ مقصود چیزاں واسطے رواج پیندے گئے تے ہزاراں ساہاں تیں
 انسان اکھاں کول جڑنیدا بنڑنیداتے تھنڈا ریساتے دل کتھاہیں دہج تے رسم الخط تیں پچھا۔۔۔
 سب توں پہلے انسان نے تصویریا رسم الخط توں آغاز کیتا تے دل علامتاں اختیار کیتاں گیاں۔ دنیا
 واسطے توں پہلا تصویریا رسم الخط سومیر عراق کے قدیم شہر ارک موجودہ درقہ توں پھیلے اسے
 ساڈھے پنج ہزار سال پیرانا ہے۔ ماہرین دا خیال ہے کہ ۳۵۰۰ ق م کے لگ بھگ عراق دی
 سومیریا قوم نے تصویریا رسم الخط ابکا دیتا تے دل اسے خط عراق توں نکل تے دنیا کے
 مختلف ملکاں وچ پچھا ۱۶ مصر کے تصویریا رسم الخط یعنی ہیردگلیفی دا وجود ۳۱۰۰ ق م دے لگ
 بھگ لگدے۔ سومیریاں نے بعد وچ اپنا تصویریا رسم الخط آسان بنا تے انکوں مینی صورت
 ڈے ڈتی ۱۶ معلوم تھیا کہ پہلے پہل اسے ڈنگے پھنگے نقش یا لیکے علامتاں بنڑیاں دل حروف
 بنڑیے۔ حرفاں نے مل تے لفظاں کے دیں پاتے اتے لفظاں دی سانجھ نال جھے وجود
 وچ آسنے اور اکھاں دی تصویریا صورت کول سیا بنڑیاں نے رسم الخط دا نال ڈتے۔ دنیا وچ
 نہیں تیں بے شمار رسم الخط ورتیے گئے تے درتیندے پن۔ تقریباً ہر دو دی زبان دا اپنا
 لک رسم الخط ہے شاید اس واسطے کہ ہر زبان دا اپنا لک مقصود مزاج۔ طرز ادا
 دا دکھل بوجھ تے الفاظ دی صورتیاں دا لک خاص نظام ہوندے۔ اسے ممکن کیتی کہ ہر
 زبان کول لکے رسم الخط وچ تحریر کر ڈتا ونجے۔ پس کتے اسان آکھ سگدے ہیں جو رسم الخط
 زبان دی سمجھان تے اونڈی روح ہوندے، جیکوں زبان توں اصلوں نکھڑیا نہیں دہج سگدا۔

سرائیکی زبان کے ماضی وچ ہزاراں درھیوں پہلے کیا رسم الخط سی اجاں تیں
 سیانے ایندے گول بھروں وچ رھجئے ہونے ہن۔ کیوں جو واڈی سندھ دا قدیم رسم الخط
 اجاں تیں پڑھانی دہج سگیا۔ ماہرین دا خیال ہے کہ اسے رسم الخط درادڑی تاجہر اپنے
 نال عراق توں گھن آئے۔ عتیق نکرئی آبدن۔

” اسان ایس نتیجے تے بچدے ہیں کہ قدیم سندھی، ملتان دی حروف دی اصل باہرتوں
 آئی ہے اور انھوں دے لوگ اپنے طور تے حروف تہجی کے موجد کینی اور جو کجھ انھوں دا

طرز تحریر ہے اور یقیناً سامی حروف و تہجیریم سے اضافہ کرتے رائج کیا گئے اور آج سب کچھ
 دراوڑی تاجراں کے واسطے نال تھے۔ ۱۸
 ملتان کے قدیم قلعہ وچوں برآمد پھیرن والا رسم الخط کافی حد تک دراوڑی رسم الخط نال بلدا جلد
 ہے۔ ملتان و رسم الخط منی دے تھاواں تے باللاں دے کھڈونٹریاں تے رقم ہئی۔ ایندے
 علاوہ منی کے تھاواں تے ملن والا اسے ملتان رسم الخط جنوبی ہند و تہجیریم رائیگر دے مقام توں
 نکلن حروف نال دی کافی ملدا جلد ہے۔ اونڈی وجہ عتیق فکری اسے ڈسیدن کہ وادی سندھ توں
 اسے خط دراوڑی نال جنوبی ہند بچا کیونکہ آریا قبائل نے انھال کوں آتے اول پاسے کڈھ
 چھوڑیا ہئی۔ ۱۹
 موہنجودڑو تے ملتان کے اس سانجھے قدیم رسم الخط کے بعد اس علاقے و تہجیریم
 رسم الخط رواج پیندے ریے جھال و تہجیریم برہمی۔ خروشتی۔ دیوناگری۔ لنڈا۔ سسراوا
 اوچی۔ کڑکی۔ ہندی۔ باختری۔ پالی شاردا۔ عربی تے فارسی رسم الخط قابل ذکر ہن۔

براہمی رسم الخط۔

براہمی رسم الخط اسے ہرپہ، ملتان۔ ہاکڑہ تے موہنجودڑو کے رسم الخط دی
 اولاد ہے۔ تحقیق ہے کہ اشوک دے کتبے ہن رسم الخط و تہجیریم کھیسے گن۔ بہاولپور کے نیڑے
 بڑو جھی صدی مسوی دی تعمیر شدہ قدیم بدھ عبادت گاہ سسوی و ہارتو ملن دے گوتم بدھ کے
 مجھے تے تحریر براہمی رسم الخط و تہجیریم ہے۔ ڈاکٹر ایم ایچ دانلی نے اس براہمی تحریر کوں
 پنجویں صدی مسوی قرار ڈتے ۹۰ ایندے علاوہ انھوں بک پتہری دی ملی ہے جس تے باختری پالی
 و تہجیریم عبارت درج ہے۔ ڈاکٹر تاسا توری کوں دریائے ہاکڑہ دے کنڈے توں ۵۰ شیخ
 اچاک انانی سر دا بوتما ملیا ہی جیندے آتے براہمی خط و تہجیریم عبارت درج ہئی۔ ۹۱

دیوناگری رسم الخط۔

براہمی رسم الخط کے بعد انھال دیوناگری رسم الخط کوں رواج ملیا۔ ایندے
 علاوہ شاردا تے لنڈا رسم الخط وی انھال استعمال و تہجیریم آندے ریے ۹۲ چولتان کے قلعہ اسلام پور
 کوں بک رتے رنگ واکتہ ملیے۔ جین تے جڈوں بت ہن اتے بک فنڈ چوڑے ہائے و تہجیریم
 بک عبارت درج ہے۔ شعبہ آثار قدیمہ پشاور یونیورسٹی کے استاد ڈاکٹر پروفسر عبدالرحمن
 دے بقول اسے تحریر شاردا رسم الخط و تہجیریم ہے ۹۲ ایندے علاوہ قدیم قلعہ مروت کے وڈے

دروازے سے یک پرانا ہندی کتبہ ملیے۔ اسے ہندی رسم الخط و تہج ۱۲۹۱ء و تہج تحریر کیا گیا۔ ویلناگری رسم الخط و تہج سرائیکی تحریر سے بول اسے ہن۔

” اس تعلق سے جام سومرہ واقف ریہے تے جام سومرہ ۱۲۹۱ء و تہج ایندی مرمت کرائی لندا رسم الخط و تہج ماں ہن تیں اس علاقے و تہج روانج ریہے۔ اس کول کڑکی تے سراوا دانال دی ڈٹاگے۔ اسم سولپوری دا تیاں ہے او سرائیکی زبان تے اوذا رسم الخط و تہج لکھدن۔ لندا دی مشابہت لہندا نال دی تھیندی ہے لہندا آبدن بچا دھو کول۔ کجھ لوگ بچا دھی علا تے دی وجہ تولاں سرائیکی زبان کول دی لہندا آبدن۔ بہر حال لندا رسم الخط اس بچا دھی علا تے و تہج روانج پذیر ہی جتھاں سرائیکی بولی ویندی ہے۔ لندا رسم الخط کول جم باندھن دے علا تے و تہج سراوا دانال ڈٹا گیا۔ ایندی وجہ شاید اسے ہے کہ اس علاقے دی زبان کول سرائیکی آکھا ویندے۔ لہندا ایندی تحریر دانال سراوا پیا۔ اسے خط کجھے پاسے تولاں سچے پاسے ڈے کھیا ویندے۔ اس خط و تہج ہن تیں کجھ پڑھ تھیندی رہ گئی ہے۔ ڈائٹ کر سٹو فر شیکل عہد نامہ جدید کے یک ملتان دی زبان کے ترجمے و احوال دی ڈتے۔ جیڑھا سیرام پور وچوں ۱۸۱۹ء و تہج ہن کڑکی رسم الخط و تہج چھپائی ۹۶۔ پنڈت واحد بخش دے کول یک قدیم ۳ سو سالہ نعتیہ تلمی نسخہ موجود ہے۔ اسے طویل سرائیکی نظم ہندی رسم الخط و تہج تحریر کیتی گئی ہے۔ لندا رسم الخط نال ملدا جلد سرائیکی علا تے دا یک پیا رسم الخط ادجی ہے۔ اسے او تہج دے قدیم شہر دی نسبت نال خط تحریر و تہج آنداریہ اسے خط گجراتی نال ملدا جلد ہے۔ خط پاک او تہج دے مصنف سید مسعود الحسن شہاب آبدن

” گجرات تے او تہج دے طرز تحریر و تہج اس عاقلت دا وڈا سبب اسے ہے کہ ملتان۔ او تہج گجرات اور سندھ دا علاقہ ازمنہ وسطی و تہج سیاسی تے جغرافیائی وحدت ہئی۔ تیاں ہے کہ پہلے زمانے و تہج سندھی زبان دا رسم الخط دی ایہو ہوسی۔ ادجی تے گجراتی اھوال و تہج تصور جیاں فرق ہے۔ ۹۸

عربی رسم الخط۔

سندھ و تہج مسلمان دی آمد نال سرائیکی علاقہ وڈی تیزی نال اسلام دی روشنی کنوں منور تھیا۔ اھول دی دھرتی نے سب تولاں زیادہ اسلامی اثرات قبول کیتے۔ زندگی دے ڈوجیاں شعباں دی طرح خود بخود تحریراں و تہج عربی رسم الخط دا استعمال شروع تھی گیا۔ سرائیکی زبان کے شہری ادب دے پہلے دور کے اکثر مہرے عربی رسم الخط

انج ملدن - اٹھال وچوں نورنامہ - "خند رومی پر لیسٹی" - "معراج نامے" - "تولد نامے" حاجی نور محمد شیر گڑھی دی "سائل کفن و فن" - "پیر چراغ اعوان" - "عبدالمکریم جھنگوی دی نجات المؤمنین" اسے ساریاں کتاباں جیڑھیاں .. ۵۰ صہری لول لاتے گیا رھوین صہری تیں دیاں تخلیقات ہن انٹرنی ریم انخط و تہج ملدین -

فارسی رسم الخط -

سرائیکی علاقے و تہج عربی کے نال نال فارسی دا دی چنگا بھلا اثر رسوخ رہ گئے - فارسی نہ صرف این علاقے دی دفتری زبان رہ گئی اسے بلکہ تعلیم دی زیادہ تر فارسی و تہج ہوتی دیندی ہئی - ڈیرہ اسماعیل خان بہاولپور تے ملتان فارسی علم و ادب کے مرکز بن تے فارسی زبان و ادب دی تر و تہج و تہج حصہ گھنڈے رہ گئی - اٹھال فارسی دے اثرات اتنے ودیے جو سرائیکی زبان نے اپنے باقی سارے رسم الخط چھوڑتے انیکوں اپنے کیتے چن گدھاتے انج سارا سرائیکی ادب فارسی رسم الخط و تہج تحریر ہتھندا ہے -

حواشی — باب پہلا

- ۱ - دی بھڑی اینڈ اوریجن آف لیگنڈس ص ۲۵۹ بحوالہ اردو کارپ - ڈائریسیبل بناری - آزاد بک ڈپو لاہور ۱۹۶۱ء ص ۲۵ تا ۲۵
- ۲ - اردو کارپ - ڈائریسیبل بناری - آزاد بک ڈپو لاہور اسرگودھا ۱۹۶۱ء ص ۲۶
- ۳ - چھر کے - از محمد بشیر احمد غلامی بہاولپور ۱۹۶۶ء ص ۱۲۹ تا ۱۵۰
- ۴ - تعلیمی نیپرس سلسلہ نمبر ۱ مدیر سید تاسم محمود مکتبہ شاہکار لاہور ص ۴۴
- ۵ - سرائیکی زبان و ارتقاء محمد بشیر احمد غلامی مرکز سرائیکی زبان تے ادب بہاولپور ص ۱۲۹
- ۶ - مورخہ وادو پرنڈھو کی تہذیب سر جان مارشل بحوالہ ڈائریسیبل مغل لیکچر چوکتان کی اثری باتیات - اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور
- ۷ - سات دریاؤں کی سرزمین - ابن حنیف - سنگ میل پبلیکیشنز لاہور ۱۹۸۰ء ص ۵۱ تا ۵۰
- ۸ - پاکستان میں تہذیب کا ارتقاء - سبط حسن - مکتبہ دانیال کراچی ۱۹۸۱ء ص ۵۸ تا ۷۳
- ۹ - سات دریاؤں کی سرزمین - ابن حنیف - سنگ میل پبلیکیشنز لاہور ۱۹۸۰ء
- ۱۰ - نقش ملتان - علامہ عتیق نگر - نگر ایڈمی ملتان ۱۹۸۲ء جلد اول - ص ۶۱ تا ۶۷
- ۱۱ - وادی حاکڑہ اور اُس کے آثار - صدیق طاہر - اردو ایڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۳۵ تا ۳۶
- ۱۲ - ایفا ص ۷۲
- ۱۳ - سرائیکی زبان و ارتقاء - غلامی بہاولپوری - مرکز سرائیکی زبان تے ادب بہاولپور ص ۱۲۱
- ۱۴ - ویدک ہند - میڈم زید اے راگوشن - ترجمہ مولیٰ حمید احمد انصاری - دارالطبع جامعہ عثمانیہ دکن ۱۹۲۳ء
- ۱۵ - تاریخ و تعارف خلیج رحیم یارخان از پروفیسر سعید احمد سعید - رحیم یارخان ۱۹۸۱ء ص ۱۵ تا ۲۳
- ۱۶ - خط پاک اوج از مسعود حسن شہاب - اردو ایڈمی بہاولپوری ۱۹۸۲ء ص ۸۲ تا ۸۵
- ۱۷ - ملتان گزٹیئر ۱۹۵۲ء ص ۱۳۸ بحوالہ معارف سرائیکی از سید نور علی خاں حسینی موقوفہ شاہ ایڈمی احمد پور شریقیہ
- ۱۸ - ۱۹۶۲ء ص ۱۷۳
- ۱۸ - معارف سرائیکی - از سید نور علی خاں حسینی - موقوفہ شاہ ایڈمی احمد پور شریقیہ ۱۹۶۲ء ص ۱۷۳ تا ۱۷۵
- ۱۹ - وادی حاکڑہ اور اُس کے آثار - صدیق طاہر - اردو ایڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۲۰۵، ۲۰۶، ۱۵۲، ۱۵۳
- ۲۰ - ایفا ص ۶۶
- ۲۱ - فتح نامہ سندھ عرف پنج نامہ - مرتبہ سندھی ادبی بورڈ حیدر آباد سندھ ۱۹۶۳ء ص ۳۱ تا ۳۷

- ۲۲ - فتح نامہ سندھ عرب پنج نامہ سیندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۴۳ء ص ۳۲۵ تا ۳۲۶
- ۲۳ - تاریخ سندھ از اعجاز الحق قدوسی - حصہ اول - مرکزی اردو بورڈ لاہور ۱۹۷۶ء ص ۳۵۲
- ۲۲ - ہندوستانی لسانیات - ڈاکٹر محی الدین قادری زور - لکھنؤ ۱۹۴۵ء ص ۵۲
- ۲۵ - لینگوئٹک سروے آف انڈیا کلکتہ ۱۹۱۹ء جلد اول پہلا حصہ ص ۱۵ تا ۱۱۸
- ۲۶ - ہندوستانی لسانیات - ڈاکٹر محی الدین قادری زور - ناشر نسیم بکڈپو - لکھنؤ ۱۹۶۵ء ص ۶۲
- ۲۷ - ملتان کی زبان اور اسکا اردو سے تعلق - از ڈاکٹر مہر عبدالحق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۴۲ء ص ۲۲
- ۲۸ - لینگوئٹک اینڈ وی لینگوئٹک پراہم ڈاکٹر سنیتی کار چٹرجی ص ۱۱ بحوالہ اردو کارپ ڈاکٹر سہیل بخاری آزاد بکڈپو لاہور سرگودھا ۱۹۷۱ء ص ۲۱
- ۲۹ - مقدمہ تاریخ زبان اردو - ڈاکٹر مسعود حسین خان - اردو مرکز لاہور ۱۹۶۶ء ص ۲۲، ۲۳، ۲۲
- ۳۰ - اردو کارپ - ڈاکٹر سہیل بخاری - آزاد بکڈپو لاہور سرگودھا ۱۹۷۱ء ص ۲۲
- ۳۱ - ایفا ص ۲۳
- ۳۲ - ایفا ص ۲۳ - ۲۲
- ۳۳ - لینگوئٹک سروے آف انڈیا جارج گریسن جلد IX حصہ اول ص ۶۱۲
- ۳۲ - ملتان کی زبان اور اس کا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالحق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۷ء ص ۵۹
- ۳۵ - سرائیکی زبان اور اس کی ہمسایہ علاقائی زبانیں - ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۷۷ء ص ۲۵ تا ۲۲
- ۳۶ - لینگوئٹک سروے آف انڈیا - کلکتہ ۱۹۱۹ء پہلا حصہ جلد اول - ص ۱۱۵
- ۳۷ - اردو زبان کی قدیم تاریخ - عین الحق فرید کوٹی - اورینٹ ریسرچ سنٹر لاہور - دوسری مرتبہ ۱۹۷۹ء ص ۱۰۰-۱۰۱
- ۳۸ - ایفا ص ۱۵۹ تا ۱۲۱
- ۳۹ - ایفا ص ۱۲۲ تا ۱۷۵
- ۴۰ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء - چودھویں جلد - جلد دوم ص ۲۵۸
- ۴۱ - مزید لسانی تحقیقات - ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ص ۳۱۸ تا ۳۲۷
- ۴۲ - اردو زبان کی قدیم تاریخ - عین الحق فرید کوٹی - اورینٹ ریسرچ سنٹر لاہور - ڈومچی واری ۱۹۷۹ء
- ص ۱۷۵
- ۴۳ - تاریخ ہند قدیم از ابر شاہ خان نجیب - مکتبہ جامعہ علی گڑھ ۱۹۲۲ء جلد اول ص ۹۵
- ۴۲ - سرائیکی زبان و ارتقا - از غلامی بہاولپور - مرکز سرائیکی زبان تہ ادب بہاولپور ص ۱۹۱ تا ۱۹۳
- ۴۵ - لینگوئٹک سروے آف انڈیا - دو لیم I حصہ I ۱۹۱۹ء ص ۱۶۳

- ۶۶ - سرائیکی زبان اور اُس کی ہمایہ علاقائی زبانیں - ڈاکٹر مہر عبدالحق سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۷۷ء
ص ۵۲ تا ۶۹
- ۶۷ - ہندا لینگویج - ایس یو سرفون - فوٹو کاپی بلکیہ راقم
- ۶۸ - ہفت زبانی گفت - مرکزی اردو بورڈ لاہور ۱۹۷۲ء
- ۶۹ - آب کوثر - شیخ محمد اکرام - ادارہ ثقافت اسلامیہ ۱۹۵۲ء ص ۲۲ تا ۲۳
- ۷۰ - فتح نامہ سندھ عرف پنج نامہ محقق شارح ڈاکٹر شبلی بخش بلوچ - سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۶۲ء
ص ۱۵۰
- ۷۱ - سرائیکی زبان اور اُسکی ہمایہ علاقائی زبانیں - ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۷۷ء
ص ۵۱
- ۷۲ - سندھی بولی جی لانی جاگرانی - ڈاکٹر غلام علی الانا - انسٹی ٹیوٹ آف سندھالاجی - سندھ یونیورسٹی
سندھ - ۱۹۷۹ء - ص ۱۵۷ تا ۲۲۲
- ۷۳ - اردو زبان کی قدیم تاریخ - عین الحق فرید کوٹی - اورینٹل ریسرچ سنٹر لاہور ۱۹۷۹ء ص ۱۷
- ۷۴ - ہفت زبانی گفت مرتبہ سرسری اردو بورڈ لاہور
- ۷۵ - پشتو تاریخ از قاضی عطاء اللہ جلد اول ص ۱۵ تا ۱۸ بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ
پنجاب یونیورسٹی لاہور - تیرھویں جلد - جلد اول ۱۹۷۱ء ص ۵۰۲
- ۷۶ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ - پنجاب یونیورسٹی لاہور - تیرھویں جلد ۱۹۷۱ء ص ۷ تا ۸
- ۷۷ - دی پٹھانز سر اولف کیرو بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ - پنجاب یونیورسٹی لاہور
تیرھویں جلد ۱۹۷۱ء - ص ۵۲
- ۷۸ - *Multan under The Afghans by DR A. M. K. Durrani*
Bazme Saqafat Multan. ۱۹۸۱
- ۷۹ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ - تیرھویں جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۲
- ۸۰ - ہفت زبانی گفت سرسری اردو بورڈ لاہور
- ۸۱ - *Cambridge History of India vol I P 339* - بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ
چودھویں جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۶۵
- ۸۲ - لینگویسٹک سروے آف انڈیا گریسن ج ۱۰ ص ۳۳۳ بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانانِ
پاکستان دہندہ - چودھویں جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۶۲

- ۸۳ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۶۱ء جو دھویں جلد ص ۳۶۲
- ۸۲ - ہفت زبانی لغت - مرزئی اردو بورڈ لاہور ۱۹۶۲ء
- ۸۵ -
- ۸۶ - ماضی کے منرار - سبط حسن - مکتبہ دانیال عبداللہ ہارون روڈ کراچی - چھٹی بار ۱۹۸۲ء ص ۲۳ تا ۲۵
- ۸۷ - سات دریاؤں کا سر زمین - ابن حنیف سنگ میل پبلی کیشنز ۱۹۸۷ء ص ۲۱۲
- ۸۸ - الدقیق الدقیق - جلد اول - علامہ عتیق نگری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۶۱ء ص ۶۲
- ۸۹ - ایفاً ص ۶۸
- ۹۰ - وادی ہاکڑہ اور اس کے آثار - صدیق طاہر - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۱۵۳
- ۹۱ - ایفاً ص ۲۰۵
- ۹۲ - سرائیکی زبان اذداسم المخطتے آوازاں - محمد اسم سولپوری - سرائیکی پبلی کیشنز سولپور ص ۶۶
- ۹۳ - وادی ہاکڑہ اور اس کے آثار - صدیق طاہر - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۲۰۷
- ۹۲ - ایفاً ص ۹۹
- ۹۵ - سرائیکی زبان اذداسم المخطتے آوازاں - محمد اسم سولپوری - سرائیکی پبلی کیشنز سولپور ص ۶۶
- ۹۶ - سرائیکی مطالعے کے سوسال - کرسٹوفر شیگل - ترجمہ و نثر دکن کلاگری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور
- ۱۹۸۲ء ص ۳۳
- ۹۷ - سرماہی سرائیکی بہاولپور مقالہ از پنڈت واحد بخش خان میڈیکل کالونی شمارہ اکتوبر ۱۹۶۵ء
- ۹۸ - خط پاک اوج - مسعود حسن شہاب اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۲۷۳

*

دُوجھا باب
لوک ورثہ

سرائیکی زبان تے ادب دا تہذیبی زندگی نال تعلق

معاشرتی پس منظر

زبان تے اُندا ادب آپنے وسیب دا شیثہ ہوندے۔ اسل سرائیکی وسیب تے ہک وید بھنواؤں تال ہک پاسے اسکاں تھل چولستان دا ان کھٹ بیابان صحر اُسدے جتھاں میلاں تئیں آبادی ناں نشان کینی۔ سادل سبزے کول اکھیں سک ہنڈن۔ کتھائیں کتھائیں پانی دے ٹوبھے زندگی دی چل پل دی نشانی ڈنڈن۔ انھاں ٹوبھیاں دے نیرے تیرے لکھ کپال نال بنزیاں جھگڑیاں جھوکاں ڈسیدن۔ اتھوں دے دسوں وان روہیے سا سال این تہی تہی دھرتی کیتے پوچا چا آسمانیں توں مینہ خیر اتاں منگدے ڈسیدن۔ پانی انھاں دی زندگی دا محور ہے پانی دی گول پھول وچ اے روہیے اپنے اجڑاں سردھ ہک جاتوں پئی جاتے جھوکاں لڈائی گن کپور وچ زلدے پھلدے رائنڈن۔ اجڑ مال مولیشی انھاں دا سب توں وڈا دھنلاتے رزق اے۔ جیاتی دا کوئی سکھ انھاں دا نصیب کینی۔ صدیاں توں اے کچھ واس روہی دی ریت پھیندے ورن۔ موساں دی اوکھ تنگی تے ستمی نے انھاں کول سخت جان تے ڈکھیں سولیں دا سوناں بنرا ڈتے

ڈکھیں کارن جی ہیم ۔ سولیں ساگ سسئی ہیم

جادوں لا دی پنڈ بلا دی جیم سرائیکیاں پجی ہیم (فرید، ۱)

چولستان توں باہرا دل تال سندھ دریا دے ڈوہیں پاسے بیٹ ڈنڈن۔ جتھاں نہ کوئی ونر ہے تے نہ کوئی دگ رستے ہن۔ اتھوں دے دسوں وان سندھ دریا دیاں سیڑھاں دے رحم تے کرم تے ہن۔ ہنناے وچ چھل آتے انھاں دے لئی لانے دے گھر وگاھن ویندی ہے تے اے ہر سال اپنے ڈھور ڈنگر سردھ کچے تے نکل آندن۔ چھل تھتی تے اے ”کچے دے لوگ“ واپس دلے۔ سرائیکی وسیب دی تریجھی پنڈ کوہ سلیمان دی نکل وچ ویدی پئی اے۔ کالے روہ ہر پاسوں انھاں دے دگ ملی کھڑن۔ وڈے وڈے تھن دار تریڈھیاں کڈھ تے صدیاں توں اچیاں ماڑیاں وچ بیٹھے ہن انھاں تے سرداریاں

چھلیندے پن۔ غریبی، بیماری، جہالت، انہماں دی سب توں وڈی سببان ہے۔ موسم اتھاں وی مہربان کینی۔ روہ دے پنڈے اتھاں دی تداں دے سنگل بنڑیے پن۔ رجبے کجے بدلاں ڈے کھڑیاں چاچاتے اتھوں دے واسی ارداساں کر نیدے ڈسدن۔

گھوڑیں دسدیں دل دل دسدیں من تاد بھڑیے دریاواں تے

جیڑھے بنڑے سکدے رت آئیں کڈھیں ان تے پھیرا پانویں با در شید تھیراں،

سرائیکی وسیب دی اسے بک صورت ہے جتھاں تھل۔ روہی، پیٹ تے پہاڑاں دتج عیاتی ڈاڈھی اوکھی تے موسماں دی محتاج ہے۔ تنفظ۔ استکھام تے بک جاتے لکانے دا تصور کینی۔ سخت گرمی تے سخت سردی پونڈی لہے۔ بنالا سیلا ڈوہیں پوری شدت نال آذن تے اتھوں دے لوگاں کوں اپنی وکیر دتج گھن گھنن۔ ایندے علاوہ انہماں کوں سماجی تحفظات دی سوسونہ دی اچاں جنگی طرح میں تھی۔ انہماں جغرافیائی تے زمینی حالات نے مزاجاں تے وی اثر سببن۔ مرنجھ، فراق۔ دردی دا احساس۔ رنج روڈن رنج خوش ستمیوں طبعیاں دا خواہن گئے۔ مہساں دی شدت نے روہی دتج دی شدت بھر دتی ہے۔ ان گھٹ ناصیاں نے بک ڈوجھے نال گنڈھے رہن دے جذبے ابھارن۔ حالات دی سختی نے لوگاں کوں نمختی تے حاضر شاکر بنڑا تے انہماں دی اکھیں دتج امید دے سوچھے پالین۔

کیا تھیجا جرتیدی نہ منڑی

تھیں اوھاجو رب گنڑی

من ستمی نریداشادول - مرنجھیں کوں نہ کریادول

مہوگاں تھیں آبادول - اسے نیں نہ داہی بک منڑیں - فرید، ۲

سرائیکی وسیب دی تقریر دا ڈوجھارخ دل موہ گھنن والا ہے۔ دستی دستی جھوک جھوک شام سریرے الذاکریاں بالگاں اتھوں دے لوگاں دی دینی روح دا پیغام ڈسدن۔ روہی دتج سادوں دے مینہ دس پودن تاں ہر پاسے بارخ بھاری تھی دیندی ہے۔ کھپ لائے تے سادی لئی دیاں خوشبوئیں روہی دے وطن کوں مہکا ڈنڈن۔ مینہ دے گرم نال تھل روہی دا سنج بیابان علاقہ سادا پتج تھی دیندے۔ روہییاں دے دینہ پھر دینن۔ کھیر نال دے تھنڑاں دتج نی ملا۔ ہر پاسے ڈوچیاں دے وگ ہزاں دے بک تے اجڑاں دی پنڑکیاں دے چنڑکار روہی دے لوگاں دی خوش خرم دس دی عیاتی دی شدھ ڈنڈن۔ روہی دتجھیاں۔ نر۔ الفرزے دے سوراں تے سریلے گاڑاں نال جھم اٹھدی ہے۔ چارے پاسے فطرت دا سینگار کھنڈیا ڈیکھ تے دلاں دتج رومان دے جذبے جاگ پونڈن۔

کھنڑیاں کھنڑن رنگیڑیاں - رم جھم بارشس باراں

سارے شگن شہارے - یار ملیم آ یاراں

روہی گنڑی ہے سانوی - تترت ولاہرت مہاراں فرید، ۳

تھل روہی توں باہر آدینجے تاں سرائیکی وسیب ڈوں جھیاں دتج دنڈیا ڈسدے بک تھاتی تے ڈوجھا دیہاتی۔ سرائیکی زبان دا دیہاتی وسیب زیادہ تر کاشت کاراں نال آباد ہے تے اسے لوگ خالص تہذیبی روایتاں دے مین ہن

ہر پاسے انب دے باغداد تے کھجیاں تے دید پونڈی اے۔ سخی میرے رزق وچ فراخی تے سک دیاں سکرھاں سبڑن۔ کوئی سوہاں ہر دے تے بھانویں اڈیرا۔ ہر چارھے توں ہک پانچ لینی پنج پنڈوں دا حقدار قرار ڈتا گئے۔ منجھیں گونیس سونجھن تال مارے نال بھریاں ہو یاں تھالیاں گھر گھر ڈنڈین۔ دھنڑے کھیر مکھن لسی کرل دنڈوہا تے دریا دیندے۔ فھلاں کپن دے بعد میلے ٹھیلے۔ دسا کھیاں وچ دینن بہوں دڈی خوشی ہے۔ اوج پیریں پیر۔ بہاول حق سخی سردر دتہ لال عین۔ پیر پھان پتہ پتہ پتہ تے پیر فرید دے عرساں میلے رزج رزج بھرنین۔ اے ایں علا تے دے سب توں وڈے ثقافتی کھٹھ ہونڈن۔ اکڑ لوگ پیر پررت ہن۔ اٹے گھٹے منوتیاں سون سون تے اتھوں دیاں من مونیاں بھال ریتاں ڈکھ تے ایں دیر دی اجرک رنگی دا احساس بھنڈے۔ نینگر تے نینگریں گل وچ ہار ضرور پین۔ شام تھئی تال گھوٹاں وچ رکھیں پانی دے کورے گھوٹاں دے گل وچ دیا ہار پاڈتے دینن۔ لوگ ہک بے کوں ملسن تال بھاجلاں پاپاتے چالھیں کرلین تال مٹھیاں مھری ماکھی۔ عشق و محبت، فطرت دے نظاریاں نال پیار۔ ساوگی بھاس۔ جسک لڑائی، اربار۔ محنت۔ مرستی تے شاعری ایں ویب دی سبھاں ڈسڈی اے۔ اتھال جیاتی دے سارے رنگ اپنی ہک نو لیکھی بہار رکھن۔ تے ایہو تہذیبی تے ثقافتی سہڑپ سرائیکی زبان تے ثقافت دیا اوج پیمان ہے اے گلھاسری آف دی ملتان لیگ۔ سچ وچ ابرائین آدے۔ ملتان زبان فہرٹیاں وچ اٹھدے دھون تے کڈک دے اٹے دیا سونہی خشبو وچ لپٹی ہوئی ہے۔ اے زبان مشرقی ہندوستان دی معرعی تے جگر دی ہوئی زبان دیا نسبت لاملدو۔ قدرتی تے دکش ہے۔ اے ہک ایجھی زبان ہے جو اپنے کڈیلے رستیاں نال محبت کرنیدی اے۔ لیکن ایندیاں فضاں ہوں سکھناں بھریاں ہویاں ہن۔ جیڑے کڈیاں اوج چھپے ہوئے حرائی پھل پیش کرنین۔ ایجھے پھل جنھاں داسادہ تے کورا حسن بناوٹی ملدستیاں دیا شان شوکت توں زیادہ دل موہ گھنن والا ہے۔ ایں زبان اوج شہر تے فہرٹیاں، بھارتاں تے عمارے داپہوں وسیع ذخیرہ ہے جیکوں تھمری وچ نیس گھن آیا گیا۔ ایں زبان داپہوں وڈا ذخیرہ حرب الامثال وچ ہے۔ ۲۶

مذہبی پس منظر :- چونکہ ادب وسیب دے اندر لے سچ تے وسیبی لوگاں دے سوجن سمجھن چاچن بھانن دی ریت

داسنجا پونڈے۔ اڈن دے وچ زندگی دے سارے رنج ساہ گھنن۔ سرائیکی زبان جیڑے وسیب وچ پئی دھئی سمجھلی۔ اڈن دے اٹے سب توں گھانا رنگ مذہب داسے۔ سرائیکی علاقہ ہک تال عرب دی سرزمین نال ملدا جلد اے۔ اتھوں دے لوگاں دے مزاج تے تہذیب رہن سہن عرب دانگے ہن۔ اسلام ایں علاقے وچ آیا تال اتھال اسلامی تہذیبی تداراں نے بہوں جلدی اپیاں بنیاداں قائم کر گھیاں ملتان اوج تے منقرہ علم ادب دے مرکز بن گئے۔ وڈے وڈے دینی مدارس اتھال قائم تھیں۔ اے بک قسم دیاں اڈن ویلے دیاں یونیورسٹیاں ہن جنھوں علم دے طالب آتے علم پیندے ہن۔ ایں طرال اے سرائیکی علا تے اسلامی تہذیب تے تمدن دے گہوارے بن گئے۔ عربی عہد دے بعد غزنوی دور وچ دل ایں علا تے وچ اسلام کوں بہوں فروغ

حاصل تھی۔ اس علاقے کی زبان نے اس ماحول توں پہلے اثرات قبول کیے۔ زبان و ہج عربی فارسی دے الفاظ شامل تھے اسلامی طرز احکام کی چھاپ زبان اتے پئی اتے ایذا ادب اسلامی قدریں دا نمونہ بن گیا۔ سرانگی زبان تے ادب کوں قرآن حدیث تے فقہ دے طفیلوں صحیح اسلامی روح کی سنبھال ملی۔ قرآنی مادے۔ حوالے سرانگی زبان دا حصہ بن گئے۔ تے مذہبی موضوعات اتے شاعری تھیون بگ پئی۔ ایندے علاوہ اے علاقہ صوفیائے کرام کی خاص توجہ دا ہمیشہ مرکز رہیے حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی۔ حضرت بابا فرید گنج شکر۔ حضرت سید جلال الدین۔ حضرت رکن عالم۔ حضرت خواجہ سلیمان تونسوی۔ حضرت سلطان سنی سرور۔ حضرت مہمدم جہانیاں جہاں گشت۔ حضرت حکم الدین بڑی اتے حضرت خواجہ غلام فرید جہیں بزرگ صوفیائے کرام نے آئینی تعلیمات نال اس علاقے دے لوگاں دے دل ایمان دے جذبے نال بھر ڈتے۔ لغت ویاں تعلیمات نے لوگاں کی زندگی دے رخ بدل ڈتے۔ انھن بزرگاں کی دینی تربیت نے انھوں دے لوگاں کوں علم معرفت تے لغت توں روشناس کرایا۔ عشق حقیقی کی ان جان لوگاں جس چکھی تاں بھر دی۔ سخاوت۔ بھولی۔ انکار کا مردت۔ دل جوئی انھن کی ریت بنی۔ مذہب اخلاق۔ محبت تے محنت سماجی زندگی کی روح بن گئے تے زبان نے کی اس ماحول توں رنج جمو لیاں بھویاں۔ اس کیتے سارے سرانگی ادب اتے لغت کی چھاپ ڈس دی ہے۔

سیاسی پس منظر :- سیاسی لحاظ نال مسلماناں کی سندھ و ہج آمد دے بعد کافی عرصہ تئیں ملتان دا علاقہ سندھ نال گنڈھیا رہیا۔ تمیم بن زید کی اچانک موت دے بعد ہر طرف انفرافری بچ گئی۔ کئی قبیلے باغی تھی گئے۔ انھن حالات و ہج ملتان کی سندھ توں اینج تھی گیا مگر منظرہ اوج تے ملتان نے اپنی انفرادی سیاسی علیمی تے ادبی حیثیت اوپریں برقرار رکھی۔ اے ترے شہر علمی حیثیت کی رکھ دے ہن تے سیاسی اہمیت دے حامل دی ہن۔ بارھویں صدی دے شروع و ہج ملتان تے قرامطہ فرتے دا تہفہ تھی گیا۔ اس فرتے نے مذہب اسلام و ہج کئی بنیادی تبدیلیاں کیتیاں تے مسلماناں کوں مرتد قرار ڈتا گیا۔ سلطان محمود غزنوی نے پہلی داری قرامطہ دا قلع قمع کرن دی خاطر ۱۰۰۵ء و ہج ملتان تے منظرہ تے حملہ کیتے آخر ۱۱-۱۰۱۰ء و ہج دلا حملہ کرتے اے سارا علاقہ اپنے قبضے و ہج کر گدھا۔ سلطان محمود غزنوی نے قرامطہ فرتے نال تعلق رکھن والے سارے علمی ادبی سرمائے کوں دی پلوا ڈتا ہی مگر انھن عقائد دے اثرات اجاں تئیں سرانگی مرثیے اتے موجود ہن۔ غزنوی خاندان نے اس علاقے تے تقریباً ڈوسو (۲۰۰) سال حکومت کیتی۔ ایندے بعد منلیہ دور دا آغاز ہوئے اے علاقہ بے شمار حکمراناں کی لڑائیاں دا مرکز رہیے۔ ملتان تے ناصر الدین تباچ نے ۱۲۱۰ء توں ۱۲۲۷ء تئیں حکومت کیتی۔ ۱۲۲۷ء و ہج سلطان التمش نے اوج تے ملتان کوں فتح کر گدھا۔ اس علاقے و ہج ایندے بعد جنگ جبل دا بازار گرم رہیے۔ ۱۳۳۲ء و ہج ابن بطوطہ اوج توں ملتان آیا او کھدے۔ اوج توں میں ملتان گیا اے شہر صوبہ سندھ دا صدر مقام ہے۔ اتے اس صوبے دا امیر الامرا انھن ایندے۔

۱۲۴۵ء وچ منگولاں نے وی کجھ وقت کیتے اوتج تے تہہ کر گہا اول ملتان تے لنگاہ 'بادوزئی' ترین، خاکوانی حکومت کرنیدے ریہیے۔ ایندا آخری نواب مظفر خاں بی جہیزھا میدان جنگ وچ سکھاں نال جنگ کرنیدا شہید تھی گیا ۱۰۱۰ ایندے بعد ۱۸۲۹ء وچ اتھاں انگریزی راج قائم تھی گیا۔ اس سارے تاریخی تے سیاسی عمل وچ ڈیرہ غازی خان تے ڈیرہ ہمالیہ ملتان دے کھٹھے ریہیے۔ البتہ ۱۸۲۶ء وچ بہاول پور تے عباسی خاندان دیا حکومت قائم تھی گئی۔ ایندے بانی نواب صادق خان اول عباسی بن! عباسیاں دیا اے اسلامی حکومت قیام پاکستان دے بعد پاکستان وچ ریاست دے ادغام تیں قائم رہی۔ اس دور وچ بہاول پور کوں کافی ترقی ملی۔ اسلامی تدریس کوں فروغ حاصل تھی تے زبان و ادب کوں دو حصوں چھین دا مقصد ملیا۔ سرائیکی علاقے دے اس سیاسی تے تاریخی پس منظر دا جائزہ گھنچے تاں زبان دے لسانی تے ادبی ارتقاء دیاں کئی تہیں اسڈے سامنڑیں آندے۔ سندھ وچ اسلامی دور دے آغاز نال ہی زبان اتے عربی فارسی اثرات پے۔ یک طویل عرصہ تیں سندھ ملتان دے کھٹے رہن نال آپس وچ لسانی رابطے ودھیے۔ غزنوی دور وچ سرائیکی زبان اتج اسلامی تعلیمات تے مبنی درس تے دینی رسائل وادھا تھیوا۔ سلطنت دہلی نال وچ ملتان دیا وابستگی عملی ادبی وسعت دا سبب بنڑی۔ تراسطہ دیا حکومت ملتان اتے قائم تھیون دے سرائیکی مرثیے اتے بہوں اثرات پے۔ اول دور وچ سرائیکی مرثیہ عروض تیں بنجا۔ ۱۸۵۷ء دیا جنگ آزادی دے بعد سرائیکی مرثیہ ملتان توں لاتے مکھڑ تیں جالس دیا زینت بنن لگ پیا۔ انگریزی راج نے سرائیکی زبان دے سراسے کوں نہرت مسموم کیتا۔ بلکہ فورٹ ولیم کالج دے قیام دے بعد چھاپہ خانہ گلن نال انھوں سرائیکی کتاباں دیا چھپن لگ پیاں۔

اسا کوں معلوم تھیندے کہ سرائیکی لوہن والے علاقے کولہ کڈا ہوں سکھ داساہ لیب نیں تھیوا۔ کئی داریا جگھاں تھیواں کئی داریا حکومتاں قائم تھیواں تے ٹرٹیاں۔ جنگ و جدوج دیا اس کیفیت نے انھوں دے داسیاں تے کئی اثرات جھوڑیے زندگی دیا بے یقینی دے احساں نے ہک طرف لوہاں دیا تہذیبی زندگی کوں نقصان بچایا تاں ڈوجھی طرف ادب وچ ماپوسما، مومجھ ملاں تے بے پناہ اداسی دراٹھی۔ شخصی حکومتاں دے لغیل دانشوراں نے استعراقی زبان دے استعمال کولہ اختیار کیتا۔ تہیہ دار تے پیلوار ادب تخلیق تھیون لگا۔ اس طراں سرائیکی علاقے دے اس جغرافیائی، معاشرتی، مذہبی تے سیاسی پس منظر نے سرائیکی زبان تے ادب تے بہوں گھٹے نقش جھوڑیے تے ڈھانڈے تے سارا سرائیکی ادب اپنے اس ریب دیا منہ پور لیزدی تصویر ہے۔

سرائیکی زبان دا ادبی ورثہ :- سرائیکی زبان ہک بہوں وڈے ادبی ورثے دیا مالک ہے۔ اے زبان تیز ترین وقت دے بہوں تیز ترین کارہ گئی یگر ایندا ادبی ورثہ کہیں وی وڈی زبان توں گھٹ کینی۔ انسان نے زبان اظہار دیا سہولت کیتے سزائی ہے۔ وڈی زبان دیا ہک نشانی اے دیا ہوندی ہے۔ کہ اوندے پورن دے کوں کہیں قسم دے جذبات دے اظہار وچ

اور کھائی محسوس نہ سمجھوے۔ اور جب کبھی محسوس کرے اور کول اور نڈی زبان لفظوں کے لیس پورا ڈیسے زبان کتھامیں
 اپنی بے وسی اور دون نہ رووے۔ اے سب توں وڈی خصوصیت دنیاں دیاں گھٹ زبانوں وچ پاتی دیندی
 ہے۔ سرائیکی بک ایجھی زبان ہے جیڑھی اپنے بولن واسے کول ہمیشہ اظہار دیاں بے شمار سہولتاں دیندی
 ہے۔ یعنی بک رنگ دے معنون کول سوزنگ دے بولاریاں واسوں بنا کر نڈی ہے۔ بک گال آکھن سکتے کئی
 کئی لفظ ایس زبان وچ موجود ہن۔ بولن والا جو چاہے سووے۔ مثلاً سوسیر واسطے ایس زبان وچ بک
 دی بجائے ڈھگ سارے لفظ ہن۔ پراپاکھ۔ پراپچھی۔ پلسیہ پرکھ۔ نور پھور۔ وڈا دیلا۔ بانگ دیلا
 نماز دیلا۔ نمبر دیلا۔ جہا جس۔ سمور دیلا وغیرہ۔ اینویں جانوریں وانوں ڈکھیو چاتاں عمر دے نال نال ناں دی
 بدلے دیندا۔ بکری بکرے واسطے اردو وچ بکول لفظ ہے پراسرائیکی وچ تازہ جنی کول سمجھ جاتی۔ اوندے
 بعد سنگی پھوڑ۔ دل میمی بڑند نیش۔ جبرگی۔ جھڑ۔ لیلی۔ گیس بھٹ جھنڈا پپارڈ۔ پھلوٹ۔
 چھیلا۔ بکری یا بکرا۔ ادھ کھڑ۔ جس کئی لفظ موجود ہن۔ اینویں اکھ سکتے کئی ڈاہ پنڈرہ لفظ ہن۔
 ڈانڈاں سکتے کئی کئی لفظ ملدن۔ تقریباً ہر لفظ ذرا معنی ہے۔ ایس زبان واسطے بک وسیع ذخیرے
 کے علاوہ پہوں شعری تے نثری خزانہ دی ایس زبان وچ موجود ہے۔ اے ادبی ورثہ بڑوں طراں واسے بک
 لوک ادب واسطے اور خزانہ جیڑھا بکروالیں، مہینا لیں، وسب کے سنگھڑ سائنڑیں داستان گوئی تے زبانیں
 کے کول حدیاں توں سینہ سینہ چلیا آندے تے اجاں تیں تھری صورت وچ محفوظ نہیں کیتا گیا۔ بوجھا
 ادبی سرمایہ اساکوں تھری تے کتابی صورت وچ ملدے۔ زبان کے خیر خواہاں تے مندر لائے اینوں
 قلم بند کر گھدا۔ ایندے وچ شاعری منظم عشقیہ داستاناں۔ قصے، انانے، ناول۔ ترجمے
 آمدناں۔ ڈرامے۔ تحقیق تے دینی دوسری کتاباں شامل ہن۔ کہیں زبان دیکھ ترقی واسطے اوندے
 ادب واسطے ریٹن پہوں ضروری سموندے۔ جھاپہ خانہ ایس سلسلے وچ پہوں وڈا کردار ادا کر نڈیاں
 ہندوستان وچ انگریز حاکماں نے فورٹ ولیم کالج قائم کیتاں اوندے نال ہی ۱۸۹۹ء وچ کلکتہ
 ایچ بک جھاپہ خانہ دیا لگا۔ ایندے بعد ہندوستان وچ کئی بے جھاپے خانے قائم تھئے جبقوں
 اردو کے علاوہ ڈوجھیاں زبانوں وچ کتاباں چھپن لگیں۔ لاہور وچ پھلا جھاپہ خانہ کوہ نور پریس
 ۱۸۵۰ء وچ قائم تھیا ۱۲ سرائیکی کتاباں پہلے پہل زیادہ تر مطبعہ مصطفائی، آگرہ، ساڈھوہ، میرٹھ
 تے دہلی وچ چھپیاں۔ سب توں پہلی سرائیکی وچ چھپی ہوئی کتاب انجیل مقدس واسرائیکی ترجمہ ہے۔
 جیڑھی ۱۸۱۹ء وچ میرٹھ پورنگال توں شائع تھئی۔ ایندے بعد ڈوجھی کتاب مولانا عبدالکریم مھڑی
 دی نجات المؤمنین ہے جیڑھی ۱۸۵۱ء وچ شائع تھئی ۱۳ ایندے بعد ایچ کئی بے وی ایڈیشن سائے
 آئے۔ ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی کے بعد سرائیکی کتاباں کے چھپن دی رفتار خاصی دھو گئی۔ ۱۸۸۰ء
 وچ کمال خان مگسی دا مجموعہ کلام۔ ۱۸۸۸ء وچ قصہ باغ و بہار از قاضی امام بخش۔

۱۸۹۶ء کسی ہنوں از اکبر شاہ۔ ۱۸۹۲ء غلام سکندر غلام واگلدستہ، مرثیہ ۱۸۹۸ء، ورج تے علی حیدر ملتان
 کے ابیات وی ۱۸۹۸ء ورج چھپے۔ بیسویں صدی کے شروع ورج ملتان ورج ایچہ کچھ تا جبران کتب سائز
 آئے جنھاں لاہور تے ہندوستان وچوں بہوں شاعری مرثیے تے عشقیہ منظوم قصے ویان کتاباں طبع کرایاں۔
 پنڈھ زیادہ ہون پاردوں زبان کوں صحیح نہ سمجھن۔ پروت ریڈنگ دارواج نہ ہون وی وجہ توں انھاں
 کتاباں ورج بہوں ساریاں کیمیاں تے غلطیاں ہن پر انھاں وی اشاعت ہک تاریخی اہمیت رکھدی ہے۔ جیکوں
 نظر انداز نہیں کیتا و نچ سگدا۔

الفاظ دا ذخیرہ :- سرائیکی زبان ورج لفظاں دا بہوں وڈا ذخیرہ موجود ہے۔ عربی زبان وی طرح ایں
 زبان ورج ہک ہک لفظ دے کئی کئی متبادل ملدن۔ اردو زبان ورج ہک لفظ مذی ہے۔ سرائیکی ورج انکوں
 نالا، واٹر، کسی، یینگھا، اڈ، مائیز، جانے کتنے ناں سڈیے ویندن۔ کچھ واسطے سرائیکی زبان ورج
 پنڈ، ونر، ڈروکا، جھفل، کندوڑا، ڈنڈا، تنل، چیرنوں، لوزنیں، سوک، غسی جیس بہوں
 سارے ناں ملدن۔ زبان وی میں وسعت کوں ڈیکھ تے اے گلاسری آف دی ملتان یٹنگ ورج
 اوپرائن آبدے میں ۲۶ لفظ کچھ واسطے کھتے کیتن لیکن ہن میں کئی بے لفظ وی معلوم کیتی بیجاں
 ایں زبان ورج خاص طور تے زراعت نال متعلق ہر عمل کیتے انچ دا بچ ناں ہن کچھ دے ہک ہک حصے
 کوں انچ ناں نال سڈیا دیندے۔ اسان اردو ورج حرف رہٹ استعمال کرنیوں انیدے مختلف
 حصیاں واسطے کوئی انگ ناں کیتی مگر سرائیکی زبان ورج چکل، گا دھی، ڈھنڈا، نسا، پار چھا۔
 کانجڑ، کھانٹ، چیکلی، مال، لوٹیاں، فرجیڑھے حصے کول ڈیکھو اپنا انچ ناں رکھدے۔
 ایں زبان وی ہک ہی خوبی اے ہے کہ اے ڈو جی زبان دے الفاظ کوں اپنا بناون
 کی بہوں صلاحیت رکھدی ہے۔ ہک وڈی زبان وی طرح انیدے ورج ذیل الفاظ دا چٹکا چوکھا
 ذخیرہ ہے۔ ڈو جی زبان دے لفظ انیدے پیٹھے ورج آتے خود پھندے اپنے مزاج نال دل
 مل ویندن۔ فارسی لفظ عرضداشت کوں ایں نے ”ارداس“ بنا تے اپنے لفظی شہر ورج کیڈا سونہا
 افزا کیتے۔ انیوں اتابہ ”استادہ“ مانا، اللہ، رشالہ وغیرہ۔
 ایں زبان ورج ایچہ بے شمار لفظ پاتے ویندن جنھاں تے حرف زبر زیر پیش لاون
 نال انھاں دے مفہوم بدل ویندن

زبر	زیر	پیش
آن، روٹی،	ان، اڈے	ان، اڈن

بھٹ	بھٹ	خواب یاوڑن	بھٹ	زخم	بھٹ
بھٹ	بھٹ	خوابش	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	ملن	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ
بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ	بھٹ

انہیں بے شمار معادروں کی زبان و توح موجود ہیں۔ جنہاں دازیر زبر پیش نال مطاب بدل و نیدے۔ ایندے علاوہ
 پہوں سارے این زبان و توح ایسے لفظ ہن پے جہاں دے کئی کئی معنی لکھن مثلاً
 وٹ (دگ)، وٹ (بج)، وٹ (آندلی)، وٹ (دل بھیر)
 دل (دل بھیر)، دل (اجل)، دل (واپس آ)، دل (دوبارہ) ۱۶

این ہک ہک لفظ دے کئی کئی معنی کدھن تے انھاں کور شعراں و توح بدھن داوی این زبان دے
 شعری ادب و توح پہوں روانج ہے۔ شاعر لفظاں دیاں سانجھ نال شعری معنی پیدا کرنیدن۔ سرائیکی
 زبان دے مشہور شاعر خوشدل دا ہک ڈوہڑہ ملاحظہ کر۔

میں رکا بدلاں یار کولوں بھیری دلڑی مول نہ بدے

یار میڈے دے ڈیکھن کیتے تیں بٹن آدن بدے

گھول گھال جگ سارے کول ہک تیں دلبر بدے

خوشدل ار کیا خاک جلیں یار جنہاں تول بدے ۱۷

این ڈوہڑے و توح بدے دے لفظ کول چار مختلف معنی و توح استعمال کیا گئے۔ (بدل و بھن، بادل
 متبادل تے ناراض،
 انہیں ہک بیا ڈوہڑہ ڈیکھو۔

دلبر لالی مہجورک پرے میکل مار لیس ہجر دے سانگے
 ماہی کارن کھلی ہوسیم کر کے جوگن سانگے
 سب ڈکھ درد قبولیم آپے دل مٹھوئی دے سانگے
 سید مبارک رب کریم یار من دے سانگے ۱۸

بھڑے سانگے سانگے کسانگے سانگے ہوسیم نہیں سانگے
 مٹھوئی مٹھوئی گزریا مانگھے اجڑی سسرخی مانگھے
 مانگے تے چڑھ لڑاں مانگے مانگے کھاں تک مانگے
 سجر برہوں دے لنگھاں لانگھے سبھ کراں کڈھ لانگھے
 ہجر زریدی روز ازل دیا بانگ سنہ ایم بانگے ۱۹

انہیں کہے یاد دہڑہ

رنج نہ مٹھوس عرض کراں بے گھنیں سونہاں من توں
 عزت والی تھلکی چنگی بے عزتی دے من توں
 نور حضور تے شک نہ کر اے پال مٹھلا دے من توں
 انخر جتھو کے منکر پکھیں دور رہیں بے من توں ۲۰

ایں ڈورے ورتج من چار مختلف معیاں ورتج درتیا گے۔ پوری سرائیکی شاعری ایں قسم دیا لفظی
 تے مٹھوئی تکرار نال مٹھوئی اپنی اے۔ ہک ہک مٹھوئی ورتج ہک لفظ کون کئی کئی انداز نال دیا استعمال
 کیا وندے۔

ہاسے تال جگ دے ہاسے اوج لوگ کرنی دے ہاسے
 پاسے پللیاں توڑے جیڑھا دیندا عشق دے پاسے ۲۱
 (جانا جتھو)

ایں شعر ورتج ہاسے تے پاسے دے ہک توں زیادہ معنی بدھے گن۔ اے لفظاں دیا کھید اوں
 دے مکن تھی سگدی ہے جیڑھے زبان ورتج پہوں زیادہ وسوت ہورے۔ الفاظ دا پہوں
 ورتج ذخیرہ ہورے تے ہک ہک لفظ دیا جاتے کئی کئی لفظ بانہ بدھے کھڑے ہورن۔

اکھانڑاں - محاورے - دعائیں :- کہیں زبان دیا قیمت لاوٹی ہوسے تاں اونڈیاں اکھانڑاں ڈیکھیاں

جا بیدن - زبان دیا دڑائی تے وسیب دیا ساریاں وس اکھانڑاں ورتج موجود ہونڈیاں ہے اے اکھانڑاں
وسیب دے سیانڑے سکھڑ لوکاں دے تجربات تے زندگی دے مشابہات دا پنڈر ہونڈین - کب کب پل ورتج
جیاتی داسارا تجربے تے ات رت ساہ پایا گھنڈا ہونڈے - وسیب صدیاں دیا اپنی گھنڈی ورتج کول وقت
دے نال نال اکھانڑاں دیا صورت ورتج سمجھدے ویدا - اے محاورے ضرب امثال کہیں زبان دے
بولن وائیں دیا ذہانت - اونڈیاں سمجھو لوجھو معاملہ نہی دیا سطح دا اندازہ ڈینڈن - ایں طراں اے اکھانڑاں
اول وسیب دیا سماجی زندگی دیاں ادبھیماں ششکال ہونڈن جس ورتج جیاتی دے سنڑپ خابے تے
اونڈے اصل لھنڈن - انھال اکھانڑاں ، بھارتاں - ضرب امثلاں محاوریاں تے دعائیں نال ہی کہیں وڈی
زبان دیا سبھاں تھنڈیاں ہے - سرائیکی زبان ورتج سنڑپ - گھڑپ تے حکمت دیاں اے سوکھڑیاں
بے انداز ہن ۲۲ اگر انھال کول کھاکت دے تے تاں کئی ورتج تیار تھی سکدن - اے اکھانڑاں سچیاں
دے ادبوس ہن جتوں ایں وسیب دیا تمدنی تے تہذیبی زندگی دیا سکا سکی تھنڈیاں ہے -

سرائیکی علاقہ ہمیشہ حملہ آوراں دا شکار رہیے - چڈاں دیا مکرناں دیا آپس ورتج جگ تھی اے
عام مخلوق کول پہوں نقصان تھیے - سرائیکی زبان ورتج کب اکھاں ہے " لڑن سان پھینچن بونے یعنی
لڑے وڈے ہن نقصان بھاریے جھوٹے بھگدین - اینویں " سکی نال رسنی دیا بل وینڈیاں ہے
جیوں " دانے نال گھنڈا " ایں علاقے ورتج ہمیشہ جاگیر داری - تمن داری - سرداری تے شہری
راج رہیے - کب کہوت ڈیکھو " ڈراڈھے دے بڑوں حصے " یا " بھاگ وندا گھوڑا تے غریب دا مہورا
وسیب وجوں کئی بندہ کئی اچی مہکی کال کرے جاتاں ساریاں تے میریت آونڈیاں ہے " بولی دیا کتی
شہینہ کول مہونگی ہئی سارا شہر ہر ایسے شہریاں تے دیاتی معاشرے ورتج ہمیشہ کب ماحول
تے اجنیت قائم رہنڈیاں ہے - دیات دے رہن والے شہری لوکاں تے گھٹ وساہ کرنڈن -
اکھاں ہے - " شہریاں تے لئی دا انکار " جیوں لئی دا انکار اجدی کسم رینڈے اینویں شہری
دیا یاری تھی ہونڈیاں ہے - آدمی اپنی حیثیت کول ڈیکھ تے کم کرے نال تاں اوکھا تھنڈے - سیاٹے اہل
" سوڑ ڈیکھ تے پیر ڈیکھ " کجھ لوکاں کول بڑکھا دے دا پہوں شوق ہونڈے - بھانویں " پلیس نیں پلے ہار
گھناں کہ مچھل " منگ پن تے کوڑی شان بڑکھا گھنڈاں اوکھا ودا تھنڈے سرتے کئی کئی بارے پلے
گئے - سیاٹیں بڑنس بڑتے - " بھٹ پیا ایبھا سونا بیڑھا کن پارے " بندہ اپنی حیثیت تے
حالات کول سائنڑیں رکھ تے وقت گزارے ایں نہ جو ما جھناں دیا گھنڈی تے سواٹھ لنگھیاں دے " کوئی
کے تیں اے اکھانڑاں بیان کرے بے شمار اکھانڑاں سرائیکی زبان دا سہاگ ہن ۲۳

سرائیکی زبان و پنج محاوریاں دا دی بہوں چوکھا ذخیرہ موجود ہے۔ لوگ عام بول چال جیلے جیلے نال
 محاورے ورتیدن۔ اے محاورے منقر لیکن بہوں بلینج ہن۔ ”اٹا ککڑ کچھ اتج“۔ اکھ چکی تمباکو غرق“۔ روٹیاں
 چیرن۔ ”چھپے چھپے ریت“۔ سبح کول مرچاں۔ ”اٹا مکن“۔ گھوٹ دی بوا بنن۔ ”گک وٹاون۔ کن کپاوس
 بھڈاں ڈکھاؤں۔ متاں ڈیوں۔ اٹا بھت گھانا کرن۔ ”پانی دی منڈھانی“۔ آپ جوگی“۔
 بزرگ آدن سرائیکی دعائیں دی زبان ہے۔ ایں زبان و پنج بے شمار دعائیں جیلے موجود ہن۔ لباس
 پاؤں کیتے دعائیں۔ سفر و نمین تے دعائیں۔ گھوڑاؤں تے دعائیں۔ روٹی کھاؤں تے دعائیں۔
 خوشی دے ہر مرتبہ کیتے اپوا پڑیاں دعائیں ہن۔ سرائیکی علائقے دے بزرگ بال بال نال اتنی دعائیں پونیدن جہاں
 دعائیں دے کوٹ لگدن۔ سمجھو دعائیں۔

۱۱. پیڑہ تری	۱۵. لال گھوٹ سمھیریں
۱۲. چڑھی کمان ہوری	۱۶. قران زسیلہ ہوری
۱۳. دشمن زیر پا	۱۷. جوانی ماٹریں ۲۲
۱۴. بک اے تے مکھ بے	۱۸. :
۱۵. تنسی واہ نہ لگی	
۱۶. ڈودھ پتر جیویں	
۱۷. پالیں داسہ سمھیری	
۱۸. جتھ پیرا تھ ذخیرہ	
۱۹. پڈھراں سمھیریں	

بُجھارتاں :- انسان دی فطرت دا خاصا ہے کہ اد چارن چنڈے ۔ اوندی سک ہونڈی ہے کہ او اپنی سمجھ

بو جھ کرل پرکھے ۔ سیانے لوگاں نے ہالاں دی ذہنی تربیت ۔ آزمائش تے دڑے لوگاں دی سمجھ بو جھ امتحان گھنن دی خاطر

لفظاں دے دل بھیرنال بھجارتاں بنزایاں تاکہ لوگ عقل لاوین ۔ سوچن تے غور دے بعد انھاں گندھیں کول کھوین ۔ ۲۵

بُجھارتاں وسیب کول سوچن دا شعور بنجین ۔ سرائیکی زبان وچ ڈھیر ساریاں بُجھارتاں موجود ہن ۔ پراے معلوم نہیں تھیندا کہ زبان

وچ انھاں دا آغاز کدُن تھیا ۔ سب توں پہلیاں بھجارتاں دا پک جیڑھا گدے ارحفت امیر خسرو دیاں مشہور بھجارتاں ہن ۔

حضرت امیر خسرو ۱۲۸۰ء وچ ملتان آئے تے اتھاں پنج سال میں قیام کتوئیں ۔ ۲۶ اتھوں دی زبان سکھے تے ڈو جھ

صوفی بزرگاں تے عالماں دی طرح مقامی زبان کول ہی اپنے علم دے اظہار شاعری تے تبلیغ دا ذریعہ بنزایا ۔ کیونکہ اول ویلے ملتان

دلیا طرح ڈو جھ علم و فضل دا ڈرامہ نرہی حضرت امیر خسرو دیاں مشہور بھجارتاں خالص سرائیکی زبان دیاں ہن بلکہ کجھ بھجارتاں

تاں اچ دی تھڑی پہل تبدیلی نال سنزایاں دیندن ۔ امیر خسرو دی اک بھجارت ۔

”باہرول آیا بابا لشکری ۔ جانڈیں جانڈیں کر گیا لشکری ۔“ (ڈینجوں ،

”ڈول کبوتر کو کوئی کھنڈ انھاں دے کالے ۔ چال انھاں دی اٹکی منگی سب انھاں نون پائے“ (اکھیں ،

سرائیکی زبان دے علاوے وچ اے کہادت اچ میں ایں مشہور ہے :- ڈول کبوتر جہاں جوڑی کھنڈ انھاں دے کالے

ٹورا انھاں دی اٹکی منگیوں سب جھان کول پالے (اکھیں ،

حضرت امیر خسرو دی اک بھجارت :- ”اچے بیے ماسی دے ۔ میں جانواں تے کھڑ کھڑ بیسے“ (کپاہ ، ۲۷

ہن کجھ سرائیکی بھجارتاں ۔ اے بھجارتاں اکثر اشعار وچ ملدن یا کم از کم ہم قافیہ جملے ضرور ہوندن ۔

۱، ”اٹھ کٹورے نانواں تھال ۔ عقل ہوئی تاں بھو ڈکھال“ (کھٹ ، ۱۲) ”بک تری دلی دانے وار ۔ موتی جیس وچ نوہار“ (انار ، ۲۸

۳، ”ایر جیڈ کا ذی ہے کنگ پاتریں بھرا اے دجھا ، ۱۱) ”اے گئی او گئی او گئی“ (دید ، ۱۵) ”یارو پاؤں آئے کنگ ۔ یارباں ٹوپیاں نیلے رنگ“ (تاول ،

کھیدیاں دے بول :- سرانگی علاتے دتج پہرں ساریاں مقامی کھیداں مقبول ہن۔ انھن خالص مقامی کھیداں وچوں بکروالیں

دی کھید۔ بچکیاں تھی دھی۔ بیدیلو۔ ہندی پور۔ مانسری چاون۔ دردا۔ پھن۔ بانگی لائوں۔ پیگھاراں۔ ٹوبا ٹوبا۔

ہنٹریں جھاریں، ملی پکڑن، لال بوالیاں، چیکل۔ پیو، کانکے مارا۔ آکی پوری۔ دھال دھکڑ ماما جمال خان درپ۔

گیڑیاں۔ گھرے اکی۔ ہاٹھ دتیزہ بازی۔ باندر پلا۔ گنہی کوتری تے درھی ارج دیا۔ دیاتی علاتے دتج ہاں آتے نینر تے

کھیدوں سرانگی زبان دتج انھن کھیداں واسطے وڈے دچرپ پل بن جیرھے ٹیم دی ڈتے کھید دے دران آکھیے دینن۔ کھید کیتے

ڈول ٹوئیاں بٹا ڈوئیاں ہون تان ڈول ہانٹریں بھجن۔ اسن تان اکھن۔ بھک تے بیٹھا کاں کہیں دتج تے کہیں دے تان زان۔ کوئی

زپ چنرے کوئی زان۔ میں طرح بھجن دے پہرں مے منظم بول سرانگی زبان دتج پاتے دینن۔ کھول ایجھے دیا ہن جنھاں کوں

گول دائرے دے اندر کھرتے آکھیا دتیزے جنھاں تے جیس کھلا دیا دے اوں بول مک دتجن اداری ڈنیرے۔ اچھی بک نغم دے پل

ایکین منکن۔ لال سیکن۔ لول لائوں۔ چنن گھاٹوں

چنن دیکھی، ادل گول۔ کئی اے پھلا کئی اے چور

چوریں رادھا تیرا۔ جیم پئی جوار۔ چل پئی کنوار۔ ۲۹

لال بھنوالی کیتے نیگرمی چنن ارج چننا پاتے اے بول دھونین۔ ”آندکا آں میں دیندیا آں۔ دگ تے سوردا سورے کوں

میں چھک مارا۔ چنرے کے میڈا چوڑا۔ چوڑا بھنواں دا۔ چوڑا لال بھنواں دا۔ ۳۰

بک پئی کھید دے بول ہن۔ ”ادنگ بڑنگ تارے تنگ۔ نوزی لولا بھر بھر بھاندا۔ شگر شرنڈی جرمونکن پورے سسور۔ انھن کھیداں

دے بولان دتج ڈھیہارے لفظ بے مننی ہن۔ کئی کھیداں دتج دا۔ مک۔ بمت تے نفرت دے اظہار دے بول دی ملدن، سرانگی

علاتے دیا تبارت زیادہ تر مندر بنیا دے ہتھ پئی۔ مسلمان کوں ہر چیز انھاں توں دواج تے خرید کرٹی پونڈکا ہئی۔ نیگرمی دی بک کھید دے بول

ملاحظہ کرد۔ پہلے حصے دتج والدین کیتے خوشیاں دی خواہش تے ڈر جھے حصے دتج کرانڈاں نفرت دا اظہار ہے۔

چھنگوں دا کچاوا۔ اتوں رام مھلی اے۔ تلوں رام مھلی اے۔ بھیریں دے بارغ دا۔ بھیریں گتھن دھال آں۔ سبجال بی بی اماں

آباد سے تیریں نال۔ اماں سے نوہریں نال۔ میڈکا لڑکا دا چنکار۔ بوڈی دتج پئی اے بازار۔ اوں جاگدھی کرار۔ کرار کوں ڈو کھیس دیا مار

لوک قصے :- لوک داستانوں سے لوک قصے تہذیبی زندگی کی جڑ پاؤں نال پانڈھا رکھن۔ صدیاں سے

انھوں قصیاں و تہذیبی معاشرتی زندگی دیاں تصویریاں سے تاریخی حقیقتاں دے پھانوس ملدن۔ سرائیکی زبان و تہذیب

قصے کئی طرح دے ملدن کجھ بالاں واسطے ہن۔ انھوں و تہذیبی جانور کجھی۔ پھلے تے ایجھاں کھاؤں پیرن دیاں چیزیاں کھن

موضوع سبب ایسے جیندے و تہذیبی نکلے ہاں دیکھی گھنن تہذیب توں پیدا تھہ پالیں کول اوڈیاں۔ پنج انگلیں تے بک بک انگلی

کول داری واری مرٹ تے سنا یا دیندے۔ اتھاں گاں ویاٹی۔ اتھاں نارہ ڈودھو سے۔ اتھاں کھڑے پتھر سے۔ اتھاں

میڈا تھہ۔ بلی آئی تے چاگئی۔ بلی واپسیرہ چاؤ۔ پکڑو پکڑو۔ اے آکھ تے پالیں دی کجھ و تہذیب کنگتیاں کدھیاں

دیندن جیسے ہاں کھلن ۱۶! جھوٹے بالاں دے قصیاں و تہذیبی اے تھہ دیاں مشہور ہے۔ قصہ قمری۔ مرگیا پوٹی۔

پوٹی دی پان چاگیا درکھاں۔ درکھاں دی ڈوٹی چاگئی چڑھوٹی۔ چڑھوٹی و ابھت چاگیا جت۔ جت دا ڈنڈا چاگیا

نڈا۔ منڈے دے پیر چاگیا شیر۔ ایندے علاوہ ”نئی بڈھری دے پھلے“ ”کال تے لالی“ جام جوہی دا قصہ

تے گنہو لیلے دا قصہ پالیں و تہذیبی پھول مقبول ہن۔ کجھ وڈی عمر دے پالیں کیتے ”لال شہزادی“۔ بہادر شہزادہ۔

”پھچھاں بادشاہزادی“۔ بھول شہزادہ تے ”دیہہ پیری دا قصہ سنرایا دیندے۔ ۳۲۔ انھوں قصیاں و تہذیبی بالاں کیتے

حیرت خوشی۔ ڈر بھوتے جاناں پریاں دے واقعات نال دلیریا۔ سپج پورن۔ والدین دی فرمانبرداری۔ بہت

نہ ہلاں تے ممت کرن دے سبت ڈرتے دیندن۔ سرائیکی زبان و تہذیبی وڈیاں کیتے دیاں پھول لوک قصے ملدن۔ اے

لوک قصے قمری حفرات اپنی بک مخصوص طرز و تہذیبی بیان کرنین۔ انھوں و تہذیبی حسن تے عشق دی ملدے۔

جستجو و جذبہ و کیا پاتا و نیدے۔ اپنی دھرتی نال پیار۔ اسلام تے بزرگان دین دی عظمت۔ دلیری۔ مشکل چیزاں
 دا تھول تے سپج نال عشق و اسبق ملدے۔ ڈھیر سارے قصے تاریخی واقعات تے منہی ہن۔ جیویں تین منارے
 دی شہزادی دا قصہ۔ سرائیکی علاقے و ترح تریجھی د چندر کون منہوس سمبھیا و نیدے۔ اگر کوئی تریجھی دا چندر
 دیکھ گھنے تاں بزرگ اوکوں کہ خاص قصہ سنڑن تا کہ چندر دی صورت دا اثر ختم تھیرے۔ اے غالباً سرائیکی
 زبان دا ایک پیراں قدیم قصہ ہے۔ اینویں پیغیراں دے قصے و کیا پیراں ذوق شرق نال سنڑیے و نیدن۔ سرائیکی
 علاقے و ترح اکثر بادشاہاں دا راج ریہے ہر قصے دا آغاز ہی کہ جمہری کسوتج نال تھیدے۔ "کہ ہی
 بادشاہ زمین دے ٹوٹے دا بادشاہ۔ اسا ڈالتا ڈا خدا بادشاہ" یعنی حقیقی بادشاہ اللہ سیس ہے۔ اے تاں وقتی
 تے محدود ملے و احاکم ہے۔ این جملے دے لبد کافی لولیل منڈھ دے خاص جملے قصے دے شروع و ترح آکھے
 و نیدن۔ انھاں و ترح دُعا و کیا ہندی ہے تے تعری کوں موتہ دی ملدے کہ او لوگاں دی توجہ اپنے پاسے
 کر گئے۔ سرائیکی زبان دے ادب و ترح نوک تھیاں دا پیراں و ڈا ذخیرہ موجود ہے۔ بالاں دے تھیاں
 دے علاوہ "ہواٹی محل"۔ "مقوم داہک لکا"۔ "سوگرزادہ"۔ "ہک یا بادشاہ" پیراں مشہور ہن۔ سرائیکی زبان دے
 دے محقق محمد بشیر احمد ظامی بہاولپوری نے ڈھیر سارے اے قصے کھٹے کرتے اردو ترجمے نال شائع
 کرا جموڑین۔ اینویں ملتان دے بڈوں منفرد قصہ گو اللہ بخش یاد تے منگور قطب پوری کول دی نوک
 تھیاں دا ہک چٹا چوکھا ذخیرہ۔ غیر مطلوبہ موجود ہے۔ این توں نوک تھیاں دے ضمن و ترح سرائیکی

ادب و تہج ہیک ہماندرا ناں مرحوم طاہر نعمتی دا آندے۔ طاہر نعمتی نے اپنی لوک کہانیاں دی کتاب
 ”ہیک ہا بادشاہ و تہج دھاکا لوک قصے کھکھے کرتے اپنے چسولے انداز و تہج تمیر کیتن۔ افضال قیسا و تہج
 ”سرجا ملاح۔“ کہانی گانوں دی۔ ”تھیلو بھلی دا انت نی۔“ ”تھجلا بُرا۔“ ”آجرئی۔“ ”ہیک ہا بادشاہ۔ سوداگر
 ” نامی چور تے تقدیر شامل ہن۔ ۳۳ ڈاکٹر طاہر تونسوی آبدن۔ ” اے سارے قصے اساڈے دیب دی ہر طرح
 ترجمانی سریندن تے انانی رتھیں دیا کہانی ہن۔ ہر عہد کے انسان دی کہانی، انسان کے ہر قسم کے جذبے۔ خواہش
 تے جلیتس دی کہانی، ۳۴ ڈاکٹر مہر عبد الحق دا آکھان ہے کہ اساڈے این لوک ادب دی خصوصیت
 اے ہے کہ این و تہج سدھے سادھے جذبات دا سدھے سادھے اسلوب دے ذریعے پوری صداقت کے مال
 جواب ملدے۔ اور واری سندھ دی کوئی داستان ابھی کیتی جیدا انجام اکیہ نہ ہرے۔ ۳۵
 سرائیکی زبان کے لوک ادب دا ہیک نشا بر محبوبہ افضال کہانیاں تے مشتمل ہے جیلوں ایف ڈبیلو سکیپ نے
 ترتیب دتا تے ترجمہ کیتا۔ سکیپ دی این کتاب جیدا ناں ”ملتان سٹوریز“ ہے۔ ۱۹۱۷ء و تہج جمعہ
 این کتاب و تہج چونتھی کہانیاں شامل ہن۔ اور اے ساریاں رومن رسم الخط و تہج انگریزی ترجمے سو دھن
 این کتاب کے آخری حصے و تہج کجھ ڈور پڑھیاں تے کہانیاں کے انگریزی ترجمے دی شامل ہن۔ این کتاب و تہج کئی
 کہانیاں فواب بہاول خان۔ فواب مظفر خان تے آوندے پہوان کربل خان کے متعلق ہن۔ ۳۶ اے سب کہانیاں
 اساڈے دیب دیب دی اندر کی سوتھ و چار کول طاہر سریندن۔

سرائیکی زبان کے این علمی ادبی تے لوک ذخیرے واڈکر اول وقت تیں توڑنی پنج سگڈے تیں سرائیکی
 زبان کے افضال انگریز سپڑاں دیا کال نہ کیتی رنجے جہاں ہک سو سال پہلے این زبان کے این خزانے کو بائیں دا و تہج
 ڈاکٹر کر سٹونر شیکل آبدن۔ ” انگریزی زبان و تہج سرائیکی مطالعے کے سو سال تیں جو تحقیقی کم تھے اور
 چنبا مل ہالفا ہے۔ انگریزاں کے تحقیقی کارنامے۔ ادبی یادداشتاں تے تاریخی حوالیاں کیتے دستاویزاں دی

حیث نال بہوں توجہ کے لائق ہیں۔ ۲۷

اس سلسلے میں ورج اور برائن واکم وڈی قدر رکھدے۔ اور برائن خلیع مظفر گڑھ ۱۸۷۱ء اور
 ۱۸۷۵ء میں اسٹنٹ کوشنر تے سٹینٹ آفیسر ریاست ۱۸۸۲ء ورج ڈیپٹی کمشنر بنڑیا۔ اُن نے
 ۱۸۸۱ء ورج گلاسری آف دی ملتان لیٹرنج مرتب کرتے چھاپی۔ اسے گلاسری ۱۸۵۰ء کے گک
 جگ اندراجات والی ہے۔ لفظ عربی حروف ہجا دی ترتیب مطابق لکھے ہوئے ہیں۔ اس ورج کو کہاوتوں
 آکھنڑیاں۔ ماورے جمع کیتے گن۔ اس کتاب دی ترتیب ورج ڈوں تل رطنی بندیاں مولوی عبدالرحمن مظفر گڑھی
 تے احمد پور ضلع جگ کے تاضی غلام مرتضیٰ داوڑا ہتھ ہے۔ اس طرح اس گلاسری کے شائع محفون نال سب توں
 پہلے سرائیکی لوک ادب دا ذخیرہ پہلی واری چھپ کے محفوظ ہقا۔ اس توں بعد سر جیمز ولسن نے پنڈت ہرکاشن
 کوں نال ملاتے گریمر اینڈ ڈکشنری آف ولینڈیا پنجاہی لکھی جیڑھی ۱۸۹۹ء ورج چھپی۔ اور برائن دی وفات کے
 بعد ولسن نے اونڈی گلاسری تے نظر ثانی کیتی اتے ۱۹۰۳ء ورج اینڈا ڈو ججا ایڈیشن چھپا۔ اس
 ایڈیشن ورج پہلے گرائمر دا حصہ ول مختلف موضوعات کے تحت لفظاں دیاں فہرستاں تے اونڈے بعد انگریزی ترجمے
 سمیت ضرب الامثال، آکھان، شاعری تے آفر ورج ۵ ہزار لفظاں دی لغت ہے۔ زبان کے ذخیرہ کوں محفوظ کرن ڈا
 ہک عظیم کم ڈائری اینڈ ریو جیکس (۱۸۲۷ تا ۱۹۳۱) نے کیتے۔ انھاں دا کتاب مقدس دا پہلا ترجمہ ۱۸۸۸ء
 ورج چھاپی۔ اتے ڈو جھی واری سرائیکی ترجمہ ۱۸۹۸ء ورج اردو رسم الخط ورج شائع ہقا۔ نگراں
 انھاں جیکس دی ڈکشنری آف جلی اور ولینڈیا پنجاہی لیٹرنج دا تذکرہ کرن چندوں۔ جیڑھی ۱۹۰۰ء
 ورج شائع ہقی۔ اینڈے ورج تقریباً ۱۰ ہزار الفاظ کے ذخیرے کوں محفوظ کیتا گے۔ سرائیکی زبان و
 ادب کے تحفظ کیتے ہک عظیم کم ہے۔ ڈائری سسی شکل انیوں اس حدی کے اس زبان واسطے ہک وڈے
 کم داناں ڈیندن۔ انرس جو جیکس دی انگلش سرائیکی ڈکشنری جیڑھی جو تقریباً مکمل نئی نہ چھپ گئی تے
 نہ ہی اونڈا ہن کوئی پتہ نشان ہے۔ انھاں کے علاوہ سر جارج گریسن (۱۸۵۱ - ۱۹۹۱) جیسے
 ماہر لسانیات نے لیٹونیک سر کے آف انڈیا جیا لسانی سر کے کرتے۔ سرائیکی زبان و ادب دی بوڈی
 خدمت کیتی آے۔ زبان کے علمی خزانے اور لوک ادب کے ضمنی ورج انھاں شخصیات دا تذکرہ اس کیتے فروری
 ہی کہ انھاں نے سب توں پہلے اس زبان کے کھڈیے پنڈیے اولیٰ خزانے کو لہک جاتے کھٹا کیتے۔

لوک شاعری :- لوک گیت اساطیرے وسیب دی لوک ریت دیاں سوکھڑیاں ہنرناں انھن دا روح وسیب دیاں خوشیاں
 غمیاں ساہ گھنڈین۔ صدیاں کنوں اساطیرے وسیب کے ہانڑیں اپنی مٹھی چس دس ناں لوکاں کے من پر چیدے آندن۔ ہانڑیں
 دیلے دیاں اسے نشانیاں ارج دی اساطیریاں سنگتی ہن تے کل دی انھن اساطیرے وسیب کوں بھاگ سہاگ لاتے۔ لوک
 گیتاں دی روح ورج وسیب کے سہل ہنرناں ہیں کیتے اسے کد پھانیں نہ پرانے محضن تے نہ وقت کے سمجھوں مردن۔
 بلکہ صدیاں کے پینڈے کرتے سینہ بہ سینہ اساطیرے تیں بیکدن۔ انھن دا روح لوکاں کے جذبات، احساسات تے روایت
 کے ترکے یکھے ہرے ہنرناں۔ سرانگی کوں لوک گیتاں دی زبان آکھیا ونیدے۔ ایس زبان ورج بے شمار دکھونکی دی لوک
 گیت ملدن۔ خوشی غمی دا کوئی توتھ ایجھانیں ڈسدا جس اتے اسے لوک گیت انانی ڈکھ سکھ دی سنگت نہ نرنیدے
 پے ہون۔ جہڑیں توں لاتے پر سنے تیں تے مرنیں تیں ارج ارج گیت موجود ہن۔ مورن۔ بھر۔ باگھیاں۔ دھولے
 ٹپے پیا کے ڈرہڑے۔ مچھر۔ لولیاں۔ گانمن۔ بگڑ۔ سہی دے گیت مختلف فصلاں۔ موساں۔ طبکیاں تے
 رساں رتیاں دے اسے گیت سرانگی زبان کے یک پیوں وڈے لوک ورثے دی حیثیت رکھدن۔ وسیب تے کلیپ
 دے اسے گیت سارے سرانگی علاقے ورج خود رو کھلاں دی کار کھنڈیے پن تے انیں دیاں خوشبوئیں چرگھڑ
 مہکدیاں ہن۔

لولی :- بال ماپو دی اکھ دی ٹھاڈل ہنرناں ماداں نکلے پالاں کوں پھنگوڑیں ورج جھوٹے ڈنڈیں بوئیں لولیاں
 آدن۔ انھن لولیاں ورج ماپو دی محبت چنگے مستعل دیاں دانیں۔ ماوے بیکس ستر بھیں دی محبت۔ چھولیاں
 مرندی ڈسدا ہے۔ سرانگی لولی "الڈ توں۔ الاالڈ" توں شروع کھنڈی ہے۔ اسے کئی وار پیلے دھرایا
 ونیدے ول زبان کوں منہ ورج پھیر تے الو لولی دی آواز کدھنڈی ہے یک قدیم لولی کے لول۔ اسے لولی ارج
 رحیم یارخان کے علاقے ورج ڈتی ونیدی ہے۔

ڈیواں لولی ونبان میں گھولی۔ الو لولی
 سدا جیویں ڈنڈی آں کھیر۔ الو لولی
 اکھیں میڈے بچیس دیاں کڈیں نہ آیاں
 لگی نہ کوسی وا۔ الو۔ لولی
 پر ویس دیاں خبراں کڈیں نہ آیاں

جیون ویر تیدے — الو۔ لولی

خیر دیاں خبراں تیدے نائیں ما میں ڈر آیاں

اللہ نگہبان ہوئی۔ الو۔ لولی۔ ڈیواں لولی ونبجاں گھولی۔ ۳۹

سرائیکی وسیب و توح مقبول بک بنی لولی دا نمونہ۔ اسے لولی ڈیرہ غازی خان، جام پور، راجن پور کے علاقے دیکھے۔

مٹھو لولی۔ لولی۔ امٹری جھلے جھولی۔ حوراں ڈیون لولی

پنگیے دی راند رسی۔ ابا۔ نور خدائی و سی

تھکسن پنگیے دیاں لاہیں۔ گٹن ٹھڈیاں ہرائیں

مٹھو لولی لولی۔ امٹری جھلے جھولی۔ حوراں ڈیون لولی۔ ۴۰

چولتان دی بک پرائی لولی اس و توح ماد پتر سے وڈا تھوڑن تے اوندے ہتھوں پائی بیون دی آس کرنیدی ڈر دیکھے۔

گگھونہ گرا۔ ہیماں گوگھاں سنن ائی

مارم لولی آل لو۔ لودو لودو۔ مارم لولی آل لو

پکیاں جواریں لا پکون پیسے

اُسے ویاں خبراں کے کون پیسے

مارم لولی آل لو۔ لودو لودو۔ مارم لولی آل لو

گگھونہ گرا تیدے گوگھونہ نائیں
اللہ پیسے تیدے ہتھیں دا پائی

مارم لولی آل لو۔ لودو لودو۔ مارم لولی آل لو۔ ۴۱

انج دیاں ماواں اپنے کماں کاراں و توح اتنیاں تھو جھوٹن کہ نمٹن لولیاں دی اسکھ دیاں پرائی ریت ملدی ویندی ہے۔ پالوں

کوں سماون کیتے نمٹن لولیاں ماواں کے لباں توں نمٹن کر دیاں۔ پالوں کوں سماون کیتے بک لولی کے کجھ لولوں۔

لولی ڈنیدی میں ونبجاں گھولی

لولی ڈنیدی ہاں تری کے رادے

نندر خورشیدی تیدیاں اکھیں کولوں آدے

لولی ڈنیدی میں ونبجاں گھولی

لولی ڈنیدی میں ڈے نہ واری

اکھیں تے رکھدی تیدیاں چند پیاری

لولی ڈنیدی میں ونبجاں گھولی ۴۲

سرائیکی زبان و ترح کجھ ایجیاں لولیاں دی ملان جیرھیاں مرانی پال دے جنسریں تے دروازے تے پہر تے چاندن۔ "تید اچرا
چیرے لال۔ لولی رال کول ڈیواں۔" این علاقتے تے مذہبی اثرات پھول زیادہ ہن کجھ مانواں لقیہ لولیاں آکھتے دی اپنے پالیں
کول سکھ دے جھوٹے دیندن۔

پہرنے دے گیت :- اولاد ننگر تھی ونجے تاں ماہ پوتے کھڑیں کھرانویں دیا سب توں دوی سک انھاں کول
سہرا بدھن دی ہوندی ہے۔ ماداں دیاں لولیاں ڈیوں ویلے دیاں سکاں پوریاں کھیرن دا وقت آندے تے دھیتے
پتریتے گھر خوشیاں دے بھل تر دیندن۔ سرائیکی زبان و ترح پہرنے دے ہزار ہا سہرے ہن اے ہر علاقتے و ترح
اپنے اپنے انداز و ترح گانے دیندن۔ کجھ سہرے اچھے دی ہن جیرھے کھوڑی پھول تبدیلی نال سارے سرائیکی
دسیب و ترح رائج ہن۔ انھاں سہریاں و ترح وزن بحر دا اتنا خیال نیں رکھیا ویندا۔ سب توں وڈا مقصد خوشی
دا اظہار ہوندے۔ بعض اوقات تاں موقع دی مناسبت نال زمانیاں ہوں ویلے دی معرفت کھڑے کھڑے نال رولی
آندین۔ شادی بیاہ دے انھاں گیتاں دا کوئی انت شمار کینی۔ ہک ہک رسم دے کئی کئی سہرے ملدن۔ پہرنے دی
سکاں دا آغاز گھوٹ کنوار دیاں گندھی پاون توں کھندے دیں دے بعد چنگ پاون دی رسم ادا کیتی ویندی
ہے۔ داٹے ار کھلی و ترح جھڑتے پتریتے کھڑوں شادی دیاں سکاں دا منڈھ بدھندے۔ گھوٹ کنوار کول
این موقع تے گانے دی بدھ ویندن۔ گانے دا ہک گیت۔

بدھ گانا۔ پاگانا۔ توں شالا جویں بدھ گانا
تیدے ہتھ گانا۔ تیدے پیر گانا۔ تیدیاں دیاں گھوٹے مانا۔ توں شالا جویں بدھ گانا ۲۳
گانے دا بیاہک مقبول سہرہ۔ بدھ گانا بدھی آگانا۔ میڈا خیر اللہ دا بدھ گانا
تیدے گانے کول لاناں گھر خانان۔ تیدے جیج سوسہی تیدا پتو خانان۔ بدھ گانا

انڈے بعد مختلف چیزاں "ڈہی۔ ماکھی وغیرہ" نال گھن تے اگول سوڑے رشتے واراں دے نال لاتے ایسے پورل
دھراٹے ویندن۔ گانے دی رسم دے بعد پتریتے دھیتے گھر و ترح تے کنوار دیاں منڈھیاں کھلیندن۔ این موقع
تے پھول سارے منڈھی دے گیت اکھیے ویندن۔ منڈھی دا ہک گیت۔

تیدے منڈھی دامور
میں تال کنگن گھال جوڑ
میں تال اول چن پیس۔ دے تیکر منڈھی دامور
تیدے منڈھی دامور۔ میں تال پورا گھال جوڑ

میں تاں اول جن پیاں اسے تیکوں میڈھی تاں مرڑ م م
 ایں گیت و ترح داری داری سارے زور گنراتے بقیہ پول ساگی دھارے ونیدن۔ میڈھی سے بعد میڈی دی رسم ادا کیتی میڈی
 ہے۔ دھیتے جنج گھن تے پترتے گھر ونیدن تے پترتے دھیتے گھر کنوار کوں میڈی لادن ونیدن۔

اپا میڈی تاں رک میڈی میڈے

چھوڑے متے ہتھ رنگندی - شالا

جیوے بناں - لکھ پھیرے بناں

ساکوں میڈی لادن ڈے

تیڈھی - میڈی کول لافراں چھا - تیڈیاں

دیلاں گھوٹسیم ما شالا

جیوے بناں لکھ پھیرے بناں - ساکوں میڈی لادن ڈے ۲۵

انھوں سہاں کے مال مال شادی دیاں تیاریاں زور پکڑ ونیدن۔ ڈانج ورکا دی تیار کیتی میڈی پئی ہونڈی ہے۔ جوڑے
 لکھنے سے ہونڈن ایں موقع تے گھراں و ترح جاگے ہونڈن۔ دستی دیاں زاسیں رل تے ادا دھ رات تہیں ہرے آہیل ہن
 انھوں سہریاں دا زیادہ تر موضوع ڈانج ورکا دی تیار کاتے انھوں دی تعریف ہونڈی ہے۔

کھاری چا میں بھری - میڈے دیرن دکھاری

گل چندن سٹائیں - جھوکاں سدیاں دکھائیں

پانڈی بیچو جھانبر - ورکا اتے نکائیں

تیڈھی ورکا گھادن گیاں

میڈا جیوے دیرن سٹیں آں ۲۶

گھوٹ دیاں بھٹریاں نیا نریاں اپنے کیتے زور تر لور دی تا گھو رکھی بیٹھیاں ہونڈن۔ ایں موضوع تے ڈھیر سارے سہر ملدن

پو پائی گھر ونیدی ہاں - دیرن پئی ہونڈی ہاں

رے بھلی کر آنویں لاڈلا - میڈا چھوٹا پھل غلاب دا

ہسی پئی گھر ونیدی ہاں - دیرن پئی ہونڈی ہاں

رے بھلی کر آنویں لاڈلا - میڈا چھوٹا پھل غلاب دا ۲۷

سرائیکی وسیب و ترح پر نے دیاں پھریں ساریاں ریتیاں۔ رساں بن۔ یک قدیم رسم گھر دی ہے۔ ایں رسم دیاں

پاڑاں منڈاریاں تلبیاں و ترح دی ملدن بھٹریاں اپٹیاں سنگت نریاں نال لال سوبا بونھن پاتے گھڑی بھون ونیدی

تاں کے سہرا آکھیا ونیدے۔

اے گھڑی گھڑی لال سیال جھولی کے۔ وچدیاں واچیاں کے نال
 کہیں کوں بھرن نہ بڑیساں - بھلاں میں تاں آپ بھریاں کے گھڑی لال ۲۹
 اینڈے بعد چکیوں ملن دی اہم رسم ادا کیتی ویندی ہے۔ دل پرے دا بڑینہ آندے گھوٹ کھارے چڑھتے دھاندے
 تاں مرالی ملن تے سہرے آہن - ولا گھوٹ کوں شادی پوٹاک پوٹا ویندا آہ سنگتی ساتھی ویاں پونین۔

متھے تے چکن وال میڈے بنرے کے

بھتاں اتے مینڈی لال میڈے بنرے کے

آوے بناں پاشنگان واسہرا - سہرے ویاں لڑیاں نزار

آوے بناں چڑھتنگان دیا گھڑی - جوڑی بھرنیوں کے نال

آوے بناں گھن سنگان دا پولا - نکلی جھی بنرتیڈے نال ۵۰

کنواروں سنگارن ویلے دیا ڈھولکی کے سہرے آکھیے ویندن۔ جس وچ کنوارے حسن دیا تعریف ہوندا ہے۔ پیر پتھا
 جنج تیار تھی تے دھیتے گھڑے روانہ ہنڈیا ہے تاں نقرے توتیاں - شرنازیں دیا رونق لگ ویندا ہے۔
 اٹھ گھڑے بیل گاڈیاں سنگریاں پنگریاں جنوں چاتے روانہ ہنڈین تاں جنج کے اگروں اگروں مہورک تے
 بنیاں دا گاڈن پگاندے ہرے ٹون - نو اٹریں رستے وچ جنج تے پھل کرنین ویندیاں تے ایس لراں جنج
 کنوار دے گھر بچدی ہے۔ اتھاں کئی نکلیاں نکلیاں سماں ادا کیتاں ویندن تے ڈوہیں پاسوں قسم قسم کے سہرے آکھیے
 ویندن سے ایسی عملاتے وچ گھوٹ کنوار کوں ست لکیریں ڈوہیں داہیوں پڑا مارا وچ ہے اے شاید ہنڈو تندن
 دیا یاوگا ہے۔ ایس رسم کوں لاناں لہن آہن - لاناں کے گیت کہو مزاجیہ دیا ہنڈن لاناں دا بک گیت۔

تیکوں پہلی ہے لاناں

تر تر تر باغ بھلاں دا بھیرے

ککھی تیڈے دنز جن والا جیرے

سانگ لہوڑے۔ باہل دیا ہے کنوار

لہوڑے جوڑے

آڈ جہوں ملتان - زیارت پیر دیا

وڑی ایس عمر طرز کھنڑی کے ویر دیا ۵۱

تیکوں ڈو جھی لاناں

اینویں ست لاناں لہیا ویندن تے گھوٹ کنوار دیا شادی تھی ویندا ہے۔ اینڈے بعد رخصتی دا موقع آندے کنوار
 دے گھرواے ڈوہی کوں ہنوں نال رخصت کرنین۔ ڈوہی کے گیتاں وچ کنوار کے وچھرن ویلے کے جذبات
 دا اظہار ملدے۔

میڈی ڈوہی کے وچ گھوڑی اماں

تیکوں ملن نی ڈنڈے سکا پٹوڑی اماں

ذرا ڈولی کوں من رکھوئی اماں

میں تان و نیند کا پیاں بناں دوسری اماں

میڈی ڈولی کے وترج گھیرئی اماں ۵۲

سرا نیکی ویب دیاں اسے رساں ریتیاں اپنی بک نو لیکلی بار رکھدن۔ مہراں پنڈی بسیر گاندی۔ پھل نہیرئی اس ثقافت
 کے سبڑپ کھڑن وترج میں آندے۔ پر نے دیاں آجاں کئی رساں تے ابھال دے گیت چک گن جیرے اتھال سارے میں
 لکھے وترج سکدے۔ اتھال سپریاں وترج انانی رشتیاں دے سارے روپ۔ گھوٹ کوزار دی تعریف۔ اتھال کچھ
 دعائیں۔ بھیریں دے ارمان۔ وری ڈراج دی تفضیل تے سہاگ دے سنگاں دھانسان بیان کیتی و نیند کا ہے۔

موسماں دے گیت :- انن دا موسماں نال ہمیشہ پہوں گھانا مشہور ہے۔ موسم اسارے سنگتی بن جیرے دن دن دیاں

سرفتاں چاتے اسارے جیتی وترج آندن۔ سرا نیکی علالتے وترج گرمی پہوں پنڈی ہے۔ ایندے علاوہ اتھال پانی دا وری پہوں تال
 ہے۔ ساون دے مینے وترج مینہ راج راج تے سدے تال وھرتی دی گرمی تر پہر پہر و نیند کا ہے۔ ڈورجھانڈ پنڈا توں
 کے مشہور میرے من۔ جیرے امیر غریب ڈورہاں دے مہک من۔ میں کیتے اس علالتے وترج ساون دے موسم کوں وڈی سنگ
 نال یاد کیتا و نیندے۔ ساون موسم تے کئی لوک گیت سرا نیکی زبان وترج ملدن۔

گرمی دے موسم وترج کچھانہ حن ٹھڈیاں بیلاں ڈنڈے بلکہ اسارے ویب دی بک ثقافتی علامت دیکھے۔

کچھ واگیت -
 جھلاں کچھاتے آسے ٹھڈیاں تے موسم گرمی دا۔ جھلاں کچھاتے مندر ونچے آتے موسم گرمی دا
 پنج روپے ڈنڈی آں تے درزی کوں سڈنڈی آں۔ میڈے کچھ کوں ڈیرے جھلاتے موسم گرمی دا
 پنج روپے ڈنڈی آں تے لوہار کوں سڈنڈی آں۔ میڈے کچھ کوں ڈیرے ڈنڈی لاتے موسم گرمی دا ۵۳
 باقی مہراں وترج انویں دکھان۔ سارے نال شامل کر تے پور دھوائے و نیند۔

فصلاں دے گیت :- فصلاں دی بک تے آندے تیار تعمیر کوں انسانی زندگی وترج وڈی اہمیت حاصل ہے۔ فصل دی تیار

تے پرے ویب وترج خوشی تے امید دی ہرور و نیند کا ہے۔ سرا نیکی زبان وترج پہوں سارے
 فصلاں دے لوک گیت ملدن۔ کزاک دی کاپی ہرور تے بھانویا و نوازیں دی جنرا نی۔ سبزیاں تیار تعمیر کوں دا
 موسم ہرور تے بھانویا پنڈوں کپن دی رت۔ لوک گیتاں وترج اسے سارے سکھ دے سبب موجود من۔ نوازیں سرا نیکی
 علالتے دی بک پہوں وڈی نقد آور فصل ہے۔ عورتاں پونز دی پاتے مزدوری تے کاسے کرتے وار جنرا نی۔ نوازیں
 دی چٹائی دا بک مشہور لوک گیت جسیں وترج عورتاں بک ڈورجھ کوں سڈن ہار سنگھار کرن۔ مزدوری خاطر
 گھوں بے گھر تعمیرن تالاں دی ڈیکھ بھال بک ڈورجھ نال دل دے حال دنڈاؤن تے کہے بے توں آگوں و دھو دھو
 تے وار چنن دے سارے منظر لراں وترج بدھے من۔

آئی موسم دنوار ڈی - چنڑ دیاں سکلیاں بھولیاں
 بُنیاں کے چڑھ بھلاں مارن
 آڈی کاکیاں ترڑ پے واڑہن
 سبڈ تڑن سبڈ بھج آڈی بھج - واڑہن اج
 بک پئے دیا رت ریس کرول بھر بھر بندیاں بھولیاں
 پھیرے مار کے آنوں دل
 آئے تھین پالا دی کل
 امری بھولی - حدتے گھولی - ڈیوے لولی
 بال بھنڈوے - ڈھاک تے ٹردیاں مت مہولیاں
 آئی موسم دنوار ڈی چنڑ دیاں سکلیاں بھولیاں ۵۲

کجھی ایں علائقے واسب توں دڈا میرہ ہے کجھیاں نقل روہی دیاں رونقاں مسلماناں کے ایں علائقے وچ اولی یادگار
 ہن - کجھیاں کے موضوع تے کسی گیت ملن اے زیادہ تر ڈیوے تے گانن دی صف وچ ہن -

اجی تاں کجھی جنڈے لال بولہرے - ہرواں لوطا گانن یارنگ سٹاں بھولہرے ۵۵
 کنک اتھوں دی ڈر جھی وڈی فصل ہے کنڑک کے پکین تے گانن ہے کجھ بول
 پکیاں نی کنکھاں اُجھوں کون کھولسی - تیں جہاں گانن یار میکوں کون سنسی
 پکیاں نہیں کنکھاں وچ تتریاں کے پیرے - بڑھیاں کھانیاں گانن یار تھکے منہ کے چہرے ۵۶

آجڑیاں تے مونڑیاں دے گیت :- سرانگی زبان وچ آجڑی - مینوال بکروال ہمیشہ شاعری دا موضوع رہین

دریا دی بھک تے یا پھل دی بھل وچ گوتیں منجھیں تے بکریاں کے اجڑ چھڑی اے بکروال - مینوال بھولیاں
 بانسریاں - الغرزے تے نر دجاتے اپنا دل پر چیندے رہ دینان - مینوالیساں دا بک کوک گیت جیڑھا سندھ

دریا دے کنڈے تے گایا ونیدے -
 مل گئی ہے شام دی بانگ

تے منجھیاں جلد ترو

میکوں ہے یار دی تاگھ

تے منجھیاں جلد ترو -

فہر دیاں چھڑیاں اجن نی رجیاں

ترو دے ازلی نانگ تے منجھیاں جلد ترو

قدم کول چاڈو یار ملاوڑ

اللہ کریمی سانگ تے منجھیاں جلد ترو ۵۷

پتلیں کوں سرانگی شاعری و توح پار بجاؤں دھڑیے ملاؤں تے منزلاں تے بجاؤں دی علامت آکھیا گے۔ دریا دی بک منڑ
توں ڈوجھی منڑتیں پور بجاؤں سمیتے ملاحوال دا بک قدیم دعائیہ گیت

بیرے کوں کندھی لا۔ لاوے سیاں ساکوں تیدا آسرا۔ بیرے کوں کندھی لا

بیرا سا ڈا پُر پُربھریا۔ آپ نبی جی قدم دھویا

اتوں منیگھ ملہار سیاں۔ بیرے کوں کندھی لا

بیرا سا ڈا لونڈا دھویا۔ آپ نبی جی قدم دھویا

مہری کر بجانیں بیرے کوں کندھی لا۔ اتوں منیگھ ملہار سیاں بیرے کوں کندھی لا ۵۸

سرانگی زبان و توح لئی لوک شاعری دیاں خالص اصناف وکی موجود ہن جنہاں و توح و سب کے ورت ورتا دھکتے
دس دسبسی چساں دا سواد ملدے۔ لوک گیتاں دیاں انھیاں صفاں دیاں اپنیاں طرزاں تے گاؤں دا
بک نولکلا انداز ہے۔

چھلے :- لوک گیتاں دی اے بک قدیم صنف ہے چھلے زیادہ تر عشقیہ ہن کجھ طنز و مزاح و اے ملدن بہر مہرے
چھلے دھوے نال بیان تھندے۔ بک چھلہ ملاحظہ کرو۔ زبان خالص تے تشبیہات و اکال ہے

چھلا اڈنگ بڑنگ اے۔ سانوں تیلی و چھنگ اے۔ جیوں ناگ سنگ اے

چھلا لڑن لڑن ندیاں۔ لوکاں لائیاں بدیاں۔ نانوں یار دے دی آں

چھلا کالا گیاں۔ سر پیرتے و لیاں۔ سنیں دیاں منڈاں ڈلیاں ۵۹

مورن :- اے خالص سرانگی لوک صنف ہے کہیں ڈوجھی زبان و توح ایندا رواج کینی۔ مورن دالفظ محبوب کتھے
استقل تھندے۔ کجھ مورن ایجھ دی ملدن جنھاں و توح ڈوجھ مہرے دھرایا منیدے تے ادا گلے

بند و توح پلے مہرے دی جاگھن گھندے مورن و توح محبوب کوئی لب کرتے ہنئے ادا نبھے ڈتے و نیدن۔
اے صنف پیوں گھٹ ملدی اے۔

دل گھر دے مورن۔ مورن متارا

گھر دل دے مورن۔ مورن متارا

روہی تے کونجاں۔ ڈینہرات مورنجاں۔ پبہ نیر پونجاں۔ دل گھر دے مورن

روہی تے گیلر ڈیکھاں دگ سے پیرا۔ پام ڈھول پھیرا۔ دل گھر دے مورن

روہی تے طوطی لائوں دی پوتی۔ بنجوں پوتی۔ دل گھر دے مورن ۶۰

نہر :- اسے لوگ شامی دی بک اہم تے ۸ صدیاں قدیم صنف ہے۔ سرانگی علاتے وچ بزرگاں، پیراں فقیراں دے پیوں عرس منین تے میلے لگدن۔ زائرین پرے پرے توں ٹویاں بناتے اتھاں عرساں وچ شریک عقیدن۔ سارا راہ بزرگاں دی منقبت دے طور تے اسے نہر آکھیں دیندے۔ سب توں زیادہ مشہور حضرت سلطان سخی سرور دے نہر بن۔ اتھاں سخی سرور دے سپرے وی آدن ۶۱ جنواں کوں آرسی ٹیمپل نے وی حکایات پنجاہ دے ناں نال مشرقی پنجاہ تیں رل پھل تے کھا کیتا ہئی۔ صدیاں توں سخی سرور سیں دے دربار تے حاضری ڈیون داے سنگ۔ اسے نہر آکھدے آدن۔ حضرت سخی سرور دے علاوہ مخدوم رشید حقانی۔ پیر سٹھان تے ڈوجھے بزرگاں دی مناقب وی اس علاتے وچ پیوں ملدن۔ سخی سرور دا بک نہر۔

فقیر بھٹی اللہ دے آ۔ تیلو۔ وسدا رسو دربار۔ فقیر بھٹی اللہ دے آ
 پھل پئے پونڈے نی سرور۔ پھل پئے پونڈے نی سرور۔ تیلو ماری اندوار۔ پھل پئے پونڈے نی
 سندھو رانی وچ بیڑہ گھڑیا۔ ہدیے توئی نال ہے جڑیا
 پہلی پوڑی سرور چیرھیا۔ سنگاں کوں پار پنجا۔ فقیر بھٹی اللہ دے آ
 درتیلے تے کھو نہ کوئی۔ کھو نہ کوئی۔ کھوئی نہ کوئی
 چٹھے جمبول پلا۔ کبوتر چکدے نی۔ کبوتر چکدے نی تیلو ماری اندوار

گائمنٹ :- ترے مصرعیاں دی اسے صنف چارھیاں وچ پیوں مقبول ہے۔ کجھیاں چٹنٹ ویلے جوالی سواں
 ڈوبڑے تے گادن پیوں آکھیں دیندن۔ این ڈوجھا مصرعہ گائمنٹ یار دے ناں نال شروع عقیدے ہیں
 کتے کھ لوگاں دا قیاس ہے کہ اسے اوتج دے مشہور کردار گائمنٹ سچار دی تخلیق بن۔ پیراں گال
 دی اتھاں لفظتیں میں عقیدی اسے ہزاراں دی تعداد وچ لوگاں کوں زبانی یاد ہونے بک بک موضوع تے کئی
 کئی گائمنٹ ملدن۔ ویسا وی مینہ بھڑیے کھڑیے کپارے۔ منوسا دے جگے گائمنٹ یار جنواں دست و سارے
 سستی تاں پئی آں منہ کر ڈینہ لاکوں۔ میڈیا تاں دل دا دعویٰ گائمنٹ یار تیلو ماری اندوار
 اچھا تاں کجھی چڑھ کھڑے چارھے۔ کر گھنر غرشیاں گائمنٹ یار ساون چار جیارے
 اچھا تاں کجھی جنیدے لال بوہارے۔ ہرواں طوطا گائمنٹ یار نک سٹاں چوہنارے
 اچھا تاں کجھی جنیدے لال کندورے۔ طبع دے ویلے گائمنٹ یار توں ڈیندیں مردے
 اچھا تاں کجھی نئی کھڑی آ کیرا۔ ڈھنٹاں غریبیاں گائمنٹ یار مل کیتو پھیرا ۶۲

جھمرد گیت :- جھمرد گیت تے ترنگ دے اخبار دا بک قدرتی ذرا ہے۔ انسان چہرہ پرندہ ہر شے مرتقی
 وچ رقص کریندی ہے۔ سرانگی علاتے وچ جھمیر کئی قسم دیاں کھڈیاں دیندن۔ راگھا جھمردی بک قسم ہے۔

انیکوں مرد کھیڈوں کچھاں ہلا ہلاتے نال نال اُندے ویندن ۔۔ راگھا راگھا راگھاتے راگھا راگھا راگھا ۔
 تارڑی والی جھر زمانیاں مرد وڑوہیں ورتج مقبول ہے ۔ سرائیکی علاتے دی اک مخصوص جھر ڈاکیاں والی دی ہے ۔ ہتھ ورتج
 ڈاکے پکڑتے پلٹتے دی طرزتے جھر کھیڈی ویندی ہے ۔ ایندے علاوہ چھیچ دی بندے نال ملدی جلدی جھر ہے ۔
 اے دی ڈاکیاں نال کھیڈی ویندی ہے ۔ تارڑی والی جھر ورتج فضل دی بولیاں توں لاتے کاپی ہک ہک عمل کرتے
 دکھایا ویندے ۔ اتھال جھریں دوران جھر ڈاکوں دی گائے ویندن ۔ ایسوں واکہ مشہور جھر دا گیت ۔

میڈا چن مسانا ، اینویں میں کریندا

کویں دے آکھیے ، کس میں ویندیا

ٹھلی ٹھلی پیری ورتج منج کھیندی ۔ سببن کڈی ویندے پچھوں سنج ڈسندی

میڈا چن مسانا اینویں میں کریندا

ٹھلی ٹھلی پیری ورتج کوری ماترے ۔ سببن توں نکھریں ورتج ڈا وھیں راستے

میڈا چن مسانا اینویں میں کریندا ۔ ۶۳

جھرے کئی خالص زمانیں بول دی ہن ۔ جیکوں زمانیاں اپنیاں کچاریاں ورتج جھر مرنیدیں ویلے گاڈن ۔

بگڑو :- بگڑو سرائیکی لوک گیتاں دی اک قدیم صنف ہے ۔ اک روایت مشہور ہے کہ بگڑو بک مٹی ہئی جس اپنے

ہتھوں دے پالنے بک نینگر نال عشق کیتا ہئی ۔ پر اُندا محبوبہ ہمیں اپنی سنگی نال شادی کر گدھی ہئی
 تے بگڑو نے ساری حیاتی اُندے فراق ورتج جھیرے گیت کھیسے کہ بگڑو دے نال مشہور تھی گئے ۔ بگڑو دی
 صنف ہن ختم تھی گئی ہے ۔ کہتا ہن کہتا ہن ایندے بول ملدن ۔ پر او دی شے ۔ بہا کے تے ماہیے دے نال
 رندے ملدے ۔ بگڑو ورتج عورتاں دی ہے وہی ۔ روایتاں دے سٹل ورتج بدھی ہوئی محبوب عورتاں دیاں ارداساں
 فراق تے عشق لاوٹ دیاں آساں وڑے وڑے موزع ہن ۔

کوٹھے تے ٹھل ٹھلے ۔ اندر بیارہی آں بارھوں جڈری دے ٹل چکدے

کوٹھے تے راہ کینی ۔ ملاں قاضی مسد کیتا یاری لاوٹ گناہ کینی ۶۴

سمسی :- سمسے گیت پورے پنجاب ورتج وڑے ذوق شوق نال گائے ویندن سمسے توں سمسے دے بک موجی دی دھی

ہئی ۔ جس برابری بلو ورتج راول نال عشق کیتا ہئی ۔ اے بک سچی داستان ہے غلام حسن حیدرانی نے سمسے دا منظوم
 قصہ وی لکھا ہے ۔ سمسے نال منسوب گیت بک باقاعدہ صنف دی صورت اختیار کریں ۔ کجھ محققین سمسے دی
 صنف کوں شمس رانی تے ڈھول باو شاہ دے نال منسوب کریندن جو درست کینی ۔ سمسے خود شمس رانی ہئی ۔ اُندے
 اپنے بکھے ہونے ڈھیر سارے گیت دیا ہن تیں بھو گدھے گن ۔ سمسے دا بک گیت ۔

سجھلا جھوکاں والڑے دا سجھلا میڈے ماہی دا
 آسمی اپاں تھل جلوبں تھل سے بازے کھو
 آجڑو اے آجڑی مال لتاری جہر سجھلا جھوکاں والڑے دا سجھلا
 چھڑیاں کوکو منجھیں گائیں ننگ جھان کے گڈنھے
 قہر بے کھیر کے بھر بھر ڈیون کھا جوار کے سنڈے
 سجھلا جھوکاں والڑے دا - سجھلا
 گائیں مہورل ماہی والیاں چھڑ کے بیلے رلیاں
 پچھو جھان کے پٹ کے بورڈے تھن سونے دیاں لیاں

سجھلا جھوکاں والڑے دا - سجھلا میڈے ماہی دا ۶۵

باگھی :- باگھی سرانی لک شاعر کا دی اخاف ورج ہن منڈھوں مک گئی ہے اگلے ویلے دیاں کجھ باگھیاں اجن
 دی پرانے ویلے دی فقیر دستیاں ورج آہدے دنن ! باگھی لولے - طوٹا لولے - آکھتے باگھی شروع کیتی
 ورنیکا ہے - ۶۶

ساوٹن ماکھوں :- اٹھناں کوں سرانی ورج "ٹڑھاڈ" وی آکھیا ورنیکے - ساوٹن مینے ورج جیڑے دریاواں
 تے جیڑھا ہرنڈے تے جیڑھ مینہ دا وی زور ہرنڈے تال پالی ورج ٹڑھدیاں ہریاں شہیں کے حوا کے نال
 اے گیت آکھیے ورنیکے - اے اکثر مزاجیہ ہرنڈن -
 ساوٹن ماکھوں ساوٹن ماکھوں ٹڑھدے آنے نی پوڑے
 جتنی شور دی پرنیں ورنیکا کوں جیڑھ لسی توڑے
 ساوٹن ماکھوں ساوٹن ماکھوں ٹڑھدے آنے نی دنگے
 بڈھڑا بڈھڑا یار دھڑھ سے درتے بیٹھا کھنگے - ۶۷

پوڑی :- زلانی ہارنگھار ارج پوڑی کوں ہمیشہ حسن تے محبت دی نشانی سمجھا گئے - پیارنن دا پوڑی دیاں
 سوکھڑیاں ضرور ڈنڈن - پوڑی کے گیت نکیاں چھو ہریں کے گیتاں ورج وی ملدے تے وڑیاں زانیاں
 کے گیت وی ایس موضوع تے ملدن - بالال واکب گیت ہے "میڈی پوڑی دا چھنگل - پوڑی ورنج پئی بازار
 وڑیاں زانیاں پوڑی کے گیت خاص طور تے قہر لاتے گانڈن
 پوڑی میڈے اتھال جھنڈی ہے - کھڈیاں میں رنچے کے نال کے
 گھر سارے پوڑی آنڈی - نو سوکھو کے نال کے ..... پوڑی میڈی

ایں بوڑھی کول عطر لولیاں۔ گللی گللی مہکارے۔۔۔ بوڑھی میڈھی
ایں بوڑھی کول سوداگر آئے۔ نو سو گھوڑے سوار ویسے۔ بوڑھی میڈھی ۶۸

پہا کے :- اسے کوک گتیاں دیا ہک ابھی صف ہے چلیں ڈونڈیاں اُٹنے ساٹھے بہتے آبدن۔ انھاں دوج
ہک پنے تے طنز کیا دیندے۔ کچھ پہا کے پرنے دے ویلے کنوارے نال بہتے کھل مہس دے طرتے اُکھیے دیندن۔
پہا کے جواہی سواری دی ہر دن تے سانجھے دیا یعنی ہک لہل ہک بندہ آبدے تے ڈوجھا لہل ڈوجھا بندہ۔ ہر پہا کے
تے میل دیاں باتی زانیاں ٹاٹا کرتے کھدن۔

۵۔ سوسہی چلی دے ہزار۔ مارے اکھ اٹھا دے یار۔ تیزا یار ہے سنا
۶۔ سنار ڈوینے جھانراں۔ سنار ڈوینا یار۔ توں چل تاں ہزار۔ تیزا یار ہے سنا ۶۹

ٹپہ :- سرائیکی زبان تے پشتو زبان دی کوئی ڈیرھ ہزار سال پرانی صف ہے پشتو دانشوراں دا خیال ہے کہ اسے
پشتو شاعری دیا سب توں پہلی صف ہے۔ اسے ٹپے سرائیکی دوج زیادہ تر ڈیرہ اسماعیل خان تے ڈیرہ نازکی خان
دے علاقیاں دوج گائے دیندن۔ انھاں ٹپاں دوج محبت، نفرت، میل محبت دھرتی دیا محبت۔ بہادر دیا تاریخی
تے واقعات ہر قسم دے مضمون بدھے دیندن۔

ساوی موراکین تے لوٹا۔ کڈھ ڈے چہلے تے

رعھی نہ منیاں میں۔ بہوں ناراض آں دھولے تے
اساں انھاں تے دھول ساڈا چھاندا۔ روڑھی کٹ تے سُرک بناوئی
بہوں ناراض آں دھولے تے۔ ساوی موراکین تے لوٹا

چرخہ :- اگلے ویلے دیا اسے ہک ریت ہی کہ زانیاں اگر اوج پہ تے چرخہ کیتیاں رہندیاں ہن۔
نڈھڑیاں نینگریں دیا بڈھیریاں نال پہ تے اوں کتین ہی چرخہ کتیش دے اسے موتے تے گیت دیا اُکھیے دیندے
ہن۔ اول صف کول چرخے دا ناں ڈتا گیا۔ اسے صف اتنی مقبول تھی کہ لوک شاعری دے علاوہ صوفی
کرام نے وی کئی لغتیاں چرخے نامے کین۔ حضرت حافظ جمال ۱۲۲۶ھ دا چرخہ نامہ بہوں مشہور ہے۔ ہک
قدیم چرخے دے کچھ لہل۔

چرکھ گھر چرکھ دے درکھاناں۔ تہی ساہرے گھر جانراں
اچی ماہی تے کھلواں دا جورا۔ نڈھی موت تے وڈا پت دھجورا
اچی ماہی تے ڈودھ پئی رڑھاں۔ میوں سارے بُردیاں جھڑھاں

چرکھ گھر چرکھ دے درکھاناں ۷۱

ڈھولا :- ڈھولا پورے پنجاب دی اکہ مقبول لوک صنف ہے۔ کبھ لوگاں دا خیال ہے کہ مارو ڈھولے دے مشق سببوں اے صنف جمی۔ حضرت خواجہ فرید سیس نے دی اکہ جاتے ہیں قسم کے خیالات دا اظہار کیتے۔ اے تھی سگدے ڈھول (محبوب) دی وجہ توں اس دا آغاز تھیا ہوسے یا گل وچ پاؤن واسے ڈھولے دی نسبت نال محبوب کوں دی ڈھولن یا گل دا بار آکھتے اس صنف دا منڈھ بدھا گیا ہوسے۔ ڈھولے دی صنف وچ بہوں وسعت ہے۔ سرائیکی زبان وچ محبوب دی یاد۔ اوندی بے وفائی دے ورے۔ فراق دے سول۔ محبوب دیال تکر لیاں بارے زیادہ تر ڈھولے ملدن۔ چرستانی ڈھولے دے کبھ لوپل۔ اے ڈھول نام ڈھولیاں توں اہج ہے

واھبلار لہو چھن دا۔ دے ڈھولا
لاکے حسن جو نامی دا۔ ڈر گیا تے دل نی آیا
دے ڈھولا

ڈھولا میڈارات نی رہندا
منڈاں نال رہا یا تے دل نوئی آیا۔ دے ڈھولا
ڈھولا میڈا بھلیں دا شتر تیں
دیرے میں باغ لویا۔ تے دل نوئی آیا۔ دے ڈھولا ۷۲

ماہیے :- سرائیکی علاقے وچ ماہیے زیادہ کبیر والا تے تلبہ دے علاقے وچ گلے دینڈن ماہیے دا پہلا مصرعہ اثر مہمل ہرندے۔ بڑھے مصرعے وچ پوری گال سرے لاتی دینڈی ہے۔ اے صنف دی اپنے وسیب دیال سیماں ریتاں۔ ڈکھ سکھ۔ زنج رسماں تے انسانی رشتیاں دے ورتاویاں دے بیان وچ بہوں اچوں ہے۔ بہوں قدیم صنف ہے میں کیتے بعض ماہیے ایجھے دی ملدن جنھاں وچ اگلے وقتاں دے تاریخی معاشرتی سماجی حواسے بھے ورتج سگدن۔

کوٹھے تے کھیس پیا۔ بک دم سبناں دا۔ او دی لڈ پریس گیا۔
باغاں وچ گھا کوئی نی۔ جیڑھے پاسے ماہی ٹریا۔ اوں پاسے داراہ کوئی نیں
جگھ بھئی اے ڈو ڈر دی۔ ادا کنڈھی ڈھے پورے۔ ساڈے سبناں دے او ڈھول دی ۷۳

تورا :- تورا لوک گیتاں دی اکہ قدیم صنف ہے۔ جیڑھی اجکل نیں ملدی۔ کبھ لوک گیت تورا دے نال نال ملدن۔ ایندے علاوہ اہج توں ادھو صدی پہلے دے چھپے ہوئے نعتیہ تورے دی ملدن۔ نعتیہ تورے اتے منران ڈتا گے "نعت بلرز تورا"۔ اس توں معلوم تھیندے کہ تورے دی اپنی اک خاص طرز دی موجودی۔ اس کوں گول پھول نال اکہ قدیم تورا میںے ملاحظہ کرو۔ اس گیت وچ ہر انتہرے دا چھیکری لہل اگلے مصرعے نال رلاتے

دھرایا دیندے۔

توراییا۔ توراییا

یاری تورڑی دیندیں۔ دسے بے لیا

بزار وکاندے آٹے

تساں گورے تے اسالیں سانولے۔ سانولے تے ڈاڈرے من بھانولے۔ توراییا

کلیاں۔ اے لوک صنف پہوں قدیم ہے۔ اسا ڈاڈیاں ہے کہ چار معرے دے ڈوہڑے کنوں دیا پہلے ڈو
معرے دا بیت قدیمی طرے رانج ہی۔ ایشوں بیت دیا اہن تے کلیاں دیا۔

جیوں جتیاں چکیاں تے من بھتے جند راہ

جیوں کورا آسرا تے من حقالی راہ ۷۵

ڈوہڑے :- سرایشی شاعری دیا اے سب توں وڈی صنف ہے۔ سرایشی ویب وچ ہزاراں ڈوہڑے
گائے دیندے پن۔ اٹھال وچ بے شمار ڈوہڑے ایچھے ہن۔ جتھاں بے تخلیق کاراں دا کوئی علم کینی۔ متاں
توں اے ڈوہڑے لوک ادب دا سنگد بڑے آدن۔ اے ڈوہڑے اکثر چار معرے۔ پنج معرے۔ چھی معرے
کے ہونن۔

م ماک وایجاگ ڈیکھو دوا شہر دیات پھنڈے۔ آن ڈکیندے۔ انت گھنڈے

دل دا بھیت ذرا نیں ڈیندا۔ جھول پیا اکریندے۔ حکم منیندے۔ روز چنڈے

جیس منہ کیتے دنیا کے سر منہ دیا رک پیندے۔ پیندے جیندے تاں خوش تھنڈے

سر ہنیاں نال گے کھڑا سونہاں ڈنڈاں تے رگرنیدے۔ پیا جھنڈے ہوو رنڈے

عاشق ڈو لیکو تے دلچپا رولن نیں رکھیں دے۔ بس نیں تھنڈے۔ لکھ سمجھدے ۷۶

لوک ادب دیاں پاراں دھرتی دے سینے وچ بڈیاں ہریاں ہونن۔ جھو جھو زبان دے بولن دے لوگ

دسے ہون اتھاں اول زبان دا لوک ورثہ دیا موجود ہرے۔ صوبہ سندھ وچ چونکہ آبادی دیا ک

چوکی اکثریت سرایشی بولن دلی ہی۔ میں کتے سندھ وچ بعض لوک گیتاں دیاں ایجاں اصناف رانج ہن

جیڑھیاں اول طراں پنجاب دے سرایشی ملاتے وچ مروج کینی۔ جیوں سرایشی مورن تے سندھی مورن

وچ کافی فرق ہے۔ ہن اسال مقررہ اٹھال لوک اصناف دا تذکرہ کریسوں جیڑھیاں سندھ وچ

موجود ہن۔ میں کتے ڈاکٹر عبد الجبار جوسینو دے اسال تقواریت میں جتھاں دیا لوک گیتاں اُتے تحقیق

نے اسا بڑی بہوں مدد کیتی ہے۔ سندھ دے سرایشی لوک گیتاں دے موضوعات دیا سانجھے ہن۔ اٹھال

وچ مذہبی اعتقاد اتے۔ ہجر و فراق۔ عشق و محبت۔ شادکی بیاہ تے خوشیاں شادمانیاں

کے موضوع ملدن۔

لولی :- ڈاکٹر عبد الجبار جو بیجو دے اکھاں مطابق لولی بالائی سندھو دا مقبول لوک گیت ہے۔ اسے
گیت زیادہ تر ساربانج سے سفر بارے ہن اور اکثر لولی دے بول سرائیکی وچ ہن۔ پنجاب دے سرائیکی علاقیاں
وچ ایس قسم دی کوئی صنف اس اڈے علم اتح نامی آئی۔ اتھاں لولی حرف ماواں اپنے بالوں کو سنڑویندن

ویندا جو پیا ہیں گدھی آفویں توں پھنڑی
نہ آیلوں ایس ایڈے شاید دل گیا ہیں کھنڑی
عرب جی ہونڈیں نوراں پتھر وھنڈا لویو
عرب مری و لویو، نوراں ویس مٹا لویو
کنڈھ کوٹ بے شہر میں سھینوں آھن
ما چھانڑوں
عرب جیہو نہ وری بیو جیہڑی لویوں ما چھانڑوں
سا نول لولی

۷۷

گائمن :- سندھی لوک ادب وچ گائمن دا انداز مورد۔ بیلن تے لولی دانگول ہے۔ اسے دھجورے
دا گیت ہے اسے بالائی سندھو دا گیت ہے۔ آہن جو گائمن نامی اک شخص لاریہن تلوں سندھو توں چلا گیا
تاں اونڈی زال نے اونڈے فراق وچ گائمن آکھئے۔ اسان پنجاب دے سرائیکی علاقیاں وچ راج
لوک صنف گائمن دا پچھلے صفیاں وچ حوالہ دتے۔ او ایس توں بالکل مختلف اک صنف ہے۔
گائمن :-

گھڑا بھی آیا میڈا سالول نہ آیا
کیس کنوں پچھاں سارا ساتھ پرایا۔ گائمن دو
لاڑ جو ویندیں وچ کیا کر لیس
ماندا جو تھیس بیٹھا ڈینہ گنر لیس گائمن دو
پت وچ لا میڈے سینے تے سہارے
جوڑ ہنڈھیاں ڈٹل پکیاں دا ڈانج ہے
آجھے دی گاڈی ڈیکھو تے دا دوناں
انھاں وچ رلی جتھاں کچھی نہ سہوہناں
شہر تیزے دا کوئی منٹرا ہے پانی
اکھیاں نیا روئیاں روئدی دٹری نانی۔ گائمن دو ۷۸

چھلو :- سندھ و پنج راج چھلے دے گیت موضوع دے اعتبار نال پنجاب دے چھلے "نال کانفی حدتیں مائمت رکھدن۔ سندھی علاقے دے ہک چھلے دا نمونہ۔

چھلے مینا کاری	تہنجی مہربانی
سونہروں تجلیداری	چھلو ڈے نشانی
قابو کئی آ یاری	چھلوسن وارو آ
چھلو سو گھن جوانی	مونکھے ڈاڈھو پیارو آ
چھلو ڈے نشانی	پائے تہنجو ارو آ
چھلو دشمن پاتو	تہنجی آ جوانی
ادبوں سنی توتو	چھلو ڈے نشانی
توکے موہ جاتو	

مہنجی توں وٹ نشانی

چھلو ڈے نشانی ۷۹

پیلنٹ :- ایس لوک گیت کوں ڈوں ہم قافیہ مہربیاں دی وجہ توں پیلنٹ سڈیا رینڈے۔ اسے اٹھوالاں دا گیت ہے۔ سندھ و پنج اینڈے زیادہ تر لوں سرائیکی و پنج ملدن۔ اسے صنف ہو بہو ساگی بیت نال ملدی ہے۔

پار وریاؤں سو سہل پوکھے نی لیسے
 ڈینہ گنڈی میوں ننگو گئے ہینے
 پار وریاؤں کاں جہڑھی سے
 پڑھ گھن نازوں ملن لیسے
 پت دا چولا میوں پاؤن نہ ڈینڈی
 وڑھے تڈے میوں آون نہ ڈینڈی
 گھوک دے گھرا رب خیر کر لیسے
 وچھڑھے مارو میوں رب ملیسے

۸۵

جھوٹو :- ڈاکٹر عبد الباقر جہنجو دے اکھاں موجب اسے ہک مقبول صنف ہے۔ ایس لوک صنف دے اثرات سندھ

دے معروف شعراء دے کلام و برج دی ملدن - کتھا ہیں اے بنڈاں تے مشتق ہونڈے - کتھائیں جڑا باراں
مہریاں تے - کتھا ہیں اے کافی دے روپ و برج دی ملدے۔

بن بنیر بولی میڈا جانی نور نشانی
قسم قرآنی

لنگ تنھنڈی لوڑی میڈی

دل کیتی مستانی۔۔۔۔۔ قسم قرآنی

جے سنگھار کرے میڈا سونیاں

تہ گھنیش حوراں کرن حیرانی۔۔۔ قسم قرآنی

تیر نیناں تکبیر کرن

دواہ ابر دست کمانی - قسم قرآنی ۸۱

*

رولو :- ڈاکٹر بنی بخش دی تحقیق دے مطابق اے گیت ڈھولا مارو دی مشہور لوک داستان توں متاثر
کیتی تے لکھیا ہویا ہے - پنجاب و برج اے گیت دی اپنی بہوں مقبولیت رکھدے - اے سرانیکہ زبان دا
گیت ہے۔

ڈھولا لاڑوا در کھولی بیٹھی ہاں ست ماروا

بازار وکانڈے انب دے

دشمن ڈیکھو نہ کنب دے

اکھو اشارے - جیویں ڈھولا

ڈھولا تال میڈا بتیلی والا

پتروں پار بچا دیں

دوسالوں آ

میں تیڈی ہاں ۸۲

موڈی :- موڈی دی بیت دی طرح ڈوں ڈوں مہریاں تے مشتق ہونڈے - اے دی بالائی سندھ واکر گیت ہے۔

موڈی میڈی دلبر دی - موڈی میڈی سبھن دی

موڈی و برج تھل ہے - موڈی و برج کتاں ہے۔

موڈی پچھوں رلوی رلوی - دل اکھنڈی اکھیاں میڈیاں ۸۳

تیڈیاں سون تال وئی۔

گیچ

سہرے کوں سدھی ورتج گیچ آہدن۔ اسے لوک گیت اساڈیاں سانجھیاں خوشیاں کے سبب ہوندن شادی دی ہک ہک رسم تے سیکڑاں گیت ہر علائقے ورتج تلاش کیتے ورتج سگدن۔ ڈاکٹر بنی بنش بلوتج سٹیس نے سدھی سہرے کافی تعداد ورتج جمع کیتے۔ آپ دی اکھڑ سو صفحہات توں زیادہ ضخیم ہک پہوں اہم تحقیقاتی کتاب گیچ کے ناں نال سدھی ادبی بورڈ نے شائع کیتی ہوئی ہے۔ اٹھال سہریاں ورتج ڈھیر سارے سرائیکی مہرے ملدن۔

سرائیکی زبان ورتج لوک گیتاں دیاں اٹھال اضاف کے علاوہ کئی چھوٹیاں چھوٹیاں ورتکیاں دیاں دی ملدین۔ جیوں مذریکا۔ سوئی وٹیرہ۔ اینویں واراں تے منظوم لوک داستاناں دی پہوں ملدین۔ خاص لوک تھیاں ورتج "ڈھول بادشاہ" تے "مزل راتو" دا منظوم قصہ پہوں سوادیاں ہن۔ لوک گیتاں کے ایں جائزے توں معلوم تھیندے کہ سرائیکی لوک گیت اساڈی لوک رہتل تے وسیبی ورتا دیاں نال ڈاڈھا گھٹا مائشت رکھدن۔ ایں زبان ورتج بے شمار لوک گیت موجود ہن۔ ایں کیتے ایں زبان کوں لوک گیتاں دی زبان دی آکھیا ویندے۔ لوک گیتاں تے اجاں باقاعدہ طور تے وڈے پیمانے تے کوئی ایجھانٹا برکم نہیں تھیا اور نہ ہی ایں سلسلے دیاں بے شمار گھڈھیں وانکھیرا تھے۔ ایں کیتے اساڈے دانشوریں کئی جہیں تے آپوں اپنے فیصلے فرمائین۔ جیوں غلامی پاد پوری اپنی کتاب "چھرے" ورتج بگڑو دی تعریف کرنیدیں ہرئیں آہدن۔

"بگڑو ساڈی زبان دا پہوں پرانا گیت ہے۔ اصل ورتج بگڑو۔ گانن تے لولی، کوئی علیحدہ گیت نہیں۔ اسے سب ڈول مہریاں والے ڈوھرے دیاں شمال ہن۔ جیڑھیاں ان پڑھ عورتاں تے مرداں ورتج رچیاں ہریاں ہن۔ ۸۴

اساڈوں غلامی صاحب دی ایں رائے نال اختلاف ہے کیونکہ گانن۔ بگڑو تے لولی ہیت تے نفس معون کے کاظ نال بالکل انج وانج اضاف ہن۔ اینویں غلامی سٹیس پسا کے تے بے کوں دی ہک ہک کرڈتے۔ حالانکہ اٹھال دا وی آپس ورتج کوئی سانگائیں بنڈرا۔ ایں طرح سٹیس جمشید پوری نے ساون ماگھوں دی صفحہ کوں گاؤن کے سرناویں نال اپنی کتاب ورتج شامل کیتے ۸۵ حالانکہ گانن بک انج صفحہ ہے مے جو جھسا سرائیکی زبان ورتج ہر گانے کوں گاؤن آکھیا ویندے۔ ہندا ساون ماگھوں تے گاؤن دا میل بنڈرا نہیں۔ اینویں جھمر کے بول ہک لوک گیتاں دی صفحہ کے طور تے نکھیردیں پیش نہیں کیتے ورتج سگدے۔ جھمر گھڈھیں ہرئیں نینگر ہر قسم کے گیت ایں ورتج گاندن۔

حواشی - باب ڈوجھا

- ۱- پیام فرید - مُرتب ڈاکٹر مہر عبدالمق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۷ء ص ۲۲۳
  - ۲- ایضاً - ص ۵، ۹
  - ۳- ایضاً - ص ۶۵
  - ۴- اے گلاسری آف دی ملتان لیٹریچر - اوپرائز، گورنمنٹ پریس لاہور ۱۹۵۳ء (مقدمہ)
  - ۵- نقش ملتان - عتیق فکری - فکری اکیڈمی ملتان ۱۹۸۲ء ص ۲۸۲، ۳۸۵
  - ۶- آب گوثر - شیخ محمد اکرام ادارہ ثقافت اسلامیہ ۱۹۷۵ء ساتویں بار ص ۲۱۷ تا ۲۷۷
  - ۷- اولیائے بہاول پور - مسعود حسن شہاب - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۱۹ تا ۲۵
  - ۸- ملتان زبان اور اس کا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالمق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۷ء ص ۹۷
  - ۹- تاریخ و ثقافت ضلع رحیم یار خاں - پروفیسر سعید احمد سعید ۱۹۸۱ء رحیم یار خاں ص ۱۸ تا ۱۲۵
  - ۱۰- نواب مظفر خان شہید از عمر کمال خان - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان
  - ۱۱- صادق نامہ تاریخ بہاولپور سید نذیر علی شاہ - ترجمہ صدیق طاہر - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۲ء
  - ۱۲- سرائیکی اور اس کی نثر - دلشاد کلاچوی - سرائیکی لائبریری ۱۹۸۲ء ص ۳۸
  - ۱۳- سرائیکی مطالعے کے سوسال - کرسٹوفر شیگل ترجمہ دلشاد کلاچوی - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۶ء
- ص ۳۳
- ۱۲- اے گلاسری آف دی ملتان لیٹریچر اوپرائز ۱۹۵۳ء دیباچہ گورنمنٹ پریس لاہور
  - ۱۵- سرائیکی اردو لغات دلشاد یہ - دلشاد کلاچوی - سرائیکی لائبریری بہاولپور
  - ۱۶- سرائیکی شاعری - از کیفی جامپوری بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۲۳
  - ۱۷- علی بیاض دیوان خوشدل ملک سید عبد الرحمن - دبیر الملک لائبریری بہاولپور
  - ۱۸- تاریخ جگر سید محمد مبارک شاہ - اقبال برقی پریس - ملتان ص ۱۳
  - ۱۹- علی بیاض ملوکہ ممتاز فرید فریدی ایڈوکیٹ لیاقت پور
  - ۲۰- بیاض غیر مطبوعہ میاں عبد الرحمن اخضر بہاولپور
  - ۲۱- ارداساں مجموعہ کلام جانا ز جتوئی - بزم جانا ز جتوئی ادیشنرین ۱۹۸۷ء ص ۱۳۹
  - ۲۲- بہار سرائیکی مرتبہ محمد بشیر احمد ظامی اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء
  - ۲۳- سرائیکی دیال مزید لسانی تحقیقات - ڈاکٹر مہر عبدالمق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۵ء ص ۱۲۵، ۲۰۲

- ۲۲ - سرائیکی سہل از جہید کٹر سرپوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۷ء ص ۷۵
- ۲۵ - لغات سرائیکی - محمد بشیر احمد ظامی - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ص ۳۳۳ تا ۳۳۷
- ۲۶ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد - جلد اول ص ۲۵۸ تا ۲۶۰
- ۲۷ - پنجابی ادب کی مختصر تاریخ - جداول - ڈاکٹر مہین سنگھ دیوانہ - گیلانی پریس لاہور ص ۲۶
- ۲۸ - سرائیکی بھارتوں - مرتبہ حسین تھیرانی - ص ۲۳ تا ۲۴
- ۲۹ - سرائیکی سہل جہید کٹر سرپوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۷ء ص ۹۵
- ۳۰ - سرائیکی زبان تے ادب - دانش و گلاب پوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۷ء ص ۵۱
- ۳۱ - سرائیکی لوک کہانیاں - محمد بشیر احمد ظامی بہاولپوری اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۵۱
- ۳۲ - ایفا ص ۳۵
- ۳۳ - کبک با بادشاہ - لوک کہانیاں از طاہرہ منشی - طاہرہ اکیڈمی کبیر والا ملتان ۱۹۸۱
- ۳۴ - ایفا ص ۱۶
- ۳۵ - ایفا ص ۱۲
- ۳۶ - ملتان سٹوریز ایٹ ڈیپلوکیمپ - پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۳ء ڈیوچا ایڈیشن
- ۳۷ - سرائیکی مطالعہ کے رسائل - از نسیم شکیل ترجمہ دانش و گلاب پوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۳۳
- ۳۸ - ایفا ص ۵۰ - ۵۲ - ۵۷ - ۷۶
- ۳۹ - مٹھیاں لولیاں - مٹھیاں لولیاں از صدیق طاہر - غیر مطبوعہ
- ۴۰ - سرائیکی سہل جہید کٹر سرپوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۷ء ص ۶۶
- ۴۱ - گلوکارہ جینہ ممتاز - ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۴۲ - سرائیکی لوک گیت - ڈاکٹر مہرب عبدالحق - بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۲ء ص ۱۲
- ۴۳ - ایفا ص ۵۳
- ۴۴ - سرائیکی سہل - جیب نائق ملتان - غیر مطبوعہ
- ۴۵ - دسدیاں جھوکاں - خان رضوانی - سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۷۱ء ص ۲۲
- ۴۶ - سرائیکی سہل - جیب نائق ملتان - غیر مطبوعہ
- ۴۷ - گلوکارہ ثریا خانم - ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۴۸ - اردو کی قدیم تاریخ - عین الحق فرید کوٹی - اورینٹ ریسرچ سنٹر لاہور ۱۹۷۹ء ص ۱۵۱
- ۴۹ - گلوکارہ فوزیہ خانم ساؤنڈ لائبریری - ریڈیو پاکستان ملتان

- ۵۰ - سرائیکی سپرے - جیب فائق - غیر مطبوعہ
- ۵۱ - ایفا
- ۵۲ - ایفا
- ۵۳ - گلوکارہ گل بہار بانو - ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۵۴ - سرائیکی لوک گیت - ڈاکٹر مہر عبدالمق بزم ثقافت ملتان ۱۹۴۲ء ص ۲۸
- ۵۵ - وسدیاں محبوباں - خان رضوانی - سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۴۱ء ص ۳۸
- ۵۶ - ایفا ص ۳۷
- ۵۷ - گلوکارہ سجاد رسول - ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۵۸ - گلوکار شہنشاہ حیدر کا ساتھی ایفا
- ۵۹ - زبانی روایت رب نواز محمدی بہاولپور
- ۶۰ - گلوکار جمیل پرواز غیر متناہ ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۶۱ - سرائیکی لوک گیت - ڈاکٹر مہر عبدالمق بزم ثقافت ملتان ۱۹۴۲ء ص ۱۲۲ تا ۱۲۳
- ۶۲ - وسدیاں محبوباں - خان رضوانی - سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۴۱ء ص ۳۷ و ۳۸
- ۶۳ - ایفا ص ۹۳
- ۶۴ - چہرے - محمد بشیر احمد نظامی بہاولپوری - بہاولپور ۱۹۴۶ء ص ۲۸
- ۶۵ - سہمی از غلام حسن حیدرانی - حیدرانی پبلیکیشنز - رائیٹرز کالونی ملتان ۱۹۴۲ء ص ۸۷
- ۶۶ - انٹرویو - علامہ عتیق بکری - مصنف نقش ملتان
- ۶۷ - سرائیکی سہلی - جنید کٹر سہولپوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۷ء ص ۶۸
- ۶۸ - گلوکارہ حینہ ممتاز - ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۶۹ - لغات سرائیکی - محمد بشیر احمد نظامی - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ص ۳۸۳
- ۷۰ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء تیرہمیں جلد - جلد اول ص ۲۳
- ۷۱ - سرائیکی لوک گیت - ڈاکٹر مہر عبدالمق بزم ثقافت ملتان ۱۹۴۲ء ص ۱۱۲
- ۷۲ - گلوکارہ رقیہ خانم - ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۷۳ - سرائیکی لوک گیت - ڈاکٹر مہر عبدالمق بزم ثقافت ملتان ۱۹۴۶ء ص ۱۰۱ و ۱۰۲
- ۷۴ - مولود بنی نمنا - مصنف مخدوم نوبہار سیرا ۱۳۵۳ھ ص ۲۲
- ۷۵ - چہرے - از محمد بشیر احمد نظامی بہاولپوری ۱۹۴۶ء ص ۲۵

- ۷۴ - سدیاں مہموکاں - مرتبہ خان رضوانی - سرانجی اکیڈمی ملتان ۱۹۷۱ء ص ۲۲
- ۷۷ - سندھی رک گیت - مرتبہ ڈاکٹر عبدالجبار جوینیجو - لوک ورثہ اشاعت گھر ۱۹۸۵ء ص ۲۵
- ۷۸ - ایفا ص ۱۵۹ ۶۵
- ۷۹ - ایفا ص ۲۸
- ۸۵ - ایفا ص ۳۵
- ۸۱ - ایفا ص ۲۲
- ۸۲ - ایفا ص ۶۲
- ۸۳ - ایفا ص ۷۸
- ۸۲ - چھوٹے - محمد بشیر احمد خامی پٹانہ پوری - پٹانہ پور ۱۹۶۶ء ص ۲۶
- ۸۵ - سرانجی سکل - جنید مختار پٹانہ پوری - سرانجی ادبی مجلس پٹانہ پور ۱۹۷۷ء ص ۶۸

ترجما باب شاعری دا جائزہ

(مرضعات دے حوالے نال)

سرائیکی شاعری — سرائیکی زبان دی شاعری دا ویلہ اکرے جے تاں ایندی سب توں وڈی صفت اظہار
 دی سادگی تے سچائی پڑدی ہے۔ آسانی۔ سہولتی تے غیر حقیقی کچھیں کوں موضوع بناؤن دی بجائے پوری شاعری
 دا مزاج حقیقت پسندانہ تے ایندراشتہ اپنی دھرتی نال پوری طرح بگنڈھیا نظر آندے۔ زمینی حوالے۔ وسیبی
 علامتاں تے سنجاپہ صدقاتاں کوں شاعری دی بنیاد بنایا گئے۔ اچھاں کچھیں جیکوں نہ عقل منے نہ دل۔ انھاں
 دا این زبان دی شاعری وچ وجود کینی۔ این استہام کوں اکثر منظوم لوک داستانیں وچ دی سامگری رکھیا
 گئے حالانکہ داستان وچ ایجھے مواد دا بیان نہ کرن پڑا پڑھا پڑکھا ہے۔ این زبان وچ کجھ گئے منظوم
 ڈرامے دی معاشرتی تے سماجی مسلیاں تے حقیقی رویتاں دی نشاندہی کرنیدن۔ سرائیکی شاعری دی زبان
 پر عہد وچ چوڑیوں تے مٹھی ماکھی ملدی ہے۔ گلے جو شاعر لفظاں دی چون وچ منڈلا توں پڑا پڑے
 اُتاک ہن۔ سلاست تے روانی پوں ہے۔ رعایت لفظی تے سن بھانوں زبانی تشبیہات دا استعمال سرائیکی
 شعرا دا بھانوں تراں و تیرہ رہیے۔ انانی رشتیاں تے حوالے تے انسانی جذبات دا اظہار این سونے طریقے
 تے سرائیکی زبان کے شعری ادب وچ پڑدے جو ایندی مثال میں ملدی۔ حضرت علام فرید۔ حضرت سہیل سہیت
 میاں لطف علی۔ علی حیدر ملتانہی۔ نوروز تے غم بہادر پوری جیہں شاعران نے انسانی مسومات کے اندر پورے
 لفظاں دیاں کے مورماں جوڑن۔ انھاں شاعران دا کلام کہیں پڑو جھی زبان کے مقابلے وچ رکھیا وچ گلے
 فطرتی تے قدرتی مناظر دا بیان این شاعری وچ سب توں زیادہ ہے۔ روہی کے شے۔ دریا دیاں جھولیاں
 ساون کے بدلاں دی رام مہم۔ اباں کے باناں وچ پینگھاں کے جھوٹے۔ پورب تے پکھن دیاں
 ٹھڈیاں میداں کے تذکرے تھل بیابان میدان پہاڑاں کے قدرتی مناظر این زبان دی شاعری دی سبناں
 ہن۔ موسیقیت سرائیکی زبان دا خاصہ ہے پرانے ویلے دیاں جھاں ساریاں کتاباں وچ کانیاں دے
 اُتے انھاں داراگ تیں درج کرن دا انھاں رواج ہی۔ آثر وڈے شعرا علم موسیقی توں واقف
 ہن۔ او شاعری وچ مترنم تے موسیقیت نال کھریاں رچیاں کجراں دا استعمال کرنیے ہن۔ سرائیکی
 شاعری کوں درد تے سوز دی شاعری دی اکھا گئے۔ کانیاں پڑو پڑے تے جو جھیاں اجناں وچ نزلت
 جدائی۔ مرنجھ ملاں کے دیرے تے سنجوں ہر کے ملدن۔ ایندے علاوہ سرائیکی مرثیے نے معانہ تے
 سوز کے بیان وچ کمال حاصل کیتے۔ ہند مذھ تیں دیاں عزاداریاں دی فعل وچ اپنی اثر انگیزی
 کے جادو جگائیں۔ ملتان را مرثیہ کھفڑے وایاں کوں بگ بگ سنجوں زونیدارہ گئے۔ این زبان دا
 عشق تے روحانی ادب دی اپنی بگ لڑیکی سرستی رکھدے۔ عشق حقیقی تے عشق مجازی کے درجہ پار
 سرائیکی شاعری دی روح ہن۔ لقوت تے معرفت کے بیان وچ اے زبان پوں وڈی ادباریت رکھدی
 ہے۔ ایندے شعری ادب دا آغاز دی مذہبی تے فقہی رسائل تے مسائل دیاں درستی دینی کتاباں
 توں تھئے۔ نورمانے۔ مہراج نامے۔ ہیت نامے۔ بہات المؤمنین جیہاں کتاباں نے ایندے مذہبی

ادب کوں بک ممتاز مقام بخشے۔ اسلامی روایات اخلاقی اقدار تے معاشرے دی اصلاح۔ سرائیکی شاعری دا بک خاص موضوع ہے۔ تہذیبی اور ثقافتی سطح تے دی ایس زبان نے اپنی معاشرت دی عکاسی وچ بک نمایاں کردار ادا کیتے۔ ایندے جنگ نامے واراں۔ مشنریاں تے ٹپے کئی تاریخی واقعات کوں ہمیشہ ہمیشہ تہذیبی اپنی بکل وچ سانجھ گدھے۔ ایس زبان دی شاعری چھڑی جنہوں تے ارداساں دی شاعری نہیں بلکہ ایس وچوں لوگیاں کوں امید۔ آس تے خوشی و سنجیہ دی ملدن۔ اسے شاعری ہا سے تے کھل دیاں سونگتاں دی ہمیشہ کنوں وڈنڈی آئی ہے۔ ایندی مزاجیہ شاعری کوں کہیں طرح نظر انداز نہیں کیتا وچ سگدا۔ ایس زبان نے تقریباً تمام قدیم تے جدید اظہار و سامنے ورتین۔ کجھ اصناف خالصاً اپنا دی ایس نے پیدا کیتے جیلر مقبولیت ری حاصل تھی ہے۔ سرائیکی زبان و شاعری ادب پھول و صحت تے وڈائی رکھدے۔ اسان اینوں موضوع و اعتبار نال پنج وڈے عنوان اچ تقسیم کر سگدے ہیں۔

۱، مذہبی شاعری، ۲، صوفیانہ شاعری، ۳، عشقیہ شاعری، ۴، ملی شاعری، ۵، مزاجیہ شاعری

مذہبی شاعری :- سرائیکی علاوہ حضرت محمد بن تاسم و سندھ ملتان فتح کرن نال اسلام و سر مچھلے توں منور تھیا۔ ایس علاوہ وچ سب توں پہلے مذہبی شاعری دا پڑ بدھا۔ شاعری چونکہ ڈوبھیاں کوں اپنی طرف جھکدیا ہے ہیں کیتے نثر توں دی پہلے دینی موضوعات تے شعر آکھئے گئے۔ سرائیکی علاوہ وچ رہن و اسے وگ زیادہ تر مذہبی تے اسلامی قدراں و امین من۔ ہیں کیتے ایس زبان دی شاعری دا بک پھول وڈا حصہ مذہبی موضوعات تے ملدے۔ مذہبی شاعری کوں اسان اگوں چار حصاں وچ تقسیم کر سگدے ہیں۔

اول۔ حمدیہ تے نعتیہ شاعری۔ جس وچ اللہ سرہنے تے اونڈے حبیب پاک معلم دی شان تے عظمت بیان کیتی گئی۔ پڑویا دینی رسائل تے فقہی مسائل تے منہی شاعری جس وچ ارکان اسلام تے بی دینی ضرورتاں کوں موضوع بنایا گئے۔ ترکیباً وڈا حصہ مرثیہ واسے جس وچ اہل بیت دی شان تے واقعات کر بلا دا بیان ہے تے چوتھا بزرگان دین تے اولیائے کرام و مناقب۔ ایندے علاوہ سرائیکی زبان و شاعری ادب وچ اصلاح معاشرہ تے دی پھول کلام ملدے۔ انھن نظماں وچ اسلامی تے اخلاقی تعلیمات دا عکس ڈھلے۔ ایس طرح ایس زبان و شاعری ادب دا پھول وڈا حصہ مذہبی شاعری دے کھاتے وچ آندے۔

۱، حمدیہ تے نعتیہ :- سرائیکی زبان و شاعری ادب وچ سب توں اولیت حمد کوں ڈتی گئی ہے۔ بارے (حمد و نعت)، شہادے اپنے کلام دا آغاز ہمیشہ حمد توں کیتے۔ ایس کیتے سرائیکی شاعری دیاں سبھے اصناف وچ حمد ملدی ہے۔ نعتیہ اصناف، مرثیہ، بند، بحر، کافیاں۔ پڑ پڑے سب اللہ سرہنے دی پاک تعریف

نال شروع تھیندن۔ دینی موضوعات سے درسی مسائل کے کلام دا آغاز دی حمد پاک توں پھیندے۔ انھوں حمدیہ اشعار و دوح
 اللہ سٹیس دا واحد لاشریک ہونڈا۔ اول توں برکت سے بخشش سے نجات منگنڈا۔ اپنی بندگی سے عاجزی کے مضامین
 ملدن۔ اسوں ہنڈا ممتھرا سرائیکی زبان کے چترنویں شعری ادب وچوں کجھ حمدیہ کلام کے نمونے پیش کرنیڈے ہیں۔
 قدامت کے لحاظ نال سرائیکی زبان دی پہلی دستیاب کتاب نورنامہ ہے جیہوں سرائیکی شاعری دی منتقل تصانیف دا
 پہلا دور شروع تھیندے اے طویل لغتہ نظم ۱۵۵۰ء وچ لکھی گئی ہے ایذا آغاز حمد کنوں پھیندے۔

صفت تشاربے دی کیئے جو مفاں دادالی۔ جو کجھ روئے زمین سے پیدا ہنڈا سفید سیاہی
 باجھوں صفت تشاربے دی جاہیں کوئی خالی۔ سرنخی زرد کھانگونی قدرت سمجھ اہی
 خالق خلقت نکل روپائی مکھ نزار کروریں۔ اللہ واحد خالق رازق قادر رب توانا
 مرل شمار نہ کیا جاوے عقل و پنے کے تزیں۔ جو کجھ جاتس سر کجھ کتیس ہر حکمت ورح وانا ۱

دینی رسائل سے فقہی مسائل سے منہی تمام شعری ادب و دوح دی فہری گال حمد دی ہے۔ مولانا عبدالکریم جھنگوی دی
 نہات المؤمنین ۱۰۸۶ء وچ لکھی گئی۔ ایندے وچ ارکان اسلام سے احکام شریعت سے مسائل دین دی منظم تفصیل
 ہے۔ حمدوں اے کتاب شروع تھیندی ہے۔

۲ سب شاخدا سیرنی جنید اکل جہان۔ بہت درود برکوں توں لھتاجیں اتے فرقان

تمام منظوم عشقیہ داستانوں دا منڈھ اللہ پاک کے نال توں پھیندے۔ چراغ اعوان دی پیر ہونڈے۔ عبدالکیم اچوی
 سے حدیق لالی دی یوسف زلیخا۔ اکبر شاہ دی صاحبان مرزا۔ نور الدین مکیں دی سسی پنوں یا لطف علی دی
 سیف الملک سب نے حمدوں اپنے کلام دی ابتدا کرتے اے سعادت حاصل کیتی۔ سید اکبر شاہ دی صاحبان
 مرزا دا آغاز این شعروں پھیندے

اللہ توں میں واری آل رنگی بادشاہ۔ رنگ بنائیں عشق دی مہر دی کرنگاہ ۳

ڈیرہ غازی خان کے گل محمد شیر دی دی لیلی مہنوں وچ منڈھلا شعر

خداوندا خداوندا خداوند

نہ کردل بند این بندے کنوں بندم

سرائیکی زبان دی مشہور مثنوی سیف الملک میاں لطف علی دا سال تصیف ۱۱۰۵ھ شہزادے شاہ مظیل کاوستان

دا پہلا حمدیہ سہر۔ اکھوادا کر بندہ ہر دم صفت تشاربانی۔ صدق سیتی کر حان صدر کرباؤ ذکر نیردانی

ہے ہر شے سے حاضر ناظر ہنڈا ظاہر باند۔ رکھے شاہ شمار اندر کل قطرہ رنگینی

جن انان دلوں واحد واکھن ذکر بانی۔ ہے فارغ ہر عیب کنوں لاریب جمال حقانی

لطف علی کوں کھوں دکھائیں گوہر گنج معانی ۵

کسی حرفی دہی صفت سرائیکی شاعری و زج کافی مقبول رہی ہے تقریباً تمام قدیم شعراء نے کسی حرفیاں آکھن ہے
اکثر کسی حرفیاں یا داہمی نول شروع تھیندن علی حیدر ملتانی دہی پہلی کسی حرفی دا پہلا بند

الف اتھے اوتھے اساں آس تیدھی تے آسرا تیدھے روردا اے

منجھیں حواڑے تیدھے نہیں اساں خوف نہ کھنڈھے چوردا اے

توں ہی جان سوال جواب سمجھ سانوں ہوں نہ ا دکھڑی گوردا اے

علمی در نول سک تیدھی اے تیدھے باجھ نہ سائل ہوردا اے ۶

کافی دہی صفت سرائیکی شاعری و اماں ہے۔ تمام وڈے کافی گو شعراء نے اپنے کلام و زج توحید و معون

کوں وڈا سنگار سفارتے پیش کیتے۔ انھاں صوفی شعراء و کلام و زج توحید و جودی و اعلیٰ حقیقت و دیکھ

پاکے عشق و جلوسے ڈکھنڈا ہے۔ حضرت سچل سرست ہون۔ بیدل نقیر بندھی۔ خواجہ عاتل جوگی۔

احمد یار بلبل۔ مبروح شاہ۔ سید ولایت شاہ یا حضرت خواجہ غلام فرید سب محبوب حقیقی تے خالق کائنات

دہی وحدانیت کے پروانے بن۔ خواجہ فرید کسٹیں فرمیندن۔

الف بگو ہم بس کے میاں جی۔ بے تے تے دہی کل نہ کائی۔ الف گدھم دل کس کے میاں جی

رہا کھنڈا ہے کب ہے۔ جیڑھا کب کوں پڑوں کر جانے اوکا فرتے شرک ہے

سرائیکی پڑوڑے دہی صفت و زج و وحدت و اسمندر چھو لیاں مرنڈا ہے۔ سرائیکی زبان کے شاعر وحدت و کلمے

خودی و زج آتے حیرتاں کے دریا و زج پیاں کھاندے پوسدن۔ انھاں کے لبناں تے با نیرید بطنی و قول سز نیرید

سماں میڈی شان کتنی وڈی ہے

حضرت سچل سرست کسٹیں دا بک پڑوڑہ

بے خودی و زج وحدت والی جڈاں اچانک اندے۔ آدریا نے حیرت اندر ٹپٹ غوطے کھاندے

سماں ما اعظم شافی سچل ابو حرف اللاندے ۸

پڑوں جہاناں کے سردار مٹھے مدنی منتظر بنی کریم علی اللہ علیہ وسلم دہی ذات مبارک دہی شان بیان کرن ایس دنیا

دہی سب توں وڈی سعادت ہے۔ دنیا دہی ایس عظیم ترین شخصیت۔ تمام انبیاء کرام کے امام۔ اللہ سوہنے دے

محبوب کالی کالی والی سرکار دہی مدح سرائی کوں لغت آہدن۔ آساں مسلماناں و ایمان تے لکھ عقیدہ

ہے کہ کونین کے والی دا ذکر۔ آپ دہی سیرت۔ آپ دہی ذات پاک اتے درود و سلام بھیجن آساں

کو جیے کیکے لوکاں دہی نجات دا ذریعہ تے ثواب دا وسیلہ ہے۔ اسوڈا ابو عقیدہ لغت کولی دا سبب سز ہے

سرائیکی زبان و زج بے شمار شاعران نے اپنے اپنے رنگ و زج لغت دیاں سوکھیاں جڑیاں۔

سرائیکی زبان دی شاعری وچ مفہوی لحاظ نال لغت دیاں کئی اقسام ہن۔

- ۱، نورنامہ :- ایس نظم وچ کائنات دی تخلیق تے اوندے سب توں وڈے سبب بنی کریم علی اللہ علیہ وسلم دی شان بیان کیتی ویندی ہے۔
- ۲، معراج نامہ :- جس نظم وچ واقعہ معراج کوں قلمبند کیا گیا ہووے۔
- ۳، تولد نامہ :- حضور بنی کریم علی اللہ علیہ وسلم کے مبارک جنم تے احوال تے ایس دنیا وچ آپ دی تشریف آوارگی دے فیض دا ذکر ہونڈے۔
- ۴، درود نامہ :- اے لغتہ نظم دیا صنف ہے۔
- ۵، تاج نامہ :- سرتاج انبیاء دیا وڈائی تے عظمت دا بیان ایس نظم وچ کیا ویندے۔
- ۶، حلیہ مبارک :- بنی کریم علی اللہ علیہ وسلم کے حلیہ مبارک کوں سیرت طیبہ دیا روشنی وچ منظم کیا ویندے۔
- ۷، بارات نامہ :- حضور مدنی سئیں دی شادھی مبارک دا احوال بیان تھیندے۔
- ۸، وصال نامہ :- حضرت بنی کریم علی اللہ علیہ وسلم دا ایس دنیا توں پردہ وٹاؤن کوں نظم وچ پیش کیا ویندے۔
- ۹، مولود :- سرائیکی زبان دی ایس لغتہ صنف وچ واپ و اور و مسعود واقعہ معراج تے شانِ مطلقہ دا بیان ہونڈے۔
- ۱۰، لغت شیرین :- ایس وچ بنی کریم علی اللہ علیہ وسلم دیا تعریف بیان کیتی ویندی ہے۔ ایس وچ ہر طرح دے لغتہ مضامین آسکدن۔

اے چاہ سرائیکی زبان ویاں خالص لغتہ اضافہ شاعری ہن۔ ایندے علاوہ ڈوجھیاں تمام اصناف وچ لغت اکھی ویندی ہے۔ جویں لغتہ جوگی نامے لغتہ لوطے نامے لغتہ چرنے نامے۔ لغتہ تورے لغتہ سہی چرنیال لغتہ بارہ نامے، لغتہ کانیاں، لغتہ ڈھوے، لغتہ ماہیے، لغتہ لوری نامے، لغتہ گھڑ لیاں تے محمدی بارہ ماسے وغیرہ ہن۔ اسل ایس بے انداز لغتہ شعری ادب اتے منحصراً مختلف اصناف دے حوالے نال کمال مہار کریندے ہن۔

نورنامے ارقدم ترین نظماں ہن جھان وچ نور محمدی دیا تعریف و ثنا کیتی گئی ہے۔ سرائیکی زبان دا مشہور نورنامہ حضرت طلال دا لکھیا ہویا ہے۔ ایندے اشعار دیا تعداد ۱۵۰ ہے تے اے مشہور دی طرز تے لکھیا گئے خود نورنامے دا مصنف حضرت طلال اینداسن تقریر ۵۰۰ مہریا بیان کیتے

پنج رسال جو گزرے آہے ہمت باجھ رکولوں

ملاں کسے غریب وچار کم علماواں کولوں۔ ۹

ایس نورنامے وچ حمد الہی کے بعد شاعر آہدے کہ اللہ سوہنے کوں اپنا آپ سبجوان تے اپنا محبوب پیدا کرن دی خواہش پیدا تھی۔ تاں کن فراتے جو کجھ منجھی ہی۔ اسرار کے خزانے جو نکھیے ہوسے ہن ناہر کر ڈونس۔ دل نور محمدی دا شان بیان کیا گئے۔

نورنامہ :-
 عرش اُناب تے جن کرکے جو کھل تارے ۔ ہکے وال نبی کے کووں چارے ٹول سنوارے
 جو کچھ جوڑاں لبقاں و زج پیدا کل خلافت ۔ بنی محمد جیساں رتبہ نہیں کس کے لائق ۱۵
 ایندے بعد معراج کے معجزہ کوں بیان کیا گے کہ کیوں اللہ سوہنے واحفرت عمر سب کوں معراج لعیب تھیلا

ہوا سوار براق کے آتے و زج چڑھیا اسمانے
 حفرت تائیں ظاہر کنئیں کل اسرار خزانے
 نور اسمانے کہتے رب پیدا ہوا اسمانے چڑھیا
 کند عرش لکانہیں ہو یا قدم نبی جاں دھریا
 ساز و ضربوں ذوں فضل رکعتاں ترت گزار سدھایا

کندھی پائی ہلدے آہے جاں پھر سجدے آیا ۔ ۱۱

دل خلفائے راشدین وی شان دا بیان اے۔ اوڈے بعد سردر کائنات کے پاک نور کی تخلیق کوں موضوع
 بنرایا گے ۔ حفرت ملاں کے ایں ۹ سو سال قدیم لغتہ نورنامے کے علاوہ فرادونا بنیا ۔ امام الدین بھکوی
 دا نورنامہ مھوکیا ۔ مدحت رسول مقبول علم و زج تعریف کیے گن ۔ سراہیکی زبان کے شعری ارب و زج بنار
 شاعران نے معجزہ معراج کوں اپنی شاعرکھا دا موضوع بنرائے ۔ اے معراج نامے باقاعدہ سراہیکی دی ماف
 بیٹ تے صدیاں توں سراہیکی زبان دی شان و دھندے پن ۔ تھیل حادثہ آباد کے بک چانڈیہ قوم کے بزرگ
 حفرت میاں قبول تے دو کے شاہ کے معراج نامے قدامت کے لفظ مال پھیریں حدی مہرما دی لغتہ
 شاعرکھا کے نمونے ہن ۔ قبول پھیکری عمر و زج حفرت پیر موسیٰ نواب کے مرید تھے ہن ۔ جو حفرت شیخ الاسلام
 بہاؤ الدین زہریا ملتانکھا کے سوتر ہن ۔ تے جھان دا زمانہ ۶۱۲ھ کے لگ بھگ ۱۲ھ ہے قبول فقیر کے معراج نامے
 دا نمونہ (مھریا تے فارسی دا ایں معراج نامے و زج کافی اثر بڑھدے)

سجھو راز در راز نکتہ بیاں
 وہم آدکھا دیکھ کر سکا عیاں
 سمجھامیں قبول عقل پرش کن
 نہیں جاہ تیدھا توں خاموش کن
 بڑھان گھٹ کھم کپال کیتی خدا
 بنی محمد کوں ڈس جزا
 امت سبھتا دل حبیب خدا
 کندھی ہدی اہی پائی و نیدا ہا
 اہی سبھت مھڑ رسول
 دیویں سبھش بیسی بیان قبول

میاں قادر یار و امیراج نامہ ۱۲۴ھ و فتح کھیا گے جانشین محمد یار و امیراج نامہ خمس کے انداز و فتح ہے
 اس دے کل ۲۶ بند ہیں۔ بہر بند و جھکڑی مفرع بکری ہے۔ " توں اگے فریاد میڈی یا محمد مصلحہ
 اس معراج نامے و فتح نقائل سیرت۔ واقعہ سمیرت، حضرت علیؑ و ذکر واقعہ کربلا کے علاوہ یاران
 محمد مصلحہ و ذکر وی وڑی تفصیل تے عقیدت نال کیتا گے۔

توں بنی کونین سرور پاک سید مرسلین۔ دین روشن۔ شان افضل توں بیغیر آفرین
 توں بنی سرتاج پتیر یا محمد خاتیس۔ حوض کوثر و اتوں ساتی ہر نبی و اپنی

توں اگے فریاد میڈی یا محمد مصلحہ۔ ۱۳

دنیا گمراہی کے اندھاریاں و فتح غرق ہی جو اللہ سر پٹے نے بظما توں بک ایجھے بھاگاں کے سر مصلحہ و
 ظہور فرمایا۔ جینڈی روشنی نال ساری دنیا جگ جگ کرن گئی۔ مٹھے مدنی سرکار بنی کریم علم دی تشریف آوری
 اس پوری کائنات کیتے اللہ سو پٹے و ایک عظیم احسان ہے۔ سرائیکی شاعری کے لغتہ ادب و فتح آپ معلم دی
 ولادت باسعادت کے موضوع کیتے کئی تولد نامے تخلیق کیتے گن۔ انھن لوہی لغتہ نظماں و فتح آپ کے
 جنم تیں کوں بنیادی موضوع دی حیثیت حاصل بہنڈی ہے۔ سرائیکی زبان و فتح مولوی غلام قادر قریشی و اتوں نامہ
 وڑی اہمیت رکھدے اے تولد نامہ اگرچہ صرف بک صدی پہلے کھیا گے مگر اپنے مضامین کے بیان تے شاعری
 کے کمال دی وجہ توں بک ممتاز مقام رکھدے اے تولد نامہ ۱۰۷۲ اشعار تے مبنی ہے مولوی صاحب پیروں وڑے
 عالم دین ہیں۔ سیرت طیبہ تے تاریخ دا ہر مطالعہ اس تولد نامے و فتح انھن کے پیروں کم آیا۔ اے تولد نامہ سرائیکی
 شاعری کے لغتہ ادب و اسنگار ہے تولد نامے دا آغاز انھن اشعار توں تھیدے۔

شانِ محمدِ عالمی شان۔ افضل کل بنیاں دی جان

باعثِ خلقت نور ظہور کی۔ اول ما خلق اللہ نور کی

نور مجسم کے قیس جان۔ زمین آسمان تے جن انسان

نام محمد نور مجسم۔ صلی اللہ علیہ وسلم ۱۴

انیدے بعد سرور کائنات و التفصیلی شجرہ نسب۔ حضرت عبداللہ سیدس دی شادی۔ حضرت عبدالمطلب کوں خواب و فتح
 خوشخبری ملے۔ دل آپ دی ولادت باسعادت و التفصیلی ذکر۔ انیدے بعد تمام انبیاء کرام و تاریخی حوایاں نال بیان
 حضرت بی بی حلیمہ سعدیہ سین و آپ کوں جھولی پاؤں۔ بنی کریم دیوں بچپن دیوں سونہاں مادتاں و احوال بنام و فتح
 تجارت تے حضرت بی بی خدیجہ سین نال شادی مبارک۔ آپ دی سیرت پاک تے معاملہ منہجی و ابیان۔ جبرائیل
 دا واقعہ۔ انیدے بعد غار حرا و فتح آپ دی عبادت، وحی و انزول سب کچھ پوری تفصیل نال بیان کیتا
 گے۔ اے سیرت طیبہ کے موضوع تے بک مکمل منظوم کتاب ہے۔

رب و اخلاص ہے محبوب - نامے ڈوں جنگ و امطلب

ختم و سہل تے عالی شان - جبرائیل امین دربان

غلام قادر کول ایسی دامن - ڈوہیں جہانیں ہوسا ضامن

ڈوں جنگ کے سوہنے مدنی منتھار دی شان تے آپ دی سوہنی صورت دی تعریف و تعریف بیان کرن کیتے غلامان محمد نے حلیہ مبارک کے ناماں نال بک نویں شعری صنف ایجاد کیتی - سرائیکی زبان و دج حلیہ مبارک پہوں سارے قدیم تے جدید شعراء نے منظوم کیتن مگر محمد اعظم و احلیہ مبارک سرائیکی ادب و دج بک تہا مقام رکھدے - اے جھیریں حدی ہجریا کے آخری ادھ و دج تہریر کیتا گئے - تقریباً اٹھ صدیاں قدیم ایں حلیہ مبارک و دج ڈو جنگ کے محبوب تاجدار بطحا دی سوہنی صورت داسوہنیاں ہے - اعظم و احلیہ مبارک ۹۰-۱۹۱ اشعار تے مشتمل ہے ایں حلیہ مبارک و دج آپ و اقد مبارک - جنبہ مبارک سونہاں اکھیں دا بیان - ڈاڑھی مبارک - چال دا پاک انداز - دلیل والیاں زلفاں دی تعریف - طرز گفتار - خوراک - بستر لباس پرشے بارے نہایت سرے لفظاں و دج بیان کیتا گئے - کونین کے سنہرے واسنہرے ایں سرے لفظاں و دج سہایا گئے -

نوری عالم سارا آکھے ماہ کنڈالی سرینا - پرچین عرب دا بہت سلوٹا سرینا تے من موہنا

لعل یا قوت لبان دی لعلی ڈیکھین دیکھا سدا لئی - رسم مجسم ڈنڈاں دی تاریا توں مڑی گھول گھالی

ہر دم خدا ہی آکھاں رب کول خالق جانڑاں - جس رب اپنا دوست بنڑا یا سرنا ڈوہاں جہانیاں

زنگ کنڈ داسرخا بھریا بھل لولاکی پنڈا - زنگ بھریے کول ڈیکھے بھیرے بھل تازہ شرمذہ ۱۶

سرائیکی زبان کے شعراء نے آپ دی شادیا مبارک کول موضوع بنڑا تے بارات نامے لکھین - خاص طور تے حضرت بلابی خدیجہ سین نال آپ کے نکاح دیا - انھن بارات نامیاں و دج وڈی تفصیل ملدی ہے -

اے بارات نامے سرائیکی شاعری دا سہاگ تے بھاگ ہن - بارات نامیاں دے بعد سیرت طیبہ کے جڑے

ڈوہے پہلو وال تے شاعری کیتی گئی اے - اول و دج درود نامے - تاج نامے تے دھال نامے

شامل ہن - اے نور نامے - معراج نامے - حلیہ مبارک - تولد نامے - بارات نامے تے دھال نامے

او خاص نعتیہ اصناف ہن - جو صرف مدنی لہجیاں دی تعریف تے شان کے بیان واسطے مخصوص ہن - انھن

خاص اصناف کے علاوہ مولود تے نعت کے مضامین واسطے ڈوہجیاں تمام اصناف سخن کول دی سرائیکی شاعری

و دج ورتیا گئے - آساں ہن ایہجیاں کجھ قدیم اصناف دا ذکر کر لیں جنھن و دج نعت آکھی گئی - انھن

و دج تورے - گھڑولی لعل - جہا نامے - طوطے نامے - ڈھوے نامے - سی حرفیاں تے مہوکی بارہ ماہ

شامل ہن -

گھڑولی لعل بک قدیم شعری صنف ہے سی حرفی دی طرح و کنوں لاتے مائیں ہر حرف نال بک

بک بندھ پدھا ویندے - ایندے ترے مہرے ہم قافیہ ہونڈن تے چوتھا حرف گھڑولی لعل - پرانے زمانے

وہج اے صف صرف سہریاں واسطے مفہوم ہی لیکن شہزادوں ساریاں لغتہ گھڑولیاں لکھن جس وہج
 ڈو جگ کے سبزے طرہی گھوٹ رنگیلے کے سہرے آکھپے ویندن۔ گھڑولی دا آغاز حدتوں عقیدے۔
 ایندے بعد شان رسالت دا ذکر دربر معوم۔ معجزات نبوی۔ واقعہ معراج دا ذکر ایس عقیدت نال کیتا
 ویندے جو سہریاں آویندن۔ لغتہ گھڑولی دا آخری بند ہمیشہ وکائیہ ہونڈے جس وہج شاعر اپنی بخشش منگدے
 بک قدیم گھڑولی کے کجھ بند۔

ج۔ حوراں پریاں شادی گارن جی۔ شاہ بنی توں گول گھولن جی

بھلا مولا ملک وسایا۔ گھڑولی لعل

خ۔ خالق تیدے کم سنوارے جی۔ کرن دھائیں پڑینہ جن تارے جی

حوراں غلمان ہون وارے جی۔ شالاکل ملائک نال۔ گھڑولی لعل

ن۔ نت و سے مینہ نرم دا جی۔ پانی کوثر باغ ارم دا جی

مادری۔ صاحب کل شرم دا جی۔ ساری امت دا رکھوال

بھلا تیکوں شرم اساڈا جی۔ گھڑولی لعل ۱۷

تورا وی سرائیکی شاعری دی بک خالص مقامی قدیم صف ہے لوک گیتاں کیتے مفہوم ایس صف وہج دی لغتہ کلام
 پیش کیتا گے۔ اے لغتہ توریے معجزہ معراج کے بیان تے من۔ مہوشاہ نو بہار سیریا حقانی سرائیکی زبان
 کے پہوں وڈے لغت گو شاعر سن۔ آپ دا بک لغتہ تورا۔

یا بنی جی ذرا بند اجڑی ڈے پھیرا یا بنی جی

وہی ان کھڑوتا ورتے۔ کھڑا پڑے درو دسرتے۔ سر ہنیاں دھرتے۔ یا بنی جی

جلو عرش تے یا جیبی۔ تھیا نقل تے خوش ہی لیبی۔ قرب تری سہی۔ یا بنی جی

طلہ تاج لولاک دوشاک۔ بنیا روح الدین سبالہ۔ سہر یا نوالا۔ یا بنی جی ۱۸

سرائیکی زبان وہج بک ہی قدیم صف جوگی نامہ مدتاں میں ورتی گئی۔ محبوب حقیقی کوں جوگی کے نال
 نال یاد کرتے اپنے دل ویاں مونگیاں ارداساں تے سکاں کے حال پڑتے ویندن۔ لغتہ جوگی نامیاں
 وہج باغ شاہ کے جوگی نامے کوں خاصی شہرت حاصل ہے۔ ایس جوگی نامے وہج سرور کائنات
 دی ایس دنیا تے تشریف آوری آپ دی رحمت تے شفاعت دا وڈی عقیدت منڈی نال اظہار کیتا گے۔

ولیاں جوگی دیا طرف ضروری۔ باجھوں دل طاتے

دھساں خاص حضور نال۔ میدا دل نشاتے

تخت ہزاروں بک جوگی آیا - جھگ مارنے فیض کھڈایا

کتیش لطف و نورنی - دھماں ملک اٹاک اے

شان جوگی دا ہے لولاکی - سجدہ کر کے سب اٹاک کی

خادم حور فقورنی - دوزن بمش براتے ۱۹

باغ شاہ کے اس جوگی نامے کے علاوہ بک بیا قدیم جوگی نامہ مولوی بنی بخش بنتا داملدے کے باغ شاہ
و اے توں مختلف ہے پنج پنج مہرمیاں دا بک بک بند ہے تے بک بک لفظ و وج کھلا کر وراں
عقیدتاں پڑدین۔

دلیاں جوگی کے نال - رنراں زور زور لائیاں - ہے جوگی لچپال - جھوکاں عکس تے لایاں

جوگی میڈا پاکوں پاک اے - خاطر جیدی کل لولاک اے

ادبوں حاضر تھی کھڑا برات اے - عاشق خود غنڈا اے - حوراں خدمت آیاں ۲۰

انھن جوگی نامیاں کے علاوہ بہرے آؤدی مادی طرفوں سوال تے جواب کے انداز و وج کئی جوگی نامے لکھے گن۔
مولوی بنی بخش بنتا نے وی ایجھے جوگی نامے لکھن بید مبارک شاہ نے کافی کے انداز و وج لغتہ جوگی نامے لکھن
سوسٹے دلی ستھار تیں اپنے دل کے ارمان بچاؤں سیتے عاشقان رسوں نے ہر ایں کوں سنیے ڈتن - بکھیاں
کوں اپناں عرضاں بچاؤں وی منت کیتی ہے - ہیں سک تے اس تے لغتہ طوطے نامے دی صفت کوں
ایجاد کیتا - انھن طوطے نامیاں و وج طوطے کوں مخاطب کرتے دل کے احوال دبار بنوی و وج بچاؤں
دیاں زاریاں کیتاں گن - نور الدین مسکین دا مشہور لغتہ طوطا نامہ -

بویں طوطا نال ادب کے - اگوں میڈے شاہ عرب کے

آکھیں طوطا یار میڈے کوں - دل کے بھید ان پڑواں لکیوں

توں ہیں واقف راز نہانی

وج مدینے ہر ویں باقی - علوی خالی سب مشتاقی

کڈہیں پھیر سمجھاو جانی

سرتے دھرتے تاج سنہری - سر کے پھیر براق سواری

شب معراج کرو سیرانی

دلبر جانی پڑے نہ روے - بھن سب عامی تیدے اوے

تیدا دامن ہے امن امانی ۲۱

عربی ڈھولا جنید سے سہرے ساری خدائی گاؤں جنیدیاں کساں رب سئیں کھادے۔ اودنی ڈھولا ساری امت دادھن وال،
کری سئیں لچال جا جاتے سرائیکی شاعری دا سہاگ بنڑیے۔ ڈھولے دی مشہور صفت عربی ڈھول دی تاج و تاج
ایں رنگی گئی جو سمن سے پئے سارے روپ ایندی ریس کرن۔ سرائیکی شاعری و تاج ان گنت نعتیہ ڈھولے کچھے
گن۔ اخصاں و جوں خادم کلھن بیلوی دالغیہ ڈھولا ہک پہوں آچا مقام رکھدے۔ ایں ڈھولے و تاج لاکھوں ہی تہن
ساری تختی تیرب سے بنڑے دی تفریق و تاج رقم تھی اے۔

الف آلبم اللہ میڈا ڈھول پیارا۔ مور و منہ نہ میں توں ملدی ماہ متارا
چھوڑیم تیدے سانگے گھرز مال لپارا۔ ہویاں خادم کن دی ریس نہ دلارا
م ملدی ڈھول آڈے دیدار ضروری۔ اصلوں مار کھایا ایں فرقت مہوری
نہ کرے پروا بیاں دل نہ سہندی دوری۔ خادم خاک نکاری توں میں خلقت نری ۲۲
ناطق دالغیہ ڈھولا کوں دی خامی شہرت حاصل ہے۔ اے ڈھولا سی حرفی دی طرزتے لکھی گئے۔

ل لاج امت دی احمد پاک پسی۔ کھوٹی کھری امت کوں اپنے دامن لسی
ہر اکھ و پکے سے سے ڈھوتاں پسی۔ ناطق عاجز امت کوں ایو پار پسی ۲۳
مولانا شائق سرائیکی زبان سے سنے ہوئے شاعر گزرن۔ اخصاں دی کتاب گلہ ستہ عشق ۱۹۱۹ء و تاج آگرے توں چھپی
اے شائق دے نعتیہ ڈھولے دا ہک بند

ل مک چھپ ڈھولا بڑھیم داپالو۔ آیوں ملک ٹرب و تاج احمد نام دھالو
کیتو حسن دا جلوہ ماکاں دھوم مچالو۔ شائق یار دے دل و تاج ڈھولا جھوک بنڑالو ۲۴
اخصاں شعراء و علاوہ جان محمد گدازتے مولوی بنی کنش بنشا دے نعتیہ ڈھولے دی پہوں مشہور ان۔ کسب
ڈھولے۔ عربی ڈھولے دی شان بیان کرن اتج بیاں مضافاں توں ہک نو لیکلی جیس رکھن۔
سی حرفی و کتبوں صفت نہیں ہے تقریباً تمام بزرگ شعراء نے ایں صنف و تاج طبع آزمائی کیتی ہے۔ اکثر سی حرفیاں
نعتیہ۔ صوفیانہ تے عارفانہ مزاج دیاں ہن۔ نعتیہ سی حرفیاں و تاج عہد جہانگیری دے شاعر سید امیر حیدر میرن
علی حیدر ملتان۔ حضرت جانو جمال اللہ۔ محل خان لغاری۔ حضرت سہیل سرمست۔ ناطق۔ شائق سید مبارک شاہ
محمد کنش بنشا۔ سید شیر محمد گیلانی تے بیاں رحیم کنش دے ناں قابل ذکر ہن۔ امیر حیدر میرن دی ہک نعتیہ
سی حرفی دا بند۔

م محمد دے ناں توں گھول تھال جگ سارا ما۔ عاجز جی مان کینھی چھوڑیس تخت ہزارہ ما
میں مانڈی درمانڈی کوں ڈکھلائیں روپ نظار ما۔ میرن شاہ میڈے من بھایا ما ہی ماہ متارا ما ۲۵
علی حیدر ملتان دیاں پنج سی حرفیاں کوں وڈی شہرت حاصل تھی۔

علی حیدر ملتان کی کونسل سرگرم صلح نامی ہے حدیثی بنی۔ او کیوں کونین دی جھاں ورج
عقیدتوں کے تذرانے پیش کریندن۔

م محمد علی داہر دم ساکوں آسٹرا اے۔ اسے دی امید اسباب عملوں نہ بھر و اسٹرا اے

اوسے دے و بار دے مائل تھو اسٹرا اے۔ اوسے دے دلا سے تے حیدر سنوں والا ہٹرا اے ۲۶

بارہ ماہ ورج باراں مہیاں دے حوالے نال اپنی روح دے ڈکھ سکھ وڈا اے ویندن۔ سرائیکی زبان ارج کئی محمدی بارہ
وی ملدن۔ انھاں لغت بارہ مہیاں دے علاوہ لغت لغت روز بہشت یاس دی کئی کھیے کئے۔ میاں رحیم بخش

دے بارہ ماہ محمدی صلح چوں سوکھری۔

چیتر چیتھ بہتہ کرے ورج مدینے جاواں میں

روفسے پاک بنی دے اتوں جنڈری گھول گھاواں میں

جے کر پور دے حفوری پوری مارے مطلب پاواں میں

رب رحیم کریم قادر توں ایہو ہر دم جاہواں میں ۲۷

سرائیکی زبان دے شعری ادب ورج بے شمار لغت سسرے دی ملدن۔ جس ورج معراج تے حضور کریم دے تشریح
گھن و بنن کوں موضوع بناتے و حال دے سسرے اکھیے گھن۔ مولانا شوق نے ۱۵۹ صفحات ورج معراج
دے سسرے کوں متلوم کیتے۔ انڈیا نظم تے نثر ڈوہیں انتہائی عالمانہ تے رواں من۔ محمد شاہ حسانی نو بہار سیر
یک مہاندروے لغت گوشتا گزرن ۱۳۵۲ ورج آپ دابک لغت مجملہ طام شائع تھے جس ورج معراج
دے سسرے۔ مہندی دے سسرے اپنی مثال آپ من۔

معراج مانے بناں معراج مانے دے۔ سرتاج مانے بناں جگ راج مانے

۲۸ اکھے محمد شاہ کیا سائیں تیڈی صفت نال ملدی ناہیں تھیا خشک ختم فس پناں معراج مانے دے

سرائیکی زبان دیاں انھاں خاص اصناف دے علاوہ لغت بنی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کیتے ایں زبان دی اک مہاندری
صفت مولود ہے جس ورج آپ دے درود مسعود دے علاوہ ڈوجھے دی برہم دے لغت مضامین بیان کیتے ویندن۔

لغت تے مولود یک بنے نال پہوں حد تک سانجھ رکھدن۔ سرائیکی زبان دے وڈے لغت گوشتا ورج

حفت خواجہ فرید۔ محمد یار بیس۔ شاطر خان۔ مجروح شاہ۔ سید جلال کلیم۔ خرم بہادر پوری۔ گلشن

کنتر۔ کبتر۔ نورن گڈا۔ صاحب مبارک پوری تے سید ولایت شاہ دے نال پہوں مشہور من۔ سرائیکی زبان

دے شعری ادب وادامن لغت رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم نال راج راج تے بھریا ہویا ہے۔ اتیاں زیادہ

لغت اصناف سنن شاید ہی زبان ارج ملن محال ہے۔ سرائیکی زبان ورج لغت گوٹی واز زیادہ تر موضوع واقعہ

معراج۔ کونین دے شہر پ داسراپا۔ حلیہ مبارک درود سلام۔ روضہ اقدس دی زیارت دی سک

آپ دسے قُرب دی سک۔ اپنے گناہگار ہونے سے پشیمانی۔ مدنی منہارتوں دور کی دی ارداس سے۔ اور دی بخشش و
سہارا سے اور دسے نرم دی اُس سے ہڈوں جگہ کے مجرب دی شان بیان کرنا میں دنیا کی سب توں وچری خوش بختی
ہے تے سرائیکی شعرا نے مذہبی شاعری کے فن و توح اسے سعادت رنج رنج تے حاصل کیتی ہے حضرت خواجہ فرید
سب سے داندارانہ عقیدت۔

اتھناں میں مٹھری نت جان باب

ادناں خوش دسدا رنج ملک عرب

تو نرسوں دھکڑے دھوڑے کھانڈڑی ہاں۔ تیزے نام توں مفت دکھانڈڑی ہاں

تیزڈی بانڈیاں دی میں بانڈڑی ہاں۔ ہے درے کتیاں نال ادب ۲۹

اب، دینی رسائل :- سرائیکی زبان دی مذہبی شاعری کے پٹے و توح دینی رسائل تے فقہی مسائل دیاں منظم کتاباں
کوں بہوں اہمیت حاصل ہے۔ دینی موضوعات کے سٹے مسائل دی وضاحت و توح لکھیاں گئیاں اتھناں کتاباں کے
ہڈوں وچے مقصد بن۔ بہک تاں شاعری کے حوالے نال اُن پڑھ لوگاں کوں مذہب توں سونہاں کرنا تاکہ
عام لوگ دی اس کے نال واقف بھیرن تے پوجھا اتھناں تصفیات نے اول وقت دیاں درسی کتاباں دی خدمت
کوں دی پورا کیتا۔ اسے کتاباں گھراں و توح تے مدرسوں میں توح طالبوں کوں پڑھایاں دیندیاں ہن۔
اتھناں کتاباں و توح زیادہ تر دین کے بنا دی شکل تے رزمہ پیش اون واسے حالات کوں سانرسوں
کھو تے فقہ کے حوالے نال کمال مہارت کیتی گئی ہے۔ ایندے علاوہ ایمان دی نصیحت بفس دی اصلاح و شرک
بدعت تے معاشرتی برائیاں توں بچس دی تلقین ملدی ہے۔ اتھناں دینی رسائل را آغاز کڈن تھیا۔ اچاں
ایندا تعین نہیں تھی سگیا۔ پرستریں ہدی ہیری توں اتھناں دی سونہ روئے نگدی ہے۔ اساکوں سب توں پہلے
مولانا عبدی ابن محمد ساکن باقر دار سالہ مندی ملدے۔ ۱۷۹۷ء دی تصنیف ہے۔

نوسور ہیے ستارے جاں گزے رنج شمار۔ سبھے ہیرت مصلطف تڈن تھی تید

مولانا عبدی کے متعلق باوا بدھ سنگھ پیریم بھائی و توح کھدن کہ ملکہ بانس ساہوال کے رہن واسے ہن پہلے
کبر وال ہن دل دین دی تعلیم حاصل کرتے اپنے آپ کوں تبلیغ واسطے وقف کر پڑ توں ۳۵۔ مولانا عبدی کوں پنجابی
متقین پنجابی شاعر آدن۔ مگر اتھناں واسارا کلام سرائیکی آئینہ پنجابی ہے۔ بیا ملکہ بانس کے باشندے ہون
دی وجہ توں دی یقین آندے کہ اول وقت اس علاقے تے سرائیکی زبان دا اچھا خاصا اثر نہی ہن
کیتے اتھناں کے رسالہ سانجھی زبان اوج رقم کیتا ہرے۔ رسالہ مندی وچوں کلام دا نمونہ

روزے ماہ رمضان کے سب سے ہی فرض کچھان۔ سبحان کمال نبیٰ فرض کیا رحمان
 چھوڑن کھانا پیوٹنا کرن ترک جماع۔ اپہ روزہ مجھ توں مال تیاں سماع
 عبدی کے بعد مولوی عبداللہ کے بارہ انواع یعنی فقہ کے بارہاں رسالیاں کوں وڈی اہمیت حاصل ہے۔ حافظ محمود شیرانی
 پنجاب میں اردو و تہج کھدن۔ "مولوی عبداللہ حفصیت مال قابل ذکر سن چو چانگیر سے عبد توں شروع کر کے
 شاہ جہاں کے افرایم تیں برابر چالیس سال تیں تصنیف تے تالیف انواع معروف ریجے۔ شریعت افغان
 دامیدان ہے افغان دی پہلی کتاب "تحفہ" ۱۰۲۵ھ و تہج تے پھیکری کتاب "خیر العاشقین"
 ۱۰۶۵ھ و تہج ختم تھی۔ "مولوی عبداللہ کے حالات زندگی توں اسان واقف کینی۔" مولوی عبداللہ کے
 رسائل دی زبان سرائیکی آسیر پنجاہی ہے سرائیکی زبان کے خالص تے سمجھہ الفاظ افغان دی شاعری و تہج
 رچنے ہوئے ہن کہ افغان کوں نیکریا میں منج سگلا۔ ہیں کیتے اسان مولوی عبداللہ کے رسائل کوں دی سرائیکی
 زبان دی مذہبی شاعری دے یکھے و تہج سٹھے۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق افغان سمجھہ رسائل و لسانی تقابلی
 جائزہ گھڈیں ہوئیں آدن۔ "افغان رسائل دی زبان و تہج" ملتان کے خاص الفاظ تے تراکیب اس
 قدر زیادہ ملدن کہ لقب تھڈے "پہر حال مولانا عبداللہ دی زبان تے ملتان کے اثرات پوں زیادہ ہن۔"
 مولانا عبداللہ نے فقہ کے بارےں رسالے لکھ تے دین کے پھیلاؤن تے علم دی اشاعت و تہج ہک
 عمل مہانگا وارھا سکتے۔

مولانا عبداللہ کے بارےں رسالیاں کے نام تے افغان کے کھالی کے سال کے ہن۔

۱،	تحفہ	۱۰۲۵ھ	۲،	نص فرانس	۱۰۳۰ھ	۳،	حدیثنا	۲۲ھ
۴،	خاصہ معاملات	۱۰۲۳ھ	۵،	انواع العلوم	۱۰۲۲ھ	۶،	معرفت الہی	۱۰۲۵ھ
۷،	خیر العاشقین	۱۰۵۲ھ	۸،	سراجی	۱۰۵۸ھ	۹،	خیر المؤمنین	۱۰۶۵ھ
۱۰،	حصا الامان	—	۱۱،	حقیل اول	—	۱۲،	حقیل دوم	—

نص فرانس و تہج ما، پیوری رنگی، کوڑی شہادت ڈیوٹن تے کوڑ مارن اور سہائے رنگارن بارے ہک بیان دا
 غورنہ ڈیکھیو۔

کو سو گندڑے کوڑ دی یا ما پیور کسپی۔ مورالا اندر شرک آنے کوڑ گواہی دیسی
 آکھ فقیرا کوڑا لبسن کیا عذاب۔ ماس افغان دا گل گل لوسی اندر زمین خراب
 جو رنج کرے ہمایہ تائیں تھیاں کیا سزا۔ دوہیں ہتھ کپسین افغان دوہیں کپسین پا ۳۳
 اگر فلاں کو کھڑو تے یا کھڑی ٹرے دا پانی پلٹ تھی دے تے مال ادوں کیوں پاک کینا دے تے۔ اس کے دل حصار الامان
 و تہج اس مولانا عبداللہ نے بیان کیتے۔

جے متفرق پائی لکھن صالح دو فرما . تراسی کو کی نمٹھا ہر سی پھر پائی پاکی آ
 کنگھو اباسی ٹہنی ککھ پکھا دا ورد . ایسہ پارے بسین مباح حکک آ کتاب پھر
 نڈھا چرم اوڈا چمڑے ورتج آب ننا . ہر دے بوکے وہ کڈھے دل ورتج شک نپا
 دینی تے فقہی مسائل تے سرانجی زبان دیا بک اہم تعریف مولانا عبدالمکریم فضلی دی نجات المؤمنین ہے۔ اسے فقہ دی
 کتاب ۱۰۸۶ ورتج مکھی گئی۔ زبان انتہائی صاف۔ رواں تے شگفتہ ہے۔ فقہ تے ایس رسالہ اتے مصنف خود
 روشنی پیندے۔

صہرت اک ہزار بھی اوپر پھیا سی جان۔ ۱۷ رسالہ فقہ داکترب آسان
 اسے مسائل فقہ سے پڑھ کے رکھو یاد۔ تاحور ڈینہ حشر سے دوزخ کنول آزار ۳۲
 ایس کتاب ورتج فرائض ایمان۔ ارکان اسلام۔ غلاب بے نماز۔ احکام بشریت۔ وضو۔ غسل۔ تیمم۔ فرائض
 نماز۔ روزہ۔ حج۔ زکوٰۃ جس کئی موضوعات تے فقہ دی روشنی ورتج تفصیلی بیان مقرر کیتے گن۔ نماز ورتج سبھ بھن
 بارے بیان ہے۔

سنت ورتج نماز سے ڈو فرس ہوا تھا۔ ورتج پہلی تکبیر سے دے کے نام خداد
 مرد انھوں کنوں تک مورت موعذیاں تا۔ کبھ اوپر رکھا سما ہوا لڑکا۔
 فرائض وضو سے سلسلے ورتج مذاہن واضح کیتا گے۔
 رب فرمایا مومنو فرض وضو سے چار۔ دعویٰ مرنہ سبھ پیر مسج دینی تاک
 منہ ننگ پائی پارنا دعویٰ ننگ سبار۔ ریش انگشت خلال کرکس مسج بیار
 سنت بک نوکرہ جے کوئی ترک کرے۔ اور محرم شفا کنوں جڑ تھیں ڈینہ حشر سے
 حاجی شیر محمد شیر گڑھی بہاؤ پوری نے دی ۱۲۰ ورتج میت نامہ دے ناں نال مردے کوں دفن کنن ڈیوں
 سے مسائل تے بک رسالہ منظم کیتا۔ ایس رسالے ورتج او بے علم مولویاں تے طنز کریدن جو انھوں کوں مرتجج
 کوڑ آکھو تے لوگاں کوں ٹھکن آندے۔ لوگاں کوں ترے ترے کفن دا ڈسیدن مشورے غریب لوگ ترے کفن
 کھنوں آرن۔ اگرں تے او کفن دی ولامیلہ پونیدن۔

چٹا دعویٰ بہتر ہے۔ ساوا پلا مکروہ
 لغانہ ڈھالی پوتھوا۔ گھٹھ مٹھ ڈوہیں طنز ودھا
 اول پائی کوسہ تا۔ بیسری پتر ورتج گھٹھا۔
 سکے سوزے دل نال ملین۔ پرانے دل ورتج ننگ کرین
 جڈن میت پر رکھیرے۔ سرانڈی بہ تبار پیر معبرے
 انھوں ملے مسائل سے رسالے نال نال علما نے عام لوگاں کوں ایس دنیا سے ماضی ہردن چنگے عمل کاوون۔
 ۳۵

اگلی دنیا کی ادکھتے نیکیاں کرنی کی راہ دکھاؤں گے دی کسی نظماں اکھیاں۔ حضرت شیخ عبداللہ مدنی دی
۱۰۹۔ دی مکھی سہٹی جذبی پر ویسی ایجھی بک ایں علائقے دی مقبول نظم ہے جس وچ ایں فانی دنیا کے ڈوسے
پساکے کنوں اگلی دنیا کے سبج واسطے تیاری دے درس پڑتے گئیں۔ جذبی پر ویسی دے بند۔

الف اللہ دی بندگی کرتوں۔ بہت صلوة بنی تے پڑھتوں

چوہاں یارا وچ نگاہ چھڑوں۔ تا ایمان رب ویسیا

سمجھ بندے توں نال نکرے اے جذبی پر ویسیا

میم ملاں بن شرح جگائیں۔ کرکر وطن خلت سنائیں

آپ نہ سدھے راہ تے جائیں۔ دوزخ رب دھیکیا

سمجھ بندے توں نال نکرے اے جذبی پر ویسیا ۳۶

سرائیکی زبان وچ ایجھے دینی۔ درسی۔ اصلاحی تے فقہی رسائل ہے دی کسی ملدن۔ ضلع مظفر گڑھ دے مولیاں مسافر
نے لذت العشق دے ناں نال نماز دی نفیلت تے فرضیت بارے بک سہی حرنی مکھی۔ سہی حرنی دے آغاز
دا بک بند

آؤ مومن ل مسجد جائیے جو سدک ل دا آیا۔ واقیم الصلوة سنت سواری خود خدا فرمایا

جو منکر قرآن توں ہویا اگے دوزخ تھر چایا۔ ہر ایس محمد دوزخ و سین جھاں رب بھلایا ۳۷

حافظ سراج الدین نے قاری تے حافظ قرآن حضرات واسطے بک رسالہ مقدمات قرآن منظم کیتے۔
انھاں انیکوں ۱۲۰۵ وچ لکھے ایڈے اشعار دی تعداد ۱۵۱ ہے ایڈی وجہ لفظ بیان کرئیں ہرگز

ہویا ہے ہن ختم رسالہ نال اللہ کے یاری

جیڑھے پڑھدیاں نفع بے اذک پارے حافظ قاری ۳۸

اے رسالہ مقدمات حافظ سراج الدین دی علمیت تے شعری مہارت دا بک بہترین نمونہ ہے۔

انہں ملتقین سے وویں وچ قرآن تھامی۔ بک وچ عم تے دو جھاندر سورت نوں کریمی

کوفعوا انعلی العظیم بھی وویں وچ قرآن بانالی۔ بک وچ بقرتے دو جاسوزہ شرادے وچ جانی

نرسین بھی دو متابے استھیں نیں زیادہ۔ بک وچ حورت تعص پڑھیر بک دے خان امدادہ

لقویٰ عزیز دی دو متابے وچ ترانے ساکے۔ پڑوہیں صرہ۔ حج دے وچوں پڑکھیں یار پیارے

۱۸۵۶ء کے تیرے تیرے دا بک دینی رسالہ نفع قلب مع نافع الصلوة دے صدی سدا ملدے۔ ایں

درسی رسالے وچ سرائیکی علاقیاں کے پڑاٹے درسی انداز تعلیم وچ سوال و جواب کرتے فقر دے مسائل بیان

اسی توں علاوہ ڈھیر سارے سرانجی شعراء نے بہک بہک ڈوں ڈوں نظماں دی صورت و ترح انھماں دینی مسائل تے علم جاتے۔ انھماں واسب توں وڈا عقید دین کے بنیا دی اصولاں توں لوکاں کوں واقف کرائی۔ امیر حیدر میرن دی بہک ایجھی نظم نظرانے کے بیان و ترح ملدی ہے۔

واجب ہر مومن کے اتے عید فخر کے ویلے
 ڈیوے حدیثہ نظر واجب عید کنوں بھی پہلے
 جنتی بندے گھر کے بیرون وڈے چھوٹے مارے
 خدمتگار تے بانہاں بانہے سمجھے کرے شمارے
 بہک بہک بندے دا نظراں کنگ چٹیا ڈوسیر
 جو جوار تے باجھری چاول ڈوڑھ ڈیوے پھیر
 دراکھ تے پنڈان تھامی کنگ باجھوں گل
 ہر بندے کے چار سیر سٹلے و ترح نہ بھل
 ڈیوے بس روزیت غریب کوں جیس نہ کیتی عید
 دا سونیاں روٹی چاول ہے ثواب شہید ۲۳

آتے بیان کیتے گئے دینی رسائل کے علاوہ کئی بیانی فقہ دیاں کتاباں دا دی علم تھئے۔ انھماں د تعلیمی نینھے ذاتی لائبریریاں دی زینت ہن۔ جتھاں تیس اساڈی پنچ اجاں تیس نی تھی سگدی۔ صرف ابتدائی معلومات مہیا تھی سگین۔ جہانیاں منڈیاں کے چک نمبر ۱۱۲ و ترح جناب اسدی الفارکی دی ذاتی لائبریری و ترح کئی قدیم نادر تعلیمی نینھے موجود ہن۔ جنھماں دی تفصیل ہے۔

۱،	شد الجباس	صفحات ۲۰۰	محمد امین علوی	سن تصنیف ۷۰۵ھ	تعلیمی
۲،	مسائل اسلامی	۲۰۵	غلام نبی قوم سوسرا	۸۷۲ھ	”
۳،	شرح بنی	۹	مردی سلطان محمد الفارکی	۱۱۰۰ھ	”
۴،	مسائل غسل	۲۰	مردی محمد رمضان	۱۲۲۹ھ	”
۵،	نصحت نامہ	۸	حضرت خواجہ خدابخش	۱۳۰۰ھ	۲۲

انھماں دینی تے فقہ کے رسالیاں کے علاوہ سرانجی زبان و ترح واقعات لڑیاں اور اہل بیعت دکا شان و ترح قصائد۔ مرثیہ تے بزرگان دین کے مناقب دی پیوں ملدن۔ اساں اگوں گل تے مرثیہ اتے اصناف سخن دی تفصیل دینی بیوں۔ سرانجی شعراء نے بزرگان دین و ترح حضرت سنی سرور۔

حضرت شاہ شمس سبزواریؒ - حضرت خواجہ محمد ماقبلؒ - حضرت فخر جہاں سینؒ - حضرت موسیٰ نوابؒ حضرت نذیرم جام لاریؒ
تے حضرت خواجہ فریدؒ کے زیادہ تر مناقب اکھین۔ سرائیکی شاعری کا روح سب توں زیادہ مناقب
پیر و سنگر حضرت غوث الاعظم کے ملدن۔ اسے مناقب سرائیکی زبان دیکھ نیم مذہبی شاعری کا ایک پہلو
اہم حصہ ہن۔

صوفیانہ شاعری :- تعریف نفس کوں کو جھیاں خواہشاں توں پاک کرن تے کائنات دیا ہر شے کوں حق دا
شیشہ سمجھن تے جاچن داناں ہے۔ اے انسان دیا روحانی زندگی دیا اچھی دھیر داناں ہے جیڑھی
دنیا کے میل کھیل توں کوری تے عشق حقیقی دیاں لذتاں دیا متوالی ہرے۔ صوفی سہیل جاٹے مال دیا کار
دنیا دیا جیک توں برے۔ عبادت تے بندگی دارسیا۔ مخلوق دیا محبت دائل وکاد۔ روح دا کٹھا۔ اپنے نفس
دا حاکم تے اللہ تے اوندے جیب دا بانیہ بدھا غلام ہونڈے۔ اوندی دید تے فکر اللہ کے سہڑپ اتج
ٹکی تھی ہونڈی ہے۔ اوکوں چر گوٹھ کے ذات پاک دا حسن کھنڈ یا ڈسدے۔ اوندیاں اکھیں اس
سے حسن کے علاوہ ہئے کس جلوبے کوں تبول میں کرن دیاں۔ تعریف کے دگ تے ٹرن والے لوگ
معرفت تے طریقت بڑدھیں کوں اپنا سرشد سبز نیدن تے روح کوں ریاضت کے وکیر نال پاک جان کرنیدن
صوفی اپنے اندر تے باہر دے دریاں آسریاں کندھاں میٹ پونڈے۔ اونداناکا ہر تے باطن تک تھی
دیندن۔ دنیا اوندی نظراں ورنج پائی کے بوٹے دیا کار وفتی تے عارضی شے ہونڈی ہے بس اوندی کاسک
دا مطلب او ذات واحد ہونڈی ہے۔ جنید کا کل کائنات تک پہچاناں ہے۔ اونداناکا حال صوفی کوں
جانی تے موت کے پکھیریاں توں بے نیاز کونڈے۔ ادا اپنے عمل۔ عشق تے ریاضت نال سلوک دیاں
منزلاں طے کرن دیاں برداشت۔ صبر۔ فقر۔ استغفار۔ سوز و گلاز۔ ذکر مکر تے حیرت کے مقام توں
گنوا۔ رسالت تے توحید کے بے کنار سمندر اتج داخل تھی وندے۔ حضرت ذوالنون مرکا فرمیدن
صوفی او ہے جیڑھا سب کوں چھوڑتے تک رب دا تھی و تھے۔ ایو پھال حضرت جنید بغدادی
آہن: "تعریف اسے ہے کہ انسان اللہ کے سوا کس نال تعلق نہ رکھے۔" تعریف دیاں تعلیمات قرآن
تے حدیث دیاں طالع بین۔ اول توں انج کہتی۔ تعریف دا منبع حضرت نبی کریم صلم دا اسوہ حسنہ تے
روحانی زندگی دیا عملی تربیت ہے دل آپ دے جامعہ کرام نے اس سونہی سیرت دیا پیرو کا کہتی۔ لوہاں
کے ڈکھ سکھ ونداؤں۔ اپنی ذات دیا نفی۔ اپنے نفس دیا خوشی تے اللہ دیا رضا کوں ترجیح ڈیون
ایمان دا حصہ بن گیا۔ حضور صاحب صفہ دا وتیرہ صوفیا دے روحانی مدارج دیا تکمیل دا سب توں
وڈا لغاب پونڈے۔ اصحاب صفہ نے جیویں خود کوں تمام دنیا دیا کماں کاراں توں انج کرتے عبادت
دا سٹے وقف کیا ہوا ہے۔ انیویں صوفی دیا زندگی اللہ دیا رضا۔ اوندی منشا تے اوندی جستجو دیا بدھل

ہندی ہے۔ علاء کے نزدیک تعوف کے سلسلے کا آغاز حضرت علیؓ کی طرف سے تھا۔ حضرت علیؓ نے براہ راست اسے فیض نبی کریمؐ میں حاصل کیا تو اس تعوف کے سلسلے سے مارے سلسلے چلے۔ تربیتی صحتوں گھنٹے پنجموں صحتوں اسلامی دنیا و روح تعوف دیکھا جوت جگہوں کے بزرگوں اور چوں حضرت ذوالنون مصری۔ حضرت ابراہیم اوسم۔ حضرت نجدی بغدادی۔ حضرت حسین بن منصور۔ حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی۔ حضرت بایزید بطامی۔ حضرت معروٹ کرمی۔ حضرت ابوبکر شبلی خراسانی۔ حضرت امام غزالیؒ سے شیخ الاکبر محی الدین ابن عربیؒ کے ہاں قابل ذکر ہیں۔ تعوف کے چاروں پہلے سلسلے ہیں۔ سلاہ چشتیہ۔ سلاہ نقشبندیہ۔ سلاہ سہروردیہ سے سلاہ قادریہ۔ سلاہ چشتیہ :- برغیر پاک و ہند و روح میں اس سلسلے کے مہاندے بزرگ حضرت خواجہ معین الدین چشتی۔ حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی۔ حضرت بابا فرید الدین عین شکر۔ حضرت محبوب الہی۔ خواجہ نظام الدین اولیاء حضرت خواجہ غلام الدین فخر جہاں خاص طور قابل ذکر ہیں۔

سلاہ سہروردیہ :- اسے سلاہ حضرت شیخ شہاب الدین سہروردیؒ کے ہاں نال روشن تھا۔ اس خاندان سے روح حضرت قاضی حمید الدین ناگوری۔ مخدوم نوح بکھریا سے شیخ السلام حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانیؒ کے نام کراچی اندلہ سلاہ نقشبندیہ :- اس سلسلے کے سر تاج بزرگوں روح حضرت شیخ احمد مجدد الف ثانی۔ حضرت شاہ ولی اللہ سے حضرت شاہ عبدالغنی شامل ہیں۔

سلاہ قادریہ :- اسے خاندان حضرت غوث اعظم شیخ عبدالقادر جیلانیؒ کے ذات نال منسوب ہے برغیر

پاک و ہند و روح میں اس سلسلے تعوف کا دوا اثر روح ہے۔ ۱۶۴

تعوف سرائیکی علاقے کی گھٹی روح پیامبریا ہے۔ سرائیکی علاقہ شروع توں ہی بزرگوں دین سے صوفیائے کرام کی خاص توجہ و امر نزر ہے۔ مسلمانوں کی سندھ سے ملتان کی فتح کے بعد اسے علاقہ اسلام کے سوجھے نال لکن

گاتوں بزرگوں دین سے اولیائے کرام نے دین کی تبلیغ سے وارے کیتے اتھال آدن شروع کیتا سے حقیقی معنی و روح تعوف کے رہن و اسے لوگوں کے دل فتح کرتے اتھال اسلام دیکھا برکت پھیلانی۔ سرائیکی علاقے

روح اوتھ سے ملتان کوں ہمیشہ علمی نزر ہون دیکھا عزت حاصل رہا ہے روح شریف و روح سب توں پہلے صوفی بزرگ حضرت صفی الدین گادرونی جو تھی حدیقا ہجری کا روح تشریف لگھن آئے۔ آپ نے اتھال باقاعدہ ہک

دینی مدرسہ قائم کر کے اس علاقے روح تعوف دیکھا شمع بالی پھیل چھوڑ دیکھا ہجری کا روح ملتان سے روح دیکھا سر زمین سے صوفیائے کرام دیکھا چھاں تھی گئی۔ ملتان روح حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی۔ رحیم یار خان

روح حضرت شیخ حمید الدین حاکم۔ پاکپتن روح حضرت بابا فرید الدین گنج شکر سے روح روح حضرت مخدوم سید جلال الدین سرخ جہاڑی کے فیض جاری تھی گئے۔ اتھال صوفیائے کرام نے نہ صرف لکھن لوگوں کوں

مسلمان کیتا بلکہ اپنے روحانی کرم نال بے شمار لوگوں کے لیب جگانے۔ اتھال بزرگوں دیکھا ہر توجہ سے فعل طریقت سے شریعت کے مطابق ہوندا ہئی۔ اتھال انسان دوستی۔ سونہے عمل۔ خلق خدا کی خدمت۔

حسن سلوک - روح دیکھا مفاصلی سمجھائی چکے اخلاق - بھائی چارے - روادار کیا - ایثار - علم - تقویٰ تے چلیاں
تدراں تے زور پڑتا - علم تے عرفان کے چشمے جاری تھے تاں انوں ملنوں علم تے معرفت کے پیاسے اتھال
کھے بقیوں نگ ہے - حضرت خواجہ معین الدین چشتی - حضرت امیر خسرو - حضرت عراتی جیساں شفیقاں
ملتان و تاج آیاں تے انھوں علم تے معرفت دیاں مہولیاں مہریاں - سرائیکی علاتے و تاج لہور دیا
حزبر پار لاؤن و اے پورجے بزرگاں و تاج حضرت جہانیاں جہانگشت (ادرج) حضرت خواجہ سلمان تونسکا تونسکا
حضرت رکن عالم (ملتان) حضرت خواجہ نور محمد مبارک (چشیاں منڈیا) حضرت خواجہ خدا بخش (خیر پور بامبارا)
سید صدر الدین راجن تال (ادرج) خواجہ نکر الدین سیرانی (خانقاہ شریف) حضرت حافظ جمال اللہ ملتان
حضرت قاضی محمد عاقل تے انھال کے پوترے حضرت خواجہ غلام فرید دتے ناں اتے اتے آندن - انھال
بزرگاں کے دل اہوں روحانی سلسلے سرائیکی علاتے دیکھا یک جہتوں بی جہتیں پہلے سرے من -
اے صوفیا کلام لہور کے چاراں وڑے سلسلیاں ناں تعلق رکھدن - سرائیکی علاتے دے گوگ شروع
توں ہی دین دار - اسلامی تدراں کے مترے تے اویانے کرام کے عقیدت مندین - این علاتے و تاج
اتے وڑے وڑے بزرگاں دیکھا موجودگی تے لہور کیتے یک خاص نقاشا سازگار کردیا - صوفیا و انبیا یک
وتیرہ تے انسان دوستی و خاص تاج ہر دے - انھال داہر کم اللہ دیکھا خوشحالی تے لوکاں دیکھا بھلائی واسطے
ہر دے - انھال بزرگاں نے ہندو مسلم سب کوں اپنے سینے ناں لاتا - اپنی شفقت کے کج بخشے - سرہنہ
نطق - چکے گل تے مذہبی روادار کیا نے غیر ملکان کوں پیرن متاثر کیتا تے او بھج بھج کے اسلام دیکھا
شام و تاج آندے گے - دین دیکھا تبلیغ و اعظافعت واسطے عوام دیکھا زبان داسبارا اور آوندے تہذیبی
ثقافتی مزاج داسبارا بگدھا گیا - لوکاں کوں علم و حکمت سمجھاؤں کیتے سہنا پوراے - وسیبی کرداراں
تے شعور شاعر کیا کوں ذریعہ بنا یا گیا - سرائیکی زبان اتے صوفیا کے این گل نے ڈول وڑے اثر
سیٹے - یک تاں زانف کے اندر ڈھیر سارے علم کا مادی الفاظ شامل تھیا گے تے سرائیکی زبان
اسلامی روح ناں بھر بیج گئی - ڈو مچھ لہور کے عقائد اونڈیاں ریزاں - مجید - اصطلاحاں زبان و تاج
داخل تھیاں تاں سرائیکی شاعر کا دامن مزاج صوفیانہ رنگ و تاج رنگیج گیا - سہا حرنیاں - ڈو پڑے
کانیاں - بارہ ماسے - نکلاں تے منظم شقیہ داستاناں اسلامی عقائد تے صوفیانہ ملک کے اخبار دا وسیلہ
بن گیاں - ایندے علاوہ شاعر کا و تاج سچے تے پاک جذبیاں دا بیان جا پاؤن لگا - خارجی شاعری
دیکھا جاتے و اخلیت آگئی - انسان دا درد بھر یا دل شاعر کا و تاج دھن کن لگا تاں درد مند کا - سوز و گداز
رکھ - رکھاؤ - روحانیت - جذب و مستی - عشق تے منھاس زبان و ادب دیکھا بنیاد بن گئے سرائیکی
شاعر کا و تاج لہور معرفت تے عرفان کے خزانے کھل گے - این طرح نہ صرف سرائیکی زبان
نے رنج رنج تے اپنے جبر پڑ کھائے بلکہ آ صوفیانہ خیالت تے عقائد کے اخبار دا یک پیرن وڑا

ذریعہ بن گئی۔ سرائیکی شاعری کا تمام احاطہ سنن و توح لہجہ کے مفاہیم پیش کرتے ہیں۔ وہیں انھوں نے
 و توح کوک شاعری کہتے مخصوص احاطہ تھا چہرے نامے۔ طوطے نامے۔ جوگانے وغیرہ کا شامل ہے
 سرائیکی زبان کے تمام وڑے وڑے شعرا نے لہجہ کوں جا جاتے اپنی شاعری کا موضوع بنائے۔ مرفیہ
 شاعری کا اسے سلسلہ عہد قدیم توں عہد جدید توں پھیلایا ہوا ملے۔ مرفیہ قدیم شاعری کے نمونے اتنے زیادہ
 نہیں ملے ولہذا حضرت بابا فرید الدین گنج شکر کے مرفیہ کلام توں سرائیکی شاعری و توح لہجہ کے شاعری
 ارتقا و آغاز تھوڑے۔ صوفی شعرا نے ہمیشہ انسان تے اونڈے وسیع ورتاویاں کے حوالے نال مدے
 سادے لفظوں و توح نکلیاں حقیقتوں توں گھنڈ چائن۔ اس مرفیہ شاعری و توح وڑی آسانی نال سرائیکی
 علاقے دا وسیع نمونہ گویا و توح ملے۔ سوتھ دکا ہیں ریت نے مرفیہ کلام کوں عام کوں و توح
 مقبول بنایا تے ایڈکا مقامی جھک نے کھیاں روحاں برما گدھیاں۔ عشقہ کوک داستان کے
 کرداروں کوں دکا محبوب حقیقی کے دس پراتے شاعری و توح پیش کیتا گیا۔ راجھنڈ۔ پنل جہگ۔
 مایا دھولا۔ مارو۔ بہت حق دی سمجھن بنیے تے کھیرے۔ چوچک کیدو۔ بنوں کے پیکے
 نفس کھیرے اگلی دنیا کوں ساہرے گھر دکا مثال آکھیا گیا۔ جتھاں پر بیچ تے ورتن وایاں سب گنہیں
 کیتے استخوان دیاں سبھاں وچھیاں پن۔ تے گھوڑا اسنت مرلیا ہے۔ علی حیدر پیکس دن نہ دس
 تے گھوڑا اسنت مرلیا ہے۔ چوکھا کتن۔ جکی سپین۔ بالن چنن۔ گھوڑا پے دیاں علامتاں تے
 چلے کلاں کے استخوان ہن۔ ایاز دی دھی تے نوہ۔ انانی برتے و توح روح دکا گل آ۔ شوکرا
 وریا۔ جاتی واپنڈا تے اوں رچوں مرقہ سلامت گھن ورتن دکا آس۔ زندگی تے بندگی واسب توں وڑا
 مقصد۔ انیس غنیمت ہاری۔ مہر۔ مینہ اندھار۔ بند۔ دنیا دکا خالتاں تے ان تارا ہرون دکا مہر اپنے
 کو بھے اکال کے اندیشے۔ نفس کو بھی لندھاتے میر ہے او دنیا دار دکا دکھا ہے۔ اوکل ملدھو
 بک خالص مرفیہ گل ہے جیوں مینج کیتا ہے ایوں میں کوں مارن کے بس ملن۔
 میں کوں مارتے مینج کیتا کوں نکالت۔ بھریے خزانے رب کے پھس جو چاہیں سولت
 ایڈے علاوہ کھیر کوں جاگ لاون۔ کھیر دلوڑن نے مکھن کدھن لوکام وسیع حوالے ہن جتھاں کوں صوفی شعرا
 تے وڑے گنوجے سلیاں دیاں گنھیں کھن کیتے استحال و توح گھن آندا تے ہیں سبوں نطفے تے حکمت
 کے وڑے وڑے مشکل موضوع عام لوگاں کوں سمجھاوے و توح پوں مدولی۔ سرائیکی زبان کے ہاندے
 صوفی شعرا کے ہن۔
 ۱۱۔ حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر۔ حضرت سلطان باہر۔ حضرت شاہ جریب۔ میاں علی حیدر ملتانی
 شیخ عبداللہ ملتانی۔ صدیق لالی۔ حضرت حانڈ جبال اللہ۔ حضرت پیل سرمت۔ رحیل فقیر
 حل خان فقیر۔ بیدل مدھی۔ مذوم ملک شمس الدین۔ حضرت حکم الدین سیرانی۔ امیر حیدر سیران

دیوان خوشدل جعفرت خواجہ غلام فریدؒ - خواجہ باقی جگرگی - سید مبروح شاہ - سید دلایت شاہ - احمد یار - محمد یار بلبل
حضرت خیر شاہ -

حضرت بابا فرید الدین گنج شکر :- (۵۶۹ھ توں ۶۶۲ھ) سرایشی زبان و روح صوفیانہ شاعر کا دا
آغاز حضرت بابا فرید الدین گنج شکر کے کلام کوں عقیدے - اس توں پہلے اس کوں ایجا شاعر کا ملا جنس
اپنی شاعر کا روح صوفیانہ خیالات دا اظہار کیا ہے۔ حضرت بابا فریدؒ ملتان کے قصبہ کھوڑوال و روح پیدا
تھے - آپ حضرت قطب الدین بختیار کاگا کے مرید تے وڑے مرتبہ واسے صوفیا بزرگ ہن حضرت
بابا فریدؒ دیا شاعر کا روح نفس دیا اصلاح - عبادت - تقویٰ دیا دیا بے ثباتی - دنیا دیا لذتوں دیا
نقصی - ریا کاری دیا عبادت توں پرہیز تے اللہ سوہنے دیا بندگی کے دس ملدن - بابائیں اللہ
سوہنے دیا عبادت کوں زندگی دیا سب توں وڑیا موزی سمجھدن - انھن کے نزدیک بانہے داکم
آتما دیا غلامی کے سوا بیا کجہ کہینی

۴۰
انھو فریدؒ و صوفیوں کے صحیح نماز گزار - جو سرسائیں نہ جھکے سر سر کپ اتار
صوفیاء دا مسلک باطن دیا پاکیزگی ہرندے او انسان کے صوفی ہارے بیج و بیج تے نیکی پائی کوں او
حقارت دیا نگاہ نال ڈیکھدن - صرف باہر دیا پوچا پوچا کیتی رہن کوں دھوکہ جانڑدن -
کامے میڈے کیرے کالا میڈاویس - گناہاں بھر یامیں پھراں لوک آکھن درویش
عشق دیا راہ بڑا ڈھی اوکھی تے اناگی ہرندے کئی دنیا دیا مہرباں پیراں کے سنگل بن ویندے۔
ایہ وقت ہک کچے مونی کیتے استمان دا ہرندے او کوں اے سارے بھوک سہتے بیج دیا راہ تے
راہی تھیو نا پوندے -

فرید اگلے چکر دور گھرنال پیارے بیہوں - جلال ماں بکھے کھی راہ تے ترے بیہوں ۲۸
اسماعیلی بزرگ :- (۵۶۰ھ - ۶۶۵ھ) حضرت بابا فرید الدین گنج شکر کے ہم عصر ملتان
ادب کے اسماعیلی بزرگاں داکلام و روح اس کوں اپنی طرف توجہ فریویندے - اگرچہ اسماعیلی بزرگ
مکمل صوفی مسلک کے پیروکار نہ ہن مگر انھن کے کلام و روح لغت کے سارے ظہریا رویے غیر شعری
طور تے شامل تھے ہرے ملدن - انھن بزرگاں کوں بندرت کے متن و الیاں و روح تبلیغ کرنی
پوندے ہن - ہن سانگے انھن کے کلام و روح زیادہ تر اوں دور دیا ہندوانہ زبان - عقائد تے روایات
ملدن - اسماعیلی فرقہ و روح نیاں تے توجہ انسان کے باطن تے ڈتی ویندے ہن - ہن کیتے انھن
بزرگاں کے پہلے دور و روح اس فرتے کے مسلمان تھے ہونے لوگاں کے نال ہندوانہ ہرندے ہن
تے او ہندو مہنت دیاں رہیاں دیا اختیار کیتی رکھدے ہن - حضرت پیر شاہ شمس سہروردی
اس دنیا کوں ہک وقتی ٹکانہ سمجھدن - انھوں انسان حروف چلے مالاں کے سوا بیا کجھ مال نا چا ویندے

اپنی ان گناہ ورتج اور اس دنیا کے کوڑ پلاں سے اگلی دنیا کے سوا اس ڈیور بدلان۔

اے سربھاگا اس دنیا میں کیا گھن آلوں۔ کیا گھن دسی نال۔ سربھاگا۔

اے سربھاگا ناگوں آلوں ناگوں توں دیوی۔ کھو نہ بھسی نال۔ سربھاگا

اے سربھاگا پیر پھاڑ پیوں ورتج چرنکے۔ کال نہ اوے یار۔ سربھاگا۔ ۴۹

انسان کے اندر گھوٹ ہوئے سے بھتھ ورتج تیسج تال کھیا وول کھو نہ بھسی تھیندا۔ دل دیا صفا کالی تے او دندا
ورتج حق دیا روشنی ہرون لازمی ہے پیدا نال سچا امالت ہے۔

من میرا معلے اور اللہ میدا قاضی۔ کایا ہارکا متیاں۔ اندر بیٹھ میں نماز نزاروں مورکو کاجانے حالت ہاری

بک پڑو جے اسماعیلی بزرگ پیر صدر الدین اپنی کتاب ست پنھو شاستر ورتج آندن کہ مسلمان کے مدینے

تال کھو دے استھو تے قرآن وی چیلے پیر او گل کپنڈے۔ ہڈیاں کھانڈے۔ اچھے کم نال کوئی بہت

نیں دیندا۔ ورتج نماز۔ روزے کوڑ ڈکھا دے بن۔ انھاں نال کوئی کم نہیں سردا۔ انھاں بزرگاں کے کلام

توں صاف پتہ لکھے کہ کھگتی ہر توں دیا تاشتر من تے صرنیہ تعلات توں دیا۔

مسلمان کے مدینے جاوے ساہی۔ بھتھے قرآن پر حق نہ لایا

گلا کائے تے ہلا کھائے۔ کارے جیہا لئی بہت نہ جائے

رام جے نیتر ابروے پار۔ تو متل کرائے اپنا گھار دگھر،

ورتج نماز رو جاوے۔ کوڑی کرایے کوئی کم نہ سے ۵۰

شیخ ابراہیم فرید نالی :- (۱۲۵۹ء توں ۱۱۵۷ء) :- حضرت شیخ فرید نالی دیکھا سلسلہ چشتیہ

کے بک نئے ہونے بزرگ نزارن۔ آپ حضرت بابا فرید الدین گنج شکر دیکھا بارھویں گدی نشین بن

آپ بیوں عبادت گزار۔ نیک تے اللہ کے رتے درویش بن۔ لوگ عقیدت نال آپ کوں فرید نالی

آندے بن۔ میں وجہ توں بیوں سارے لوگ مخالف نال آپ کے کلام کوں بابا فرید دیکھا کلام سمجھدے

رہن۔ آپ گرو نانک کے ہم عصر کے سنگتی بن۔ ڈوہاں کے آپس ورتج جو ابی سوامی منگوم مکا کے

دیکھا ملدن۔ آپ دیاں کھ کافیاں تے ۱۰۳ اشوک بابا گرو نانک کے گرتھ ورتج شامل بن۔ انڈے

علاو بک لھت نامہ دیکھا ملدے ایہ شیخ ابراہیم فرید نالی دیکھا زبان سادہ۔ منڈو دیکھا۔ مار سکا آمین

سرا لیکھی ہے۔ حیات، صرنیہ کے نزدیک دھال دیکھا ورتج بک کندھ ہے اتے فوت من بھارتی

شے جو نکھر دیا روح کوں محبوب نال ملید کا ہے۔ پس کیتے صوفیا بہتہ جاتی توں اُختے ہوندن۔ فرید نالی

دا بیت ہے۔

بڈھا ہریا شیخ فرید کنبن لگی دیوہ۔ بے سووریاں جیونا بھی تیں ہونا بہیہ

آپ دنیا دار کاتے دنیا دیکھا سکھ کوں وقتی دن دلاوا سمجھدن۔ اے آسانیاں انساناں کوں صبح دھک

توں پشکا پونڈیان - قناعت صبر سے لفظی خواہشیں دیکھنی درویشیاں کے روج دیکھا نڈا ہندیا ہے ۔
 فریدا روکی میڈیا کاٹھ دیکھا لاون میڈیا کبھو - جھناں کھادیاں چوڑیاں سواو سہین ڈکھ
 زندگی کے منافقانہ رویے سے فرید تانی چوڑ کرئیں ہوئیں ابدن -
 فریدا - کندھ مصلی - صوف گل - دل کاتی - گزبات - باہر ڈسے چائنا دل اندھار کرات

حضرت سلطان باہو :- (۱۰۲۹ء - ۱۱۰۲ء) حضرت شیخ ابراہیم نانا فرید کے بعد سرائیکی زبان دیکھا
 صوفیانہ شاعر کا وضع معرفت دیکھ سبھو اگھریا جنیدے سو جھلے نال چوڑو کھو جاگ پئے ۔ لغوت سے معرفت کے
 این مینارے دانان سلطان الطارین حضرت سلطان باہو ہے ۔ آپ تادریا سلسلے نال لعلی رکھدے مین
 آپ دتے پورے کلام وضع معرفت دیکھا ازلیا تے ابدی "ہو" گوئدیا پئی ہے ۔ اللہ پور دیکھا کے آواز
 عشق حقیقی دیکھا اوبار دیکھا ہے جنیدے وچوں عارف گزرتے آپ آپ نیا رہند - اوندکھا ذات صفات
 واکسں بنوئیدے

اندر "ہو" تے باہر "ہو" وت باہر کھو بھنڈا ہو
 "ہو" دا داغ محبت والا دم دم نال سترنڈا ہو
 جھوٹے "ہو" تے روئنا کھا اوتھو جھوڑا اندھارا ونڈا ہو

پڑو مین جہان غلام اس باہو جیڑھا "ہو" نو صیح کرئیا "ہو" ۵۲

حضرت سلطان باہو سئیں داسارا کلام معرفت - شریعت - عشق الہی - عشق رسول - مرشد دیکھا محبت -
 دین دیکھا تبلیغ - فقر - فیریا - دنیا دیکھا بے ثباتی کے علاوہ عالم دیکھا بے عملی - پڑکھلاوے دیکھا عبادت
 تقویٰ دیکھا تلاش تے بریاں قدر ال دیکھا لفظی کے موضوعات نال کھریا ہو یا ہے آپ دیکھا زبان موٹھی ماکھی
 درد فراق تے سوز گداز نال رچی ہوئی تے روج دیکھا سستی لفظ لفظ وچوں انبر دیکھا پڑھے ۔ اہر وچ
 ہے کہ عوام حدیاں توں این معرفت اوج رنگیئے سوئے کلام اتے جھڈے مین ۔ لغوت چھڑا روحانیت
 تے اخلاقیات دانان لیا ہیں کیتے حضرت باہو چلے کھلاں کوں سب توں دہانگن ابدن ۔ بندہ ہوں
 ویلے کامیاب تھندے جیڑھے او اپنے اندر کے کوچھ مار پونڈے ۔ پھریاں ظاہری علم عبادتوں کسین
 کم نیا تندیان ۔ ایندے واسطے درویشی راہ اختیار کرنی پونڈیا ہے ۔

اللہ پڑھیا ۔ پڑھو حافظ ہو یا ۔ گیا جابوں پردہ ہو ۔ پڑھو پڑھو کلام ماضی ہو یا بھی طالب ہو یا زردا ہو
 مکھ ہزار کتاباں پڑھیاں کلام نفس نہ مردا ہو ۔ باہو فقیراں کسے نہ مار یا باہو اسے کلام چوڑا اندر دا ہو ۔
 حضرت باہو کب فلسفی صوفی مین ۔ او ظاہری شریعی کھلاں توں زیادہ اندر کے سچ دیکھا گوئی تے زور
 پونڈین ۔ افعال کے کلام وضع شریعت ۔ طریقت ۔ حقیقت تے معارف کے چارے درجے موجود مین

تصرف چونکہ روحانی زندگی کے سفر و ناماں ہے۔ اس واسطے دنیا کی عیش آرام حق دیکارہ کے سامناں ہے حرام
ہرگز نہ حضرت باہر کتنی نفرت نال اس دنیا کے کو مجھ پڑ سیدنا۔

اے دنیا زن حیض پلیدی ہرگز پاک نہ تھیوے ہو۔ جسیں فقر گھر دنیا پر کے لغت تہس کے جو ہے ہر
حب دنیا دیکارہ تھیں موزے دیے مگر کچھ ہے ہو۔ سہ طلاق دنیا لوں دیکھے ہے باہر سچ پوچھو ہے ہر

میاں علی حیدر ملتانی :- (۱۱۰۱ء تا ۱۱۹۹ء)۔ میاں علی حیدر ملتانی سرائیکی زبان کے بہوں و پڑے شاعر تھے
بہوں و پڑے صوفی منش انسان تھے۔ آپ حضرت خواجہ نور محمد الدین دہلوی کے بہت بہت سے حضور فخر جہاں کے سب
توں پہلے خلیفہ تھے۔ حضرت خواجہ نور محمد ہاروی، حضرت حافظ جمال اللہ جہاں شہنشاہ آپ کا احترام
کرنیدیاں تھے۔ میاں علی حیدر ملتانی نے اپنی صوفیانہ شاعری کے ذریعے اللہ کی مخلوق کوں حقیقتاں سے حدائق
دا سرہنا کیا۔ آپ کے کلام و روح عشق خدا تے عشق رسول اُتے سب توں زیادہ بند ملان۔ ۳۴ھ
ل بھو لیا ڈھونڈنا ہی کوں جے غیر کنوں دل ددر کیتا۔ نال منظر لام نفی کے بھن تہاں کوں چور و چور کیتا
باسجہ خدا اللہ نہ کوئی ادسے سب ظہور کیتا۔ دل میڈے کوں روشنی کے حیدر پاک رسول کے نور کیتا
حضرت معروف کرمی دا قول ہے کہ رب دیکر حقیقت کوں حاصل کرن تے دنیا کے مال متاع توں جے نیاز
تھی و بخت تصرف ہے۔ صوفیا عرف رب کے موجود کوں حق منیدن باقی سب وجود اعتباری تے۔ ہنس سدا
وحدت الوجود تے کئی صوفیا توں جان کے نذرانے نینگئے۔ علی حیدر ملتانی دیکر جان پڑے پڑیوں دیکر ایچھی
سک و روح اُپدے تے۔

م محبت یار دیکر شاد و ہم پل پل جہزیاں نوں۔ زریا یار داد در کماوے آرے سیو چہر ندیاں نوں
منفرد دیکارے سوسو لہرے سولیا کچھ چھیدیاں نوں۔ تیکوں شرم نہ آوے او حیدر اعاشقاں و روح کسرت ندیاں نوں
علی حیدر ملتانی کے کلام و روح عشق کوں مرکزی حیثیت حاصل ہے۔ ہر جاتے او ایندیکر تفسیر کرنیوے پڑ سون۔
ع عشق دیکر منزل ادکھی ہے متاں سوکھی پکھو تے بھل پوویں۔ اگوں سنے کوہاں کے پینڈے تے۔ متاں پیر سپاہہ چل پوویں۔
انہیں سما حرفی کے ہک نئے بند اوج آمدن۔ "عشق شراب دیکر چہر ہی مستی کھڈاں بھڈیاں بھڈیاں بھل گیاں"
علی حیدر عشق کوں نیکی تے چنگاکی دا معیار قرار پڑیندن۔ "با بھجاں عشق دیکر رنر نہ لہی او حیدر انفرعون
نیزید پلید ہوے۔"

آپ ہک صوفی شرب بزرگ تھے۔ اپنے مذہبی عقائد بارے خالص صوفیانہ رنگ اوج اظہار خیال کرنیندن۔
م مذہب کیا بچھریں قاضی میڈا را بھڑا کن دیکان دا اے۔ عشق امام ناز محبت مرکی حرف قرآن دا اے
سمجھ وقت کر کے سجد اوج رنڈے ایسہ کہہ رہ جان دا اے۔ علی حیدر بلیر رنجھے دیکر آہی انہیں کوڑا دم جہاں دا اے
ہیں دور کے پوچھے صوفی شعراء و روح یہہ کے حضرت شاہ جمیب صادق آباد کے پیارے شہید حضرت شیخ عبداللہ ملتانی

جنگ و صدیق لالی تے بہاول پور و حضرت حکم الدین سیرانی قابل ذکر من۔ حضرت شاہ حبیب حضرت سلطان باہر و مرشد تے استاد من۔ اور محبوب و رحیل کون عشق و می مزارح سمطان۔ ۴ ملن حبیب متراں دا جیون نبی سب کوڑ کھانی آپ زندگی و عیش آرام دیا بجائے جاہدہ ریاضت تے تکالیف سہنوں ملو مطلوب و قرب دا وسیلہ چاندون کیرنگ ایندے نال نفس دا تزکیہ یقندے۔

سیو میکل سکھ کوڑوں ڈکھ کھاوے۔ میں تہ مان حبیب ڈکھال توں جوڑ دکھ و دمت ملائے۔ ۵۲
حضرت شیخ عبداللہ ملتانئی بک ٹئے ہوئے صوفی عالم تے درویش من۔ آپ دیا بک مشہور نظم جندریا پر ویسی ملدی ہے ایس نظم وچ دنیا دیا عارضی زندگی کون سنگٹان سوزان دیا بجائے اگھی دنیا و سفر دیا تیار دیا سامان جوڑن دیا تلقین پیچے مل دیا کوڑ۔ من دیا صفائی تے ایمان دیا سلامتی دا واسطہ پڑوایا گے۔

ص صفا لئی رکھ و تہ سینے۔ جھڈ دنیا و سارے کینے

باجھ صفا لئی ناہینے۔ سچا عمل ترسیا

سمجھ بندہ توں نال فکر و اسے جندریا پر ویسا ۵۵

صدیق لالی نے یوسف زلیخا واقعہ کھ تے صوفیانہ سائل تے عقائد کون ایس قرآنی قصے و رنگ و تہ پیش کیتے۔ پیارا شبیدہ سپرد دیا سلسلے و صوفی منش انسان من۔ آپ و کلام کون تعریف دیا پاٹن لگی ہوئی تھی۔ آپ وے پہوں سارے عارفانہ تے صوفیانہ پورے ملدن۔

حضرت خواجہ حکم الدین سیرانی :- (۱۱۳۷ - ۱۱۹۷)۔ حضرت خواجہ حکم الدین سیرانی بک بند پادریزگ تے دیا اللہ من۔ آپ توں پورے برصغیر پاک و ہند تے روحانی فیض حاصل کیتا۔ آپ واسلہ اولیسی ہے لیکن قادری سلسلے و اذکار کریندے من۔ آپ تعریف و مسک ہم از اوست اور وحدت مشہور و قابل من۔ لکھن سیرید و تہ دوزخ و پس فرمودند مولوی باشند یا غیر مولوی خود بداند مذہب این فقیر ہم از اوست (آپ نے فرمایا کوئی مولوی آکھے یا غیر مولوی اور انھوں داکھو ہی مسک ہو و فقیر و مذہب ہم از اوست کینہی بلکہ ہم از اوست ہے) حضرت خواجہ حکم الدین سیرانی تے ہر وقت جذب و شتی دیا کیفیت طاری رہدی۔ آپ دیا بک صوفی ملدی ہے جس وچ اہل من کہ محبوب و بغیر ساک کون بیا کھوئیں سمجھا۔ ہر پاسے اوندیاں اکیں اپنے محبوب دیا چاہج کریندن۔ نفس پیسے ابجا کھنرا ہے جیڑھا پیر یعنی روح نال ہر ویسے جھڈا رہندے۔

د دیوانی ہو رہی میکل گل نہ کائی مجھے

ماہی میڈے دیدن ہے ہر نہ کائی مجھے

ایر کھیرا جھیرا کر کر نال میڈے نت مجھے

دولتہ بن لاغنا منکم جوڑ پیریم میڈا کوئی بچے ۵۶

حضرت حافظ جمال اللہ (۱۱۶۰ھ تا ۱۲۲۶ھ) :- سرائیکی زبان کی صوفیانہ شاعر کا ایک بہ نواں مروج
 حضرت حافظ محمد جمالؒ کے نطفے فکر سے تعلیمات نال ملدے۔ حضرت حافظ جمال پہلے بزرگ بن جنھاں ملتان
 و تاج پوشیہ سلطے کوں رواج پڑتا۔ آپ پھول و پڑے عالم دین و اعظمت اللہ کے رستے درویش بن۔ آپ نے عربی
 فارسی تے سرائیکی زبان و تاج شاعر کی کیتی۔ آپ دی مشہور سی حرفی چرخہ نامہ دنیا دیا کہے بتاکی ہے پس منظر و تاج
 چنگے عمل کاوٹن دی تبلیغ اے۔ ۲۹ بنداں دی ایں شاندار شعری تصنیف و تاج زبان انتہائی سادہ دل
 چٹکوں تے روزمرہ زندگی کے تجربیاں نال پانڈھوں ہے۔ ایں سی حرفی داسر بند نیک عمل تے صالح زندگی کے
 نطفے دی سوکھے انداز و تاج تعلیم پڑندے۔ انسان ایں دنیا و تاج آتے اپنے اوٹن دا اوڑا مقصد سار بند
 آوندی زندگی دی شام تھیندا اے تال مٹا کے ویلے آوندے پلے کہو کا ہرندا۔ خالی ہتھ ملیدا اگلے گھر رخصت
 تھیندے۔ حضرت حافظ جمال چرخہ کستن کوں نیک عمل کاوٹن۔ ما پیو دے گھر کوں اے دنیا۔ اتے سہرا
 گھر اگلے جہان دی علامت کے طور استعمال کیتے۔ او فرمیدن عظمت دی شاندر چھوڑے ویلا دل ہتھ آسی
 چنگے گن کا گھن جیڑے اگلے جہان تیدے کم آسن اگلی دنیا کے سفر تے تیں کلبا و بھڑیں۔ اے دنیا دی
 رونق چھڑی ڈو چار جہاڑے ہے وکلا کے توں پہلے پہلے کہو راہ داسمان جوڑ گھن۔

غم غریبی پکڑ دھیا توں نہ کراے ضروری ایں دنیا اعتبار نہ کوئی حرص کوں کروری
 شہرہ کے نال محبت تیدی نالا ڈھکے پوری۔ جنھاں کیتی پاک گاکی لہین جمال مٹوری
 سو شہی دھی آ دنیا عارضی لکنا ہے۔ ایں دنیا واسب کہو اتھا ہیں چھوڑتے اگلے جہان و بھڑا پوندے
 صرف اللہ سوہنے و افضل اول ویلے کم آندے مل حویلیاں کہوئی پکروا۔

نظر ظلم قہر اندھ لکنا و تاج آیا جال اکیسی۔ نال اتھ خویش قید ہر ہی نال کئی سنگ سہلی
 چھوڑ ویسیں تمام دھیا گھر بار مل حویلی۔ فضل جمال اللہ کے باجھوں کوئی نہ ہر ہی جلیاے ۵

حضرت سچل سرمستؒ (۱۱۵۲ھ تا ۱۲۲۲ھ) ابن عربی دا قول ہے کہ ہر کی کامل شریعت محمدیہ کے اسرار
 رموز کوں سمجھدے اور اوں تے کشفی حالت و تاج کلام الہی تے کلام برکات کے اسرار کھلے معلوم تھیندن۔ اول
 اور انھاں تاثرات کوں خود اپنے نفس دی اصلاح تے عوام دی اصلاح کیتے استعمال کرنی دے تے صحیح کوں
 غلط کنوں نکھیڑ پڑندے۔ صوفیاد نے ایں و پڑے مقصد کوں حاصل کرن کیتے شاعر کا کے ذریعے خلق
 خدا دی بہتری کے بیڑے جاتے۔ حضرت سچل سرمست سنیس ایجے بک بزرگ بن جنھاں الہامی انداز
 و تاج شریعت تے طریقت کوں اپنی شاعری دا موضوع بنرانے۔ آپ دے کلام و تاج عشق حقیقی دی
 سرمستی تے جذبے دی سچائی ہے ہیں کیتے ایکوں سچل سرمست آکھیا گیا۔ آپ شروع شروع و تاج
 صوم و صلوة کے پابند بن پرول کے ساریاں پانھیں بھل بھلاتے ہر ویلے جذب و مستی و تاج رہن گ کے

آپ کی شاعری دابنیا کی غلط وحدت الوجود ہے۔ ساری شاعری لہجہ و مسائل سے معرفت کے اسرارِ نال
 مہر ہی پئی ہے۔ آپ نے لوگ کہانیاں کے کرداروں کو لے کر اپنی صوفیانہ شاعری و توحیح استعمال کرتے ہوئے رازوں
 عمر مار دی۔ ہمیں راجھا، سوہنی مہینوال کے کردار عشق حقیقی پر اجڑا ہوا پائی پڑدن۔ سچل سرمست کے نزدیک
 عشق یک مرتزی نقطہ ہے جنید سے باہر دل انفعال و کاما ساری سوتج نکر تے غلط طواف کریدے
 ۔۔۔ عشق عطا الہی ملدا ۔ میں کوئی کعب کا دن دا ۔

سچل سرمست عشق کو لے ہی بنیادی سچائی منیدن ۔۔۔ عشق کے باجوں بیاسب کوڑ ۔ جنت عورت تصور ۔
 سلوک دیاں منزلان عشق کی رہبری کے بغیر طے نہیں تھنڈیاں ۔ وحدت واسے رستے اتے جھیرا عشق پندھیر و تھنڈ
 ۔۔۔ ایسہ طریق وحدت والا ساکوں پیوں خوش آیا ۔ سچل گالھ عشق کی سچھی بیاسب پندھ اجایا
 اوہر انسان کوں عشق کی مستی و توحیح مست الہت تقیوں کی تعلیم پندھن ۔

جس دل پیتا عشق دا جام ۔۔۔ سادوں مست دمست تدام
 سچل سرمست سچل سچے صوفی واسطے پہلی تے جھیکڑی پورے عشق کوں قرار ڈیندے ۔ عشق کی پچھا پڑھیں
 بغیر بندہ ہرگز اہل صوفی و توحیح میں گنہگار نہ ہوگا ۔

عشق محبت باجوں جالی ۔ بھی سب واہ خلائی
 بزرگی کان دنیا سے کر کے سبھ کے نال تلانی
 سچل ارہے کڈاں نہ تعین ہرگز صوفی صافی

آپ دا کلام عشق ۔ فراق ۔ درد لہجہ سے معرفت دا ایک ان کھٹ خزانہ ہے۔ مدد وحدت الوجود سچل سرمست
 کے شاعری سرائے کی درج ہے ۔ بے شمار بند ۔ کافیاں ۔ بیت ایں ملے کی تشریح تے تفسیر توحیح
 ملدن ۔ سچل سچل آبدن ۔ محبت واسے لوگ سولی کے زیادہ نیرے ہر دن ۔ اسے حق پندن تے ناملق
 آکھ تے سولی تے چڑھ دیندن ۔ وحدت کے دریا و توحیح بہ تے سب غیر دموتج دیندن سرائے رب
 کی ذات کے ۔

جیڑے مرد محبت واسے سولی کوں کھڑوایا ۔ عاشق ناماللق کی چوٹی تے کلے نال چڑھیں
 حق و توحیح گم تھیں سے ٹی ڈوں تے کجہ نہ تھنوں ۔ وحدت کے دریا و جوں نیریں اشک اڑھیں
 باقی ذات بقا کی کھائی سچل غیر لڑھیں ۔

سچل سرمست ظاہری عبادت تے دکھلا کے دے تقویوں تریں بیزار بن
 مسجد چھوڑ تے پکڑ کھارا کمر تو بہ ترک تھابوں ۔ پاک جائیں سمجھ گول ایسے رنج لہر دم دست خرابوں
 پڑوہیں چاں دسر گبر سے ساکوں پیوں نال شرابوں ۔ سچل حق حاصل نہ تھیرے ڈکھیں نال کتابوں
 سچل سرمست کی ساری شاعری لہجہ و رنگ اتج رنگی ہوئی ہے او آپ جو کجہ آبدے بن اندھے اتے گل کریدے

ہن۔ انھوں نے اسرارِ اعلام بہک درویشیانہ مزاج سے روحانیت دیا چھک رکھ دے۔ یک بند و توح کچل سیں
اپنے صوفیانہ مسلک کا اعلان ایسا کر نیدن۔

سوںی کم کرتے۔ جس و توح اللہ آپ بند ہے

اپنا تکریم معنائی والی۔ پہلے پر پڑھے

مارتقاہ انا الحق واسوی آ چڑھے

اندر باہر حکومتوں موقوفہل مرے

دوح کفر اسلام کڈا ہاں عاشق تانہ اڑے

سجانی ما اعظم شافی سچل سر سڑھے ۵۸

حضرت سچل سرمت سیں کے علاوہ سندھ کے رہنے والے سرائیکی زبان کے ترے و پڑے شاعران روحل فقیر
حاج خان لغاری کے فقیر بیدل ندھی نے صوفیانہ شاعر کا دوح پہوں تیتی اغانے کیتے۔ انھوں نے ترے
شعرا دا دور بہک لے نال ملوڑے۔ اسے حقیقت سے معرفت دے بھیدی سے رز شانس ہن۔ صوفیانہ
مسلک سے درویشی ریت روش رکھن دے انھوں نے شعرا دا ہن مختصراً انج و انج تذکرہ پیش کیا دیندے و
انڈے باجھوں صوفیانہ سرائیکی شاعر کا دی کال ککل نہیں بھیدا۔

روحل فقیر (پ ۱۷۳۳) :- روحل فقیر یک بلند پایہ صوفی شاعر ہن۔ آپ سندھ کے مشہور

صوفی بزرگ حضرت شاہ عنایت کے خاص مرید ہن۔ آپ نے دنیا داری ترک کیتے فقیر کا اختیار کر گدھی لہی۔
آپ اللہ سونے کے سوا کہیں بے دی گول کول پالی دی مندھالی سے کوڑ نہائی ابدن۔

دنیا دعوں دھو تے طالب کتے سجھال مل کر تائی۔ بڈی سے ہر دہانڈی دھو دھالی

اندھیاں در اللہ دا چھوڑا پٹے ولوڑن پائی۔ روحل راہ ربانی باجھوں لہی سب کوڑ نہائی ۵۹

حاصل خان لغاری :- (۱۸۱۰ء توں ۱۸۷۹ء) - حاصل خان لغاری بنیاد کا طور شروحاتی سے عشق شاعر کا کر نیدن۔

پہر انھوں کے کلام و توح صوفیانہ اشعار دی پہوں ملدن۔ اگرچہ حاصل خان بہ مجلسی بندے ہن لیکن مزاج کے اعتبار
نال درویش ہن۔ آپ نے وڈی سیلانی طبیعت پائی ہے۔ آپ دانشاہدہ پہوں تیز ہے۔ کلام در نال بھریا

ہریا ہے مسلہ وحدۃ الوجود تے ڈھیر سارے اشعار ملدن۔ او فر میدان اپنی ذات دی سجھان انسان کول

حق دی سجھان واسلیقہ بخشیدھا ہے اور اپنی ذات دی اس سجھان دیاں باریاں عشق کھولیدے۔

جو کچھ جاتی۔ سونہ جاتی۔ نہ جاتی سر جاتی۔ روز ازل کے عشق امانت بارہ سرہ سر جاتی

جن ملک دی جاہ نہ جھال پیر اکھاں وچ پائی۔ حاصل حق سجھاتا توں ہے اپنا آپ سجھاتی

یک بے بند و توح ایس خیال کول ایس ڈھیر و نیدن۔

من عرف لفظاً فقد عرف ربہ، سمجھو ایس سجھان۔ حاصل حق سجھان لہی باجھوں ابتر عمر دنگارن

حاصل خان لغاری انھیں مولویوں کے خلاف بن جھان کول اپنے زہد و امان ہے اور عبادت میں سائیکے کرنڈین کر جنگ
انھیں دی عزت کرے۔ انھیں کول رب سئیں دی رضا مطلوب میں ہر نڈی حق صرف سچے عمل اتج ملدے
تبیج اتے تکر گھیرول دل شیکے پھیریں۔ شوق تیکوں نت شینی دامن آپو کے کولیا پیریں
سر دتے سر حاصل تڑے ہس لگے توں سیروہا۔ حاصل حق کیا و تج اندر توں پگولیں زبریں زیریں ۴۰

بیدل سندھی (۱۸۱۲ء توں ۱۸۶۹ء) :- تادرنخش بیدل سندھی بک پہوں وڑے عالم فاضل تے صوفی منش
الان بن۔ آپ پیریں فقیریں نال وڑی عقیدت رکھدے بن۔ حضرت شہباز قلندر سئیں کے نال آپ کول وڑی
عقیدت ہی بیدل سندھی وازانہ وڑی سیاسی اثرات قری وازانہ ہی۔ سندھ و تج تالپوراں تے انگریزاں دی جنگ
نے لوگاں کول کافی بیدل کر ڈتا ہی۔ انگریزاں نے سندھ تے قبضہ کیتاں لوگاں و تج مالوسہ تے پوری نفا
پیدا تھی گئی۔ ایجھے سیاسی تے سماجی حالات دی تعریف دی تریج اتج وڑے مددگار ثابت تھنڈن۔ اس
عہد کے سارے شاعر تقریباً صوفیانہ شاعری کرندے پے بن بیدل فقیر سندھی ملد و حدت الوجود کے قائل بن او نرینڈ
کشف تہر قلب نہ منگیں۔ منگیں درد سہلا۔ سنے نرناں دامشرب چوکھا تبیج چھوڑ مصلتی
منہری منصب دا بیدل ہے مقصود مصلتی

بیدل سندھی کے کلام و تج صوفیانہ سرمستی ملدی ہے آپ دی صوفیاء دی طرح ظاہری علوم تے عبادت توں اڑوں
معرفت تے طریقت کے پندھ کھنڈے ڈسدن جھان علم کتاباں میں بچدیاں۔

عالم فاضل و تج مسیتیں ہم بہ مسئلے کر دے

نیک نامی کول چھوڑ اسان ہن راہ رنڈکا دارنڈے

بامبوں حرف عشق کے بیدل بیا کولیا سبق نہ پڑھدے

ملد و حدت الوجود کے علاوہ عشق کول بیدل دی شاعری و تج پہوں وڑی روحانی تے صوفی حیثیت حاصل ہے
آپ عشق کول روح دی موانج تے مطلوب کے وصال دا اعتبار ابدن۔

سالک سیر سلوک دا کر۔ چڑھ عشق والی طرقات

تیدے و تج حقیقی کعبہ۔ کر دور سبھا درجات

بدھ احرام توں وحدت والا۔ بک جانی ذات صفات

آپ نے اپنی صوفیانہ شاعری و تج علامتاں علامتاں تے عشقیہ داستاناں کے کرداراں و امانی استعمال کیتے۔ خاص طور
تے ہیرا بھاتے جوگی حقیقت تے معرفت کے طور تے دل دی شاعری دا موضوع بٹرن

عشق دا مینا و تج سیالیں۔ چہ اسان سر چایا چایا چایا

عشق جوگا دا ایویں اچانک۔ سر ساڈے آیا۔ آیا آیا

صورت والے دیں میں رانجن۔ سچ ساڈے نال پایا پایا پایا۔

کدی کپال اسے کہ بیدل فقیر سندھی دا پورا کلام عشق دی مستی و دج رنگیا سویا تے مست لہتی دامنہ ہے۔ عشق حقیقی تے ہمہ ادست۔ آپ دیا شاعر کا دست ہن۔ آپ دیا پس درویشانہ تے صوفیانہ روش نے ڈر بھے کئی شعرا کول متاثر کیتا۔ انھن و دج بکیس سندھی نے پہوں نال کائے۔ بیدل دیاں کافیاں پڑھن نال اینہیں احساں تھندے جیریں الفاظ تے عشق حقیقی دا جذبہ مل تے بے خودی و دج دھالاں پندے پے ہوں۔

دم مولا دم مولا - نین اتھال کجھ مولا
اول اخر صحتی ظاہر - گم تھیا و جوں گولا
بیدل کھن کر ماہر فقیریں۔ مہدیت دا اول ۶۱

محمد حسن بکیس (۱۱۸۵۹ - ۱۱۸۸۵) :- بکیس سرائیکی تے سندھی زبان دے مشہور شاعر بیدل فقیر دے پال بن آپ بک دے ڈیسے عام دین تے صوفی منش نیگر بن ۶۲ نبرگان دین تے ادلیا کرام نال پہوں عقیدت رکھدے ہن۔ آپ دیا شاعر کا تعریف دے مفاہین نال پڑدیا ہے ملد و وحدت الوجود آپ دے کلام دا مرکز کا بیان ہے۔

باز کا عجب سبائی - آدم نام دھرا کے
ناز مشرتے کھال رکھا - اقرب نال اللہ
بر ما دیا راہ تبا کے
فور نیارا اندر باہر - آپ نوں آپ کھلاو
نازدی رنر سا کے

حضرت خیر شاہ (۱۸۱۲ - ۱۹۰۲) :- حضرت خیر شاہ سرائیکی زبان دے بک مہاندے صوفی شاعر گزرنی آپ ترنہ دے نیرے گھالی دے رہن دے ہن۔ خیر شاہ سیں اللہ دے لوک ہن۔ انھن دے حالات زندگی آجاں پور کا طرح سامنے نین آئے پر گھڈے پڈے کلام نوں معلوم تھندے جو آپ معرفت تے تعریف دے سارے سبق پیکار لاد دے ہن۔ کلام و دج فقیرانہ رنگ ہے تے اظہار اتنا بے ساختہ ہے جیریں اے شعر انھن دی روح لکھی آواز ہوں۔ آپ نے وسیعی علامتاں کول اپنی صوفیانہ شاعر کا و دج دا ڈھا ور تھے۔ پر فقیر ظاہر توں لکھی آہن۔ خیر شاہ داسارا کلام معرفت دا کلام ہے تعریف دیاں گانھیں۔ وحدت الوجود دا تذکرہ ہے۔ خدا کول بگن دا ذکر اے۔ جذب تے مستی اے دیدار دا شوق اے۔ حق دیا تلاش ہے۔ عشق دیاں رنزاں ہن تے بک نال بک تھی و نین دیاں واردتاں ہن ۶۳ حضرت خیر شاہ محبوب حقیقی دے ورد کول اپنی زندگی دا وظیفہ آہن۔ ذات حق دیا گول و دج صوفیاں میں دے جوہل ذات خود اپنیاں صفات دے گھڈ کھول ڈیرے۔ دوریاں ننگ و نین تے جبر کل دا مقہود حاصل کر گھنے۔

اللہ اللہ کریندیں خداداد سے دل ہو رہا ہے خود اللہ - پروردہ دل توں دور تھا جدوں کیتا دل ترسلا
 دید فرید کیتا کل عالم سمجھ کے روح مع اللہ - خیر و حال تھا خود آپس کر دوری دارلا
 حضرت خیر شاہ شریعت کے غامبی امراں توں زیادہ دل دیکھا پاکی تے شریعت کے کھاب دیکار روح کوں حاصل
 کرن تے زور ڈیندن - اور اپنے ڈور پیاں و توح بے عمل عاموں - بے نیص پیروی کوں طنز و اٹانہ سزیندن -
 بیکہ ڈکھلا کے روزے - غارتے حج کوں چھڑا دل دنلاوا آبدن - اصل روزہ حج نماز اہے جس و توح
 بندہ دلوں بجانوں اپنے ماکہ داتھی دے تے ایذا و اھدرتہ عشق دارتہ ہے -
 عاشق عشق غازی ہمیشہ جولا حزنوں کرن ادا کی - سنت نفل تیں فرض واجب اکھاں سمجھ کیتی یکتا کی
 قرات سکوت تے خفیہ سجدہ او خفیہ خانہ جاہی - عشق دیکھا خیر خبر جاں آئی ہا ولدی خبر نہ گائی -
 حضرت خواجہ عاتق جگرگی (۱۲۰۰ - ۱۲۱۱) :- آپ ہرند ڈیرہ غازی خان کے رہن و کے صوفی باصفا
 عارف ہن - آپ دانش سر ایلکی زبان کے چرٹا کے شعراء و توح عقیدے - تعارف تے معرفت نال آپ دیاں
 کانیاں ابرویاں ہن - آپ کے پورے کلام و توح ڈو موضوع بنیادی حیثیت رکھدن - یک مدد وحدت الوجود
 تے ڈوجھا عشق - خواجہ عاتق جگرگی ہنوں نگر کی اکائیاں نال اپنی مونیانہ شاعر کی دا ایرا اسریندن
 راجنن ماہی دا جلوہ ہر پاسے کھنڈیا ہے - زیر زبر سب آسے پاسے ہرند نور نگر ہے

ہر جا راجنن ماہی ڈوسدا

زیر زبر سب آسے پاسے - جلوہ نور اہی ڈوسدا

ہر صورت ہر وضع شکل و توح - بانگ یار سپاہی ڈوسدا

جے میں اپنے آپ کوں ڈیکھاں - زوموں یار گاہی ڈوسدا

خواجہ عاتق جگرگی شیخ اکبر ابن العربی کوں اپنا پیر طریقت منیدن جو کوں بہادستی مشرب و امرونی تشریف منیدن

نظر حقیقی کمول ڈکھوسے - ہے ہر صورت حق موجود

مشرب شیخ اجل اکبردا - جاتے اصل اصول فقردا

یک ہنیا گانیا و توح میں خیال دیکھا تائید کریندیں ہوش فریندن عطا مشرب ابن العربی کوں سمجھ اپنا ایمان و

آپ کثرت کوں گان تے وحدت کوں ایمان آبدن -

کل کثرت و ہم گانی - ہے وحدت اصل چہانی

دیوان خواجہ عاتق جگرگی و توح عشق کے غلطے اتے پیوں ساریاں کانیاں تے شعر ملدن - آپ عشق کوں سلوک دیکھا

راہ دا پنڈھ سبناز تے سفیر آبدن - آپ دا غلطہ عشق رسالت تے توحی کا شان نال گنڈھیا ہر یا

ہے - آپ عشق کوں ہی کوں مکان تے کائنات دیکھا اصل قرار ڈیندن -

عشق دیکھا ساریاں شان ساگی شان خدا دیکھا - عشق اصل عالم و اباحت کوں مکان

عشق اختیار کرن والے دلاں ورج غیریت کے میل خود بخود نکل ویندن
 دل نکلتی کل جنجال کنوں - عشق حقیقی پایاں جھاتاں
 عشق حقیقی جنہیں دل ورج سارے نچے افعال علم عمل کے بڑ کھلا دے عارف کوں و سر تیغ ویندن۔ دل کوں کس
 پئی ذات دیکھ بدھ نہیں زندگی اور ہر وقت محبوب دیکھا بت ورج معروف رہندے

عشق سنتے دل مل دوڑ - سر یا علم عمل دو

بک حق یاد دیا ہر دیکھے - ہر نہیں کئی کل دوڑ

راہ طلب ورج رنر جوڑے - ہے مقود اصل دوڑ

حضرت مجروح شاہ (۱۸۹۱ء/۱۳۰۸ھ) - حضرت سید جان شاہ مجروح شہر اللہ آباد تحصیل لیاقت پور
 کے رہنے والے صرفی شاعر تھے۔ عالم باکلی تھے دیکھا اللہ گزین۔ آپ حضرت خواجہ اللہ بخش تونسوی کے مرید ہیں۔
 حضرت خواجہ فرید سیس نال عقیدت تھے سنگت رکھتے ہیں۔ آپس ورج اکثر میں ملاقات رہتی تھی۔
 مجروح سیس کے کلام ورج لہون تھے معرفت داکب نو لیکارنگ پایا ویندے۔

ہر طرف دل کھدا - تیز اناز مایا

بت خانے آرام کتوے - آزر مرہ گدھوے

وت علی خلیل دلاندا - آن کفیل کتوے

لاکب اکا فلیس پڑھ کے مد ورت دُسا - بندہ نواز مایا

آپ پیوں وڑے عاشق رسول ہیں۔ آپ کے ڈوڑے تھے سہی صرفی عشق رسول کے بیان ورج بے نظیر ہیں
 م ماہ تال شاہ جمال دا اے - میڈے یار کے نال مجال نسبی
 اوہے خد نسبی اوہے حال نسبی - اوہے دنگرے دنگرے دل نسبی
 اوہے ابر و قوس شال نسبی - اوہے نرگس جادو حال نسبی
 یار تال بے دیکھا شال مہر یا پر مجروح کے حال تھے مجال نسبی ۶۵

❖

حضرت خواجہ غلام فرید (۱۸۲۵ء - ۱۹۰۱ء) ۱۸۵۷ء دیکھا جنگ آزادی کے بعد برصغیر دیکھا سیاست
 سماجی حالت ورج پیوں وڑی تبدیلی آئی۔ آدھ سرائیکی زبان دیکھا صوفیانہ شاعر کا واسطے پیوں سازگار تھی پورے
 سرائیکی علاقے ورج لہون وادور دورہ تھی۔ سرائیکی زبان کے اکثر شعراء لہون کے رنگ ورج لکھن
 اپنا امتیاز سمجھتے ہیں۔ اس علاقے کے ادیباء کرام تھے علماء نے دیکھا اس مسلک دیکھا چنگی جو کچھ حوصلہ انہوں
 کی تھی۔ خود ڈھیر سارے بزرگان نے صوفیانہ شاعر کا ورج نال پیدا کیا۔ ایذا نتیجہ کے لیکر کہ سرائیکی شاعری
 داپرا مزاج عارفانہ تھی صوفیانہ تھی لگی۔ لہون تھے معرفت کے اس ماحول ورج عرفان دیکھا سبھتے

سرائیکی زبان دا عظیم مرنی شاعر حضرت خواجہ غلام فرید اپنے فکر کی سرچھلے گھنٹے پر رکا اب تاب نال اجمیریا تے ہر پاسے بچھا گیا۔ حضرت خواجہ فرید سیس نراج تے عمل نال یک صرغنی صافی درویش ولی اللہ مین۔ حضرت شاہ ولی اللہ دین دیاں ڈول جیتاں ۷۰ محاذوں دا تعین ایس طرح کرنیدن " او بزرگ جھنوں کوں خدا تعالیٰ دیا طرفوں شریعت دیا حفاظت دیا استعداد ملی ئی اودین دیا نگاہ ہرک جیت ۷۰ محاذوں بزرگی۔ اے تقبہ محدثین غازی تے تدبیراں دیا جماعت ہے دین ۷۰ محاذوں دا ڈور بھاروہ اوسے جیکوں اللہ تعالیٰ نے باطن دین دیا حفاظت دیا استعداد عطا فرمایا ہر زمانے اتح ایس گروہ دے بزرگ عوام اناس دیا اکھیں ۷۰ مرکز ریسے انھنوں دیا پہچان آسے ہر دیکھے بے کہ لوگاں و توح انھنوں دیا ڈولئی شان دا چرچا جام ہرندے ۶۶

حضرت خواجہ فرید سیس و توح اے ڈوبیں مقناں اللہ سیس نے رنج رنج تے عطائیاں مین۔ انھنوں اپنی سیرت۔ عمل تے انکار نال خلق خدا کوں خدا دیا طرف بھیریا۔ حضرت خواجہ سیس داسارا اعلام معرفت تے تعریف دا آئینہ ہے عشق حقیقی دیاں رزواں نال بھیریا اے کلام پوریا سرائیکی شاعر کا داناں ہے۔ خواجہ سیس تعریف و توح شیخ محی الدین ابن کون اپنا امام تے مرشد منیدن۔ دل دل اپنے ایس روحانی مرشد دا عقیدت نال اظہار کرنیدن تے ریت روش منور کوں اپنا روح دا نغمہ سمجھدن۔

۷۔ عارف ابن العربی ہے ساڈا استاد۔ سمجھو فرید جیتہ رہی ہر بندوں آزاد

۸۔ کھنڈ فقہ اصول عقائد کوں۔ رکھ ملت ابن العربی دیا

یک ہی گمانی و توح فرمنیدن۔

ملائے ۷۰ وعظونہ بھانئے۔ بے شک ساڈا دین ایمان ایس

ابن العربی دیا دستور

مسد وحدة الوجود آپ ۷۰ پورے کلام دیا روح ہے ہمہ ادست ۷۰ مسلک دیاں جا جاتے تفسیراں ملدن۔ فرید دا ذوق تے وجدان سارے کلام و توح داناں دیا تسبیح پھر نیا ڈرندے۔

مرشد محقق و توح رجا۔ ہمہ ادست دا ڈرتر استی

ایہو ذوق دم دم نال ہے۔ ایہو تسبیح ہے پیاسہ عشق

خواجہ فرید کوں ہر پاسے عین ظہور ڈرندے۔ انھنوں دیا نگاہ بس یک نور دیا جانور ہے۔

سمجھو سبجانی غیر نہ جانی سمجھو مرث ہے عین ظہور۔ رکھو تعذیب نہ تعنی اوارہ کد قبد دیر و وارہ مسجد مندر کچھ ڈرندے

معرفت دیا اکھ کل یار اغیار کوں یار ڈرندے ہے۔ اوکوں سمجھ بکے نور ۷۰ الطوار ڈرندے۔ کیا زمین آسمان ہر مرث

و توح یار دا جلوہ اودنا ایمان تے یقین بن دیندے معرفت دیا ایس رنڑوں خواجہ فرید ایس کھو لینے۔

عشق تو اقرب راز انوکھا۔ و فقہ منکم ملیا ہرکا

سمجھو سبجانی نام لوکا۔ ہے ہر رب و توح مین نظرہ

دیا انفسک سر ایسی۔ کیتا ناز دا ڈھنگ نیارا

عارف کے دل و روح ذاتِ حق دیکھ جرت جاگ پورے ماں از ظاہر کا دیریاں توں آزاد تھی دیندے
ریت فرید دیکھ پھر ہی ساری ۔ رہنڈا صوم ملوا توں عاری
رہنڈا مشرب ہے مشور

لغوت سے عشق بک ڈو مجھے کیتے لازم ملزوم ہن ۔ فرید عشق حقیقی دا ڈو جھاناں ہے آپ کے کلام سے غلطی دیکھ ڈو جھی
وڈی طاقت عشق ہے آپ عشق کوں اپنا نام ۔ رہ پیر ۔ درد دا دارو ۔ معرفت کے اسرار دا واقف وصال دا
رسید ۔ کائنات دیکھ اصل حقیقت ۔ تخلیق دا مقصد تے بندگی دیکھ مزاج سمجھن ۔

عشق ہے ڈکھڑے دل دیکھنا دیکھا ۔ عشق ہے رہ پیر شدہ دیکھا
عشق ہے ساڈا پیر ۔ جیئیں کل راز سمجھایا

حرفت خواجہ فرید کے دل عشق دیکھ بھڑک دیکھ پئی اسے ۔ عشق کے سوا اگھاں کوں جو گوٹھ ورنج بیا کجھ نہیں
سمجھا ۔ اے ساری کائنات ۔ ایندے موجودات ۔ ارکانات ، محسوسات سب عشق تے این توں ماسوا دیکھ عشق
ہے عشق دا جلوہ ہر برج ۔ سبحان اللہ سبحان اللہ
خود عاشق خود مشفق بنزیا ۔ سبحان اللہ سبحان اللہ

فرید کے دل و روح عشق ہے تے عشق فرید دا دل ہے عشق کے نور مال لکھا اے بختاور دل باقی سدیاں کائنات
توں پاک تھی تے اول لا شریک دیکھ محبت اتج مدہوش ہے ۔ کہیں علم عمل دا ہوش نہیں ۔

جڈاں عشق فرید اتا دیکھا ۔ سب علم عمل برابر تھیا

پر حرفت دل آباد تھیا ۔ سو دھکنوں تکھ حال کنوں

خواجہ فرید فرمین عشق انوکھڑی پیراے جس اندر کے سو سوسول جو اڈتن ۔ پیر مہاں کے تھوں عشق دا
جام پیا تے وحدت ایجھا غلبہ کمزیدی ہے جو کفر اسلام ٹھل ویندن ۔ عشق دیکھ ڈتھڑی ڈات عاشق کے دل کوں
عشق بریں بنزیا ڈنڈیکہ ہے ۔ سب توں پہلے ذات الہی خود عشق دیکھ تھدین فرمائی

۔ فرید فرمین عشق دا پانڈ پکڑی رکھ

سربات دیکھ ہے کب بات محب ۔ قسم خدا دیکھ قسم نبی دیکھ عشق ہے چیز لذیذ محب

عشق ہے رہ پیر راہ فقر دا ۔ عشقوں حاصل ہے مرغان

خواجہ فرید کے کلام دجوں حان ڈسدے جو میں عشق نے اگھاں کوں تمنائی الشیخ منافع الرسول تے منافع اللہ
دیاں منزلاں توں لہدا و سدا پار بچایا ۔ اپنے مرشد فخر الدین مٹھل دا ذکر ہو کے تاں فرمین پانڈ گول گھٹاں
میں فخر جہاں توں جنت صورتھوڑ ۔

رسول کریم حرفت محمد مصطفیٰ صلعم دیکھ ذات نال آپ کوں بے پناہ عشق ہی ۔ حضور کے فراق ورنج آپ دیاں

اکھیں ہمیشہ رت روڈیاں رہنڈیاں ہن ۔ مجز تے غلامی دیکھ اے حد پئی ۔

تیز کی بانڈیاں دکا دکا بانڈر کا ہاں۔ ہے در کے کتیاں نال ادب
 صوفی کہتے سلوک دیاں منزلاں ورتج مرشد و عاشق تے رسالت و عاشق پڑوں و پڑیاں پوڑیاں بن ایندے بعد اوندے آتے
 توحید کے اسرار کھلن تے اوکل کے بے کنار سمندر آج گم تھی ویدے۔

بن میں راغب بن ہوئی۔ ویسا فرق نہ کوٹا ۶۷
 حضرت خواجہ فرید سرائیکی زبان تک توں وڑے صوفی شاعر بن آپ نے تھون کے سلسلے کوں ایک نواں رنگ پٹختے اگوں تے
 نوایا۔ مرقان کے اس سر چہے توں ہے جھان سرائیکی صرفا شعراء نے نبض حاصل کیتا انھاں ورتج سید ولایت شاہ۔
 مولانا محمد یار۔ سید جلال کلیم۔ احمد یار بیل کے ناں قابل ذکر بن۔ انھاں صوفی شعراء نے دکا سرائیکی زبان دکا صوفیانہ
 شاعر کا ورتج پہوں اچا مقام حاصل کیتے۔ آسارے شعراء کرام حضرت خواجہ فرید سیں کے خاص خلیفے۔ روحانی فرید
 تے آپ دیاں صحبتاں ورتج انھن بہن راے بن۔ لھذا انھاں کے کلام ورتج حضرت خواجہ فرید سیں دکا فکر تے ورتج
 دکا بچاپ بہوں گھائی ہے۔

مولانا محمد یار گڑھی اختیار :- آپ حضرت فرید کے دل منگے مرید بن۔ سڈ وحدت الوجود کے بیان ورتج ایک
 کافی ملاحظہ کرو۔

ماہی من ورتج وندے
 ہر جا یار کوں گولے
 دور نہیں ولدار دس دا
 قبلہ قلب دا بھول
 اصول سخن اقرب نیرے
 دنہر مکلم کوں
 دھو الہ عیان بیانے
 حضرت عشق دا قول
 وحدت والا سبر محیط
 کثرت جنیدی مجہول
 الفی پاکب الف حقیقول

۶۸

ب دا حرف نہ لول
 اسان اختیار توں کم گھڑیں بہنیں پھیکر ورتج حضرت سید ولایت شاہ گیلانی کے صوفیانہ کلام دانہر نہ پیش کرنیہے ہیں۔
 سید ولایت شاہ

چاؤنچ اکھ دلبر کوں میڈے درداں وا انسانہ

جن سستی ماں مٹھری پلاسی مشق دی گھڑی - کڑے دیکھاں ڈوگھی کو مٹھری - نہ جی کس ورنج نہ جانہ
کیا آکھاں حل دلبر دا کڑی شاہ ہے کڑی بڑا - کڑے ڈھوکے تے سر دردا - کڑی مطرب تے مینانہ
جادل چا چڑیا جادیں - ایسا بدو عرض ستر و آویں - ادب کے نال پیش آویں اوہے دربار شاہانہ ۶۹

حضرت خواجہ فرید کے صوفیانہ دلبان کے علاوہ ادب دور کے صوفی شعراء ورنج حضرت سخی فقیر راضی - حضرت پیر سید شیر محمد گیلانی
صوفی نبی بخش - صوفی رکھیل شاہ - قابل ذکر ہیں - سرائیکی زبان دیا صوفیانہ شاعری دا کوئی حد بناں کینی - حضرت بابا فرید الدین
گنج شکر توں گھن تے حضرت خواجہ فرید پیش این علاقے ورنج لقوت دیا سستی صدیاں تیں روحاں کوں بر میدا رہی ہے -
صوفیا کے این صلح کل مسک تے نہرا خذلانہ ریش نے لکھاں لوگاں کوں حقیقت تے معزنت کے رستے پڑکھائے - غیر مسلم لوکاں
نے دیا این ریت ریش توں نفیض حاصل کیتے - لوگ لقوت دیا لعل دیرھو تے روحانی تے ایامی ہند چنیدے رہے -
سوز و گداز دیاں سیڑھاں دلاں ورنج دیندیاں رہیاں - لطفان دیاں سونگتاں ہک دل توں بے دل تیں دیندیاں
رہیاں تے اسلامی لقوت کے شعری اظہار دیاں بے نظیر تمہریاں وجود ورنج آندیاں رہیاں - سرائیکی زبان کے صوفیانہ
شعری ادب ورنج زیادہ تر مسک و وحدت الوجود تے عشق حقیقی دا بیان ملدے - شعراء نے سب توں زیادہ شعر اٹھاں
پڑوں موضوعات تے آکھین - ایندے علاوہ دنیا دیا بے ثباتی - مولویاں دیا تنگ نظری - ظاہر علوم عبادت دیا نفی - باطنی
طہارت دیا فضیلت تے عشق رسول کوں شاعر دیا موضوع بنر یا گے - لقوت دیاں خالص اصطلاحات کے علاوہ تعالیٰ
حوالیاں - لوک داستان کے کردار اں تے رسمی علامتاں کوں دیا لقوت کے بیان ورنج دے سنہاپ تے سلیقے
نال درتیا گے -

*

عاشقانہ شاعری :- فطرت دیا جھولی ورنج پلن داے لوگ فطرت کے زیادہ نیرے تے جذباتی طور تے اوندے
نال گندھے ہرے ہونڈن - اے تمدنی زندگی گزارن داے لوگاں توں زیادہ سچے - سادے تے معصوم جذبے رکھن - اٹھاں
دا اٹھ دیا کہیں دل پھیر دیا بجائے زیادہ حقیقی تے شدید ہونڈے - ادب ورنج سپردگی - داخلیت - غلوں تے ذات
دیا اندر دیا آواز پاتی دیندیا ہے - اچھے ویب دیا شاعری کڈا ہن نقلی تھی سگری بلکہ اٹھاں عشق تے اوندے وپرے
حقیقی جنیدے جاگدے - ساہ گھدے تے زمینی ہونڈن - شاعری ورنج لطافت - سنہاپ - بے ساختگی نواں پن
تے بھر پور شعریت پاتی دیندیا ہے - انسانی ویب دیاں ٹردیاں پھر دیاں کھیر و لوڑ نیندیاں - بکریاں مہنیں چر نیندیاں
حسن دیاں صورتیاں شاعری دا موضوع بنن گک ہونڈن - وڈے مالکانہ مسائل دیا بجائے چھوٹے چھوٹے گھوگتے
ویسی ورتا کے - انسانی جذبے فطرت دیاں ست رنگیاں تے روح دیاں ارداساں شاعری دا ٹھاگ ہونڈن - نویں لفظ -
نویں خیال نویاں تشبہاں ادب ورنج داخل عقیدن - ایں رومانوی شاعری ورنج زندگی دا سارا سنہاپ سنگار دیا
پاتا دیندے تے انانی پڈکھ واسچا ملال دیا ملدے - سرائیکی زبان دیا رومانوی تے عشقیہ شاعری فطرت کے حسن دیاں

من بھانوریاں تھویراں وکاپش کرندیکا ہے تے روح دے ونیر تے دمچوڑے دے سول دی اینڈی گوجھی من۔ سرائیکی زبان دی عشقیہ شاعری وچ وصال دی تڑپ۔ فراق وکاپش تے بے پناہ پیار دے دن بونے اظہار ملدن۔ عشق دیاں کیفیاں کوں شدید بناؤں کیتے زلاواں اظہار بیا وکاپش ثابت تھیدے۔ بنیاد کور تے سرائیکی زبان دی شاعری دمچوڑے تے نکھیرے دے سول سپا پیاں وکاپش اے۔ اسکوں اے شاعری ڈوں رنگاں وچ ملدکا ہے۔ سرائیکی شاعری دے ابتدائی دور وچ جھان بھے شاعر تھون دی گھائی چھاپ اتج دلیپے بوسے بن اتھان رومانوی تے عشقیہ شاعری دے دل چھیکوں رنگ وکاپش موجود من۔ شعراء نے لہف دے نال نال عشقیہ شاعری کوں وکاپش اظہار دا موضوع بنوایا۔ اسکوں ایجھی عشقیہ شاعری کوں صوفیانہ شاعری کوں نکھیرنا پوسی۔ سرائیکی شاعری دے ہن ابتدائی دور وچ منظوم عشقیہ داستاناں لکھن والے شعراء نے خالص رومانوی تے عشقیہ روکے اختیار کیتن۔ اتھان دا کلام پہوں وڈے رومانوی ادبی ورثے دی حیثیت رکھدے۔ حضرت خواجہ فرید دے دور وچ سرائیکی شاعری وچ بک نواں موڑ آیا۔ ڈھیر سارے شعراء نے لہف توں ہٹ تے اپنی شاعری دے عشقیہ بنیاداں تے ایسے بدھے تے خواجہ فرید سیں دے بعد صوفیانہ شاعری دی جا کل طور تے عاشقانہ شاعری دے حامل کر گدھی۔ ایس طرح سرائیکی زبان وچ انسانی ذات تے کائنات دی سجاوٹ شاعری دا آغاز تھیا۔ سرائیکی زبان دے ڈھیر سارے شعراء نے منظوم عشقیہ داستاناں لکھن جھان دا تفصیلی جائزہ اسان اصناف سنن دے بیان وچ پیش کر لیا۔ نرنے دے طور تے اتھان کج شعراء دیاں مشنویاں وچوں عشقیہ شاعری دیاں مثالیں پیش کرندے ہن۔ ایندے بعد خالص عشقیہ تے رومانوی شاعری کرن والے شعراء دا تذکرہ کیتاوسی۔

چراغ اعوان (۱۵۹۰-۱۱۲۵) :- صوفیانہ شاعری دے دور وچ سب توں پہلے اسکوں چراغ اعوان دا ڈس ملدے۔ جیہں اپنی شاعری وچ حسن تے عشق دیاں پانھیں چولین۔ چراغ اعوان خود عشق حقیقی تے عشق مجازی دے نکھیرے کرندین۔

بے شک ڈوہاں جہان کوں خالق قدرت نال اپایا

بکریاں عشق حقیقی۔ بکریاں عشق مجازی لایا

چراغ اعوان دی بھر عشقیہ شاعری دا سونہا نمونہ ہے۔ بھر دے جذبے کتنے سچے۔ محبت بھرے تے عشق دیاں تھراں نال سرت ہن۔

بھیر کیتی تقریر زبانون سن توں میڈاسیاں۔ جھان لیاں وچ تھوک تاراوی میں صدقہ تہاں لیاں

سے تہاں تھدق تیں توں لکھ بھیراں میں جہاں۔ حق حق عشق محبت لہجی صبح بھکا میں صیماں

بھیر وکاپش رانجے دا دل وکاپش دیکھا وچ سورا ڈسدے رانجے دے دلی جذبات دا اظہار چراغ اعوان

ایں کرندین۔

رنج دیکھ تہاں پتنگ تھیم واہ طالع بخت ایڈے۔ رہوں پیش تارا دے دسر چھوڑ ونہوں من کیدے

بھاتے دام زلف دے عاشق کیا سنن ارڈے ایڈے۔ بھل بازی عشق چراغ ماہی نال ہر عاشق دے کھیدے ۷۵

مولوی لطف علی، ۱۱۲۹ - ۱۲۰۹، سیف الملک :- مولوی لطف علی سرائیکی زبان کے بہترین قادر الکلام شاعر ہیں۔
حضرت خواجہ فرید فرزند "اصل شاعر کا لطف علی کہتی ہے اس میں تال چھڑاؤ ڈھ چڑھئے" عشقہ جذبات کے اظہار و ج
لطف علی دا اپنا ایک خاص انداز ہے۔

تینیاں تیز برہوں دیاں کارن در ونداں د لڑیاں - جھاتی توڑ کیلے جھین جان جگر ورج وریاں
سز کنوں دل بریاں برہین کون کرے دلبریاں - لطف علی تھیاں خاک دینے اس آتش دیاں لڑیاں
شاہ سیغل بدیع الجہاں کے عشق ورج رات دویاں کڑا لے اوکوں چین آرام سب دسگے - این مضمون دا بیان دیکھو۔
دوسری سیچ زلیخا شہ کوں چنگ گرت روے - پلکین نال بہنوں کے رانی مرقا شمل پرورے
نامے دسین بہنوں کے نامے وری زری رنج دھورے - نیناں نیند رو نکالی سیغل مکہ پلکین پرورے ۷۱

عبدالحکیم اچوی، یوسف زلیخا (۱۱۶۱ھ پ ۱) :- یوسف زلیخا کے قرانی قصے کوں عبدالحکیم اچوی نے سب توں پہلے ۱۲۱۸ھ
وچ تحریر کیے۔ این قصے دکانیا عشق تے رکھی گئی ہے۔ حضرت یوسف کے عشق ورج بی بی زلیخا دکانیا حالت کوں عبدالحکیم اچوی
دیدی خوبورتی اتے سوز و گداز نال پیش کریندن۔

گایاں، عشق نے تیدے جہاں - ہمبر دکانیا سیدھے برہاں

آیا ورج خواب کے ادیار جانی - جس لائی ہے پرور کا رات کانی

جیڑھے زلیخا حضرت یوسف کوں اپنے دل دیاں ارداساں ستر و نیند کا اے تال اتھال شاعر دا قلم دکانیا جذبات کے
کتنے سچے عکس چھکیزا دسدے۔

میں ہاں اے دلبر اماند کتا ڈیے - ازل کے روز دکانیا باند کتا ڈی

میں ہاں اے دلبر اٹھی تسا ڈی - ازل کے روز دکانیا کٹھی تسا ڈی

میں ہاں اے دلبر اکلی تسا ڈی - ازل کے روز دکانیا رلی تسا ڈی ۷۲

گل محمد شیر دکانیا مجنون (۱۲۵۱ - ۱۲۱۵) :- لیلی مجنون کے عشقہ قصے کوں گل محمد شیر دکانیا نے عشقہ شاعر کا دا ایجا
دیں پوائے جہ لفظ لفظ ورج محبتاں کے چھول ابر کے ڈسدن۔ عشق کب ابھی اٹ چستی بجاہ ہے جیڑھی سب کجھ
سار سوا کر دیند کا ہے عشق کے جادو ورج کڑھیے لوگ اپنا سب کجھ ہار بندن۔
سو مجناں کوں عشق دا جادو لگا ہے - نیناں کے حال دا واقف خدا ہے

دل کوئی محرم راز کوئی ڈکھ سکھ دا بھئی وال میں بنڈا - ہمبر دا اے عذاب عاشق کوں کلیا اپنی تھی جان تے بھر گراں پوند

کوئی دانگے میڈے ہجور ناہیں - کوئی دانگے میڈے رنجور ناہیں

نیں ڈسد کوئی دکانیا در وندا اے - نانے کے جڑ کھ سکھ آن وندے

نیں کوئی میڈے ڈکھ در وندے - میڈے دل کے کدھ جڑ کوئی کندے ۷۳

سید اکبر شاہ - مہری بائی ۱۲۴۵/۱۸۵۸ء سرانجی زبان کے عشقہ داستان کی ادب و تبحر قصہ مہری بائی ایک دکھ مقام رکھتے۔ اسے عشقہ سے زرمیر قصہ سید اکبر شاہ کے اپنے ذہن کی پیداوار ہے۔ اس داستان و تبحر جذبات نگاری کے بہوں سر پہنے نمونے ملن۔ بائی و امیرب یک جنگی مہم سے و بکن گلدے تال و چھوڑے دارمان بائی و اباں کڈھ گھڈ چڑھدیاں مہری خان و ابائی پکڑنڈی کاڑھ۔ من توں نام خلا و اسات تال یک بھہر ادل اساکوں مارتے پچھے گھوڑے تے چڑھ۔ حال سترنڈی کا یار کوں پنوں و تین بھہر سبجوں و سن جاوندے رکھاں چھلے کج۔ لوکاں لیکھے جگ و سدا میں قیامت اوج

اسی تھے و تبحر جا جاتے عشق محبت دیاں درد سیرھاں رنڈیاں پن۔ مونجھ تے فراق کے ڈکھ بھونٹ سکھے کینی۔ جدائی نال بائی کے حال ظہیر پن۔ محبوب تیش سکھ سینیہ دی کوئی راہ کینی۔ و چھوڑے توں موت کے آزار بھلے گلن۔

کڈھ کلچہ بکیاں سیزراں چاک۔ کھیاں میں کاغذ جڑتے گا لھیں سب غمناک کھیاں لال گل و تبحر منہ تے اڈے خاک۔ ہور ناں ہر سیا جگ و تبحر جہیں میں ہلاک جگھ جگھ اندر روڈی اں ڈے ڈے بونے کوں طاق۔ اس و چھوڑے توں منگدی اں موت ڈے سچا پاک ۷۲

منشی برات علی - سسی پنوں ۱۳۵۶ء / ۱۱۹۲۷ء :- سسی پنوں دادا تے عشق و کا یک ایجھی الوکھڑی داستان ہے جس و تبحر و نیر نرندی سسی اپنے پنل کے پیرے چاتی تھل مارو کے پینڈے کھنڈی ڈسد کا ہے یک رات و کا پیر کا سسی کے و چھوڑے کوں۔ سرانجی زبان کے شاعران نے عشقہ شاعری دا سب توں زیادہ موضوع بنائے۔ منشی برات علی دی سسی دا یک بند ملاحظہ کرو۔

عشق ازار پوجا چنناں تار و پن ڈونڈیاں۔ میں منڈی تا نگھ بہوں سربار سہریاں بدیاں دیر پھیرن پھیرا کیتا گزر گیاں سٹھ صدیاں۔ اس امید براتا دل و تبحر یار گو لندی و کا اں درد رسیدہ لوگیں کوں فرقتاں رات ڈیماں ستینڈیاں رنڈیاں۔ سکھ جین بر باد تھی دینن تے غم کھڑے کے ڈکھئے دل کے بہان تھی دینن۔ منشی برات علی اسی و چوں یک ڈوہڑہ۔

شرق مقدم کر کے لایم کاٹ سکھانڈے نیڑا۔ عشق امن بر باد تھی ڈینن رات غماں دا بھیرا فرقت سمت ستایا آیادات ڈکھانڈے جیڑا۔ عشق کے درد رسیدہ کوں کیا ڈیسی موت نیڑا ۷۵

گل محمد چشتی (گاڈر نامہ) :- گل محمد چشتی دا عشقہ قصہ یک دعویٰ ننگر تے شہزادی کا محبت تے منی ہے دعویٰ شہزاد اٹھے دیے شہزادی کے کپڑیں نال آپ ہماگا جاہیں نرندا رنڈیاں ہی۔ گل محمد چشتی نے اس قصہ و تبحر محبت کے اظہار دیاں عجیب و غریب راہیں کڈھجی۔

و تبحر خدمت ہر نوڑھی تر دپا۔ بنہ سب تے چھایا۔ دسوں گوناں گون نرندا قصہ درد سیا پا و تبحر خدمت پر شاک کے آکھے عاشق ہتہ تہہ۔ تال میڈا ونا ہر وڈ میں تاجا ونا۔ ۷۶

انھیں عشقہ مشوریاں لکھنے کے علاوہ بے شمار شعراء نے منظم داستان لکھیں۔ پراساں انھیں صرف نمونے طور سے کہ ایک داستان واقفیت شاعری کے ضمن و توجیح مختصر ذکر کرتے۔ بن انھیں شعراء کی طرف آندے ہیں جنہاں سرانگینی زبان کی عشقہ شاعری و توجیح چنگی چونکہ شہرت حاصل کیتی اے۔ انھیں و توجیح کچھناں پہلے صوفیانہ شاعری کے حوالے نال آچکن۔ ایجھ شعراء نے صوفیانہ شاعری کے علاوہ رومانوی سے عشقہ شاعری کی کیتی ہے۔ اس پہلے و توجیح ڈوں مہاندے نال علی حیدر ملتانئی سے حضرت خواجہ غلام فرید مین۔ علی حیدر ملتانئی بنیادی طور سے کہ صوفی شاعر مین مگر علی حیدر دے ڈوہڑیاں تے سہی حرفیاں و توجیح عشقہ مضامین کی موجود مین۔ انھیں علی حیدر دے محبوب صرف کہ استعارہ کہینی بلکہ جنیدا جاگدا انانی ہوتا ہے۔

تق قسم میوں تیدڑی اے مین اکھیں نہ سونہ نہ کھاونی آل

منہ سراک نہ ڈنڈ مسی نہ میں کب پاونی آل

سب سیالیں جھ کھڈن نیور نہ چھٹکا ونی آل

حیدر رائجن ماہی باجھوں میلرا وئیں نڈوانی آل ۷۷

نوروز :- میاں محمد بخش نوروز سرانگینی زبان دے گنڑیے چنڑیے مہاندے شعراء و چوں کہ مین۔ آپ حضرت خواجہ فرید کے ہمہر تے صحبت یافتہ مین۔ نوروز عبد فریدی دے او پہلے نمائندہ شاعر مین جنہاں لہر تون نکل تے خالص رومانوی اور عشقہ شاعری کوں اختیار کیتا۔ انھیں دے محبوب کوئی خیالی تے تصوراتی محبوب کہینی بلکہ اس دے ویب دوسرے دان اے۔ نوروز دی شاعری دا خلعت تے خارجیت دے وڈے سوہنے ملاپ دا نمونہ اے۔ انھیں دے اظہار دا رنگ سب شاعران توں دکھرا ہے۔

ایں دل درداں مو بھاری ڈو شتابی کوئی دا بھجو

ککھی بھو گیم لہیاں دیا۔ کیتی چاتم جیساں دیا

تیکوں ہے نطقہ رتیاں دیا تاں چوری خط لکھا بھجو ۷۸

نوروز دی کہ پہنی کافی و توجیح محبوب کوں خط لکھن دے مفرن ا توجیح کوئی نقطے پیدا کیتے گن۔ اے انداز پہلی داری سرانگینی شاعری و توجیح ملدے۔

تمتی مین کیا لکھے کاغذ۔ میں کئی بھیسے ایجھے کاغذ

کتو پیارا غم نریاں کوں۔ کیوں ماری رلیاں کوں

کتو پرزے تر نریاں کوں۔ بڑیکھے کاتب کئے کاغذ

اے دل کوں درد ہے یارا۔ لکھاں بے حال گل سارا

بھقی اونرم دل پیارا۔ جیکر سارا پرے کاغذ ۷۹

نوروز دیاں کانیاں بک مٹھی مٹھی درد دیا کنگ نال رچیاں ہریاں گلن۔ اتھاں عشق دیا پیڑ وچ تر تباں
کے سوادے ڈوس ملدن۔

میڈے من بھا گیا سانول - تے لوں لوں دھاں گیا سانول

ڈمٹم گھنڈ کھول رخارے - گئے بھاں نین متوارے

نہ کئی پئی سدھو کیے وارے - انیویں کڈھو ہاں گیا سانول

بیٹھا بک لمحہ سنگت وچ - تقیم حیران صورت وچ

گدھس من مومہ مورت وچ - نہ کر ہوں ہاں گیا سانول ۸۰

نوروز ڈوہڑے دیا صفت دا بہوں وڈا شاعر ہے۔ اوڈے اکثر ڈوہڑے عشقہ معنیاں نال مرصع ہن۔

بک لوکاں کے تا نگھ نکھیڑے بیا برسوں دیاں بھاہیں بلیاں

سڑ گیا بدن سڑیے واسے سئے بک ہراڑاں جھلیاں

یار نہ آن سہایاں اصلوں شہر اساڈے دیاں گلیاں

دیندیں منت کرندیں تھک گیاں روز پیریں دیاں تلیاں ۸۱

مخدوم الملک سید :- مخدوم شمس الدین سید اردو فارسی تے سراہیکی زبان وچ شاعری کرندے ہن پاپ

دیاں کانیاں وچ ساڈگی۔ محاسن - پختگی تے عشق دیا وارفتگی ملدے ہے۔ کانیاں وچ حزن و ملال دا رنگ ڈاؤھا

گھاتا ہے اکثر کانیاں دیا ردین " سائیں " ہے۔

نہ کیوں مل ملاپ سائیں - سے دل رنجاوٹن پاپ سائیں

تھی بے پروا بھینڈا ہیں - دھگنڈا شونج ایندا ہیں

نہ ظلم کراں توں دیندا ہیں - تیدے کھا گئے ہن سہاپ سائیں ۸۲

سید دیا بک پئی کانیاں وچ عشق دیا واردات تے اوڈیاں ڈاتاں۔ ڈکھ سونگاتاں دا ذکر وڈے درد و انداز

وچ کیتا گے۔ ایہ سید دیا شاعری دا مخصوص رنگ ہے۔

تیدے عشق رو دیا رنج سائیں۔ گے جوڑ خوشی سے بھج سائیں

جیسے ڈینہہ میں اکھیاں لایاں ہم۔ گیاں خورشیاں بے نکھایاں ہم

بھج مو بھجاں گل کول لایاں ہم۔ گئی اس دن دیا دھج وچ سائیں ۸۳

کمال خان گلوسی :- کمال خان گلوسی دیاں کانیاں وچ زبان دیا ساڈگی تے جذبات دیا پھلی پھلی آہنج

پاتی دیندی ہے ہیر فرات تے اشتکار کمال خاں دیا کانیاں کے خاص موضوع ہن۔ زبان اتنی نھری ہونے

ہے جو اجوکی لکدی ہے

تیدے ماجھو دلبر اول بے ترارے۔ ڈینہہ رات ڈھولنا تیدا اشتکار ۱۷

کیکول و پنج شانوائں میں درداں دیاں گالھیں۔ من غم ہزاراں جیرا بن خواراے
 واہ واہ پیارے آپر لٹان کیتو۔ تیدے باجھو ڈسدا جگ و صول اندھراے
 ابرو تیخ اکھیال ٹرگاں تیر کاری۔ کیتا خون یارا کچلے دی دھار اے م ۸
 دیوان خوشدل :- دیوان خوشدل ڈوہڑے کے بادشاہ من۔ آپ دے ڈوہڑے ڈول ترے ڈوہڑے
 شمار تھیندن۔ آپ داسارا نکلام عشیقہ تے فراتیہ ہے۔

کر کر تا نگھاں تا نگھ رہی میڈے یار نہ انگ سرھایا
 سیاں کنھال طعنے ڈیون ہجر اسال واہ تاپا
 بھانگے بھاگ نہ ہالی اسادے اودرن جیرن اجایا

ہجریں عمر نزاری خوشدل یار نہ پھیرا پایا ۱۵

غلام حسن بیلوی :- اللہ بخش خادم انھال شعرا و ترح گزرنیدن جھال دا نکلام ۱۰ ج دی انویں چنڈا پے آپ
 دے نکلام و ترح بیوں سوز و گداز ہے خادم کے دھوڑے کول وڈی شہرت حاصل تھی اے۔ آپ ویاں کانیاں
 و ترح حسن تے عشق ویاں چارھیاں چہر لیاں گالھیں بھدین۔

اینویں یار دی خادم رہاں۔ درسن کراں قدسیں ڈھیاں
 ناں غم جدا آئی کے سہاں۔ سانگے بنسن وارے وٹن

خادم کے دھوڑے وچوں بک بند

ز زار رو دایا تیدے من اویڑے۔ چالیو نگیاں سیاں کردیاں روز کبھیرے

لایم پیت سکھاں کول اٹا پنے مل بھیرے۔ تیس بن نہیں درون میں جس خادم بھیرے ۱۶

امیر حیدر میرن :- سید امیر حیدر میرن دی شاعری اگرچہ عاشقانہ ہے لیکن معرفت دا رنگ گدھی ہر لیا ہے خاص
 طور تے آپ ویاں سہی حرفیاں عشیقہ جذبات کے اظہار و ترح انھال شاعری کول انکوں من۔ مجاز تے حقیقت
 دی سنگت نکلام و ترح گہرا لیا۔ اثر آفرینی تے سوز و گداز پیدا کر ڈیندی ہے۔ امیر حیدر میرن کے پچھلے ڈوہڑے
 ہیرتے سہی حرفیاں سرا لگی زبان دی رومانوی تے عشیقہ شاعری و ترح بک مل ہانگا اخانہ من۔ میرن غم کول
 زندگی دی سب کول وڈی گوجھی سمجھدن۔ امیر حیدر میرن دا بک ڈوہڑے۔

غم الم سہم کنوں مکھ موڑ نہ بندہ کیوں جردم جیویں
 سردی گرمی سنٹی نرمی ڈیکھ نہ مول مو بھیریں جردم جیویں
 تلخی ترشی تنگی سنٹی نال سدا خوش بھیریں جردم جیویں

صبر دا جام حقیقی میرن شہد شکر کر بیویں جردم جیویں ۱۷

امیر حیدر ویاں سہی حرفیاں کراں درد و پیٹھے کے طور تے پڑھ کے ڈھن۔ انھال و ترح اتا درد تے اثر ہے

الغ آدیڑے من بجا میرے میرا باجو تیزے دل بکدا اے
 کرو انگن پھیرا۔ اکھیں وچ دیرہ تیزے راہ میرا جی دکدا اے
 کھٹی کاری نیناں مارن بھائی بھیناں میں چایا منہاں سر بکدا اے
 میرن سولاں گھیری بسن وارے وری ٹوکھی کانگ میڈی کون لکھدا اے
 ج جل گئی جل بل گئی میڈی کل گئی زلفاں کالیاں تول
 تیزے نین کاے کالیاں نوکال واے من کئی انخال توالیاں تول
 پری صور سجھونا منظور سجھو جنپیل چور سجھو بندے چالیاں تول
 میرن مٹھی لوی لبرے نال لوی و نجاں اولی گھولی مٹھیاں گالیاں تول ۸۸

سید مبارک شاہ :- سید مبارک شاہ احمد پوری نے کافی سارے باراں ماہ ڈوہڑے۔ کانیاں تے سی حرفیاں
 یکھن۔ بنیادی طور تے آپ ڈوہڑے دے شاعر من۔ آپ دے عشقیہ ڈوہڑے شعریت نال بھرئیے ہوئے من
 انخال دا سراپلی ادب وچ چنگا جو کھا مقام بندے
 بھیری دڑی مفت ڈکڑے یار زمانہ کیتا میں کیا کیتا — میں تلیاں دی خاک تھیم اگوں بھانہ کیتا میں کیا کیتا
 اپنی طرفوں پوری کیتم ماہی بھانہ کیتا میں کیا کیتا — ظالم یار مبارک شاہ کجھ خون خدانہ کیتا میں کیا کیتا
 مبارک شاہ کون زبان تے بیان تے ہوں قدرت حاصل ہے ادبک ہک کانفہ کول کئی کئی معنی وچ اتھال
 کرنین انخال دے ایجھے ڈھیر سارے ڈوہڑے ملن۔

پیت پریت کول توڑ بھیاں بے تیں جنڈی سردی — عشق بیمار کول ہے دیدار نہ حکمت کرمی سردی
 سر قربان کر لیاں بانڈی تسم ہے یار دے سردی — دلبر باجو مبارک شاہ نیں ہرگز میڈی سردی ۸۹

جان محمد گداز :- جان محمد گداز دادور سراپلی زبان دی عشقیہ تے رومانوی شاعری دے طرز وچ دادور اے۔
 حفت خواجہ فرید۔ نوروز تے خرم بجا و پوری جیے شاعر نگر و نمن دے کالات ڈکھنڈے بے من۔ گداز نے
 ڈوہڑے۔ بارہ ماہ۔ سی حرفیاں تے کانیاں کھو تے اپنی حیثیت کول نہ حرف تسلیم کرایا بلکہ عشقیہ شاعری وچ ہک
 نو لیکازنگ جایا۔ کلام اوج روانگی تے فنی بختگی گداز دی خاص سبھاں ہے۔ سی حرفی ملاحظہ کرو۔
 الف آب اب اب بھل گئی جڈاں مشت پڑھیاں پٹیاں میں — مکتب جھوڑ مہرب داراہ گدوم ہتھ پٹیاں گل وچ گٹیاں میں
 آبا آباتے آبا پڑھانا میں سمجھ پٹیاں مشت دیاں پٹیاں میں — جان مٹھا پٹیاں کیوں پڑھاں جیرھی روز میناق دکھیاں میں
 گداز دے بارہ ماہ دا ایک بند۔ کلام پڑھ تے طبیعت کول مو جھو گھیر دیندی ہے۔

بھگان پھلا پھول سب سنگیاں گیاں بگزار — سنے سر ہندیاں سانولیاں گوریاں سہاوان ہار
 بو چھین پتوں پلڑے ہرک رھجائے یار — ہک میں گدازن ماندی آں ڈومون تھیم بے زار

گداز کے عشقہ ڈوہڑے دی ڈاڈ سے پرتاثرین - او اکثر سسی کے حوائے نال اپنی گال کرنین -

سسی بیج سہانہ ڈٹھی نہ لدھس سکھ سہناں کے

نہ گال کتوسسی نال نیل کے نہ نال لگائیں ہاں کے

کیچ دی راہیں بانہ اولارے چدی پیراٹھانڈے

یار گداز نیل کے سانگے ونج کیتے پنڈھ تھلاں کے ۹۵

خرم بھاو لپوری :- مولانا لفر الدین خرم بھاو لپوری حضرت خواجہ فرید کے بعد عشقہ شاعری کے ڈوجھے وڈے شاعر
ہن۔ آپ دا کلام ٹیٹھ زبان دی جس وس تے بیان دی لطافت تے رنگینی دا بہترین نمونہ ہے۔ خرم کے کلام وچ
روزمرہ تشبیہات - محاورے تے ضرب المثل دا ایڈی مہارت نال استعمال ملدے جو سرائیکی دا بیاگوئی شاعر
انیدی مثال پیش کر سگدا۔ اے حرف خرم دا حصہ ہے۔ پیار محبت دیاں گالھیں دی اوہوں نے وچ کرنین
جیویں دو بدو گالھیں پیا تھن دیاں ہون۔ مہرے نثر دے انداز تے مکالمے کے انداز وچ وڈے موثر
ثابت تھن۔

پنل آلد آپاروں - رل مل یار گزاروں

کاوڑ کول لاڈ لوؤں تیلیاں تے ہاں پتے چا ماروں

رومان خرم دی شاعری دا سب توں وڈا منظر ہے۔ اوندی اکھ حسن سنگار دی گوی ہے۔ جمالیاتی ادراک خرم دی
شاعری کول تک نواں اسلوب مطلقا کرنی دے۔ اس طرح اے موسماں دی شاعری بن گئی اور حقیقت حسن نال
مشق دے گانڈھے جوڑتے خرم اپنی شاعری دا کوٹ اسرنین۔

اے ایو نیگر کھل جو بائی کھڑی ہے - چٹے ڈینہ کے چندر چڑھالی کھڑی ہے

خرم نے عشقہ شاعری وچ اپنا پنج دگ بنائے۔ اوندی فکر راستہ انسانی روح اتج نیکے غم دی محو ک
اچوں تھی کے ٹکھدے۔ اوندے شعر درد کے پھکڑی سول دیاں منہ بولیندیاں تقریراں ہون۔

تھت جو میں تے کاوڑی - گھر تو تھ کھل دی آوڑی

جالتس جو ہے بے پاوڑی - جو وس گگن گئی رت روا

اس شاعری وچ فراق دی بھاوی ہے تے وصال دی آس دی - جذبات نگاری وچ خرم بھاو لپوری
کول بیوں قدرت حاصل ہے۔

کھٹے بے ہیں یار کے نازاں کے - بنس رہ گئے ہریش نازاں کے

میں دانگ لگی نال کل پووی - ساڈے سولاں دی سدھول پووی

ایو پتھر ہاں جو ڈل پووی - سن کوکاں سوز کے سازاں دے

خرم محبوب کول بے وفائی کے انا بھے دی ڈنن تاں دھائیں دی اڈٹ وچ - وصال تے قرب دی آرزو

کرنیدان تال ہک دسبھی رکھو رکھاؤتے سلیقے نال -

الذہنہ بھی مجھوں دے - سبج برود ورج نہ رول دے

جتنی سول دے جتنی پیا تا - نہیں اتھو کے دم ماراں دیا جا

اکھیں اگوں پیا دس سدا - بھانویں بول یا نہ بول دے ۹۱

سرائیکی زبان دیا شاعری دا اے دور خالص رومانوی تے عشقیہ شاعری دا دور ہے تقریباً تمام اصناف ورج شعرا نے اپنے فن دے کمال دکھائے - ہن تیں آساں جہاں نائندہ شعرا دا تذکرہ کیتے - اہمیاں دے علاوہ کئی بڑے شاعراں نے وی عشقیہ شاعری ورج کافی ناں کائے - اہمیاں ورج جڈن ملتانہی - محمد امین عاشق - محمد بخش ہمدن بھاد پوری - گل محمد فائق - سخی امیر - عاصی پیر بخش - صاحب مبارک پوری تے بڑورد دے ناں قابل ذکر ہن - مختصر نمونہ اہمیاں پیش ہے -

جڈن ملتانہی :-

خطا میں درج کیرھی دلبر - دلوں ساکوں بھلا یو کیروں

تیدے کارن ہاں دیوانی - خلق ساری ہے حیرانی - ڈر کھا کھڑا او دل جانی - اکھیں سکدیاں سکالو کیروں

چو طرخی دید ہر پاسے - طلب دیدار ورج پاسے - نفیس نگ چھپ تریں کر پاسے - خیا لے ساکوں ڈلا یو کیروں

سکا میکوں نہ تریں ماہی - لبوں تے جڈ میڈی آئی - توڑیں جڈن ہے سدا لئی - نہ دامن نال لا یو کیروں ۹۲

محمد امین عاشق :-

۲ کافی ۲

بھل ہار سنگار گیسے - جان ڈکھڑا نینہ لیسے

نت پھر دیاں میل کچلی - سبج برود ورج پھراں اکیلی - تھئی دشمن سنگ سبلی - اپنا قسمت عشق ڈر تے

بن یار آرام نہ آوے - جڈ سولاں وات سہاوے - سب عشق قرار نہ بھاد دے ایو در در فراق بھوے ۹۳

آ یار تے حال دنڈا نراں - پہر ڈکھڑے حاف ساراں - کجھ درد کنوں سکھ پانواں بن عاشق شان و بھوسے

۲ کافی ۲

عاصی پیر بخش :-

دل بجز دل درد کو کیندکا ہے - سسے ٹھڈے ساہ بھرنیکا ہے

آوس کول تے سٹ گھت دوری - کھیا یار تیدے بھجوری

جالیں دور تریں کر مغروری - زاری یار دے پیش نہ ویندکا ہے ۹۴

۲ کافی ۲

سخی امیر -

سیاں دلدار کول اگھر توڑے ہک وار بوسے ہا

وفا میڈی کول توڑے ہا نہ ڈر بوسے روز بوسے ہا

اینویں سکدی رہاں نہ میں - کلبھی اصولوں بہاں نہ میں
 جدائی پل سبھاں نہ میں - مفسر دی گال چوسے ہا
 کرے نہ خوش و قیماں کولں - بھلاوے نہ غریباں کولں
 ودی روزدی فیجاں کولں - اندر میڈے کولں بھوسے ہا ۹۵

گل محمد فائق -

دلدار دلداری کرو - بڑکھیاں دی غم خواری کرو
 ایڈی نہ ہن خواری کرو - چا دور بیاری کرو
 سنگیاں دی ٹولی بک طرف - خلقت دی بولی بک طرف
 دل کئی بھولی بک طرف - بک دی طرف داری کرو ۹۶

صابر مبارک پوری -

جانیاں رات رہ پوساگا خدا ملی اے
 متاں دل نہ نکروں جنڈری پرانی اے
 من گھن دے من گھن تک پواتھائیں - تیسے خدا دی سکدیاں میں جاہیں
 لوں لوں اساڈی بڑینڈی دعائیں - متاں منیاں ہم بیہیں بھائی اے
 جدی پنل سے تیزی ملی ہاں - سک لاتے سینے جنٹھیں ملی ہاں
 کھساں دیاں ہماں میں بے ملی ہاں - رب جاننڈرا ہے جبرہی میں بھائی اے ۹۷

پیر درد -

بڑکھیو تھئی دلبر دا دل اڑوی اڑوی اڑ گئی
 بن سودا من یار سے درتے کھڑی کھڑی کھڑ گئی
 عشق آرام قرار خوشی بنت لڑوی لڑوی لڑ گئی
 ایسا پر درد دی سنت بھیری سڑی سڑی سڑ گئی ۹۸

مزاجیہ شاعری :- سرانجی زبان دی شاعری دا دوا حصہ مذہبی - صوفیانہ تے عقیدے مگر گول پھول نال
پتہ مگدے - جو شاعراں نے طنز و مزاح کول دی اکثر اپنی شاعری دا موضوع بنڑاے - اول تاں سرانجی لوک شاعری
وتج مزاجیہ رنگ بہوں مددے کجھ اصناف تاں بالکل طنز و مزاح کہتے ہی مخصوص ہن - جیویں جو بک صنف ہے
ساون ماکھوں یا لڑھاؤ' ایس صنف ووج ہمیشہ مزاجیہ تے ہنر لیکھ شاعری کہتی ویندی ہے -

ساون ماکھوں ساون ماکھوں لڑھکے اے نی اک

چا گھنٹاں میں پڑتری کب گھنٹاں تک

ساون ماکھوں ساون ماکھوں لڑھکے اے نی دنگ

نڈھرا نڈھرا یار لدمو سے دتے بیٹھا کھکھ - ۹۹

لوک شاعری دی بک ہی مقبول صنف چھلا ہے ایس ووج گھٹ ودھ پول سنجیدہ ہونڈن - زیادہ تر گیت مزاجیہ تے طنزیہ
مدن - ایندی وڈی وج اے ہے کہ اصناف خوشیا دے موقع تے کجیاں ویندن - منگراں یا جمنراں ہر دے تاں
کجیاں ووج اصناف مزاجیہ ہولاں نال خوشیاں پوریاں کتیاں ویندن - مزاجیہ لوک چھلے دے پول بڑیکھو -

چھلا کھو دی ونگری - بجھی پنیر دی جگھری

چھلا کھو دے کھاڈے - مزیں پنیر دے ڈاڈے - جیون جران اسارے

چھلا اولوں گھولوں - پے بڑھا بھولوں - نیگر نواں گھولوں ۱۰۰

اگر مرد جھرا وج چھلا گا دن تاں اکثر ٹاکی زال کول چھلے دا موضوع سبزیندن -

چھلا نیلی تنگری - رن بیٹھی وگری

جیویں چھتی گدڑی

جھر دے ہولاں ووج اکثر طنز تے مزاح ہونڈے

میڈا چن سا تا اینویں نیں کرنیڈا

ٹھلی ٹھلی بیڑی ووج موری دی وال آے - تیڈے گھرنی آنڈی میں تیڈی لڑاکی زالی آے

ٹھلی ٹھلی بیڑی ووج ساوے دھاگے - تیڈے گھرنی آنڈی تیڈے کتے بھاگے ۱۰۱

بکروا لیس دے کئی گیت ، پہا کے - سہرے مزاجیہ طنزیہ تے ہنر لیکھ شاعری تے مہنی ہونڈن - اصناف دا مقصد
کھل ہس تے بک بے دا دل پر چاؤن ہونڈے - پہا کے تاں صرف زلازلیں مزاجیہ شاعری واسطے ہی مخصوص
تھی گن - جیوں ووج شادی بیاہ دے موقع تے زینائیاں پنج پنک اوج بک بے کول دن دن دے
الانچھ بڑیندن - بکروا لیس دے گیت دا بک لڑا بکیر - ایس ووج بکروا ل مال جہر نیندن ہن وقت گزردن
کہتے بک بے کول مزاجیہ جو بال پول سبزیندن -

لوہی ہو — کھودا پیلا
تے حدتے تھیواں تیکوں کیتاں چا گھیلیا

لوہی ہو — کوئی گندی نساہ اے

تے گوڑیاں تیں گھگھی رن پیکیں تیار اے ۱۹۲

مزاجیہ لوک شاعری کے علاوہ سرائیکی زبان دے کئی شعراء نے مزاجیہ تے طنزیہ شاعری کول اختیار کیتے۔ انھن وچ اکثر ایجھے شعراء ہن جنھن مشقہ شاعری وچ وی داوڑی شہرت حاصل کیتی ہے۔ کجھ شاعر ایجھے وی ہن جنھن دا بنیادی شاعری اظہار مزاجیہ کینی۔ پر کتھا میں کتھا میں ایجھے اشعار ضرور ملدن جنھوں طنز و مزاج لکھدے۔ مرانا لطف علی رائے جی جنھن دے قصبے سیف الملک وچ رنگائی عورت دے رنگ روپ دے دل دا نقشہ پھینکدیں ہوئیں ہوں ہتھکھے طنز تے مزاج توں کم گدھے۔ او آبدن کہ اول حسنیہ دامنہ کنای کنوں دہا ہی۔ ناساں کھالی تے ڈین ڈکھالی ڈینڈی ہی پر شہزادے دے وصال سیتے کتھی اگھالی ہئی۔

ہئی بد حال جھانی کانی رنگانی منہ کالی - بسربد دل تدار گناں وات عظیم کنای

بہینی گرم دوکان دے بس پرکب ناس کھالی - ڈیکھ ڈراکل ڈنڈاوندے خود تھیرے نجل ڈنڈالی

من دسلاں دا ہار گلے وچ ڈیوے ڈائن ڈکھالی - ہر گاہن تے زبور با محوں پھردی کوتل خالی

تھی عاشق شہزادے تے بہ ہوں کرے ذوالحالی - او جھی کو جھی کئی کالی کان وصال ابا ہی ۱۹۳

لطف علی دے علاوہ مخدوم محمد بخش نے وی اپنی شاہ سیل وچ ایں رنگائی دے رنگ روپ دے ڈرے کھوادیں

نقشہ بدھن - حمل خان لغاری عاشقانہ تے صوفیانہ شاعری وچ بہوں اچا مقام رکھدن - حمل خان دے کلام دا

کب حدہ طنزیہ تے مزاجیہ وی ہے۔ انھن اپنے کلام وچ بے عمل مولویاں - بے کار ننگراں - جھگڑالو لوکاں

دے علاوہ خود اپنی ذات کول وی طنز و مزاج دا نشانہ بنائے۔ ایں طنزیہ شاعری وچ اول دور دے معاشرتی

اندر تے تفادات وی عکاسی ملدی ہے۔ حمل خان لغاری کب واری اپنے کب سنگتی وڈیرے میر شہناز

دے گھر مہان تھے۔ نوکراں نے انھن دے گھرے کول رات ماگھا پھانہ سیا۔ سربے مین زبان نے

مہان وی غیریت پچھی تاں حمل خان لغاری فی البدیہ اے شعر پڑھیا۔

کوٹ وچ جو کوڑ ڈھٹھ سے سربینہ کنوں بھی ڈورا

اگل لاتے کوئی اکھ انیسوں نہ تے لکھن مرمی گھوڑا ۱۹۴

کب چنگے مزاج نگار وی سب توں وڈی سببان اے ہے کہ او اپنی ذات دیاں کمزوریاں تے کھل تے طنز

کرنیدے۔ اپنے آپ کول مزاج دا موضوع بنزیدے۔ خود اپنی ذات دے باہروں نکل تے خود تے کھل

ہوں او کھا ہے۔ حمل خان اپنے عشق کول وی نہیں بخشیدے۔ راتیں کول رحال وی تا گھوڑے کتے

جھکوا دن دا بیان ڈیکھو۔

درد فراق نگر کر فوجاں جان جگر و بچ بختے - ساکرات کھڑا سُرکاں دلبر سے دُر آتے
 بڑیکھ میوں دروازے اتے کھڑے کوکارن کتے - تنھاں کتیاں توں تربان صل جنھاں دست جگانے سکتے
 کجھ لوکاں دی عادت ہونڈی ہے کہ ہر ویے منہ سے تریڈھیاں پائی رہنڈن - حق سمائے نال ہوں بھول لڑن انھاں
 دیشور ہونڈے - صل خاں ایجھے لوکاں کوں اپنے طنز و امر موزع بنڑیے -
 کجھ کھڑیاں دی عادت ایہہ جربھیٹاں برتھ سنجائی - آڑے پارے نال عداوت بیٹھاں جنگ جیائی
 کم کار و بن بازار بڑوں دل آون رات دھائی - ہے جو صل آکھے انھاں لوٹھاں لج دھائی
 صل خان لغاری ایجھے مولیاں کوں دی طنز و مزاج دالتانہ بنڑینڈن - جیڑے صل خلق خدا کوں مذہب
 دے نال تے اپنی طے دی خاطر لئینڈن اہوت دنیا دی لایج دے لوچھتے کردار توں زیادہ گفتار دے
 نازی ہونڈن -

کرکر مے ملک ٹھوئی کوڑاں دا تھیرن قاضی - مچھاں مچھ مکر دے کیتے جوڑ بیٹھوں ہم بازی
 نہ کوئی تیکوں عشق اللہ دانہ کوئی موزع مجازی - قلب کیشوئی نال کفر دے منہ و بچ سک نازی
 جوانی کجھ بھانویں آئی کار ہے - جیڑھی سدھ بڑتیں بغیر ڈھل وینڈکا ہے - صل خاں اپنے نینگرپ کوں
 مخاطب کرتے آون - جو ہے دے جون آں پرانی سنگت نخطے و بچ مچھوڑ گئیوں - ہڈناس - بڈنوال
 سب کجھ اساکوں مچھوڑ گن - ہن تال سمین ڈی چا چا مانا سرتے الوینڈن
 ہے دے جون جاڑ کتوئی مچھوڑا کرتیں مچھوڑ گئیوں - جاتم مجلس توڑ تائی پر یار پرانی توڑ گئیوں
 صورت سرہنی سمورکی نیشوئی ڈانھاں بڈن اکور گئیوں - کالے کڈھو کلور کیشوئی اچھے وال و کوڑ گئیوں
 ہر کوئی آکھے چا چا مانا جٹ اہا بھی جوڑ گئیوں -

صل خان لغاری دی آوارے نینگراں تے اکھی ہوئی نظم طنز و مزاج دا بہترین نمونہ ہے - ایجھے فوجاں جوڑنگے
 نیکے پاتے - ٹول بنڑائی بے مقصد بنڑاں و بچ پھر دے رنڈن - اتر جھلچھن و بچ نین آندکا تر بڑ دھیر
 تے کھجے خالی ہونڈن - ایجھے نینگراں کوں اتر گھروں پونے پونڈن - ایجھے بے کار نینگریں کوں صل خاں
 دے طنز دی سانگ تے چڑھا بڑیکھو - کجھ مہرے پیش ہن -

بڈنگی ٹور تے بڈنگا پٹکا - پھیں پنج چھی ٹھلے - اتر شاگر نال شہر و بچ ٹور کرن کرٹے
 سارا بڈینہ گھیاں و بچ گھدے دل و دل ڈیوں ویے - مکھ روپے کوڑ کرن تے گھوڑ و بچ کھڑ ٹھلے
 گھم گھم تے گھر آون سانجھی پیہ مول نہ پلے - اگرن آکھن کیا کھٹ آيو واری وات نہ وے
 زالاں اگوں زور سے ڈاڈھیاں کھونڈ مرنیدیاں کھلے - منساں کرکر ما مچھوڑینڈی اکھو اکھو اکھیاں کھلے
 گھوڑ و بچ کھلا نجا باہر شیر بہادر بے - صل جنھاں گھر حال اہر سو آکھو کیوں گھر بے ۱۵۵

۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی کے بعد انھوں نے علاقوں و تاج انگریزی تہذیب کے اثرات پھیلنے شروع تھے گئے ہیں
نویں نسل ذرا جلدی فرنگی تہذیب توں متاثر تھیوں گئی تالی امداد دی اس تبدیلی نے روایت پسند لوگوں کوں کاؤر
بڑوائی۔ میں کہتے ہوں دور دی طنزیہ مزاحیہ شاعری دا موضوع اکثر اسے ایجے نینگرن جیڑھے پڑائیاں
قدراں توں واقف کینی۔

حسین ویدر :- تحصیل قنبر ضلع لاڑکانہ کے رہن والے شاعر ہیں۔ آپ نے کانیاں۔ سہی حرنیاں کے
علاوہ طنزیہ مزاحیہ شاعری دی کہتی ہے۔ نئی بخش شاعری دی مشہور سہی دی ترمین کریدیں ہوں بے کار
تے کم چور لوگاں تے چوٹ کریدن۔ جیڑھے ادھار تے بڑھارے دی آن بان بنڑائی رکھن۔ سارا ڈینہ
ادارہ پھرن کھرن تے انھوں دا گزران ہے۔

پورھیاں کر کر پیٹ پلڈے نہ کوئی پیہ پائی۔ نہ کوئی دانہ دام گوندے وچ نہ کوئی ان چرکھائی
تنگھن کڈھ لنگھاون راتیں منہ تے پاندولائی۔ ان ادھار گزارن راتیں تالی بھی بے بجائی
ستوہاں گز سوائن چرنے قرض کینے جانی۔ پگڑ گھن ادھارے بدھن لٹیاں بچ نہ کائی
گھٹیاں گم گم آگھر وکھے او ڈولن رن رہائی ۱۵۶

حاجی ٹالپور۔ سندھ کے رہن والے بک سرائیکی شاعر گزرن۔ انھوں دی بہوں ساری مزاحیہ شاعری کہتی
ہے۔ اپنی بک نظم و تاج نینگراں کوں طنز و مزاح و لاشانہ بنڑیدن۔ سندھی تے سرائیکی علاقے کے لوک بہوں
روایت پسند ہیں۔ نویں نیشن۔ نویاں قدراں کوں اسے لوگ وڈی مشکل نال قبول کریدن۔ میں کہتے اکثر
مزاحیہ شاعراں نے نینگراں کے لباس۔ ٹور۔ کچاریاں۔ مچھاں تے نیشن وں طنز و مزاح دا موضوع بڑا
حاجی ٹالپور دے کجھ طنزیہ شعر ملاحظہ کرو۔

ڈنگلی لڑتے ٹھوٹی پکے ول ول بڑیکو بچھانواں۔ مچھاں مچھاں دیاں ٹوپ نڈن تے واٹ پیاں کھاواں
جنگ سڑیدے مڑے سور یہ گھر مرخو ماواں۔ حال مچھاں دا ایجھا حاجی بن تنھانڈیاں لاواں
علمی ملان جیڑھے چہڑے میتاں وچ بہ تے نویں نویں ملے گھر نڈے رہنڈن تے ملاناں کوں آپس وچ
ٹرنیدن۔ تمام صوفی شعراء کے طنز ملاوت دا موضوع بنین۔ انھوں دی دوکھی بڑکھا کے دی عبارت و غنڈ دی
کوڑ کائی۔ علم توں ناواقفیت۔ عمل توں دوری۔ لایح دی مہوری اتے بہوں سارے صوفی شعراء دا کلام
ملدے۔ مذہبی تے فقہی مسائل اتے شاعری کرن وکے شعراء نے دی اکثر اسے اکھ تے دینی مسائل متعلق کین
کہ شوہے ملاں لوگاں کوں دین دا صحیح علم نیں بڑیدے۔ میں کہتے انھوں دی درسی رسائل دی فورم سس
تھی ہے۔ این موضوع تے محضرت خواجہ فرید کے مہرے ڈیکو۔

ملاں میں نہیں کارے۔ شیوے نہ جاڑن یارے
 سمجھتی نہ بھیدا سرارے۔ ورنج کندے بھڑی تھو دڑیں۔ ۱۵۸
 مولوی گل محمد چشتی نے قصہ لیلیٰ مجنوں، "گادر نامہ"، "لقون نامہ" کے علاوہ "ملاں نامہ" سے "پیر نامہ" لکھتے ہیں بلکہ وہی
 طنزیہ سے مزاحیہ انداز اتح سبحان کرائی ہے۔ پیر نامہ ورنج اد کوڑ تہڑ دے کٹو پیراں کے کردار تو ایس
 پردہ چیدن :-

جیڑھی مریدنی سرے سلوٹی - پیلے پیر کر بندے بوٹی
 پیچھے مرید بھنڈے جھوٹی - ایچھے پیراں کھلے لاؤ
 بے پیر جوہن لکھتی - نہیں روا ڈیون بکرتی
 کتھہ آیات حدیث لکھتی - بھریاں جاہیں پھر کھراؤ ۱۵۹

پیریں دا اے رواج ہے کہ افضل کے فضل مریدیں کول دورہ کر بندن سے لول اتح مال ڈاندھاتے
 روک رقم اگر بندن - مولوی گل محمد چشتی ابدن -

نانگ دٹھو میں سور بلائیں - سب وڑ دندے اپنیاں جاہیں
 مرشد ہندے بریاں بلائیں - سفر کر بندے منگھ پوہ

میں پیر نامے کے علاوہ فقیر اکرم شاہ ماہی دا چھا "قصہ ملوانیاں" ملدے جندے ورنج مولویاں کول اپنا حلوہ بناؤں
 کتے سر سو جتن کر نیدا ڈسایا گے۔ کوئی مرے کوئی پر نیسے ملاں اپنے پیسے کھرے کرن جاڑون اور کفن دنن
 اچوں رقم کادن توں نہیں چکدے - ایس بند ورنج حلوے دی بارھوا ذکر ڈیکھو۔

گیا ملاں جو گھر لیا بنا یا - سوئی مدت کتوں حلوانی آیا
 کوئی عورت نیں ڈیندی ہے کئی - ٹٹھے دے واسطے رندیاں سے منی
 اگر نہیں کے گھر قفہ تھی دسے تان ملاں دی موز بنڑ بونڈی ہے - قصہ ملوانیاں توں بک ٹوٹا -

مرے جو آدمی گھر موناں دے - ہونڈی ہے علی گھر ملوانیاں دے
 آکھے وارث جازہ جلد پڑھو - آکھے ملاں پلاں اسقاط کر لو
 جازہ ٹھیک جز اسقاط ناہیں - سوا اسقاط معافی پاپ ناہیں
 کہے ملاں جرنہ اسقاط کرنا - جازہ دی اسان ہرگز نہ پڑھا
 اے شد شرع ورنج ہرگز نہ آیا - طھے دے واسطے ملاں بنڑ آیا
 ہویا لاچار ارمونن بچارا - لوکاں تو منگدا مبلغ ادھارا ۱۱۵

امیر حیدر میرن سرائیکی زبان کے ایک مہاندے شاعر ہن۔ آپ دیاں سی حرنیاں ڈورے تے قصہ پیر داہوں
 مشہور ہے امیر حیدر میرن نے طنزیہ و مزاحیہ شاعری دی کیتی ہے "قصہ کالی گوری" ورنج انکھان نے

کالی تے گوری زنائی د بھیرے کول خالص زلائوی زبان۔ محاوریاں روزمرہ اُلا بنھیں تے طعین نال گندھ جوڑ
تے تیار کیتے۔ ایں بھیرے د ادے وچ میرن ظاہری سنہاپ کول شفقت دی سنبان سمجھن والیاں تے
بھر پور طنز کرنین۔ سوہنے کو بھے سب رب دی پیدلوار میں۔ چنگا تے سوہنا ادھر چندے گن چنگے ہرول
کالی گوری تے کھو مکالے پیش میں۔

دماغ تڈا سے کالوساڑے نال گھس زئی۔ روز جہاڑے کھلے مارن پے سنان نے سس زئی
کالی بھین تین ورائیں کون کوئیے دس زئی۔ کول برابر آکھے کالو۔ سوئے دائل س زئی
ز۔ زبان دراز میں گوری پئی جہاڑے روکے۔ سس سنان بھر جانی رنجیو سورا موہ نہ دھوے
کالے وال تے کالاسرہ کال لغال نہ ہوکے۔ کالی مہی مول نہ ملیں کوڑی تل نہ پورے
س۔ سنبال الدون کالوتاں اورانی تھیریں۔ بڑکھو سونا ای رنگ اساڈا گھٹ زہر دا پیریں
بے جیا بے لہی موئی مہلی مول نہ جیریں۔ دنج سرکھا۔ ہیں دا کالو بھیروں لیمہ میں کیوں
ض۔ ضرور مرو لیس گوری ناکر ایڈا ماناں۔ ہر مہیں مرو بجا سوناں اندھا کو جھا کانا ۱۱۱
گئی جوانی آیا بڈھیا وقت ضیعت پڑنا۔ اتھال اتھال سوہناں لوہو جیڑھا اللہ دمن بھانڑاں
امیر حیدر میرن د ایں قصہ کالی گوری وچ پوں مارے مندے دی بیان کیتے گن۔ نظم دی زبان اکثر جیس تے
غیر معیاری تے بہت ہے۔ ایں طویل نظم توں علاوہ امیر حیدر میرن دی ہک نظم ردی دے موضوع تے دی
ملدی ہے۔ سراٹگی د اکثر وڈے شعرا دے روہی د حسن د قصدے پڑھین۔ حضرت خواجہ فرید سیس
نے تاں ردی د حسن کول اتنا سنگار تے پیش کیتے جو اوندی نظیر نہیں ملدی۔ پر میرن شاہ مزاجہ انداز وچ
ردی دا نقشہ ایں چھکدن۔

میرن شاہانگ امان

شالا پیش نہ آدے، کہیں کول ردی گندران

مگر شور اچو نہ کھارا۔ پانی کوڑا زہر الگارا

کرسے جگر کول یار اپارا۔ سزدا شگھ زباں۔ میرن شاہانگ امان

ہر دم دون مہو کال لڑی۔ سرتے کھاری اُکھتے مڈی

ہر کئی دے پئی تقدی۔ کتا کوچ مکان۔ میرن شاہانگ امان

جڈاں کہیں کول زحمت تھیرے۔ نیں حکیم جو ستھو بڈھیرے

نیت مرادے مے جیرے۔ نہ دادو تے نہ دربان

میرن شاہانگ امان ۱۱۲

اگو نخل تے میرن شاہ ایں نظم اتج بیوہ عورتیں دے معاشقیں۔ کول طنزیہ بیان کرنیدیں۔

حق کرنیدیاں تک کپنیدیاں - یار رکھنیدیاں تے لہج پلنیدیاں

اے کون ساں

میرن شاہانگ امان

امیر حیدر میرن نے بک مزاحیہ پڑھاری نامہ دی لکھیے۔ جیدے ورتج پڑھاری کے رقم اگورن کے ترے دکھائے
گن۔ بے مزاحیہ نظم سنن تے امیر آت بہارن پورن نے میرن شاہ کون مالیہ معاف کر دتا ہی تے کجھ انعام دی
ڈتا ہی۔

پڑھاری تخفیف کرن جتھ کھاون گالا مالا۔ - پنچھ تو نرس چا سفم رن واہ بھکتی واہ اچالا
گرو گو سائیں برہمن سیدارن کرن نہ نالا۔ - بیت نال الارے برہک رانی خان واسالا
جے دت کوئی نہ ڈبے انا نقدی چہر نرالا۔ - گھٹ جریب فریب سستی بھر جریب قدم اوکھالا
ڈول کڑیاں ہتھ تیدر کھن کر ڈیون گالیا مالیا۔ - کھر شور خراب انکارنی کر ڈیون وچرالا
چاہ بناں چا چاہی لکھن ہنری با جھول نالا۔ - میرن شاہ کجھ کورنہ اکھیا کون سن بخش والا
بے دت میں تے پت نہ آوے پھیر کر پڑتالا
۱۱۳

گامن کر ڈی کوٹ کر ڈر ملتان کے رہن کے بک مزاحیہ شاعر ہن۔ انہاں اپنے قبے کے بک ہندو دوکاندار جیدے
مل کے گھوڑے اتے مزاحیہ نظم لکھی۔ این نظم ورتج مزاح دی ہے تے شہریت دی ہے اد گھوڑے دا
سر اپا این پھیکندن

گھوڑا گدھا جیدے مل - کتے توں میں سکدا ہل
آگھوڑے دیاں دھماں پیاں - شہر بازاراں بٹے لیاں
خان کون تازیاں خبراں گیاں - اچھے لے پیا مقرر مقل
آڈ کیو گھوڑے دا زور - خواہ مخواہ مچا دے شور
تورنہ سکدا کچی ڈور - غصے کولوں مندا اجل
ڈر گھوڑے دی ڈکیو سائیں - کوہ کرے ڈینہہ لٹھے تائیں
جے مارن ڈے پورے اٹھائیں - ٹرے نہ مول کھڑے پڑ
۱۱۴

گامن کر ڈی سید امیر حیدر میرن کے علاوہ ڈرے کے مشہور شاعر میاں بخش نے دی بک قہہ کالی گوری لکھی۔ قہہ
مقررے لیکن ایندی زبان کافی سلجھی سولی معیاری تے قدرے سنجیدہ ہے۔ کجھ شعر ڈکیو۔
کون کے سبھا کے ساکوں سنن نالو کالی۔ - چاندنی رات سر ہانری کے ورتج کالی رات اندھاری
اساں کنویں شرمندہ سرتا توں لوہا کیا گے۔ - سیر جان دا گے کالو مول نہ تھندے بگے
تر بھاسنن الیو گوری نہ ہا لائن اھیلاں۔ - رنگ تان تیدا پھیر وانگول گدا ساوا پھیلا

رتیارت نہ مونسہ تیزے سے تو نہیں کریںھیلا۔ مان کر میں نمازا جایا تو نہیں بدھیں بیڑا ۱۱۵
 مولانا فقیر الدین خرم بہاولپوری داسرائیکی زبان دی شاعری ورتج ہیوں وڈا ہو کا سکے ہے سرداناوی سے عشقہ شاعری کے
 علاوہ آپ کے کلام ورتج طنز و مزاح و ایک وڈا حصہ ملدے۔ خرم سیں سرائیکی زبان کے پہلے شاعرین جنہاں
 مزاحیہ کافیاں ورتج وی اپنے محبوب کوں الدنہیے دیاں مٹھیاں مٹھیاں چونڈیاں پاتن۔ کافیاں دا اٹنا ہک خاص
 مزاج تے رنگ ہے۔ ایندے ورتج طنز و مزاج کوں خرم سیں نے وڈی صفائی تے مہارت نال سہاڑے
 خرم بہاولپوری دی زندگی مجلسی تے مددی و مددی گزری ہے آپ کے مزاج وی ظرافت تے زینتی نے کلام تے
 وی اثر پاتے بلکا ہکا طنز۔ گھٹی گھٹی چوٹ تے جھجدا جھجدا مسکار۔ انہاں دی طنزیہ و مزاحیہ شاعری وی
 سبھاں ہے۔

اساں سنواں ہک نہ ملیا

کھیسے دا پُر گنڈھ واپورا

محبوب من چلا تھی تے اٹیاں بے نیازیاں کے پر کے پا ویندے خرم نے کئی شعراں ورتج محبوب دی بے نیازی
 کوں اپنے طنز دا نشانہ بنراے۔

ویندیں ویندیں ترس جو ایس۔ لاش تھی تے پھیرا پائیس

دل بھولا بن تے آفریائیں۔ آرت مروا کیندا ہے

ہک پے شعرورتج آبدن۔

دل کے حکمرے جڈاں کھولاں۔ بن ویندے من مچلا ڈورا

او محبوب کوں صرف سہقہ بدھ تے سہدے میں کریندے بلکہ اوندے رویے تے طنز کریندے ڈردن

جھل کے پلا خوشیاں نہ کھا۔ ٹنڈر نے پیا تنگ نہ پیا

خرم تان پکاتاڑ گے۔ اچھی طرح تیں دل چاچاٹے

دھرتاں نہ کٹ پیا اجالی۔ اندھیاں کوں رنج کے راہ لا

ہک بی کافیا ورتج ڈول ڈول گاہیں ایس سنو ویندن۔

کیا تھی پوری اتھ آں پیس۔ دھجاں بڑ کھندا پیس کبیس

بڑ کھم ہزاراں تیں جیس۔ ایڈیاں دشتاں نہ بڑ کھا

خرم کوں جدائی کے درد توں زیادہ۔ سڑی روٹی کھاوے دا بڑ کھ کھاوی ویندے۔ محبوب کے وچھڑن نال اوکوں

چنگی پکی روٹی میں ملدی پئی

سڑیا سڑیا کچا پکھا

ماہی تیں بن ملد لولا

اپنے طنز سے ہتھوں خود کوں دی نہیں بخشیدے ۔

سر کوئی دل کوں ٹھکن والا
اوڑک ہے مل کھڑی مو کالا

خرم سیں بہوں حسن پرست ہیں۔ سنہڑپ جھٹال بڑے ہانگی تھی ویندے ہن۔ کب سوہنے پھونہر دی نفلت تے آہن
خرم تال اصلوں باؤں دا باؤں ہے ۔ نر حور کتھوں دب آئے زئی
انسان جو ہلیندے ادھر کپیدے ۔ بڑکھ آدے تال تقدیر کے ٹکڑے شروع کر ڈیندوں ۔ اپنی رادھی یادنی آندی۔

اپنیاں رادھیاں وتا چانویں ۔ کوڑے تے تقدیر کوں لانویں

سچ بچھریں تال توں خود ہانویں ۔ سچ پچ خود ہیں ڈا دا

کیا تھقا جو پنڈیں مندا آہوئی ۔ یا توں سوال کرنیدی ہٹ موئی

نہیں ڈیندا پر نہیں ڈیندا کوئی ۔ کوئی زور ہے تیڈی ما دا

رتیب ہمیشہ دھوڑے تے نکھڑے واسبب بنوں۔ رقیباں کوں خرم جا جاتے چھلکے چوکھے ترنڈکے ڈتن ۔

نویاں شویشیاں نت لیندے ہن ۔ بانساں کوں بھابھیں لا ڈیندے ہن

ایسے نطفے آن بکھندے ہن ۔ تیکوں تیڈی جا میکوں میڈی جا

لوگ طے دیے صورتاں بدل گھنن ۔ تلم دا طنز ایجے چہرے توں نقاب چنڈے

مطل پئیں پیسے دا پیرا ۔ تقنڈیں ڈا ڈھا میسا گیرا

توڑنیں چوریاں کٹ کٹ ڈویں ۔ سچی گالھ اکھیوں ویرا

خرم بہاد پوری ملاں دی وقت بے وقت دی لھیت تے تقریر توں اختے ڈنن ۔ انھال دا ناصح نال تخطاب دا انداز
سرائیکی زبان دے بے سبھ شاعران توں دکھارے اد نہ صرف ملاں کوں کھریاں کھریاں سنو وینن۔ بلکہ ہٹ پلرت
توں دی نہیں چکھدے ۔

ملاں جیہہارت آن کیتی ۔ نالا کڑکی عینہی گولا

جو بکدیں اج بک گھن ملاں ۔ کدھنتا روز جہاری دا

کوڑے جو بکھو ملاں آہدے ۔ اعتبار نہ کراس درازی دا

کب ہنہی جاتے واعظاں بارے آہن

جیس سوئیاں دا مندا منگے

دوزخ ویسی ادھر ٹولا

طنز و مزاح دا اے نولیکا رنگ خرم بہاد پوری دی ساری شاعری و بچ دکھاپے ۔ بعض سیدہ کانیوں دے کھڑے
مزاحیہ رکھتے باقی کانی ڈر جھے مزاج دی رکھ ڈینن ۔

ساڈھی تال مجال ہے انھاں بلیاں کے بال نال

بال نہ بال جنجال نال

خرم سئیں دی نظم بڈھیا پیوں مشہور تھی اے۔

بارو بڈھیا آ گیا۔ - مہن دس دا بوٹا چا گیا

کھنکھان مٹھتے ہاں زان کر۔ - نثریاں انھیں بڈھیاں کر

میں نہیں سمجھتا معائن کر۔ - اکھیں کول دھا با آ گیا

۱۱۶

حاجی شاہ فائق ترنڈہ محمد پناہ کبھی محمد خان تحصیل احمد پور شرقیہ کے رہن و آئے ہن۔ وڈے مشہور و اعظمتے عبادت گزار
ہن۔ آپ دی شاعری عشقیہ تے عارفانہ ہے۔ مگر آپ کول طنز مزاح کھن دا وی پہل شوق ہی۔ و اعظ کر نیدے
ہن تال تقریر کے دوران مزاحیہ شعرتے مزاحیہ جاکھیں دی پیوں سنو نیدے ہن۔ ایہود جہ ہی کہ جب ڈاہ ڈاہ
میل تال انھاں کے و اعظ سنن آندے ہن۔ بک واری انھاں کول شادی دا کاٹھا آیا۔ انھاں و اعظ کترنے
نیں شادی وایاں نے ڈول روپے چھڑے مولوی صاحب کو ہدیہ پیش کیتا۔ مولوی صاحب نے او ڈول روپے نیندر
اتج گنڑاں چھوڑیے۔ ایندے اتے حاجی شاہ فائق نے بک مزاحیہ چھڑی کھی جیدا مکھڑا اے ہا۔
ڈول لیٹے ڈول ڈیئے سولن سولن دھا۔

حاجی شاہ فائق دا بک مولود کی ہی رنگ دا کالا۔ حاجی شاہ نے بک واری اوکول ساون کے موسم اتج دولت نامہ بھیجا
جیدے کجھ ہل اسے ہن

گلی آساوٹی جبر بن

نیکیاں بیاں گاؤن دھلون

روواں میں بک اللہ راسی

مٹھامن ٹھارنگی آ۔ - گڈاں کھوتی کوئی منگی آ

ایویں امیں جے ہی پھاسی

گنی نالش کریں تن تے۔ - نہ چڑوچ ڈھونگری کھنتے

جے چڑوچس تال واں داں۔ - فائق تانگھاں ہا پھسی ۱۱۷

سرائیکی زبان کے چھکڑی دور اتج غلام غوث غلام پیوں وڈا ہزل گو شاعر گذرئیے۔ اوندی ہزلیہ شاعری جیدے
کیدے مشہور تھی۔ اسال اوندی ہزل گوئی تال درگزر کر نیدیں ہوئیں۔ بک مزاحیہ شادی دی نظم پیش کر نیدے ہن

شادی کیتی کھدے یاروے۔ - ہے جنج دا دھول اندھاروے

کیا کیا کھال ہیں حال کول۔ - شادی کے خرنج نکال کول

بیا نیندر کے احوال کول۔ - اگر لیٹے روپے ڈو چاروے

دل جل گھر سب حکم منیاں انج بلیاں کھل کریاں۔ اماں کون میں کڈھ پھوڑ لیاں پنڈی کھری راویا ہے
 نونہ۔ اہدکا کیا وکدہ پالم آکھیم جیوں کر ڈکھایم۔ کیوں تیدا جھگا گایم کیوں ڈوہاں کول پنچواسے ۱۱۹
 مویا اگے نازک سمہ تھی گئی شادی پسہ گیا طمہ۔ بھل گیا بابا بڑل گئی اماں بھین نہ گھر دتج لکائے

خواجہ محمد الدین سیس دربار پوراں شریف سے سجادہ نشین ہن۔ آپ داہک شعری مجموعہ دیوان محمد عالیہ شریف
 وے نام نال ملدے۔ ایں دتج کانیاں بندتے ڈور بڑے ہن۔ انھال داہک مزاجیہ تے ہزلیہ دیوان
 چھپا ہئی۔ لیکن مریداں اوکول مل گھن تے لکا بڑتا ہئی۔ خواجہ محمد الدین نے تمام وڈے شعرا و دیاں
 تہ منیاں ہزلیہ تے مزاجیہ انداز دتج کتیاں ہن۔ مزاجیہ شاعری دتج انھال کول اتنی شہرت حاصل
 تھی گئی کہ کہیں دا کوئی سنگتی میں دنپے تاں رک مذاق دے طور تے اہدن۔ "منیدو کہ محمد دین سیس
 کول چڑھا اول"۔

خواجہ محمد دین زیادہ تر مزاجیہ ڈور بڑے آدے ہن۔ کھو نظاں دی ملدن۔ ہک مزاجیہ نظم دا کھرا ایں ہے
 واہ وے بگا تیدھی ٹرڑی ہے
 اے گھوڑی تال پچھو مروڑی ہے
 خواجہ محمد دین داہک بیت ملاحظہ کرو

وڈے ویٹے چڑیاں چلن کھک لنگیں کول بٹی اے قسم تہا ڈی
 بکری موٹی تال گھولیا تھیا جیون گھوٹ وے نامے قسم بھرا دی

ہک بیابیت

حال احوال اللہ پاک جانے

میڈے یار کول بھورا کھاکے گھوڑا چاگے ۱۲۰

تھیل ڈیرہ نازی دی چڑی بالا۔ کھل ٹا منٹ وے در محمد بوج ڈون فقیر نے دی پھول شاندار
 مزاجیہ شاعری کہتی ہے۔ انھال زناں وے موضوع تے ہک طویل نظم لکھی ہے۔ زناں رل
 بہن تاں کئی نسا دتج ویندن۔ اوہک توں یارھاں تیں عورتاں جوڑ جوڑ کے دل ہک ہک
 گھنڈے بھول تے وندن۔ ایں طرح نظم دتج ہک نو لکھاپن پیدا تھی گے۔

- جھقال رن اے ہک - اٹھال جیڑے دیا ہے سک
 جھقال رناں ڈور - اٹھال جیڑے دیا ہے جو
 جھقال رناں ترے - اٹھال جیڑا سلی لاسے
 جھقال رناں چار - اٹھال جیڑے دیا بچار
 جھقال رناں پنج - اٹھال جیڑا سوں پنج
 جھقال رناں چھی - اٹھال جیڑے کدھی جی
 جھقال رناں ست - اٹھال جیڑا ستھو ہتھ
 جھقال رناں اٹھ - اٹھال جیڑا اٹھوڑٹ
 جھقال رناں نونوں - اٹھال جیڑا نونوں
 جھقال رناں بڑاہ - اٹھال جیڑا دیا آجاہ
 جھقال رناں یارھاں - اٹھال جیڑے دیاں پچاراں
 جڈاں کھیاں آکے بارھاں - ہک کول گھال بھئی کول ماراں
 باتی بچیاں بڑاہ - اڈنوں کھا گئی بلا
 باتی بچیاں نونوں - اڈکھا موٹی وٹون
 باتی بچیاں اٹھ - اڈنوں لگ بھئی سٹ
 باتی بچیاں ست - اڈکوں پئے مارا ہے لت
 باتی بچیاں چھی - اڈجھئی بھئی اے دھی ۱۲۱
 انیوں ول ہک ہک کر شاعرناں گھنڈے دینا تے این نظم توڑتیں پھدکا آ۔

*

ہزل گوئی ورج عداؤن تمھیں لیاقت پورا رحیم یارخان صلح ورج گذریے۔ عدا بیٹ کے رہن والا بھئی۔
 اول نے کافی ساری سنجیدہ شاعری دیا کیتی ہے۔ خاص طور تے پورے سرائیکی علاقے کے ہک ہک شہرت
 اوندیاں سوکھڑیاں گنڈوان اتے ہک طویل نظم ملدی ہے۔ عداؤن دیا دریائے سندھ کے کنڈے تے رہن
 والی ہک شاعرہ تھئی نال ادبی چشمک تھئی گئی۔ ڈوہیں ہک بے کے خلاف بیجوری تے ہزلیہ شاعری کریدی
 رہدے ہن۔ عداؤن دیا ہک ہزلیہ نظم دا لکھڑا ہے۔

بن کے پادوں آئیں تے تھئی مارا سیٹی
 تھئی عدا منہ دھیان کھڑیں تے ٹپ آواں جے رستی

سوجھا منشی شیدانی شریف کے نیڑے دیا ہک دستی چاکر خان دا گنام مزاجہ شاعر گزریے اول نے مچھراں

تے ہک مزاجیہ نظم کھچی۔

پھر کر نیدے نیلے

پر کوئی اپنے کھڑے تے چلے

ہک واری سربجائمنشی کول انھال د پتر ہئی لڈواڈتی۔ سال بعد پتر حساب کتاب منگیا تاں سربجائمنشی نے ہک نظم کھ
تے اگول رکھوڈتی۔

وڈے نامراد ان چرے

ہئی کھا کھا کھتی ہے گوہنے

تلونڈے کھا تھکری کھاون

گجک کھاتے نہر تے دھاون

خوش تھی تے دل بھیریں باون

وڈے نڈھے بھو ہے

وڈے نامراد ان چرے۔ ۱۲۲

افسوس جو سربجائمنشی دا سارا حکام بھل دی نظر تھی گے۔

سنخی امیر نے 'دال دے حال' دے ناں نال ہک مزاجیہ نظم کھچی این نظم دے کجھ شعر

دال نانڑیں ریل تول تھی درد وڈاڈنڑ کیتے

وجہ ماڑی دے ملی میکوں یاد وڈاڈنڑ کیتے

میں دی کھٹ تے بیہم ایندے سر وڈاڈنڑ کیتے

کھا کھا ہٹے مول نہ کھئی ساڈے تانڑ کیتے

بچدی کھا سال خبر سوئے بخت از ماڈنڑ کیتے

ہک پیسے دامل ایندا مہمان رجاڈنڑ کیتے

بسم اللہ جی آئی مائی فیض بکھاڈنڑ کیتے

دال داناں دلدار رکھیم دلدار بکھاڈنڑ کیتے ۱۲۳

مصری خان مظہر باغ ملکہ بکباہی سرباگن نور پور نورنگا دے رہن واسے مزاجیہ شاعر من۔ آپ اکثر اصلاحی نظماں

مزاجیہ انداز و توج کھدے من۔ دیہاتی دیب اچ پاتیاں دیندیاں سماجی برائیاں انھال دی شاعری داسب تول

وڈا موضوع من۔ انھال حق دے موضوع تے کئی نظماں آکھین ہک نظم دے کجھ بند۔

ایں ساہ اتے کھانہ وساہ - غافل نہ رہ بچھیا خدا

جھو رکھو حق جوڑ تے - اتھو بندے نئے کھوڑ تے

ہک پئے ڈو دیاں پورے - کھوالبین جلدی والا - غافل نہ رہ -

تو نرئیں تباخوں سٹرویندے - بیٹھے اٹھاہیں مرویندے

دیگر کے ویسے گھر دیندے - اکھن دیر نہ کھرتے روٹی لپکا

اگوں اوکوں وی خد ڈھیر ہے - جوں جوں کرنیدی دیر ہے

ما پیو گھتیا گل گیز ہے - ہن یا خدا را جند چھرا -

ڈیندے ڈھلیا روٹی ہک گئی - چپ کرتے اگوں سٹ گئی

منٹاں منیندیا تھک تھنی - کڈھ جھوڑ میلوں نہ بلہا

کھا پاتے مجھ مروڑے - ٹباں رکھدے جوڑے

تو دن سجھ تک بوڑے - پنہنئیں کرنیدی مر گئی ما - غافل نہ رہ پچھیا خدا - ۱۲۲

منٹس دی ہک پئی نظم دی حقہ تے ملدی ہے - اس نظم و دج تباخو پیوں والے دی نفیات کوں ساہنس رکھوتے
طنز و مزاح دے نشتر پورے کن اس دا ہک بند پیش ہے -

اکھن سیتی کم نی سمجھا پئے بھاء کوں گووں - پائی گھت ہے برکندے جو منہ کرنیدے بووں

حقہ جوڑے جبر جبر بندے جیویں فقیر بندے بھووں - سمجھیاں تیں ہے یاد کرن ڈیکھاں ہے تباخوں گووں

سروار غلام حیدر خان یتیم جتوئی نے دو درمتاخرین دے پھیکڑی وڈے شاعران جنھاں دے بعد سرائیکی شاعری دے جدید دور

دا آغاز تھدے - یتیم جتوئی نے پوں ساری طنزیہ و مزاحیہ شاعری کہتی ہے - یتیم جتوئی دے سب توں تکھی طنزیہ

شاعری ادا ہے جس و دج اٹھاں سماجی برائیاں کوں موضوع بنائے - اٹھاں مزاحیہ طنزیہ نظاں دج "شورت"

اپنے گئے - "کبوتر بازی" "کنواری دی فریاد" - "رچھو دا سلام" "من کھو" - "تک نہ ناساں" - "پہا جانا" - "تیاں کوں

نیرت ڈھیر ہے" تے "شاہین بس" قابل ذکر من - یتیم جتوئی بے کار گوں کنوں سخت نفرت کرنیدے ہن - ایجھے

لوگ جنھاں دی زندگی دا کوئی چنگا مقصد کینی اٹھاں کوں ہک اکھ نہ بھاندے ہن - اٹھاں من کھو تے ڈوں

طنزیہ نظاں بکھین - نظم من کھو دے ڈوشتر -

نہ ڈھوڑی ہے نہ گھوڑی ہے نہ واگ تے ہناں لائے - توں روندیں ہک ملرے کوں اٹھ بھر حل جنھاں لائے

ڈیندے گزے دج پترے بازی بے روزہ بیانیس نازی - من کھو بیکار دے گھر دج ڈیٹی ڈناں لائے

ایجھے لوگ جیرے صرف تلکھی روٹی دی گول اوج سرگردان رہدن - دین ایمان دے ان سوہنس من کھو یتیم دے

ہاں واساڑا ہن - او ایجھے من کھو داں کوں اچا جھکا اولاد توں وی نہیں رندے او زندگی دی مقصدیت دے

غافل من -

من کھو چاہی سناں - اجاں کھدے ڈیٹی ڈناں

کر دھپ تے صورت کالی - رہے ڈیرے ڈیندے بولی

اسلامی نور توں خالی - وڈ بچھیا لو بچھر کنوں
 نہ دین رسول داسو نہاں - جھوٹ بڈے دکھدا دعوں
 پٹ وات تے رنگدا کوہاں - گل پے سٹے گائے بھناں

رشوت بک بہوں وڈی لعنت ہے جیڑھی اساڈے وسیب دیاں پاڑاں بیوی ونیکا ہے یتیم جتوئی نے ایس مرفوز
 تے بڈو نظاں آکھین - اتھاں نظاں ورتج ایس معاشرتی برائی کے منفی اثرات بڈاٹے گن
 کئی بے تفسیر ڈھکائی کھڑی ہے - کئی ناحق دار چڑھائی کھڑی ہے
 ہر مد ورتج بے حد زور نظرے - گنم زیر زبر چٹ شد نظرے
 ہر قدم تے غار لمحہ نظرے - تاغلب بلندی قد نظرے
 رشوت دیا بڑی بڑائی کھڑی ہے -

رشوت کے نال بڈو جھیاں سماجی برائیاں دیا یتیم کے طنزیہ قلم دیا کاٹ ورتج بڈس دین - نظم اٹھے کٹھے ورتج اٹھے
 وڈیاں برائیاں دیا طنزیہ تے اھلوں ساگی تصویر کشی کیتی ہے -

بک دیلے بک جاہ تے تھی گے سارے ظالم کٹھے - چوری ظلم زنا رشوت بیا کورڈھرامی پٹھے
 جوا چھٹی ٹھکی فون کئی کٹھے کئی کٹھے - بک بڈوں تے کیا چارے بنے جھپے تے اٹھے
 کورڈھیاں میں سب توں اتے سچ دیا وال نہ گئے - لب چولاں تاں اٹک دین تلواراں ناگیاں بھلے
 بڈیکھ میگوں سچ مونہہ کرونیڈے رستے چھوڑ گئے - تکھی بجاہ پڑوں دیا میں کئی حادثہ سیک نہ بھلے
 اجکل کورڈھیاں رات وڈی کئی سچ دیا بات میں پھلدا

چھٹی کے ایمان والا صورت آیات نی بچھدا
 سراپکی علا تے دیاں زمانیاں دیا نوں تہذیب توں سونہیاں تھی گن - یتیم جتوئی چھوٹے والیں تے زین فیشن دے
 لباس کوں اپنی مزاحیہ نظم پہا جاں ورتج طنز دانشانہ بنزیدن -

وڈی - وڈ شانی توں بڈنہ مردی - اُنڈے وال انگریزی وردی

اندروں باہروں ہے بے پردی - ہمدی پھر دیا مثل چکور

بکی - ہر دم رہیاں اینویں ہمدی - رہیاں نال سہلیاں ددی

پاشلوار گون چس رسدی - شری ریاں ملتان لاہور

سنت پہا جاں پایا شور -

یتیم جتوئی دیا بک نظم "طغی" ہے ایس نظم ورتج اتھاں بھر پور مزاج پیدا کرنیڈیں ہرئیں طغی کوں پہا کے سنڑوئیں

مری کنزار طغی آ - نگ دل یار طغی آ

تھی مار طغی آ

ڈرتو بھاجی محض پر تھی - کب ہڈی دل دی جو تھی
 مرچیں ساڑ گئی ہے بو تھی - بے اعتبار طباخی آ
 مری کنوار طباخی آ -

دیپتیاں و توح کتے رچھو دی لڑائی ہے باقاعدہ و نکل کر اے دیندن - رچھو دا تماشہ ڈیکھن پرے پرے توں لوک کنڈن - نظم
 رچھو دا سلام و توح اور ایں گال تے طنز و مزاح کر دیندن - اینویں بک بنی نظم کیاں کوں عزیزت ڈھیر ہے - و توح انھال
 والدین تے طنز کیتے گے جیڑے جوان دھیاں کوں گھر و توح بلہاتے پیسے داے گھوٹ دی گول کر نیدے رہندن -

نہ جب بے کامل پیروکا - سک نلم رانجھے میر دی
 دھی داے زر گون دے - دھن والا در گون دے
 رنج والا در گون دے - وتی شہر گون دے
 کاشد بچرن چو فر ہے -

شاہین بس یتیم جتوئی دی بک مشہور مزاحیہ نظم ہے - ایں نظم و توح انھال دیپتیاں روٹاں تے چلن والیاں
 متجیاں بساں دا مزاق اڈاٹے -

ساڈی یار بسے - بے شاہین بسے

جتوئی توں چل پئی تے پھلن تے پھانسی - دکھکے ڈے تے لوری تاں پرورٹ تے لاقھی

گڈھاں کے برابر ہے لوبے دا ہاتھی - بیا کثرت سواری تے بوسیا جس اے

نہ پیشی تے برتت نینڈی اینڈی - نہ سائل نہ ملزم کوں تیزگی بچندی

چار بیڑھی نسل و توح ہرا دے اڈینڈی - چڑھے جو مسافر و نینڈا پار بھس اے ۱۲۵

یتیم جتوئی نے انھال طنزیہ تے مزاحیہ نظماں کے علاوہ بے کئی چھوٹے چھوٹے دیسی موضوعات تے قلم چاتے - انھال

کے اظہار و توح مزاح دی ورتک دی ہے تے طنز دی کھی کاٹ دی - سرائیکی زبان دی طنزیہ مزاحیہ شاعری و توح یتیم جتوئی دا

انداز بیان شاعراں توں دکھراتے نشان ہے - انھال کے علاوہ قصبہ ماہرہ مظفر ٹرہو کے قاصد ماہر دی نے دی

مزاحیہ شاعری کیتی ہے - انھال دی بک نظم مشہور تھی ہے جیذا عمران ہے - بیخ پرانی تے احمق سنے -

خلیق ملتانہ مرحوم نے دی کئی ساریاں مزاحیہ نظماں اکھین - انھال دی مزاحیہ شاعری و توح طنز و انصردی

پاتا دیندے - او دی اکثر سماج دشمنیاں کوں اپنی طنزیہ شاعری و توح د پھیندے ڈسدن - انھال دی بک

مزاحیہ نظم دا بک بند پیش ہے -

دُھڈھل دُھڈھال بیوں ہن - چندے اگاڑ بیوں ہن

تقریر جھاڑ بیوں ہن - ملت سنوار کینی

اے او بار کوئی نہیں

لالہ خداگواہ ہے - لڈھال کے نال واہ ہے -
 سونے دے کچا کیاہ ہے - کھلن دی اوج گناہ ہے
 بون دی تھار کوئی نہیں - اے ادبار کوئی نہیں ۱۲۶
 موجودہ زمانے کے مزاحیہ شاعراں وچوں - جگمگھ محفل تے منشی حسین بخش نام کے نال قابل ذکر ہیں -

ملی شاعری

سرائیکی زبان دی ملی شاعری کول اسان ترے وڈے جیواں وچ تقیم کر سگدے ہیں برصغیر پاک و ہند
 وچ انگریزاں دی آمد توں پہلے سرائیکی زبان کے شعری ادب وچ اپنے وطن دی محبت - اسلامی ملی جذبات دی
 عکاسی تے غیر ملکی حملہ آوراں دے خلاف نفرت دا اظہار ملدے - انگریزاں کے برصغیر وچ قدم جماؤن تے پرے
 ہندوستان دی طرح سرائیکی علاقے کے لوگاں دی محسوس کیتا کہ فرنگی نے انھن دی آزادی کول کھس گدے - ۱۸۵۷ء
 کے بعد خصوصاً غیر ملکی انگریز جاگاں کے خلاف شاعری کیتی گئی - ترے بعد دور وچ تمہریک پاکستان - قیام پاکستان تے
 استعمار پاکستان کے موضوعات تے شاعری ملدی ہے - ایندے علاوہ معاشرے دی اصلاح آپس دی بھری اسلامی
 قدراں دے فروغ تے منقب و ملت نال گڈھیے رسن دی تلقین نال سرائیکی زبان دی شاعری وچ جا جاتے
 موجود ہے - ملتان دا علاقہ خاص طور تے غیر ملکی حملہ آوراں دی زد وچ رہیے - علی حیدر ملتان ایٹھے وطن دی
 ٹٹ پٹ کول نہ ڈیکھو سیے - سکھاں تے بوجھے بارے حملہ آوراں کے خلاف اد شعرا آپس ہوسن بڑی دا
 مظاہرہ کرن والیاں کول جوش ڈیونیدن تے اُلجھے ڈیندن -

ب بھی زہر نہیں جو کھامرن کجھ شرم نہ ہندوستانیوں کول - کیا جیا انھن راجیاں نول کجھ بلج نہیں تو انیاں نول
 بھیرے بھر بھر ڈیون خزانے فارسیاں خراسانیاں نول - وچ چھوٹیاں کے پانی تک بڈرے ہونہ وڈیاں پانیاں نول
 کے نال کھا کھاری مر رہے سکھ مارا ایرانیاں نول - ڈاڑھیاں چانیاں اکھیر کشف اے انھن زانیاں نول
 تو پچھیاں زہور چیاں نول برقندازاں بانیاں نول - انھن بانکیاں پڑھیاں ڈنگیاں نول انھن زکیاں اکثر خانیاں نول
 نوک بنداں دیکھنی جاے بانکے تے پوس کانیاں نول - انھن پلھن بازاں کول انھن نیل قدراں انھنیاں نول
 انھن تبتیاں کشتی گیراں نول انھن تیر انداز کانیاں نول - حیدر اکھاں انھن پچھریاں نول چیزاں نامہ درانیاں نول
 منگوم عقیدہ داستان وچ دی اکثر شعرا نے حمد لغت منقبت کے بعد اپنے وقت کے حاکاں کے قیدے کھین
 انھن بنداں وچ حکمراناں دی تعریف کے نال نال اپنی دھرتی نال محبت کے اشعار دی ملدن - مولانا لطف علی
 سیف الملک کے چھینڈ وچ اپنے دیس دی خیر منگدیں ہوسن مکھدن -
 سوہنے دیس پنجاب اتے ہے پنج تن پاک داسیہ
 این توں اگلے بند کول ڈیکھو -

وہج ملتان مظفر خاں واہ نیک نواب بیٹے۔ رہن سدا ملتان اندر پر نور محمد ڈیڑے
 اپنے ویس باہر پور دا بھی اتھو رسم اینرے۔ شالارہے اباد سدا حقہ ہر دم شاد رہیے ۱۲۸
 لطف علی کے علاوہ ڈر جھے داستان گوشہ خاں نے ویسا میں قسم دی شاعر کی کہتی ہے۔ قصہ سسی پنوں وچ منشی برات علی دا اکہ بند
 ملاحظہ کرو۔

دلکش ویس بہادر پور سرسبز ہمیش فراواں۔ آن پانی دی قید سستی نی روزہ عمر بچاواں
 شاد رہے فیروزہ ہو ویس دائم قائم نازاں۔ کیوں دلبر ڈھورہ ڈیرہ غازی خان بھلاواں
 ملتان اپنی تاریخی اہمیت کے علاوہ ہک سرسبز تے زرغیز علاقہ ہے۔ بہادر جہ رنجیت سنگھ ہمیشہ اینکوں فتح کرن کے خوب دہدا
 رہدا ہی۔ اول ویس ملتان تے ہک نیک دل۔ بہادر تے عادل نواب مظفر خان حکومت کرنی اپنی۔ بہادر جہ رنجیت سنگھ
 نے ملتان تے پہلا حملہ فروری ۱۸۰۴ء وچ کیتا لیکن ناکام رہیا۔ ایندے بعد سکھ فوج نے پنج داری ملتان تے حملہ
 تھی۔ پھیلے داری جون ۱۸۱۸ء وچ خالہ فوج ملتان فتح کرن اتج کاہب تھی گئی۔ نواب مظفر خان نے سکھاں اگوں
 ہتھیار سنن گوارا نہ کیتا تے ہک سچے مجاہد دی طراں بہادر کی نال لڑا ہویا شہید تھی گیا۔ نواب مظفر خان کے ایس دیر اند
 اقدام کوں کئی اردو۔ پنجابی تے سرائیکی شاعراں نے اپنیاں واراں تے نظاں داموضوع بنرائے۔ سرائیکی وچ جھنگ
 کے مشہور شاعر شاہ غلام نے ایس واقعہ تے پورٹی مظفر لکھی۔ جیڑھی اول وقت دی شاعر کی دا اکہ بہترین نمونہ ہے۔
 لوہی نظم رزمیہ دی ہے تے ایندے وچ اپنے وطن کے دلیراں دی تکرین وطن توں سر قربان کرن دی شان کے بیان
 اتے سکھاں کے حملہ تے انھماں دے مظالم کے خلات جذبات دا اظہار کیتا گے۔ سکھاں دی ملتان آمد دا نقشہ شاہ غلام
 ایس چھکیندن۔

سنگھ سدایاں پوتھیاں مل پنڈت سارے۔ بہت کھرک سنگھ والکھیا کھارے
 ہاتھی ڈس پیلے جیریاں اہنل تارے۔ ڈھک پئے ملتان چھٹ پئے تارے
 نواب مظفر خان کے سکھاں کے سفیر قطب الدین خان کوں ایس جواب ڈتا
 جج اکبر دا ثواب بھڑن کفارناں۔ اگوں بھتیسی پیا صاحب تھوڑیاں تے باہلیاں
 مٹ ویس سب غرضیاں جنگ مقابے۔ میں مد کر لیاں طرزاں طر تر لوزیاں
 اوسن وانگوں مگڑی تراڑی ماریاں۔ جوان مر سیں دھم چکڑی آموں ساٹریاں
 سرے آئے میدان تے رن گاہس سڈے۔ میں تاں لوہا ڈلیاں سدا دانتھی باہر بھڈے
 کنبیاں میڈے پیٹ وچ کوئی پارے کڈے

نواب مظفر خان کے پتر دی انھماں دی طراں دلیر تے لڑن تے ایمان رکھدے بن۔ پتر اپنے والد کوں عرض کرنین
 پتراں ہتھ بھٹھ عرض کہتی وچ خدمت بدگاہ کے۔ پیوڑے اسا ڈرا سکھ اگے آ دل نہیں اسا ڈے اہدے
 اسان لڑن کوں نہیں ڈرنا جیڑھا لکھیا وچ درگاہ کے۔ یا تحت یا تختہ جتن ہارن رس اللہ دے۔

قطب زمین کوں اسے دلدا جواب پڑتا گیا۔

سن او وزیر سکھاں دا اساڈی کریں گل فہمی - لھی میا داساں منگدے نیں تے فیصلے ہوسن دھمی
کل تیغیاں وچن دتج رن دے - جیون کردیاں کھیندن سہمی
ایں جنگ دتج نواب مظفر خان دی باٹری دی مردانہ لباس پاتے سکھاں نال لڑدی شہید تھی گئی۔ پوروی دتج ایں واقعہ
دی ایں منظر کشی کیتی گئی ہے۔

بنت بھری چڑھو آلی اوپر جنگ دے - اوہ لبم اللہ کر جالی گھر نواب دے
اس ارہو گھت زبانی چھلیا تہرنال - اس مارے بنت سپاہی گھر کنگھ دے
ادماں گئی اسے گھول گھالی تارے خوشی تول - اس کوں حوراں مندی لائی دتج رن دے
پوروی مظفر خان دا چھیکری شعراے ہے۔

مظفر دتج ملتانیاں ڈکھائیں کر بلا

اس رکھی پت جوناں بچھاں نہ پٹیا ۱۲۹

۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی دے بعد سرائیکی علاقے دتج دی انگریز حاکماں دے خلاف رد عمل شروع تھی گیا۔ شروع شروع
دتج کئی گنام شاعراں نے انھماں دے خلاف تلم چاتا۔ ایجھے کئی اشعار جنھماں دے لکھن دایاں دا کوئی پتہ نیں اجاں تیں
گائے سنڈاے دیندن۔ اکثر دیپاتاں دتج تلم دا اسے مہرہ مشہور ملدے۔
اسے گجھ دی تھو اک مکرے حکرت داہ چھکالی بیٹھن۔

انگریزاں کوں ایں معرے دتج انھماں دے چھے رنگ دیا جہ توں اک مکرے اکھیائے۔ ایہیوں ہک مشہور لوک گیت
ایہو لکھے والی اکھ متانی یار دی دتج ہک بند ہے کہ اسان انگریزی تلوراں توں اصولوں نیں ڈرے۔ اساکوں چھرا خدا
خوف ہے۔ ڈیرہ اسمیل خان دے ہک قدیم شے دتج انگریزاں دے بیگلر گھنن تے شعر ملدن۔

اسان اتھال تے ڈھول اساڈا جھارتی

روڑی کٹ کے تے سڑک بناوٹی

وسی نہ منیاں میں۔ ہنوں ناراض آں دھوے تے ۱۳۰

انیسویں صدی میسوی دے شروع دتج تھل توں شہد شیر جران۔ لودھراں ملتان توں ملک انبن تے صادق آباد پہلو
توں موسی کھ پال جسیں جنگ آزادی دے ہیرو بھرئیے جنھماں علی پور تے انگریز دے خلاف ہتھیار چاتے۔ ملک انبن
ہک چھوٹے کان نے گوگڑاں موضع تھیل لودھراں دتج انگریزاں دے خلاف اپنی خود مختار حکومت دا اعلان کرتے
جاو دی تمہیک شروع کر ڈتی۔ موسی جونا انگریزاں دے خلاف ہتھیار چاتے اٹھاتاں انگریزاں نے ادکوں ڈاکو تے
برطانوی حکومت دا باغی قرار ڈتا۔ عوام نے ادکوں لکھ پال سدھیاں اونڈیاں وارال بڑیاں۔
لکھ مرے۔ لکھ پال نہ مرے۔

شہد شیر جوان دیاں انگریزاں نے ہتھیں پیریں دیاں رجاں کپواں تے اوکوں لوتھ بڑا پھوڑیا اونڈیاں واراں اے
تیں لوک گاندن۔

اللہ چا پھڑا دے ہا ایں شہد شیر جوان کوں
شہد تاں لکھنڈا لئی کھو کھیں دی مسلمان کوں

۱۸۴۹ء وچ قلات دے والی نواب میر مراد خان انگریزاں دے خلاف جنگ کرنیدیں ہوں شہد تھی گے تاں بلوچان
دے بوجاں دے نال سرائیکی علاقے دے بلوچ ہتھیار چاتے انگریزاں دے مقابلے تے آگے۔ ۱۸۴۸ء وچ سٹریٹس
نے کجھ واقعات فتح کر گدھا۔ ۱۸۴۳ء وچ سر چارلس نیپئر نے پورے سندھ کوں اپنے قبضے وچ گھسن گدھا تاں پورے
سندھ وچ انگریزاں دے خلاف جہاد دی تحریک شروع تھی گئی۔ سرائیکی زبان دے علاوہ شعراء نے کھل تے انگریزاں
دی مخالفت کیتی۔ ایندے باوجود کہ ریاست بہاول پور نے ایٹ انڈیا کمپنی نال معاہدہ کیتا ہویا ہی۔ انگریزاں دے
خلاف ایں موقع تے حیدر خان چانڈیو دھڑائی دی ہک نظم ملدی ہے جس وچ ۱۸۴۲ء دے ہک موقع کوں ہمزور
بڑایا گے۔

اے گھٹ گھسوں بھگ بھارا

ملو دم حیدر دانگرہ ۱۳۱

خواجہ فرید سیں دے ہمعصر خلیع مظفر گڑھ دے شاعر مولوی اللہ جانان نے دی انگریز دے خلاف اپنی کاوڑ دا اظہار
ایں کیتا۔

فہر انیاں دی فوج نے سو بھر کیتا ساڈا وطن

سوریں دے ابرے نے بھر اپدھر کیتا ساڈا وطن ۱۳۲

ملتان دے مشہور شاعر گل محمد نائق نے دی انگریزی تسلط دے خلاف آواز بلند کیتی۔

۱۸۵۸ء دے نیڑے تیرے سامیواں دے علاقے دا نورا "نورنگ" کاٹھیا انگریزاں دا باغی تھی گیا۔ جزیں برکے
نے نورپور بنگلہ پنج تے اوندے خلاف تحقیقات شروع کیتی۔ نورے نورنگ نے انگریزاں کوں بڑا لگیاں ملیاں
نورنگ دی ایں وار دا ہک بند ملدے

سندڑوں ہک انگریز وگیا تے ناں رکھیں برکلی

سڈ کے چاچے نورنگ کوں ہک کیش گال آدمی

چاچے نورنگ سوئی پھدما تے پئے گئی تھر تھلی

کھدو سر انگریز سٹیس تے رب نہ کیش بھلی ۱۳۳

ملتان بہاول پور کے علاوہ ڈوجھے سرائیکی علاقے وچ انگریزاں دا عمل دخل ددھیال تاں اینویں ہی لوکاں دا ردعمل دیکھا دیکھا تھا۔ انگریزی تہذیب کے اثرات کوں شعراء نے مزاحیہ طنزیہ شاعری وچ کھل مہس دا موضوع بنڑایا۔ سنجیدہ شعراء نے ادب وچ قومی تحریک دیکھا بنیادٹی جیدے تحت اسلامی شخص۔ اصلاح معاشرہ تے اپنی ذات دیکھی سبھاں اتے زور ڈتا گیا۔ حضرت خواجہ فرید تے اٹھال کے ہمعصر شعراء دا کلام ایندی شہادت ڈیندے بلکہ حضرت خواجہ فرید نے جہاں گجے لفظاں وچ خود شناسی تے زور ڈتے اٹھال کھل تے وی انگریزاں کے خلاف برہمن۔ ادا و صبح الفاظ وچ امیراں بہاول پور کوں اہل نہ انگریز دیکھا دیکھا کوں ہن اٹھال مندھوں پٹ ڈے۔

اپنی نگری آپ دساتوں

پٹ انگریزی تھانے ۱۳۴

عوامی سطح تے وی ایس تحریک دے اثرات پئے۔ سرائیکی علاقے وچ انگریزاں تے نہری نظام رائج کیا تاں غریب لوکاں تے ایانے پھلکے لاڈتے جیرھے اٹھال دیکھا استقامت کنوں باہر ہن۔ ہلڈ پنہند توں نہراں کڈھتے ٹیکس لایا گیا تاں ایس موضوع تے ہک مشہور نظم ملدیک ہے جیدے شاعر داکوئی پتہ کینی۔

بریٹ کنوں نہ آئی ہے۔ گورنر سستی تیاٹی اے

ویندے مونٹر بھائی اے۔ گال نہ سترے کئی اے

مخیاں ڈے ڈے تے ہارے۔ جٹ ڈاڈھا خوار اے

سرتے پھلے دا بار اے

برصغیر پاک و ہند وچ تحریک پاکستان دا آغاز تھیا تاں ملتان ڈیرہ غازی خان کے علاقے ایس تحریک وچ وڈے زور شور نال شامل تھی گے۔ بہاول پور وچ اول وقت ہک انج خود مختار ریاست قائم ہئی مگر اٹھال دیکھا علی گڑھ کے خارج اٹھال ننگراں نے تحریک پاکستان دیکھا بنیاد رکھی تے آزادی واسے قافلے وچ شامل تھی گے ایس طرح سرائیکی علاقے کے لوکاں کے جذبات دیکھا برصغیر کے ڈوجھے مسلمان نال سانجھے تے بھر جیس ہن۔ ہک مہرہ اول وقت ایس علاقے کے ہر چھوٹے وڈے دیکھا زبان تے ہئی۔

۵۔ واہ واہ قائد اعظم سوٹا سا ڈا پاکستان بنڑیا ہے۔ نہر دسیس نویندا ہے۔

ڈیرہ غازی کے علاقے وچ سردار غلام رسول خان ڈڈا نے دستی دستی وچ تے لوکاں کوں تحریک پاکستان توں اپشیاں تھال نال سوہناں کیا۔ غلام رسول ڈڈا تحریک پاکستان کے پیسے سرائیکی شاعر ہن جہاں نے پہوں ساریاں ملی تھال اکھ تے لوکاں کے اندر ہک نویں روح پاڈتی۔ اٹھال کے علاوہ احمد بخش سرائی ملتان۔ شیرن شیری تے بہار ملتان نے وی تحریک پاکستان کے موضوع تے تھال اکھیاں۔ مرانا تقیر الدین حرم بجا و پوری نے اپنے مخصوص انداز وچ قومی تھال کے نال نال مسلمان کوں ایس جدوجہد واسطے ہک مٹھو کرن دیکھا کوشش کیتی۔ اور غیرال توں آزادی حاصل کرن قومی اتحاد تے قومی شور کے بیدار تھیون تے زور ڈیندن۔

مسینزیارو - ضد چھوڑو - من مارو
 بھڑکیاں کھاؤ بھڑک اٹھو - دسیئے ہوئے اٹھو
 گچھا بیچ تھیو راپت ورتج - غیر دہم و سارو
 و بھول سو دھی تھیو وینڈا - مل مل بیڑی تارو ۱۳۵
 کب ہی نظم ورتج اور ماضی دیاں شاندار اسلامی روایات کے حوالے نال مسلماناں ورتج آزاداں دی روح بیدار کرن دی
 کوشش کرنیدن۔

بھڑک اٹھو دلرا اور نویں سار سڑیاں چٹاریاں
 کب واریاں بڑکھا بڑیوڑ دنیا کوں دینداریاں
 اٹھال جہازیاں کنوں - نیک نازیباں کنوں

منہ جتے نازیباں کنوں فوجیں دیاں فوجاں ہاریاں
 دل انویں تھیوڑ کھیر کھڈ جبرے کس کوں کھاوے دند

ہنس تاں تاں تے پوندے بڑنڈ کھادیاں اگل پڑیو ساریاں ۱۳۶

نہم باد پوری اپنے دمن ورتج کس کوں کھڈا شرکارا بھرنیدا اسی نہیں ڈیکھن چنڈے۔

ہی وت اسادی ایسا دتا ہے بے من گھنیں توں پروردگار

ساڈے ملج ورتج کوئی ڈیکھے نہ شے دردی ڈکھار کھڈا شرکارا ۱۳۷

اورتج شریف کے غلام شبیر خاکی بھٹی وری ملی نظم تیسرہ بدشان پاکستان کے نال نال قیام پاکستان کے وقت
 دی پھپی کتاب خزانہ حدیث ورتج ملدی ہے ایں لڑیل نظم دے کچھ بند پیش من۔

مومن مرد رہو شادان - بن گیا ہیرے پاکستان

بانگ صلوات کے نعرے جاری - خوش تھی گئی آ کے خلقت ساری

سنبھ امام دی خاص تیاری - نارنگی بے شک ہر گئے نارنگی

مورا نہ رہیا کفرستان

محمد علی دی ڈیکھ کالی - جگ کے ورتج واہ کر ڈکھلائی

مسلمان بک بنے کے بھائی - قسم خدا دی فرق نہ کالی

گھر گھر کے ورتج پڑھن قرآن

جے کر ہوندا ہندتاسے - مٹ ویندا اسلام داناسے

فرق نہ ورتج حلال حرامے - ہر کوئی آپداراسے رامے

سر چوبتے تک نشان۔

مومن مرد رہو شادان - بن گیا ہیرے پاکستان ۱۳۸

قیام پاکستان سے بعد سرانٹیک زبان و بچ بہوں ساری ملی شاعری تھی ہے۔ وطن دیار تعریفیں۔ اوندی آن تے جذب وارن۔ ادول دی یاد صفا اتج اچا مقام ڈیون۔ محنت نال اوند اکونہ کونہ آباد کرن۔ پاک وطن اتج دین اسلام واسو جھل کرن۔ ایس و بچ اتھا واسے تومی یکجہتی ایس ملی شاعری دے موئے موئے موضوع بہن۔ ۱۹۶۵ء دی جنگ نے سرانٹیک شاعراں و بچ دل بہ نواں جوش تے جذبہ پیدا کر ڈتا بے شمار ملی نغمے۔ ترانے تے نظماں اکھیاں گیاں۔ اسے نظماں سرانٹیک زبان دیا علی تے تومی شاعراں دا بہوں وڈا سرمایہ بہن۔ ایندے علاوہ سندھ کشمیر، سندھ فلسطین تے مسجد اقصیٰ کول پروڈیاں دیا بھالاون تے تقریباً تمام سرانٹیک شعراء نے وڈیاں پر جوش نظماں آکھیاں۔ ایس طرح بہوں تھوڑے عرصے و بچ سرانٹیک شاعری و بچ تومی تے ملی موضوعات تے بہں بہوں وڈا ادبی ذخیرہ کھٹھا تھی گئے اور اسے سلسلہ اجاں تیں جاری ہے۔ ملی شاعری کرن واسے مہاندرے شعراء و بچ سنس یتیم جتوئی داناں اُتے اُتے آندے۔ انھاں دی بہں علی نظم دا نمونہ ڈیکھو۔

ساڈی ہے پاک نگری

سرہنا ہے شان اساڈا

فردوس دا نمونہ - کشمیر دیا ولایت
 ماغرب مشرق شاہی - اللہ دیا عنایت
 اسلام تے عطا ہے - ہر نفس دیا رعایت
 پیغمبریا حدیثے - سچی ہے اسے روایت

تکبیر ضرب اساڈی نعرہ اذان اساڈا
 ساڈی ہے پاک۔ نگری سرہنا ہے شان اساڈا

*

حواشی۔ باب تریجھا

- ۱۔ نورنامہ سرائیکی مرتبہ دلشاد کلاچوی سرائیکی لائبریری بہاولپور ۱۹۷۵ء
- ۲۔ نجات المؤمنین مولانا عبدالکریم جھنگری - مطبوعہ بلالی سٹیٹ پریس ساڈھورہ ص ۲
- ۳۔ قہر مرزا صاحبان مصنفہ سید اکبر شاہ کتب خانہ مولوی خدایار، نور احمد
- ۴۔ لیلیٰ مجنوں۔ گل محمد شیروکی بحوالہ ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق۔ ص ۲۵۶
- ۵۔ سیف الملک مصنفہ مولوی نطف علی اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۴ء ص ۵۱
- ۶۔ مکمل مجموعہ ابیات علی حیدر مرتبہ ملک فضل الدین سکے زئی اللہ داسے کی دوکان سی حرنی ادلی ص ۴
- ۷۔ دیوان فرید مترجم و شارح مولانا نور احمد خان فریدی - قہر الادب سرائیڈز کالونی ملتان جلد دوم کافی ۱۷۵
- ۸۔ منتخب کلام سبیل سرمست مرتبہ محمد اسلم رسولپوری - بزم ثقافت ملتان - ۱۹۷۷ء
- ۹۔ نورنامہ حضرت ملاں - تصحیح و ترتیب - دلشاد کلاچوی - سرائیکی لائبریری بہاولپور ص ۲۵
- ۱۰۔ نورنامہ ایفہ ص ۲
- ۱۱۔ ایفہ ص ۶
- ۱۲۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد - جلد دوم ص ۲۷۱
- ۱۳۔ مدراج نامہ - حافظ محمد یار - مرتبہ دلشاد کلاچوی - سرائیکی لائبریری بہاولپور
- ۱۴۔ تولد نامہ بزبان ملتانی - مولوی غلام قادر قریشی - ۱۳۲۲ھ ص ۲
- ۱۵۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد - جلد دوم ص ۲۷۱
- ۱۶۔ مولود اعظم از محمد اعظم - اردو بازار الیکٹریک پریس امرتسر ص ۵
- ۱۷۔ گھڑولی لعل - ناشران سیرانی سنسر ملتان ص ۳
- ۱۸۔ مولود نبی مختیار مصنفہ نوبہار سیری - مولوی فیض احمد تاجر کتب ملتان - ۱۳۵۲ھ ص ۲۲
- ۱۹۔ داغ جگر از سید مبارک شاہ - اقبال برقی پریس ملتان ص ۲۲
- ۲۰۔ آتش عشق مجموعہ کلام امیر حیدر میرن - حافظ حاجی شمس الدین - تاجران کتب ملتان الیکٹریک پریس ۱۳۵۱ھ
- ۲۱۔ مجموعہ مولوی نور الدین الورسے والی مطبع اسلامیہ سٹیٹ پریس لاہور ص ۶
- ۲۲۔ ڈھولا خادم مصنفہ خادم ناشر مولوی فیض بخش محمد ذوالفقار تاجران کتب ملتان
- ۲۳۔ سی حرنی ڈھولا مصنفہ جناب ناطق مرحوم کتب خانہ احدیہ بیرون بوہڑ دروازہ ملتان -

- ۲۲ - گلستہ عشق ڈومولہ شریف مولی اللہ بخش شائق - ابو العلاء السیوم پریس آگرہ ۱۹۱۹ء
- ۲۵ - آتش عشق امیر حیدر میرن - الیکٹریک پریس ملتان ۱۳۵۱ھ
- ۲۶ - مکمل مجموعہ ابیات علی حیدر مرتبہ ملک نفل الدین سکے زئی - اللہ واسے کی دکان - سی حنی چارم ۱۳۲۵ھ ص ۲۱
- ۲۷ - مجموعہ رحیم یار از میاں رحیم بخش - مولیٰ نیفیش بخش، محمد رحیم نواز، تاجران کتب ملتان ص ۱۲
- ۲۸ - مولود بنی مختار مہنفہ نوبہار سیری - مولیٰ نیفیش احمد تاجر کتب ۱۳۵۳ھ ص ۲۲
- ۲۹ - دیوان فرید مترجم و شارح مولانا نور احمد خان فریدی - قہر الادب رائیڈز کالونی ملتان ص ۲۶۵
- ۳۵ - پنجابی ادب کی مختصر تاریخ - قریشی احمد حسن ص ۵۲
- ۳۱ - پنجاب میں اردو - حافظ محمد شیرانی ص ۷۷
- ۳۲ - ملتانى زبان اور اسکا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالتق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۷ء ص ۳۵
- ۳۳ - پنجابی ادب دکی کہانی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک پبلیکیشنز لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۳۱
- ۳۲ - نجات المؤمنین - مولانا عبدالمکریم مہجوری - مطبوعہ ہلالی سٹیٹ پریس ساڈمورہ ص ۲۲ - ۱۵ - ۷
- ۳۵ - مسیت نامہ از لور محمد شیرانی بموالہ ملتانى زبان اور اسکا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالتق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۷ء ص ۳۲۵
- ۳۶ - جہدڑی پردیسی از شیخ عبداللہ ملتانى کتب خانہ صدیقیہ ملتان
- ۳۷ - لذت العشق از محمد الیاس سانر - اقبال برقی پریس ملتان
- ۳۸ - مثنویات از حافظ سراج الدین مطبع یونین پریس ملتان
- ۳۹ - فتح قلوب و صدوسی مسئلہ - رنیق عام پریس - لاہور
- ۴۵ - تفسیر سورۃ عم از فقیر محمد دلپذیر - حاجی چراغ دین تاجران کتب - رنیق عام پریس لاہور
- ۴۱ - قصہ روزہ نامہ قادر شاعر - حاجی چمن دین حاجی محمد شریف تاجران کتب - مقبول عام پریس لاہور
- ۴۲ - رسالہ بیان نیم ملاحظہ ایمان از میاں سکین ۱۳۹۷ھ در مطبع محمدی لاہور
- ۴۳ - کلیات میرن شاہ - امیر حیدر میرن قلمی ملکیہ حافظ محمد شریف بہاولپور
- ۴۲ - تعلیمی محفوظات ملکیہ اللہ بخش اسدی الفخاری چک نمبر ۱۱۲ جہانیاں منڈی -
- ۴۵ - خواجه غلام فرید - حیات و شاعری مولف مسعود حسن شہاب - اردو اکیڈمی بہاولپور بار دوم ۱۹۷۳ء ص ۱۲۵
- ۴۶ - ادبیات بہاولپور - مسعود حسن شہاب - اردو اکیڈمی بہاولپور ص ۳۹ تا ۵۸
- ۴۷ - خطہ پاک ادب شریف - مسعود حسن شہاب - اردو اکیڈمی بہاولپور ص ۱۷۲
- ۴۸ - آکھیا بابا فرید نے از محمد آصف خان - پنجابی ادبی بورڈ لاہور - ص ۲۳ - ۲۱۶ - ۱۶۷ و ۲۵۶
- ۴۹ - گنہ گز آف اسماعیلی پریز - ڈاکٹر جی الائن - پنجابی انس پریس آغا خان - شعبہ امامیہ اسماعیلیہ ایسی ایشن کراچی -

- ۵۰ - اسماعیلی بزرگوں کا عارفانہ کلام - عین الحق فرید کوٹی ماہ نو اکتوبر ۱۹۸۱ء ص ۸۹
- ۵۱ - پنجابی ادب دیا کہانی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک پبلیشرز لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۱۲
- ۵۲ - کلیات بابو - مرتبہ عبدالحمید بھٹی - آئینہ ادب چوک بازار انارکلی لاہور ۱۹۷۸ء ص ۱۱۵ ۲۵
- ۵۳ - مکمل مجموعہ ابیات علی حیدر - ملک فضل دین سنگے زئی اللہ داسے کی درکار ۱۳۲۵ھ ص ۱۱۰ ۷۲
- ۵۴ - پنجابی ادب دیا کہانی - از عبدالغفور قریشی - عزیز بک پبلیشرز لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۵۶
- ۵۵ - پردیسی جندڑی - شیخ عبداللہ ملتان - شیخ غلام حسین اینڈ سنز تاجران کتب لاہور ص ۸
- ۵۶ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد - جلد دوم ص ۲۸۶
- ۵۷ - نور جمال - از ڈاکٹر مہر عبدالق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ص ۱۷۵ ۷۶
- ۵۸ - سبیل سرست جو سرائیکی کلام - مرتبہ مولانا حکیم محمد صادق رائیپوری سندھی ادبی بورڈ -
- ۵۹ - کنڈڑی دارن جو کلام مرتبہ لطف اللہ بدوی - سندھی ادبی بورڈ سندھ
- ۶۰ - منتخب سرائیکی کلام حمل خان لغاری مرتبہ محمد اسلم رسولپوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۸ء
- ۶۱ - بیدل سندھی انتخاب محمد اسلم رسولپوری - بزم ثقافت ملتان - ۱۹۸۲ء
- ۶۲ - تذکرہ شعراء سکھ از جن عبدالحمید سندھی - سندھی ادبی سوسائٹی اسلامیہ کالج سکھ ص ۱۹۶۵ء ص ۷۲
- ۶۳ - خیر شاہ داکلام از طاہر تونسوی - بزم ثقافت ملتان ص ۲۸
- ۶۴ - مجموعہ کافیاں معذکی مہنفہ جوگی - در مطبع الہی شہر آگرہ ۱۳۲۳ھ
- ۶۵ - سمر الفراق کافیاں مجروح شاہ - ابوالعلائی سنیم پریس آگرہ ۱۹۱۹ء/۱۳۲۷ھ ص ۷
- ۶۶ - ہمدات اردو ترجمہ لقون کی حقیقت اور اسکا فلسفہ تاریخ ص ۲۵ ۲۲ - بحوالہ ادلیائے بہاولپور
- ۶۷ - مسعود حسن شہاب اردو اکیڈمی بہاولپور ص ۲۶
- ۶۸ - دیوان فرید مترجم دشارح مولانا نور احمد خان فریدی - حصہ اول و دوم - نصر الادب رائیپور کالونی ملتان (سارے اشعار حاصل کیے گئے)
- ۶۹ - دیوان محمدی الموسوم بہ انوار فریدی - مولانا محمد یار فریدی - آستانہ عالیہ دربار محمدیہ گڑھی اختیار خان - پرنٹنگ پریس ملتان -
- ۷۰ - مجموعہ کافیاں معذکیات کلام خواجہ فرید - اسلامیہ سنیم پریس لاہور ص ۱۵
- ۷۱ - قصہ ہیردر انجھا تغیف چراغ الموان - اقبال برقی پریس ملتان ص ۲ - ۷
- ۷۲ - سیف الملوک معنفہ مولوی لطف علی - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۲ء ص ۱۲۹
- ۷۳ - شنوی یوسف زینبیا معنفہ مولوی عبدالکیم اچری - اردو اکیڈمی بہاولپور - ص ۱۵۲ ۷۵

- ۷۳ - بیلی مجنوں از گل محمد شیرازی سہ ماہی ملتان زبان اور اسکا اردو سے تعلق۔ ڈاکٹر مہر الحق۔ اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۷۷ء ص ۲۵۷
- ۷۴ - قصہ مہرکی تعیف اکبر شاہ۔ مطبع مٹھفائی لاہور ۱۸۸۲ء ص ۱۱۷
- ۷۵ - قصہ اصلی سسی و بیٹوں بزبان بہاولپوری از منشی برات علی خان ساکن فیروزہ ۱۹۵۱ء ص ۲۸ - ۲۹
- ۷۶ - سرائیکی شاعری از کیفی جاپوری۔ بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۲ء ص ۱۹۲
- ۷۷ - لعل ہیرے منتجب ابیات علی حیدر۔ از غلام رسول حسرت۔ حریت سنسٹرائیڈ کمپنی پیر محل لاہور ص ۲۳
- ۷۸ - شہلہ دل سوز حصہ اول مجبورہ کافیاں از نوروز۔ کرشنا سٹیٹ پریس ملتان ۱۲۲۱ء ص ۵۵
- ۷۹ - ایفا ص ۱۹
- ۸۰ - ایفا ص ۲۵
- ۸۱ - مجبورہ ڈوہڑہ جات نوروز کمال۔ مولوی فیض نبش۔ محمد ذوالفقار محمد رحیم نواز تاجران کتب ملتان
- ۸۲ - ارمغان ادب۔ انتخاب کلام مخدوم الملک سید شمس الدین خاں گیلانی سرائیکی ادبی مجلس ص ۴۴
- ۸۳ - ایفا ص ۴۹
- ۸۴ - کافیاں کمال خان۔ در مطبع مجتہائی لاہور جون ۱۹۸۸ء ص ۴
- ۸۵ - ڈوہڑہ جات خوشدل۔ قلمی ملکہ سیفہ عبید الرحمن دبیر الملک لاہور ص ۲
- ۸۶ - ڈوہڑا خادم۔ مولوی فیض نبش۔ محمد ذوالفقار محمد رحیم نواز تاجران کتب ملتان
- ۸۷ - کلیات امیر حیدر میرن۔ قلمی ملکہ حافظ محمد شریف بہاولپور
- ۸۸ - فرحتہ العاشقین فی لغت ختم المرسلین در مطبع خادم رحیم پریس لاہور (از امیر حیدر میرن)
- ۸۹ - داغ جگر۔ از سید محمد مبارک شاہ۔ اقبال برقی پریس ملتان ص ۱۱۵ - ۱۲
- ۹۰ - مجبورہ جان محمد۔ از جان محمد گداز۔ ص ۲ - ۱۲ - ۲۰
- ۹۱ - خیابان خرم۔ مولانا محمد رفیع الدین خرم۔ سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ص ۲۲ - ۱۵۵ - ۴۵
- ۹۲ - بازار عشق کافیاں۔ میاں جہان ملتان۔ بارنالت۔ مطبع خادم سٹیٹ پریس لاہور ۱۲۲۳ء ص ۱۷
- ۹۳ - کیمیائے عشق کافیاں اردو ہندی عامی محمد امین عاشق در مطبع مجتہائی لاہور
- ۹۴ - رہنمائے عشق۔ مولوی پیر نبش۔ حافظ شمس الدین۔ نور الدین۔ حمید الدین ملتان در مطبع ہندستان سٹیٹ پریس لاہور
- ۹۵ - دیوان امیر۔ از سنی امیر نبش شاہ پوترا۔ مولوی فیض نبش۔ محمد رحیم نواز ملتان ص ۳۱
- ۹۶ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان دہند۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد۔ جلد دوم۔ ص ۳۱۹
- ۹۷ - وسدیاں جھوکاں۔ مرتبہ خان رضوانی۔ سرائیکی اکیڈمی ملتان ص ۳۵

- ۹۸ - سہ ماہی سرائیکی بہادر پور جلد ۳ ماہ جولائی ۱۹۶۹ء شماره ۱۲ - سرائیکی ادبی مجلس بہادر پور ص ۲۵
- ۹۹ - سرائیکی سہ ماہی - از جیشہ کمتر سرائیکی - سرائیکی ادبی مجلس بہادر پور ص ۶۸ ۱۹۷۷ء
- ۱۰۰ - ایضاً ص ۶۷
- ۱۰۱ - وسدیاں جھوکاں - خان رضوانی سرائیکی اکیڈمی ملتان ص ۹۳
- ۱۰۲ - سرائیکی لوک گیت - ڈاکٹر مہر عبدالحق - بنرم ثقافت ملتان ص ۹۲
- ۱۰۳ - سیف الملوک مصنف مولوی لطف علی بہادر پور - اردو اکیڈمی بہادر پور ص ۱۸۵
- ۱۰۴ - منتخب سرائیکی کلام محل لغاری - مرتبہ محمد اسلم سرائیکی بنرم ثقافت ملتان ۱۹۸۸ء ص ۱۱
- ۱۰۵ - ایضاً ص ۱۲ - ۱۸ - ۲۲ - ۲۹ - ۳۳
- ۱۰۶ - ایضاً ص ۱۸ - ۱۹
- ۱۰۷ - ایضاً ص ۲
- ۱۰۸ - دیوان فرید ترجمہ مولانا نور احمد فریدی جلد دوم - قصر الادب رائیڈز کالونی ملتان ص ۶۱۹
- ۱۰۹ - سرائیکی شاعری از کیفی جامہ پوری - بنرم ثقافت ملتان ص ۲۷۵ ۱۹۷۲ء
- ۱۱۰ - قصہ ٹولانیوں - در مطبع مفید عام پریس لاہور ۱۹۵۹ء
- ۱۱۱ - قصہ کالی دگوری مصنف میر شاہ - ملک چراغ دین کیٹس پرنٹنگ پریس الیکٹریک دکن لاہور ۱۹۵۵ء ص ۲
- ۱۱۲ - کلیات میرن شاہ تلمی نسوہ ملکیہ حافظہ محمد شریف - بہادر پور
- ۱۱۳ - ایضاً
- ۱۱۴ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد - جلد دوم ص ۳۱۲
- ۱۱۵ - قصہ کالی دگوری مصنف بخشن - ملک چراغ دین کیٹس پرنٹنگ پریس الیکٹریک دکن لاہور ص ۵
- ۱۱۶ - خیابان خرم - مولانا محمد نصیر الدین خرم - سرائیکی ادبی مجلس بہادر پور ۱۹۸۶ء ص ۷۶ - ۷۷ - ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ - ۸۱ - ۸۲
- ۱۱۷ - ابیات حاجی شاہ فائق - تلمی ملکیہ ماسٹر رحیم بخشن کچی محمد خان ترنڈہ محمد پناہ
- ۱۱۸ - بیاض غلام غوث غلام - تلمی ملکیہ راقم
- ۱۱۹ - نوہ سس قصہ مصنفہ موجی ملتان - قریشی بک ڈپو اندرون دھلی گیت ملتان
- ۱۲۰ - بیاض تلمی خواجہ محمد دین - ملکیہ ممتاز فریدی ایڈوکیٹ لیاقٹ پور
- ۱۲۱ - بیاض تلمی ملکیہ نذیر لغاری - روزنامہ جنگ کراچی
- ۱۲۲ - تلمی بیاض سوہجائشی ملکیہ منشی محمد عارف فرزند سر سوجائشی لبتی جاکر خان محمدانہ شیدائی شریف تحصیل لیاقٹ پور ضلع رحیم یار خان -

- ۱۲۳ - دیوان امیر مصنفہ سخی امیر بخش شاہ پوترا - مولوی فیض بخش محمد ذوالفقار - حافظ محمد رحیم نواز تاجران
کتب ملتان ص ۷۱
- ۱۲۲ - زبانی روایت - بزرگ شاعر سفیر شاری مصنف "دیرے" مراب والا - تمہیل احمد پور شریکہ -
- ۱۲۵ - ڈیر یتیم - غلام حیدر خان یتیم جتوئی - سرانسیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۶۷ (سارے اشعار اتحاد اول گدھن)
- ۱۲۶ - سچا سرانسیکی - مرتب غلام یاسین فزوی - سچا پہلی کیشنز کی تیرکا پبلیش - کراچی ۱۹۸۱ ص ۸۶
- ۱۲۷ - مکمل مجموعہ ابیات علی حیدر - مرتبہ ملک نفل دین سکے نئی - اللہ داسے کی دکان لاہور ص ۲۶
- ۱۲۸ - سیف الملک - مصنفہ مولوی لطف علی ترجمہ محمد بشیر احمد ظامی بہاولپور - اردو اکادمی بہاولپور - ص ۳۶۹
- ۱۲۹ - نواب مظفر خان شہید اور اسکا عہد از عمر کمال خان فاروقی کتب خانہ ملتان - ص ۳۱۱ م ۳۱
- ۱۳۰ - گلکارہ خورشید بانو - ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بہاولپور
- ۱۳۱ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - تیرموس جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ ص ۳۵۱
- ۱۳۲ - ملاحظہ تھے بیٹرن تیز و تھہ جانناز عالم مصنفہ ابہنیش جانناز تلوکہ محمد نواز خورشید جوالہ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند جلد ۱۳ ص ۳۵۱
- ۱۳۳ - زبانی روایت - سید حسن رضا گریزی - مصنفہ دعوڑے و مصابے ملتان
- ۱۳۴ - پیام فرید - مرتبہ ڈاکٹر مہر عبد الحق - سرانسیکی ادبی بورڈ ۱۹۸۷ ص ۶۵۶
- ۱۳۵ - خیابان خرم - مولانا محمد نصیر الدین خرم - سرانسیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۶ ص ۳۲
- ۱۳۶ - ایفا ص ۳۵
- ۱۳۷ - ایفا ص ۳۱
- ۱۳۸ - خزینہ صلیف حصہ دوم - مولوی اللہ بخش صدیق کربلائی - غلام شبیر خاکی کبھی - مولوی فیض بخش محمد رحیم نواز ملتان - ص ۱۷

پہلو کتاب
اصنافِ سخن و اجائزہ

پوتھا باب

”اضافہ سخن دا جائزہ“

سرائیکی شعری ادب دی بکل دنگوونڈن دے سچے موتیاں نال بھری ہوئی ڈوسری ہے۔ ادب دیاں اے نل مہانگیاں دنگیاں اپنے اپنے دلیں تے اظہار دے سانجے رکھن۔ اے اضافہ سخن ترے قسم دیاں ہن۔ کجھ خالص سرائیکی علاتے دی پیداوار ہن تے صرف سرائیکی شاعری دتج ہی انھن کول ورتیاگے۔ مثلاً پوڑی جندڑی، گانمن، چرخہ، جوگی نامہ، مچھلاتے تورا وغیرہ کجھ اضافہ سخن ایجھاں ہن جیڑھیاں یا تاں باہرول آئن تے مقامی اثر گھن تے انھن دی صورت بدل گئی ہے یا اور سماہ زبانناں دتج دی اوج ہن تے سرائیکی زبان نے دی انھن کول اپنی شاعری دا وسید بنڑاے۔ انھن دتج کافی بسی حرفیاں بارہ ماہے، ڈھولا، واراں، جنگ نامے، ٹپہ، بند، بکر، ہشت پاس، ہفت روز تے ڈوہڑہ وغیرہ شامل ہن۔ انھن کول علاوہ جیڑھیاں صفناں ہن اور باہرول آئن تے سرائیکی زبان نے دتی تقاضاں دے تحت انھن کول قبول کیتے اور اول دتج رنج رنج تے شادی کیتی گئی ہے۔ انھن دتج ہمدس، خمس، رباعی، فنزل وغیرہ ہن۔ معنوی لحاظ نال اضافہ سخن ایس

توں علاوہ بہن - جیویں جو حمد و نعت - مولود - منقبت - معراج نامے - درود نامے - تولد نامے - چلیے مبارک وغیرہ۔ انھوں نے اسوں پہلے ہی مذہبی شاعری کے ضمن و ترج گال مبارک کر چکے ہیں۔ خالص لوک اصناف و ادبی پے تذکرہ کر جاتے۔ سرائیکی زبان سے اونڈے ادب دا اپنا کج مخصوص مزاج ہے اس زبان کے شعری ادب سے اونڈیاں اصناف و ادبی کج خاص زمینی مزاج سے جڑھا حرفت سرائیکی علاتے نال ہی تعلق رکھدے۔ سرائیکی ادب کے شعری ادب دا جائزہ گھننے نال سب توں زیادہ شاعری - کافی - سہا حرفت تے ڈورے دی صنف و ترج ملدی ہے اسوں ہی ترتیب نال تمام اصناف سخن دا مختصر جائزہ گھدے ہیں۔

کافی :- کافی کوں سرائیکی شاعری و ترج سب توں زیادہ مقبولیت حاصل رہی ہے۔ نظم دی کج قسم ہے۔ جس و ترج سب توں آتے ڈول مہر عیاں دا کج مکھڑا تے دل ڈول ترے یا چار مہر عیاں دا کج کج بند ہونڈے۔ اکثر ٹیپ دا مہر مکھڑے دا ہم تانیہ ہونڈے۔ کج مہرے کے مکھڑے تے چار مہر عیاں توں زیادہ کے بند وی کائیاں اتج ملدن۔ پیر گھٹ دودھ۔ کافی دا لفظ عربی توں آئے جیدے معنی بہن وافر۔ زیادہ یا کفایت کندہ۔ مگر عربی شاعری و ترج کافی جیس کولہ مخصوص صنف سخن نہیں ملدی۔ سندھی ادیب رشید لاشاری انیکوں حضرت امیر خسرو دی ایجاد و گھنڈن۔ "تارے مر جہد امیر خسرو نے بادشاہ وقت کے تعاون نال تقریباً ست سو سال پہلے اول زمانے کے شاہی مستقار نائیک گوپال کوں شکست ڈیون دی غرض نال مندی تے جمی راگ کے ملاپ نال کجھ لڑی راگ ایجاد کیتے تھا۔ جمی راگ مین توں امین کلان۔ جہاز توں بیج تے ہر پیر یا میل توں کافی بروہ راگ ایجاد کیت۔ یعنی امیر خسرو نے ہر پیر یا میل توں کج سنپورن راگ وضع کیتا اور اونڈا نال کافی رکھیا۔ اس راگ کوں کافی اس واسطے آہن کہ اس و ترج مسیقی کے سب راگ براہ راست موجود ہن۔" سندھی ادب کے تذکرہ و ترج سید لطف علی شاہ منظور دی رشید لاشاری سیس کے ہیں خیال دی تقدیق کرنین۔ کے راگ ہر پیر یا میل توں نکھیا ہر یا کج راگ ہے۔ جہذا ذرا ترج توں ست کسال پہلے پنڈت سازنگ دیون نے اپنے گرنھو ترنا کر و ترج کیتے یا کجھ لوگ کافی کوں دانی دی ڈو جھی صورت سمجھن۔ حالانکہ کافی تے دانی دی بندش و ترج کافی فرق ہے اور اے دانی توں کج قدیم صنف سخن ہے۔ تھی سگدے اتی دانی حالت و ترج کافی کوں دانی اگھیا دیندا ہر کے تے حضرت شاہ لطف نے اپنے رسالے و ترج انیکوں کافی توں نکھیا ہر کے۔ سندھی زبان دی کج قدیم کبارت ہے۔ "سندھی دانی تھنہ آئی" تھری صورت و ترج اول توں پہلے اینڈے دانی نال دا اکان تھی سگدے۔ ہر پیر گھٹ۔ پنجابی زبان و ترج سب توں پہلے سوہیں مدی میسوی و ترج حضرت شاہ حسین نے کائیاں نکھیاں۔ اسارے نزدیک سرائیکی زبان و ترج سب توں پہلے ستویں صدی ہجری و ترج حضرت شاہ شمس سبزواری نے جگنن تھری کیتن۔ او کافی دی سرائیکی و ترج پہلی باقاعدہ نگری شہادت ہے۔ کے بندش۔ مزاج تے سانچے کے اعتبار نال ہر طرح تے کافی صنف دا رنگ رکھدن۔

اے سوجھاگا کیا گھن ویسی نال
 ناگلوں ایوں ناگلوں تو ویسی
 کجھ نہ بھنسی نال۔ سوجھاگا
 پیر پیر پیوں دتھ چوٹے
 کال نہ آدے یار۔ سوجھاگا۔ ۳

سرائیکی کافی دتھ زیادہ تر انداز ریشمی دا ہے۔ یعنی اظہار سبجو عورت دیا طرفوں ہے۔ اس طرح کافی دتھ سوزوگلا
 نزاکت۔ عاجزی تے محاسن پیدا تھی گیا۔ کافی دتھ ہر طرح کے مضامین بد سے گن۔ پر زیادہ تر مہربانہ
 عارفانہ تے عشقیہ موضوعات اس صنف دا سہاگ ہن۔ مجاز تے حقیقت دیا سا بھونے اس صنف کول انسانی
 جذبات و احساسات کے اظہار دا ایک پُر تاثیر وسیلہ بنزا چھوڑیے۔ کافی صنف دتھ منڈھولا توں اُج میں
 ترے واضح موڑ بڈدن۔ پیلا کافی رنگ قدیم شعراء دا ہے جھال دتھ حضرت سہیل سرمست سب توں
 اچھو دیں شاعرین۔ ڈو مجاز رنگ حضرت خواجہ فرید دیا شاعری نے اس صنف دتھ بھر بیسے۔ آپ کے بعد
 سرائیکی کافی نے ہک نواں رنگ اختیار کیا تے ادقوت تے داخلیت توں نکل تے خارجیت۔ مجازی عشق
 تے زبان و بیان دیاں نویاں راجھاں توں سونہی تھی۔

سرائیکی کافی کھن کے پیلے دور کے شعراء دتھ سہیل سرمست۔ منشی غلام حسن گامنن راجھ نقیر تے بیدل نقیر
 مذہبی کے علاوہ مذہب شمس الدین سید داناں سب توں اُتے اُتے آندے۔ انھن کافی گو شعراء کے کلام دتھ
 عشق حقیقی دیا سرمستی ملدی ہے۔ کافیاں تقوت تے معرفت کے مضامین نال پُر ہن۔ مذہبی رواداری انان
 دوستی۔ زندگی کے مثبت رویے۔ رجائیت اس دور دیاں کافی دیاں خصوصیات ہن۔ زبان سادہ رواں۔ عربی
 فارسی الفاظ دا زیادہ استعمال۔ علاقائی علامتاں تے عشقیہ داستاناں کے کرداراں دا درتاوہ زیادہ ملدے۔ سہیل سرمست
 دیاں کافیاں دتھ بچی تقوت دیا سرمستی ہے۔ وحدت الوجود دیا جا جاتے تفسیر ملدی ہے آپ دیاں کافیاں
 زیادہ تر بڈوں بڈوں مہرے کے بند والیاں ہن بالکل فخر نال ملدیاں خلدیاں۔

زاری زاری یار زاری

نال تیزے لکھو داری

نال تہا بڑے میڈی آہی - یاری یاری یار یاری
 محبت تیزی کے مینہانڈی - ماری ماری یار ماری
 ہے تہا ڈی - گچی اسا ڈی - گاری گاری یار گاری
 گال سہیل دیا سہو تہا بڑے - ساری ساری یار ساری م

منشی غلام حسن گاننٹ شہید نے دہلی اسپتال کا نیاں ورتج جوگی۔ رانجھا۔ منجھیاں۔ جسیں علامتائی علامتاں کول تھون
کے مفاہین کیتے استھال کیتے۔

اماں نی بک جو گھیرا آیا - کوئی صاحب حسن جالے
ما پیو جھوڑ گلی نر اس کے - بھلا لایاں دیکھا لچ پالے
رانجھن میڈے سردا والی - بھلا کھیریاں دیکھا کیا ہالے
ڈاگال اس توں گھول گھایاں - بھلا حدتے ڈاگال واکے

گاننٹ باجھ جال الہی

بھلا کون میڈے غم مالے ۵

بیدل فقیر سندھی کول کافی گو شعراء ورتج بک اچا مقام حاصل اسے۔ تھون کے علاوہ آپ دیاں کافیاں
ورتج اپنے دور دیکھا سیاسی تے سماجی حالات دیکھا عکاسی علامتاں کے اولے ورتج ملدکا ہے۔ صوفیانہ رنگ ورتج
بک کافی ڈیکھو۔

صورت دا دا پاری آیا

ایا ساڈے ویس

عشق کے کیتے رانجھن کیتا - جھوڑے تحت ہزاری

جوگی والڑے ویس

رنگ پورے ورتج دیر کر کے - شاہ پھرے بکھاری

درد کیتا درویش

آ اتھا میں رستے چاتس - بار ڈکھانڈے باری

پرت لالیں پر ویس ۶

ایڈے بعد حضرت خواجہ فرید نے کافی ورتج اپنا بک نولیکا رنگ جمایا۔ اس توں کافیاں ورتج نہ صرف مفاہین دیکھا
سخت پیدا تھی بلکہ کافی ورتج کئی بہت کے قہرے دیکھا کیتے گے۔ مربع مثلث پنجس۔ مدرس تے ڈو مہر کا ترکیب
کول کافی کے ویس پوانے گے۔ تھون کے علاوہ عشق۔ رومان مناظر فطرت۔ تہذیب و ثقافت۔ رسم و رواج
لوک داستان انسانی جذبیاں دیکھا عکاسی تے وسیع ورت ورتا کے کافی دیکھا صف اوج شامل تھے۔ جیڈی رجب
نال کے صف سنن اس دور ورتج باقی تمام اصناف تے چھا گئی۔ حضرت خواجہ فرید نے اپنی شاعر کا نال ڈو جھے
ہمعصر شاعراں کول اتنا متاثر کیتا کہ بک ادو کول جھوڑے باقی سب شاعر فرید سیں کے رنگ ورتج کافی اکھنڈ گے
اس دور کے ہاندے کافی گو شعراء ورتج خواجہ عاتل جوگی۔ کمال خان بگسی۔ خواجہ احمد یار۔ سید ولایت حسین۔

محمد بخش حمدان سے جہنم ملگنی کے نال قابل ذکر ہیں۔ مگر حضرت خواجہ فرید کاغنی صفت کے سب توں وڈے شاعر
ہیں۔ آپ دا پورا دیوان کاغیاں دیا اچرک رنگی نال بھر پاپے۔ موضوعات کے اعتبار نال دیا تے اسلوب
کے اعتبار نال دیا اے کلام اتنا متنوع ہے جیدی نذیر نہیں ملدیا۔ ہک کاغنی ڈیکھو مکھڑے کے بعد ہر بند ترے
ترے مصرعے دا ہے بند دا ڈوجا تے ترے بچھا مصرعہ ہم تانیہ ہیں۔

دل دروں ہن ہارکا دو یار۔ دل تیری ہا کارکا دو یار
زلف سیاہ تھی ناگ وادے۔ ڈنگ مریدے کارکا دو یار
لؤل لؤل سیر حاکجاری دو یار
لاکریا تورنہ نیتو۔ جہڑی صفت ازارکا دو یار
ڈمکھی تیدی یارو دو یار
سافل آفوس نہ تر سانویں۔ موسم چتر بہارکا دو یار
گھر گھر تھی گلزارکا دو یار ۷

ہک ہنی مثلث نا کاغنی وچ بند دا ہر ڈوجا مصرعہ مطلع کے پہلے مصرعے تے ترے بچھا مصرعہ مطلع کے ڈوجے
مصرعے دا ہم تانیہ ہے۔

توں بن حضرت یار۔ ہر دم بھراں جیرانی
ماہی باجھوسل گھنیرے۔ جیون ہے بیگار۔ جانے دل دا جانی
دبیر جیباں ہورنہ کوئی۔ خولیا دا سردار۔ صورت وچ لاناغی
درد فرید ہے چیز ماہی۔ تھڈے وچ وپار۔ جہڑی تر تریانی ۸
مربع وچ خواجہ فرید دیا ہک کاغنی۔ بند کے پہلے ڈر مصرعے اربع ہیں۔ لیکن ترے بچھا مصرعہ مطلع کے پہلے مصرعے دا
چوتھا مصرعہ مطلع کے ڈوجے مصرعے دا ہم تانیہ ہے۔

سنن یار پیرانی پیرو تھی اکیاں چھل گئی دڑی گل
کمانہ کمانے اچڑیاں تھو کماں۔ سخت سیالیں کردیاں ٹوکاں
رندھا دل دیکر دو۔ سردرد اچھل پے روگ اٹل
گکرا ہنیہ رنجیہ والا۔ دسرا ہنیم فکر دا چالا
پیر گئی جھنگ چیرو۔ سٹ بیج پنگ تے رنگ گل ۹

حسرت خواجہ فرید دی اے کافی ڈیکھو اس دوح کافی دے مھرے نوکھے انداز اوج درتے گن جھکاں اس کافی دافنون
دل پھکواں ہے۔ افعال بک بند دوح بڑ مھرے تانیخہ دیا رعایت نے موسیقت نے سہڑپ پیدا سیتے۔

سنسی کربوں قطار بکج ڈوہوں ہن ہن دے
جھاگ جہل فصل بار نال نیل ہن تن دے
کیڈے کبل ساگ گیروے ۔ کیڈے ہار سنگار
گا ہنڑیاں دیا گھنڑ گھنڑ دے
پلڑے ڈو گناہ نہ میڈے ۔ سے دے بر جہل یار
مفت کتروئی ان ہن دے
دوڑی چمت نہ تھیویں پھڑی ۔ مطلب ہی دیدار
موسیں چندیں تن تن دے

۱۵

سرائیکی کافی دوح قدرتی مناظر تے موساں دیاں ست رنگیاں خواجہ فرید توں پہلے اس چس نال نظر نہیں اندیاں آپ
اس طرح مناظر فطرت دیا تصویر پھیکڈن کہ سب کجھ انکھیں دے اگروں آدیندے ۔ ساوڈ دے موسم دا
بیان ڈیکھو۔

آسے مت بڑیا رے ساوڈ دے ۔ ودہ ساوڈ دے من بھاوڈ دے
بدے پورب مار ڈکھن دے ۔ کبلے بھورے سووون دے
چاروں طرفوں زور پون دے ۔ ساڑے جوڑ دساوڈ دے ۱۱

محمد بخش نوروز ڈوہڑے دے شاعر من پر کافیاں دیاں پہوں چنگیاں آکھین ۔ اسان نوروز دیاں کافیاں کول اس
کیتے اہمیت بڑیدے ہیں کہ افعال کافی صرف دوح اپنے توں پہلے دے شاعران توں ہٹ تے بک نواں رنگ
اختیار کیتے مجاز تے خارجیت افعال دیاں کافیاں دیاں سب توں وڈی سببان ہے او کافی کول تھون وچوں
کڈھ تے خالص انانی جذباں دے اظہار دے رستے تے گھن آئین ۔

سبھن موبھیاں موبھیاں دوح اینویں گھٹ گھٹ نہ مایں ہا
سدانویں ہا سبھانویں ہا تے دل توں نہ وساریں ہا
سکالیو اے بدن ساڈا ۔ گیا جو بن تے سن ساڈا
پہر توں ساڑ تن ساڈا ۔ سوا کس نہ اوڈاریں ہا
سڑی سوزوں میڈی رگ رگ ۔ اجاں تیدھی ادھاوگ تگ
گیروں لوکاں دے آکھے گب ۔ سٹریں سمبھیں و بچاریں ہا

میں جذقربان رہنا تو لہری - کہلاں دیا ہاں نہ اجھلدا

پہننے اول داغ و بھلدا - لگا ساکوں کنواں ہا - ۱۲

ایں دور سے بڑو بھے سب شاعران نے پھلی ریت کوں بھائے یا فرید سئیں سے رنگ ورتھ رنگیے گن۔ تے اپنی انج
کوں راہ نہیں بترائی۔ ول مولانا فیروز الدین خرم بھاول پوری نے کانی کوں بک و کھرا سلوب بڑے تے روایتی انداز
توں اعلوں توڑ گدھا۔ انھاں دیاں کانیوں وارثہ خواجہ فرید دی طرح نہ تھل کے سنج برنیاں وچوں لگھدے
جھاں فراق تے وچھوڑے دیاں ارداساں ہن۔ نہ تھوٹ معرفت تے سلوک دیاں منزلوں اوڈے ساٹھیں
آذن نہ روایت دیاں آتھو سو نہ رو نہ ہے تے نہ زبان و بیان دا اور مخصوص مزاج جیڑھا کانی نال گنہ گنیا
ہئی بک خرم بھاول پوری لہدے دھدے بازاراں وچوں گزردا۔ کچھاریاں ساٹھیاں تے مجلسی زندگی دیاں چھاں
چنیدا۔ جنیدے جاگدے سنگریئے پنگریئے حسن دیاں خوشبوئیں بھنڈیا۔ محراب نال چنیداں کرنیدا اپنی فکر
دا جدارتہ بترنیدا لگھدے۔ خالص زبان دیاں جس۔ روزمرہ۔ موارے۔ تشبیاں و سبھی علامتاں
سکائے دا انداز۔ شوخی بے باکی زبان و بیان تے قدرت تے اظہار دیاں بے ساختگی خرم دیاں کانیوں دا
سناپو سلوب ہے جیڑھا کس بے شاعرانج نظر میں آندا۔

سرخیاں کوں رنگ لائی کھرن ہونٹھ گلابی یارو

کچھیاں کوں پیچ پئی کھرن پیچ زلف دیا تارو

چندر چناتا بھٹ گیا - سنج کوں کھنڈ چھٹ گیا

کھڑے تے تیدے بیکھ رنگ - رنگ بھریا بہار دے

توں جتی ساٹھاں ہاں پالا پور - اتلی پیرا لگیس ڈور

لانہدے و تن بھلا نٹے - یار تیدے پیارو

انجھیں بھاتوں ساڈے نال - کھڑے ساڈا وال وال

جھپوں قھے بہہ کروں - یار تیدے پیارو ۱۳

خرم بھاول پوری اپنی کانی کوں غزل دے نیڑے گھن آئے تے ایں طرح سراٹھی شاعرانج غزل دی صف
دا باقاعدہ پڑ بدھا۔ خرم بھاول پوری دی ایجھی غزل نا کانی بڑکھو۔

سانگے پیت پریت سے مارے - یار پیل انج توڑ گیا

واہ جو کاریاں کر گیا ساڈیاں - ہاں ورتھ ساٹھا پور گیا

ساکوں ساڈا ساٹوں ساٹیں - ہر ورتھ روزدا چھوڑ گیا

بڈکھاں توں چھوڑا دن والا - ہتھوں بڑے دکھ بڈوڑ گیا

خرم انج او بند دلندا - آپاں توں منہ مڑ گیا ۱۴

خرم بباد پوری سے بعد کافی دیا اسے ریت اگڑی تے سُری مگر بعد ورتج اُون والے شاعراں نے خواجہ فرید کسٹیں یا
خرم بباد پوری دے انداز ورتج کانیاں کھیاں۔ انھال کول فرید کے دور دیا باقیات اکھا ورتج سگدے۔

کسی حرفی بہ۔ سی حرفی سرائیکی شاعری دیا ہک اہم تے مقبول صنف ہے۔ سرائیکی زبان داپہول وڈا شوقی
ذخیرہ این صنف سخن اتج ملدے۔ اے صنف سندھی تے پنجابی زبان ورتج دیا پیوں مقبول ہے۔ اے نظم دیا او
تسم ہے۔ جیڑھی الف توں شروع تھی تے محبتیں ہک ہک حرف اتے ہک ہک بند مال کھی ویندیا ہے۔ این
صنف ورتج فارسی کے ۲۰ حرف گدھے گن۔ حیرت اے ہے کہ سندھی تے سرائیکی زبان اتج دیا تام شاعراں
نے حرف فارسی کے ۲۰ حرف استعمال کیتن۔ سرائیکی کے اضافی حروف والی ہک سی حرفی نظر نہیں آندی۔ جیڑھی
دیاں کوئی مخصوص مبراں کینی بلکہ سرائیکی زبان ورتج منقرتے طویل ڈوہیں مبراں استعمال کیتاں گن۔ سی حرفی ورتج اثر
زبانی دیا طرح چار مہرے پہنڈن اے چارے ہم تانیہ تے انھال ورتج نگرما وحدت پاتی ویندیا ہے چار مہریاں
توں گھٹ دوہو دیاں سی حرفیاں دیا سرائیکی زبان اتج پیوں ملدن۔ حضرت سچل سرمست دیا سی حرفی ترے مہریاں
دیا ہے۔ شیخ عبدالملکانی ۵ مہریاں دیا جنڈرکا پر دسی لکھی تے محل خان لغاری اور رحیم یار خاں نے اٹھ
مہریاں دیاں سی حرفیاں لکھن۔ علی حیدر ملکانی دیاں سی حرفیاں چار مہرے دیاں ہن پر ہر بند مال اگر الف
ان بن ان بن ان بن مقیس ہک سمجھ اسا ڈڑری مہریاں شامل کرے تاں پنج مہرے بنڈون۔ سی حرفی دیا
صنف ورتج ہر قسم کے مضامین بدھے ویندن۔ خاص طور تے حمد و نعت۔ پند و نصح۔ لغز، معرفت، عشق و محبت
کے مرضیات ملدن۔ دینی مسائل تے واقعات کر بلا کے بیان کیتے دیا این صنف کول استعمال کیتا گے۔
انڈے علاوہ پیوں سارے شعراء نے این صنف ورتج پیرا نجات تے سسی پیوں دیاں منگوم عشقیہ داستاناں
دیا نظم بند کیتن۔ سی حرفی سرائیکی زبان دیا ہک ایجھی ہم گیر صنف ہے جس دچوں بیاں کئی صنفال دیا کھتین
ڈھول، محفرو دیا لعل۔ جوگی نامہ، چرخ نامہ۔ کسب اصناف بیت کے مال مال سی حرفی دیا شکل
اتج ہن۔ اسال سرائیکی زبان دیا سی حرفی کول ترے وڈے ادوار ورتج تقیم کر سگدے ہن۔ پہلا قدیم
شعراء دا دور۔ ڈوہجا وچکارے شعراء دا تے تریجھا پھلکڑی دورے شاعر جنال ہیں صنف کول نگرما
تے اسلوبی سطح تے مقبول بنڈایا۔

سرائیکی زبان اتج پہلی سی حرفی شاہ جیب (متوفی ۱۰۸۰ھ) دیا ملدیا ہے۔ این سی حرفی کے
حرف ترے بند دستیاب تھی سگن۔ ایندا ہر بند ترے مہرے دا ہے۔ ۱۵

الف اللہ دیا طلب کے منت حق کول یاد کرے۔ غفلت سٹ کھیں دل حکم ندر آرام و بچوے

سمجھ جیب صبح کر کھیں ثابت نول بچوے

ب باقی دن چار ڈھارے پھوکی پھری سدا را - مفر کنوں مفرور پھری تیرے اندر و توح اندھلا

سمجھ جیب صبح کرمجھیں گزر گئیوں دن سارا

ت تقریر نہ کر توں بندیا ہیبت نال پچھیا - نیکیاں بدیاں سب تھیں جلد ہر اک تھی نکھریا

سمجھ جیب صبح کرمجھیں قبر دور کر لیا

شاہ جیب کے بعد سلطان العارین حضرت سلطان باہو سہیں نے سہا حریفی دیا صنف کوں اپنے عارمانہ خیالات
نال پھوں وڈا بھاگ لاتے - آپ دیاں پنج سہا حریفیاں عشق حقیقی تے معرفت حق دی خوشبر نال
مہدیاں پن -

الف اللہ چنبے دی لوبی میرے من ورج مرشد لالی ہو

نھی اثبات دا پائی ملیں ہر گ اگے ہر جانی ہو

اندر لوبی شک پچا یا جان پھٹن تے آئی ہو

جیرے مرشد کامل باہو جس اے لوبی لالی ہو - ۱۶

علی حیدر ملتانی سہا حریفی دیا صنف دا امام منیا و نڈے - اوندیاں سہا حریفیاں زبان و بیان - سلامت و روانی
تے عشق و معرفت کے اسرار و رموز کے بیان دا مثالی نمونہ بن او خود فرمیدن -

پنج سہا حریفیاں حیدر آکھیاں پنجے گنج معالی دے نی

دانگ حروف مقطعہ کے راز رموز نہانی دے نی ۱۷

علی حیدر ملتانی دیا سہا حریفیاں و توح لفظ گندھج گندھج تے ساغسریں آندن -

ع عشق شراب دیا چڑھی مستی کھڈیاں کھڈیاں کھڈیاں کھڈیاں کھڈیاں کھڈیاں

میزھی گندھی ہی غطر پھیل والی زلفاں کھڈیاں کھڈیاں کھڈیاں کھڈیاں

سرد پاتا ہا پار کے ڈیکھنہ کوں ہنوں ڈھڈیاں ڈھڈیاں ڈھڈیاں کھڈیاں

علی حیدر آیار پیارے باجھوں ہڈیاں زلڈیاں زلڈیاں زلڈیاں گئیوں ۱۸

جندڑی پر دیسی ہک ایجھی سرانیکی زبان دی طویل نظم ہے - جیرھی حدیاں تول گھر گھر و توح پڑھنڈی کا پئی اے انیکوں

ملتان دے ہک درویش حضرت شیخ عبداللہ نے تخلیق کیتے - جنھاں دا زمانہ ۱۰۹۰ھ / ۱۱۷۷ء دے نیرے

تیرے دا ہے - جندڑی پر دیسی چٹے کھلاں دی ترغیب دینا دیا بے ثباتی تے اگلے سفر کیتے چٹکے گل

کا دن دیا تلقین تے مبنی نظم ہے - اے نظم سہا حریفی دیا صورت ہے -

س سدا نین باغ بونیچے - سدا نہ ہونڈے فرس غلیچے

بر دم فکر چلن دا کیجئے - اوڑک موت لئییا

سمجھ بندہ تول نال نکر کے اے جندڑی پر دیسا ۱۹

سرائیکی سہا حرنی کے اس پہلے دور کے ڈوبھے شعراء و راج حضرت سہیل سرمست حافظ جمال اللہ منظر ایما سے خواجہ حکیم امین سیرانی کے نام سب توں ممتاز ہیں۔ سہیل سرمست سیٹھ نے اپنے ڈوبھے کلام کے علاوہ سہا حرنی دیکھی تھی۔ اس سہا حرنی راج لہری فارسی دے الفاظ دکا کثرت ہے مضمون عارفانہ، بحر طویل سے ہر بند ترے ترے مہر میاں دا ہے۔

خ خواب گیا کونوں تات تیدی تیتا بڑ سا کوں بے تاب میاں
 توں شتاب آویں ڈیویں آب میکوں سائیں کھول نقاب جناب میاں
 تیدے نینہ نواب کباب کیتیم کوئی نہیں نقاب خطاب میاں
 مں ساری اکھاں گاکھ یار کما والی تیں نال کریکے دوزاری میاں
 باری برہ وہائی کاری سانوں گل چاکھتوئی گاری میاں
 داری یارتیں توں سو داری دجاں دتھا راج گتیں تہاں گکاری میاں ۲۰

حضرت حافظ جمال اللہ ملتانی نے سہا حرنی چرخہ نامہ مکہ سے اس صفت کوں کہ نواں رنگ عطا کیا۔ اسل چرخہ نامہ کے عنوان نال اگوں انج ایس سہا حرنی تے گال کر لیں۔ حضرت خواجہ حافظ جمال اللہ دیکھے سہا حرنی پوری سرائیکی راج کہ نولیکا مقام کھدی ہے۔ بہن حضرت خواجہ حکیم امین سیرانی دیکھے سہا حرنی دا نمونہ پیش ہے اس سہا حرنی راج قرانی جے دیکھے اشعار راج استقلال کہتے گن۔ سہا حرنی دا مضمون عارفانہ ہے۔

د دیوانی ہوری مینوں گل نہ کائی نہ سجھے
 ماہی میڈے دیدن لے ہرزہ کائی بچھے
 ایو کھیڑا جھیڑا کر کر نال میڈے نت بچھے
 دولتہ بین اکا غنیا منکم جو پڑھیم میڈا کوئی بچھے ۲۱

سرائیکی سہا حرنی کے وچلے دور کے شعراء و راج محل خان لغاری، سید اکبر شاہ حسین دیڈر۔ امیر حیدر مین بیدل ندھی مولوی محمد بخش حمدن تے مجروح شاہ دیاں سہا حرنیاں ناماندہ حیثیت رکھدن۔ اس دور دیاں سہا حرنیاں راج مجاز تے حقیقت دیکھی بلکہ شاعری ملدی ہے۔ محل خان لغاری دیکھے سہا حرنی محبوب نال خطاب تے التہا، دا ہر بند اکھ مہر میاں یعنی چار شعراں دا ہے۔ سارے مہرے ہم تانیہ کینی بلکہ اشعار دیکھے صورت و راج حرف مہر تانی دا تانیہ ملدے۔

و آسو تہا جانی یار میڈا
 گل لگ کر دں مٹیاں گالھیاں جی
 تہاں باجھ آرام حرام ہویا
 تیدے مار وچھورے تہاں گالھیاں جی

اورا پارا جیڑھا مینے ڈیندا -
تیسہناں کولں ڈے توں آیار ڈکھالیاں جی
نال حمل نمی الحال ملو !!!

دھرتیاں سمجھ تھیوں سڑکالیاں جی ۲۲

بیدل سندھی دیاں ڈوں سی حرفیاں ملدن۔ انھن دچوں بک سی حرفی دی مروجہ ریت توں ہڈتے ہے ایندے ہر حرف
نال ڈو مہر عیاں دا بک شعرے تے چار چار حرفاں کولں بکے قافیہ نال ڈے تے بک بند بڑایا گے۔

الف آکھن دی کائی گل نہیں جو توں

جھتھ کتھ آپ دکھا دندا ہیں

ب بجلی وانگ جھلکار ڈکھات

آپ توں آپ چھاؤندا ہیں

ت تاب بجلی دا کون جھلے

کوہ طور کولں ریت بناؤندا ہیں

ث شمشہ وجہ اللہ آپ اکھیو سڑنگ میں

خود آپ ہی رنگ رساؤندا ہیں ۲۳

سید اکبر شاہ سرائیکی زبان دے بک قادر الکلام شاعر بن۔ آپ دے جنگ نامے تے منظم قیماں دی طرح سی حرفیاں
دی بیوں شہرت رکھدن۔ سہی حرفی بے نمازاں دتج نماز دی فضیلت بیان کیتی گئی ہے۔ سہی حرفی داڑھی
اکبر شاہ دتج بک بک حرف واپند مینے دے بک بک ڈینہ نال جوڑتے دچھوڑے دے احوال بیان کیتے
گن۔ ایں سہی حرفی دتج زبان سادہ تے جذبات دی بہترین عکاسی کیتی گئی اے۔

اے انتڑی ڈینہ حساب کراں بے تاب تھیواں بیوسا

شوق شراب وصال والے دکارہاں پیاسی تھی

عجز نیاز تفریح زارکا پویم قبول بکیسی

اکبر شاہ میکل یار ملے جس دل اسا ڈی کھسی ۲۴

اکبر شاہ دی بک بک سہی حرفی دی رنگی ڈیکھو ایندے آخری مصرعے قرآنی بن۔ پیر انجھا دے حوالے نال معرفت
دی گال کیتی گئی اے۔

الف آرنجھاسک اللہ اسا ڈی ہریمت قرب ترین۔ نال ماہی دے پاک محبت کھڑا دل زمین
شوقوں یار بڑا زم رانجھا ڈونڈھ اسان زمین۔ ان اللہ یب التوا بین دیکب المتکبرین

ب باہر نہ چھڑھی میڈی رانجھامینوں ہے یقین - ایہ دل خوش دلدار کرینے ثابت رکھا دین
کل عالم اکھے بمیرا نبھے دیکھیں اکھاں امین - با غفری دلی رجعتی من المکرین ۲۵
سید امیر حیدر میرن دیاں سہی حرفیاں پوری سرائیکی شاعری و ترج بہک اچا مقام رکھیندن - الفاظ دے انتخاب
اظہار دی برجستگی - سوز و گداز تے کلام و ترج سلاست دے لحاظ نال او سہی حرفی دے صنف دے مفاد دے شعرا
و ترج گزٹھیندن - امیر حیدر میرن دیاں پنج سہی حرفیاں عشق حقیقی دیکھتی نال لمبریزین -

الف آیا کرو پھیرا پایا کرد نہ سکایا کرو اماں باذیاں کول
سوہنے رنگ بھرینے اون زرے زرے منع کون رے جذباتیاں کول
کرو دور دوری رکھو پیت پوری گھولو خلق کوڑی بے ایمانیاں کول
میرن کھو واری میڈی جذور ماتی تیں توں کرال واری چیزاں فانیان کول
امیر حیدر میرن نے بمیر تے لوندی ماہ دیاں موالی جو الی سہی حرفیاں دیکھین - ایجھی بہک نعتیہ سہی حرفی
دیکھی -

م محمد دے نال اتوں گھول گھتاں جگ سااما - عاجز جی کمان کینی جھوڑئیں کنت ہزارہ ما
میں ماندی در ماندی کول دکھائیں رہ نظرہ ما - میرن شاہ میڈے من بجایا ماہی ماہ تھاما ۲۶
سہی حرفی دے وچلے دور دے چھیکڑی شاعر حضرت مجروح شاہ بن - آپ حضرت خواجہ فرید دے ہم عصر بہک صوفی
بزرگ بن - آپ دیاں سہی حرفیاں و ترج ڈوڑے دارنگ غالب ہے - زبان فترتی ہوئی تے دل چھکویں ہے
انھال سہی حرفیاں کول سرائیکی دیاں بہترین سہی حرفیاں آکھیا و ترج سگدے -

م ماہ تاں شاہ جال دا ای میڈے یار دے نال جال نسہی
اوہے خط نسہی اوہے خال نسہی اوہے ڈگرے ڈگرے وال نسہی
اوہے ابرو قوس شال نسہی اوہے نرگس جادو خال نسہی
یار تاں بے وکی شال ہو یا پر مجروح دے حال تے جھال نسہی ۲۷
سہی حرفی دیکھ صنف دے چھیکڑی دور و ترج ڈتن ملانی گداز - محمد مٹھا - سید مبارک شاہ - میاں رحیم بخش
نبی بخش نبشا محمد امین عاشق تے پیر سید شیر محمد گیلانی نے بیوں اچھیاں سہی حرفیاں لکھین - میاں مٹھا دیکھ
سہی حرفی نینگرو نینگور کول کافی شہرت حاصل تھی اے - انھال قصہ بمیرا نبھے کول سہی حرفی دے انداز
ترج لکھیے -

الف اللہ دی قسم دے نینگر تیں پھول میں دیوانہ - گھر بار سیم تے کنت ہزارہ ہتھ و ترج پکڑیم کاناں
ما پتو میکوں غصتی سڈیدا تے کوک سڈے دیوانہ - اری نینگر گل بگ ملاہیں تے دے ہا ملک رباناں ۲۸
میاں رحیم بخش پہلے شاعر بن - جنھال نعتیہ سہی حرفی دے علاوہ ہند دلفیت تے واقعات کر بلا دے موضوع تے

سہی حرفیاں لکھیاں۔ اس طرح پہلی واری اس صنف و دوح شہادت حسینؑ دامظنون شامل تھے۔

ک کربلا کے دوح شور پیا قبلہ دانماز جد نعتیوں نے

اول شمر نے چھک تلوار ماری دیدار پیار سے ڈے کتوں نے

سر ڈے کے عاشقاں سر لیاٹھے یار دے نشے دیا پتوں نے

رحیم بخش فناہ تھیں کوچ کر کنبھی و پنج فردوس دیا لیتوں نے ۲۹

سہی حرفی لکھن دے پھلکیری دور سے شعرا و دوح جان محمد گداز کول پہوں اہمیت حاصل ہے۔ کئی شعرا نے منظوم

مشقیہ داستان کول سہی حرفی دیا صنف و دوح کھینچے۔ اٹھال و دوح گداز نے سہی پیوں دے قہے کول سہی تے

سہی دے ما دے جواب سوال دے انداز و دوح و ڈے دکش پیرائے و دوح بیان کیتے۔ سہی دیا ماسی کول

متاں ڈیڈیا کہ کبھی نوک پیچھی ہونڈن اٹھاں دے ساہ تے دساہ نہ کھا۔ ڈو بند ملاحظہ کرو۔

ت ترک تے کبچ دے نوک کچے کڈاں پلیدے نی کیتے قول دھیا

بک پول تے لکھ مخول کرن اٹھاں بولال قول پوندے ہول دھیا

ہونڈن میت تے پیت دیا ریت تروڑن پیتاں دایاں دے ڈول دھیا

دنا باز گداز ہمراز تیدے جیرے رگے نی ڈانواں ڈول دھیا

ث ثابت زبان کر سوزح اماں ایسے بول کرڑے نہ بول ماٹے

بک بات تے لکھ نکات بولے میڈا کبچ مکران دا ڈھول ماٹے

اول ہی میت دیا پیت دیا آس میکوں جنیں دل لٹی سینہ بھول ماٹے

لاجاں پال گداز ہم از میڈا اینویں محض نہ ولیم رول ماٹے ۳۰

پیر سید شیر محمد گیلانی فتہ پوری نے کئی عارمانہ سہی حرفیاں کھینچیں۔ اٹھیں اپنی بک سہی حرفی و دوح میت دا بک

نواں تمبر کیتے۔ دیکھی :-

الف آہا بک ہنگلا - کیتوس عشقوں بک تہلا

ہو یا جس تھیں نبی آولا - ایہ عشق کھڈ چانی

ہے احمد سہرا ہی

شک دور کرو سبکائی

خ خاطر یار پیارے - کیتے عاشق ایڈ پیارے

ایہو چو ڈال طبق جو سارے - سوہنے یار دی خاطر آہی

ہے احمد سہرا ہی

شک دور کرو سبکائی ۳۱

چرخہ نامہ :- چرخہ نامہ نظم دی ابھی قسم ہے جس وچ چرخہ تے اُردے لوازمات کوں علامت
 کے طور تے درتیا دیندے۔ چرخے کوں دیہی دیب ورج بہوں اہمیت حاصل ہے۔ زالیں کیتے چرخہ کیتیں
 گھڑا پے دی تثنائی ہے۔ شعرا نے چرخہ - تند - ستر وغیرہ کوں نیک اعمال - خوش اخلاقی - رزق حلال
 انکار کی عاجزی تے عبادت دیاں علاقیاں بنڑاتے ایں صفت ورج شاعر کی کیتی ہے۔ سرائیکی ورج اے
 چرخہ نامے سی حرفی دی صورت ورج ملدن - سب توں مشہور سی حرفی چرخہ نامہ ملتان کے بزرگ تے اولیاء
 حضرت حافظہ جمال اللہ مظہر الہی دی ہے (۱۱۶۰ھ - ۱۲۲۶ھ) کھال اے چرخہ نامہ کھوتے نہ صرف ایں صفت
 کوں فنی کمال بخشے بلکہ سی حرف ورج اپنے ان مٹ نقوش چھوڑیں۔

الف اٹھی دھیانت جاگ سوئے توں ستر دھی سیائیں
 گھن چرکھا پاکتر کھوڑی مہسی رات دہا ستریں
 ایو ویلا ہتھ تیدے ناں آسی دھی پلپائیں
 آتھ جال شہا گنر سو ہے جو شوہ کے من بھانڑیں
 ص مضال ناں دھی توں نرس کت ہی بکا جھلی
 بھٹے ستر کے کتر کنوں تند نکھیرا بھلی
 ساری عمر دا کیتا ونجا یو گھت کرتند ادلی
 فضل جمال اللہ کے با بھول سچے نہ کئی لگتی ۳۲

ڈھولہ :- اے سی حرفی کے انداز ورج نظم دی ابھی قسم ہے جس وچ محبوب کوں ڈھولا کے
 ناں نال مخاطب کرتے اپنی مومجھ ملاال تے بڑکھو وچھوڑے دیاں ارداساں پیش کیتیاں ویندن۔ نعت
 مضامین کے بیان کیتے اے صفت بہوں مقبول رہی ہے ایں ورج عشق ڈھولے دی ڈاڈے چلے کیے
 گن - کجھ شعرا نے اصلاحی مضامین دی ایں ورج بدھن - خادم مکھن بیلوی - ناطق - شائق - جان مہر گداز
 مولوی نبی بخش بختیا - عالمی پیر بخش، جڈن ملتان تے نور الدین مکین کے ڈھولے مشہور عقین۔ کے ڈھولے
 زیادہ تر نعتیہ - اصلاحی تے عشقیہ بن - خادم مکھن بیلوی - دا ڈھولہ نعتیہ شاعری دا بہترین نمونہ ہے۔

م ملتا ڈھولا آڈے دیدار ضروری - اعلیٰ مل دکھایا ایں فرقت مہجور کی
 نہ ترے پروا بیاں دل نہ سہد کا دور کی - خادم خاک نکا کی توں میں خلقت نوری
 ع غفل تیا سوں کیتا عشق نکماں - پاگل لوق پریم دا گولاں بہند ڈھولماں
 دسرے خوش قبیلے بھل گے باہل ماں - خادم بن لڑکی کے کیوں گھو ورج سماں ۳۳

مولوی محمد امین شائق ہک منے ہرے شاعرین آپ سے ہک نعتیہ ڈھولے دا بند ڈیکھو۔

ل مک چھپ ڈھولا برقعہ میم دا پالو - ایوں ملک عرب و توح احمد نام دھرا لوی
کیتو حسن دا جلوہ نکال دھم پالو - شائق یار سے دل و توح ڈھولا جھوک بنز لوی م ۳۴

مولوی بنی بخش بنشیا سے نعتیہ ڈھولے وکا زبان تے بیان سے سارے سنہاپ رکھدن -

ل لا کے نیڑہ پالو مول نہ جھاتی - ایار منتر تادی اماں خوب پھجاتی

ڈھولا ہمبر تادی لانی جگر توح کاتی - بنشیا آفریے ہر دی کلمہ ساتھی

الف افر ڈھولا رکھیں پیت پرانی - میدا فراسن ڈھولا و توح ڈوہاں جانی

بیڑے چشتی تے چڑھاں کلمہ اکھو زبانی - بنی بخش دا ڈھولا ہویا حق حقائق ۲۵

نعتیہ ڈھولے وکا صف و توح نور الدین مسکین نے وکا بیوں چنگا وا دھا کیتے - اکھاں سے نعتیہ ڈھولے عشق رسول

سے تقدس نال پیرین -

ض ضرور اما ڈی سن فریاد سے ڈھولا - کیا قول توں اپنا رکھیں یاد سے ڈھولا

سارکا عمر گناہوں گئی برباد سے ڈھولا - اوکھے رند حشر سے کرا دادر سے ڈھولا

ط طہ یسین تیدا لقب قرانی - الشمس والقمر رخ روشن نورانی

تیدی تار زلف توں ہے والیل نشانی - توں محبوب ایسی سوہنا دلبر جانی ۳۶

اکھاں نعتیہ ڈھولیاں سے علاوہ وسیب وکا اصلاح تے انسان کوں چنگے ش کا دن وکا ترغیب کیتے وکا نئی ڈھولے

کھینٹے گن - ناطق سے مشہور ڈھولے و توح دنیا وکا بے ثباتی - سماجی برائیاں تے دنیا وکا حرص وکا نفسی -

قبر سے عذاب دا خوف نیک اعمال تے عبادت وکا فضیلت دا بیان تے چھیکر و توح ترے نعتیہ بند

شاملین -

م مشکل منزل پہلی مرل والی - ڈو جھی قبر دی منزل جیڑھی سخت کھالی

تر بھجی حشر وکا منزل جیڑھی سب توں مالی - ناطق ہر منزل توں اللہ آپ سمجھالی

ن فکر کرسی پیندا سنت سفر دا - کالی رات اندھاری ڈیو اباں قبر دا

ستیس ایں گزرا لوی او ڈھولے توں ڈورا - ناطق اگے اکھیں سے ڈوسدا حال قبر دا ۳۷

عشقیہ ڈھولے کھنٹ و توح جان عمر گزار تے جڈن ملانی ڈوں ابھریں شاعر گزریں - گذر سے ڈھولے و توح

فراق وکا کیفیت کوں بیوں پیر تاثیر انداز توح بیان کیتا گے -

غ غرض نہ رہی تو نرسی ڈھونڈ تکیوں - سماں بھی لائق ناہیں اینویں روڈن میکوں

محرر حال نہ کوئی اکھاں حالت لکیوں - تھیدا ویری گزارا جاناں سمن جکیوں

ف خاک سے تارے سارے شاہد میرے - کھڑیں این گزراں اکھیں ہو گیاں بیرے
 ایو ڈھولا نہ اسی ڈھول سے تیرے - دلیں کھس کے گداز کیتو جوک پریرے ۳۳۸
 خدان ملانی کے ڈھولے ورتج نینہ لاون کے ڈکھڑیں دا بیان ڈکھو۔
 ش ثابت پیاں ماہی سمت سفر ورتج - ڈکھیاں طرف چودھاروں آنویں تولی نظر ورتج
 ڈھونڈھاں کوچے گلیاں تازاں بزار شہر ورتج - ونڈی لکل نہ جڈڑی اکھیں غلم قبر ورتج
 ج جیکر جاناں تاں میں نینہ نہ لینڈی - جہڑی نوج نہ جہڑی جہڑی لا مروینڈی
 ڈکھڑے ڈورے ڈورے گل کیونکر پینڈی - بوس ہن ڈھولا ساہیں ہی دت تا نگھڑے کینڈی ۳۳۹

جوگی نامہ :- جوگی نامہ ہک مقبول صفت سخن رہی ہے۔ کانیوں ورتج جھو جھو صوفیانہ مضامین بدھے گن۔
 اتھان جگہاں محبوب حقیقی کے روپ ورتج پیش کیا گے۔ لغتہ اشعار ورتج وی جوگی دا لفظ نبی کریم علیہ السلام
 واسطے استعمال تھیڈا رہیے۔ جوگی نامے وی صفت عشقہ کوک داستان بہیرا بجھے کے زیر اثر وجود ورتج
 آئی ہے۔ اینڈے ورتج جوگی کول محبوب دیا حیثیت نال مخاطب کرتے سارے دل کے ورد سنڑاے ونیدن۔ جوگی
 نامے عشقہ وی ملدن تے لغتہ وی۔ اسی حرفی کے انداز ورتج وی کھٹے گن تے اول تولی ہٹ تے عام نظم
 کے سانچے وی اختیار کیتے گن۔ کانی رنگ ورتج وی کانی جوگی نامے ملدن۔ بہیرتے اوندی ما کے جوالبی سوالی
 جوگی نامیاں دا وی چٹا بھلا رواج رہیے۔ سرائیکی ورتج باغ شاہ۔ بنی بخش بنیشا تے سید مبارک احمد پوری
 کے جوگی نامے مشہور ہن۔ مولوی بنی بخش بنیشا دا سسی حرفی کے انداز ورتج بہیرتے اوندی ما کے جوالبی سوالی
 جوگی نامہ دا نمونہ -

ر اسبڑاں جوگی

ت توبہ میکوں اماں ہور نہیں - ڈر ساں مول نہیں شہر شور تھیں
 ہور ہنگی نہ رہاں زور تھیں - جوگی نال میڈا دل توڑ نہیں

ر اسبڑاں جوگی

ش ثابت رکھو ایمان نبی - تیکوں اکھاں میں نال احسان نبی
 کبھ پائے حق دیا پھجان نبی - اہس جوگی دا جھوڑ دھیاں نبی

کون ہوندا جوگی

ج جوگی نہیں آتاں جڈنی - ایندا اتانی نہیں ہنڈنڈھنی
 میڈی جڈنوں مول نہ بندنی - جوگی جان میڈی تے جڈنی

ر اسبڑاں جوگی ۴۰

باغ شاہ دانقیتہ جوگی نامہ ہیرا رانجا دی لوک داستان کے حوالے نال کھیلا گے۔ ایں وچ جھنگ شہر۔ تخت
ہزارہ تے جوگی کے لفظ علامتاں کے طور تے استعمال بھین۔ اے سہی حرفی کے انداز توں ہٹ تے ہے۔

دیاں جوگی دیا طرف ضروری باجھوں دل طا تے

رہاں خاص ضروری میڈا دل مشتاتے

تخت ہزاروں بک جوگی آیا - جھنگ سارے بجیں نصی کھڈیا

کتیس لطف و ضروری - ڈھساں مک اٹلاک اے

شان جوگی دا ہے لولاکی - سمدہ کر کے سب اخلاقی

خادم حور مقورنی - دوزن پیش براتے ام

بنی بخش بنشا دانقیتہ جوگی نامہ فنی تے ٹکری لحاظ نال قابل توجہ ہے۔

دیاں جوگی کے نال - رنراں زور کے لائیاں - ہے جوگی بچ پال

جھوکاں عرش تے لائیاں

جوگی میڈا پاکوں پاک ہے - خاطر جنیدی کل لولاک ہے

ادبوں حاضر تھی کھڑا براق ہے - عاشق خود غفار اے

حوراں خدمت آئیاں

کانا رنگ وچ پھول سارے جوگی نامے کھیے گن۔ رانجھے جوگی دیا علامت پوری سرائیکی شاعری وچ پھیلی ہوئی

ملدی ہے۔ سہیل سرمست، خواجہ فرید، بیدل نقیر، خواجہ غافل جوگی تے ڈونجے سب ہانڈرے صوفی شعرا

نے جوگی نامے کے رنگ وچ کانیاں کھین۔ سید مبارک احمد پوری کے جوگی نامے کے ڈول بند۔

ہیں جوگی بچ پال

اپنے دامن لایو

بین وچا کر کیتو ماڈی - ہیرا ہولیا ہے تیڈی بانڈی

بن جوگیاں دیا چال ہے - دڑکی چا بر مایو

گھولان جھنگ سیالیر ہلا - چنگا میکوں تخت ہزارا

جھلاں تیڈے نال ہے - وعلہ خود فرمایو ام

گھڑولی :- گھڑولی سرائیکی تے سندھی شاعری دیا بک قدیم صنف سخن ہے۔ اے زیادہ تر سہی حرفی کے

انداز وچ کھی دیندا ہے۔ ایں صنف کوں گھڑولی یا گھڑولی لعل کے نال نال لوک شاعری وچ پھول دیتا گے

سب توں پہلی گھڑولی اسا کوں حضرت سہیل سرمست سہیل دیا ملدی ہے۔

سوہنے یار دی گھڑولی بھردی - ماہی یار دی گھڑولی بھردی
 بک اللہ کنوں میں ڈردی - بک مولا کنوں میں ڈردی - آبا آبا سوہنے یار دی گھڑولی
 پیر پیراں حضرت میراں - نام گھنڈیں جے نیساں زنجیراں
 میں مرشد کامل کردی - سوہنے یار دی گھڑولی بھردی
 حسن حسین علی دا جایا - بار آمدت داسرتے جایا
 میں بانہی شاہ حیدردی - سوہنے یار دی گھڑولی بھردی
 نوح نبی دی بٹیراں آئی - جسیں دوج چڑھیا نور خدائی
 میں صدق تیس تے چڑھکا - ماہی یار دی گھڑولی بھردی
 سچل سارا نور الہی - علی ولی دیکا ہے مہراہی
 میں ہر دم رب رب کردی - ماہی یار دی گھڑولی بھردی ۳۴
 حضرت سچل سہرمت سئیں کے بعد بک بٹے بزرگ شاعر ہمت علی شہر فونی ۱۷۲۰ - ۱۸۹۰ نے گھڑولی نامہ
 لکھیے۔ نمونے کے ذیل بند۔

الف اللہ ہے حب تارکی - حدتے نبی توں جان پیاری
 علی ولی تے سے لاج ہاری - گولی ہاں میں تہنیں دردی
 دو مولی گھڑولی بھردی آہیاں میں تہاں گھڑولی
 ب بتوں پیغمبر زادی - پاک دامن ہے ساشن زادی
 یطہ صفر کم ہے صعب ودوکی - توں تہنیدکا میں تردی
 دو مولی گھڑولی بھردی آہیاں میں تہاں گھڑولی - ۳۵
 بک پئی طویل نعت گھڑولی مدعاں توں متواتر سرائیکی زبان اتج چھدی پئی اے۔ ایندے شاعر دا صحیح پتہ
 کینی۔ البتہ ایندے نال گنڈھوڑ مولود کے شاعر خلیفہ محمد مجاور ہن۔ ایس گھڑولی دیکا زبان تے طرز بیان
 قدیم شاعری والا ہے۔

الف اللہ سر جن ہاراجی - باغ لالیس ساراجی
 نکا ہر کشیں کل پھاراجی - گھڑولی لعل
 ج حوراں پریاں شادی جاوون جی - شان نبی توں گول گھاوون جی
 بھلا مولا نکا دسایا - گھڑولی لعل ۳۵

بارہ ماسا :- شاعری دکی صفت و توح بارہاں مینیاں دکی نسبت نال ہک ہک ہینے دکی موسمی کیفیت کول
 سانئیں رکھتے بند آکھے ویندن ۔ انھاں و توح زیادہ تر مزاجیہ جذبیاں دکی عکاسی ہونڈی ہے ۔ موسماں دے سوہنے
 رنگ دکی ایس شاعری و توح لکدے ملدن تے مونجھ ملاں دے و پرے دکی سنڑائی ڈیندن ۔ سرانگی زبان و توح پہول
 گھٹ بارہ ماسے کھئے گن ۔ مگر جینیاں کھئے گن او لشقہ شاعری دا بہترین نمونہ ہن ۔ بارہ ماسیاں دے نانڈہ
 شعرا سید ولایت شاہ ، جان محمد گداز ، حمدان بہاول پوری تے سید مبارک شاہ احمد پوری ہن ۔ حضرت خواجہ فرید
 خرم بھاولپوری نوروز تے ڈو جھے کافی تے ڈوہڑے دے شعرا نے کئی ترورک بارہ ماسے لکھین یعنی اپنے کلام
 و توح کتھابیں ہک ہک ہینے دکی نسبت نال بند ۔ کافیاں یا ڈوہڑے تحریر کیتیں ۔

سرانگی زبان و توح سب توں قدیم بارہ ماسے دا شاعر میاں محمود بخش محمودن بہاولپورکا ہے (پ ۱۱۸۲۰) ایس
 توں پہلے دا کوئی بارہ ماسہ ہنس ملا ۔ البتہ روایت ہے کہ معبود سید سیان (م ۱۰۲۱ تا ۱۰۳۱) نے ہندی زبان و توح
 ہک ولراں مرتب کیتا ہی جس و توح بارہ ماسے تے ست وارے شامل ہن ۱۴ اول دور و توح سرانگی زبان کول
 ہندی آکھیا ویندا ہی اور ایس زبان دا لاہور اتے دکی پہول گھانا اثر ہئی جس سیتے قیاس کیتا ویندے کہ معبود سید سیان
 دے بارہ ماسے تے ست وارے سرانگی زبان و توح کھئے گئے ہوسن ۔

میاں محمودن بہاولپورکا دے بارہ ماسے و توح دچھوڑے دارمان دکیا ہے ۔ موسماں دکی تگی ترشی دا ڈور دکی تے
 گنج گنج و سداں مینہ دیاں ٹھڈیاں مٹھیاں پھنگاراں دکی ڈمدن ۔

۱۔ پیلے گنڑاں میں مانگھ دکی جاتی سانر سو ۔ گھن پانڈ پونجاں نین کول پھس پوسایم رو
 ۲۔ مانگھ سہاون سنگیاں جنھاں نین غم کو ۔ ہک میں محمودن مانڈی اں سر پھیر نہ ڈھم دھو
 ۳۔ ہار آیا تراں بھوئی تھی سارے زمین سر پیر ۔ جھاں تے دھب ڈوہیں کھوہیاں گری ڈیسے ڈھیر
 ۴۔ کوٹھے دے اندر بہر روواں میڈا پنوال نال پیر ۔ گیا ہار ماہ محمود نا جالی نہ پایم پیر
 ۵۔ گنج گنج وینڈی سادنی کن من و سن پے مینہ ۔ پیس پیس پکارے پوسپی و سدا ملا ہینہ ہے
 جیرا اداسی ہر گیا چرماں چلایا ہینہ ۔ گیا ساون ماہ محمود نا تیں بن جویا ہینہ ۔ ۷۔ م
 سید ولایت شاہ دے بارہ ماسے دل تے عجیب کیفیت طاری کر ڈیندن ۔ بند دے پہلے ترے مھرے خوشی
 دا تاثر پیدا کریندن ۔ چھکڑی مھرے و توح او حالت بھر پور مونجھ و توح بدل وینڈی ہے ۔ انھاں بارہاں ماسیاں
 و توح آسا ڈیاں و سبھی ریتاں دا عکس دکی ملدے ۔

پھاگن ۔ پھاگن پھلا دے پھول سب گورے سرے گل ہار ۔ سرے سہاگن اورھنی جھن جھن ٹکن جھنڈا
 سرخا سوہے ہندی جوڑے بکے چرھالی دھار ۔ ہک جگ ڈوہیلی میں پھراں سنج برڈیم چوہار
 چیت ۔ ڈیا مینہ چیترا گل پھل ڈرکھاون دھج ۔ بیل بھور گل باس گھن خوشیاں کرن زنج زنج
 پئی ہے پھلیاں کول پانٹی ہن گل پیاں دگج ۔ ہک جگ ڈوہان میں پھراں میڈے اون ڈکھو بھج

کاتک - کتیس مینہ سنیلیاں کتیں پس کر ستم - سرے دوپٹے چوڑیاں تک دتج سبندیاں تھ
 پیڑھے بستے پیلے کنی لال چہنے تھو - بک جگ ڈو اگن میں پھراں رورو بھرایم بچہ ۲۸
 سید ولایت شاہ کے علاوہ جان محمد گداز بارہ ماہ سے دو ڈو جھے ماہڈے شاعر بن - انھال کے بارہ ماہ سے مڑاں
 دیاں سوکھڑیاں تے عشق دیاں درو سوغاتاں دی ساٹھ نال گندھیسے ہرے بن - مزاتیہ جذبات کے اظہار
 دتج گدار کول پھول ملکہ حاصل ہے - انھال کے کلام دتج پھول یاس و تھولیت ہے -

آیا مینہ ماگھو دا ماہی گیم پر یس - کنگن تلابہ ہاتھ کر جو گن ڈا کتیم دیس
 روپن برائن ہر کھڑی گل کھول مانگیس - بک میں گدازن مانڈیاں ملیم نکالی دیس
 اسوں مینہ آگیا ڈکھڑے کرن گھٹ ٹ - عمراں گزاریم روزنڈیس خوش تھی نہ جا لیم جھٹ
 ڈکھڑیں تھایاں کاتیاں لول لول تھیری پھٹ - بک میں گدازن مانڈیاں سانول گیری سٹ
 آیا مینہ پوہ دا برنیاں کرن پامال - خالی پنڈگ تے سیجھری ساڑاں چنوا تھی نال
 بارھاں بیٹے سال کے اعلول نہ کتیں گال - بک میں گدازن مانڈیاں رورو ورنیم حال ۲۹
 سید مبارک احمد پوری دا بارہ ماہ سا زبان و بیان کے لحاظ نال انھال بارہ ماہیاں توں کمزور تے ڈو جھے درجے دا
 جیٹھ ماہ دیاں اندھا دیاں گھل دیاں جو گر و ہار - ڈیہاں راتیں نت میں اوڈ لیکال آکر ملیں دلدار
 ننگ سبیلیاں نہ بچھ دیاں میکول تھی ڈیکھ بیا - سید مبارک میم دلبر نہ تھیم غم خوار
 منگھ بنے میں موٹی آیا نیں دل بند - ڈیکھاں خطا کیا میں توں تھی پے کنی اوڑکی تھ
 سارے بدن دتج پیڑھے وانڈا ہین کوئی نہھو - سید مبارک آماہی دل ورد اندر دا ونڈ ۵۰

ست وارے - ہشت یاس ، ست دارے دتج ہفتے کے بک بک ڈینہ دا احوال بیان کیا ونڈ
 ہفت روز ست بند دی بک گندھوڑ نظم ہونڈی ہے - انیوں ہشت یاس و تھ انھ پیر کے ویرے دا بک
 بک پیر دا پنج پنج بند ہڑا تے پیش کتے وینڈن - سرائیکی شاعری دتج ست وارے سب توں پہلے
 حضرت خواجہ غلام فرید دیاں کانیاں دتج ملدن - انھال بک بک ڈینہ اتے بک بک کاخی کھی ہے تے
 ہفتے کے ستے ڈینہ دی بجائے صرف بک ڈول ڈینہ تے کانیاں کھو تے بس کر ڈتا - حضرت خواجہ فرید
 کے کلام دا نمونہ جنھال دتج ایں صف کول تھوڑا پھول ورتیا گے - انھال کول مکمل ہفت روز ہرگز نہیں اکھا
 دتج سگدا اونڈی نا مکمل تے ادھوری صورت ضرور ہے -

انج مانگھ بیٹے دکا نا نویں کے - دل آنویں آگل لا نویں کے

رت زلیلی سالت سوہنی موسم گل بھل ہے من موہنی

مد ستانی ڈو کھڑیں ہنٹی سانول صمن سوا نویں کے

ایندے بعد ڈوبھی کافی شروع تھدی ہے۔

انج مانگھہ بیٹے دی بارھی ہے۔ کیویں بیٹھی یاروساری کے

آٹے موسم چتر بہاراں - سنگیاں سرتیاں ملیاں یاراں

جوبن مہریں تار تاراں - بک میں صفت ازاریا کے ۵۲

سراٹکی زبان و تاج صفت روز تے بہشت پاس صرف جان مہر گداز نے لکھین۔ او ایس صفت کول اتنا بھر پورتے
پر تاثیر انداز آج لکھیے۔ جو شاعر کا واضح ادا کر چھوڑیے۔ ایس صفت و تاج بچے کہیں شاعر و اکلام میں ملدا مرنے
لود تے بہشت پاس تے صفت روز کے کجوبند۔

پہلا ڈینہہ :- چھن چھن کر نیدیاں سنگیاں زور سندیایاں ٹھیک

بک میں ڈوبانگن مانڈیاں دروں کدھال سورجیک

نڈھڑی جوانی سانوا تیدی گویا لیک

بک میں گدازن مانڈیاں روہاں جاتی تیک

ڈوبھا ڈینہہ :- آڈت اگلی میں پھراں سانول گویا پھڈ

ماپو ڈورہیں بنزار تھئے کیدی کراں میں تڈ

سجھیاں سنگھریاں سنگیاں سانول جاناں کے کڈ

بک میں گدازن مانڈیاں جلی پل گیا جم پڈ

ترہ بھا ڈینہہ :- آیا سنوار نہ یار گھر روہاں وہاں نیر

بھیریاں مرندیایاں طغٹھے ڈیون اڑا بھیر

ٹوکاں کر نیدیاں سنگیاں کیا کیا کراں تقریر

بک میں گدازن مانڈیاں سندا کا بھر ڈ تیر ۵۳

بہشت پاس - اٹھ پیر

پہلا پیر - پہلا پیر ہے ڈینہہ دا سنگیاں ٹرن ٹھم ٹھم

چڑھیاں سبھن دی سیج تے کلہری راہاں بک دم

دلڑی آئی و تاج چوش کے اٹھیاں وہن چھم چھم

بک میں گدازن مانڈیاں بک جان سو سو غم

ڈو جھا پیرے

ڈو جھا پیرے ڈینہ دا سنگیاں آیاں سب رل
زلخاں سنواریاں فلم دیاں سٹے سٹے کرنڈیاں دل
نوکاں تے ٹوکاں جرڑے چوکاں ڈیون بل پل
بک میں گدازن ماندیاں سبیاں نہ لدم کل

تھرے جھا پیرے

تھرے جھا پیرے ڈینہ دا چولا تے بوجھن لیر
چھوڑیم نزاکت ناز رے ہرٹیاں ملنگ فقیر
کرن ناز نمرے سنگیاں سانول جھان کھڈ کھیر
بک میں گدازن ماندیاں اصلوں نیں ٹوی دھیر

اکھواں پیرے

اکھواں پیرے رات دا سنگیاں سبھے سرشار
پنچیاں تریب مدار کول نکھریا رہیاں بے کار
سانول نوازیں لطف کر ہمدول تھیاں بیزار
بک میں گدازن ماندیاں جانے بنی مختار

۵۲

ڈوہڑے :- ڈوہڑے کافی دیا طرح سرائیکی زبان دیا بک بیوں مقبول تے قدیم صنف سخن ہے۔ ڈوہڑے

وہج عموماً چار مصرعے یعنی ڈول بنیت ہرندن۔ میں سانگوں انیکوں ڈوہڑے اکھیائے۔ ڈوہڑے حرف چار مصرعے
تیں محدود نیں رہیا۔ بلکہ چھی مصرعے کے ڈوہڑے دیا بے شمار کھئے گن۔ سرائیکی ڈوہڑے وہج سوالی یعنی مستزاد
دا دیا بیوں معراج ملدے۔ ایس صنف سخن دا بنیت۔ بند۔ مہرتے سی حرفی نال بیوں تریبجا تعلق ہے۔
ڈوہڑے دیا ابتدائی صورت بنیت ہی۔ اسے ڈوہڑا تھی تے ڈوہڑہ بنڑیا۔ ڈوہڑے قول بند تے مہر وجود
وہج آئے تے ایزوں سی حرفی دیا ڈوہڑے کے نال ملدیا جلدی صنف ہے۔ انھن دیا بندش کے مزاج
بھی بک ہے۔ حرف سی حرفی وہج حرفاں دیا ترتیب نال ڈوہڑے یا بند بندے ویندن۔ ڈوہڑے وہج زیادہ
نعتیہ، مازنانہ تے عشقیہ مضامین پیش کیتے ویندن۔ سرائیکی مرثیے دا بیوں وڈا حصہ حسینی ڈوہڑیاں دیا
صورت وہج موجود ہے۔ ایں قول علاوہ اکثر متلوم ڈوہڑے دیا ڈوہڑیاں نال تھریر کیتے گن۔ اسے بک لوک صنف
کے طور تے بیوں مقبولیت رکھدی اسے۔ پورے سرائیکی وسیب اہج ہزاراں ڈوہڑے گانے ویدے بن۔ ڈوہڑے
گان دیا اپنی بک مخصوص طرز ہے۔ اچے سڑاں وہج الاپ گھن وے انیکوں گایا ویدے۔ اکثر ڈوہڑے
ڈاکٹر ایس مٹھا کھڈ وہج گانے ویندن۔ صدیاں قول اسے صنف سخن وستی دیاں کچاریاں۔ پتر اں کے ملاحول
آجریاں۔ مہزالاں۔ جتوالاں۔ پنڈول چترن واسے چارھیاں۔ لوک نکاراں۔ زمانیاں تے ننگراں
کے دیا سکھ سنیے دیاں تمواراں نال سرائیکی علائقے کے چپے چپے تے گوہڑی پئی اسے۔ ایذا مندھ

کدڑن بدھے۔ - اس گال دا کوئی پتہ کینی۔ پر سب توں پہلے ڈوہڑے اساکوں ستویں صدی ہجری و تاج مدین۔
حضرت شیخ بہاؤ الدین زکریا ملتانی (۱۵۶۶ء تا ۱۶۵۸ء) نے سب توں پہلے اپنے خط و تاج حضرت مخدوم حمید الدین صاحب
کوں ہک ڈوہڑہ لکھو بھیجا۔ اوڈے جواب و تاج مخدوم حاکم نے دیا شیخ السلام کوں ہک ڈوہڑہ لکھیا۔
حضرت زکریا ملتانی دا ڈوہڑہ ہے۔

حاکم آپ ہیں حکم تو کریں آپ، اپ و چار۔ بے دن گانوں سے کئی و ہر وار
بے دن لدھیا مذے نہ ہار۔ جیں ٹانگ نہ تو ہاسے کیوید لکھن پار
حضرت حاکم کے ڈوہڑے کے حرف تریں مہرے محفوظ رہ سگن۔ جو الی ڈوہڑہ ایں ہے۔

حاکم آپ ہو حکم کرو (کیا، میں و چار
جھاں اللہ تعالیٰ مینا اتے بنی مہڈ یار۔ جہاں ٹانگ نہ تو ہاسے بھی لکھن پار ۵۵
ایڈے بعد صادق آباد کے علاقہ جھنگ بھارہ کے ہک درویش شاعر پیار شہید (۱۵۸۶ء/۱۵۹۹ء) نے
جنگ نامے، درود نامے تے معراج نامے کے علاوہ ڈوہڑے دیا آکھئے۔ جیرے اچ تیں لوکاں
دی زبان تے ہن، نمونے طور اچھاں دا ہک مشہور ڈوہڑہ۔

گ گئی میت تے بھل گئی ساری ذات صفات دی مہنیں

عشق دی راہ و تاج خار ہزاراں تے میں ٹھہری ان سوہنیں

سنگیاں سیاں کرو دھائیں سالا سرڑے تھیواں اگوہیں

لازم کفر پیارا ہوں تے جیرھی راہوں تھی پیچھوئیں ۵۶

پیار شہید کے بعد کچھ عرصہ تین چار مہرے والا ڈوہڑہ نہیں ملدا۔ البتہ دو مہرے دا بنیت ایں دور و تاج
مقبول رہیے۔ حضرت بابا فرید گنج شکر نے دیا بنیت آکھین۔ اکبر اعظم کے زمانے کے شاعر دمودرنے
سب توں پہلے انکھیں ڈٹھا بیہرا تھے واقعہ لکھئے۔ او اپنی ایں ششوی و تاج ڈوہڑہ لکھن۔

بیرے من و تاج رانجھن سے حال نہ جانے کوئی

رانجھار انجھا لیکوں آکھاں آپے رانجھن سہوئی

رانجھن بیرتے بیر رنجھئی تری فرق نہ کوئی

آکھ دمودر بہار عشق دی دولی جان سکویا ۵۷

ایں دور و تاج باقاعدہ کہیں شاعر نے ڈوہڑے دیا صف اچ شش سنن نہیں کیتی، کتھا ایں ٹانویں ٹانویں
ڈوہڑے اہل ویندن۔ مولانا عبدی تے مرثیہ گو شاعر سکندر کے ڈوہڑیاں دا کیفی جا پوری نے سرائیکی
شاعری و تاج تذکرہ کیتے۔ سکندر و حسین ڈوہڑہ ہے۔

جاں کسے ہاشب دھے ہامنہ پئے ہازہرائے
 متاں رو پورے ڈکھو پورے شالہ سو پورے واہ واہ
 اے جانی سے تے نشانی ہے نائی مادا سا ہے
 شالہ نام رہیں تے نشانی رہیں فیض عام رہیں ہر جائے

۵۸

ڈوہڑے دی صف و اباقاعدہ طور تے حضرت سلطان باہو (۱۴۲۹ - ۱۴۹۰) نے ایرابدہ سے۔ آپ نے سی
 حرنی توں علاوہ ڈوہڑے دی مخصوص عارفانہ رنگ اتج کھین۔

ف فخری ویلے رل ملی ہر کے گویا کرن ضروری ہو
 کافواں بلاں یکے گلاں تر بھی رلی چندوری ہو
 گھر سوارن کرن مشقت پٹ پٹ سنن انوری ہو
 ساری عمر پندیاں گزری باہو کدی نہ پئی آپوری ہو

۵۹

حضرت سلطان باہو سے بعد سرائیکی زبان سے ترے پہوں وڈے شاعر علی حیدر ملتانی لطف علی تے حضرت سید
 نے ڈوہڑے دی صف کوں اپنے فن دیاں وڈیاں بنشیاں۔ علی حیدر ملتانی (۱۱۰۱ - ۱۱۹۹) نے سی حرنیاں
 کے علاوہ کئی شاندار ڈوہڑے دی اکھین۔ انھوں نے ڈوہڑے ایجھ دی ہن جیڑے ایات
 اتج شامل کیتی۔ پر دیاتاں و تاج بزرگ مرداں عورتاں کوں یاد ہن۔

اساں کڑیاں دی گل تڈاں سمجھا جواں کڑیاں کھیے کوں اڑیاں

چھڑا کار کجیوں پار گیا کہیں ظالم سار نے گھڑیاں نہیں

بک کڑیاں ظالم۔ ڈوہڑے گھڑیاں ظالم تر بھیجا ظالماں کے پیریاں جڑیاں نہیں

۶۰ علی حیدر کے تیکوں کیوں نہ ساڑن جیڑے ایات آپ آتش و تاج کڑیاں نہیں

مولوی لطف علی (۱۲۳۹ - ۱۲۵۹) نے اپنی مشہور سیف الملوک و تاج ڈوہڑے کوں چار مہرے دی قید توں
 کڈھ تے بگردی حدت بڑے بقی۔ مگر انھوں ایں تھے کے علاوہ کئی ڈوہڑے دی اکھین۔ جنھوں دا ذکر آئینہ دارال
 تے سیف الملوک کے مقدمہ و تاج ملدے۔ لطف علی دا بک ڈوہڑے۔

نور نرن دا چینیل کوں ہتھ دھونے مول نہ اے۔ غرق تھیاں و تاج غم کے کھال شرمول ملدکا دے

مور ملکہ کوں چھوڑ چلن ایں نور نرن کے دوسے۔ لطف علی کے ڈھونے نال بیا کون کرسے ہن دوسے

حضرت سید سمرست (۱۸۲۴ - ۱۸۲۴) نے اپنیاں کانیاں دی طرح ڈوہڑیاں کوں دی تعریف تے معرفت
 حق دی سبھاں دا ذریعہ بنرایا۔ آپ نے ترے مہرمیاں۔ چار مہرمیاں تے جھی مہرمیاں کے پہوں ڈوہڑے اکھین
 ایں ابتدائی دور و تاج سلطان باہو کے علاوہ سید سمرست ڈوہڑے شاعر ہن جنھوں باقاعدہ ڈوہڑے و تاج مشق
 سنن کیتی۔ انھوں توں پہلے کے باتمی شعرا نے صرف چند ڈوہڑے اکھن تے ہی اکتفا کیتا۔ سید سمرست

دسے ڈوہڑے دی دلی -

چمکن جھکن جھکن رنج تے ماہ موتی کے دانے - ساگی صورت حق دی ڈیکھوے کوئی آن سنبھانے
جھکن جوڑ جبین تے جادو سوہنے یار کوں جھانے - سچیل قدر افعال دا جانڑاں یاوت آپ او جانے
سچیل سرمت کے ہک ترے مہرے کے ڈوہڑے دا غونہ -

عشق لگا گھر دسر گیسو سے مطلب بدھ تھیرے

حاصل آتھیرے سارا جو کجھ آپ منگے

سو ذریاں کنوں میاں سچیل بن تال چھٹ پیرے ۶۳

سچیل سرمت کے بعد ڈوہڑے کوں سرائیکی شاعری وچ بہوں عروج حاصل تھیا۔ کافی کے نال نال تقریباً
سبھ شعراء نے ڈوہڑے آکھئے۔ سندھ کے ہاندے سرائیکی شاعر سیں روجل فقیر نے اس صنف وچ
بہوں اچے اضافے کیتے۔ افعال کے مریداں وچوں فقیر ڈر محمد، مراد فقیر، دریا فقیر تے غلام علی فقیر
نے وی چنگے ڈوہڑے لکھین۔ ای توں علاوہ روجل فقیر کے پیر بھالی حدائق فقیر تے حضرت پیر محمد راشد پکاڑ
(۱۸۵۶ - ۱۸۱۷) نے وی خوب ڈوہڑے آکھئے۔ روجل فقیر کے عارفانہ کلام اچھ عشقیہ لوک
داستاناں کے کمر داراں کوں علامت کے طور تے ورتیا گئے۔

چپ چاقتی ویڑھے کے وچ میڈے نوشہ آیا - نہ میں سر نہ یندھ گندھائی نہ میں چڈن لایا

لوں لوں کے وچ جھوک جنیدی تھی راجھی انگ لگایا - میں وت ہیر خانی دا چا اشد بھان و سایا ۶۴

اساں پہلے آکھ چکے ہیں کہ اے سارا دور ڈوہڑے دی مقبولیت تے عروج دا دور ہے۔ اتے ڈتے گئے
شعراء کے علاوہ کجھ بے سندے پر سنے نال اسادے سانئیں آندن۔ افعال وچوں ڈوہڑے لکھن والے
ترے ہمعمر شعراء بیدل سندھی (۱۸۱۲ - ۱۸۶۹) - محل خان لغاری (۱۸۱۲ - ۱۸۷۸) تے
حضرت خیر شاہ (۱۸۱۲ - ۱۹۰۲) خاص طور تے قابل ذکر بن۔ محل خان لغاری کے ڈوہڑے حقیقت
و معرفت تے حسن و عشق دا سونہا امتزاج بن۔ ہک تنگ تریں زائد افعال ڈوہڑیاں وچ چار مہرے
چھی مہرے کے علاوہ سوئی یعنی مستزاد و اے ڈوہڑے دی بہوں ملدن۔

گھڈی گھڈ گھٹن دی عادت آکھ کتھوں ہتھ آئی - کئیں سکھائی

ہک وت سڑویں ٹور مجب دی بیا جو بانہ لڈائی - کئیں سکھائی

نال سبھاں دے نرم الینڈا میں نال گرم الائی - کئیں سکھائی

محل کوں ہک ڈینہ کڈاں نہ مٹر کر منہ ڈکھائی - کئیں سکھائی ۶۵

بیدل سندھی کے ڈوہڑے زیادہ تر ترے مہرے میاں کے ملدن۔ معنون عارفانہ تے صوفیانہ ہے۔

ماہی نال اسادیاں اکھیاں آجائک اڑیاں

ناز حسن دیاں فوجاں ڈیکھ نال کٹک پھریاں

بَدل بے پرواہ بلاشک خون کرندیاں کھڑیاں ۶۶

حضرت غیر شاہ تونسہ دی دتی گھالی سے درویش منس شاعر من۔ اپنے دکھ سے رنگ نیکراں ڈور سے لکھتے انھوں
سرائیکی مورخین شاعر کا وچ بہوں قیمتی اضافہ کیتے۔ جدوتی۔ تعوف تے معرفت غیر شاہ سے ڈوریاں دی بنیا دی
سنبان ہے۔

جو کئی سبت ماہی دا پڑھدا بیا پڑھول نہ پڑھدا۔ جھال ڈیکھے بجا دوزخ دی دکھک اداہیں وڑدا

عالم کول خود سارے دوزخ۔ دوزخ کما توں ڈوردا۔ خیر جوڑے گھر بھاندر دل ساوا مول نیں سڑدا ۶۷
حضرت غیر شاہ سے ہمعصر تے ہوطن اللہ داد توں لکھنے دی پھلے ڈورے اکھین۔ ایندے بعد حضرت خواجہ فرید
دا دور شروع تھیزے این دور وچ کافی کول بہوں مقبولیت حاصل تھی۔ مگر ڈورے دی اہمیت وچ دل دی کوئی
کمی نئی ڈوردا۔ اسان اسے وضاحت کریدے جوں کہ خواجہ فرید نے ڈورے کینی کھیسے۔ انھوں سے مریدان
تے عقیدت منداں نے خود لکھتے انھوں نال منسوب کیتن۔ یا اسے گلکاراں تے لوک فنکاراں دا کمال ہے۔
فرید کا دور سے ڈورہ گو نائندہ شعراء وچ دیوان خوشدل۔ نوروز۔ بخشش۔ سید مبروح شاہ۔ بہر خوردا
مولوی محمد یار۔ محمد بخش ملتان۔ عبدالغفور طالب، نور محمد کبیر۔ عمر خان شاہد۔ محمد بخش شاطر۔ غلام فقیر سید مبارک شاہ
تے مرثیہ گو شاعر غلام سکندر غلام سے نال قابل ذکر ہن۔ اگر انھوں شعراء وچوں دل چون کرے تہاں نوروز، خوشدل
سید مبروح شاہ تے شاطر دے نال سب توں اتے اتے آذن۔ نوروز نے ڈورے کول گزریے تھیسے
مفامین توں کدھ تے دکھونگی کے خیالات واسپا پو کیتا۔ اوندے کلام وچ نوالاں ہن۔ روانی، اترتے بے پناہ
چس رس ہے۔ او ڈورے دی پچھلی روایت سے ایرے تے اپنے فن کے نوٹھے کوٹ اُسرنیدے۔ نوروز
کے ڈوریاں کے ڈورے غنیم رولین وار مجوسے ملتان۔ ونکی۔

ڈیکھ شکار سنگا ریاندے آئے سانول روریلے۔ کیس نہائے ویس نویں سر بوچھن ساوے پیلے

گھت بھلاں چھک تنگ کھڑے گل چولے کاسے نیلے۔ ڈیکھ اساکوں مان بھرنیے تھی بسندن نہ پیلے ۶۸

نوروز آور چھوڑ نہ دیوں کر کر سرتی جیلے

سرائیکی ڈورے دی مفت وچ دیوان خوشدل دا مقام صفت اول سے چند گزریے چتر نیے شعراء وچ تھیزے
آپ سے زیادہ تر ڈورے عارفانہ ہن۔ زبان تے بندش من موہ گھنن والی ہے۔

آدن آدن کیسو ماہی تے مول نہ کیتو آدن۔ کب اکھ میڈی بدرہ لایا بچی اکھ لایا ساون

توں بن تھی دھاون سٹیا سر کبہ پاون۔ خوشدل لاون نینہ سوکھن ادکھ توڑ بچارن ۶۹

سید مجروح شاہ دا ذکر اسماں سہی حرفی و ضمنی و توجہ کر آئے ہیں، جن اسماں کہ ہے اچھے شاعر تے حضرت خواجہ فرید
دے دل منگدے مرید مولوی محمد یار دے صوفیانہ ڈوبڑے دی دیکھی پیش کر نیدوں۔

روز بروز بے سوز نواں بن جان جگر و توجہ گھانگے۔ تو نثریں تستی کول تاڑیا سر لیں رات ڈیناں جند تا گھے
میں من تاری تے بنیہ بارکی پر ملاں گھر گھر لا گھے۔ احمد جند قدماں و نوح ڈولیاں سر پالیم جس دے سا گھے
محمد بخش شاعر سب قول کم عمر شاعر گزریئے پر اوڈے ڈوبڑے و ڈے رڈے قد آور شعراء دے کلام دی
ہمسرہ کر نیدن۔ شاعر بنیاد دی طور تے ڈوبڑے دے شاعر من۔ فراتیہ جذبات دے اظہار و توجہ انھماں کو ملکہ
حاصل ہے۔

سینگیاں سرتیاں گھور درتیاں کہ میں پئی توجہ پئی۔ پھٹ سٹ مار مار گیا دل یاد نہ سر ہم پئی
برہوں جگاور جبرستی جڑھ پاڑ خوشی دے پئی۔ شاعر من یتوکل دی واہ عشق پڑھائی پئی ۷۵
انھماں شعراء دے بعد جدید شاعری دے آغاز قول کھوپے جہاں نالوں نے ڈوبڑے و توجہ ناں پیدا کیا۔ انھماں و توجہ
پرورد۔ مہجور، منشی برات علی، یقیم جتوئی تے محبت فقیر دے ناں آندن۔ سرانگی زبان دے مرثیہ گو شعراء نے
دی واقعات کر بلا کول زیادہ ڈوبڑیاں و توجہ بیان کیتے۔ شہادت دے واقعات والے ڈوبڑے اتنے درد
تے سوز ناں بھریئے ہرے من۔ جو کہ کہ معرہ سن تے دھاراں نکل و نیدن۔ سرانگی سریشے دے ہندو پاک
و توجہ شہرت تے مقبولیت دی کہ وڑی وجہ آ حسینی ڈوبڑے من۔ سرانگی ادب و توجہ حسینی ڈوبڑے
دی روایت کول پاک بارھویں صدی ہجری و توجہ ملیا۔ ایندے بعد من تیں سنیکراں مرثیہ گو شعراء نے حسینی ڈوبڑے
کھین۔ جہاں وچوں مشہور شاعراں دے ناں اسے من۔ مولوی فیروز، غلام سکندر غلام، سید علی شاہ،
گل محمد عاشق ملتان، ثابت علی، مفضل ملتان، امام علی شاہ شفیق، گدا، فدا دانا، بنی بخش شوق تے
بہار ملتان، اسماں حسینی ڈوبڑے تے تفسیلی گفتو مرثیہ دے ضمن آج کر لیں۔ من حرف حسینی ڈوبڑے دی
کہ دیکھی پیش کر نیدوں۔

کیوں دے بابا دیس پرانے دل تیدی و نوح لیا۔ رقیں ڈیکھ ویئے و نچارے کہ تیدی جھوک نہ ولی
صبح شام آرام نہ آوے نت رہاں دروازہ ملی۔ این جیون کولوں بابا سبب موت آوے تال بھلی
سرانگی زبان دا ڈرامائی ادب زیادہ تر منظم تے ڈوبڑیاں دی صورت و توجہ ہے۔ ڈرامے دے کردار
سیج آتے ابھیں ساغریں کھڑے سوالی جوابی ڈوبڑیاں نال اپنا مقصد بیان کر نیدے من۔ این طرح
ڈوبڑے نے ڈرامائی ادب و توجہ پھول وڑا کردار ادا کیتے۔ ڈرامائی ڈوبڑے آکھن ڈامے شعراء و توجہ
گائمن ملتان، حابر مبارک پورکا، نورن گدا، حسرت ملتان، پیر بخش پیرن، دے ناں قابل ذکر من۔
منشی غلام رحیل حسرت ملتان دے ڈرامے عرب داد، نر وچوں ڈوبڑے دا غونہ، بادشاہ سلوات اپنے
پتر کول ڈو جھے دیکھئے سبھرا دے دی گول دا حکم ڈینا ہے۔

دُورُہ ظفر خان (شہزادہ) رسی بخت سلامت شاہی اقبال بلند مدائے
 حکم حضور داسن کے قلم پر یا حاضر آن غلامے
 دُوسو مطلب حکم داسس کھڑاں کرل مرض انجانے
 حسرت حکم توں مذر نہیں ہاں خاص غلام بے داسے
 مر جا اے نور نظر ہرے پنچتن پاک داسایا
 کرو تیار کاسفر دی بچڑا سمت وقت بڑکھایا
 گول گھنور پنج ویر اپنے کول جیڑی موکھوئے سنت موکھجھایا ۷۱

دفعہ :- چار مصرعے دے دُورُہ یاں نال تریب ڈتی ہرئی اول طویل نظم کول اُپدن جس وچ سو بڑدہرے
 دی شامل ہرندن - اے صف صوف سرشیر گو شعراء نے ورتی ہے - دفعہ داغونہ -
 نہ ماریں میڈے دیرن کول اسان آپس اللہ راہی
 این فریب پر دیکھا دے تیدے ماریں ہتھوچہ آسی
 نہیں بھروسہ جگ نال دانام اللہ دارہی ڈک چا
 ڈک چا گھوڑا دنیا کم نہ آسی
 نہ سانگ ماریں نہ تیر ماریں نہ کائی رنگ پر جائیں
 خون غریب شبیر دے وچ نہ اپنا پانڈا راہیں
 ابا عبد اللہ کر کے سڈیں ادب دے نال لاشیں
 وار نہ کرسیں رب توں ڈریں جی دوزخ بچو ایں

۷۲

چھلا :- چھلا محبت دی سوکھڑی تے پیار دی علامت دے طور تے نینگر نینگریں ہتھال وچ پیندن -
 شاعری وچ عشق دی ایں سوغات دے حوالے نال ہک نویں صنف سخن وجود وچ آئی جس وچ دلال دے
 بڑکھ سکھ بھولے گن - ایں صنف دے موجد سید امیر حیدر میرن (۱۸۰۸ - ۱۸۹۸) - انیکوں "خیال چھلا"
 داناں دی بڑتاگے - سرانگی زبان وچ کوک چھلے دی بہوں ملدن جیڑے زیادہ تر مزاجیہ بن -
 سید امیر حیدر میرن دے چھلے داغونہ پیش ہے -

چھلا یار نشانی بڑتاو مل مل بڑیدیاں چھلے نوں
 چھلے بڑکے کرسیاں سا بڑا کھس دہڑی وچ سو یا در اڈا
 تیں بن ہر نہیں کوئی سا بڑا ولول روڈیاں رے نور ۷۳
 چھلے .....

ضلع حیدرآباد سندھ شاعر فقیر محمد خان کھتران (۱۸۷۶ - ۱۹۴۰) نے دی چھٹے لکھین۔ انھوں نے چھٹے
دو چوں کلام دا نمونہ درج ہے۔

۱. جھلاب دی بازی - کھل کھیڈن غازی
۲. چھوڑ تہل ماضی، وحدت والی دیرے۔ تھی تہینہ نیرے
۳. چھلاج نوں جوگی - بھو بھگا بھوگی - ونج تھاروگی
۴. ہن نعرے نہینے۔ گالھ کراں کھیے
۵. چھلاس سک ہے نوں لائی مک ہے، ونج چھاتی چھک ہے
۶. میم معنے مالی - جان عمیب جانی

۷۲

پلوڑی :- اور زمیہ نظم جس ونج کہیں جنگ کے واقعات بیان کیتے ونہن۔ ایندے پڑھن یا مان
دی کوئی مخصوص طرز دی ہوندا ہے۔ ایس گال دا پک کینی۔ اسے صف اچکل تاں متروک ہے سب توں
پہلی پوڑی اساکوں نواب مظفر خان دی ملدی ہے۔ اینی پوڑی مددی ونج جھنگ کے مشہور شاعر شاہ عظیم نے
سکھاں نال نواب مظفر خان دی ملتان ونج جنگ کوں پوڑی مظفر خان کے ناں نال کھیے۔
نواب مظفر خان نے سکھاں کے سفیر کوں جو جواب دتا اوندا انداز پوڑی ونج بڑ کھیو۔

بولیا حضرت دا اصحاب مظفر اولیا - اسان پیرھیاں کے نواب ونج ملتان کے
میں تے زج بند ایارانج بھتیس آپڑی - کیوں عزت کریں خراب مل کے سنگھ کے نال
نوج اکبر دا نواب بھڑن کفار نال - اگوں بھتیس پیا حباب تھوڑیاں تے بابلیاں
مٹ ولین سب غزواں جنگ مقابے - میں مار کر لیاں طرزاں طر تر بوڑیاں

نواب صاحب دل تکرئی منہ تھی بولیا - کب جناباں کے تر کرئی لڑکی جانڑوے
اوڈسن دانگوں ملکرئی تراری ماریاں - جوان مرلین دھم چکرئی آموں سانٹری
نواب آکھے تطلب دین کوں پک سنن نہ ترڈے - میوں کے سمبھانواں تیں نڈے
سورے آئے میدان تے رل گامبن نڈے - میں تال لو باڈیاں ساردا تھی باہو کھڑے

کینیاں میڈے پیٹ ونج کوئی پار کے نڈے۔ ۷۵

شاہ عظیم دی ایس پوڑی کے علاوہ سو بھیا فقیر شجاع آبادی نے دی گوریمبھ بلوچاں دی امیر آن
بہاول پور نال جنگ اتے احمد خان بھٹان دی نواب بہاول پور نال جنگ دے واقعات
تے ڈوں پوڑیاں لکھین۔ گورگیاں دی پوڑی ہن نایاب ہے۔ البتہ بھٹان دی پوڑی کے چند

بندمل ویندن - نمونہ - مل بھجان تھے من کھے مردنویں پانڑیوں - ورتج کچھری بیٹھے احمد خان الانڑیوں
 کتھال نھنن سرکار کول اسال جسیں امیر پانڑیوں - اعتبار میڈا سرکار استے چاکتے خلی و دانڑیوں
 نیر تھور اسال ورتج کائی بالکل خان پچانڑیوں - دم مار گئی سرکار وچوں ڈینہ گزر گئے و پانڑیوں
 آخر چھو چھو مڑیاں بالکل اڈرک گھانڑیوں - نت نہ بخت جراتی ہی اٹھ پیر گانڑیوں
 گزری دی کل پر کول معلوم آمدن کوئی نہ جانڑیوں - اوکھے مندر میندن سر بھجا بالکل نانگ پانڑیوں

ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے دی بک ایچھی قدیم پورٹی دا ذکر کیتے جیدے شاعر و اکوئی علم کینی - ایں پورٹی دے
 اٹھ بنڈال وچوں چار بنڈال ورتج ملتان - اورتج تے پاک پتن دے بزرگاں دے احوال تے اٹھال نال عقیدت
 دا اظہار ہے - اسے پورٹی رزمیہ دی بجائے منقبت دا انداز رکھدی ہے - پورٹی دے ہر بندے بعد بک شتر
 سلوک دے عنوان نال درج کیتا گئے - پورٹی دی زبان توں تیس لگے جو اسے کلام بارھویں صدی عیسوی
 توں بارھویں صدی دے وچکارہ ہے ۔

حضرت میراں لہداد کا حکم خدائی جانے - مخدوم چانیاں ملتان کا سچ اللہ پاک پچانے
 پورب کا شاہ مدارے ہر دو جاوے نہ آنے - ملک داؤد لہداد دا دیکھو قدرت سچ بھانے
 ملکہ شاہ جمال ہے در لگا بنینہ ربانے
 سچ چلن تیرے بھانے

سلوک - سچ محبت رب نال لائن سیتی پیر - شیخ شائخ اولیے سیدی شاہ فقیر
 شیخ نیر ملتان کا جن سچا بنینہ لگانیا - سر شاہ لال شاہ باز ہے کر صیح خدانے دھیانیا
 پیر باؤدالین ملتان کا جس تیرا بھانیا - پٹن شیخ فرید کا کر منت اللہ یا نیا
 سر سنے پٹن جتو لو ہار دل صاحب اک و نیا - پیر بنوئی نام کا جن دد جا بھان چکانیا
 سچ تیری پناہ خدائیا

سلوک - جھنیں صاحب بھجیا جاتا دل ہی مانہ - تنہاں نیر نہ آوئی دوزخ سندی بھجاہ ۷۷

گائمنش :- گائمنش ورتج بنیت دی طرح ڈول مھرے ہوندن - پیلہ مھرے کھس دسیبی
 ریت ، موساں دے احوال وغیرہ تے مبنی ہونڈے یا محل ہونڈے - البتہ ڈو جھے مھرے
 ورتج دی واردات دا بیان تے عشقیہ فراقیہ جذبات دا اظہار کیتا ویندے - اسے صنف سنمن
 دیباتاں ورتج کجیاں چنڑو اسے چارے ہوں گانڈن - ایں صنف سنمن دے موجد منشی غلام حسین گائمنش
 شہید بن - (۱۲۹۲ھ - ۱۳۴۵ھ) گائمنش دی ونکی -

یار تاں میڈا کئی پتلا پتنگ اے - مور دی گئی گانن یار - کئی سوئے دارنگ اے
 سستی تاں پئی اس منہ خانے کعبے - تڑپھو اٹھاں گانن یار - سپے خواب تہا ڈے
 وجیا نفاہ و داروج ترساوے - نومو تڑیاں گانن یار جانی جھرتے آوے
 اچھا تاں کبھی ٹھی کھڑی ہے کیرا - ڈھنٹاں غریبی گانن یار مل کیتونہ پھیرا - ۷۸

طوطا نامہ :- سرائیکی زبان دی قدیم شاعری وچ طوطے نامے دا پہوں رواج رہے - اس نغم وچ
 طوطے کول دل وچ احوال ڈے تے سبڑاں تیں سنہیے بچائے ویندن - طوطا نامے زیادہ تر نعتیہ تے
 عشقیہ ملدن - نور الدین مکین وچ نعتیہ طوطے نامے وے کجھ بند -

بولیں طوطا نال ادب دے - اگول میڈے شاہ عرب دے

صلی اللہ علیہ خواتی

اکھیں طوطا یار میڈے کول - دل دے بھیدن ڈیواں لیکول

تول ہیں واقف راز نہانی

وچ مدینے ہریوں یاتھی - علوی خاکا سب مشتاقی

گنڈیں پھیر سمجھاو جانی

ساری خلقت عاجز ہوئی - مخلص تیں بن ہووڑ کوئی

کرو مہرتے فیض ربانی

نور اللہ ذات رسول اے - جھڈساں ناہیں دامن مول آے ۷۹

میڈا دین یقین ایامی

تورا :- اے بنیادی طور تے لوک شاعری دی بک صنف ہے لیکن شعراء نے اس صنف سنن وچ
 طبع آزمائی کیتی ہے - مذوم نور بہار سیری حقانی دا نعتیہ تورا نمونے طور پیش ہے -

یا بنی جی ذرا بند اجڑی ڈے پھیرا پانہی جی

وھی آن کھڑو تادرتے - کھڑا پڑے درود سورتے

سر بیٹھاں دھرتے - یا بنی جی -

طہ تاج لولاک دوشالہ - بیٹا روح الامین بالہ

سہرا نوالا - یا بنی جی

جھو ماہی کول ملیا ماہی - دھتھ تاب قوسین دی آہی

جائے خدائی - یا بنی جی -

جندڑی :- اس نغم و ترج شاعر زندگی گوں مارھی۔ فانی تے وقتی جان تے اگلی دنیا کیتے نیک
 اعمال کاوٹن دیا ترغیب بُندے۔ سرائیکی زبان و ترج اس صفت دیا سب توں پہلی تے عظیم نغم ملتان
 کے بزرگ شاعر حضرت شیخ عبداللہ (۱۰۹۰ھ - ۱۱۶۹ھ) نے جندڑی پر دیکھی ناں نال کھی۔

ج خاناں دیا شکل بُناریں - اوچے عمل بلند چڑھاویں

مہاناں بھیں بے نس جاویں - کھرا خان کھیسا

سنجہ بندے توں نال نکر کے اسے جندڑی پر دیکھا

وال۔ دلیلاں چھوڑ تھامی - نکر کریں و ترج ہر دم سامی

بیرھی تیری جاگ مدامی - رب حساب پو پھیسا

سنجہ بندے توں نال نکر کے اسے جندڑی پر دیکھا

سی یار و شیخ عبداللہ - و ترج تصنیف بے مہر بھلا

کہو خطا یاں مہر نہ مولا - نس بھی رب کھیسا

سنجہ بندے توں نال نکر کے اسے جندڑی پر دیکھا ۸۱

بنیت :- انیکوں بولن تیا دیا بدن۔ اسے بولن مہریاں تے مشتمل ہندے۔ بڑوہہ میں بولن بیتے دیا

و دھیک شکل ہے۔ سب توں پہلے بنیت اساکوں حضرت بابا فرید الدین گنج شکر کے ملتان۔ ایندے بعد بنیت

بڑوہہ دا حصہ بن گیا مگر شعرا بڑوہہ دیا بنیت دیا لکھدے رہ گئے۔ مگر صفت بنیت کے سرار بابا فرید بن

فرید بڑکھاں سیتی ڈینہہ گیا سراں سیتی رات - کھرا پکارے پاستنی بیڑا کپڑوات

فریداکاے میڈے کپڑے کالا میڈا و لیس - گناہاں بھریا میں پھراں لوک آگھن درویش ۸۲

جنگ نامہ :- اس نغم و ترج جنگ کے واقعات بیان کیتے دیندن۔ سرائیکی اترج وار تے پورنیا توں ہند

تے جنگ نامے واقعات کر بلا نال منسوب ملدن۔ مرثیہ گو شعرا تے علاوہ سید اکبر شاہ (۱۱۰۱ھ)

جنگ نامہ بیوں مشہور ہے جنگ نامہ سید اکبر شاہ توں چند اشعار

گم ہو یا سبھی ترانے جہڈے ذرا نظر نہ آیا - گئی روشنی جن تاریاں دیا رنگ سیاہ سراپا

رت امام حسین دلی دیا دھوکی مولن نہ آئی - قادر قدرت نال نہک تے ٹلکاں تنوں اٹرائی

ابراہیم ڈھیسے تیزوں دھوکی رکھ غلامی - والی حسن حسین اسابڈے ٹھنسن بخش کائی ۸۳

بکھر :- بکر سرائیکی شاعری دی ہک مقبول صنفِ سخن ہے۔ ڈوبڑہ دے انداز دی ایں صنفِ وِج چارتوں زیادہ ہم قافیہ معرے ہونڈن، اے پہوں طویل دی ہونڈن۔ عشقِ داستاناں میں صنفِ وِج کھیاں گئیں۔ ایں توں علاوہ شعراءِ عشقِ آتے سسی دے بکر کھدے آئن۔ اسان نمونے طور لطف علی دا ہک بکر سیف الملوک توں پیش کریدے ہیں۔

تاب کنوں بے تاب تھیاشہ ڈیکو حسن داشتد - خوبی طور رخار اتے ا خونی تک تلولہ
 ڈنجا شاہ جن دا یادت گل چوزنگ چولہ - تھی گلہ اس گل دا گل تے ہویا اولہ گولہ
 مارلیں جوڑ جال جگر وِج زہری سنت شکر - کیتی برہوں جادل تہ تے درد نیا کرولہ
 چوہڑوں جڑ بھاگی تھی جان جگر جل کولہ - عشق آرام تام دہنایا ہویا نصیب رولہ ۸۲
 لطف علی گل پاتا شوق توں شاہ پریم دا چولہ

مشلت :- ایں نظم دے ہر بند دے ترے معرے ہونڈن۔
 مٹمس :- جسیں نظم دے ہر بند دے پنج معرے ہونڈن مٹمس اکھونڈی ہے۔
 مدس :- چھ معرے ہر بند دے ہونڈن تاں ادکوں مدس اکھیا ویندے۔ بنی مٹس شوق کربلائی دے مدس
 پلوی سرائیکی شاعری دا سنگار ہن۔

غزل :- سرائیکی زبان وِج غزل نا کافیاں تاں منڈھ قدیم توں ملدن۔ لیکن باتا عدہ سرائیکی غزل
 مولانا فیروز الدین خرم بہاولپوری نے اکھی غزل دے چند شعر پیش ہن۔

دم دم لکھ دے رخصت دے سا
 توں بن سوٹا سمجھ نہ وا
 ادگن ڈیکھو کے نہ سہ مٹھلا
 لکری یاری توڑ سجا۔

جیں در جانواں دھکے کھانواں
 گھر وِج دشمن بھین بھرا
 رگ رگ وِج دھوئیں دکھدے
 سوز جگر تن بھرتے بھا
 خرم گریب فقیر ناواں

جگ دشمن ہے شوقے وا ۸۵

رباعیات تے قطععات :- سرائیکی زبان وِج رباعیات دیا پہوں ملدن۔ شعراء نے رباعی دی مٹس
 بکر دا دی خاص خیال رکھیے۔ مرثیہ گو شاعراں نے ایں صنف کول ڈا دھا درتھے۔ ایں توں علاوہ قطععات

دی بہوں پختے ملدن - خرم بہاولپوری نے رباعیات سے تطحات بہوں زور دار آکھین۔ نمونہ

لیکھاں و توح ہم لکھیا خدا نے - جودم جی رہ و توح مینا نے

لکھتاں ہونڈیاں پوریاں پھیرن - ملاں میس تے کڈھے آنے

سرائیکی زبان دے شعری ادب و توح درتیمیشن والیاں انھال اصناف وچوں ڈھیر ساریاں ہنن متروک تھی گن تے کوئی شاعر انھال اصناف و توح شاعری نہیں کرندا۔ مثلاً پھلا۔ تورا۔ پڑی۔ گانمن۔ ططاند۔ جندڑی۔ گھڑی۔ ہشت یاس ہفت بارہ ماہ تے جوگناں وغیرہ۔ ڈوہڑہ، کافی، نظم، رباعی، قطع، بند، مدس، نمس، اجن تیں شاعری و توح مزج ہن۔ ایس توں علاوہ جدید اصناف سخن وی اجوکے شعری ادب دا حصہ ہن چیکن۔ تمام جدید شاعر غزل تے آزاد نظم و توح شاعری کرندے ہن۔ سرائیکی زبان و توح بہوں ساریاں نثری نظماں وی لکھیاں گن۔ اسے آکھیاں نوج سگرے کہ سرائیکی ادب و توح تمام قدیم تے جدید اصناف سخن موجود ہن۔ ایذا ادبی پیدا اتا وسیع ہے کہ ہر صنف کوں ایندے وچوں ناں سترتا

حصہ ملدے۔

‡

عشقیہ داستاناں -

انسان ہمیشہ توں قصے کہانیاں سخن دا شوقین رہیے۔ انھال داستاناں و توح اونکوں جیتی دیاں دنکوونکی صورتاں وی ڈس دیاں ہن تے ڈھیر ساریاں فرضی تے تھراتی گالھیں دیاں جہاں دیا اوچندے۔ لوکاں دیاں دلچسپی توں اگلے وقتاں و توح داستان کوئی دانن پیدا تھی تے ودھیا پھلیا۔ داستان گویا تھری کہ خاص طرز تے لے و توح گاکے یا تکت اللفظ تھے دیا ادائیگی کرتے پوری کپاری دے دل براڈنیدن۔ ایس کیتے اسے تھے تفریح دا کہ بہوں وڈا سواد کی ذریعہ تے بیانیہ عشقیہ ادب دا اہل ماہانگا سرمایہ بنڑیے۔ سرائیکی زبان دا ادب عشقیہ داستاناں نال بھریا ہے۔ ہیر رانجا۔ سی پڑوں، مزا صاحبان۔ لیلیٰ چنیر۔ سوہنی مینوال تے سیف الملک دیاں داستاناں دے علاوہ بہوں سارے شعرا نے قرانی تھ یوسف زینبا کوں وی تلمبند کیتے۔ ایس توں علاوہ سرائیکی زبان و توح کہ بے تھے دیا ملدن مثلاً مہری بائی، سسی راول، گاڈرندہ، پورن بھگت، قصہ پیش منیرہ، گانمن سپار، قصہ جمہ سلطان، تے قصہ جیسی وغیرہ اسے منظوم داستاناں چھڑیاں عشق و محبت دے واقعات بیان نہیں کرندیاں بلکہ اپنے دور دیا تاریخ، تہذیب و ثقافت لوکاں دے سانجھے ورتا دے، انسانی جذبے، مومنجھاں دے چھوڑے خوشیاں، رسماں، مذہب، عقائد، قدرتی مناظر تے دسیں زندگی دیا ساری وچلی و پار دی دیا عکاسی کرندین۔ کئی شعرا نے انھال عشقیہ کرداراں دے اولے معرفت دے نیکے اسرار و رموز دے گھنڈ چاتن تے لوکاں کوں آسان تے مددے سادے انداز و توح تھرون حقیقت و معرفت دی سونہہ کرائی ہے۔ سرائیکی زبان دیاں منظوم عشقیہ داستاناں و توح ایس علاقے دا مزاج، تاریخ تے اوندا تہذیبی ماضی جیندا جاگدا نشا بر ڈسدے۔ انھال قصیاں دیا سب توں وڈی خوبی اسے ہے کہ انھال و توح حقیقت نگاری کیتی گئی ہے۔ منافق العفرت واقعات

واقعات و ابیان اٹے و تاج لوٹ کے برابر ہے۔ زیادہ تر اسے قصے میں زمین نال سیتے پستے ہرے بُمدین۔ شعراء نے علاقائی لوگ داستانوں کے علاوہ باہروں جیسے قصے گدھن جی میں لیلیٰ مجزل۔ شیریں فراد یا قرانی قصے یوسف زلیخا انھیں کول دی علاقائی ویس پواسے اٹھوں دی تہذیب و ثقافت دی پان لاسے پیش کیتے۔ ایں طرح اسے قصے سرانگی علاقتے دی تمدنی۔ ثقافتی تے ادبی درشتے دی حیثیت رکھن۔ اسے منظوم داستان بند۔ بحر۔ بیت ڈوہڑے تے سی حرفی کے انداز و تاج کھینے گن۔ ڈو بھیجاں اصناف سنن مثلاً کافی۔ گیت وغیرہ کول دی کجھ شعراء نے قصاں کے درمیان استعمال کیتے۔ سرانگی زبان و تاج سب توں زیادہ ہیر رانجھ تے سسی پڑوں واقعہ کھیا گے۔ اسے ڈوں علاقائی روحان اڑوں سرانگی شاعری داسب توں ڈو موضوع رہیں تے ہر صنف سنن و تاج انھیں کول ورتیا گے۔ دمور داس سب توں پہلا شاعر ہے جس سرانگی و تاج ہیر رانجھ واقعہ کھیا۔ عبدالمکرم اجڑی دی یوسف زلیخا تے لطف علی دی سیف الملک کول ہمیشہ رہن والی شہرت نصیب تھی۔ ایندے علاوہ ڈو جے شعراء نے داستانوی ادب و تاج و تے قیمتی اضافے کیتے۔ انھیں داستانوں کول ہر شاعر نے مقورے پہوں فرق تے تبدیلیاں نال بیان کیتے۔ پہلں اسان انھیں عشق داستانوں کول منتر داری داری بیان کرنی دے ہیں۔

ہیر رانجھ

ب۔ سرگودہ ڈویشن و تاج تحت ہزارہ دی اک مشہور دستا ہے۔ رانجھ اٹھوں کے ڈوہڑے داسب توں چھوٹا لاڈلا پتر پٹی۔ پتو دی وفات کے بعد بھراڑوں دے سلک توں مایوس تھی تے رانجھ گھروں نکل پیا تے ہیر کے وطن جھنگ آن پھنچا۔ دریا دے کنڈے تے ہیر دے کونے و تاج اوند احسن دے ایں شہکار نال ہا کراستھیاں ڈوہیں ہک بے اگول دل ہا رہیے۔ رانجھن گھر بار دسار تے ہیر دیاں منجھیں چارن لگ پیا۔ عشق دی آدی تہی تاں بھا دے بے جیڈے کیدے پچے۔ ہیر کے پیونے فوراً دھی دی شادی موضع رنگ پور دے کھیرے سیدے نال کر ڈتی۔ رانجھ ضلع جہلم و تاج جوگی گورکھ ناتھو دا چیلان تے کجھ عرصہ دے بعد جوگی دے ویس اتج رنگ پور بجا۔ ہیر نے اپنی ننان سہتی دی صلاح نال ناگ توں ڈنگین دا بانہ کیتا۔ جوگی ماندرے دی حیثیت نال ہیر دے علاج کیتے سڈوایا گیا تے ایں طرح موقع گول تے ہیر رانجھ ڈوہیں اٹھوں بھجے گے لیکن رستے و تاج ہی پکڑیے گے۔ کوٹ قبولے دے قاضی اگول مقدمہ پیش تھیا اول رانجھ دے حق و تاج فیصلہ کیتا تے ہیر رانجھ کول مل گئی تے ڈوہیں عرب شریف روانہ تھی گے۔

دمور داس و دمور :- ہیر رانجھ واقعہ سب توں پہلے دمور نے کھینے۔ دمور گلابی ذات دا ہندو تے جھنگ وارمن والا ہئی۔ اولو دھی راج اتج جیا تے اکبری عہد و تاج فوت تھیا۔ آر سی ٹیل نے حکایات پنجاب و تاج اڑکول پڑواری کھینے۔ حالانکہ او چوچک دی دستا و تاج ہئی کر نیا ہئی۔ او خود اپنے قصے و تاج ہیر دے کہ رلدا پھلدا چوچک دی دستا ایم تاں اتھیں میڈا دل لگ گیا تے ہیر دی ما کندی نے میکلں سہارا ڈے تے

ہی کھلاڑتی۔

اُسے کیتا رہن دمور اوہ سستی خوش آئی۔ چوچک تے دنہ ملیا ہی نائے کندی تائی
 چوچک ہوں دلا سہ کیتا تال دگی لایا ہی۔ آکھ دمور دور ہویا دلا سا ہی اتھ سترائی
 دمور اہدے کہ ہیر رانجے دا واقعہ اکبر بادشاہ کے عہد وچ تھے تے اے سب کجھ اوند اکھیں ڈٹھا ہے ادا پئے
 قصے وچ جا جاتے ایں دعوے دی تکرار کرنی دے "آکھ دمور" میں اکھیں ڈٹھا جو سیریلی کے آہی۔
 آکھ دمور میں اکھیں ڈٹھا لگی ہورن لڑائی۔ یا ہک بٹی جاتے ار کھدے۔ آکھ دمور میں اکھیں ڈٹھا جو کوک کھلوی۔
 قصے وچ جا جاتے دمور اپنی موجودگی ظاہر کرنی دے۔ مذہ لا توں گھن تے توڑ تائیں بلکہ چھیکڑ وچ ہیر رانجے
 کوں شہر دل باہر خدا حافظ لکھن وائے لوگاں وچ دی اور اپنی موجودگی ڈنیدے۔ دمور دی ہیر دا ہک بند ڈیکھ
 جیں وچ دل اور دفاحت نال ایں چشم دید واقعے دی شہادت ڈنیدے

اکھیں ڈٹھا قصہ کیتا میں تال گنی نہ کوئی۔ شوق شوق اٹھی اے مینڈی تال دل اُنک ہوئی
 اسال مونہوں الایا اور جو کجھ نظر پیوئی۔ آکھ دمور کر کے قصہ جو سنے سب کوئی

ایں گال تے سب متفق ہن کہ دمور پہلا شاعر ہے جیں ہیر رانجے دا قصہ لکھے پیر دمور کے اکھیں ڈیکھن دے
 بیان کوں نقاد تاریخی لحاظ نال غلط ثابت کرنیدن دمور دا ہک شعر ایں اختلاف دی بنیاد بنڑ دے۔
 پندرہ سو انتری آہا سمت بکرم رائے۔ ہیر تے رانجے ہرے اکٹھے جھکے رب مکائے۔

اکبر بادشاہ ۱۵۶۵ء مطابق ۱۶۱۳ بکرم تحت اتے بیٹھتے ۴۹ سال شاہی چھکا کے ۱۶۰۵ء بمطابق ۱۶۶۲ بکرم
 وچ فوت تھی گیا۔ میں کہتے دمور دے اکھاں موجب ۱۵۲۹ بکرم دا حوالہ تاریخی لحاظ نال غلط ثابت تھیندے
 مولابخش کشتہ اہدن کہ اے قصہ ہیر لکھن دا سال کینی بلکہ جیڑھے رانجے ہیر کوں کھیڑیاں اچوں کڈھتے
 کوٹ تبولے گھن آیا اور وقت دا حوالہ ہے ۸۶۰ راجندر سنگھ بیدی دی اے یقین رکھدن کہ اے دمور اکھیں
 ڈٹھا واقعہ ہے تے دمور ہی سب توں پہلا تے اصلی رنگ وچ دسن والا شاعر ہے۔ ڈاکٹر موہن سنگھ
 دمور دا دور ۱۴۸۶ء توں ۱۵۶۴ء مقرر کرنی دے ۸۵۰ ساڈا اپنا خیال دی ایہو ہے کہ دمور دی روایت سچ
 ہے تھی سکدے جو کتابت وچ سن دا عقلاطہ پایہ سولہ سو انتری دی جاتے پندرہ سو انتری لکھیے گیا ہرے
 دمور داس کے ایں قصہ ہیر رانجے دے کل ۹۹۱ بند ہن۔ ایندی زبان جھنگ تے ملتان دے ہبے دی طور
 سرائیکی ہے۔ مولابخش کشتہ اہدن "بولی ہندی اے ہندی تے ملتان لغتوں دا رادھیرائے" محمد سرور اپنی
 کتاب "پنجابی ادب" وچ ایہو گال اکھین کہ دمور نے ہیر رانجے ہندی یعنی جھنگ تے ملتان دی رلی بولی وچ
 لکھی ہے ۸۹ دمور کے قصے وچ رانجے دا اصلی نال دھیدو ہے تے اوندے پیو دانال منظم۔ اوچھی
 سال وچ یتیم تھی دیندے تے بھرانواں دے ڈر توں گھروں بھجے۔ دھیدو کے ترے بھراہن ظاہر۔ ظاہر
 تے جیون۔ ہیر دی ما دانال کندی ڈنیدے تے قصے دے چھیکڑ وچ دمور ہیر رانجے دا ملاپ کر ڈنیدے۔

ڈیڈلیں شہروں و نجن گدن تاں تاضی رانجھے تول پچھدے جو من تہاں کیدے دلیاں رانجھا اکھدے
 مکے ورنج بہاں اسیس آدوں نہ اپوگلی

دمودر دے بعد بہوں سارے سرائیکی تے پنجابی شاعراں نے تھے کئی تبدیلیاں نال پیش کتین جیذا ڈگر اگول اسی۔
 دمودر دے تھے دیا ہیر وڈی دلیرتے جگجو عورت ہے او نور خاں چدھڑ دیا ہیر تے قبضہ کر گھدیا ہے تے
 اوندے 36۵ گھر سواریں کول کٹ سٹ تے بھجا ڈیندیا ہے۔ اس طرح اس عشق تھے ورنج رزمیہ عناصر دیا ملن

چٹک تلواریں کڑیاں سجھ ڈھالیں آن بھنایاں
 آکھ دمودر دل کڑیاں دا علی علی کر دھایاں

نورخان نے ہیرتے پہلا وار کیتا۔

تاں دھو میاںوں مہری کدھی سر ہیرے دے لائی
 گردی کھاتے گئی دل بچھاں اوتاں سٹ بچائی

دل ہیرے ولدا وار کیتا۔

ہیرے دھیرے ماری سروا ہی سر نورے دے سٹی
 آئی راس نہ گئی گھسا ویں دھرتی رت ورتی
 ادھا دھڑ ہنے ورنج بھاتا ادھا ڈھٹا دھتی
 آکھ دمودر لکین دے جیوں دھو بی سھن گھتی

دمودر کے اس قصے ورنج دیہاتی زندگی تے اوندیاں رسماں ریتاں دے حواسے دیا ملن۔ جاگیر دار کا نظام دیا
 ظاہری آن بان۔ نوکر بانیاں دیا فوج۔ نکلی عمر دیاں شادیاں۔ سنگڑیاں۔ پوری برادری دیا صلاح لواب
 نال رشتے ناطے کرٹ دیا ریت۔ جھیرے جھگڑے ورنج برادری دیا سانجھ۔ مرثیاں دا رشتہ چا
 و نجن وغیرہ۔ قصے ورنج تشیباں محاورے ہوں سوہنے۔ منظر کشی دل چھکویں۔ زبان چھولی چارھی تے
 اول وقت کول کم از کم بک صدی اگول دیا ہے سیالیں دے سنہڑپ دا بیان ڈیکھو۔
 حوراں دیا ذات سیالیں آہن انبر پارن خاکی بریاں
 میدا کھائیں۔ پٹ سنہڑن۔ نقل جنھاں دے گریاں

چراغ الموان

۔۔ چراغ الموان سرائیکی زبان دا ڈر دھجا وڈا شاعر ہے جس ہیر رانجھے واقعہ
 ۱۱۲۱ھ بمطابق ۱۷۱۰ء مکمل کیتے۔ او آہن۔

پسپنی ہیر تمام تھئی تاریخ پنجم شعبانی۔ یارہاں سن سال اکیسویں سن مومن دل جانی
 زمانہ شاہ منظم سچا شاہ سجاوں وانی۔ عالم فاضل عادل غازی ریت ورنج احسانی۔

کیفی جامپوری دا خیال ہے کہ "چراغ نے اے مشنوی مظلم شاہ کے زمانے و ترح مکھن شروع کیتی ہو سے
تے جڑھی ۱۱۲۱ و ترح تور پنی کیوں جو مظلم شاہ ۱۱۲۵ و ترح فوت تھی گیا ہی ۹۰ پر دنیر طاہر تو لونی نے اس
گال دا کافی دلورا کیتے تے اوری ہیں نتیجے تے بجلان کہ چراغ الموان اے قصہ اونگ زیب کے عہد و ترح مکھن شروع
کیتا تے مظلم شاہ کے عہد و ترح ختم تھیا ۹ چراغ الموان احمد کوں دا ہمعہ ہے اور اے قصہ احمد کوں توں ۱۶ سال
بعد - مقبل دی پیر توں ۳۸ سال پہلے تے وارث شاہ توں ۵۹ سال پہلے کھچے - چراغ الموان دی
پیر و ترح دمور دی طرح رانجھے کے پیر دانان مظلم ہے -

دمور نے رانجھے کے ترے بھرا ڈسین چراغ آدے - رانجن لڑت پوری کنوں بھائی پنج دخالے
دمور دی پیر اتر رانجن بھرا لوان توں جان بچا تے بھدے - چراغ دی پیر اتر بھرا لوان بھرا جانیان
کے بنیے الانجھ اکوں گھر چھوڑن تے مہور کرنیدن - ایندے علاوہ اکوں سیرا دی پوں شوق ہی - جیندے کان
اوراٹن چھوڑیا - جوگی دانان دمور کورگھ ناتھ تے چراغ جگ ناتھ ڈنیدے - چراغ نے پیر دے
پئے دانان سیدے دیا بجائے صلاول کھیڑا آکھئے - ادکھاہیں کیدو تے سہتی دا ذکر نہیں کریندا بلکہ رانجھے
دا ملاپ کرانن والی عورت کوں میاں دانان ڈنیدے - دمور دی طرح چراغ دا قصہ دی پیر رانجھے
کے ملاپ اتے ختم تھیزے - دمور انخان ڈوہاں کوں عرب شریف نور چھوڑنیدے چراغ ایندا دلورا
کیتیں بغیر گال نکا ڈنیدے -

رل پیر رانجن کھڈ کھیر تھئے رب کرم کتے سک لاپھی

تن ذوق ہمیشہ ششوق رہے تے ہر دم خوشی سوئی

بھل شاد ہمیشہ پیر رہے خوش حال چراغ سوئی ۹۲

چراغ الموان دی پیر اتر توں ترے صدیاں پہلے کے سرائیکی تمدن دی ساہ گھڈی تھیرے - چراغ نے ڈوہی
تفصیل نال شاد کی پر نے دیاں رساں - لباس - زیورات، کھڈاں - جھیرے تے دسیمی رساں ریتاں دیاں کاسی
کیتی ہے - اولاد کے جنم تے بھانویں اور دھی ہورے یا پتر پوں خوشیاں منایاں ویندیاں ہن - کئی کئی سون
سوتر تھیزے ہن تے ساری برادر کا و ترح مٹھالی وندیاں ہی - شادی توں پہلے مراسی رشتے چاتے
دھتے گھروندے ہن - دل پتر تے آئے دھتے گھر گھڈھیں بدھتے مہیا دلکا کرندے ہن - چراغ
نے جنج دی تیاری تے اونڈی آمد دا نقشہ دی پوں چولا چکے - جنج پور کی شان و شوکت نالی روانہ تھدی
ہئی - عورتاں زیوراں نال لڑیاں ہویاں - مرداں تیر تلواراں تے ہتھیار سجائے ہورے - اٹھ گھوڑے سنگریے
پنگریے - جنج دے اکوں بڑھا ڈھئی واراں گاندے روانہ تھدے ہن - میل و ترح کنجریاں کے ٹرے تے
شراب پیون پلاوٹ داروانج ہئی - میل ہٹاری ویندی ہی - شادی کے موقعہ تے آتش پاڈی تھدیا تے
مہر تازی گدی ہی - گھوٹ کنور کوں لائواں بڑیوں داروانج دیا ہاپیا - پر نے کے بعد ساری دھتی پتر تھی

برادری اگوں ڈانچ گنڑوایا وینداہی۔ ایس طرح شادی اوں ووز ورتج خوشی تے برادری دے کھڈ داہک پہوں
وڈا سنجوک ہی جس ورتج ہر چھوٹے وڈے کوں کاندھیا وینداہی۔ چراغ اعران نے ہیر دی شادی تے
پرنے دیاں رسماں ریتاں تے خصوصی توجہ دتی ہے کھیڑیاں دی جنج دا منظر دیکھو۔

کر شادی شدیا نے کھیڑے جنج تیار کرنیڈے۔ گل ساماں اسباب شادی وادھہ کر خوب جڑنڈے
جھابے لال پلاں کچا وے شتر سنگار بنڑنڈے۔ جت چلے کر ہتھ مہاراں خوب سنبھال چھیکڈے
بانگی چال چلن سب کھیڑے صورت شان ڈکھنڈے۔ کرن سنگار کم بناتی سینی جفت ٹھہنڈے
وڈھالاں لال کاناں ترکش سالگا دست جڑنڈے۔ ڈنگے بیسج بدھن دستاراں کمر بند بدھنڈے
شیلے خوب دوپٹے چہرے سب کونوں ول ڈنڈے۔ گنگن درت بہونٹے غرو۔ ویرھو چڑھنڈے
ساری جنج سونہاری کھیڑے جھنگ ورتج ان لہڑے۔ ڈیکھ چراغ سیال اگوں چارت سامان بنڑنڈے ۹۳
چراغ اعران نے اپنے ایں قہے ورتج نکلی نکلی گال کوں دی انکھیں توں اوڈھرنیں تھیون ڈتا۔ ایں منقر قہے
ورتج انھاں پہوں سوہنی جنزیاں نگاری کیتی ہے۔ کھیڈاں دی تفصیل دھی دھی وغیرہ۔ جھریں دیاں رسماں
جنج کے کھانڑیاں دیاں ونکیاں۔ علاقائی سازاں دا بیان۔ زیوراں دی تفصیل آتش بازی دا احوال۔ گھوڑیاں
دیاں لسلاں تے چنڈے آسی نوکراں دا چھال نال گھلاں ساڑن۔ اوکھتہاں دی اترا دھو دیدنیں پینڈے۔
بیکہ آسے پاسے دی ہر چیز دا ذکر وڈی مہارت نال کرنین۔ انھوں معلوم تھینڈے کہ چراغ دا مشاہدہ
پہوں وسیع تے زبان و بیان تے انھاں کوں وڈا عبور حاصل ہے۔ چراغ اعران کوں جذبات نگاری ورتج
دی پہوں وڈا ملکہ حاصل ہے اوگھٹ توں گھٹ لفظاں ورتج دلی جذباں دی کھل پور تر جانی کرنین۔
گھنن کائنات کلی را نھن ہیر آئی رل سیاں۔ چھوڑے جھنگ رہیں ورتج جھرے جھو پکال ورتج رہیاں
ہیر کیتی تقریر زباناں سن توں میڈا سیاں۔ جھاں سیاں ورتج جھوک تہاڑی میں صدقہ تنہاں لیاں
ولین لنگھ کٹاے دلبر جانن جو خوشیاں آیاں۔ رب سبب کریم آپے بیاں آساں بھٹ پیاں
سے قربان لھرتاں توں لکھ ہیراں میں جھاں۔ جتن مق عشق محبت نبھی صیح پکا میں صیماں ۹۴
چراغ منظر کشی ورتج دی کمال رکھدے کھیڑیاں دی جنج سیال عورتاں دا میل اتج سنگر پنگر ستے جھریاں
وغیرہ۔ ایں قہے دی ہک بٹی گال دی وڈی سوادیا ہے۔ چھوٹے وڈے بنڈاں کے باوجود قہے کے کرداراں
ورتج مکالمے دا انداز پہوں موثر ہے۔ رانجھے دا بھرا بھرجاں کے مکالمے۔ بکھی بھجاری۔ ہیر دی
موہنڑی دی گال بات، ہیر دی رانجھے نال پہلی ملاقات دا بیان۔ سیاں تے ہیر کے راز نیاز۔ کھیڑے
تے جوگی کے مکالمے۔ قاضی دی عدالت ورتج کھیڑے تے ہیر کے بیانات سب شاندار مکالماتی جس رکھن
مکدی گال ہے کہ قہے دی زبان ورتج عمری فارسی کے الفاظ دی شمولیت کے باوجود اتج توں ترے سو سال
پہلے لکھیا گیا ہیر رانجھے دا قہے سرائیکی شادی ادب ورتج ہک سنگ میل دی حیثیت رکھدے۔ ٹھیکہ زبان

دی چس دس لفظاں دی میناگری ڈیکھو۔
 جھکیا شمس قبر رخ رانجھن ڈیکھ نیالے جھکیاں۔ اکھاں ہلیر پاتیاں جاگل وچ پیش رانجھن مل ٹپکیاں
 جھکیاں فوج برسوں دیاں کنگھاں جھکے وچ اٹکیاں۔ ٹنکیاں شیر چراغ شکر وچ دیس دودھاں دیاں کنگیاں ۹۷

علی حیدر ملتانی (۱۱۰۱ھ - ۱۱۹۱ھ) - علی حیدر ملتانی نے وی قصہ ہلیر رانجھا کیجھے۔ اے قصہ ہلیر تے ازدی
 ماہ دے سواں جو ابی بنداں اتے مشتمل ہے اتے سی حرنی دے انداز وچ ہے۔ اس قصے دے کل ۲۶ بند ہن پہلا
 بند حمدیہ ہے تام قصہ مارغانہ انداز نکر دا حاصل ہے۔ ہلیر دی زبانون معرفت تے قصوف دے مضامین اکھوائے گے
 ہن۔ رانجھن ذاتِ حق دا استعارہ ہے جیدی ساری دنیا دیوانی تے گولی ہے۔ قرآنی آیات دے حوالے تقریباً
 ہر بند وچ موجود ہن۔ احمد حسن قریشی اس قصے کوں علی حیدر ملتانی دی تخلیق نہیں منیدے او آہن۔ تحقیق
 نال معلوم تھے کہ اے قصہ ہلیر علی حیدر ملتانی دا کینی بلکہ غلام حیدر جلال پوری دی تصنیف ہے تے اس مصنف
 دا علمی نسخہ اسراڈے کوں ہے۔ ۱۹۹۶ اسراڈی تحقیق دے مطابق غلام حیدر نال دا کوئی شاعر جلال پور اتح نہیں گزریا
 نہ علی حیدر دے زمانے وچ تے نہ اوڈے بعد۔ قریشی احمد حسن دے تلمی نسخے اتح علی حیدر کھدیں ہرئیں
 کاتب غلطی کیتی ہے۔ یا اے نال کاتب دا خود اپنا ہے۔ جس اے قصہ نقل کیتے۔ ہن علی حیدر ملتانی
 دے قصے وچوں ونکی۔

کلام مادر با دختر — کچ دے دی عشقوں تینکوں فی الواقع میں جاتی دھی
 ساکھ گواپو چاک سوہاپو لایو داغ کیوں ذاتی دھی
 ماہی نال نوالہ پیالہ جھلی نہ سمجھ بچھاتی دھی
 حیدر متیس دیندے تھکے ماپو دھی ڈیندے تے رانی دھی ۹۷
 ہلیر:۔ میں تے بنگ ماہی دے تے مت نہ آوے ماہ۔ کیا مہبت فی شمیم کون اے رازنا دے ماہ،
 اہلبت یعنی رانجھے با محبوں ہر نظر نہ آوے ماہ۔ من چھدی اٹھ حیدر اس نوں راہوں کون بھگا دے ماہ

حمل خان لغاری :- حمل خان لغاری نے ہلیر رانجھے دا قصہ ۱۲۶۳ھ وچ لکھیا۔ اس قصے دے
 ۲۴۵ مصرعے تے ۲۶ بند ہن۔ حمل خان خود ایندے سٹھ بنیت ڈیندن۔ اس توں اکھاں دی مراد چوڑے
 یعنی ڈوہڑے توں ہے۔ قصے دا ہر بند اکھو مصرعیاں دا ہے۔ حمل خان قصے دے چھکڑ وچ اینداسن
 تصنیف تے اشعار دی تعداد ڈسدین۔

ترہیں سن دی ترپہٹ پڑی - سٹھ بنیت میں جوڑ کتاب کیتے
 حمل حق ناحق پاک جانے - کلمہ پڑھ شتاب ثواب کیتے ۹۸

حل خان لغاری نے ڈوجھے تمام شعراء توں ہڈتے اپنے نو لیکھے انداز و توح اے قہہ لکھیے ۔ اے قہہ ہلیرے ادنی والدہ بئے سکے تے ہلہائیاں کے سوال و جواب تے منہی ہے ۔ ہلیر دیاں ساریاں سنگ رت ، سہلیاں ، ہمائیاں اوکوں متاں ڈینڈن جو رانجھے دا دھیان چھوڑ ڈے پر او کہیں دی گال نیں منیدی تے سب کوں لکھوئیں جواب ڈیندی ہے ۔ ہلیر کوں سمجھاوے والیاں و توح ماہ ۔ ماسی ، بھین ، پھیمی ۔ بھائی ، چاچی ، ماما ۔ ڈاڈی نانی ، سہلیاں ۔ دائی ، ہمائیاں تے قاضی شامل ہن ۔ حل خان نے مرد و جہ رستے کوں چھوڑتے اپنا کھ انج راہ بنڑیے تے سواہی جوابی ڈوہڑیاں کے و توح مارے قہے دا چھوڑ پیش کر ڈتے ۔ اپنے اس نو لیکھے انداز بارے او خود آہن

ہن لکھ لغاری کر گالھ ساری
جب شہر تیزے اٹار گدھا

قہے دی زبان بہوں چولی تے زلاوئیں مھاوریوں تے روزمرہ نال سنگری ہوئی ہے ۔ اشار و توح روانی تے عشقیہ جذبات دی فروانی ہے ۔ بھین نال ہلیر کے سوالی جوابی ڈوہڑے ڈیکھو ۔

بھین :- تڈاں بھین اٹھی ڈے وین آکھا ۔ توں سین سکے دلگیر کیتے
کہی ہلیر! تیکوں بد ہلیر لگی ۔ دنج سر بھنڑی لب کھیر کیتے
متاں دیر تیدی تقیر سنے ۔ تک تیر ماری تقیر کیتے
پیو پیر کنوں تقیر گئی ۔ تیدی پیڑ پیڑ ہلیر کیتے
ہلیر :- آکھے بھین توں لکھ وین ڈویں ۔ بنیہ لگ ریجے ہن دی نہیں
ماہی ہس میڈی دل کھس گدھی ۔ ہور کس ڈٹھے ہے کس نہیں
ہر کس کے نال ہے عکس تیدا ۔ بکس سون بھیر کس نہیں
جیکوں روز ازل دے لکھ چھوڑیا ۔ اوتاں میڈے میسن دی مس نہیں ۹۹

حل خان مختلف کرداراں دے اکھاں دی عمراں تے رشتے دی زبان دے اعتبار نال ۔ انج و انج نقشے چھینڈن ۔ ہلیر دا اپنی بڈھری ڈکدی کھدی ڈاڈی نال مکالمہ ڈیکھو ۔ زبان و بیان و توح کمال مہارت ڈکھائی گئی ہے ۔

ڈاڈی :- تڈاں ڈاڈی ڈانگ اتے ڈک ڈک آکھا ۔ بے شک ساڈا بولیا بھانڈا نہیں
ہو لکھائے نال دھوپے ۔ اے لکا دھوتے ہیہ جانڈا نہیں
کائی کھرک پی کھیرے خان کیں ۔ منڈھوں مونجھ کنوں مانی کھانڈا نہیں
دل تنگ تھا جو جھنگ گھے ۔ ارننگ تے گھر لنگھ آندا نہیں

ہمیر :- ہمیر آکھے ڈاڈی ڈند بھنے ہمو ڈانگ آلی - بھیجی دانگ نہیں ڈے دانگ آتے
 میں ممانگ ماہی سجھے مانگ سیٹے - جھنڈا دانگ لکھو پوواں تر تا نگ آتے
 کھیڑے کھیڑے کھیڑے ویر پایا - نالا پیر پوڑیس ہسین نانگ آتے
 ایہو سوڈ سوڈا کر کھونڈ گھے - تھاندا ڈھونڈو کھاون نالا نانگ کتے - ۱۵۵

احمد دین :- احمد دین نے ہمیر رانجھے واقعہ ۱۲۹۵ھ ورتج تھفہ عشق کے نال نال لکھیا۔ احمد دین
 جھنگ کے رسول وان بن۔ اسے قصہ بوسیدہ قلمی صورت ورتج موجود ہے۔ جیذا ذکر کیفی جا پوری نے کہتے ہیں!
 اس قصہ ورتج احمد دین جھنگوی بھر کے علاوہ کانیاں تے ڈوہڑے دی ورتین۔ احمد دین واقعہ واقعاتی
 اعتبار نال ڈوہڑے قصیاں توں کھو مختلف ہے۔ ہمیر تے رانجھے دے ملاپ توں پہلے ہمیر نے ہک رات خواب
 ورتج رانجھے دی صورت ڈکھی تے اوڈے عشق دے ہتھوں بے دام غلام تھی گئی۔ دل کھو مند پچھوں سوہنی
 مورت والے گول اپنی ہنیری ورتج ستا ڈکھس تاں جھٹ سنبان گئی۔ شاعر نے ہر عنوان کے نال بگردا
 نمبر دی ورتج کہتے۔ اس قصہ دے تیر مھواں بمراتج مصنف اپنا احوال ورتج کرنی دے۔

نہ میں شاعر شعر و واقف کیکر شعر الائیں۔ ہمیر کرن تحریر شاعر نے میں بھی جوڑ ڈکھائیں
 جوڑ تیار کرال افانہ درد و دھوں دکھائیں۔ ظاہر برہوں زمین نہ ڈنڈا۔

ظالم بھا محبوباں دی سارے سبج جھائیں۔ نال کے منیوں غرض نہ کائی میں اپنا شور جھائیں
 غالب شوق سبب کے لئی بھجیاں برہوں بلائیں۔ شوق الہی احمد دنیا منگ ہمیش دعائیں

اسے مشنوی چار بیٹے ورتج مکمل تھئی۔ ایندے سن تصنیف بارے احمد دین جھنگوی لکھدے

سنہ تصنیف لکھیے اس جادل ورتج خیال لیاہیم۔ ناقص عقل اندر انسانہ جوڑ تام سنایم

جو کھو میں تھیں سر پاپے کر ظاہر حال ڈکھایم۔ پاپردہ کچھ لیب میرے توں بے کر غلط الایم

بابوی پورہ دی شروع کیتا ورتج و ساکھ مکھایم۔ بارھال سو پچانوے پاسن ہجری نام ڈسایم

چار بیٹے چار ڈہاں ورتج احمد دین بناہیم۔

احمد دین اس ہمیر رانجھا دا اختتام دنیا دی بے ثباتی تے دعائیہ اشعار اتے کرنی دے۔

نیں دسا جاتی دا جھٹ جانناں ایس جہانوں۔ عمر سہی برباد اینویں ہے یاد او جالھ اسانوں

جندڑی اسے پر ویسی ہک ڈینہ کسی کوڑج رانوں۔ ربا بخش میرے استادوں بھی پیوتے ماروں

وقت نزع دے کریں آسانی بھانج بخش ایانوں۔ احمد دین ختم کرد دفتر کلمہ آکھ زبانون

امیر حیدر میرن ۱۲۲۴ھ - ۱۳۱۸ھ) امیر حیدر میرن ہک قصہ ہمیر رانجھا تے ڈوں سی حرفیاں ہمیر تے اوندی ماہ

دیاں سوالی جوابی لکھین۔ ہیر رانجھ داتھ 33۰ اشارتے مشعل ہے۔ امیر حیدر نے قصے دی ترتیب کول کتھاہیں
دی بقراری رکھیا۔ بلکہ ترورک ترورک بنڈاں وترج مختلف حصے رلاملاتے منلوم کیتن۔ رانجھ دے گھول روانہ
تھیون دی کوئی وجہ نیں ڈسائی گئی۔ بلکہ او ہیر کے عشق دیاں سرستیاں گھن تے ہی گھول روانہ تھدے۔ قصے
وترج تسلسل اصلوں کینی پر قصے دی زبان بہوں شغری ہوی ہے۔ بھر رواں تے کلام وترج شغریت زج زج تے
تھری ہوی ہے۔ ایں شغری جس قصے کول میرن نے کس بزرگ دی فرمائش تے تمیر کیتا ۱۰۲ اد لکھان۔

امیر حیدر کراں طبع آزمائی۔ کراں دلدار دی وکدہ ونامی

مساں دلدار دادل شاد تھیوے۔ میڈا دل غنم کنوں آزاد تھیوے

جداں دلدار دی خواہش دتھیوے۔ تڈاں بک داستان ایسا کھیرے

اے مارا قصہ امیر حیدر نے صرف ترے عنوانات دے تحت تمیر کیتے۔ انھن قصے کے عنوان ایں بدھن۔

۱، روانہ ہونا میاں رانجھ دا اپنے گھر تول زنگور دی طرف

۲، پٹنجا رانجھ دا ہیر دے گھر تے سوال جواب کرنا

۳، تدریف سراپائے حسن ہیر بے نظیر بلور عجیب وغریب

قصے دا آغاز رانجھ دی گھول روانگی تول تھدے۔ امیر حیدر شروع تول ہی رانجھ کول جوگیا نہ ویس اتج ہیر
کے وطن روانہ کرنی دے۔

ہزارے کول رنجھا چھوڑ جلیا۔ سیٹی ہیر دے عشق رلیا

تڈاں بھگوا جوگی دا ویس پالیں۔ ستھے ملکر بھجوت تے بن چالیں

اٹھی جلیا رنجھا راہ گھن کر۔ کرنی اوت اپنا لکڑے بن کر

ابتدائی بند کے بعد ہی ہیر کول کھیڑیاں دے گھر موٹھو ملاں دی کیفیت اتج دکھایا گے۔ اوڈوں رانجھا وی فراق دی
بجا اتج سسر دارنگ پور پجندے۔

گکیس دل وترج برہوں دی چاٹ کھاری۔ جو سبناں باجوہ جیون جگ خوری

کھاو پھون سمن جیون نہ بھادس۔ سمن دی تانگھ من وترج سانگ لویس

کرے رو رو تے دل وترج ایوگال۔ کیوں گزی نانی ہیر دے نال

میڈے کارن ہوی بد نام بے کس۔ وچاے دشمنان دی قید بے کس

ادندے پیو دی ڈتی بن کھیڑیاں نال۔ کیوں اس دی گزروی دیریاں نال

کوئی محرم نہ واقف حال اس دا۔ تے بک بک پل گزروا سال اس دا

رنجھے دی اسے نول تانگھ ہرسی۔ ڈھیال راتیں اڈندی گانگ ہرسی

زنگ پور پج تے رانجھا گھر گھر پنن شروع کر دیندے بک ڈیندے موقعہ ڈیکھتے ہیر تول خیرات ملدے۔ ہیر خیرات

جگر دی جھولی پندی ہے تال او جان بگھو تے زمین تے دانے ویٹ ڈنڈے۔ اینویں چنڑے بیٹھتے
مل ویڈے بیٹھا۔ اس منظر کشی اوج بھیر تے جگر دی گال مہاڑ ہوں سوادی تے شعری حسن رکھدی ہے۔

گھدس خیرات ڈتس ریٹ فی الحال - پچھے بیٹھا چنڑے دانے مکرناں
جداں چن چن تے دل کھٹے کتونس - دے نال دل اک جاوئونس
اینویں چنڑا اینویں چنڑ چنڑ ویندا - طرف اس بھیر دے دل وی تکیڈا
ڈٹھی جاں بھیر اس دی جید سازی - الیس غصہ ہو کر بے نیازی
توں ہونڈیں تون کے جگر سپاسی - توں ہس ٹٹک باز تے مکر لہاکی
آکھیا رانجھ تلمانی نال دل کر - فقیراں نال کجھ لوہو سمجھ کر
فقیراں دے جوہن کپڑے پرانے - ویڈے ہن تڈاں دل دل کے دانے

مثنوی دا جھکڑی طویل حصہ بھیر دے کھیرواں دے گھر پر بیچ کے آون۔ اوندے حسن سنگر دی تعریف۔ کنوار
دی منہ ڈکھلائی تے بھیر دی سانجھے دے فراق ووج بے قراری دا بیان ہے۔ میرن نے بھیر دے حسن دی تعریف
اوج حد تک چھوڑی ہے۔ اوندے ہک ہک بت دے سنہرپ کول بیان کیتا گے۔ اس حصے دا آغاز اٹھال
اشعار توں تھق دے اٹھول ہک بیا قیاس دی ابھر دے کہ میرن نے اپنا عشق بھیر رانجھ دے حصے وچ بیان کیتے۔

کھال میں شعر اس تدبیر دے ووج - نکاواں یار پر دے بھیر دے ووج
سیٹی بھیر جرم تاب ہوئی - سیاسین ڈیکو سبند بے تاب ہوئی
سیلھی ہوئی دین لور ہوئی - پری ہوئی سراسر حور ہوئی
سورنی صورت تے سوٹا قد قامت - قیامت بے قیامت بے قیامت

امیر حیدر میرن دیاں کسی حرفیاں ووج بھیر رانجھ دے حصے کول عارفانہ انداز اوج پیش کیتا گے اٹھال
رانجھ محبوب حقیقی دی علامت دے طور تے درتیا گے۔ بھیر روح دی صورت اوج اپنے محبوب دے حال
کیتے بے قرار ہے۔ مایہو خویش قبیلے۔ سنگ رت۔ نام نموس کجھ وی اوندی راہ نی روک سگیا۔
بھیر دی مادھی کول سمجھدی ہے کہ اسا ڈے ونیب ووج رشتے خاندان دی برابر ہی ڈیکھو تے کرنین
نوکران نال دھیاں پرناون دا اٹھال کوئی لھور کینی۔ ذات پات تے طبقاتی امتیاز کول میرن این
بیان کرنین۔

ذرات اسا ڈی دیو ووج چاک بناوا لے دھی - ڈرے مارڈ لسیول اٹھول روزگھر کول چلے دھی
نوکرناں منگوان دھیاں منگ کے ماک بھلے دھی - میرن سونا سک کیوں ہک کھالی ڈھلے دھی
ر رانجھن داتان سوایا او سونا میں سکے ما - بانڈی گھول گھانڈی رہاں مان نہ بھسیم ما
لاڈن توڑ بھاؤن چٹھال کون تھوے دل بھکھا ما - میرن مرناں مول نہ مرناں تون سن بھو بھکھا ما

نور الدین مسکین

۔۔ مولانا نور الدین مسکین نے مشنوی پیر راغبہ چوڑھویں صدی کے ربیع اول
 ورج مکھی۔ اسے ایک تمثیلی مشنوی ہے جیسے ہی خالص مذہبی تے اخلاقی لفظ نظر دے تحت مکھی گئی ہے
 مسکین نے اس قصے کے حوالے نال عشق خدا۔ عشق رسول تے آخرت کیتے چنگے عمال دی لوڈ دی آہر
 کیتی ہے۔ پیر راغبہ کے مجازی عشق کے پردے ورج حقیقت تے معرفت دے دس بڑے گن۔ جا جا
 تے قرآنی آیات تلمیحات، احادیث کے علاوہ معجزات نبوی تے واقعات کربلاوی بیان کیتے گن۔ جیدی
 وجہ توں قصے وائسل بہوں متاثر تمیز دے پر چونکہ اس قصے کے مکھن دا وڈا مقصد ہی عشق رسول کریم معلم
 تے راتعہ معراج دی تفسیر کرنی ہے۔ اس کیتے اسے مضامین مشنوی دا بہوں اہم حصہ بن بن۔ مولوی نور الدین
 اپنے اس تمثیلی قصے تے روشنی پسندیں ہوئیں بوسیدن کہ میں معراج کے واقعے کوں قصے دارنگ بڑے۔
 اس ورج راغبہ توں مراد نبی کریم معلم بن۔ جوگی خدا۔ پیر امت گنھار تے جھنگ مدینہ شہر۔ قید شیطان
 کھیر نفس ڈرائیاں سس قبر تے ہمایاں قبرستان واسے ہن۔

قصہ معراج داسن ہرش بڑے کر۔ رنجھے پیر دے کوں پوش بڑے کر

مید مقود راغبہ معطف ہے۔ تے جوگی لامکانی خود خدا ہے

تے ماہی پیر ہے امت گنہ کار۔ اتے کھیرا ویرہا نفس بدکار

ڈرائیاں سس قبر ساہی پچھائی۔ اتے شیطان کیدو لنگ جانی

جو سورھا ڈیر بھی منکر نکیرے۔ عذاب القبر بھی تاخی سریرے

تے ہمایاں اسے قبرستان واسے۔ چھا مکھراستے قبران وچالے

مدینہ پاک ہن جھنگ دا شہر ہے۔ حقیقت حال قصہ منقر ہے ۱۰۳

مسکین کوں حضرت نبی کریم معلم نال۔ سبے حد عشق ہی۔ قصے ورج ار جا جاستے اپنے اس ازلی عشق
 دا اظہار کرنی دے بوسیدن۔ راغبہ پیر دی بیڑی ورج آتے سمجھ بھیا تاں پیر آکے ان سوہن راغبہ
 کوں سندروں جگیدی ہے۔ اس بند ورج ار معراج کیتے عمرتاں اتے بلا دے دامظون پیش کرنین۔ بنی کریم
 نال لفظ لفظ ورج مسکین دی محبت تے عقیدت چھولیاں مرندی ہی اسے۔

اٹھی ہن جاگ کے ڈھونڈ کرپ وا۔ شفعہ الحمد نہیں اتے مان سب دا

اٹھی سوہناں جو روئیاں کوں رہا توں۔ گنھارال کے سب ڈکھڑے ونا توں

اٹھی سندروں میدا دلبر پیارا۔ کھرا متی نظر ہن لوک سارا

اٹھی سکھ سیج توں ڈھونڈ مجازی۔ وناؤ پیر دے سب جانگدازی

ذرا روئے کنوں ہک حجات پاؤو۔ خدا کے واسطے مکھرا ڈکھاؤو

کھڑیاں من منتظر حراں ہزاراں - ملائک راہ بھلیدے بے شماراں
 اٹھوسیاں کرو مسکین نورزی - کرو ہچا رگاں دی چارہ سازی ۱۰۴

نورالدین مسکین دی ہمیر رانجے، ورج و اتعاتی اختلاف پہوں ہے۔ اور رانجے دا پیدا نشی نال دھیدو دی
 بجائے رانجھن کھدن۔ شروع توں ہی رانجھا ماشقانہ مزاج رکھدا ہی۔ جھنگ کے ہک مسافر کنوں ہمیر
 کے حسن دی تعریف سن تے ان ڈٹھا دیوانہ تھی گیا۔ والد دی وفات کے بعد دمورر یا چراغ دی طرح
 اوند ا بھراواں نال بھٹیڑا نیں تھیڈا بندہ ایں تھے ورج بھرا بھرا جانیال اوندی منت زاری کریندین جو گھر کول
 چھوڑتے نہ ورنج۔ کیدو کول ہمیر دا چاچا تے ہمیر تے پٹیو دانال سیدے دی جاتے نورنگ کھیڑا کھدے
 د مہتی اتھاں نوکرانی ہے، ہمیر کیدو دے گھر کول بھالا ڈنڈی ہے۔ کیدو دی شکایت تے ہمیر دا بھرا
 رانجھے کول تمل کرن چندن۔ تاں تلوار اوندے اتے اثر نیں کریندی اے ڈیکھتے ہمیر دا پیو اپنی دھی دارشتہ
 رانجھے کول ڈے ڈنڈے۔ ڈو بھے تھیال ورج اے واقعہ کھتاہیں نی ملدا۔ بعد ورج ہمیر دا پیو سہراں
 دے آکھے لگ تے کھیڑے نال ہمیر دی شادی کر ڈنڈے۔ جوگی قاضی کھیڑیاں کے حق ارج منیلا کریندے
 تاں دستی کول بھاگ ویندی ہے۔ دمورر تے چراغ کے تھے دی طرح مسکین ہے تھے ورج دی
 ہمیر رانجھا عرب شریف ڈو راہی تھی ویندن۔ نورالدین مسکین نے کردار نگاری دی چنگی کیتی ہے رانجھن
 صدق صفاتے عشق وفا دا پکیر ہے اور عوام حوصلہ تے حالات دا مقابلہ کرن دی بہت رکھدے۔ سب توں
 مرکزی حیثیت پہنکوں حاصل ہے۔ ہمیر اول دیب دی ہک بے دس نانی دھی کے کردار ارج سامٹریں
 اُندی ہے۔ ہمیر دی ماتے اوندی پیو جوان اولاد دے اگول بالکل بے وس من اتھاں دی اپنی کولیاں رائے
 کیتی۔ کینڈو لگ ایجھا منغی کردار ہے جیڑھا اپنی ضد پچھوں اپنی بھتر بجی کول بدنام کرن توں وی نیں
 تھکدا۔ مسکین دی ایں مشنوی دی بھر رواں ہے۔ تھے کے دوران فارسی کے اشعار دا دل دل برمل
 استعمال شاعر دی علمیت دا ڈس ڈنڈے۔ نورالدین مسکین دی قدرت کلام کے اندازے کیتے ہک
 بند دی ونکی۔

جو ہے ساگی اوہو جیکوں گولیندی - میں جیندے کان ہر پاسے بھلیدی
 جو ہے ساگی اوہو جیندا کھچارہ - جیندے کلان مقیم ول پارہ پارہ
 جو ہے ساگی ایہو جیندی منبھاری - جو جیندے کان ہر دم جانگدازی
 جو ہے ساگی ایہو جیندی منبھاری - جو جیندے کان سکری خلق ساری ۱۰۵

دواڑ چنن دی موسم اُندی ہے تاں نینگریں کانبے بدھتے ٹولیاں دی صورت ورج دواڑ چنن ویندین۔
 ہک بے نال کھل ہنس۔ چھیڑ خانیاں۔ ہک ڈو بھے تے ڈو بھن کے نظارے مسکین دی مشنوی ورج بالکل
 حقیقی انداز ارج پیش کیتے گن۔ منتظر نگاری دا نمونہ۔

ایاں کڑیاں نوڑوں ناز بھریاں - پھیرن خوش حال و ترخ و نواز و دریاں
 کرن پیلایاں جیلاں ہار پاسکے - چشن پھیلیاں ہوسے و اگیاں سو پاسکے
 پھیرن لولیاں کرن بولیاں چوسے - جیوس و سج باغ دے بلبل سوسے
 پھیرن سپہوں پیلایاں بدھ کے بھولیاں - ٹرن جھم جھم جیوس پریاں دکی ٹولیاں
 بھرن جھولیاں چشن تھی کوسولیاں - ڈہن ہبے آتے کھیاں تے بھولیاں ۱۵۶

خادم مکھن بیلوی

:- حاجی اللہ بخش خادم مکھن بیلوی نے قصہ ہیرا رانجھا بندہ اسحاق دے زمیڈار
 محمد حسین جھبڑہ دکی فرمائش تے کھیا۔ اے سرائیکی زبان دا سب توں ضخیم ہیرا رانجھا دا قصہ ہے۔ ایندے
 صفحات دکی تعداد پورے ڈوسو صفحات ہے۔ اے قصہ خادم نے ذوالحجہ ۱۳۹۲ھ کوں مکمل کیتا او مکھن
 القہ تھی فیصل قصہ آیا وچ تھریاں۔ تیرہ ستر تالی ہجری بکت نیچن پیراں
 عید اٹھے ذی الحجہ مبارک ختم تھیاں تقریباں۔ بس تاکید مزید کیتی ہر طرفوں خان امیراں ۱۰۷
 این قصے وچ لطف علی دکی سیف الملک والی بکر استعال کیتی گئی ہے۔ ایندی زبان وچ فارسی عربی الفاظ
 دکی آمیزش زیادہ ہے۔ اے قصہ علامانہ انداز وچ لکھیا گئے۔ حمد و لغت دے بعد نواب محمد صادق عباسی
 امیر بھول پور تے نو ابرادہ سیف اللہ خان رئیس خان گڑھو دکی شان وچ قصے تے ادن دے اصلی
 داستان دا آغاز تھیدے۔ اے کہ سبھی سادھی عشقہ داستان ہے۔ جس وچ کوئی تمثیلی یا علامتی انداز
 اختیار نہیں کیتا گیا۔ نور الدین مسکن دکی طرح خادم دکی ہیرا وچ دکی رانجھے کوں جھنگ دے ہک شخص
 کنوں ہیرے سنہراپ دیاں گالھیں سن تے عشق گلے تے اور اپنے پیو دی ونا تے بعد جھنگ ڈے رہی
 تھی پوندے۔ این قصے دا انجام دکی ہیرا رانجھے دے ملاپ تے تھیدے۔ خادم کوں اپنی این شہری تے ہوں
 مان ہئی۔ اور نیکوں فارسی دے اچے کلام دے ہم پلہ قرار ڈیندے۔

گردش گذر لولن زمانہ کرے ضرور زیانے

خادم میندی نظم اسا ڈی مثل کلام ایراں

رانجھن دکی کجاری وچ جھنگ دے مسافر دے آدن دا مضمون ڈیکھو چنڈیاں گالھیں سن تے رانجھے
 کوں ہیرے عشق دا دھک لگا۔

شاعر شرح بیان دل مند غم غنائے۔ ہک ڈہینہ صبح سمور ویلھے خورشید فلک تابانے

ناگاہ مرد تھیا ہک حاضر وچ مجلس دے آئے۔ شکل لطیف شیرین طبع فرخندہ خوش عنوانے

طور عجیب ادیب مہذب خاص نجیب نشانے۔ آکھیں جن سداں علیکم فرحت خوش الحمانے

صاحب بیان جوان دی جانب کیتا خان دھیا۔ راجپوت ڈیکھ شکل خوش اس دی فرمایا فرمانے
 مرد منیر مبارک طالع دس خود وطن مکانے۔ ہے راہ رسم رواج طریقہ کر کوئی حال بیانے ۱۰۸
 سرائیکی زبان و تہذیب تقریباً ہر سہی حرنی مکھن واسے شاعر نے ہک نہ ہک سہی حرنی خود پر ہیر راجپوت دے تھے اتے مکھی
 ہے۔ ایندے علاوہ مکمل تھے دی پنے کئی شاعراں نے تھریر کیتن۔ جنھاں دی فہرست درج کیتی دیندی ہے۔

۱،	سید جلال حکیم	بدلی شریف رحیم یار خان
۲،	احمد بخش نامل بیری ٹویا	گورمانی منظر گڑھ
۳،	سویجے خان	جلال پور پیر والا
۴،	نورن گدالی	ملتان
۵،	غلام رسول الفاری	چک ۱۱۶/۱۰۲ جہانیاں منڈی
۶،	محمد مٹھا	تھب پور ملتان
۷،	ملک غلام محمد جھٹ پرویز	میانوالی
۸،	حضرت مولانا عبداللہ ملتان	ملتان
۹،	کریم بخش واصل	"
۱۰،	روشن	ملتان

سس پتوں

بھنبھور کے راجہ اوم جام دے گھر سسی پیدا تھی تاں رملیاں راجے کول ڈسیا کہ اے لڑکی
 وڈی تھی تے ہک مسلمان نینگر نال عشق تے شادی کر لیسے اور انھاں تملھاں اتج ایندی شہرت پچیسے۔ راجے
 نے بدنامی دے ڈرتوں ہک صندوق اتج زر جو ہر سمیت سہیل جالی دھی کول بند کرتے دریا تے سندھ و تہ
 لورھ چھوڑیا۔ اے صندوق آتا دھوبی دے ہتھ لگا۔ اوندی کوئی اولاد نہ ہی۔ اول سسی کول وڈی سک
 نال پایا۔ سسی جوان تھی تاں اوندے حسن دا چرچا چو گوٹھ بلیا۔ سسی دا دریا دے پتن تے ہک شاندار
 باغ ہی۔ مکران دے بلوچ سودگراں دا قافلہ پتن پیا تاں سسی انھاں کول گرفتار کرا گدھا۔ تاملے دا
 سردار پنل خان کیچ تول اپنا مال اسباب چھڑوان آیا تاں سسی تے پنوں ہک پنے دے عشق و تہ گرفتار
 تھی گے۔ پنوں نے سسی نال شادی کر گدھی مگر پنوں دے پتو عالی خان کول اے گال پسند نہ آئی اول
 اپنے بندے بھیجے تے اونپوں کول نشہ پلاتے بے ہوشی دی حالت اتج کیچ چاگے۔ سسی ڈو مجھے ڈینہ
 کلہی پنوں دی گول اتج متصل دے سفر اتے راہی تھی گئی تے روڈی رڈی بھبھوری دھر کدی صومرا و تہ مرکب
 گئی۔ اڈے پنوں کول ہوش آیا تاں اودی سسی دی گول و تہ پچھول تے بھناں تے آخر سسی دی قبر

تے آتے جان ڈسے ڈتس۔ ایں طرح ڈوہیں وچھڑیے روح بک ڈوہجے نال مل گئے۔ سسی پنوں دی بہانی وچ مقور اپوں واقعاتی اختلاف پایا ویندے۔ سرائیکی شعراء انیکوں بھڈ واپن دے راجے دی لڑکی منیدن۔ جیڑھی اتھوں کڑھتے بھنجھو دے دھولے دے ہتھ آئی۔ تحصیل حدائق آباد دے تاریخی قصبے بھڈ واپن اتح اجاں تیں ڈول منزلہ سسی دی ماڑی موجود ہے۔ اتے اول گھرتے اتح دی منگ دیرے لائی بیٹھن۔ جتھوں سسی کول دریا بُردکیتا گیا ہئی۔ سرائیکی زبان وچ سسی پنوں دے قصبے دی روح خالص رومانی انداز اتح ملدی ہے۔ مگر تصوف دے زیر اثر اکثر شعراء نے انیکوں تمثیلی انداز وچ دی بیان کیتے۔ پیل محبوب حقیقی تے سسی بک پچے عاشق دی طرح آوندی گول اتح سرگردان بُمدی ہے۔ سسی پنوں کول عشق و محبت تے حقیقت و معرفت ڈوہاں رنگاں وچ رنج رنج تے پیش کیتا گئے۔ کانیال ڈوہڑے۔ سسی حریفیاں تے لعتیہ شاعرکا وچ ایں عشقیہ داستان دا پہوں ذکر آئے۔ اسے بک اعلیہ داستان ہے۔ جیڑھی مذہبی تے سماجی قدراں دی جوڑ ہے سسی دا پتھر صرف ہل سانگے اونکوں دریا دے حوالے کرنی دے کہ اوہیں مسلمان نال شادی نہ کر گھنے تے پنوں دا پتھر دی اسے گوارا نہیں کر سگدا جو کچھ دے سردار دا پتھر بک دھولے دی دھی نال پر نیجے۔

خلیفہ نبی بخش لغاری (۱۷۷۹ - ۱۸۶۲)۔ سرائیکی زبان اتح سب توں پہلی مکمل مشنوی سسی پنوں خلیفہ نبی بخش لغاری دی ملدی ہے۔ روایت ہے کہ حل خان لغاری کول مشنوی مکھن کیتے اکھیا گیا تاں اول جواب ڈتا جو لطف علی دی سیف الملوک تے نبی بخش دی سسی پنوں دے بعد مشنوی مکھن دی گنجائش نہیں بچی۔ نبی بخش لغاری دی مشنوی دے تیشخ اتح کجھ مکھن شیر کول جال اتح بند کرتا ہے۔ نبی بخش لغاری نے اپنی اسے مشنوی سسی ۱۸۳۹ء وچ مکمل کیتی۔

لہلی سسی سنڑو میڈیاں سبیلیاں	-	سنڑو دڑے گرش ابیلیاں اکیلیاں
سنڑو یا میں تال سوداگر کچھ والا	-	آیا کھن وو کفوری شک اعلیٰ
سنڑو پتر سمجھ آے سولا و پارکا		ڈنیدا ہے شک عالم کول اواری
تال ہن تال سرو تر تو تیاری		ڈکھو چل شک بھر دا و پارکا
گھا جادو پنوں دا شاہ بری کول		کیش سجدہ صبح تا انوری کول
ڈرین ڈرناز ناز و نازیر ناز		کر نم ناز نیناں ناز کول ساز
جا کیتے گل بیدار خرابول		ڈکھو مکھو دو کھڈے نئے ماہ نقابول

سید اکبر شاہ م (۱۸۰۸ء / ۱۲۲۰ھ - سید اکبر شاہ نے سسی پنوں دا قصہ ۱۲۵۵ء وچ لکھا ایندا پہلا جھپیل نسخہ مطبع ہاشمی میرٹھ ۱۸۹۹ء داملدے۔ سید اکبر شاہ نے اپنے ایں قصے وچ اختصار توں پہوں کم گدھے۔ سسی کے جنمیریں تے اوندے دریا وچ لورھن کے واقعات کے بعد او دریا کے پتن تے سسی کے بانج دی تعریف تے مکرانی سودگراں دی قید دا احوال شروع کر ڈیندے۔ دھولجا دا تذکرہ انتہائی مختصر ہے۔ صرف چند اشعار وچ گال مکالمی گئی اے۔ قصے کے پھیلے وچ سسی دی گول اتج پنوں والپس ولدے تال بکروال، اونکوں سارا احوال ڈیندے۔ پنوں بکروال کول کاوڑ اتج قتل کر ڈیندے۔ اسکول بٹے کہیں قصے وچ بکروال کے قتل دا حوالہ نہیں ملدا۔ ایں عشقہ قصے دی زبان پہوں رواں۔ ٹھیٹھ تے ادبیا جس رکھدی ہے۔ اکبر شاہ نے منظر نگاری دی پہوں چنگی کیتی ہے۔ سسی کے سوہنے بانج دا نقشہ تے بانج وچ سسی دا سہیلیاں نال کھینڈن ہسن دا بیان اوندی شاعرانہ وڈائی دا ثبوت ہے۔ سسی پنوں دی شادوی دیاں رونقیاں۔ زیورات، لباس تے پر نیوے دیاں رسماں۔ کھارا چڑھن۔ چکوں ملن تے لافواں ہسن دی تفصیل اول دور دی تہذیب و معاشرت دی عکاسی کریندی ہے۔ بلوچ نینگر ہتھیار بند تھی تے روانہ تھیندن تال اکبر شاہ انکھوں کے ولس دا نقشہ ایں جھکیندے

کرتوکل پڑھ کر فاتح کرن بلوچ تیاری - اٹلس۔ مغل۔ جاے گل سر چیرے گل اناری
 سرخ چیرے سر بیچ ناری مرادید زمالاں - لک تلواریں بند بناتی تنبالاں منبالاں
 دست کاناں - ترکش ٹکن پھن ٹکن ڈھالاں - بازو بند ساری گٹنن جڑیئے جو اہر لعلال
 ست مستی کستوری پٹیری لگا معطروالاں - ڈیکھ ہوتاں دی ٹک سسی دل پایا وچ خیالاں ۱۱۱
 سسی کے پیو نے اوکوں دریا وچ لورھ ڈیون دا حکم صادر کیتا تال سسی دی ما دا ہاں نکل گیا ماوے ڈیکھ
 جذبات دی تر جانی اکبر شاہ کیا خوب کریندن -
 شر شر ڈیکھے ماوے منہ دل کرے نگرے لیکاری - چائی جاہائی مائی درد فراق دی ماری
 ما ڈیکھے منہ آکھے تتی کیوں جاہیم ہتھاری - ایہودارغ قیامت میلا۔ سترساں ٹھراں ساری ۱۱۲
 حذوق منہ زور دریا دی سیڑھ اتج تر دا ڈدا گھر گھیرے کاندھا۔ کنڈیں ایں کنڈے کنڈیں اول کنڈے گداتال
 بے وی سسی کڈا ہیں سبے کجے پاسے ڈھانڈی تے کڈا میں منہ بھرنے۔

ٹھاپا ٹھانٹھیں۔ ہراں سے دھڑلاں ڈیوں ابھاری۔ گھر گھیرتے چکر کپشتارے رن منجھاری
 آئی چال سسی کول اتھ کیمے توبہ زاری - گاہ اول کنڈھی کہ لورے سیڑھ لوری
 اٹے سبے کجھے پاسے گے منہ بھرنے بھاری - اکبر شاہ اتھ درد منڈیں دی کون کرے دلاری
 سسی تے پنوں دی شادوی والی رات گھوٹ کنوار دیاں نار نیاز والیاں ٹھیاں ٹھیاں گاہیں تے جوہر پھڑیئے
 دلاں کے وصل دی کیفیت دا بیان ملاحظہ ہتھوے۔

واہ واہ مٹھیاں رنڑاں واہ واہ ناز نیاز نظارے - واہ واہ مٹھیاں گابھیں واہ واہ گن پیار پیارے
 واہ واہ گن گلاہے جانی واہ واہ بین بنگھارے - واہ واہ نمڑے واہ واہ مشورے دل چمک گھنڈے مارے
 واہ واہ ساعت اتھاہاں جھال ماشق مشرق گذارے - اکبر شاہ ارہے موہاں مارن جھال کتبت نیارے ۱۱۳۳
 داستان دے پھلڑی جھے وتر اکبر شاہ نے سسی دے ڈکھ فراق بیان کرنیدیں ہوئیں وڈا درد تے مونجھا
 انداز اختیار کیتے۔
 ثابت مانگ رسا سسی ہر ہرت پھول مردانی - ہر بے فکری فکر نہ کیتس کیتی عشق دیوانی
 بکھ تر یہ تے تاپش وتر تھل بے عشق ڈٹی مہانی - اکبر شاہ سسی یار پنوں توں جنڈ کیتی قربانی

صالح محمد مسکین :- صالح محمد مسکین نے اپنی مشنوی سسی پنوں ۱۲۵۵ھ وتر مکمل کیتی۔ اس مشنوی
 کے کل ۵۹۹ مصرعے ہن۔ مسکین ذات اکھو کھر ملوانا تے ملتان ضلع دے قصبہ باگڑ سرگانا دارہن والا اک سنگھ نام
 شاعر ہئی۔ او خود کھدے کہ میں تو پہلے ہک مشہور شاعر صالح محمد تھی گزرئیے جس سسی پنوں دا شاندار
 قصہ لکھیے۔ ہن کیتے میں اپنا تخلص مسکین رکھیے تاکہ ناواں دا امتیاز تھی سکے۔ قصے دے شروع وتر او
 اپنے ناں نسب، جائگانہ تے مشنوی دے سن تعریف بارے آہن۔

جوڑ تیار کیتا شش ماہی وتر باگڑ سرگانہ - اکھ سو نانوے مصرعے وتر کتاب سماں
 ختم پنیا سسی بارھاں وتر ہجری سن میں جاناں - مسکین تخلص رسم مصف صالح نام ناواں
 باگڑ جاسکرت میری ہاں کھو کھر ملواناں - کوہ بعید تارے راویا طرف جنوب لکاناں
 سدھی بنیہ مشہور جہاں وتر جانے بزرگ ایاناں - شاعر وتر زمانے سابق صالح مردیاناں
 آگے اس قصہ جوڑیا پورا تاورد اناں - ایس سبب مسکین میں عاجز اپنا نام الا نام ۱۱
 صالح محمد مسکین دے اس قصے وتر سسی دے پیرواناں بہر شاہ ہے۔ اس سسی دے عشق دی بنیاد اوندے خواب وتر
 پنوں دی ملاقات کول بنریندے۔ اس قصے وتر ہک نواں کردار سسی دی وزیر سہیلی بادل کول دی شامل کیتا
 گے۔ جیڑھی اوندی ہمزاتے وفادار ہے۔ پنوں سسی کول آندے تاں او اڈکول علاج ڈیندی ہے کہ توں میڈے
 پیو کول مزدور کھڑ ورنج۔ اس طرح ہک عرصے تیں پنوں دھوبی دے کھنڈ چڑھنڈا رہ ویندے۔ اس داستان
 وتر بکروال دا کردار بناں تمام تھیال توں مختلف ہے۔ ایندے وتر بکروال نیک، شریف النفس تے ہک
 بہرہ انسان ہے جیڑھا سسی دی دلجوئی کرنیڈے۔ اوندی خاطر پاپی گھنڈ ویندے تاں بچوں ادساہ ڈے
 ڈیندی ہے۔ صالح محمد قصے دے شروع وتر بکروال دے نیک بہوں دا ڈس ڈیندے اتے انھال شاعران
 ناں اخلافت کرنیڈے جہاں بکروال دے کردار کول وگاڑتے پیش کیتے۔

قصہ شروع سسی دا کیتم نال گواہی شاعران۔ اکثر شعر حنڈے وچوں کھو دیلاں غیراں
 تہمت حسن عیال نہ ڈتی ملیا سسی ویراں۔ ہے جو شاعران تہمت آکھی اس توں دل ہے عیال ۱۱۵

مکین دا باقی سا قہ ساگی اکبر شاہ ہے قہ دی کار ہے۔ بلکہ مکین اکبر شاہ توں بے حد متاثر ملدے۔ سسی
 دے باغ دی تیاری۔ اوندی رونق۔ سسی کول سپیدیاں دا سمجھاون۔ سسی پنوں دی منادی۔ کچھ بے بلوچاں
 دے لباس تے زیور وغیرہ ہر جاتے اینویں ملدے جیویں مکین نے سید اکبر شاہ دا قہ ساغٹریں رکھ تے بند نال بند ملادوں
 دی کوشش کیتی ہووے۔ مکین ڈوجھیاں دا ستاناں وچوں پیرا بھجاتے یوسف زلیخا توں دی متاثر ملدن۔ اپنے قہ
 وچ جاتے قہ یوسف زلیخا دے حواسے ڈیندن۔ اوسسی دی محبت کول زلیخا دی محبت تے پنوں دے پیو دے فراق
 کول حضرت یعقوب دی جدائی حواسے نال پیش کریندن۔ اینویں پنوں دا دھوبی دے گھر مزدوری کرن تے لوکر
 کھڑن۔ رانجھے دا پیر دیاں منجھیاں چرادوں دی یاد ڈیندے۔ سسی دے ننگر پ تے حسن دیاں دھول جیڈے
 کیڈے پیاں۔ مکین این جاتے سسی دے حسن دی تعریف وڈے زور دار انداز وچ کریندے اول نسبت
 دے استعمال تے لفظاں دے ورتارے وچ نل مہانگے موتی پرتن۔

چشماں خون کتے دل پرزے زلفاں دام بٹرائے۔ مڑگاں تیر ننگ فلم دے خونی رنگ خانے
 ابرو توں کمان کیانی مڑگوں تیر چلائے۔ گردن طول کولنگ دا نگوں نثار کبک دکا پائے
 کمر باریک نہایت سسی حسن بنت سوائے۔ نازک دست خانئی انگے ساگ تلوالیاں لائے
 پولا جھول لباس تے اٹے نوش کرے نہائے۔ دہن باریک دوڑیاں اندر ڈور پیوند بنائے
 نازک گوش جھوسے زریاؤں زیور جان پھاسے۔ سرمہ نازا کھیں وچ سندا ساگ لباس رداے
 زیور نہ شمار آدن دل وچ حیرت دے آئے۔ مکین ڈیکھاں کیاناں سسی دے ننگ رے آزمائے ۱۱۶
 سسی نیندروں اٹھی تاں پہل کول کینا بس۔ سکدے ہندے سمن کول ہک رات دی پرانی سسی دنجا بیٹھی تاں
 اول پنگے گھت ڈتے۔ این جاتے مکین دا زور تلم ڈیکھو۔

دیری تے گھر آوے جاوے ہونڈی زلف پٹیندی۔ کیتس رنگ خانئی دا مہر بے ہوش پٹیندی
 زیورے چوڑیاں بھنے بوچھن چیر سٹیندی۔ کواں تے کراٹ کرے نہ جھٹ ڈنکھیر تیندی
 یار گئے کر عمل کھچے تے کھیا کیوں میندی۔ مکین دنجی ہرت کیوں بے بیٹھ رات گیندی ۱۱۷
 این مشنوی وچ کوئی ابھی گال نیں کیتی گئی جیکوں عقل نہ میندی ہووے۔ سسی دی موت دی وڈے فطرت تے
 حقیقی انداز اپن کیتی گئی۔ بکروال پائی گھن تے واپس ولیا تاں سسی بیٹھیں بیٹھیں رب کول پیاری تھی چکی ہئی۔
 سسی دی موت دا ذکر وی صالح محمد مکین وڈے دکھے انداز وچ کریندیں کہ بکروال واپس آیا تاں لوہار
 یعنی روح نے اے سادی دوکان چھوڑ تے اگلے گھر روانگی پکڑی۔

بعد پیریاں پائی لے پنچا کول شہزادی۔ خالی سرد دکان ڈھنٹس شہرول گیا منادی
 چھوڑ لوہار دوکان گیا ٹھک ٹھاکا ٹھوک زیارتی۔ کہلاں دہوندا کر گیا پوری کار آزادی
 گیا لوہار مکان ددیتے چھوڑ مکان منادی۔ مکین نکال کول خوشی وچ بھیاں مولیٰ منادی ۱۱۸

منشی برات علی :- منشی برات علی خان بلوچ ضلع رحیم یار خان کے شہر فیروزہ کے رہنے والے ہیں۔ انھوں نے ۱۹۳۳ء کو مکمل کیا۔
 منظور ختم تھیا دفتر خوشتر حال سپاواں۔ سن انڈیا سوویہ وچالے تیرہاں تیرت ملاواں
 ماہ جولائی سال مسیحی کر تفصیل ڈساواں۔ وقت کمال زواں لہر کے مہرہ فرد بناواں
 سن تیرہاں سوناں با و بھجا بہرکا نرا لاناواں۔ ڈاہ ر بیح الاؤل دی بدبنت صدی کن جاناواں ۱۱۹
 منشی برات علی نے اپنے قصے دے شروع و بیح پنج صفحات داہک تحقیقی دیباچہ وی لکھیے۔ ایس دیباچے و بیح
 انھاں مروجہ قصے کے واقعات اتے بحث کیتی ہے۔ ادسی کول بھنجور دی بھائے بھٹہ واسن دے راجے
 ام رام وی دھی ڈسیدن۔ انھاں دا استدلال ہے کہ اگر سسی بھنجور توں دریا و بیح لڑھی ہی تاں اتنے ڈینہہ دریا
 و بیح رہن کے باوجود صدوق بھنجور کیوں پکڑیا گیا۔ ایندے علاوہ بھٹہ واسن و بیح اتے تین سسی وی مارے اتے او
 گھیر جتوں سسی کول دریا و بیح تاریا گیا ہی " لڑھیواں " کے ناں نال مشہور چلیا آندے۔ اوہنوں دی شراب
 نوشی کول وی تسلیم نیں کرنیدے۔ بلکہ ادکول اپنے قصے و بیح ہک زاہد۔ عالم باعلی تے صوفی ٹاہر کرنیدن۔ فنی
 لفظ نال منشی برات علی دی اے مشنوی سراہیلی زبان دی صف اول دی مشنوی گنتری و بیح سنگدی واقعات
 وائلس۔ زبان و بیان دی قدرت، منظر کشی۔ حقیقت نگاری۔ جذبات نگاری، جزئیات نگاری تے معاملہ بندی
 و بیح انھاں ایجھے جوہر ڈکھائے جو چس آویندی ہے۔ نجومیاں نے سسی کے منہوس ہر دوش دی خبر سنائی۔
 تاں راجے نے نجومیاں کول ایس توں بچپن و اکوئی رستہ بھجیا۔ نجومی تے راجے کے درمیان مکالمہ لکھدین منشی برات علی
 وائلس اظہار دیاں کیدیاں قداں ڈکھندے۔

بھر کر سرد شوکارا راجہ نال نجومی بوے۔ جان جگر و بیح جوڑ لٹونی زہر کسنت سنگوںے
 نال خیال مقل کے سوچو کئی تقدیریا اوے۔ آکھیس دھرم و نجیسی سسی زلیسی مسلم ٹوںے
 راجے ول فرمایا ساڈے رل گئے تاک تلوے۔ آکھیس عشق دی شہرت چھی پھول نہ ایڈے پھولے
 ول فرمایس کیوں بھون ڈینہہ نہرت تھوے۔ آکھیس قدرت تاوڑ نیں بھدے مطلق بھوے
 ول فرمایس عامل کوئی عقد مہبت کھوے۔ آکھیس لازم و بیح قسمت کے نظرن عشق کے شعلے
 راجے ول فرمایا کوئی دان کڈھلا گوے۔ آکھیس لیکھو نہ ٹلسی توڑ نیں نال جوہر توے
 تھی جیران گیانی راجہ لب ارمانی چوے۔ آکھیس اوڑک سسی پیسی عشق نیل کے چوے ۱۲۵
 صدوق و بیح بند کرن توں پہلے سسی دی ما اپنی نکلی جہنی دھی کول بھولی و بیح پاتے اوداعی کوئی ڈیندی ہے
 منشی برات علی دی جذبات نگاری دی دیکھی ڈکھیو۔

رائی درو رہنائی دختر چا پاتی و بیح بھولی۔ آہ دغیاں افسردہ خاطر دین سنائیں کوئی
 لخت جگر محبوب نظر دھی بھولی مرغ نمولی۔ و بیح میزان صداقت کے میں بات معر دی توئی

چھوٹے سن و توج بھوگ ڈوتونی لایورگ دی گولی۔ بھاگ بھاگ اساڈے بھگئیے مرگ اے کر ٹولی
 و توج گرواب سے بھاتم اگھی سر آلام دی چھولی۔ توں نو زاد پری کانت جیوں بھیراں ادلی گھولی ۱۲۱
 سسی سے من بھانوریں باغ دی تفصیل بیان کر نیدیں ہرئیں منظر نگاری دے ایجھے دل چھکوس نقتے پیش کیتے گن
 جو تاری خود کوں باغ دیاں بہاراں و توج ساہ گھنڈا مھوس کر نیدے۔

گل گلزاری رونق توں کوئی تختہ مرل نہ خالی۔ موتی تے رائے بیل بنا ہر جعفر تے سمبھالی
 گل رنگا رنگا شیمی راحت خوب ڈکھالی۔ داؤدی مہاکی نمودی پیوسے اب شرالی
 سنبل زنگس گل داؤدی ڈکھنڈی جوش جلالی۔ آب رواں دکانالی تے کشمیر کاسر پالی
 سون بزت سنہری ساری بھل مہر دی بھالی۔ نور سر نمرے ناز کرے نہیں دجاوے تھالی
 درد منداں سے کارن کرنا قاطع تعلق ملائی۔ سنکھ مانگ سہاوسے سون سیج منم دیکھالی
 زارغ پھرن و توج باغ بہاراں داغ رکھے دل لالی۔ وقت سکر سے تم تم کر دی کوئل خواب خیالی

باد بہاری رہے مدامی نت نوروز ڈوالی۔ نور مل دی صفت دکامل پریاں کرن دلالی ۱۲۲
 سسی سے حسن دی تعریف کر نیدیں ہرئیں تشبیہات۔ عاوسے۔ ضرب الامثال تے تلمیحات دا استعمال و ڈی نئی
 مہارت نال کیتا گے۔ اگرچہ عربی فارسی لفظاں دا ورتنا و زیادہ ہے مگر ایندے باوجود مضمون اوپر انیس لگدا۔

رین ساہ و توج چشم منور نور دا ڈیو ابلدا۔ آہر برے آن لیا یا رخت بساط عقل دا
 درد منداں کوں مارے بک جلوہ دھار کھلدا۔ ریشم جان ملایم بازو شان رکھن نزل دا
 رخ فرودس جاب مقدس منظر حور نسل دا۔ خال گتھے ہر حال عقل تے جال خیال خل دا
 درد منداں مزین موتی قیمت دار دولدا۔ جینیہ بہتر نال کڈاں تلوار دا پیلار دلدا
 دست تار سف یوسف ہر دم کان زیارت ملدا۔ تاب حسن دی مول نہ جھلدا شمس تھر ڈور ڈھلدا
 غنچہ دمن معطر گیسو کیف تھنوں جمدل دا۔ چاہ زرخ و توج ماہ گھنے ہر چالا زود تمل دا
 ابرو ڈیکھ تے توس تفریح دا چیر ساں دل جھلدا۔ تلمز لبت نہا میں کیتا قرب کنارہ جل دا
 نور نرالی کبکال والی قدم قدم چینیل دا۔ ڈیکھ امانت تار ت دی خود سرونہ ہنوں سمجھلدا
 مستک، مان بھری متانی فرقت حرف نجل دا۔ منظر حور نسل دا ہایا جلوہ نور از لدا ۱۲۳

ہنس مشہور و خود براتا شان شعور عدل دا

معاملہ بندی و توج سوسائے لطف علی سے بیا کوئی سرائیکی شاعر منشی برات علی سے سائرس نہیں نک سگدا۔ انھن دی
 اوپر لطف علی والا علامتی تے سوسولیاں و توج گنجھا انداز بیان اختیار کیتے سسی تے پنوں دی شادی والی رات
 وصال دا مضمون۔

فرقت دور تھی دو طرفہ وقت وصال خلوصی۔ پئی پابوس سعادت جاں معدوم تھی مایوسی

مہمت تھی پورست خوشی دوسرا عمل مانوسی۔ پروپ مدوسے جھٹ پٹ کیتی ہیو لکی مکرسی
 خوشتر آب مقطر توں ترکیتا پر طاؤسی۔ بھوسے پر پیاسی گلگول پیت پر کم رس چوسی
 باد باری جھولے توں طرفین تھنے مانوسی۔ گویا مرد مبر دیکتا دور جاب عروسسی ۱۲۲
 ملدی کمال اے ہے کہ منشی برات علی دی اے مشنوی سرائیکی ادب و ترح بہ پہوں وڈا داد دھاپے۔ اے گنام شاعر سرائیکی
 زبان دے مہاندرے شعراء و ترح اپنی بہ جاکھ دے۔ ایندے قصے و ترح سسی دے فراق۔ وچھوڑے تے تھل
 دے ڈکھاں کول جہیں دردیے انداز ا ترح پیش کیتا گے۔ اوندی گھٹ مثال ملدی ہے۔ زبان ا تے برات علی کول
 اتنی قدرت حاصل ہے کہ لفظ اوندے اگول بانہ بدھے بانہیں ڈسدن۔ پنوں نال سسی دے اظہار محبت دا بھر
 ڈیکھ اٹھاں کجھا سونہا شعری تجربہ کیتے۔

میں کتر میں احقر بانڈی ناقص قوم نائی۔ توں لہج پال شہنشاہ دولا تیدا شان عطائی
 تن من دے و ترح تین مرنج دی بند بیا رسائی۔ سک بیا رسائی کیا بہ مورت دل برائی
 مورت دل برائی کیا بہ تیر لگا دل جالی۔ تیر لگا دل جالی کیا نت فرقت رہے موبھائی
 فرقت رہے منجھائی کیا سب راحت پشت ڈکھائی۔ راحت پشت ڈکھائی کیا منوس گھری سر جھائی
 دموڑئی سر جھائی کیا بخد جان لبائ تے آئی۔ جان لبائ تے آئی کیا تدبیر نہ سجدی کائی
 راہ نہ سجدی کائی تھئی رہیہ ذات خدائی۔ رہیہ ذات خدائی کیا تجونیز عجائب لائی
 و ترح تجونیز مقدر دے آچھا تا مرغ ہوائی۔ کیا سُدھ مرغ ہوائی ہا یا حمت عرش علائی
 رحمت عرش علائی کیا شب رات برات بنائی۔ ۱۲۵

احمد بخش غافل :- ملک احمد بخش غافل نے "جدید قصہ سسی پنوں دے ناں نال اے مشنوی لکھی۔
 انیکول مولوی نیض بخش، محمد رحیم نواز محمد ذوالفقار تاجران کتب ملتان نے چھپوایا ہئی۔ ملک احمد بخش ذات
 دے گورا ہاٹوبہ بن۔ اٹھاں دا گھر قصہ گورمانی ضلع مظفر گڑھ و ترح ہئی۔ اد قصے دے چھیکر و ترح اپنا ناں
 ٹھکانہ ڈیندن۔

جے کرک ملن دی ہو دی ڈساں تہ نشانی۔ چوی کوہ ملتان دے ہند دے شہر گورمانی
 خاص ٹکانہ ڈھیم اٹھاہیں جیکر قسمت آئی۔ اہلی ذات گورا ہاٹوبہ احمد بخش سیرانی ۱۲۶
 احمد بخش غافل نے اے قصہ پہوں سدھے سادے انداز ا ترح کھیے۔ اٹھاں نہ تاں کوئی تمثیلی رنگ اختیار کیتے تے
 نہ ہی عامانہ انداز اپنائے۔ ایں قصے و ترح عربی فارسی دے الفاظ دی آمیزش دی کینی۔ زبان سادہ ہے کتھاہیں
 کتھاہیں اکھاٹاں دا استعمال۔ شعر و ترح حسن پیدا کر ڈیندے۔ مجموعی طور تے قصہ کمزور تے پھسچھا ہے۔ شاعر نے
 زور بیان توں زیادہ پلاٹ دی طرف توجہ ڈتی ہے۔ ایں قصے دے کھواتعات بناں توں مختلف بن مثلاً

سسی دا مذوق خود حضرت خواجہ خضر دھوبی دے سپرد کریندن تے اوکوں ایں امانت دیا چنگی طرح ڈیکھ بنال کرن دی تاکید کریندن۔

خضر آکھیا اے یاں دھوبی کراپنے طرفوں پوری - بُڈے ہوئے کول کندھی لاؤں ہے میڈاکم ضروری
ہن میں امان بجائی ثابت بخل توں نہ کریں ادھرکا - تنخواہ کھاویں ایں مال دے وچوں کریں حلال ضروری
نفع نقصان دا مالک اللہ تیکوں علیٰ غنظورکا - احمد نمبش رکھیں گھر اپنے نہ کریں پیا مشہورکا ۱۲۷
غافل ابدن کہ پنوں تے اوندے بھرا خود تجارت کرن بھنور آئے ہن اتھال۔ سسی دے حسن دا مشہور سن تے
بھراواں دیا صلاح نال اپنی قسمت آزماون دانیہ کیتا کہ دھوبی بن تے سسی دے گھر مہان آتھیا۔ سسی دے
پیونے ذات بھرا سمجھ تے شادیا گنتر ڈتی۔ پر جڈاں بھنور دے دھوبی پتیر تیا گھر ڈیکھین پنوں نال کیچ گے
تال پنوں دے پیونے اتھال کول پہوں بے عزت کیتا تے پنوں کول دیا کیچ روک گدھا۔ غافل نے قصے ورتج
ہک بٹی تبدیلی وی کیتی ہے۔ پنوں دے بھرا سسی تے پنوں ڈوہاں کول بے ہوشی ورتج بدھو کے بھنور توں روانہ
تھیندن تے تھل دے ادھ ورتج آتے بے ہوش سسی کول سٹ چھوڑنیدن جو آپے رکھپ ویسے۔ سسی ہوش
ورتج اندکا ہے تال بکروال تے دید پونڈی ایس۔ اوندے بچھن تے او اپنا حال ڈیندکا ہے۔

میں رات کول سستم کول پنوں دے خبر نہیں کیا تھیم۔ کیچ دے بہت مہان اساڈے خاطر کریندیا ریم
اپنے سمجھتے گھر لکایم سستی گل ورتج پیم۔ نذر بٹی کول سٹ گے اتھال مکھیا نصیب ڈھیم
بھلا کیتم تے برا کرگے میں ناز اتھال دے سیہم۔ پنوں کول ہن کیچ گولیاں بھو وچوں چک گیم ۱۲۸
سسی پنوں دے قصے دیا ہک روایت ایں علا تے ورتج وڈی مشہور ہے کہ ہک شتر سوار مسافر سسی دیا
قبر تے اتے پنوں دا حال بچیا تال قبر وچوں سسی لوبی کہ میکل پنوں دیا کیا خبر۔ ڈو مجھے ڈینہہ ار مسافر
پیدل آتے ایہو سوال دھرایا تال قبر وچوں سسی جواب ڈتا جو پنوں میڈا میڈے کول اے۔ مسافر کل بے انگار
دیا وجہ بچھی تال سسی لوبی کہ کل شتر سواراں کول ڈیکھو تے میں مگر گئی ہم جوتاں کیچی ہون تے میڈے پنوں
کول میں کولوں کھس رہن۔ غافل نے اپنے قصے دا اختتام ہن روایت تے کیتے۔

سسی آکھیا اے بندہ رب دالول ذرہ توں ہرے۔ کل اٹھ ڈیکھ کے مگر گیم تے پیا میکل دل ہرے
ایں جا اتھال و اے اگے ڈے گن میکل روئے۔ کل میں سمجھی نکھین کیتے تال پنوں کول کولے
ایں واسطے میں مگر گئی تے انج نہ کیتم اوے۔ میں مشکل نال پنوں کول لکھا سہہ کیتے جوئے ۱۲۹

سید جلال حکیم :- سید جلال حکیم ضلع رحیم یار خان دے ہک سادات گھرانے ورتج ۱۸۲۶/۱۲۷۲

دے نیڑے تیرے پیدا تھے۔ آپ دا منار بدلی شریف تھیل رحیم یار خان ورتج ہے آپ نے ظاہری علوم
اپنے والد ماجد توں حاصل کیتے۔ سید جلال حکیم نے پیرا بھگتے سسی پنوں دے قصے لکھین جیڑے

تہن نایاب ہن۔ سسی پنوں دا اک بے بقا تلمی نسخہ میرا احسان امیدری دے کول موجود ہے ہیرا پنجا راقم الحروف
کول ہئی مگر ٹوی دی نظر تھی گئے۔ آپ کول حضرت خراجہ غلام فرید نال بے پناہ عقیدت ہئی۔ ہیرا پنجے دے
ہر بند دا چھکڑی معرہ حضرت خراجہ فرید نال منسوب کیا گئے۔

پھڑھی بے بے پرس کندوری بے منت منا نوں

پیر فرید پلیسی ساغر وحدت دے خم خانوں

سسی پنوں واقعہ سید جلال حکیم نے اپنے والد دی فرمائش تے تحریر کیا اگھال دی سسی دا اک
شعرتاں ہر نکلے وڈے دی زبان تے ہے۔

اگھال دایاں توں میں قربان تھیواں

پنل دی ذات دے دھوپیر پیواں

سید جلال حکیم نے سسی پنوں واقعہ ۱۸۸۰ء / ۱۳۰۳ھ ورج مکمل کیا۔ اس مختصر قصے ورج او
سراٹکی تہذیب و ثقافت دی وڈی خولہورتی نال عکاسی کرنیدن۔ سسی پنوں دی شادی دے موقع
تے سراٹکی علاقے دی مشہور جھوڑا نقشہ اس چھکڑن۔

عجب بنریا اگھال چرچا جھوڑا۔ تہل چرچا کئی جان باز کردا

چرچا فرجاں حسن دیاں شاہ پریاں۔ بنا سرچا مقابل آن کھریاں

پہن زربغت سرچرے دو شالے۔ تھئے دا نخل جھوڑے ورج دخالے

پہن سسی بنا بیدل چڑھوی۔ کٹا دن سر جھوڑے ورج آکھو دی

جھڑی میدان دے ورج جنگ بازکا۔ تھی جاری تہل دی کار سازی

نگہ کرناز بھریاں دے نہرے۔ تہل کردل رکھن اھان تھورے

رجن رن ورج نغیراں ناد نریاں۔ کرن دھڑ بڑ تھامی دھونس دھریاں

مرن سیتے پھرن ماندے تارے۔ پون پڑ ورج بہادر مار نعرے ۱۳۰

سسی پنوں واقعہ سسی حرمی دی صورت ورج ڈھیر مارے شاملوں نے کھینچے مکمل تھ کھن دے بے شعراء
اسے ہن۔

۱، صالح محمد

۲، نور الدین مکین

۳، حاجی شاہ نائق

۴، سید لال شاہ

۵، صاحبزادہ حاجی محمد صفوری

تلمی - کچی محمد خان ترنڈہ محمد پناہ تھیل احمد پور شرقیہ

تلمی - اوج سادات اوج شریف

تلمی - باغ لانگے خان لاہوری ملتان۔

۱۶	صوفی احمد جان فریدی	تلمبی	چاچراں شریف
۱۷	عطا محمد زخمی	تلمبی	خیر پور سادات علی پور
۱۸	آدھا خان نطقاں	تلمبی	میانوالی
۱۹	ملک حاجی احمد نگار	.	نور پور تحصیل
۲۰	جانناز جتوئی	.	ادرج شریف
۲۱	حسرت ملتانوی	لہورت ناننگ	
۲۲	منشی نور محمد -		
۲۳	حسین میڈر	۱۲۶۶ھ	کلیات حسین دیدار منیب عبدالمکرم سندھی سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد سندھ
۲۴	غلام حیدر ستانہ	گلزار کرسی پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور	ص ۲۵۸ تا ۲۷۷

سیف الملوک -

حضرت سلیمان کے زمانے میں شاہ عام نامک بادشاہ حکومت کر نیا ہوئی۔ اوندے گھر اولاد نہ تھی تھی ہی۔ اونکوں نجومیاں نے حاب لاکے ڈسیا کہ اگر اوندی شادی ملک میں دی شہزادی نال تھی رنجے تال اوندے رچوں سمجھ چندرتوں سوٹیاک شہزادہ جسے۔ صالح وزیر دیاں کوشتاں نال شاہ عام دی مین دی شہزادی نال شادی تھی تے اللہ سئیں نے انھال کول چندر جیا سوٹیا پتر شاہ سیفل عطا کیتا۔ نجومیاں نے پیشگوئی کیتی کہ شہزادہ کول جوانی دتج ڈاڈھے ڈکھ کشاے آسن۔ بادشاہ نے این ڈرتوں چوڈاں سال میں شہزادے کول وزیر زادے سدا کے ہمراہ بھورے دتج پایا۔ ہک ڈہینہ شہزادہ پرتان کے بادشاہ شہپال دی لڑکی بدلیج البانہ پری دی تصویر ڈیکھ تے اوندے عشق دتج مبتلا تھی گیا تے آخر اوندی گول دتج بیوں وڈا بھری بیڑہ تیار کراتے روانہ تھی گیا۔ پہلے چین تے دل او تسلط نہ گیا۔ بعد دتج بیڑہ بھری طوفان دی نظر تھی گیا۔ شہزادہ کھلا پہاڑاں۔ جنگلاں، سنج برتھال دے ڈکھ بھوگنیدا زنگیاں۔ گورن کچھی بانڈراں دی قید وچوں لکھدا ہک دیران جنگل اتج جادو کے ہک عمل دتج پچا۔ اتھوں شہزادے نے دیو دی قید وچوں سرانڈپ دی شہزادی ملکال کول نجات ڈوائی۔ شہزادی ملکال کے ذریعے شاہ سیفل دی پری نال ملاقات تے دل بہت تے آخر دتج شادی تھی۔ این طرح شہزادہ دل منگدی پری کول پر نیج تے اپنے وطن واپس ولیا۔

مولوی لطف علی :- سرانگی زبان کے ہانڈے شاعر مولوی لطف علی نے داستان سیف الملوک ۱۱۹۵ھ دتج مکمل کیتی۔ انھال توں ڈیڑھ سو سال پہلے ملاں خواجی دکنی نے ۱۰۳۶ھ دتج این قصے کول فارسی توں قدیم دکنی زبان دتج ترجمہ کیتا ہئی۔ پنجابی زبان دتج میاں محمد نبش جہلمی نے لطف علی توں ۲۶ سال

بعد ۱۲۲۱ء ورتج اے قہ منظم کرتا۔ ایندے ورتج کوئی شک کینی کہ انھاں تری شعراء کول ایں مشنوی دے مکھنڈ
نال اپنے اپنے ہمدتے آپوں اپنی زبان ورتج فنی ونگری وڈائیاں ڈھیاں۔ مولوی لطف علی دا دور سرائیکی شاعری
دے مروج دا دور ہے۔ انھاں دے مہمعراں تے سنڈیاں ورتج علی حیدر ملتان، عبدالمکیم اجوی تے حافظ جال اللہ مظہر
نے تعریف، معرفت اور مذہبی نقطہ نگاہ کول سامنڑی رکھتے شاعری دے پڑدے۔ پر مولوی لطف علی نے اپنی
داستان دے ایرے خالص عشقیہ شاعری اتے قائم کیتے۔ انھاں دا اسے شاکار سرائیکی زبان دے شعری ادب
دا مان ہے۔ ایں داستان دے واقعات بک بڈر جھے نال مینڈھیاں والی کار گنڈھے ہونے بڑدان۔ البتہ ایں
داستان ورتج ما فوق الفطرت عناصر دی بھرمار ہے جیڑھی اول دور دیاں داستاناں ہک لازمی حصہ شمار تھیڈا
ہئی۔ لطف علی نے ایں عنصر کول داستان دے کرداراں نال متوازن کرن دی کوشش کیتی ہے۔ ایں داستان
دے سارے کردار بھالوں جو او دیوہ پریاں ہن۔ ول دی اسادھی زمین نال گنڈھے ہونے لگدن۔ بالکل عام
انناں والی کار۔ انانی فطرت دے مطابق ایندے بلیدے ہمدے وسدے دھرتی دے دسوں وان لگدن۔
ہیں کیتے پڑھنڈن یا سننڈن والا انھاں توں کوئی اوپر اتا شرت قبول نیں کریدا۔ بلکہ انکوں سب کجھ اپنا سنا پو
گدے۔ زبان و بیان دیاں خوبیاں دے سببوں اے سرائیکی علاتے دی واحد داستان ہے جیڑھی وڈائی
کول بعد دے اونڈن و اے ہر شاعر تسلیم کیتے۔ اتے ایندے اثرات وی قبول کیتن۔ مشنوی گو شعراء نے
ایندی بھرتے ہیں رنگ ورتج شعر مکھنڈ کول ہمیشہ اپنے واسطے امتیاز سمجھے۔ ایں توں علاوہ بڈرہ بند
بھرسا حرنی تے کافی گو شعراء نے وی لطف علی توں گھائے اثرات قبول کیتن۔ حضرت خواجہ غلام فرید
سینس دا اے قول ایندی شہادت ہے۔ ”کہ میکوں لطف علی دے کلام جیاں بیا کوئی کلام نظر نیں آندا
میں ابتداء ورتج سیفل نامے دا بک بک جنر بڈولا ڈوں گھٹے ورتج یاد کریدا ہم اتے میں سیف الملک
کول پڑھ پڑھتے ہی شاعر بنڑیاں۔“ مولوی لطف علی کول خود اپنی ایں تخلیق اتے وڈا مان ہے۔ داستان
ورتن کئی جیہیں تے ایندا فقریہ انبار کریدین۔

۱۶ طوطی طور لطف ورتج ہر دے کیتی سخن ملازمی۔ یاغ لطف علی دے پنہرے ورتج کئی طوطا خوب بولندا
لطف علی کول یقین ہے کہ انھاں دی ایں داستان دا چرچا ہمیشہ ادب دیا دنیا ورتج رہی تے ایں
تھے نے انھاں کول شہرت دوام بخشٹی ہے۔ انھاں دے ڈوں مہرے دیکھو

۴ لطف علی دا غوغا رہی ایں جگ تے جگ تو نٹریں

انیوں بک بیا مہرہ ہے۔

۶ رہی لطف حیات سدا جیں جوڑیا سیفل نامہ

سیف الملک دیا اے داستان لطف علی دیا طبع زاد کینی بلکہ انھاں کھتاؤں اے قہ سن اتے پڑھ
تے بیان کیتے۔ او خود اپنی مشنوی ورتج ایں حقیقت دا اقرار کریدین۔

ع لطف علی کچھ کوڑ نہ بولیا آندس نقل کتابوں

یا "لکھیا بڑکھو سنہرایا تھ لطف علی جگانی

حدولت تے مناقب کے بعد پہلے بند و ترح او اسے دی بوسیدن کہ میں اسے تھ ڈوترے مختلف رنگاں
وترح سنہریے تے دل بہوں محنت تر کہ کرتے میں اسے جواہر موتی پوتن۔ جیرے ہمیشہ میداناں روشن رکھین۔

رہے لٹانی نقش میدے دکانانی ملک یگانہ۔ مدت بہوں مشقت کیتم پوتنم جوہر دانہ

شوقوں زلف سنواری میں نے جو زبان کھٹانہ۔ ذوں ترے طرح شغیثم اسے تھ حرفت پادردانہ ۱۳۲

شاہ سیفل دا اسے تھ ہک سال دی۔ زنتھ دے بعد ۱۱۹۵ھ و ترح توڑ پچا۔ لطف علی اینداسن تعیف
اسی کھدن۔

روز خمیس ختم تھیا دفتر سنہ تاریخ لکھوے۔ بارھویں سنت حدی پچھد بنگ چا کھوے

ماہ مبارک رجب دی ستویں گزہ گینوے۔ تھیا فیصل کے سیفل نامہ یار کھول لکھوے ۱۳۳

منظوم مشقیہ داستاناں دی ہک وڈی خوبی اسے ہونڈکا ہے کہ او اپنے عہد دی تاریخ تے تہذیبی واقعاتی

تدراں دی عکاسی کرنیدین۔ لطف علی دی سیف الملک و ترح اصح توں ذوں حدیاں پہلے دی تمدنی زندگی

دی جھلک ملدی ہے۔ علم نجوم دی مقبولیت۔ مہاناں کوں شہرتوں باہر نکل تے رخصت کرن یا استقبال کرن۔

سراٹکی علاقے کے اجوکے رواج دی طرح شادی دیاں رسماں دا کئی کئی ڈہینہ جاری رہن۔ جویں سعد

وزیر زادے دی ملکان سنہرا دی نال شادی دیاں رسماں 4۵ ڈہینہ جاری رہندن۔ اینویں جاتے۔

لاٹواں۔ مہر بدھیمیں۔ اولاد کے جمنیں تے سڈ پیرامی دی رسم۔ دیلاں، موکھ لباس۔ ساز، ٹھوس

نذر نیاز۔ غرض لطف علی سارے وسیبی ورتاویاں کوں اپنی داستان و ترح موقع موقع نال بیان کرنی

لطف علی دی بہاول پور دربار و ترح پینچ ہی۔ انھاں نزدیک توں شاہی رسم و رواج۔ دامطالعہ

کیتا ہی۔ اس قصے و ترح میں کیتے وڈی تفصیل نال انھاں رسم و رواج تے درباری آداب دا ذکر ملدے۔

ایں مشنوی و ترح زرمیہ غناہ دی ملدن۔ دیوا، شہپال تے پریاں دی جنگ۔ طرفین دیاں فوجاں دی

تفصیل ایں مشنوی و ترح زرمیہ شامری وانکا جیاں رنگ پیش کرنیدن۔ منظر نگاری و ترح لطف علی کوں

خاص ملکہ حاصل تھی۔ او جیڑھا منظر بیان کرن چندن اونڈی تقویر لفظاں و ترح ایں چھکندن کہ

ہک ہک شے اکھیں اگوں ساگی بڑ سیمیں لگ پونڈکا ہے۔ مشاہدہ دی وسعت تے جزئیات نگاری تے

عبور نے انھاں دی منظر نگاری کوں وڈا سہاگ لایا۔ شاہ سیفل کے بڑکھے بندھاں دا بیان بڑکھو۔

بڈھذا پونڈا وینداسیفل سہدا سول ہزاراں۔ چندا دومت نہ ہندا دل و ترح کنڈا سے گھاراں

آیا پیش ملوک مدن کے پر بت بندھ پھاراں۔ کائے روہ بڈکھالی ڈیرن مثل سیاہ انگاراں

نازک پیرتھیوس پیرزے ظلم کیا خس خداں - سببس چیکاٹ لوبکاٹ سٹے لڑھ لاتاں لکھ کاراں
کیا غل
گرگن گرگن تے گرگن گزندے دیندے پھاڑاں - دوزن پوز تیوز رہی توج رچھ کرن سٹے رازاں
چیتے چرخ ہزاراں پھرے گھن چاہے چودھاراں - گینور گور گراز وجوں گد گویں روجواندھاراں
سٹے ارے لکھ ہرنے حافر بشیر بدلیاراں - نامر نلھ سلھٹ کنوں تھل دسداتاں تاراں ۱۳۴
لطف علی شاہ عام دی فوج دی ملک مین دے روانگی - مین شہرے باہروں مہری فوج دے پراڑ
تے اوذی شان وشوکت دی تھل ڈیٹدے تان اکھیں اکوں سارے منظر پھر ویندن - ملک ارم دے
بانات ملامت دا بیان آندے تان سوچ دتج خوشبوداں دے بدکار تھج ویندن - تے جکیڑنگائی
دے کر جھپ دی منظر کشی تھندی اے تان کریمت کنوں ہاں گھنیمین گگ پوندے -
ہئی بد حال ستھانی کاٹی رانگائی منہ کاٹی - سر بد ڈول تداور کناوات عظیم کنالی
بینی گرم دوکان دے ہس ہرک ہاس کھالی - ڈیکھ ڈراکل ڈنداوندے خود تھیرے قبل ڈندالی
بندڑ خوب گلہوئے جھوٹے پیٹ بند برالی - دپے ہاں غریباں داجاں ڈیوے دانن دکھالی ۱۳۵
لطف علی کول عشقہ جذبات نگار کا تے کمال حاصل ہے - شاہ سیغل دے مونجھ دل دے غم دا ذکرہ
ہرے - تان پریا بدیع البانو دی صورت ڈیکھ تے شہزادے دی بے قرار کا دا بیان لطف علی ہر جا
تے دلاں دے گھے ارمانی تار ہلندا دسدے - شاہ سیغل دی پریا دے اکوں ملکاں شہزادی دے
باغ اوج اظہار عشق دی ارداس ڈیکھو -

طاعت تیڈی ڈینہ رات میکوں منڈاری دیا کر کارا - عشق تیڈے دتج رات دیکھاں میں سدکا عمر گنداری
میں مسکین مسافر دی غم خواری کر دل داری - درد منداں کول یارد لوں یک باری پھریں ہارای
نین تیڈے ندچین جویں گلاری برگ اندری - باس ڈیویں او باس گھنے پھیاری کھنور ہاری
باہنس درس دیوانے دی سن زاری دیدن سدا - گھول گھتاں تولں ڈھول اولوں کھواری کھنور ہاری ۱۳۶
لطف علی دی تمثیل آفرینی تھے دے ہک ہک بند دتج اپنی چس چرنڈکا اے - پریا بدیع البانو دے
حسن دی تعریف ہر دے یا مین دی شہزادی دے رنگ و روپ دا ذکرہ شاعر دا تلم ہر جاتے
تمثیل دی نگری اتے شاہی کرنیدا دسدے - مین دی شہزادی دے سراپا اتے انھاں ڈولوں طویل
کبر تکمین اسان طوالت دے خوف تولں کھہ مصرے ونکی طور پیش کرنیدے ہیں -

نوری مین نہروں ناظر نرگس ناز نوانے - کیوں باجھ کھوری کلمہ مست سارے ٹانے
دھار کھل دی بھتی بھٹے واہ سرمہ ریخ رساے - چھٹے تار ٹاندے تہریا نامگ والوں ول کھائے

سرخ لعل لبوں سے سونہری بیل لعل لائے - مینڈکا ٹنگ موہنڈی جاں او نازک دست رنگائے
 کھملا کبھ کرے نہ ٹالا حکمی برہوں بچھائے - ہسی نال ونے دل کھسی واہ ڈھوں پانچھائے
 ڈھینھو وانگ ڈینگڈا ڈوڑن دورو ڈنگ چلائے - ہر دالے دی نوک جگر دج چانپ کلی بچھائے
 دستیاں دیں شکتیاں واسب جبر شکیب وچائے - اپری پھیر کرے دل سمری منڈری ٹنگ مسائے ۱۳۷
 شاعرانہ محاسن کے لحاظ نال اسے ہک نو لکلی مشنوی ہے۔ اینڈی بھر رواں - لغظاں دا انتخاب - عمارت -
 ضرب الامثال - مکالمہ نگاری - تعلیمات - معاملہ بندی تے فصاحت و بلاغت دا اسے ہک ایچھا نل
 خزانہ ہے جیڈی نڈیر نیں ملدی - لطف علی کے ڈھیر سارے مصرعے ضرب الامثال دی حیثیت اختیار کر
 چکین - خاص طور تے ہر بند دا چھیکڑی مصرعہ انھاں دی فکری بلندی - بصیرت - تجربہ تے گھائے
 شایدے دا پچوڑ ہے -

۴ لطف علی مسکیناں کوں رب ڈنڈے رزق ہوائی
 ۴ لطف علی ممبراں کوں بن عاشق کوں سنجائے
 ۴ لطف علی رب صاحب کے ہن نادر کم نرالے
 ۴ لطف علی شتاں کوں شب روز محبت موہے
 ۴ لطف علی اس دھرت اتے جو را دھاسر چنڑیا
 ۴ لطف علی خس خانہ اسے جگ دنیا خواب خیالے

⋮

مخدوم محمد بخش :- مخدوم محمد بخش بخش مسو مبارک تحصیل رحیم یار خان کے رہن والے ہن۔
 آپ حضرت مخدوم حمید الدین حاکم دی اولاد وچوں ہن۔ مولوی لطف علی کوں انھاں کے بزرگاں نال
 ڈاڈھی عقیدت ہئی۔ پیر مخدوم محمد بخش نے لطف علی دے تیس و تچ مشنوی سیف الملوک کھئی۔ او اہن
 کہ میں خواب و تچ لطف علی توں باتا عہدہ اینڈی اجازت گدھی ہے۔ انھاں دی منظوری - خواہش تے
 خوشی دی خاطر میں اتنے ہانڈے شامل دے سائیس تلم چنڈا پیاں! مخدوم محمد بخش نے لطف علی دے
 تھے کوں سائیس رکھتے ہو ہو ہر بند کے مقابل ہک بند تحریر کیتے تے سارا تھہ ہوں بھرتے بالکل
 ہوں معون نال کھینھے بلکہ اکثر جس تے قافیہ ردیف دی بکرا اختیار کیتے - مخدوم محمد بخش دی مشنوی
 داننی جائزہ گھینھے تاں اس گنام شامل دے فنی کمال کوں داو ڈیوڑیں پونڈی اسے - انھاں کوں
 زبان اتے وڈی تھ حاصل ہئی - کئی بھر ایچھے ہن جتھاں لطف علی اظہار دے رستے بند کر گئے ہن۔ مگر بخش
 نے اول جاتے دی اپنا بک رکھا رنگ جائے - حقی کمال اسے ہے کہ کبھ جس ایچھاں دی آئین جتھاں

بخش و اتلم لطف علی توں اگوں نقل و نیدے۔ مگر مجموعی طور تے اسے مشنوی لطف علی دے بعد اس موضوع تے بڑھجی وڈی مشنوی ہے۔ اگر مخدوم محمد بخش ایندے مگر بگرداستے ہر معنون و امتیح کرن دی بجائے صرف قصے کوں گھن تے۔ اپنے انداز و توج مشنوی مکمل کرنی دے تاں تنقید کی لفظ نگاہ نال بہوں اعلیٰ مقام حاصل کر سگدے ہن۔ مخدوم محمد بخش دی زبان و توج لطف علی دی طرح عربی فارسی الفاظ دی چنگی چو کھی آئینہ نش ہے۔ انھن بڑوں مشنویاں و توج کم و بیش ڈیڑھ صدی دے زمانی فرق دے باوجود زبان یک سنے نال ولدی تھدی ہے مخدوم صاحب نے چونکہ ہر مگر دی ساگی نقل کیتی ہے میں کیتے اسان تقابلی مطالعے واسطے بڑوں شعراء دے کجھ مگر پیش کرنی دے ہیں۔

حمد باری تعالیٰ

مخدوم محمد بخش

حمد حمید مزید مزین کرتوں ذکر زمانے
دل تمہید توحید مجیدے کر تائید بیانے
صدقوں حان صد کر سنیہ صفت ثنا سہانے
ذات کریم قدیم حکیم رب رحیم رحمانے
ہے بے عیب مثال مثل و توج لازوال زینے
کیا تعریف کراں میں عاجز نال لبال وہانے
شان بیان عیاں کراں کیا زائد از اکانے

مولوی لطف علی

آکھ ادا کر بندہ ہر دم صفت ثنا سہانے
صدق سیتی کر حان صد کر یاد ذکر نیروانے
فا ذکرئی اذکر اسے دل سمجھ رموز ربانے
رب غیور لیگانہ کھو واحد ہے لاثانے
ہے ہر شے تے حاضر ناظر۔ ہن حاضر برآنے
رکھے شاہ شمار اندر کل ذرہ رنگتے
جن انسان دلوں دا اور دا آکھن ذکر زبانے

ہائی تصویر پری دی تس تے نازک نیک نشانی
شعلہ شکل شمع شرمندہ شمس تھر تابانی
شرکال تیر و سخن تن چیرا ابرو قوس کمانی
مست ہو یا و توج مستی دے خوش بڑکھورت ستانی
انک چٹ چٹ چشماں ہونیاں تیر چٹے چشمانی
سیغل کول تسخیر کیتا تصویر پری ذلثانی
گردش گرد اندر سب کھاون شاہ گدا گردانی
تھیا حیران ہر اسان سیغل حاصل ہری حیرانی
بخش بیا آ بیج پری دے پیش آئی پریشانی

تاب کنوں بے تاب تھیا شاہ بڑکھوش داشتہ
خوبی طور رخا راتے با خوبی تلک تولہ
بڑکھا شاہ چین دا یادت گل چوزنگ چبولہ
تھی گولہ اس گل دا گل تے ہو یا اولہ گولہ
ماریس جوڑ جال جگر و توج زہری سخت منگولہ
کیتی برہوں جباول تس تے درد آیا کر تولہ
چو طرفوں جڑ بھاگی تھیا جان جگر جل کولہ
مشق آرام تمام دینا یا مہیا تھیبہ رولا
لطف علی گل پاتا شوقوں شاہ ہر دم دا چولہ

لطف علی دی شاہ سیغل داہک مشہور بند زنگائی دی بد صورتی دانقہ ہے۔ مخدوم محمد نمبش دی اسے نقہ بدھیے
 بی بد حال بڑی اس خردی دختر زشت خضای۔ سیغل کوں پا نظر کتو نے تحفے طور سجانے
 شکل تمبیج تباحث قیامت قیامت نیل شامے۔ انجن وانگ مرنیدی کوماں کردی نیل مکامے
 مکھ مکھ دہن لہوراں بلوال لنگاں گند کیا لے۔ سنہس مکھیاں د مکھ تے بندے نامے گیماں پالے
 انگ انگ زنگ زنگائیں کانی مثل ستھائی کالے۔ سر پا کوش برابر کوچی ڈند من مثل ڈندالے
 لطف علی دی طرح مخدوم محمد نمبش دی رعایت لفظی۔ تکرار تے الفاظ دی تجنیس تے خاص توجہ ڈنیدن۔
 نمبش دی بھراتیج اوپر روانی۔ زور تے تمیل دی گہرائی ملدی اسے۔ شاہ سیغل کُن کپڑے پندھ کر نیدا بدلیج البانو
 دی گول دتج روزدا رڑدا شریا ریندے ایس مخزون کوہ محمد نمبش ایس پیش کر نیدن۔

سیغل ترت نکھیرے نکھتا شریا طرف اترے۔ سمیں ہزاراں غداں نظراں رادے روہ ڈوگرے
 نگر فرق بلاک کتیس غم ناک فرق جگرے۔ پیر پین سے پپوں پب دتج پتیل پندھ پتھرے
 پلٹ تلٹ پاچے پیلوں جھدے خار لگرے۔ چھک چھک چھل چھلکن چھالے سخت مذاق تھرے
 سیغل مار لگر کوں لگراں لگرے نال لگرے۔ جان کنڈن دی تلخی وانگراں ڈالٹے سخت سقرے
 قسموں قسم بلائیں ڈیکھے سیغل دتج اس تھرے۔ برسوں ہنگن ہونگاں چتے خونیا شیر ہرے
 باندر بوز بلائیں بدوں بھیل بھولوں لڑ بھرے۔ لڈھ لنگور ہزاراں جہ کھاں بدتر! بتر بھرے

۱۲۹

:

سلطان سومرو :- سلطان سومرو نوشہرہ احمد پور لکھ دے رہن واسے مت مولائی بندے
 بن۔ آپ شیعہ ملک نال تعلق رکھدے بن۔ اٹھاں 5 سال امیران بہاول پور دی فوج دتج دی ملازمت
 کیتی۔ سلطان سومرو حضرت خواجہ فرید تے مولوی لطف علی توں بے حد متاثر بن او خواجہ فرید نال اپنی
 عقیدت دا اظہار این کر نیدن۔ محض کلام فرید میکوں نت نویں سواگ بوائے۔
 اک بے بند دتج سلطان سومرو، لطف علی دی اتا دی تے اپنے جا لگانے دا ڈس ڈنیدیں ہوئیں اہل
 کہ میں لطف علی دے قصے کوں سامنئیں رکھ ہر مخزون بمطابق مخزون کیجے اور ایندے دتج میکوں ڈو ترے سال دا عمر مر گے۔

منگوار تھیا برنگل پر منگل اناناں - پور خوب درست بنزیم تھہ باد شہاناں
 پڑھ مخزون بالمخزون آکھیم بدھ مخزون میاناں - رہر دی امداد سیتی رب پاک کیتا خھاناں
 لطف علی استاد گدھم بیا ہویا لطف رباناں - کرسن رند لپند برابر شعر سخن رنداناں
 ڈوں ترے سال رھیا اسے جاری دختر رندواناں - کتیم خرتج مغز داپائی چرچہ ڈیکھہ پراں
 ہاں نوکر عباسی دا خود نوشہرہ ایشاناں - محمد احمد پور سن بنزید تھندے دتج لگاناں

سلطان سومرونے سیفل نامہ شوال ۱۳۵۶ھ ورج مکمل کیا۔ داستان دے چھیکڑی بمروج اپنی تصنیف دی تاریخ بیان کرنیدن۔

بعد ختم تصنیف معفت سن تاریخ ڈسائے۔ تیرھویں سنوت حدی توں ہن ستونجاہ سال سوئے
 ماہ شوال مکرم دے لنگھ تیرہاں ڈینہ سدھا۔ منگلوار شروع بقیا قصہ منگلوار موکائے
 آکھیم آکھ سنترایم جو کجھ رب میں توں اکھرا۔ ہیں تصنیف پرانی کوں میں لوں لبکس پوائے
 شتووں جرز نبرایم قصہ مکھیم نال زدکائے۔ شتووں میں شغل ورج میں کئی سال دماغ کھائے
 سلطان سومرونے این داستان ورج مکمل لورے لطف علی دیا پیرو کی کیتی ہے۔ این قصے دیا زبان
 لطف علی تے مذوم مہر نبش توں سادہ تے آسان ہے۔ سلطان سومرو قصے دا تاثر ودھاون کیتے کھتائے
 کھتھ ہیں واقعات کربلا دا بیان دی کرنیدن۔ اپنی دھرتی نال انھاں کوں بے حد پیار ہی۔ او بزرگان دین
 نال وڈی عقیدت رکھن۔ این داستان ورج سرائیکی علاقے دے وڈے بزرگان دین دے احوال تے انھاں
 دے فیض و کرم دے وڈی سک نال تذکرے کیتے گن۔ عرس اتے میلے ٹھیلے اساڈی ثقافتی زندگی دیا سبجان
 ہن۔ سلطان سومرو میلیاں ٹھیلیاں دی منظر کشی کرنیدیں ہونیں رونق میلے دیا کھک کھک تھیں بیان کرنیدن

چھیل چیت چڈول چکاٹو بنزیر نقیب نمائے۔ سن چرلاٹ چکاٹ ہزاراں لوک تاشے آئے
 کئی تاجر طرار زبانی گھنن اسباب سوئے۔ گن دکان منیاری دے خریداریں ہل چائے
 چھے چھے پئے مہرے بھون گھڑی گھڑی واہ وائے۔ بھراں مارٹ لوک شہر دے رونق روگ دجائے
 منتاں ڈیون لوگ ہزاراں سہریں سانگ رانے۔ شرنائیں کرنائیں تریاں ریلین زنگ ہائے
 دہاں دہاں کرن نقارے ہر سوہر کئی خوشیاں منائے۔ ڈھوک ڈھول تمبر ستاریں شر شر طور ودھائے
 ہر ہر تار توارے توں توں ہر ہر تار منائے۔ سرگم باز گویے سوزی پرے پرے توں آئے۔

سراندیپ دی شہزادی ملکاں دے باغ دی تعریف کرنیدیں ہونیں سلطان سومرونے پھل کھیا ریاں
 بوئے کچھی سب کچھ جزئیات سمیت این مضمون ارج پیش کیتے پر اد لطف علی جہاں زنگ نہیں بدھو گیا

دج گلزار گلاب ڈھیں سہان پکار پڑیے۔ واہ رونق گنا دیا دیا ہر آنی دلوں سمجھئے
 ہنکن نٹور ہزارے دے خود ہالیں روج پر چھئے۔ ڈکھو دھناں گل دھاری دیا کر پاس جان چھئے
 نور تے نرینی دا خود خوش تھی روپ ڈکھئے۔ وقت زوال سماں سیتی گل سہنس مکھی سنگریے
 چھوڑ لٹاں لٹ دھاری ول دل جن آئے دینجے۔ پیچ گتے ہر گل کوں پیچ پیچ پذیر بھلیے
 سچوں چین چیلی دیا بھج ہر ہر کھی چھئے۔ بے قدرت کھار دالی اتھو کیا تکرار کرے
 سیتی گلکاری توں خورشید پیا شریے۔ پاگلواڑی ہر ہر کیا رکا دل دل پر چھئے

سلطان سومرونے ہک وڈے شاعر دے موضوع اتے تخلیق مقرر دا جھنڈہ ہرائے۔ ہیں ساگوں اوندا

فن اساکوں پچھو واں گدے ۔ اوں ڈُبھا ونجے تاں او پکے چنگے کہنہ مشق شاعر ہن ۔ بدیع البانوس حسن
دی تعریف و توح سلطان سومرو اپنے قلم کے اس زور ڈُبھیدن ۔

رُخ ہتھاب تہلی نوری خال خلش رندانی
گورے نین شرابی آبی منغر کھن سلطانی
ڈُکیو ترانی گرون دی کل کونج رہی کرانی
دھار کھل دی مار گھتے بیا سرے سانگ رسانی
ڈُند جو اہر موتی کنڈن لال جو اہر دانی
مست اکھیں مخمور ڈُٹھیں گل نرگس کول حیرانی
لب چون خوش بولن توں مکھ شہد نگر قربانی
پھور چین آست پڑھن خوش تھی بل بتانی
جت دل کرن چڑھائی بھورے پاخرے نورانی
سبس امیر فقیر کریدے جوے جوڑ جانی
قدرت کار حقانی توں مخلوق خدا حیرانی
بن ذکر سلطان ہمیشہ ذکر کرول نیر دانی ۱۴۰

انھاں شعرا توں علاوہ قاسم علی شاہ سندھی ۔ حابر ملتان تے امام بنش نے وی سیف الملک دی عقیدہ
داستان منظم کیتی ہے ۔

یوسف زلیخا

سرائیکی زبان دے کئی شعراء نے احسن القصص یوسف زلیخا دے قصے کوں منظوم کیتے۔ اے قصہ سورہ یوسف دی کہانی پارہ ۱۲-۱۳ نال تقریباً ملدا جدا ہے۔ شعراء نے کتھا میں کتھا میں قصے دی کجس ددھاؤں کیتے نئے نئے افسانے کیتن ورنہ بنیادی قصہ اُنویں دا اُنویں پیش کیتے۔ سرائیکی زبان دے شعراء نے اس حقیقی قصے کوں بیان کرئیں ہوئیں ایذا ماحول سارا مل وسیجا رکھئے۔ یوسف زلیخا دا قصہ لکھن دے شعراء ورتج صدیق لالی۔ عبدالحکیم اچری۔ غلام سکندر غلام۔ احمد یار تونسری تے خوشتر جموی دے ناں قابل ذکر ہن۔

صدیق لالی :- ۱۰۸۲ء / ۱۱۰۹ء محمد صدیق لالی موضع لالیاں ضلع جھنگ دے رہن دے زمیندار ہن۔ سرائیکی ورتج سب توں پہلے اے حقیقی قصہ ہنوں کھئے او قصے دے اخیر تے ایذا سن تعریف لکھن قصہ عشق محبت والا آپ زہی چٹیا۔ حال جیساں تے محبوباں کل عالم ورتج سنڑیا تارا زل دی راگ اٹھایا سن پاشتاں۔ مست پیالا دلبر والا پلاسے ورتج خاکاں آیا دقت قیامت نیڑے گئے ہون اٹھیرے۔ لوکاں حرص پیالہ پتیا نچکے عشق دے جھیرے مک سوک ہزار ستتر سن پیغیر جموی۔ اہندے میڈی اماں بابا عمر خالص سب گزری شتوں سن محمد شاہ چوغٹے دکا بادشاہی۔ جوڑن دکا رب بہت بخششی ہویا کرم ابھی ۱۲۱

کتھا بیکاتب دی غلطی نال ۱۱۳۷ء دی جاتے ۱۱۳۳ء وی لکھ ڈتا گئے۔ کیونکہ محمد شاہ ۱۱۳۱ء ورتج کتے دے بیٹھے اتر اوندی کتے نشینی دے سرت سال بعد اے قصہ لکھا گئے نال اس حساب نال اے ۱۱۳۸ء ہوندا چاہیدا ہے۔ صدیق لالی نے اے قصہ سدرے سادے انداز ورتج تحریر کیتے۔ انھاں سادہ تے عام بول چال دی زبان استعمال کیتی ہے۔ انھاں زبان و بیان دے جوہر ڈکھاؤں دکا بجائے قصے دے معنوں تے ساری ترجمہ ڈتی رکھی ہے۔ پنجابی زبان دے ہاندے شاعر میاں محمد بخش سیف الملک ورتج صدیق لالی دے فن کوں اس خراج پیش کرئین۔

بک صدیق کیا دے لالی مرد بھلا کوئی ہویا۔ متبر یوسف دا اکس سپرہ جن جن بھل پرویا شتوں سنہ محمد شاہ چوغٹے دکا بادشاہی۔ جوڑن دکا رب بہت بخششی ہویا کرم ابھی ۱۲۲

صدیق لالی اپنے قصے ورتج حضرت یوسف دے کردار تے خفوی ترجمہ ڈئین۔ او کئی جیس تے حضرت یوسف دے حسن دے نقشے چھکئین۔ بی بی بازغہ حضرت یوسف دا حسن ڈیکھتے اپنے زرد جوہر دے سارے مان بھل ویندی ہے۔

امر کیسوس غلاماں تائیں کل جو اہر توتی زینت - درم دنیا سے بھار لہ ایتونیس چڑھی سمجھال خرنیت
 نظر نہیں جو مہتر یوسف ہو رہی دتج حیرت - آکھے کون توں کیس بنایا واہ جو تیری صورت
 مل تیدے سے پاسک ناہیں مال خزانہ میرا - دولت ملک جے دنیا ساری مل نہ ہوندا تیرا سہم
 اینویں مالک ابن فرغر حضرت یوسف داحسن بڑکھوتے بوا تھی ونیدے -
 مہتر یوسف دا اس بڑکھان جہاں جو اصلی - مار آوازاں گریا دھرتی لوک جانے جند نکلی ۱۲۱
 زلینما نے یوسف سے حسن واسشہرہ سنڑیا تاں عنزیر دی اجازت نال اپنیاں سبیلیاں سو دھی شکرنگر
 تے یوسف کول ڈکھن چلی -

کیتی طلب زلینما لابی ڈکھن یوسف چلی - ملیا ازن عنزیر کیسا جاناں سبیلیاں رن
 ماری عشق دی صورت باطن لاه قدیم بڑکھائی - اد سے عشق شکاری اس کول کیتا مار بقائی
 کسے نہ حسن زلینما جیسا جدرن آہی گھر بابے - مہتر یوسف نظر آیا ایس گھول کھلا دتج خواہے
 زلینما یوسف سے عشق دتج بے حال تھی تے اونکوں اپنے دل دیا ارداس سنڑ ونیدیا ہے - صدیق لالی
 شعر دے ہک ہک معرکے دتج زلینما دا مکالمہ تے بڑ جھے دتج یوسف دا جواب وڈی مہارت نال
 پیش کرنیدن

کسے زلینما یوسف سیان واہ جو تیریاں چشماں - آکھوس تیری روز قبر دتج بھس پوسے دتج اکھیاں
 کسے زلینما یوسف تیرے وال مجانب کیے - آکھوس دتج قبر سے پہلوں میتھوں بھڑسن ایسے
 آکھیں اللہ صورت میری ایسی راس بنائی - تے ہو رنادن اس تادرنوں مشکل ناہی کائی ۱۲۵
 اے قصہ بنیا دی لورتے ایمانی پہلو کول ساٹھنیں رکھتے لکھیا گے - حضرت یوسف دے اچے کردار کول
 بیان کرتے صدیق لالی اساکوں نیکی تے بلند کرداری دا ڈس بڑنیدن - قصے دتج کئی جیس تے ادا ایمان
 دی وڈائی تے چنگائیاں کے معیار خالص مذہب دی روشنی دتج پیش کرنیدن - ادا ایمان کول نور
 کے بیڑے دی کار پناہ بڑیوں والا - دھرتی دی کار مضبوط تے سونے روپے توں تیتی قرار بڑنیدن -
 انھاں دے ہک بند دتج ہک حدیث شریف دا ترجمہ بڑکھو -

ترے ششماں کول کیسا بنی نے نہیں شفاعت میری - ما پیو دا کو علاق جو دے یا ضر ویسے کچھ دیری
 تریجھا جو کو کرے نمازی جا دے چغلی کھا دے - چغلاں اتے رحمت رب دی ہرگز مول نہ آدے

مولوی عبد الحکیم اچوی :- مولوی عبد الحکیم اچوی دی مشہوری یوسف زلینما سرائیکی شاعری دتج ہک اچا مقام
 رکھدی ہے - مولانا ہک جدید عالم ہن - انھاں کول دینی علوم کے علاوہ عربی فارسی ادب تے دی خاص عبور
 حاصل ہئی - آپ نے یوسف زلینما واقعہ ۱۲۱۸ھ بمطابق ۱۸۰۳ء تحریر کیتا - حافظ محمود شیرانی نے

قصے دی تعریف کیتی ہے تے انیوں سب توں قدیم مشنوی قرار دتے مگر اسے درہت کینی۔ انھاں توں پہلے کئی
 بیساں مشنویاں کھیاں ورنج چکیاں ہن۔ خود یوسف زینیا انھاں توں پہلے صدق لالی نے لکھی ہے البتہ ایں
 کوں زبان و بیان ہن تے بُد جھے فنی محاسن دی رونال ایں موضوع تے پہلی آچی مشنوی دی حیثیت حاصل
 ہے۔ مولانا عبد الیکم اچری نے حضرت مولانا جامیؒ دی مشہور مشنوی یوسف زینیا توں متاثر تھی تے ہوں
 ترتیب تے ہوں بمرودج اسے مشنوی لکھی۔ مولوی صاحب جامی علیہ رحمت توں اتنے متاثر ہن کہ انھاں دے
 بعض اشعار تیں ترجے دی صورت ورنج ایں قصے ورنج شامل ہن۔ او مولانا جامی دی پیروی دا ایں حوالہ
 دیندین۔

میں اینویں راویاں تھیں سب لکھیا - معلم جامی رحمت لکھایا
 جو جاں یوسف زینیا توں سدھایا - بقا دے ملک ورنج ورنج پیر پایا
 کینی جامپوری نے انھاں اشعار دی ہک نہرست مرتب کیتی ہے جنھاں دا مولانا عبد الیکم نے ہر ہر اشعار کی ترجمہ
 کیتے نمونہ پیش ہے۔

جامی :- سحر چوں داغ شب پرداز برداشت - خود کس صبح گہ آواز برداشت
 مولوی :- جڈاں کال رات دے پرواز کیتا - فجر دے نکلے آواز کیتا
 جامی :- غافل سخن دل کش بر کشیدند - نقاب غنچہ از گل بردیدند
 مولوی :- ہو یا آواز از خوش بلبلاں دا - پیچھے ظاہر ہو یا جلوہ گلاں دا ۱۲۷
 مولوی عبد الیکم یوسف زینیا دے آغاز حمد۔ بدیہ لغت تے اپنے پیروی منقبت نال کریندے ایندے بعد
 اپنے قصے داسن تصنیف تے اپنے جالکانے دا دوس دیندین۔

ورنج احمد پور بہاول خان واسے - بہاول خان دے احسان واسے
 اسال اسے عشق واقعہ نہرایا - جو ورنج درگاہ رب دی خوش ترآیا
 سن آہاسال بارھاں سے انھاراں - بڑینارے وی زیادہ ہر بارھاں
 میکوں بخشا خدا دے فیض حصہ - میں کیتا عشق دا تصنیف قصہ ۱۲۸

مولوی عبد الیکم اچری دی مشنوی ورنج عربی فارسی الفاظ و تراکیب دی کثرت ہے۔ کئی اشعار ایچھے دی مادن
 جنھاں دا ہک معرہ عربی زبان داسے تے بوجھ سرائیکی دا۔ قصے دے ورنج عربی الفاظ کوں دوسے
 سنہاپ تے سلیقہ نال جوڑیا کئے فارسی اشعار دی وی ایں مشنوی ورنج کثرت ہے۔ ہک معرہ سرائیکی
 داتاں بوجھ معرہ فارسی دا تمیر کیتا گے۔ قصے دے آغاز ورنج ہک لغت رسول مقبولؐ کھل لورتے فارسی
 زبان ورنج ہے۔ مولوی صاحب نے بھیکھ سرائیکی زبان دے دی شاندار فنی نمونے اپنے ایں قصے ورنج
 پیش کیتن۔ اسے زبان دالی۔ تمیل آفرینی۔ قصے دے تسلسل۔ پلاٹ۔ کردار نگاری تے منظر نگاری

کے لحاظ نال بک بلند پایہ مشنوی ہے۔

اس تھے ورج واری واری زلینجا کے ترے خواباں دا ذکر تے تارکی دے تہنس تے اشتیاق کوں دو دھایا گے۔ تریجے خواب ورج زلینجا کوں اونڈے محبوب دا اسے ڈسن جو عزیز مرہے تے زلینجا دا بھلاندرے ورج مستقبل کے عزیز مرہ (حضرت یوسف) دیا بجائے اول وقت کے عزیز مرہ (فرہی فار) کوں غلطی نال اپنا محبوب سمجھ تے اونڈے نال شادی کر گھنن۔ تھے ورج بہوں وڈا ڈرامائی تقادم پیدا کر نیدے۔ جس نال تھے دی دلچسپی تے اونڈے نئی ارتقا دی لوڑ پوری تھندی ہے۔ اس تھے دے سبھے کردار اپنی اپنی جاتے لکافریں تے جھپٹے تیلیے ہن۔ حضرت یوسف دی سیرت۔ صبر۔ طہارت تے شادی کے بعد زلینجا دی خوبصورتی۔ زلینجا دیا بے صبری۔ زلینجا دی محبت۔ لفظی ہوس تے پھیکڑ ورج راہ حق دی سبھاں۔ حضرت یوسف کے بھرانواں واحد تے انتقام۔ حضرت یعقوب ورج بک پٹودی موٹھ لال زمان مرہ واپس کر دار۔ زلینجا دی دائی دا خلوص تے ایتار۔ غرض ایجھے کردار واضح طور تے اپنی بک سبھاں رکھدن۔

مولوی عبدالمکیم اچھی نے اس تھے ورج اپنے علاتے دیاں سماں رتیاں کوں دی بیان کیتے۔ سونے ڈائی دی رسم۔ دیاں ڈیون۔ سلامی دارواج۔ اٹھ گھوڑیاں کے ناچ۔ ونبھلیاں۔ نقارے۔ ٹولیاں گھنڈ ڈاکے۔ چھڑیاں دیاں بھر۔ زلیور۔ لباس۔ طرز تعمیر۔ اینویں گدے جیویں اے ہن دھرتی دا کوئی تھہرے جتھاں سب کجہ جائز یا سبھاں یا ڈسکے۔ اس مشنوی کوں شاندار منظر نگاری نے رنگ لاتے۔ زلینجا کے سوہنے باغ دا بیان۔ اول ورج ونگوڑی کے درخت۔ پھل میرے۔ کچھی حوض۔ سنگریاں پنگریاں روشاں کیرھی تھہے ہے جیرھی دل میں پھکندی۔ جزئیات نگاری تے مرتج نگاری کے دیاں حق ادا کیتے گن۔

جڈاں گل مرتیے چکار لایا - تاریاں تے جیویں لشکار لایا

رہے سورج مکھی عاشق ہمیشہ - کھے دلدار توں مکھ نہ موڑ لیاں

جوڑ کھیر لاجونتی پاکدامن - بیجانہ ڈیکھ تے گدی کساوٹن

منور ارغواں منل پیارے - کھڑا کینال مچلکے خوب مارے

تے لولو وسمہ پائی دھم گلاں تے - زلف جیویں مہباں کے موناں تے

آسے اس باغ ورج ڈول حوض نادر - جو بک شیر دل ڈو دھانکھی کنوں پڑ

اہا بک تخت انھاں کے وچالے - بے توں ڈیکھیں تاکیا من حور جالے

بلند آسمان وانگ اس داپہارا - جبریا گوہر کنوں تارے تے تارا ۱۲۹

اس مشنوی ورج جذبات نگاری کے دیاں بہوں سوہنے غور نے ملدن۔ حضرت یوسف اتے انھاں کے

حاسد بھرانوں کے مظالم و ابیان - حضرت یوسف دادا والدہ دیکھتے دھاں ڈیون - حضرت یعقوب واپتر
 دیکھا جدائی و توح آہ و فغاں کرن - زینبیا و ایوسف کے عشق و توح زار نزار سہون تے یوسف اگول اپنے دل
 دیاں ارداساں سادون و نیے مولوی عبدالحکیم جذبات نگاری دیاں شاندار دیکھیاں پیش کریدن -
 زینبیا حضرت یوسف کے اگول اپنے دل دے رنگ کھولیدیا ہے۔

میں ہاں دلبر مضمون بانڈی تہا ڈی - ازل کے روز دی ماندی تہا ڈی

میں ہاں دلبر مضمون تہا ڈی - ازل کے روز دی کٹھی تہا ڈی

میں ہاں دلبر اگلی تہا ڈی - ازل کے روز دی رملی تہا ڈی

جہاں دلبر نہ ترساؤ اسان نوں - تے قدماں نال رکھواؤ اسان نوں

پہر آ دلبر ابن کول میڈے - سنڑو بن مرض میڈی ڈھول میڈے

میں ہاں دلبر اتھرا سکی - غریباں دے نقل توں ہتھو کیا آسی ۱۵۰

حضرت یوسف کول زینبیا دیاں کنیزاں بن مضمون تے درغلادن آئین تال - ایں موقعہ تے آپس دے
 مکالمے دیکھ جس تے قدرت بیان دیکھا ڈیکھو۔

کیسا بک میں تہا ڈی ہو دیاں سنگ - کیسا یوسف جو خیر اللہ توں سنگ

کیسا بک دلبر میں نال تال بول - کیسا یوسف خدا دسا پئے کول

کیسا بک دلبر کر عشق دی گال - کیسا کھی خدا دے راہ اتے جال

کیسا بک پانہس متھے اتے ول - کیسا یوسف خدا دی راہ ڈوول ۱۵۱

تخیل آفرینی ایں سارے قصے دیکھ روح ہے - ہر مضمون و توح ایندیاں پروازاں نال قصہ پڑھن دے
 کول نویں نویں سواد آئین - مولوی صاحب تخیلات دیاں کیدیاں سو کھڑیاں جو زیندن۔

زینبیا نے جڈاں خود کول بنرایا - تھامی ملک تے تھر تھل ہا آ ہا

کیا اکھیں کے و توح سے لہارا - جہاں سارے کے و توح ہو یا اندھارا

زلف نے شگ نوں کیسا شرمسار - گند اس کے کرن دل نوں گرفتار

جڈاں کنوں کے و توح جھکے پہ جھکن - جیویں آسمان تے تارے پہ مکن

کنیزاں کے جہاں ہے نین مہور - غلہاں کے دلاں نوں کیسا رنجور

گلی آراہ کے و توح تیخ چکن - پوون زخمی اتھال مست جھن جھن

ڈیون بک ڈوونے کول جوار جڑ جڑو - کرے تلوار تے تلوار کر کر

زلف کے نانگ جہاں ہے ایانٹریں - ڈنکن دل دل کوئی منتر نہ جانٹریں

کیسی جو ہر طرف نیناں لڑائی - خلق جانٹریا تیا مت پھیر آئی ۱۵۲

مولوی عبد الیم کوں زبان دانی و وح کمال حاصل ہئی۔ زبان اتے ایں مہارت نے انھاں تھے کوں وڈے
جھاگ لاتن۔ لفظاں دیا تکرار ہم جنس الفاظ دا استعمال ایں قدرت نال اشعار و وح دے جہنفس مغز
دیا سنگر ویندے تے سلاست و روانی و وح دیا بے پناہ وادھا تھی ویندے

یوسف دے عشق جو کیتا گھر گھر
لیتھے یوسف دے سرتوں نانگ کائے
زلف دے نانگ نے پاتے عجب دل
دکھونے حسن دے جو بگردی چھل
ایں مشنوی و وح کئی اکھاٹاں - روزمرہ تے سرائیکی
زینبہ نے کیہا لائین نہ لارے - جو اس لارے تے پر نیسے وی کنوارے
پیاں یوسف دیاں جد مہر خراں - گیاں ملاں کوں بھل زبیریں تے زبراں
سانے قوت دے بکری گئی چھڑ - دینن سیتی ہئی بگھاڑ دے پڑ
زمانہ بڑیکھو کے مکران چلا دے - بڑکھارے کنڑک تے او جہر دکارے ۱۵۳

غلام سکندر خان - غلام سکندر خان تھیل بکھر ڈیرہ اسماعیل خان دے رہن واکے بن۔ آپ ۱۸۱۸ء
دے نیڑے تیرے پیدا تھے۔ غلام سکندر خان نے مرثیہ و وح چنگاں نال کائے۔ انھاں بک مشنوی یوسف
زینبہ دیا کھی ہے۔ اے سرائیکی زبان دیا واحد مشنوی ہے جس و وح نظم دے نال نال نثر دیا شامل
کیتی گئی ہے۔ تھے دے بیان و وح انتہائی اختصار توں کم گدھاگے۔ زبان سادہ تے عربی فارسی الفاظ
توں کوریا ہے۔ نثر نال مختلف منگوم جہور نے گن تے تھے کوں آول تے ٹوریا گے۔ غلام سکندر خان
تھے دے آغاز و وح یوسف زینبہ دے سبب تصنیف بوسیدیں ہوئیں آبدن کہ سوہنی مہیرال جس تھے جھال
دائیں مستند کتاب و وح ذکر کینی پیش کرن وقت دازیاں ہے۔ ہں کیتے میں قرانی تھے دیا جن
کیتی ہے۔

اے انسان دھیان کرو سترقصہ یا رسچانواں - سوہنی تے مہیرال کیتے کیوں اپنا مغز کھپانواں
و وح کتاباں حال نہ کوئی دل جھاتی پانواں - قصہ یوسف دالاکر تفصیل سنانواں
ہجر بقرب تے یوسف دامیں واہ واہ فرخ و مچانواں - عشق یوسف دے پوکے موتی سندھ پنجاب پانواں
بربر عاشق کوں یوسف دامیں کر مذکور رووانواں - وت حال لبالی دینا دے اتے کیوں تدم انھاں
نت نیت راہ مہر دا بڈیں و نچے بڑھل پچانواں - آکھے آو ویر تاخیر نہ کرئیے روزیں ڈینہ لنگھانواں
بھنیریں شرویاں کوں خاص اندر و وح ہونڈی اس بھانواں - واہ عشق زینبہ یوسف دامیں کر تشریح دکھانواں ۱۵۴

مصر دیاں سو بیٹیاں عورتاں نے زلیخا کوں طعنے مارے کہ اوہک غلام دے ہتھ دکا گئی ہے۔ غلام دے قصے و ترح مہری عورتاں دے طعنے۔ زلیخا دے جشن دے اہتمام تے مہری عورتاں دے انگلیں کپٹن دا بیان دیکھو۔

شہر مصر دیاں ذالیں ریل مل کیتی شروع کہانی
وصلت یوسف مہری کان زلیخا تھی ویوانی
عشق یوسف دے اجل چیتی ہاں و ترح گلشن کانی
جاں عشق یوسف دا ہتھ گلشن تے جاے تھی کربھائی ۱۵۵

قصے و ترح غلام دیاں نمونہ ملاحظہ کرو۔

نمونہ نثر :- ” جیڑے ویلے زلیخا سنڑیا کریمتیں طعنے مریدیاں و دیاں ہن۔ ساریاں کوں سدھائیں مند بوائیس۔ کرسیاں تے بہلائیں۔ ہک ہک دے ہتھ و ترح گھبھریاں تے پھریاں ڈوٹوئیں۔ چھلن دی بیٹھیاں۔ گلن دیاں بیٹھیاں پس یوسف کوں سدھائیں تاں اول ویلے چہ تھیوا۔ ۱۵۶

نظم - جاں و ت ذالیں یوسف والا پاک جہاں ڈھونے۔ ڈیکھ کے صورت یوسف والی چیتے مل گرنے گھبھریاں ہتھ و ترح رہ گیاں تے انگلیں کپ چھوڑنے۔ ڈیکھ تراش یوسف دی دہنی ہتھ تراش گندے تھیواں روانہ گھراپنے کوں جاں و ہندکارت ڈھونے۔ مٹاں وارث ڈیکھ لسا کوں مارن پٹیاں بدھ گھونے انگلیں دالے زخاں تے بہوں ملم کترنے۔

جاں ہتھ کپا تے رت و ہاتے بریاں گھوڑے راہی - چیتے چرخ تے چوڑ تھیونے دتین گھر و کھائی
عشق یوسف دے کھیاں کیتاں کل نہ رہی کانی - ما پتر اندام نہ ڈیکھے نہ بھین سجانے کھائی
ریں کرن گال ہک بیٹیاں زلیخا سچا آہی - اساں گھولیاں جھک کر بولیاں جا بولن کاناہی
نہیں آفرشی ہے کوئی مہرشی طلعت نور آہی - صالح موجودات نے اپنی قدرت خاص دکھائی
منگین دعائیں سبج جاچیں یارب توں توں ماہی - گھر آباد برباد ڈوسیندا یوسف کانی لائی ۱۵۷

مولوی احمد یار تونسوی :- مولوی احمد یار تونسوی دسی جندو میرانی تھیل تونہ ڈورین ڈیرہ غازی خان خاص دے ریل دے بلوچ خاندان دے فرد ہن۔ ہک روایت مشہور ہے کہ لطف علی نے احمد یار واقعہ سن تے اچھا کہ معلوم اسے نہ ہی کہ تونے دکا جانر و ترح حافظ احمد دکا پئے تھیوا۔ اس کوں ایں روایت تے یقین نہیں اندا کیوں جو احمد یار تونسوی واقعہ ایڈا زور دار کہنی کہ لطف علی جہاں و ڈاٹا مہر ایڈے الفاظ بولے۔ مولوی صاحب نے مددے مادے انداز و ترح اسے قصہ کیٹے۔ ایں قصے و ترح نئی حسن تاں ہے۔ مگر عبدالمکیم اچکا دکا ریس نہیں کیتی و ترح سگدی۔ تنقید کی نقطہ نگاہ نال اسے ایڑی زبان دا ڈو جھاکل تے اہم یوسف زلیخا واقعہ ضرور بٹوے۔ اگر تمام شہادت دے حوالے نال پرکھیا دے تے تال مولوی احمد یار کوں پچھو کرا ترح جا ملے۔ احمد یار تونسوی اپنے ایں حکانی قصے دے سبب تصنیف ایں ڈوریندن ہک ڈوبیندے آیا شوق میڈے دل اپو جگ دیرانہ۔ رہے ہا نقش نشانی میدی کوئی قصہ جوڑ شہانہ گھن مذکور قرآن کنوں جوڑیم یوسف و انسانہ۔ بیڑے لعل جو اہر پوتم مجلس کان جوانہ ۱۵۸

حضرت یوسف کوں اوندے متراے کھرا جنجھل دتج گھن آئے تاں حضرت یوسف تے طرح طرح دے
ظلم کا دن گئے انھاں واقعات کوں بیان کریندیں ہرئیں مولوی صاحب ساگی نقشے چھک رکھین بنظر
کشتی دکا دیکھی۔

جتھی چھک گدھونے پیروں کندیاں تے سرواں - چھٹن ڈکھن چھالے پیراں وائے نیرے رت دہاوں
جے کر رہے پھوپھاں دے چاواں آون لدون - جے کر ڈرتوں آئے ددڑے گھنئی کند چلاون
جے کر لہہ گھنے آ پاسے نپ کر گوش ہلاون - جے یوسف ڈھے قد میں پورے رکھ سرتے لت دکاوں
جے کر باک کھرسے رو یوسف آوازہ جوڑ رلاون - احمد نو کوہ یوسف نامے ایسوکسب کجا دن ۱۵۹
زلینہا نے معر دیاں سوئیاں زمانیاں سدا تے یوسف سانگھڑیں آندا تاں سب اوندے حسن دیاں
دیوانیاں تھی گیاں۔ ایں کبر دتج مولوی احمد یار کب کب زمانی دے جذبات دکا شاندار لکھا سہی
کریندیں۔

نور تیلے چنگے رخ تے حسن ڈیوے جھکاراں - سرخی لعل لبیاں دکا سوئیاں دل دل ڈیوے ماراں
ڈیکھ کے سوہنے یوسف کوں سب ترن ترن لٹن آگاں - تھی بے ہوش سٹن پیٹ گول ہیاں لوڈے ہاراں
کب آکھے ایجاب قبول دیاں ترن ہاراج ہاراں - بئی آکھے میڈیاں کیوں سنگھن یوسف باجھ ڈیسوراں
کب آکھے میں صدمے تھیواں لوک معر داراں - بئی آکھے ہمیں فرض جھنگے دکا لہ جنواں ساڑاں
بئی آکھے میں بنہرا ہاں باہنی دتج خدمت گمراڈاراں - تاب کنوں بے تاب تھیواں سب ڈیکھ حسن دیاں تاراں
نامے دہن ہنوں دتج تے احمد شل بیاراں ۱۶۰

حضرت یوسف تے بی بی زلیخا دکا شادکا دے موقع تے احمد یار توں لکھا نے لباس۔ زیورات۔ ساراں
تے پر نہ دیاں رہاں ریتاں آتے کھل دید بھڑائی اے۔ جذبات نگارکا توں کم گھنیں ہوشنگی
لکھی شے کوں دکا نظر انداز نہیں کیتا۔ شادکا دتج زمانیاں دکا بھر تے انھاں دے ناز نمرے کوں
بیان کرٹ ویلے مولوی صاحب داتھم بیادکا لکھا تھی ویندے۔ ایں بند دتج سجھ شعری
کاسن گوئیے دتج سگدن۔ دیکھی ڈیکھو۔

دتج پھیرکا تھی دھن دھیرکا پشواڑوں بدن چھاوں۔ کہیں کہیں دیکے بدک شل نپ بانہہ تے بانہہ مٹکاوں
پیشانی نورانی تے متراے خوب چٹاوں - بول لبیاں تے جھول کھڑکا کھڑکا دتج دتھی لکھاوں
لکھی لعل لبیاں دکا توں کئی رنگ شفق شرماوں - کھریاں دیاں ڈیکھ کے زلفاں سنبل سن چھپ جاوں
قتل کرٹ ماسق دے کیتے سارے ہنر کاوں - گل ترگس دکا جاہ نہ جھو اوچھاں رمزاں لدون
چشماں مال کریندیاں گاکھیں گنگھٹ دتج نکاوں - چشماں مال بھرنیدیاں بھیرے چشماں مال مناوں
چشک مال بھامیں بھراکاون چشماں مال مسکاوں - سن مینن دتج چشماں دچشماں رمز بچھاوں

ناز مہرباں سرور سمجھ کھر خلقت کوں تباروں - تجھنی بھنی اونظر کرن نہ ہک تے دید تھراون
 جوڑ کے رنرے دتج زتاری ٹھک ٹھک ٹھکان - تید تھیرن گفتار اولں سہم جوڑ کے جان تھراون
 جادوگر کرنیدیاں جادوگت گند بھراون - احمد یار حسن دانشد والی عقل مھلاون ۱۷۱۰

محمد نواز خوشتر
 بہ محمد نواز خوشتر جموی اساڈے علم موجب پھیکری شاعر من جنھاں این
 حقانی تھے کوں منگوم کیتے - خوشتر جموی دا اصلی گھر گڑھی اختیار خان ہی - آخری عمر دتج
 تمھیل خان پور دے نیڑے جوہلمبا سیاں دتج رہندے ہن - آپ نے ہوں طویل عمر پائی - سرائیکی
 زبان کے وڈے وڈے شعراء فال انھاں دا اگھن بہن تے میں ملاقات رہی ہے - جنھاں دتج
 حضرت مولوی محمد یار داناں قابل ذکر ہے - خوشتر جموی اگرچہ اتنے تعلیم یافتہ کینا ہن مگر انھاں
 کوں سرائیکی زبان تے وڈا عبور حاصل ہی - خوشتر جموی دانشد یوسف زلیخا وچوں ہک نعتیہ
 مبردگی دکھی ملاحظہ تھیوے -

ہنیں کئی بیاد سیدہ میں بن صاحب شان شرم دا - دشمن درد کرے نت چلے رکھے عندم رزم دا
 ہنیں کئی بچھا حال سنازاں کیوں اپنے نم دا - زخم میڈا محتاج ہنیں کہیں بیٹی تے سریم دا
 تھی نگران محافل آقا دردمبرے پریم دا - آگھن خیراں خیر دیاد کی مانگ لوج تلم دا
 میں تریبان دنیاں مکھو وار کی تیدی ریت پریم دا - جنیدیں فال اکھیں دے ڈیکھاں درد دیار حرم دا
 کند کی عیب مہر کی دا گھنیں پردہ عیب حرم دا - آگھنیں وڈائی میگوں تیف لطف نظم دا
 آسرا مر ہے ذات تیدی دانشاں نہیں کرم دا - حمد اللہ شکر اللہ ورد میڈے ہر دم دا ۱۷۲
 تیکہ مان توڑا حق حق خوشتر شاد حرم دا

خوشتر اپنے تھے دتج بیان کرنیدن کہ ہک وار کی حضرت یوسف نے شیشے دتج اپنا حسن ڈیکھتے
 خیال کیا کہ اگر میں دکازاں تاں میڈا اتنا نل پوسے یا کون ہوسے جو میڈی قیمت ادا کر سکے -
 رب کوں اے جاکھ نہ بھانڑی مھر دے بازاراں دتج وکریں ویسے ہک مائی سوتردی کی چا
 تے یوسف کوں خرید کرن آئی تاں حضرت یوسف اللہ سٹیں آگوں این زار کی کیتی -
 سن کر قیمت اپنی یوسف درد و تھیا توئی - آکھے شیشہ ڈیکھو کے موی کیتیم آگرو ڈائی
 ہے تعمیر کثیر میڈی تقدیر تقدیر خدا کی - بخش میگوں ہر حال خدا یا مرض ہے فال مھکالی
 خوشتر توبہ کر گھن جلدی موت کھری ڈروالی

خوشتر دی زبان ٹھٹھ تے کلام دتج ہوں روانی ہے - تھے دتج سوز و گداز پاتا
 ونیدے - اے تھ ہوں منیم ہے - ہزاراں اشارے شقی این تھ دتج خوشتر نے جاجاتے اپنے قلم دے کے جان

بجا ہمبر دگاتن من جاے عشق مارے سرتاں - رور و نیر اکھیں گم کینا پائی سرتی پلٹاں
 نہ معلوم یعقوب کون آہی یوسف و نوح دکرھے مہاں - سید سنرا محل مچل آیا سہو مہوللاں جہاں
 آئین مابھی دیر نہ کر خوشی خوب و چھایم کھٹاں - جب تک یارے اصلوں غیرتے اکو نہ پٹاں
 اسی سال برابر زماناں روندیں پیاں سلواں - منزل عشق دگا دکھی ہے نہ کھیل تماشا ناں
 خوشتر بارگا بار برہ سر چایم مول نہ انیکوں سٹاں

— ❦ —

لیلیٰ مجنوں بہ سرائیکی زبان و ترح لیلیٰ مجنوں دا مکمل قصہ ڈوں شاعران نے کھینے سب توں پہلے
 گل محمد شیر دگا نے تے اگھاں دے بعد محمد بخش نور دز نے - اس دے علاوہ کچھ شعرا نے آے قصہ
 ناگ دے انداز و ترح تمہیر کیتے - سرائیکی علاقہ طرب دے حورا ناں بدلا خلد اے - ایندے
 علاوہ تہذیبی اقدار دگا کچھ جیاں ہن - ہن کیتے طرب دگا سرزمین ناں تعلق رکھن و اے اس
 قصے کون سرائیکی شعرا نے معلوم کیتے تاں اے ساگی بک تل وطنی قصہ نگدے - ایندے
 سردار - واقعات تے مقامات کون علاقائی ولس پواتے پیش کیتا گے -

گل محمد چشتی :- مولانا گل محمد چشتی ڈیرہ غازی خاں دے بک چھوٹے قصے شیر دے رہن
 داے ہن - آپ بک علی گھرانے ناں تعلق رکھدے ہن تے خود وی پوں و ڈے عالم دین
 ہن - آپ نے کئی ڈوجھیاں کتاباں دے علاوہ سرائیکی زبان و ترح لیلیٰ مجنوں تے گاڈر نامہ
 ڈوں عشقیہ قصے کھینے - مشنوی لیلیٰ مجنوں ۱۲۷۶ھ و ترح مکمل تھی - مولوی گل محمد اپنی کتاب
 داسال تعریف اس ڈسیندن -

حدکا ہئی تیر دعویں داسن چھتر - تھی اتام اے لندہ منور

اتے و ترح راج انگریز کا زمانہ - تھی تعریف اے قصہ لگانہ

شکر رب دا ہویا قصہ تمام اے - نصف گل محمد رس کلام اے

۱۶۳ ایو ہے گل محمد ذات چشتی - کبریت خواجگان ہر دے چشتی

گل محمد شیر دگا نے عبد انیم اچو کا توں ادو حدکا بعد اے قصہ کھینے - ایندے و ترح کبروی
 یوسف زلیخا والی استعمال کیتی گئی ہے - نئی محاسن دگا رو مال اے مشنوی سرائیکی ادب
 و ترح بک ناٹندہ چیت رکھدکا ہے - ایندکا زبان زیادہ مالکانہ ہے مگر سلامت و روانی
 اظہار دگا قدرت - بے ساختگی - عشقیہ جذبات نگارکا تے مرصع کاری نے انیکوں بک نو لکھا

تمام عطا کیتے۔ گل محمد چشتی دریا دے کندھے تے رہن واسے شاعرین۔ انھاں دے کلام ورتج
ادھر روانی تے زور ملدے۔ ارتھھ کوں پر تاثیر بناون کیتے موضوع دی مناسب نال حکایات
تے بڈھڑے دیا شامل کرنیدن۔ اس تھھ دا منڈھو روایتی طور تے حمد۔ لغت منقبت تے
عاشقان صادق دے ذکر توں تھیندے۔ جدہ بارگاہی کجھ شعر۔

خداوندا خداوندا خداوندا - نہ کردل بند این بندے کنونند

خداوندھکو بہجور کیتو - ڈو جھادل دلہراں دے دور کیتو

خداوندا میکوں گردان کیتو - طلب دیدار ورتج حیران کیتو

خداوندا خداوندا خداوندا - تو فرما عرض میڈی کوں سجایا

خداوندا طفیلوں ٹرسلاں دے - نہ بڑے دلیقے وچھوڑے دلہراں دے

سکیاں ندیاں خدا یاد دل ویم ہا - اتے آجھوک اجڑی دل دسم ہا

بچا مقود گل گل محمد - مہرمت سرور دارین احمد - ۱۴۲

مولوی گل محمد شیردی کوں لڑی فارسی زبان تے چنگا چوکھا عبور حاصل ہئی۔ ارشدی ورتج لڑی فارسی
الفاظ دا بیوں زیادہ استعمال کرنیدن۔ کتاہیں کتاہیں تان پورے فارسی دے مصرعے سرانیکی
اشعار نال راجھتے پیش کرنیدن۔ دلی پیش ہے

جیرھی جا عشق دا غونجا پیاصل - سبھا تہ میر تقریر اتھو گئی مجھل

بسا دیوانہ را فرزانہ کردہ - بسا فرزانہ را دیوانہ کردہ

بسا غافل از دواصل الہی - بسا دواصل از دواصل غاہی

اسی مشنوی ورتج جذبات نگاری دے بیوں چنگ نمونے ملدن۔ لیلی تے محبوں دے جذباں دی
مکاسی کرنیدیں ہوش گل محمد چشتی نے بیوں دردیل انداز بیان اختیار کیتے۔

کڈاہیں میں بڈو دی آسین یاروں کے - ونڈیں با آکڈا بنیہ احوال دل کے

تورے میکوں نہیں آندا نردرتج - نگرے تا نگہ تیدیا نت اندرتج

کراں پرواز تیں ڈویار آواں - نہ پورے بک گھڑی سر اتھو بجاواں

ہالی بھڑہ میڈا از لوں ستارہ - گولیدیں مرگیم دلبر ستارہ

تھامی سنییاں خوشمال بندیاں - سبھ ورتج عشق دے ڈہینہ رات بندیاں

خداوندا میڈے غم نال تائیں - ہجر دے ورتج عمر میڈی نہ بچائیں ۱۴۵

تیس دی لیلی دے فراق ورتج دنیا جہان دی سدھ بدھ دسارے بک لیلی دے ناں داورد
پکیندا رہندے۔ گل محمد شیردی انھاں عشقہ جذباں کوں اس اظہار دے منجھارے پس پونیدن

کوئی دانگے میڈے مہور ناہیں - کوئی دانگے میڈے رنجور ناہیں
 کہیں دل و توح تنگ کار دا ہے - میڈے دل و توح تھور یار دا ہے
 جیڑے دل و توح جو حضرت عشق و دردا - شکر تے شیر دانگول کتھ نکھدا
 و چھوڑا مروت ثانی عاشقاں کول - نکھیرا جان کنڈن و احلاں کول
 آکھے مجبوز جو ہے لیلیٰ معلم با - کڈاں اے جھوک اجڑی دل سوم با

عشق دی ابتدا اے کہ مرثیہ بعد دی محبوب دی طرف رخ کر پورن دیا مسک ہورے - مجبوز دیا چھکری
 و میت دی اپو بیان کیتی گئی ہے -
 قصہ کوتاہ کیتی مجبوز و میت - قبر کے و توح ہوروم جمعیت
 میڈا رخ طرف لیلیٰ کے کرا ہے - سوا دلدار بے ڈونہ پھر ہے -

محمد بخش نوروز :- محمد بخش نوروز نے مشنوی لیلیٰ مجبوز ۱۳۱۸ء و توح مکمل کیتی۔ اکھاں اے مشنوی
 اپنے ہک مسن سید غلام علی شاہ دیا فرمائش تے دستاں دے اصرار تے تحریر کیتی۔ نوروز ایندا سن لعیف
 کھدن -

ہن اکھاں سن آغاز و امیس جاں کے بخش تمہید تھی

تیرہ سواٹھاراں ہجری یوم الحجہ و عید تھی ۱۹۷۰

نوروز دیا ای مشنوی و توح عربی فارسی الفاظ پیوں زیادہ ہن - انداز بیان انتہائی دقیق ہے - روانی
 تے سلاست و ناں کول کیتی - کتابی تے علمی زبان اختیار کیتی گئی ہے - ایں مشکل تے انتہائی عالمانہ رنگ
 نے قصے کے ابلاغ تے اوندی چس تے منفی اثر پاتے - آکھیا و نوح سگدے جزوروز دیا اے مشنوی
 مشکل لپیڈی دیا نظر تھی گئی ہے - البتہ ایندے کجھ حصے ایجھ دیا ہن جیڑے اپنی چس و س ناں
 قاری کول اپنی طرف چھکدن - لیلیٰ مجبوز دیا پچس اتح کھٹی تعلیم حاصل کرن تے عشق دیا پہلی بھاکھ کرن
 کول نوروز ایں بیان کیتے -

آ بعد ہک سال و حال و چاے جاں تھے آن جوان ڈوہیں - پرننگ نراکت نازک نازول صورت حسن دلیمان ڈوہیں
 تھیامیل محبت الفت تلبی جوش ڈیون جانان ڈوہیں - آ طوق مسلسل شوق کنول پرزوق تھے ہم جان ڈوہیں
 ہی سبھاں کول تعلیم بھلی اے ہک بے تے حیران ڈوہیں - پھر چھوڑ کتاب بے تاب تھے اینویں ہک بے تے تیران ڈوہیں
 آ عشق اوڑے شک پچایا تھے بدنام جان ڈوہیں - نوروز ایویں اوروز حشر کے رہن ناں ایمان ڈوہیں
 مجبوز لیلیٰ کے حضور اپنے ہجریاں ارداساں ایں پیش کرنی دے -

سے ڈیپنہ کرات دفات میکل ہسپتال ہجر ہیپت ہجر - افلاک کنوں سر آن ہی آفات ہجر آفات ہجر
 توں یار کنوں قحی دور گیم حرکات ہجر حرکات ہجر - ہر آن گھڑی ہر شام گھڑی اوقات ہجر اوقات ہجر
 ہن قحی ہر شہر ہزار میکل کلمات ہجر کلمات ہجر - ایہو عقل فکر گرداب کیسا نظلمات ہجر نظلمات ہجر ۱۶۹
 آیار سبب ہن ہر کچھ میڈی سکر ات ہجر سکر ات ہجر - ایسے عمر سے ڈیپنہ ہوں گالیسے میں ڈیپنہ رت ہجر ڈیپنہ رت ہجر
 یلی مجنوں دی ملاقات کوں نوروز نے ہک گو کیکے انداز اتح پیش کیتے - ایس بند ورج قافیہ دی پرداہ
 دی میں کیتی گئی -

ایسے سارے درد راز اندر کڈیں بولی کڈیں اولوے - اسے محرق عشق دی نار کنوں کڈیں اسے بولی کڈیں اولوے
 دل اٹھڑے زخم جدائی کڈیں بولی کڈیں اولوے - کرخاک مٹی ورج جان بدن کڈیں بولی کڈیں اولوے
 کل حال فراق پلاکت کڈیں بولی کڈیں اولوے - خوش شربت اسن قرار واسے کڈیں بولی کڈیں اولوے
 ادا عبد دفاتے ریت سبھی کڈیں بولی کڈیں اولوے - نوروز نقل بے ہوشی توں کڈیں اسے بولی کڈیں اولوے

۱۷۵

مرزا صاحبان :- سرائیکی زبان ورج مرزا صاحبان واقعہ صرف ترے شاعران نے کھینے اٹھان
 ورج سید اکبر شاہ - سراج احمد پر دیسی تے نورن گدا می دے ناں شامل ہں - سب توں پہلا قصہ سید اکبر شاہ
 کھینے - پر دیسی دے قحے کوں قحوی دڈی جس گھن گھن تے دیتیاں ورج سنرو نیدن - نورن گدا می
 دے قحے کوں نائک وایاں ٹولیاں دی سیج کر نیدیاں رہ گن -

سید اکبر شاہ :- سید اکبر شاہ واقعہ مرزا صاحبان چھپا ہویا ملدے - اسے قحہ میو کی خدایا
 نور احمد تے فیض احمد تاجران کتب ملتان نے ہک ہزار دی تعداد ورج چھپوایا - کتاب واسن لیفین یا
 سن طباعت کتھا میں درج کیتی - لیکن کاغذ دی قدا مت - چھپائی تے کھائی توں اندازہ قحیدے کہ
 اسے قحہ ۱۸۵۷ء فوراً بعد چھپیا گے - قحے ورج مرزے کو مر جاتے دے تے کتھا میں بندی
 درج کیتی کیتی گئی - قحے ہر بند اتے نمبر درج کیتا گے ایندے کل بند ۱۲۶ ہن - اثر بند یا
 ڈوہڑے چار مہریاں ک ہن - ایس توں ودھ مہریاں دے ڈوہڑے دیا شامل ہن - سید اکبر شاہ نے
 اسے قحہ اپنے پیر و مرشد دی فرمائش تے اٹھان دی خوشی واسطے تمیر کیتا اور کھدن -

کتھ مرزا کتھ صاحبان کتھ اکبر بادشاہ - قحہ نواں بنایا میں سید اکبر شاہ
 غیر دی میکل فرض ہنیں رکھ مرشد دا چاہ - کلمہ پڑھ سول تے اکھاں علی اللہ ۱۷۱

سید اکبر شاہ نے اس قصے و طرح بہوں اختصار توں کم گدھے۔ تھہ مرزا صاحبان دیا ملاقات توں شروع
تھیندے دل اس دے عہد پیمان دا بیان ہے۔ مرزے دے فراق و طرح صاحبان اوندیاں راہیں بھلیڈی
رہنڈی ہے۔ طاہر خان دیاں گنڈھیں بدھیں دا وقت آندے تاں صاحبان مرزے خان کو سڈوا
بھینڈی سے مرزا اپنے پیو ما۔ بھیں بھرانواں توں دعائیں گھن تے بھریے میل وچوں صاحبان کول چا
ونڈے تے رستے و طرح لڑا ہویا ماریا ونڈے۔ سید اکبر شاہ دے اس قصے و طرح سلامت۔ روانی۔ عشق
جذبیاں دیاں عکاسی تے یک لویکا تخلیقی سنہرپ ملدے۔ ایندے اکثر حصے سوامی جوابی ڈوہریاں نال ترتیب
ڈتے گن۔ قصے دا آغاز حمد لغت تے اصحابہ سرام دیا منقبت دے بند توں تھیندے ایندے بعد گزرتے
عشق دیا حاکمیت دا بیان تے مرزا صاحبان دیا مکتب و طرح پہلی ملاقات دا ذکر ہے مرزے دیا سوہنی
مرتبہ ڈیکھو تے صاحبان علم کتاباں و سار بہنڈی ہے۔

مکتب دے و طرح صاحبان پڑھدی علم قرآن - صورت مرزے دیا ڈیکھو تے ہوکئی حیران
القول بے نہ آمدی اپریس نہیں زبان - جنھاں عشق خریدیا دانے ہوئے نادان
ذات زور آور عشق دیا لڑا زوری زور - چوکاں مارے دل دیاں گھت نیئاں دے چور
ظالم جانا عشقوں جگ و طرح نیں کوئی ہور - بھٹ پئی اسے دوستی عشق کرے بے طور ۱۷۲
مرزا صاحبان ہمیشہ ہمیشہ کیتے لائیاں توڑ بنھاون دے عہد و پیمان کرنیدن - سید اکبر شاہ نے اتھاں
صاحبان کول یک حوصلہ مند تے عشق اتوں قربان تھی و عین دے کبردار دے روپ اتج پیش کیتے
صاحبان آکھے مرزے آہونڈے جوڑ نہ جوڑ - اوکھے پینڈے عشق دے کئی چھڑنڈے توڑ
عاشقاں کیتے معاملے بدیاں لکھ کروڑ - صادق تھی عشق دے کوڑاں دے لڑ چھوڑ
عشق تیز دے و صاحبان سینے دے و طرح تیر - پیڑاں عشق جگائیاں ڈکھے سب سسریر
عشق دے مارے مرگئے راجے ہوئے فقیر - سارا جگ میں سو دھیا کوئی عشق جہانیں پیر
مرزا آکھے صاحبان نہ کریں نہ آیدیاں تیل - دل سلامی دل دیا نیئاں دے نین وکیلے
زج زج ملسوں دوستا سسر سسر من بنیں - لگیال توڑ بنھاونڈے جنھاں دیا ذات امیلے
صاحبان آکھے مرزے آسن میں آکھاں گل - پچا پیالہ عشق دا شاہ شمس لواہی کھل
منور کول سولی چا بڑیا پنوں مویا و طرح تھل - منبوں در بھو جایا کھڑیاں و طرح جنگلے

اسے طریق ان عشق دے جے توں لاہیں کل ۱۷۳

مرزے دے فراق و طرح صاحبان داسکھ چین مک ویندے اورات ڈینہ اپنے سببن دیا تا نگھ اتج ماری
اتے چڑھ چڑھ تے اوندیاں راہیں بھلیڈی رہنڈی اے۔ اتھاں شاعر نے جذبات نگاری تے زور
بیان دیاں شاندار و نکلیاں پیش کیتیں۔

صاحبان چڑھ کے ماڑیاں من کوئی ڈیوے دبیر۔
 ٹنک پچھائے یار دکی اکھیں پونجے نمیر۔
 صاحبان صبح دکی وا کول رورو ڈیوے پیغام۔
 جسیں ڈپینہ دا توں دپھریوں گیا اٹھ آرام۔
 ریت نہ آہی سبھراں ڈیون سبھن دسار۔
 من توں خوشیاں اٹھ گیا ررون نال دپار۔
 اکھیں مرزے یار کول مر مڑ کر تکرار۔
 ڈے کر یار فرات کے سبھن بنیں دسار۔
 صاحبان مرزے دے ایس تھے دتج رزمیہ عناصر دکی ملدن۔
 تیر انداز ہی۔ اور اپنی دلیری تے کھل قوم دکی پادری تے مان دکھدے۔
 مرزا آکھے بھٹے کول صاحبان کریں بیان۔
 سانگا پھنن والیاں مارن دکی خراسان۔
 مرزا صاحبان زمین تے بیٹھے گوڈے بھار۔
 لیسرم کان لاہور کے اتے نقش زردار۔
 چڑھن تریاں تازیاں کھل خوب جوان۔
 مال کھس کے کھاندے بادشاہاندار کے دتج میدان با۔
 چھک چھک مارے کانیاں دبیریاں کھنے وار۔
 سانچا آبا پتھو دامار کے کرے انبار۔

‡

مولانا سراج الدین پردیسی :- اوتج شریف دے مولوی سراج الدین پردیسی نے دکی مرزا
 صاحبان دا قصہ تقریر کیتے۔ اے قصہ چھپ نی سگیا۔ لیکن تھوڑی اینکوں اچج تئیں کجاریاں دتج
 گاندے پھردن۔ ایس قصے دتج ڈوہڑے۔ بنیت تے طیل بند استعمال کیتے گن۔ زبان سادہ تے
 جاکا ہے۔ زبان و بیان دیاں خامیاں پہوں ہن۔ اکثر جہیں تے مولی قافیے بدھے گن۔ نئی تے عروقی
 نقص دتج تھولیاں دا پہوں ہتھو گدے۔ مرزا منوں نال مرا سہی توں صاحبان دے حسن دکی تعریف
 ستر دے تال کھیرے خان دکی نگرما روانہ تھی ویندے۔ ایس قصے دا انجام ڈوجھیاں توں مختلف
 ہے۔ صاحبان مرزے کول کھیرے خان دے بال تمل کرن دکی بجائے زخمی کرتے سٹ ویندن
 بعد دتج اے ڈوہڑیں علاج معالجے نال ٹھیک تھی تے کانہی عرصہ تئیں جنیدے رہندن تے دل
 اپنی طبیعت موت مردن۔ باقی بنیا دکی قصہ ساگیا ہے۔

صاحبان مرزا خان کول اپنی سونہر روہرتے آرا بازار ڈیندیکا ہے۔

جام کھیوے دیاں نالیاں دودھ دودھ تھنڈیاں تھنگ - تیلے بدھنڈیاں تازڑیں بھنور جھناں دے رنگ
 پھیرن نہ ڈنڈیاں کھر کھر چکھن نہ ڈنڈیاں تنگ - چڑھن نہ ڈنڈیاں ٹھٹھتے جنڑے بھلڈن: پنج
 خان کھیوے دی میں بیٹی آں خان طاہر دی منگ - تیں جس پے کرن گدائیاں کئی دھوئیں دارملنگ
 کناں کول لگیاں سترویاں کناں دے رُئیے کرنگ - تیکوں آکھاں مرزے خان آابولا کھاشق دا توں نہ لنگھ
 صاحبان دیاں طاہر خان نال گنڈھیں بد صبح ویدن تاں صاحبان مرزے کول کئی قاصد پھنڈیاں ہے -
 جھلڑا توں مراسی آتے خان طاہر دا بھٹ - خط بے کول نہ ڈیویں تے ڈیویں مرزے دے ہتھ
 اندر پرتے لکھیا رُئی آں ڈا دھا بھٹ - لوگ تاں روندے پائی تیڈی صاحبان روندکارت
 ریشم گنڈھیں شادھی دیاں پیاں باقی ڈینہہ راندے نیاست

جھلڑا توں مراسی آ خان طاہر دا بھٹ - اے خط بے کہیں کول نہ ڈیویں تے ڈیویں مرزے دے ہتھ
 چولا پائیا میڈرا اتے سینہ ہے رتورت - پٹ پٹ ساں مینڈھیاں ڈے انگلیں دے دٹ
 جھلڑا توں مراسی آ خان طاہر دا بھٹ - مرزا ہانویں پھل غلاب دا جھولی آپسوں
 دسر بھوے میں سنگھیا لولوں دھاگیوں - میں آکھے کولئی جٹ بھاتے بھولوں پھانگیوں
 صاحبان اپنے بھرانوں کول مرزے دے تیراں توں بچاؤں دی خاطر تیرکان بھن سُنڈیاں ہے تاں مرزا
 ایں صاحبان کول بے وفائی دا لالچہ ڈیندے -

میں چڑھدے مرزے خان کول پیو دھنڈی دتی ہی مت - بھو رناں دی دوستی کھڑی جھناں دی ملت
 ہس تے لیندیاں یاریاں روتے بہن ڈس - بھتھیں گہاؤن یار کول ڈے گردن تے لت
 اچے مھلاں تے چاڑھتے گھنڈیاں پوڑیاں کپ - کلر کوٹ نی اسر دے نہ تھنڈے چونے پینج
 ما اکھیا میں مرزے کول تے پیو اکھیا ہی سبج ۱۷۶

نورن گدائی - نور محمد گدائی ملتان نے مرزا صاحبان دا قصہ سواہی جوابی ڈوہڑیاں نال تمیر
 کیتے - قصہ دے منڈھ و تھج بک طویل بھرتے و چکار کتھا ہس کتھا ہس کافیاں وی مضمون دی مناسبت
 نال شامل کیتاں گن - نورن گدائی دے ایں قصے کول نائک دے طور تے وی بہوں کھڈیا گے -
 صاحبان دے حسن دی تریف -

مرزا خان بک گال تیکوں انج یار عجب ناوے - توں دی رنج رنج سونہاں پر سونہے کول چھپا دے
 کھیوے خان دی دختر جے کررب تیکوں ڈکھلا دے - ہوش کول مدد ہوش تھیویں دل ہوش نہ کولئی رہ جا دے
 صورت ڈیکھ اوں گل انور دکھایا د خداوند آدے - مارے نور پیشانی جلوہ شمس قمر شر مار دے

زلف سیاہ سپ بستر گالے غضب دا بڑنگ چلاوے۔
 نمک پتلا تلوار دا تیلانوک نازک غم کھاوے۔
 چٹے بوند چنبے دیاں کلیاں بجلی رم جسم لاوے۔
 زفتار کبک دی چال مجب کئی وار کمروں کھاوے۔
 نازک پیر ملوک بمبائے پاز یور ٹھکاوے۔
 مر تہ گلاب آہو دیاں چشماں کجلا بڈھنگ چلاوے۔
 پتلی سرخ صراحی گردن کھا گرداب ہلاوے۔
 گل نرگس گل سنجھ توں گل لالہ گول گھاوے۔
 پتے ہتھ نرکت توں وت ریشم رنگ کاوے۔
 نورن کیا تکرین کرے جتھ عقل چکر نی کھاوے۔

⋮

قصہ مصری بائی - سر اینگی زبان و ترح مصری بائی دانولیکا تھ سید اکبر شاہ نے کیئے۔ اسے کہ

عشقیہ تے رزمیر تھ ہے۔ دیپاتی دیب و ترح اسے تھ بیوں مقبول ہے تھولی انیکوں ٹولی دیا موت و ترح کہ مضمون طرز نال گاتے سنزونین۔ مصری بائی دا تھ جیہا ہریا ری ملدی۔ انیکوں مولوی خلیا تے نور احمد تاجران کتب ملتان نے مطبع معطفائی لاہورتوں ۱۸۸۲ء بمطابق ۱۲۰۱ھ و ترح ۱۰۵۰ دیا تعداد و ترح پچھوایا۔ اس تھ و ترح ایندا سن تصنیف کتھا میں و ترح کینی۔ من پھیکڑ و ترح سید اکبر شاہ اتنا اشارہ بڑنیدن۔

حادث محمد دیا صاحبی ہوس دین ایان۔ اللہ محمد داسا یہ سرتے ہوس مدام

۱۷۸۸ تا ۱۷۹۲ء اول۔

اسے تھ اس سے کہ بہری خان اعوان دے گھر مصری خان جیہا تاں اونڈی ماں کوں مترائیاں نے کہ سازش دے تحت قتل کراڈتا۔ مصری خان گھر چھوڑتے راو پنڈیا بھیج گیا تے اتھاں حید خان گھر نے اونڈی پتراں وانگول پرورش کیتی۔ مصری کہ دلیر نینگری ہوا تھی تے اوں کہ ٹولی بنراتے دھارے مارن شروع کراڈتے۔ اکبر بادشاہ کوں دھانہہ بچیا تاں اوں حید خان کو گرتا کرا گدھا۔ مصری خان نے دلی بچ تے بادشاہ دیا خواہش آتے تیر نال نشانہ چٹ تے سزا دیا معافی تے بائی نامی سونہی نینگری انعام و ترح حاصل کیتی۔ بائی مصری نال عشق کرن گ پئی تے حید خان بائی تے عاشق تھی گیا اوں مصری کوں کوٹ تلور دی مہم تے بھجواڈتا تے بائی توں مایوس تھی تے اونگوں قصر دے پٹھان کوں و ترح ڈتس۔ مصری خان نے واپس آتے بائی واپس حاصل کیتی تاں حید خان نے انتقام و ترح مصری کوں بدھواتے ہاتھی تلوں ڈواڈتا۔

سید اکبر شاہ دے اس مشہور قصے دیا زبان رواں تے موسیقیت نال مہری ہوئی ہے۔ اس و ترح عشقیہ شاعری دے بیوں سرینے تے من موہنے نمونے ملدن۔ کردار نگاری کرنیدی ہونیں اکبر شاہ نے مصری خان تے بائی دے کرداراں تے شعوی توجہ ڈتی ہے۔ بائی مصری دے عشق و ترح ناکام عقیدے تے تاں حید خان کوں اگیندی ہے کہ او مصری دے زیرے بکیاں کڈھ گھنے۔ تے جہا اپنے محبوب دیا موت دیا کوزی خبر سنڈی ہے۔ تاں بے تابا دنیہ کرنیدی ہے۔ اس کردار و ترح زلا نوس فطرت تے رقابت دیا بھر پور عکاسی کیتی گئی ہے۔ مصری دے کردار و ترح دلیری محبت۔ رفا دارمی تے احسان شناسی دیاں صفات ہن۔ مجموعی طور تے تل وطنی حواسے رکھن والا اسے سر اینگی زبان و ایک دلچپ تے مقبول تھ ہے۔

بائی مھلوں نکتی جیویں چوڑی دا چن - متھا صحیح صادق حادقاں نین مشال بلن
 دل دل پیچ زلف دے کانے ناگ بہن - ابرو مشال کمان دی مڑگاں تیر چلن
 بوند چنبے دیاں کلیاں اُتے بھنور بہن - کجھی کلاوے مور دی ریاں مور کرن
 پاناں توں لب تیلے بھنویں ریس کرن - باہاں بور پسیاں مھل دا گولوں تن
 سنے گل انار ڈوں چھکن نال جو بن - پیٹ پٹوھلا پندا اتے گل چمن
 ساق ثبوت لیا دھرتی نہ پیر سہن - صورت بڈیکھو ملوک دی فلکوں ملک بہن
 بجلی لک مار دی جو بن بار حسن - اکبر شاہ ایں جگ ورج عاشق گے کجھ پٹے پنچ ۱۷۹
 سید اکبر شاہ کوں عشقیہ جذبات نگاریا تے پہوں قدرت حاصل ہے۔ قصہ مصری بائی ورج جا جاتے ایندے
 سوہنے نمونے ملدن۔ بائی دے فراقیہ جذبات بیان کرنیدیں ہویں او مرنجھو ملاں دیاں ابھیاں
 کیفیاں بیان کرنیدن جو ساگی صورتاں سامہیں آویدن۔ مصری خاں کوٹ قلعہ دی ہم تے روانہ
 تھندے تاں بائی دے جذبات۔

چڑھدیاں مصری خان دا بائی پکڑندی لڑھ۔ من توں نام خدا واسالت تاں ہک مھر
 اول اساکوں مارتے پچھے گھوڑے تے چڑھ۔ حال سنرنیدی یار کوں پنہوں دہن بھر بھر
 سببن ڈسن جاوندے رکھاں چلیے کجھ۔ لوکاں لیکھے جگ ورج میں تیامت انج
 جے کوئی آکھے یار آندا پیریں پوساں بھج۔ حکواری مڑ یار دا مکھڑا بڈیکھاں زنج ۱۸۰
 سید اکبر شاہ سرائیکی زبان دے ہک مہاندرے شاعر مھن۔ آپ دی زبان۔ اکھاڑاں۔ محاورے
 تے روزمرہ دے سنہرپ نال سنگری نگری ملدی ہے۔ قصہ مصری بائی ورج جا جاتے اکھاڑاں دا
 استعمال ایندی تاثیر تے فنی حسن ورج وادھا کریندے۔
 انب نہ لگن ٹالیاں توت نہ لگن شربینہ۔ باجھ نصیلاں کوٹ نا بدلاں باجھ نہ مہینہ
 باز نہ چکدے دانہ درجھ نہ کھاندے شینجھ۔ پونچھو ورج سیاں زور نہ گلا ہینہ۔ ۱۸۱

‡

گادر نامہ :- مولانا گل محمد چشتی نے قصہ دھولی یا گادر نامہ ۱۲۹۴ھ ورج تصنیف کیتا۔
 گادر نامہ ہک نینگر دھولیا تے شہزادی دے ان دُٹھے عشق دی داستان ہے۔ ہک بیوہ دھوہن دا
 پتر شہزادی دے سوہنے کپڑے بڈیکھو تے بن بڈھیں شہزادی دے عشق ورج مبتلا تھی ویندے
 تے سارا سارا بڈینہ اونڈے لباس نال گابھیں کرنیڈا رہدے۔ اوڈوں شہزادی دی ایڈے صاف
 کپڑے دھوتے بڈیکھو تے دھولیا کوں دل دل ورج چاہیں لگ پونڈی اے۔ دھوہن کوں پتر لکھدے

تاں سنرا دے ڈرتوں پتر کوں نال لاتے کہیں بے شہر حلی ویزی اے۔ جھٹاں اوڈا پتر شہزادی دے
فراق ورج دیوانہ تھی تے مرویدے۔ شہزادی کوں حقیقت حال دیا خبر گدیا ہے تاں لہروی عشق دی
بھارت سسر مردیا ہے۔

مولوی گل محمد چشتی دیا اے مشنوی ۲۱۵ شعراں اُتے مشتمل ہے۔ انھاں اے قصہ مشنوی شیر و شکر
دچوں پڑھتے سرائیگی ورج منگوم کیتا۔ ایں قصے دا اپنا بک دکھرا سلوب ہے۔ جذبات نگاری۔ جزئیات
نگاری تے الفاظ دے انتخاب تے خصوی توجہ دتی گئی ہے۔ مولوی صاحب ایں مشنوی دے اشعار
تے ماخذ دا ڈس ڈیندن۔

پندھراں بالا ڈوسو بتیاں کیتم قصہ پورا۔ جے عمراں میں پیاں بناواں رمیم شوق ادھورا
شیر و شکر ورج قصہ ڈھم شیر شکر توں مٹھا۔ ایجھا عشق نہ کہیں سنریا نہ وت اکھیں ڈٹھا
دھولیا نینگر دا سنہرپ۔

صورت صورت ہالانالی گویا یوسف ثانی۔ سکھ سونہاں تے من موٹھاں اول وقت جوانی
انگھیں ڈھنٹیس انگیس نینگر گھر بے نظیرے۔ صورت سیرت کیرت اس دیا کیا کراں تقریرے
دھولیا دا عشق ایں رنگ لیندے۔

غالب بن مغلوب گیا مغلوب گیا بن غالب۔ طالب بن مطلوب گیا مطلوب گیا بن طالب
نکوں سکری۔ ہیر دل پکڑی بھج بھج تھی کبا ہے۔ شرموں ڈردی شوقوں مردی گل گل تھی کبا ہے
نکریں وات رہن نت عاشق یا دلیریں وات ان۔ نہ مردے نہ جنیدے جگ ارج جنیدے تھے ہاکن
دھولیا زادے دی شہزادی دے لباس نال بھکھاری۔

ورج خدمت ہر لڑھی تر پابنہ سب تے چھاپا۔ دسوں کوناں گون کر نیدا قصہ ورد سیا پا
ورج خدمت پوشاک دے آکھے عاشق ملتہ ملتہ۔ تاں میدا ونا ہرور میں تسا ڈا ونا
ورج خدمت برفین دے آکھے جاں نیچورج خدمت۔ چھک چھک نام اللہ دے ڈیویں میدا یار کول پارت

لیلاں چنیر :- سرائیگی زبان ورج لیلاں چنیر دا قصہ غلام محمد بھاد پوری تے غازی محمد خان
داد پترے دیا فرمائش تے ۱۷۷۳ء / ۱۱۸۷ھ ورج تحریر کیتا۔ بھورے حاکم چنیر داسرے
حکومت تقریباً ۱۳۵۱ء تے لیلاں دے عشق دیا ایں کہانی کوں سرائیگی زبان ورج صرف ڈوں
شاعراں نے سمجھئے۔ غلام محمد بھاد پوری دے علاوہ ڈو بھاشاعر گننام ہے۔ اول دا صرف بک ادھوبند
دستیاب تھی سکے۔ غلام محمد بھاد پوری دا قصہ دیا نایاب ہے۔ ایں قصے ورج چراغ الموان دیا ہیر

تے مولوی لطف علی دے سیفل نامے والی بھراستعال کیتی گئی ہے۔ مولانا غلام محمد لیلاں چنیر داسیب تعیف بیان کرنیدن۔

جوڑیم شعر چنیر لیلاں خان غازی دے وارے۔ عدل احسان تہیں دے ہتھوں مکھ ہندے داد و چارے دولت مند سکندر ثانی دانش عظمت دارے۔ بخت بلند سخی سمجھا سیتی نہم قرارے جیویں جند جوانی مانٹری نال حسن گلزارے۔ کرے دعا غلام محمد اس نول دم دم شوق ہارے ۱۸۲ لیلاں جیڑے کچھ دے راجہ دی دھی کنور دے نوکھے ہار دے لالچ و ترح اپنے محبوب کول دیسج ہندی سے تے بعد و ترح اپنی ایں بھل تے ارمانی تھیدی ہے۔ ایں مضمون دا بیان ملاحظہ کرو۔

تھر گھتے رب تنہاں تے لیلاں نال سہیلی سکھی۔ جسیں مکھی گنت چنیر دی تہیں قیمت مرل نہ مکھی سے مکھ ہار تھدی تہیں تولا جام و ما جس مکھی۔ دیسج و ما اول ابیلی پچھے ملیں ہتھ مکھی گزری گال نہ پہونچن گھوڑے اڈر تھیرن توڑے پھی۔ لیلاں ماں بیٹھی ہن سائیں ہار سینے تے رکھی ۱۸۳

بیزن منیترہ :- شانہ فردوسی دی مشہور عشقہ داستان بیزن منیترہ کول سرائیکی زبان و ترح کردار لعل عین مظفر گڑھ دے شاعر سید باغ شاہ قریشی نے ۱۸۸۰ء / ۱۲۹۸ و ترح مکمل کیا۔ ۱۸۵ سید باغ شاہ بک دے عالم دین تے قادر الکلام شاعرین۔ انھاں دے علاوہ تحصیل علی پور مظفر گڑھ دے مشہور شاعر مولوی اللہ بخش جاناز نے وی ایں عشقہ تھے کول سرائیکی نظم دا ویس پوایا مولوی اللہ بخش جاناز دی مثنوی بیزن منیترہ وچوں بک دنگی۔

عاشق تے مشوق جڈاں بیدار تھے خوش خواہوں۔ آن کینز جام تپا یا متک بعیر گلابوں دھون نئی بیزن دے اعفاء خادم ملل جاہوں۔ بعد ازاں پونٹاک پوادن تار جڑی زر تابلوں کپچیاں۔ کپچیاں آیاں نور بھریاں مہتابوں۔ تاب کہیں مہتاب کول تنہاں تاب گئی اتاںوں پاد پشواز آواز کرن پے ساز و جن ہر بابوں۔ تن تن توں تمنن تن چھن چھن ہوش کھن اربابوں ناچے گاوت باجے باجت بک پے نال خطابوں۔ تارا تے نت مارن تازی چنگی عجب جاہوں سازگی سازنگ کون ہم زیر دجے مفرابوں۔ جلیے طباک تھاپ گئی دھم دھم ابھی مفرابوں نوچیاں بیچ بیچ نایح کیتا بیچ نایح کرن دل تابلوں۔ کھا پھیری تھی ڈھیرا دیندیاں دل گھیرا اجمابوں

سراپ :- پیارے لال جام پوری نے ہندوانہ عقائد سے منہی اسے مشنوی شاہ جہاں کے عہد و تہ و تہ بکرہ ۱۷۸۲ء بمطابق ۱۷۲۸ء تک کی کیتی ۱۸۶۱ء پیارے لال مشنوی دے پھیکر و تہ و تہ ایذا سن تہیف تے اپنا ناں ٹھکانہ اس بیان کرنیدن ۔

لکھیا اینویں مکھن ہار - جو ہے ہر دا پالسن ہار
چھیا دیس ملیا پر دیس - متھے آئے کیش کلش
جاں پر دجام پر کیتا آکر واس - ڈیاں راتیں جی اداس
ستاراں سوچر اسی یار - ۱۷۸۲ء
سماں شاہی شاہ جہاں - لکھیم کتھا کر و چار
ہن بلوچ اتھاں چودھل - لکھن گوت اسا ڈی جان
ڈیس اسا ڈا ہا کر ناں - لکھن مارن جھاں دی کار
نانواں میڈا پیارے لال

مشنوی واقعہ اس ہے کہ بک واری راجہ رام چندر کے پیٹونے سرن دے بھلکے و تہ بک دیہاتی نینگر کوں تیر مارتے مد سٹیا نینگر کے بدھڑے پیٹو اونکوں پلوتا ڈتا کہ او وی اوندی کار اپنی اولاد دی جدائی و تہ مرے ۔ کافی مد بعد راجہ دست دی زال کیکٹی نے اپنے پتر رام چندر تے کوڑا ڈود بھوتے رام چندر تے بھمن کوں ۱۲ سالوں دا بن باس ڈوا ڈتا تے اس طرح اول پلوتے مطابق راجہ دست اپنی اولاد دے علم و تہ جکھ جکھ تے مر گیا ۔ اس مشنوی و تہ ہندی بھاشا الفاظ دی کثرت ہے ۔ ہر واقعہ دے سیتے انج و انج بھرا اختیار کیتی گئی ہے ۔

رام چندر دی تخت نشینی والی رات جشن دی کیفیت ۔

دیپ جلائے ہر نرناری - جگ جگ مگ دھرتی ساری
دھرتی تے آکاش دی جوتی - تارے تارے مٹی موتی
پر جاگیت خوشی دے گارے - راجہ دست انک نہ ماوے
رام دے سر تے مکٹ رنگیلا - بھمن پھرا چھیل چھیل
سیتا گھونگھٹ و تہ مکارے - و تہ زنواس دے پیلاں پاوے
مہولی امو دھیا نار ٹولی - جیویں سنگیاں و تہ سبیلی
کیکٹی دیس ڈانے میلے - رووے گھر و تہ کرا نویلے
رووے ڈھارے تے کر لارے - بھرت کوں راجہ کون بناوے

قصہ جیسی :- سرانگی زبان دا اے منظوم قصہ ۱۱۰۵ھ وچ دستی امیر پورسربانہ تھانہ رنگ پور ضلع مظفر گڑھ دے بک عالم مولوی محمد صدیق نے قلم بند کیتا۔ ایس قصے کوں مولوی محمد خیر الدین صابر تاجران کتب ملتان نے مطبع الہی آگرہ توں ۱۳۱۵ھ وچ چھپوائے۔ اے قصہ کچھی دے علاقے دے بک بندہ موتی رام دی سرسہٹی دھنی جیسی دے مسلمان تھیوں دے واقعہ تے مبنی ہے۔ بچپن توں ہی جیسی دے دل وچ ایمان دی روشنی لشکاں پئی مریدی ہئی۔ او مسلمان تھی گئی تاں بندہ قوم نے اونکوں بدلاؤں دی بہوں تنزل لائی تے آخر اک تک تھی تے اونکوں شہید کر ڈتا گیا۔ قصے دے چھیکڑ وچ شاعر ایندا سن تہیف تے اپنا پتہ نشان دیندے۔

جمادی الاولیٰ دی دسویں تاریخ آہی کیتا ختم اسوں اے کلام یارو
 پیراں سے تے پنواں او سال ابا ہجرت نبی دی کولوں انجام یارو
 رنگپور تھیں طرف شمال ابھے سربانہ نانہ مشہور مقام یارو
 پیڈا بک نرنگ دا رنگ پوروں آہی کیتی اے گل کلام یارو
 عاجز بہت فقیر کنگال آہاں اے ہے رب دانیض انعام یارو
 جیسی دے حسن دی تصویر مولوی محمد صدیق ایس کریندن۔

اس دے حسن دا کیا بیان کیجیے جس تے نفل ہو رب نثار یارو
 وال جیسی دے خوب دراز کائے بے مثل نانگ رہن کنڈل دار یارو
 متھا موکلا چن مثال آبا چھوڑے روشنی چن ہزار یارو
 آکھیں کالیاں تے چٹے ڈنڈا نیویں نک آبا مثال تلوار یارو
 لعل ہو کھ باریک بے حد سونے شبنم دے وانگ رخسار یارو
 سینہ نور الہی دے نال تاتا پندھی دوہن انار یارو
 شکم آبا ہوار بھی ناف سرسہٹی جوڑی کمر باریک ستار یارو
 ران پلایاں نوں رب شرف ڈتا چن وانگ آہن جہتدار یارو
 ہر ناخن وازیب لاریب آبا ہر انگل دراز ہم دار یارو
 پیر پھل گلاب دے کولوں نازک جیسی سرسہٹی بے زنت شہد یارو
 چہرہ وانگ سوزج دوروں لاش مارے صادق جان ہزار تار یارو

قصہ تمیم الفارسی - حضرت تمیم الفارسی صحابی رسول صلعم واے قصہ سرائیکی زبان وچ مولوی محمد اسلم نے تحریر کیا۔ اس قصے واسن تصنیف کتھاہیں ررح کینی۔ اینکوں مولوی خدایار سہرہیں تاجران کتب ملتان نے ماہ ستمبر ۱۹۱۰ء وچ مطبع اسلامیہ سیم پریس لاہور توں چھپوایا۔ اس قصہ وچ حضرت تمیم الفارسی کوں یک دیو کیڑتے اپنے ملک گھن ویدے۔ اتھاں حضرت تمیم الفارسی حضرت ایاس نال ملدن۔ وچاں کوں بڈن۔ یک فرشتہ قیامت دے آثار بڈیندے ول اتھاں دی حضرت خفر نال ملاقات تھیدی ہے۔ اتھاں پیر زال دنیا کو ڈین۔ یا جوج ماجوج دی ہرناک آواز سن تے ڈرون تے پھکڑ وچ حضرت خفر دی مدد نال اپنے وطن واپس بڈن۔ حضرت تمیم الفارسی دی علم موجودگی وچ اتھاں دی زوجہ حضرت عمر فاروق دے فیصلے مطابق بڈنجا نکاح کر گھدن۔ اتھاں دی واپسی تے شریعت موجب عقد ثانی کیتا ویدے۔ اے سارے واقعات انتہائی دلچپ انداز وچ بیان کیتے گن۔ قصے دا آغاز حمد تے نعت رسول نال تھیدیے۔

کہاں الحمد خاصا میں خدا کوں - صلواتاں لکھ محمد مصطفیٰ کوں
 محمد دوست رب العالمین ہے - محمد شاہ ختم المرسلین ہے
 محمد نور اکھیاں میریاں دا - جو ہے سردار کلی فرساں دا
 پنہجے اس توں صفت یاراں کہاں میں - اتھاں کولوں پہوں ہاں لیناں میں
 جو چارے یار من برحق نبی دے - محمد مصطفیٰ دے برگزیدے
 پیچھے اس توں کر نیدا گال اصحاب - کہیں بڈھی نہ سنئی مول وچ خواب
 تمیم الفارسی دا قصہ کر نیداں - توں سن بولی بندھی سوکھی نڈر نیدا
 جو میں لکھی بڈھی انیویں حکایت - جو کیتی ہے خبر صادق روایت ۱۸۹

باغ و بہار ملتانى :- سرائیکی زبان دے یک نئے پر نئے عالم تے مہانڈرے شاعر تاحی المومنین شیری نے میرامن دھلوی دے قصے باغ و بہار کوں باغ و بہار ملتانى دے نال نال سرائیکی نظم دا دیس پوائے۔ قصہ چیل درویش کوں میرامن نے جیویں اردو نثر وچ ترجمہ کرتے پہوں نال کما یا انیویں امام بخش شیری نے ایذا منقولہ ترجمہ کرتے اپنی فنی وڈالی واسک منوائے۔ تاحی امام بخش نے اے مثنوی تمندار سردار بہادر خان کوسہ دی فرمائش تے ۲ صفر ۱۳۰۰ھ وچ

مکمل کیتی اوتھے دے چھیکڑ ورتج لکھدن۔
 بخت بلند سخی مردانہ خان مظہم شانہ - کرمین نظر کرم دی تھی گیا کامل کل انسانہ
 کیتیم ہیوں مشقت صاحب پورھیابے پایانہ - توں صاحب دی خاطر جوڑیم اے دفتر صحبانہ
 رہیسی نام نشان تساڈا جے تیں زمین زمانہ - کر انصاف مصنف دانشالا ہودی رحم ربانہ
 پیس منف مشہور جہاں ورتج نانہ تھیں پانہ - تیرھویں سخت صدی ہی پوری سن صاحب فرزانہ
 روز سنوار ظہر دے ویسے دوم مفر شکرانہ - کیتیم ختم نبوی اے انسانہ بادشاہانہ ۱۹۰
 مثنوی وچوں کلام دانہونہ - پہلے درویشی دی سرگزشت دا ابتدائی حصہ

پیلے یا فقیر مسافر گالھ ہار اٹھائی - آکھیں یار سنو غم میڈا جو سخی سرائی
 وطن آہم ملک مین ورتج پشت بہ پشت آبائی - خواجہ احمد بیسو میڈا صاحب بھال بھالائی
 نہ کوئی مثل سرداگر ہا ورتج ملک خدائی - زور و دولت اسباب خزان سیر نفل ایی
 سے نوکھ بانڈی بروی بالکل فرض نہ کائی - ہر ملک ملک ولایت دے ورتج کوئی تھی بھالائی
 تھیوے سو - منافع نوکھ آندے لڈائی - بڑوں فرزند ہستے رب لطفوں بھین بوجھائی بھالائی
 تھی ہمیشہ جوان جڈاں سرائی شادی ترت سدھائی - رہاں اکیلا گھر ورتج ہر دم اصولں باجھونہ کائی
 نہیں وفا ورتج عام دے ہے کوڑی برس پرانی - بیسو تھییا بیار کئی بڈینہ آخر امر خدائی ۱۹۱

”سسی“ :- غلام حسن حیدرانی نے سسی راول دی لوک داستان کوں وڈے چھوے انداز ورتج
 منظوم کیتے۔ ایں موضوع تے اے پہلی مثنوی ہے جیڑھی سرائیکی زبان ورتج لکھی گئی ہے۔ ایں توں علاوہ
 سرائیکی زبان دے شعری ادب دی اے چھیکڑی مثنوی ہے جیڑھی جدید شاعری دے اجوکے دور ورتج جوڑ
 ورتج شائع تھی اے۔ حیدرانی دی ایں مثنوی ورتج زبان و بیان دیاں ساریاں خوبیاں تے نفی
 وڈائیاں وڈی سچ دھج نال موجود مین۔ نمونہ کلام
 سسی راول دی تا نگھ ورتج بے قرار ہے :-

پیو ماویر دے نال گزارے سسی تھی بے غمی - شاید ریل بھیل آدے راول آس کھنڈی سسی
 گزریا سال کرنیدی رہ گئی انتظار نکمی - کالی رات وچھوڑے والی پرنہ اصلوں دھمی
 آکھ حسن رو آکھے سسی کائن بڈکھاں ہم جمی

حواشی — باب چوتھا

- ۱- تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند۔ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور ۱۹۷۱ء تیسری جلد۔ جلد اول۔ ص ۲۲۲
- ۲- ایفا ص ۲۳۳
- ۳- دی گنا نر آن پمیلی پیرز۔ حضور وزیر ڈائریجی الاذ، ہرمانس افغان خان شیعہ نامی اسکیم ایسوسی ایشن کراچی
- ۴- سچل سرمست جو سرائیکی کلام۔ مرتبہ مولانا حکیم محمد صادق رائیپوری۔ سندھی ادبی بورڈ ۱۹۸۲ء ص ۲۶
- ۵- سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری۔ بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۲۶۵
- ۶- بیدل سندھی انتخاب اسم رائیپوری۔ بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۸ء ص ۷۵
- ۷- دیوان فرید۔ مترجم و شارح مولانا نور احمد خان فریدی۔ جلد اول، قعر الادب رائیپور کالونی ملتان ص ۲۲۷
- ۸- ایفا حصہ دوم ص ۳۸۷
- ۹- ایفا جلد اول ص ۵۷۹
- ۱۰- دیوان فرید۔ مترجم و شارح۔ مولانا نور احمد خان فریدی۔ جلد دوم، قعر الادب رائیپور کالونی ملتان ص ۵۳۶
- ۱۱- ایفا ص ۳۱۳
- ۱۲- شعلہ دلسوز حصہ اول مجموعہ کافیاں نوروز ۱۳۲۱ھ کرشناسیم پریس ملتان ص ۵
- ۱۳- خیابان خرم۔ مولانا فقیر الدین خرم۔ سلاطین ادب مجلس پٹنہ ص ۵۶
- ۱۴- ایفا ص ۶۵
- ۱۵- سرائیکی شاعری۔ از کیفی جامپوری بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۱۹۲
- ۱۶- کلیات باہو۔ مرتبہ سید عبد المجید بعضی آئینہ ادب چرک مینار انارکلی لاہور ص ۱۳
- ۱۷- مکمل مجموعہ ابیات علی حیدر۔ مرتبہ ملک فضل الدین سکے زئی اشد واسے کی دکان لاہور ۱۳۲۵ء ص ۲۵
- ۱۸- سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری۔ بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۲۲۵
- ۱۹- جندریا پروسیسی از شیخ عبداللہ ملتان۔ صدیقہ کتب خانہ ملتان
- ۲۰- سچل سرمست جو سرائیکی کلام۔ مولانا حکیم محمد صادق رائیپوری۔ سندھی ادبی بورڈ ص ۹۲، ۹۵ ۱۹۸۲ء
- ۲۱- تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند۔ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد۔ جلد دوم ص ۲۸۶
- ۲۲- منتخب سرائیکی کلام محل لغاری۔ مرتبہ اسم رائیپوری بزم ثقافت ملتان ص ۱۵۹
- ۲۳- بیدل سندھی۔ انتخاب اسم رائیپوری۔ بزم ثقافت ملتان ص ۱۱۳ ۱۹۸۱ء

- ۲۲ - مجموعہ رسالہ بے نمازاں اکبر شاہ مطبوعہ اسلامیہ سٹیم پریس لاہور ص ۷
- ۲۵ - ایفا ص ۲
- ۲۶ - فرحت العاشقین فی لذت ختم المرسلین - امیر حیدر میران درویش خادم التعليم سٹیم پریس لاہور - بار دوم ص ۳
- ۲۷ - بحر الفراق کافیاں مجروح شاہ - ابو العالی سٹیم پریس آگرہ ۱۹۱۹ء ص ۱۵
- ۲۸ - نینگرو نیگور - محمد رضا مرفوع قطب پور ۱۳۲۱ء ص ۲
- ۲۹ - مجموعہ رحیم یار از میاں رحیم بخش مولوی فیض بخش، محمد رحیم نواز، تاجران کتب ملتان ص ۱۴
- ۳۰ - مجموعہ جان محمد از جان محمد گداز مولوی خیر الدین حابر - محمد بشیر الدین، محمد بشیر الدین ملتان ص ۷
- ۳۱ - مکتوبات عشق از حضرت پیر بشیر محمد گیلانی دربار قطبیہ سندھیاں والی ضلع نیفل آباد ۱۹۷۹ء ص ۹۶
- ۳۲ - نور جمال - ڈاکٹر مہر عبد الحق - سرائیکی ادبی تعلیمی بورڈ ملتان ص ۵۱، ۶۸
- ۳۳ - دُحولا خادم مصنفہ خادم مولوی فیض بخش محمد ذوالفقار محمد رحیم نواز تاجران کتب ملتان ص ۷
- ۳۴ - نینگرو نیگور معہ دُحولا نور الدین قاضی مولا بخش تاجران کتب ملتان ص ۷
- ۳۷ - سی حسنی دُحولا مصنفہ ناطق مرحوم کتب خانہ رحیمہ بوہڑ گیٹ ملتان ص ۱۶
- ۳۸ - مجموعہ جان محمد گداز از منشی جان محمد گداز، مولوی خیر الدین حابر، محمد بشیر الدین ملتان ص ۱۱
- ۳۹ - بازار عشق - کافیاں جنڈن ملتان بار ثالث - مطبع خادم التعليم سٹیم پریس لاہور ۱۳۲۲ء ص ۲۲
- ۴۰ - سی حسنی جگر نامہ مولوی بنی بخش بنیٹیا حافظ شمس الدین منور الدین - تاجران کتب بوہڑ دروازہ ملتان ص ۱۷
- ۴۱ - داغِ جگر - وجوگی بانگشاہ مجموعہ سید مبارک شاہ - اقبال برقی پریس ملتان ص ۲۲
- ۴۲ - داغِ جگر سید مبارک شاہ - اقبال برقی پریس ملتان ص ۱۵
- ۴۳ - کانی گھڑولی آوز عابدہ پروین ساؤنڈ لائبریری ریڈیو پاکستان بیاباپور
- ۴۴ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور - چودھویں جلد و جلد دوم، ص ۳۵۸
- ۴۵ - گھڑولی لعل ناشران سیرانی سنز تاجران کتب بوہڑ گیٹ ملتان
- ۴۶ - اردو دائرہ معارف اسلامیہ جلد ۵ ص ۶۷۲ ۱۹۷۸ء
- ۴۷ - نینگرو نیگور معہ بارہ ماہ محدود - قاضی مولا بخش تاجران کتب ملتان ۱۳۲۱ء ص

- ۲۸ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری بزم ثقافت لاہور - ص ۲۵۳ ۱۹۶۹
- ۲۹ - محبوبہ جان محمد گداز از منشی جان محمد گداز مولوی خیر الدین صابر محمد بشیر الدین تاجران کتب ملتان ص ۱۲
- ۵۰ - داغ جگر سید محمد بدک شاہ۔ اقبال برقی پریس ملتان ص ۹
- ۵۱ - دیوان فرید - مترجم و شارح مولانا نور احمد فریدی جلد دوم قمر الادب رائیڑز کالونی - ص ۲۵۵
- ۵۲ - ایفا ص ۲۶۵
- ۵۳ - محبوبہ جان محمد گداز از منشی محمد گداز - مولوی خیر الدین صابر - محمد بشیر الدین تاجران کتب ملتان ۱۳۲۲ء ص ۱۳
- ۵۴ - ایفا ص ۱۱
- ۵۵ - سیرت حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی ص ۱۸۲ مطبوعہ قمر الادب جگوالا ملتان بحوالہ تاریخ ادبیات
- ۵۶ - مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور - چودھویں جلد - جلد دوم ص ۲۶۸
- ۵۶ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - چودھویں جلد - جلد دوم ص ۲۸۱
- ۵۷ - پتھر دھوڑ - پاکستان پنجابی ادب بورڈ ۱۹۸۶ء
- ۵۸ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۹۲ ۱۹۶۹
- ۵۹ - کلیاتِ بابو عبدالحمید بھٹی - آئینہ ادب چوک بازار انارکلی لاہور ص ۸۲ ۱۹۷۸
- ۶۰ - لعل ہیرے - حضرت علی حیدر کے منتخب ابیات - حسرت سنسر اینڈ کتبھی - مرتبہ غلام رسول حسرت
- پیر محل - فیصل آباد ص ۶۱ ۱۹۷۳
- ۶۱ - آئینہ دار السور بحوالہ سیف الملک مصنفہ مولوی لطف علی - اردو اکیڈمی - بہاول پور ص ۲۱ ۱۹۶۲
- ۶۲ - سہیل سرمست - از شفقت تنویر مرزا - روک ورنہ اشانت گھر ص ۲۱۸ ۱۹۸۲
- ۶۳ - سہیل سرمست جو سرائیکی کلام - مرتب مولانا حکیم محمد صادق رائیڑی - سندھی ادب بورڈ ص ۲۵
- ۶۴ - کندڑی وارن جو کلام - روحانی فقیر میراں فقیر مرتب لطف اللہ بدوی سندھی ادب بورڈ ص ۷۸
- ۶۵ - منتخب سرائیکی کلام - محل لغاری - مرتبہ محمد اسلم رسولپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۲۲ ۱۹۸۱
- ۶۶ - دیوان بیدل - مؤلف عبدالحسین شاہ موسوی - سندھی ادب بورڈ ۱۹۶۱ء ص ۲۲۸
- ۶۷ - خیر شاہ دا کلام تحقیق و تہذیب - طاہر تونسوی بزم ثقافت ملتان ص ۲۵
- ۶۸ - ڈوہڑہ جات نور روز - مولوی نیض بخش محمد ذوالفقار - محمد رحیم نواز تاجران کتب ملتان
- ۶۹ - ڈوہڑہ جات خوشدل تلمی ملکیہ سیٹھ محمد عبید الرحمن - دبیر الملک لاہور ص ۲۴۷
- ۷۰ - ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالحق
- ۷۱ - عرب و مسافر مصنفہ منشی غلام رسول حسرت ملتانی - قریشی بک ڈپو ملتان ص ۸

- ۷۲ - گلدستہ مرثیہ ملتانی - اہمی پریس آگرہ ۱۳۱۵ء ص ۲۵
- ۷۳ - پنجابی ادب دی کہانی - از عبدالغفور قریشی - گلنریک ڈپو ص ۳۵۵ - ۱۹۷۲ء
- ۷۴ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - چودھویں جلد - جلد دوم ص ۳۳۹
- ۷۵ - نواب مظفر خان شہید - علم کمال خان، فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۳۱۲، ۳۱۳
- ۷۶ - پوڑی احمد خان - علی علیہ سید عبید الرحمن - دبیر الملک لائبریری بہاولپور
- ۷۷ - پنجابی ادب دی مختصر تاریخ از ڈاکٹر مومن سنگھ دیوانہ - گیلانی پریس روڈ لاہور ص ۱۰۷
- ۷۸ - وسدیاں جبرکال ترتیب خان رضوانی - سرائیکی اکیڈمی ملتان ص ۳۷ تا ۳۹
- ۷۹ - مجملہ مولوی نور الدین الوری والی مطبع اسلامیہ سنیم پریس لاہور ص ۷
- ۸۰ - مولودینی مختیار مصنف مخدوم نوبہار مولوی فیض احمد تاجر کتب ملتان ص ۲۲ ۱۳۵۵ء
- ۸۱ - پردیسی جندری - حضرت شیخ عبد اللہ ملتانی - شیخ غلام حسین اینڈ سنسز تاجر کتب لاہور
- ۸۲ - سرائیکی شاعری - از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۲۳۱ ۱۹۷۲ء
- ۸۳ - جنگ نامہ اکبر شاہ جوہالہ سرائیکی زبان تہ ادب، دانش و کلاں پوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۷ء ص ۴۰
- ۸۴ - سیف الملک مصنف مولوی لطف علی مترجم محمد بشیر احمد غلامی - اردو اکاڈمی بہاولپور ۱۹۶۲ء ص ۱۲۶
- ۸۵ - خیابان خرم - مولانا نصیر الدین خرم - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ص ۷۵ ۱۹۸۶ء دوسری جلد
- ۸۶ - پنجابی شاعری و اتذکرہ از مولانا بخش گشتہ ص ۲۸
- ۸۷ - پنجابی ادب دی مختصر تاریخ - از ڈاکٹر مومن سنگھ دیوانہ ص ۲۳
- ۸۸ - پنجابی شاعری و اتذکرہ از مولانا بخش گشتہ ص ۵۲
- ۸۹ - پنجابی ادب از محمد سرور ص ۲۵
- ۹۰ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری بزم ثقافت ملتان ص ۱۵۱ ۱۹۷۲ء
- ۹۱ - چراغ اعوان دی ہمیر از طاہر تونسوی (مقدمہ) ص ۹
- ۹۲ - پیر چراغ اعوان مرتب عین الحق فرید کوٹی پنجابی ادبی بورڈ لاہور ص ۹۸
- ۹۳ - ایفا ص ۷۹
- ۹۴ - ایفا ص ۷۶
- ۹۵ - ایفا ص ۷۲
- ۹۶ - پنجابی ادب کی مختصر تاریخ از احمد حسن قریشی ۱۹۷۲ء ص ۸۵
- ۹۷ - مکمل مجملہ ابیات علی حیدر مع ہمیر مرتبہ ملک فضل دین اللہ والے کی قلم کاران لاہور ۱۳۲۵ء ص ۸۲

- ۹۸ - منتخب سرائیکی کلام حمل لغاری - مرتبہ محمد اسلم سرپروری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۸۱ء ص ۱۵۸
- ۹۹ - ایفاً ص ۹۸
- ۱۰۰ - ایفاً ص ۱۵۲
- ۱۰۱ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپروری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۲ء ص ۱۵۳
- ۱۰۲ - مکمل قصہ پیر رانجھا - مہنفہ سید میرن شاہ - حافظہ محمد حسن حافظہ عبدالعہد تاجران کتب ڈیرہ غازی خان ص ۱ - ۲ - ۳ - ۱۵
- ۱۰۳ - پیر رانجھا مہنفہ مولوی نور الدین - مولوی فیض نبش - محمد ذوالفقار تاجران کتب ملتان ص ۷
- ۱۰۴ - ایفاً ص ۱۶
- ۱۰۵ - ایفاً ص ۶۳
- ۱۰۶ - ایفاً ص ۶۷
- ۱۰۷ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپروری بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۲ء ص ۱۶۲
- ۱۰۸ - پیر رانجھا از خادم مکن بیوی - قلمی کتابت محمد نواز خورشتر جموی ۱۳۸۹ھ - فوٹو سیٹ ملک راقم
- ۱۰۹ - منتخب سرائیکی کلام حمل لغاری مرتبہ محمد اسلم سرپروری بزم ثقافت ملتان ۱۹۸۱ء ص ۱۷
- ۱۱۰ - مشنری سسی پنوں از خلیفہ بنی نبش لغاری مطبوعہ مجبئی فوٹو سیٹ ملک راقم
- ۱۱۱ - سسی پنوں از اکبر شاہ - مطبع ہاشمی میرکھ ۱۸۹۲ء ص ۷ - ۸
- ۱۱۲ - ایفاً ص ۲
- ۱۱۳ - ایفاً ص ۱۳ - ۲۵
- ۱۱۴ - سسی پنوں از میاں سکین ۱۲۹۷ء در مطبع محمدی لاہور ص ۶
- ۱۱۵ - ایفاً ص ۲
- ۱۱۶ - ایفاً ص ۵
- ۱۱۷ - ایفاً ص ۱۶
- ۱۱۸ - ایفاً ص ۲۲
- ۱۱۹ - قصہ اصلی سسی پنوں مہنفہ منشی برات علی ساکن فیروزہ ریاست بہاولپور - ۱۹۵۱ء - ص ۵۵
- ۱۲۰ - ایفاً ص ۱۷
- ۱۲۱ - ایفاً ص ۱۸
- ۱۲۲ - ایفاً ص ۲۶

- ۱۲۳ - تصد اصلی سسی پنزل مصنفہ منشی برات علی ساکن فیروزہ ریاست بہاولپور ۱۹۵۱ء ص ۲۹
- ۱۲۲ - ایفاً ص ۲۲
- ۱۲۵ - ایفاً ص ۲۷
- ۱۲۶ - جدید تصد سسی پنزل من تصیف ملک احمد بنش ٹوبہ غافل سیرانی - مولوی فیض بنش، محمد رحیم نواز، محمد ذوالفقار تاجران کتبہ ملتان ص ۳۱
- ۱۲۷ - ایفاً ص ۸
- ۱۲۸ - ایفاً ص ۲۸
- ۱۲۹ - ایفاً ص ۳۱
- ۱۳۰ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور - چودھری جلد - جلد دوم ص ۳۱۸
- ۱۳۱ - مقابیس الجالس تلمی جلد ۲ - ص ۲۷۵ بحوالہ مقدمہ سیف الملوک مصنفہ مولوی لطف علی - اردو اکادمی بہاولپور ص ۳۵
- ۱۳۲ - سیف الملوک مصنفہ مولوی لطف علی مترجم محمد بشیر احمد ظامی - اردو اکادمی بہاولپور ۱۹۶۲ء ص ۶۹
- ۱۳۳ - ایفاً ص ۳۷۵
- ۱۳۲ - ایفاً ص ۲۵۲
- ۱۳۵ - ایفاً ص ۱۸۵
- ۱۳۶ - ایفاً ص ۲۹۳
- ۱۳۷ - ایفاً ص ۱۵۲
- ۱۳۸ - سیغل نامہ از مخدوم محمد بنش تلمی فوٹو کاپی ملکیہ راقم
- ۱۳۹ - ایفاً ص
- ۱۴۰ - تصد شاہ سیغل وا - از سلطان سومروسنہ احمد پور تلمی نسیم ملکیہ صدیق طاہر رحیم یارخان
- ۱۴۱ - بحر العشق از صدیق لالی - کلیات لالی مرتبہ ریاض احمد شاد - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۶۲ء ص ۲۵۶
- ۱۴۲ - پنجابی ادب دی کہانی از عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو ۱۹۷۲ء ص ۲۸۹
- ۱۴۳ - بحر العشق از صدیق لالی - کلیات لالی مرتبہ ریاض احمد شاد - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۶۲ء ص ۲۶۳

- ۱۲۲ - بحر العشق از صدیق لالی - کلیات لالی مرتبہ ریاض احمد شاد - پاکستان پنجابی ادب بورڈ لاہور - ۱۱۹
ص - ۲۷۱
- ۱۲۵ - ایضاً ص ۲۸۱
- ۱۲۶ - پنجاب میں اردو حافظ محمود شیرانی مرتبہ ڈاکٹر وحید قریشی
لاہور ص ۷۸
- ۱۲۷ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۱۷۶
- ۱۲۸ - مثنوی یوسف زینبغا مصنف مولوی عبدالکیم اوچوی ترجمہ پروفیسر ڈاکٹر انجمنی اردو اکیڈمی بہاولپور ص ۳۹
- ۱۲۹ - مثنوی یوسف زینبغا مصنف عبد الکیم اجوی - اردو اکیڈمی بہاولپور ص ۱۳۳
- ۱۵۰ - ایضاً ص ۱۲۵ ، ۱۲۶
- ۱۵۱ - ایضاً ص ۱۳۸
- ۱۵۲ - ایضاً ص ۱۲۲
- ۱۵۳ - مثنوی یوسف زینبغا مصنف مولوی عبدالکیم - اردو اکیڈمی بہاولپور ص ۱۶۶
- ۱۵۴ - قصہ یوسف زینبغا مصنف غلام سکندر غلام - حافظ شمس الدین - نور الدین تاجران کتب ملتان
مطبع کرشنا سٹیم پریس ملتان -
- ۱۵۵ - ایضاً ص ۹
- ۱۵۶ - ایضاً ص ۸
- ۱۵۷ - ایضاً ص ۹
- ۱۵۸ - قصہ یوسف علیہ السلام مصنف مولوی احمد یار تونسوی ص ۳
- ۱۵۹ - ایضاً ص ۶
- ۱۶۰ - ایضاً ص ۱۶
- ۱۶۱ - ایضاً ص ۲۵
- ۱۶۲ - قصہ حضرت یوسف صدیق از محمد نواز خوشتر سال تکمیل ۱۳۷۲ مو قلمی فوٹو کاپی ملکیہ راتم -
- ۱۶۳ - سینی مجنوں از گل محمد چشتی بوالہ ملتان زبان اور اس کا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالمص - اردو
اکیڈمی بہاولپور ص ۳۵۹
- ۱۶۴ - ایضاً ص ۲۵۶
- ۱۶۵ - ایضاً ص ۲۵۸
- ۱۶۶ - ایضاً ص ۲۵۷

- ۱۶۷ - قصہ لیلیٰ مجنوں از نوروز پاکستان پبلسٹی پرنٹنگ پریس چوک شہیدان ملتان ص ۵
- ۱۶۸ - ایضاً ص ۷
- ۱۶۹ - ایضاً ص ۲۵
- ۱۷۰ - ایضاً ص ۲۵
- ۱۷۱ - قصہ مرزا و صاحبان بزبان ملتانی مصنفہ سید اکبر شاہ، خادم التعلیم پریس لاہور ص ۱۶
- ۱۷۲ - ایضاً ص ۲
- ۱۷۳ - ایضاً ص ۳
- ۱۷۴ - ایضاً ص ۹
- ۱۷۵ - ایضاً ص ۱۲ اور ۱۵
- ۱۷۶ - زبانی روایت قصہ گر محمدن ما چھی رحمن آباد تحصیل بہاولپور
- ۱۷۷ - مرزا صاحبان - نون گدائی - مولوی فیض بخش - محمد ذوالفقار - ملتان یونین پرنٹنگ پریس ملتان
- ۱۷۸ - صادق نامہ بریگیڈیر سید نذیر علی شاہ - ترجمہ صدیق طاہر سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۱ء ص ۲۶
- ۱۷۹ - تہہ مصری تغیف اکبر شاہ ۱۸۸۲ء مطبع مہطفائی لاہور ص ۱۱
- ۱۸۰ - ایضاً ص ۱۷
- ۱۸۱ - ایضاً ص ۱۲
- ۱۸۲ - گادر نامہ از مولانا گل محمد چشتی سواہ سرائیکی شاعری - از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۱۹۳ ، ۱۹۲ ، ۱۹۲ء
- ۱۸۳ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء - چودھویں جلد - جلد دوم ص ۲۸۵
- ۱۸۴ - لیلاں چنیر - مقالہ عنبر الرحمن - مطبوعہ ماہنامہ الغفریز ماہ اپریل ۱۹۲۱ء بہاولپور
- ۱۸۵ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور - ۱۹۷۱ء چودھویں جلد - جلد دوم ص ۳۱۷ ، ۳۱۹
- ۱۸۶ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۲ء ص ۱۳۵
- ۱۸۷ - قصہ جیسی از مولوی محمد صدیق مطبع اہی پریس آگرہ ۱۳۱۵ء ص ۲۸
- ۱۸۸ - ایضاً ص ۶

- ۱۸۹ - قصہ تیمم الفاری بزبان ملتانی - در مطبع اسلامیہ سٹیم پریس لاہور ص ۲
- ۱۹۰ - باغ و بہار - تصنیف قاضی امام بخش مرتبہ اقبال صلاح الدین - سنگ میل پبلی کیشنز لاہور ۱۹۴۳
ص ۱۷۷
- ۱۹۱ - ایفاً ص ۲۷
- ۱۹۲ - سہی از غلام حسن خان حیدرانی - حیدرانی پبلی کیشنز - رائیڈز کالونی ملتان - جون ۱۹۷۲ ص ۷۳

*

پنجواں باب

سرائیکی مرثیہ

سرائیکی مرثیہ

سرائیکی زبان دے شعری تے نثری ادب دا بہوں وڈا حصہ واقعات کربلا بارے ہے۔ جتھاں تئیں سرائیکی مرثیہ لکھاری دا تعلق ہے۔ سرائیکی علاقیاں وچ واقعہ کربلا (۶۱۱ھ) دے فوراً بعد ایندا آغاز تھی گیا ہئی۔ ۶۸۱ھ وچ دت قوم دے لوگ کافی تعداد وچ عرب وچ آباد تھے۔ کربلا دے واقعہ وچ انھاں دتاں نے حضرت امام حسین علیہ السلام دا ساتھ دتا ہئی۔ ایں موجب یزیدیاں دے ہتھوں تنگ تھی تے انھاں کو عراق وچوں نکلنا پاتے "ایران توں تھنڈے ملتان تے ذیرہ اسماعیل خان دے علاقیاں وچ دل آباد آن تھے۔ دت موہل برہنہاں دی بک تدمیم شاخ ہے۔ کورو پانڈواں دا اتالیق درون اپازج میں قوم دا فروہی۔ اور ایہو ماہجارت دی جنگ واسپہ سالار ہئی۔ دت ہندوی اولاد میں! اے دت پورے سرائیکی علاقے وچ کھنڈیے ہوئے میں۔ اپنے گل وچ کربلا دی جائتاری دی یادگار دے طور تے سُرخ پئے دانشان لیندے میں تے لگی لگی تدمیم رور ملوڑ زبان وچ واقعات کربلا بیان کرنیڈے میں۔ انھاں علاقیاں وچ انھاں کو حسینی مجاہزین (برہمن) سڈا ویندا ہئی۔ اے اوپے ڈاکر میں جنھاں شہدا ئے کربلا دے واقعات کو اتھوں دے لوگاں تئیں بچایا۔

سرائیکی علاقے دا مرکزی تدمیم شہر ملتان ہے۔ ایں ملتان دی تاریخ سینکڑاں صدیاں تئیں کھنڈی ہوئی ہے۔ ملتان تے عرباں نے پہلی صدی ہجری وچ قبضہ کیتا تے اے علاقہ اسلام دے سوجھلے نال منور تھی گیا۔ ۱۳۲ھ (۵۰۱-۵۰۲ء) میں ملتان دا تعلق بنی امیہ نال ریا۔ اموی حکومت دے خاتمے دے بعد اے بنو عباس دے کول آ گیا۔ ۱۵۱ھ وچ حاکم منصورہ ہشام بن عمر تغلی نے ملتان کو فتح کر گدھا مگر تریبھی صدی ہجری دے وسط وچ ملتان سندھ توں انسج تھی تے ہک خود مختار سلطنت بن گیا۔ تے انھاں بنو ساسہ دی حکومت قائم تھی گئی۔ ۲۰۱ھ بنو ساسہ خالص بڑی انسل میں تے اپنے آپ کوں ساسہ بن لولی قریشی دی اولاد سڈویندے میں۔ بنو ساسہ دی ملتان تے حکومت بارے پہلی تاریخی شہادت ۲۹۰ھ (۹۰۲-۳ء) وچ ابن رستہ دی کتاب الاملاق النقیہ وچوں ملدی اے اوکھدے "ملتان وچ ہک خاندان دسدے جنیدا گمان ہے کہ او ساسہ بن لولی دی شاخ بنو مبنہ توں ہے۔ اجکل ایہو خاندان ملتان تے حکمران ہے۔ اے خلیفہ عباسی بغداد دے نال خطبہ پڑھدے۔ ۲۳

ابن رستہ دے بعد مسعودی ۳۰۳ھ وچ ملتان ابدے نال اول ویلے دی انھاں حکومت ساسہ بن لولی دے خاندان دی ہئی۔ اول ویلے انھاں جو شخص حکم ہئی اوندنا نال

ابوالباب منہ بن اسد قریشی سامی ہا۔ اور ملتان اول وسیلے بہوں کسر سبز و شاداب ملک ہی ہر جاگائوں تے شہر آباد ہن۔ جیندی تعداد یک لکھ بیس ہزار ہی۔ ۲
عرب سیاح اسحاق اعطری سعودی کے چالیس سال بعد ۳۲۰ھ (۵۲-۹۵۱ء) وچ ملتان آئے اوندے بیان اے۔

”ملتان داناں بیت الذہب دیا ہے۔ ملتان توں ڈیڑھ میل تے یک یا شہر آباد ہے جیکوں جذر ابدن اے۔ درحقیقت امیر ملتان دیا چھاوٹی ہے اوہیں جاتے رہندے صرف جمعہ دیا نماز پڑھن ہاتھی تے سوار تھی ملتان ویندے۔ اے امیر قریشی ہے جو سامہ بن لوی دے خاندان توں ہے۔ ۱
امیر خود مختار ہے البتہ خلفیہ بغداد داناں خطبے وچ پڑھدے۔“ ۵
اصطخری اپنے سفر نامے المماک و المماک وچ ملتان تے اسماعیلی حکومت دے قبضے بارے ویندے
”چوتھی صدی دے آخر وچ جیرے اسماعیلیاں واقفہ ملتان تے تھی گیا تاں اتھاں یک بیاسکہ راج تھی جیکوں ”تاریخ ابدن اے مہر دے فاطمی ائمہ دے ناں توں تابرہ وچ سزا یاد دیندے
اے عراق دے ۵ دھم دے برابر ہے۔“

ابن حوقل بغدادی ۳۶۷ھ وچ ملتان آندے تاں اتھوں دے امیر کوں لوٹی خاندان دافر دیندے
جیرھا خطبہ وچ خلیفہ بنی عباس داناں پڑھدا ہی۔ مشہور عرب سیاح بشاری مقدسی ۳۷۵ھ
وچ ملتان پجکے اوندے اکلن ہے۔

”ملتان دا بادشاہ مہر دے فاطمی خلیفہ دا خطبہ پڑھدا ہے اھ کوئی کم مہری فاطمی خلفاء دیا اجازت
دے بغیر نہیں کیتا ویندا اتے ہمیشہ ملتان دا بادشاہ اتھاں کوہدیے تے تحفے بھیجندے۔ ملتان
وچ فاطمی خلفاء دے حکم ناں ہی والی مقرر کیتے ویندن اتھاں دیا اجازت دے بغیر کوئی
والی نہیں تھی سگدا۔ ملتان دے شیعہ بن آذان وچ حمی علی اخیر العمل اور امانت وچ کلمات
کوں دوں مرتبہ ابدن۔ ملتان دے سکے خلفائے فاطمیہ (مہر) دے نمونے تے ہن۔“ ۶
اتھاں تاریخی شواہد توں معلوم تھیندے کہ ملتان تے سامہ بن لوی دا خاندان ۳۷۲ھ تیں سر حکومت
سیا ایندے بعد قرامطہ دا ملتان تے قبضہ تھی گیا تے جلیم بن شیبان نے اتھاں اسماعیلی
حکومت دیا بنیاد سٹی۔ البوریجان البیرونی نے کتاب الہند ۴۲۲ھ وچ ملتان وچ قرامطہ
کے اقتدار دا حوالہ دیندیں ہوئے لکھئے۔

”جیرے ملتان تے قرامطہ قابض تھئے تاں جلیم بن شیبان نے جیرھا بنزور قابض تھیا ہی۔ بنزور
امیہ دے وقت بنش والی سابق جامع مسجد کوں بند کر ڈتا۔ اوندی جاتے ہی مسجد بنوئی تے
قرامطہ دے ظہور دا زمانہ اسادے زمانے تے مقدم ہے۔ اور اے تقدم تقریباً سو برس دا ہے“

البیرونی دے اس بیان توں تاریخ سندھ کے مصنف ابجازالمنق قدسی کوں مفالط لگے کہ بک سوسال پہلے قرامطہ دے ظہور دامقعد ملتان وچ ظہور مراد ہے۔ حالانکہ البیرونی نے عراق تے خلیج فارس دے ساحل تے قرامطہ دے ظہور دی طرف اشارہ کیتے۔

بشاری قدسی نے اپنے سفر نامے وچ بک بنی گال دی طرف اشارہ کیتے کہ بنو ساسہ کے زمانہ حکومت دے دوران ملتان اوج اسماعیلی داعی متواتر تبلیغ کرنی دے بہن اور انھماں دی تبلیغ دے نتیجے وچ اندرون شہر لہاوتال تھیاں اور بنو ساسہ دا اقتدار ختم تھی گیا تے انھماں جلیم بن شیبان نے ۲۷۳ھ (۸۲-۹۸۲ء) قرامطہ دی حکومت قائم کر ڈتی۔ قرامطہ صحیح معنی وچ اسے عرباں تے نیطیاں دی انھماں باغی جامتاں داناں تھی جو ۲۶۲ھ (۸۷۷ء) توں عراق زیریں وچ زرخ دی جنگ غلامی دے بعد منتظم تھیاں۔ پھر جویش تبلیغ دے باعث اس خفیہ جامت دا دائرہ عوام۔ کسان تے اہل حرفہ تک وسیع تھی گیا۔ الاحسا وچ انھماں نے خلیفہ بغداد توں آزاد تھی تے بک ریاست دی بنیاد رکھی۔ اور خراسان، شام تے یمن وچ انھماں دے مرکز قائم تھی گئے۔ بعد وچ بک اسماعیلی خاندان نے اس تحریک تے قبضہ کیتا۔ انھماں نے ۲۹۷ھ (۹۱۰ء) وچ خلافت فاطمیہ کے نال نال بک حرفی سلطنت قائم کیتی۔ اس تحریک دے اولین قائد قمرطہ نے واسط دے مضامات توں شروع کیتا۔ ۲۷۷ھ (۸۹۰ء) وچ اولیٰ نے کوفہ دے مشرق وچ بک دارالہجرة (محفوظ و محصور کمین گاہ) دی بنیاد سٹی۔ ۲۸۷ھ (۹۰۹ء) وچ بعید اللہ نے فاطمی خاندانی لقب اختیار کیتا اور اس طرح بعید اللہ پہلا فاطمی خلیفہ بننیا اور تیرنس وچ خلافت فاطمیہ قائم تھی گئی۔ بعید اللہ نے آذان دے خلعے تے صلوة علیٰ ابنی دیا ترو وچ کیتی۔

قرامطہ دے دورہ اقتدار وچ اس علاقے وچ مرثیہ گوئی کوں بہوں رواج حاصل تھی۔ قرامطیاں نے واقعات کربلا دے حوالے نال ہندواں وچ وی اپنے عقائد دی تبلیغ کیتی تے انھماں کوں کئی مراعات دی ڈتیاں جنی دے نتیجے وچ ہندو آبادی دی ہندو مذہب کے نال نال ذکر حسین کرن لگ پئی۔ اس طرح ملتان برصغیر پاک و ہند وچ مرثیہ دا پہلا مرکز بننیا۔ اس توں علاوہ واقعہ کربلا ۶۱ھ کے بعد پورے عالم عرب وچ وڈے زور شور نال ایندا زور عمل شروع تھی۔ بنو امیہ تے بنو عباس دے دور حکومت وچ بہوں سارے عرب مہاجرین ہجرت کرتے وادی سندھ وچ داخل تھے۔ سندھ دی پہلی عرب آبادی منصورہ دے علاوہ اوج تے ملتان وچ کافی عرب مہاجرین آباد آن تھے۔ مہاجرین وچ ڈھیر ساری تعداد

سادات دی دی ہنی جیڑھے واقعات کر بلا کوں اپنے سینے نال لاتے اٹھال آن دسیئے تے مقامی آبادی کوں اٹھال حالات و واقعات داسو نہا کیتا۔ ملتان و پنج اسماعیلی حکومت دے تیام۔ اسماعیلی مبلغین دی تبلیغ۔ سرانگی علاقیاں و پنج علوی و ہاشمی خانداناں دی آبادی اور شہیت دے واقعے نے ایں سارے سرانگی علاقے و پنج کر بلا تے اہل بیت دے ذکر کوں پھیلایا۔ جنڈے نتیجے و پنج یقیناً اوں ویلے اٹھال ڈاکری تے مرثیہ گوئی کوں فروغ ملیا ہوسکا۔ مگر افسوس جو ایں علاقے دے ابتدائی مرثیہ بارے اساڈے کول کوئی تحریری شہادت موجود کینی۔

:- سرانگی مرثیہ دیا سب توں قدیم صورت جیڑھی اساڈے سامنے

آندی ہے اور حسینی بھانبراں دے کبت ہن۔ اٹھال کتاں و پنج ۶۸۱ دے نیڑے تیرے دی جیڑھی سرانگی شاعری دا نمونہ ملدے او ڈھیر ساری سنگرت ملوڑ بندھی ہے۔ ایندیا سب توں وڈی وجہ اے ہے کہ حسینی بھانبراں زیادہ تر اپنی قدیم زبان داسکھارا گھنڈے ہن تے ہوں آپ بھولش دی قدیم صورت کوں اپنے خیالات دے اظہار دا وسیلہ بنرندے ہن۔ اختر وحید اپنی کتاب ملتان زبان دے قواعد تے فرہنگ مطبوعہ ملتان ریسرچ اکیڈمی ملتان و پنج اٹھال کتاں دا زمانہ بکرماجستی عہد دے نیڑے یعنی (۶۸۱) مقرر کرنیندا۔ میر حسان الحدادی دے مطابق حادث آباد تے سندھ دے علاقیاں و پنج اچاں تیں ایجھی قوم آباد اے۔ جیکوں چارن اکھا دیندے اے پرانے شجرے تے کبت سنویندن! انیویں سیں علامہ عتیق ندوی نے اپنی کتاب العتیق العتیق و پنج حسینی برطان کول سرانگی زبان دا قدیم محافظ فرتمہ قرار ڈیندن تے ملتان و پنج دس دانے سورالہ حسینی برطان نال اپنی ملاقات بیان کرتے اختر وحید ہراں دی تصدیق کرنین۔ اے حسینی بھانبراں تیام پاکستان تیں ملتان، بہاولپور، ڈیرہ غازی خان تے ڈیرہ اسماعیل دے علاقیاں و پنج اے کبت سائن تے خیرات منگدے ہن۔ اٹھال کتاں دی زبان اور لہجہ ہوں قدیم ہے سرانگی مرثیہ دی پہلی پوڑی دے طور تے ایندیا حیثیت منی ہوئی ہے۔

سدھ جھو جھاکا انش میں دت نام سلطان
سدھ دیوگ جو بیر جی عرب کیو استھان
راے پن پن آتھی سڑیا دیس جو دھیان
دھارو میر وجودت ہن عرب کیو استھان
جئے دت جو بیر سار دو لوگ بچا لے
سب شتر و کومار بیج رن پھیرے دہا لے

بچے بھیر کو چوٹ نفع میدان جو پائی

بدیہ لیاوت - دھن دھن کرے لوکائی ۱۱

” سدھ جو مجھ اسم بامسما بادشاہ نے جو سدھ یوگ جی دکا اولاد وچول ہے۔ عرب و دج دیرے لاتے نیک سیرت رائے پن اپنی سلطنت دا دھیان کرن والا۔ دھار و میرو جودت بن۔ انھن نے عرب کوں اپنا وطن بنایا۔ وہاں نے پیادری نال اپنے دشمنوں کوں تکل کرتے انھن تے خوف طاری کرڈتاتے جیڑے دیے انھن بمتج پاتی تاں جنگی نقارے و جائے گئے۔ حضرت امام نے بدلہ گھڑتے لوکی بہادر بہادر آکھن لگی؟“ ایں ٹوٹے دی زبان خالص سرائیکی کہنی اتے نہ ہی ایذا زیادہ حصہ حضرت امام حسینؑ دے مرثیے تے مبنی ہے پر زبانی روایتیاں کئی ایجیہاں ملدین جو اسے حسینؑ بانبرن اثر ایجھے لکڑے لگی لگی پھرتے سنوڈیزے بن۔ جنھاں دج و اقیات کربلا دا واضح ذکر موجود ہوندا ہئی۔ ایں کہیتے داتھ کربلا دے ہک سال بعد دے اسے منگوم ٹوٹے اداڈے کہتے ہوں مل ہانگے بن۔

اسماعیلی پیراں دا کلام

:- اسماعیلی عقیدہ دے اٹھارویں امام سیدنا مستفرباٹھ دے فرمان مطابق سید نورالدین ۱۰۶۲ھ / ۱۰۷۹ء دج سندھ - ملتان تے گجرات دج آئے تے انھن اپنے عقائد دکا تبلیغ کیتی۔ ایں طرح اہقوں دے لوگ شیعیت دل متوجہ تھے ۱۲ انھن بزرگاں نے خود کوں سید سادات تے ست گزرفر دے نال مشہور کیتا۔ انھن بزرگاں نے اپنی تبلیغ واسطے مقامی زبانوں کوں اختیار کیتا۔ سید نورالدین دے بعد سید زرار الدین شمس سبزواری ۵۶۰ھ تا ۶۷۵ھ نے سرائیکی علاقیاں دج تبلیغ کیتی۔ انھن دے بعد پیر شہاب الدین تے انھن دے فرزند پیر صدر الدین نے ۶۸۹ھ توں ۸۰۸ھ تیل ملتان - گجرات تے سندھ دج اپنی تعلیمات دا پرچار کیتا۔ پیر صدر الدین دے پتر سید حسن دریاتے ڈو جھے اسماعیلی بزرگاں نے مقامی زبانوں دج گن گن پیش کیتے ۱۲ اسے گن گن نظم کافی تے سہا حرنیاں دیاں صورتاں دج موجود بن۔ ایں دینی شاعری دا اوڈا موضوع اسلام دے اصول و عقیدت بھائی چارہ اور حضرت علی علیہ السلام دیا تعریف و توصیف ہے۔ کتھا ہس کتھا ہس انھن بزرگاں نے اپنے گن گن دج و اقیات کربلا دا حوالہ ڈتے۔ اسے گن گن گجراتی سندھی تے سرائیکی دج ملدن۔ پنجوی توں آٹھویں صدی ہجری میں اسماعیلی بزرگاں دے سرائیکی گن گن سرائیکی مرثیے دیا صورت دج دستیاب تھن۔ جیویں بوجھ نرنن دے پنجویں پانھ دج شہادت بارے اسے شعر بن۔

دا تھیں ہوئی مثال میں آدے - تا تھیں ہوئی جاشہادت پارے
چر تھا ملک شہادت کہیں - بھلا برا سب جائے ہس م

ایں طرح سی حرنی سید احمد شاہ

ایک نور محمد مصطفیٰ

دو جانور علی مرتضیٰ

مائی غاٹہ بھی اُن کے بیٹے

حسن حسین اس نور ماہی کہیے ۱۵

مولانا عبداللہ لاہوری ملکہ ہانس ضلع ساہیوال دے رہن واسے ہن بعد ورج او ملکہ ہانس توں منتقل تھی تے لاہور چلے گے اپنی ۴۰ سالہ حیاتی ورج انخال فقہ دے ۱۲ رسالے لکھے جنھاں کوں باراں انواع نال شہرت ملی۔ پنجابی زبان دے اے ہک مئے پر مئے قدیم شاعر ہن پر مولانا عبداللہ دی زبان تے سرائیکی دا بہوں سارا اثر ہے۔ بلکہ بیشتر انخال دا کلام سرائیکی مزاج دا لگدے۔ تھی سگدے ملکہ ہانس دے دسوں دان ہوں پاروں انخال دی مادری زبان سرائیکی ہووے۔ بعد ورج لاہور منتقلی دی وجہ توں انخال سرائیکی آمیز پنجابی ورج شاعری کیتی ہووے۔ ایہ وجہ ہے کہ ڈاکٹر مہر عبدالحق تے کیفی جامپوری نے مولانا عبداللہ لاہوری مئے کلام کوں سرائیکی زبان دے قدیم ادب ورج شامل کیتے لایا مولانا عبداللہ لاہوری نے رسالہ حصار الایمان ورج امیر معاویہ دا ذکر کرنیدیں۔ تقریباً ۵۰ - ۵۱ شعراں ورج واقعہ کربلا بیان کرنیدیں۔ اگرچہ اے فقہ دی کتاب اے حوالے دے طور دا حضرت حسن دی شہادت تے کربلا دا ذکر آندے۔

نیرید ہو یا سلطان خود شکر نوں فرما
مال خزانے دیساں جے ایسا کرونا
ناؤں آہا تھی بی بی زینب نستی بڈھی آ
تہہ تے ختم کرنیدا سرگن وارو ایہہ پیا
وارو آہا زہر دا شربت اندر پیا
دس حضرت حسن اسنوں تلخی آ
اس حضرت دیکھ حسین حقیقت حکم ایہہ فرما
پکڑا نو ایسی بڈھی تاہیں کیجے او فنا
خراں حضرت حسن نوں بڈھی نہ سدا

جے کبھ بڈھی تائیں مینوں نہ دل بھا
 وت حضرت بھہ حسین زوں لشکر گھیر لیا
 ایہہ بھی تھیا شہید وت ورت ارادت آ
 ہک لفت کین یزید زوں ہک منع گئے فرما ۱۷

سولہویں صدی عیسوی ورت اساکوں سرائیکی مرثیے دا کوئی نمونہ نہیں ملدا۔ ملتان، اوتج دے تاریخی حالات دے جائزے توں اے گال یقینی تھی دیندا ہے کہ اتھال بہوں پہلے توں مرثیہ گوئی دا ہرے۔ پرہن تیں اساڈے ہتھیں تک کوئی شے نہیں اپری۔

شیخ فرید الدین ابراہیم فرید ثانی دے کبھ شعر ایجھے ملدن جس ورت مرثیہ دماغوں تے دین دا انداز ہے۔ عبدالغفور قریشی نے پنجابی ادب دی کہانی ورت ابراہیم فرید ثانی ۱۲۵۰ - ۱۵۷۵ دے ہک لغت نامے دا ذکر کیتے۔ جندا تلمی نسخہ پنجاب یونیورسٹی ورت محفوظ اے۔ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوراں پنجابی ادب دی مختصر تاریخ ورت ہک لغت نامہ ورت کیتے ۱۹ جنڈے پہلے تے جھیکری شعراں ورت فرید داناں آڈے ہیں کیتے ڈاکٹر شہباز ملک ایں لغت نامے کوں فرید ثانی دی تخلیق قیاس کرنیوں۔ ایں لغت نامے ورت وڈے وڈے پیغمبراں دے قدرت ولوں امتحان دا ذکر کرنیوں ہوتیں کبھ شعراں ورت، کر بلا ورت شہدا دی شہادت دا تذکرہ دین دے انداز ورت کیتا گئے۔

حضرت دا دامادسی کرا یا اٹھو علی
 اوٹوں سٹی بار ورت کردی ذکر علی
 موسیٰ نہٹاموت تے دعوئذھے کامی لگی
 چارے گنڈاں دعوئذھیاں اگے موت کھلی
 روکے بی بی ناظمہ بیٹے دوویں نیں
 ۲۵ میں کی پھر یارب دامیریا جوڑی خاک کی زلی

۱۸ شعراں دے ایں نعت نامے دے خاص طرے ۹، شعرو پنج خالص مرثیے دا رنگ ہے۔ حضرت بی بی فاطمہؑ روکے فریاد کرنیدن کہ اللہ سیس دا کیا تصور کیا کہ میڈے پتراں دی جوڑی خاک و توح رل گئی۔ اسان پیسے واضح کر چکے ہیں کہ ایں دور و توح شعراء نے اپنے کلام و توح کتھاہیں کتھاہیں واقعات کربلا اور شہدائے کربلا دا ضمن حوالہ دتے۔ حضرت سلطان باہر $\frac{1102}{1491}$ تا $\frac{1102}{1491}$ - اپنے ہک ڈوہرے و توح سانجھ کربلا دا ذکر کرنیدن۔ ایں بند و توح حضرت امام حسینؑ دے سر مبارک کول نیزے تے چڑھاوے۔ اہل بیت دے تینو ساڑن اسادات تے پانی بند کرن تے شہداء کربلا دی دین حق دی خاطر عظیم قربانی دا بیان اسے۔ ایں طرح ڈوہرے دے ۵ مصرعیاں و توح حضرت سلطان باہر نے ہک مکمل مرثیہ تلم بند کر دتے۔

جے کر دین علم و توح ہوندا تاں سر نیزے کیوں چڑھکے ہو
اٹھارہ ہزار جو عالم آبا اودہ اگے حسین دے مردے ہو
جے کجھ ملاحظہ سرور دا کر دے تاں خیسے تینو کیوں سڑے ہو
جے کر مندے بہیت رسولی تاں پانی کیوں بند کر دے ہو
پر حادق دین تہناں دا باہو جو سر قربانی کر دے ہو ۲۱

سندھی شعراء دے سر تاج حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائی $\frac{1101}{1489}$ نے سندھی دے علاوہ سرائیکی زبان و توح شاعر کی فرمائی ہے۔ بھٹائی ٹوٹ نے دی سرائیکی زبان و توح مرثیہ لکھیے۔ ایندا لکھڑا ہے۔

مینڈی لاؤن ڈے جویں شاہ مینڈی لاؤن ڈے
شاہ قاسم سیج و جھاون ڈے مینڈی لاؤن ڈے
مینڈی تیڈی رنگ رنگلی

ما پیوڑا تا اسے سکھا۔ خیر نہالی کے نال..... مینڈی لاؤن ڈے۔ ۲۲

تھوڑا جیاں اکول ٹرتے تاں سرائیکی زبان دے عظیم شاعر مولوی لطف علی $\frac{1129}{1414}$ - $\frac{1206}{1492}$ نے اپنی منظم داستان سیف اللہ و توح جیڑھی انھن ۱۱۹۵ء و توح یکلی کیتی ہے۔ اوندے شروع و توح، حمد، لغت، منقبت، چار یار دہ امام حسینؑ صلوٰۃ اللہ علیہ دے عنوان نال اہل بیت عظام دی بیان کرنیدن تے حضرت امام حسینؑ دی کربلا میدان و توح شہادت دا ذکر کیتے۔

حسن حسین امام ڈوہیں من قول رتبہ ہر ہر دا
ہک خنزور حقیقا جس ویلے پشیں جام زہر دا
ڈوہجا شاکر حقیقا جڈاں جاں چکھیس گھا خنبر دا
در دستار نبوت ہر اک شان رکھے کر فر دا
کر تعریف ہمیش اعظاف دی شام صبح تھی بر دا ۲۳

لعن علی حضرت مذوم جہانیاں واقعہ مکھڑیں ہونیں نہ میدان۔

گل گوہر دلہند علی سلطان دا

توں فرزند حسین شہید جوان دا

اس طرح کے اشعار سرائیکی زبان کے ابتدائی دور کے شعراء و وح بہوں ملان۔ پر مرثیہ نگاری دیا مکمل روایت
ساڈے سامنے کھل تے نئی آئی۔

یارسوں صدی ہجری و وح مرثیہ :- سرائیکی مرثیہ گوئی دیا سب توں پہلی وڈی شہادت جبر صی

اساں علی ہے اور ڈیرہ اسماعیل خان کے دسوں وان سید زمان شیرازی کے مرثیے من۔ سید زمان شیرازی
دی ہک قدیم مخطوطہ بیاض انکھاں کے خاندان کے ہک بزرگ سید خورشید عالم شیرازی کول محفوظ
اے۔ سید خورشید عالم شاہ دُساے جو انکھاں دے پر ڈاڈہ سید ذوالفقار علی شیرازی کے
پر ڈاڈہ دیا ڈاکر تے مرثیہ گوہن۔ اے بیاض سید خورشید عالم کول انکھاں کے پر ڈاڈہ سید ذوالفقار
شیرازی کے توسط نال ورثے و وح ملی ہے۔ سرائیکی مرثیہ دیا تاریخ دے مشہور محقق سید
خلش پیر اجمالی نے سب توں پہلے اس قدیم بیاض کول تلاش کیتے سید زمان شیرازی کے
مرثیاں دا دور یارسوں صدی دا آخر تے یارسوں صدی ہجری دار ربع الدول متعین کیتا۔ ہک قال
انکھاں مرثیاں دیا زبان بہوں قدیم ہے۔ ڈیرہ سہ صفحاں دیا اس کتاب و وح اشعار
دیا تعداد تے ہزار کے قریب ہے۔ انڈے قدیم رسم الخط و وح ڈ۔ گھ۔ ژ۔ گ
کوہا ترتیب دے ک۔ ر۔ ک نال کھیا گے۔ اے بیاض سید زمان شیرازی کے اپنے ہتھ
دیا کھی سوئی کینی۔ بلکہ انکھاں کے بعد کہیں حاجی لعل کر بلائی نے تحریر کیتی۔ راقم الحروف
خود ڈیرہ اسماعیل خان و وح تے اس قدیم تعلیمی بیاض دا مطالعہ کیتے او ابتدائی صفحات جبر صی
ستوی دے کھاؤن دیا وجہ توں ہک بے نال لہنہ گے من۔ انکھاں کول کوشش نال انج و انج
کیتا گیا تاں ابتدائی صفحات و وح انڈا سن تحریر ۱۰۹۷ھ اساکوں مل گیا۔ اس طرح سرائیکی
مرثیہ گوئی دیا تاریخ و وح اسے پہلی پوریا ہے۔ جبر صی یارسوں صدی دے سرائیکی مرثیہ دیا مکمل
روایت ڈس ڈنڈا ہے ۲۵۔ اس بیاض کے تفصیلی مطالعے توں اے گال دیا سامنے آندیا ہے
کہ سید زمان شیرازی کے دیے تیں دفعہ یا مدس دا رواج اجاں کینا پایا ہی۔ اتے نہ ہی مرثیے
و وح نثر دے نوٹے شامل کیتے وندے ہن۔ سید زمان شیرازی کے مرثیے نقائل کول شروع
تھقیدن تے شہادت اتے دعائے ختم تھقیدے ہن۔ شیرازی صاحب نے کسی حرفی کے انداز و وح
مرثیے کھین تے کجھ مرثیے قدیم اردو و وح دیا اس بیاض و وح موجود ہن۔ شیرازی صاحب دے

وہیے مرثیہ نگاری دہا کہ نبی روایت وہی ملدی ہے او مرثیے کے ہر بند کے بعد ایک ڈوہڑہ لکھدن۔ دل
مرثیے دا بند تے اونڈے وچکار بیا ڈوہڑہ اینویں سارا مرثیہ مکمل تھیزے۔

ڈوہڑہ ۔
ورثہ شاہ کول خیر والا ملیا سجدے ورتج علی دا
زخم دے نے والا ورثہ ملیا آپس بنی دا
ڈنڈ شہید امام دا ہویا جیویں ہویا پاک بنی دا
ہویا سید زمان محمد شانی رتبہ ابن علی دا
کاذب قوم کنوں آپس موزی سن بد ذات کینہ
مار سٹھے قول سردار عرب کے جیویں بھاؤ کرینہ
تیں کٹھا حسین علی کے کول اچ کیتا سبج مدینہ
سب ساڑکے خیمے آل جا دے اٹ گدھال خزینہ ۲۶

سید زمان شیرازی کے مرثیہ صلوات کے ڈول بند ملاحظہ کرو۔

کچھ صلوات پیغمبر کول ہے امت دا سردار سلام
دعج توں کر بلا دے بن ورتج قاصد آکھ ہزار سلام
آکھ سبیل پیغمبر دے کول آپریا ہے بیار سلام
جول وچھڑی ورتج شہر مدینے روکے زار و زار سلام
بے فرست بابل دی خدمت قاصد پہنچ شتاب ضرور
ایہ لسیہ مانے سرور کے جو ورتج متک کے جلوہ طور
چہرہ سرخ مانند حیدر کے مثل نبی کے میت شور
ما خاتون قیامت دہا پیو صاحب ذوالفقار سلام ۲۷

مرثیہ حضرت زین العابدین علیہ السلام۔ جاں اقربا پیغمبر کے ورتج شام سسکر کے آئے

سر تمام شہیدال دے کر طلب یزید مسکائے
ڈیکھ دیرن دے سر کول زینب رور و نیر وہائے
رو سید زمان علی عابد دے جو پیش کشے آئے
سلام لو سپر جو قیدی ہو شہزادہ شام ورتج آیا
میرت تن اوتے باری کٹالہ با جفا پایا
آہا رہبر اسیراں دا جو ہو کے پیشوا آیا
جو طالب سر طلب کیتے علی عابد کول سدا پایا

دوہڑہ -

طرف نیرید دے روزنا جلیا کسزناں شہیدال واسے
 رووے عابد ڈیکھ ہووے رستے کوئی گیسو بابل واسے
 ڈیکھ کسہرے قاسم دے رووے۔ خم ابرو قاسم واسے
 رووے ڈیکھ جیسی حیدر دی شانے منہ علی عباس واسے
 رووے سید دیکھ کس عابد جو غلٹاں خون میں
 ڈیکھے اکبر دے خم ابرو کسہرے قاسم دے بیاہ واسے
 جو رووے ڈیکھ کر زلفاں معتبر تہہ گاہ واسے
 رووے مرنہ ڈیکھ عباس واسے سنی حسین دا جابا ۲۸

پارھویں صدی ہجری و تاج کب بے مرثیہ گو شاعر اساد دے سائنٹری آندن۔ اسے ہن سید غلام حیدر شاہ
 آف ٹانگ۔ بڈھڑے ڈاکر انھنوں کوں بابائے ڈاکرین دے ناں نال یاد کرنیدن۔ سید غلام حیدر شاہ
 دیاں زیادہ تر کلیاں کوں یاد ہن۔ کلیاں و تاج بیت دی طرح دو مصرعے ہوندے ہن۔

ترازاں تے مینہ دھنیا۔ تھے تھے بالال تے کوں بے جرم گیا کھنیا
 کوئی ڈھکیوں چوٹ گئی آ۔ مارا عباس گیا کمر حسین دی ترٹ گئی آ ۲۹

ایہوں معلوم تھیندے کہ پارھویں صدی و تاج سرائیکی مرثیہ و تاج کسما حریفی۔ کلیاں۔ دوہڑے۔ بیت
 تے سلام کیجیے ونیدے ہن۔ مرثیے دے ہر بند دے بعد دوہڑہ اکھیا ونیدا ہئی تے مرثیہ دعائیہ اشعار
 تے ختم تھیندا ہئی۔ ایں توں علاوہ مرثیے و تاج نثر دے ٹوسے شامل کرن تے دفعہ مدرس وغیرہ
 دا اجاں تیں رواج کینا پیا ہئی۔

بارھویں صدی و تاج مرثیہ :- ہر مغیر و تاج کھنوتے ملتان ڈو مرزیا شہر ہن۔ جتھاں ڈاکری

تے مرثیہ کوں کابل غرورج حاصل تھیا۔ مذہب لاکنوں کھنوتے شیعہ علماء عباس پڑھن ملتان آندے
 رہندے ہن تے ملتان دے ڈاکرین تے شعراء کھنوتے و تاج سوز خوانی دیاں مجلساں کوں گرمندے
 ہن۔ میر وسودا دے زمانے دے کئی اساد دے علاقے دے شاعران دا تذکرہ اوں دور دے ادبی
 تذکریاں و تاج محفوظ ہے۔ میاں مسکین ملتانی۔ فدوی سکندر وغیرہ۔ جان گلہ اسٹ دے مرتبہ
 گئے اردو شعراء دے تذکرے و تاج میاں مسکین ملتانی دا ذکر و تاج ہے۔ انیویں تاریخ ادبیات اردو
 و تاج رام بابو سکین نے میاں مسکین دا ذکر کیتے اور دیکھے کہ انھنوں داناں میر عبداللہ ہئی ۳۰
 سودانے اپنے اشعار و تاج میاں مسکین دے حوالے دتے۔ ایں توں علاوہ سکندر مرثیہ گو دا
 ذکر ہر تذکرہ نگار کیتے۔ رام بابو سکین اردو مرثیے دی ابتداء تے روشنی پیندے ہونے دے سندن

”میر تقی نے اپنے تذکرہ نکات الشعراء ورج اور میر حسن نے اپنے تذکرہ ورج اثر ایچے شعراء ورج
 کھینچے جہڑے مرثیہ گوہن۔ مثلاً میر عاصمی۔ درختاں۔ سکندر۔ قادر و نمبر ۳۱۔ گلشن بے خار ورج
 نواب محمد خان شیفہ سکندر بارے آمدن۔ ”سکندر تخلص خلیفہ محمد علی۔ صاحب مرآئی مشہورہ از
 مردم پنجاب است مزاج بہ مزاج جس غالب بودہ از تلامذہ محمد شاعر ناچا شہرہ می شود۔
 آب حیات ورج مولانا محمد حسین آزاد مرزا سلیمان شکوہ دہا کچاری ورج جس طرح سکندر تے سورا
 را تذکرہ کریدن انھوں معلوم تھیزے کہ سکندر دہا سورا نال ڈاڈھی گھاری سنگت ہی تاں
 سورا نے میر صاحبک دے اچھاں آون تے اپنی کھھی ہوئی ہجو سکندر دے حوالے نال پڑھی۔
 جس تے سکندر نال میر صاحبک کاوڑ کنوں اڑوٹ تھی گئے۔ ہجو یہ مخمس دا پہلا مصرعہ ہے۔

یارب یہ دعا مانگتا ہے تجھ سے سکندر ۳۳

اے منی ہوئی گال ہے کہ سکندر مرثیہ گوہنوں کھنوں دے علمی ادبی حلقیاں ورج جنگی چو کھی او کھت
 حاصل ہئی۔ سکندر خان مرثیہ گوہن دے حالات زندگی معلوم نہیں تھی سکے۔ البتہ کچھ قدیم تلمی بیاضاں
 ورج انھوں داسرائیکی کلام مل دیندے۔ کیفی جامپورکا نے اپنی کتاب سرائیکی شاعری ورج کھینچے کہ
 سکندر خان شاری بلوچ ہی تے آندا خاندان نواح ملتان ورج آباد ہا۔ اورنگ زیب دہا امارت دے
 زمانے ورج سکندر زندہ ہئی۔ ایندے بعد انھوں سکندر خان مرثیہ گوہن دے ڈوہڑے ورج کہتے۔ ایس
 ڈوہڑے ورج حضرت سیدنا امام حسین دے پلین ورج انھوں دہا اماں سین دہا محبت ڈوسی گئی اے۔

جاں سسے ہا شب دھے ہا منہ چھے ہا زہرا اے

متاں رو پورے ڈکھ ہو پورے شالہ سو پورے واہ دے

اے جانی ہے تے نشانی ہے تے نانی مادا سا اے

شالا نام رہیں تے نشان رہیں فیض عام رہیں ہر جائے ۳۴

خلش پیر اجمالی کول دہا سیدنا بیت حسین نا تو کوی دہا بک پیرانی مخطوطہ بیاض ملی ہے اے بیاض
 ۱۲۷۹ ورج کھھی گئی اے۔ ایس بیاض ورج اس دور دے قدیم شعراء دے مرثیے ورج ہن۔
 ایس مخطوطے ورج سکندر خان دے سرائیکی مرثیہ دے کچھ اشعار وی ورج ہن۔

بی بی صفرا بیو دے غم دے ورج رورو حال ونگایا۔ کھڑی رہی چوکھٹ دے اتے اندر پیرنہ آیا

گو دی لے کے ام سلمہ اندر لا بھلایا۔ پنوں پونجے چھاتی لاوے کھال تر سمجھایا

نال رو میڈی لاوئی پنوں بھر بھر ہن

صبح شام کول آدھی تیزا باب حسین ۳۵

بارہویں صدی دے شروع ورج بک بے شاعر قادر بخش داسراغ لکے۔ قادر بخش نے ۱۱۱۸ھ

دع شہادت نامہ حضرت امام حسینؑ تصنیف کئے ۶۲ صفحات تے مشتمل اے شہادت نامہ ۱۸۷۲ء وچ شائع تھیاتے اے نمبر جہانیاں چک نمبر ۱۱۲ دے جناب اسد نظامی دیا ذاتی لائبریری وچ محفوظ ہے۔

اس دور دے کوبے سرائیکی مرثیہ گو شعراء دا علم تقیذے مگر انھاں دے حالات زندگی اجاں تیں معلوم نہیں تھی سکے۔ انھاں مرثیہ گو شعراء دا کلام بارہویں صدی وچ تحریر کیاں گیاں تلمی بیاض وچ درج ہے۔ انھاں شعراء وچ بردہ کترین۔ عاجزتے غلام حسین دے نام قابل ذکر ہن۔ تلمی بیاض ملوکہ نرم حیدر شاہ بکس ۱۸۷۴ء دیا مرتب شدہ ہے۔ چراغ حسین شاہ بخاریا سکھ بلوٹ دے سچو دیا لکھی سرائیکی بیاض ۱۸۷۲ء توں پہلے دیا تحریر شدہ ہے۔ تلمی بیاض ویرہ اسماعیل خان دیا سرائیکی اکیڈمی دے سرپرست ایجا کنشس سوداگی ہویں کول دیا موجود ہے۔ جیندے وچ قدیم شعراء دا کلام درج ہے۔ (اجکل اے تلمی محفوظ راقم دیا تحویل وچ ہے) اس تلمی بیاض وچ غلام حسین د مرثیہ جناب عابد بیار علیہ السلام

تساں کھڑے سو سفر تیار روڈ - ویر نہ جیواں میں
 پلوں بنہ گھناں چھیکری داروڈ - ویر نہ جیواں میں
 نالال جیویں میڈا بھائی - پلوں بنی امر بھائی
 کتن تے دنہاں درد ستائی - ولیاں روزی مریا روڈ -
 ویرن تیکوں سپہ پانواں - بنرے تیکوں ڈیواں لانواں
 سہریاں دیا چاسک بانواں - میڈے ویندے شیر ہزاروڈ
 بیار چادر کوں گنڈھ چا پائی - زج زج مانے ڈاڑھی آئی
 بیار دیا پنی آس نہ کائی - مانے سہریاں مذی عجب ہاروڈ
 اے چادر اپنی دھی ہا چا - پلوں بنہائی کراوا چا
 میں بیار واروچ پر چا چا - نہ کیتے گھہ انکاروڈ -
 پلوں اکبر دا پیو بھی چھوڑا یا - پیو پچا کوں وچھری گل چالایا
 آکھے وو وچھریے واہ خدایا - ٹرولیسو آخر کار چور -
 غلام حسین تقدیر ربانی - روزی مریا بیار نامی
 شالہ خیر نال آنوی حسین واجانی - ڈاڑھی رب دیا ہے سرکاروڈ ۳۶

معلوم تقیذے اس دور وچ سرائیکی مرثیہ نے ہند سندھ اپنے سرکے سکے جائے۔ سرائیکی مرثیہ دیا مقبولیت دا اے عالم ہئی کہ اردو دے مشہور مرثیہ نگار سودا نے دیا سرائیکی زبان د مرثیہ لکھیہ جڑھا

انہاں دی کلیات وچ دزج ہے ۔ اگرچہ سرائیکی زبان توں ناواقفیت دی وجہ توں تکریر وچ کئی الفاظ اپنی متعین صورت وچ کینی، پر سرائیکی دے مخصوص الفاظ نے انہاں دی ہنتر کنوں واضح ہے کہ سودا نے اے مرثیہ سرائیکی وچ لکھئے ۔

مرثیہ مدس حضرت امام حسین در زبان پنجاب

تیز دی خاطر اوج سیکڑ پٹ پٹ سر روئے ۔ بازو بھلائے بھالی کپ پل نیندر نہ سرے
دیکھتے او دکھاری رو رو کیکر جذبہ کھوئے ۔ جس دا بابا و شمت بلا وچ دزج پیا ہرے
کب ڈکھ تیزے مرن دا بھالے نند کا نال ۔ ڈوہے ساڈے سر پیا ہنتر دا جھالے ۳۷
آساں پہلے آکھ چکے ہیں کہ ایں دور دے سرائیکی مرثیہ گو شعراء نے ہندوستان وچ سرائیکی مرثیے کوں دزج
تے منوریا اور اتھوں دے شعراء کوں ایں میدان وچ چیلنج کیتا ۔ مرزا سودا دی ساڈے علا تے
دے کب شاملہ نند کا نال نرائی توں اندازہ عقیدے کہ نند کا نے جیڑھا پنجاب دارین والا ہئی
سودا دی شاعری وچ نقص کڈھے ۔ جیڑے اتے سودا نے ناراض تھی نند کا دی زبان
اونڈے اہل زبان نہ ہون تے اونڈا شاعری کوں اپنی ہجویات دا موضوع بنائے ۔ سودا دے
کلیات وچ کوئی چار پنج ہجویات نند کا دے متعلق ہن ۳۸ اے کب عجیب اتفاق ہے کہ سودا
ہی او پہلا شاعر ہے جس سرائیکی مرثیے وچ مدس دا آغاز کیتے ۔ تے سودا ہی او پہلا شاعر
ہے جس اردو مرثیہ دی ابتدا مدس وچ کیتا ۳۹ ضمیر تے خلیق دے زمانے وچ مرثیہ وچ
زیادہ تر جو معرکہ دار وچ ہئی ۔ سرائیکی زبان وچ دی مرثیے پہلے ڈوہڑے ۔ کلیاں ۔ بند
یا سلام و مثنوی دے انداز وچ لکھئے ویندے ہن ۔ ایں دور وچ سرائیکی مرثیے دی مقبول
ترین صنف وندہ کوں دیار وچ ملیا ۔ وندہ وچ واقعات کر بلا وچوں کوئی کب موضوع دا انتخاب
کرکے مسلسل ڈوہڑیاں دے نال ایں معنون کوں اگوں تے ودھایا ویندے ۔ وندہ وچ سو توں اتے
لکھ ک سو ستر تین دی ڈوہڑے لکھئے گن ۔ بار معویں صدی دے مرثیے وچ کپ پٹی وڈی تبدیلی دے
تقدی کہ نظم دے نال نال نثر دی مرثیے دا حصہ بن گئی ۔ شعراء واقعات کر بلا دے تسلسل تے انہاں
دے بیان وچ اثر پیدا کرن کتے نثر دا سہارا گھنن لگے ۔ اے نثر اگوں تے وندہ تے
سرائیکی مرثیے دی سہماں بن گئی تے ایں طرح شاعری دے نال نال سرائیکی ادب دا دامن
نثری خزانے نال مالا مال تھی گیا ۔

تیرھویں صدی وچ مرثیہ :- تیرھویں صدی سرائیکی مرثیے دے لہجہ دی صدی

ہے ۔ ایں صدی نے جتھاں ساکوں وڈے نامی گرامی مرثیہ گو شعراء ڈتے، اتھاں ہوں ساریاں شعری

حذفاں مرثیے دا حصہ بنریاں۔ مفاہین ورج وعت تے وادھا تھا، تے سراٹھکی مرثیہ منظوم اتے
 نثری صورت ورج اتے کمال کول پنا۔ تیرھویں صدی ورج ملتان دے شعراء کول چھاپے خانے دیا
 وجہ توں اشاعتی سہولتوں حاصل تھی گئیاں ہن۔ ملتان دے دوے تاجران کتب محمد خیر الدین عابد و محمد خیر الدین
 خود وی شعیر مسک رکھدے ہن۔ انھاں مذہبی ترفیض سمجھو تے مرثیہ جات دیا اشاعت ورج ہوں ودا
 حد گدھا۔ محمد خیر الدین عابد ملتان جیڑے آپ دیا مرثیہ گو شاعر ہن، ایں پاسے جٹ گئے تے آگرہ
 ساڈھوا۔ اناہلہ میرٹھ وغیرہ توں بے شمار شعراء دے مجموعے شائع تھے۔ ایں اشاعتی سہولت نال تیرھویں
 صدی دے مرثیے دا مزاج۔ آندھی ٹورتے انداز سمجھوانداز نثر کے اساڈے سائٹریں آونڈے۔ پچھلی
 صدی ورج چند مخصوص اصناف ورج مرثیہ لکھیا ویندا پیا ہئی پر ایں دور ورج خگ ناسے۔ مدس
 مربع۔ خسہ۔ طویل نظم۔ چومھڑہ۔ دنہ۔ حسینی ڈوڑہ۔ بیت۔ حسینی ڈولہ تے سسی حسنی
 تقریباً اسے تمام اصناف مرثیے دے دینیاں نال بک بک سینجوں روندیاں۔ سرورج مہیاں پندیاں
 تے نواسہ کول دے ڈکھ ورج عزا داری کرنیدیاں ڈوسن۔ سراٹھکی زبان دیا وسعت تے
 حقیقی لسانی طاقت ایندیا فصاحت و بلاغت نثر کے سامنے آئی۔ شعراء نے زبان تے آندے منظم
 ذخیرہ الفاظ کول واقعات کربلا دے بیان ورج ایں پرویا کہ لوگ اسے آکھن لگ پئے کہ اسے
 زبان غم حسین دے بیان واسطے بنریا ہے۔ تے سراٹھکی حسنییت دیا زبان اسے۔ پچھلی
 صدی ورج مرثیہ اظہار عقیدت تے عبادت واسطے تے ذلیعہ جان تے اختیار کیتا گیا۔ چونکہ شعیر
 حفرت دے نزدیک ایندیا سنن تے سادوں ثواب تے بخشش دا خاصن ہے۔ ہن کیتے عقیدت تے
 محبت دے بیان ورج مرثیے دے نئی ماسن تے کوئی خاص توجہ نہ ڈتی گئی۔ مگر اس دور ورج مرثیے
 دے مفاہین ورج وارے دے نال نال نئی ماسن تے جھوٹا توجہ ڈتی گئی۔ مرثیے دے تروپ کول نگہریاں
 سنوریا گیا۔ جنیدے نال مرثیے دا علمی معیار ودھیا۔ مرثیے ورج علمی۔ ادب۔ چاشنی پیدا تھی
 شعراء نے قرآنی آیات۔ احادیث۔ حمد و نعت تے اسلامی تعلیمات کو اپنے مفاہین دا جز بنریا۔
 نکتہ و شہادت۔ استدلال۔ تاریخی واقعات تے تحقیقی انداز نے مرثیے کول آسمان تے بجا ڈتا۔
 ایندیا مقبولیت ورج بے پناہ اضافہ کھیا۔ تے ہندوستان دے علاوہ سندھ۔ سرحد۔ بلوچان دے
 او علا تے جتھاں سراٹھکی زبان لوگ نی بلیدے۔ انھاں دیا مجلس ایں زبان ورج برپا تھی
 تے اسے روایت ہن میں لگی آندیا ہے کہ مہرم دے ڈوپاں ورج پاکستان دے بک کونے توں
 بے کونے تک سراٹھکی زبان دے ڈاکر تے مرثیہ گو اپنی زبان ورج واقعات کربلا بیان کرنیدن
 تے لوگ ایں زبان ورج شہادت دے مفاہین دے کناں نال سنن۔ کجھ شعراء نے
 ڈوجھی زبان دے چوٹریں ادب کول سراٹھکی زبان ورج ترجمہ کرن دا سوچ وی چایا۔ فارسی

کتاب روضۃ الشہداء و المنظوم ترجمہ فردوس الشہداء کے نام نال سید غلام محمد شاہ ولد محمد شاہ بخاری
سکنہ چاننا نزد شہر کراچی تحصیل خوشاب نے کیا۔ سید غلام محمد شاہ نے اسے سرائیکی ترجمہ ۱۱۲۰
و تاج کیا۔ میں منظوم ترجمے کو گل محمد شاہ ولد محمد چیراغ الدین شاہ نے ۱۲۷۰ھ و تاج نقل کیا۔
اسے مخطوطہ وڈی تختی کے ۳۶۲ صفحات رکھے۔ اجکل یہ تلمی نسخہ خلیفہ پیر اجمالی کو لے
انھوں نے کبھی دیکھا تو کاپی اس کو لے لیا گئی ہے۔

ہر بہت مرتب کیا درد اماں واسے۔ بھر بھر جام اتوں تے پتیم درد حسینی واسے
جے کو درد حسین کا کہے دلہے نال اخلو ہوا۔ یارب کرتوں فضل انھوں تے مجھے سب دروں
میں بھی درد حسین کتا دروں سخن الٹے۔ نسیم جے کو درد کا کہے سرور کوں سو بجا کہے
یارب بخش اتاد میرے کوں جس محمد نامی۔ غلام محمد شیر گروے کھری ایند افرت مداحی
ما پیو اد ستازاں میرے سبھاں لوق غلامی۔ سید محمد سرور عالم جس داستان عظامی

مبارک و تاج رجب مہینے تھہ قسم بنایا

۱۲۳۲ تیرہ سالوں تے بارہاں صدیاں مہر کا سن لکھایا ۲۵

تیرہویں صدی کے متعلق تے بے شمار مرثیہ گو شعراء کے نام لکھے ڈس دن، پر لولت کے درتوں صرف
انھوں چوں نزد میں شعراء دا ذکر کر لیوں جنھاں اپنی شاعری۔ انداز تے اسلوب کے زور تے تمام علما تے
کنوں اپنی عظمت منوائی۔ اپنے دور کے بے شمار شاعران کوں تاثر کیا تے پورجی صدی کے پیٹے
و تاج اپنی اتادیا تے فنی عظمت تسلیم کرائی۔ انھوں مرثیہ گو شعراء و تاج غلام سکندر غلام۔ مولوی فیروز
سید اکبر شاہ۔ سید ذوالفقار شیرازی۔ فدوی۔ نواب شاہنواز خادم۔ غلام حسین شیرازی کا ندا
سید علی شاہ چھوڑی۔ سید علی ملانی تے کمال خان مگسی سب توں مہاندے ہن۔

غلام سکندر غلام :- غلام سکندر غلام سرائیکی مرثیہ کے اسان تے بک سمجھ والی کار لکھدا
ڈس کے۔ مرفع سیال علاقہ بکھر دا اے بلوچ شاعر ۱۸۰۲ و تاج پیدا کھیا تے ۱۹۰۲ و تاج
وفات پاتی۔ پر ایں شاعر دیا مرثیہ گوئی ہمیشہ اساڈے وسیب و تاج زندہ رہیسی۔ انھوں
کے ہمعصر تے بعد کے تمام شعراء نے آپ کوں سلطان الشعراء والقب ڈتا۔ انھوں کے مرثیہ
نورے بند۔ دفعہ۔ حسن۔ مدس۔ نثری حصے تے سلام بیان دیا قدرت۔ علمیت
تے نگرہی وڈائی کوں نثار بر سر نین۔ غلام سکندر غلام کے ۲۰ توں زیادہ مرثیہ جات دے
مجموعے شائع تھتے تے اجاں تین انھوں دیا اشاعت دا سلسلہ جاری ہے۔ ناشر اول انھوں
مرثیہ جات کوں شائع کر نیدے ہن۔ انھوں دیا غلام دیا مقبولیت دا اندازہ لایا و تاج سکدے

انھوں نے زیادہ تر مرثیے محمد خیر الدین حابر - محمد فخر الدین تاجران کرب ملتان نے شائع کیے۔ کچھ کتابوں کے نام اسے بن - نشتر غم - مینران غم - نقال ماتم - عروج غم - سامان ماتم - روضہ ماتم - زائقہ ماتمی - مرثیہ غلام - بیاض غم - آئینہ ماتم - تذکرۃ الشہداء - جو شہی غم - مجلس غم - مجلس ماتم - محبت غم - درجہ ماتم - خیر غم وغیرہ۔ غلام سکندر خان نے سہمی حرفی کے انداز و سحر میں درویشی لکھیں۔ حضرت علی اصغر کے مرثیے کے ڈوبند ملاحظہ کرو۔

الف آما ہی ڈیرے تجھ دا
سے ویلا مھوی دا تیدی مٹھی لولی
آتاں ڈیراں لولی بھٹی مھویاں مھویاں زخمی گل تے سرہے نام دا

پ بنگیگا تیدا میں اڑاں بچڑا ڈیرے لولی ایہا شاق تیدی
آدھی ہے رات وصال والی کیوں نہ ہوئی تاں نندر سو جاگ تیدی
آتاں گل گل دھواں علی اصغر ماہی سونہاں چوٹیاں توں خاک تیدی
رت بھرے چرے توں بھی مھویاں گھولے کیس کیتی لال پوشاک تیدی ام

گلدستہ مرثیہ ملتان ۱۳۱۵ھ و سحر ایہی برس آگرہ توں شائع ہوئے۔ ایں مجموعہ و سحر اول دور
دے نائندہ مرثیہ گو شعرا و احکام شامل ہے و مکی کے طور تے ہک دفعہ دے کچھ بند۔
جاں خون کنوں گلگون تھا خاتون والورنگا ہے۔ ہلکے بھین نہ دے اوج دیرہ ڈسے پیا کئے ڈیس پرانے
روح تاں گھئی کھرا گویا سانگے کیتے لانگھے بند پیا ہے۔ بان بڈگی جان مھول اوڑگی اوہ بیل زپرانے
کھ تیرا لب و میرا با و سحر بھیرا آبا لوکاندے۔ آکھے دغاں ہا دکھ ونداں ہا کوئی مٹنہاں ہا و سحر فوجاندا
جے مھیراں ہا ایہا سرائ ہا و سحر مراں ہا و سحر تدماندے۔ مریرواں ہا و سحر روداں ہا توڑے ہواں ہا کوں اچھاندا
مھرا آھامیدا ساہ آھامیدا اوساہ آھا ڈکھاندا۔ اچھا ڈنگ گھرا ڈسے سنگ گھرا سرجنگ گھرا شاماندا
تس نال گھرا خون لعل گھرا مینہ نال سے تیراندا۔ نھن ننگ گھرا مٹھی ہک گھرا بن جگ گھرا مھاندا
۴۲

مولوی اللہ بخش فدوی :- مولوی اللہ بخش فدوی ڈیرہ اسماعیل خان کے رسول داٹن من آپ
نے اول وقت دے کب پہراں وڈے ذاکر سید مرید حسین سہول شاہ توں بن ذاکری دی تربیت
حاصل کیتی۔ فدوی نیک سیرت تے درویش صفت آدمی ہن۔ آپ دا شمار تیر مویں صدی دے
نامور مرثیہ گو شاعران و سحر بھندے۔ فدوی ۱۲۲۳ھ کے تیرے تیرے جیسے تے

۶، جمادی الاول ۱۲۰۱ھ و توح الشدیس کول پیارے تھی گئے۔ ۲۳
خونہ کلام۔ فانی جہان بھر کس نہیں زندگانی دا۔ سوسال زندہ گریے پسی جام فانی دا

دنیا نال ہے جیویں حساب پائی دا۔ کل من علیا خان امر حق سمجانی دا

علاں کے باجھہ پزیر نہ کہہ دلیا

الفت سستی حسین دی ہر جا پھیر لیا

دفعہ حضرت عباس علیہ السلام وچوں حضرت عباس علمدار دی بہادری دا بیان ڈیکھو

تیخ در تیخ نہ تھیوے گھدے یکسر ناریا دیڑے۔ آب فزات و ازیر بلا ایں جاش ادن نیرے

آکھے عمرا ڈوسر بھیرے کیا پھیر پیوے بھیرے۔ آکھن نون و توح آن پیا کوئی شیرے شیرے

وید تے جو آندا جاندا تھی وصالا دنگ ہے۔ آکھن شامی ہے ہے ہے تیخ نہیں ایہ چک ہے

آکھے عمرا مارن والا بکھے یا کھ ہے۔ آکھن شامی قسم خدای بکھے بکھے بکھے

سید اکبر شاہ :- سید اکبر شاہ نے سرانیکی زبان دا فولیلا جنگ نامہ تحریر کیے۔ جنگ نامہ اکبر کول

اساڈے ادب و توح بہوں اہمیت حاصل ہے۔ سید اکبر شاہ جدی پشتی موضع جہڑی مسافر خانہ بھاول پور

کے واسے بن۔ آپ ۱۲۵۴ھ و توح و نوات پائی۔ سید اکبر شاہ جنگ نامہ دے کجھ شعر۔

پھر اوپر تین شاہ صاحب نون گردن خنجر دہایا - اللہ اکبر ہاتھ کیسا سرتن توں جدا کرایا

شیر ادے کونین دے نون قتل کیت ملعون - انا للہ و انا الیہ راجعون

دھرتی کنب گنہ ساری تے کبھے نو ننگ - جن انان تے حورال پریاں روزے کل ملک

گم بریا کجھ ترے جبارے ذرا نظر نہ آیا - کئی روشن چن تاریاں دی رنگ سیاہ کرایا

زت امام حسین دی دھرتی مول نہ آئی - قادر قدرت نال ملک تے ملکاں تہوں اپڑائی

اکبر اجر ڈھسی تینوں۔ دھوی رکھ غلامی

والی حسن حسین اساڈے گھسن بخش تھامی م م

مولوی فیروز الدین فیروز :- مولوی فیروز الدین فیروز بھکر دے رہن واسے بک ماندے مرثیہ گو شاعر

گذرین۔ آپ نے سرانیکی زبان دے مرثیے کول بک نواں رنگ تے روپ عطا کیتا۔ مولوی فیروز بہوں

عالم ناہل شخصیت دے مالک بن۔ آپ دے کلام و توح دویا تاثیر تے در دہے۔ مفاہین کربلا بیان

کرنیدیں وقت آپ موضوع دیا مناسب نال ایجھے لفظاں دا انتحاب کرنیدن جو شعر خود بخود دل و توح

پیوست تھی ویدن۔ مولوی فیروز نے تقریباً تمام اصناف شاعری کا وسیع مرثیہ لکھیے۔ اور اپنے زمانے کے سر تاج شاعر شمار تھے۔ بہن۔ سنگو سنگو سرورے آف انڈیا کی انٹرویو جلد وسیع سر جارج لیزن نے مولوی فیروز کی شاعری کا مرثیہ لکھا اور چنگا چو کھا ذکر کیا۔ فیروز پہلے سنی عقیدہ رکھنے والے تھے۔ بعد وسیع اصناف شاعری مسلک اختیار کر گئے۔ آپ ۱۲۰۶ھ وسیع فوت تھے۔ فیروز کے کئی مہرے پھیلے ہوئے ملنے، صحنہ نقابیر۔ صحنہ نقابیر۔ صحنہ نقابیر۔ اسرار نام۔ انوار نام۔ ذخیر نام شمع نام۔ توفیق نام۔ سے اسرار نام وغیرہ۔ مولوی فیروز نے مرثیہ وسیع نثر کے لکھنے کی بہن استقبال کیتن۔ آپ کی نثر وسیع خطابت و انور کی ہے۔ سے مرثیہ نثر کی داوی کا فیاض اور وسیع نثر وسیع روانی۔ برجستگی سے حسن ہے، بلکہ اسے آکھن پسند ہے کہ فیروز نے نثر وسیع کی شاعری لکھی ہے۔ مولوی فیروز الہین فیروز کے ایک نثر کے کہ بند۔

میں کفری ہاں شام تیار۔ کے دیرن اللہ کے حوالے
میں قیدی ہاں لاچار۔ کے دیرن اللہ کے حوالے
میں محبوب لڑائی ہے پار ہے۔ دینا بھر غمنا داتا کے
کے دیرن اللہ کے حوالے

میڈی سنگت چا ترڑی ہے۔ بھین اجڑی کوں خزان نثریے
میڈا اللہ با جموں کیا ڈھوئے۔ ہم سر سے بار ہزار کے
مویاں جنیدیاں سانگے ترے۔ ہوئے چھٹے جنیدے سنے
راہ ویندی ساتھ مانرے۔ دھرم دا دریا تار کے
اسا کوں آئے دا دھرم علم کے دروے۔ سیکہ کوں ماریا شامیاں گولے
دے جھنڈ کماں شمر دا دھا بولے۔ اوندے سر سے آندھا جھک تار
موجھا روح تھیم درباندا۔ جاں ماریا دھرم ساتھ سمجھاندا
کھوٹ دے جیکوئی دم باقی رہندا۔ ڈکھی جیڑا ہم لاچار کے
توں بن آہی غم وسیع جائے۔ یا سید توں ہیں نوح پالے
رکھیں فیروز کوں دامن نالے۔ وسیع خالق کے سرکار کے ۵۵

سنگو سنگو سرورے آف انڈیا وسیع فیروز کے مرثیے دا انگریزی ترجمہ وی شامل ہے
ترجمہ سر جیمز ولسن نے کیے۔ اسے دس دی گری اینڈ ڈکشنری
آف شاہ پوری وسیع شامل ہے۔ فیروز دا اور مرثیہ ہے۔

کتھ مدنیہ کتھ شاہ نجف - تقیا شام مقام سکینہ وا
 ملک پیغمبر ذات خدا دیا - کرن ارمان سکینہ وا
 سن آوازہ عمر شمر وا - روح معصوم وا ہاہوں ڈورا
 سانگ دے اتوں پیر ابر وا - رکھے دعیان سکینہ وا
 بے کوئی دلیس پرے مردنیا - توڑے ہرے دشمن ڈھنڈا
 بے بے میت رہیا گلندا - کفن کے کانڑ سکینہ وا
 جاں غمش وچ ذبح علی مابڈکے - آکھے میت سکینہ وا دیرن کون بندکے
 تیدے زخماں توں بھینڑھدے مدے - نہ کوئی گیا بان سکینہ وا
 شہر فیروز وا ہردم مانڑے - جہاں تیدے توں تیدے کانڑے
 جگ دیریا تور کو دعیانے - مدتے ذیشان سکینہ وا

سید ذوالفقار علی شیرازی :- سید ذوالفقار علی شیرازی نے کبھرتے ڈیرہ اسماعیل خاں دے
 علاقے وچ مرثیہ گوئی دیا روایت کول دھوان پھیلاؤن تے لوگاں وچ مقبول بان وچ ہوں مارا حو گدھا۔
 آپ یک روڈے علی سید گھرانے دے فرزند بن تے خود دیا روڈے عالم دین بن۔ اللہ سئیں نے آپکوں بہوں
 سرشتی تے من مرستی صورت تے آواز عطا کیتی پئی۔ دگ پرے پرے کنوں آپ دیاں مہلباں وچ ٹر
 تے آندے بن۔ سید ذوالفقار علی شیرازی ۱۸۱۵ء وچ پیدا تھئے تے یک سو ڈا سال دیا عمر
 گزار کے ۱۹۲۵ء وچ فوت تھئے۔ شیرازی سئیں دیا اوں دیتے دے مشہور مرثیہ گو شعرا و فدوی
 نواب محمد شاہ نواز خادم والئی ٹانگ غلام سکندر غلام نال دا ڈھنڈا گھائی سنگت پئی۔ ۱۸۴۹ء وچ
 جیزے انگریزاں نے والئی ٹانگ کول گرفتار کر کے لاہور وچ تید کر ڈاتا تاں فدویکا۔ غلام تے شیرازی
 اپنے ایں شاعر سنگتی کول ڈیرہ اسماعیل خاں توں پیدل لاہور آگئے تے اتھاں کافی عرصہ خادم نال
 گزاریا پئی ایں دوران سید ذوالفقار علی شیرازی کا نے یک بیاض مرتب کیتی۔ جیدے وچ قدیم
 شعرا دے مرثیے درج ہن۔ اتے بیاض اتھاں دے پڑ پوترے سید خورشید عالم شاہ دے کول
 موجود اے۔ سید ذوالفقار علی شیرازی کا نے دھے۔ نرے تے مرثیے کھینڈ پر کوئی نثرکا
 ملوڑ مرثیہ نہیں کھیا۔ آپ دیاں پنج جیھی تلمی بیاضاں سید خورشید عالم شیرازی کول ڈیرہ اسماعیل خاں
 موجود ہن۔ سید ذوالفقار علی شیرازی اپنے کلام دے سبہوں سراہلیکا مرثیہ گو شعرا دیا تندیر وچ
 اتے اتے آندن۔ آپ دے کلام وچ خیال دیا ندرت۔ روانی بیان واسٹہ پ ہوں من مرثیاں ہے۔

آپ دہلی رزمیہ شاعر کا دہلی کمال دیکھا ہے۔ جنگ دیکھا ابھی منظر کشی کریدن کہ سارا لفظ انکھیں اول پھر دیکھو
انسانی جذبات دیکھا عکاسی و توحی افعال کوں بہوں قدرت حاصل ہوئی۔ افعال مرثیے تے دہنے و توحی مکالمات
کوں رشتے۔ افعال دے مرثیے منظر نگاری دے سربہ نمونے پیش کریدن۔
بند شہادت حضرت امام حسینؑ۔

ڈینہ دہلی دھلتے شاہ دیکھا تھی زمین گئی بکواسی - دہلی لگا تھا کوچ دے اُتے جو جڈی آہی پیاسی
اللہ انان پناہ ڈلوے آسے شہر مدینہ دارا سکا - جناب خاتون دیکھا کوک آئی اور میدا اللہ راسی
سمجھوں داکال چھٹ گیاں گئے نکل پیر رکابوں - رخ انوار سید دا ہواہ چن روشن ہتالوں
کل ارواح پیغمبر آندے گریاں اٹھتے تھی خواہوں - نلک کنوں آواز آئی اوج چھٹ گئی امت غذاہوں
جیرھے دیے مابیکس دہلی بچرے کوں گل لایا - قرآن ناطق کوں رو رو کے آسل تیراں توں چایا
کب اور دیا جو مہراتے محمد چا کھڈایا - اوج اوہیں چن کوں تیراں اتوں آما مزید ہایا
مافر پتر مانجانی رو رو گل چسندی - تیر چکنیدی نیر و بندیا رو رو کے فرمندی ۲۸
آہیں سربہ بدن تیدے تے دھورنہ پورن دیندیا - اوج اوہیں نازک تن تیدے توں بیچھڑی تیر کٹرھندی

سید علی شاہ چھینوی :- سید علی شاہ تہذیب خلیج بکھر ساکن پنڈ دادن خان دے رتن دا دے

کب بہوں دے مرثیہ گو شاعر تے ذرا اہلیت ہن۔ آپ سید غلام حسین شاہ شیراز کا نندا دے
شاعر ہن۔ سید علی شاہ نے تقریباً ۸۸ سال دیکھا عمر اوج ۱۹۰۷ یا ۱۹۰۶ اور توحی وفات پائی۔
سید علی شاہ دیکھا نثر داسب توں نو لیکلا رنگ ہے۔ اور مرثیے و توحی نثر دے لکڑے کوں ایس
سبب دے ہن جو اور نثر کا حصہ دیکھا نظم کس تہذیباً کماہمت النان ضعیف البیان دیکھا۔
جو کرے شارب رحمان دیکھا۔ بے شک کیا جانے جو کرے تیل دقائے۔ تعریف ذرا بجلالے
بھلا اے کوئی حقوڑی گالھے۔ سید علی شاہ نے حمد۔ نعت۔ مولود۔ مرثیے نوے دہنے
سبب کچھ کھیے۔ افعال دا شمار سرائیکی زبان دے افعال چند گترے چترے شعرا و توحی تہذیب
جنجاں سرائیکی مرثیے کوں مقبول بناؤں تے آندے علما و ادبا معیار کوں اچا کر تے اپنی صلاحیتاں
صرف کیتاں۔ سرائیکی زبان دے مرثیہ گو شاعر دیکھا دوا الطراز اے دیکھا ہے کہ جو ڈویں مدی
دے تقریباً سارے دے دے شاعر جیرے پیدا تھے اور آپ دے شاعر ہن۔ مثلاً غلام حیدر رضا
ماشق ملتانی، منظر ملتانی، شرف ملتانی، گدا، صفدر، گلین، تائب واصف وغیرہ۔
سید علی شاہ دے نال نال کب بے مرثیہ گو شاعر دیکھا نثریں جیرے ملتان نال تعلق رکھدے ہن۔

اد چھینوی کنوں پیلے دے شاعر من ہیں کیتے چھینوی کو سید علی شاہ کلاں دیا کھیا ونید اپنی۔ اس اڈے ماسٹے
سید علی شاہ ملتانى دا محبوبہ مرثیہ جات ۱۹۰۲ء مطبع الہی انگرہ دا شائع شدہ موجود ہے۔ ایندے وچ
سید علی شاہ ملتانى کوں 'کلاں' کھیا گئے (تیا س ہے کہ اسے کتابت دیا غلطی ہے) اکثر لوگ انھوں
دورماں شماراں کوں اک سمبھدن۔ اس مغلطے دیا بنیاد نام داہک ہوں دے علاوہ اے دیا ہے کہ دورماں
دا وطن مالون دیا تک یعنی بکھر سٹی۔ پھر حال سید علی شاہ ملتانى دیا اپنے وقت دے اک
نامزدہ نتے سنے ہوئے مرثیہ گو شاعر من۔

سید علی شاہ چھینوی دے کلام دیا ذمکی

تیکوں کیس پائے زنجیرود پر دسی قیدی - حقیر کس جرم دے وچ اسیرود پر دسی قیدی
ڈیکھ کے تیدا جاہ و جلاے - دل وچ پوندے سے نیالے
بھلے پوندے شاہاں والے - کیس ڈیس داہیں امیرود پر دسی قیدی
بیادت آنڈیا عبرت کیدی - گزریا ایہ جاتی ایڈیا
اساں کوئی نئی دھما قیدی - جو زنجیر پڑھن تکبیرود پر دسی قیدی
تساں ڈوندے ہر عابد سارے - اثر سجد دے من اظہارے
خبر نہیں حاکم کراں مارے - کیوں کیتا ذلیل حقیرود پر دسی قیدی
جیڑھا چڑھیا ادکھ مورے تے آندے - ڈسدا ہے سردار سجانڈے
نال ویراندا گھن کڑ لاندے - ایندا کیس بھیرے ماریا ویرود پر دسی قیدی
وڈے تاں سے تید ڈکھو سے - تادے ڈیکھ کے حال حیران حقیرے
مقل فکر تھی گم گیو سے - ڈیکھ قیدی بال صغیرود - پر دسی قیدی
جیدا سر اول اتے نوک سنانے - نوک نیزے تے پڑے قرانے
واؤد کنوں بھی خوش امانے - ایندیا محب ڈھٹی تاثیرود - پر دسی قیدی
بیا ہے سرے جھاں باندا - بال ایڈا وچ پیکے ر عندا
ہے آندا سانگ تے جھوٹے کھاندا - رب ڈاڈے دیا تقدیرود - پر دسی قیدی
سید علی بس روک زبانے - مجلس دے وچ حشر میانے ۵۵
کر عرض عابد کوں شہ زلٹانے - میڈیا صاف حقیرے تقدیرود - پر دسی قیدی

تیرھویں صدی دے انھوں نامور شعرا دے علاوہ دے جیسے سر کڑھویں مرثیہ گو شعرا وچ کمال خان گھسی۔ ندم شاہ شہر
تہور ملتانى سید محشاہ ماہر پاپورکا۔ محمد خیر الدین حابر ملتانى۔ منشی کمال خان مہرکا۔ نواب شاہنواز خادم دے نام قابل ذکر ہن

چوڑویں صدی وچ مرثیہ :- سرائیکی مرثیہ دی صدیاں تے کھڈی ٹورا جائزہ گھنچے
 تاں تیرھویں تے چوڑھویں صدی دیا شاعری اپنی نظیریں رکھدی۔ چوڑھویں صدی وچ شعرا پھیلی
 صدی دیا رعایت کوں آگوں تے ٹوریا بلکہ ایندے وچ بہوں سارا نگریاں وادھا کیتا۔ ایس دور وچ
 اردو مرثیہ دے عناصر ترکیبی دی سرائیکی مرثیہ وچ متعارف کرائے گئے ہن۔ مرثیہ صرف
 روونٹ روونٹ دیا شے نہ رہی۔ بلکہ آوندے وچ عیلت۔ ادبی تے فنی ماسن نے بہوں
 پکڑویں انداز وچ ساٹھے آئے۔ ایس توں علاوہ سرائیکی نثر کوں بہوں پکارت تے پھیلانڈ ملیا۔
 شعرا نے واقعات کربلا کے بیان کیتے نوایاں نوایاں راہیں اختیار کیتاں۔ نثر تے شاعر کا مال طور
 مجلساں لکھن دا رواج ودھیا۔ شعرا نے واقعات کربلا کے بیان توں پہلے ڈر مجھے مذہبی موضوعات
 کوں دی تمہید کے طر تے شامل کیتا۔ مرثیہ وچ حمد۔ نعت تے حضرت علی علیہ السلام دی منقبت
 کوں مرثیہ وچ یک مستقل موضوع دیا حیثیت ڈکائی گئی۔ ایس دور وچ مرثیہ دیساں لا تعداد
 کتاباں چھپیاں تے بے شمار شعرا نے مرثیہ گوئی دا بکل اپنیاں نگریاں تے تخلیقی سسکھڑیاں
 نال بھریا۔ چوڑھویں صدی دے پہلے ادھ وچ جیڑے سب توں ماہرے مرثیہ گو ہن،
 انھاں کے ناں ہن گل محمد عاشق ملتانى۔ منشی بنی بخش مغل ملتانى۔ غلام حیدر خدا۔ امام علی شاہ شیخ
 سید نوبار سیرکا۔ عاشق حسین شیرازی۔ شرف ملتانى وغیرہ۔

منشی بنی بخش مغل ملتانى :- ۱۸۷۸ء - ۱۹۲۰ء - منشی بنی بخش مغل ملتانى دی
 مرثیہ گوئی دا ہوکا سک پورے ملک وچ چلدا ہئی۔ او تام زندگی پنجاب۔ سرحد تے سندھ دے دور
 دراز علاقیاں وچ مجلساں پڑھدے رہیے۔ مغل ملتانى سید علی شاہ چھینوی کے شاگرد ہن۔
 مغل کوں اپنے وقت وچ شیریں گفتار۔ وجیہ العمر، سلطان الشعرا پنجاب کے ناں نال یاد
 کیتا ویندا ہئی۔ مغل نے حمد و نعت تے قصیدے بہوں کمال کے کمین۔ گلہ تے مغل وچوں دنگی
 سخی شیر نے یارو ودھایا شان کربل دا۔ گیا ودھ باغ جنت توں ایہو بستان کربل دا
 بنی دا دل ربا یارو۔ امت دا پیشوا یارو۔ آہی ڈر فعی گرم دی حقیقا مہمان کربل دا
 تھیں جاں بخت دا پھیرا۔ لگا سرور دا آدیرا۔ ملک حلی علی آسکھن آیا سلطان کربل دا
 بنی کے ناز دے پلے۔ ہوتے خاک وچ ریئے۔ غضب بے گرم ہا یارو بہوں میدان کربل دا
 بہوں ظلم و جفا ہویا۔ بنی دا گھر مفا ہویا۔ کیوں کوئی ڈسے یارو بھلا ارمان کربل دا
 زمین و آسمان آتے ایس سارے جگ جہاں آتے۔ ایہو منتظر ہا رب کوں چلے فرمان کربل دا ۵۱

مولوی گل محمد عاشق ملتانى :- ۱۸۵۸ء - ۱۹۳۳ء :- مولوی گل محمد عاشق ملتانى کوں چھوٹی عمر ایں

توں ہی مرثیہ خانى عاشق ہئی۔ بیس شوق دى خاطر انھاں دل لاتے مرلی فارسی دى تعلیم حاصل کیتی۔ آپ شروع توں ہی شعرا و ادب دیاں محفلاں و دج شرکت کرنیڈے ہن۔ شاعری و دج او مفسر ملتانى دے شاعر ہن عاشق ملتانى کوں معائب دے بیان و دج ملکہ حاصل ہے۔ عاشق ملتانى اپنے نوے۔ مرثیے تے قیدے و دج مفسر ملتانى دى طرح طویل ردیف دا انتخاب کرنیدن۔ ردیف دى سر پہنی تکرار انھاں دے کلام و دج بھى دى زیادہ تاثیر تے روانی پیدا کر ڈیندیا اے۔ عاشق ملتانى کوں رزمیہ نثر تے رزمیہ شاعری و دج پہلں مہارت ہئی۔ اکثر او موقوف تے مسجع نثر لکھدے ہن۔ نثر و دج فارسی عربی دے الفاظ دى کثرت ملدیا اے۔ آپ ڈور ہریال تے مرثیے و دج آیات قرآنی تے احادیث وادى خوبصورت استعمال کرنیڈے ہن نمونہ کلام۔

میں قربان اول ویلے دا جاں آئیاں زہرا جانیاں

وال پریشاں چاک گریباں سر و دج خاکاں پائیاں

آمد خیر دى ہر کدنا آکھن درد ستائیاں - مارو تھل کنڈیا لے و دج میں ویر مرا کر آئیاں

نہ کعبہ آرام ڈھیا احرام کوں ترور ڈونے - کوفہ تک نہ پہنٹے آہن اگر دھیر ڈھ گھدوئے

مارو بن کبر بلدے و دج آمل کر ظلم کیتونے - پائی بند سادات دا کر کے زح زح آپ پوسنے

ڈہینہ ڈہانویں دے کیا ڈساں کیا کیتا ظلم دے بانى - روزے رہ گئے بال نمائے کر کے پائی پائی

کبیس سینے و دج سانگ جھلی کبیس گل و دج جھلی کمانى - من ڈریا تے ماریا گیا قبلہ حیر ثنائى

آخر پاک نواسے تڈے سر سجدے و دج پایا - ہئی نماز سرور دى رہنڈى ظالم خنجر چلایا

ترہیں ڈیہاں دا تھکد تہ ماریا زہرا جایا - درخیے تے روزنڈى رسم کبیس کوں ترس نہ آیا

بعد شہادت شاہ بکس دى جو ہئی سوہنى - چھوئے چھوئے بال رے آکون کرے ڈھوئی

ہر کوئی دشمن جان ڈسے نہ مرم حال دا کوئی - ہے ارمان اے نانا سائیں مول زخبر گدوہنى ۵۲

مولوی گل محمد عاشق ملتانى دیاں دى ہوں ساریاں تصنیفاں یادگار ہن۔ مہراج نورانى۔ الراج نورانى

مہتاب نورانى۔ آئینہ نورانى۔ مطمح نورانى۔ مرتجع نورانى۔ صفحہ نورانى۔ گوہر نورانى۔

دربار نورانى۔ تاج سلیمانى۔ پیغام عاشق احصہ اول دوم، یادگار عاشق وغیرہ۔

غلام حیدر فردا :- نومبر ۱۹۲۳ء - غلام حیدر فردا - سرور لعل عیسیں دے رہن دا لے ہن - غلام حیدر فردا

سرائیلی مرثیہ گو شعرا و دج اپنا بک نولیکلا مقام رکھدن۔ آپ نے مرثیے و دج آیات قرآنی دا استعمال

زیادہ کہتے۔ - ایس توں علاوہ آپ دا کلام زورِ بیان اور جوش و جذبے و توجہ بناں بہ جمع شعرا کتوں
 کافی نکھیراں ہے۔ فدائے حمد و ثناء کے علاوہ مرثیے دیاں تمام مروجہ اصناف و توجہ اپنے فن دے
 جوہر بڑھکھائے۔ اُکھال دے کلام و توجہ اساکوں ڈور انگلی ملدی ہے۔ کتھا میں الفاظ دیکھا شان و شوکت
 مریجا و نارسا کے الفاظ دیکھا کثرت تے اندازِ فکر خالص عالمانہ ہے۔ کتھا میں اوسادگی تے سدھے سدھے
 جذباں دیکھا سدھے سدھے طریقے نال عکاسی کرنیدن۔ سیس غلام حیدر فدائے کول و سیرِ پنجاب لوکاں دیکھا
 خطاب یلایا۔ انہاں دا شمار سرائیکی زبان دے مہاذرے مرثیہ گو شعرا و توجہ تھیندے۔ فدائے بہوں سارے
 مہرے شائع تھین۔ جنہاں وچوں کجھ دے نال ہے من۔ آفتابِ مدینہ۔ اخبارِ شہداد۔ ازکارِ مدینہ۔ کسراہِ شہداد
 باغِ شہداد۔ جنگِ خیبریا۔ تعویذِ کربلا۔ تنویرِ اہدا۔ دربارِ شہداد۔ ریاضِ شہداد۔ سیدِ شہداد
 گلزارِ آتما۔ معراجِ شہداد۔ موزعِ ختم و اتعاتِ چیم۔ نجمِ الھدا حصہ اول دوم وغیرہ۔

جان اکھیاں نوٹیاں پاک نبی کھل گیاں امت دیاں اکھیاں
 جتھہ باجھ سلام کلام ناہی اوتھو ظلم دیاں رسماں اکھیاں
 تطہیرِ تدبیر دے پلایاں دے آدرتے بجا میں بکھیاں
 رنج پہلو دے آزار دُٹھے یار و حرمِ حریم دے بکھیاں

کتھو ہے پاک رسول تبولدے ادب دُساؤن والا۔ علی دلی کول مہرتے ہے کون بھلاؤن والا
 نور العین حسنین دا کتھو ہے موزدے چالون والا۔ زلفاں مثل مہار بنا بازار پھراؤن والا
 ان معروف و مشہور مرثیہ گو شعرا دے علاوہ چوڑھویں صدی دے آخری ادھ و توجہ جنھل
 ایس میدان و توجہ عروج حاصل کیتا تے مرثیہ گوئی دے میدان دیکھا آبیاری کیتی اُکھال و توجہ نثار
 ناں من۔ سید امام علی شفیق۔ حاجی نبی بخش شوق کربلائی۔ منشی نور محمد گدالی منشی محمد رمضان
 بہار ملتانی۔ منشی محمد خاں ناز۔ تاضی خدا بخش مخزون۔ مولوی شریف الدین ملتانی۔ حافظ اللہ بخش
 شائق۔ میر باز محکم۔ احمد بخش سیف بھٹی۔

منشی محمد رمضان ملتانی ب۔ بہار ملتانی۔ مولوی گل محمد عاشق ملتانی دے شاگرد من۔ تنویرِ الابصار بھرماتی
 حسینی زوار۔ سانفرسانی۔ شمس الانوار۔ صفحہ انوار۔ ہاشمی دربار۔ گلستا اشعار۔ مجالس چاروہ
 گلزارِ حیدر دیکھا منشی محمد رمضان بہار ملتانی دا رنگ بہوں دل چھکواں تے پرسوز ہے۔ آپ دا
 کلام ہر طرح تے نئی میار تے پورا اتروے۔ کلام و توجہ الہی جذباں دیکھا حقیقی عکاسی دیکھا ہے۔
 نوحہ :- چاکر لاشے بالال دے شاہ گنج شہداد و توجہ آیا۔ سن فریادِ خدایا
 پاک ہمیشہ دیکھا جوڑی کول اوج خاک تے آن لٹایا۔ سن فریادِ خدایا

نیر وہاں سے کمر بھکا دے سین تبول دا جایا - سن فریاد خدایا
 جوڑ کے لاشے بالال سے دل بھین کول آپر چایا -
 ڈیکھ کے حالت شاہ بکس دکا بیسیاں پسنراں لایا -
 رو فرمایا زینب خاتون درواں مار نکھایا -
 بہار حسین دے در اقدس تول عالی رتبہ پایا - ۵۳

سید امام علی شفیق :- سید امام علی شاہ شفیق شاہ پور دورہ ضلع مظفر گڑھ دے
 ورس واٹن ہن۔ آپ غلام حیدر فدا دے شاگرد ہن۔ آپ نے بہوں ساریاں مرثیے دیاں کتاباں یادگار چھوڑن
 بہارستان کر بلا۔ گنجان کر بلا۔ چنستان کر بلا۔ فردوس کر بلا۔ سیلان کر بلا۔ بیان کر بلا۔ گلزار کر بلا
 منتیار کر بلا۔ شہدائے کر بلا۔ باغ شہداء۔ بوستان کر بلا۔ شان کر بلا۔ گلشن اسلام
 مسافران کر بلا۔

نریا دکتی ہمشیر حسین دی نپ کے سانگ بھرا دی
 بند -

ڈیکھ دے ویرن بھین تیدی ہے پیدل نرن دے ڈاوی
 اگے ہر منزل تے لویں نویں تکلیف ڈکھو سے راہ دیا
 ہن آہن شامی شام تائیں آدے زینب پیر پیادی

تیری میلاں توں شہرے ورج آیاں نر دیاں سید زادیاں

دیرن سانگ سوار آہن اتے بھینس پیر پیادیاں

شام دیاں کوچے گلیاں ورج تھیاں ہر ہر طرف مناویاں

آؤ دے لوکو آؤ دیکھو ارج لیاں موت بھرا دیاں ۵۴

حاجی نبی بخش شوق کر بلائی :- حاجی نبی بخش شوق کر بلائی کول پڑھتے اینویں معلوم تھیندے

جو علم دا بک دریا ہے جیرھا موجاں پیا مریدے۔ آپ دی نثر توں شوق کر بلائی، علمیت۔ عربی
 فارسی زبانان تے عبور، دینی تعلیمات تے دسترس تے زور بیان دا منہ بولیندا ثبوت ملے اینویں آپ
 دی شاعری ورج دومی روانی۔ لفظاں دی پرکاری۔ جوش تے حقیقی جذباں دیا کھری عکاسی ڈر دیا
 ہے۔ آکھیا ورج سگدے جو شوق کر بلائی سارے مرثیہ گو شاعران ورج اپنے بک دکھے مقام دے
 مالک ہن۔ انھال دا انداز بیان تے نثر دا انداز تحریر بہوں پرکشش ہے تے انتہائی سہنرپ رکھدے

حاجی بنی بخش شوق کر بلائی عاشق ملتانی کے سب توں وڈے شاگرد ہیں۔ مرثیہ کے علاوہ آپ نے سیرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی کھلی ہے۔ سیرت دی کتاب اور مکمل نہ کر سکیے۔ صرف ۵۰۰ حصے تیس پہنچ سو صفحات تحریر کر سکیے۔ آپ دیاں چھپن والیاں کتاباں کے ناں آہن۔ انوارِ شوق۔ سامانِ شوق۔ انوارِ شوق اخبارِ شوق۔ اقرارِ شوق۔ دلستانِ شوق۔ سامانِ غم۔ وغیرہ۔ گفتارِ شوق وچوں کلام دا غونہ۔

تاسم دی ماہ روکر آکھے ماریا سپہریا نوالا۔ ماہ اکبر دی آکھے ماریا اکبر ماہ متوالا۔
 ما اصفردی آکھے ماریا ہے اصفرد گل لالہ۔ ہے دعا ورج دنیاں کے کئی این نہ اجرے تالا۔
 ماریا موت عزیزیاں دا بھی نیر و بندہ آندے۔ وین فراق کے سن کے قیدی صبر کر نیدا آندے۔
 ڈیکھ کے لائے بھائیاندے دل دا رخ اٹھندا آندے۔ صبر کروستوراں کوں تقیم کر نیدا آندے ۵۵

منشی نور محمد گدائی :- منشی نور محمد گدائی شعر و ادب دی دنیا ورج گدائی کے ناں نال مشہور ہیں۔ آپ تحصیل لیاقت پور کے مردم خیز علاقے کے دسوں وان بن۔ بعد ورج آپ ملتان شریف آدیسے۔ سیس نورن گدائی ہک ہم گیر شخصیت کے مالک ہیں۔ مرثیہ گوئی کے علاوہ قصے۔ ناول گیت تے ڈوجا کافی کلام یا دگار چھوڑے۔ آپ دیاں مرثیہ دیاں دی ڈھگ ساریاں کتاباں شائع تھی چکن۔ کلام ورج شہریت تے روانی ہے۔ نورن گدائی دیاں کجھ کتاباں مرثیہ بارے اسے ہیں۔ انوارِ شیدا ئی اجازِ کر بلائی حصہ اول و دوم۔ انوارِ کبریا ئی۔ بیاض شہدا ئی۔ داستانِ غم۔ دربارِ کر بلائی۔ ذوالفقار شہدا ئی۔ روضہ رضوان۔ غوغاءِ کر بلائی۔ گلزارِ شہدا ئی۔ گلزارِ کر بلائی۔ سیس نورن گدائی کے دفعہ فقیر وائے کوں وڈی شہرت حاصل تھی این دفعہ کے ۹ شعراں ورج حضرت امام حسین دی سناوت تے میدانِ کر بلا ورج ہک اجنبی فقیر درویش نال گال مہارُ بیان کیتی گئی اسے۔ نورن گدائی کے این دفعہ دا آغاز حمدیہ اشعار توں تھندے تے دل کر بلا دا دروناک منظر پیش کیتا گے۔

سن کر عرض فقیر نے دل کر ایہا دس مسافر۔ یا کہیں شہر دا ہیں سووا گریا ہیں سید صابر
 شاہ فرمایا بندہ رب واقعہ ڈکھاں دا بھارا۔ سن نہ سنگس حال میڈا ہاں تھییا پارا پارا
 اسے میں غریب کے مارن کتے کھڑا ہے عالم سارا۔ ڈیکھ گھنیں اوں لٹھے تائیں جو بوڑھا ہے یارا
 بیا جوتوں بچھا ہیں میڈا میکوں جائے کل زمانہ۔ نام جیڈے دا کلمہ پڑھدین میں حسین دا نانا
 بابل میڈا شاہ مردانہ امری مالک ڈول جاناں۔ اج میں غریب دے مارن کتے کھڑے چاتیر کاناں ۵۶

مخدوم نوبہار سیری :- مخدوم نوبہار سیری حقانی مخدوم رشید کے ہک اچھے لغت گو تے مرثیہ گو شاعر تھے ہیں۔

آپ کے نعتیہ کلام کے مجموعے سے مرثیے کئی داری شائع تھی چکیں۔ بارغ ارم وچوں حضرت عباس دی جف و احوال دیکھو۔
 تلوار و ایک وار۔ دشمنان دیاں گہمیاں و ایک کپ تے زمین تے دھنن نو بہار دی رزمیہ شاعری و اکمال اسے۔
 فر فر کر نیدی تیخ گذر شرر بار گئی۔ ایس صف و پار ہائی اول صف و پار گئی
 نازاں بھری کر نیدی مر نیدی شکار گئی۔ کپ تے کوں آبدے لشکر دی او میکوں مار گئی
 سر کپ تے تیخ آدھرتے ٹھٹھ تھی۔ سراو ڈگیا زمین تے آلاش جھک تھی ۷۷

اساں پہلے آکھ چکے ہیں کہ جو ڈھویں مدیا سرائیکی مرثیے کے عروج دیا صدی ہے۔ تمام قدیم و جدید اصناف و توح شعرا نے مرثیے
 و مضمون تلم بند کیتا۔ کپ کپ شاعر دیاں بڑا بڑا تے وچا دی کتاباں شائع تھیاں۔ لوگاں و توح مرثیے اکھن تے سنن
 و احد توں زیادہ رواج و دھیاتے مرثیہ گو شعرا نے اپنی فکر۔ جذبیاں، عقیدتاں۔ تے فن دے اظہار ناں سرائیکی
 مرثیے دیا ادب دیا دنیا و توح جھاں بدھ ڈتی۔ اساں مرن نمائندہ مرثیہ گو شعرا و اتذکرہ کردوں ناں دی اجاں
 کئی دفتر درکار سوں۔ ہس کیتے اساں مرن اٹھاں شعرا و احکام پیش کیتے جھاں دیا اتا دی فن تے مرثیے کوں ہر کسے مینے۔
 ”ملتان مرثیے“ دے عنوان اُتے ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل نے کپ مفعول مضمون چھاپے۔ جنیدے
 و توح اٹھاں سرائیکی زبان دے بارے وی لکھے تے ملتان مرثیے دے رواج پاؤن، دے متعلق، ایندیاں مختلف
 تھیاں دے متعلق اتے ایندے موضوعات تے مواد مائل دے متعلق بہوں کھول پار تے بحث کیتی ہے۔
 تے ناں ناں سرائیکی و توح مرثیہ نگاری دی ٹور کوں چلا بڑیکھاؤس۔ خاص طور تے ملتان مرثیے دے موضوعات
 تے مواد مائل و بیان کافی تفصیل ناں لکھئے۔ اتے مثالوں بڑے بڑے تے آپریں بیان کوں و زندان تے
 قابل توجہ بنائے۔ ڈاکٹر شیکل و ایہ مضمون توڑے جو بڑا ہارھاں مضمون تیں درگیا ہرے۔ پر ایندے
 و توح ملتان مرثیے دیاں ساریاں چنڈاں گٹھاں ظاہر کیتیاں جھن تے وڈی محنت ناں ظاہر کیتیاں جھن
 ملتان مرثیے دیا ابتداء دے بارے و توح اٹھاں دی تحقیق اتے اٹھاں دے خیالات و اکھ اظہار ایہ مضمون
 وچوں کدھیاں ہونیاں اٹھاں سلاں وچوں تھی سگدے۔ ”آخری گالھ ایہ ہے جو سرائیکی و توح
 توڑے جو فارسی کنوں قدیم ترجمیاں دی تصدیق مناسب طور تے نہیں تھی سگی، اول دی کپ بی شیکل
 صورت دی شئے اہنومیوی صدی دے ادھ و توح ضرور بن تھن تے سامنری آگئی۔ جس اٹکر نازاں
 دی حکمرانی دے دور دے آخری سالوں و توح پورے طور تے ترقی کر گھدی۔ ایہ ہی ملتان مرثیہ !
 اتے ایہ بہوں واضح طور تے بڑو جھیاں زبانوں دے مرثیاں دے طرز تے انداز کنوں دکھا ہے۔ نہ صرف
 آپریں زبان دے لحاظ ناں بلکہ کپ مضمون اسلوب دی وچ کنوں وی۔ جنیدے و توح نظم تے نثر و ایک
 انوکھا امتزاج ملدے۔ بیا ایہ جو ایندے و توح سرائیکی نثر نگاری دے موجودہ دور تیں دے کھلے غونے دی ہیں؟

سندھ و پنج سرانگیک مرثیہ :- پورے سندھ و پنج زیادہ تر ملتان تے بکھرے علاقیاں

دے ذاکرین و پنج تے مبدلاں پڑھدن تے مرثیہ خوانی کریندن۔ اسے روایت منڈھ قدیم توں چلی آندی ہے۔ اگر سندھ و پنج مرثیہ نگارکا و اجائزہ گھننچے تاں سب توں پہلاناں سوسٹے بھٹائی گھوٹ و آندے جہاں سندھی زبان و پنج مرثیہ نگارکا و منڈھ بدھا۔ شاہ دے رسالے - سرگیداردو دے عنوان نال شاہ سئیں دے کافی بیت مرثیہ دے ملدن۔ اگرچہ کجھ محققین اسے آہن کہ اسے سر شاہ سئیں واکینی ۵۹ بھٹائی سوسٹے نے سرانگیک زبان و پنج دکا مرثیہ کھینے

میزدکا لاون دے جیویں شاہ میزدکا لاون دے

شاہ تاسم سیج وچھارن دے میزدکا لاون دے

میزدکا تیزدکا رنگ رنگلیں

ما پوڈتا اسے سہرا - خیر نیالی کمال ..... میزدکا لاون دے ۶۵

سید ثابت علی شاہ ثابت ملتان داناں دی سندھی زبان دے قدیم مرثیہ گو شعراء و پنج سرنہرست ہے آپ ملتان دے رہن داسے بہن - شروع و پنج سندھ دے مشہور فارسی شاعر مسن مغلوی دے پتر غلام علی مداح دے درس و پنج شامل رہے۔ میاں سرفراز گلپور دے نال انھن دے سنگت پئے گئی۔ میاں سرفراز دے زوال دے بعد ثابت بھٹے توں سپہن شریف منتقل تھی گئے۔ تاپہراں دے دور و پنج آپ کوں وڈکا عزت ملی میر کرم علی خان نے آپ کوں اپنا دربارکا شاعر بنایا۔ سندھ و پنج مرثیہ نگارکا دکا تاریخ تے آپ دے اشعار سندھ و پنج رکن جیدا مطلب آ ہے ”اس توں پہلے سندھ و پنج مرثیہ موجود کیا ہئی اگر تیس جا ہارکا سہی تاں ہر جگہ مشہور نہ ہا مکیوں دوست نے آکھیا ہندی زبان و پنج مرثیہ بہوں دردناک ہے۔ تو دکا کجھ سندھی شعراء و پنج ماتم تے مرثیہ تصنیف کرنا ثابت سئیں واکب شعر ہے۔

شاہ جے تابوت ساں معطفی اردے پلیور

معطفی اردے پلیور تاں خرد خداوندے پلیور ۶۱

سید ثابت علی شاہ ثابت دے بارے و پنج آکھیا دندے کہ سندھی فارسی دے علاوہ اپنی ماورکا زبان سرانگیک دے دکا مرثیہ گو شاعر بہن۔ آپ ۱۸۱۰ و پنج سپہن شریف و پنج فوت تھے۔

سید علی شاہ چھینری جیڑے بکھر دے علاقے دے رہن دے ہک مشہور مرثیہ گو شاعر گزرین۔ پھلے صفحہات و پنج آساں انھن دے تعظیلی تذکرہ کر آویں۔ انھن دے مستند روایات ملدن کہ آپ کافی طرح تیں سندھ و پنج وستی وستی پھر دے رہے تے انھن اپنیاں مبدلاں تے مرثیہ خوانی نال لوگیں کرں غم حسینی داسو نہاں کرنی دے رہے آپ کنبھ دے علاقے و پنج پنے تاں پتہ لگا اتھاں کوئی شیعہ کینی تے اتھوں دے لوگ حرف لوک داستان کوں دلچسپی نال سنرون۔ آپ نے دکا اعلان کروا دتا کہ میں رات کس کوں بک تھہ سنرون لیاں۔ چناچہ جیڑے

لوگ کھٹے تھے تاں آپنا کر بلا دا واقعہ بڑے پرسوز انداز و توج شروع کیتا۔ اس طرح کر لوگ رورو کے نڈھال ہو گئے
ایندے بعد سید علی شاہ نے سندھ دے ڈوبھے دیاتال و توج تے اس طرح ویاں مہلباں کیتاں۔ او جتھے بلس
کرنیدے ہن اول توں پہلے لوگاں کوں اطلاع ڈیون واسطے مارو (نقارہ) دجایا و نیدا ہی ایہا انھال توں علاوہ
سندھ دے موئی شعراء نے اپنے کلام و توج جا جاتے واقعہ کر بلا دے حواسے نال شعرا مکین۔

حضرت سچیل سمرت - ۱۷۳۹ء - ۱۸۲۶ء

حسن حسین شہادت پائی ڈو جھاتل کرنید اکون
سچو ہے مکین اللہ دا ڈو جھ رام رھنیدا کوں

بیدل فقیر سندھی - ۱۸۱۲ء - ۱۸۷۲ء

دم اللہ عشق کیتے میں جائی دے
عشق کہیں دے نال نہ کیتی جہی نال اماں
سر انھال پاکانڈھی ہویا بے جدہل ہنگام
کر بلا دی سر زمین نے ہرئی تیامت چائی دے

ہمت علی شاہ رضوی - ۱۷۷۰ء - ۱۸۹۰ء

ش ثبوت میڈا ہے مدامی شاہ حسین حمایت حامی
رکھے شہادت طلب تمامی چاش چکھستے خبز دی
دو موئی گھڑوی بھرنیدیا آئیاں میں تاں گھڑوی

قائم فقیر - ۱۲۷۲ھ - ۱۳۲۲ھ

شمس قمر قربان تھیون واہ صدق صدق صدق صدق صدق
شوق شبیر شہرہ و شامل دوست میکوں دکار ڈوہیں
حسن حسین حمایت میڈی مولادے مختار ڈوہیں
قائم حامی و توج حشر دے علی بنی سردار ڈوہیں

سید ہادی بخش شاہ مکین - ۱۲۹۷ھ - ۱۳۶۰ھ

اکبر ار دھن سال دا - ڈیکھو حال سید دے بال دا
تھیان زخمی ڈینہ زوال دا - اسے امت بال بھلایا
ڈیکھ حسن دے پتر دکاشا دیا - بے وارث تھی مرشد زادی

آپے گھوٹ کوہائے نیں
ایچھے ستم ستائے نیں

اتحالیں اسان حرف چند شعراء دا تھورا تھورا کلام ڈیون تے اکتفا کیتے درنہ سندھو سے اکثر سرائیکی شعرا نے کہیں نہ کہیں صورت و بچ اپنیاں کانیاں - سہا حرنیاں - بحراں - نغزلاں ' ڈوہڑیاں و بچ کر بلا سے واقعات کون بیان کیتے -

مرزا قربان علی بیگ قربان :- نندو آغا حیدر آباد سے صرف بک دوڑے مرثیہ گو داپک اساکوں گے - آپ داناں مرزا قربان علی بیگ ہی آپ نے مجالس المؤمنین سے نال نال مرثیے تے مجالس داپک مجموعہ تحریر کیتا - اسے محفوظہ سرائیکی تے اردو زبان و بچ ہے - ایذا سن تالیف ۱۳۲۵ء ہے - اسے محفوظہ انسٹی ٹیوٹ آف سندھالوجی دے کتب خانے و بچ محفوظ ہے - ڈاکٹر غلام علی الائن نے کمال مہربانی نال اساکوں ایندے کجھ صفحات دی فوٹو کاپی عنایت فرمائی ہے - ایس مجموعہ و بچ حمد - لغت - مرثیے - قصے - ڈوہڑے تے نثری مجالس شامل ہن - مرزا قربان علی بیگ دی زبان بہوں صاف - رواں تے پُر اثر ہے - نثر و بچ دوران ڈوہڑے تے بند شامل کیتے گن - کتھاہیں کتھاہیں نثر و بچ درمیان اردو زبان و بچ بند دی تحریر کیتے گن -

ڈوہڑا دیکھو - نانی میڈی ہے فاطمہ زہرا ہاں دختر نبیؐ عربی دی

شائع محشر آبدن میگوں تے زوجہ ہاں علیؑ دی

جیندے غم و بچ گل مومن گریاں ہن ہاں مائی اول دی

ہر وقت بحر غم و بچ رندیاں ہاں میں دکھی ستم رسیدیا

ڈوہڑہ حضرت عباسؑ - جے بازو میڈے سلامت رندے کیوں شبیر کوں کوئی مریندا

جے میں جیندا رندا کرل و بچ کیوں شمسرا لورمو وسیندا

جداں بازو میں غریب دے کپٹے میں دو اہم پائی بھریندا

نیم ارمان شبیر ہنگلا رہ گیا وداں ہن میں ہتھو ملیندا

مرزا قربان دی نثر دی شعراں دا انگوں پوتی پرتی ہے - بک نثری لکرا دیکھو -

تفسیر لولاک کنوں میان ہے - جو سبب پیدائش وا ادو نشان ہے - اوندی ثنا ادا کرن میگوں

کیا امکان ہے - اتھو عاجز زبان ہے - ملک مقرب انبیائے مرسل ہر بک لغت خوان ہے -

قصہ :- واہ شان عجب ایس پاک دا ہے - جو باہت ارض اخلاک دا ہے

بیالقب انیکوں لولاک دا ہے - اتھو کم نہیں ادراک دا ہے

جو لغت کھتے ایس پاک دا ہے - مدھوش عقل چالاک دا ہے

موقوف اتحالیں ہر بات کرد

صلوٰۃ پڑھو صلوٰۃ پڑھو ۴۳

مرید حسین مرید کربلائی مشہدی :- مرید حسین مرید کربلائی مشہدی کوٹ ڈیجی ریاست خیرپور کے
دوں دان ہن۔ آپ مشہور مرثیہ گو شاعر سیئں غلام حیدر خدا سے سنگی سیئں سید فضل حسین ونا سے شاگرد ہن
مرید کربلائی نے اردو سے سرائیکی و پنج مناقب سے مرثیہ لکھین۔ غلام حیدر خدا سے سید فضل حسین ونا سے مرثیاں
دے مجموعہ تصویر کربلا و پنج مرید کربلائی دی رباعیات سے تعیدہ شامل ہن۔ مرید حسین مرید سے بک تعیدہ
دے کچھ شعر فرمئے طور :-

بشر کر علی دی شناقوں ہمیشہ - اے فرض خدا کر اداقوں ہمیشہ
اے ذکر علی ہے عبادت خدا دی - علی اسم اللہ کا توں ہمیشہ
جے ظلمت اندر دیکر کرن دور چنڈیں - محبت واڈ لیا جگا توں ہمیشہ
مرید علی بیت جنت بے گھڑیں - علی کے تعیدے بناقوں ہمیشہ ۴۳

سرائیکی مرثیے دے خاص گنٹ :- مرثیہ سرائیکی شاعر کی دا او مان ہے جیدے سبوں ایں زبان
دی شاعر کی سے ادب کوں برصغیر پاک و ہند دیاں زبانوں و پنج غزت، وڈائی سے شہرت نصیب تھی۔ سرائیکی
زبان دے شعری ادب دا بک بہوں وڈا حصہ مرثیہ گو شعرا دیاں تخلیقاں دے نازیں ہے۔ اسان ہن
مختصراً سرائیکی مرثیے دیاں خصوصیات سے روشنی پندے ہیں۔
۱- مرثیے دیاں تمام ساریاں لفظی سے معنی مساں کوں وڈے سہڑپ سے سلیقے نال سرائیکی مرثیہ گو شعرا وڈا
مثلاً جنگ نامہ - سلام - تعیدہ - نوحہ - سوزا وغیرہ - اصناف سخن دے حوالے نال جیزھیاں اصناف مرثیے
و پنج استقلال تھیان، اصناف و پنج منہوی - کلیاں - ڈوہڑے تے چولہے - دفعہ - بند - مدس - سی حرنی
خسہ - گھڑولی، سی حرنی دعوولہ خاص طور سے قابل ذکر ہن۔ ابتدائی دور و پنج یعنی یارھوی صدی ہجری تیں
منہوی دا انداز - کلیاں یعنی ڈو ڈو مصرعیاں دے بیت - ڈوہڑے - بند تے سی حرنی دے روپ و پنج مرثیہ
کیا دیندا ہی۔ بارھویں صدی و پنج دفعہ یعنی چار مصرعیاں دے بک بک ڈوہڑے دے تسلس نال کیئں بک شہادت
دے واقعہ کوں بیان کرن کولازیاوہ رواج ملیا۔ دفعہ دے و پنج ڈول ڈول سو دے قریب دی ڈوہڑے
کھیچے گئے۔ بارھویں صدی و پنج ہی دفعہ دے نال نال نثری ٹکڑے دیاں مرثیہ واحصہ بن گئے۔ اصناف نثری
ٹکڑیاں نال شاعر واقعات دیاں کڑیاں ملیدے ہن۔ تیرھویں صدی و پنج مدس تے خسہ اور ڈوہڑیاں
ڈوہیر ساریاں اصناف مرثیے دے مفامین واسطے درتیاں گیاں تیرھویں تے چوڑھویں صدی سرائیکی مرثیے
دے عروج دیاں صدیاں ہن۔ مرثیے نے ایں دور و پنج شاعر کی تے فن دی چوٹی کوں سمجھ لا گھدا۔
اردو مرثیے دے عناصر ترکیبی - چہرہ سراپا - رخصت آمد - رجز جنگ - شہادت ہن۔ اگرچہ سرائیکی مرثیے

دعہ میں ترتیب نال پیش نہیں کیئے گئے، پر اسے سب سے عناصر سرائیکی مرثیہ و دعہ کا نوکان تھی تے آئین تے مرثیہ گو شعراء نے انھن موضوعات تے زج زج اپنی تخلیقی جوہر ڈکھائیں۔ انھن سارے عناصر دا تعلق واقعات کر بلا نال ہے تے سرائیکی مرثیہ و کما پور کا طرح انھن واقعات دی بنیاد تے قائم ہے۔

۲۔ معیار اور موضوع دے اعتبار نال سرائیکی مرثیہ مختلف مراحل و چول گزرئیے۔ مرثیہ دی ابتدائی حالت

دعہ مذہبی واقعات دی وجہ کول فن شاعری تے توجہ گھٹ ہی۔ مگر آہتہ آہتہ شعراء نے ایس طرف بھر پور

توجہ ڈتی۔ بتدریج مرثیہ گوئی دے پیئے و دعہ اخافہ تھیا۔ زبان دی مصفا۔ زبان دی وسعت الفاظ

دے انتہاب۔ روزمرہ محاوریاں۔ تشبیہات کول علاوہ ادب دی چاشنی تے حسن بیان ایندی سببان

بنزیا۔ تاریخی واقعات دے بیان دے نال نال تخیلاتی تفصیلات جو مرثیہ گو شعراء دی اپنی تخلیقی

فکر دا نتیجہ بنن۔ اول نے مرثیہ دے موضوع کول پہول وسیع کر چھوڑیا تے انسانی زندگی۔ اخلاقیات

سماجی قدراں جاتی دے وسیع تناظر و دعہ ابھر کے اساڈے سامنریں آیاں۔ مرثیہ گو شعراء اپنے کلام

دعہ اہلیت عظام دی سیرت بیان کریدیں ہوئیں فضائل انسانی دیاں بہترین تصویراں اساڈے سامنریں

رکھیاں۔ ایس طرح سیرت نگاری داکہ مثالی مضامین سرائیکی مرثیہ نے ادا کیتا۔ ڈوجھے دے موضوع

جیڑھے سرائیکی مرثیہ دی پیشانی تے پکھدے کھڑن۔ انھن و دعہ خاص خاص سماعت۔ شجاعت عالی ہمتی

درگزر۔ صبر و تحمل۔ ایثار۔ وفاداری۔ ارادے دیا پختگی۔ عزم تے استقلال۔ ایمان دی سلامتی

یقین نکم۔ خدا اور رسول دی خوشنودی حاصل۔ باطل دے اگول سر نہ جھکاؤن وا درس۔ اصول

تے حق دی خاطر جان و مال دی قربانی۔ بندگی دا مقام تے غلظہ و شہادت، قابل ذکر ہن۔ سرائیکی مرثیہ

اساڈے ادب کول ادبی سطح تے جیڑھیاں بیاں سکر کھڑیاں عطا کین۔ انھن و دعہ جذبات نگاری۔ مکالمہ

نگاری۔ واقعہ نگاری، ذرا مانی عناصر، خود کلامی، منظر نگاری، مرتجہ نگاری، مقامی ثقافت، علاقائی

رسم و رواج تے سرائیکی معاشرت دی بھر پور عکاسی شامل اسے۔ سرائیکی زبان دے مرثیہ نے ادب دی

خدمت دے علاوہ اساڈے دین دی خدمت تے تبلیغ و دعہ دیا ڈوا اہم کردار ادا کیتے۔ اسلام دی

تاریخ۔ اسلامی تعلیمات۔ قرآنی آیات و حدیث دی تفسیر بیان کیتی گئی اور انھن دا زیادہ کول زیادہ

شاعری و دعہ استعمال کیتا گیا۔ عالمی ادب داکہ و ڈا موضوع رزمیہ ادب شمار تھیندے۔ سرائیکی

زبان دے مرثیہ گو شعراء نے واقعات کر بلا دے حواس نال اساڈی زبان دے دامن کول الہی تے

اچے پیمانے دے رزمیہ ادب نال مالا مال کیتے اور رزمیہ شاعری دے وسیع تے مکمل موضوع دی

حیثیت نال سرائیکی مرثیہ و دعہ اپنے لسکارتے جھلکار ڈکھیندی ڈسدی ہے۔ ایویں زندانی

(حیاتیات) دے ادب داکہ نو لیکرا موضوع انھن مرثیاں دے دیناں و دعہ ڈسکدا ہویا ملدے۔

مختصر اسے کہ سرائیکی زبان دی مرثیہ گوئی اپنی ک علمی دینی اور ادبی فہمیت و عظمت رکھدی اسے۔

دنیا نے ادب دیا ساری رزمیہ شاعری اس طیر کی حیثیت رکھدی ہے۔ حقائق اور تاریخی واقعات کی سند انہاں کوں حاصل کیتی۔ سرائیکی زبان دیا رزمیہ شاعری تاریخی حقائق تے مبنی ہے اور ایذا نفس معنون سپائیاں اور صداقتاں دے حوالے پیش کیتا گے۔

ۛ

حواشی - باب پنجواں

- ۱- ڈیرگورہ ملتان - زبان کی تاریخ - صحت و ترجمہ از اختر وحید - مطبوعہ ملتان ریسرچ اکیڈمی ملتان ۱۹۵۲ء ص ۹
- ۲- تاریخ سندھ - اعجاز الحق قدوسی - حصہ اول، مرکزی اردو بورڈ لاہور ۱۹۷۶ء ص ۲۹۹
- ۳- الاطلاق النفیہ - ابن رسنند بحوالہ تاریخ سندھ ابو ظفر ندوی ص ۲۵۵ مطبع معارف اعظم گڑھ ۱۹۲۷ء ص ۱۳۵
- ۴- مروج الذهب جلد اول - بحوالہ تاریخ سندھ ابو ظفر ندوی ص ۲۱۱ مطبع معارف اعظم گڑھ ۱۹۲۷ء ص ۳۸۷
- ۵- سفرنامہ اسحاق اعظمی حالات سندھ - لیڈن بحوالہ تاریخ سندھ ابو ظفر ندوی ص ۲۱۷ مطبع معارف اعظم گڑھ ۱۹۲۷ء ص ۱۸۵
- ۶- بر حنیف اور عرب مورخین از خورشید احمد فاروق - نفیس اکیڈمی کراچی ۱۹۸۶ء ص ۱۷۵ تا ۱۹۱
- ۷- کتاب الہند ترجمہ سید امجد علی - انجمن ترقی اردو ہند دہلی ۱۹۲۱ء ص ۱۵۰
- ۸- دائرہ معارف اسلامیہ اردو جلد ۲/۱۶ پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۸ء ص ۲۱ تا ۲۵
- ۹- ڈیرگورہ - از اختر وحید - مطبوعہ ملتان ریسرچ اکیڈمی ملتان ۱۹۵۲ء ص ۹
- ۱۰- تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہند - چرموس جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء - مقالہ میر جان المیر کا ص ۲۶۲
- ۱۱- العتیق العتیق - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۱ء ص ۱۲۰
- ۱۲- ڈیرگورہ - از اختر وحید - مطبوعہ ملتان ریسرچ اکیڈمی ملتان ۱۹۵۲ء ص ۹
- ۱۳- تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہند - تیرموس جلد - جلد اول - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۲۵۵
- ۱۴- "موجہ نرین" اسماعیلہ ایوسی ایشن برائے پاکستان کراچی ص ۱۳
- ۱۵- "سی حسنی" سید احمد شاہ شیعہ امامی اسماعیلہ ایوسی ایشن کراچی ص ۲ ۱۹۷۲ء
- ۱۶- سرائیکی شاعری - از کیفی جامہ پوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء - ص ۵۸
- ۱۷- بارانِ انواع - از مولانا عبداللہ لاہوری ص ۲۷۸ بحوالہ "جنگ نامہ" مقبل تے پنجابی مرثیہ "ڈاکٹر شباز ملک" ۱۹۷۲ء
- ۱۸- تاج بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۳
- ۱۹- پنجابی ادب دی کہانی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو ۱۹۷۲ء ص ۲۱۲
- ۲۰- پنجابی ادب دی مختصر تاریخ - حصہ اول - ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ - گیلانی پریس لاہور ص ۱۵۱
- ۲۱- جنگ نامہ مقبل تے پنجابی مرثیہ از ڈاکٹر شباز ملک - تاج بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۸۱ تا ۲۵
- ۲۲- مجموعہ ابیات باہر مرتبہ ملک فضل مین لاہور ص ۹
- ۲۳- مقالہ عین الحق فرید کوٹی ماہنامہ ماہ نو لاہور جون ۱۹۸۸ء

- ۲۳ - مشنوی سیف الملک ترجمہ محمد بشیر احمد خامی - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۲ء ص ۶۶
- ۲۲ - سرائیکی مرثیہ گوئی کے چار سو سال از خلش پیر اجمالی بھکر ۱۹۸۵ء ص ۳
- ۲۵ - فوٹو سیٹ بیاض تعلیمی سید زماں شیرازی - مملوکہ راقم
- ۲۶ - تعلیمی نسخہ بیاض سید زماں شیرازی مملوکہ سید خورشید عالم شیرازی - امام بارگاہ لاہری ڈیرہ اسماعیل خان
- ۲۷ - ایفا
- ۲۸ - ایفا
- ۲۹ - تاریخ عزا - از جعفر نقوی - غیر مطبوعہ - ملک فیہ فقیر نور جعفری شہر سلطان
- ۳۰ - تاریخ ادبیات اردو ترجمہ مرزا عسکری مکتبہ نو کشور لکھنؤ ص ۳۲۶
- ۳۱ - ایفا ص ۳۱۷
- ۳۲ - گلشن بے خار - از شیفتہ - مجلس ترقی ادب لاہور ۱۹۶۳ء ص ۲۲۱
- ۳۳ - آب حیات - مولانا محمد حسین آزاد - سٹاک ہیل پبلی کیشنز لاہور ۱۹۵۰ء ص ۱۸۳
- ۳۲ - سرائیکی شاعری از کیفی جامہ پوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۹۲ و ۲۲۲
- ۳۵ - ملتانی مرثیہ - از خلش پیر اجمالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۶ء ص ۲۵
- ۲۶ - تعلیمی بیاض از چرخ حسین بخاری سکند بلوٹ بذریعہ ایہی پبلس سودائی ڈیرہ اسماعیل خان مملوکہ راقم
- ۳۷ - کلیات سودا جلد دوم ص ۱۸۶ بحوالہ " جنگ نامہ معقل سے پنجابی مرثیہ " از ڈاکٹر شہباز ملک
- ۱۹۷۲ء ص ۳۶
- ۳۸ - کلیات سودا - منشی نو کشور لکھنؤ ۱۹۳۲ء ص ۱۱ تا ۳۲۵
- ۳۹ - تاریخ ادب اردو - رام بابو سکینہ ص ۳۱۲
- ۴۰ - فردوس الشہداء از سید غلام محمد شاہ تحصیل خوشاب تعلیمی نسخہ مملوکہ خلش پیر اجمالی بھکر
- ۴۱ - تعلیمی بیاض غلام سکندر غلام مملوکہ راقم
- ۴۲ - گلہ سہ مرثیہ ملتانی - ایہی پریس آگرہ ۱۳۱۵ھ ص ۱۹
- ۴۳ - ملتانی مرثیہ - از خلش پیر اجمالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۶ء ص
- ۴۲ - جنگ نامہ اکبر شاہ بحوالہ سرائیکی زبان سے ادب - دانش دہلا پوری - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۷ء ص ۱۷۵
- ۴۵ - گلہ سہ مرثیہ ملتانی - ایہی پریس آگرہ ۱۳۱۵ھ ص ۳۲
- ۴۶ - سرائیکی مطالعے کے سوال از سی شیکل ترجمہ دن دہلا پوری سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۶ء ص ۱۱۷
- ۴۷ - انٹرویو سید خورشید عالم شیرازی ایڈوکیٹ و مہتمم امام بارگاہ لاہری ڈیرہ اسماعیل خان

- ۲۸ - تعلیمی بیاض سید ذوالفقار علی شیرازی امام بارگاہ لاہور لائبریری - ڈیرہ اسماعیل خان
- ۲۹ - مجموعہ مرثیہ و رباعیات و تقریرات - سید علی شاہ "خلاص" الہی پریس آگرہ ۱۹۵۳ء
- ۵۰ - گلدستہ مرثیہ ملتان - الہی پریس آگرہ ۱۳۱۵ھ ص ۳۳
- ۵۱ - انوار السمر - گلدستہ مضطر ملتان ایکٹو پریس ملتان ص ۳۷
- ۵۲ - گوہر نورانی جذبات عاشق ملتان - کتب خانہ صادقہ ملتان ص ۲۷
- ۵۳ - تنویر الالبصار از منشی محمد رفیعان بہار ص ۱۹
- ۵۴ - تعلیمی بیاض سید امام علی شفیق مملوکہ حبیب فائق ملتان -
- ۵۵ - گفتار ذوق یعنی اسرار شوق از منشی نبی بخش شوق شجاع آبادی - کتب خانہ صادقہ ملتان -
- ۵۶ - مولود شریف جدید و دفعہ فقیر والا نور احمد نون گدائی ص ۲۹
- ۵۷ - باغ ارم مولوی فیض بخش محمد ذوالفقار مستم مرثیہ خانی ص ۶۸
- ۵۸ - ملتان مرثیہ از ڈاکٹر سرفراز شیکل - پروڈیور لندن یونیورسٹی (انگریزی)
- ۵۹ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - تیرموس جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۵۲۷
- مقالہ پروڈیور لطف اللہ بدوی
- ۶۰ - ذکری حسین پنجابی زبان میں مقالہ از عین الحق فرید کوٹی - ماہ نو لاہور نومبر ۱۹۸۷ء ص ۸۱
- ۶۱ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - تیرموس جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۵۲۹ تا ۵۵۰
- ۶۲ - تاریخ عنرا از جعفر نقوی - غیر مطبوعہ - ملکیت فقیر نور جعفری ملتان
- ۶۳ - مجالس المؤمنین از مرزا قمران علی بیگ قرمان - تعلیمی ایٹمی ٹیوٹ آف سندھیا لوجی لاہور لائبریری - جام شورو سندھ - ۱۳۳۵ھ
- ۶۴ - تصویر کر بلا از غلام حیدر خدا ونا - مکتبہ صدیقہ ملتان

پہیوال باب

سرایکی شاعری دا پہلا دور

دینی شاعری دا دور

۵۰۰ھ توں ۱۱۰۰ھ

۶۱۱۰ھ ۶۱۴۸ھ

سیاسی ادوار و خاکہ

سرائیکی زبان دے قدیم دور دے ادب و ادوار گھنٹن توں پہلے خودی کا ہے کہ اس تل ویب تے اس دعوتی دے قدیمی تاریخی - مذہبی تے سماجی حالات دا تصور اپہن تجزیہ کیتا رہے۔ سرائیکی زبان دا علاقہ قدیم و عظیم وادھی سندھ دے مرکز و توح آندے۔ عظیم وادھی سندھ وادی تہذیب ترے وڈے دریازاں دے کندے اُتے کھنڈی ہرنی دے مڈی آسے۔ اسے دریا ہن دریائے سندھ جیکوں عہد قدیم و توح سندھو اکھا ویندا ہئی۔ ڈوجھا دریا ہے ہاکڑا، جیکوں آریا عقیدت نال سرسوتی آدے ہن تے تریجھا دریا ہے۔ ستلج جیکوں اول ویلے ستاورد دے نال یاد کیتا ویندا ہئی۔ انھن دریاداں دے نیڑے تیرے انانی تہذیب دا اس علاقے و توح آغاز تھیا۔ اسے ادوت سے جیڑے انانی تمدن اجاں ہنڑی ہنڑی اکھیں پیا کھویندا ہئی۔ پتھر دے زمانے دا انسان تنگ تاریک غاراں وچوں نکل تے آبی گزرگا ہراں دے کنارے تے اپنیاں رستیاں آباد کریندا ہے۔ دل ہرے ہرے انھن۔ پابل مصر دی سمعہ یک وڈی تہذیب۔ ہڑپہ تے مونسو داڑو دے شہر اسرن لگدن۔ وادھی سندھ وادی تہذیب کول ہک تنظیم ملدی آسے۔ انھوں دے دسوں دانڑاں دار ہن ہسٹن تے ثقافت حد درجہ معیاری تھی ویندا ہے۔ ہڑپہ تے مونسو داڑو دے شہر نہایت سلیقے نال تعمیر تھے۔ انھن دیاں سڑکاں پکیاں تے ہک ڈوجھے دے زاویہ تائے تعمیر کیتاں گیاں۔ پانی وادی نکاسی دا بہترین بندوبست کیتا گیا۔ شہر و توح چھوٹیاں نالیاں وڈیاں نالیاں نال آن تے ملین ہا۔ ہرنالی پکی تے حفظانِ صحت دے اصولاں دے مطابق ہئی۔ آج وادی انھن شہراں دے کھنڈرات و توح مونسو داڑو و احام تے ہڑپہ دا رانج گھر اول عہد دے تہذیب تے تمدنی طرز و دیاں نشانیاں ہن! اس عظیم وادھی سندھ دے ادھ و توح یعنی ہڑپہ تے مونسو داڑو دے درمیان اجرے سرائیکی علاقے و توح کیتا ہئی۔ اور انھوں وادی تہذیب و تمدنی حیثیت کس طرح ہئی اس بارے ماہرین اشریات اسادھی کا فی مدد کریندن۔

سر مورٹیمر ویلیز نے اس یقین دا اظہار کیتا ہا کہ وادھی سندھ وادی قدیم تہذیب دے ڈو وڈے شہراں ہڑپہ تے مونسو داڑو دے عین وسط و توح دا توح بہاولپور دے علاقے و توح اس قدیم تہذیب دے مرکز خور سوکن۔ چناچہ انھن نے بہاولپور دے حراسے چولستان و توح یاراں ایچھے مقامات وادی نشاندھی کیتی۔ ایندے بعد سر آرل سٹن نے انھن جاہیں تے آزمائشی کھدائیاں کر دیاں۔ اور انھوں ہڑپائی تہذیب دے شواہد پہلے۔ انہویں معروف اطالوی محقق اور تاریخ دان ڈاکٹر ایل پی کساٹورکا دریائے ہاکڑا دے کناریاں تے قدیم تہذیب گرنیدے رہے۔ انھن گول پھول کول موجودہ جھ دے ماہر آثار قدیمہ ڈاکٹر رفیق مقل تے بنے لائے ہڑپہ، مونسو داڑو دے عین وسط و توح حراسے چولستان اتح ہک وسیع قدیم شہر گنوری والا دے آثار دریافت کر گئے۔ اس طرح ملتان دا قدیم شہر ہرے۔ اور توح دیا تاریخ ہرے یا بہاولپور دا

عمرائے چولستان اسے سبھے عہد قدیم کے تمدنی ارتقاء دیاں کڑیاں بن ویندن۔ اتے ایہو او پہلی پورٹی ہے جتوں اسان این علاقے دی فکری اساس دی طرف تھوڑا جھیا اگوں تے سر دے ہیں۔ دراوڑی تہذیب دے این عروج یافتہ زمانے وچ تاریخ ہک نویں کڑوٹ گھڈی ہے تے اٹھال آریا جملہ آور تھی ویندن۔ جنڈے نتیجے وچ دراوڑی تمدن کول زوال تھندے تے ہک نواں آریائی تہذیبی روپ وادی سندھ وچ مقدر بنیوے۔ آریا جیڑے این علاقے وچ ہکٹی طرح اپنے قدم جا گھندن۔ انھال کول سکون و اطمینان حاصل تھندے تاں او اپنے فکری تہذیبی ورثے کول تھمری صورت وچ محفوظ کرن داکم شروع کرنیندن۔ این طرح آریاداں وکی این کوشش کے نتیجے وچ وید تخلیق کیتے ویندن۔ اسے گیت اول طویل غائب شدہ زمانے دی یکتا یادگار ہن جنڈی جالیاتی قدر و قیمت بہوں زیادہ ہئی تے جس وچ حقیقی شاعری وکی جھک ملدکا ہے۔ انھال ویداں وچ جتھال آریائی تہذیب و تمدن و عکس ملدے اٹھال اسے وید این علاقے کے سب توں پہلے شعری ورثے کے روپ وچ اسانڈے سامنے آئیں۔ انھال ویداں وچ سب توں قدیم رگ وید ہے جنڈا عہد تصنیف ۱۵۰۰ تا ۱۲۰۰ قبل مسیح دا زمانہ ہے۔ قدیم ادبی اور آریائی شعرات و نلف و اشا ہکار اسے رگ وید کیڑے علاقے وچ تخلیق تھیا اسے ہک سوال پیدا تھندے جنڈے جواب وچ اسان اتنا آکھ سکدے ہیں کہ ویداں وچ پنجاب کے دریا نواں کے تھیدے ہن۔ شروع دے ویداں وچ کتھالیں گنگا جنا و ذکر کیتی حرف سندھو (دریا سندھو) سرسوتی (ہاکڑہ، شتادرو، ستلج) تے دیاش (بیاس)، دی جبت وچ آریا سرشار دسدن۔ او انھال دریا نواں کول پیار نال کھیر ڈیون وایاں گونیں۔ تیز تے خوبورت گھوڑیاں۔ اسپنڑیاں ملواں تے بھینڑیاں تک سڈیندن۔ کیوں جو اوں ویلے دے انسان دی زندگی وکی ڈھیر ساری ضروریات دا انحصار دریا ویاں تے آبی نزر لگا ہواں نے ہئی۔ ایہو وجہ ہے کہ زمانہ قدیم وچ ندیاں اور دریا ویاں کول انتہائی افزائ حاصل ہئی۔ رگ وید وچ سرسوتی دریا یعنی اچ کے عمرائے چولستان دے ٹھنگ دریائے ہاکڑہ دا تذکرہ کیڈی غلط نال کیتا گے۔

د سرسوتی ندیاں وچ سب توں پاک ہے اور پیاراں توں آکے سمندر وچ ڈھانڈکا ہے۔ دنیا واسطے او دولت تے مسرت گھن تے آندکا ہے۔ جیڑے لوگ ایندے کناریاں تے آباد ہن۔ انھال واسطے پانی وچ کھیر تے ماکھی ہے۔ ۵

ظاہر این اوں ویلے انھال دریا نواں کے کنڈے تے آریا آباد ہن۔ تے انھال دریا ویاں وکی شادابی توں رنج رنج تے ناندے پے چیندے ہن۔ این طرح دے بہوں سارے گیت اسانڈے این تیاں کول یقین دا درجہ ڈیندن کہ اسے وید وکی وادی سندھ کے این دل اور دچکارے سرائیکی علاقے وچ تخلیق تھیا اور عہد قدیم کے این بہوں وڈے تخلیقی معجزے کے خالق دانشور ہیں علاقے کے وکوں

وان ہن۔ اگر ایں علاقے کے قدیم اناطیر کی ورثے دی گزول پھر دل کیتی ونجے تاں کئی ایجھے پرانے گیت ہن دی گولئیے ونج سکون۔ جفاں وانگری۔ گانڈھا حدیوں پھولوں دیاں انھاں گم شدہ تے معدوم صداواں نال ملدے۔ عہد قدیم کے اے پہلی تخلیقی شاہکار ہن۔ جیڑے ایں سرزمین توں ابھریے۔

آریاواں کے بعد ایں علاقے تے نویں نویں فاتحین کے پرچم بہریدے رلیے۔ نویں نویں تہذیبیاں ایں علاقے تے اپنا اثر و سرخ چنیدیاں رپیاں ۱۔ داریوش اول شہنشاہ ایران (۵۲۲-۴۸۶ ق م) نے وادیاں سندھ وے پورے علاقے کوں اپنی سلطنت و ترچ شامل کر گدھا۔ ایں طرح ملتان تے سندھ کے علاقے تے ۵۰۰ ق م توں ایرانی تہذیب و ثقافت کے اثرات پروں لگ پے۔ ۳۲۴ قبل مسیح و ترچ سکندر اعظم نے وادیاں سندھ تے حد کیتا۔ مگر اتھاں یونانی اثرات اتنے زیادہ نہ پے۔ تاریخ و اے عمل چند گپتا اور اشوک توں پیدا ہو یا اسلامی تہذیب کے اثر و لغو ذک بچدے۔ اگر چہ عرب تے سندھ کے تعلقات مندھ قدیم توں قائم ہن۔ ظہور اسلام توں حدیاں پلے عرباں دے تجارتی جہاز بحر عرب کوں عبور کرتے چین ویندے ہن۔ اترستے و ترچ او سندھ دیاں بندرگاہاں تے رک تجارتی مال دی خرید و فروخت کرسندے ہن۔ ایویں ایں علاقے دا حال عرب نمالک تیں بچدا مگر حقیقی تہذیبی اور تمدنی اثر و سرخ دا آغاز اول ویلے تھیا جیڑے محمد بن قاسم اسلامی لشکر نال ۷۱۱ء و ترچ دیبل بچاے دیبل دی فتح کے بعد سیرون۔ سہوان۔ بہمن آباد کوں فتح کرنیدا اے نینگر سپہ سالار ملتان دی طرف ودھیا تے ۷۱۳ء و ترچ مسلماناں نے اے تاریخی مقام دی فتح کر گدھا۔ اور ایں طرح ۱۰۰۰ سال کے عرصہ و ترچ سندھ تے ملتان تیں سارا علاقہ مسلماناں دے ہتھ آ گیا۔ اسلام نے ایں علاقے و ترچ مساوات۔ ایثار۔ رواداری۔ اخوت تے علم و فضل دی بنیاد پاتی مسلماناں کے حسن سلوک۔ طرز بود باش اور سماجی روش نے مقامی لوگاں کوں حد درجہ متاثر کیتا۔ مسلمان فاتحین دی اخلاقی بلندی تے سسرٹھاں قدر ال بڑیکھ تے مقامی آبادی خود بخود اسلام کے سوسٹے دین و ترچ داخل تھیون شروع تھی گئی۔ آپس دا میل جول ودھیا۔ عرباں تے اسلامی تمدن نے اپنے اثرات و نڈائے۔ تہذیبی دھارے ایں نویں دین تے اسلامی اقدار توں اپنی سماجی زندگی دا حصہ بناون شروع کیتا۔ زبان و ادب تے ثقافت تے دی ایندے اثرات مرتب تھے اور ایں طرح حدیاں کے میل جول نال لوگوں تے ونج تے اے علاقہ اسلامی تہذیب و ثقافت دا مرکز و محور۔ علمی اور ادبی گہوارہ بنیا۔ ملتان۔ اترتے منفورہ و ترچ عرباں تے فارسی زبانوں دی درس و تدریس شروع تھی تاں مقامی زبانوں تے ایندے لانی اثرات ودھے اور وقت کے نال نال ایں علاقے دا تہذیبی اور علمی تشخص عربی فارسی زبانوں نال ایں گندھ چھ گیا کہ اول آج تیں حدیاں گزرن کے بعد دی اے گانڈھا اثر

برقرار ہے۔ ۲۴۵ھ (۸۵ - ۱۸۷۹) وچ دربار خلافت توں انج تھیں دے بعد سندھ وچ ملتان تے منورہ
 ڈوں وچ تے خود مختار ریاستاں قائم تھی گئیاں! ملتان پہلے منورہ دے تحت تھی مگر تریبھی صدی ہجری وچ ملتان و آفتق
 منورہ نال ختم تھی گیا۔ مسعودی بیان ہے کہ او جیرے ۳۵۳ھ وچ ملتان آیا تاں ملتان وچ سامہ بن لوکا دے خاندان
 دی حکومت تھی۔ ایس توں علاوہ ابن حوقل۔ ہشاک مقدسی۔ اصطخری تے البیرونی دے حوالے اسل گزشتہ ابواب وچ
 پیش کر آئے ہیں۔ ملتان تے عرباں نے پہلی صدی ہجری وچ قبضہ کیا اور غزنوی عہد تیں اسے قبضہ برقرار رہیا۔ خصوصاً جیساں
 وقت دے نال اگوں ددھوں تاں معلوم تھیندے کہ سندھ تے ملتان وچ ڈو دفعی صدی دے آخر اور تریبھی صدی ہجری دے شروع
 وچ حضرت علیؑ دی اولاد زید سے عمر الاطرف دے بنی بنو عباس دے اقتدار علویاں دے خراج دے وجہ توں ہجرت
 کرتے اتھاں پہنچ چکے ہن سندھ تے ملتان اولاد علیؑ واسطے امن دے جاہی۔ ایس توں پیغمبر اسلام سرور کائنات حضرت نبی
 کریم صلعم دی اولاد و اشرف حاصل ہون دے وجہ توں انھوں دے نو مسلم ایس خاندان نال انتہائی عقیدت رکھدے ہن! تاریخ
 ابن خلدون دے مطابق اتھاں آرٹن دے سادات دی اثریت اسمعیلی تھی۔ اور انھوں دے زبان ہندی تھی۔ علاوہ عنین نگری
 اپنی کتاب نقش ملتان وچ علامہ سید عبدالحی حسنی دی تصنیف نزہتہ الخواصر دے حوالے نال اسے ڈس ڈیند کہ ملتان
 وچ آڈن دے سادات علوی دی اثریت اسمعیلی مسلک دے پیروکار ہے تے انھوں دے زبان ہندی (ملتان یا سرائیکی) تھی
 ایس حوالے توں ڈوں گاہیں نتر کے سامنیں آڈن۔ یک تاں ملتان وچ اسمعیلی مبلغین دا اثر شروع قائم تھیاتے
 ڈو جہا انھوں نے تبلیغ واسطے مقامی زبان کوں استعمال کیا۔ اسے ڈوہیں تارے سرائیکی ادب دے قدیم دور دا جائزہ
 گھنن ویلے اس ڈے بہوں مددگار تھین۔ اسے یک تاریخی حقیقت دے ہے کہ ملتان وچ اسمعیلی بزرگان دی آمد تے
 انھوں دیاں تبلیغی سرگرمیاں نے مذہبی اقتدار دے پھیلاؤ دے علاوہ اوں ویلے دے سرائیکی زبان دے فروغ اور واسے
 وچ بہوں ود ا کردار ادا کیا اور ایس طرح ملتان تے ادب کوں علم و ادب دے مرکز ہون دے علاوہ پہلے اولی گہوارے
 ہون دے عزت دی حاصل تھی۔ سرائیکی مرثیہ ایس ماحول وچ پیدا تھیاتے اوں نے پورے ہند سندھ دیاں اکھیں وچ
 واقعات کربلا دے دردیلے اظہار نال ہنوں کھڑوتے۔ اور صدیاں تے گھنڈی مرثیہ دے اسے روایت انج دی
 سرائیکی ادب دامن ہے۔

ملتان اتے قراصل دے اقتدار چوتھی صدی ہجری دے نصف آخر وچ قائم تھی گیا تھی۔ ایندے بعد ایس علاقے وچ غزنوی
 عہد حکومت دا آغاز تھیندے۔ ۳۸۱ھ وچ پہلے پہل سبکتگین نے ملتان دے طرف توجہ کیتی۔ اوندی وفات دے بعد
 ۳۹۵ھ ۵ - ۱۰۵۲ وچ سلطان محمود غزنوی نے ملتان دے متصل ہندو ریاست بھائیہ تے حملہ کیا۔ ایس مہم
 دے بعد ۳۹۶ھ وچ محمود غزنوی ملتان تے حملہ آور تھیاتے ترمطی حکمران داؤد بن نصر کوں شکست ڈے تے ایس
 ترکیب کوں ختم کیا۔ شیخ ابوالفتوح داؤد بن نصر نے صلح دی درخواست کیتی۔ کچھ عرصہ بعد داؤد بن نصر نے محمود غزنوی
 دے خلاف راجہ انندپال دی مدد کیتی۔ جیندی وجہ توں ۴۰۱ھ ۱۱ - ۱۰۱۵ وچ محمود غزنوی نے ملتان تے حملہ
 کر کے ایس تے مکمل قبضہ کر گدھا! سلطان محمود غزنوی دے بعد ۵۷۱ھ ۱۲۰۲ وچ شہاب الدین محمد غوری

نے ملتان سے حمد کیتا اور اوج دا علاقہ وی سومرہ قبیلے توں کھس گدھا۔ ایں علاقے دی تاریخ وچ ناصر الدین تباچہ دا دور حکمرانی خاصی اہمیت رکھدے۔ ۱۲۲۵-۱۲۵۶ھ ۱۲۲۸-۱۳۰۶ء تیں اسے خطہ علمی و ادبی تے سیاسی سرگرمیاں دا مرکز رہیا۔ ناصر الدین تباچہ دا دارالکویت اوج ہی۔ ایں دور وچ مدرسہ فیروزیاہ کے علاوہ کئی بے علمی مراکز اچھاں قائم تھئے۔ ناصر الدین تباچہ کوں سلطان شمس الدین التمش ۱۲۲۵ھ/۱۲۲۸ء وچ شکست دے تے ملتان تے اوج تے قبضہ کر گدھا۔ دل اوج تے ملتان کاخی عرصہ تیں سلطنت منلیہ کے تابع رہیے۔ منلیہ سلطنت کے زوال کے بعد اوج بہاولپور دا علاقہ بمبسی فرما نوراویں کے زیر تسلط آ گیا تے مختلف بھٹاں وچوں تھنڈی ملتان دی بادشاہی نواب مظفر خان اسلاف سدزوی پٹھاناں کے کوں آئی۔ سدزوی پٹھاناں داسب توں لکھنؤ ناں تے ملتان داماں نواب مظفر خان (۱۱۸۱۸ھ - ۱۲۵۱ھ) ہی جیڑھا سکھاں نال لڑا ہوا یا شہید تھیا! سقوط ملتان کے سیاسی اثرات بہوں گھٹے ہن۔ سقوط ملتان نال ہی رنجیت سنگھ کوں ڈیرہ غازی خان۔ منکیرہ۔ ڈیرہ اسماعیل خان تے قبضہ کرن دا موقع ملیا۔ اور اسے سبھے سرائیکی علاقے ہن۔ سکھاں کے بعد انھوں علاقیاں تے انگریزی عملداری تھئی۔ ایں سیاسی تبدیلی نال ایں علاقے دی تہذیبی۔ تمدنی تے سیاسی زندگی وچ بک نواں مورسائٹریس آندے۔ انگریزی ساج تے تہذیب دے اثرات ایشی جاتے بہوں گہرے نقش چھوڑن۔ مہر بن تاسم دی ایں علاقے وچ آمد توں بعد انھوں کے دسوں دان مختلف اوکھائیاں وچ مبتلا تھنڈے رہیے۔ اسلامی دور دی شاندار روایات انھوں واسطے بک خواب دی حیثیت اختیار کر گئی۔ کئی نسلاں کے اوکھے پنڈھ کے بعد ایں مسافت کوں منزل نصیب تھئی۔ اور حدیاں پے ڈٹے خواب کوں دل تعبیر عطا تھئی۔ اسے منزل قیام پاکستان دی صورت وچ بک نعمت بن تے اسڈا مقدر تھئی۔ پاکستان کے قیام نال ایں علاقے کے نہ صرف تمدنی زندگی تے نو لیکھے اثرات پے بلکہ پاکتانی ارب دانواں مہاندا ساڈے سامنٹریس آیا۔

علم و عرفان دے مراکز :- تقریباً ہزار سال تے کھدے اوج تے ملتان کے سیاسی ادوار اور تاریخی جائزے توں اسے گال واضح تھیندیا ہے کہ ترون وسطی وچ اسے ڈول شہر ہمیشہ ہمیشہ اپنی اہمیت کے حامل رہیں۔ اسلامی عہد کنوں پے دی انھوں شہراں دی حیثیت منی سہوکی ہئی مگر اسلام کے آون نال اسے ڈوبس شہر علم و ادب کے ڈوسے مراکز وچ تبدیل تھئی گے۔ سید شہاب دہلوی خطہ پاک اوج وچ لکھن کہ انھوں اساکوں بک مدرسے داسراغ ملدے جنیداناں مدرسہ فیروزیاہ ہئی۔ اسے درس گاہ تباچہ کے عہد وچ دی موجود ہئی۔ اور ایہدے وچ مشہور مرتزج (طبقات ناہرکی) علامہ منہاج سراج جیا جلیل القدر عالم صدر نشین منڈتدیس ہا شہاب دہلوی دی ایں تحقیق توں ثابت تھنڈے کہ برصغیر دی پہلی دینی درس گاہ اوج وچ قائم تھئی اور ایں درس گاہ کوں بہوں فروغ حاصل تھیا۔ ایں دور دیاں نامور شخصیات وچ علاوہ منہاج سراج کے علاوہ قطب الدین کاظمی علی بن حامد ابو بکر کونوی۔ نور الدین محمد بن عوفی الحنفی البخاری اور شیخ محمود فاروقی جیسے اصحاب علم و فضل اور

زبد و تقویٰ دا پتہ ملدے۔ چوتھی صدی ہجری و تاج حضرت سید صفی الدین گازر دنی او تاج و تاج تشریف گھن آئے اور خانقاہ گازر دنیہ کے ناں نال ہک درگاہ دا آغاز کیتا۔ ایس توں علاوہ ہیں دور و تاج شیخ جمال خنداں رودکی درس گاہہ جمالیہ مدت تیں اجمال علم کے سر مہلے کھڈنڈ کمار سی۔ بخاری خاندان کے سر تاج حضرت سید جلال سرح بخاری نے ایس سر زمین تے قدم رکھنا فرمایا تے اجمال رشد و ہدایت کے فیض جاری تھی گے۔ ایس درگاہ کوں آپ کے پوترے حضرت مخدوم جہانیاں جان گشت کے زمانے و تاج بہوں زیادہ شہرت حاصل تھی۔ اٹھویں صدی ہجری و تاج سید حسن کبیر نے ہک دینی درگاہ قائم کیتی۔ انہویں توں صدی ہجری و تاج خانوادہ گیلانیہ نے اجمال علمی تے روحانی درس تدریس دا سلسلہ شروع کیتا۔

سندھ و تاج ہک خود مختیار ریاست منفورہ کے بانی عمر بن عبد العزیز ہبباری دا خاندان تریجھی صدی کے نصف و تاج ملتان و تاج آباد تھیا۔ اوہی اوتج شریف کے رہش دا بن۔ سندھ میں شکر اسلام کی آمد اور فتوحات کے بار میں سب سے پہلی مستند کتاب "تہج نامہ" کا مؤلف علی بن حامد بن ابوبکر کوفی ۹۱۳ھ/۱۲۱۶ء بعض نامساعد حالات کی وجہ سے اپنے اصل سے ہجرت کرتا ہے تو وہ صاحب علم اوتج مبارک کر اپنے قیام کے لئے منتخب کرتا ہے۔ تہج نامہ کے آغاز میں علی کوفی اس کتاب کی تصنیف کا سبب بیان کرتے ہیں۔ وہ جب اپنی عمر کا ایک بڑا حصہ نعمت و آرام میں بسر کر چکا اور اس دنیا کے دوں سے بڑا فیض اور مکمل حصہ پا چکا تب حادثات کی صعوبتوں اور زمانے کی اچانک آفتوں سے اپنے اصلی وطن اور پیدا نشی مکان سے جدا ہوا اور کچھ دن اوتج مبارک میں آکر سکونت گزریں اور آرام پذیر ہوا۔ اوتج چوتھوں اس وقت دی مرکز علم و معرفت تھی۔ ہیس سیتے علی کوفی اوںکوں احترام نال اوتج مبارک تحریر کرنیدے۔ بے شک ایس خطہ زمین کوں اللہ کے عظمت و ارے نیک بندیاں نے اپنا مسکن بنایا۔ اجمال و تاج حضرت سید احمد کبیر۔ حضرت مخدوم جہانیاں جان گشت۔ سید صدر الدین راجو تال۔ شیخ عبدالقادر جیلانی ثانی کے نام نامی قابل ذکر ہن۔ ایس طرح اوتج عہد باضی توہی ہک تاریخی اور ترمک ساز شہر دی حیثیت رکھدا ہے۔ جمال کنوں علم و معرفت اور تقوف کی روشن کرناں پورے جنوبی ایشیا و تاج پھیلیاں۔

ہن اسان سرائیکی علاقے کے ہک نئے علمی۔ ادبی اور روحانی مرکز کے عظیم ماضی و تاج مہمات پندے ہیں چینی سیاح ہیون سانگ اجمال آندے نال اینڈی سج دھج توں متاثر تھیدے۔ ابن بطوطہ کوں اینڈی چھک پونڈی اسے نال ہزاراں میلاں کے پندھ کرتے ایس شہر دی زیارت کوں بچدے۔ ابن حوقل لٹاری مقدسی۔ اصطخری۔ البیرونی ایس قدیم شہر تیں سفر کرنیدن اور اینڈے حالات و واقعات کوں اپنے سفر نامیاں و تاج دزج کرنیدن۔ اہل علم ہون تے بجالویں صورتاً ترمک کے شہر اجمال واسطے ہر دور و تاج توجہ دا باعث ریہے۔ عہد قدیم و تاج ملتان وادی سندھ و تاج مسلماناں دا سب توں اہم تہذیبی مرکز تھی۔ ایس شہر دی

سیاسی اور علمی دہائی دا اقول اندازہ عقیدے کہ حضرت داتا گنج بخش کشف المحجوب ورج لکھن دو من اندر دیار ہند در بلده مہانور کہ از مضافات ملتان است میان نا جنساں گرفتار ماندہ (۱۱۵) آپ لاہور کوں ملتان دا مضافاتی شہر آہدن۔ غالباً عالماں تے صونیاں دی عدم موجودگی کے باعث اپنے آپ کوں صحبت نا جنساں ورج گرفتار محسوس کرنیدن۔ اسے بک منی سہی حقیقت ہے کہ مغللاں دی آمد توں پہلے تک لہور کے سب توں دڑے مرکز ملتان تے اوجہ ہن۔ ایہ وجہ ہے کہ دڑے دڑے بزرگ ملتان شہر ورج آکے ٹہرے ہن۔ مثلاً حضرت خواجہ معین الدین اجمیری۔ خواجہ قطب الدین بختیار کاکی۔ خواجہ نظام الدین اولیا دہلی توں اجدھن آتے کئی کئی بیٹے اپنے مرشد کوں تیام فریڈے۔ مشہور فارسی شاعر عراقی بک طریل عرصہ ملتان ورج بسر کرنیڈے تے اتھاہیں شادی کرنیڈے۔ عربی اور ہندی علوم اور لسانیات دا ماہر ابیر دنی۔ محمود غزنوی دے زمانے ورج ملتان آندے اور سب توں زیادہ وقت ملتان ورج گزاریاں اور اتھاہیں میں علاقے ورج یعنی اوجہ ملتان اندر او اپنی تلیف کتاب الہند مرتب کرنیڈے۔ اپنی اس کتاب ورج اور نے ملتان دے بارے اقول دی رسم درواج تے تہوار وغیرہ دی پوری تلیف بیان کیتی ہے۔

خواجہ امیر خسرو ۱۲۸۵ ورج شہزادہ محمد نال ملتان آئے تے کافی عرصہ تیں ملتان ورج تیام کیتا! باہر آون واسے انھال علمائے دین۔ صونیاں دے علاوہ خود ملتان دی سر زمین بزرگان دین تے صونیاں کرام کے دم قدم نال ہمیشہ آباد رہی ہے۔ حضرت بابا فرید گنج شکر ۱۱۷۲ھ کھوتوال ملتان ورج پیدا تھے۔ اسماعیلی پیراں حضرت شاہ شمس سبرواری۔ سید نور الدین۔ پیر شہاب الدین۔ پیر صدر الدین دیاں تبلیغی سرگرمیاں دا اسے شہر مرکز رہیا۔ انھال توں علاوہ حضرت شیخ صدر الدین عارف۔ حضرت شاہ گردیز ملتان۔ شیخ رکن الدین ابوالفتح حضرت دیوان چاولی مشائخ۔ حضرت عبدالرشید حقانی۔ حضرت سید موسیٰ پاک شہید حافظ محمد جمال ملتان۔ حضرت شاہ ارجن شیر بناری۔ حضرت سید علی سرور۔ حضرت بابا راستی جیساں بے شمار شخصیاں دے فیض نال شہر ملتان دا مزاج ہمیشہ صونیاں دے ریہے اور انھوں دے دسوں وان دے لوں لوں ورج لہور۔ معرفت تے علم و عرفان کے جذبے ورج دس گئے۔ بزرگان دین اور صونیاں کرام دی اس علاقے ورج موجودگی۔ انھال دی تعلیم و تبلیغ نے اجتماعی سماجی زندگی تے بہوں گھاٹے اثرات مرتب کیتے۔ اثرات کہیں بک شعبے ورج نہ ہن بلکہ نگرہی اور علمی ہر بڈ سطح تے انھال نے علوم الناس کوں متاثر کیتا۔ لوکاں دی عام رہنمائی انھال معرفت کے جذباں توں منور تھی تاں علم دارب۔ تے تہذیب و ثقافت دی روح دی لہور دا ایہودھارا ثابت تھیا۔

تہذیبی وراثت

ب۔ تہذیبی قدراں ہمیشہ سیاسی سے سماجی حالات دیاں جم بل ہوندن۔ سرائیکی علاقے داسیایا
 طورتے اسان ولوراکیتے تاں معلوم محقذے اسے علاقہ وڈے وڈے حکمرانیں تے حملہ آدریں دی ذد و ترح ریسے۔ انھن
 دے اقتدار نے این علاقے تے اپنے اپنے طور تے کجھ نہ کجھ اثرات سیٹن۔ پر سب توں لولیکاتے گھانا اثر این
 علاقے تے اسلامی لشکر دی آمد نال پئے۔ تمدنی عمل و ترح حکمرانی اتنی موثر ثابت نیں محقذی جتنا عوامل جبرہ
 اساڈے وسیبی زندگی دا حصہ بن دیندن۔ صوفیائے کرام دے دم قدم نال سرائیکی علاقے دیاں سماجی قدراں و ترح
 یک واضح تبدیلی آئی۔ انھن بزرگان دین نے انسانی رہتل کوں سامنٹریں رکھ تے معاشرتی اصلاح تے تبلیغ
 دے کم کوں لوریا۔ عام لوکاں و ترح رہ تے۔ عام لوکاں دی زبان و ترح گل کرتے انھن اپنا پیغام بکھایا۔
 اور اوندنا مثال نتیجہ دی سامنٹریں آیا۔ برصغیر و ترح اسلام دے فروغ تے اسلامی تعلیمات دے وادے سیتے حکمرانیاں یا
 فاتحین کوں اتنی کامیابی نہیں تھی جتنی انھن سدھے سدھے صوفی بزرگان کوں حاصل تھی اے۔ انھن اوج
 جتنی دی دینی اور روحانی فضا بڑھدی تے سب انھن بزرگان دین دے نبوض برکات دا ثمرہ ہے۔ این ماحول دا
 مقامی زبان تے دی چٹکا چوکھا اثر پیا۔ عربی تے فارسی زبان دے تال میل نال یک نویں لسانی صورت نتر کے
 آئی۔ عربی تے فارسی دے بے شمار الفاظ سرائیکی زبان و ترح داخل تھئے اور اے دخیل الفاظ مستقل زبان
 دا حصہ بن گئے۔ اور اے دخیل الفاظ مستقل زبان دا حصہ بن گئے۔ اسلامی روایات۔ اقدار تعلیمات اور
 اسلامی موضوعات ادب دے و ترح جھاگئے۔ ہر تلم دی نوک توں اسلامی تے دینی موضوعات دے موتی و سٹنگے۔
 تصوف دی تبلیغ نے جمقال اچھائیوں کوں لوکاں و ترح ددھایا انھن تصوف مقامی تہذیبی اور ثقافتی حوالیاں
 نال ودھیا پھلیاں۔ عشق و معرفت عرفان د آگہی دے وڈے وڈے ادکھے مفاہین لوک داستاناں
 مقامی حوالیاں اور زمینی رداٹاں دے دلین وٹا کے خالص تل و طنی انداز و ترح سامنٹریں آئے تاں لوکاں
 نے بھج بھج تے ادکوں ہاں نال لایا۔ اور بغیر کہیں اڑی دے تصوف دی تعلیمات اور غلطے کوں قبول
 کیتا۔ اے صوفی بزرگ دستی دستی و نچ کے اپنے خیالات دا پرچار کرنی دے ہن۔ لوکاں دے ڈکھ
 سکھ۔ غمی خوشی تے سماں ریتاں دے بھٹی دال بنڈ دے ہن تے انھن کوں اپنی مٹھی ماکھی زبان
 و ترح بےج دے بڈس بڈیندے ہن۔ انھن دچوں اکثر نے شعر و ادب کوں اپنی تبلیغ دا ذریعہ بنڈیا۔
 اور داتھی اے انداز بہول موثر ثابت تھیا۔ اے یک حقیقت ہے کہ زبان و ادب دے بچھوں
 ہزاراں ورھیاں دے تاریخی تے سماجی عوامل کار فرما ہوندن۔ اسان ہن سیتے سرائیکی علاقے دی تاریخی
 مذہبی اور سماجی صورت حال دا جائزہ گھدے تاکہ اسکوں سرائیکی شعری ادب دے وسیع ذخیرہ
 دے فکری پس منظر دا صحیح اندازہ کھی سکے۔ اور اسان کوں این شعری ورثے دے ادوار دا اصولی
 تعین کرن اوج سوکھ تھیوے۔

سرائیکی ادب دی ونڈ - ہر زمانے تے ہر دور دے اپنے کجھ تقاضے ہوندن۔ ادب چونکہ اپنے عہد اور اپنے وسیب و ایشیہ ہوندے۔ ہن کیتے کہیں دی دور دے ادب دا اول عہد دے سیاسی سماجی حالات نال بہوں گھانا گانڈا ہوندے۔ این ترن علاوہ ہر زمانے تے ہر عہد دی اپنی ہک دسیبی شناخت ہونڈی ہے جنڈی ہر کجھ پڑچول نال اسال اوں دور دے اجتماعی فکری مزاج تیش پنج سگدے ہن۔ ہک ہئی حقیقت جیڑھی محسوس کیتی گئی اے۔ او اے ہے کہ ہر زمانے و ترح تقریباً ہکو جیساں ادب پیدا تھیندے یا کم از کم اول دور دا ادبی مزاج تے فکری شعور دا منہ متھا ہکو جیساں ہوندے۔ اگر اے سانجھ نہ بچھے تاں دل انکھاں سانجھیاں قدران دی گول کولی پونڈی ہے جیڑھیاں ڈھیر لوگاں و ترح نشا بر ہوندن۔ ادب چونکہ بھوس پھوڑ والی کار دسیبی رستل وچوں اُبھر دے اوندیاں پاڑاں لوکاں ویاں عاداتاں - رسماں - ریتاں - عقائد - تہذیبی قدران - ثقافتی رواشتاں اور فکری پہلاں نال گنڈھیاں ہویاں ہوندن۔ ہن کیتے کہیں زبان دے ادب دی ونڈ کرن ویلے اول علاتے دے تاریخی - مذہبی تے سماجی حالات دے ضرور دید بھنواونڈیں پونڈی اے۔ اسال ہن مقصد کیتے پچھلے صفحات و ترح سرائیکی علاتے دے تاریخی اور تہذیبی تشخص تے ہک نظر سٹی ہے۔ ادب چونکہ ہک تخلیقی عمل دا ناں ہے ہن کیتے ایندے ادوار دا لئین کرن ویلے کوئی ہک نمک اصول باقاعدہ قانون لاہو کرتے اینڈی ونڈ و ہا آسان کیتی۔ کوئی ادبی تجربہ جیڑھے تمکیم دی شکل اختیار کرنی دے تاں اونہ کہیں محسوس سیاسی عہد دا پابند ہونڈے اور نہ ہی اوندیاں داگاں وقت تے زمانے دے سہق و ترح ہوندن۔ ایندا انکھاں اول ادبی تجربے دی قوت بھری تقاضے اور قدر و قیمت تے ہونڈے کہ اونکوں کتنی وسیب و ترح پزیرائی ملدی اے۔ او اپنے زمانے ویاں کتیاں لوڑاں پورا کرنی دے اور ہک عہد توں ڈو جھے عہد تیں ودھلن پھلن و ترح کتنا کامیاب تھیندے۔ ایہو وجہ ہے کہ زبانان دی ادبی تاریخ و ترح کئی ہاندرے ناں ایجھے ملدن جیڑھے کہیں عہد دی قید توں نکل تے ہمیشگی حیثیت اختیار کردیندن۔ بحر حال ہر دور و ترح لوگاں دی سوجھ بوجھ تے ورت درتا نوایاں اور فکری پہراں و ترح کہیں نہ کہیں حد تک سانجھ ضرور ہونڈی اے۔ اور ایہو اجتماعی فکری سانجھ سرائیکی زبان دے شعری ادب دی ونڈ کرن و ترح اسادگی رہنا بنڈوکی ہے۔ اسال اپنے دسوں سنسر لاتی ہے کہ سرائیکی شاعری دے این وسیع ادبی سرمائے کوں ادوار و ترح تقسیم کرنی دے وقت اُتے بیان کیتاں گیاں سب صورتاں کوں سانجھیں رکھوں۔ این طرح سرائیکی شعری ادب دے ادوار دی ونڈ این کیتی ونڈی اے

پہلا دور :-	مذہبی شاعری دا دور	۱۱۰۰ھ - ۱۱۵۰ھ
ڈو جھا دور -۱-	صوفیانہ شاعری دا دور	۱۱۵۰ھ - ۱۱۸۹ھ
ترن جھا دور :-	حضرت خواجہ فرید دا دور	۱۱۸۹ھ - ۱۲۴۳ھ
چوتھا دور :-	پاکستانی دور	۱۲۴۳ھ - ۱۳۴۴ھ
		۱۳۴۴ھ - ۱۳۵۸ھ
		۱۳۵۸ھ - ۱۹۸۸ھ

مذہبی شاعری دا دور - ۵۰۰ء - ۱۱۰۰ء

سرائیکی زبان دا ادب وا اسے پہلا دور شعر و ادب دیا اتنی وڈی عمارت دے ایسے دیا حیثیت رکھدے۔ اگرچہ ایس دور دا آغاز تاں منڈھ قدیم تو تھیندے مگر ویسے دے جھولن قدیم عہد دے ادبی شہ پارے تیں اساڈی رسائی ممکن کیتی۔ اساکوں یقین ہے کہ عہد قدیم و توح ایس زبان دے بولن دالے ضرور تخلیقی جہر و کھیندے ہون۔ آو ذرا محوڑی دیر کیتے ہک سرسبز و شاداب دادی دا تصور کردوں۔ جیندے دوح ترسے کئی دریا و ندی دے پن۔ دریائے سندھ۔ ستلج تے ہاکڑہ دے کنارے کساناں۔ تاجراں تے ملاحواں دیاں دیتیاں ہن۔ گاؤں دے تے داستاناں دے رسیا اے لوگ گیت نہ آدے ہون۔ اھقاں شعر تخلیق نہ تھیندے ہون کیا وادی ہاکڑہ دے فنکار دریاواں۔ موسماں۔ ہوائیں تے جتیس دے گیت نہ گاندے ہون۔ اھقاں دے گیت کتھ گے۔ ظاہر ہے اھقاں معدوم آوازیں تیں اساڈی پہنچ کیتی کھذا اسان سرائیکی زبان دے شعری ادب دا آغاز اول عہد توں کرنیوے پے ہیں جھولن اساکوں شعری تخلیقات کتابی صورت و توح دستیاب ہن۔ ہیں کیتے شعری ادبی تاریخ دیا پہلی پوڑی حضرت مٹالاں دا نورنامہ ہے۔ جیڑھا ۵۰۰ء و توح تخلیق کیتا گیا اور زمانی شہادت خود نورنامے و توح موجود اے اور ثابت شدہ ہے۔

سرائیکی علاقے جینکہ مخمور بن قاسم دیا سندھ و توح آمد دے نال ہی اسلام دے سو جھلے توں منور تھی گے ہن۔ ہیں کیتے ابتدائی اسلامی دور و توح ہی اھقاں ملتان تے اوتھ و توح دینی مدارس تے علمی مرکز قائم تھی گے ہن جھقاں عربی فارسی دے علاوہ مقامی زبان و توح وکی درس و تدریس تھیندی ہئی۔ ہیں کیتے ضرورت محسوس کیتی گئی کہ تدریسی کتاباں تیار کیتاں و توح ہن۔ ایس توں علاوہ ایس دور و توح تبلیغی سرگرمیاں پورے زور شور نال جاری ہن اسماعیلی پیراں نے وڈے منظم طریقے نال تبلیغ و اکم شروع کیتا ہوا ہئی۔ اھقاں اسماعیلی پیراں و توح حضرت شاہ شمس سنبھواری۔ سید صدر الدین۔ پیر شہاب الدین جہاں شھقاں تبلیغ دین و توح مصروف ہن اور وڈے پیمانے تے لوگاں کوں مسلمان کیتا دیندا پیا ہئی۔ کھذا اول عہد دیا اے سب توں وڈی لوڑ ہئی کہ لوگاں کوں دین دیا تعلیم اور دینی مسائل داسو نہاں کیتا و توح۔ کھذا درسی مقاصد اور تبلیغی کوششاں کیتے مذہبی شاعری ایس دور دیا سب توں وڈی ضرورت بنی۔ ایندے نال نال اوتھ تے ملتان دے دینی مدارس دے لھاب و توح مقامی زبان و توح علوم دینی اور مسائل فقہ پڑھائے ویندے ہن۔ ہیں کیتے دیا ایس دور دے شعری ادب دا مہراواں حصہ مذہبی شاعری تے منبی ہے۔ مسلمان علماء نے احکام دین کوں شعراں و توح قلمبند کیتا۔ کئی مذہبی کتاباں تخلیق کیتاں گیاں۔ جھقاں و توح نورنامے۔ معراج نامے۔ جلیے مبارک۔ نماز روزہ۔ حج۔ زکوٰۃ بارے تعلیمات شامل ہن۔ اینویں ایس دور دے شعرا نے حمد و نعت دے علاوہ واقعات کربلا کوں وکی اپنے اشعار دا موضوع بنوایا۔ ایس دور دیا شاعری دا ہک وڈا حصہ اخلاقیات اور اسلامی تعلیمات تے منبی ہے۔ لوگاں کوں

صراطِ مستقیم سے ٹرن کے طور طریقے بڑسائے گئے۔ زندگی دے فانی ہون اور اس مختصر مہلتِ اوجِ انکوں کے سامان جوڑن کے درس بڑتے گئے۔ اسے گال منٹری پونڈی ہے کہ اس دورِ دوح حضرت شیخ فرید الدین معود گنج شکر حضرت سلطان باہو۔ اور شیخ فرید ابراہیم نانی نے اپنے اشعار کے ذریعے تعارف و اہمیت پرچار کیا۔ اسماعیلی پیراں کے کلامِ دوح کی صوفیانہ رنگ و دھجک نشا ہے۔ مگر اسماعیلی پیراں کی تبلیغ خالصاً مذہبی شاعری کے ضمنِ اوجِ آزادی اسے علاوہ ایندے اس دور کے بیشتر شعراء نے دینی موضوعات کو خالص عالمانہ اندازِ اوجِ درتھے۔ اسل اسے پہلا دورِ مذہبی شاعری کے کچھے دوح پاتے۔

شعراء دے علاوہ اور زمانے دوح سرائیکی علما تے دے علما نے دی سرائیکی زبان دوح پہوں ساریاں کتاباں تے رسالے لکھے۔ تاکہ مسلمان دین کے مسائل توں واقف تھی سگن۔ اسے کتاباں اثر منظوم ہونڈیاں ہن۔ کیوں جو نثر دے مقابلے دوح نظم لوگاں کوں جلدی یاد تھی ویندی ہئی۔ اوکوں یاد کرن دی آسان ہونڈے۔ اس توں علاوہ اس دور دوح چھوٹے باللاں دی تعلیم و تدریس واسطے دی لفظی کتب و اسلہ شروع کیا گیا۔ کیونکہ منڈھو قدیم توں اس علاقے دوح باللاں دی تعلیم و ارواح مادری زبان دوح ہئی۔ لفظ ضروری وغیرہ جیساں کتاباں ہن سلسلے دی کڑی ہن۔ حافظ محمود شیرازی آبدن معلوم تھیڈے کہ پنجاب نے باللاں تے غیر تعلیم یافتہ گروہ دی تعلیم و انتظامات بے مقامات توں بہتر کیا ہئی۔ او فرمیدن ” پنجاب دے علما نے بے شمار کتاباں اور رسالے اس نظر نال تھیف کیتے۔ مسلمان جماعت دغیر تعلیم یافتہ طبقہ احکام دین روزے نماز مسائل شرعیہ توں ضروری واقفیت حاصل کر گئے۔ پنجابی دوح ایجھی تالیفات و اسلہ پہوں وسیع ہے اگرچہ تحقیق توں معلوم نہیں کہ اسے سلسلہ کس زمانے توں شروع تھیڈے لیکن افضل کے قدیم ہونڈن اوج کوئی شک نہیں۔ ۲۰۱۶

اس دور دیاں خصوصیات -

اسلامی تعلیمات تے دینی مسائل شاعری د موضوع بنڑیے تاں زبان و ادب د عمومی مزاج مکمل طور تے مذہبی رنگ اختیار کر گیا۔ جیدے گھائے اثرات اوج تیں زبان تے برقرار ہن۔ اس توں علاوہ سرائیکی زبان صرف ہک بولی نہ رہی بلکہ عملی اور تدریسی سطح تے ایندی ترویج و آغاز تھی۔ اور زبان و السانی گھیر ودھیا۔ عام بول چال دی بولی دوح عربی فارسی دے بے شمار الفاظ داخل تھیے۔ ایندی لغت دوح و ادھ تھی اور اسے الفاظ زبان دے تخلیقی مزاج نال اس مس گے کہ کجھ وقت گزرن دے نال او مستقل ایندا حصہ لگے۔ سرائیکی علما تے د عمومی مزاج اور ادبی تخلیقات دارج ہک سوال تھی گیا۔ زبان و ادب کوں وڈے وڈے علمائے دین اور نبرگان دین دی سرپرستی حاصل تھی گئی۔ تبلیغی اور تدریسی زبان وادرجہ حاصل ہونڈن پاروں اسے زبان ہر طبقہ فکر دوح مقبول تھی گئی اور ہک تسلسل نال اس زبان دوح ادب تخلیق تھیون لگا۔ اس دور دے ادب و اجائزہ گھننے تاں ادب دوح فارسی عربی دے دخیل الفاظ دی کثرت نظر آندی ہے۔ قرآنی آیات

احادیث مبارکہ اور مسائل فقہ اور دینی احکامات کے ممبروں استعمال کی وجہ توں ادبی چس وکس گھٹ ہے۔ حضرت بابا زید گینج شکر۔ حضرت سلطان باہو نے اس دور ورج صوفیانہ شاعری کا منڈھ بدھ جڑ تاہی۔ اسلامی تعلیمات کا اس دور کے ادب سے اتنا گھانا اثر پیا کہ دمودر داس دمودر کے اس قصے نال اسلامی مذہبی شاعری کے اس دور ورج رومانوی شاعری کا آغاز وی کر ڈتا گیا۔

قدیم نمونے۔

سرائیکی زبان کے قدیم شعری ورثے کوں بڑوں حصیاں ورج وڈیا دینج سگدے۔ یک تاں ادنی شاعری ہے جیڑھی کہیں کتابی صورت ورج موجود ہے یا شعراء دا اعلام سے انھن کے حالات تاریخی تذکریاں ورج محفوظ ہن۔ بڑوجھا حصہ زبان سے ادب کے ادکھڈیے پنڈیے ٹوٹے ہن جیڑھے کافی ٹول پھول نال محققین کوں بھین۔ آکانوکان ٹوٹے کتھاہیں یک مصرعے دی صورت ورج ہن۔ کتھاہیں شعر۔ یا بند دی حالت ورج سے کتھاہیں یک بڑوڑے سے مشتمل ہن۔ انھن قدیم غزلیاں نال زبان کے ابتدائی شعری ادب دی سرنہ حاصل کھنڈی ہے اتے شعری ادبی تاریخ دے ارتقاء دی اے نیکے وڈے ٹوٹے انتہائی اہم کڑی دی حیثیت رکھن۔ اے قدیم نمونے تریجھی صدی توں اسا کوں دستیاب کھن۔

تریجھی صدی ہجری دا نمونہ۔

تریجھی صدی ہجری کے ادھ اول ورج عمرائے چولتان بہاولپور یعنی وادی ہاکڑہ دیاں آبادیاں بھٹی تے بھائیہ راجاواں کے ماتحت ہن۔ ۹۰۹ سمیت مطابق ۵۸۳۲ - ۲۶۶ھ ورج راجہ دیواسدھ نے اپنے مائے راجہ ججہ توں یک زمین دانگرا حاصل کیتا اور اوں نے قلعہ درادر دی تعمیر شروع کرائی۔ ججہ کوں جیڑھے دیلے قلعے دی تعمیر دا علم تھیا تاں اوں نے اندکی تعمیر کروا ڈتی۔ اس تے دیواسدھ دی ماد نے اپنے بھرا راجہ ججہ کوں خط لکھوایا۔

”رائے ججاتیں ونیتی بھین پچھا دے

کیا بھٹی کیا بھائیہ کوٹ اُسارن ڈے“ ۲۱

یعنی راجہ ججہ کوں اوندی بھین اُدی ہے کہ بھٹی تے بھائیہ کجھ ہن تو قلعہ تعمیر کرن دی اجازت ڈے ڈے۔ اے نمونہ تریجھی صدی واپے سے ایندے ملن نال اسا کوں یک تاں اے یک لگدے جواداں دیلے لکھ پڑھ دکان زبان سرائیکی ہی تے بڑوجھا تمیریاں ورج شاعرانہ زبان دا استعمال عام ہی۔

سرواہی دے شعر۔

سرواہی تھیل صادق آباد ورج یک قدیم بھیر مشہور ہے۔ تھیل صادق آباد کے قلعہ سبزی پور

تلا مشرق دے پاسے یک میل دے فاصلے تے یک پہوں وڈا تاریخی ٹہ ہے۔ قدیم یونانی مورخین نے ”سولڈی“

نام دے جیڑے شہر دا ذکر کیے۔ قدیم جغرافیہ ہند کے مولف جنرل کننگھم کے نزدیک ایہ شہر سردا ہی ہے۔ تاریخ
سندھ دے مختلف حوالیاں نال پتہ چلے اے سندھ دے راجہ ساہلسی دوم ۶۲۵ء دے چھ نانا قابل تسخیر
قلاں دتج ہک ایہو قلعہ سردا ہی ہی ۲۲۱ء ہن توں کوئی ہک سو سال پہلے سردا ہی دے قریب ہک پرانے کھوہ توں
اوندی صفائی دے دوران ہک سلکو ملی جیڑے اُتے سرائیکی دے اے اشار کنڈہ ہن۔

سلاں سلبد تقییاں پھگیا نام لفیر
کھوہ کھٹایا پتر گامنٹ دے اونٹ نام حیر
دنت سکندر بادشاہ ملک دھنی پہوان
رعیت راضی ایہا جٹی جو بڑھانت جوان
ہک لکھ سلھاں لگ چکیاں تقیہ کھوہ تام
ترے سو بوٹی باغ دکی رادھی اونٹ جام ۲۳۳

ایں سرائیکی کتبے دی زبان بالکل صاف ہے کہ ”سلکو بند نصیر ذات دا پھگیا ہے اوں نے سلھاں تیار کیتیں اے کھوہ
اونٹ قبیلے دے حیر پتر گامنٹ نے بنو دائے۔ زمانہ سکندر بادشاہ دا ہے اور حاکم دھنی پہوان ہے رعایا اتنی
خوشحال ہے کہ بڑھوے دی جوان لگدن۔ ایں کھوہ تے ہک لکھ سلھ لگ چکی ہے اور اونٹ سردار نے باغ دتج
ترے سو پورے لاتن۔“ کجھ اساڈے محققین ایں سرائیکی کتبے کوں سکندر اعظم دے ویلے دا منیندن۔ اے مغالطہ
قلعہ سردا ہی دی قدامت اور زبان نال محبت دی وجہ توں پیدا تھے۔ حقیقت اے ہے کہ سکندر شاہ توں سکندر یونانی
مراد کینی بلکہ سندھ دا حکمران جام سکندر ہے۔ جیذا خاندان ۷۵۰ء تا ۹۷۵ء تیں حکمران رہیا اور اناج دی سردا ہی
دے آڑے پاڑے اونٹ آباد ہن۔

پتن منارے دا چرن۔

پتن منار رحیم یار خان شہر توں تقریباً چھ میل جنوب مشرق اناج واقع ہے۔ اتھل
ہک بہوں اچے ٹپے تے ہک عظیم الشان شہر اور دریائی بندرگاہ دے آثار موجود ہن۔ ماہرین آثار قدیمہ ایلوں
دادی ہاکڑہ دا ہک قدیم ترین شہر قرار دیندن۔ کڈا ہیں اے شہر سرداں دا دارا حکومت ہئی۔ سرداں دا
آخری راجہ ہمیر ایں تے حکومت کرنیہا۔ اوندا ہمایہ راجہ جو پھل وڈا (موجودہ رحیم یار خان) دا حاکم ہئی
اد اپنی سمادت دی وجہ توں بہوں مشہور ہئی۔ راجہ رکھیا نے ہک چرن سوامی کوں کجھ گھوڑے انعام دتج دتے
مگر پتن پور (پتن منارہ) دتج اوندے اے گھوڑے چوری تھی گئے۔ چرن کوں یقین ہئی کہ اے گھوڑے
ہمیر تے اوندے وزیر دی منشا نال چوری کیتے گن۔ چناچہ اوں نے ہمیر دی ہجو اناج ہک نظم آکھی۔
جیڑے ترے مھرے ایں ہن۔ بہا پور گنریڑ دتج اے مھرے دتج ہن۔

دھڑی دھوڑا رائے جینہ چرن سانکھیا

پتن پشیچو تھیو - سیج وٹالیو راہ

ھمیرا پورا راج نہ کندا سمر ۲۴

دھوڑا رائے لٹیرا ہے جس چرن کول لٹ گدھے - پتن برباد تھی وٹے تے دریا اپنا رستہ تبدیل کر دینے اور ھمیرا سمر پورا راج نہ کر سکے، ھمیر دی تاریخ و نوات ۷۵۲ ہے - ڈاکٹر عبدالحق اھخاں اشعار کول ۷۵۲ ھو توں پہلے دی تصیف آبدن -

کوٹ مروٹ دی کہاوت -

بہادل پور دے نامور محقق مولانا عزیز الرحمن نے ۱۹۲۶ء وچ مروٹ داسر دے کیتا۔ اے قلعہ مروٹ ممرائے چولستان وچ گم شدہ دریائے بکڑہ دے جنوبی کنارے تے واقع ہے - ایندے دروازے تے ہندی حروف وچ اے عبارت کندہ ہے - سنبت ۱۵۲۸ پرکھی پڑھ سوری ۲ مروٹ پاتھا ملک جام سومرا کوٹ پکی کھیل پھرائی - این توں معلوم تھیندے کہ اے قلعہ جام سومرا دے کول ہی - تے اوں تے ۱۵۹۳ء وچ ایندے مرمت کرائی - اھخاں مندر دے ہک ۷۵ سالہ بیماری مہنت پورن چند جی نے مولانا صاحب کول ڈسایا کہ قلعہ پہوں قدیم زمانے واسے - اینکوں سو دھارا ڈو امیر نے مرمت کرایا ہی - اوں امیر دی تعریف اچ بہوں اشعار مشہور ہن - اھخاں اشعاراں دی زبان خالص سرائیکی ہے - اور اوں عہد دی نشاندھی کرنیدی ہے جڈاں ہاکڑہ دا اے ویندا دریا خشک تھی گیا - پیر لوگ پُر امید ہن کہ اے دریا ہک داری دل ضرور وپھی - ایندے ڈوجھے مہرے وچ سو دھارا ڈو امیر دی تعریف ہے -

ہکڑا پھیر بھی وپھی ندیاں وپھن پور

نہ جایا نہ جسی سو دھارا ڈو امیر ۲۵

اشری باقیات دیاں پشیمانیاں تے لکھیے عہد قدیم دے اشعار توں ہٹ تے اساں ہن بزرگان دین دے ملفوظات اور اھخاں دے ارشادات دی طرف متوجہ تھیندے ہن - اھخاں نامور بزرگان نے کتھا ہن اپنے ملفوظات وچ سرائیکی شعر لکھین - کتھا ہن اپنیاں گالھیں وچ شہرتے مہرے بیان فرمائن - جیرے تاریخ دیاں کتاباں وچ محفوظ ہن -

ہارون بن موسیٰ ملتانی !

سب توں پہلے اساں ملتان دے ہک وڈے دینی شاعر ہارون بن موسیٰ ملتانی دا تذکرہ کرنیوں - ہندوستان دے عظیم عربی شعراء دا تذکرہ کرنیوں سوئس ڈاکٹر حامد علی خان آبدن دو میڈی نظر وچ ہندوستان داسب توں پہلا بلند پایہ عربی شاعر ہارون بن موسیٰ ملتانی ہے جا حفظ نے اوکول ملتان اور ایندے گرد و نواح داسب توں

وڈا شاعر قرار دیتے۔ اوندے قصائد اور مختلف عربی اشعار جا حفظ نے "کتاب کیوں" ورج نقل کیتے۔ ۲۴ حیران لہری تاریخ سندھ کے مصنف مولانا ابو ظفر ندوی کے حوالے نال آہن کہ تمام مؤرخین میں کمال تے اتفاق ہے کہ ہارون بن موسیٰ ملتانی عربی کے علاوہ مقامی ملتانی زبان ورج وی شعر آبدائی اور مقامی لہوی کے اشعار نرم توں زیادہ رزم نال تعلق رکھدے ہن۔ ۲۷۔ اس لحاظ نال ہارون بن موسیٰ ملتانی ستویں صدی عیسوی داپہلا سرائیکی شاعر ہے۔

حضرت خواجہ فرید الدین گنج شکر

حضرت مخدوم بہاؤ الدین زکریا ملتانی دامول ہئی کہ ہر سال حضرت خواجہ فرید الدین گنج شکر کئیں گاجراں دی سوکھڑی بھیندے ہن تے حضرت گنج شکر اپنے اس سجن کول پاکپتن کے بیر بھین ہا۔ ہک مرتبہ زکریا ملتانی سئیں نے گاجراں نہ بھیبیاں تاں آپ نے اسے شعر لکھ نے روانہ کیتا۔

ہتھڑیں وٹوں ہتھڑے پیراں وٹوں پیر
تاں نہ متیاں گاجراں اساں نہ متے بیر ۲۸

حضرت خواجہ فرید الدین گنج شکر داپہوں سارا سرائیکی موجود ہے۔ ہن باب ورج اساکوں اگوں تے تفصیلی۔ آپ دی شاعری دا تذکرہ کر لیں۔

حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی دا ڈوہڑہ۔

حضرت مخدوم حمید الدین حاکم میو مبارک ضلع رحیم یار خان کے ہک نامور بزرگ گزین۔ ہک واری مخدوم حمید الدین حاکم کے عاملاں نے قاضی کبیر مرید حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی تے کجھ سختی کیتی۔ قاضی کبیر نے اپنے پیر مرشد کول شکایت کیتی تاں شیخ السلام حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی نے مخدوم حمید الدین حاکم کول ہک سفارشی خط لکھا جس ورج ہک سرائیکی ڈوہڑہ دی تمسیر کیتا۔ اس خط تے ڈوہڑے کے جواب ورج حضرت مخدوم حمید الدین حاکم نے وی حضرت زکریا سئیں کول جوابی ڈوہڑہ بھجوا یا۔ ڈوہڑیں بزرگ فارسی دا چنگا چوکھا شعری ذوق رکھدے ہن۔ اتقول معلوم تھیندے کہ اوہ کڈا ہن کڈا ہن سرائیکی زبان ورج شعر اگھدے ہن۔ انھاں ڈوہڑیاں ورج پنجویں توں ستویں صدی ہجری دی شاعری دا رنگ نشا ہے۔ اس توں علاوہ صفت ڈوہڑہ کے آغاز دی پہلی سلہ وی اساکوں میر آئی ہے۔

حضرت زکریا ملتانی دا ڈوہڑہ۔

حاکم آپ ہیں، حکم آپ (کریں آپ) وچار
جے دن گانوں سے کئی دلہر ولار
جے دن لدھیا مندے نہ ہار
جس نانگ نہ توہا سے کیوید لٹکھن پار ۲۹

اسے ڈوہیں ڈوہڑے مولانا نور احمد خان فریدی نے سیرت حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانیؒ ورج درج کیستن۔
حضرت حاکم کے جوابی ڈوہڑے کے صرف ترے مصرعے ہیں۔ ہک مصرع محفوظ نہیں رہ سکیا۔

حاکم آپ ہو حکم کرو (کیا) میں وچار
جہاں اللہ تعالیٰ مینا استے نبی محمدؐ یار
جہاں باجوہ نہ تو ہاسے بھی لکھن یار

عزیز می ملتانی وی تاریخ گوئی۔

حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانیؒ کے نامور پوترے حضرت شاہ رکن عالم وی تاریخ دنات
اول دقت کے ہک بزرگ شاعر جیڑھے عزیز می تخلص کریدے ہیں۔ سرائیکی زبان وچ لکھی تفسیر کیتی۔ جیکوں خاندان
غوثیہ کے ہک نامور خلیفہ میاں محمد افضل نے اپنی قلمی کتاب ”خلاصۃ الاجاب“ مرتبہ ۱۱۶۶ھ / ۱۷۵۲ء وچ
درج کیتے ”چنانچہ عزیز می در زبان ہندی در تاریخ دنات ایساں ہک بیت گفٹے است“ مولانا نور احمد فریدی
نے ”تذکرہ قطب الاقطاب شاہ رکن عالم“ وچ اسے بیت شامل کیتے۔

ست سے پنہجریہا سن تے ستویں ماہ جاد کی الاوی
چلوتاں سینہوں ویکھن ڈ جاوڑں ستا شاہ حلولا ۳۵

حضرت مخدوم جہانیاں جہاں گشت دے مصرعے۔

حضرت مخدوم جہانیاں جہانگشت کے ملفوظات دے

ایں زبان دے کئی نکیر نویں مصرعے ملدن۔ مناقب برہانی وچ مذکور ہے کہ جیڑھے سیر کریدے گجرات پینے
تاں بٹو وچ اوں جاتے قیام فرمایا۔ جقال اچکل حضرت قطب العالم دامزار ہے۔ آپ نے اوں جا
تے فرمایا۔

” اچقال اساڈے ہاڈواں دی خوشبو ہے“

ہک واری اپنے چھوٹے بھائی سید صدر الدین راجن قتال کوں فرمایا۔

” اسان خوبے تاساں راجے“

اپنے ہک مرید کوں ہک موقع تے فرمایو نہیں۔ ” اسان وی جہانیاں تاساں وی جہانیاں“
حضرت قطب عالم برہان الدین کے بارے روایت ہے کہ آپ نے اپنے فرزند کی پیدائش دے فرمایا۔

اسان یقیں وڈا تاساں یقیں وڈا مخدوم جہانیاں آیا۔ اسم

تاریخ فیروز شاہی و فقرہ۔

اٹھویں صدی ہجری واکہ مشہور جلد جیڑھا تاریخ فیروز شاہی شمس سراج عقیف

وہج ملدے کہ ”برکت شیخ پٹھا۔ اک مویا اک ننھا“

آکھیا دیندے اے جلد یا مھرہ اوں ویلے آکھیا گیا ہے جڈن سلطان مھر تعلق نے سومریاں سے شہر کھٹھے تے حملہ کیا پر بیمار تھی تے فوت تھی گیا۔ پرونیر دشا دکلا پوری دا خیال ہے کہ یا تاں کتابت دی غلطی دی وجہ توں اے فقرہ تبدیل تھے یا اون ویلے لکھا ئی دے وقت ٹ۔ ڈ۔ ڈ۔ گ۔ وغیرہ تے مخصوص نشانات کینا لائے دیندے ہن این طرح ہک سدھا سادھا فقرہ تبدیل تھی گے ورنہ حقیقی صورت ایندی آسے۔ برکت شیخ کھٹھ۔ ہک مویا ہک ننھا اے کوئی ۷۵۲ھ واقف ہے کہ دہلی دا سلطان مھر تعلق ۷۵۲ تا ۷۹۰ھ اپنے سدھتے حملے کے دوران فوت تھی گیا۔ اوندے بعد اوندے جانشین فیروز شاہ نے این حملے کوں جاری رکھیا۔ لیکن ناکام تھی تے لڑائی جھوڑ گجرات چلا گیا۔ تاریخ فیروز شاہی کے مصنف شمس سراج عقیف دی ایندا مطلب ایسوں لکھدن ”سلطان محمود نے اساوڑے بچھوں پئے تے اپنی جان ڈے ڈتی اور سلطان فیروز اسوں کنوں بھج کڑا تھیوا۔ پرونیر دشا دکلا پوری کے آکھن موجب پیرحام الدین راشدی اہدن کہ اے لفظ پٹھا ہے جیڑا ہک شیخ دانوں ہے لاکہ ہک گال منی ہوئی ہے کہ اگرچہ اے ہک فخر جیہاں فقرہ ہے لیکن ایندے وہج ہک وڈا تاریخی واقعہ قلم بند کیا گے اور فقرہ دیا شہر دامصرع ملدے۔

قدیم ووردی ہک منظوم تاریخی کہاوت۔

سکندر اعظم جیڑھے ^{ویلے} ملک فتح کریندا سرائیکی علاتے وہج بچاتاں

اتھواں اوندی مقامی آبادی نال زبردست جنگ تھی۔ سکندر دے وقائع نگاراں نے اتھواں جٹاں دی پوری تفصیل ڈتی ہے۔ ملتان اور تلبہ کے نیڑے تیرے اوں ویلے ملی قوم دا اقدار ہی۔ ملی قوم نے سکندر اعظم دا وڑی بہادری نال مقابلہ کیا اور سکندر ملی قوم کے بہادر لوگاں کے ہتھوں زخمی تھیوا۔ ایس ملی قوم کے حواس نال ایس علاتے کے ہک مشہور ترین کہاوت ملتان گزیر وہج رزح ہے۔ اے کہاوت منظوم ہے۔ ایس کہاوت وہج اگلے وقتاں دیاں اتھواں جوتاں دا تذکرہ کیا گے جیڑھیاں ایس علاتے تے حکمران ہن۔

سنگلی جنھاں دی ڈاڈی

سودھی جنھاں دی ماہ

ملی جنڑیے بیج پتر

ڈاہر کھٹھ۔ نایح شہرا لٹاہ ۳۳

سید نور علی خاں حسینی این بہادت کوں ہک تاریخی شہادت دے طور تے پیش کریندن۔ سکندر اعظم دے زمانے وچ سوی قوم این پورے علاقے تے پھیلی ہوئی ہئی۔ - ہیں سوی قوم دی مختلف شاخاں وچوں ہک شاخ ملہی دے ناں نال انتقال آباد ہئی تے ہے۔ - ہیں قوم دی ہک عورت ملہی قوم دی ماہیڑی اور سوڈھی ملہی دے پنج بالاں دی ماہیڑی۔ - اے اوہو قوم ہے جیکوں ایرین نے آکھی ڈرائیگی آکھیے اور ملکی مورخین نے سوڈھا قوم آکھیے۔ - اے ملہی قوم تے ایندیاں شاخاں خلیج ساہوال۔ - ڈیرہ غازی خاں۔ - ملتان تے بہاولپور دے قدیم علاقہ وچ وکھلی ہئی

سب توں پہلا منظوم جنگ نامہ :- منور دے انتقال دے بعد مہدی خلیفہ بنڑیا۔ مہدی د ۱۲۹۱ء وچ انتقال تھیا تاں اونڈی جاتے ہا دی خلیفہ مقرر تھیا۔ - ہیں سال حسین بن علی بن حسن بن علی بن شلت بن حنی بن حسن بن علی بن ابی طالب نے دی خروج کیتا۔ مکہ وچ جڑاں حسین بن علی دے مہدی خلیفہ تھیا تاں اتھاں بعض ترکاں اور مہدی غلاماں نے حسین بن علی دے ساتھ ڈتا۔ - اے مہدی غلام بطور جنگی تیرکا منور دے کول تھجے ہن۔ - انتقال کوں مہدی غلام آکھیا ویندا ہئی۔ - حسین بن علی دے ساتھ تھی گئے۔ اور حسین بن علی بن شلت دی کامیابی کوں اپنی کامیابی سمجھدے ہن۔ - علامہ عتیق فکری دی تحقیق مطابق اتھاں وچوں کجھ لوگ فرار تھی تے کہیں نہ کہیں طرح دل سندھ واپس پنج گئے ہن۔ - اتھاں لوگاں دی اولاد اپنے آپ کو حسینی برہمن آبادکاسے تے دعویٰ کریندی ہئی کہ اتھاں کربلا دے میدان وچ حضرت امام حسین دے ساتھ ڈتا ہا گیا اے حسینی برہمن یا باہمنہر گلیاں وچ خیراںاں پندے ہن تے ساتھ کربلا بارے کبت سنڑویندے ہن۔ - عین الحق فرید کوئی اپنے ہک تحقیقی مقالے دے ذریعہ حسینی پنجابی زبان میں لکھدن وہ کہ اتھاں برہمنیاں دا دعویٰ ہے کہ اتھاں کربلا دے واقعے تے شام وچ رہندے ہن۔ اتھاں نے مختیار ثقفی دے نال مل تے قاتلان حسین توں انتقام گدھا۔ اور این جنگ وچ اپنے کارنامیاں کوں منظوم شکل وچ پیش کیتا جیکوں کبت آکھیا ویندے اور سینہ بہ سینہ منتقل تھیندا ہویا اے رزم نامہ وچ تیں موجود ہے۔ - ”سندھ دت کے ندجی۔ - سہی رائے پرمان ہرس رائے جودت جی رکھیں ٹیک میدان۔

جنگ دا منظر نامہ :-
 سندھ جھوٹا کی انش میں دت سلطان
 سندھ بیوگ جو بیرجی۔ عرب کیو استھان
 بجا رو دا ج جو رکھی جی ان کی یہ سنستان
 سر دیجے نام حسین کے عرب کیو استھان
 چڑھے عرب سے دت۔ بڑے جودھے بکھاری
 بے شتری بھیر۔ نال فوجاں اسواری
 جے دت جو بیر سار دو ٹوک چھائی
 سب شتر و مار بیچ رن پھرے دو ہائی

سب کافر گئے بھاگ جانے نظر نہ انویں
 مدد دی حسین قدم پچھے نہ پانویں
 ٹر لو دت دل کھیت جی - تیں ساکا پڑھیر
 چڑھیر دت دل گاں جی - گدھ کونہ لیو
 نئے بھیر جو چوٹ - فتح میدان جوبائی
 بدلہ لیا حسین - دھن دھن کرے لوکالی
 جو حسین کی جد ہے - دت نام دھیائو
 عرب شہر کے بیچ - راہب تخت بھائیو ۳۵

ترجمہ :- لڑاکا سدھ دی پیرھی وچوں دت نال داہک سلطان اپنے وطن کول چھوڑتے عرب و توح ریہا۔ ا
 ریش بھار دواج دی اولاد وچوں ہا۔ اوں نے حسین کے نال تے اپنا سر قربان کر دتا۔ سدھ دت کے حقیقی
 پتر سہس رائے اور ہرش رائے نے میدان جنگ و توح بنن دا عنزم کیتا۔ عرب توں دت قبیلے کے جو شیلے بہادر
 میدان جنگ دی طرف ودھے۔ انھوں تے رکھے ہوئے دھماں تے چوٹ و جی۔ اور گھورا سوار فوجاں اگڑوں
 تے ودھیاں۔ دت قبیلے کے بہادر جران جنگ و توح مت تھی گئے۔ اور تمل دھارت دا میدان گرم تھی گیا۔ انھوں
 سب دشمنوں کول قتل کر دتا اور چارے پاسے دوہائی بچ گئی۔ ہزدلاں دی فوج میدان جنگ توں انہیں بھئی کہ
 کتھا ہیں انھوں دانام ننان دی نظر نہ آیا۔ دت قبیلے کے بہادر اں نے حسین دی پورکی پورکی مدد کیتی اور کہیں نے
 میدان جنگ توں پیر بچھی تے نہ بنایا۔ دت قبیلے کے لوگ میدان جنگ و توح رجز پڑھدے ہوئے اگڑوں تے ودھے
 اور کونہ کے قلعہ کول لٹ گدھا۔ جیڑھے فتح حاصل کر گدھی تال فتح دا طبل دجایا۔ شھارت حسین دا بدلہ
 ایس طرح گدھا کہ لوگ عیش عیش کرن لگے۔ جو حسین دی اولاد وچوں ہن انھوں کول ہمیشہ دت دا نام رکھا
 چا بیدار ہے۔ عرب و توح دت قبیلے کے راہب نے ہک سلطنت قائم کر دتی، عین الحق فرید کوٹی انہن کہ ایس
 جنگ نامہ و توح اگڑوں نمیتار تقفی دی تحریک کے ختم ہقیوں تے دت قبیلے دا پنجاب ول آون وا ذکر ہے
 اے دت قیام پاکستان تیں تحصیل صادق آباد توں گھن تے ملتان تیں کے علاقے و توح منگدے پھر کے
 رہندے ہن۔ بلکہ ملتان و توح دہلی گیٹ کے باہر انھوں دا ہک محلہ آغا پورہ کے نال نال اوج دی موجود
 ہے۔ عین الحق فرید کوٹی ایس شہری نمونے دا تجزیہ اور ایندا زمانی تعین کرنیدے ہوئیں آبدن۔ اگر انھوں روایاں
 کول سامنہ کریں رکھوں تال دت قوم دا اے جنگ نامہ پہلی صدی ہجری دی ستویں دہائی یعنی ستویں صدی مسیوی کے
 ادھر کے عہد نال تعلق رکھدے۔ لسانی لحاظ نال دی اے جنگ نامہ قدیم اسمیلی دایوں اور دھادیں صدی مسیوی
 کے نامہ جوگیاں دی زبان نال مطابقت رکھدے۔ اس واسطے ایندی قدامت توں انکار نہیں کیتا و توح سکڑا۔ ایس
 لحاظ نال کے برصغیر و توح منقبت حسین دی سب توں پہلی مثال ہے۔ ۳۶

پہلا مسلمان سرائیکی شاعر :-

تحقیق دیکھ کر شریعت ڈرا ڈھی ا دکھی ہے اے لوہے دیکھ کمان ہے جیکوں لزم تے حوصلے
 واسے لوگ چھکیندن۔ لندن یونیورسٹی دے استاد کرسٹوفر شیگل نے کبھی لکھ پئے یارھویں صدی عیسوی دے تیرے
 تیرے داہک مسلمان سرائیکی شاعر جین مت دیکھ ک قدیم کتاب دتج دریافت کیتے۔ اینداناں عبد الرحمن
 پٹی تے اے ملتان دارہن والاہی۔ سرائیکی زبان دیکھ اے نظم موجودہ سرائیکی دیکھ پیشرو زبان آپ
 بھرنش دتج لکھی گئی ہے۔ ڈاکٹر کرسٹوفر شیگل اپنی اس نویں تحقیق تے روشنی پسندے ہوئیں آہدن۔
 دو سرائیکی دیکھ قدیم تاریخ اجاں تین واضح طور تے سامنے نیں آسکی۔ یارھویں اور چوڑھویں صدی عیسوی دے
 درمیان ہک نمایاں ادبی تے مقامی دھبھی داکم سامنے آندا ہے۔ اے پاکستان اور شمالی ہندوستان تے موجود
 زبانوں دیکھ مورث زبان اہج تحریر کیتی گئی اے جینا سنسکرت ٹائٹل ”سندھیہ راسکھا ہے۔ اے مقامی
 ادبی مورخین دیکھ توجہ اپنی طرف مبذول نہ کیرا سکی کیونکہ اے جین مت دے قلمی نسخیاں دتج محفوظ نہی۔ اے
 واحد نظم ہے جیڑھی ہک مسلمان شاعر دیکھ تخلیق ہے۔ ایندناں ایں نظم دا آغاز نمایاں طور تے حمد نال تھے جو
 جین مت دے ادب دتج کتھا ہیں نی پاتی ویندیک۔ ایں نظم توں شاعر دیکھ بیک دتت اولیٰ ہند دیکھ زبان
 اور پراکرت اہج شاعر دیکھ تے عبور دا پتہ چلدے۔ شاعر عبد الرحمن ملتان دارہن والاہی۔ کیوں جو اوندی
 شاعر دیکھ ملتان دا نمایاں طور تے ذکر ہے اور اوندے مذہب دے حوالے دیکھ اولیٰ دتج ملدن۔
 ڈاکٹر سی شیگل نے اپنے مقالے دتج عبد الرحمن ملتان دیکھ حمد داہک ٹوٹا دا انگریزی ترجمہ شامل کیتے۔
 اصل مخطوطے دتج عالم لوکاں نے مختلف وقتاں دتج سطراں دے اندر جاشیے تے سنسکرت زبان
 دتج اتنے معنی تے نوٹ تحریر کیتن جو اصل نظم دیکھ اشعار ایندے نال کافی متاثر کیتن۔ ڈاکٹر سی شیگل
 دیکھ اے نویں تحقیق سرائیکی زبان دے قدیم شاعر دیکھ ادب دتج ہک نل مہانگا وادھا ہے۔

سترھویں صدی عیسوی داہک ہندو شاعر۔

ڈاکٹر کرسٹوفر شیگل تحقیق دے بندھ جھلندے ڈیرہ غازی خان دے ہک
 قدیم ہندو شاعر دا کھونج پسندن۔ ڈیرہ غازی خان دے ہندو برہمنوں اپنی ہک علیحدہ گدی دا آغاز
 کیتا اے گدی اٹھویں گدی دے نال نال مشہور نہی۔ ایں گدی دا بانی سر کالال جی ۱۶۱۳ - ۱۵۵۱ء پنجاب
 دے مفری اضلاع دتج اٹھویں گدی دے گوسوامی بہوں اشور سوخ رکھدے ہن۔ ڈاکٹر دیکھ تحقیق دتج جین
 تے توجہ ڈتی گئی ہے اور سر کالال جی دے پوترے کیوں رام (۱۶۱۷) دے بہوں سارے بھین ہن جیندے
 مہرے کوں ”راک مان کے پڑ آکھیا گے۔ کیوں رام نے مقامی سرداری قبول نہ کیتی اور اپنا اہج کھلہ بوٹ
 دے مقام تے ہک بوہرے بنایا۔ جیندیکہ جے توں ارنکوں سستی بوہرے یا نوالہ دیکھ سڈایا ویندیاہی۔ کیوں رام دیکھ

” راس مان کے پد ۱۹۲۷ء ورتح وندرابن گھن آئی۔ اس سلسلے ورتح کچھ نظماں کے محفوظے اٹھویں صدی توں موجودہن۔ انھن نظماں دا طرزِ ادا مذہبی ہے اور انھن ورتح گوہیاں واسطے پیار بھریے جذبات دا اظہار کیتا گئے۔ کیول رام کے سرائیکی بھیناں وانوہ۔

جگ جگ جوڑی سہج وِلاسی - سکتن رس پرتال
 بل جاوے کیول گن گارے - جکھ اسال دوہجال
 لولی ڈیواں موہن لال کول لولی - ڈیکھ ڈیکھ جیواں میا جسرت مولی
 جھل پگھوڑے لڈ میڈری جھولی - وڈا تھیویں تیں چر جیویں بولت مٹھری لولی
 ڈدھ پورا سبھیکھ رچا پرت مال گھولی - انٹن اتیں پیر ڈنڈے مکھ دا جھولی
 پیام سلوڑنیں کنول نین مسکنی تھولی۔ ۳۷

گرنتھ ورتح سرائیکی شاعری۔

سرائیکی شاعری اس دور ورتح اسلام کے علاوہ ڈوجھے مذاہب کولی وی تاثر کرندی پئی پئی۔ ہندومت - جین مت وی طرح سکھ مت وی اس توں تاثر تھیے بغیر نہ رہ سکیا۔ حضرت بابا زید مسوہجنگ دا کلام گرنتھ ورتح محفوظ کیتا گیا۔ انہویں حضرت ابراہیم فرید ثانی دا کلام وی گرنتھ دا حصہ ڈسے۔ اگرچہ سکھ گورو خود سرائیکی نہ بولنڈے ہن۔ لیکن انھن وی شاعری اور ادا نٹگری نراج اس دور کے سرائیکی اسلامی ادب توں تاثر پئی۔ ”ادھی گرنتھ“ جکیں ۱۶۵۲ء - ۱۶۵۳ء ورتح پنجویں سکھ گرو ارجن نے لکھی گئی۔ اس کال وی شہادت ڈنڈے ہرے ڈائٹرسٹورسکیل اپنے ہک مضمون ورتح آہن ”گرو نانک دیاں مذہبی نظماں توں پتہ چلے کہ انھن وی شاعری تے سرائیکی اسلوب بے پناہ طانت کے نال غالب ہی۔ اس توں علاوہ گرو ارجن کے اسلوب توں ظاہر تھیڈے کہ سوہویں صدی کے آخر ورتح سرائیکی شاعری وی بنت زبردست روایت موجود پئی۔“ ۳۸۔

چارے کنڈاں ڈھونڈیاں کو نہیں میدا
 جے تہہ بھارے صا جا توں ہوں تیدا
 تر بیجا میں نہیں میکو کیں کریں سلام
 ہکو میدا تولا دھنی سا چا مکھ نام

قصيدہ بردہ شریف دا منظوم ترجمہ۔

سیاسی حالات دیکھتے توں سرانگنی علاتے دیاں بے شمار کتاباں وقت
کے نال نال خالص عقیدیاں رہیاں۔ کجھ کتاباں جیڑھیاں محفوظ رہ گئیاں تے اساں تیں بچدن انھن دے محفوظ رہن
دیاں ڈو ترے وڈیاں وڈیاں وجوہات ہن۔ یک تال بزرگان دین دے ملفوظات وقت دے سمجھوں ایس کیتے محفوظ
ریسے کہ انھن بزرگان نال بے شمار لوگاں دیاں روحانی عقیدتاں والبتہ ہن۔ کجھ مخطوطے خاندانی وراثت دے طور
تے یک پیڑھی کنوں اگلی پیڑھی تیں تھے۔ اور کجھ کتاباں وقت دے بے رحم ہتھوں توں صرف ایس کیتے جمع رہیاں
کہ انھن کوں اساڈے بزرگ وظیفہ سمجھتے پڑھدے ہن۔ انھن کتاباں وچ نور نامے۔ معراج نامے تے
حدی مبارک خاص طور تے قابل ذکر ہن۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق نے اپنی کوشش نال قصيدہ بردہ شریف دا منظوم سرانگنی ترجمہ لکھیے۔ ایس کتاب وچ قصيدہ
بردہ شریف دے عربی متن دے تے لطف اللہ مہندس لاہور دے فارسی منظوم ترجمہ ہے اور ایس فارسی ترجمے دیاں
سطراں دے وچکار سرانگنی زبان دا منظوم ترجمہ لکھا ہویا اے۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق نے ایس کتاب دی تحریر دے زمانہ
داعین داخلی شہادتوں دے حوالے نال کیتے او آہن۔ قصيدہ بردہ شریف دا ترجمہ انھن ساریاں ترجمیاں
کنوں زیادہ قدیم ہے جنھن دا ذکر مختلف کتاباں وچ ملدے۔ لکھنؤ انیکوں ہندو پانڈن دیاں زباناں دا پہلا
ترجمہ آکھ سکدے ہن۔ ترجمہ دی زبان قدیم سرانگنی دا پتہ ڈیندی ہے۔ بیانہن تے اے کم از کم پنج سوال
پیلے دی زبان ضرور ہے۔ فارسی دے لطف اللہ والے جیڑھے ترجمے دے وچکار سرانگنی ترجمہ درج ہے او
۱۵۷۹ھ دی تصنیف ہے۔ سرانگنی ترجمہ ایس کنوں دی سوال پڑانا معلوم تھدے ۱۳۹۰ھ ایس قدیم منظوم ترجمے
دے خالق دا کجھ اتہ پتہ کینی۔ البتہ ایندے کاتب داناں فقیر سعد اللہ ولد مولوی عبد اللہ ملتان دے ہن۔ نمونہ۔

آپنی یاد متاں ہماںی بیلے یار ستم دی
ہنوں رت رالی دہاٹن کھیلے کنوں چندے
یاد ت داد کنوں کاظمہ دی خبر متراں کھن آئی
یا چکار تمقا وچ ظلموں چہنگ رہا پڑنائی
پس کھان سوز اکیں کوں آ یو چہر دیاں جہن جہرنے
دنوں درو فراق چکھیوئی تہر کے تاب نہ آنے
عاشق کھلا سہج نجانے کیو کر عشق چھپے
رووی زار کر می فریا داں کوکاں لوک سینے
عشق نہو دی جیتن اندر ہنجوموں ایک پٹیلے
پیاوت کارن بانی علم دیارات دہاں کوں کھلے

قیدہ بردہ شریف دی لکھت وی وڈی اہمیت رکھدی اے۔ اے قیدہ پرانی صورت خطی ورج پیش کیتا گے تاکہ قدیم سرائیکی رسم الخط دا نمونہ وی سامنے آونجے تے قیدے دے اشعار دی اصل صورت وی مد نظر ہے۔ سرائیکی شعری ادب ورج ایس نویں تحقیق نے کئی نویں رستے کھولیں۔ ایس منظوم ترجمے دے ۱۶۱ شعرین۔

حلیہ مبارک :- سرائیکی زبان دے شعری ادب ورج حضرت سرور کائنات دی سیرت پاک تہجے شمار منظومات ملدین۔ دروونامے۔ تاج نامے۔ معراج نامے۔ نورنامے اور حلیہ مبارک دے سبھے کتاباں ڈول جہاناں دے سردار نال اپنی محبت تے عقیدت دیاں سوکھڑیاں ہن۔ اے کتاباں سرائیکی وسیب دے ہر گھر ورج موجود ہن۔ خاص طور تے بزرگ خواتین سویرے نماز تے قرآن پاک دی تلاوت دے بعد انھال کول دظیفے دے طور تے روزانہ پڑھدین۔ اول تاں سرائیکی ادب ورج حلیہ مبارک دی صفت ورج چنگا چوکھا ذخیرہ موجود ہے۔ خود سرائیکی شاعری دے ایس پیلے دور ورج انکوں تے جمل تے اسال ایجھے شعرا ودا ذکر کرسیوں جھال نورنامے۔ معراج نامے تے حلیہ مبارک لکھین۔ انھال بک ایجھے قدیم حلیہ مبارک دا ذکر کرنیوے ہن جو ڈاکٹر مہر عبدالحق دیاں تحقیقی کاوشاں دے نتیجے ورج سامنٹریں اے۔ اے حلیہ مبارک عربی زبان دے حلیہ مبارک مصنفہ قلب العالم شیخ حاجی عبدالوہاب دے معریاں دے درمیان تحریر اے۔ ایندے مصنف دانال غلام حسین ہے۔ مزید حالات وادلم کہین۔ کتاب ورج تاریخ تلیف درج کہین۔ تحریر دی زبان قدیم ہے۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق نے گوپڑا تے اینداسن تلیف کدھن دی کرشش کیتی ہے۔ او آمدن۔ منڈو قدیم ورج مقامی زبان کول بندوکی اکھیا ویندا ہی۔ حلیہ مبارک دے مصنف دی مولوی عبدالکریم جھنگوی ۱۵۸۶ھ وانگول اہدے جو میں آ میتاں یعنی ان پڑھ آل دی خاطر اے حلیہ تلیف کیتے۔ زبان دے لسانی جائزے اور انھال گالھیں تول دے نتیجہ کدھیا ورج سگدے کہ ۱۵۸۶ھ کنول پیلے تقریباً ۹۰۰ھ دی پہلی آدھل دی تلیف ہے۔ زبان تے کتابت دا انداز دی ایندکی تائید کرنیوے۔ ۱۵۰ھ اے حلیہ مبارک دے اشعار تے منہی ہے۔ حمدیہ معریے تول ایندا آغاز تھیندے۔ زبان کافی صاف۔ رواں تے نثری سہوٹی اے۔

حلیہ مبارک دچل ہک نمونہ :-
 بہت ثواب فضیلت لکھیا دتج خزاں جدالی
 کر تعویذ رکھو چند نامے جیوں یا قوت لوالی
 بہت کرے شیفغ شامل خبر حدیث کتابی
 سکھو حلیہ محل کماؤد۔ بہو مراد شتابی
 شوق کنول میں حلیہ جوڑیا اُمیال لو مال کیتے
 سکھو حلیہ محل کماؤد آنو صدق نبی تے

شوق میں حلیہ جوڑیا بندوی لوبی سوکھا
 کالی رنج نہ ڈیکھے ہرگز مول نہ عقوے اوکھا
 لکھ درود و سلام نبی تے رات ڈیہاں مدالی
 آل احباب نبی دیاں اتے کہیے حسین غلامی
 جو کو پڑھسی۔ جو کہ سنر سسی حلیہ سرور والا
 دوزخ بجا حرم تنہاں تے رنج نہ ڈیکھے شالا

قصیدہ شوقیہ دا منظوم ترجمہ۔

اہل علم گول پھول و تاج رات ڈینہ رُجے ہوئے ہن۔ کجھ لہر پہلے حضرت شاہ رکن عالم
 ملتان تے دآب لہری قصیدہ شوقیہ سانے آئے۔ اس لہری قصیدے دا منظوم ترجمہ وی نال شامل ہے۔ اے تلمی نسخہ ڈاکٹر شبان
 کول ملیے۔ اور کولی گھٹ و گھٹ ڈھائی سرسال پرانا تلمی نسخہ ہے۔ ڈاکٹر شبان ملک قصیدہ شوقیہ کے ماخذات دا ذکر
 کریندیں ہوں۔ بہادر الدین زکریا یونیورسٹی ملتان توں بندھو ویں حدکا ہمبری کے سلسلے و تاج شائع کیتی سیرت بارے
 بلوگرامی ارمغانِ حق مرتبہ سید انتخار حسین (دیباچہ مرتب نومبر ۱۹۸۰) وکا پہلی جلد دا حوالہ ڈیندن۔
 اس توں علاوہ انھوں نے خود وی پنجاب یونیورسٹی لاہور دیاں صد سالہ تقریبات دے سلسلے و تاج چھاپے گئے
 جھیا ہی کونج (۸-۱۹) و تاج اس نادر تے نایاب قصیدے اور اوندے ترجمے دا ذکر کیتے! حضرت شاہ رکن عالم
 دا اے قصیدہ شوقیہ ۱۹ ازوی شعراں دا اے۔ ایندے اٹھارویں شعر دا ترجمہ شاعر نے نہیں کیتا۔ اے ترجمہ
 حافظ برخودار نے کیتے۔ ڈاکٹر شبان ملک دا اکھاں اے کہ حافظ برخودار رانجھانے ٹکلی پنجابی و تاج اے
 ترجمہ کیتے۔ جڈاں کے ارمغانِ حق و تاج اس ترجمے کول ملتان تے تیار ڈتا گئے۔ ارمغانِ حق و تاج ایندا
 انداز ایں ہے۔

سردار : ۲۰۸ نام مصنف ! رکن عالم شاہ۔ ملتان

حضرات ۴ درق تلمی نام کتاب ! قصیدہ شاہ رکن عالم (لہری مد ملتان)

نام کتب خانہ یا مالک : محمد مختار عالم۔ لاہور

دیگر کوائف : کل اٹھارہ اشعار ہیں اور برہہ کا طرز میر ہے۔ ۲۲

قصیدہ شوقیہ کے اس تلمی نسخے بارے کونج کار ڈاکٹر گوہر نوشاہی آپن کہ اے خط نسخہ کے ماہر ہیں ملتان کاتب
 دا لکھا ہوا ہے اور ارمغانِ حق کے اشارے۔ ڈاکٹر گوہر نوشاہی کے ملتان کاتب کے ذکر اور منظوم ترجمے دیکر زبان
 کے جانرے توں اے کال نشا بر قصیدہ ہے کہ اے منظوم ترجمہ سرائیکی زبان و تاج ہے۔ چونکہ اے نواں تحقیقی
 رُج سانے آئے آدن داسے دت اتے مزید کونج ممکن ہے ہیں کیتے اس نادر منظوم ترجمے

کوں دی قدیم سرایشی شاعری کے اس حصے وچ شامل کیتے۔ حضرت شاہ رکن عالم مدنی دے لری تھیکے "شوقیہ" دا ترجمہ از حافظ بر خودار رانجھا۔

- ۱۔ شروع کرینا ہر کم ہیمہ کے اللہ داناں ذاتی رزق دہندہ بخشن ہارا مومن اسم صفاتی
- ۲۔ ڈاڈو عاشوق کارن ہمایاں جو وچ مسلمی دیکھے حیرت دل سن ذکر سر و جد سفیدی دسدے
- ۳۔ محمد ہے جو چنگا سمجھ خلق اللہ کولوں پاداں محمد ہے جو چنگا سمجھ عالم کولوں ناداں
- ۱۵۔ بے نہ ہونڈے پاک محمد دُنیا کتھے آہی نہ انٹوری جدی ساری نہ حیوان سے راسی
- ۱۶۔ امید ایہہ فضل تیرے دیکر باساولں حشر دہارے وچ حمایت پاک نبی دیکر اے بخشن ہارے

سرایشی شاعری کے اے قدیم نمونے ہن جنھاں داہن تیں اسان دیکر اکتے۔ انھاں توڑک غونیاں دا سلسلہ تر بھی حدی ہجری کنوں شروع تھیکدے۔ کتھاہیں تاریخی عمارتاں دے متھے تے اشار دیکر صورت وچ سرایشی ادب سبیا ڈسدے۔ کتھاہیں کھوہ دیاں لوھاں اُتے۔ کتھاہیں بزرگان کے ملفوظات وچ تے کتھاہیں درسا کتاباں کے اندر اے نمونے موجود ہن۔ انھاں کانوکال ٹکڑیاں توں ایں گال دا اندازہ ضرور تھیکدے کہ لمبہ قدیم وچ ایں زبان کے شعر و ادب کولں دُری مقبولیت حاصل ہئی۔ مگر افسوس اے ہے کہ اول وقت دیاں مستقل تصانیف محفوظ نہیں رہ سگیاں۔ ہن اسان سرایشی شاعری ادب دے پہلے دور دے ڈر جھے حصے دیکر طرف آندے ہیں۔ جڈاں اسکولں مستقل تصنیفاں میسر آندن۔

حضرت ملاں :-

قدامت کے لحاظ نال حضرت ملاں دا نور نامہ سرایشی شاعری دیکر پہلی مستقل کتاب ہے۔ اے کتاب سرایشی وسیب دے ہر گھر وچ حدیاں توں موجود ہے۔ اے ہک طویل مذہبی نظم ہے۔ جیندے وچ تخلیق کائنات کے موضوع کولں بیان کیتا گئے۔ ایندے اشعار دیکر تعداد ڈیڑھ سو ہے۔ حافظ محمود شیرانی اینکوں ۱۰۵۴ھ دی تصنیف تسلیم کرنیدن لیا مگر ایندے متن دا غور نال مطالعہ کیتا ونجے تاں شاعر نے اپنی نظم کے اندر ہی اینداسن تصنیف درج کر ڈتے۔ منڈھ قدیم توں کے رواج چلیا آندے کہ شعرا اپنی تصنیف کے اختتام تے اینداسن تصنیف اشعار وچ ضرور تلمبند کرنیدے ہن۔ ایہو اندرونی شہادت ہی ایں کتاب کے سن تصنیف کے

تعمیر و ترمیم اسلوبی مددگار ثابت تھیں گے۔

پنج سو سال جو گزرے آہے صحبت بعد رسولوں
ملاں کہے غریب و چلا کم علماواں کولوں
نیکی عمل نہ کیتم کوئی شامت نفس جہولوں
عمر گزری توں پچھوں تاواں بھر کہا تبرولوں
جو کجہ روئے زمین تے پیدا سمجھ کجہ ہوسا فانی
نام نشان نہ رھی کائی جز ایمان نشانی ۲۵

تعمیر کے ایسے حصے و ترمیم ملاں نے اے گال بالکل نکھیر تے پیش کر دتی ہے کہ ہجرت نبویؐ کول 500 سال پہلے
ہن جیڑے او صفت آفرینش کول نورنامے کے ویس و ترمیم قلمبند ہے کریندن۔ ایس توں علاوہ نورنامے کے
اندر یک بئی تکراری شجاعت موجود ہے۔ جیڑھی ایندے سن تقیف تے یک دی مہر لینی ہے۔ شاعر لکھدے
کہ یک عالم دین نے یک ڈینہ کتب خانے و ترمیم صفت آفرینش ڈٹھی تاں اولوں تھے کے طور تے اول نے
شاہ غزنی سلطان محمود دی خدمت و ترمیم پیش کیا۔ سلطان محمود نے ایس کتاب دیما بہوں پزیرائی کیتی۔

سلطان محمود غزنوی دا دور حکومت ۳۶۳ھ و ترمیم سلطنت دی وفات توں شروع تھیندے۔ اور ۳۹۶ھ و ترمیم
ملتان تے حد آور تھیندے۔ ول ۴۱۵ھ و ترمیم محمود غزنوی ملتان تے حملہ کرتے ایس تے مکمل قبضہ کر گھدے۔ یقیناً
حضرت ملاں نے صفت آفرینش دا سرائیکی ترجمہ بعد و ترمیم کیا ہوسے۔ اول توں پہلے اے کتاب سلطان محمود غزنوی
دی خدمت و ترمیم پیش کیتی و ترمیم چکی ہئی۔ اگر ایس تاریخی حوالے و ترمیم کوئی زمانی فرق ہوندا یعنی سلطان محمود غزنوی
دا عہد 500ھ کے بعد شروع تھیندا تاں اے سارا گوئیتر خود بخود ختم تھی دے ہا۔ مگر سلطان محمود غزنوی دا
زمانہ ایس کتاب کے سرائیکی و ترمیم ترجمہ تھیون توں پہلے دا زمانہ ہے پس سکتے اسان ایسوں یک مضبوط تے ناقابل
تردید شجاعت کے طور تے تسلیم کرنیدیں ہرئیں ایسوں 500ھ دی تقیف منیدوں۔ نورنامے و ترمیم سلطان محمود
غزنوی کے حوالے کے اشعار ملاحظہ کرو۔ کہ کیوں یک بزرگ سلطان دی خدمت و ترمیم اے کتاب پیش کرنیدے

کتب خانے و ترمیم یک ڈینہ اُس نے صفت آفرینش ڈٹھی
لذت اس دی بہت زیادہ شیر شکر توں مسھی
تمخہ کرتے شاہ غزنی دو نور نامہ گھن آیا
ہو یا مسافر ستاں ڈیہاں دا پنڈھ کرنیدا آیا
شاہ غزنی جو آندا سٹریا کشیس استقبال
صفت آفرینش سٹرتے بتا ہو یا او خوشحال

شاہ سلطان محمود غزنوی جاں پھر آیا خانے
 نام خدا تھدق کتیس کاٹی گنیج خزانے ۲۶
 نور نامے دی زبان دا مطالعہ کر پئے تاں اے زبان بہوں قدیم دور دیا لگدی ہے۔ اگرچہ دل دل چھپائی کے نال
 نور نامے دی زبان تبدیل تھدک رہ گئی ہر سے مگر دل دیا اے ۷۰۰ ہجری دیاں معلوم کتاباں دی زبان توں کافی
 قدیم لگدی ہے۔ نور نامے کوں پڑھتے اندازہ تھدکے کہ حضرت ملاں اول وقت کے ہک مہاندے شاعر ہن۔ انھوں
 دے کلام ورتج روانی دیا ہے تے خیال داسنہڑپ اور بلندی دیا۔

روئے زمین تے پیدا کتیس حضرت بنی سونہارا
 ڈوہاں جہان دادالی کتیس آھا یار پیارا
 اپڑیں نور پیدا کتیس سر رسول مبارک
 نور تجلوں پیدا کتیس روئے رسول مبارک
 شرم کنوں ڈوں اکھیں پیدا نک بہتتی غبر
 عبرت دے ڈوں کن سنوارے بنی رسول پیغیر ۷۷

اسماعیلی پیرتے گنان۔

۱۰۵۹ / ۲۶۲ھ ورتج اسماعیلی عقیدہ کے اٹھارھویں امام سیدنا مستنصر باللہ کے فرمان مطابق
 پہلے اسماعیلی داعی سید نور الدین سندھ ورتج تشریف گھن آئے تے آپ نے انھوں ست گرنور کے نال نال ہندو
 آبادی ورتج تبلیغ داکم شروع کیتا۔ اسماعیلی پیراں نے ہک منظم تمریک کے تحت سندھ گجرات تے سرانی کیتا
 ورتج تبلیغی سرگرمیاں شروع کیتیاں۔ اے بزرگ اللہ رسول صلعم کے اشارات دی روشنی ورتج چٹکالی۔ نیکی
 اور تقویٰ دی تعلیم اپنے مخصوص انداز ورتج ڈیندے ہن۔ انھوں اسماعیلی بزرگان دی تعلیمات کے نتیجے ورتج بیکار
 ہزاراں ہندو مسلمان تھئے گئے۔ اگرچہ انھوں اسماعیلی پیراں وچوں زیادہ تر بزرگ باہرول تشریف گھن آئے لیکن انھوں
 نے انھوں آتے مقامی زبانوں کوں اپنا گدھا اور اولو کال دی مقامی زبان ورتج درس و تدریس دا فرض انجام
 ڈیندے ہن۔ انھوں کے عارفانہ۔ صوفیانہ تے ناصحانہ کلام کوں گنان آکھیا دیندے۔ اے گنان زیادہ تر سندھی
 ہندی۔ گجراتی اور سرانیکی زبان ورتج ہن۔ سندھ اور گجرات کے علاوہ انھوں بزرگان کے ڈوں ورتج تبلیغی
 مرکز ملتان اور اورتج ہن لھذا انھوں تبلیغ کرنیدی دیے انھوں کوں مقامی سرانیکی زبان کوں ذریعہ بنوایا پیا
 ایس طرح اسماعیلی پیراں کے اے گنان پہلے سرانیکی دور کے شعریاتے دینی ادب ورتج وڈی اہمیت رکھدن۔
 اسماعیلی پیراں نے ہمیشہ قرآنی تعلیمات۔ محبت۔ رواداری۔ خیر سگالی۔ آپس دی بھری۔ خدا پرستی اور صلح جوئی
 دی کمال کیتی۔ مقامی ہندو آبادیاں ورتج اے تعلیمات اتنیاں بھلیاں کر بے شمار ہندو مسلمان تھن لگ پے۔

اسان بن اتھاں کجھ چونڑویں اسماعیلی پیراں دا مختصر تذکرہ کریندے ہں۔ جھاں سرائیکی زبان و تہذیب گنان لکھین۔
اسماعیلی پیراں بارے زیادہ تر معلومات اسان حضور وزیر ڈاکٹر جی الائنہ دی کتاب ”گنان آف اسماعیلی پیرز“
توں حاصل کیتن۔

پیر نور الدین۔ پیر نور الدین ۴۲ھ و تہذیب عرب توں ابتدائی سومرہ دور و تہذیب سندھ و تشریف گھن آئے۔ آپ
دے گنان اسلامی تعلیمات اور تعارف دے مضامین نال بھر پور ہن۔ آپ نے پیرست گرنور دے نال نال وی کافی
شہرت حاصل کیتی۔ آپ عربی فارسی دے عالم تے وینی علوم تے بہوں عبور رکھدے ہن۔ آپ پہلے اسماعیلی داعی ہن
جھاں نے ہندوواں کوں اسماعیلی مسلمان بنڑایا۔ آپ ہک صوفی منش انسان ہن۔ آپ نے ڈو جھاں زبانوں
دے علاوہ ہندی و تہذیب وی کلام آکھیا اور اے ہندی کلام حضرت امیر خسرو توں لگ بگ ڈوسو سال پہلے دا ہے۔
اے بزرگ جیڑے علاتے و تہذیب تبلیغ واسطے دیندے ہن۔ اتھاں وی زبان کوں تبلیغ دا ذریعہ بنڑیندے ہن۔
پس آیتے آپ نے سندھی گجرتی۔ ہندی تے ملتی یا سرائیکی زبان و تہذیب گنان لکھئے۔ ۲۹

اے جی نام نبی کا مٹھا ہے
جیسا شکر میں دودھ
کلمہ کہو دل سبج سوں
تو باندھو شفا عت مول
اے جی کلمہ کہو رسول کا
جو سب کانے پاپ نے دیکھو
یعنی سب جگ فنا ہو گے گا
باقی رہیں گے خدا رسول
اے جی۔ مومن دل میں کرو بندگی
تو پھل اللہ علی نبی کا پاؤ
اے جی ہر دم لیو اللہ رسول کا نام
مومن کوں کلمہ مٹھا لاگے
جیسا لو بھی کوں ہے مٹھا دام
اے جی مومن کلمہ دل سبج سوں
اے جھوٹ باز کا چھوڑ دو
مایا سومن دور کرو

کلھے کولں جی سے کر تمھاری
دل نہ تالہ کھوئی جاؤ
تم ہدیت پریت
صاحب جی سونہ رکھو

پیر شاہ شمس سبزواری -

حضرت شاہ شمس سبزواری ۱۱۶۵ھ / ۱۷۵۰ء سبزوار دہج پیدا تھے۔ تعلیم دیکھیں سے
بعد آپ ہندوستان تشریف لگے آئے۔ پہلے پہلے آپ نے تبلیغی سرگرمیاں دا آغاز سندھ توں کیتا۔ مگر بعد دہج آپ
ملتان آگے اور ملتان ہی آپ دیاں تبلیغی سرگرمیاں دا مرکز رہیا۔ آپ حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانیؒ دے ہم عصر
ہن۔ آپ نے بے شمار لوگاں کولں دین حق دیا راہ دکھائی۔ آپ دے مرید اسماعیلی کھوئے اور شمس اکھونڈین -
اور پنجاب اہج اکھاں دی بہوں وڈی تعداد آباد ہے۔ پیر شاہ شمس سبزواری دے زیادہ تر گنان رلور ملوڑ زبان
دہج ہن۔ آپ نے سندھی - گجراتی - پوربی - ہندی اور سرائیکی دہج گنان لکھے۔ آپ دے ہک سرائیکی گنان
دا نمونہ -

کھا داسو کھا دا - پیتا سو پیتا
ڈتا سو ہی پرماند - سو بھاگا
دنیا پال رکھو چال تال
پانی پیو چھان - سو بھاگا
آپے شاہ ملاں آپے شاہ قاضی
آپے دید قران - سو بھاگا
جنھاں مہار س پیر شمس بولیا
سپا لنگھی پار - سو بھاگا
سنجھے سنجھے صاحب سندھ لنگھی
آ دنیا مول استان - سو بھاگا
چارے کندو چارے چاکلا
مول چونگ مولستان - سو بھاگا

پیر شمس سبزواری دا ہک بیانگنان -

ہک تیر تھ دیندا پیر شمس غازی دا
تساں نہادو، نہادو، نہادو، نہادو دیر نہادو

نہاتے دھوئے جیو جنل گرو دا فرمایا کیا
 او نہیں آڈنا۔ نہیں آڈنا
 راہوراہا چلو ٹساں پیر پوجھی راہا چلو
 او جو گپ نہیں پاڈتا، نا پاڈتا
 ایامیڈے صاحب راجے دا ساڈاڈا
 سوئی دے رانے وچ ہستی ماڈتا دیرا ماڈتا
 پیر شمس نمازی بولیا
 پھل سپا یار یارامونا پاڈتا، دیرا پاڈتا

پیر صدر الدین - ۴۰۰ - ۸۱۹
 ۱۲۱۴

پیر صدر الدین سبزو دار ایران وچ پیدا تھے۔ آپ کے والد ماجد دانال پیر شہاب الدین ہے۔ پہلے
 پہل آپ ایران کنوں آتے سندھ وچ آباد تھے گئے۔ بعد وچ آپ بہاولپور تشریف لے آئے اور اٹھارہ تیلیف سڑکیاں
 شروع کئیاں۔ پیر صدر الدین نے لوہانکا رسم الخط وچ اصلاح کیتی تے اونٹوں اپنے مریدوں وچ پھیلا یا۔ اینٹوں
 خواجہ دا سندھی اکھر یا چاہی اکھر آبدن۔ انکاں سب پیراں کے کلام دی ہیت ہو جی نہیں ہونڈی۔ پیر صدر الدین
 تے پیر صدر الدین دے گنان دا ہر بند ہیت دی شکل اتج ہونڈے۔ پیر صدر الدین دے گنیے دی ہیت کافی دی طرح
 ہے۔ آپ نے بہوں طویل تیلیف سفر طے کیتے۔ آپ نے اپنی زندگی دین دی تبلیغ واسطے وقف کر رکھی ہئی۔ پورے
 برصغیر وچ آپ دیاں دینی خدمات مثالی ہن۔ آپ سندھی، ہندی اور سرائیکی وچ کلام تحریر کیتے۔ آپ دے
 گنان بک علمی، روحانی ورثے دی حیثیت رکھدن۔ آپ نے وڈی طویل عمر پائی ہئی۔ وفات دے وقت آپ دی
 عمر ۱۱۹ سال ہئی۔ کلام دا نمونہ۔

اے جماتل بھرتنا

کھانے کدھر چلنا

یہ شاتل تل نہ لکھا ڈیونا

میرے جیوے کوں

پیر صدر الدین سبزو دار بک بیاسرائیکی گنان۔

ادل توہیں آخر توہیں

توہیں تو سر جن ہار۔ اے بھائی

ظاہر توہیں باطن توہیں

توہیں تو صاحب میرا۔ اے بھائی

ہر دم ذکر کزوں الہی
 الیاتوں صاحب سچا۔ اے بھائی
 جس کیرا صاحب ہر دے دیا الیا
 اے بھئی اندیشہ کیا سیرے صاحب
 سات دے نیسے سوزج اوشا
 وہ دن کم کم ہر نیسے۔ اے بھائی
 نیارا مائی ناباب، پوترانا بھائی
 سات گز آگر ہر نیسے۔ اے بھائی
 خال ای ہارس لبولیا پیر صدر دین
 آگم لیو و چاری۔ اے بھائی ۵۳

پیر صدر الدین کے مذہبی تخلیقی ادب داسرہایہ ڈوجھے سب اسماعیلی پیراں توں زیادہ ہے۔ انھال دتج گھائے
 مرنیانہ مفامین اور اخلاقی موضوعات شامل ہن۔

پیر حسن کبیر الدین - ۱۳۲۱ - ۱۲۱۳

آپ پیر صدر الدین کے وڈے پال ہن۔ انھال دی پیدائش ۱۳۲۱ء دتج ایران اتج تھی۔ آپ
 لمبی تے فارسی کے بہوں وڈے عالم ہن۔ ہمیشہ امن تے محبت وادرس ڈیندے رہندے ہن۔ آپ نے پورے ہندوستان
 دا سفر کیا۔ ایں توں علاوہ افغانستان تے کشمیر دی تشریف گھن گئے۔ آپ کوں مقامی زبانوں تے بہوں عبور حاصل ہئی
 زیادہ تر آپ ملتان تے اوتج دی طرف تبلیغ کرنیڈے ہن۔ ڈاکٹر غلام علی الائنہ کے اکھان مطابق آپ دا زیادہ
 تر غلام ملتان دتج ملدے۔ لیکن سندھی کے لازمی تے کجھھی بہیاں دتج دی آپ نے شعر آکھین۔ آپ کے
 ہک سرائیکی گنان دا نمونہ۔

اے جی پیر صدر الدین یارا۔ پارے کے قرانا
 باہر جا کے نیکیوں اندر لانا
 شاہ نین سجانو اپنے پیر نے پہچانو

پیر حسن کبیر کے ہک بئے گنان دا نمونہ

اے جی کیا لے آئے کے اس دنیا دتج
 میڈے بھائی کے
 تساں جاؤ تو کیا لے جاسو

محمد اعظم خان چانڈیہ -

محمد اعظم خان چانڈیہ تحصیل صادق آباد کے دسویں واں بن۔ آپ حضرت موسیٰ نواب کے خلیفے اور مرید ہیں۔ محمد اعظم خان چانڈیہ آخری عمر کے ورج بیعت تھے ہیں۔ اعظم کے حلیہ مبارک کوں دودی شہرت نصیب تھی۔ اسے۔ ہن تیں ایندے بے شمار ایڈیشن شائع تھی چکن۔ میرحان المیدرکا دکی تحقیق دے مطابق محمد اعظم کے حلیہ مبارک دا دور جھیویں صدی ہجری دالفص آخرمتین کیتاگے۔ اور اسے حلیہ مبارک، نورنامے کے قریبی دور دی کتاب اسے۔ اعظم کے اس حلیہ مبارک کے کل اشعار ۱۹۲۰ ہیں۔ حلیہ مبارک دا آغاز حدیہ اشعار توں تھندے۔

ہردم حمد اہی آنکھال رب کوں خالق جانال۔ جس رب اپنا دوست بٹرایا سونہا ڈوبال۔ جہانال
 ورج جناب رسول معظم آکھے بندہ اعظم۔ لا لہذ علیہ و آلہ صلی اللہ علیہ وسلم

ایندے بعد شاعر کے مدینے وشن تے روضہ رسول اللہ تے حاضر فی ڈیون دیکاسک دا بیان آکے۔ ول حضور کریم صلعم
 دا حلیہ مبارک۔ آپ کے حسن دکی تعریف بہوں دل چھکویں اندر ز ارج کیتی گئی اسے۔

نوری عالم سارا آکھے ماہ کنغانی سونہا۔ پر جن عرب دا بہت سلونہا سونہا تے من موٹھا
 لعل یا قوت لبال دکی لعلی ڈیکھن کے سدھرانے۔ رم جمع بڈنداں اتوں موتی گھول گھانے
 رنگ کنک داسرخی بھریا بھل گلابا پنڈا۔ رنگ بھریے کوں ڈیکھے پتھرے بھل تازہ شرمندہ
 ڈیکھو جال نبی سرور داسورج جن شہان۔ حور ملائک صرتے جاون۔ بریاں گھول گھادن ۵۶

شاعر نے سرور کائنات نال اپنی محبت دا بھر پور اظہار کیتے۔ حلیہ مبارک کے بیان کے بعد جنگ آمد دا تذکرہ۔ ول
 سیرت پاک دا بیان آپ دیاں پاک عاداتاں۔ لباس۔ چال ڈھل۔ خوراک۔ آپ دکی عمر مبارک۔ دین دکی تکمیل
 دا اعلان تے وصال تیں ہر ہر مرحلے کوں بے پناہ عقیدت نال بیان کیتے۔ اس حلیہ مبارک کے مطالعہ توں پتہ
 لگدے جو مہتر اعظم ہک وڈے عالم دین اور قادر الکلام شاعر ہیں۔

حضرت قبول فقیر۔

چانڈیہ بلوچ قبیلے کے اسے بزرگ حضرت بیاد الدین زکریا ملتانی کے سینگے اور سوتر حضرت موسیٰ نواب
 کے خلیفہ خاص ہیں۔ آپ دکی یادگار معراج نامہ سرائیکی شاعری دا ہک نامور نمونہ ہے۔ جھیویں صدی ہجری دکی سرائیکی
 شاعری دکی اسے سوکھڑی ادبی لحاظ نال وڈی اہمیت دکی حامل ہے۔ حضرت قبول فقیر ہک عالم دین تے لہری فارسی زبان
 کے ماہر ہیں۔ اس معراج نامے ورج انھان نے جا جاتے عربی فارسی الفاظ دا استعمال کیتے۔ آ معراج نامہ ۱۶ اشعار تے مبنی ہے

حوراں لعل موتی جوہر جڑیاں۔ سجھ ماہ نبی دا جو بھالن کھڑیاں
 عنبر مشک کسور چرکار دا۔ کھلے در بہشتی اوہ گلزار دا

تہمتی خدائی دا چکارھا - کہ برسہا برس نور الوارھا
 سبھے ننگھونک دوج پڑھیاں لکھتے - جتی لاه پیروں ننگھیا فرشتے
 سنڑیا عیبی آوازہ ذات پاک - جتی پیری کر جا لگی خاک پاک
 اٹھا کیتا قول خیر البشر - مشرف تھیا عرش سیتی فخر

سجھو رازور راز نکتہ بیاں - وہم آدمی دا کیا کرسیاں
 سبھالیں تہو لامل، ہوش کُن - ہنس جاہ تیری توں خاموش کُن ۵۸

حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر - $\frac{582}{1188}$ - $\frac{449}{1280}$

سرائیکی زبان کے پہلے سب توں ماہندے شاعر تے عظیم صوفی بزرگ حضرت بابا فرید الدین مسعود
 گنج شکر دی تاریخ پیدائش تے دوج کافی گنوج ہے - حضرت امیر خسرو دی انقل الفوائد دوج
 مرم پنج شنبہ ۷۱۵ھ - حمید شاعر دی خیر المجالس دوج ۷۱۸ھ - امیر حسن سنجری دی کتاب فوائد الفوار
 دوج ۷۲۶ھ دوج ہے - اس طرح ڈھیر سارے لکھاریاں نے بابا فرید کے وصال دا سال ۷۲۳ھ ۷۲۸ھ
 تیں ڈسیا - یعنی گھٹ روہ ۱۰۵۵ سالوں دا فرق پاتا ہویا - پنجابی زبان وارب دے کوچی مہر آصف خان
 اس سلسلے دوج کافی گرل پھول کیتی ہے - اور انتہائی گوئر کے بعد حضرت بابا فرید دی پیدائش ۵۸۲ھ تے
 وصال ۷۴۹ھ متعین کیتا ہے - اسے اوسن ہے جو فرشتہ - البر الفقل نے کھ بے لکھاریاں نے اپنا
 حضرت بابا فرید الدین گنج شکر ملتان کے نیڑے ایک دستی کھو توں دوج پیدا تھئے - اول وقت کے جد عالم
 دین مولانا منہاج الدین ملتان کنوں دینی علوم دی تعلیم حاصل کیتی - فارغ التحصیل تھیوں کے بعد آپ نے
 ملتان توں تندر - ایران - بغداد تے روم دا سفر کیتا - اس سفر کے دوران اول ہند کے وڈے وڈے
 بزرگان دین حضرت شہاب الدین سہروردی - خواجہ فرید الدین عطار - شیخ سعدی کنوں ظاہر کاتے باطنی فیض
 حاصل کیتا - سفر توں واپس آتے حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکلی دیا خدمت دوج دیا تھئے آپ
 کے فرید تھئے - راحت القلوب - سراج الادبیاء اور فوائد السالکین آپ دیاں مشہور تھانف ہن - ۷۵

بابا فرید دا کلام -

حضرت بابا فرید گنج شکر کوں سرائیکی زبان دا پہلا سب توں وڈا شاعر منیا ویدے - آپ ملتان
 کے جم پل ہن - ملتان دوج ہی آپ نے ابتدائی تربیت حاصل کیتی - آپ دا خاندان دی کئی پڑھیاں توں پس سرائیکی
 علاقے دارہن والاہی - اس کیتے آپ نے اپنی مادری زبان دوج دیا شاعری کیتی - اول ویلے اُن پڑھ لوکاں کوں

تصوف تے دین دی تعلیم ڈیون کہتے بزرگان دین اور اولیائے کرام ہمیشہ مقامی زبانوں کوں اظہارِ دارسیلہ سبڑائے۔
 کافی عرصہ توں اسے ہک ادبی گوئیٹر جاری ہے کہ گرنفقہ صاحب و بیج شامل اشلوک حضرت بابا فرید الدین گنج شکر
 دے کینی بلکہ آپ دیا اولاد وچوں ہک بے بزرگ شیخ فرید الدین ابراہیم ثانی (۱۲۵۰-۱۵۴۵) دے ہن
 محمد آصف خان آبدن "امیر غورد اپنی کتاب سیرالاولیاء شیخ ابراہیم توں گھٹ وگھٹ ۱۵۰ سال پہلاں
 لکھی ہئی۔ اوندے وچ اخصاں بابا فرید دا ہک پنجابی ڈوہڑہ شامل کیتا ہئی۔ انیوں مہر عبد الواحد بلگرامی
 (۱۵۱۷-۱۶۵۸) نے بابا فرید دے ڈوں ڈوہڑے ڈتے ہن۔ اخصاں اپنی کتاب ۱۵۶۱ء وچ لکھی جڈاں
 شیخ ابراہیم اجاں نوسال دے ہن۔ اقصوں ثابت تھیندے کہ بابا فرید نہ صرف پنجابی وچ شعر آدے ہن بلکہ
 ذکری "اپنی حال بولی وچ کریندے ہن" ۶۱ اے ہک منی سوئی گال ہے کہ حضرت بابا فرید گنج شکر
 پیلے وڈے صوفی شاعر ہن جفاں نے اپنے غلط فکراں انداز بیان نال ایس زبان کوں بھاگ تے بخت لایا۔
 شیخ فرید الدین ابراہیم فرید ثانی دی سرائیکی زبان دے چنگے بھلے شاعر ہن۔ اخصاں دا ذکر اسوں اگوں تے
 کریوں۔ بابا فرید دے گرنفقہ صاحب و بیج ۱۲ اشلوک تے چار شبد لکھدے ہن۔ اخصاں اشلوکاں دا
 مطالعہ کرن نال ڈو گالھیں سامنریں آدن۔ ہک تاں اے کہ حضرت بابا فرید شیخ نے ایس توں علاوہ دی کلام آکھا
 ہر جیڑھا شاید محفوظ نہ رہ سکیا۔ ڈو جھی گال اے کہ بابا فرید شیخ دی نتری۔ پکی۔ سنگری پنگری شاعری اے یعنی
 ڈیندی ہے کہ بابا شیخ توں بلی دی سرائیکی شاعری دیا ہک محفوظ روایت موجود ہئی۔ بابا شیخ نے اپنے
 بیتاں نال اوں روایت کوں اگوں تے لوریا۔ تریجھی گال اے کہ بابا فرید نے سرائیکی شاعری دا ایراقوف
 تے بدھا۔ حضرت بابا فرید دی اے روایت ہدیاں دے پینڈے جھاگ تے حضرت خواجہ فرید تیں
 پئی۔ اور صوفیانہ شاعری دیا ایس نوعی روایت نے سرائیکی زبان و ادب کوں ہک ممتاز مقام عطا کیتا۔
 حضرت بابا فرید مسعود گنج شکر دی شاعری دا سب توں وڈا موضوع اسلامی تقوف۔ رب دی بندگی۔ سچائی
 تے صداقت۔ فکر و فریب تے دکھاوے دی عبارت توں نفرت۔ تے نیکی دا دادھا ہے۔ آپ آبدن کہ انسان
 کوں جیڑھے عظیم مقصد واسطے دنیا وچ بھیجا گیا ہے اوند ضرور حساب تھیسے توں اجئی نندر وچ اے
 زندگی ضائع کر۔

فریدا چار گوائیاں بندھو کے، چار گوائیاں نس

لیکھا رب منگیسا۔ توں آریں کیڑھے کم ۶۲

بھلائی ہک ایجی طاقت ہے جیڑھی برائی کوں ختم کر سگدی ہے۔ غصہ انسان کوں اندروں پولا کر ڈیندے۔

فریدا برے دا بھلا کر، غصہ من نہ تیدھا

دیہی روگ نہ لگ ایا، پلے سمجھ کچھ پا

کچھ بیان نمونہ کلام۔

فرید اترتی رت نہ لکھ ، بے تن چیرے کو
 جو تن رتے رب سیروں ، تن تن رت نہ ہو
 فرید کھنڈ مغلّا۔ صوف گل ، دل کاتی ، گزرات
 باہر دسے چائنا ۔ دل اندھاری رات
 بدھا ہو یا شیخ فرید ۔ کبسن گلی دیہ
 بے سو درمیاں جیوٹا ، بھی تن ہوسی کھیہ
 فرید بے تول عقل لطیف ۔ کاسے لکھ نہ لکھ
 آپڑے گروان میں ۔ سر نیواں کر دیکھ ۴۳

حضرت بابا فرید الدین گنج شکر داسا کلام گرنفقہ ورج ہی محفوظ کینی بلکہ گرنفقہ تول باہر دی کچھ کلام گویا گئے۔
 ایندے وجوں کچھ کلام یا ڈوہڑے اگلے وقتاں دیاں لکھاں گیاں کتاباں ورج محفوظ ہن۔ کچھ قلمی نسخیاں دے حوالے
 نال ساٹھے آئین۔ میر عبد الواحد بلگرامی م ۱۰۱۷ھ / ۱۶۰۶ء دی کتاب سب سنابل ورج ورج ڈول ڈوہڑے
 ملاحظہ کرو۔ اسے کتاب گورد گرنفقہ صاحب ۱۶۰۲ء تول پہلے لکھی گئی ہئی۔ ۴۴

ا) ٹوپی لیندے باورے ، دیندے کھرے نلج

چوہا کھڈ نہ ماواں پچھے بندھے جھج

ب) سنا! من منیاں۔ سرٹنے کیا ہوہ

کیتی بھڈیاں منیاں سرگ نہ لدھی کوہ

سید امام الدین بھکری م ۱۹۷۵ / ۱۵۶۷) اوج شریف دے بخاری خاندان وجوں ہن۔ انھال دامنار بھکری

میانوالی ورج ہے آپ دی قلمی کتاب خلاصہ الادوار وجوں بک بیت

زندگی واساہ نہیں۔ سمجھ فرید اتوں

کرے اچھے عمل تے ہو جا سرنگوں ۴۵

ایں بنیت دی زبان کتنی صاف تے نساہروں ہے۔ اصل ورج بابا فرید داکلام کئی منزلاں طے کریندا اساوڑے
 تیں بچے۔ پس کیتے ڈھیر سارا رلوڑ ملوڑ لفظ یا اوندیاں مختلف صورتاں کلام واساہ بن گن۔ ڈائرموسن سنگھ دوانہ
 نے پنجابی ارب دی تاریخ ورج بابا فرید دے کا بنیت درج کیتن۔ جیڑے گرنفقہ صاحب اتوں باہر دے ہن ۴۶

فرید دنیا دے لایح لگیاں محنت مٹھل گئی

جاں سر آئی آٹھے تاں سبھو وسر گئی۔

انہیں محمد آصف خان نے دوا ترازے گرنفقہ تول باہر دے ۲۸ بیت اپنی کتاب "آکھیا بابا فرید نے" ورج شامل کیتن۔ ۴۷

خواجہ امیر خسرو - ۱۲۵۳ء - ۱۳۲۵ء

آپ دا پورا نام ابو الحسن مین الدین تے تخلص خسرو ہئی۔ آپ کوں قدرت و لوں بے شمار صلاحیتیں نصیب تھیاں ہن۔ شاعری تے موسیقی ڈوں آپ دے خاص میدان ہن۔ آپ نے کئی ساز تے کئی راگ وی ایجا رکیتے۔ اجاں آپ دیا عمر بہوں چھوٹی ہئی کہ آپ دے علم تے مطالعہ چہر چا جیڈے کیڈے تھیون لگ پیا۔ امیر خسرو عربی۔ فارسی۔ ہندی۔ سنسکرت گہرا تے پیاں کئی زبانوں توں واقف ہن۔ امیر ادبی دنیا دا بک ایچھا سمجھو ہے جیڑھا ہمیشہ ادب و تہذیب سولھے کھڈنیا رہیے۔ امیر خسرو دے زمانے و تہذیب ملتان بک بہوں وڈا علمی مرکز ہا۔ پورے ہندوستان تے جنوبی ایشیا توں اہل علم علم دا ادب دے ایں گہوارے دا راج کرنیڈے ہن۔ امیر خسرو دیا ۱۲۸۵ء و تہذیب ملتان دیا ملازمت و تہذیب ملتان پنیے اور اٹھال آتے سرائیکی زبان و تہذیب مہارت حاصل کیتی۔ ڈاکٹر فقیر مہر فقیر آبدن دے گمان غالب ہے کہ ملتان دے بیس سالہ قیام و تہذیب اٹھال مقامی بولی جیڑھی اول وقت ویا ملتان دیا سڈوینڈی ہئی دستگاہ حاصل کرنیڈھی ہئی۔ اے گال ایں کہتے سچ معلوم تھیندا ہے کہ تمام بزرگان دین جنہاں ایں برصغیر و تہذیب اسلام دیا اشاعت کیتی پیے مقامی بولی سکھدے ہن تے ول اونڈے و تہذیب و معظ فریڈے ۱۲۸۵ء تا ۱۳۲۵ء شواہد توں اے پک لگدے کہ امیر خسرو نے ہندی زبان و تہذیب شعر آکھئے اور غالباً قیام ملتان دے دوران ہی اٹھال اے سب کوں تخلیق کیتا۔ امیر خسرو دیاں بھارتاں بہوں مشہور ہن۔ لطف دیا گال اے ہے کہ اٹھال دیاں اے بھارتاں اچ دیا ہر ہوسرائیکی علاقے و تہذیب موجود ہن۔ مثلاً

۱۔ اچے بے تے ماسی دے۔ میں دنگاں تے کھڑ کھڑ ہے کپاہ
 ۲۔ ڈوں کبوتر کولو کوئی کھنڈ اٹھال دے کاسے
 چال اٹھال دیا اٹھال ٹکوں رب اٹھال کو پاسے
 اک جنور اصلی۔ نال اوہدی ہڈی نال اوہدی پسیلی
 امیر خسرو دیا بک ہئی بھارت ڈیکھو ایں ویسے جھنگ دے کس جسٹل دا ڈنڈ ہے۔
 جھنگ بیٹے چور وڑیا نین راجے تاریا۔ بہت راجے پکر آندا
 لت راجے ماریا
 پاروں آئے ڈو ملنگ۔ ساویاں ٹوپیاں اوہدے رنگ
 اے بھارت سرائیکی علاقے و تہذیب ایں رائج ہے۔

پارے یاروں آئے ڈوں ملنگ۔ ساویاں ٹوپیاں تے بیٹے رنگ ۶۹
 حضرت امیر خسرو نے اول وقت دیا سرائیکی بولی جیکوں ملتان دیا ہے ہن و تہذیب شعر و شاعری کیتی۔ بھارتاں سبزیاتے

انکوں اپنے نگرہی اظہار دا وسیلہ بنزایا۔ آپ دیاں انکھال بھارتاں کولں دہری علمی حیثیت حاصل ہے۔ امیر خسرو دیاں بھارتاں اشعار تے بیتیاں کے علاوہ دہری نقاب دیاں یک منظوم لغت خالق باریکا دیاں انکھال کے ناں نال منسوب ہے۔ خالق باریکا یک منظوم لغت ہے جیندے دہج سرائیکی تے فارسی الفاظ موتیاں دلی کار جرئیے سرے ڈسدن۔ خالق باریکا کے آخری شعر دہج خسرو درناں دیاں موجود ہے۔

دو جگ دہج رہیا خسرو نام - خالق باریکا سہری تمام
۴ پنجاب میں اردو دہج حافظ محمود شیرانی نے خالق باریکا دے اُتے کافی تفصیلی بحث لیتی ہے اور مولوی محمد امین چڑیا کوٹی کے ایس دعوے دیاں تردید کیتی ہے کہ خالق باریکا حضرت امیر خسرو دیاں تخلیق ہے۔ او آبدن اگر خالق باریکا امیر خسرو دیاں تخلیق سہزداں تال صورت حال مختلف سہزداں اور اول ہمد تو گھن تے اوج تیں سیکڑاں کتاباں دیندی تھیں دہج لکھیاں دہج چکیاں سہزداں اور اے کتاب یک سنڈکا ماخذ بن دیندی ہے۔ خالق باریکا کولں امیر خسرو دیاں تصنیف دیاں بجائے اگر عبد فیروز شاہی کے کہیں بے مصف دیاں تصنیف من گدھا دیکھے تال دیاں اے ۱۵۲ء تا ۱۹۰ء دیاں یک اہم کتاب ہے۔ جیندے دہج پنجاب فقہ توں زرد الفاظ سرائیکی کے ہن۔

دیگ ہانڈی - کفچہ ڈوٹی بے خطا - تانبہ و کزگان کڑا ہی اور تو
مس ہے تانبہ روئیں کالٹہ آسن لوہ - تیشہ لبوالا - تیر کھارا غدر و روہ
گاہ و ہینرم گھاس کاٹھی جانے - اینٹ - ماٹی - تخت و گل بہی ہے
سرگس گوبر نلہ ہے پھوسا - کدال کلند جو کہے کسی ۱

پیارا شہید - ۱۵۸۶ء/۹۹۰ھ

پیارا شہید تحصیل صادق آباد کے علاقے بھونگ بھدرہ کے رہنے والے ہن۔ انکھال دا ناں پیارے خان ہی۔ قوم کے بوجہ ہن۔ فقیری طبیعت کے مالک انسان ہن۔ آپ نے جنگ نامہ - درد نامہ اور مصراع نامہ تصنیف کیتا ہی مگر ہن اے سب نایاب ہن۔ میر حان اچیدریکا پیارا شہید بارے آبدن کہ انکھال کے کلام دہج تقوت - جوش جہاد اور ولولہ ایمانی پایا دیندے۔ نمونے کے طور تے پیارا شہید دا یک ڈوڑھ
لگ گئی پیت تے بھل گئی ساری ذرات صفات دیاں موہنی
عشق کے رہ دہج خار ہزاراں تے میں ٹھہری ان سوہنی
سنگیاں سیاں کرو دھائیں شالا سر ڈے تھوراں اگونی
لازم کفر پیارا سہری تے جیڑھی راہوں تھی بچھو نہی ۲

شیخ فرید الدین ابراہیم ثانی - ۱۲۵۰ء - ۱۵۷۵ء

آپ بابا فرید الدین گنج شکر دی گدی کے بارہویں سجادہ نشین ہیں۔ آپ اللہ کے نیک بانیہ تے درویش صفت انسان ہیں۔ آپ دی شاعری دانگ ہر ہر حضرت بابا فرید الدین گنج شکر دی طرح ہے۔ میں کہتے ڈھیر سارے لوگال کول اے مخالطہ پئے کہ گنہگار ورتج بابا فرید الدین گنج شکر دی بجائے آپ دا کلام شامل ہے۔ عبدالغفور قریشی آدن آپ دی شاعری ورتج بندگی - ملتان دی دارنگ و دھیرا آئے آپ نے کانیاں دی کھین تے ہک نعمت نامہ دی آپ کے ناں نال منسوب ہے۔ کلام دا نمونہ

سہ برہا برہا آکھے برہا توں سلطان
فریدا جت تن برہا نہ اُتے سوتن جان مسان
سہ فریدا میں بھلا واپک دامت میل ہو جائے
گھلا روج نہ جان دی سردی میں کھائے
سہ فریدا چنت کھولا بان رکھ برہ بچھاون سیف
راہ ہمارا جیونا توں صاحب کسے دیکھ ۷۴

دمودر واس دمودر -

سرائیکی زبان ورتج ہیرا رنجے واقعہ سب توں پہلے دمودر نے لکھے۔ دمودر ذات دا اڑوڑا جھنگ ورتج ہی کھولی ہوئی ہس۔ او خود اپنے کاروبار تے ذات بارے ایس ڈس ڈنڈے۔

۱. آکھ دمودر - ذات گھٹائی آیا سک سیالیں

۲. آکھ دمودر ہویا دلاسہ - ہئی اتھے بناٹی

دمودر کپڑے دور ورتج اے قہہ لکھا۔ اے گنہگار اجاں میں سدھانیں تھیا۔ ہس واسطے اوندے زمانے دا صحیح تعین اجاں کیں نی کیا۔ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ پنجابی ادب دی مختصر کہانی ورتج اوندے دور ۱۲۸۶ء توں ۱۵۶۸ء مقرر کرنین جو خود اپنے قہے ورتج دمودر دل دل اے دعوئی کرنیڈے کہ ہیرا رنجے دا اے قہہ میڈا اکھیں ڈٹھا قہاے۔

اکھیں ڈٹھا قہہ کیا - میں تاں گنی نہ کوئی

اساں مونہوں الا یا ادہو - جو کجہ نظر پیو آئی

دمودر ایس قہے ورتج ہر جاتے ہر اہم موقعہ تے اپنی موجودگی ظاہر کرنیڈے۔ ہیرا رنجے جاوون لا تو اوندے رانجے نال ہمیشہ ہمیشہ کہتے سُر ورتج تیں اُد ہر جا موجود ہے۔ میڈا خیال ہے کہ موجودگی قہہ تکریر کرنیڈیں وقت اوں

ذہنی رفاقت دی علامت اے جیڑھا او بلور ہک شاعر کسوں کسوں اہنی ورنہ اے کھن کینی۔ ہیر دا اے قصہ چار چار مہرے دے بندیاں دی صورت ورتج ہے۔ تھے دے کل بند ۹۶۵ ہن۔ اسال تھے دی زبان بارے مختلف لکھاریاں دے اکھاٹ۔ اوندے پلاٹ۔ ڈو مجھے تھیال کولوں فرق اتے مشقیہ داستاناں دے حق اتے تفضیلی تذکرہ کر آئے سے۔ کجھ ہیر دودر وچوں دکی ہیر دے دل ورتج محبت دی جنڑنگ دکھری اے تال ہیر دا ماں ز ہیر تھی ویندے۔

تال روڈی ہیر نہ بوسے وائوں۔ ذرا بلندی ناہیں
 بڑگو نہ تھے۔ بڑسکیں روڈ۔ کوئی بھو سکے ناہیں
 روڈے نین۔ کس تھوں ڈکھو دنڈائیں
 آکھو دودر ہتھی پچھے۔ پھر پھر ہیرے تائیں ۷۶
 ہیر دی ماں دل اپنی دھی کوں سمجھدی ہے کہ او درانجھے نال اپنے سارے رشتے توڑ گئے۔ ہیر دی ماں تے ہیر دے مکھے داہک بند۔

سن دھیے! میں عدتے کیتی۔ تینوں کوں بھائے
 رلدا آیا۔ تخت ہزاروں۔ کوئی چاک نہ لائے
 آپے آپ سلاہیر دھیے۔ آپے اسال منائے
 سارے جگ ورتج اوندھی آئی۔ تینڈے باپ نہ بھائے
 سائیاں! چھٹ پوراہاں بھے۔ بے رانجھا مر جائے
 ہیر ما کوں ولد اوندی ہے۔ رانجھے دکی میں درد دیوانی۔ پنہو چولا بھنا
 جاں جاں شوق حیالی مانا۔ رانجھے نوں میں گھنا
 سر دنیا دی راہ کیا جانن حق نہ کیتا جھناں
 کہے دودر ہیر سیالی کاج گنا جھناں ۷۷
 عشق دی سرمستی تے محبت دی شریعت ورتج اپنا آپ وپناتے ڈو مجھے کوں پاؤں دا ترلا کسیندے۔ ہیر دے جذبات دکی نکاسی بڑیکھو۔

نہ کوئی آکھو ہیرے مینوں۔ نہ کوئی آکھو سیٹی
 ذات سنات پچھو ناہیں۔ میں چاکے نال چکٹی
 کردوں چوچک ما پڑو میدا۔ میں کردوں انھاں دیکھتی
 دامن آنگی ٹر تیدے۔ بے یوں قبول جٹیٹی

ماٹے نی میں چاک لڈھوالی نت اٹھ منجھیں پارے
برکت جس دی گھاہ نہ ٹکے - مجھ نہ کئی ہارے
روڑا مول نہ لگے لڈھوالی - ساون ورن پھارے
اجیا چاک لڈھوالی ماٹے ! اگے بنت ہارے ۷۸

مولوی عبداللہ لاہوری - ۱۰۲۵ ۱۲۱۲

مولوی عبداللہ موضع ملکہ ہانس نعلع ساہیوال کے رہن داے ہن - آپ کے والد صاحب
داناں جان مہر ہی - مولانا نے اپنی ساری عمر دین دی تعلیم تے تبلیغ واسطے وقف کیتی ہوئی ہی - بعد وچ آپ
ملکہ ہانس توں لاہور تشریف گھن گئے تے باقی عمر دتھا ہنس بسر کیتی - ملکہ ہانس کے سکونتی ہرون دی وجہ توں آپ
کے کلام وچ سرائیکی الفاظ دی کافی آمیزش ہے - ڈاکٹر مہر عبدالحق آپدن مولانا عبداللہ کے رسائل
دی زبان تے ملتان دی اثرات بہوں گھاٹے ہن - انھن دی زبان پنجابی ملتان آ میر پنجابی ہے ہی کیتے
اساں انھن کے رسائل کوں ملتان کے لڑ پچر وچ جگہ بڑ بندے ہیں - مولانا نے ساری عمر دینی سلسلے مسائل
تے سبھی اے کتاباں لکھیاں -

۱۰۲۵	/	۱۴۱۴	تحفۃ الفقہ	۱۰
۱۰۳۲	/	۱۴۲۲	نص الفرائض	۱۱
۱۰۴۲	/	۱۴۳۳	خلاصہ معاملات	۱۲
۱۰۴۴	/	۱۴۳۲	انواع العلوم	۱۳
۱۰۴۵	/	۱۴۳۵	معدنۃ الہی	۱۴
۱۰۵۲	/	۱۴۴۲	خیر العاشقین	۱۵
۱۰۵۸	/	۱۴۴۸	فرائض شرح سراجی	۱۶
۱۰۶۵	/	۱۴۵۲	خیر المؤمنین	۱۷
			حصار الایمان	۱۸
			صیقل اول	۱۹
			صیقل دوم	۲۰
			حد و ثنا	۲۱

۱۰۲۲ مجبوری دا نمونہ - نص فر افض -

صفت لیٹی ناکے دیوے نازج کھا کے نان
گھٹ گھٹ کرے اکھی دنیا گھن ویسی ارمان
ایسہ مقعود کر بیٹھے اپنا دیوے عور و لاء
ایسہ غرق نہ ہوسی آب و توح اس ناں سر بی بجاہ
کو بھی رن نہ کیجئے کالی - لسی کالی جھوٹی
عشق پر اجس اندھی کانڑی لسی لڑی موٹی
بہہ عبداللہ راگ دا کھی امر بیان
خلقان حق چھپایا ایہی غفلت تمہا جان
کو سو گند کرے کوڑوی یا ما پیور نجیسی
عور الا اندر شرک آنے کوڑ گواہی ڈیسی
آکھ فقیر کوڑ دا لہسن کیا عذاب
ماس اٹھال دا گل گل پوسی اندر زمین خراب ۸۰

عبدالکریم جھنگوی - ۱۰۸۶ء

مولانا عبدالکریم جھنگوی جھنگ کے رہن والے ہن۔ سرایتی شاعری کے ایس پہلے دور و توح
مولانا عبدالکریم جھنگوی کول ایس واسطے ڈاڈھی اہمیت حاصل ہے کہ اٹھال دی مشہور تہیف "نجات المؤمنین"
صدیاں کول سرایتی علاقے کے دینی مدارس و توح پڑھائی ویندی رہ گئی اسے۔ اور ایندے کئی تلمی تے پڑن
پھئے ہوئے نئے و توح وکی جا جاتے مل ویندن۔ مولانا عبدالکریم نے اپنی کتاب "نجات المؤمنین" ۱۰۸۶ء
و توح مکمل کیتی۔ "نجات المؤمنین" کے علاوہ "معیار الایمان" اور "نجات الایمان" دی اٹھال دی تہیفات
ہن۔ جیڑھیاں ہن نایاب ہن۔ "نجات المؤمنین" کے سن تہیف بارے مولانا اہلن۔

ہجرت تک ہزار بھی آتے بھیاں جان

اسے رسالہ فقہ دا کیا رب آساں

نام نجات المؤمنین ایندے رسالے جان

پڑھو آکھ عمل کر لسی جو کوئی رھسی و توح ایمان ۸۱

فر افض غسل - تیمم - خواتین کے مسائل بارے بیان - احکام سفر - فر افض نماز - فر افض روزہ - حج - زکوٰۃ
اور گناہ کبیرہ وغیرہ بارے بیان تے شامل کیتے گن۔ فقہ کے ایس رسالے و توح آساں اور عام نہم انداز و توح

شرعی مسائل کی وضاحت کیتی گئی ہے۔ مولانا عبدالکیم مجتہوی کی زبان چسولی تے دل چکھوئیں ہے۔ اوکم توں کم الفاظ ورج اپنا مطلب بیان کرن دی قدرت رکھدن۔ کتاب کے پیلے بندوی خود ایں طرف اشارہ کریندن کہ لفظ تقورے تے معنی بہوں، ایہو اس اڈا اسلوب ہے۔ کتاب دا پہلا بند حمد و نعت توں شروع محقذے نمونہ کلام۔

سب ثنا و خدا نیوں جیندا کل جہان
بیت درود رسولؐ نوں لکھا جس فرقان
کہتالں درود بھی آل تے جیتے اوہ خوشنود
مورے ساریاں مومنوں لکھ ہزار درود
پھیر اصحاب رسولؐ کے جفاں شرف ملیاں
وت دوست بجھ رسولؐ کے جمد مسلمان
لفظ تقورے تے معنی بہتے رکھن یاد اسال
جے کرئی عمل کر لیسے اس تے پھنسی اس جہان ۸۲

طیب شکوہی۔

آپ دا پورا ناں بیت خان چغتائی ہئی۔ اور فارسی تے سرائیکی زبان کے شاعر ہن۔ بیت خان سرائیکی ورج طیب تے فارسی ورج شکوہی تخلص کریندے ہن۔ ۱۷۵۲ ورج جیرے دیے شغزادہ داراشکوہ ملتان آیا تاں ہک مشہور طیب دی حیثت نال داراشکوہ کے دربار نال والبتہ تھی گیا۔ طیب شکوہی ملتان ورج رہندے ہن۔ کیفی جامپوری لکھن کہ او دوسے عالم فاضل النان ہن۔ مولوی خیر الدین صاحب ملتان نے لکھا کہ سرائیکی تے فارسی دے انج و انج دیوان شائع کرائے ہن۔ جیرے ہن نایاب ہن۔ ۸۳

حضرت شاہ ولایت ملتان۔

دوہویں صدی ہجری کے ہک ملتان بزرگ حضرت شاہ ولایت نے دینی مدارس ورج پڑھاون کیتے قانون صرف کوں منظم تحریر فرمایا۔ اور اینداناں "توانین منظوم ہندیہ" رکھا۔ اے دی ہک درسی کتاب ہے۔ شاہ ولایت ملتان توں پیلے دی طرہ جی صرف دے توانین ہیس عالم دین نے ہندی یعنی سرائیکی زبان ورج تلبذ کیتے ہن۔ مگر شاہ ولایت اُہدن کہ ادنیٰ زبان یا طرز بیان بہوں مشکل ہئی۔ ہیس کوں سمجھونہ آندا۔ ہیس کیتے انھوں کوں توانین صرف کو منظم کرن دی ضرورت پیش آئی۔

قانون صرف کے ہیس شخص نے "ہندی ورج" بنائے
پر یاد کریندیاں مندوں نوں اوہ بھی مشکل آئے

۱۷ رسالہ چودھری صفیاں دا ہے جیکوں کتب خانہ خضر منزل ملتان نے شائع کرایا ہئی۔ رسالے دے آخری شعر ہن
 قانون صحت دے سکے یار و نفل کیتا رب باری
 نال نفل دے اللہ بننے جہ کوئی سامع قاری
 شاہ ولایت عاصی بھارا کر امید دعائیں
 شاید برکت کس صاحب دے بخش کرے سائیں ۸ م

شاہ جیب قادری۔

شاہ جیب یار عویں صدی ہجری دے سرکردہ عویں بزرگ اور اولیاء اللہ ہن۔ آپ دامنِ روضہ
 لہ و توح ہے۔ ہر عید دے ڈوجے ڈینہ اتھال آپ دا لکھن مبارک عقیدے۔ شاہ جیب اپنے وقت دے ہک
 نئے پورے عالم دین تے صوفی بزرگ ہن۔ حضرت سلطان باہو آپ دے کول حاضر تھے تاں آپ باہو سبھی کول فقر دی
 راہ اختیار کرن دا حکم ڈتا۔ حضرت باہو تے اتھال دے فرمان دا اتنا اثر تھا جو باہو سوہنے دی دنیا بدل گئی
 حضرت شاہ جیب سرابیلی زبان دے شاعر ہن۔ نمونہ کلام

گر تھ کوٹاں دتج عاتی ہونا کھس کے دل دیرانی
 تیں باجھوں میں اینویں تر پال جیو مچھی بن پانی
 کڈیں درس ڈکھال پیار مدت پئی چیرانی
 ملن جیب مستراں دا جیون پئی سب کوڑ پھانی
 سیو میکل سکھ کولوں ڈکھ بھاوے ۔ سکھ قربان کراں تیں ڈکھ توں جو دکھ میکل لیاوے
 دکھال کارن نہیں سرجے سو دکھ سہل بن پارے ۔ میں قربان جیب ڈکھال تو جو ڈکھ دوست ملاوے

حضرت سلطان باہو۔

سلطان العارین حضرت سلطان باہو۔ صوفی بزرگ شعرا دے سرخیل ہن۔ تعون نال رجبی کئی آپ
 دی شاعری نے بعد دے ادب تے کافی اثرات سئیں۔ حضرت سلطان باہو سبھی کول جنوبی ایشیا دے صوفی بزرگان دتج ہک
 ممتاز مقام حاصل ہے۔ آپ خلع سرگودھا دے نال تعلق رکھدے ہن تے اعوان قوم دے فرد ہن۔ آپ دی ولادت
 خلع جھنگ دے تریب تملہ تھرگان دی ہک وٹی و توح تھی۔ آپ دی تربیت تے گھانا اثر آپ دی والدہ ماجدہ
 بابی راستی دا ہے۔ آپ پیدائشی طور تے درویش صفت تے فقیر منش انسان ہن۔ حضرت جیب قادری دی ہدایت
 تے فقر دی راہ اختیار کیتی۔ آپ نے پہلے حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی دے منرار مبارک تے چلہ کشی کیتی تے
 دل دی و توح تے حضرت شاہ عبد الرحمن دہلوی دے مرید تھی گئے۔ آپ داتعلق صوفیا دے قادری سلسلے نال ہئی۔

آپ نے عربی فارسی نظم و نثر ۱۲۰ کے قریب کتاباں لکھیاں۔ آپ دالباس۔ رہن سہن سب درویشی رنگ و تاج رنگیا ہو یا ہٹی۔ آپ اکثر حال مستی و تاج سیر سیاحت سے نقل کھڑے تھیندے ہن۔ دل شگے ہاتاں نفس مارن کیتے خیرات تک سنگن توں گزینہ نرن ہا۔ شرع دیا پابندی دا بہوں اتہام فرمیدے ہن۔ آپ دا طریقہ صحواور شریعت دا ہے۔ ۸۶۔

ہر مراتب از شریعت یافتہ
پیشوائے خود شریعت ساختہ

آپ کڈا ہن کڈا ہن رڑھ رکھی نال دی شوق فرمیدے ہن۔ آپ دیاں چار مستوراں تے اٹھ پتر ہن۔ آپ دا وصال تریسٹھ سال دی عمر و تاج یکم جادی الثانی ۱۱۵۲ھ مطابق ۲۲ مارچ ۱۷۹۱ء جمعرات کے ڈہینہ تھیا ۸۶۔

سرائیکی شاعری :-

عربی فارسی کے علاوہ حضرت سلطان باہونے سرائیکی شاعری دا پڑھی حرنی کے انداز و تاج بھیا۔ آپ دی زبان جنگ تے ملتان کے بہجہ دی ملوڑ سرائیکی ہے۔ عبدالغفور قریشی آبدن۔ ”و آپ معرفت دا وڈا خزانہ چھوڑ گن۔ جس و تاج ملانی سرائیکی تے مولانا روم کے عارفانہ کلام دا رنگ ہے۔“ ۸۸۔ آپ دا سارا کلام سی حرنی کے انداز و تاج اے۔ کتھا ہن ہک ادھ جاتے آپ چار مھرے کے بند کے علاوہ پنج مھرے دا بند دی بدھے انوار سلطانی و تاج فقیر نور محمد کلاچی نے کل ۱۱۲ بند شامل کیتن۔ مقبول الہی نے ۱۸۶ بند درج کیتن ۸۹۔ حضرت سلطان باہو کے ایات دا دیورا کریجے تال سب توں پہلے دل ”ھو“ کے لفظ تے لگی تھی ویندی اے۔ اے تھو عشق دی علامت اور جذب و سرمستی دی کیفیت کے اظہار دا استعارہ ہے۔ آپ عرفان دیاں ساریاں رنراں تے معرفت کے سارے جذبے عشق دی کنجی نال کھولن کے ڈس ڈیندن۔ آپ دی پوری شاعری و تاج عشق دا موضوع سب توں اگھراں ہے۔

العن الشدیح کیتوس۔ جڈاں چکیاں عشق اگھراں ہو

رات دہیں ڈیوسے تا تھڑے نت کرے اگھراں سوہاں ہو

اندر کجائیں اندر بائن۔ اندر کے و تاج دھواں ہو

باھو شاہ رگ تھیں رب نیڑے لہا جلد عشق کیتا سی سوہاں ہو

حضرت سلطان باہو نفس دی طہارت تے پاکیزگی تے زور ڈیندن۔ ظاہری عبادات۔ تے ڈکھلاوے دا مستحقین انسان کوں کھنی ڈیندا۔ نماز نقل زکوٰتاں سب اندرے بسج نال سوکھ پیندن۔

باہجہ حضوری ہن منظوری توڑے پڑھن پے بانگ صلواتاں ہو

روزے نقل نماز گزارن توڑے جاگن ساریاں راتاں ہو

باہجول قلب حضور نہ ہو کے تو نثریں کہدھن پے زکواتاں ہو
 باھو باہجھو فنا رب حاصل ناہیں۔ نہ تاثیر جاملتاں ہو
 آپ کے ابیات و ترچہ اگرچہ فارسی طریبا کے الفاظ تے علمی اصلاحات دی ملدن۔ پڑ زیادہ بند سادہ زبان تے
 عام فہم انداز و ترچہ ہن۔ اور دیہی ویب کے حواسے لکائی وڈے اہم موضوعات کوں بیان کیتا گے۔
 جیویں دنیا گھر رتن منافق یا گھر کا فرسوسنہاں ہو
 آپ دا سارا کلام نفس دی نفسی۔ اندرے بسج دی گول۔ علم اور عمل دی توت۔ فقر دامان۔ حقیق طلب تے عشق دی ازلی
 دابدی آواز نال بھر پور اے۔ کھو بیا کلام نمونے طور۔

ع عاشقاں ہکو وضو جو کیتا روز قیامت تاہیں ہو
 و ترچہ رکوع نماز سجود بندے بسج صاحبیں ہو
 ایچھے ادتھے دوہیں چہا نہیں سب فقر دیاں جاہیں ہو
 عشق کولوں شے منزل اگے باہو و ترچہ پیامک تہاہیں ہو

س سے روزے نفل نمازاں سے سجدہ کر کر تھکے ہو
 سے واری مکے حج گزارن دل دی ڈود نہ مکے ہو
 چلے چلے چل جنغل مجھو ناں اس گل بھیس نہ پکے ہو
 سب مطلب حاصل بندے باہو جد پیر نظر اک تکے ہو

الف اللہ چنبے دی بوٹی مرشد من میرے و ترچہ لائی ہو
 نفسی اثبات دا پانی ملیس ہر رگے ہر جانی ہو
 اندر بوٹی عشق مجایا جاں بھٹن تے آئی ہو
 جیوے مرشد کامل باھو جیہ اے بوٹی لائی ہو ۹۰

شیخ عبداللہ ملتانی - ۱۰۹۰ھ / ۱۹۷۹ء

شیخ عبداللہ ملتانی، ملتان کے ہک بزرگ درویش نثریں۔ آپ دی ہک طویل نظم "پرہی جندری" کوں وڈی شہرت تے مقبولیت لقیب تھی۔ پرہی جندری صدیاں توں سرائیکی علاقے کے دینی مدارس اور گھراں و ترچہ پڑھیدی پئی اے۔ بزرگ اینکوں و فیض دے طور تے ہر روز تلاوت کے بعد پڑھدین۔ ایس نظم دا موضوع دل دی صفائی۔ چننے عمل۔ دنیاوی بے ثباتی۔ ظلم کوں نفرت۔ چھوٹی عمرت دنا موس دی مذمت اور صالح اعمال

دے انامات ہن۔ نظم دکی زبان رواں تے سلیس ہے۔ نظم پڑھتے شیخ عبداللہ ملتانی دکی شاعرانہ وڈائی واقعین
تھیزے۔ اے نظم سہی حرفی دے ورتج ایندی ہیت مخمس ہے۔ نمونہ کلام۔

س سدا ہنس باغ بچیے - سدا نہ ہونڈے فرس غلیے
ہردم فکر چلن ڈاکیجے - اڈرک موت لیسیا
سمجھ بندے توں نال نکر دے اے جذبڑی پردیسیا
ص صفائی رکھ ورتج سینے - چھڈ دنیا دے سارے سینے
باجھ صفائی کل نابینے - سچا عمل ترسیا
سمجھ بندے توں نال نکر دے اے جذبڑی پردیسیا ۹۱

عظمت خان بڈانی - ۱۹۹۷ء / ۱۵۸۵ء

عظمت خان بڈانی سرائیکی زبان دا ہک گنم شاعر گزرے۔ آپ میر آدم خان بانی تہڑا آدم
سندھ، قبیلے دے فرد ہن۔ آپ دا والد سردار اجمل خان مری میر جاکر اعظم دے شاہ سوارس ورتج شمار تھیندا ہا۔
جڈاں جاکر اعظم (۱۲۸۸ء - ۱۵۵۵ء) دکی اتے گھرام خان لشارکی دکی جنگ دا آغاز تھیواتاں میر جاکر
نے اپنے بڑیاں زباناں تے بال بچے اورتج بنوٹ دکی طرف اجمل خان دکی حفاظت ورتج روانہ کیے۔ اول
ورت مظمت ۱۷ - ۱۸ سال دا ہک نیگر جوان ہئی۔ مظمت خان عربی فارسی دکی تعلیم دکی حاصل کیتی ہئی ہئی۔
اپنے والد دکی وفات دے بعد قوم مری بڈانی دا سردار بنڑیا۔ مظمت خان سرائیکی زبان دکی چنگی چوکی شاعری
کرنید اہئی۔ انداز صوفیانہ ہا۔ آپ دیاں نظاں استادہ نامہ - معنی نامہ - مشہور تھیاں۔ اس دے علاوہ انھن
ڈوہڑے تے مناجاتاں دکی لکھیاں۔ صوفی احمد جان دے مطابق تقریباً ۱۵۸۰ء ورتج مظمت خان فوت تھے۔
نمونہ کلام۔

عشق باجھوں انان نہ بھولا تڑیں ہر دے میر ایسے - درد بھول محبوب دے ڈترے عشق دکی حق تاثیر اے
چاون بار ہیر دے عاشق صدق وصال اخیرے - مظمت عشق حقیقی دکی حق پیر بڈتی جاگیرے ۹۲

پیارے لال۔

پیارے لال جام پور دکی مہند شاہجہاں (۱۶۲۷ء - ۱۶۵۸ء) دا شاعر اے۔ پیارے

لال دے بزرگ نقل مکانی کرتے جام پور آن آباد تھے ہن۔ اے لالہ گوت دے ہندو ہن اور چودھری سدھو
ہن۔ کیفی صاحب دے اکھن موجب پیارے لال وڈے عالم فاضل آدمی ہن۔ فارسی تے سرائیکی ڈوہاں زباناں ورتج
شعر آہدے ہن۔ انھن دکی مثنوی "سراپ" ہندوواں دے ورتج وڈی مقبول ہئی۔ اے مثنوی پیارے لال نے

سرائیکی وچ لکھی ہئی۔

ایں مشنوی دا خلاصہ اسے ہے کہ راجہ دسرت دے ہتھوں ہک بندہ مر گیا تاں اوندے پیونے راجہ دسرت کوں پلوتا ڈتا کہ تیکوں وی پر ماتا اولاد وا ڈکھو ڈیسیے۔ بڈھے دی دُعا قبول تھئی تے دسرت اپنے پترال رام چندر تے لچھن دے فراق وچ تڑپ تڑپ تے مر گیا۔ پیارے لال بارے اسے ساری تفصیلات اسان کیفی جامپوری دی کتاب سرائیکی شاعری وچوں گھدے پے ہیں۔ ایں مشنوی دے ہر واقعہ کوں انج و انج بھر وچ قلمبند کیتاگے۔ رام چندر دی تخت بنی دالی رات اجودھیا وچ خوشی داسماں ڈلیگو۔

دیپ جلائے ہر ہرناری - جگ جگ مگ دھرتی ساری
دھرتی اتے اکاش دی موتی - تارے تارے موتی موتی
پر جاگیت خوشی دے گاؤے - راجہ دسرت انگ نہ ماوے
رام تے سرتے مکٹ زنگیلا - لچھن پھر دا چھیل چھبلا
سیتا گھونگھٹ وچ مٹاؤے - وچ زلواں س کے پیلاں پارے
سہوئی اجودھیا نار نوٹی - جیویں سنڈیاں وچ سہیلی
کیکئی ویس وٹاٹے بیلے - رددے گھر وچ کرائیے
رودے ڈھاوے تے کراوے - بھرت کوں راجہ کون بنڑاوے
پیارے لال مشنوی دے چھیکڑ اپنے بارے تے اپنے عہد بارے لکھدے۔

لکھی انیویں لکھن ہار - جو ہے ہر دا پالن ہار
چھیا دیں ملیا پردیس - سقے آے کیش کلش
جام پور، جاں پور کیتا آکر واس - ڈیساں راتیں جی اداس
سماں شاہی شاہیاں - لڈ گورٹ اسادھی جان
دیس اسادھا کرائال - نالواں میدا پیارے لال

چوہدری نعمت رام نعمتی۔

چوہدری نعمت رام نعمتی پیارے لال دا پوتر اہئی۔ نعمتی اورنگ زیب دے عہد حکومت دے دالی ملتان لشکر خاں دا ہک فارسی قصیدہ دی لکھی ہئی۔ نعمت رام نعمتی سرائیکی نثر وی لکھدے ہن۔ انھن بھگت گیت دا سرائیکی ترجمہ دی کیتا ہئی ۱۹۹۰ ڈر شکر ملاحظہ کرو۔

کدھی تے پردھڑا - نیڑے لگی ڈھا
ساقھی تیڈے لڈ سدھائے توں کیوں پورا

پنجم اٹھیا پرانا - کبھی تھیا اداس
جیں گھر موحاں ماٹریاں نکلن نہ ڈیندے ات

سکندر خان سکندر -

سکندر خان سکندر سرائیکی زبان دے ہک پہوں وڈے مرثیہ گو شاعر گزرن۔ انھوں کول سکندر
پنجابی دی ہندوستان وچ سبڈیا ویندا ہئی۔ گلشن بے خار۔ دریائے لطافت۔ آب حیات تے تاریخ ادب اردو
رام بابو سکینہ وچ سکندر دے دل دل تڈکرتے ہن۔ د ایندی تفصیل اسوں سرائیکی مرثیے دے ضمن وچ ڈے آیل
سکندر نے وڈی عمر پاتی ہئی۔ اد اورنگ زیب دے شاہی ویلے زندہ ہئی۔ سکندر ہک صوفی مشرب بزرگ ہا۔

بی بی ہندرا بیو دے غم وچ رورو حال و بنجایا
کھڑی رہی چوکھٹ دے اتے اندر پیر نہ پایا
گودی لے کے اُم سلمہ اندر آ بھٹلایا
ہنجوں پونجے جھاتی لاوے کابھیں کر سمجھایا
نہ رو میڈھی لا ڈلی ہنجوں بھر بھر نین
صبح شام کول آدھسی تیرا باپ حسین ۹۵

سید زمان شیرازی -

سید زمان شیرازی یارھویں صدی دے صف اول دے مرثیہ گو ہن۔ جدی پشتی طور تے
ذاکری اور مرثیہ گوئی کرنیڈے ہن۔ سید زمان شیرازی دے تفصیلی حالات دا علم کینی۔ خاندانی زبانی روایت آسے
ہے کہ آپ پہوں وڈے عالم دین ہن۔ انھوں دا خاندان ایران توں ہندوستان آباد آن تھیا۔ سید زمان شیرازی
افغانستان ویندیں ہوئیں ڈیرہ اسماعیل خان دے علاقے کنول گزرنیے تال انھوں دل لگ گیا اور او اتھاپیں کھنکھے کے
رہ گے۔ ڈیرہ اسماعیل خان۔ ڈیرہ غازی خان تے کجی علاقے وچ مرثیہ گوئی دی روایت دے بانی ہن۔ ڈیرہ اسماعیل خان
دے ہک بزرگ ماہر قانون دان سید خورشید عالم دے سید زمان شیرازی بزرگ ہن۔ انھوں کول سرائیکی زبان دے مرثیہ
گوشوار دا پہوں وڈا قلمی ذخیرہ موجود ہے۔ سید زمان شیرازی دی قلمی بیاض کافی بھتی ہے۔ اکثر جہیں تے
سوی صفے کھا گئی آسے۔ اے قلمی بیاض سید زمان شیرازی دے بعد حاجی لعل کر بلائی نے تحریر کیتی ہے۔ سوی
کھا دے ہوئے صفات کول جیڑھے راتم نے احتیاط نال ہک بے کول نکھیریا تال خوش قسمتی نال ایں بیاض دا
سن تحریری ابتدائی صفات وچ درج مل گیا۔ اینداسن تحریر ۱۰۹۷ھ ہے اور یقیناً اے سید زمان شیرازی
دے بعد تحریر کیتی گئی آسے۔ سرائیکی مرثیے دی ایں قدیم بیاض دے ملن نال مرثیہ گوئی دی اڑں ویلے دی

روایت سے سوجھلا پیندے۔ خلش پیر اصحابی نے اس بیاض کے موجود اشعار و اشعار کیتے۔ انھیں مطابق انھیں
دی تعداد تقریباً تیرے ہزار ہے۔ ۹۷

کلام دی دنگی۔

میندی

- لفظ میندی لوگھن آئی - کر سگن تاسم کوں لائی
حسن علی کے گھر ودھائی - جو شادی اللہ ڈکھائی
مُرسِل نال نبی دے آئے - آدم ابراہیم سدھائے
نوح تے موسیٰ کانڈھی آئے - جو عیسیٰ ویل گنڑائی
خوا حاجراں ڈھوک سہایا - اتوں ملک آسمانی آیا
زہرا تیل بنے کوں لایا - جو قادر آس پجائی
کیا آکھاں دقت فخر دی شادی - شام کوں ہوئی خیر تضادی
شادی تمام کھٹی نوشادی - جو گھوٹ شہادت پائی
تھیندا نیں اینویں کوئی پزناں - صبح کوں جو کھارے چڑھنا
سنج کوں گھوٹ سبائے مرناں - جو بنری خاک روئی
رودے بی بی ابن حسن دی - ہوئی بیوا چھوٹے سن دی
اجڑی کر بلا دے بن دی - امام حسین دی جائی
کبرا لاش بابل تے آئی - بیو دی خدمت عرض سڑائی
ڈیکھو مراد جو دختر پائی - میدے سر تے روانہ کائی ۹۸

حافظ محمد شاعر - ۱۱۵۰ / ۱۶۸۸

آپ ملتان کے رہن واسے بزرگ ہن۔ حافظ محمد دی زندگی کے حالات ہمیں کوں معلوم کیتی
سوائے ایندے کہ مولانا عبداللہ دے فقہی رسائل تے انھیں حواشی لکھیے۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق انھیں دا عہد ۱۱۰۰ھ
دی ابتدا میندن ۹۹ نورنامے والی کار حافظ محمد کے معراج نامے کوں وڈی شہرت حاصل تھی۔ اے معراج نامہ
دی صدیاں توں سرائیکی ویب کے گھر گھر رتج پڑھینا ہے۔ بے شمار لوگاں کوں اسے پورا زبانی یاد ہے۔ اس
معراج نامے کے ۲۶ بند ہن۔ حمد توں آغاز تھیندے ول لقیہ بند، ایندے بعد صحابہ کرام دی منقبت
اگرں معراج دا بیان۔ حضور کریم کے معجزات۔ ہجرت مدینہ۔ غار حرا رتج قیام کے بعد واقعہ کربلا اور
حفرت حسین دی شہادت دا بیان ہے تے چھیکر رتج دُعا آتے۔ اے معراج نامہ توڑ بندے۔ اس طرح اے

معراج نامہ اپنی نوعیت و ایک نولیکا معراج نامہ ہے جنہ سے ورتج کھوئے مضامین دا افانہ دی کینا گے معراج
نامے دی زبان قدیم ہے۔ شاعر کی رواں تے انتہائی عقیدت بھری ہے۔

توں گیوں معراج تے منقب ڈتو پروردگار
کنڈ مبارک تے گلی مھر نبوت خال دار
شان پاک اعلیٰ تے افضل توں خداداد ستار
توں پیارا شہ سونہارا رب نواز پو توں سدا
توں آگے فریاد میڈی یا محمد مصطفیٰ
تیدا منعب رب ودھایا روبرو عزت ڈھی
ڈو کمانوں تھوڑی رب تے توں دپالے و تھوہی
رب آہا یا توں آہوں نہ ورتج سکیا اول جادھی
گاہیں ہن منعی دیاں منعد کیتیاں تیکوں خدا
توں آگے فریاد میڈی یا محمد مصطفیٰ ۱۰۰

مولوی محمد صدیق صادق - ۱۱۰۵ھ

مولوی محمد صدیق امیر پور سرہانہ تھانہ رنگ پور مظفر ٹرہو کے ہک عالم دین تے داعظ ہن۔ افعال
قصہ جیسی کے نال نال کچھی دے ہک ہندو موتی رام دی دھی جیسی کے مسلمان ہون دے واقعات کوں منظوم کیتے
مولوی محمد صدیق نے قصہ جیسی ۱۱۰۵ھ ورتج مکمل کیتا۔

یہاں سوتے پنجواں او سال آہا ہجرت نبی کے کولوں انجام یارو
جا دی اولاد دی دسویں تاریخ آہی کیتا ختم اسان کے کلام یارو

مولوی محمد صدیق دا قصہ جیسی مطبع الہی آگرہ توں ۱۳۱۵ھ ورتج شائع تھے۔ مولوی صدیق جیسی کے زیورات، لباس
دی تعریف این کریدن۔

چوٹی پھل بلند عجائب آہا وانگوں شہانہ تے تاج پھجان یارو
نکا وانگ ماہتاب کے روشن آہا لیتی روشنی وچہ جان یارو
بندے تاریاں وانگ لنگ مارن دنجے روشنی اُتے آسمان یارو
بس ہارشل برق بجلی چکے آہا گردن دا او نلبان یارو
چنی رانی دی شیشیاں نال جڑی اندروں اٹھدے دھیں کوہاں یارو
دنکاں سرنج تے زرد سیاہ آہن باہنہ جڑت کے سب لوکاں یارو

جیسی کوں بچپن کتوں ہی سرور کائنات دامت عشق جڑگا۔ اللہ تے نبی دے عشق ورج ہر دیلے اوہ مست رہندی ہئی۔

باراں برس دکانیک غریب آہی عشق ہو یا اس نبی دا آن میاں
ایہا رب رسول دامت عشق رکھے کرے دم دم جند قربان میاں
نت زب رسول کوں یاد کرے دہند کاسٹ کے کل جہان میاں
دمدم خدا ئینوں یاد کرے آکھے سچا ہیں رب رحمان میاں
ایہو حسن محمد رسول تیرا مینوں کلمہ ہے دین ایمان تیرا
تیری ذات رحیم کریم آکھے رہو عاجزاں کے نگہبان میاں ۱۰۱

سلطان محمد انصاری - ۱۱۰۰ھ

مخدوم رشید ملتان دے نیڑے چک ۱۱۶ ورج ہک الفاری خاندان آباد ہے۔ جیندے ساکے وڈ
وڈیرے عالم دین اور سرائیکی زبان دے شاعر ہن۔ انھاں بزرگاں دی یادگار ہک شاندار لائبریری دکانیاں چک ورج موجود
ہے۔ جیندے ورج سنگڑاں قلمی کتاباں موجود ہن۔ الفاری خاندان دے بزرگان نے دینی مسائل سیرت پاک تے کافی
منظوم کتاباں یادگار چھوڑین۔ انھاں بزرگاں وچوں مولوی سلطان محمد الفاری نے ۱۱۰۰ھ ورج شرح نبی ۹ صفحات
اور تھہ ثانی مکتوب ۱۲ صفحات تے تحریر کیتے۔ اسے قلمی نسخے انتہائی بوسیدہ حالت ورج ہن۔ شرح نبی وچوں
نمونہ کلام۔

یا رسول اللہ کریماری - صلی اللہ علیہ وسلم لکھواری
لکھ درود بھیجاں ہر واری - تیدے فوکر دیا ہے سر واری
الف اکھاں میں حمد خدا - مانک ملک سچے بادشاہ دا
بھیجس سوہاں ہراہ واہ دا - کارن امت ادین ہاری ۱۰۲

عبد الہادی انصاری -

الفاری خاندان دے ہک بے بزرگ عبد الہادی انصاری ولد میاں محمود نے کئی دینی رسائل منظوم
کیتے۔ انھاں ورج مسائل غسل ۳۰ صفحات - سی حرفی ۶ صفحات - نفیبت اولیا ۲۰ صفحات تے سیرت نبوی
۱۸ صفحات تے مشتمل ہے۔ آپ دی وفات ۱۲۳۹ھ ورج تھئی اول دیلے آپ دیا سوا سوا سال توں زیادہ ہئی
سیرت نبوی وچوں اشعار۔

یا محمد کریں خساناں - جملہ مومن مسلماناں
مدد شنگے اسے دل میدا - ڈوہیں جہانیں دامن تیدا ۱۰۳

- خالق مالک رازق رب - ایہو کیتا چا سبب
انس جنس کچھی پرندہ - سبب ہمیں کول رزق دیندہ
لاشربک الہی پاک - پیدا کیشس جفتول طاق
جو کول بجاوے تھیوے سوئی - تیدا سر نہ عالم کوئی
پیدا کیتو نبی دالور - رکھیو اس کول چا حضور

*

حواشی — باب چھیواں

- ۱ - وادی ہائرہ اور اس کے آثار - صدیق طاہر - اردو اکیڈمی بہاول پور ص ۳۲
- ۲ - ایفانہ ص ۲۵
- ۳ - سات دریاؤں کی سرزمین - ابن حنیف سنگ میل پبلی کیشنز لاہور ۱۹۸۷ء ص ۱۵
- ۴ - پاکستان میں تہذیب کا ارتقاء - سبط حسن - مکتبہ دانیال کراچی ص ۹۱
- ۵ - ویدک انڈیا - میڈم ارگوٹرن - جامعہ ثنائیہ حیدرآباد ۱۹۲۳ء ص ۲۵۲
- ۶ - نقش ملتان از عتیق نگری - نگری اکیڈمی ملتان ص ۱۴۷
- ۷ - آب کوثر - شیخ محمد اکرام - ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور ص ۲۳
- ۸ - تاریخ سندھ حصارل - اعجاز الحق قدوسی ص ۲۹۵
- ۹ - تاریخ ابن خلدون جلد ۲ ص ۲ - بحوالہ نقش ملتان جلد اول عتیق نگری
- ۱۰ - نزہتہ الخواطر اردو ترجمہ ص ۱۵۹ - ۱۱۵ - از علامہ عبدالحی حسینی بحوالہ نقش ملتان - نگری اکیڈمی ملتان ص ۲۲۰
- ۱۱ - تاریخ و تعارف ضلع رحیم یار خان پروفیسر سعید احمد سعید ص ۱۱۴ تا ۱۲۵
- ۱۲ - نواب مظفر خان شہید اور اسکے عہد - از عمر کمال خان - فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۲۱
- ۱۳ - خطہ پاک اوج از مسعود حسن شہاب - اردو اکیڈمی بہاول پور ص ۱۴۶ ' ۱۴۷
- ۱۴ - ایفانہ ص ۱۷۲
- ۱۵ - فتح نامہ سندھ طرٹ پنج نامہ مترجم اختر رضوی - تحقیق و شرح ڈاکٹر بنی بخش بلوچ سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۶۳ء اصل متن ص ۹
- ۱۶ - کشف المحجوب از حضرت داتا گنج بخش بحوالہ پاکستان میں تہذیب کا ارتقاء - از سبط حسن - مکتبہ دانیال کراچی ص ۱۸۸
- ۱۷ - نقش ملتان - جلد اول - از عتیق نگری - نگری اکیڈمی ملتان ۱۹۸۲ء ص ۲۵۵
- ۱۸ - پنجابی ادب دی کہانی عبدالغفور قریشی - عزیز بگڈ پور لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۵۵
- ۱۹ - ادیبانے ملتان - بشیر حسین ناظم - سنگ میل پبلی کیشنز لاہور
- ۲۰ - پنجاب میں اردو - حافظ محمود شیرانی - مرتب ڈاکٹر جمیل قریشی - آئینہ ادب لاہور ص ۷۷
- ۲۱ - وادی ہائرہ اور اس کے آثار - از صدیق طاہر - اردو اکیڈمی بہاول پور ص ۲۵۱
- ۲۲ - ایفانہ ص ۸۲

- ۲۳ - ماہنامہ العزیز بہاول پور - مدیر مولانا عزیز الرحمن - نومبر ۱۹۲۵ء
- ۲۲ - ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق - از ڈاکٹر مہر عبد الحق - اردو اکیڈمی بہاولپور ص ۲۲۲
- ۲۵ - ماہنامہ العزیز مدیر مولانا عزیز الرحمن - بہاول پور نومبر ۱۹۲۵ء
- ۲۶ - ہندوستان کے عربی شعراء مقالہ ڈاکٹر حامد علی خان ماہنامہ معارف اعظم گڑھ بابت ماہ جولائی ۱۹۶۸ء
- ۲۷ - بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۶۱ء - جلد چودھویں ص ۲۶۶
- ۲۷ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۶۱ء - جلد چودھویں ص ۲۶۶
- ۲۸ - خطہ پاک اوج سعور حسن شہاب - اردو اکیڈمی بہاول پور ص ۲۷۷
- ۲۹ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور - ۱۹۶۱ء چودھویں جلد - ص ۲۶۸
- ۳۰ - ایضاً ص ۲۶۹
- ۳۱ - خطہ پاک اوج از سعور حسن شہاب - اردو اکیڈمی بہاول پور - ص ۳۷۷ - ۳۷۸
- ۳۲ - سرائیکی اور اس کی نثر از دانش و کلاچوی - مکتبہ سرائیکی لائبریری بہاول پور ص ۶۲
- ۳۳ - معارف سرائیکی از سید فاضل علی حسینی - معطفہ شاہ اکیڈمی احمد پور شرقیہ ۱۹۶۲ء ص ۱۵۹
- ۳۲ - نقش ملتان از عتیق نگری - نگری اکیڈمی ملتان ۱۹۸۲ء ص ۳۵۷، ۳۵۸
- ۳۵ - ذمیر حسین پنجابی زبان میں - از عین الحق فرید کوٹی ماہ نومبر ۱۹۸۲ء لاہور ص ۷۲، ۷۳
- ۳۶ - ایضاً ص ۷۳
- ۳۷ - *Sikaki literature - the Islamic heritage in its wider context* by C. Shackel - ۲۷
- do - ۳۸
- ۳۹ - مزید لسانی تحقیقات - ڈاکٹر مہر عبد الحق سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ص ۵۷
- ۴۰ - ایضاً ص ۷۲
- ۴۱ - کھوج چھاہی ۱۷ - مدیر ڈاکٹر شہباز ملک - شعبہ پنجابی - پنجاب یونیورسٹی لاہور جلد ۹ - جولائی تا دسمبر ۱۹۶۹ء ص ۲۱-۲۵
- ۴۲ - ارمغان حق مرتبہ سید افتخار حسین جلد اول ص ۲۲۲، ۲۲۵ بحوالہ کھوج چھاہی جلد ۹، جولائی - دسمبر ۱۹۸۶ء ص ۲۵
- ۴۳ - ایضاً ص ۲۶
- ۴۲ - پنجاب میں اردو - حافظ محمود شیرانی - آئینہ ادب لاہور ص ۷۸
- ۴۵ - نورنامہ سرائیکی تصحیح از دانش و کلاچوی - سرائیکی لائبریری بہاول پور ص ۲۵
- ۴۶ - ایضاً ص ۲۳
- ۴۷ - ایضاً ص ۱۷

- ۲۸ - دیکن نوزاد اسماعیلی پیرز از ڈاکٹر جی الائن ہزہائی نس آغا خان - شیعہ امامی اسماعیلہ ایسیکیشن کراچی - ص ۵۱
- ۲۹ - ایضاً ص ۵۲ - ۱۱۲ - ۱۱۲
- ۵۰ - ایضاً ص ۲۲ - ۵۵ - ۱۲۲ - ۱۲۲
- ۵۱ - ڈاکٹر غلام علی الائن - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور - تیسرے جلد ص ۲۵۵
- ۵۲ - ایضاً ص ۲۵۶
- ۵۳ - ایضاً ص ۴۶ - ۱۶۳
- ۵۴ - ڈاکٹر غلام علی الائن - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - تیسرے جلد - ص ۲۶۹
- ۵۵ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد ص ۲۷۱
- ۵۶ - مجموعہ مولود اعظم از محمد اعظم خان - چاندیہ مطبع خضر مجتہبی اردو بازار امرتسر ص ۵
- ۵۷ - میر حسان المیدری - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد ص ۲۷۱
- ۵۸ - مجموعہ مولود اعظم و معراج نامہ مطبع خضر مجتہبی اردو بازار - ایکٹرک پریس امرتسر ص ۱۱
- ۵۹ - آکھیا بابا فرید نے مرتبہ محمد آصف خان - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور - ص ۱۵ تا ۲۵
- ۶۰ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۲۲۹ - ۲۳۵
- ۶۱ - آکھیا بابا فرید نے - محمد آصف خان - پنجابی ادبی بورڈ لاہور ص ۷۵ تا ۷۵
- ۶۲ - ایضاً ص ۱۸۱
- ۶۳ - ایضاً ص ۲۲۳ ' ۱۹۲ ' ۱۹۳ ' ۱۸۲ ' ۱۲۹
- ۶۴ - ایضاً ص ۱۵۲
- ۶۵ - خلاصۃ الادوار از سید امام الدین بکھری قلمی ملوکہ اللہ بخش اسد الفاری چک ۱۱۳ - جہانیاں منڈی
- ۶۶ - پنجابی ادب و کائنات تاریخ - ڈاکٹر مہین سنگھ دیوانہ - گیلانی پریس ہسپتال روڈ لاہور - ص ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲
- ۶۷ - آکھیا بابا فرید نے محمد آصف خان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ص ۳۰۴ - ۳۱۸
- ۶۸ - مقالہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء تیسرے جلد ص ۲۸۵
- ۶۹ - پنجابی ادب و کائنات تاریخ - از ڈاکٹر مہین سنگھ دیوانہ - گیلانی پریس ہسپتال روڈ لاہور ص ۲۴۱ ۲۵
- ۷۰ - پنجاب میں اردو - حافظ محمد شیرانی - ص ۱۵۲
- ۷۱ - خالق باری حسب فرمائش - حاجی محمد سعید تاجر کتب گلٹہ ۱۳۲۵ء در مطبع کانپور گلٹہ خلاصی
- نور نمبر ۸۵ -

- ۴۲ - مقالہ میرحسان المیدری - تاریخ ادبیات ، مسلمانانِ پاکستان دہندہ - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد ص ۲۸۱
- ۴۳ - پنجابی ادب دی کہانی - عبد الغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۱۲
- ۴۴ - ایفاً ص ۲۱۲
- ۴۵ - پنجابی ادب دی مختصر تاریخ - ڈاکٹر مرین سلگھ دیوانہ ص ۲۲
- ۴۶ - ہیسیر دمور - مرتبہ - محمد آصف خان پاکستان پنجابی ادب لورڈ ص ۹۲
- ۴۷ - ایفاً ص ۹۲ تا ۱۲۸
- ۴۸ - ایفاً ص ۹۳
- ۴۹ - ملتانئی زبان اور اسکا اردو سے تعلق - ڈاکٹر محمد عبد الحق - اردو اکیڈمی بھارل پور ص ۳۳۰
- ۸۰ - رسالہ نض و فرانس از مولانا عبد اللہ لاہری بحوالہ ملتانئی زبان اور اس کا اردو سے تعلق ڈاکٹر محمد عبد الحق اردو اکیڈمی بھارل پور ص ۳۳۱
- ۸۱ - نجات المؤمنین از مولانا عبد الکریم محبتگوی مطبوعہ بلالی سٹیم پریس ساڈھوہہ ص ۲۲
- ۸۲ - ایفاً ص ۲
- ۸۳ - سرائیکی شاعری از کیفی جامہریکا - بزمِ ثقافت ملتان ص ۲۳۹
- ۸۴ - شاہ ولایت ملتانئی - قوانین حرفیہ نظر ہندیہ - مطبوعہ مکتبہ خضر منزل ملتان بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ - پنجاب یونیورسٹی ۱۹۷۱ء چودھویں جلد - ص ۲۷۹
- ۸۵ - پنجابی ادب دی کہانی - عبد الغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۵۸
- ۸۶ - مقالہ تصوف اور صوفی شعراء ڈاکٹر عبد الغنی - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ - تیرھویں جلد پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۲۹۲
- ۸۷ - ایفاً ص ۲۹۲
- ۸۸ - پنجابی ادب دی کہانی - عبد الغفور قریشی - عزیز بک ڈپو ۱۹۷۲ء ص ۲۵۸
- ۸۹ - تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان دہندہ - پنجاب یونیورسٹی ۱۹۷۱ء تیرھویں جلد ص ۲۹۵
- ۹۰ - کلیات ہاصو - مرتبہ عبد الحمید بھٹی - آئینہ ادب چرک مینار - انارکلی لاہور
- ۹۱ - "جنڈری پردیسی" صدیقہ کتب خانہ ملتان ص ۲
- ۹۲ - تذکرہ شعراء سرائیکی پہلی قسط از صوفی جان فریدی - سہ ماہی سرائیکی بھارل پور جنوری ۱۹۷۵ء
- ص ۱۲ -
- ۹۳ - سرائیکی شاعری از کیفی جامہریکا - بزمِ ثقافت ملتان - ص ۲۳۷

- ۹۴ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری - بزمِ ثقافت ملتان . ص ۲۳۷
- ۹۵ - ملتانی مرثیہ از خلش پیر اجمالی . پاکستان پنجابی ادب بورڈ لاہور ص ۲۵
- ۹۶ - انٹرویو سید غورشید عالم ایڈوکیٹ ڈیرہ اسماعیل خان
- ۹۷ - ملتانی مرثیہ از خلش پیر اجمالی . پاکستان پنجابی ادب بورڈ لاہور ص ۳۲
- ۹۸ - بیاض تلمی سید زمان شیرازی - فوٹو کاپی ملکیہ راقم
- ۹۹ - ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالحق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۷ء ص ۳۲۵
- ۱۰۰ - معراج نامہ سرائیکی از حافظ محمد شاعر - مرتبہ دلشاد کلانچوی سرائیکی لائبریری بہاول پور
- ص ۳
- ۱۰۱ - قصہ جیسی از مولوی محمد صدیق مطبع الہی آگرہ ۱۳۱۵ء ص ۶ - ۸
- ۱۰۲ - بیاض تلمی مولوی سلطان محمد الفاری - مخدوم رشید ملکیہ اسد نظامی ۱۱۲ - چک جہانیاں منڈی
- ۱۰۳ - بیاض تلمی عبد الباقی الفاری ملکیہ اسد نظامی - چک ۱۱۲ جہانیاں منڈی -

سے سوال باب

سراٹکی شاعری دا ڈو جھا دور

صوفیانہ شاعری دا دور

۱۱۰۰ھ توں ۱۲۷۳ھ

۱۸۵۷ء ۱۶۱۹ء

سرائیکی شاعری دا ڈو جھا دور

صوفیانہ شاعری دا دور

۱۱۰۰ھ توں ۱۲۷۳ھ تک

سرائیکی شاعری دا ڈو جھا دور صوفیانہ شاعری دے پختے وچ آندے، ایس دور دا بھرا نوال
سزاناں یا ادبی فکری لہر دا عزائم ہی تصرف بنڑ دے۔ بابا سید الدین گنج شکر دی صوفیانہ شاعری
اور شخصیت دے سرائیکی ادب تے ڈاڈھے گھائے اثرات ہن۔ آپ دے فکری فیض دا دھارا
اگوں تے دوھیاتاں ادب دی ایس سر زمین اتے سلطان بابو دی "ہو" دیاں تنواریاں مال سرت
تیندا اسے صوفیانہ درتاوا بارہویں صدی دے سارے ادب دی نشا بر روح بن گیا۔ ایس دور وچ تصرف
کبھی محرمیاں دے طور تے سامنے آندے۔ حضرت بابا سید الدین مسعود گنج "خیرین" تصرف
اسے کہ تیدیما کلیت وچ کج باقی نہ رہے تصرف صاف دلی دے مال مولاد دی دوستی واناں ہے۔
اور او صوفیانہ آخرت وچ سرائے مولاد کی محبت دے پکھ کھسی چیز تے فخر نہی کریدے، اپوہ
ہے کہ صوفیانہ ساری زندگی دین اسلام دی تبلیغ اور خدمت خلق واسطے وقف کریدے ہن۔
سرائیکی علاقہ منڈھ لائیم توں بزرگانہ رین صوفیاں ورویشاں دا گڑھ رہیے، اوچ تے ملتان
دیاں فضاواں ہمیشہ صوفیا کرام واسطے حضورھی توجہ اتے چک دیاں باعث رہین۔ اس دیکھدے
ہیں کہ سرائیکی شاعری دے ایس ڈو جھے دور وچ ہر پاسے صوفیانہ شاعری دا ہر کاسک

چلدا ڈسڈے ۱۰ ایڑیں مکرس چھینڈے، ایہ دورے سیاسی انتشار دے بڈاں تہذیبی تے سماجی اثرات تریبا
 تھیون گئے تاں لوگاں وچ اعراف پسندی دا غلبہ تھیا۔ عزت و شرافت دا میاں اتھار بٹس لگا۔ اوڑوں
 بھگتی تحریک دے اثرات عام مسلماناں تیں پھچن گئے تاں صوبیا نے فوراً وقت دے تقاضاں کول مکرس کیتا۔
 منظم روحانی سلسلہاں دا آغاز تھیا۔ امتحاں بزرگاں نے اپنے عمل، تعلیمات، انکار دے پرچار نال ہک
 نواں مسالوہ تشکیل کیتا۔ عشق و محبت، تزکیہ نفس اور عملاں دی اصلاح اتے زور دیا۔ لوگاں کول سیاسی نمکری
 اور معاشرتی انتشار توں بچاؤن کیتے نمکرو نظر دیاں فری راہیں کھریاں۔ مسلماناں دی آئی زندگی اور تہذیب ثقافت
 کول جہاں منتقن تاہی مچا توں خطرہ ہی امتحاں دے سامنے عشق و محبت۔ اپنے نئی دی اصلاح۔ معرفت
 تے ذہب و اکب بند اُساڑ دیا۔ عشق و محبت دے جذباں توں بھر پور اُچ جھک توں بے نیاز فری کرسکی۔
 حرکت۔ نواں نصب العین۔ تسلیم و رضا دا ہک نواں روح پروردن صوبیاں تعلیمات دے نتیجے وچ ملنے آیا۔
 صوبیاں کرام دا اسے پون وڈا احسان بے کہ ایہ علاتے وچ امتحاں متاں کراہی زبان اپنے اُپنا
 دا وسیلہ بنایا۔ ایہ مسرع اسلامیا تصور دے نال نال فقہ حدیث اور دین دی تسلیم کول دی امتحاں علاتیاں وچ پھرن اُچ
 ملیا۔ مشیت تے طہارت وچ ہک گھاٹی سا بھچویدا تھی یصرف دی روایت وچ مرام تے عام لوگاں دے نالی تریبا
 تعلق تے ہوں زور ملدے ہین کیتے فری فری اُن سونہیں حکمراناں توں ڈری قوم کول محبت و مروت اُپنائیت
 اتے معرفت دی ہک فری چنسی نصیب تھی تاں مرام وچ راج دی بیداری دا سان پیدا تھیا۔ اسلامی تصور خدا نال
 بندے دے شخصی تعلق دا وسیلہ بنیا۔ صوبیا کرام دی تعلیمات وچ نمکری وحدت نے عام لوگاں دے دلاں کول ہک ذہب
 معرفت تے عشق دا اسے رشتے نالی گنڈھ چھوڑیا۔ صوبیا کرام دی روحانی شخصی وڈائی تے چنگے عملاں نے لوگاں وچ
 عقیدت دے جذبے پیدا کیتے، بزرگاں انہاں بزرگاں دے منہ وچوں نکلی اوبے شمار دلاں تے اثر کرنی دی گئی۔
 ایہ عمل نے اسلامی تعلیمات دے دوسرے سماجی تہذیب و ثقافت دے منبرخ اور علمی ادبی دھارے کیتے ہک
 عظیم انسان نمکری روایت پڑ بدھیا۔

ایں دور و ادبی مکھ مہاندرا

سرائیکی شاعری دا اے ڈو جہادور پرٹے ڈو جدیاں تے کھنڈیا ہریا بے حقیقت اے بے کہ ایں ہمدو شاعری سرائیکی زبان دے پورے ادب و ادب نوں بوسدک ہے۔ شاعری دے لحاظ نالی اے دور سب توں اچاتے سناڑا اے، سرائیکی زبان دے تقریباً سارے ڈوڑے شاعر ایہ دور دیا پیدا رہن۔ پنجاب دے صوفی شعراء حضرت علی حیدر تھانی، صدیق لالی، حکیم الدین سیرانی، حافظہ جمال مظہر الہی، ہنسی غلام حسن گانمٹن، ہک پاسے عشق و معرفت دے فیض کھنڈے ڈوسن تان دادھی ہیرانی وچ حضرت سہیل سرت، نانک یوسف، رحیل فقیر، حضرت پیر بگڑ، سیدلی فقیر، حل خان، مراد فقیر، سید کھیل شاہ، عثمان فقیر ساگی جیسی کھنڈے تھان۔ تصوف دے علاوہ عشقیہ تے رمانی شاعری دی طرف جمال بھلیجے تان مولوی لطف علی، چراغ اعوان، عبدالکیم اوچی، خلیفہ بخش ناری سید ابرشاہ، امیر حیدر مین، گل محمد چشتی تے غلام محمد بہادر پوری اپنیاں دستاں اچا رچے عاتالی تہذیب و ثقافت دے سہڑپ بیان کرنی دے ملن۔ انیریو تریہ گری دی زبانت کون بارہریا صدی وچ ڈو اک بک ملدے، غلام سکندر غلام، ثواب محمد نواز غلام فدوی تے سید ذوالفقار شیرازی ایہ دور دے سہرے ہن، اے ب نکرکاتے فتی و ڈو اپنیاں دالے ارنان بن جمال نالی سرائیکی زبان دے شاعر ادب دیا تاریخ کسرفو بے اے بے ڈوڑے شاعر سرائیکی شاعر ادب دا جہم تے دنار ہن۔ ایں کیتے سرائیکی شاعر دا اے ڈو جہادور جہوں ڈو جی ادبی اہمیت دا حامل ہے۔

سرائیکی زبان دا ادب تے ایں دور دے پورے گناٹے اثرات ہن ایں دور دیاں ادبی خوبیاں پورن ساریاں ہن، صوفیانہ شاعری دیا رج توں ادب وچ منھاس سوز و روتے رچاؤ اور وادھتیت پیدا تھنی، زبان کون رنگینی تے جس نصیب تھنی زبان دے ادب و دامن وچ اسلامی تعارف، نقد حیرت تے مفاہین واد واد حتمیا۔ مرلی ناکسی زبان دے سرائیکی زبان تے اثرات ددیتے، علمی اصطلاحات دا استعمال شروع تھیا نیز جزو الفاظ وچ اضافہ تھیا تے ڈرے ڈرے علمی مفاہین دے اظہار واد زبان کول سلیقہ لیا۔

ایہ دور وچ دستاں گوی کول دی عروج ملیے دستاں گو شرانے ناکسی دے ڈوڑے ڈوڑے شعرا و دی تخلیق وچ کئی منظوم دستاں لکھیاں ایں طرح قصہ نگاری وچ ناکسی ادبی روایت کول استعمال کیگا جیہڑیاں شاعری دے علاوہ رمانی شاعری داری ایہ دور وچ بہوں زور ملدے منظوم دستاں وچ اپنے عہد ثنانت اے کول روایت کول رچے سہڑپ ال پیش کیا گیا جنید سے ال زبان دی رنگینی ورمی اے تہذیب و سطح تے سرائیکی ادب نے اپنے ڈوب واکس پانما زندگی دے عام موضوعات، لوک ریت بے شمار کھنڈے پنڈیے حوالے شاعر کا و افزان نبرے

ایں دورِ پرچِ تعریفِ دے گئے اثراتِ دہی و جوتراں رومانوی تے مشقیہ شاعر کی پینٹا جو کما صونیا نہ رنگ و پرچِ رنگیج گیا۔
سرائیکی زبان دے بوجھے دورِ دہی شاعر کی دہی سب توں دہی صغریت اسے ہے کہ ایں دورِ پرچِ شعرا نے
تقریباً تمام اوصافِ سخن کول درتیا تے اپنے اپنے انداز و پرچ کول بنوادے جو ہر ڈکھاٹے، کافی ایسی حرفی، ڈوہڑے
بند، جسد شمسوی غرض سب اوصاف نے ایں دورِ پرچِ سوچھ پایا۔

سرائیکی شاعر کی ہک بیا سبجا پورنج اوذاری سختی دا انداز سے یعنی اظہارِ عشق مرد دہی بجائے عورتی
طرفوں، کیتا دہنے، کیوں جو عورت ذات و خاوار کا اشتراکی ایشار تے سپرونگی دہی علامت جانڑکا ویندی اے ایں واسطے
مہرب دہی سک اتے طلب دے دنتہانی جذبات دے اظہار دے واسطے شاعر کا پرچِ عورت دہی زبانی توں اظہار
مدعا کول اختیار کیتا گیا۔ رینختی دے ایں استعمال نے سرائیکی شاعر دے مزاج کول ہک نواں رخ عطا کیتا دل صیوان تین
اے روایت اگول تے شری۔ ایں توں علاوہ زبانی کول زلانی اظہار و اسواد سٹھاس جازیت سہریت تے سلیقہ لیا۔

ایں دورِ سرائیکی زبان اتے ہک بیا وڈا احسن آئے کہ سرائیکی زبان و پرچِ مکھن دا رواج زور پکڑ گیا۔
زبان ادبی تے مجلسی زندگی پرچِ پرچِ بس گئی۔ ہر قسم دے مضامین سرائیکی پرچِ ویر سچے لگے کہ ادب تے کوئی شری روایت کول
ادب و پرچِ شکی کیتا گیا تہذیبی تے تمدنی حوایاں دہی اے امین بن گئی علم و معرفت ایندی سبھاں بٹریئے تے ادب دے
تخلیقی عمل، پرچِ بے پناہ اضافہ تھیا۔ ایں توں علاوہ کہ دورِ پرچِ ڈھیر سارے وڈے شعرا دے پیدا تھیاں نال ادب و عمومی
میسار کافی اچھا لگیا تخلیقی سطح تے ایں نگر کا بندھا اور فنی و ڈالئی نے اگول تے ہک مضبوط بنجھتے آتے اجرک رنگی
شا نذر ادبی روایت دہی بنیاد شکی

ایں دور دے تقریباً سارے اہم ویدی شعرا و اسان پھیلے ابواب پرچِ انج و انج نگیر آرتے شاعر کی دیاں مختلف
اقسام تے اوصاف دے حواس نال جائزہ گھن آئے ہن آں شاعر دے بنیاد کا تمام ایہی طرفوں تھین دے بعد کہ ادب و عمومی
کیڑی صنف و نامتدہ شاعر دے یا صونیا نہ، عشقیہ شاعر کی کہیں دستاں و نامتدہ ہے ادا حواس نال شاعر کی دے آرتا
جائزے پرچِ اسان پوری طرحاں انھان شعرا واد فنی تجربے و پورا کیتے مگر چونکہ انھان شعرا نے اپنے آپ کول کس صنف
کدھلئی کیتا کا نیاں دہی مکھن تے منظم عشقیہ تنوایاں دہی، بڑے ترے دہی اکھن تے سہریناں و پرچِ دہی نئی رنگ بدھنے
دین کیتے ہن ایں عہد دے چڑھیئے ہرے شعرا و اسان واری داری منتظر اذکر کر نیدے ہن۔

علی حیدر لمٹانی

علی حیدر لمٹانی یکم ستمبر ۱۱۰۱ بمطابق ۱۳۹۰ء چک پورہ لمٹانی وچ سید محمد امین سے گھر پیدا تھے، آپ گیلانی سادات و پتوں میں علی حیدر نے لمٹان دے کھ وڈے عالم دین مولوی نور محمد کنول علم حاصل کیا خواجہ غزالی دہری دے آپ مرید ہیں، آپ کھ ویدار اتے زاہد عابد شخصیت دے مالک ہیں، ۱۳۱۱ء وچ آپ حاصل تھیا چک پورہ وچ ہی آپ کول دن کیتا گیا۔ مریض پورہ جینوں اجکل مریض تانہی غالب آ گیا ویدے سند علی غزالی توں دیکھے راوی دی طرف ترے میل تے واضح ہے۔

علی حیدر لمٹانی دا دور سخت انتشار دا دور تھی منعلیہ حکومت دا زور ترٹ گیا تھی، ہر پاسے انزاعی پھیلی ہوئی تھی۔ پنجاب وچ سکھان نے دھم مچائی ہوئی تھی، اوڈوں پیمانوں دے حملے جاری ہیں، علی حیدر لمٹانی تے انہاں حالات پورا ڈھا اثر تھیا۔ او اپنے کلام وچ امراد، حکمران اتے نوجوانوں اتے کاڈنی نکت ملامت کرنیدی کہ شرم دھیا دے باعث اسے زہر کھاتے مرکبوں فی ویدے کیوں خزانے بھر بھر تے اپریاں تے خواستیوں کوڈتی آڈنی انہاں اشارتوں اسے معلوم تھندے کہ علی حیدر لمٹانی اپنی دھرتی نالی تھیا پیار کرنی دے ہیں اتے کھ کچھے ورو مندا انسان دی طرح انہاں جلیاں دا انہاں کول کس قدر امان تھی۔

ب۔ بھی جہز ہر کھامون کھو شرم نہ ہندوستانیوں
کیا جیا انہاں رامیاں توں کھو شرم نہیں توریانوں
بھیڑے بھر بھر پورین خزانے نارسیاں توں خراسانیوں
وچ چھاڈیاں دے پانی تک بدھو جے کھوڑ دھیا پانیوں توں ۳

علی حیدر لمٹانی دا زیادہ تر کلام سہی حرنیاں تے مشتمل ہے۔ اسے پنج سہی حرنیاں علی حیدر لمٹانی دے افکار تے فن دیاں سرکڑیاں ہیں۔ غور علی حیدر لمٹانی کول انہاں انہاں سہی حرنیاں تے سہوں ان تھی

پنج سہی حرنیاں حیدر آگیاں پنجے گنج مہانی دے۔ نے
وانگ حروف مقطوع دے اسے راز رکوز مہانی دے۔ نے
جاہلاں توں اتھے یار نہیں اسے سرفنا لوق دانی دے۔ نے
اے گھیاں رنزاں مشتے دایاں معنی حرف مہانی دے نے م

علی حیدر لٹکانی اپنے کلام درج ذیل کی طرح لکھتا ہے۔ کیر و لوڑن، لسی و چولی کھنڈن کدھن دا
 ذکر ملدے ایڑی بندھیاں گنڈھواؤنٹے کینس وچ سرنے دیاں دایاں پانوں تے سرخ رنگ دے پریاں دے
 حوالے ملن اک پائے علی حیدر لٹکانی دے کلام وچ صوفیانہ خیالات و انکار دیا جگہ لکھا اے ہڈ جھے پاسے
 انحال دے کلام وچ جیندے جاگدے ساہ گنڈے ویسی کردار ٹردے پیردے نظر آدن۔

م بتیاں صدقہ اکھیں متوایاں دا   مڑ بمبالی دے دلبہرا داسطہ ای
 صدقہ زلفاں پریشاں کایاں دا   دیکھو حال دے دلبہرا داسطہ ای
 جھلا صدقہ سرنے دے دایاں دا   سسٹ کال دے دلبہرا داسطہ ای
 میں صدقہ گلال آپ دایاں دا   فہر مال دے دلبہرا داسطہ ای
 تقدیراں حیدر دایاں دا   نامہ ڈال دے دلبہرا داسطہ ای ۱۵

علی حیدر لٹکانی تصوف دے مشکل مسئلہاں کوں دیہات دے سدھے سادھے حویاں ال آسان بنائے اتے
 اپنے کلام وچ پیش کریندے تصوف دے مفہم کوں ای ویسی رنگ وچ پیش کرن دا انداز انحال کوں بالکل نوکلا ہے۔

ان اٹھ سوائی تے گنت مندھانی دیلا پہلی رات دا ای
 توں ہوئی دھی جہی نہ جھی زمر کنڑاں دیا کے بھاگ دا ای
 جٹ نہٹے ڈوہ نہ دئے دیلا وقت جرات دا ای
 جیوں ڈوہ کھئی ڈی کھنڈے حیدر تیوں شوق نہ پیا دی ڈت دا ای ۶

علی حیدر لٹکانی کہہ چکے ماسخی رسول بن آپ دے کلام وچ ای عشق دیاں مرجاں چھو لیاں مرئییاں ہونیاں
 ہوسن جھڑا پٹ دے مورا ج تے کشین گمن و نمجن و ابیاں کتنے سہڑ پناں کیتے۔

ع حوالا دیکھو جھال سبھن دا سنگدیاں سنگدیاں سنگدیاں
 اکونکارا برائے خدا دے سنگدیاں سنگدیاں سنگدیاں
 چوٹی نوں کھنڈ تے پیراں نوں ہندی رنگدیاں رنگدیاں رنگدیاں
 اے ترناں دشتس د حیدر ڈنگدیاں ڈنگدیاں ڈنگدیاں گیاں۔

علی حیدر غازی مشق حقیقی کون اپنا نہ مانتے رہ سیر جائزوں -

۴۔ نذیب کی بچپنائی تانیا دے میڈا رنجن رکن ایمان وا اسے
مشق امام نماز محبت مرکا سزف قرآنی دا اسے
سجود وقت رکوع سجود وچ راہدے ایسکرتے رب جان دا اسے
علی حیدر سیر نہجیٹے دکا آہی انیڑیاں کوڑا ورم جہان دا اسے ۸

سیس علی حیدر نے پنج سہی مرئیاں، نظلاں متفرق اشعار، بذوہیریاں دے علاوہ ہیرتے اوزکا مادھے جلائی دے
سوالی ڈوہڑیاں دے انداز وچ ہیردا قصہ دکا لکھیے اینکوں ڈیکھو - ونکی

کلام ماہ: قسمت یرے کردں پھپھیا عادت پئی بھلیری دھی
اج توڑیاں اسان توڑ نہائی جو کپوتیری خواہش دھی
اجے ہے دیلا ہرئس سنبالیں سن کوئی مت چکیری دھی
حیدر بجا بھارے تھوڑی مہی مہرک دھیرکا دھی
کلام دھڑ: بھڑکی بجا برہوں دکا دل وچ ہردم کرے (شاہ ماہ)
پاتیں پانی مچن لہنے پیس نہ جاندا چارہ ما
دیکھوانتے آنا بنی ان بھلنہا چھسٹیا اسان کنوا
انہا کان ظلوما حیدر بھارا چکیا سربھارہ ما ۹

چراغ اعوان

چراغ اعوان کوہ سلمان دے دامن وچ تہیم تاریخی تلمے ہرند دے قریب موضع کھیڑی دیا
کہ چوٹی جہا دستا وچ ۱۰۹۰ھ عہد وچ پیدا تھے چراغ نے اپنی دستا دے کہ عالم دین سیس دست محمد ۱۱۲۰ھ
کنوں دینا تسلیم حاصل کیتا ایندے بعد آپ تھان آئے۔ باقی علم دکا تریہ نہائی تے اتھوں نارغ تھاتے ہیا دلبر گئے
ییاں چراغ نے باقی زندگی اپنے گھر وچ گزارا چیکڑ ۱۱۴۵ھ مطابق ۱۷۳۲ء دند سیس کول پیارے تھ گئے۔
انساں دکا دستا وچ مزار تے کہ چوٹا جیاد روضہ بنا کوڑا نئے۔ جہاں ہر سال اپریل دکا بڑو جہا جہان کول چراغ شاہ پہنکدے۔

چراغ اوان کون سرائیکی ناسری درج وڈی اہمیت حاصل ہے۔ اٹھانا دا پہوں وڈا شری کارنامہ
 شوکی ہیرا نمجا ہے جیکوں چراغ اوان نے منظم شاہ دے زمانے وچ مگن شہود کیتاتے
 ۱۱۲۱ھ وچ انکوں توڑ بجایا، چراغ اوان دا اسے منقر منظم قلعہ ڈھائی ترے صدیاں پہلے دے
 کیسی درتافریاں دا عکس اسے عینا متاں سرید کرٹی اہدن دے جڑاں اسان دودور داس دودور دے قلعے دا
 بیالی صاحب دے قلعے نال ٹاکرا کر کے ڈیکھدے امان آں اندازہ ہوندا ہے جیہا ہیرا نمجے واقعہ اچھ دیکھے
 دودور واقعہ بیالی صاحب دے ماہنے موجود کساتے اٹھانا نے اپنے قلعے دا خاکہ دودور دے قلعے دیا
 بنیاد تے رکھی ہے۔ "حقی کمال اسے کہ چراغ اوان نے اپنا رنگ نوکیلا جاڈتے اپنا رستہ آپ بنائے۔
 دودور دے قلعے دا مشہور کردار کیدو چراغ اوان کون کتھائیں نظر نہ آندا ہیرا دکاناں سہتی دیا باستے
 چراغ بیالی داناں گندے دودور اپنا موجودگی وچ ہیرا نمجے کون مدینے شہین روانہ کر نیدے جیکہ چراغ اوان
 ایسا سلسلے وچ چپ ہے۔ حرف اٹھانا ڈوکان دے رحال تے ملاحظہ تے قلعہ مگا ڈنڈے اتیویں قلعے دے مرکزی دروازہ
 ہیر دے مزاج، طبیعت تے سلوک دے سلسلے وچ دیا ڈوکان کینیں پہوں شہ قلعے اسے تھانگدے کہ چراغ نے
 دودور دے قلعے کون سنیزا ہورے اد ہند کا تقلید وچ ادنکوں اسے قلعہ مگن دا خیال آیا ہورے کتھائیں کتھائیں
 بھی کیتے کجھ رنگ سانجھے دیا ڈھون، زلفیوں باکس۔ زبیرات تے خوشک دے سبب جھوٹی مگر کتھی ڈیکھو۔

کتھیاں شوق کھیندن دے کنوں آکھیاں ہن پریاں
 جوار گلہوڑے پنپیاں گجہ دے دست گنگن بانہ چڑھیاں
 جرنب گلہاں تھانے ڈوڈن رنگ مہدییاں پھی جھریاں
 لہ چیدن چکار کرن سنگار وڈے پنج ٹریاں
 ٹرے داسے پھل کھنڈیاں آپیں نہ کھنڈیاں
 پرپ مار چکلے پائین کانی چیراں کھنڈ چھریاں
 پٹھا چالی کر یاد جھرو دیا کھنڈا دن وچ کھنڈیاں
 ڈھوک دیا پرتال اتے نیا کمال آدن سے نیریاں
 شہ نم قدم کھنڈی سونہریاں دست الاون دھریاں

سورے لال سلا سے برہمپن پانڈکنا سے ڈریاں
 سرسا لٹوں گل سورے چوے ہاگ ڈوسین ہیریاں
 نر شتر زب تعجب صورت سور نزار کی جندہاں
 پریاں باغ ارم دا چھڈ کر جنگ سیالیں ڈریاں
 گلگھی پھیر شالی چنن دیا خوب نکا اینی دھریاں
 نیم گور سے متو سے دم جم ناز کر نیڈیاں کھریاں
 جلی ویسی سپر اے مشا ماں دیاں اتھ کون چھڑکے ایاں ۱۲

چراغ اعران انتہائی نعتیہ الفاظ وچ مقصد دیا کمال کرتے تھے کون اگوں تے ٹور دینا۔ رانجا ہیر کون
 پہلی وار لکھ سے تاں ہیر دے چھپن تے اپناں اذکون نام نشان بونید سے محبت دے جذبات دیا لکھا کھا ڈیکھو۔

ذات رانجین نام دا ہیرن وطن ہزارو میڈ سے
 قسمت روزی پانی ہتھو دا گالی پک جلاڑن جیڈ سے
 رنج ڈیکھو شالی پننگ تھیم واہ طالع نعت اسید سے
 ریلوں پش کساڈ سے دلبر چھوڑ نہ ریلوں کید سے
 شرم پیر دل کرم اسال تے طالع نعت اسید سے
 چلتے دام ظلم دے عاشق چھوڑن پھن کید سے
 پہلی بازی عشق چراغ ایسا نالی برعاشی دے کھید سے ۱۳

چراغ اعران ۱۱۱ میں قصہ ہیر رانجا دے علاوہ بیا کوئی کلام نہیں ملدا۔ تیا کسا ہے کہ ایجھے تاوار کلام شاعر
 نے پوری زندگی دچھ کیونہ کجوا ضرور لکھیا ہوئے جیر بارش دستیاب کائنی۔

صدیق لالی

صدیق لالی موضع لایاں خلع بنگ دے رسول رائن ہن۔ آپ ہک عالم ناضق نیک درویش لوکاں دے خاندان
 دے فرد ہن انھاں دے خاندان وچوں کئی لوگ دڑے دڑے عالم دین درویش تے دلی گزرین۔ صدیق لالی اپنی نظم

”سپر اودالی“ وچ انھاں بزرگان دا تذکرہ کرنیوں حدیث لالی دے والد انان مرسی ہی تے آپ بھولی دریائی
یا شاہ بھولی دے نال نامی مشہور ہن۔ حدیث لالی دی تاریخ پیدائش دے بارے وچ گوڑیا یا دیندے بلال بیری
تذکرہ ادیبانے جنگ وچ سنسن ولادت ۱۱۵۲ دنات ۱۳۱۸ء مکھن مولابخش کشتہ پنجابی شامراں دے
تذکرے وچ سال پیدائش ۱۸۸۵ دے نیڑے یڑے عبدالنور سیریشکا بہاب دی ادب کہانی وچ شنوکی یوسف زینما
مکھن دی تاریخ ۱۱۳۸ء بمطابق ۱۷۲۵ء مکھن^{۱۴} پرومیر ریاض احمد زایا سلسلے وچ کافی ناما کیے تے کافی جہان
چنگ دے بعد حدیث لالی دی پیدائش ۱۰۸۲/۱۷۷۳ء تے دنات داسن ۱۱۷۹ء بمطابق ۱۷۶۶ء مقرر کرنیوں^{۱۵}
حدیث لالی کوں پچھن کوں ہما علم دانشور ہما خاندان دے علمائے دینا ماہرانے انھاں کوں اے شوق بخشیا
انھاں کی ساری زندگی ذکر خدا تے علم دے حصول وچ گزارا۔ انھاں دی شاعر کا توں اندازہ تیندے او خود
بک دے عالم تے موفی بزرگ ہن۔ انھاں دی شاعری پڑھتے حدیث لالی ماہیڑ مار دپ تھوڑ پتا ابھر دے
او دی بک نیک انسان تے اچھی پاکیزہ سرچ نکرد شاعر دا ہے آپ نے ڈپک لویں عمر پاتی ہا آپ دی دنات
دیئے عمر ۹۵ سال ہن۔

حدیث لالی دی شاعری دا مجموعہ رنگ مویانا ہے کلام وچ عربی فارسی و انھاں دی کثرت ہے
انھاں دی شاعری وچ عام لوگاں دے اخلاق دی اصلاح نیکی دے واسے تے بڑیاں مے خاتے تے ڈرکا
توجہ ڈتی گئی ہے

نعلی ماہری گسر بار چوڑیسی دمنی ناکر ٹریس
تنت جاسا چوڑ کر اہی تنت جازے چڑھیں

حدیث لالی نے سرائیکی زبان دی شاعری دا پہلا وڈا مضمناں یادگار چوڑیئے۔ جنان وچ
کجوتاباں دے نال اے ہن۔ چہل حدیث، فرحت نامہ، رسالہ احوال آیات، علیہ شریف سپر اودی
سرتا یوسف، نور الحقیقت، رسالہ ٹوسے، صدق نامہ، رسالہ مروج الفقرا، باغ اہی، جنگ نامہ جنگ نیسبر
مہرت نامہ، رسالہ ذوق شرقی، سمندر نامہ، رسالہ چہل جوگی، منت نامہ، چربنگے سکا فریال اے قصہ ہیر
راجپا قصہ حبس العشق^{۱۶} چہل حدیث وچ چھ او منظر بیان کرنیوں تے او دی مطابقت نال بک حکایت
چاہی پڑی حدیث دایان ای ہے۔

چالیسویں ایس حدیث نبی دی السنۃ احمد

عن عبد اللہ بن عباس قال رسول اللہ
کو کب حاجت بنامی مومن روا کرے تاں مولیٰ

ستر حاجتوں ادس دیالی خود روا کرے کسی اللہ ۱۴۱

صدیق لالی زیادہ تر کلام قرآنی و حدیث یا اصلاح مکتبہ سے بنی ہے انہاں دے ریلے فرحت نامہ

(رسالہ قرآنی) و چوں چند شعر

حمد ثنائیں رب نوری اللہ جیسی دانام

رحمان، رحیم، کریم ہے خود رحمت اکرام

بر مومن تے کانسراں ڈیند ارزق کریم

کافر کڑے جھیم وچ مومن وچ نسیم

کہاں درود رسول نوری پاک محمد نام

رحمت یاراں ادس دیالی جو کجگو آلی تمام

صدیق لالی نے کبر النشق دے نامی الی تصدیق مکتبہ زینما دیکھیے ایس قصے وچ واقعات گھنٹ تے

کتاب میں کتابیں تاں کب ادھ اشارے تے آلتغا کیٹا گے۔ معلوم مکتبہ دے ادجاں بھرتے قصے دے واقعات توں

درگزر کرنیہ تے دل دل اخلاقی تے رہانی پہواں تے زیادہ توجہ ڈیندیہ قصے وچ روایت تے زبانی دیکھ پس

دکا گھٹ اے حضرت پرست و اعلیٰ گھنٹ

رعیت جڈن زینما دی معلوم سوواگر ہوئی

کیو سہ منج زیارت لوکاں دیکھیں ڈرے نہ کوئی

مالکت تائیں لک پھیندا ایہ غلام وچینا ایہی

مل سنا سازن رسا دا جتنے مل توں دنیا ایہی

آدیالی جو کوئی فرشتہ آکھے ویہ برابر

سونا توں رسا روپا ترے دیارت بھی مہر

آگیا ملک میں راضی اسکتے اب رہا دسا ہاں

یوسف نامی برابر نہیں دنیا کل ستا عالی ۱۸

معروفیای عورتاں حضرت یوسف دے حسن کون ڈیکرتے اپنے ہتھو کپ پندہ اے منتظر صوفی لالا دکا زبانی

جے اد آیا تخت بیاباں ہتھو رومالی جھڈے بھضال گنن ترنباں جھیراں ہر ہرتاں کپ کھائے

یوسف نون پنا ییائی والی دھما لکھن سر سے تدر ستی روبا حافی دانگولا جنی بدوسے

گرایا ہن جھڈ آیا یوسف باغ بہت کشادے مکھ سلام درور عذارے یوسف دے پروا دے

یوسف نظر انماں زوں آیا حسن جمالی ڈٹھونے جلی گیاں ہتھو کپن گلیاں ہر گرو پیر نہ ہیرے

سبمان ارشد اے بشر نیسا اے پان ٹرہ ہرکا مورن کھنن خدا نیسا کھنی پیر نہ روسی

کے زمینیا تیں مہا یوسف بہتہ شکلی نہ کائی

دیکھیا سنہر کائی نہ سا کھامرے اندر ب خدائی ۱۹

مولوی لطف علی

مولوی لطف علی سرانگی زبانی دا ایڈا ڈا شاعر ہے جیکوں فن دی دنیا وچ ہمیشگی دیا سندھی ہے۔

مولوی لطف علی قدسیف اللوک مکتبے شعور ادب دی دنیا وچ کب ایجا مادہ صلیکتے جید پے سرانگی شری ارب وچ

شالی فی لکھا، مولوی صاحب ضلع رحیم یار خان دے قصبے بہادر پور دے ہن داسے ہن آپ دے والد داں غیاث الدین ہئی۔

محمد بشیر احمد لاکھا بہادر پور کا مرحوم آبدی کہ مولوی صاحب قلمانی یا قلمانی دے نیرے کس جاہ دے ہن داسے ہن آپ دے

مردا۔ ابتدائی زمانہ قلمانی وچ گزوریا۔ تعلیم دی اتھا میں حاصل کیتی۔ دل آپ بہادر پور شریف گنن آنے تے مردیں بم تیں

بہادر پور وچ رہے، مولوی لطف علی بہادر پور کا ۱۱۲۹ھ وچ پیدا تے آپ دا وصال ۱۲۰۹ھ تھیا تے آپ ایٹھا مشہور شہسوی

سینل نامہ ایف اللوک ۱۱۹۵ھ وچ مکمل کیتا مولوی لطف علی سینل نامے دے توڑ پھن دی تاریخ ایہا مکتوب۔

روز خمیس نغم تھیا اے دسترسن تاریخ لکھوے

بار بری سخت صدکا زوں جوبک پنجک جیا گھوے

مولوی لطف علی کبہ مرصہ دانی قلمانی نواب مظفر خان دے دربار دے مال دہستہ رہے۔ مگر دل نواب اول خان کانی

دے زمانے ریاست بہادر پور دے دربار نامی دہستہ تھاکے مولوی لطف علی بلند پائے دے عالم ناضل شہسوا ہن۔ شہسوی سین اللوک دے

دس علاوہ مولوی لطف علی ریال، بیال وکا کئی تعینات ہیں۔ جیڑیاں ہیں نایاب ہیں۔ محمد انور فیروز پوری نے اپنی کتاب
آئینہ دارا سرور تلمی، درج مولوی لطف علی صاحب ڈومرو، انڈوم بہانیاں چگانست وکا منتہبت تے قد کسی نامہ دسے کجوا شمار
درج کیتن

پیش قدم کریم آگے پڑاے تفسیر الیندا
یارب توں دن رات دچلے کجولیں نندر کریندا
یارب شب بیداری سال سب ساری نی گزاریا
برسر تخت معظم غفلت سیل ہمار ہمارا
چہرہ سنی مرثی تے اے سہراں کیتا حق تعالیٰ
یا مسکھا و ضرورت اوتے ہن ہک پرآب پیالہ
دست اوتے پرآب پیالہ جاں مسکھا گھس کھلوتا
نال لہر پرورے اسس کوں خوب ڈیا ہک غوطہ
کیزیا ندر بنی کوں جاں بے خبری ساں تھمارے
کاس گیزا زینا اوتے بھجھ ہریا پز سے پارے
ہک بل خواب کراں ہن کرسی جے دن رات دچالے
مہن بے آسان زمین تے بے کسنگ پالے ۲۲

سینا اللوک کون سورا لکیا زبانی داوب دانش بھارت سیم کیتا ویندے۔ اہم درج ہے کہ مولوی لطف علی دکی پوری
کریندیں ہویں مذہم مخدش سنے کئی ڈوجھے شعرا دے اے قہہ کسیر کیتا سین اللوک دکی زبانی آتہاں حان تے
کھوڑا برکی ہے۔ لطف علی زون زبانی تے انتہائی قدرت حاصل ہے۔ انسا کون ٹیکگا زبانی واکہ پوں دبا زحیہ انفاظ ہن اگرچہ اچھے
درج اچے توں بڑوں حدیثاں پے دکی زبانی ورتی گئی ہے مگر او بالکل اچھوکی زبانی دکی طرح گدھا ہے۔

مولوی لطف علی نے اپنا ہک تبہ بھراں یعنی بنڈاں درج قلم بند کیتے۔ بنڈاں دے درج کھل کئی کھریے

منجھے کیکہ کس درج گت تے کہیں درج زیادہ ہن زبانی تے بیان دیاں خبریاں کوں سامنے رکوتے، اے آکھیا و بجا سکدے

جو مرثیہ لطف علی پرور سے سرائیکی شعری ادب و ادبِ شاعرانہ سمجھوتہ ہے۔ جیندے سر جیلے ہمیشہ ادب و ادبِ مرثیہ سے
 پروردے ہیں۔ ثمنوی درج شروع توں چھیکڑ میں کل ۲۴۲ بند ہیں۔ اسے ثمنوی سرائیکی تہذیب تمدن سے
 تعلق دیا گیا ہے۔ نئے حسن و مستح و سے جذبات و امرتے دی۔ ایندے درج بے شمار نئی خوبیاں
 دی جنہاں نئے شعرو سخن دیباں نوکیلاں چہاں دی۔ شاعر دی ماور کلاما واپک و کلام سے تے زبان اسے قدرت و
 یقین دیا تھندے، منظر نگار کا جذبات نگار کا، انسانا جذبات و کلامی لوک روایت و حسن سے رسم و درج
 دی شاعرانہ ہے۔ سرائیکی زبان درج لطف علی پہلے شاعرین جنہاں سینہ و لوک سے تھے کون منظم کیتے۔
 بلاشبہ ہے ثمنوی شعری خوبیاں واپک ان میں خزانہ ہے جیندے وجہ کون لطف علی کون سرائیکی ادب و درج ہمیشہ
 ہمیں والا تمام حاصل تھئے۔

شاہزادہ شہینعلی نے نگر پتے سہڑپ و ایمان ڈیکھو۔

صورت ماہ لاکھ صورت شاہ مسینل صفائی
 شکر شمس مرغی شامی یاد تے یوسف ثمانی
 طوطی طور کلاں شمس مات رخ فرورس نشانی
 واہ کاکل خدر حشم دم واہ مستاک مستانی
 مستک نور نمونہ ماورینین ڈوہیں نورانی
 تالیش کرے تھارخ تے سجدہ جوڑ جوانی ۳۳۱

پری ملک تے جیسے درج بے خبر تے شہزادے سینل کون ڈیہا اسے۔ ایسی پری کون اوستا حسن اندھار کاراں درج
 ہک چندر دانی کارنگدے،

سرخ تہنو سہراب طنباں کھلیا فرسش کسبہ
 پونری پری بیاسی ڈٹھالیں تہنور درج طوبہ
 جن اد تے تہاب ڈٹھس من موہ گیس غسوبہ
 سیرت صورت ملک نلک دا ملک حسن دا صوبہ
 رنگ اتے رخ روپ ڈٹھس تھیا جاں ڈٹھوہ
 لطف علی درج رین سیاہ ہے چکیا چاند طبر بہ ۳۳۲

شاہ سیفیل دے سچے جذبے پر کتے ہاں پڑینہ اثر کر نیدی تے اوذا دل شہزادے سیفیل دی محبت مال بھیرج دیندے۔
سب فخرت تے آدکا اے۔

تھی مالک شتاق پڈاں سٹ غنہ بری فسر یا
سیس بانی تون سیفیل تھوں میں صدق گھولی گھمایا
توں جھی بیا کرے نہ کوئی جوازک نیتہ نبھایا
از جنہوں توں راہ میڈے تے عرفن کینا سرما یا
سوزادے سرستی دا توں ہستی بار اٹھایا
در منداں دا شیوہ تیکوں سحر کا کینا پڑھا یا
خاکا مال بھرے سنگت جشماں چوٹک یا
منصب دارناب تیکوں مولا مرد مٹایا
تھی نصیب نکاری کوں درہ بانج بہنستی سیا
گرم کنوں تھن تھانے تیکوں حبلوہ نوز پڑگھمایا
یہی تریاں اس صاحب توں جس نور کا ملک بنایا
پر در بھر کسبے دا ہک تے بہرول عینہ ڈوسایا

احمدیارتونسوی

مولانا احمدیارتونسوی شریف دے پڑن واسے ہک عالم دین ہن آپ کوں عربی فارسی علوم تے کافی قدرت
حاصل ہئی۔ احمدیارتونسوی مولانا لطف علی دے ہمعصر ہن بلکہ جیڑے مولوی لطف علی واقعہ شاہ سیفیل پورے سولہ لکھیا تھے
وچ مقبولیت تے جہاد دے کالی تیں سچدا اپنا اپنی ادا دینے مولوی احمدیارتونسوی واقعہ یوسف زینتادی س سے تلی بوب دیان
کجاریاں وچ سنڑنید اپنا اپنی مولوی احمدیارتونسوی تے تھہ بونف زینتادی س لکھیا زبان وچ مکھوتے اپنے عہد وچ چنگا چو کھاناں
کھائے، ہک روایت اسے ہے دکا ہے کہ مولانا لطف علی نے اسے تھہ سنڑتے اٹیکوں پسند کیتا ہئی۔ ۲۶

حضرت یوسف علیہ السلام دے سہنرپ دی توفیق مولوی احمدیارتونسوی اپنی کر نیدی۔

کہناں دے وچ رب صورت سنجھی لیتو پئی وچ جن کوں
سنڑا نوادہ ہوندا دکا مڑدے نکھنن پار کھنن کوں
ڈیکو س فریونف توں سب سٹے جھوڑو ملن کوں
رج دی مہلک ہاں ہنرک ڈورے وچ پنے دھک یمن کوں

چشم جواغ آکھیں یوسف دیباں شمارن دہرخ تن من کون زلف سیاہ گھت پچھ کرے شاہ دیویر کے سہل سمین کون
 وادہا خوب صنائی اوزد کا نازک نیک بدن کون کل کٹھنانی ڈیکھ نہ رجہ سے موتی ارم عدنی کون
 نت یعتوبت دے دیسہ ہے اگر ڈہبے نورین کون خاتی رزنی نازی لاوے بلبیل تے گمشن کون
 پروردی جھولی دے ورج ڈیکھے روز بروز امن کون احمد یوسف آکر مہنتا باران سالانہ کون
 زینما اغانی سپیلیا کون سنگھ سزارتے حضرت یوسف کیں ریکن نبر اتے بھنڈی کا اے تاں ایں ارتعے اے اھیا رکھن
 جوڑ دیکھن زینما بھیمیاں یوسف ڈوں کھتیاں بیڑے کاٹن زینما جھنگل کھپے کیتے دھیاں
 بڑے دھماں زینما کون بسے ڈہتر تہاں تہاں سن یقین یوسف کا بسے سلاناں تہیاں
 ڈیکھ زینما بانیاں کون آکے مڑے کارن گھیاں احمد آیاں کھوڑے کیتے بن گھت ل کھچ تہیاں ۷۷

حاجی نور محمد شیر گڑھی

حاجی نور محمد کب بڑے عالم دین بن۔ حاجی صاحب نے بڑھا کہ رکال دے نامونہ گادھا بے توں پشہ درگلاں اغانی کوی طرح
 طرح تے ٹھنڈے سڑ بندن ایں واسطے آپانے ۱۱۲۰ھ دے اسلامی فتر دے سلیمان باد سے ہک رسالہ نامہ منظم کیتا ایسا سے دے دھ میت
 کتن دھن ناز جنازہ تے دھاد فیرو دے سٹھ بیان کیتے گھن ایسا طرح دھو کا ماب نے اوں ذلت دھاک ہک ہم خدمت کون شہو کا دے
 انداز دے منظم کرتے خلق دھ خدمت کیتا ادا اپنے ایں منظم سائے تیت نامہ واسطے اضعیف دیندن۔

سن یاران ۱۲۰۰ھ آکھا چاہی تہن اسان دھکی گھلیاں چورواں دیشیاں بڑے سٹھ لہر آکھ سندر اے

حاجی نور محمد شیر گڑھی بآتی حالات بزننگ نہیں ملے صرف اتنا معلوم تھیندے کہ ادر شیر گڑھی سندھ دے مہن داسے ہا

حاجی نور محمد کہندا شیر گڑھی سندھ دھالی دے بڑھ
 کوسیاں دے کھانے دھدے گھنن خلعان تہاں گھکیاں کھاندے
 نہ جائنن مسد نہ سکاٹ نہ جائنن فکل گھن دھیاں باس
 پار نہ جائنن حقدار گھن دا نہ کھد جائنن حق دھن دا
 یکھا چو کھاب کھد جائنن پر سٹے دل تہیاں مول نہ آئنن
 لال ناخیا ہو کر نہدے نامی مسز دی باہل دھندے
 آپوں جوڑوں سٹے کہدے دہالی تیاست سرتے لیندے
 اغانی واسطے ملر کوسے چوریاں دے کٹاں باں ڈھلوسے ۷۸

روحِ فقیر

روحِ فقیر سزاوار ہے اور شاعر میں جمال ہے سرتے آئیں دی جانے دا بوج بگ بگ پیا زیندے آپ تہذیبی دے دیش میں شاعرین
تے یہ اپنے دور دے سرگرمی شعرا وچ شمار آپ ذات دے رنگیباہن بلبے ہورائے ان شاعرین ہوندا جہاں آگہا رانا، کتاب کھی انسان دیا تاریخ
پیدا آئیں معلوم نہیں تھی سگی ابہہ تاریخی دفتات کون انہ لایا رنج سگرتے ہورائے ۱۷۳۳ء تا ۱۷۳۲ء راج پور تھے انہاری قیام بارے کیفیت
نہیں ہویاں پراخانہ دے کلام کون تے رگرتے بیٹھنا مال دیکھیا رنج سگرتے انہاں سندھ دے علاوہ مارکی تے مریہاں قیام رکھا حاصل کرنا آپ کون
سندھ زبان تے دی کافی ہورہی جیت دے سورہ منانے تے ہر طرح دے مریہاں پچھ کنڑاں ول اک کھنے یاں قدم شاہ دے دور وچ ناظر تھنا
توں ترقی کرتے وزیر دے مہرے تے دینچ پئے بیال غلام شاہ دے بعد انہ اپتر یاں کسرتراز حکومت کرن گھاناں انہ دے مال دہاندی
جیت نہ کی وزارت چھوڑنے اپنے دلن تھو رنج تے گرتے ریشی اختیار کونے آپ دی جانے اکھو حقہ جو دو پورے بیکانیر دیا کسرتراحت
پچھ گزریا۔ ۲۹

شاعر کا۔ روحِ فقیر اپنے دے دے نئے نئے مونی ہن انہاں نے ہر رنگی کلام سرتے در زمان ہویا ہویا ہے زیادہ
ماوہے نفع ہے آپ ہارا شاہ عبدالعظیم کسرتے دے نیرے دازانہ ہے لوگاں کول پچھ دے رستے سرتے دے دے کسرتے زیندے
آپ شاعر کا سب توں دزا مریہاں ڈہرہ ہے۔

زیندے کا رچہ رہی ہمیشہ تونریاں تے دلا سے
اے بگ بازی گوردی باز کا کھی نا پیرا سا
ڈاہڑے مال شہرت کت کھی کن تولا کن ماسا
روحِ فقیر تھانے راضی پئے کسرتے سکھ سوسا سا ۱۳۰
سکرتے:-
ان اللہ کرا دسلات رحمت وچ گزریاں
جیون دے ہن چار ڈیہارے نام خیال نہ گاریاں
اے دنیا دعویٰ سب بگ مریہاں جیت چلیں ت تھاریاں
روحِ فقیر کا دے وچ غنٹت نسرول دے ری ۱۳۱
(کافی)

نیرے گمانی پیارے دا پیرا دیا کلنگی دیا
سمنیاں کول زیندے مریہاں ماسن تھن تھن سوا
چندر گریاسا عالم دیکھے مریہاں کھی پیارے سا

ہر دم خیال کھلی رہی ہے ہکوئی گل ہزار سے دا

ردی بنی عجب روی گئی ہے

دندانہ لودھا گھر سے دا ۳۳

حضرت سچیل سمرت

حضرت سچیل سمرت سیس دا پورا نام عبدالوہاب ہے، آپ سچوتے سچیل تھکھی نسر منید سے ہن، ناسکیا وچ آپ دا تھکھی اشتکار ہکا۔ حضرت سچیل سمرت دے وچڑکے پہلی صدی عجمی وچ محمد بن تاسم دے مال سندھ آئے، احنال دا شجرہ نسب حضرت عمر فاروق مال کدے، سچیل سیس دے بزرگ سلطان محمد غزنوی دے عہد توڑی سہوئی تے حاکم رہے۔ حضرت سچیل سمرت اپنے ڈاڑا خواجہ محمد حافظ عرف میاں صاحب ڈنہ جہڑے جوڈے پیر فقیر ہن۔ احنال کنولاب مدتنا تھتھے، حضرت سچیل سمرت ۱۱۵۲ھ بمطابق ۱۷۳۹ء خواجہ محمد حافظ دے وڈے صاحبزادے خواجہ صلاح الدین دے گھر درازا وچ پیدا تھتھے، حضرت شاہ عبداللطیف بمبائی دے وصال دے وقت سچیل سمرت دے عمر چوڑاں سال تھی جھی سال دے عمر وچ والد صاحب وادی انتقال تھی گیا روایت ہے کہ سچیل سمرت دے پیدائش دے بعد شاہ عبداللطیف بمبائی درازا نشین گھن آئے خواجہ مستدحان نے جہڑے بالال کون دھاکیتے پیش کیتا تاں شاہ نے فرمایا: "اساں جہڑا حشم چڑھایا ہے اوڈر دھکن اسے بال بے ۳۳ آپ نے کچھن وچ کسے آن مجید حفظ کر گدھائی ایدھنکے آپ نے عربی ناسکیا تے تصرف و معرفت دی نصیم خواجہ عبدالحی توں حاصل کیتی حضرت سچیل سمرت کچھن وچ ہر وقت چپ تے مویجے راہدے ہن۔ انیویں سارے زندگی سہوئی، درویشی وچ گزری آپ دا تہذیبانہ رنگ صاف خود حال دکھن اکھیں ڈاڑھی میاں سوئیال ہن ہر وقت سفید لباس پندے ہن اپنے ہمیشہ صحت مند زندگی بسر کیتی آپ ۱۲ رمضان شیرین ۱۲۲۲ وچ فوے سال دے عمر وچ وصال فرمایا، اسے ابن علم دھن دے سبھو کول درازا وچ دفن کیتا گیا۔"

حضرت سچیل سمرت کون ہفت زبان تھرا گیا دیندے آپ دا سہوئی لکھی شاعری دا ہک وڈا سارا دیوان موجود ہے وحدت الوجود آپ دے صوفیانہ روش شاعری دا خاص موضوع ہے۔ آپ دا سارا کلام صوفیانہ اسرار و رموز تے عارفانہ انکار نامی جھی رہا ہے آپ دے ہک ہک لفظ وچ سہوئی دے کیفیت جبران مرینی دی ہوسدھ ہے حضرت سچیل سمرت نے وڈے اکا نیاں، کسے حیرت نیاں تے پیر رانجھے دا قصہ ڈوہڑے یا

بند دے انداز درج تحریر کیے، اسے قصبہ ۷۲ بنڈاں تے مشتمل ہے سر ایلکی شامری درج حضرت سچل سرت
 دا کلام مہاندرے شعراء دی تندی درج اتے اتے رانہ ہے، آپ دا علمی، درویشی، تے فنی رتبہ اتنا
 بلند ہے کہ بعد آٹوٹی واسے بے شمار شعراء نے آپ توں فیض حاصل کیا۔ امتحان درج ناک یوسف
 بیدل سندھی، حضرت خواجہ غلام مسریدی خاص طور تے قابل ذکر ہن۔

بڑھسڑ

سند دے جوہر گارے چڑبڑے پانکے نین سپاہی
 شہر دیس داٹ کر نون بڈیند مشق گواہی
 عشاقاں دے سر چڑھو آدے نوج حسن دی شامی
 سچل نمانے ماتوں جگ درج پردہ دکھیس لہمی ۳۵

حضرت سچل سرت دے پورے کلام درج تعریف دے رنگ چمکدے بڈسداں آپ نے بڑبڑے، کافی
 دی ہیئت درج کئی تجربے کیتن جنڈے ال شامری دی حقیقی چس رس بیاد دی وارے تھے حضرت سچل سرت
 سانویاں نہ مرنیاں درج کتدیں چار معرے دا بند ہے۔ کتھا میں آسے معرے دا تے کتھا میں صرف بڈ معرے ۱۔

چار معرے دے بند والی سسی حسرتی

مست کیتی دل چاک میڈی ہن گئی آن شرم حیا کنوی
 رانجھو کب ہرے سالا کن اتے میوں توبہ سیالان کو ساہ کنوی
 آپے بھج گیاں ہکو جیڈیاں فی بڈاڑے مشق دے تگھے تاکنوی
 بڈیکو حال ساڈا سب حیران ریاں پاسے کرن نیہے نہ کنوی ۳۶

ترے معرے دا بند

م مار ترار سرتان دانی میوں مارگیوں ولوار سیاں
 بھا پار روار دیار تیدی لنگھ نینہ والی دو نظار سیاں
 ہر شیاں ہزار ہلاک تھون جھاں آڈ بھا چمکار سیاں

پڑھو سے داند

م سے پرش نالی مرے چھڑھی کوئی خم اور نہیں درخار ڈتا

۳۸ مہر شش کیش کل ہوش گئی وہیں مشق سارا اعتبار ڈتا

معرفت سپہا سرت نے سرائیکی کافی در مزاج متعین کیے۔ سرائیکی شامی درج صدیائی توئی گھنڈی

کافی جو تکر کی تے معرفت اچھے بھی روایت موجود ہے اور اندازہ سہل سرت نے بدے۔

کافی

سوچنے نالی اس بڑیاں اکھیاں - ارکن ہوا رکن

غزے رزے پار کسجن دے - کو رکن ہو کو رکن

در تیدے کنوی عا شس شردے - بھر کئی ہو بھر کئی

منا مان دے سرت سوتے - رکن ہو رکن

۳۹ بڑا دیال بجاہی سپہا دل درج - بھر کئی ہو بھر کئی

صوفی مراد فقیر

کلام دے حوالے نالی مراد فقیر داسمار سندھو تمازت مراں درج تھیدے آپ دارو حل فقیر نالی پڑاوتی

تلقی ہما۔ پوداں بزرگ کالی دی مراں درج جہڑا بڑا سال دانہ فقیر ہی۔ اسے پوہیں درویش ہو بیٹے کھلے رائہدے

ہن آپ دے بے ہوراں داناں محرمیات ما۔ لطف اللہ بددی ربانی بجزایت دی دشنا چچ آپ دیا مار کچ پویش

۲۲ م مقرر کرنیدی۔ آپ دیا ابتدائی تعلیم ہوں جنگلی تھی جو نوا درو حل فقیر دی صحبت دانہ ہی کہ آپ دے شخصیت

درج درویشی ترچہ دس گئی۔ آپ دے ہندی دیوان دا پیریم گیان ہے ایوی آپ ناسی سندھو تھائے سرائیکی دے

کہ نامور شاعر ہن۔ کلہوڑا خاندان تے مشکل پیش آئی نالی آپ کوٹ دی بھی گئے آئے۔ آپ دے کلام درج نمونگی ہے۔

سارا کلام درو مال بھریا ہوا ہے آپ دے ہندی ایک اسلام دی ددی حقیقت اسے ہے کہ انسان اپنے رب کو کس بنا ٹریا

اسے حضور نبیا کریم ص ہو کہ مکمل انسانی پیگر ہن انماں دی پیروی کرے۔ کلام سوز و گداز تے علم و حکمت دیوان

بجاہیں نالی جڑے تلمی دارات دے جوش اسے جڈیاں صدائیاں کلام دی سخنان ہن، سرائیکی زبان درج مراد فقیر

و سے ڈوہڑے کسی حرفی ہیرا بھاتے کانیاں بلوان مراد فقیر ڈنگلا و سے وہی عبادت توں روکیندن اور اہدن کہ
اندرو کا صفائی تے طہارت و سے بغیر اسے نماز حج زکوٰۃاں تینڈے کہیں کم نہ آسکن۔

ڈوہڑے

کیا مقصود میت و نمونہ برا ہے توں نفس نہ ماریں

من و کی میں نہ و عوی من توں دل و دل و فو سنواریں

منہ کبھے ڈے سرت سیلانی، سچ نماز گزاریں

لوک ریائی کر کے کافی عمر! اجائی ہا ریں

پر سبھے فرض مراد تھیوں جے دوست نادوں و ساریں ۴۱

ہک ہے ڈوہڑے وہی ونکی ڈیکھو۔ ایس ڈوہڑے درج عشق کسرت تے مشتق کوں دین ایمان بناون وادرس ۴۲

عاشق چننے عشق و چوں سر ڈے و فو سنواریں

ترک کون تدریاں سیں، مرتکب راں مہارن

دل بیت اللہ و سے درج ہر دم نال نماز گزارن

عشق امام مراد جہاں واسے کیوں توت و ساریں ۴۲

کافی

سودا عجب سامان ہے

یہیں گھر آیا ڈھول

سر سردا، سب سودے جے درج تن من ڈوہڑے توں

سموت نبوت سب گنوا کے اکمال و سنن ہمیشہ کوں

گھر گھر ذرا سب کجھ ڈوہڑے تم ساہ سب تن نال گھول

منت مراد گھوسے سودا جہاں وادوں خبول

سودا عجب سامان ہے

یہیں گھر آیا ڈھول ۴۳

فقیر بخش گولو

فقیر بخش گولو ۱۷۳۷ء رچ نیر آباد ضلع دی گوتھو محبت پور رچ پیدا تھے آپ کے والد داناں بنگل خان ہی چتر سے ایک منور تھے سخی بلوچ مشہور ہیں آپ کا تعلیم و تربیت بہوں اچھے طریقے نال تھی پھر ٹی عمر رچ والد کی وفات سے بعد سندھ دے مشہور مشائخ کا پارمی دی صحبت نصیب تھی آپ نے سندھی، فارسی اردو، سرائیکی، زبان رچ مشاعرہ کیتی آخر کار آپ ۸۵ سال دی عمر رچ ۲۳ ۱۸ رچ وفات پائی، آپ ۱۲ مزار گوتھو عاشق آباد تعلقہ محبت پٹ دے مشہور گوتھو محبت پور توں اک میل تے ہے، ہر سال رمضان ۲۵ ذی الحج توں ۷ ذی الحج تک ڈو سے دوسرے دوام تے عقیدت نال میلہ لگدے۔

دوبہرہ

محمد حسن سردار آکاں جنیں جگ بھڑ بھڑایا
 ہر صورت دی تصویر اتے جتناں نور سندا تمیسا سایا
 سرخ رنگازنگ زردی چلی گل گل لال اپا یا
 سونھن پیری انسان مزین زریب فریبی پاپا
 بیلی اشون تاننا گلشن، جہیت جھگڑا لایا
 کرموں تاد بخش گدا کون کسا در صاحب ملایا
 کافی

جوگی جاو گرا مرلی نال گیا من مار
 چھوڑسیں چنگ فران دا سوز بھری بھرتار
 آیا قسمت نال آسمان ہا ریندا پورب بھار
 گیزو پاساں گودھی تیاں دم نہ دھار
 تاد بخش میں چالائی پانواں ولسی کیرھے وار

عبدالحکیم اچوی

سرائیکی زبان دے شعری ادب دا ہک بہوں وڈا نام مولانا عبدالحکیم اچوی ہے آپ دی مثنوی یوسف زلیخا کوی معبولیت دے لحاظ نال ہمیشگی دی سند حاصل ہے۔ مولانا عبدالحکیم اچوی نے مثنوی یوسف زلیخا لکھوئے سرائیکی زبان دے شعری ادب کوی نارسکا دی صدیاں پراٹی شعری روایت دے آٹھے سٹے آن کھڑا کیا۔ مولانا عبدالحکیم اچوی ۱۱۰۱ھ ادرچ شریف دے تاریخی قصبے دھے دہلی دے ہن۔ آپ دی پیدائش ۱۱۶۱ھ ادرچ تھی آپ مولانا قبلہ نور محمد مہاروی کسٹھی دے مرید تے خلیفہ ہن۔ عبدالنور سرائیکی انحال کوی عباسی تریخ لکھدی تے میرحسان اچوی عباسی لاڈ سیندن ابہہ مولوی عبدالحکیم اچوی متصل حالات زندگی تے خاندان دا اتہ بہتہ نہیں گدا۔ ہن جھنے حالات کن بال ادرچ درج کیتے گھنن او یا مال قصبہ یوسف زلیخا دے وچوں اخذ کیتے گھنن یا سب کجھ اندازیاں نال عہدہ بر کرڈتا گئے۔ مولانا بخش کشتہ نے پنجابی شاعراں دا تذکرہ وچر انحال دا تھاں لکھنواں ڈسیندیں بولے لکھنے کہ او ادرچ شریف تھانہ چاڑل دے رہتا داسے ہن، محمد عظیم بھلا اچوی ای نال دا کوئی تھانہ موجود کیتی اس خواد اچر انحال دے خاندان دیا اتے مدرسے دی گول بھردل کیتی ہے مگر کوئی کامیابی نہیں تھی۔ مولانا عبدالحکیم اچوی دی مثنویاں نال ہر تھندے کہ او عربا نارسکا دے ہک وڈے عالم ہن۔ نارسکا دی نالی انحال کوی خاص لکھا دہی۔ انہاں نے اپنی مثنوی وچ عربی تے فارسی انحال دا بہوں استعمال کیتے۔ بلکہ حضور کریم دے سنت نبوت نال پوری دیا پوری نارسکا وچ لکھا ہے۔ مولوی عبدالحکیم اچوی دا بہاد پور ریاست دے نواب بہاول خان ثانی ۱۱۸۶ (۱۷۷۲) دا زمانہ ہے مولانا لطف علی تے مولوی عبدالحکیم ہک بے ہجہ ہمعصر شاعران تے ڈوبیا تے حضرت خواجہ نور محمد مہاروی دے مریدان۔ حضرت خواجہ نور محمد مہاروی نال درحالی دے بسنگی تے یقیناً مولوی عبدالحکیم دے مزاج، سوچ تے فکر وچ درویشی فورتے روحانیت پیدا کیتی ہو سکتی ہوں۔ انحال دی مثنوی ہک بہت نالی راجا دروہیادول دے لکھا دہے، مولوی عبدالحکیم اچوی دی مثنوی صرف سرائیکی علاقے وچ ہی قبول نہیں بلکہ حافظ محمود شیرانی تھن۔ کہ سب توں قدیم عبدالحکیم دی یوسف زلیخا ہے جو ۱۲۱۸ھ وچ علیہ نظم ہے ادر اتم سلوڈ نے آئندہ ادران وچ ای توں بہوں

مرد گدھی ہے، کماؤ کا فائدہ شہزادانی نے اسی کتاب پرچہ میں لیا جا چاہی ہے اسانی مباحثہ پرچہ مولوی عبدالحکیم
 اورچوہی دی شاعر کی توں نامزدہ جاتے اعمال و سے حوائج پیش کیے ہیں یعنی شہزاد گدھی پرچہ سے دے کو داران
 و کا دوی اہمیت ہونڈکا ہے عبدالکیم اورچوہی دی یوسف زینا پرچہ کردار نگاری و سے شہزاد گدھی کے نامزدہ ہونڈے ہر
 کردار جنیندا جاگدا انیویں اپنی فطرت سے تہا خیال و سے مطابق ہن سنوارتے اس پرچے ساہٹے آندے۔
 انیویں قصہ یعنی شہزاد گدھی سے پکاٹ پرچہ کہ تنظیم سے ترتیب بڑسکی اسے حالات و واقعات دی ترتیب سے
 اہاں گدھیوں دی فنی ہمارت نال کائیاں گدھیوں ایس توں علاوہ جنیات نگاری، مرتبہ نگاری، منتظر نگاری
 سے جنیات نگاری ویاں چساں جا جاتے تار کوں اپنی طرف متوجہ کریندی۔

جھلا جادو گلا جادو کتوئی زلف دی تار پرچہ تابو کتوئی
 اسان کیتی کہیں چوکی تادی تسان دل کس گدھی زری بادی
 جھلا زور و زور کتوئی عزیزیاں سے نائیاں کوں ٹوئی
 جھلاٹے میں تہا دی کیا چرائی جو میں سے فوج نیناں دی چڑھائی
 تسان جو دل بڑے نوں چرایا دیو تہا جادو تسان نکلیں سکما یا ۲۹

مولوی عبدالحکیم اورچوہی دی یوسف زینا زبان وانی و سے کمال دانہ ہن ہے آپ تادرا کلام شہزاد گدھی شمار
 ویا دی روانی والی کار کہ بیٹے مال حبسوں و نیدے اس کو ڈاکٹر مہر عبدالحق دی ایس کال نال ہرگز آنتا کی کہنی
 کہ عبدالحکیم و سے کلام پرچہ اور غریباں کہنی جو ملکائی زبان و سے بڑو جھے بلند پایہ شعرا پرچہ عبدالحکیم و جنیات
 خالصی کہنی اعمال پرچہ تصنع سے تکلف ظاہر ہے بڑو جھا شہزاد گدھی پرچہ غریباں دی کم ہن۔ تشبیہات مولیٰ سے فرسودہ ہن۔
 زبان عا یا نہ ہے خیالات بہت ہن سے کلام شہزاد گدھی توں خالی ہے، یوسف زینا جہا شہزاد گدھی تصنیف باہر
 ڈاکٹر صاحب دی اتنی سخت رائے اس بار کی سمجھوں باہر ہے حضرت یوسف دی شخصیت ہر دے یا شہزاد
 و سے بڑو جھے کردار کہیں جاتے عبدالحکیم اورچوہی دا تہہ ہن باہر لیا گیا بلکہ زینا بی بی و سے حضرت یوسف نال وصل دی آرزو آہن دی
 خواہش کوں عبدالحکیم اورچوہی کہہ دیتے تے رگو و تہا ڈبے تہا کز شہزاد گدھی جاتی تے
 جو اسے دلبر ترسا ڈاسا نوں تے تہا نال رگو اور اس نوں
 ہوا دلبر اہن کوں میدے سنو ہن عرض مولیٰ و وصل میدے

میں آئی دیکھتے ہیں سوالی نہیں لائق و لادن پارخالی
 تسان جے دل اسبے زوں چرایا ایہوشیوتان زوں کیں سکھایا ۵۱
 ہن تائیں ادب تذکریاں دے وچ عبدالکیم اوچری وی ننویا یوسف زینا و اتذکرہ کیتا گئے نیباب
 یونیورسٹی چھلہا کھوج لاہور دے تلمی نسخہ نمبر وچ پہلی وار اٹھان دیاں ڈو بیان مکھتاں سلٹے آئین۔
 اٹھان وچوں ہک پارے زینما ۱۰ سے جنڈا تلمی نسخہ کتب خانہ نوٹا ہیہ ساہن پال ضلع گجرات وچ
 موجود اے۔ تے ڈوجھ مکھت "درج پیر" ۱۰ سے ایذا ہک تلمی نسخہ لے تے ہک چھپا ہوا پمیل نسخہ ہک مہورے
 وچ شالی اے جنڈا ناں اوشجہ طبرہ حفرت چشت اول شہت ۱۰ سے اینکوں ملتی گلاب سنگ ہواں ملین
 منیدام لاہور توں ۱۳۲۸ھ ۱۹۱۰ء وچ چھپوایا، انیدے کل حقے ۳۲ ہن ۱۰ سے درج پیر" مولیٰ عبدالکیم نے
 اپنے پیر درشد حضرت خدو نور محمد ہارکا دکھائی وچ کھن اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک تے مولیٰ عظیم بھائی یاں کوششاں
 ناں اے زوں تحقیق توڑ پٹی اے اٹھان کوں جنڈا نے این کتاب دکھل دیوراتے مکمل متن چھاپا کھوج دے ہنری۔
 جون ۸۸ دے شمارے وچ چھاپ تے ہک لہا گکا نمودار لے ۵۲

نمونہ "درج پیر"

خواجہ نور محمد سائیں

توں بن کینوں لوگ سنالیں درد میدا توں سنجو جاہیں
 کل آنت توں توں رکھائیں جے آساں دکا آسں پچائیں

خواجہ نور محمد سائیں

آیا نور محمد داری گھر گوردے وچ ہونٹ دی
 پاتی دینا عمارت ڈاڑھی ملک تھائی تھی آ بار ہی

اجڑیاں مہو کا چھیر دسائیں

خواجہ نور محمد سائیں

خواجہ حکیم الدین سیرانی

حضرت خواجہ حکیم الدین سیرانی کھول قوم نال قلعن رکیندے ہن آپ دیا تاریخ پیدائش "ذریعہ" دے
 ملاحظہ ۱۱۳۷ء ہے آپ پیدائشی دلی ہن آپ نے اپنے سوتر حضرت خواجہ عبدالخالق کنول قیلم و تربیت
 تے روحانی فیض حاصل کیا بعد وچ آپ نے دیکھ بختے حضرت خواجہ محمد الدین نسر جہاں دے درسی وچ
 باقاعدہ قیلم حاصل کیتی حضرت خواجہ نور محمد ہار دیا آپ دے دوری ہن پیشہ آپ کیتا باری ہی سرتے
 پگڑی یا تادری ٹوپی پیندے ہن آپ کول سیر سیاحت واپسوں شسوں ہن دسوی و سنی، شہر شہر و بختے دین دیا
 تبلیغ تے خلق حذاک راہنائی زمیندے ہن گجرات کاٹھیاواڑ وچ آپ نے بے شمار لوگاں کول مسلمان کیا آپ نے
 کئی جج پایادہ کیے آپ ہر رات کول زیادہ کہ جاہ تے نہ کمرے ہن ہمیشہ سفر وچ رہن کا آپ وادمال و صواہی
 کاٹھیاواڑ وچ زیر خورانی نال تھیا آپ ہار پور و شہر راری تھیا خانقاہ شریف دے وچ ورن ہن آپ انوار
 اچ بے شمار لوگاں دیا مقید تال و مرکز ہے آپ وادمال ۵۔ ریحہ اثنانی ۱۱۹۷ وچ تھیا۔ ۵۳

حضرت خواجہ حکیم الدین سیرانی کھ دلی کالی تے صوفی نمش بزرگ ہن آپ صوفیانہ رنگ دیا زندگی بسر
 کریندے ہن تے ڈوجیاں کول دیا فقرو و شیخا دیا قیلم زمیندے ہن حضرت حکیم الدین سیرانی دیا کہ کسی عرفی شہر ہے
 ہک بند ملاحظہ فرماؤ

ب بسبم اللہ کہہ کر ڈساں پھر ساں ڈھونڈیندی جیلا
 واماں گھٹاں پچھدی کاں ڈکیساں وقت نہ دیلا
 توں ماسا دی سک میں کون کڈاں کرسیں سیلا
 بسنا میر کم بہ دیا کم جو ہو رہا جی حبلا ۵۴

نواب دلی محمد لغاری

آپ اپنے پیریاں محمد خاں دے ڈوجے جتر ہن آجھ پور ضلع سنگھڑ، وچ پیدائشے اول دپے سندھ و
 حکمران نور محمد کلہوڑا ۱۸۰۶ء آپ دے والد لغاری دے علم ناضل ہن انہاں اپنے پتر کیتے قیلم واپسوں چنگا انتظام کیا عربی
 اتے مادری قیلم توں بعد آپ امیر فتح علی تالپور دے ملازم تھیا گئے بے شمار خوبیاں رکیندے ہن آپ ہر

کایا ب سپر سالار سیر، وزیر منظم، انجینئر حکیم فلسفی اتے محب وطن شاعر ہن تالپوری عہدہ کی تاریخ اچ آپ
 دے کارنامیاں دانال جا جاتے بلکہ آپ امیر فتح علی خاں دے دڑے ونا دار اتے با اعتماد صلاح کار ہن
 وسیع نظر دوونڈیش رشتن دا رخ اتے ہمہ گیر شخصیت دے مالک ہن آپ دا شمار سندھ دیاں اعلیٰ شخصیتاں
 وچ تھیندے۔ ۵۵ ڈوہڑہ

آدسہ دیدار دکھایا قلب اندر سبمانی
 کھول تباب دکھایا جس صورت حسن جنان لائمانی
 صوفی رحمت جام پلایا ہر پال لطف ربانی
 وسدا نذر شمس شبنم دے وریج ڈاڈھیاں در نہانی
 دلی مہمہ ہی عبتہ دیوچ ختم عشق انسانی
 (کافی)

کر سونہا ساگ سماون دا
 ڈے کوئی مہم دلاسا آون دا

تینڈا شوق توڑے ذوق پیوں	بناں ڈیکھن تینڈے خوش کیری پیوں
ایں حال دی کجالی کیں نالی کہوں	ہنیں کجھ کہیں دے سناون دا
تینڈا رخ ہتہاب حجاب دے وچ	جیویں کجھ نرگس نیم خراب دے وچ
ہنیں کھول تباب ہتہاب دے وچ	دعوہ ڈے کوئی نہیںہ سناون دا
تینڈی لعل لبالی کیتا لعل جس	من موج نیتا تینڈی دھار کجھ
چین دام دوئی دا بہاہ خنل	گفت شوق نہ ماگ سناون دا
تینڈے در سگھا ردا علی نہ کو	ابر سیف تینڈکا داتلی نہ کو
تینڈے مکن رخ جیہا گل نہ کو	جلدی نام کھسا کوئی ملاون دا
تینڈے ناز دے سازد جن دم دا	جیویں چنگ انک و رنگ و حد م
سازد حال حوالی تیکوں مسکھ	ایو بارنی ساڈے چھاون دا

دلی محمد چاڑوں زندگی وا تدم
آخر چلنا ہی دیرج ملک مردم

ہیں شہر مہسنی دلی انفسم
رکھو ذاتی شوق و درکارن دا

حضرت پیر یگارو پیر محمد راشد

آپ داناں حضرت پیر محمد راشد تخلص حسینی تے لقب روضہ صحنی ہی آپ ۱۱۷۰ھ وچ پیدا تھئے تے ۱۲۲۳ھ وچ جمال فرمایا
آپ سید محمد تقا پوراں دے مشہور ترین ظاہری استے دینی تعلیم مخدوم محمد اسماعیل پوراں کنوں لکھوئے اماندی عارنہ تلمیعی کنوں
سندھ، بلوچستان، جود پور، جیسا میراتے پکڑ دے ہزاراں معتقدان فائدہ چانا اماندیاں تلمی لکھتال اماندی قلمی فعالیت دے
ثبوت ہن نظریہ وحدت الوجود تے ہمہ ادست دے تامل ہن آپ وجدانی کیفیت دا کلم کلمہ اظہار کریدے ہن
اپنا تخلص حسینی، لکھدے ہن آپ سبیل سرست دے مجمع ہن فن اعتبار نال اماناں دی کافی تے سبیل سرست دا
رنگ چڑھیا نظر آندے ۵۶۔

عشق نہ چھندا ہے کوئی ذات جہاں دل لگ گئی اماناں ستان بنایا دے
عشق پیل کول آن دھوبی کھلوا۔ سسنا نول روہیں دے وچ رکھوایا
عشق نہ سنو داکس دکابا ککش کرکے ڈو کاند ابر ستان بنایا دے

صدیق فقیر سومرد -

صدیق فقیر سومرد ڈھور دناں ضلع تھرا پار کر دے رہن واسے ہن جبر حسان اچیدی نے آپدی تاریخ
پیدائش ۱۱۷۰ھ مطابق ۱۷۵۴ء متعین کیتی اسے جگہ غلام احمد بدوی ۱۱۷۴ھ مطابق ۱۷۵۲ء پیدن
آپ دی ذات ۱۲۷۵ھ مطابق ۱۸۳۸ء تھی آپ سومرد خاندان دے ستر ہن صادق تخلص کریدے ہن۔
بہر وچ آپ کچھی توں نقل مکانی کرتے تھرا پار کر دے رنج آباد تھے۔ اماناں جھوکے شاہ عنایت دے ہتھ تے
بیعت تھے آپ موہنی روہل فقیر دے پیر مہائی ہن۔ آپ نے سرائیکی زبان وچ شاعری کیتی ہے کلام
دیرج سادگیا تے جس دکا ہے۔

دردِ مرہ

ساتھی پانڈھی چھوڑ گئے چھوڑ گئے ملک سے راجا
 سے بھی چھوڑ گئے صادق پر پینیبہ خواجا
 صورت رانجھے والی انت بلندی درجہ جیل
 ہیر دیپاری کیا کر سے عشق نئی دل جیل

حضرت حافظ محمد جمال

حضرت حافظ محمد جمال مظہر الہی ۱۱۶۰ھ ملتان اچ پیدا تھے آپ دے ابا سیں داناں حافظ محمد یوسف ہی تے آپ دے
 پڑا اسیں داناں حافظ عبدالرشید ہی۔ آپ ترم دے اموان ہی آپ دے خاندانی حالات دا زیادہ پتہ نہیں لگوا۔ حضرت نسیم صاحبہ
 شہید اپنی کتاب داور جالبہ درجہ مکھن حضرت حافظ جمال دے تہہ گاہ داور پیر ماکش تجارت ۶ ۵۹
 حضرت حافظ جمال چھوڑ دی علی تربیت دیندے ہی آپ نے سکھاں دے خلاف خود ہی چھوڑ دی حقہ گدا۔ آپ حضرت
 خواجہ نور محمد سارنگی دے مرید ہی تے آپ اپنے پیر در مشہ نال بے پناہ عشق کرنی دے ہی آپ ہک مہونی بزرگ دی ہی تے
 دی دے پائے دے عالم دین دی۔ آپ ہر وقت عبادت در ریاضت تے تبلیغ دین تے درس دتدیریں درجہ مشغول رہندے ہی۔
 آپ دا ۵۵ جمادی الثانی ۱۲۲۶ھ کوئی تقریباً ۶۶ سال دی عمر درجہ تھیآ آپ داناں مبارک ارج دی ملتان درجہ ارج دیان نرسیاں
 روحان کون سیراب کرنی دے حضرت حافظ جمال اللہ نے ۲۹ بنداں تے شتلی "الف اٹھی دھی" یادگار چھوڑی ہے ہیسی حرفی دی
 زبان سٹھی ماگھی، سلیس تے دل موہ گفنن والی ہے۔ ہیسی حرفی دے ہر بند درجہ چنگے عملاں دی تاکید دا پتہ ملدے ہیسی علامتاں دے
 حوالے نال ایہ دنیا درجہ چنگے گن کماؤں تے آوں داساناں جوڑن دی تلقین کیتی گئی ہے۔

۱۔ رت ہنجوں رسیں جینے کر جلیس سکلا دا

دھیں نال سوئیے تیڈا جا جلیسن کچا دا

ما پوڑنیش تیلے دا اتد کوئی نہ چلیا دھی

دور جمال سنر نیڈی کندی پندھ اتوں سنج ردا

۲۔ دغائی سٹ دھیال دل کسرتے سبھی

پڑیکد سیاں نت کوہوں تیڈے بھر بھر بندیاں کھی

آدھیات لگ لول میڈی نہ ہی چھوڑ کھی

پڑیکو جاک احوال سناڈا نیت جہانڈی کھی

ذکر دایم وقت ہوی کر فکراگون واسکونی
کت دلی چلی دھیارت نہ ابتر ہونی
ٹھکے ستر دے دھر دہتر کنوں تند نیکری ہونی
کل جال تڈال دت پر کسی شاہ کون شرم سپہی ۱۱

خلیفہ نبی بخش لغاری

خلیفہ نبی بخش دکی ولادت ۱۱۹۰ھ بمطابق ۱۷۷۶ء تھی، آپ دے وڈکے سرکائی لغاری ہن جہڑت کلہوڑیاں
دے ایخڑے ددر دچ دیرہ غازی خان کنوں سندھ آئے ہک بااثر سڈر بلوچ سڈر بلالاج خان دے گھر گوٹھوٹھے دچ
اکھ کھوہیونے رداچ دے مطابق غازی خان دکی تسلیم گھوٹے نظر کی طور تے زمین تے لائق نائق ہن مطالعہ دیر گھوٹے ناچوڑی
مہود نے شباب دچ جوان تھکے میرٹھارے خان دے خاص دربار کی بنڑیے ۵۲ سال دکی عمر دچ ہک اینگرنال مجازی
عشق تھونے ۶۰ سال دکی عمر دچ اپنے پر مھراشند دے خلیفہ بنڑیے ڈو پتر تھونے ہک افتاد کی حیاتی اچ فوت تھی گیا لے
ڈر جابے اولاد رہا روحانیت دکی کورج دچ کاٹھیا ڈر تے گجرات دے ستر کونے، آپ ہرقت مطالعہ یا عبارت دچ معرفت
رانہ دے ہن غازی زبان دارب تے آپ کون کافی عبور حاصل ہئی مرانا حاجی دکی شہسوار یوسف زینا خاں ہوں متاثر ہن، افتاد
سرائیکی کلام پتہ ہے سورت سیکل سرت دکی طرحا سرائیکی اتے غازی دکی قدیم روایت کون نام رکھونے ہیرے ادنی
مادہ تقابلہ افتاد کی مادہ الکلامی دا ثبوت ہے افتاد سرائیکی اسلوب کون بعد اچ حسین دیر، اصل لغاری تے
شاہ محمد دیر، مولانے دینا یا آپ شہسوار سس بنوں سرائیکی شہسوار شہسوار سس بنوں دینا دے جیڑی ۱۲۵۱ اتوں
۱۲۵۴ء تیں ترے سال دچ مکمل تھی جیندے میاں سوسوی کوی شہسوار سس بنوں دینا دے علاوہ سوسوی، لوی اتے نظم
۶۱۲ جہت تے مجاز دکی لکھی آپ دکی شاعری حسن و عشق شہسواریت و لطیف تے بلند پر داری دا اعلیٰ نمونہ ہے سرتیت

آپ دے شعراں دچ ددھور دھولکی ہے ۶۱۲

بدن تھی خواب توں گلزار ہر شیار جہنم پائس تڈن چو طرف چو دھار
ڈٹھس دیرن پلنگ دیکھو خالی ہنس اچ تخت تے اچ تخت دالی
دیکھ سنج سنج بن بار جانی کیتا سڈ دانا کور دم دیوانی
پھرے بے داد ڈر کوکھیں لیلیا آدلی بے سہیلیاں لیں مٹھیاں
رہیا کیناں اتمال بے نخت چھوکی گیا محبوب میڈا رات چوری

گئے لڑکچہ دے سا جن سوہلی   نکلتے یار میڈ سے دلشدہ سیلی
 سہی لاپس جن گل رات ساری   ونبائی خواب مہڈی ہوشیاری
 شستی میں سجتے تھی بے خیالی   پہلی گیا کیچ ڈے تھی سچو خالی
 سیکوں غافل کیتا تہذیر حق دی   نہیں معلوم کہ جو گردش ملک دی
 بلوچوں بانڈہ کر محبوب چایا   سجن کون ہے کت لا پیش آیا
 تڈاں سیکوں نہیں جانی جگیا   کیمسئی ہے تہن کون عیب لایا
 پلنگ خالی رہسا ہن یا راجھوی   رہسا خالی جن گلزار راجھوی

دانی

محبوب دکنو سے خوب لیس تے دام گھتے دردانہ   یار یگانہ
 چھلیا شوق شکار شتابی چاکر کش تیر کمانہ   کر بہانہ
 من اسباڈا محبت دیوچ موہ گدھس مردانہ   ہے شکرانہ
 دست دیسا داہتیس دروڑے جیتے رار ربانہ   ہے بیانہ
 گل تاسم دے آن گھوئی گھنڈ زلف دگانہ   دست نشانہ

غلام محمد بہادر پوری

غلام محمد بہادر پوری غنڈی گوشہ عمر میں آپ دا بہادر پور مال تعلق ہی بہادر پور دے عباس کا خاندان دے بہک رئیس
 غازی محمد خان داد پور تو دی سزا لکھتے تے انھان نے لیلیاں چنیر کون ۱۱۸۷ھ مطابق ۱۷۷۳ء منظم کیتا میر حسان اللہ دی
 آہن کر لیلیاں چنیر دے قسے کون کھنڈا دے غلام محمد بہادر پوری پہلے تے چھیکڑی شکر میں سندھو تہن باہر نہا بے چ
 سب توں پہلے غلام محمد نے اسے قلعہ تھریہ کیتے مولا غلام محمد لیلیاں چنیر دا سبب تعریف ایس بیان کرئیاں -

جویم کنٹر چنیر لیلیاں خان غازی دے دارے
 مدد احسان تہیں دے تھوں مکد تہدے داد دچارے
 دولت مند سکندر ثانی دانش غفلت دارے
 بہمت بلند سخا سکھیدا سستی نہم قرارے

جیوں جذبہ جوانی مانڑیں نال حسن گلزار سے

کوسے غلام محمد اس نون دم دم شوق نیارے

بیلاں ہک ار دے بدے فرب ورج آتے اپنا محبوب ورج بندھکی اسے تے بعد ورج ارمانی تھندکی اے -

ایں کیفیت کون غلام محمد ایں بیان کریندے ۔

تھر گتھے رب تنہاں تے بیلاں نال سہیلی سکھی
 جسی لکھی گنت چنیر دی تیں تہمت برل نہ نکھی
 سے مکھ دے رتھن تیں توں جام ونا جلیں جکھی
 ورج دنا اول اسیلی بچھے ملیں ہتھ مکھی
 گزرکے بال نہ پھونکین گھوڑے اڈتھون فرے پکھی
 بیلاں ماں بیٹھی ہئی سائیں دے سینے تے رکھی ۲۲

عثمان فقیر سانگی

آپ جانڑکی سانگی لاڑکانہ دے دسواں ہن آپ دے والد نال خیر محمد ہے آپ دی پیدائش ۱۸۲۷ء اتے دوات

۱۸۶۲ء ورج تھی آپ نے نارسکی دی جنگی جوکھی تہم حاصل کیتی۔ عثمان فقیر سانگی خواجہ مہدی تے اتمانہ سے پیرتھ لہیر

تھندکی دے مرید ہن تے عقیدت مند ہن۔ کلام صومیا نہ تے فرب دستی نال مہرا ہوا ہے کلام ورج دررتے مونسجود کمال

دے جذبات نشا بر ہن۔ آپ رحمت الوجود دے مائل ہن آپ دی ہک مشہور کمانی

یار وادھی عشق آتش لائی ہے دے یار نون لگ گئی ہے اختیار

سینے دے ورج نہ سمائی ہے

ہلی ہلکا کر عشق جو آ یا محبت بڑا بڑھا شور مچا یا

تھماں تھماں نایح نیچائی ہے

عشق ادیرا بہن نہ بڈیندا عشق گداگر مست کریندا

گھئی گھئی ماں گھائی ہے

عشق دی آتش ابھوشان لنگھ کے دیندی لا ہو مکان

عشق کنوں ماں آئی ہے

فقیر محمد یار

فقیر محمد یار جنگ دے دین دا سہ ہن۔ آپ دی ہک سرائیکی زبان دی جھنگوی لہجے وچ نمنوی نافع الصلوٰۃ لمدی ہے۔
۱۳۰۲ مطابق ۱۷۸۷ء وچ لکھی گئی فقیر محمد یار اپنے ہم وطن شاعر عبد اکبریم جھنگوی توں متاثر گدن ۶۶

کلام دی ذمگی

میں کیمیاں درد محمد تائیں لکھ ہزار کردراں
ذره صفت نہ ہوئے مولے جے لکھ درتا جوڑاں
صفت نبیادی بہت دراز سے بندہ کون بیچارہ
صفت نبیادی آپ اس کیسی جو ہے سر چنہارہ
چکر کہاں درد نہراں داری جو بنمبر سارے
آل اتے اصحاباں سیریاں جہڑے نبی سارے

سرائیکی زبان توں اکثر قدیم شعرا دے ہندی، آکھئے فقیر محمد یار دی فقہ گالی کتاب وچ ہندی اور لفظ ایہی زبان واسطے

استعمال کریندن

میں کراں بیان مسائل ہندی جے رب دیوے قوت
ادہو آن سکھالے مینوں جس دی مگر نبوت
مسائل نظرے مینوں اندر فقہ عجیبا !
لکھ غنیمت جان حیا جے توں پڑھیں جیبا

فقیر غلام حیدر شتر

میران ٹاپور دے دار الخلافہ فیروز پور دے تیرے تیرے فقیر غلام حیدر شتر سرائیکی دان مرگزیے ادھ صاحب دیوان
شاعر۔ بلوچان دے قبیلے شتر پوج جیہ ڈاکو کنوں درویشی دا درجہ پاتس بسندھ دے مشہور درویش مانگ یوسف
دے ہتھ توبہ نائب تھیا، پس جاہوں انداز زمانہ ۱۷۸۳ء کنوں ۱۸۵۳ء تک داتھی سگدے بسندھ اتے
سرائیکی پڑھیں زبانال دبیج ادنا ڈھیر سارا کلام موجود اسے ادنا ہر شتر درد رحمت، ہجرت راق دے ساڑ،
ترک دنیا دی تلقین اتے ڈکھاں درراں نال بھریا ہویا ہے۔

بڑی جہان دگرگیو سے جڑاں دل لائیاں دیدیاں
 میں نہیں ماسی ہویا ہمدوم ہوئیاں عیدیاں
 غلام حیدر گم تہیو سے ڈتیاں عشق رسیدیاں

سک تہاڑی سوہٹاں لیں من و پچ پچ مجھیدی
 گنت دام زلف داد لڑیاں کول مو تو تبس مرئیدی
 توڑ خیال خود کا دے خارج و سب در و درئیدی
 غلام حیدر غیر نہ جھوڑے وحدت درہ دینیدی

منشی غلام حسن گانمن

منشی غلام حسن گانمن لہان دی سیاسی فریبا، تے علمی تاریخ دے تھے تے ہک کچھدے لکھدے ستارے
 والی کار ہیں آپ اپنے عہد دے ہک ہماندرے محقق صوفی بزرگ مجاہد تے صاحب علم و عمران سسٹن ہن منشی غلام حسن گانمن
 منشی غلام حسن گانمن حضرت حافظ جمال اللہ دے مرید تے خلیفہ خاص ہن۔ آپ نے علوم ظاہری تے باطنی دانیض ایسے پیر و مرشد
 کول حاصل کیا۔ عربی نارسا زبان تے آپ کول پہول عبور حاصل پئی۔ عربی تے نارسا وچ آپ حسن تخلص کرئیدے ہن تے ستر لکھی
 وچ گانمن۔ نارسا وچ ہک مجموعہ کلام تے کئی علمی ادبی کتاباں موجود ہن۔ خاص کر انوارِ جالیہ منشی غلام حسن گانمن دے والی
 لہان نواب مظفر خان نال ڈارھے گھائے قدمات ہن۔ سکھاں دے عہد وچ آپ کول آپ دی علیت تے فقر و غنا دی وجہ
 کول آپ داب احرام کرئیدے ہن۔ انگریزاں نے لہان تے حکم کیا تاں اوں دیکھے آپ کول مسجد وچ ۲۹ محرم الاحرام
 ۱۲۶۵ھ دے بڑیہ گولی مار تے شہید کر دیا گیا۔ آپ دی شاعری بہول درد منزان نال بھری ہوئی ہے کئی صاحب
 فریڈن کہ گانمن دی لوک صنف منشی غلام حسن گانمن دی دیسا رکروہ ہے آساں ایساں گال نال آناں کرئیدے ہن تخلص
 دے عدائے نال اہل قیام لوک صنف کول منشی غلام حسن دے نال نال غروب نہیں کیا دینچ سگدا، ڈاکٹر مہر عبدالحق اہل
 حضرت منشی غلام حسن گانمن شہید ہک بلند پایا شاعر بہول دے دے دانشاں پرواز ادیب تے صاحب علم ان ۱۰ شمارے
 بیانی وچ جامعیت آئے ہک کافی داکٹورہ دیکھو۔

کیا کراں کچھ دس نی میرے چاک کیا دل چاک نی اصاں
 لوکاں لیکھے چاک بند ا میں لیکھے حق پاک نی اصاں

چاک فی کوئی نور حقیقی صورت شمس انداک فی اماں
 سرمہ نور اکیس میراں دا چاک دے تیاں دی خاک فی اماں
 جان دت رانجن بین سمائی بیلے لیاں ہو گاک فی اماں
 ہر سطرہ چچ چاک دیندا گم تھیاد ہم ادراک فی اماں

گائمن نور جمال الہی

دُعا جت چالاک فی اماں

خلیل شاری

اپنے دینے دے ویریش من آپ اسلام شاری دی گوٹھ درج تعلقہ گونڈی پٹیا تھے جلد مجید سندھی اہرن کہ انعامی پیدائش تے
 وفات داسن معلوم کینی البتہ اتنا معلوم تھے آپ نور محمد کلہوڑے دے دور درج ۱۸ صدی میسوی درج گزیرینا گونڈی دے بزرگ عمن شاہ
 عرف محسن شاہ دے ہم عصر من انماں نالی خلیل شاری کول دیو کا میتد ہی میر حمان ائیدی خلیل شاری کول پکاسرت دہم عصر اہرن تے انعامی
 وفات داسن ۱۸۰۰ء دے یڑے تیرے ڈیندن ۷۷

کو گال سنا واہ واہ تماں سو دا برج تمیا تھاہ پا
 چاتی دے درج جہلی ہے ساکوں فیض حیاتی ہے
 گلی اورک تے جنگ ساتی ہے گلی جھک برہ وی بھا
 خارج خارج لری لری جا اے ہندا ذری ذری
 عشق دا پنڈا پرکا پرکا گمر گھسیاں دے راہ
 محمود ایاز آلی شامی تابو عشق کتوی کالی
 نفس تاوار پرمن ہے عالی عشق نہاں گمراہ
 کلبت حیت خلیل کہوادی ہو دیں چورتے سارڈاؤنی
 سو سواداں کئی چ سواداں کہااں کلہا کم کاہ

امیر حید میرٹھ
 سید امیر حید میرٹھ سوائے لک زبان دے ہک ہاند رے شاعر گزیرین۔ آپ بناری سیدین۔ ایماند سے بزرگ ہندوستان توی ہجرت
 کر کے منظر روم سکونت اختیار کیتی۔ بوٹ ادو دے یڑے کتھی کہنا درج اجاں تائیں انماذ خانداں آباد ہے امیر حید چھوئی عمر درج ہی

منظر گڑھ پور آگے اتھاں عداوات و برج نکا نہ کرتے رہن مگ پسے۔ اتھاں ہک مشہور بزرگ سید جلال الدین شاہ دی میدی اختیار
 کیتی تے دل بہ وچ انماذی دختر نیک اختر نال نکاح و کیتی عزیز نشتر غوری آہن امیر حمید ہک سونے اچھے تدا کاٹو دے نینگر ہن۔
 آپ ہک جاوہر جواں نوجی سپاہی تکرے پہوانی کالی بلیب مہوس سیاگر کاتے شو تین تے نامور شاہ عروین پہوانی وچ آپ داہوں ہوکا سکے ہن
 آپ نے نواب فتح محمد خان جاسکی تے محمد بہادر خان جاسکی راج دے وچ وچ وچ دی غارت اختیار کیتی آپ خوش پوش خوش خراک سے خوش اخلاق
 انسان ہن ۹۰ سال دی عمر وچ کج عرصہ بیمار رہے بعد ۱۲ ربیع الاول ۱۳۱۸ ہجری کو آپ نے وفات پائی اسیب میر حمید میرٹھ نے سزا لیکر کلام
 یاد و کار چھوڑیے اور اعمال کو آپ کا صاحب طرز شاعر تے من موئے کھاری دے طور تے ہمیشہ زندہ رکھسی انماذی سے کلام دا دیورا کرتے تال
 ادبیاد کا طور تے سحر فی دے وڈے شاعر ہن انماذی کی مرثیوں وچ روانی سلامت خیال آفرینی تے الفاظ بخت بہوں چمکو ہی ہے۔
 امیر حمید نے ہک مقررہ ہیرا نکھیا ہئی ایس توں علاوہ آٹھ مثنوی قصہ کالی گری اسی مرثیوں، لغتوں، یاد دہرے کانیوں، کنہن انماذیوں
 نظماں وچ رمضان شریف، عید سو جو قدر، پور کی نامہ روک تے کشتی دے ۳۰۰ واپچاں واپیاں نظماں کافی ہن ہن۔
 انماذی شاعر کی بالکل ہک نوکلارنگ ہے ادیشا وچ حوتی سم آہنگی تے سرکیت نال زور دیا کرندن، نمونہ کلام ملاحظہ فرماؤ۔

راہین وراشان سوایا اوسو نابل سیکہ ما	باندی گول گماندی ہسساں مان نہ ہتیم جیکا منا
چاوت توڑ نہادون چنگا کون جیسو سول چکاما	میرن نرساں مول نہ نرساں تول سن میدی کاما
دلا سے نہ میکوں کوڑے سب بکیرے ما	راٹھے نال رہندی کھلی سنجے دھوتے کیرے ما
نت تمام جنمال دے گور وچ چھو نہ دینجے جیرے ما	میرن داسط من اللہ دا دے راٹھس ہر سہرے ما
س سگدیا لگ ڈگد گیا لگ کھو گیا سرہے یار والی	کار کم کیا مار دم گیا سا زغم گیا غمخوار والی
کالی رات آہی گور کا پیمان لہی سا مینے گاہ انوار والی	میرن مار چکے ب لوک اکے دل درد کوکے دلدار والی
س سہاگ نہ ہمارے میکوں کیریاں پوریاں دلا ما	نظر دغا بھانے بانے کھانے زور نشا دلا ما
نہ پور جوہر تریور سوہے گھراں پٹ درشا لالا ما	میرن شاہ پیارا سیکوں ڈیکو غریب جالا ما

حاصل فقیر لغاری

حل خان ناری بلوچ قبیلے نال تعلق رکھندن آپ ۱۸۱۰ء وچ قبیلہ خان ناری وچ پیدا تھے جلی خان ناری کوں
 چنگی جو کھی دینما تے عربی نارسا دی تیکم ڈی گئی کج عرصہ بعد حل خان دا خاندان اٹھن تے سکرنڈ دے نزدیک وچ آباد تھیا۔
 اد ہک نویں قبیلے محمد خان ناری دی بنیاد رکھی جلی خان ادن ویلے جوان ہن انماذی ہک کتب جابکی تھیا جس وچ
 سکرنڈاں طالب علم پڑھدے ہن حل خان ناری پورا چنگے استاد تے عالم دین ہن پورے سب وچ انماذی پہنک بھلی

عزت سے شہرت ہی اداں وقت دے حاکم دی آج دی بڑو دی عزت کرنیڈے ہن۔ میر مراد علی نال بڑو دی گھاٹی یاری ہانے۔
 حل فیقر دی طبیعت و پرچ درویشی ہی۔ او پران فیقران نال بڑو دی عقیدت رکینڈے ہن پر صاحبان پگاڑا تے بدین دے بزرگان
 نال دی ہولی نیاز مندی دکدے ہن۔ پر انھان نے بیعت خواجہ محمد زانی دے ہو کیجی۔ حل خان ناری دے بر محمد بیہم نے
 انگریزاں دی نوکری اختیار کر گدھی تال حل فیقر دے روکنی تے انھان کوں اسے نوکری چوڑنی بجی۔ حل فیقر ناری نے اپنی رستی محمد خان
 ناری پرچہ ہننے دی کارا ۱۸۷۹ کوں ونات پائی تے ابرہیم شاہ دے قسبر سلان پرچہ ونن تھئے۔

حل خان ناری ہک صاحب علم ستمن بنی ابیدہ سحر اکمن دے ماہر ہن طبیعت سیرانی پائی ہانے تمام عمر گمگمے پھر دے

رہیے۔
 ڈاکٹر نبی بخش بلوچ آہن جو حل ناری دے کلام تے مولوی لطف علی تے خلیفہ نبی بخش ناری دا ہوں اثر ہے۔ تے عقیق مسنی
 و پرچ اسے بزرگ حل خان ناری دے دستار ہن، حل خان لطف علی دے تتبع دے دی کئی بند کینن، حل خان ناری نے سدا لگی زبان
 و پرچ سدا سدا ہیرا نمنا، نعمت نامہ، رشاد کا درج، تصنیف سلطان کئی، تصنیف سلطان لطف علی دے تتبع و پرچ ہے۔ حل فیقر دے زانہ و پرچ
 سیاسی، سماجی تیر علیاں تیری نال عقیدہ یا اپنی ہن نوان تدران نوری رنگ ڈنگ تے ادبنا شاعری و پرچ رد عمل نظر کریندن غرور و
 نوجوانان موضوع تے نظم آہن۔ انیوی اد علماء دین تے مذہبی نہادان تے دی کوئی تنقید کریندن انھان دے کلام و پرچ طنز و مزاح دی
 خوبشو دی آندک ہے تے حیقت و معرفت دے اسرار و رموز بھراں دے دل کوں اپنی طرف چمکدن سندھ دے اس ہانڈے میر لکی
 نسا عمر نے کئی بڑے شاعران کوں متاثر کیتا جنھان عظیم فیقر نسیم فیقر، جان محمد، نور محمد، حسن بخش شاہ، محمد دیدار شیر محمد ناری تے
 حل بخش کھنڈ، شالی ہن۔ ۷۷

جانا یار جدائی دانی کجاں نہریں نالی سائیں
 جینے قول قرار کتونی کسٹن سچے سے پالی سائیں
 آکھن گدہ ہمیتہ ہوسوں و تھو نہ گتسوں وال سائیں
 ہئی دت حل نالی کجاںی خام کسٹن دا خیال سائیں

دلبر سیکوں درد بڑتا ہے درد پھری تون کیویں دے جگ جیویں
 مویں کوں نہ مار سائیں تسال مردے مارنڈیویں دے جگ جیویں
 آگوا آگوا کس تڑائی بورت اسارڈا پویں دے جگ جیویں
 نام خدا دامن توں نہ کر نالی اسارے دیویں دے جگ جیویں
 گدہ ہر نوری کھنڈ کھیر تھوی ہر نالی حل گدہ تھویں دے جگ جیویں

حکلی نقیب نگاری دی کسی حرفی دا بند نمونہ طور
 شس، شالا جانی یار آسی
 تھیسسی دیڑ باغ بہار میاں
 مار پنوں دے میں مار پوتے
 کرا آسی مار سنگار میاں
 ڈمبول آسی ناں ڈمبول دجا
 ڈیسال چھوڑیاں لکھ ہزار میاں
 حکلی ہک داری جانی یار ملے
 اٹھا دینے اسے کل ازار میاں

بیدل نقیرندی

حضرت ماد بخش بیدل روہڑی اہلچ پیدا تھے اناندا اصل ناں عبدالقادر، پر حضرت عبدالقادر جیلانی کے احترام اہلچ اپنا
 ناں ماد بخش رکھ گھوئے، والد صاحب دانان خلیفہ محمد حسن ہئے۔ لکی عمر اہلچ ظاہری علم حاصل کو گھوئے حضرت لکی شہباز دی دو گاہ تے
 حاضری ڈیندے رہے اتھال غیبی اش را تھوئے حضرت پیر لگاڑا محمد راشد صاحب دے ردفے تے متکلف آن تھئے اتھول دے
 سجاد شہین دے پتر علی گوہر شاہ اصغر تے لگاہ کتوئے ماں ادوڈے سے شاعر بن گئے اعلیٰ افلاک تے علم فضل دے مالک بن روہڑی
 دے نیر جان اللہ شاہ دے باقاعدہ مرید تھے جہڑے دیئے آپ دے فرزند محمد حسن یکس مہ سال دے بن ماں آپ دینا توں ٹر گئے
 دہڑے فرودار بن اسمان دیاں لکھتاں انماذی علیت وادبائوت بن آپ نے فارسی عربی کلام وچ یادگار چھوڑی بیدل
 شاہ لطیف، سچل سرت مولانا دی تے مولانا جامی توں ہوں تاثیر بن، زودت نامہ اے سرود نامہ انماذی سے سب لکی
 شری مجوسے بنی تہی واردات و اظہار ڈاڑے سے سورتے انداز وچ کیتے نے مجوسے ہماز واد اکوں خوشخوار تہیاں ناں شہبہ
 ڈتی ایئے انماذیاں کامیاں پنہ تے بر حسبہ بن کلام فصیح اے پلین ہے زبانی سلیس و تہیندن اصاف ستھیاں تیر کساں
 شعراں اہلچ گمن آندن روانی رنگینی اے دیکھسی پیداکون کیتے صنعت جھنپس استمال کیتی اے منظر نگاری اے سیرت نگاری و
 اعلیٰ نمونے انماذی کلام وچ لکھدی، بیدل نقیر عربی فارسی، سندھی، اہلچ اردو ب زبانان تے قدرت رکھدے بن انماذی
 ہک بند غلطہ فرماؤ جیدا برصغیر ہک ہک زبان وچ ہے ایڈیج آئندہ جس دا نمونہ

لیس فی الدارین الاھو، حوالق المبین (عربی)،
 اوست جسم و اوست جان و اوست، انلاک و زین (پارسی)
 وہ ہے رُوح (اللہ) میرم وہ ہے روج لایین (اردو)
 ہر طرف اس داتما شہ کیا مع و کیا اہل و یلین (سریلنگا)
 سبہ صفت ہیں کیو ظہور و یار جانی و لربا (سندھی)
 (کافی)

صورت و اوپاری آیا
 آیا ساڈے ویس
 عشق دے کیتے رانجن کیتا چھوڑ کے تخت ہسزاری
 جوگی دائرے دیس
 رنگ پور دے وجہ ویرا کر کے نشاہ پھرے بکھیاری
 درو کیتا درویش
 درد فراقوں درد را بھسو رور و کرنیدے زاری
 عشق داہے آہیں
 آ آ تھاہیں کئے چا تے بار ڈکنا ندے باری
 برت لائی پرو دیس
 بیدل جیسی کہی یار و ہزاریں یک واری
 ناک نازدی نیس

نانک یوسف

ابے ہورال داناں محمد ہاشم ہنے چڑے ذات کو کرین۔ عربا نارسا دے عالم ہن۔ اتے درک تدریس و اشغل ہنے۔
 شہر دے حاکم شرمی فتوحا ڈین دا اختیار ڈیا ہیرا ہنے نانک یوسف ہن طرح دے علم گوانے وچ جھے چھوڑے لاکنول و گوری طبیعت
 ہانے راگ رنگ دے شوقین ہن اپنے ویلے دے رواج عربیہ تفسیر اتے منطق دیا باقاعدہ تعلیم حاصل کونے والد
 ہورال دیا دعات دے بددور سے دا انتظام سنبھالونے اتے شرمی فتوحے ڈیوں دا اختیار وکالی کیونے، بنگلاں،

خاقانی اتے درگاہواں تے چھوڑے رہیے پردی سکونی نہ ملیوئے آخر پہلی سرسٹ دے مرید ورنج تھے۔ جہاں انہاری
ہندی شاعری کنوں متاثر تھی تے ناکھ والقب ڈتا آپ دے مکھ دے مطابق امر تھکے دل مرشد دی بیماری دی جرسٹ دل آئے۔
مشہر شاعر بریدلی فیروز نے انہان دی دنا تے تاریخی قطعہ آکھیا، گفت ظاہر بہ اشیاں زمتہ، شریعت دے باندھن عام دینا ہن۔
جیاتی اچھا چارٹا دیاں کونے اتے آخری گھروالی دجول چار پتر تھے ۷۶

عشق تہاڈے عقل دسار یا جہل گہی تہد براں
جہیں کسرا آیا سردل جانے سور کر نیدا سیراں
ہے اختیار براگی برو فی کوئی بات تہد براں
عشق تہاڈا بارشہ دیندا کیا کجور دس وزیراں
یوسف سہی یار تہاڈی یاری حق فقیراں
رکافی،

رنگیڈا یار تخت ہزارے دساہیں
رانجمن دیس پنجب یا
نڈی دے کنارے جھوک تہیں دی دم دم ورس پاپیں
کیڑے دیسوں آ یا
دیرتے بابلی کل چھکارن تے انھاں نولائیں
عشق اصل ایہو دا ما
زنگ جھوت تے دیس جگیاں دا سہنا عشق ادائیں
ڈاڈھا برہ بھجیا یا
خود عشق آ یا شہر نہیں چل تہاں سرتاہیں
صورت دا برما یا
ناکھ یوسف یار دے عشق دیاں جان جگورچ جاہیں
یار سچے رنگ لایا

امام بخش امام

امام بخش کھوکھو ساہیوال دے بڑن واسے ہن آپ ساہیوال دے بزرگ حضرت نوشہ نزل قلند دے مرید من بخود حضرت نوشہ نزل قلند وی سسر ایکی زبان دچ شاعری فریہندے ہن لیکن انماندا کلام نایاب ہے اپنے پروردگار دکا محبت اچ روئے امام بخش امام دئے اندر دچ شعر سخن دے جتنے جاری تھے تے انمان سسر ایکی زبان دچ شاعری شہرہ کر ڈئی آپ دادور میر حن الحدیہ مطابق ۱۷۴۸ مطابق ۱۸۲۳ دے یڑے یڑے واسے امام بخش امام دکا کہ فتویٰ تے یکا سسر حریفی لکری ہے ۷۷

نمونہ کلام ، ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم ہر دم
اس دم نول عیض خدا تھیں یکدم ہم دم
اے دم ہے کل بساط اساد کی ہوم دماں دا جمل کارا ساں منہیں ہور کم

ہر اللہ یاد امام فصل منی مکر

کا یاری رہے دی کہ کہہ کسی نول اکھدے اور ہر عورتے ورد نماز اور روزے رکھدے
بن ثابت کیتیں صاحب کت دل جھا کہدے ایہ تہاں سلام قبول جوشہ توجھا کہدے

مولانا عبدالغفور مفتون ہمایوں

مولانا عبدالغفور مفتون ہمایونی دھاری ہمایوں دچ پیدا تھئے سینڈ علی تعلیم والد صاحب ڈئی امتحان دکارنات پچھوں مروکی سلطان سیت پوری ہورال باقی تعلیم پوری کرائی اپنے والد ہورال دکا گری تے بیٹے درس تدریس اتے پوری مروکی واسلسہ شروع کونے درس تدریس دے علاوہ لوکاں کول جٹی تعلیم دی ڈنڈے ہن بڑا مسرود واداروں اتے دعا شہرہ تھوے گنسی آپ کول آندے ہن دے عبادت گزار موسم رملوۃ تے ہجرت دے پانڈ من کھاون ہوں مھولی مانے اسدی ساچی گزرن مانے -
رجھال دے باوجود وقت کڈھوئے شہر شاعری دکا کر گندے ہن سیاست کول اصولوں پرے ہن انمان پر ہیز کار کا دا ایہ عالم دچ مسلماناں دے علاوہ ہندو عیسائی پارسیاں جھوئے دے بے انمان دے عقیدت منہ ہن پچھتر سال دکا عمر دچ فوت تھئے اتے اپنے والد دکا قبر دینال دتن تھئے ۷۸

میں تان بروکی آل یا پار پیارے دی آہیں دست مٹھل من تھارے دی

درتیدے دا جبرساں پانڑی سک گڑیوں ہے ساوں سبانڑی

توں لب مٹھل من تھارے دکا

اصل کنوں ہن تیں لٹی براگی کجرتاں مٹھی ماں آجیاں سگی

ڈیشاں رات شتاق نیارے دی

مثنیٰ اسارے سرتے جلیا رچ گلیاں دے دج کر ہلیا
 کئی گکڑی چوٹ نثارے دیا
 رت چھینڈیاں آنوں اکیاں خون عاشق دیا خاطر گلیاں
 میں گول رخصت خورنوارے دیا
 نرگاں تیزیاں موت مرندیاں رزائل رسیل واٹ بھرندیاں
 ساکوں کل نہیں اکھنیا چارے دیا
 مقلوں آکھے بلک تباہی جان جنتے جڈی ساڈی
 تیکوں بارت ہے بے چار دیا

احمدیاری پوجی

آپ ادرج شریف سابق ریاست بہاولپور دے دسواں بن حضرت قبلہ خواجہ نور محمد بہاولی دے مرید تے مثنیٰ واسے بن۔
 تے ذاب محمد بہاول خان مالٹ وراث ۱۲۶۹ء بمطابق ۱۸۵۲ء دے دربار مال دالستہ بن بنارس تے سرائیکی ڈوہیں زبان مال ادرج
 شاعری کریدہئی ایس توں زیادہ انماذے حالات دا کیس کون علم کینی۔

کلام دیا دہلی

روز قربانی آکھیا جانی میں توں گول گیتھیں
 جہاں تیر بھوں دا گل ہرگز زخم نہ سینو میں
 جہر یالہ عشقے والا شہرت کہہ کر پینو میں
 احمدیاری سرتے توی بھامیں اینو میں

۷۹

حسین دیدار

میں حسین بخش نیر دیدار گوٹھ دیدار تعلقہ منہر وچ ۱۸۰۲ء وچ پدا تھے میرال دے دور وچ اہم سرکاری عہدے
 تے رہیے انماذی جاتی دا پہلا حصہ سرکاری کارمت ادرج گزریا، حیاتی دا ڈو جھما حصہ درس تدریس اتے فقری ادرج لسر
 کونے ہک معمولی حصے اتے انماذی زندگی کوی بدل تے رکھ دیا۔ دنیا داری چھوڑ تے فقری اختیار کر کے مونس سرائیکی دے شاعر
 خلیفہ نما بخش دیا سسی پوی کنوی متاثر تھاتے انماذی دیا سسی پوی کھسی ایہ نقوی ہک خاص تمام رکھدی ہے

ہک روایت محبوب صلی فقیر حسین دید ز مال ملاقات دی کیتی آپ دی دعات ۱۳۹۰ بمطابق ۱۸۷۳ تھی اول دے
آپ دی عمر ستر سال تھی ۸۰

انتخاب قصہ سسی نیوں

چہے کونہ میڈا دلدار جانی	گیا جو کر میڈا دلبر دیوانی
گونڈی میں دماں سوس تو ساکیں	دعا کرتاں بجاوے کچ تانیں
گیارہس رات میڈا در اریانی	گونڈی سوسین ڈاں میں تانی
دماں چائی پھراں پر دس پرا	نہ جانڑاں کتھ کتھاں دلدار دیرا
نہ میں سوسہئی دہماں گمن واٹ کیرتی	ڈکھی کوں ڈے گئے ڈکھ ڈمیر دیرا
تقی دلدی شہابی گرگ کا سے	جنویں پھری اجائی دیر سیاسے
ڈتی بزوار کوں گلہناں دلدی	شہابی شور پکار جلد جلدی
آکیں سن توں او بزوار جہانی	دعا کرتاں کئے قساور جدائی
تلم تقدیر دے دینویں کلہایا	س فرہاں اسار دے دیس آیا
انہاں دے نالی جو میں ہنہ لایا	ہنہیں عشت پیالہ جہر جہلایا
ستے سب گیا ملت رکیچ والا	دلا سے لا ملا دے دشت تہائی
گلیاں یاری میں دیند دیساں	نہ ہرتے شاہ بونگن لقب لیاں
سسی سرد مور تھی رند چارانی	اکھیں دیر کچ کر محبوب جانی
کرے غلبہ جہماں تے عشت غالب	ہے مقصدوں سر تر ت غالب

انتخاب سکا حنی

دانت، را، التدی آس محمد	دوس خدا دا خاص محمد
دارت جگ داد اس محمد	کلمہ جی تے اس محمد

صلوات علیہ وسلم	صلوات علیہ وسلم
رب ہسن میڈک بات محمد	بنش ریتا توی ذات محمد
دالٹا ہرد کا بات محمد	شام صبح صلوات محمد
صلوات علیہ وسلم	صلوات علیہ وسلم

تہاڑے ملک محمد احمد عاشق ملک محمد
عشق زمیناں غلتی محمد دامن ہیوں دلی محمد

صلی اللہ علیہ وسلم
شہنا ہر چہز محمد ہر گشتے آگے ہر محمد
میکوں دین عزیز محمد تیزانام لذیذ محمد

صلی اللہ علیہ وسلم
رخ، خداگ مہر محمد عرض سزاگیر محمد
یہاں تہا من گہر محمد صاف کرد نقیہ محمد

صلی اللہ علیہ وسلم

خوش خیر محمد ہسیانی

آپ غلام حید ہسیانی دے پتر بن ۱۸۰۹ء مطابق ۱۲۲۲ء کو گومل محمد ہسیانی نواب شاہ درج پیدا تھے۔
انہاں دے رڈ کے ساہیوالوں آدم شاہ کلہوڑے جہانے مندھ ارج آن دے۔ نیکے لاسر آن شیرین اتے فارسی دیاں
کتاباں پڑھوئے روایتاں موجب خوش خیر محمد ہسیانی نوشہرہ دے نقشبند کا بزرگ پر عبدالحی دے مرید تھے انہاں دنیاں
کچھ کامیاں اپنے مرشد مال عقیدت دا اظہار دیاں کیتے۔ وراثت دے آپ کوں لکھن دیاں گومل ارج دنیاں گیا پر دریا دے رخ بدلتے
سبوں آپ دکا میت کوں کیدرائی ضلع خیر پور منتقل کر دیا گیا اسے علاوہ ارج دیاں ہاں دے مال مال سہرے اسے اتھاں ہر سال
ذکا نمبر دیا ۱۷، ۱۸ اتے ۱۹ کوں سید لکھ دے۔ ۸۱

کافی

تیز کا حق دے مال جاتی ہے ایہ روج جسم رچ ذاتی ہے
جے کے جیندے تھی مر جین جے
دچ ہر د جہاں گمیں یے
چار آپ جات د پترن ہے
الانسان سر اظہار دیکھیں
لانگہ سنگ نروار دیکھیں
کر سخن؟ دا دچا روکھیں
اے گھر تیز دے دا بھائی ہے

تیکوں غفلت نہ نامم ہے
 دریا حقیقی دائم ہے
 سدا سجد بقا و اقامم ہے اسے چیل آتی جاتی ہے
 خوشنغیر عسجد نبی خبر کنہاں
 تنالی بول سناو سے پھیر نبہاں
 سر صدق کریں سودار تنہاں جنہاں اسم جسم توں جاتی ہے

سید الفقار علی شیرازی

سید ذوالفقار علی شیرازی سکھائی دودرچ شاہ پور توں ہجرت کر کے ڈیرہ اسماعیل خان آگئے، سید ذوالفقار علی شیرازی ۱۸۱۵ء و درچ پیدا تھے اور ۱۹۲۵ء و درچ تک سرودا سال دی عمر و درچ و مات پائی، آپ ہوں دوسے عالم ناضل آدمی بن آپ کول اشد تھانے نے خود ہجرت آواز کیتی ہی آپ دی خوش الحانی تے تاوار کلائی و باعث آپ دی جالس و درچ ستم، مسلمان ہندو سکھ دی اثرت نالی شریک تھیندے ہن آپ دتھائی نیک شیر بزرگ ہن، ڈیرہ اسماعیل خان و درچ ڈر حسین کو پھلا دن و درچ آپ داسوں سا حصہ ہے۔ آپ ہوں دوسے سنا سرتن اپنے ہجر نواب شاہ غواز خان، خادم والی ٹانک، غلام مولوی فزول کمال، دوکا گھائی یاری، تے آپ دے مرثیاں دے کئی ہجرے منظر طے سید شیرازی عالم ایڈریٹ کول منظر ہن، آپ نے زیادہ تر دھن سے فرمے تے سنا حسینا ڈوہڑے مکین ۸۲

مرثیہ -
 آیا گھوٹ خالی ہو کے پھپھیا سیٹن زینب رو رو کے
 لائی دیر میدے کتھو جو کے میدے دل کول حول رو کے
 تیدی کا زمین ڈوسے میوں خالی کتھو جوڑی امت دا والی
 ترئی آس حسین ڈالی نیبا جین ہجر داس جو کے
 رت نالی ہجر یو کینوں پیشانی کتھائی جوڑیو رسول دا جانی
 میوں دیر دکا ڈوس کاشانی کھل منظر امتھ کھرو کے
 میوں دیر دا حال ڈساچا ایسا فوج دکا ہجر نیباچا
 کھ داری تالی دیر بلاچا مردیاں سا فر ہو کے

کھڑا شرم توں سر جھکائی آکھے سن توں نواب زہرائی
 تیدا مارا گیا ہے بھائی لئی دیر تیدے دیا جھوکے
 سجدے حق دے آتا تیدا دیر ہتھو شردے آکھ شینرے
 منورب دیا سین تیدا دیرے جہرے قتل حسین دے ہوکے
 اہدا لا نویں حسین جھائی تیکوں تیدا دشتق دی آئی
 ونجے طوس ابر دیا مائی پاکردیاں عابد طوقے

ملک نور محمد نورامالی

ملک نور محمد مالی داکم کرنیوے ہن۔ آپ سکھ چاہ پیل والا ڈیرہ اسماعیل خان دے رہن واسے ہن، کلاوخی قوم دے
 ایہ واسطے لوگ کہ عوامی شاعر نورامالی دی حیثیت مال سبتر نین نورامالی نے ۱۱۰ سال دی عمر وچ ۱۳۳۵ھ دوناں پائی
 نورامالی ڈومہرے داتا مرہے آپ دے ڈومہراں وچ باغال، پھلان، مسلمان، بہاراں تے چکریاں پکھیاں وچ جاتے ڈگر
 ملن ۸۳

ڈومہرے

طوطے کرن بوہیاں پئی کرن چار چوہو حارے
 پیل بریاں سمین والا مالک صاحب سارے
 مالک سائیں رنڈ کھائی پنج رتی سبز بہارے
 فراسا کی ہے ڈہرا پسا اوگئی ہتھال پوں ہمارے

آئی ہار گلزار چین وچ لبیل سگادن گادن
 باغ دی سیر د آون داسے ڈیکھو الحمد الا ورن

سینگاں سیال وچ چین دے پنگیاں آن رساوں
 نور اراہی ملے یار میکوں میڈیاں اکھیں مل پاون

نواب شاہ نواز خادم

نواب شاہ نواز خان خادم دانی ٹانک سرائیکی زبان دے ہک منے ہوئے شاہ عزیزین، نواب صاحب مرثیہ گوئی
 وچ دیا کمال رکھدے ہن، اپنے مبعثر شعرا دے سید ذوالفقار علی شیرازی کا غلام سکندر غلام، مولوی نذری مال انعامی
 ڈاڑھی سنگت یار کا بھائی - ۱۸۶۹ ڈیرہ اسماعیل خان دے علاقے وچ انگریزاں دیا عداوتی تھانہ کال نواب شاہ نواز خان

انگریزاں دی بھرپور مخالفت کیتی۔ جیندی وجہ توں انھانکوں قید کر لیا گیا۔ پہلے انگریزاں انھان کون لیکھ گئے تے دل نواب صاحب کون لاہور منتقل کر ڈیا گیا۔ نواب صاحب کجھ عرصہ پتہ دروچ دی قید رہے نواب صاحب پھول وڈے علم دوست انسان ہن۔ آپ خود دی کجھ صاحب طرز شاعرتے مرثیہ گوہن۔ انھان دے اپنے کلام وچ انگریز حاکماں دی مخالفت دا اظہار کیتا کہ سزنگی حکمران عورت (ملکہ دکتوریہ) دی غلامی کنوں موت کون ترجیح دیتی نواب صاحب دی دقات قید دے دوران ۳۰ صفر ۱۲۹۹ھ کون لاہور وچ تھی۔ تے آپ بی بی پاکرامن دے احاطے وچ دفن تھئے۔ ۸۴

مکرم فریب جان اچ پسر اکوڑ دیاں پڑھیاں کانگال
نساہورا پھرن بیاد سے پاویاں دے ہتھ سانگال
شیر اسیر تقدیرے سنگلی جوڑے مارن ڈانگال
خادم رماں دے سسرناہی آئی گلر ڈیون بانگال

نیلی اکھ وچ جانی ہرگز اس کیتا دل دل پک اے
نہیں عداوت ہے خجالت اندھے والا تک اے
خادم بھولوں دی اشنائی کنوں حاصل جوڑھی چک اے

اساں دامن فیض فیاض پیا پنجن پاک اطہر دا
ہے راضی ہر رفاوتے مدح شہیر شہیر دا
بے تمیزاں دے طمن کنوں ماں ہرگز ڈر دا
خاتون جنت خود مدد کر لسی نہ ماں یا انھان فیر دے وردا

نواب محمد اکبر خان شائق

نواب محمد اکبر خان شائق والی ٹانک نواب شاہ نواز خان خاں دے دے پتر ہن۔ آپ پھول خیرت نیکر ہن۔ اپنے عہد پندوالہ دی طرح آپ دی انگریزاں دے سخت دشمن ہن۔ شائق ڈوہڑیاں، کافیاں دے علاوہ نرے تے مرثیے دی لکھتیں۔ نواب محمد اکبر خان اپنے والد دی قید د بند کنوں سخت مایوس ہن۔ ایندے علاوہ انھان کون تک دے وچ ناسور دی بیماری لگ گئی۔ انھان حالات توں مجبور تھی شائق نے اپنے

والد کی قید دے دوران ہی خودکشی کر گئی تھی۔ پتر دی جوان موت سے نواب شاہ نواز خادم نے وڈے در دیلے
وڈے کئے خودکشی توں فدی ہے کئے کئے شائق دے وڈوں وڈے

یار پوائے گل ہر غماں دے میڈی ہجرت سے عمر اننگدی
ڈکھاں کیتے لاکن قبر دے ہینس غراہنس طول پلنگدی
لا علاج ہے مرض میڈی ہینس دل حیاتی منگدی
بس کر شائق اتھاں کھوئی کیتا نی چلدی حکمت ہند فرنگدی
آخر کا ڈرہ

دل کون شوق ملن دیکار دچ کون تا نگہ نکلن دی
جی اداس پھر سے ہر دیلے بدن کو تا نگہ مدفن دی
تقدیر نے آن تدمیر بنائی کوئی کفن دے ہلو سمن دی
بس کر شائق سن رہین یار پیار سے میڈی حالت ایساں دی

سید اکبر شاہ

سید اکبر شاہ بہاولپور دے قصبہ مسافر خانہ دی نزدیکی دستی جمرائی داد دے رہن واسے ہن اپنی
ابتدائی تعلیم دی آپ نے اتھاں حاصل کیتی آپ سید شمس الدین شاہ بہاولپور دی دے مرید تھے، تے دل آپ ملتان
تشریف گئے اور ملتان تو بھیجت میں شمال اچ موضع گنگہ برابر دچ قیام فرمایا تے ساری جاتی خلق خدا
کوں دین، سچائی اور نیکی دی تلقین کریندے رہتے آپ داد حال ۱۲۷۵ھ وچ تمبا ادوں
دیچے آپ دی عمر ۹۰ سال توں دی زیادہ ہی آپ درویشاں والی ریت تے چلدے ہن۔ ہر وقت سستی دی کیفیت طاری
رہدی ہئی،

سید اکبر شاہ دا شعر و ادب دی دنیا دچ پھول اچا مقام اے سرائیکی زبان دا داد حد جگ نامہ سید اکبر شاہ
نے کئے، اے جگ نامہ سرائیکی رنیے دی بک اہم ٹری نیواؤنیدے۔ ایں توں علاوہ کسی عرفی بے نماز، کسی
عرفی پیرانجھا، مدح شیخ عبدالقادر جیلانی، قصبہ سسی پنوں، قصبہ حاجاں مرزا تے قصبہ معری بائی آپ ویاں
تعلقات ہن جنہاں کوں قبول عام دی سند حاصل تھی تقریباً بک صدی توں اے کتاباں دل دل نش لوح تمبیاں
ہن۔ تے سرائیکی دیب اچ چندییاں ہن اکبر شاہ بک تاوہر الکلام شاعر ہن اد ہمیشہ ترنم تے رواں جبرائ
دا انتہاب کریندن کلام پرشہرینی ہے قصبہ حاجاں مرزا انھاں دے اینگر پ دی نشانی ہے قصبہ سسی پنوں

اٹھائیں آخری مرد وچ مکھی اے، قلعہ مصری بائی ہک عشقیہ داستان ہے چہڑی اکبر بادشاہ دے مہناں متعلق ہے
اے قلعہ اکبر شاہ دے بالکل اپنے ذہنی دی پیداوار ہے۔ یعنی او پہلے شخص ہن جنہاں اے قلعہ تحریر کیتے
این توں پہلے نہ بد کہیں ڈر جے شاعر اے قلعہ کاٹنی نکمیا، بائی دے سہڑپ دی تعریف این کرئیں قلعہ مصری بائی
توں دنگی

بائی مملوں نکلی جیویں جوڑی داچن   متھا جمع صاومائیں مین مثال بلن
دل دل پیچ زلف دے کائے انگ ہن   ابرو مثال کمان دی شرگاں تیر چلیں
بینی الف چھکيا داہ داہ مجاوان مین   دیکھن جنڈا رکھ پے ہن کرؤا سنن
ساتن ثروت پشیا دھرتی نہ پیر سہن   صورت ڈیکھ لوک دی ننگوں ملک ہن مہ

قلعہ مرزا جاں دا ہک بند

مستک جنڈی ڈیکھ کے کینہی ہویا رچ   رنج مشو مال دا کبہ عاشق کر دے جج
لامجنال تورئیاں عشقوں لادنی بچ   جاں جاں ساہ سیر وچ عشق پیا بچ

گھر بازار دکا دساں جے توں ویکس اچ ۸۸

سید اکبر شاہ دی مہرچ پیر نظم حضرت حکم البرق سیرانی دی نشان وچ ہے، ۱۱ یونیون انعامی "دہاڑی اکبر شاہ"
لوکاں وچ ڈاڈھی قبول تھی، این نظم بارے میر حسن رچیہی اور عبدالنور قرنیہی ہراں کوں ہوں مناظر لگے، میر حسن رچیہی
اپنے تحقیقی ستارے وچ تے عبدالنور قرنیہی نیجالی ادب دی کہانی وچ (ص ۳۵۲) این نظم بارے لکھے کہ کسی حصرنی
"دہاڑی" ہوں قبول ہے جیں وچ رئیس و بدروت صفا صاحب ہادراں دی دلنیشیں اور چپے کے انداز اچ مو عظمت
کیتی ہے، تحقیق اے ہے کہ این نظم دا ڈاڈھی مال کوئی قسطن کوئی اے ہک فخریہ نظم اے جنڈے وچ مینے
دے ہر ڈینہ دے حساباں ہک فخریہ بند کھیا گے نظم دا اے نوکیلا انداز سید اکبر شاہ دی اپنی جدت
ہے، معلوم تھیندے ڈوڈاں نورگاں نے نظم کوں پڑھئے بفسیہ قیاس اتے جھے تحریر کیتیں، ہن اسان
دہاڑی اکبر شاہ توں ہک نمونہ پیش کرئیں دوں۔

جانی جان دن پنجواں آیا پیچ پون تن میرے   سوز دل عشق کہا بکریہ اجوں آتش دے بیرے
جالن جیون ساڈا جانی دس پیا ہن تیرے   اکبر شاہ کیوں یار ملے جنڈے عشقوں بڑی گہرے
حال حال کراں دنی چھواں آیا حال سانواں کینوں   درد کون رنگ زرد ہویا ایہہ مرض ہوئی مینوں
مرن شہید سادت جاڑاں یتیم جام حسینوں   اکبر شاہ مینوں یار ملے میں حال سانواں جنوں

حواشی - باب ستواں

- ۱- اسرار الاولیاء از شیخ بدرالدین اسماعق اردو ترجمہ پروفیسر محمد معین الدین بکوالہ پنجاب کے صوفی دانشور از تالیف جاوید مکتبہ نگارشات لاہور ۱۹۸۶ء ص ۶۵
- ۲- نعل بیبرے از غلام رسول حسرت - حسرت سنز اینڈ پبلی کیشنز لائل پور ۱۹۷۲ء ص ۸
- ۳- مکمل مجموعہ ابیات علی حیدر مرتبہ ملک نفل دین اللہ داکیل - اللہ واسے کی قومی دوکان لاہور ۱۳۲۵ھ ص ۲۶
- ۴- ایفا ص ۲۵
- ۵- ایفا ص ۲۸
- ۶- نعل بیبرے منتخب ابیات علی حیدر - از غلام رسول حسرت - حسرت سنز اینڈ پبلی کیشنز لائل پور ۱۹۷۲ء ص ۱۹
- ۷- ایفا ص ۵۳
- ۸- ایفا ص ۳۵
- ۹- ایفا ص ۸۵
- ۱۰- سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۲۲۷
- ۱۱- پیر - چراغ اعوان مرتب عین الحق فرید کوٹی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۷۸ء ص ۱۵
- ۱۲- ایفا ص ۸۳
- ۱۳- ایفا ص ۷۳
- ۱۴- کلیات لالی - مرتبہ ریاض احمد شاد - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۲ء ص ۲۲
- ۱۵- ایفا ص ۵۲
- ۱۶- ایفا ص ۱۶۲
- ۱۷- ایفا ص
- ۱۸- ایفا ص ۲۷۵
- ۱۹- ایفا ص ۲۸۸
- ۲۰- سیف الملک مصنف مولوی لطف علی اردو ترجمہ محمد بشیر احمد نظامی - اردو اکادمی بہاولپور ۱۹۶۲ء ص ۱۳
- ۲۱- سرائیکی شاعری - از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۲۲۹
- ۲۲- آئینہ دار سردر - محمد انور فیروز پوری تعلیمی بکوالہ سیف الملک ترجمہ محمد بشیر احمد نظامی - ۱۹۶۲ء ص ۲۵
- ۲۳- سیف الملک - مولوی لطف علی - ۲۸۲ ص

- ۲۲ - سیف الملوک - مولوی لطف علی
۲۵ - ایضاً ص ۲۸۹
- ۲۶ - زبانی روایت - جناب جاوید احسن اسٹنٹ ریجنل ڈائریکٹر علامہ اقبال ادب یونیورسٹی ڈیرہ غازی خان
۲۷ - قصہ یوسف علیہ السلام - مصنفہ مولوی احمد یار احمد تونسوی - تاجی نور الدین اینڈ سنز منگل پورہ ص ۱۲ اور ۱۲
- ۲۸ - پنجابی ادب دیکھائی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ ص ۲۹۹
- ۲۹ - کنڈری وارن جو کلام - رحیل فقیر مرتبہ لطف اللہ بدوی - سندھی ادبی بورڈ ۲۰۰۲ء مقدمہ ص ۱ تا ۱۲
- ۳۰ - ایضاً ص ۸۲
- ۳۱ - ایضاً ص ۸۱
- ۳۲ - ایضاً ص ۹۵
- ۳۳ - سہیل سرمست - اردو ترجمہ شفقت تنویر مرزا - لوک ورثہ اشاعت گھر اسلام آباد - دوسری واری ۱۹۸۷ء ص ۱۸
- ۳۴ - سہیل سرمست جو سرائیکی کلام - مرتبہ مولانا حکیم محمد صادق راہپوری - سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۸۲ء ص ۱۵
- ۳۵ - ایضاً ص ۲۱۲
- ۳۶ - ایضاً ص ۲۲۸
- ۳۷ - ایضاً ص ۲۲۲
- ۳۸ - ایضاً ص ۲۵۶
- ۳۹ - ایضاً ص ۲۸۸
- ۴۰ - کنڈری وارن جو کلام - مرتبہ لطف اللہ بدوی - سندھی ادبی بورڈ ۱۲۰۳ء ص ۲۵
- ۴۱ - ایضاً ص ۱۵۱
- ۴۲ - ایضاً ص ۱۵۱
- ۴۳ - ایضاً ص ۱۷۵
- ۴۴ - نئی زندگی - شماره ستمبر اکتوبر ۱۹۸۲ء حیدرآباد ص ۶-۷
- ۴۵ - پنجابی ادب دیکھائی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۱۹
- ۴۶ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان دہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد ص ۲۹۳
- ۴۷ - چھاپی کھوج - پنجاب یونیورسٹی لاہور مقالہ عبدالمکرم
- ۴۸ - پنجاب میں اردو - حافظ محمود شیرانی - آئینہ ادب لاہور - چوتھی واری ۱۹۷۲ء ص ۷۸
- ۴۹ - مشنری یوسف زینبیا مصنفہ مولوی عبدالمکرم اچوی - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۷۸ء ص ۱۲۷
- ۵۰ - ملتان زبان اور اس کا اردو سے تعلق، ڈاکٹر سید عبدالحق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۷۷ء ص ۲۵۵

- ۵۱ - مشنری یوسف زلیخا - مضمف مولوی عبدالکیم اچوی ، اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۴۸ء ص ۱۲۷
- ۵۲ - چھاپی کونج - جنوری - جون ۱۹۸۸ء ، پنجاب یونیورسٹی لاہور ص ۱ توں ۱۲
- ۵۳ - ادیس سیرانی از محمد قاسم ادیبی - دربار خواجہ حکم الدین سیرانی خانقاہ شریف ص ۱۸ تا ۲۲
- ۵۴ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد ص ۲۸۶
- ۵۵ - حکام نواب ولی محمد خاں لغاری - ڈاکٹر بنی بخش بلوچ - سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۶۸ء ص ۶۷
- ۵۶ - تذکرہ شعراء سکھ - مین عبد الحمید سندھی - سندھی ادبی سوسائٹی سکھ ص ۲۵
- ۵۷ - تاریخ مقالہ میر حسن امجدری - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ص ۱۹
- تیرھویں جلد ص ۲۹۷
- ۵۸ - مقالہ غلام احمد بروی ، تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء چودھویں جلد ص ۵۵۹
- ۵۹ - انوارِ جمالیہ - از منشی غلام حسن گانغن شہید علمی بحوالہ نور جمال مرتبہ ڈاکٹر مہر عبدالمق سرائیکی ادبی بورڈ ص ۱۸
- ۶۰ - ایفا ص ۲۷
- ۶۱ - انوارِ جمالیہ - ڈاکٹر مہر عبدالمق - سرائیکی ادبی بورڈ ص ۶۱ - ۶۲ - ۶۳
- ۶۲ - خلیفہ جو رسالو - ڈاکٹر بنی بخش خان بلوچ - سندھی ادبی بورڈ ۱۹۶۶ء (مقدمہ)
- ۶۳ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ص ۱۹ تیرھویں جلد ص ۲۸۵
- ۶۴ - لیلال چینیز - مولانا عزیز الرحمن مطبوعہ ماہنامہ العزیز ماہ اپریل ۱۹۲۱ء بہاولپور
- ۶۵ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء - چودھویں جلد ص ۵۸۵
- ۶۶ - پنجابی ادب دی کہانی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۳۹
- ۶۷ - تاریخ ادبیات - مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء - چودھویں جلد ص ۲۹۸
- ۶۸ - سرائیکی شاعری - کیفی جامپورکا - بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۲۵۹
- ۶۹ - نور جمال از ڈاکٹر مہر عبدالمق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ص ۳۵
- ۷۰ - تذکرہ شعراء سکھ - مین عبد الحمید سندھی - سندھی ادبی سوسائٹی سکھ ۱۹۶۵ء ص ۲۰ - ۳۱
- ۷۱ - مین شاہ مقالہ عزیز نشتر غوری - سرائیکی ادب ملتان ۱۹۷۵ء ص ۲۸
- ۷۲ - فرحتمہ الہ شقیں از امیر حیدر مین بار دوم
- ۷۳ - کلیات لغاری مرتبہ ڈاکٹر بنی بخش بلوچ سندھی ادبی بورڈ ص ۲۲ - ۲۳ (مقدمہ)
- ۷۴ - منتخب سرائیکی حکام صل لغاری - مرتبہ اہم ریکورڈری بزم ثقافت ملتان مقدمہ ص ۱۲ تا ۲۷

- ۷۵ - بیدل سندھی - انتخاب اسلم سرگپوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۸ء مقدمہ ص ۱۳ توں ۳۲
- ۷۶ - نانک یوسف جبرلام - تنویر عباسی - سندھ ادبی بورڈ ۱۹۸۲ء مقدمہ
- ۷۷ - سی حرنی میاں امام بخش کھوکھر تلوار تہ قلمی نسخہ بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور
- ۱۹ء تیرھویں جلد - ص ۲۹۱
- ۷۸ - دیوان مفتون مرتبہ نیاز حسین قائم العین ہالونی سندھ ادبی بورڈ ۱۹۷۳ء مقدمہ
- ۷۹ - پنجابی ادب دی کہانی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۲۸
- ۸۰ - کلیات حسین دیدار - مرتب عبدالکریم سندھی - سندھی ادبی بورڈ ۱۹۷۱ء ص ۸ تا ۸
- ۸۱ - کلام خوش خیر محمد ہسائی - تحقیق و ترتیب - تنویر عباسی - سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۸۲ء مقدمہ ص ۱۲
- ۸۲ - ملتان مرثیہ خلش پیر اجمالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ص ۸۵
- ۸۳ - دامان مرتبہ نصیر سہروردی - ازمن سرائیکی ڈیرہ اسماعیل خان ص ۱۹
- ۸۴ - ملتان مرثیہ از خلش پیر اجمالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ص ۲۲
- ۸۵ - ازبانی روایت، مجموعہ - بزرگ شاہ ڈیرہ اسماعیل خان
- ۸۶ - سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء ص ۲۶۱
- ۸۷ - قصہ مہر - از اکبر شاہ - ۱۸۸۲ء مطبع مطعنائی لاہور ص ۱۱
- ۸۸ - قصہ مرزا صاحبان از سید اکبر شاہ مولوی محمد یار - نور احمد تاجران کتب ملتان ص ۳
- ۸۹ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹ء تیرھویں جلد ص ۲۵۲
- ۹۰ - مجموعہ اکبر شاہ بعد دہاڑی اکبر شاہ - مطبوعہ سلیم پریس لاہور ص ۵

اکھوال باب

منہ

سرائیکی شاعری و اتریکچادور

حضرت خواجہ فرید دادور

۱۳۴۴ھ ۱۲۷۳ھ تولد

۱۹۳۷ء ۱۸۵۷ء

تربیحاء دور

حضرت خواجہ غلام فریدؒ واد دور ۱۸۵۴ء - ۱۹۲۴ء
۱۲۴۲ھ - ۱۳۴۴ھ

سراٹھکی شاعری دا تربیحاء دور ۱۸۵۴ء دی جنگ آزادی کے بعد شروع تھیڈے۔ ۱۸۵۴ء دی جنگ آزادی کے بعد انگریزاں کوں برصغیر وئج قدم جاون دا موقعہ ملیا۔ پہلے ڈاڈے سب علما تے اونڈے قبضہ وئج آندے گئے۔ برصغیر وئج انگریز دور کے سیاسی اور سماجی سطح تے ڈھیر سارے اثرات پئے۔ عدیاں توں قائم تہذیبی روایات کوں ڈاڈھے زور دا ہک دھچکا لگا۔ غیر ملکی حکمراناں دی عطا کیتی ہوئی نویں تہذیبی تبدیلی کوں روایت بند لوگ قبول کرن کیتے ہرگز تیار کینا بن۔ جہاں کہوگاں وئج ہک طبقہ ایجا وی ہا جیڑھا انھن تبدیلیاں کوں قبول کرتے جاہ و مقصد کے حصول دا تمنا ئی ہئی۔ اور انہیں ہی تھیا۔ ایں دور وئج ڈول متقدم تہذیبی رویے ہک پے دے آئے سائے کھڑے نظر آندن۔ اے رد عمل سیاسی سطح تے دی سائے آیا۔ سماجی سطح تے وی اور ادب وی اینڈے کو لوں متاثر تھیا۔

سندھ وئج انگریزاں دی دلچسپی عملی طور تے ۱۸۲۵ء کنوں شروع تھئی جیڑھے سندھ وچوں فرانسسی اثرات ختم کرن کیتے۔ برطانوی حکومت نے ایران سندھ نال ہک معاہدہ کیتا۔ دل جوں جوں سندھ وئج رنجیت سنگھ دی دلچسپی و دھڑکی گئی۔ سندھ مجبوراً برطانوی راج دی طرف جھکا گیا۔ آخر ۱۸۴۹ء وئج لارڈ آک لینڈ نے ہک معاہدے کے تحت حکومت سندھ دی حفاظت دی ذمہ داری قبول کیتی۔ ایں معاہدے کے نتیجے وئج انگریزاں کوں انھن قدم جاون دا موقعہ ملیا اور آخر سر چارلس نیپئر نے سندھ فتح کر گدھا۔ میناں صاحب دی جنگ سندھ وچوں انگریزی راج ختم کرن دی جھیکری کوشش ہئی مگر اوں وئج کامیابی نہ تھئی اور سندھ ۱۹۲۴ء تیں انگریزی راج دا حصہ رہیا۔

ایڈے ریاست بہاولپور وئج نواب بہاول خان رابع دی وفات کے بعد صادق محمد خان رابع چار سال دی عمر وئج تخت و تاج دا وارث تھیا تاں انگریزی گورنمنٹ دی سرپرستی وئج اونڈی تربیت تھئی اور ریاست دا انتظام اونڈی طرفوں ہک برٹش ایجنسی کے سپرد تھیا۔ ایں طرح بہاولپور دی ریاست اور ریاست تے انگریزی اثر و رسوخ قائم تھئی گیا۔ ملتان پہلے ہی پہوں ساریاں مشکلاں وئج شکار ہئی۔ نواب مظفر خاں شہید کے بعد انھن سکھاں دا شاہی دور شروع تھیا اور ول ۱۸۴۸ء وئج ملتان تے انگریز قابض تھئی گئے۔

صوبہ سرحد کے سراٹھکی علما تے وئج سب توں پہلے والی ٹانک نواب شاہ نواز خادم نے جیڑھے جوہو و سلاٹھکی کے ہک پہوں وڈے شاعر بن۔ انگریزی راج کے خلاف علم جہاد بلند کیتا۔ ۱۸۴۹ء وئج انھن انگریزاں دا قبضہ تھئی گیا تے نواب صاحب قید تھئی گئے اور انگریزاں دی قید وئج انھن وفات پائی۔ اسوں ڈیکے ہن کہ ایں طرح سارا سراٹھکی علاقہ انگریزی راج تے ثقافتی اثرات دی زد وئج ہے۔ انگریزی راج کوں اے سراٹھکی علاقہ چپ کرتے ہرگز قبول نی

کریندا۔ بزرگان دین سے شعرا کرام اپنے اپنے انداز و رخ شدید رد عمل و اظہار کریندن۔ علماء اور صوفیا کرام اس عہد و آج
 محسوس کریندن کہ اس طرح اسلامی تہذیبی روایات بالکل مٹ و سین اور ملت اسلامیہ کی شیرازہ بندی کان و کان تھی دیکھے
 تاں او اگروں سے آتے تھریک آزادی و آغاز کریندن۔ اس عوامی تھریک آج سرائیکی علائقے کے علاوے صوفیا و سنی
 بن۔ دانشور نے شعرا و سنی اور جنگ آزادی کے احمد خان کھول جس کئی مجاہدین و سنی۔ اس سیاسی صورتحال و سرائیکی زبان
 کے شعری ادب سے و سنی خاصا اثر پیا۔ شعرا نے اپنی دھرتی و سبت۔ اپنی اقدار و نال گھائی و سبتی و اظہار کیا۔
 صوفیا نے کرام نے اپنے آپ و سنی شناخت سے دین نال پکارت سے زور ڈوتا۔ شاعری و سبتی علامتی اور استعاراتی
 انداز و سبتی اظہار و سبتی حالات کے حوالے بڑے گئے۔ بلکہ شعرا نے بارھویں صدی توں ہی انیکوں "اوکھی"
 سمت صدی" دانال بڑا تھی۔ اظہار حالات و سبتی اس کوں اس دور کے پورے اظہار و سبتی نظر آندے۔

اس دور ویاں ادبی خوبیاں۔

اس دور اسال حضرت خواجہ غلام فریدتہ کے نال نال منسوب کیتے۔ اس دور و سبتی ادبی سطح سے سبناں و
 سبناں حضرت خواجہ غلام فریدتہ کے سر ہے۔ اس دور و سبتی و سبتی خصوصیت تاں اس ہے کہ تعریف و سبتی اور روایت جنید مند
 سرائیکی شاعری و سبتی حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر نے بدھا تھی۔ او کوں اس دور کے بالکل شاعر حضرت خواجہ غلام فرید
 نے انتہا تیں بچایا۔ اس توں پچھلے دور و سبتی جیوس چراغ اٹوان۔ مولوی لطف علی۔ عبدالمکیم اجوی۔ خلیفہ سبتی بخش لغاری۔
 صدیق لالی۔ امیر حیدر میرن سے سبتی سبتی شاہ جس داستان گو شاعر پورے عہد سے بچائے سرتے بڑدن۔ اس دور و سبتی
 آتے قہ گوئی و سبتی روایت تاں باقی رہندی اسے مگر اوندا او زور ترٹ و سبتی۔ گل محمد جشتی۔ حاج محمد سبتی سبتی بچال
 اس پاسے زور قلم صرف کریندن مگر او صورت باقی کیتی۔ اس دور و سبتی معرفت و سبتی و سبتی شاعری کے علاوہ رومانوی شاعری
 کوں پکارت ملدی اسے۔ داستان کے فرضی قصاں کوں شاعر حقیقت اور زندگی ویاں سبناں و سبتی طرف آندے بڑدے۔
 ان نالی مسائل۔ اوندیاں خورتاں۔ ان نالی رشتے سے ان نالی و سبتی شاعری و سبتی سبتی۔ اس دور کے پچھلے
 حصے و سبتی تاں بالکل روایتی انداز توں ہٹ سے خرم بہاد پوری نے نوروز شاعری دے نویں ایرے اس سبتی بڑدن۔
 سرائیکی زبان سے اس دور و سبتی کافی چٹے اثرات ہے۔ تقریباً تمام اصناف سخن کوں در تیاگے۔ کافی سے بڑدے
 کوں سب توں زیادہ سوکھو ملیا۔ کافی سرائیکی شاعری و سبتی سبناں ہی سے شعری ادب کے سبتی سے سبتی لگی۔ فارسی عربی
 زبان کے اثرات سرتے سرتے گھٹ گھٹ سبتی سبتی سے اظہار و سبتی متعاقب حوالے۔ متعاقب سبتی سبتی۔ سے و سبتی
 و سبتی ویاں حقیقی سبناں ادب و سبتی شاعر قصاں۔ تلی و سبتی کے منظر۔ روہی قتل کے ذکرے شاعری و سبتی سبتی
 تھے۔ فارسی اصلاحات سے علامتاں و سبتی جانتے و سبتی علامتاں رائج قصاں سے سرائیکی ادب و سبتی سبتی حقیقت پسندی
 دانشور جاگیا۔ اور ادب چھڑا ہک تفریح و سبتی سبتی بلکہ ہن و سبتی نال سبتی آیا۔ اگر اوندی فنی حقیقت
 واپڑ تاں پچھلے دور و سبتی سرائیکی کے و سبتی و سبتی شعرا نے بدھا بڑا تھی۔ مگر او کوں سبتی ادبی رنگ اس دور و سبتی ملے۔

اسے دور تک بے لحاظ نال دی وڈی اہمیت رکھدے کہ اس دور وچ چھاپہ خانہ دی سہولت پاروں بے شمار شعراء دا سراہیکی کلام بچپن لگ پیا۔ ملتان۔ مظفر گڑھ تے ڈیرہ اسماعیل خان دے کتب فروشاں نے ساڈھورا۔ آگرہ، امرتسر اور میرٹھ توں اور سندھ وچ بسپٹی توں بے شمار مجموعے تے کتاباں چھاپیاں۔ ایندے نال ہک تال اساڈا کھنڈیا پنڈیا ادبی ورثہ سانجھیا گیا۔ ڈوجھ عام لوکاں تیں اسے کتاباں بچیاں تال شعراء ادب دا شوق ودھیا۔ نئی اور ادبی سطح تے مقابلے دی فضا پیدا تھی۔ ہک بے سن اور شاعری کون پرکھن دے موئے ملیے۔ ادب تلمی بیاضاں توں نکل تے ہر شخص دے ہتھ تیں پچا جیندے نال شعری ادب کون مقبولیت اور فنی بختگی ملی۔ اور سراہیکی زبان وادب دا چرچا جیندے کیڑے تھیا۔ اس دور وچ خاص طور تے مرثیے دے ادب کون دی بہوں اشاعت تے چہارت ملی۔ ہن اسوں اسوں دور کون اگوں تے ترے حیاں وچ تقیم کرنیڈے ہیں۔

۱، اور موندھی شاعر جیڑے پچھلے دور وچ دی موجود ہن تے اس دور دے شعری ادب وچ انھوں دی شاعری نال وادھا تھیا۔

۲، حضرت خواجہ فرید منہ تے انھوں دے قریبی ہم عصر شعراء جیڑے فرید سیں دی حیاتی وچ اپنے اپنے جوہر ڈکھیندے ہن۔

۳، اور شاعر جنھوں نے حضرت خواجہ فرید دے بعد اس شعری روایت کون اگوں تے لوریا تے شاعری دے چھکری پاکتانی دور تیں دا ادب کون ارتقائی سفر طے کرایا۔

اس شعری دور دے پہلے حصے وچ دریا خان فقیر۔ پیر علی گوہر شاہ۔ اللہ داد تونسوی۔ گل مہر چشتی۔ میر علی نواز ناز محمد حسن بیکس۔ دیوان خورشید۔ حاج محمد مکیں۔ حافظ غلام قادر۔ مخدوم الملک سید غیر شاہ۔ شاہ مہر دیزر تے بے شمار نال ہن۔ حضرت خواجہ فرید سیں دے قریبی ہم عصر اس حضرت جان شاہ مجرد۔ سید جلال کلیم۔ خواجہ مغل جگ کمال خاں گلگی۔ مخدوم محمد بخش۔ احمد یار بلبل تے سید ولایت شاہ دے علاوہ کئی بے شمار دی موجود ہن۔ خواجہ صاحب دے بعد محمد بخش شاعر۔ سنی امیر۔ پزورد۔ منشی برات علی۔ محمد نواز خوشتر۔ حررت ملتان۔ کھتر تے گلشن قافی افغانی دے نال شامل ہن۔ انھوں شعراء توں علاوہ اس عہد شاعری وچ مرثیہ گو شعراء دی ہک لامحدود تعداد ادب دے میدان وچ نظر آندی اے۔ انھوں بے شمار شعراء دا مکمل تذکرہ ممکن کینی۔ اسوں صرف انھوں نامندہ شعراء دا ہن تذکرہ کریوں۔ جنھوں اس دور شاعری وچ چنگا نال کایا یا اپنے عہد دے ڈوجھے شعراء کون متاثر کیتا۔ یا انھوں دے کلام وچ کوئی ادبی اور فنی محاسن موجود ہن۔

غلام علی فقیر۔

آپ رحل فقیر دے فرزند ہن۔ آپ دے پیدائش ۱۸۳۹ء وچ تھی۔ جیڑے بعد از سجادہ نشین تھے۔ انھوں دا کلام ڈھیر کائے نیں۔ پر تقویٰ بہوں جتنا دی ہے او سہکار ہے۔ کانی وچ کمال حاصل ہانے۔ فنی لحاظ نال

انفصال دی کافی بہوں پختہ ہے۔ انفصال ورج بے پناہ جوش اتے روانی ہے۔ جمالیاتی عنصر انفصال و کلام ارج ڈھیر ملدے۔ حسن و عشق و رنگ ورج تعریف دی تعلیم ڈرتی ہے۔ جس سبوں کلام ارج رنگینی اتے دلکشی پیدا تھی گئی ہے۔ انفصال دا شمار کافی گو شعراء ورج عقیدے۔

عادی والا نکتہ کھلو صحیح کریں تو سارا
اندر باہر سو سٹا سائیں نرمل نور نظارہ
جانٹریں تاں توں آپ سبناٹریں بیاسب کور لپارا
حسن اساتے حملہ کیتا نینہ مریندا نغرا
گل فقیر کو سمدہ کیتم شامو شاہ ہمارا
غلام علی توں ظاہر باطن ماریں نینہ نغرا

خدا بخش فقیر۔

آپ وی رحل فقیر و فرزند ہیں۔ آپ نے ۱۸۲۳ ورج وفات پائی۔ خدا بخش فقیر بک ورج شاعر تے درویش تھی گزریں۔ آپ دا کلام ہن نایاب ہے۔ بک سی حریفی دا نمونہ ملاحظہ کرو۔

الف اللہ دی ذات اصل ہی رنگ نہ کوی رنگی
کن نیکون و جوں جگ جوڑیں بے رنگی تا رنگی
کھال ایرانی کھال عراتی کھو روی کھو رنگی
خدا بخش کھو حق کنوں۔ اسان محبت منگی

دریا خان فقیر۔

رحل فقیر وچھو پتر ہیں۔ آپ ۱۸۲۳ء ورج پیدا تھے۔ آپ دی تربیت مائے مراد فقیر دی نگرانی ورج تھی۔ سندھی، ہندی اتے سرائیکی وچ باکال شاعر ہیں۔ کلام کانیاں اتے بیتاں تے مشتمل ہے۔ رحل فقیر اتے مراد فقیر کنوں انفصال دا کلام بلند ہے۔ سوز، گداز، مجاز اتے معرفت دا آئینہ دار ہے۔ رنگینی روانی بیاضتگی اتے مستی ڈھیر ملدے ہے۔ انفصال دی شاعری بک کامیاب تجربہ دی حیثیت رکھدی ہے۔ کافی کول رنگین اتے دلچسپ بناؤں ورج انفصال دا ڈھیر ہتھ ہے۔ کافی ورج سوک وچ نکتے بیان کیتے ہیں۔ سرائیکی ورج ڈرہے تے کانیاں لکھے ہیں۔

کافی :- ہنہ ماہی یاردا - دلدار دالمشق الانبار تے چایم

دیاں دیاں مول نہ رہیاں پنڈھ بچیاں یاردا ماہی یاردا

صبح ویسے سائیں ملیا پانڈھی پریاں دی پاردا
 ماہی یار دا
 رات اندھاری میں ان تارکی تھرھا توکل تاردا
 ماہی یار دا
 دریا خان چُم اکھیں تے چایم طننہ تخت ہزاردا
 ماہی یاردا
 سسی وچاری سررٹیں ماری پُئل کپچ کوجھاردا
 ماہی یاردا
 دل میڈی درمل ڈیسی لہرم میں بیمار وا
 ماہی یاردا

پیر علی گوہر شاہ اصغر۔

آپ پیر حزب اللہ شاہ کے فرزند ہیں۔ والد ماجد کے بعد آپ گدی نشین تھے۔ آپ دی ولادت
 ۱۲۲۱ھ ورج تھی تے ۱۲۹۳ھ آپ نے وصال فرمایا۔ آپ وڈے سخی تے درویش ہیں۔ کڈ اہیں کوئی آپ کنوں
 خالی تھ نہ آنداہی۔ آپ علم و ادب دی وڈی سرپرستی کریدے ہیں۔ بے انداز دولت کے باوجود آپ دی روش
 فقیرانہ ہی۔ آپ فارسی زبان کے بہوں وڈے ماہر ہیں۔ شاعری دا شوق بچپن کنوں ہانے۔ آپ شاعری
 ورج اصغر تخلص کریدے ہیں۔ فارسی۔ سندھی تے سرائیکی زبانوں کے شاعر ہیں۔
 نمونہ کلام۔

مولود

تیڈا حسن کمال ہین ڈیکھ ستانی جو تھیاں
 ہے سجاؤں زور زیادہ جانی تیڈا جال
 حدتے کیتم توں دلبر توں سرسودھا سب مال
 سوز سولاں کے مینوں ساڑیا تھیا سر وبال
 آدے میں ڈے ماہی محرم آہو من سوال
 آو پارو مل کرین کھیدوں برصہ دھال
 اصغر عاشق رمز ازل دا کیتا حسن حلال

الشداد تونسوی۔

سٹیس الشداد تونسوی کے حالات زندگی میں ملدے۔ میر حسن المیدری نے انھیں دا حرت سال وفات ڈسائے کہ ار ۱۸۵۹ء ورج فوت تھے تے آپ کے کلام ورج عشق و محبت دیا چاشنی تے ہجر و فراق دی لکک دا اظہار ملدے۔

ساوٹن آیا رتاں مڑیاں لگیاں یار کے ناؤں سڈن
سیرھ پئے دریا نواں کوں رنگے بیٹ کوں جیے لگن
ساوا سا توک سبز چہکوں لگیاں سبزیاں دل کوں ٹھکن
آکھ الشداد بچھو سبھان توں جھوک دسیو کڈن ۸

مذوم شاہ محمود۔

آپ حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی کے خانوادے نال تعلق رکھدے ہن۔ اتے سجادہ نشین ہن۔ آپ دا دور ۱۸۰۰ء توں ۱۸۶۹ء تیں ہے۔ آپ قادر العظام شاعر ہن۔ لیکن ہن کلام نایاب ہے۔ آپ دا ہک مرثیہ ملدے۔ نمونہ

مرنیدا بان علمبردار رہیا۔ پانی آئن کار تیار رہیا
جس فیجے ورج احمد اوسے کپڑا۔ جنیدی کرن فرشتے چوب برداری
ڈوپنہ عشرے کے امت دیا بے نرواری۔ سڑدا او خیمہ اظہار رہیا
تونسویں عابد ہا تپ توں تنگے۔ ضعف توں ہو گیا پیلا رنگے
بیارتے کیتا ظلم نسنگے۔ جھدا شام تیں او بہار رہیا ۹

گل محمد چشتی۔

مولوی گل محمد چشتی ڈیرہ غازی خاں دیا دستی شیرو کے دسوں واٹن ہن۔ مولوی گل محمد چشتی ہک پڑھیے لکھیے گھرانے کے فرد ہن۔ انھیں دا خاندان عرصہ دراز توں دین دیا تعلیم ورج معروف ہئی۔ مولوی گل محمد چشتی کے بڑا ڈاسٹیس شیخ غلام حسین نقل فزیر آباد ورج رہندے ہن تے انھوں دے وڈے زمیندار ہن۔ اپنے پیر مرد شد حضرت بابا فرید الدین گنج شکر واسطے سب کچھ جوڑتے پاکپتن آگے تے انھوں دل شیرو دنج آباد تھے۔ آپ واسطے نسب ترھی ۳ واسطیاں نال حضرت بابا فرید گنج شکر نال ورج ملدے۔ مولوی گل محمد چشتی ۱۲۵۱ھ ورج پیدا تے ۱۳۱۵ھ ورج وفات پاتی۔ ۱۰

مولوی گل محمد چشتی سرائیکی زبان کے ہک قادر العظام شاعر ہن ایں توں علاوہ انھیں نے بڑوں کتاباں

شیخ المؤمنین اور گلزار فریدی فارسی و پنج لکھیاں۔ سرائیکی و پنج لیلیٰ مجنوں تے قصہ گاڈر نامہ دی وڈی اہمیت ہے۔ اگرچہ
انھوں نلاں نامہ۔ تعریف نامہ تے پیر نامہ دی لکھیاں پر انھوں دے قصے لیلیٰ مجنوں تے گاڈر نامے کول وڈی شہرت لقیب
مقتی۔ گاڈر نامہ ہک دھوبی ٹرکے تے شہزادی دے ان بڑھے عشق دی داستان ہے۔ مولوی صاحب نے اے قصہ مشنوی
شیر و شکر و چوں پڑھو تے سرائیکی و پنج منظوم کیتا۔ گاڈر نامہ دے شعراں دی تعداد ۲۱۵ ہے۔ اینداسن تیفین ۱۲۹۶ء
ہے۔ ایں مشنوی و پنج مولوی گل محمد نے اپنی شاعری دے کمال بڑھکائن۔ دھوبی نینگر دی شہزادی دے لباس کول ساٹھے
رکھو تے پھکامی کمال دے ہے۔ گاڈر نامے وچوں نمونہ کلام۔

واہ تقدیر ایہی غالب بے غرضاں پیاں غرضاں۔ عشق جگائس مرض اندر و پنج سخت کنوں ہر مرضاں
واہ تقدیر ایہی غالب منگھ آئی ہک بانہی۔ دھوبی کپڑے شہزادی دے مانیں جنڈ جوانی
بھل پوٹاک کھے گھر اندر دھوبی مردنماناں۔ بڑ کھن نال پوٹاک نماناں ہر بیٹھا حیراناں
دھوبی دے حسن دا نقشہ گل محمد چشتی ایں چھکیندن۔

صورت سیرت ہا لانا نئی گویا یوسف نانی۔ سگھر اسوہنا تے سن موہناں اول وقت جوانی
زلیں ڈھٹلیں زلیں نینگر۔ گھر دے نظیرے۔ صورت سیرت اپرت اس دی کیا کراں تقریراں

مولوی گل محمد چشتی دی "لیلیٰ مجنوں" کول سرائیکی ادب و پنج وڈی اہمیت حاصل ہے۔ ایں موضوع تے آ پہلی
مشنوی ہے جیڑھی چشتی صاحب نے لکھی ہے۔ ایندے اشعار دی تعداد چھی سو ہے اور اے قصہ انھوں ۱۲۱۳ھ و پنج
مکمل کیتا۔ قصے دی زبان پوں رواں تے شہریت نال بھری ہوئی ہے۔ تکرار لفظی دے جا جاتے کالات بڑھکائے گن۔
ایں قصے دے ہر بند و پنج جذبے اور احساں دے تھکے رنگ بہار بڑھکندے بن۔ ڈاکٹر مہر عبدالمقمل محمد چشتی
دی لیلیٰ مجنوں کول عبدالمکیم اچوی دی یوسف زلیخا کنوں زبان۔ دلکشی دے لحاظ نال زیادہ اہمیت بڑھیندیا ایں
مشنوی و پنج فارسی الفاظ پوں زیادہ استعمال کیتا گئے۔ کئی کئی مہرے تال مکمل فارسی زبان دے درتھے گن۔

نمونہ کلام۔
ہنیں بڑسا کوئی دی درد مندے۔ نمائے دے جو بڑگھ سکھو آن وندے
ہنیں کوئی میڈے بڑگھ درد وندے۔ میڈے دل دے کدھے جو کوئی کدھے
ہنیں کوئی میڈے بڑگھڑے وندائے۔ کوئی جو خیر دیاں خبراں سائے

کراں میں ڈووی آسیں یار دل کے۔ وندیں ہا آکڈاں احوال دل کے
کوڑے میکل ہنیں آندا نظر و پنج۔ مگر ہے تا نگھ تیدی نت اندر و پنج
کراں پرواز تیں ڈو یار انواں۔ نہ پورے ہک گھڑی سر اٹھو بچا داں
بڑکھاں دا حرف تک تے لکھیا ہم۔ ازل دے روز دا ایہہ ساہ چکھیا ہم
حالی بھیرا میڈا از لو ستارہ۔ گولیندیں مرگیم دلبر ستارہ

صالح محمد مسکین

صالح محمد مسکین واقع ملتان ضلع کے قصبے بانڈر سرگانه نال ہے تے او ذات کے کھوکھو بن۔ اتنی معلومات انھوں کے کلام وچوں ملدی ہے۔ باقی حالات نامعلوم ہن۔ انھوں تھہ سسی بنوں لکھیا تے ہک منظم رسالہ دو نیم ملاں خطرہ ایمان کے نال نال تحریر کیا۔ انھوں بڑو ہاں تصنیفات کوں کافی مقبولیت تے شہرت حاصل تھی۔ تے اے بڑو ہاں کتاباں دل دل شائع تھیاں۔ صالح محمد مسکین نے اپنی مشنری سسی بنوں ۱۲۸۵ھ بمطابق ۱۸۶۸ء وچ مکمل کیتی۔ ایندے ۸۹۹ھ انھوں بن۔ او خود مشنری دے شروع وچ بڑسینڈے کہ میں توں پہلے صالح محمد ہک بزرگ گزریئے۔ جس سسی بنوں دا تھہ کھٹے کھڈا میں اپنے نال کے نال مسکین تخلص اختیار کیتے۔

سسی آکھیا راہ سبھن دا چھوڑ کیوں میں آنواں۔ خاک مبارک پیراں دلبر سے دا نگوں پاواں
پینڈا سمت کئیساں جلدی گیت سبھن کے پاواں۔ کبھو ویلے شوق بنوں میں رنج ہمیشہ جانواں
شوق زنجیر صدیق میرے گل رشتہ ریت رسواں۔ مسکین جیڑھیاں راہ یار ٹرن گھت کھے کون ولاواں
مسکین کے این تھہ وچ نہ زبان و بیان دا زیادہ سواد اے تے نہ ہی فنی طور تے اے کوئی وڈی مشنری ہے صالح محمد مسکین
دی بڑو جھی تصنیف ”نیم ملاں خطرہ ایمان“ ہے۔ ایندا آغاز او حمد و نعت کے بعد علماء دی شان اور تعظیم توں کرینڈن
اور آگوں وچ تے نیم مولویاں کے عیب و ثواب گزردینڈن۔ این رسالے کے آغاز دا بند۔

اول صفت اللہ نوں آکھاں لائق جنوں پاکی - باز درود محمد نوں جس سیر کیتا انلاکی
پھیر درود احماباں تا میں دین شریکے دیوے - شاہ مردان نوں پھیر شریعت ساتی حوض نبویے
صفت کراں علماءواں دی خادم آہاں انہاندا - جنہاں کولوں دین نبی دا روشن نام تہنا ندا
جاہل لوک کی جانن او نہاں جنہاں نیض خداں - خاص حدیث پیغمبر دی وچ حق انھوں کے آئی ۱۲

دیوان خوشدل

آپ دا پورا نام دیوان محمد فرحت ثالث اتے تخلص خوشدل ہا۔ آپ حضرت دیوان سلطان احمد قتال تے
حضرت مخدوم جہانگشت دی اولاد وچوں ہن۔ آپ اوج شریف توں نقل مکانی کر کے جلال پور پیر والا شریفین
گھن آئے۔ آپ حضرت خواجہ حکم الدین سیرانی او لسی کے سسلے وچ بیعت تھے۔ اجلال پور پیر والا وچ
آپ دا فرزند ہے۔ دیوان خوشدل بہوں عالم تے درویش شہیت کے مالک ہن۔ آپ کوں طریقی فارسی زبانان تے
عبور حاصل ہئی۔ سرائیکی وچ دیوان خوشدل نے زیادہ تر بڑوہرے لکھن۔ انھوں کوں سرائیکی بڑوہرے آکھن
راے دوسرے وڈے شعراء وچ منیا ویندے۔ آپ کے بڑوہرے زیادہ تر صرفیانہ رنگ وچ رنگے ہرے
ہن۔ این توں علاوہ خوشدل کوں فراتیہ جذبات دی ادائیگی وچ کمال حاصل ہے۔
(غونہ کلام اٹے صفحہ پر)

نمونہ کلام :-

بُڑو پڑھ

سادن مانہ سو سیلا آیانت ملا ہراں جھڑیاں
 کر گھمان دہن دل ندیاں رہن ہینہ چڑھیاں
 نرھد بھان۔ نہ ہسن کندھی دن رات ہن وچ دھڑیاں
 خوشدل ماہی پار سنیدا میں راہ بھینڈی کھڑیاں

بُڑو پڑھ

گلیاں یار بڑ سیندا ناہیں ہے دے لو کو گلیاں
 ڈھونڈھاں گلیاں تے سڑم تکیاں عشق ماہی کے تکیاں
 چھلیاں کت نہ جاناں ماٹے میں سن ماہی دیا چھلیاں
 خوشدل ماہی پار سنیدا میں طرف اسے کے چلیاں

ہک دجھوڑا یار دا بڑو جھا کابل کیتا لوکاں
 عشق میڈے تن وارو ہویا تے ماہی ملیاں جھوکاں
 لگے تیر برہنڈے تہری آظاہر ہویاں نوکاں
 خوشدل میں ہن مرچکی پر یقین نہیں انھاں لوکاں م

مخدوم الملک سید

مخدوم الملک سید شمس الدین خاص گیلانی اوج شریف کے خاندان گیلانی کے چشم چراغ تے
 خانقاہ قادریہ جیلانہ کے سجادہ نشین ہن۔ آپ عربی فارسی کے عالم تے سرائیکی اردو کے صاحب دیوان شاعر ہن۔ اوج
 گیلانی سادات دیا خاندانی لائبریری وچ آپ کے کلام کے قلمی نسخے موجود ہن۔ آپ نے دڑی لویل عمر پائی تھی۔
 مخدوم الملک سید نے ۱۸۵۷ء دیا جنگ آزادی اپنی اکھال نال بڑھئی۔ برصغیر وچ مسلماناں دیا اہتری دا انھاں
 کوں بڑھو تھی۔ اپنے اشعار وچ علامتی طور تے انھاں نے اس غم دا اظہار دیا کیتے۔ مخدوم الملک دا اردو کلام
 بہوں بخت تے شاندار ہے۔ مخدوم الملک سید کے اردو سرائیکی قلمی دیوان کے آخر وچ تحت بالآخر تاریخ ۸ جمادی الاول
 ۱۲۸۲ھ درج ہے۔ ۱۵ جس توں انھاں کے دیوان داسال تعیف معلوم کھندے۔ عبد الغفور قریشی نے سید
 داسال وفات ۱۳۵۳ھ مطابق ۱۸۸۵ء لکھئے۔ مخدوم الملک سید نے ۹۰ سال توں زیادہ عمر اگزار تے
 وفات پائی۔

مخدوم الملک سید دیا سرائیکی شاعری وچ صوفیانہ خیالات زیادہ ہن۔ اپنے بے عمل ہون دا دکھ۔ محراب کے

دھال دی آرزو تے عشق دا ترچھاٹ انھال دی شاعری دا مستقل موضوع ہے۔ زبان بہوں حاتم تے اجوکی لگدی ہے۔ اگر آپ فارسی زبان تے کافی دسترس رکھدے ہن اور فارسی د شاعر وی ہن۔ لیکن انھال نے اپنے سرائیکی کلام و ترچ فارسی الفاظ دی آمیزش نہیں کیتی۔ انڑ کافیاں دا ردیف سائیں ورتیدے ہن۔

نمونہ کلام۔

بسم اللہ ماہی آسائیں - میں دھچڑی دا اگن سوہا سائیں
آملیں ہا سک سکاندی کول - کئی عمر و ہا کر لاندی کول
لا دامن میں ہن بانڈی کول - نہ تھی تول بے وفا سائیں

ہے لطف خلیق الاون دا - سٹ چالا دل رنجاون دا
نہ رکھو طور ستاون دا - ہنس چنگا جور جفا سائیں
کرد اجڑی جھوک آباد میڈی - قصی مو بھجی دٹری شاد میڈی
ایہا دل دل ہے فریاد میڈی - نال اکھیاں اکھیاں لا سائیں

بے عملی اوگن ہاری میں - ہاں کوچھی تے بدکاری میں
توڑیں عشق فبور دی ماری میں - میڈی لاج چا دامن لا سائیں
بے میں و ترچ بھل خطا سائیں - چا کر ہن سید عطا سائیں
ہاں تول بن دست بے پاسائیں - میڈا شاہد پاک خدا سائیں

سید خیر شاہ۔

سید خیر شاہ دا تعلق گیلانی سادات نال ہئی تے آپ دا خاندان اوتج شریف تول اٹھی تے تولہ تول ست میل کے فاصلے تے دستی گھالی و ترچ آباد تھیا۔ اے خاندان حضرت دین پناہ سٹیں دا مرید ہئی۔ ہن کیتے اے خاندان اپنے پیر کے علاتے و ترچ اوتج تول لڈ آیا۔ سید خیر شاہ نے ۹۰ سال دی عمر پاتی ہئی تے انھال دا سال وفات ۱۳۱۲ھ ہے۔ ایں طرح انھال دی تاریخ پیدائش ۱۸۱۲ء بتدی ہے۔ پرونیہ طاہر تونسوی نے تریب کلام خیر شاہ ایں تاریخ کول تسلیم کرنیوں۔ آپ نے ابتدائی تعلیم مسجد کے امام کنوں حاصل کیتی۔ قرآن شریف پڑھنے کے بعد عربی فارسی دا درس گدھونے تے گلخان بوستان پڑھی۔ آپ بچپن تول ہی دنیا داری تول دور رہندے ہن۔ سید خیر شاہ کے زمانے و ترچ سرائیکی علاقہ و ترچ صوبائے کراچ دا بہوں ہوکا سکے ہا۔ حضرت خیر شاہ دی تعریف دے رنگ و ترچ رنگیج گے اور درویشی اختیار کر گدی۔ (اعلیٰ منصفہ پر)

حضرت خیر شاہ نے زیادہ تر کافیاں تے بڑو پڑے لکھین۔ انھن دے کلام ورتج صوفیانہ خیالات اور خاص طور تے مسدّد وحدت الوجود دا زور ہے۔ آپ دنیا کوں یک عارضی تے ختم تھی ونبش والی شے آکھتے ایندے جادو کنوں بپن دی تلیقن کریندن۔ انھن دی زبان ورتج سرائیکی علاتے دے بہوں سارے بے رلوڑ ملوڑ سامنے آبدن۔ اد اپنے کلام ورتج ہمیشہ مقامی حوالے اور تل و سبھی تشبیہات استعمال کریندن جیندے وجہ توں انھن دی شاعری دا حسن و دعبے تے موضوعات ورتج رنگ آمیری تھی اے۔ نمونہ کلام

دُور پڑہ

عمر و نجا سوسبتن پڑھیں خود سبتن مول نہ آلو
جوڑ پکا کے فاضل بنیو نہ صبح جوڑ پکالیو
راہ نما و کس ورتج بنیو دل گمراہ بناو
خیر گئی برباد جیاتی حاصل کجھ نہ پاو

دُور پڑہ :- عاشق مشق معشوقاں دے ورتج نت رہن ہمیشہ راضی
اکھ تیر و بنے لنگھ چیر جگر کوں غنر مارن غنرے غازی
خوش رہن معشوق معشوقاں تے اد بڑیکھ نیاز نیازی
حقیا خیر نکاح دیس دا دل ورتج آپ بنیا خود قاضی

کافی :- چھک ہوش دی پاڑ تیاں کئے۔ پچھیں راز نہیں دنج حال کئے
ایہا پاڑ اوڑھی لائی ہی۔ بوٹی جند دی جوڑ سکائی ہی
اندھی دل نہ کہیں رجائی ہی۔ کڈھو آپس آپ کوں جال کئے
یک دم کے نال مکان تیدا۔ کتھو بے دم بیا مکان تیدا
کتھال رہیا مکان جہان تیدا۔ سٹ دلوے خام خیال کئے
ایہا سمجھ تیدی گمراہی ہے۔ ایہو نعل تیدا بے جا ہی ہے
گذر عمر گئی اجانی ہے

نہ سمجھ پاو توں ایس حال کئے ۱۸

بی بی جنت مائی۔

الکاح بی بی جنت مائی شہر فرید چا چراں شریف دی رہن والی وڈی نیک تے اللہ والی خاتون ہی

آپ نے ست نوح کہتے ہیں۔ بی بی سین محبوب الہی حضرت خواجہ خدا بخش دی خلیفی ہیں۔ آپ نے فارسی
پرستان تین تے قرآن شریف مولوی خورشید صاحب کنڑ پڑھیا ہئی۔ مائی جنت سرائیکی زبان دی شامہ ہیں۔
آپ نے ۱۲۲۵ء مطابق ۱۸۱۱ء چا چڑھاں شریف دوج وفات پائی۔ جنت مائی کوں اے شرف دی حاصل ہئی کہ انھاں
حضرت خواجہ غلام فرید جنت کوں جدیں لاکھڑا ایتے پالیا پوسا۔ حضرت خواجہ فرید سیں واسطے جنت مائی دی لکھی
سہڑی لویا بہوں مشہور ہے۔

جیرے میڈا ڈھول مولہ رُی - جانی معند سندھو دا ہے ڈھولہ رُی
میکوں مرشد رنگ لاتے رُی - رنگ لاتے دسبر چاتے رُی
بھل غیر غرور دی طاقتے رُی - تھیا دین ایمان سمولہ رُی

لکھ جند رُی پیر توں گھولائے رُی - تھی سمت ولاحق بولائے رُی
دھن مرشد من دوج بھولائے رُی - پا پریت پریم دا چولا رُی
جند جنت حدتے کہتے رُی - رس رنزد حدت دی پستی رُی
ایزیں ہاری بازی جیتی رُی - دسریا دل کوں غیر دارولہ رُی ۱۹

دائی بھچھل حفظانی -

دائی بھچھل حفظانی کوں دی اے شرف حاصل ہے کہ انھاں حضرت خواجہ فرید سیں کوں
بچپن دوج کھڑا ایتے کھیر پلایا۔ آپ اول ویلے دے مشہور لیب حکیم محمد کبیر خان شاکر دے گھر ۱۸۰۰ء دے نیرے
تیرے پیدا تھے۔ شعر گوئی آپ کوں بچپن توں شوق ہئی۔ حفظانی آپ تھخص سرنیدے ہیں۔ آپ حضرت خواجہ
خدا بخش دی فرید ہیں۔ آپ نے ۱۸۴۰ء دوج وفات پائی۔ دائی بھچھل حفظانی دیاں لوریاں خاچی شہرت
رکھن۔ سرائیکی لوری دانوہ۔ لوریاں اوج دی شہر فرید اور کوٹ مٹھن دوج ٹکڑے مرقعے تے لکھی دیندیا آکے۔

الا اللہ دی جوت جگانواں - لوی ڈیواں لال کوں
محبوب مٹھل دے پال کوں - ننڈے قلب کمال کوں
فریدن سیں بھپال کوں - حفظانی دیکامن پال کوں
جند پیا جیوس حق داماشق! عرض آکے ذوا بجال کوں
الا اللہ دی جوت جگانواں - لوی ڈیواں لال کوں
عشق دے ایں پہلوان کوں - محبت دے سلطان کوں
مرشد جمل جہان کوں - حفظانی پیر مفاں کوں

مانٹریں جھڑوائی جانی - عرض ہے رب رحمان کوں
 الا اللہ دی لولی جگانوال لولی ڈیواں خورشید کوں
 فخر جہاں دی عہد کوں عالم حافظ سعید کوں
 سوہنے پیر فرید کوں حفظائی دی امید کوں
 پینگھا لوڈاں لولی ڈیواں - لاج ہے رب حمید کوں ۲۵

حاجی ٹالپور -

آپ نے سبیدہ سے مزاحیہ ڈوں طرح دی شاعری کہتی ہے۔ محل فقیر نے دی حاجی ٹالپور توں متاثر تھی
 تے اٹھاندے ڈوہڑیاں توں ڈوہڑے لکھے ہن۔ محل خان دا دور ۱۸۱۰ء - ۱۸۴۹ء ہے۔ حاجی ٹالپور اٹھاندے
 بزرگ معاصر معلوم عقیدے ہن۔

نین میڈے دن رین سجن از عشقت خواب نہ خفتے
 کیتے یار بیدار نہوں نت شوقوں رہن شگفتے
 عہد اے الیادہ تناں کوں کیا سایہ کیا تفتے
 کرن کشال وصال ڈیکھن کوں جاگن لعل نہفتے
 ہم ارواح تیدے ارواح سیتی اٹھ روز مشاق دہفتے
 نہیں شگاف تھیون کوں سوزن سیج صلح سو شگفتے
 حال حاجی توں دلبر باغجوں بادگراں سیج نہ گفٹے ۲۶

محمد محسن بیکس -

محمد محسن بیکس حضرت بیدل فقیر سندھی کے پتر ہن۔ آپ بیدل فقیر دی ڈوہڑی زال کنوں
 ۱۸۴۹ء وچ پیدا تھے۔ آپ نے مشہور عالم دین اخوند عبد اللہ توں علم حاصل کیتا۔ آپ نے عمر بھر شادی
 نہ کیتی۔ آپ کوں حضرت شہباز قلندر تے صوفی عنایت اللہ شہید نال وڈی عقیدت ہئی۔ انھاں دی شان وچ
 نظاں دی آپ نے لکھین۔ بیکس اپنے والد بیدل فقیر کوں اپنا پیر و مرشد منین۔
 بیکس مرشد بیدل جیسا ہر کے تادم وچ دوست ملاوے
 آپ دینی علوم وچ بہوں شہوہ بٹھ رکھدے ہن۔ آپ دا کلام لہون تے معرفت کے مفامین نال پڑے۔
 آپ دی ساری زندگی فقیری درویشی تے انسان دوستی دی تبلیغ وچ گزری۔ بیکس فقیر نے سندھی سرائیکی
 تے فارسی زبانوں وچ شاعری کیتی۔ سرائیکی وچ آپ نے ڈوہڑے تے کاغیاں اکھیاں جنھاں دا موضوع

تھوٹ تے حسن و عشق ہے۔ ۱۸۸۱ء ورج عین نیگریپ ورج فوت تھے۔ آپ دامنزار بوہڑی ورج ہے۔

ڈوہڑے

رانجھا سائیں بھوڑنہ جائیں میں ہاں تیدھی گولی
میڈے من کوں بھانڈی ہمیشہ مٹھری تیدھی گولی
بیکس بے وس کیا کرے جو برا چالائی ہوئی

آئی پارگئی خزاں گل بھل تھے سب سادے
تن طنبور اگول سمجھ تاروں روح رباب و جاو
بیکس مرشد بیدل جیہا ہو کے تادم ورج دست ملا ۲۲

غلام قادر قریشی۔

غلام قادر قریشی موضع لابرمدان سے رہنے والے ہیں۔ آپ واسلہ نسب حضرت بیاد الدین زکریا علیہ السلام

نال ملدے۔ آپ ۱۸۲۶ء ورج پیدا تھے۔ مولانا غلام قادر قریشی بہوں وڈے عالم دین تے قادر العلام شاعر
ہن۔ آپ فارسی تے سرائیکی زبان ورج شعر آہکے ہن۔ کافیاں۔ ڈوہڑے توں علاوہ آپ دامنزار نامہ۔
تولد نامہ۔ انھن دیا شعری بوڈائی دی یادگار اے۔ تولد نامہ ۱۳۱۵ھ مطابق ۱۸۹۲ء ورج نکل تھی۔ تولد نامہ
ہک طویل مشوکی ہے جنڈے ورج حضور بنی کریم صلعم کے درود مسعود دا مفضل بیان آکے۔ تولد نامے کے اشعار
دی تعداد ۱۵۷۲ ہے۔ ایں طویل نظم ورج حضور دی شان۔ شجرہ نسب۔ حضرت عبداللہ دی شادی۔ حضرت
بی بی آمنہ سین کے خوب دا بیان ول آپ دی ولادت باسعادت دا تذکرہ۔ بی بی حلیمہ دا آپ کوں
گھنٹ۔ حضرت بی بی خدیجہ دی آپ نال شادی۔ ہجر مسود دا واقعہ۔ غار حرا ورج آپ دی عبادت تے
وحی کے نزول دا قصہ بیان کیتا گے۔ غرض آکے تولد نامہ سیرت پاک کے موضوع اُتے ہک شاندار شعری
شاپکار اے۔ ایندے ہک ہک شعر ورج غلام قادر قریشی دی حضور صلعم نال محبت تے عقیدت جھلکدی
اے۔ ایں توں علاوہ تولد نامے توں آکے دی معلوم تھیڈے کہ غلام قادر دا سیرت تے مطالعہ بہوں زیادہ
ہی۔ تولد نامے توں نمونہ۔ آپ دی ہجر مسود کے معاملے تے معاملہ نہیں دا بیان۔

شور ہو یا ورج خلق۔ امین۔ آیا بھل محمد۔ امین
جہ کعبہ حکم کر لیسے راضی۔ ہوسے او اس اڈ اتا ضی
سرور آہنی چادر آ۔ اتے زمین و مچھائی چا
جہر مسود سرور عالم۔ چادر ورج چا رکھیا بے غم

فرمائیں انون چار جوان - ہر قبیلوں یک جوان
 پکڑن چار گوشے چادر کے - برابر سون و ترح قدرت کے
 خورش ہوئے ہر چار گروہ - واہ کیا حکم ہے بر شکوہ ۲۳
 مولوی غلام قادر قریشی دا برأت نامہ دی اپنے وقت و ترح کافی مقبول ہوئی۔ اس برأت نامہ ۱۸۹۹ء و ترح شائع
 تھا۔ اس برأت نامہ و ترح اشعار کے نال نال آیات قرآنی دی و ترح کیتاں سخن - برأت نامے دا آغاز
 افغان اشعار توں عقیدے -

گونا گون ثنا الہی حمد شماروں باہر - لائن حضرت ادس صنم کے ہر دم اکھا ظاہر
 نال نرم انفال تمامی عالم بولتوڑوں - خود حضرت انسان نواز زینب بڑے تکیم فرزوں
 پھر احمد مختار کیتس وہ اس مجب اخباروں - حکم لولاک بلند کیتا ادس نال شرکت انظاروں م ۲

چھتوسانگی -

چھتو فقیر سانگی خلیع لاڑکانہ کے دسوں دان ہن۔ آپ دا اصلی نال فقیر مولاداد ہی۔ آپ ذات
 کے سانگی ہن۔ چھتو فقیر سانگی بنگہ محبوب جی گوٹھ تعلقہ میردخان و ترح سال ۱۸۲۲ء و ترح جیے۔ آپ دا
 بچپن ہس دست و ترح گزریا۔ آپ نے ابتدائی تعلیم دینی مدارس دچوں حاصل کیتی۔ چھوٹی عمر اں کنوں ہی آپ
 کوں بزرگان دی صحبت و ترح و زین دا بہوں شوق ہی۔ آپ نے ہس شوق کے بقولوں یک اللہ کے بزرگ
 میاں عبدالرشید شاہ دی صحبت اختیار کیتی تے انھاں کے مرید تھی گے۔ چھتو فقیر سانگی نے ساری حیاتی فقیر کاتے
 درویشی و ترح بسر کیتی تے چھیکڑ ۱۳۱۱ھ مطابق ۱۸۹۲ء و ترح ۷۰ سال دی عمر گزار اللہ سس کوں پیارے
 تھی گے۔ ۲۵

چھتو فقیر سانگی یک اللہ کے رنگے ہوئے بزرگ تے بالکل شاعر ہن۔ آپ کے کلام و ترح سادگی۔ سوز تے دھڑے
 دا روگ رنج رنج تے بھریا ملدے۔ سندھی کلام کے علاوہ آپ کے سرائیکی کلام و ترح بکر۔ بندے ڈوہڑے
 بہوں دل بھکویں ہن۔ آپ ڈوہڑیاں و ترح سوائی دا بہوں جا استعمال کریندن۔ کلام و ترح رولنی تے کچے جذبیال
 دی اہلی عکاسی دسدکا ہے۔

عادت میڈی دل کو آہی صحبت یار سجن دی	—	تنگھ ڈیکھن دی
جھان کھو قرار نہ آوے ہر نر جا نکن دی	—	" " " "
ننھے دارتیا بڑے نیناں تھے پتی من من دی	—	" " " "
گفتے نال غلام کریندی یک چالے دھو من دی	—	" " " "
شوق جھتے کوں یار سجن دا بھر پیوار جھن دی	—	تنگھ ڈیکھن دی

تیدے مُرکن باقبول محبوبائیں میں متانہ مردا
 عرض نہ کردا
 اہیں اکیھاں دی تاب کنوں میں دور توں ڈاڈھا ڈردا - عرض نہ کردا
 باری باربرہ بجائی ساکوں توں دلبرہیں بے دردا - عرض نہ کردا
 شوق چھتے کوں طلب تماڈی میں مردا تسم پرورد
 عرض نہ کردا -

شاہ محمد دیدڑ

آپ گوٹھ دیدڑ (قبر) کے رہنے والے ہیں۔ مشہور شاعر حسین فقیر دیدڑ کے بڑے ہیں۔
 آپ دی پیدائش ۱۲۲۹ء مطابق ۱۸۲۰ء تھی۔ بہوں ذہین، حلیم اتے سلیم الطبع ہیں۔ انہاں کے درویش
 صفت نانے انہاں دی خاص تربیت کیتی۔ قرآن شریف انارسی اتے عربی پڑھیرے۔ درس تدریس واسلہ
 شروع کیتوںے تاں پرے پرے کنوں لوک نیفص حاصل کرن آون لگے۔ فقیر خیر محمد بہائی نال ڈاڈھی دل
 ہانے اتے پڑھیں ہک بے بے بغیر نہ رہ سکدے ہن ۱۲۶۱ء اتے انھاں کے وصال تے ہک درد بھری کافی اکیھونے
 ایجھے قادر الکلام اتے پُر گو شاعر ہن جو جیڑے ای مشاعرے دتج دینن ہا مشاعرہ لٹ گھنن ہا۔ ہک
 پتر جمیونے جیڑھا پنج سالان پچھوں فوت تھی گیا۔ آکھا ویندے جیڑے آپ کے نانا حسین فقیر۔ بہریں
 وصال پاتا تاں انہاں دا گوڈا جڑیا سو یا ہا۔ شاہ محمد آکھا "نانا سنیس! تاں تاں ساکوں جھوڑی
 ویندے وے پر ویندے ویندے اخیر باقی ایہہ چنگا فوت ہے کیتا، لوک کیا آکھین فقیر دامن دیے ایہہ حال
 تھی گئے۔" ایہہ آکھن دی دیر پئی جو حسین فقیر دا گوڈا سدھا تھی گیا۔ آپ دی وفات ۱۳۰۹ء مطابق
 ۱۸۹۲ء تھی۔

آپ سرائیکی اتے سندھی کے قادر الکلام صوفی شاعر ہن۔ کلام تاثر نال بھر یا سو یا ہے۔ رواں طبیعت
 ہانے اتے ہر موضوع تے شعر آکھے نے۔ کلام اہج نامحمانہ رنگ وی ملدے اتے حجازی عشق دارنگ دی۔
 شاہ محمد دے ہک شاعر محمد حسن دے ہک کتبے موجب آپ دی وفات رمضان المبارک دی ۱۶ کون خیس
 دی بڑینوار تھی۔

سی حرفی وچوں انتخاب۔

الف اللہ کے نام تے - میں مفسر سائل سام تے
 انبیہ بے کس بے آرام تے - کر کرم ننگے ناکام تے
 اس حفت دیکھ فقیر کوں - آکر آزاد اسیر کوں

ب بندہ ہاں تیں شاہ دا - کوں پر جھلا میں بے واہ دا
تھی رہیہ میں بے راہ دا - تڑھ درد ڈکھال پڑاہ دا
اس حفت وکھو فقیر کوں - آکر آزاد اسیر کوں

ڈورہ ۱۰ - یار تادے درد وکی بردی پُربیت پاچی تھیاں بے تک جیساں
ہوساں ہر دم حاضر خدمت پیر سببن دھوپیاں بے تک جیساں
رکھیاں محبت من و توج ایجھی لوک کرین ریاں بے تک جیساں
رشتے محبت واسے میں چاہ ساہ اندر بیہسیاں بے تک جیساں
شاہ محمد شاہ تساڈیاں رکھیاں یاد حدیثاں بے تک جیساں

میر علی مراد خان تالپور مجروح -

میر علی مراد خان میر سہراب کے فرزند بن۔ آپ ۱۸۱۵ء و توج پیدا تھے۔
میر سہراب خان دی وفات کے بعد ریاست دی حکمرانی وصیت نامے کے مطابق وڈے لڑکے میر سہم خان کوں ملی
کہ مرہ بعد میر سہم خان دی چارلس نیپٹرنال نہ بنی۔ کیونکہ او انگریزاں کوں غاصب سمجھدے ہن۔ مجبوراً انھوں
کوں میر علی مراد سے سپرد تخت و تاج کرنا پیا۔ میر علی مراد انگریزاں دی طرف داری کریندے ہن۔ مگر بعد
و توج انگریز سرکار نال دی انھوں دی ان بن تھی گئی۔ میر علی مراد کوں تعلیمی ترقی دا بہوں شوق تھی۔ او شہزاد
تے موسیقی کے دلدادہ ہن۔ فارسی۔ سندھی تے سرائیکی زبانوں و توج شامی کریندے ہن۔ آپ نے جنوری
۱۸۹۲ء مطابق ۱۳۱۱ھ وفات پائی۔ انھوں کوں کربلائے معلیٰ دفن کیتا گیا۔ ۲۸
نمونہ کلام -

کافی

از عید بر گھر یار دے - آمل میڈا دلدار دے
رت آئی مانگھ بہار دی - بیل ہزار بکار دی
ساکوں تانگھ ہے دلن یار دی - گل بچھل نظر و توج خار دے

بچھل ہار پا کے سبیلیاں - سہجوں بھرن ار بیلیاں
میں مٹھڑی میل کچیلیاں - نی بھاندا ہار سنگار دے
بن دید کیڑھی عید ہے - بن یار عیش بعید ہے
دوئی دا درد مزید ہے - گویا عذاب انار دے

سکھستیاں کنٹھے والیاں - اسان بڑکھیاں راتیں جالیاں
مہر وچ درد دیاں پالہیاں - ہک دل تے درد ہزار وے

فقیر والیدنو۔

فقیر والیدنو شکار پور کے بلند پایہ شاعر تے عالم دین تے عارف کامل گزرین۔ آپ دی پیدائش
۱۲۳۱ھ وچ تھی۔ آپ نے شکار پور کے وڈے مفتی استادان کنوں دین دی تعلیم حاصل کیتی۔ دینی علوم کے
علاوہ علم جفر تے نجوم وچ وی وڈی دسترس تھی۔ وڈی سخی طبیعت دے مالک ہن۔ کوئی سوالی درتوں خالی
نہ دیندا تھی۔ عبادت تے مطالعہ دا بہوں شوق رکھدے ہن۔ ۷۵ سال دی عمر وچ منقر بیماری دے بعد شکار پور وچ
۲۳ ربیع الاول ۱۳۰۷ کوں وفات پاتی۔ شیخ حاجی داد صاحب شکار پوری نے وفات دی تاریخ ایں مہرے تریں
کدی۔

”شاہ دیدم فقیر در فرودس“ ۱۳۰۷ ۲۹
آپ نے شعورًا غلام فارسی تے ہاتھی سندھی سرائیکی وچ یادگار چھوڑے

کافی

ساڈی دلڑی کھس گدوئی - تیکوں ترس نہ تل دا پیوئی
درد یار براگن تھیاں - دس کنوں میں بے دس رہیاں
گاہیں آکھن کنوں دھیاں - بڑا بڑھا بار برہ دا بڑ توئی
راتیں بڑیہاں تات تیا بڑی - ہر گھڑی مصیحتات تیا بڑی
دائی وصل دے وات تیا بڑی - بڑا بڑھا ظلم ظلم کتوئی
شہر دی خواری میں سر تے چاتی - بے دردا تیکوں کل نہ کاٹی
کر میں لکھی بھوگن آئی - ساڈا ناحق روح رنجوئی
چار بڑیہاں جوبن جوانی - کہیں کے نال بقائیں جانی
آخر رہے نال اسے ربانی - پچھے کیوں برہ بچھوئی
اگن واسے بے اد پیارا - ورہ تیا بڑی کیتا وارا
حال سوراڈا تن وچ سارا - ساڈا ناحق روح رنجوئی

مینگھو فقیر۔

مینگھو فقیر سیں غلام حیدر فقیر کے سب توں وڈے بال ہن۔ آپ ۲۷ رجب المرجب ۱۲۲۲ھ
وچ ایں جگ وچ آئے۔ اپ داناں جیب اللہ ہی۔ ہک بڑیہنہ ہک مجذوب درویش فقیر غلام حیدر کے بوا دے

تے آیا۔ اول نے نڈے بال کول دھاڑتی تے اگھیس کہ ایس بالی کول مینگھو کے ناں نال سڈیا کرد۔ ہوں بڑی پینہ اول
آپ واناں مینگھو پئے گیا۔ مینگھو فقیر ظاہری تقیم حاصل نہ کر سگئے پر ایکوں باطنی فیض اپنے والد صاحب کنوں
حاصل تھیاتے تے آپ نے اپنے والد کے دھال کے بعد انھوں دی گدی سمجھالی۔ مینگھو فقیر ہر ویلے سرستی دی کیفیت
دعہ رہندے ہن۔ آپ صوم ملوہ کے بے حد پابند تے ہوں رحم دل تے بے حد سخی طبیعت کے مالک ہن۔ مینگھو
نے ۸۰ سال دی عمر وچ ۱۲، ریح الاول ۱۳۱۲ء کول دھال فرمایا۔

مینگھو فقیر دی شاعری وچ ہمہ اوست کے جا جا ٹھلے آدن۔ آپ یک حال صفت صوفی شاعر ہن۔ کلام
دعہ قرآنی آیات تے احادیث کے مضامین کول دی وڈی مہارت تے شوق نال درتیدے ہن۔ آپ داکلام
اندر کے انسانی جذبیاں تے روحانی رنزاں داسنجا پوہے۔ کلام وچ تعلیمات دا چوکھا استعال کریندن۔ ایس
توں علاوہ مقامی علامتاں تے لوک داستاناں کے حوالیاں نال وی صوفیانہ مضامین دا بیان انھوں دی شاعری
دعہ ملدے۔

دکانی،

بڑیکھو بار بارہ داباری ہے - سر عاشقاں کے اظہاری ہے
بڑیکھو چاک پوشاک چودھاری ہے - او اکی صاحب تخت ہزاری ہے
بڑیکھو شاہ حسن تے شکاری ہے - مارے تیر کمان کٹاری ہے
بڑیکھو خواب زینما زاری ہے - وچ مھر کے تھیا دپاری ہے
بڑیکھو مالک ملک مختاری ہے - جیوں کر بل تمل تیار ہے
بڑیکھو میٹھا منب داری ہے - سارا نور جمال جاری ہے۔

پیر رشد اللہ شاہ -

آپ پیر رشید الدین کے پتر ہن۔ آپ دی پیدائش پیر مہنڈو گھوٹ ۱۸۶۰ء وچ تھی۔ آپ
کول عربی فارسی سندھی تے سرائیکی آتے کافی عبور رکھدے ہن۔ پیر رشد اللہ شاہ طوف پیرسین خلافت والا راشد
سادات سڈوینڈے ہن۔ انہاں سرائیکی کانیاں لکھن۔ تھوں انھوں دا خاص موضوع ہے۔ حقیقت تے مجاز ڈوہیں
انگ انھوں کے شعراں وچ ملدے۔ آپ نے اپنے والد ماجد کے مکتب کول مدرسہ بنا ڈتا۔ جنڈے صدر معلم مولانا عبد اللہ
ہن۔ آپ کے کلام دا یک تلمی نسخہ موجود۔ ۳۵

کالی :- جادو لاکے جادو یار - روح رنجالیو راول یار
حسن مشق کول آگ وچ کر کے - دیدال دونالیاں برسر بھر کے
دھنت ڈو کے دل کول ڈر کے - تن میڈا کر تا لبیدار
دلبر دلڑی دسرت کتوٹی - دنک دھرو دا کھت کتوٹی
نال نیناں کے ناز نتوٹی - پاکے کبل ڈھون دھار

سید رشید الدین -

آپ پیر محمد یاسین عرف پیر رونے والے کے پتر ہیں۔ آپ گوٹھ تلاء ضلع لاڑکانہ
ایچ ۱۲۵۲ء وچ بنے۔ سلسلہ نسب حضرت علی کرم اللہ وجہہ نال وچ رلدے نے۔ چھوٹی عمر وچ ای بزرگی
کے آثار پائے دیندے ہانے۔ اپنے ابا ہراں اتے مرشد کے نال ذکر نیکر ایچ لگ گئے۔ وڈے عبادت
گزار ہیں۔ درود و نیلے اشراق تہجد وغیرہ دی دی پابندی رکھدے ہن۔ ۶۳ سال دی عمر وچ اللہ نول
وچ پچھے۔ پنج پترتے چار دھیاں ہانے۔

آپ دی سرائیکی کانیاں معرفت دیاں کانیاں ہن۔ جا جاتے قرآنی آیات اتے احادیث دے
حصے نظر دن۔ وحدت الوجود انہاں دا خاص موضوع ہا۔ حقیقی عشق دارنگ چوکھا انہاں کے شعراں ایچ ملدے
دکانی،

ڈیکھو حسن سارامعوش گیا - جذبان عشق تھیا امام
دڑھی میڈی دست کتوئی - گھت کے زلف دی دام
نہم عقل سب چھوڑ گیا - ہن میں دست مدام
دنیا دنج تھی گئی سب - حسن صلا یا مقام
ظاہر باطن ہر منظر وچ - الف ریا گیا لام
وحدت والا وہم گھنٹاں کر - مارنبی وچ مام
ذاتی کے وچ ظاہر ہوئی - امدیت اسلام
سبھ سید رنر سوٹھے دی - نہیں نہ تھیں نظام
ہر سو کے وچ ہر سب ہوئی - غیر گیا کل کام

سید مہر شاہ -

آپ ۱۸۲۸ء بلند شاہ نر پوری کے گھر بنے۔ فارسی تے عربی تے عبور رکھدے ہن۔
”شہنوی معنوی“ دا درس بڑنڈے ہن۔ انھاں کے کلام وچ حدیث پاک کے ٹکڑے ملدن۔ کانی کے مقبول
اتے مشہور شاعر ہن۔ شعراں ایچ دنیا دی بے ثباتی اتے حیاتی دی ناپائیداری کے مضامین دل چھکویں انداز
ایچ ملدن۔ آپ دی وفات ۱۹۵۸ء وچ تھی۔ ۳۱

دکانی، - میں بند ابردا دردا - دربان تھین دلبردا
سبند سلامت نیں بک سائل - گھوٹ گھوٹ گھور نیناں دا کھائل
مکھڑے باجھول مردا

دھڑے دام زلف دھاریوںی - محکم میخ مدفع مارلیوںی
 خم خم دار خنجر دا
 چارے جوڑ جھال چا جوڑن - کریاں پاکلیجہ سہوڑن
 جوہر دار جگر دا
 دامن دست تیزے دتج دامن - مصری منت مشتاق ملازم
 نائب ناز نظر دا

حضرت خواجہ غلام فریدؒ

حضرت خواجہ غلام فریدؒ پوری سرائیکی شاعری دانسٹار ہیں۔ آپ دی فلکی دڑائی تے فنی کمال کوں سرائیکی شاعری کے ہزار سالہ پنڈھ دا حاصل تے ارتقائی ٹور دا اگھ منیا ویندے۔ حضرت بابا فرید مسعود شکر گنج نے صدیاں پہلے جیڑے دن دی حٹر پار لاتی ہئی۔ حضرت خواجہ فریدؒ سئیں نے اونکوں پال سانجھو کے ہک بھیل دار۔ گھائی پھال والا درخت بنرا ڈتا۔ اسڈے آکھن دا مطلب ہے کہ سرائیکی شعری ادب دا فرید دی نگر اور غلام دتج آتے نتارا تعیندے۔ آپ کے کلام دتج زبان و بیان دا سنہرپ دی تے ہک دڑے شاعر دی فنی عظمت دی۔ حضرت خواجہ فریدؒ سئیں نے سرائیکی زبان و ادب کوں ہک نویں سبھاں بخشی ہے۔ ایندے دتج کوئی شک نیں کہ ایں زبان اور ایندے شعری ادب دی سب توں وڈی سبھاں حضرت خواجہ فریدؒ ہے۔

حالات زندگی

حضرت خواجہ غلام فریدؒ ذات کے کوریجہ ہیں۔ اور بقول حضرت خواجہ فریدؒ سئیں "من سے گویم کہ کوریجہ سانجھ است از قوم ابڑہ یعنی کوریجہ فنی الاصل ابڑہ است"۔ آپ دا خاندان پہلے سندھ دتج آباد ہئی مگر نواب معن خان بلوچ دی درخواست تے آپ کے بزرگ کوٹ معن شریف تشریف گمن آئے تے ریاست بہاولپور کے بہت ووحائے۔ آپ دا خاندان دینی علوم اور روحانی فیوض و برکات دا مرکز ہئی۔ قاضی نور محمد سئیں۔ قاضی محمد علی سئیں حضرت خواجہ خدا بخش سئیں جہاں شخصیاں نے معن کوٹ کے چھوٹے جیس تھے کوں دینی علوم دا مرکز بنا ڈتا۔ پرے پرے توں دڑے وڈے عالم دین افضال علم کے سبت پڑھن آندے ہن۔ ایہو چھک حضرت خواجہ سلیمان توفیقی کوں دی معن کوٹ چھک آئی تے افضال وی افضال تقیم حاصل کیتی۔ سکھاں کے دور دتج اسے بھاگیں والا خاندان کوٹ معن توں اٹھی تے دریا کے ڈوہے کھڈے تے لڈ آیاتے چاچڑاں شریف کوں ایں طرح سرائیکی ادب دی جنج کے سہرے حضرت خواجہ فریدؒ سئیں کے دم قدم نال عزت ملی۔

حضرت خواجہ غلام فریدؒ دی ولادت منگل کے ڈیہنہ ۲۶ ذی الحجہ ۱۲۶۱ھ دتج محلی حضرت بابا فریدؒ مسعود گنج شکر کے جڑے دادی ایہو ڈیہنہ ہے یں کیتے آپ داناں غلام فرید رکھیا گیا۔ آپ دا تاریخی

ناں خورشید عالم" تجویز تھی۔ آپ بچپن توں ہی فقیری تے درویشی مزاج رکھدے ہن۔ پہوں ذہن تے سمجھو دار ہن چار سال دی عمر وچ اماں سین فوت تھی گئے تے اٹھو سال دی عمر اں وچ اباسی جدائی بڑے گئے۔ اماں ابا کے بعد آپ کے وڑے بھرا حضرت خواجہ فخر جہاں چشتی نے آپ دی تربیت کیتی۔ اول وقت کے وڑے علمائے دین کوں فرید سوہنے دی تعلیم و تربیت واسطے مقرر کیتا۔ خواجہ سبیس نے چھوٹی عمر وچ قرآن کریم دی حفظ کر لکھاتے عربی فارسی کے علوم تے کافی عبور حاصل کیتا۔ آپ نینگر پور وچ ہی عبادت تے شب بیداری دی طرف پہوں زیادہ مائل تھے گئے ہن۔ آپ نے اپنے وڑے بھرا حضرت فخر جہاں کے دست مبارک تے بیعت کیتی اور وڑے بھرا تے پیر و مرشد نال محبت تے عقیدت عشق کے درجے وچ داخل تھی گئی۔ ایں طرح آپ نے جدیس لایہی مشق و معرفت تے تعہد و طریقت دی چھوٹی وچ اکھ کھولی۔ آپ کوں پتلیجھ جھانوں والیاں دایاں مائی پھاجھل جھانٹی۔ تے مائی جنت دیاں چیاں زنانیاں ہن۔ جیڑاں لوریاں دی اشعار وچ بٹھریاں ہن۔ ایں طرح آپ نے سلوک دی راہ کے بندھو کیتے۔ ۱۲۸۸ء وچ حضرت فخر جہاں سبیس کے وصال کے بعد منقب سجادگی تے رونق افروز تھے۔ یکسوئی حاصل کرن کیتے آپ نے اٹھارہ سال تیں روہی کے وچ قیام فرمایا۔ خلوت پسندی۔ کم خورگی۔ کم ٹوٹی۔ شب بیداری۔ رحمی۔ تواضع اور انکاری آپ دیاں بھڑیاں صفات ہن۔ آپ پہوں سخی طبیعت کے مالک ہن۔ آپ ۲۱ شوال ۱۲۹۲ء وچ اپنے اسی ساتھیوں نال حج تے تشریف گھن گئے۔ حج تے روانگی کنوں پہلے آپ ملتان۔ لاہور۔ دہلی وچ تے اولیائے کرام کے مزارات تے حاضری ڈتی تے ول لوں دا سفر کیتا۔ حضرت فرید نے ترے شادیاں کیتیاں۔ ہک شادیاں چاچڑاں شریفین اچ۔ ہک ملتان تے ہک روہی والی بلجا نال۔ چاچڑاں والی بلجا توں ہک بانٹریا تے پتر حضرت خواجہ محمد بخش نازک کریم سبیس پیدا تھے۔ ۳۳

حضرت خواجہ فرید سبیس مروت اور محبت کے بیکر ہن۔ آپ لوں سیر و سیاحت دا بڑا ڈھانٹو تھی۔ بادشاہی کے پیر ہون کے باوجود اپنی فقیری اور درویشی تے خوش ہن۔ عبادت تے ریاضت آپ دی روح دی خوشی تھی۔ لوکاں دی ثقافتی زندگی کوں بھر پور بناون دی کوشش کریدے ہن۔ ہر وقت کچاری وچ علمی مباحث جاری رہندے ہن۔ علماء دی محبت تے خوش تھندے ہن۔ خلق خدا دی رہنمائی خدمت تے بھلائی کوں زندگی دا سب توں وڈا مقصد سمجھدے ہن۔ ادبی اور علمی ذوق دی سرپرستی کریدے ہن۔ عشق خدا اور عشق رسل روہی کے ایں عظیم درویشی دا تکیہ مانن ترانن تھی۔ عبادت توں بچیا وقت آپ زیادہ تر مطالعے وچ صرف کرن لے۔ حضرت خواجہ فرید نے اپنی زندگی ایں طرح بسر کیتی کہ زندگی دا حق ادا کر ڈتا۔ آپ نے ۶ ربیع الثانی ۱۳۱۹ء مطابق ۲۲ جولائی ۱۹۰۱ء مغرب کے وقت وصال فرمایا۔ "چاد مشوی لہ و کباب شراہ" توں تاریخ وفات نکلدی ہے۔

حضرت خواجہ فرید سیس دی شخصیت یک گھاٹی چھاں واسے درخت دی کار تھی۔ جیندی ٹھڈی ٹھڈی چھاں
 ورتج لوگ سکھ دیاں بیلاں بھنن ہا۔ مسعود حسن شہاب آبدن۔ خواجہ صاحب کول معلوم متداولہ سے عبور
 حاصل ہا۔ علائے دین دی آپ کے دل ورتج بہوں قدر منزلت ہی۔ خدا خوف، انبی دی محبت سے خلق خدا دا
 درر آپ ورتج رنج رنج تے بھر یا ہویا ہا۔ آپ طریقت کول شریعت کول خدا کینا سمجھدے ہن۔ ۳۴
 حضرت نازک کریم سیس اپنے بابا سیس دی سخاوت بارے ارشاد فرمیدن۔ ”جیرے میڈے والد
 بزرگوار کول سجادگی ملی۔ نکھال روپے دا سامان موجود ہا۔ مگر حضور نے سارا تر کہ اللہ دی راہ ورتج تقیم کر ڈتا۔
 اتے جیرے ویٹے میڈے حضرت داد حال تھیا تاں میکوں ورثے ورتج یک چولہا تیسج۔ یک مسئلہ ٹوپی تے
 یک تمیض ملی۔“ ۳۵ حضرت خواجہ فرید سیس۔ مسلک ہمہ اوستی کے قائل ہن۔ ”فلسفہ وحدت الوجود کے حوالے
 نال خواجہ فرید شیخ بایزید بطحی۔ حسین بن منصور حلاج۔ اور شیخ اکبر می الطین ابن عربی کے بہوں مداح
 ہن۔ اور خود کول انھال دا مقلد آکھدے ہن۔ ۳۶

خواجہ فرید دی شاعری۔

حضرت خواجہ فرید نے کول دی بھت زبان شاعر آکھیا دیندے۔ خاص طور آپ دی اردو سنی
 ہندی۔ فارسی، سرائیکی تاں اپنا یک خاص رنگ رکھدی اے۔ سرائیکی دیوان کے علاوہ آپ نے یک اردو
 دیوان یادگار چھوڑیا۔ ایں کول علاوہ یک چھوٹا جیہاں فارسی رسالہ نوآند فرید یہ آپ دی تیفہ ہے۔ آپ
 کے ”ملفوظات“ ”مقابیس الجاس“ دے نال نال مولوی مکن الدین نے جمع کیتے۔ آپ دا اردو دیوان
 شعری دنیا ورتج ایں سانگے بہوں اہمیت رکھدے کہ ایدے مطالعے نال علاقائی سطح تے اردو زبان دا ادب
 دے ارتقا دا علم تھدے۔ خواجہ فرید دا اردو دیوان صدیق ظاہر نے مرتب کیتے تے اردو اکیڈمی
 نے ۱۹۷۲ء ورتج شائع کیتے۔ ۳۸ آپ دی اردو شاعری وچوں ڈوں شعر بطور نمونہ۔

میں ہوں سگ آستانہ جناب رسول کا۔ شکر خدا کہ پایا ہے رتبہ قبول کا
 اک کمتریں غلام ہوں اصحاب پاک کا۔ اک کمتریں بندہ ہوں آل بتول کا

حضرت خواجہ فرید نے یک وڈا دیوان کافیاں دا اپنی یادگار چھوڑیے۔ آپ کے دیوان ورتج ڈوں سوانہتر کافیاں
 ہن۔ انھال وچوں یک سوانٹھادی ایچھاں ہن جھاں ورتج کہیں روحانی داستان دا حوالہ ملدے۔ باقی یک سو
 ترابھی کافیاں مناظر فطرت۔ عشق و فراق۔ امید و وصل۔ وحدت الوجود۔ عظمت آدم۔ فلسفہ اور معرفت
 کے مضامین تے مشتمل ہن۔ داستانوی کافیاں ورتج آپ نے جھاں داستاناں دا حوالہ ڈتے انھال ورتج
 سسی ہنوں۔ مکر مار وڑی۔ سوہنی ہینوال۔ ہیرا بھٹا۔ مول میندھرا کے حوالے موجود ہن۔ ۳۹

حضرت خواجه صاحب دیاں کافیاں وکی زبان زیادہ تر رولور ہے۔ ایں دوح سندھی۔ ہندی بھاشا تے فارسی تے عربی دی آمیزش ہے۔ کلام دوح موسیقیت تے تفرز انتہا دا ہے۔ کلام دوح دریا گیا زبان دا ذخیرہ روزمرہ محاوریاں۔ مقامی علامتاں۔ استعارے ترکیباں خواجه صاحب دا زبان دانی کے کمال دا ثبوت ہن۔

تصوف - حضرت خواجه غلام فرید دکی شاعری دا سب توں وڈا موضوع تصوف ہے آپ جا جاتے تصوف کے مسائل دا اپنے کلام دوح اظہار کریندن تے فرد کون ابن عربی۔ منور لفظی دا پیروکار آپہن۔ امام ابن العربی انصاری کے نگرانی امام ہن۔ خواجه فرید کے سارے کلام دا جائزہ گھنوں تے سلوک کے مدارج۔ ہر پاسے وحدت دے کھنڈنئے جہے۔ تصوف کے اسرار و رموز تے عرفان و معرفت رنگ لکدے ڈسدن۔ پرورنیر دلش دکھانوی آہن "خواجه فرید حسن ازل کے پرستار ہن۔ انصاری دیاں نظراں دوح دنیا جہان دکی ہر شے حسن ازل دیکھ کے نظر آندکی اسے کیوں جو انصاری دا ایمان ہی کہ حسن ازل نے ہر شے کون گھیریا ہر پاسے۔ خواجه فرید دکی شاعری تصوف کے چارے پاسوں عبودیت رہندکی اسے تے ایں محور توں پرے نی ہندی۔" ۱۰

ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جا - سبحان اللہ سبحان اللہ
خود عاشق خود معشوق بنا - سبحان اللہ سبحان اللہ

فلسفہ عشق - حضرت خواجه غلام فرید دا اپنا ہے نلفہ عشق ہے جو عشق کون ایں جہان دکی سب توں وڈکی قوت آہن۔ عشق انصاری دا دین و ایمان ہے۔ عشق کہ پہلانگ ساریاں منزلوں طے کرن دکی قوت رکھدے۔ عشق کے بغیر عبادت۔ اطاعت تے معرفت کبھی لقیب نہیں تعیندا۔ عشق کے اندھارے کبھی کون صداقت دا سوجھلا مٹا کر بندے۔ پس سوجھلے ریح انان اپنی حقیقی منزل تیں بچدے۔ کیونکہ عشق دکی بعیرت کڈا ہیں دعوکہ نی کھاندکی۔ خواجه فرید کے کلام دوح عشق دکی تفسیر دے اشعار سب توں زیادہ ہن۔

عشق کھا گھر و سریا - زرد سرکی - در دریا
پیا عشق اساڈی آن نلگت - کئی شد بد زیر زبرد کی بھت
سب دسرئیے علم علوم اسال - کل بھل گئے رسم رسوم اسال
خواجه فرید عشق دکی سرمستی دوح مست ہن۔ عشق دانثہ انصاری دوح جھیریں مرید اڈدے۔

۱۔ قسم خدا دکی قسم نبی دکی عشق ہے چیز لذیذ مجیب
۲۔ نامح نامہی ناقصی مانخ - عشق اساڈا مین ایمان اسے
۳۔ عشق ہے ہادی پریم نگردا - عشق ہے رہبر راہ فقرا
عشوق حاصل ہے عرفان

بک واری شاعر مشرق ڈاکٹر محمد اقبال نے خواجه صاحب دا حکم سن تے فرمایا۔ "جس قوم دوح فرید تے اوندکی شاعری موجود ہے اڈوں قوم دوح عشق تے محبت دا موجود نہ ہون لقب انگیز ہے۔" ۱۱

فرید و نظریہ غم۔

حضرت خواجہ فرید کے کلام و ترجہ خوشی دیاں تنواراں دی ہن تے بہر فراق دیاں جھواں دی۔ اوہکے
 ارداسی روح والی کار روہی دے بُیاں کول گل لاسے و نیڑ کریدے نظر آندن۔ سسی دے حوالے دی ہن ساٹوں انھاں
 دے کلام و ترجہ دل دل آندن۔ جسسی و پھوڑ ہے مرنجہ ملال تے بہر فراق دا استمارہ ہے۔ خواجہ فرید سس مرنی
 مسک نال تعلق رکھدے ہن تے مرنی ایس زندگی کول اتھان تے و پھوڑے دا بڑکھ سمجھدے۔ اوہکے سب توں وڑی
 سک وصال ہے۔ او وصال دی خاطر ہر وقت تر پندتے بے قرار رہندے۔ ایہو اضطراب تے بے ترائی فرید دیاں شاعری
 و ترجہ نشا بر ہے۔ مگر اد ایس غم توں مایوسی دا ذریعہ نہیں بننیدا۔ بلکہ غم دل دیاں دھڑکنان۔ روح دیا سک تے وجود
 دی حقیقی طلب داناں ہے۔ رنیت جیکانی آبدن ” خواجہ فرید نے کائناتی غم داندوں دے کب آفاقی جذبے دی بدولت
 حقیقت دا عرفان حاصل کیتا۔ جیندے نل غم دا کب اثباتی تصور پیدا کیتدے۔ فرید دا غم فانی احساسات دی سطح توں
 بلند تھی تے پورک کائنات دے غم نال دنج ملدے۔ غم دی سرمستی فرید دے کلام دا بنیاد دی نفعہ ہی نہیں بلکہ انھاں دی
 زندگی دیا روح ہے۔ غم عشق انھاں دے نزدیک کب مقدس زیارت گاہ ہے۔ ۲۴

ڈکھڑیں کارن جانی ہم - سوسیں ساگ سماںی ہم
 جاوَن لادی پنڈ بلا دیا - چم سر اکھیاں چانی ہم
 گھلی کھلی سبزی دھو دیا - کب غم دی سدھرائی ہم

نظریہ جمالیات۔

حضرت خواجہ فرید کے کلام و ترجہ جا جاتے حُسن دے جلوے بوسدن۔ کتھا ہن جذبیاں دا حُسن اسے کتھا ہن
 سرہنے لباس داناں و دھیندے پن۔ کتھا ہن مہساں دی ست رنگی بیگھ بوسدیا اسے۔ کتھا ہن ساوَن من بھاوَن دیاں رونق
 بکھیاں دیاں مٹھیاں آوازاں۔ بلباں دے چکار۔ بارش باراں دے نظارے تے کتھا ہن روہی دیاں رونق اسکول سرہنے
 نظرت دے مناظر دی طرف چھکدن۔ لوگاں دے درتا دیاں دا حُسن ہر دے۔ جذبیاں دا حُسن ہر دے۔ عمل دا سنہرپ
 ہر دے۔ روپ تے لباس دیا صورت و ترجہ ایندا جلوہ بوسے یا مناظر نظرت و ترجہ فرید سس دی نگاہ ہر جا حُسن دی
 تلاشی نظر آندی اسے۔

رہی رنگ رنگی - چک کھپ ہار حمیلاں پارے
 بوئے بوئے گھنڈ سہاگول - گیت پریم دے گا دے
 ساوَن آیا روہی وٹھری - بار مٹھی ٹھزار
 ساوَن منیہ بہات دیا داری - پھوگ پھلی کھپ پھلے
 گاجاں گھن بھلیاں لٹکن - زوتوں دلری چلے

۳ حسن پرستی گھات اساڈی - راز حقائق بات اساڈی
۴ حسن پرستی شاہد مستی - ساڈا دین ایمانے

کلام فرید و دوح ملی جذبے -

حضرت خواجہ فرید سیس نے بڑوں طراں سے ملی جذباں کے واوح سے زور ڈستے۔ کہ تاں ملاستی انداز
دوح سے بڑجھا عفا کھیر طریقے سے - عمرانہ پروین عنبر مصفہ چاہت فرید اُہدن - قیام پاکتان دی تحریک کے بجھوں کہ مربوط
سلسلہ فکر کار فرماہٹی۔ جنیدے بنیاد کا خدو خال برطانوی تسلط کے ابتدائی دور دوح الہوتے سامنے آئے۔ خواجہ صاحب نے
کہ تاں اسلامی تعلیمات کوں مسلماناں کے دلاں دوح بلہایا۔ انھوں دی اسے کوشش قیام پاکتان دوح فکر کی سطح سے مددگار ثابت
تھی۔ اور مسلماناں کوں انھوں دا شاہ نذر ماضی بڑویندن سے انھوں دوح حوصلہ پیدا تھیرے۔

روح مثال شہادت توں ایس - سسبھ سما نثر نہ بھل

دنیا عقبی ہرزخ اندر - ناہیں تیدڑا مل ۲۳

حضرت خواجہ نے اپنیاں اکھیاں سال ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی کے خونیاں واقعات بڑھے۔ آپ انگریزی اقتدار کوں ملت اسلامیہ
واسطے بہوں بڑا خطرہ سمجھدے ہن۔ اوں ویلے ریاست بہاولپور کے نواب مکمل طور سے انگریزاں کے اثر و رسوخ تلے ہن۔ آپ
جال خواجہ صاحب کوں پسند نہ آئی۔ انھوں نے کھل سے امیر آف بہاولپور نواب محمد صادق خان راجہ کوں فرمایا کہ اوکھ خود مختار
اسلامی حکومت کے سربراہ کے طور سے انگریزی اثر و رسوخ توں نجات حاصل کرے۔ اس علاتے دوح کے پہلی بھر پور آواز ہٹی
جیڑھی انگریزاں کے خلاف بلند تھی۔ حضرت خواجہ صاحب کے او اشعار آہن۔

صبح صادق خان صاحبی مانٹریں - پاسہرے گانے گہنٹریں

سبھوں پھولوں سبھ سہا توں - بنت تے تخت کوں جوڑ چھکا توں

اپنے ملک کوں آپ دسا توں - پٹ انگریزی سمھانٹریں ۲۴

حضرت خواجہ فرید سیس دا کلام کہ سست رنگی پینگیو والی کار ہے۔ جنیدے سارے رنگ سرہنے۔ دل چھکویں تے من بھانڈے
ہن۔ خواجہ سیس کے کلام دوح موضوعات دا بہوں تنوع ہے۔ آپ دا کلام تقوف دی علات دیکھا ہے تے اس دوح
تفانسی زندگی دیاں رونقوں دیکھا ہن۔ آپ دا کلام محبتیں کے پیغام دی بڑیدے تے اپنے ویلے دی روح دا عنوان
دیکھا ہے۔ اس کلام دوح اللہ سیس دا تے اوندے پاک رسول دا عشق دی مددے تے لوک ریتاں کے حواس دی اینڈا
سنھانہن۔ اسے کلام صوفیانہ شاعری کے مقصدے واسپھ دی ہے تے عشقہ شاعری کے آسمان تے چندر والی کار چھکدا ہے
دنیا دی بے ثباتی دا بڑس دی ہے تے زندگی دی امید۔ حوصلے اور عنزم دا درس دی اینڈے کوں مددے۔ اس دوح
علم و حکمت کے خزانے دی کھینھے ہوئے ہن تے مقامی اور لوک ریت کے من بھانڈیوں حواسے دیکھا ہن۔ ملکی گال
اسے ہے کہ پورے سراٹکی شری ارب دوح فرید اپنے انداز۔ اپنے رنگ۔ اپنے کلام کے سبب سب توں
نویکے تے ممتاز مقام تے بڑسے۔ ڈاکٹر مہر عبد الحق آہدن "خواجہ فرید سیس عشق۔ تقوف۔ مقامی ماحول آہتے

عوامی زندگی دی عکاسی کے وضع ایجیسس سکر آفرینی کیتی ہے۔ جو کہ پاسے سرائیکی شاعری اپنے انتہائی عروج سے بچ گئی تے ڈرجے پاسے شاعراں کے سارے مفامین تے رسایب این میار کے سامنٹریں پچکے پے گن۔ ۱۵۶

خواجہ فرید دے ڈوہڑے -

حضرت خواجہ غلام فرید سیس کے نال بے شمار ڈوہڑے دی منسوب ہن۔ مگر حقیقت اے ہے کہ حضرت خواجہ فرید سیس نے صرف کافی صفت دی طرف توجہ ڈتی ہے۔ کوئی ڈوہڑہ کینی کھیا۔ علامہ طاہر دی تحقیق کے مطابق اے ڈوہڑے خواجہ فرید کے کینی بلکہ انھال کے مرید عقیدت مند سید ولایت شاہ کے ہن؟ ڈاکٹر مہر عبدالحق دی این خیال دی تائید کریندن کہ خواجہ سیس کافی کے بار شاہ ہن۔ انھال ہک ڈوہڑہ دی کینی کھیا؟ اساکوں خود دی حضرت خواجہ سیس کے تلمی دیوان ڈیکھن دا موقعہ ملیے۔ کہیں وضع ڈوہڑے وضع کینی اینویں خواجہ صاحب دی وفات کے نیڑے تیرے چھپن والا پہلا مجموعہ حکام اساکوں سامنٹریں ہے۔ اوندے وضع دی کوئی ڈوہڑہ شامل کینی۔ این لحاظ نال اے طے ہے کہ اے ڈوہڑے انھال کے مریداں نے عقیدت دی وجہ توں انھال کے نال منسوب کتین۔

میڈا عشق دی آں میڈا یار دی آں

نمونہ حکام -

میڈا دین دی آں ایمان دی آں

من مہن جانان دی آں

میڈا سائل مٹھرا شام سلوڑاں

میڈا قلب دی آں جذب جان دی آں

میڈا جسم دی آں میڈا روح دی آں

میڈا ذوق دی آں وجدان دی آں

میڈا ذکر دی آں میڈا فکر دی آں

علم دی آں عرفان دی آں

میڈا زہد عبادت طاہت تقوی

صوم صلوة اذان دی آں

میڈے فرض فریضے حج زکوٰتاں

صحف تے قرآن دی آں

میڈا کعبہ قبلہ مسجد منبر

۲۸

روہی نال حضرت فرید سیس کوں عشق ہی۔ روہی دا ہک ہک منظر انھال نے این انداز نال بیان کیتے کہ سارے عکس اکوں آونین

(کافی)

آمل توں سینا یار دے

روہی وٹھری ٹوہتا رو دے

چوہدر گل طرز دے

تھئے نظرے باغ بہار دے

کٹھے مٹیاں دے گھٹار دے

کٹھے چنڑ کیں دے چنڑ کار دے

دعج بکھیاں دے چوہنکار دے

ڈرینہ رات مینگھ ملہار دے

(باقی اگلے صفحے پر)

پئے ٹھنڈے ہارنگھار دے - سرفی تے کجلا دھار دے
 سنگیاں دس گھربار دے - لاگل سٹھن دلدار دے
 بک میں رتی آو اسار دے - بڑکھ سول نال دپار دے
 توں بن فرید خوار دے - رت ہنجروں روون کار دے ۹م

غلام سکندر غلام -

غلام سکندر غلام سرائیکی زبان دے بک نئے سہے شاعر ہن۔ آپ بک قصہ گو اور مرثیہ گو شاعر دی حیثت نال اپنا بک نولیکلام مقام بھدن۔ غلام قصہ سیال تحصیل بکھر دے بک بلوچ خاندان دے فرد ہن۔ انھاں دی وفات ۱۹۵۲ء کوں تھی۔ غلام سرائیکی مرثیے دی پوری تاریخ وچ بک ممتاز مرثیہ گو منیا ویندے۔ آپ پہوں نیک تے عابد و زاہد شخص ہن۔ انھاں دے مرثیے کئی واری چھپ چکین۔ کجھ کتاباں دے نال اسے ہن: بیاض غم بکھر خاتم۔ تذکرۃ الشہدا۔ آئینہ خاتم۔ میزان غم۔ طراناں غم۔ فغان ماتم۔ مخزن ماتم۔ محیط غم۔ جوش غم ذائقہ ماتمی۔ آفتاب غم وغیرہ وغیرہ۔ ایس طرح کم دہش غلام دے ۳۵ مجموعے چھپ چکین۔

واہ شاہ دا استقرار ریسا - ثابت دین تے آخر کار ریسا
 توڑے زخماں توں لاچار ریسا - پر بیعت توں انکار ریسا

میں ہاں حسین علی دا جانی - بلکہ ہاں میں حیدر ثانی
 سٹ گھت بھیرا بے ایمانی - تیکوں میں سمجھا سہو بار ریسا
 فاسق نال کراں چا بیعت - دین بنی کول لاواں تہمت
 جانڑوا نیں توں میڈی عظمت - جو میں دوش نبی تے سوار ریسا ۵۵

مرثیہ نگاری دے علاوہ عشقیہ شاعری وچ وی غلام نے وڈا نال کماٹے۔ دار تھل۔ مثنوی یوسف زلیخا، قصہ گیر ادباز تے بڑوہڑے انھاں دی یادگار ہن۔

بڑوہڑے :- اے اللہ دے نال تے قاضی نرین دے غلط متیاں۔ میڈی دل کول بھانڈیاں نیں تیدیاں دے غلط نصیحتاں
 کھلی سہری رانجن دے بچھوں تیکوں آل متیاں۔ غلام ہن صم بکم والیاں اساکوں یار کھایاں ریتاں ۵۱
 قصہ گیر ادباز دے پیلے چند شعر بطور نمونہ۔

اتے حمد خداوند خالق کول جس خلت کل اپائی۔ کیا مجال سہری مخلوتاں دھوئی کرن خدائی
 دم دم دے وچ شکر ایسی فرض سہو یا سکاہیں۔ خالق رازق صفت اوہیں دکا بے کول تہمت ناہیں
 (دانی شعر اچھے طے ہر)

زن فرزندوں پاک منترہ لاشریک جلیلا۔ ناوالذمولود ادہیندا نہ کوئی خوشی قبیلہ
 احد قدیم ازل و توح پہلوا مکان الہی۔ اوہ خالق مخلوق تمامی رب کول لائق و ذوالی ۵۲
 غلام دے قصے یوسف زلیخا کول اسان داستان دے ضمن اوج درج کر آئے ہیں۔ ہن وار تھل توں کجھ شعر بطور نمونہ۔
 ہتھ جوڑ کے آکھن غور کرو اسان پائی مل بیزاری۔ کھو دی خاطر گھو دی خاطر مال پیٹھے ہیں ماری
 کانوکان کتیر سے قسمت ہال کنہاں مالٹی۔ قسم خدا دی سر رو پیہ ڈیسیوں کن سوائی
 راہ گیر تھیوں غمگین تھلاں دے دیکھ کے حال تنگتہ۔ ملاں تھل دے در دے دن علم کتابیں بستہ
 کھول نہ جامہ نامہ خامہ بھلی حرف دارستہ۔ آکھن یا غفور سائیں بن لانا ج کولی سستہ ۵۳

*

مولوی فیروز

مولوی فیروز مہر فیروز دستی گدولی بھکر دے رہن واسے ہن۔ آپ دے والد واناں حانظ قادر بخش
 ہئی۔ حانظ قادر بخش امام مسجد ہن۔ انھان فیروز کول چنگی بعلی تعلیم ڈیوالی۔ محمد فیروز ابتدائی تعلیم حاصل کرن دے
 بعد نانے پور ملتان دے دینی مدرسے و توح داخل تھے۔ جتھاں عربی تے فارسی دی تعلیم مکمل کیتی۔ چو دی سالان دی عمر
 و توح انھان غلام سفدر غلام دی شائردی اختیار کر گدھی تے نوے مرتبے لکھن گئے۔ آپ داسرائیلی مرتبہ گوشاں
 و توح بہوں اچان مقام ہے۔ آپ دے کج بند توں معلوم تھیندے کہ او ۱۳۰۲ھ و توح زندہ ہن۔

فیروز کج روز موالی مومن اسے درخواست گزری

امام رضا دی من دے و توح چاشماں موت وساری

کج ہزار ترے سو چار ہجری پوہ دی بارہی

ٹھہے قرطاس تے آکر بسم اللہ کیتی قلم سواری

خلش پیر اصحابی لینکولنگ سر دے آف انڈیا دے حوالے نال فیروز دا سال و نات ۱۸۸۹ء لکھن۔ جبکہ عبدالغفور قریشی
 نے سال و نات ۱۸۹۰ء و توح کیتے۔ مولوی فیروز مہر فیروز دے کلام و توح پننگلی تے بہوں سوز ہے۔

لیلی ہنار لچار بچاں کول۔ ایمان و اتھف جوڑ دے بھائی

جے کوئی پوری سخت مہبت۔ یا علی کول سور دے بھائی

آیا باران ہزار خط ضبطے نالے۔ شاہ ثریا وطنی سخت تھنلے

سب اہل حرم تے بھین دے نالے۔ میکوں وطن دی کیرھی لوڑ دے

ھا وطن میکوں مثل عدن دے۔ تک قسمت ناہی حسین حسن دے

شام ڈہوں کھی قید بھیدے۔ بے جور ظلم دی ڈور دے ۵۶

دعہ اخبار ہے نقل بکار دی یار سونوں لاکے
طلب مطلوب دی عاشق کول چھک آندا دوح عراتے
عشق حقیقت نال طریقت یاد دتس سجھا کے
جاں اکبر تاسم سخی عباس دی بیٹھا جموک لڈا کے

مولوی نور الدین مسکین -

مولوی نور الدین مسکین الورے والی منظر گڑھ کے دوسوں واٹن ہن۔ آپ کے والد صاحب درناں حافظ طر عمر

ہئی۔ آپ ذات کے اوڑھیانہ ہن۔ آپ کے والد اپنے وقت کے بہوں جگے عالم دین ہن۔ آپ دا آبائی گائوں آلورے والی
مقانا روہیلا نوالی ضلع منظر گڑھ ہے۔ مولانا نور الدین مسکین بہوں وڈے عالم دین تے اللہ کے نیک بانہے ہن۔ سب
نال شفقت نال پیش آندے ہن۔ بندو تے مسلمان بڑو ہمیں برابر آپ دی عزت کرن ہا۔ آپ دا قدر دریا نہ رنگ کنڑاں
رنگیا ہئی۔ لوگ آپ کے دھنڈ دھپسی نال سنڑے ہن یہی مولوی نور الدین مسکین نے سب توں پہلے ۱۳۱۲ھ مطابق ۱۸۹۵ء
دعہ سسی پنوں مشنری مکمل کیتی۔ ایندے بعد ہیرا پنجا۔ انھوں بڑو قصاں کے علاوہ انھوں ڈھولا۔ مولود شیرف
تے سسی عزنی، ہیرا پنجاتے کافی طوطا نامہ دی لکھیے۔

نور الدین مسکین دا ڈھولہ مکمل نعتیہ ہے۔ ایندے لفظ لفظ دعہ انھوں دی سرور کاشات نال بے پناہ محبت عقیدت

ملدی کے۔ زبان رواں تے اشعار دعہ بہوں روانی ہے۔

ت تن من میرا صدقوں حدتے گوئے۔ بے کوئی پڑھ لسم اللہ گالھ طرب دی چولے

ہو یا عشق عربی توں سینہ جل بل کوئے۔ سارا جگ برمایا کہے عربا ڈھولے

ث ثابت صدقوں بھڑیم دامن تیرا۔ میں تاں ہر نیماں تیڈی توبھی ہر نویں میرا

ڈھولہ ملک محکم و دوح محمود پاؤ پھیرا۔ مٹھاروں جان جگر کول اکیھاں لاؤ دیرا ۵۸

مولوی نور الدین مسکین دی ہیرا پنجا بنان تمام مشنویاں توں انج عشق و معرفت دا شاندار نمونہ ہے۔ اس قصے دوح تمام
کردار علامتی انداز و دوح پیش کیجے گن۔ (تفصیل واسطے عشق مشنویاں کے باب دوح ملاحظہ کرو، نمونہ مشنوی ہیرا پنجا دھول

کب ونگی -

نمونہ حال را پنجن ڈا سنواں - جدائی دا بین گل و دوح گلاناں

زمانہ خود اصل دا بے رنہ ہے - نہ ہرگز اے کہیں دا آشنا ہے۔

کریندا ہے جدا جانی پیارے - رکھیندا ہے ہجر کے بار بارے

کہیں کول عشق و دوح تابو کریندا - ظلم زنجیر پیراں دوح مریندا

ایہو منشا ہو یا چو چک مہر دا - مرالیں ہیرا کول زنجیر زردا

صوفی رکھیل شاہ -۱-

صوفی رکھیل شاہ بلوچستان کے ایک مشہور درویش ہیں۔ انھوں نے دالب نامہ حضرت علیؑ نال و پنج راز سے آپ کے وڑے عراق کے رہنے والے ہیں۔ عباسی خلیفہ ہارون الرشید کے زمانے انھوں نے وڑے سنی سید میاں ولی محمد شاہ ہمدانی سے بلوچستان و تاج آدی سے۔ او آہدن۔

ہر عمن مسلمان کوں شالا ملک طلاق ڈکھائے
و پنج ڈیکھن او نہیں نگرے کوں جمعا سنا جن زہرا سے

والی قلات نے آپ کے خاندان دی پہوں عزت کیتی تے جاگیراں الفام و پنج دتیاں۔

سید رکھیل شاہ صوفی دی پیدائش ۱۲۶۲ھ و تاج سید نور محمد شاہ دے گھر فتح پور علاقہ گندوا میر پور و تاج تھی۔ جوانی و تاج آپ کوں شکار دا پہوں شوق ہی۔ ایک واری ایک نہر کوں شکار کتوں۔ حضرت شاہ عبدالبنی فرمایا ایک نہر مارتے ایذا خوش پایا تھیں۔ نفس دا نہر ماریں تاں کیڑی خوشی دی جال ہی۔ کسٹن تے سارے شوق ست گھیرنے اتے شاہ صاحب دی صحبت و تاج رہن لگ پے۔

حضرت صوفی رکھیل شاہ فقیراں مزارج دے مالک ہیں۔ طبیعت اتج لکھ غور نہ با۔ ہر ویلے فقیراں۔ فریاداں تے خادماں کوں نیکی دی تلقین کرنی دے رہندے ہیں۔ کوئی سوالی در توں خالی نہ دیندا۔ ہر سال یکم مارتج کوں آپ دا عرس مبارک تھیندے۔ آپ دا روضہ مبارک فتح پور شریف و تاج ہے۔

صوفی رکھیل شاہ دی شاعری صوفیانہ انداز دی ہے۔ آپ نے دنیا دی بے ثباتی۔ نفس دی نفسی۔ خدمت خلق تے ان نال نال محبت دا درس ڈستے۔ آپ دا ایک مجملہ کلام ”بحر العشق“ دے نال نال حرکت دل کند دل سے چھاپیاں ہی۔ کافی ملاحظہ کرو۔ حضرت خواجه فرید دارنگ حان لٹا ہے۔

(کافی)

جب دلبر شکل جہان ڈکھم - ہر صورت عین عیان ڈکھم
تاں ہر رنگ کے و تاج دے ہو - کتھے رہبر تھی بے ڈکھم
کتھے مار دھاڑا دل کھدے ہو - کتھے جنگ کتھے انجام ڈکھم

کتھے عالم تھی بہ درس پڑھا دے - کتھے دیر کشت برہمن گا دے
کتھے حاکم ہوتے حکم ہلا دے - کتھے حیرت و تاج حیران ڈکھم
کتھے ہستی ہے کتھے مستی ہے - کتھے نرالی ہے کتھے سستی ہے
کتھے باربرہ دل خستی ہے - کتھے راز رکھیل تے رحمان ڈکھم ۵۹

مولوی غلام محمد خانزئی۔

مولوی غلام محمد خانزئی کون علم دی پیاسک پیر بغدادی کون گھن آلی۔ جتوں انھاں ذاتی تے باطنی نیض حاصل کیتے تے اپنی زیادہ تر زندگی انھاں گزار دتی تے انھاں اللہ کون پیارے تھے۔ لطف اللہ بدوی کے مطابق انھاں دی صحیح تاریخ پیدائش تے وفات دا علم نی تھی سگیا۔ انھاں دی ایک کتاب دی تصنیف واسال ۱۳۰۳ء ہے۔ انج توں تقریباً ادھ مدی پہلے کے آپ شاملین۔ ”منہاج العاشقین“ کتاب مشہور ہے۔ ادندے علاوہ مولودتے کانیاں وی لکھین۔ حضرت بھائی کنوں تاشمین۔ تے انھاں انداز اپناون ما ترے کریندن ڈسدن۔ انتر مفاہین دی شاہ بھائی کے بیان کریندے ہن۔ بالکل انھاں ازگ اپنا یا سو یا تھی۔ نغلاں دی معوری ورتج کمال رکھدے ہن۔ منظر نگاری بہوں کریندے۔ سندھی۔ سرائیکی تے فارسی کے شاعرین دکنی ۱۔ راجن نال حسن کے دعوے بے کر آن رکھیں
تھی خراب خوری کے ورتج اپنی جان جلیس
معت مٹھی سا دوزخ کے ورتج تحت سراویس۔ ۶۵

شاہ نصیر الدین نقشبذی۔

آپ نوشہرہ فیروز کے ایک بزرگ سید عبدالحی کے گھر ۱۸۲۹ء ورتج پیدا تھے۔ قبوک میرال پور کے مشہور نقشبذی بزرگ حضرت شاہ نفل اللہ قلندر کے مرید تھے اسلامی علوم ورتج عبور ہا۔ انتہائی متقی پربہیزگار بزرگ ہن۔ آپ دی وفات ۱۹۰۰ء مطابق ۱۳۱۸ھ ورتج تھی۔ آپ نے کانیاں۔ نغلاں تے سی حرفیاں لکھین۔

نمونہ ۱۔
ب بات میکوں نہ بی ادت وے طلب تات چناب دے پار دی ڈی
جہندی تار میکوں بے قرار کیتا خار خار ہے ونجلی تنوار دی ڈی
زار و زار ربدوں ہنوں مار پوداں ایو ہار گھتاں گل یار دی ڈی
توڑے ہار پوسے توڑے جیت رہاں سر عشق دا ڈھارا ڈھارا دی ڈی ۶۱

سید فاضل شاہ۔

سید فاضل شاہ حضرت مرثی کاظم دی اولاد ورتج ہن۔ انھاں کے ڈاڈا سید علی حیدر استرآبادی فارسی زبان کے ایک وڈے شاعر تھی گزین۔ سید فاضل شاہ نے پہلے دینی تعلیم حاصل کیتی۔ آپ نے دینی تعلیم مولوی عبداللہ دہاری توں حاصل کیتی۔ دہاری صاحب تقریباً کر کے بہوں وڈے عالم ہن۔ انھاں ڈیساں قانون کے

قانون کے واقع کاراں کو خصوصی وکالت کے سرٹیفکیٹ بڑے ذمہ سے ہیں۔ اس طراں سیدنا فضل نے وکالت وکالت حاصل کیتی۔ آپ اعلیٰ درجے کے ذہین تھے پڑھیے کھیے شتمیں ہیں۔ آپ حیدرآباد تے حالہ ڈویرن دتج قدمات دی پیری کرئیدے ہیں۔ سیدنا فضل شاہ ۱۸۹۲ء دتج اپنے چاچے دی وفات کے بعد شہر کے قاضی دی مقرر تھے آپ نے ۶۷ سال دی عمر دتج ۱۹ شعبان ۱۳۱۹ھ مطابق ۱۹۰۰ء دتج وفات پاتی۔ ۶۲۔
 آپ نقشبذی مسلک رکھدے ہیں تے آقا عبدالرحمن سرمنہری کے مرید ہیں۔ سیدنا فضل شاہ سندھی کے جدید شعراء دے پہلے دور کے نمائندہ شاعر تھی گزران۔ اخلاقی تعلیمات۔ شعردتج محتاج بہوں ہے۔ آپ فارسی۔ سندھی۔ سرائیکی کے شاعر ہیں۔

دکانی،
 بڑس اجبئی ہے حال یار کرنائی تے نظر
 سال بھلائی بھال یار ڈوٹو ڈاڈھا چھڈ ڈر
 توں سوا سب تنگدسی - بالکل باطل بند بستی
 معرفت جو حال یار - ساہ دا اے ہے نثر
 حب تیدی عورت عاردا - شوق دل دی ذوق شادکی
 پرت سال یار - کرعداوت تے نظر

حسن بخش شہداد پوری۔

حسن بخش شہداد پوری ۱۲۶۲ھ دتج پیدا تھے اتے جا دی الاول ۱۳۱۸ھ کوں وفات پاتی۔ خلیج سانگھڑ دے تھے بڈھو کے باشندے ہیں۔ محل خان لغاری توں متاثر ہیں۔ سئیں حسن بخش داسلد نسب حضرت سید عبدالقادر جیلانی نال ملدے۔ ہیں نسبت افعال دا خاندان جیلانی سید سڈوئیدے۔ افعال دے والد پیر گلزار علی شاہ ہیں۔ حسن بخش نے اپنے ناناں دی سرپرستی دتج عربی فارسی دی چنگی تعلیم حاصل کیتی۔ آپ کوں مطالعہ دا بہوں شوق ہئی۔ آپ کوں ملا کھڑے دا وی خاص شوق ہئی۔ شکار دا وی بڑا بڑھا شوق ہئی۔ آپ دی پہلی شادی عارف الملوی دی پر بڑا بڑی تے پیر علی بخش دی دختر نال تھی۔ جس دچوں ہک پتر جمیا۔ ۶۳۔

مہرب محتامن کھار میدا میں روز بڑکھال تیدیاں راہیں آکدہا ہیں
 دل جو ش تیدے بے ہوش کیتی چودھار برہا دیاں بھالیں آکدہا ہیں
 سوز فراق کے سوال سزاون دل اندر دیاں دھائیں آکدہا ہیں
 آہنیاں تھیویں ہن نال حسن بخش بھٹن باجھوہ لائیں آکدہا ہیں

اگن اساڑے آمٹھا دلبر میں تاں تیدی گولڑی آں
 اگن توں آنویں پھیرا پانویں
 جندجان میں ساری گھولڑیاں
 شمس قمرت ہیر جواہر
 مہر مہر گھوللاں مہولڑیاں
 نندن سکدی کھری پکارا
 شب روز تیدی میں گولڑیاں
 ہر دم ہر ہر میں اندر دتج
 ہے ہے تیدیاں ہولڑیاں
 نال نہانڑی مرک الانویں
 باجھو دچوں لب چولڑیاں
 بات زبانی سب کا آکھے
 عشق والیاں کی ٹولڑیاں
 حسن بخش ہر دم موزج کجریاں
 چھوٹیاں اون چھولڑیاں

مولوی اللہ بخش فدوی۔

آپ داپورا نال مولوی اللہ بخش تھی۔ آپ فدوی تخلص کریندے ہن۔ آپ دا گھر دریا خاں تحصیل
 بکھر دتج ہی۔ بچپن دتج ہی آپ ڈیرہ اسماعیل خان کے مشہور عالم سید سربید حسین شاہ المعروف عون شاہ کے
 کول شاگرد تھی گے تے ساری جاتی ڈیرہ اسماعیل خان دتج اپنے استاد کول گزار ڈتی۔ مولوی اللہ بخش فدوی پورے
 عالم مشغف ہن۔ فن موسیقی وی جانڑ کے ہن۔ لبس پڑھن کے فن دتج استاد نے ویندے ہن۔ زبردست سرودی
 سوز خوان ہن۔ اصناف دیکافات چوڑویں صدی کے شروع ۶۶ جادیا الاول ۱۳۵۱ء مطابق ۱۸۸۳ء کول
 تھی۔ چوڑویں صدی کے شروع داندزہ چھیکڑی دور کے ہک شعر ارج کریندن۔
 تیرھویں صدیاں گزر گیاں لگی ہے چوڑویں صدی
 اجن حسین کے مارن کیتے لوک وون کراں بدھی
 کلام دیکلی۔ (مرثیہ)۔ پر دیس دیک خوشی ہے غم - شالا کوئی نہ ہرے بے وطن
 نہ تباہ ہرے اداجرے بن - جنید کی تری دتج بادشاہی تن

(باتی لکھے مٹھے پر)

باہنے بہشتی جیندے - تن اظہر سے زیب ہوں مدام
افسوس اور سے تن کوں چاہی روز نہ ملیا دمن کفن
بہندی بہار سے دوح خزاں اوندی نہ دستور ہے
قربان اس باغبان دا جیندا اجر گیا پھلا جس
صبح کوں شہر بانو سے ویڑھے باغ کھلیا پھر پھل پھلا
دھلے ڈوپیراں تائیں تباہی ہو گیا سارا صحن
لٹوا کے گھر سارا شیر امت گنا بگا رہنشا والی
فدوی حشر کا خطر کیا نوح پال ہے شاہ زمن ۶۲

مولوی محمود مولائی -

مولوی محمود مولائی ڈیرہ اسماعیل خان کے ایک نامور مرثیہ گو شاعر گزیرین سید ذوالفقار علی شیرازی
دا بڈ پیا ہی تے مولائی دی جروانی - اینویں جڈاں مولائی بڈھڑے بن تاں سید عاشق شیرازی دا نینگر پ
ہی - مولائی دینی علم رکھدے بن - آپ اپنے مرثیے دوح آیات قرآنی دا استقلال کریدے بن - مولائی بہوں
وڈے خطیب تے ذکر بن - مولائی نے سوز دے نال نثر کوں وی مرثیے دوح فروغ دتا - مولائی کال کے
سوز خوان بن - آپ دی وفات (سید عاشق شیرازی کے پوترے سید خورشید عالم شیرازی مطابق) ۷۵ سال دی عمر دوح
۱۹۲۹ء دوح تھی جڈاں خلیفہ پیر اسماعیل نے مولائی کے پوترے منور حسین کے حوالے نال انھن داسن ۱۹۰۲ء
بیان کیتے -

مرثیہ سلام
سلامی چن محرم وانظر آیا نظر آیا - آکھے سین غاٹھ صغرا اکبر آیا اکبر آیا
مدت گزری بہوں ساری نہ سبھاں یاد کیتا ہے - پورا وعدہ ہو یا نانی نہ گھن کوئی خبر آیا
گندھیں پیاں تھیں شادی علی تاسم دیاں جن دوح - تھیں کا ندھی دیاں نانی سڈن کوئی اکر آیا
پوندم اندیشہ دل کوں آئے سفر عراق سبھاں کوں - رتیں تھیں گھن لوئیں اتھا بہوں نگر آیا
اللہ جانے بڑیدے خواب غم ناک دن ماننے - برہنہ سر علی حیدر نظر آیا نظر آیا
دامن پنجاں دا مولائی بکڑ حکم بکڑ حکم
نہیں چننا مدد تیدی شیر آیا شیر آیا

غلام سکندر خان مسکین -

غلام سکندر خان مسکین ذات کے بلوچ بن - آپ دتی گرہ رحمان ڈیرہ اسماعیل خان کے پٹن دا
بن - مسکین اپنی دتی کے سردار بھردار تے ہاندرے شخص بن - نواب محمد شہباز خان خادم والی ٹانک دی لاہور

اسیری کے دوران لکھی گئی تلمی بیاض ورج غلام سکندر خان مسکین واکلام دیکار ورج اے۔ تلمی بیاض ۱۲۹۹ء توں پہلے دی تمبر پر شدہ ہے۔ اے تلمی بیاض سید خورشید عالم شیرازی ایڈوکیٹ ڈیرہ اسماعیل خان کے ذاتی کتب خانے ورج موجود ہے۔ اے تلمی بیاض سید خورشید عالم شیرازی کے پیر ڈاڈے سید ذوالفقار علی شیرازی دی تمبر پر شدہ ہے۔ مسکین کے ایں بیاض ورج بندہ دفعہ، نوسے تے مرتبے ہن۔

(دفعہ)

ڈیکھ کے وقت زوال داسرور آئے تے لکھا - زخم سرور کوں بے حد آہن بیٹھناں لہو کے رتا
 اکھیں ذوالجناح ورمیڈو کرتوں متھا - چا لاناواں لہو متھ تیدے تے ورج ڈے نثانی پتا
 جاں ورج غیسے دے کریں اے کلائے - ورنگر آکھیں بہن میڈی کوں بہوں ادا ویر سلائے
 ما اکبر دی دجنے طوسدے پاسے تیکوں لثارت شائے - کریں دھیان یقیماں داسین تیکوں وصیت عامے ۶۶

سو بجا فقیر۔

فقیر سو بجا دا خاندان ریاست بہاولپور توں ہجرت کرتے سندھ ورج آباد ورج بھیا۔ آپ قوم کے لٹاری بلوچ ہن۔ آپ کے والد سٹیس دانال احمد پئی۔ آپ دی ولادت دتی دا ڈوالا ڈرہر کی ورج قلعی آپ دی صبح جنٹریں دی تاریخ دا علم کینی۔ مگر تاریخ وراث کوں سانئیں رکھ تے ولادت داسن ۱۲۲۵ء تیس کیتا ویندے۔ سو بجا فقیر نے جموئی عمر ورج قرآن پاک حفظ کر گدھاہئی۔ گلتن لہو تاں تک فارسی پڑھی ہائیں۔ سو بجا فقیر نے ساری عمر شادی نہ کیتی۔ فقیر صاحب نے گوٹھ عالمانیاں ورج ۹۰ سال کے متقی تے ۱۲۲۵ء ورج وصال فرمایا۔ آپ داروضہ گوٹھ عالمانی میر پور ما قیونسندھ ورج ہے۔ ۶۷
 سو بجا فقیر نے کانیاں - اہیات - نظم چوڑی صدکا - ننگن - رکھرا - جھلا - ہشت یاس - مدح پیر خواجہ نکم المین سیرانی - قہ بیٹی مجنوں تے قہ جیون شاہ یادگار جھوڑین

(ڈوڑہ)

دلہرے میں راہ اتے ورج ورج وائیں ملاں۔ مول نہ ولساں
 ہر کاٹی ٹھکے ہوڑے پنڈھ تھلاں کے چلساں۔ مول نہ ولساں
 بے وت کنت بھڑایا نال سبن کے رلساں۔ مول نہ ولساں
 آکھے سو بجا نال نقل کے سوہنے کوں میں ملاں۔ مول نہ ولساں

جھلا توں زکی - جھلا ہے امین دا - صدقہ محمد دین دا بھراڈے یقین دا
 سن میڈا سائیاں - درتیدے سوائن آئییاں

جھلا ہے گجرات دا - صدقہ اپنی ذات دا
سن میڈے سائیاں در تیدے سوالن آئیاں
جھلا بادلیور دا - صدقہ احمد نور دا سدا ہے جعفر دا
سن میڈے سائیاں در تیدے آئیاں

محمود کٹھیاں -

محمود کٹھیاں ۱۸۵۲ء وچ پیدا تھے۔ آپ دا اصلی وطن سہی بارکھال دا علاقہ ہے بعد وچ آپ دا خاندان گوٹھ سیلمان کٹھیاں حالہ وچ آباد آتھا۔ آپ علی خاں کے پتر بن۔ آپ دی اماں سین داناں زرنار ہا اتے زند قوم نال تعلق ہانے۔ درمیانی طبقے وچ پیدا تھے۔ ہس گالھوں پرورش جنگی طرحاں تعمیر نے چھوٹی عمر وچ والد صاحب دُنیا توں ٹر گئے اتے انہاں دی پرورش دا سارا بار انہاں دی اماں سین تے آن پیا۔ جہاں پرورش کرن دا حق ادا کیتا۔ آپنے چاچے بھل خاں جیڑے سدھے سدھے سمت فقیر بن نال دُفقیر پیار ہانے۔ آجی نانگی بولی بلوچی دی سکھور نے۔ اتے ایس زبان کافیاں اکھور نے۔ ۵۵ سال دی عمر وچ شادی کیتوں، ساری جاتی آرام دی گزریوںے۔ چار پترتے چار دھیال ہانے۔ طبیعت دے خوش مزاج اتے کھلنے پھٹنے ہس۔ ہس گالھوں شاعری دا دُفقیر حصہ مزاجیہ ہنے۔ مزاج سادہ ہا۔ کڈا ہس دی دولت مند تعمیر دیکھو ہمیش نہ ہانے کیتی۔ پڑھے کھے نہ بن۔ سیر سپائیاں دا ڈاڈھا شوق ہانے۔ ذہین، حسن پرست اتے گلہوں و جاوٹ دے شوقین ہن۔ وراثت دے بعد حاجی ترائی دے مقام تے دمن تھے۔ آپ دا وصال ۱۹۵۷ء وچ تھیا۔ ۷۸

جوگی یار جادو لایا نہ ڈاڈھا منڈ مار دا
تخت ہزارے دا ہے بادشاہ عالم۔ ہس ہاں طالب تیدی رب کرں ہے معلم
کھوہ پیا کھیرا کھوہ وچ تھقب دوزخ فی النار دا
معی الدین مرشد ملیا جانی رب شامی۔ چارے یار چوڑس پدھرے پنچمن باکی
صدقہ کراں میں سر سارا میکلں لسم ہے ستار دا

جوگی کن چیر لایاں محبت ماراں - مرلی محمود و جیکاتن وچ تاراں
بن برسا کھڑا ہے حسن دے ہزار دا

عمرخان شاہد۔

محمد عمرخان شاہد دہلی کبیرخان نزد خان بید تعیل لیاقت پور کے رہن واسے ہیں۔ آپ محمد حسن خان گوبانگ کے پتر ہیں۔ آپ کوں حضرت خواجہ غلام فرید دی شاگردی داشتہ حاصل ہے۔ خواجہ فرید سٹیس جیڑھے ویلے پنج تے تشرین گھن گئے تاں عمرخان شاہد نے وی انھن کے نال کے سعادت حاصل کیتی۔ عمرخان شاہد ۱۹۱۲ء وچ فوت تھے تے کوٹ مٹھن وچ آپ کوں دفن کیتا گیا۔ آپ کے کلام وچ فنی ماسن بہوں ہیں۔ نازک خیالی انھن کے کلام دی سبھاں ہے۔ نمونہ کلام۔

روہ پتھر پڑتال ویاں رکھ بھال دھال پنل دی
 صبح سبھاں تم پیر پنل کے راہوں کیوں دل دی
 کتن وچ کیچ دا بڑاچ بڑھم۔ اتے سوغات ازل دی
 شاہد بہت مول نہ ہاریں او کیچ دی بھاجہ بچی بلدی ۶۹

مولانا برخوردار خوشدل۔

مولانا برخوردار خوشدل ہک عالم دین بزرگ ہیں۔ آپ کوں حضرت خواجہ غلام فرید کے خاندانی استاد سہوں داشتہ حاصل اے۔ آپ دا سال وناٹ ۱۹۲۱ء مطابق ۱۳۳۹ء ہے۔ آپ فارسی زبان دا ادب کے بہوں وڈے عالم ہیں۔ ہیں کیتے آپ کوں سعدی ثانی سڈیا ویندا ہئی اے آپ دی سہا حرنی ڈھونڈ کے ڈول بندہ نظر ظالم برہوں تن لایاں سالگاں۔ میں تاں راتیں ڈیہاں سمیچی ڈھولے نول تانگھاں تیزے درد دیاں ڈھولا سمیچی لکھ آں کالگاں۔ ڈھولہ اجن نہ آیا شہریں ملیاں بانگاں ک۔ کانگ اڈانواں۔ سمیچی غم نول کھانواں۔ رادی تار غماندی ننگھ کیوں میں آداں قہہ درد بھر دا کینوں آکھ شانواں۔ خوشدل نال بھر کے سمیچی ہندیاں لانواں

سید محمد غوث۔

حاجی سید محمد غوث کوٹ شاہانہ جھنگ کے رہن واسے ہک عالم دین ہیں۔ آپ سرائیکی کے بڑا بڑے معروف شاعر ہیں۔ ایں توں علاوہ فارسی وچ شاعری کریندے ہیں۔ میر حسان المیدری نے انھن دا سن ولادت ۱۸۲۸ء دے لگ بھگ بڑے۔ آپ سلسلہ قادریہ نال والبتہ ہیں۔ میر حسان المیدری لکھن "انسوس انھن دا کلام طہارت توں محروم ریہا" ساڈے سانے ۱۳۲۱ء دی چھپی ہوئی انھن دی کتاب موجود ہے "مجموعہ مدحیات" از عمدة السالکین حاجی سید محمد غوث سکھ کوٹ شاہانہ ضلع جھنگ۔ ایں کتاب وچ

حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی دیاں منقباتاں تے واصل دی ہک کافی شامل ہے۔ نمونہ کلام
 م محمد نانا تیرا جسٹوں چھتر لولاک دا اے۔ صلی اللہ علیہ وسلم جو اد ہسوار براق دا اے
 نبی محمد نبیاں جسٹوں سیرا لاک دا اے۔ غلام غوث تے کرتوں ہر سائیں جو اے غلام مشتاق دا اے
 ص صان سینہ کرمیاں میلاں کینے تے حد فاق کنوں۔ اوتاں دانگ پائی دے صاف ہر باجھوں خن خاشاک کنوں
 اتے وانگول شینے دے روشن ہر باجھوں غل غاشاک کنوں۔ غلام غوث کوں میراں توں اس زمانے ہلاک کنوں ۷۲

سردار کوڑے خان جتوئی۔

سردار کوڑے خان جتوئی سرائیکی ویب کیتے ہک کچھدے سہجہ دی کارہن۔ آپ صلح مظفر گڑھ
 شہر جتوئی و تاج ۱۸۵۰ء دے لگ بھگ پیدا تھے۔ آپ دے والد داناں سردار خان جتوئی ہئی۔ سردار کوڑے خان
 جتوئی ہک عظیم علم دوست انسان ہن۔ آپ نے ہمیشہ درس و تدریس کیتے دل کھول تے عطیات ڈتے۔ علی گڑھ۔
 حمایت الاسلام لاہور اور انجمن لغت الاسلام ملتان جیسں تعلیمی اداریاں کوں آپ نے ہمیشہ مالی اعانت کیتی۔ سردار
 کوڑے خان جتوئی نے اپنے علاقے و تاج انگریزی طرز دے سکول کھولائے تاکہ اول پیمانہ علاقے و تاج تعلیم دا واحد
 تھیے۔ دنات توں پہلے آپ نے اپنی زرعی جائیداد دا تریجھا حصہ پندرہ ہزار ایکڑ رقبہ اپنے علاقے دے نوجواناں
 دی تعلیم واسطے وقف کر ڈتا۔ میر حسان المیدری آبادن "مظفر گڑھ" دا اے نامور فرزند بلا بلا لفظ سرائیکی
 علاقے داسر شید تے حاجی شریعت اللہ اکھوانڈ دا حقدار اے۔ یہ سردار کوڑے خان کوں حضرت خواجہ غلام فرید
 نال بے حد عقیدت ہئی۔ سردار صاحب دی دنات ۱۸۹۸ء و تاج تھی۔ مزار تے ایہو تاریخ درج ہے۔ ۱۹۰۷ء
 سردار کوڑے خان سرائیکی زبان ابج شاعری کرنی دے ہن۔

تیں باجھوں دل سنگ یارا - بیوں ابج کل ڈاڈھے تنگ یارا
 کوڑے خان! سٹ نمرو ڈائی - بن دوہیں وار ملنگ یار

محمد عظیم خان عظیم۔

محمد عظیم خان عظیم دستاں جتاں والی ڈیرہ اکامیل خان دے رہن واک ہن۔ آپ پٹان قوم نال تعلق
 رکھدے ہن۔ آپ نے فارسی دی بہوں ساری تعلیم حاصل کیتی۔ انھاں نے حضرت خواجہ اللہ بخش تونسوی دے ہوتے بیعت
 کیتی۔ انھاں دا سلسلہ بیعت چشتیہ ہئی۔ عظیم بہوں نیک تے صوفی منش بزرگ ہن۔ صوم و صلوة دے پابند تے ہر وقت
 عشق رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم و تاج مست۔ محمد عظیم نے سرائیکی دے علاوہ اردو زبان و تاج دی شاعری کیتی ہے
 آپ دی شاعری تے فارسی زبان دا کافی اثر دسدے۔ انھاں نے عارفانہ انداز دیاں کافیاں دے علاوہ حمد۔ نعتاں
 ڈوہڑے۔ غزلاں تے مرثیے دی بہوں زیادہ لکھیں این توں علاوہ بھرتے بند دی تخلیق کیتن۔ عظیم دا ہک محبوب

کلام ” گلزارِ عظیم “ کے نال نال ادھڑی پہلے شائع تھی بچکے۔ اس نال علاوہ انھوں نے سوشل ماہیوال دا تھدی منظوم کیتا۔ جیڑھا جاں تیں شائع نہیں تھی سگیا۔
ڈیرے دا ۱۷ سہرہ شاعر ۱۹۲۰ء وچ الڈسٹیں کول پیارا تھیا۔ ۷۵

کافی،
کریں جاگر قتل میکلوں - میں حاضر یار بسم اللہ
اے سر قربان تیڈے سرتوں - مرزا تلوار بسم اللہ
تیڈے دربار شاہی وچ - میڈا دکھئی غلامی ہے
اگر ویچو غلام اپنا - سر بازار بسم اللہ
-
انھوں مشتاق اکھیاں تے - فراقاں دروڈ کھیاں تے
بجائے فرس اگر خواہش - کرو رفتار بسم اللہ
خوشی فرورس جنت دی - عظیماں گرچہ سب حوریاں
ہوون حاصل نہ کر میکلوں - عوض دیدار بسم اللہ

*

مشتاق رضا۔

شیخ محمد فاضل ساہی مشتاق رضا سرائیکی زبان کے ہک مہانڈرے شاعر گزرن۔ آپ وتی کھوئیاں
دچکان، ڈیرہ اسماعیل وچ پیدا تھئے۔ آپ دا تعلق اقولوں کے ساہی خاندان نال ہے۔ مشتاق رضا علالتے دے
پہوں وڈے زمیندار۔ ذیلدار تے ہک عالم فاضل شخص ہن۔ سرائیکی زبان کے اس مایہ ناز شاعر نے ڈیرہ اسماعیل
وچ شعر و ادب کے ذوق کول ودھاون پھلاون وچ پہوں وڈا کردار ادا کیتے۔ مشتاق رضانے ڈوہڑے، غزلوں
کافیاں تے مذہبی شاعری کے علاوہ سوشل ماہیوال تے صاحبان مرزا کے قصے دی سرائیکی زبان وچ منظوم
کیتے۔ مشتاق رضانے ۸۵ سال سرائیکی شعر و ادب دی خدمت دے بعد ۱۹۲۸ء وچ وفات پاتی۔ آپ کول
صغ اول کے سرائیکی شعراء وچ گنڑیا دیندے۔ ۷۶

(ڈوہڑے)

بگ دی بگے تے ہمیں کالیاں کیوں پیونے رلا
بگ چن کھانڈے مچھیاں جیوں ہمیں کھاون تلا
جو دوست نہ تھیری دشمن تے پیش نہ آئی الڈ
مشتاق مورکو دی دوستی کت جیوں پاسا توں بھلا

قصہ صاحبان مرزا دچول انتحاب

اشک عشاقان ناز معشوقان اجکل دی گل ناہیں
 خلق خالق توں ظاہر سوہیا بڈیندا عشق صلاحیں
 رانجھا چاک مہیں داہر کے ڈوھونڈھے کتر کاہیں
 امیر القیس ہر یاہے مجنوں عشق جگایاں بھائیں
 متصل جل کے ورتج فارغ کوئی دم ڈسدا ناہیں
 عشق اس سن ورتج ہر کوئی پچاتا چھوٹیاں دویاں تاہیں
 مشاق داہینہ شالا توڑ چڑھے عرض کراں تے بھندا باہیں
 سرسرباد خزاں جکھڑ توں اللہ جان بچاہیں۔

حافظ اللہ بخش طالب -

حافظ اللہ بخش طالب بھٹی قوم کے فرد ہیں۔ آپ داتعلق دستی پوٹا خطہ دامان نال ہی۔ طالب
 دوکانداری کریدے ہن۔ آپ نے ۴۰ سال دی عمر میں ورتج ۱۹۳۳ء ورتج وفات پائی۔ طالب نے سرانگی زبان
 ورتج کافیاں، ڈوہڑے تے نوے لکھین۔ ڈوہڑیاں ورتج انھاں کوں خاص ملکہ حاصل ہئی۔
 سنبل سیاہ کیا لیس کرے میڈے دی زلف سیاہ دی۔ قسم خدا دی
 ادھے خالص عنبر کتوری تے نیں کئی بوٹی کھاہ دی۔ قسم خدا دی
 اللہ نے جھٹاں ہے قسم کیتی وایل اذایفا دی۔ قسم خدا دی
 طالب! منصف الغف کر لیس تے گالھ کر لیں راہ دی۔ قسم خدا دی

ایں دور کے سرانگی زبان کے کجوبے ایجھے شاعر جھناں داتعلق ڈیرہ اسماعیل خان نال ہی۔ اوکے ہن۔

- ۱، غلام حیدر - دستی ہزارہ پروا
- ۲، غلام حسین توڑا - شیر و نو ورتج ۱۹۳۱ء
- ۳، اللہ وار - دستی نتج خان گڑھال
- ۴، میاں علی محمد - ڈیرہ اسماعیل خان
- ۵، احمد خان احمد - محطہ بلوچ ورتج ۱۹۲۵ء
- ۶، غلام معطفی طالب - شیر و کھنہ
- ۷، مولوی احمد احمد - کلاچی

۱۸. جان محمد - دستی جازاکوٹ جٹی
 ۱۹. فقیر ابراہیم - دستی حافظ آباد موضع درکھاناں
 ۱۱۰. صالح محمد صالح - ترانہ تعقل ٹانگ دنات ۱۹۳۶
 ۱۱۱. احمد نبش ندھی - موضع بہاڑ پڑ
 ۱۱۲. گل محمد - دستی کاؤ
 ۱۱۳. محمد نواز خان ناز - کنڈی عمر خان
 ۱۱۴. مرید حسین راز - بہاڑ پڑ

غلام فقیر بلوچ -

آپ دا پورا ناں غلام محمد ہے۔ آپ بڑھئی کوئٹہ بہاڑ پڑ سے رہن والے ہن۔
 آپ ہک عالم دین اور تاور الکلام شاعر ہن۔ آپ کے بڑوں شکر مجہڑے ڈیرہ اسماعیل خان توں شائع
 تھے۔ انھاں دوح سہی حرفیاں - نقاں - کافیاں تے بڑھڑے شامل ہن۔ اے بڑھڑے مجہڑے مولوی
 شمس الدین محمد دین تاجران کتب ڈیرہ اسماعیل خان نے چھوڑے۔ آپ دی دنات ۱۹۳۵ دوح تھی۔
 سہی حرفی دچوں انتساب۔

الف اللہ بیل سمبھن چلے دیندے سوہنے مکھتے پردہ گت میاں
 اکیس بھانن نیں مونہہ بولن نیں سردن نکلے تے خالی ہتھ میاں
 رنج رنج ڈیکھو مونہہ سمبھن دا اہو دیندے دلہی دت میاں
 آ غلام فقیر موئے دلہے ہنیں توڑیں اکیس ردون رت میاں ۷۸

حاجی ولی محمد عاجز -

آپ کوٹ سلطان ڈیرہ اسماعیل خاں سے رہن والے ہن۔ عاجز نے سہی پتوں واقعہ منظوم کہتے۔
 جیڑھا ڈیرہ اسماعیل خان کے علاقے دوح کافی شہرت رکھدے۔
 سہی نمائی درو درجائی پھدکا راٹیاں تائیں - کیج شہر کے والی دی کوئی ڈیوے خبریں تائیں
 رورو دینر کرے ڈینہ راٹیں سنجھ ڈسین جائیں - جگر کباب ہویا سڑکولے ڈکھ دکھ نکلن آہیں
 بے کس کوں چادرست دئیں دار باجلدی ملائیں - عاجز درو رسیدے کے چاسارے درو شائیں ۷۹

خوشی رام -

خوشی رام ڈیرہ اسماعیل خاں دوح کتبت داکم کریدے ہن۔ انھاں کوں ذاتی لائبریری دی موجود ہے۔
 اول دور دوح ڈیرہ اسماعیل خاں دوح بہوں وڈے وڈے شاعرے تھیندے ہن۔ خوشی رام پورے شاعرے مکھ گھنڈے ہن

ادب دی ایس خدمت کے علاوہ ' انھوں نے غزلاں سے گیت دی لکھے۔ انھوں نے دی وناٹ ۱۹۲۹ء ورج تھی

(بڑوہڑے)

نفس کنوں بے نفس تھیوے دل ہے رشتہ جوڑ ڈوتا
گنگے ورج روح پاک کتو سے نفس پلٹ کول لوڑ ڈوتا
مارے چیکاں کڈھے دائیں مار تھار کے بوڑ ڈوتا
خوشی رام جو نیندر ارام کرے جھے کھاون پورن بھوڑ ڈوتا ۸۰

ہمت علی شاہ رضوی -

آپ دی پیدائش ۲۵ رجب الاول ۱۲۹۰ء ورج تھی۔ آپ روہڑی کے رضوی سادات گھرانے
کے جم بلا ہیں۔ روہڑی اسٹیشن کے نیڑے یعقوب علی شاہ دی گورنمنٹ کالج رہندے ہیں۔ انہوں نے ہتھو دی لکھی ہوئی کتاب
موجب انھوں نے تاریخ پیدائش معلوم تھی اے۔ پڑ انہوں نے دی وناٹ بارے صحیح معلوم نہیں تھی گیا۔ من اتنا یہ نگ گنگے
جو تیسری صدی کے اخیر اچ اوزندہ ہیں۔ ہک چٹکے شاعر ہیں۔ انھوں نے کلام ورج رس بہوں ہے گیشاں منھاں
اچ طبع آزمائی کیتونے۔
انہوں نے مذہبی رنگ اچ گھڑی لکھے تے آپنی عقیدت دا اظہار سرہنے انداز ورج کیتے۔ ہمت علی شاہ دی گھڑی سی حرفی کا شکل
اچ ہے۔

ث ثابت میڈا ہے مدامی شاہ حسین حمایت حامی
رکھے شہادت طلب تہا چاش چکھیس تے خنبر دی
دو مونی گھڑی بھرنیدی آہیاں میں تال گھڑی

الف اللہ ہے صاحب ستاری - صدتے بنی توں جان پیاری
علی دی تے ہے لاج ہارے - گولی ہاں میں تنہیں کے دردی
دو مونی گھڑی بھرنیدی آہیاں میں تال گھڑی ۸۱

میر علی نواز خاں ناز :-

اعلیٰ حضرت ہز بانس میر علی نواز خاں بہادر ناز فرما نروائے دولت خدا داد ریاست خیر پور
سندھ سرائیکی زبان کے نئے پورے شاعر ہیں۔ آپ اپنے والد میر امام بخش دی وناٹ کے بعد تے بیٹھے۔ آپ دی
تعلیم و تربیت انتہائی اعلیٰ پیمانے تے تھی۔ پہلے آپ نے چیئرس کالج لاہور ورج داخلہ گدھا اوندے بعد مزید تعلیم

دسے معمول واسطے ولایت بھیجا گیا۔ اوہکے روشن خیال تہ ترقی پسند حکمران ہن۔ چناچہ انھن واسطے حکومت خیرپور ریاست وچ ترقی واسطے بنڑیا۔ میرعلی نواز دے عہد وچ کافی اصلاحات کیتاں گیاں۔ کئی نوایاں نہراں کھیاں گیاں۔ میر صاحب اردو فارسی تہ انگریزی دی بہوں لیاقت رکھدے ہن۔ آپ نے مسلم ایجوکیشن کانسفرنس کراچی وچ یادگار خطبہ بڑتا۔ اینویں ۱۹۰۹ء وچ علی گڑھ دے ٹرسٹیاں کراں جیڑھا سپاس نامہ پیش کیتا۔ اوکوں اہل علم نے بے حد پسند کیتا ۸۲ میرعلی نواز خان ناز ۱۸۸۲ء وچ جیڑھے تہ ۱۹۳۵ء وچ فوت تھئے۔ آپ سندھی۔ اردو اورسرائیکی زبان دے شاعر ہن۔ آپ دے سرائیکی کلام دا مجموعہ گلہ ستہ ناز دے ناں نال ۱۹۳۲ء وچ مطبع منشی نورکشور لکھنوتوں شائع تھیا۔ ۸۳

اکافی،

دل وچ درداں دیر الایا

کیتھے دل دلبر وسدا دے

سانگ تادے سانگ بنڑایا - تیں تائیں نہ میں رسدا دے
 مہر محبت نظر کرھا دے - جگ ہن سارا ہندا دے
 جنھاں دی خاطر خوارا جاتی - ایچھو دل کیوں رسدا دے
 انگھیاں دورو نیس دہاون - مینہ ساون دا وسدا دے
 قتل کرا کے کھڑی لھوائی - ڈیکھ عاشق اینویں کد دے

ناز کراں ڈیکھ اوارہ بھرا

دلبر دلڑی کھدا دے

ایں دور وچ سندھ دے تقریباً تمام چھوٹے و بڑے شاعراں نے سندھی دے نال نال سرائیکی زبان وچ دی شاعری کیتی۔ انھن دچوں کجھ پئے شعرا اے ہن۔

نواب شاہ سکائل :-

آپ قوم دے رضوی سید ہن۔ آپ دے ابا سائیں دانان نواب امام علی شاہ ہن۔ آپ دی پیدائش روہڑی وچ ۱۸۲۲ء وچ تھئی تہ وفات ۱۹۰۱ء وچ۔ آپ بیکس فقیر دے فرید تہ شاعر دین ۸۴ بے کس اتے جھٹ جھلایا جو دیر وحدت دا باغ بنڑایا
 شاہ حسن دا ٹاون گایا سورہہ تھیا سلطان
 مارے دم خدائی

قائم فقیر!

قائم فقیر منگھو فقیر کے پتر ہیں۔ آپ ۱۲ شوال ۱۲۷۲ھ و تہج پیدا تھے۔ آپ کے والد نے آپ کی تعلیم و تربیت سے خاص توجہ ڈالی۔ قائم فقیر نے عربی فارسی کے علوم کے علاوہ طب کی تعلیم وی حاصل کی تھی۔ انھوں نے زیادہ وقت عبارت سے ریاضت و تہج گزارا ہا۔ قائم فقیر ۲۲ ربیع الثانی ۱۳۲۲ھ و تہج میں نانی دنیا توں رحلت فرما گئے۔ آپ دا کلام فصاحت و بلاغت کی بہترین مثال ہے۔ نمونہ کلام

چنرگ پئی و تہج چوسے - اہند بولی بوسے
صورت سب سلطانی - سیر کیتا سبانی
جڈے کیدے ہے جانی - اکھیاں کوئی کھوسے

دلبر لائیاں دیدیاں - عشق کرائیاں عیدیاں
اصل سوئیاں امیدیاں - جذجان کراں میں گوسے
واہ و جایا واراہ - و تہج انا الحق لہرا
وحدت وا وسکارا - عشق عجائب لوجھے
شاہ درازی ہامی ہردم - برس آپ رکھیا آپرتم
ذوق پیارے زور کا نوم زم - آیا قائم کوسے

حافظ صادی ڈنو۔

آپ نے ولادت تقریباً ۱۸۶۰ء و تہج تھی۔ آپ حافظ عبدالکریم مین کے پتر ہیں۔ آپ دا گھر کوٹ ماڑی سکھ و تہج ہے۔ آپ دا وصال ۱۹۱۷ء و تہج تھے۔ کلام و تہج بہوں تاثیر ہے اور انداز بیان و تہج مٹھاج ہے۔ نمونہ کلام۔

ل بچ اساکوں نی آندی جڈاں عشق کیتا اٹھار
برسر آیا بدیاں دا کوئی برہے والا بار
شرم جیا و نمبوسے تے لہو کیتا لا چار
حافظ غم انھوں کوں کیاں جھان عشق کیتا اختیار ۸۵

میر علی نواز علوی۔

میر علی نواز علوی ۱۸۵۱ء و توح پیدا تھے۔ آپ دانشکار پور سے مشہور علی خاندان نال تعلق ہے۔ آپ ایک عالم فاضل تے طب و توح ماہرین۔ آپ دی وفات ۱۹۲۰ء و توح تھی ۸۸۔ آپ شکار پور میر نیپٹی کے نائب صدر و کارہ چکین۔ کلام و توح درو تے فراق کے مضمون زیادہ ملدن۔ نمونہ کلام

(کافی)

واہ حسن جیب حقانی دا - جن بشیر حیران دُھم
 احمد عین احمد بن ایا - و پس کیش انسانی دا
 صورت و توح سببان دُھم
 شکل آدم و توح سہو یا ظاہر - منظر ذات ربانی دا
 ہر جا میں عیان دُھم
 روز السقویں سر سہن کے - بچتر جھلیا سلطانی دا
 تاج جن انسان دُھم
 شب معراج تھی و توح ریل - شائع جرم جانی دا
 خالق فیض رمان دُھم
 درد دلبر کے ملک فلک تیں - شوق رکمن دربانی دا
 شمس قمر قربان دُھم
 علوی اصول عاشق سہو یا - شہنشاہ لاثانی دا
 درد و جوں درمان دُھم

حضرت احمد یار -

حضرت احمد یار درگاہ خان گڑھ گھوٹکی کے بانی ہیں۔ آپ ۲۵ سال دی عمر و توح حضرت حافظ محمد صدیق کے مرید تھے۔ شریعت کے سنت پابند ہیں۔ ۶۳ سال دی عمر و توح ۲۳ شوال ۱۳۵۲ء کو وفات پائے۔ آپ دا کلام سہو حریفیاں - بیتاں - مناجاتاں - مولودہ تے کانیاں تے مشتمل ہے رنگ صوفیانہ تے کلام فنی اعتبار نال کافی بلند اے۔

اساں دین کفر کنوں دور میاں
 یک وحدت و توح دھلور میاں

کڈیں ملاں ہوں کڈیں قاضی ہوں
 کڈیں رندی رزنتے راضی ہوں
 کڈیں بازیگر کڈیں بازی ہوں
 کڈیں موزج کھیلوں منفور میاں
 کڈیں صافی ہوں کڈیں صوفی ہوں
 کڈیں غمزے باز گرائی ہوں
 کڈیں شور کی کڈیں شافی ہوں
 کڈیں مست کھیلوں منفور میاں

میر عبدالحسین سانگلی -

امیر ابن امیر شاعر ابن شاعر میر عبدالحسین سانگلی، میر عباس علی خان کے فرزند ہیں۔ آپ
 حیدرآباد کے شاہی خاندان نال تعلق ہے۔ آپ دہلی پیدائش آپ کے والد کی جلاوطنی کے دوران ۱۸۵۱ء وچ
 مکتہ وچ کھٹی۔ آپ ۱۸۶۲ء وچ سندھ واپس آئے۔ شعر و ادب کی ہر درجہ سرپرستی کریدے ہیں۔ آپ
 سندھی، اردو، فارسی تے سرائیکی وچ شعر کہدے ہیں۔ آپ دہلی وفات حیدرآباد وچ ۱۹۲۱ء وچ کھٹی۔ ۸۲
 نمونہ کلام۔ (ڈورہ ۱) ۱۔ دیندے سانوں کون بھلیسی طلب، سیم تکرار دو
 موزج دریا دی دیکھو نہ مڑساں ویساں ترتر پارو
 رم جہم بونداں بادل نیساں محبت داد نکار دو
 ساڈے کارن راجن سانگلی قرب کیتا دھنوار دو

قاضی فقیر محمد قانع -

قاضی فقیر محمد ۱۸۶۲ء وچ روہڑی وچ جے۔ آپ کے والد داناں قاضی علی بخش ہاتے ذات کے تیریشی ہیں
 آپ ۲۵ جنوری ۱۹۳۷ء وچ لاہور فوت کھے۔ کلام تے بیدل تے بکس دا خاص اثر ہے۔ کلام صوفیانہ ہے۔

قول بن یارا پیارا بین نہ نزرے ساری
 بڈکھڑے والیاں گاہیاں کوئی نہ سنڑے دلوار
 بھابھے دیا بے تاب کیتا سار لہیہ سر دارا
 موٹ ولھی چا دلھا۔ سڈ سر ہنسا سڈ کارا
 قانع سنڈرا بھال سید جام سو ہنارا ۸۹

غلام فقیر۔

مولانا غلام فقیر لغاری ڈیرہ اسماعیل خاں کے قبضہ ڈھکی کے رہن والے بن۔ آپ کی پیدائش ۱۸۲۰ء کے نیڑے تیرے تھی اور آپ ۱۰ مئی ۱۹۳۸ء مطابق ۱۳۵۷ھ کوں وصال فرمایا۔ غلام فقیر اردو۔ سرائیکی تے فارسی کے شاعر بن۔ آپ کے پوترے منشی بہاء الحق نے مجموعہ غلام فقیر کے ناں نال کئی مجموعے شائع کرائے۔ نمونہ کلام سوال و جواب گھڑا۔

سوال۔
آوے گھڑا بھن ٹوٹے کرائیں تیں یار دی چیلھہ رنجائی
ہک دی بھار اس پانی والا ڈو بھاریندی جان۔ رلائی
عجب نصیب تہا ڈے گھڑا اسان مفتی عمر دنجائی

جواب گھڑا۔
مار نہ مینوں کرنہ ٹوٹے اسان بھارے بھار لنگھائے
پیلے کپے نال کیہاں ول دت گھر کبھار کے آئے
ماراں سخت کبھاراں والیاں جھل چک تے سر کپوڑے
بعد اس کے وچ آتش کے اسان سارے تن جلائے
جیڑے سنگی کھوٹے اسا ڈے تھی ٹوٹے گل سڈائے
اتنے اوکھ گزریسے اسان۔ تڈاں ہتھ مہربان کے آئے
غلام فقیر ا دکھاں باجھوں نہیں ہرگز وصل نہ پاسے ۹۵

کمال خان مگسی۔

منشی محمد کمال خان مگسی بلوچ بن۔ آپ ڈیرہ اسماعیل خان کے قبضے نوال کوٹ کے رہن والے بن۔ ابتدائی تعلیم انھماں دینی مدارس وچوں حاصل کیتی تے بقیہ زندگی ملتان ضلع کچھری وچ عرائض ٹریبیٹریسے ریہے۔ کمال خان دیاں کانیاں بالکل اجوکے دور دیاں لگدن۔ زبان بہوں صاف ستھری تے رداں ہے۔ کانیاں وچ گیت دا رنگ جھلکدے۔ کمال خان مگسی نے مرثیے وی لکھیے انھماں دا ہک مجموعہ ”مرثیہ غم“ کے ناں نال شائع تھے اینویں کانیاں کے بڑوں مجموعے اچ توں پوری ہک صدی پہلے کے چھپے ہوئے ملدن ۹۱ نمونہ کلام

دکانی

رانجھن نور حضور اکھیں دا صورت شمس مثال بڑے
کھیرا بھیرا ذات ادیرا رانجھن صاحب اقبال بڑے
رانجھن تخت ہزارے توں آیا - جھٹک وچ ننگ ناموں دنجایا
منجیاں دا چروال سڈایا - کارن ہیریاں بڑے

داتی کانی اگلے صفحے پر

گھر گھر سے ورتج ہو کال پیاں - سو نہیاں ما پور سینگیاں سیاں
 دل مل مہیر کوں اکھن گیاں - اسے گل سنت مجال ڈسے
 دلدا ہیر سنایا روکے - ہار ہنوں کے نیر پروکے
 تادر جوڑیا آپ سجوکے - نہ کجھ غیر خیال ڈسے

خواجہ عاتل جوگی -

خواجہ عاتل جوگی کوہ سلیمان کے تاریخی قلعے ہرند ورتج ۱۲۷۰ء ورتج پیدا تھے۔ آپ دا خاندان علم و فضل ورتج ممتاز مقام رکھدے۔ حضرت خواجہ عاتل جوگی دینی علوم ورتج عبور حاصل کیتاتے دل سلوک دیاں منزلوں طے کرن دی خاطر حضرت خواجہ غلام فرید دا دربار ملیا۔ آپ دا شمار حضرت خواجہ فرید دے مہاندے خلفاء ورتج تھدے۔ آپ نہایت عابد تے نیک انسان بن۔ آپ دی شادی خراسان دے وزیر اعظم دی دختر نیک اختر نال تھی۔ حضرت خواجہ عاتل جوگی دا دمال ۲۱ رمضان ۱۳۱۱ء ورتج تھیا۔ آپ نے قلعہ ہرند ورتج بہک عظیم الشان لائبریری اپنی یادگار پھوڑی۔ جیکوں ہن تیں یا تاں سوئی کھا گئی اسے۔ تاں لوگ ہزاراں کتاباں جاگن۔

خواجہ عاتل جوگی دا کلام ایں پورے دور دے شعرا ورتج بالکل نیا برڈسے۔ تعریف تے معرفت دے مضامین نال اسے کلام بھریا ہویا ہے۔ آپ عشق حقیقی ورتج سرست ڈسدن۔ زبان و بیان تے خواجہ عاتل جوگی کون ورتجی مہارت حاصل ہے۔ اپنے کلام ورتج کہیں کہیں جا جوگی حضرت خواجہ فرید دیاں کافیاں دا تتبع دی کرندین۔ آپ دا بہک مجموعہ کلام ۱۳۲۲ء دا اگترہ تول چھاپدے۔ آپ دے کلام تے فرید دا گھانا رنگ ہے!

نورنہ کلام - کافی، راہ رینڈا مہال نی - کھل ہس کر کے گال نی
 سک سوہنے تن جالیا - سارا ماس ہڈاں دا گالیا

نینا برہوں بجال نی

گل ورتج درد دہام پورے - سٹ کر عیش آرام تھیرے

حل کنوں بے حال نی

ہن کیوں چھیدیں آسے پاسے - اسان تداہیں تیز دے پاسے

اورک پھیر سمجال نی

یار مٹھل کون کوئی سمجھائے - ہر دم تیز دے مان سوراٹے

نگڑیاں پیتاں پال نی

جوگی یار دنجیے کارن - کھیرے آتے ساکوں مارن

طعنہ ڈیون سیاں نی

محمد بخش فائق -

محمد بخش فائق ملتان کے ایک صاحب علم و کمال شخص نزلے۔ آپ ۱۲۵۷ھ مطابق ۱۸۲۹ء و تاج پورا تھے تے انہتر سال کی عمر پاتی۔ آپ پیشہ کے لحاظ نال طبیب ہن۔ آپ دینی علوم تے چنگی چوکھی دسترس رکھدے ہن۔ سئیں فائق دی شخصیت سرائیکی شاعری کے ارتقاء و ترقی کے بہوں وڈا مورثا ثابت تھیدی اے۔ اسال ڈیکے ہن کہ سرائیکی شاعری دا بھانویں پہلا دور ہرے۔ بھانویں ڈوجھا دور یا اے تریبھا دور اسالوں دینی۔ صوفیانہ اور عاشقانہ موضوعات تے نال ڈبھیر سارا کلام مل دیندے مگر عصری ضرورتاں کوں سامنے رکھتے کہیں دی شاعر نے بھر پور انداز و ترقی اپنے عہد اور زمانے کے سماجی مسائل کوں اپنے انکار اور اشارہ دا موضوع نہیں بنرایا۔ محمد بخش فائق ایں طرح سرائیکی زبان کے شعری ادب و ترقی اپنے کلام تے اسلوب نال ہک نواں ایرا بدھیندن جنیدے اُتے اگتے دیندے تے ہک وڈی مضبوط عمارت قائم تھیدی اے۔ سئیں محمد بخش دی نظم ” تیر مویں صدی“ اسالوں توجہ اپنی طرف کوریندی اے۔ ڈاکٹر مہر عبد الحق کے مطابق۔ اے پاکستانی زبانوں و ترقی پہلی شہر آشوب اے۔ جیکوں سرائیکی زبان کے ایں مہمن نے ۱۳۲۶ھ مطابق ۱۹۰۸ء کے نیڑے تیرے قلم تھیدی اے؟ تیر مویں صدی دا اے فوج جس وچوں اسالوں حاکم شاعر نزلے۔ سیاسی، اتھادی اور سماجی ابتری، اخلاقی پستی۔ نوایاں تہذیبی قدراں کے درون نزلے بے عملی، حصول الفان و ترقی تاخیر۔ قانون شکنی۔ منہگائی۔ سٹے بازی۔ دنیا داری۔ کماہی جس موضوعات کوں ایک نظم و ترقی یکجا کرتے اپنے عہد دا نقشہ چھکیا گیا۔ فائق سئیں دی کلام ایں نظم کے کل سٹھ بندان۔ ایں طرح مثنویاں کوں چھوڑتے اے ہک طویل ترین سرائیکی نظم دی حیثیت وی رکھدی اے۔

محمد بخش فائق کے پرتے سئیں جیب فائق کے اکھن موجب محمد بخش فائق دا شمار کلام غیر مطبوعہ اصلاں کوں موجود ہے۔ ایں سارے کلام کوں مرتب کرتے سرائیکی زبان کے ایں مہاندے شاعر دا صحیح مقام متعین کیتا دیندے۔ محمد بخش فائق عربی تے فارسی کے چنگے عالم ہن۔ نظماں توں علاوہ آپ نے ڈوجھیاں اصناف سنن و ترقی دی عمل مہانگے وارے کیتے۔

نظم تیر مویں صدی توں نمونہ۔

سنن و ملتان دا تھہ او تھیاں کے سنن دا
 پرانریاں تے سنریاں جابھیں کے نکتے بہ چہن دا
 قدیمی شہرے ملتان۔ لکھیا و ترقی کتا باں کے
 جیسے چوڑے اے تھے ہن زنی آندے و ترقی حباباں کے
 بہوں ادوار اتھ نزلے عذاباں تے توہاں کے
 تھی سگدے توڑے لکھ سکے لکھن دا

اگول ملتان دی شہرت تے اقول دے حالات دا ذکرہ این کریندن۔
 ہر یک چھوٹے وڈے دے مونہہ وچ اسے کال مشہور ہے
 جو تھنے چارہن ملتان دے بسج ہے نہ کجھ کوڑے
 گورستاں تے گداگر۔ گرد بیا گرمی دا تندرے
 گرانہی گان پنجاں ہن افساں جوں وچ لڑن دالے
 افساں گاناں پنجاں دے وچ ہرے گڑاں ملتانہی
 گویا "مل طعن" باقی رہ گیا ملتان دا ثانی
 نہ کوئی منصف نہ کوئی عادل برائے نام دیوانی
 گواہ بدخواہ بڑوں کافی آپے بچھن بچھن دے
 مہربنش نالک صرت افساں سماجی برائیاں دی نشاندہی نیں کریندا بلکہ ہک وڈے نفا دی طرح آخر وچ اینداصل
 دی تجویز کریندے اور کفایت شعاری۔ سادہ گزراں تے قتالت تے زور بڑیندے۔

حافظ فتح محمد قادری۔

حضرت حافظ فتح محمد قادری ۱۲۵۵ھ مطابق ۱۸۳۵ء جلال پور پیر والا دے ہک علمی تے
 دینی گھرانے وچ پیدا تھے۔ آپ نے ابتدائی تعلیم اپنے ابا سیں مولانا خواجہ کریم کنیش صاحب کنول حاصل
 کیتی۔ والد صاحب دیا وفات دے بعد آپ مذہب تشریف گھن گئے تے افساں مولانا عبدالستار سندھی کنول چار سال
 تین علم حاصل کریندے رہے۔ ایں توں بعد اپنے پیر و مرشد حضرت خدائیش سیں کول مظفر گڑھ آگے
 تے افساں سلوک دیاں منزلوں طے کیتیاں۔ مرشد توں خلافت حاصل کر کے آپ واپس جلال پور پیر والا آگے
 تے افساں خلق خدا دی رہنمائی دافرض ادا کرن گے ۹۵۔ آپ سچے عاشق رسول تے بہوں وڈے واعظ ہن۔ آپ
 دی ساری زندگی دین دیا تبلیغ وچ صرت تھی۔ آپ حضرت خواجہ غلام فرید دے ہم عصر ہن تے افساں نال
 بہوں پیار کریندے ہن۔ حضرت خواجہ فرید سیں نال باقاعدہ خط و کتابت رہندی ہئی۔ ملاقات دیا
 مقبذیاں ہن۔ جھیکر دیا ملاقات خواجہ صاحب نال روہی وچ تھی۔ ایں ملاقات وچ بڑوہاں بزرگاں
 ہک بے نال چادراں وٹایاں ۹۹۔ حافظ فتح محمد قادری نے ۲۵ صفر ۱۳۲۶ وچ وصال فرمایا۔
 حضرت فتح محمد قادری فارسی تے سرائیکی زبان دے شاعر ہن۔ سرائیکی کلام تے حضرت خواجہ غلام فرید
 دے اثرات بہوں واضح ہن۔ آپ حافظ دے علاوہ مہزون دیا تخلص فرمیدے ہن۔ سرائیکی وچ زیادہ
 تر ڈوہڑے تے کافیاں ملدین۔

(دوہڑہ)

اصل اصول محبت رب دی بیا کوڑ کھچارا
 جیکوں ڈیوے پکاسائیں، اوندا اوڈا پسارا
 دل دی کوٹھی روشن ہوئی گیا دور اندھارا
 نبی ولی ونبارسے اونڈے مخمزل کون بجارا

(کافی)
 کیا بچھدیں حال اندر دا - جڑ لگدیم تیر جگر دا
 ہم سنبڑی روز ازل دی - سر دل سختی ناہیں ٹل دی
 دتھ جانیں درمل دی - کجھ عیش نہیں بن گھو دا
 دل دلبر کارن تانگھے - اتھ جلال کیندے سانگے
 تھئی چولی چنڑی گھاٹکھے - بیا مارم لوک شہر دا
 ایہو دیرھاسارا کھاوسے - جنجھان لبال تے آوسے
 جڑ کیتے درد کلاوسے - ہن تن من سولائ سڑا
 کڈیں اجڑی جھوک وساؤ - دل حافظ کول گل لاؤ
 ایں اکمن تے پیر پاؤ - من نام علی حیدر دا

چوہڑ لعل ممت -

چوہڑ لعل ممت جلال پور پیر والا سے ہندو پنڈت ہن۔ آپ حضرت حافظ محمد قادیانی سے ہم عصر ہن۔
 تے ہر وقت انھن دی صحبت و توج رہندے ہن۔ ممت ہر وقت مستی و توج رہندے ہن۔ انھن درویشی راہ
 اختیار کیتی ہوئی ہئی۔ آپ مسلمان صوفیاء کنوں ڈاڈھے متاثر ہن۔ آپ زیادہ تر بکرتے ڈرہڑے لکھدے ہن۔ اخیر
 ورت دیلے انھن اسے ڈوہڑہ پڑھیا۔
 (دوہڑہ)

پلنگ مشیر امیر ہاسے تھی مفت ظہیر گیوسے - ممت تھیوسے
 لذت عشق حقیقت والی بلی آن گدھوسے - ممت تھیوسے
 بن موالی سفراں دے ہن گل دیوان پتوسے - ممت تھیوسے
 چھوڑ نمونہ جنت دا ونج نرنگ آباد کتوسے - ممت تھیوسے ۹۷

باغ علی شاہ -

باغ علی شاہ قریشی کوڑھل علی عیسیٰ خلیع مظفر ٹرڈو کے دوسروں وان ہن۔ آپ دینی علوم تے کافی مہارت رکھدے ہن۔ آپ دیاں کافیاں ورتج نظم دا انداز جھلکدے۔ انھن نے شانہ نامہ فردوسی وچوں قصہ بسین بن مینر دی سراٹھی ورتج منظوم کیتا ہئی۔ ایس مشنوی کے آخر ورتج ایندے توڑ بجن دی تاریخ ۱۸۸۰ء مطابق ۱۲۹۸ء ہوئی۔ تاریخ وفات دا علم کینی۔ یقیناً ۱۸۸۰ء کے بعد دی کوئی تاریخ ہوسے۔ باغ شاہ دا جگہ نامہ "کافی بیوں" بیوں مشہور ہے۔ ایس توں علاوہ پرانے چھپے ہنریاں کتاباں ورتج انھن دا کلام انٹر ملدے۔

کافی،

کلام دی ونگی۔

سنن کے سببن ہن زاریاں

سیس نہ بڑکھا بڑکھاں ملدیاں

توں بن سببن لاچار ہاں	-	ورتج درد دے بیمار ہاں
صبح شام دل انگار ہاں	-	گھلیاں برہوں اندھاریاں
جس دن تیاں دہری ٹھل	-	جہڑ ساگ سینے ورتج لگی
ما پیو قبیلہ سٹ وگی	-	سرچا پریم دیاں کھاریاں
سانول سببن ہن نہ سکا	-	شفقت کنوں مکھڑا بڑکھا
بھر جام وصلت دا پلا	-	جبار کر جباریاں
جند باغ آئی ہے کہاں	-	بڈینہ رات روواں کرنھیاں
سربار غم دا ہے گراں	-	غم خوار کر غم خوریاں ۹۸

مولوی اللہ بخش جانہاز -

مولوی اللہ بخش جانہاز کے والد مولوی قربان علی قندھار توں نقل مکانی کرتے تھیل علی پور ورتج آن دیسے۔ مولوی اللہ بخش جانہاز کے والد شاہ شجاع کے وزیر ہن۔ مولوی اللہ بخش کے والد بعد ورتج ورتج ملک اراٹس ورتج دینی درس بڈینہ دے ہن۔ سیس جانہاز دا جنم ۱۸۲۰ء ورتج تھیا۔ آپ حضرت خواجہ فرید خان سیس کے مرید ہن۔ آپ کوں حضرت خواجہ فرید سیس دی کچاریاں ورتج بہن داوی شرف حاصل تھیا۔ بیوں ورتجے قادر الکلام شاعر ہن۔ فی البدیہ شاعری ورتج کمال حاصل ہانیں۔ حضرت خواجہ فرید انٹر آپکو فرمائش کرتے فی البدیہ شعر سنر دے ہن۔ انھن شانہ نامہ فردوسی دی مشہور عقیدہ داستان بسین بن مینر کوں سراٹھی ورتج منظوم کیتا ۹۹ء میں توں قصہ جانہاز عالم تھیف کیتا۔ ایس قصہ ورتج انھن اپنی محبت دی داستان رقم کیتی۔ شروع ورتج تخلص اللہ بخش کریندے ہن۔ بعد ورتج جانہاز آکھنیں۔ تھل جزہ تھیل لیانت پور کے شاعر مولوی اللہ ڈتہ

نال اکثر شاعرانہ چشمک رندی ہی۔ ۱۰۰

(بڑوہڑوہ)

رتیں مڑیاں رانجھن سائیں مینہ ساون بے آئے۔ جھکاں کا نہ تھے دل ساوے طول تنے سر چائے
ماجھی سارے جھبرک لڈا کر بیٹ اسا ڈرے آئے۔ دل جانبا زکوں تاہنگھ سدا کیوں رانجھن بے سچے چرائے

سید جلال کلیم۔ سید جلال کلیم بدلی شریف ضلع رحیم یار خان دے بنجاری سید خاندان دے فرد ہن۔ آپ ۱۸۸۶ء

مطابق ۱۲۶۳ء وچ پیدا تھے۔ عربی تے فارسی زبان تے بہوں قدرت رکھدے ہن۔ آپ ہک بزرگ خاندان نال
تعلق رکھدے ہن۔ سید جلال کلیم کوں حضرت خواجہ غلام فرید سئیں نال ڈاڈھی عقیدت ہی۔ انھاں کوں ہی اپنا پیر و مرشد
میندے ہن۔ سید جلال کلیم دا مزار ہیڈ ملکان دے نزدیک تحصیل لیانت پور وچ ہے۔

سید جلال کلیم نے ڈوں مشنویاں دے سسی پنوں تے ہیرا رانجھا لکھیاں۔ اے ڈوہیں مشنویاں زنان دانی اور
شاعرانہ وڈائی واثوت ہن۔ انھاں مشنویاں دے سینکڑاں اشعار سرائیکی علاقے دے لوکاں کوں یاد ہے۔ علامہ آصف
تے معرفت دے مضامین بیان کرن ریے انھاں اشعار دے حوالے بڑیندن۔ اے ڈوہیں مشنویاں تعلیمی صورت وچ محفوظ

ہن۔ سید جلال کلیم نے مشنوی سسی پنوں اپنے والد صاحب دی فرمائش تے کھی او ایس مشنوی وچ ایندا حوالہ
بڑیندن۔ اے مشنوی ۱۸۸۵ء مطابق ۱۳۰۳ء وچ مکمل تھی۔ تے قصہ ہیرا رانجھا ۱۳۰۹ء وچ مکمل تھی۔
سید جلال کلیم دی زبان وچ فارسی الفاظ دی کھاہیں کھاہیں بہوں آمیزش ہے پر زبان انتہائی صاف تے

رواں ہے زور بیان بہوں زیادہ ہے۔

مشنوی سسی پنوں وچوں نمونہ۔

میکوں توں گھن تے جل بُری۔ کچھ اماں۔ میکوں جل۔ کچھ دے وچ وچ اماں

انھاں دایاں توں میں قربان تھیوں۔ پنل دی ذات دے دھو پیر پیراں

نہ ہا لائق ابھریں دلدار تیکوں۔ دسار لہو چا دلوں ہک بار میکوں

جے کمر جبریں نہ آویں تو نظر وچ۔ اپہو دل کوکدی رہی عشر وچ

دجھاں کیڈے مراں کیوں وچاری۔ بڈھائی بے کسی درداں دکا ماری ۱۰۱

مشنوی ہیرا رانجھا وچوں ہک بند۔

دوری شرم صوری پکڑی گرہ کھلی گھتاروں

آر دیار دسار دلوں تھی فارغ آر دیاروں

خوش حواس حسن کھس نیتس مد پیتس دیداروں
 تن من جان بدن سروار لیس شان شرم گھر باروں
 بن گئی حیر اسیر محبت بر سرں بھلائیں عاروں
 کردرشن دل بردادل معمور تھیں دلداروں ۱۵۲

سید جہان شاہ مجروح -

حضرت جہان شاہ مجروح بہاولپور ڈوئیزن کے تاریخی قبیلے اللہ آباد کے رہنے والے ہیں۔ آپ
 داتعلیق گیلانی سادات نال ہے۔ حضرت جہان شاہ مجروح خواجه اللہ بخش تونسوی کے مرید ہیں۔ آپ اپنے وقت کے عالم
 دین تھے صوفی بزرگ ہیں۔ آپ کوں حضرت خواجه فرید سبیس نال ڈاڈھی عقیدت تھی۔ سید جہان شاہ مجروح حضرت خواجہ فرید
 سبیس کوں موسمی سوکھڑیاں وی بھسونیدے رہندے ہیں تے افضال نال خط و کتابت وی تھیکڑی تھی۔ میر جہان المید
 کے مطابق سید جہان شاہ مجروح نے تہذیباً حضرت خواجه فرید سبیس کوں اصلاح دی گئی تھی۔ آپ نے سٹھ سال دی
 عمر وچ ۲۷ رمضان ۱۸۹۱ء - ۱۳۵۸ھ کوں وحال فرمایا۔ آپ دا مزار مبارک شہر اللہ آباد تحصیل لیانت پور وچ ہے
 حضرت سید جہان شاہ مجروح بنیادی طور تے ڈوہڑے کے وڈے شاعر ہیں۔ آپ دیاں سی حرفیاں پورے
 سرائیکی، شہری ادب وچ فنی لہجہ نال یک ممتاز مقام رکھدن۔ حضرت سید جہان شاہ مجروح کے ڈوہڑیاں اور کنیاں
 کے ڈوں مجھے آگرہ توں ۱۱۹۱۹ وچ شائع تھے۔ آپ کے کلام وچ درد، فراق تے مرنجھلال کے مفامین
 ڈاڈھے دل چھکویں ہیں۔

ظالم عشق تہا ڈرے دی دل ظلم کرے بیچاریاں تے
 لگی آتش عشق اور پڑے دی میڈی آلی جان اگلیاں تے
 کر درحم کرم رکھو قدم افضال اکھیاں رو رو ہاریاں تے
 مجرہ جا ماہی مہر کرے اسال درد فراق کے ماریاں تے

د درد تہا ڈے توں گھولیاں میں شالہ ورد تہا تہی بانڈری نوں
 بانڈری گھول گھانڈری نوں ترسانڈری تے ہٹھے کھانڈری نوں
 تیں باجھو ڈھولانیاں نہیں رکھو ستمندیاں سول سرانڈری نوں
 مجروح کو چا مذبح کرو گھت ونڈیاں ہفت وکانڈری نوں ۱۵۲

اللہ بخش شائق -

مولوی اللہ بخش شائق اللہ آباد تھیں لیکن پور خلیع رحیم یار خان کے رہنے والے عالم دین ہیں۔ آپ حضرت مبروح شاہ سئیس کے یار ہیں۔ بڑے ہیں اپنے کلام کہ بچے کوں سنو ویندے ہیں۔ اللہ بخش شائق نے مولود شریف کافیاں تے دعوہ لکھیا۔ اللہ بخش شائق کے دعوے توں نمونہ -

الف - آمیاں دعوہ سوٹھا مکھ بڑ کھالو - ساڈیاں سکدیاں اکھیں ذرہ جھاتی پالو

تیڈے ہمبر بھجایا دعوہ موٹھو پالو - شائق یار دے اکھیں تساں ڈیرہ لاؤ

ب - بس کے دعوہ بڑا بڑھا ظلم کتوں - لدھو خبر نہ ولدی تسی کلہڑی مولی

لاکر بیت نہ پالو شہراں دھم بھولی - ملو آن شائق کوں مدت بہتی ہری ۱۵۵

مخدوم دیوان ولایت شاہ -

مخدوم دیوان ولایت سید حضرت خواجہ فرید کے ڈاڈھے پیارے مرید ہیں۔ آپ داتعلیٰ اوج شاعر کے بخاری سادات نال ہئی۔ بخاری سید ہرون کے باوجود آپ حضرت خواجہ فرید سئیس کے مرید تھے۔ حضرت خواجہ فرید سئیس جیڑے ویسے نوح مبارک تے تشرین گھن گے تال دیوان ولایت شاہ دی آپ کے نال ہیں۔ آپ پیر کے رنگ ورج ایں رنگ گے ہن کہ لباس - چال - ڈھال - بول چار - سوچ فکر سب اپنے پیر دمرشد کے انداز ورج نظر آوے گا۔

مخدوم ولایت شاہ دی شاعری اتے وی حضرت خواجہ فرید دا اثر نشا بر ہے آپ اٹھال کے رنگ ورج شاعری

کرنیدے ہن - اوہے مضامین - اوہے خیالات تے کافی اوپو صوفیانہ سراج ہئی۔ مولوی خیر الدین صاحب ملتانی نے دو گنج عرفانی موسوم بہ دیوان لاثانی دے نال نال سید صاحب دا ہک دیوان چھپوایا ہئی۔ جس ورج ۱۵۹ کافیاں ہک بارہ ماہے اور ۶۳ ڈوہڑے شامل ہن۔

نمونہ :- حال کنوں بے حال کیا بُرے ہر ہوں برد چل دے

الرے زخم کللے پندھڑے - سڈڑے پیریں جھالے

پیت پلیاں - کنڈنہ ڈلیاں - کیچو ملن مہاتے

سید پیر فریدن بناں ہن کونہ میڈے ڈکھ نالے

ہور نہیں ہے سوٹھاں ساگی بھل نے دلڑی بھولی

ہر ہر کے ورج یار دا جلوہ تھی ہر ہر دی گولی

پیر فرید الدین پیارے دل دی کھڑکی کھولی

سید بے حد کر شکرانہ چنر پیا ورج بھولی ۱۵۶

مولوی احمد یار -

مولانا احمد یار سس گڑھی اختیار کے رہنے والے ایک درویش انسان ہیں۔ آپ حضرت خواجہ غلام فرید صاحب کے مرید ہیں سے خواجہ صاحب آپ نال بے حد پیار کر لیتے ہیں۔ مولوی احمد یار سے ہر وقت مجذوبی کیفیت طاری رہندی ہے آپ بہوں زیادہ جال پرست ہیں انھوں نے داباتی کلام نایاب اسے چند کچھ ڈوہڑے ملے۔

غونہ ۱۔ رات روواں، ہنوں سچو دعوں تیدے یاریاں توں غم خوریاں توں
گئی رات اینویں پر بات نہ بچھو جو کدہاں درد آزاریاں توں
اینویں رت روواں ہن بجال ذری آگھ ہن جوں تین بھواریاں توں
احمد یار کوں خار ہزار توڑے پر ہندائیں انھوں یاریاں توں ۱۰۷

خواجہ محمد یار فریدی -

حضرت خواجہ محمد یار فریدی حضرت خواجہ غلام فرید کے دل منگدے مرید ہیں۔ آپ حضرت خواجہ فرید کے مکتب فکر کے نمائندہ شاعران۔ خواجہ محمد یار سس ۱۳۰۰ء مطابق ۱۸۸۳ء گڑھی اختیار خان ضلع رحیم یار خان وچ پیدا تھے۔ آپ نے اول وقت کے جدید علماء مولانا رحمت اللہ۔ مولانا محمد حیات اور مولانا تاج محمد کنویں علوم دینی کی تعلیم حاصل کیتی تے دل حضرت خواجہ پیر فرید سس کے ہتھ تے بیعت کیتی۔ حضرت خواجہ فرید سس کے دھال کے بعد آپ کے حاجزادے حضرت نازک کریم سس کی صحبت وچ وی ڈا سال گزارے اور انھوں کے مدرسہ وچ درس پڑھدے رہے۔ آپ نے ۱۹۱۵ء وچ دیا سعادت حاصل کیتی۔ مولانا صاحب بہوں وڈے واعظ تے مقرر ہن۔ آپ دیا تقریر سن تے لوگ حال کنوں بے حال تھی وچن ہا۔ آپ شہنوی مولانا روم ڈا ڈرے سوٹھے طریقے تے پڑھدے ہن۔ ہک واری علامہ محمد اقبال نے فرمائش کرتے آپ توں شہنوی سنرکے حضرت خواجہ محمد یار فریدی دا حال ۱۲ رجب المرجب ۱۳۶۷ء مطابق مئی ۱۹۲۷ء کوں لاہور وچ تھیا۔ آپ دامنہ مبارک گڑھی اختیار خان تحصیل خان پور ضلع رحیم یار خان وچ ہے۔

حضرت خواجہ احمد یار فریدی سرائیکی۔ اردو تے فارسی کے بہوں وڈے شاعر ہن۔ آپ بے تخلص کر لیتے ہن۔ آپ کوں بلبل فرید سڈیا ویندے۔ آپ دا لقب تے صوفیانہ کلام وڈے درد۔ سوزناں بھریا ہویا اتے۔ زبان انتہائی حاف، رواں تے دل وچ بہ وچن والی ہے۔ آپ دا دیوان "دیوان محمدی" کے ہن تین کئی ایڈیشن شائع تھی چکین۔ آپ دیاں کئی کاغذیاں تے نقییاں کوں تہوں عام دی سند حاصل تھی اے۔

غونہ کلام - دکانی، ۱۔
سکھ سبج دیاں نندراں گیاں۔ سافول سدھایا کیا کراں
لالق نہ ہم دیدار دیا۔ دیدیں اڑایا کی کراں

کیا کیا شادیاں حال ہنر - دلبر نہ فیتہ نال ہنر
پے گل وڑے جنجال ہنر - زلفیں بھایا کیا کراں

بڈ تر پسیم و پنج دھار و تاج - نظلمات دعویٰ اندھل و تاج
موجیں دی وار مدار و تاج - قادر کھڑا یا کیا کراں
لالی انوکھی پیت ہم - گئی دیر چھوڑ سیت ہم
نازک ڈسا کی ریت ہم - رہتیں رو یا کیا کراں
کیوں بھپانوں درد کوں - رخ زرد آپس سرد کوں
ہیں فرد غازی مرد کوں - پیڑیں ہرایا کیا کراں ۱۰۹

خواجہ نازک کریم -

حضرت خواجہ محمد بخش نازک کریم حضرت خواجہ غلام فرید کے فرزند ارجمند ہیں۔ آپ ہر طرح نال
حضرت خواجہ فرید سنیس دی شخصیت و اعکس ہیں۔ عربی انارسی۔ علوم تے مہارت ہیں۔ لغت دی آپ کوں گھٹی ہے
سہلی ہے۔ قرآن و حدیث دی تفسیر و تاج خاصا علم رکھدے ہیں۔ آپ دی سرائیکی زبان و تاج شعر آدے ہیں۔ آپ نے
۱۳۱۹ء و تاج دھال فرمایا۔ ایک نمونہ۔

جیں دل بھالوں جیں ڈو ڈیکھا جتھاں نظر لگاواں
تیکوں جانڑاں تیکوں سمجھاں تیدا رہ پ پکاواں
میں حارث توں لہج پال تدمی کیوں قدم و دھانواں
جے نازک یار چاکرم کرے میں جوبی رنگ نہ مانواں ۱۱۰

جان محمد گداز -

جان محمد گداز تلبہ تھیل خانوال سے ایک عالم و فاضل گھرانے کے فرد ہیں۔ ڈیرہ غازی تعلیم حاصل
کرن دی خاطر آتے تے دل ہمیشہ ہمیشہ کتے جام پور کے تھی ریہے۔ آپ پیشہ کے اعتبار نال طیب ہیں۔ آپ نے
حضرت خواجہ فرید تے انصاف کے خلفاء ولایت سید۔ مولوی محمد یار توں متاثر تھی تے شاعر کی شروع کیتی۔ آپ
کے ڈوہڑے۔ سہا حرفیاں۔ بارہ ماسے۔ ہشت یاس۔ ہفت روزہ پورے سرائیکی ادب و تاج سمجلا پور ہیں۔ آپ
کے بارہ ماسے۔ ہشت پاس تے ہفت روز کوں وڈی مقبولیت حاصل ہے۔ آپ نے ۱۹۳۵ء و تاج آئی سال

دسے تھی تے وفات پائی۔

ہفت یاس وچوں نمونہ۔

بڑو مچا پرہے بڑینہ واسنکیاں آیاں سب دل
زلفاں سنواریاں فلم ویاں سسے سسے کرنیدیاں دل
نوکاں تے نوکاں جوڑ کے چوکاں ڈیون بل بل
ہک میں گدازن مانڈیاں سبناں نہ لدم کل

ہفت روز وچوں ہک بند۔

آیا سنوار نہ یار گھر رونواں و ہاواں نیر
بھیناں مرندییاں طعنہ سے ڈیون الا بھے میر
نوکاں کرنیدیاں سنگیاں کیا کیا کراں تقریر
ہک میں گدازن مانڈیاں سبندیاں ہجر کے تیر ۱۱۱

سید مبارک شاہ۔

سید مبارک شاہ احمد پور شریفی کے ہک معروف سید گھرانے نال تعلق رکھدے ہن۔ آپ ریاست بہاولپور
کے نواب صاحب کول اہل مدد رتھتہ خانہ میگزین مقرر تھے۔ انھاں کے حکام و ترح رعایت لفظی بہوں ہے۔ ہک ہک لفظ کول مختلف
معنیوم اترج بدھن کے فن کے ماہر ہن۔ آپ زیادہ تر مولود شریف کافیاں تے بڑو ہرے لکھدے ہن۔ سید مبارک شاہ
دا مجموعہ حکام داغ جگر پھپا ہر یا بلدے ایں مجموعے و ترح سہی حرفی ہیر۔ بارال ماہ۔ کافیاں ڈوہڑہ جات تے
مولود شریف شامل ہن۔ انھاں دا مجموعہ حکام داغ جگر ماہ ستمبر ۱۹۲۸ و ترح شائع تھیاہی۔ سید مبارک شاہ
بنیادی طور تے بڑو ہرے کے ہک نامزدہ شاعر ہن۔
کلام دی ذمگی۔

و ترح پردیس مافر کول نت رہندیاں تانگھ وطن دی قسم حسن دی
شہر بازار اجاڑ بڑے نہ بھاوے بوجن دی قسم حسن دی
ہک پردیاں مونجھاں دل کول بڑو جھی مونجھ سبھن دی قسم حسن دی
سید مبارک بن دلبر کے ہم امید کفن دی قسم حسن دی ۱۱۲

قاضی محمد عارف -

قاضی محمد عارف ایک عالم دین ہیں۔ آپ تحصیل حاصل پور دیوتی بولنگا محمد رفغان خان کے رہنے والے ہیں۔ اسے دیوتی لال سہانرا نیشنل پارک توں ڈو فر لائنگ شمال واسے پاسے ہے۔ فقیر محمد عارف کوں سرائیکی زبان کے شعر کا ادب و توجہ بڑوں طرح دی اہمیت حاصل ہے۔ ایک سال انھوں نے اردو تے سرائیکی زبانوں اوج اوج توں ایک حد تک پہلے ۱۳۵۱ھ و توجہ سفر نامہ توجہ منظوم کیا۔ تے بڑو جھاقاضی محمد عارف پہلے سرائیکی شاعر ہیں جنھوں باقاعدہ سرائیکی غزل و انفرانج متعین کرن دی کوشش کیتی۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق سیٹھی کے مطابق قاضی محمد عارف پہلا شاعر اسے جس اردو تے سرائیکی زبانوں و توجہ منظوم سفر نامے دا آغاز کیتے ۱۱۳۳ھ مصنف ۱۳ ماہ شوال ۱۲۹۸ھ کوں سفر تے روانہ تھے تے ۳۰ ماہ محرم الحرام ۱۳۵۱ھ کوں وطن واپس پہنچ کے اپنا سفر نامہ مکاٹے۔ سرائیکی زبان و توجہ ایندے اشعار دی تعداد ۶۸۵ ہے اتے تلمی سفر نامے جناب حبیب نائق ملتانی دی ذاتی لائبریری و توجہ موجود ہے۔ اس کوں قاضی محمد عارف کے خاندان واپس انھوں دا ایک تلمی بستہ بڑو مکاٹے۔ جیڑھا سرائیکی کلام نال بھر یا ہو یا ہے۔ اس و توجہ زیادہ تر سرائیکی غزلاں اور کافیاں تے منظوم درخواستاں موجود ہیں۔ قاضی محمد عارف نے صرف اپنے سفر دی کہانی و توجہ نہیں کیتی بلکہ جا جاتے اپنیاں روحانی کیفیات اور قلبی محسوسات کوں وی اپنی اس تخلیق دا حصہ بنڑائے۔ اتے اسے سفر نامہ مسافریاں سفری پریشانیاں کے ناں نال اوندے عزم تے حوصلے دی وی ایک داستان ہے۔

سفر نامے وچوں ایک بند۔

شوق نبی سرور دا غالب دل و توجہ رات بڑو ہاڑی
ہر دم حب رسول اندر ہے چشموں گریہ جاری
خواب آرام حرام تمامی درد ہو یا یک باری
شوق وصال حبیب اندر گیا درد ہمبر تن ساری
دم دم خواب خیال عرب دا ہر دم لیل ہناری
عارف پڑھو الحمد سدا بقیا شامل لطف جباری
طون مدینے تعیم روانہ ہو یا لطف خدا یا
ہیں گہ خوف سفر دا ہرگز نام خدا سر جایا
تقیسی نقل ابی شامل ہر کسی بندہ سہمایا
طالب ہاں دیدار نبی دا ہر دم شوق سوایا

میاں محمد بخش نوروز۔

میاں محمد بخش نوروز مبارک پور دی یونین کونسل ٹی ڈاٹے دی ایک معروف دستی رکرانی و توجہ پیدا تھے۔ آپ کے جنم دے کچھ عرصہ بعد ہی آپ کے والد فوت تھی گئے۔ آپ کوں وستی کے مولیٰ پر بخش

ہو رہی پالیا۔ وڈے تھے تاں لکھن پڑھن واسطے مرفع شہاد پوز کے ہک بزرگ حکیم تادربنش قریشی کول جلال پور پیر والا بھیج ڈتا۔ جلال پور پیر والا ورج آپ دی ملاقات اول دیے کے بزرگ شاعر حافظ فتح محمد نال دی تھی۔ تے نوروز کول حضرت خواجہ غلام فرید دی صحبت ورج رہن تے بہن داشرف دی حاصل تھی۔ آپ فقیرانہ طبیعت کے مالک ہن دنیا داری کول ہمیشہ پرے رہندے ہن۔ نوروز چورونجا سال دی عمر ورج درد تو بلنج دی وجہ کول جلال پور پیر والا ورج فوت تے وصیت مطابق انھال کول وستی ررائی ورج دفن کیتا گیا۔

محمد بنش نوروز نے قصہ لیلیٰ مجنوں۔ ڈوہڑیاں کے ڈوں مجوسے تے کانیاں کے ڈوں مجوسے "شعلہ دل سوز" کے نال نال شائع تھے۔ ایں مجموعہ کلام کول اول وقت کے مہاندے شاعر برخوردار دنانے مرتبہ کیتا ہئی۔ نوروز حضرت خواجہ صاحب دی وناں کے بعد کافی عرصہ جیندے ریہے۔

سرائیکی زبان دی شعری ادب دی تاریخ ورج نوروز ہک دلہن دی حیثیت رکھدے۔ صدیاں تے کھڈی تعریف دی روایت کول سہٹ تے او پہلا شاعر اے جس اٹنا ہک نو لیکار تہ بنڑاٹے۔ انھال کے کلام ورج فنی تے فکری انفرادیت اے۔ نوروز نے سرائیکی زبان دی جدید شاعری دا ایرا بدھا اور تعریف دی روایت کول چھوڑتے اپنے واسطے فن دیاں نوایاں راہی گولیاں۔ عہد فرید دا اے شاعر ایں کہتے ہمیشہ یاد رکھا ویسے

نمونہ کلام -
(کافی)

آڈیکھو انج حال یار ساڈا - تے سوز دل بے قرار ساڈا
 ساکے میکرں نہ کیتو کائی - اے تہمتاں ایان سرا جائی
 ناد برہوں جفا جدائی - نہ چھوڑیا کول گل دا ہار ساڈا
 کیوں اے گلشن بہار بھانوسے - اے گل جن سبزہ زار کھادے
 اے بھو جیوں ساڈے تھونہ آوے - او گل بدن گلندار ساڈا
 اندھا فرقت غبار غزبت - نہ کامیابی نہ جام و صلت
 تے رویا درد مہار گھت گھت - ونجایا الفت و تار ساڈا ۱۱

محمد مٹھا -

محمد مٹھا مرفع تھلہ پور کھوہ جگودالا تحصیل شجاع آباد ملتان کے رہن دا ہن۔ آپ نے ہک سی حرنی بے نمازاں "تے قصہ نینگر و نینگور لکھیا۔ اے قصہ آپ نے ۱۳۲۱ء ورج مکمل کیتا۔ اے ہک عشقہ سوالی جیہتی ہے۔ من ضرور نہ ہناں رُئی نینگر جے تیں ورج جاتی۔ ما بیو کنوں اگے انج تھی آپاں سر ملادت جاتی گھری سنگ کنواری چھوڑیم دل نہ پام جاتی۔ اری نینگر گل ملایں کیوں پس چپ چپاتی ۱۱۵

منشی تیغ علی کھتر۔

آپ تحصیل شجاع آباد کے رہنے والے ہیں۔ کتر صاحب ۱۸۲۶ء و تاج پیدا تھے ۱۹۲۶ء و تاج فوت تھے۔ آپ نظم گو شاعر ہیں۔ ”عطر افریہ سس“ انھوں نے دیکھ کر لوہے کے مقبول نظم لکھی۔

مولانا نور محمد کھتر۔

مولانا نور محمد کھتر ضلع مظفر گڑھ کے معروف تھے۔ سب سے پہلے والد کے رہنے والے ہیں۔ آپ کے عاشق رسول ہیں۔ آپ دیاں لغات کول و بڑی مقبولیت حاصل تھی۔ آپ بنیادی طور سے لغت گو شاعر ہیں۔ آپ دیکھ کر پیدا تھے۔ ۱۸۷۱ء و تاج تھی تے وفات ۱۹۲۱ء و تاج تھی۔

اللہ ڈوایا پر جوش۔

منشی اللہ ڈوایا پر جوش تحصیل شجاع آباد کے ایک زمیندار گھرانے و تاج ۱۸۷۵ء کے نیر سے تیرے پیدا تھے۔ انھوں نے دیکھ کر ایک مجموعہ تے ڈوہڑیاں دیکھ کر ایک مجموعہ چھاپا ہوا ملے۔ پر جوش بڑے چنگے شاعر ہیں۔ مظفر ملتان۔

منشی نبی بخش مظفر ملتان سرائیکی مرثیہ و تاج ایک مہاندراناں ہے۔ آپ صدر جھانوی ملتان و تاج ۱۸۷۸ء و تاج پیدا تھے۔ عربی فارسی کے چنگے بھلے عالم ہیں۔ کبوتر لہور کے اخبار ”اشاعری“ کے نمائندے دیکھ کر آپ کے بڑوں کے مجموعے انوار السحر اور گلستان مظفر چھپ چکے۔ آپ نے ۱۹۲۰ء و تاج وفات پائی۔ مظفر ملتان دیکھ کر مرثیہ نگاری تے سرائیکی مرثیہ کے باب و تاج انھوں نے فن تے تعینی گفتگو شامل ہے۔ مولوی غلام حیدر فدا۔

مولوی غلام حیدر فدا سرائیکی زبان کے نامور مرثیہ گو شاعر ہیں۔ آپ کراچی لعل عین کے رہنے والے ہیں۔ آپ سید علی شاہ چینی کے شاعر ہیں۔ آپ کول و بھر پنجاب کے نال نال یا دیکھ کر دیکھ کر فدا ۱۸۸۵ء و تاج پیدا تھے تے ۱۹۲۳ء و تاج اللہ سس کول پیارے تھی گئے۔ گل محمد عاشق ملتان۔

گل محمد عاشق ملتان سرائیکی مرثیہ گوئی دیکھ کر متبرناں ہے۔ آپ دلی دروازہ ملتان و تاج ۱۸۸۵ء و تاج پیدا تھے۔ وڈے وڈے ڈاکر آپ کے شاعر ہیں۔ آپ سرائیکی مرثیہ گوئی و تاج ایک وڈے مہاندرے شاعر و اقام رکھن۔ آپ دیکھ کر کتاب ”گوہر نورانی“ سرائیکی مرثیہ و تاج سنگ میل ہے۔ عاشق ملتان نے ۱۳۵۲ھ مطابق ۱۹۳۲ء و تاج وفات پائی۔ مزید تفصیلات کیتے سرائیکی مرثیہ داباب ملاحظہ فرماؤ۔ خادم مکھن بیلی۔

حاجی اللہ بخش خادم مکھن بیلی ضلع مظفر گڑھ کے رہنے والے ہیں۔ آپ دیاں کافیاں اشرو سوز نال مہر پور ہیں۔ خادم کی شہرت دیکھ کر انھوں نے دیکھ کر آپ کے ہیرا پنجاہ دیکھ کر مکھن بیلی بنو دروازہ کے شاعر ہیں۔

جذنب ملتانى۔

جذنب ملتانى اندرون پاڪ دروازہ ملکہ تاضياں كرسپن واسے ہن۔ جذنب ملتانى ايس دور كچھيكرى
شاعراں ورتج بڑو جھياں توں ممتاز نغردن۔ جذنب ملتانى كے ڈوں مجموعے ”انوارِ عشق“ اور ”بازارِ عشق“ چھپ چكسن
”انوارِ عشق“ ناياب اسے۔ جذنب ملتانى بنيادى طور تے كافي كے شاعر ہن۔ آپ نے ۹۲ سال دى عمر ورتج
۱۹۲۴ء ورتج وفات پاتى۔ بازارِ عشق، ورتج ۷۰ كافياں تے ہك ڈومولا شامل اسے۔

نمونہ۔ (كافى)

خطا ميں ورتج كيرھى دلبر - دلوں ساكوں بھلايو كيروں
چو طرنى ديد ہر پاسے - طلب ديدار ورتج ہاسے
كنگھيں لك چھپ توں كر پاسے - اجئى ساكوں رلايو كيروں
تيدے كارن ہاں ديوانى - خلق سارى ہے حيرانى
بڑكھا كھرا اودل جاني - انگھيں سكدياں سكاو كيروں
شعلہ پر نور نورانى - گوہر لعل بدخشانى
صدق بانى اكل جاني - ديڑھے پھيرانہ پالو كيروں
سكا ميكون نہ توں ماہمى - لہاں تے جذبيڈى آئى
تورے جذنب ہے سودائى - نہ دامن نال لايو كيروں

۱۱۴

قاضى امام بخش شيروى۔

طبغزاد شاعرى كے نال نال ايس دور ورتج ہك منظوم ترجمہ اساڈے سانئز ايس آندے۔ كچھ
ميرامن كے قصے چار درويش دا منظوم سرايگى ترجمہ۔ كے ترجمہ قاضى امام بخش شيروى نے كيتے۔ قاضى امام بخش
تصہ شيروى ڈويرن ڈيرہ غازى خان كے ہك طالب علم شمس ہن۔ آپ كے بزرگ فرغانہ توں ہجرت كرتے اتھال
آباد آن تھے۔ قاضى امام بخش سلمہ قادريہ كے بزرگ شيخ خدا بخش مانگ پورى كے مرید ہن۔ آپ درويش
منش انان ہن۔ قاضى امام بخش دى وفات ۸ رمضان المبارك ۱۳۲۵ء مطابق ۱۳ مارچ ۱۹۲۷ء بشيروى كے
قاضى صاحب پھوں صاحب علم ہن۔ آپ نے كئى كتاباں تصيف كيتياں جھناں وچوں كچھ كے ہن با حقيقتہ الاسرار
اخبار الاسرار۔ اسے كتاب فارسى زبان ورتج ہے۔ ۲۔ شاپناہ :- ايس كتاب ورتج محمد بن تاسم توں بادشاہ
دى تاريخ۔ امام اللغات۔ تصہ صاحبان مرزا۔ تصہ سوسنئى مہنزال۔ تے تصہ باغ و بہار۔ قاضى امام بخش
نے اسے تصہ ۲ ماہ صفر المنظر ۱۳۰۰ء ورتج كھل كيتا۔ كے مولوى لطف على كے سيفل نامے دى طرز ورتج ہے۔

ایں قصے کے سوا ڈو ہزار کے قریب شعر ہیں۔ سارا قصہ ۳۵۰ بندوں کی شکل و برج نظم کیا گئے۔ عربی فارسی کے الفاظ و از زیادہ استعمال ہے۔ قصہ نئی ماسن نال بھر پور ہے۔ سہے قاضی امام بخش کی شاعرانہ عظمت کی دلیل ہے

حاتم طائی تے نونل بادشاہ دی کہانی (انتہا کسا)

وانا مرد دیا ناما فرخندہ تے فرزانہ - چاتا میں مکین اگے ہک قصہ بادشاہانہ
 ملک عرب و برج رہند نونل نامی شاہ زمانہ - طرح طریق تراوت بہتی دولت و امتانہ
 کفر فر زور زمانے واسر شور منغر سلطانہ - حاتم با و برج وقت اُہنڈے سنی آتے مردانہ
 سن کر نام سنی دانونل سمت حقیا حیرانہ - دل و برج حیرت غیرت شاہ کول رہند کاروز شاہانہ
 آخر کار تیار حقیا سمجھ لشکر نال روانہ - سر و برج شور اندر و برج غیرت شہر کرے ویرانہ
 انعام اکرام کے کہتے نونل عہد لکھیا پانہ - جو کوئی پکڑ گھن اوسی حاتم و عوسے دار پانہ
 گھن دولت دنیا بہتی ویسی کر تکرانہ - امام گئے جاکوں جہاں و برج کر کر فکر بہانہ ۱۱۸

سرائیکی شاعری دا اے دور شعر و ادب کے انتہائی عروج دا دور اے۔ ایں دور و برج بے شمار شعرا و کہ پئے
 توں ودھو تے فن کے ہونکے کے جیندے بڑدن۔ اسال مہاندے شاعران و اتذکرہ کر چھوڑیے۔ کہ پئے
 شعرا و جہاں ایں دور و برج چنگانال کھایا۔ انھن کے نال آہن۔

۱۱	میاں محمود	بہاولپور
۱۲	صوفی بنی بخش	تلپہ
۱۳	مستن ملتانی	ملتان
۱۴	سید نبی شاہ انگار	
۱۵	بڑتن ملتانی	ملتان

حواشی - باب اٹھواں

- ۱- غلام اللہ بدوی مقالہ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان وہند۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء۔ تیرمویں جلد ص ۵۲۴
- ۲- بغداد سے بہاولپور تک از صاحبزادہ قمر الزماں عباسی - روزنامہ پرنسز لاہور ۱۹۸۴ء ص ۵۲
- ۳- ملتان مرثیہ از خلیفہ پیر اجمالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ص ۷۶
- ۴- تذکرہ شعراء سکھر از مین عبدالمجید ص ۷۷
- ۵- ایضاً ص ۷۹
- ۶- ایضاً ص ۷۷
- ۷- ایضاً ص ۷۲
- ۸- تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان وہند۔ تیرمویں جلد۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۵۲
- ۹- ایضاً ص ۳۵۲
- ۱۰- سرانیکی شاعری از کیفی جاہوری - بزم ثقافت ملتان ص ۲۶۸
- ۱۱- ملتان زبان اور اس کا اردو سے تعلق - ڈاکٹر مہر عبدالحق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۷۶ء ص ۳۵۶
- ۱۲- سسی پنوں مدد رسالہ نیم ملاں خطہ ایمان از میاں مکین - درمطبع ٹیچری لاہور ۱۲۹۷ھ
- ۱۳- پنجابی ادب دی کہانی - از عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۲۷۸
- ۱۴- یاد افغاندی - مرتبہ ماسٹر کریم الدین شجاع آباد - سرانیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۵ء ص ۱۵-۱۶-۱۷-۱۸
- ۱۵- ارمغان ادب - مخدوم الملک سید - مرتبہ سید نذیر علی شاہ - سرانیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۷۶ء ص ۱۱
- ۱۶- پنجابی ادب دی کہانی - از عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء ص ۳۷۷
- ۱۷- خیر شاہ و احکام - از سید خیر شاہ - تحقیق و ترتیب - طاہر تونسوی - بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۷ء ص ۲۲
- ۱۸- ایضاً ص ۳۹ - ۵۸ - ۷۸
- ۱۹- تذکرہ شعراء سرانیکی - مقالہ از صوفی احمد جان فریدی - سماہی سرانیکی بہاولپور جنوری ۱۹۷۵ء ص ۱۲
- ۲۰- مقالہ میر جان المیدری - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان وہند۔ تیرمویں جلد۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۵۲
- ۲۱- منتخب سرانیکی کلام - حل لغاری مرتبہ محمد اسلم سرپوری بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۲ء ص ۱۹
- ۲۲- بیدل سندھی - سرانیکی دستاویز - مرتبہ محمد اسلم سرپوری بزم ثقافت ملتان ۱۹۷۸ء ص ۱۲۵ - ۱۳۶
- ۲۳- تولد نامہ بزبان ملتان مصنف مولوی غلام قادر قریشی - سیم برس لاہور ۱۹۷۳ء ص ۲۲

- ۲۲ - برأت نامہ نبربان ملتانی مصنف مولوی غلام قادر مفید عام پریس لاہور
- ۲۵ - سندھی شعرو شاعری کی تاریخ - از لطف اللہ بدوی - آراپنج برادران حیدرآباد ۱۹۵۲ء میں ۲۹۲ - ۹۵
- ۲۷ - کلیات شاہ محمد دیدر مرتبہ عبدالکریم سندھیلو - مقدمہ ص ۷ تا ۱۷ - سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد سندھ ۱۹۷۷ء
- ۲۷ - ایفا ص ۱۶
- ۲۸ - تاریخ خیرپور مصنف نسیم امروہوی کراچی ۱۹۵۵ء ص ۵۸ تا ۷۰
- ۲۹ - سندھی شعرو شاعری کی تاریخ - از لطف اللہ بدوی - آراپنج برادران حیدرآباد ۱۹۵۲ء ص ۲۷۵
- ۳۰ - تاریخ ادبیات پاکستان و ہند - تیسرے حصے میں جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۵۸۸
- ۳۱ - ایفا ص ۵۸۶
- ۳۲ - اشارات فریدی از خواجہ غلام فرید بحوالہ دیوان فرید - مترجم و شارح مولانا نور احمد فریدی حصہ اول رائیٹرز کالونی ملتان ص ۱۹
- ۳۳ - دیوان فرید مقدمہ مولانا نور احمد فریدی قعر الادب رائیٹرز کالونی ملتان
- ۳۲ - اولیائے بہاولپور از مسعود حسن شہاب دہلوی - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۱۳۹
- ۳۵ - دیوان فرید مقدمہ مولانا نور احمد فریدی - قعر الادب رائیٹرز کالونی ملتان ص ۳۲
- ۳۶ - پنجاب کے صوفی دانشور از قاضی جاوید - نگارشات لاہور ۱۹۸۶ء ص ۲۸۰
- ۳۷ - مقابیس الجہانس المعروف اشارات فریدی - مطبع رفیق عام پریس لاہور ۱۳۲۶ھ
- ۳۸ - دیوان فرید اردو - مرتبہ صدیق طاہر - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۷۲ء
- ۳۹ - پیام فرید - مرتبہ ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۷ء ص ۲
- ۴۰ - کون فرید فقیر از دانشاد کلاںچوی - سرائیکی لٹریچر سیریا بہاولپور ۱۹۸۲ء ص ۱۹
- ۴۱ - پیر فرید از ایس حمید اللہ شاہ ہاشمی - تاج بک ڈپو اردو بازار لاہور ۱۹۷۳ء ص ۵۸
- ۴۲ - روح فرید از رفیق خادر جبکانی - بنرم ثقافت ملتان ص ۳۱
- ۴۳ - چاربت فرید از عمرانہ پروین غنر - خواجہ فرید علمی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۳ء ص ۲۲
- ۴۲ - پیام فرید - مرتبہ ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۷ء ص ۴۵۴
- ۴۵ - فرید لسانی تحقیقات از ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۵ء ص ۳۵۵
- ۴۶ - پیر فرید از ایس حمید اللہ شاہ ہاشمی - تاج بک ڈپو اردو بازار لاہور ۱۹۷۳ء ص ۱۲۵
- ۴۷ - فرید لسانی تحقیقات از ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۵ء ص ۳۵۳
- ۴۸ - پیام فرید - مرتبہ ڈاکٹر مہر عبدالحق - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۷ء ص ۵۶۲
- ۴۹ - ایفا ص ۵۶
- ۵۰ - گلدستہ مرثیہ ملتانی - الہی پریس آگرہ ۱۳۱۵ھ ص ۵

- ۵۱ - مجموعہ تحفہ العشاق از سلطان الشہداء پنجاب سکندر خان غلام - مطبع الہی اٹورہ ص ۳
- ۵۲ - ایضاً ص ۱۵
- ۵۳ - قصہ یوسف زینبیا و ارتحل - مصنف غلام سکندر غلام - در مطبع کرشناسٹیم پریس ملتان ص ۱۱
- ۵۴ - ملتان مرثیہ - از خلیفہ پیر اجمالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ ص ۴۳
- ۵۵ - پنجابی ادب دی کہانی - عبدالغفور قریشی - عزیز بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ - ص ۳۹۱
- ۵۶ - طہارت مرثیہ ملتان - محمد خیر الدین مابرو و محمد فخر الدین تاجران کتب - الہی پریس اٹورہ ۱۳۱۵ھ ص ۲۱
- ۵۷ - ضلع مظفر گڑھ کی ادبی تاریخ - از سجاد حیدر پرویز مظفر گڑھ (غیر مطبوعہ)
- ۵۸ - مجموعہ مولوی نور الدین الودک والی - مطبع اسلامیہ سنیم پریس لاہور
- ۵۹ - مبر العشق رکھیل شاہ صوفی جو رسالو از رکھیل شاہ مرتبہ ہرگن دل کند مل سندھ
- ۶۰ - سندھی شعرو شاعری دی تاریخ از لطف اللہ بدوی - ترکیبھی جلد ص ۳۵۵
- ۶۱ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - چودھویں جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۳۴
- ۶۲ - ایضاً ص ۵۹۸
- ۶۳ - کلام حسن بخش مولف عارف المولیٰ - سندھی ادبی بورڈ ۱۹۷۱ء مقدمہ - ص ۵ - ۱۳
- ۶۴ - کلام فدوی - از اللہ بخش فدوی - تلمی بیاض - مملکہ الہی بخش سودائی سرپرست سرائیکی ایڈمی ڈیرہ اسماعیل خان
- ۶۵ - ملتان مرثیہ - از خلیفہ پیر اجمالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ ص ۱۲۲
- ۶۶ - ایضاً ص ۸۲
- ۶۷ - دیوان درد معہ سوانح عمری فقیر سوہجا - مرتبہ سعد اللہ افشاری میر پور ماٹھیل ۱۳۷۲ھ
- ۶۸ - کلام محمود کھٹیاں مرتبہ محمد صالح پیسو (مقدمہ) سندھی ادبی بورڈ ۱۹۷۸ء
- ۶۹ - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - چودھویں جلد - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء ص ۳۵۷
- ۷۰ - ایضاً ص ۳۵۵
- ۷۱ - ایضاً ص ۳۱۴
- ۷۲ - مجموعہ مدحیات از حاجی سید محمد فرحت مطبع مہتابی لاہور ۱۳۲۱ھ
- ۷۳ - مقالہ میر حان المیدری - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - چودھویں جلد ۱۹۷۱ء ص ۳۵۳
- ۷۴ - مظفر گڑھ کی ادبی تاریخ - از سجاد حیدر پرویز - مظفر گڑھ (غیر مطبوعہ)
- ۷۵ - دامن مرتبہ - فقیر سرد سائروی - انجمن سرائیکی ڈیرہ اسماعیل خان ۱۹۸۲ء ص ۱۳
- ۷۶ - ایضاً ص ۹
- ۷۷ - ایضاً ص ۱۴

- ۱۰۲ - بحر الفراق کافیاں مجروح شاہ ابوالعلائی سٹیم پریس آگرا ۱۹۱۹ء ص ۱۲
- ۱۰۵ - گلستہ عشق مولوی حافظ اللہ بخش شائق - حافظ شمس الدین منور الدین تاجران کتب ملتان ۱۹۲۲ء ص ۱۰
- ۱۰۶ - سراپکی شاعری - از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۲۷۹ ۱۹۷۲ء
- ۱۰۷ - ایضاً ص ۲۷۸
- ۱۰۸ - دیوان محمدی - تہذیب خواجه محمد یار فریدی آستانہ عالیہ دربار محمدیہ گڑھی اختیار خان رحیم یار خان ص ۹
- ۱۰۹ - ایضاً ص ۱۹۶
- ۱۱۰ - سراپکی شاعری از کیفی جامپوری - بزم ثقافت ملتان ص ۲۸۲ ۱۹۷۲ء
- ۱۱۱ - مجموعہ جان محمد گداز - مولوی خیر الدین صاحب - محمد بشیر الدین تاجران کتب ملتان ۱۳۲۳ھ ص ۱۲، ۱۱۳
- ۱۱۲ - داغ جگر از سید محمد مبارک شاہ - اقبال برقی پریس ملتان ۱۹۲۸ء
- ۱۱۳ - مزید لسانی تحقیقات از ڈاکٹر مہر عبدالحق - سراپکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۵ء ص ۳۸۳
- ۱۱۴ - شعلہ ولسوز حصہ اول - نوروز - کرسٹنا سٹیم پریس ملتان ۱۳۴۱ھ ص ۲
- ۱۱۵ - قصہ نینگر و نینگر - از محمد شہا - قاضی مولا بخش تاجر کتب ملتان
- ۱۱۶ - بازار عشق، کافیاں جہدن ملتان - در مطبع خادم التعلیم سٹیم پریس لاہور ۱۳۲۳ھ بارنات ص ۱۴
- ۱۱۷ - باغ و بہار - تہذیب و ترجمہ - قاضی امام بخش - سنگ میل پبلی کیشنز لاہور ۱۹۷۳ء
- ۱۱۸ - ایضاً ص ۶۵

نالوال باب

۶

سرائیکی شاعری داپاکستانی دور

۱۳۶۶ھ توں ۱۴۰۸ھ

۱۹۴۷ء = ۱۹۸۸ء

چوتھا دور

پاکستانی دور ۱۹۴۷ء تا ۱۹۸۸ء تک

سرائیکی شاعری دا چوتھا دور ۱۹۴۷ء توں شروع تھیندے۔ ۱۹۴۷ء جنرلی ایٹیاں دے مسلمان کیتے ہک سنگ میل دی حیثیت رکھدے۔ جنرلی ایٹیاں دے مسلمان زندگی دے ہر شعبے وچ بچھوں تے رہ گئے ہن۔ ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی دے بعد مسلماناں دی سیاسی تے معاشی حالت بہوں وگڑ گئی تے مسلمان زندگی دے ہر شعبے وچ محرومیاں دا شکار تھیندے گئے۔ مسلماناں کوں ایں اندھا دے وچوں کدھن کیتے اگرچہ سرسید احمد خان اپنے طور تے تنزدے پے ہن۔ مگر ایں کوشش کوں ہک منظم تحریک دی صورت اوں ویلے عطا تھی۔ جیڑے ویلے نواب حسن الملک تے مولانا محمد علی جوہر نے دھاکے وچ مسلماناں دی سیاسی پارٹی مسلم لیگ دی بنیاد رکھی۔ مسلم لیگ پورے جنرلی ایٹیاں وچ مسلماناں دی ناٹھہ سیاسی جماعت بن تے اُبھری۔ جہیں نے پورے ہندوستان دے مسلماناں کوں ہک نواں عزم جو مد تے ہمت عطا کیتی۔ مسلماناں کوں اپنا مستقبل بڑھوں بڑھوں گاتے ہر جاتے مسلم لیگ دے قہڈے تلے مسلمان کھٹے تھیون لگے۔ اے مسلماناں دی خوش محنتی ہئی کہ انھن کوں ایں دور وچ شاعر مشرق علامہ محمد اقبال جیس مفکر اور حضرت قائد اعظم جیس رہبر نعیب تھے۔ معور پاکستان نے پاکستان دا خواب بڑھاتے قائد اعظم محمد علی جناح ایں خواب دی تعبیر دے حصول واسطے رات ڈینہہ معروفت تھی گئے۔ ۱۹۴۰ء وچ لاہور وچ ہک عظیم الشان جلسہ تھیا۔ جنیدے وچ قرارداد پاکستان منظور کیتی گئی۔ ایں قرارداد دے پاس تھیون نال مسلماناں کوں منزل دی طرف ودھن دا مزید حوصلہ ملیا۔ تحریک پاکستان وچ بھر پور جوش و جذبہ پیدا تھی گیا۔ عورتاں۔ مرد۔ فوجواں۔ بدعڑے۔ طالب علم سب تحریک پاکستان دے قافلے وچ شامل تھی گئے اور ایں کوشش دے نتیجے وچ۔ حضرت قائد اعظم محمد علی جناح دی رہنمائی وچ جنرلی ایٹیاں دے مسلماناں نے ہک نواں وطن پاکستان حاصل کر گدھا۔ پاکستان دا قیام اساڈی قومی زندگی وچ ہک سنگ میل دی حیثیت رکھدے۔ پاکستان دے قیام نے جمعاں اساکوں آزادی دی لغت توں سرفراز کیتا۔ اتھاں اساڈی سوزج۔ فکر سیاسی۔ سماجی اور معاشرتی زندگی تے ایندے بہوں گھائے اثرات پے۔ اساڈی قومی زندگی دے ایں نویں سفر اور نویں رخ نے اساڈے ادب تے وی گھائے اثرات مرتب کیتے۔

آزادی نعیب تھیون نال جمعاں اساکوں قومی بیداری۔ ملی شناخت۔ اور سیاسی سماجی شعور دی دولت ملی اتھاں اساڈے ادب کوں وی ہک نواں روپ تے منہ مہاندا ملیا۔ ہن کیتے اسان اپنے چوتھے دور دا آغاز اپنی ملی زندگی دے ایں اہم موڑ نال گندھوور کیتے۔

تخلیقی ادب سب چیزیں توں زیادہ حساس ہونڈے۔ ایں واسطے پاکستان دے ڈوبھے علاقیاں دی طرح سرائیکی علاقے دا دانشور تے شاعر وی ایں ملی تحریک توں متاثر تھی تے اونڈا ہک حصہ بن گیا۔ ڈیرہ غازی خان تے ملتان وچ مسلم لیگ دا زور شور قائم تھیا۔ بہاولپور وچ مسلم لیگ بناوٹ دی اجازت نہ ملی تاں تحریک پاکستان دے کارکنان نے مسلم بورڈ دے نال نال اہم پاکستان دے قیام واسطے کوششاں شروع کر ڈتیاں اور آخر ۳ اکتوبر ۱۹۴۷ء کوں اعلیٰ حضرت امیر آت بہاولپور نے ریاست بہاولپور دا پاکستان نال الحاق دے معاہدہ تے دستخط کر ڈتے۔ حکومت پاکستان دیا طرفوں حضرت تانہ اعظم نے دستخط کیتے اور ایندے بعد ۱۴ ستمبر ۱۹۵۵ء کوں ریاست کوں پاکستان وچ ضم کر ڈتا گیا۔ قیام پاکستان دے بعد ایں علاقے وچ سیاسی تے سماجی تبدیلیاں آیاں۔ نویں نظریاتی سانجھ وچ پورے ملک دے واسی گڈھے گئے۔ ہم وطنی۔ آزادی اور اسلامی اخوت نے ملک دے ہک کونے توں بے کونے تین دے لوگاں کوں ہک فکر ہی ہم آہنگی عطا کیتی۔ قومی یکجہتی دا بھر پور شعور جاگی عوامی بیداری دا لہو اں سمجھ اساجے وطن اور اساجی سوز نگریاں وچ اُبھریا۔

پاکستانی دور دیاں خصوصیات۔

سرائیکی شاعری دے پچھلے ادوار وچ اساکوں تھون، دین، معرفت اور طرقت ادب دے تھتے تے لکھتے ڈسرن۔ یاد تے منظوم عشقہ داستان دیا ادبی روایت تے چھاں ڈس دی اے۔ آ دور پچھلے رنگ توں ہٹ تے عوامی بیداری۔ چٹے مستقبل دیا آس۔ امن۔ انفاق۔ صداقت اور آزادی دے امکانات نال آباد ڈس دی۔ ایں دور وچ حسن و عشق دیاں طویل داستاناں دا باب ختم تھیندے۔ لوک تھے کہانیاں دے جادو توں نکل تے زندگی دیاں حقیقتاں دیا طرف متوجہ تھیندن۔ روایتی تھ پن جیڑھا شعرا دے دیا وڈائی دیا علاقت تھی۔ نویں ادبی مہانگ اگوں بھکا پے ویندے۔ بلکہ ہک ڈوں شاعراں دے علاوہ تقریباً داستان گوئی ایں دور وچ بالکل ختم تھی ویندی اے۔

تھون دیا روایت اساجے شعری ادب وچ منڈھہ قدیم توں لگی آندی اے۔ اسماعیلی پیراں دے گنان ہونڈن یا حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر دے بیت۔ صوفیانہ رنگ دے اثرات پچھلے دور کنوں شروع تھی تے حضرت خواجہ فرید دے دور تیں توڑ بچدن۔ ایں توں بعد نوروز تے مولانا فقیر الدین خرم تھون دیا ایں روایت کوں ہک پاسے کر تے۔ اپنے نویں دگ بنڑیندن۔ لھذا ایں پاکستانی دور وچ تھون دیا شعری روایت بالکل ننگ ویندی اے۔ شاعری وچ صوفیانہ مضامین دیا جاتے عمری مسائل۔ حقیقت پسندی۔ سیاسی شعور انفرادی شخصی تجربے شاعری وچ شامل تھی ویندن۔ ایں دور دا شاعر اپنے عہد دے مسائل توں اگھیں لڑ تے کہیں داستانی ماحول وچ اپنے آپ کوں گم نہیں کریندا بلکہ جنیدے جاگدے حواس نال اوز زندگی دیاں

تلخ سچائیاں و تجربہ کریدے۔ اوندے حل سوجیدے اور اپنے فکری تجربے کو اپنے عہد کے لوگاں۔ انھوں
وے مسائل۔ انھوں دیاں ضرورتاں اور طبعی تقاضاں اناں ہم آہنگ کریدے۔

اساڈی قومی تاریخ و توحہ جوں اہم موڑ آندن یک ۱۹۴۵ء اور ڈو جھا ۱۹۷۱ء جڈاں ہندوستان نال
پاکستان دی جنگ عقیدہ اے۔ انھوں جوں جنگاں کے نتیجے و توحہ سرائیکی ادب و توحہ جڈاں پاکستانی زبانوں
کے ادب دی طرح ملی جذبیاں دا بھر پور اجمارہ عقیدے اور جنیدے نتیجے و توحہ سرائیکی زبان اتحہ پہوں
وڈا ملی شاعری دا ذخیرہ وجود و توحہ آندے۔ بے شمار قوماں اور ملی نغمے کچھ ویندن جہیں و توحہ وطن دی محبت
وطن توں جذبات بان کرن دا عزم۔ قومی یکجہتی۔ ملکی تعمیر و ترقی واسطے بھر پور کوششاں دا ذکر ملدے۔ ایں
توں علاوہ قیام پاکستان کے بعد اناں تیں ملک و توحہ جڈاں سیاسی تحریکاں چلیاں یا حکومتی سطح تے
جو سیاسی تبدیلیاں آئیاں۔ شعرا نے انھوں توں اثرات قبول کیتے۔ اور انھوں کے حوالے کتھا میں کھل
کے تے کتھا میں علامتی انداز و توحہ وڈی آسانی نال گویے و توحہ سلگن۔

پاکستانی دور دی شاعری نے زبان و بیان دی سطح اتے دی کئی تبدیلیاں اختیار کیتاں۔ پچھلے ادوار
و توحہ زبان و بیان اتے فارسی اور عربی زبان وے گھائے اثرات ملدے ہن۔ ہن مغربی ادب کے اثرات صاف
نشاں ہن۔ پڑھے کچھ شاعر مغربی ادب کے علاوہ نیے غیر ملکی ادب کے مطالعے کے بعد سرائیکی زبان کے
شعری ادب کوں نویں تجربیاں دا سونہاں کیتا۔ نویاں صفاں رائج تھیاں۔ حتی کہ غزل، آزاد نظم
کے علاوہ نثری نظم تے جاپانی صفت کھا ہیکو تک سرائیکی شاعری و توحہ ورتیاں گیاں۔ نویں دور کے شعرا نے قومی زبان
و توحہ مردوخ اظہار کے سبھے سانچے اپنے کوں ورتیے۔ جدید نظم کوں کافی اگوں تے ودھایا۔ سرائیکی غزل دا معیار
کافی اچا کیتا۔ جدید علامتاں۔ نویں استعارے اور ویسی حوالے شاعری دا حسن بنیے۔ شعری ادب حرف تفریح
ذا ذریعہ نہ رہیا بلکہ فن اور فکر کے نویں معیار قائم کیتے گئے۔ ہن حسن و عشق دا ذکر دی فکری پس منظر نال
پیش تھوڑا لگا۔ ایں ترقی یافتہ دور و توحہ تہذیبی زندگی و توحہ جوں جوں تبدیلی آندی گئی انویں نویں شعری روئے
دی تبدیل عقیدے گئے۔

سی حرفی۔ مثنوی۔ بارہ ماہے اور ڈوہڑے تقریباً متروک تھی گئے۔ انھوں اصناف دی جاتے غزل
کافی اور جدید نظم نے سمنجاں گدھی۔ البتہ اے اکھا نثر اں پوندے کہ شاعری کے ایں جدید رخ و توحہ کافی نے اپنی جا
اصول نی چھوڑی بلکہ یک مضبوط روایت کے نال او اجاں دی اگوں تے ودھدی پئی اے۔

سرائیکی شاعری کے ایں جدید دور کوں اشاعتی سہولتاں۔ ذرائع ابلاغ اور شاعرے دی روایت نے دی
کافی تقویت عطا کیتی۔ انھوں عوامل نے تخلیقی عمل کوں تیز دی کیتا تے ایندے نئی معیار و توحہ دی اضافہ کیتا۔

سرائیکی علاقے و توحہ ایں وقت ترے ریڈیو اسٹیشن سرائیکی نشریات کریدے ہن۔ جموں نشریاتی ادبی بورڈ

متواتر سامعین تک بچدے پن۔ ریڈیائی ضرورت سے تحت غنائیے۔ گیت اور منظم ڈرامے تخلیق تھیندے پن اور اسے
نوس افان پچھلے کئی سالیں توں کافی شہرت و مقبولیت حاصل کر گئیں۔ اس کے علاوہ جبرائیل۔ اخبارات اور تنقیدی
بائس کے اشعار نے وی ایس دور کے شعری ادب کوں کافی فنی ماسن عطا کیتن۔ آکھیا ورنج سگدے کہ جدید
شاعری دا اے دور سرائیکی شاعری دا بہترین مستقبل وی بہترین بنیاد ہے۔

سرائیکی زبان وی شاعری دا اے چوکھا دور جیڑھا قیام پاکستان توں شروع تھیندے اسان ڈوں
جھیاں ورنج تقسیم کرنیڈے ہیں۔ پیلے حصہ ورنج او بزرگ شعراء آندن جیڑھے کس حد تیں گذشتہ دور وی
باتیات آکھیا ورنج سگدن۔ انھن دے کلام اور فکر ورنج فریدی دور دیاں سب خصوصیات موجود ہیں۔
اونڈے بعد جدید شاعری دا دور شروع تھیندے جیڈا سلسلہ اجاں جاری اے۔ جیڑھا ورنج ارتقائی منزلان
طے کر نیڈا ہے۔ اگوں تے سُردا ودھدا ہے۔ اس دور کے ڈوہاں جھیاں ورنج کافی عرصہ تیں اساکوں ادبی
نور دا کوئی نشا بر روپ نہیں ملدا۔ ہک تعطل وی کیف طاری ڈسدا۔ جیکوں عزم بہاد پوری نے اگوں تے ودھایا۔
دل کافی عرصہ وی چپ کے بعد یتیم جتوئی اینکوں اگوں تے ودھیندے۔ اور قدیم اور جدید دور کے درمیان
ہک وسیلے کے طور تے اے شاعر سائنز میں آندے ہن۔ اسان داری داری اس دور کے کجھ نمائندہ شعراء
دا تذکرہ کریسوں۔ ایندا مکمل ارتقائی جائزہ اجاں پوری طرح ممکن کینا کہ اے سفر حالی جاری اے۔

مذوم محمد بخش۔

مذوم محمد بخش میو مبارک ضلع رحیم یار خان دے مشہور قریشی خاندان دے فروہن۔ آپ حضرت حیدر عالم
وی اولاد وچوں ہن۔ مولوی لطف علی انھن دے بزرگان دے عقیدت مند ہن۔ مذوم محمد بخش مجلسی زندگی دے رسیا ہن۔
آپ کافی عرصہ تیں آنریری ممبریٹ وی رہ گئے۔ امیر بہاد پور تے امیر خیر پور انھن کوں چاچا کرتے سڈنڈے ہن
تے ڈا ڈھی عزت کرنیڈے ہن۔ انتہائی واعدار بزرگ ہن۔

مذوم محمد بخش عربی فارسی علوم ورنج مہارت رکھدے ہن۔ آپ نے لطف علی وی مثنوی سیف الملک
دے تتبع ورنج قصہ سیف الملک بالکل سہل انداز دا لکھیا۔ مذوم محمد بخش نے قصہ سیف الملک لکھیا ہرٹس جاجا
تے اپنی فنکارانہ مڈائی دے جہر دکھائیں۔ سرائیکی زبان و بیان تے انھن کوں بے پناہ قدرت حاصل ہے۔

ہائی تصویر پری وی تہس تے نازک نیک نشانی
شعلہ شکل شمع شرمندی شمس تہر تابانی
شرکاں تیر دہن تن چیری ابو قوس کافی
مست ہر یا ورنج مستی دے خوش ڈیکھو مرتسانی

انگ چنگ چٹ چشماں ہونیاں تیر چھٹے چسمانی
سیفل کوں تسخیر کیتا تصویر پری ذیشانی
گردش گرد اندر سب کھارن شاہ و گدا گردانی
تھیا حیران ہر اسال سیفل حاصل ہونے حیرانی
بخش پیا آ پیچ پری کے پیش آئی پریشانی ۲

پیر حضور الدین عاصی۔

پیر حضور الدین عاصی تحصیل صادق آباد کے مشہور بزرگ گزربین۔ آپ بہوں سخی تے فیاض
ہن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی اور سچل سرمست کے کلام نال بے حد گناور رکھدے ہن۔ آپ شاعری و زج عاصی
مخلص کریندے ہن۔ ہک دفعہ بارش نہ تھئی تال آپ نے اسے منظوم دعا پڑھی۔

موگھ جیکا ہے سوکھ اسا ڈھی کر سیراب سجھائی
بھنگ بھلاریں تار و ہن رہے حاجت مولیٰ کائی
بھانڈے کوں کر کر کا نڈا سب سے راہکال بے پرواہی
قرض کولوں کر آجے میرے راہک غریب سپاہی
ہتھ کے نال بڑتی ہن سب شے چری کیتی نہ کائی
نفلوں بڑتی مہروں بخششی صدقہ یمن الہی

شاہ حضور الدین عاصی دی قائم رکھی بادشاہی ۳
پیر حضور الدین ۱۲۸ سال وئی عمر و زج ۱۹۴۵ و زج فوت تھئی۔

مخدوم نوبہار سیری۔

مخدوم نوبہار سیری حضرت مخدوم رشید حقانی رحمتیہ خاندان کے ہک نیک سیرت اور عاشق رسول
اللہ کے نیک بانہے ہن۔ آپ کے والد صاحب دانال حضرت مخدوم کرم شاہ قریشی ہاشمی ہن۔ مخدوم نوبہار دا
شمار سرائیکی زبان کے بڑے بڑے لذت گو شعراء و زج بھندے۔ آپ دا لغتہ محبوبہ مولود بنی مختار
۱۹۳۵ و زج شائع تھیا۔ اس لغتہ محبوبہ و زج لغتہ تورے۔ لغتہ سہرتے مولود شامل ہن۔

مولود شریف

زارخ توں برقعہ اٹھاکھی واسے۔ ساکوں جلوہ اپنا دکھاکھی واسے
پڑھاں کیوں نہ علی علی علی واسے جوہیں توں رسول خدا کھی واسے

گناہ والا بیڑا ہے بھنور و چالے   بہرستی کندھی تے لاکھلی واسے
ہاں مشاق باغیچے تیزیاں داسیں دبر   ذرا بول مٹھڑا سنا کھلی واسے
خدا واسطے ساڈی انداد چاکر   نیں کوئی تیدے سوا کھلی واسے
ادھو کیہاں خطرہ ہے ڈس نو بہار   جھٹل تید اکھ پڑھیا کھلی واسے م

سنہی راضی فقیر۔

آپ داناں محمد حسن ہئی تے آپ راضی فقیر موئی کے ناں نال مشہور ہن۔ آپ سائیں کریم بخش
دے گھر ۱۹۲۰ء وچ پیر گوٹھ میر پور منڈو وچ پیدا تھے۔ آپ نے اپنے مرشد حضرت کرم اللہ شاہ گھوٹکی واسے
کنوں تعلیم و تربیت تے روحانی نیض حاصل کیتا۔ آپ حافظ قرآن دی ہن۔ ہر دت عبارت تے ریاضت وچ
رہن ہا۔ سادگی تے سہر دی آپ دی سبجان ہن۔ آپ داسرائیکی دیوان "درد عشق" فروری ۱۹۶۸ء وچ
شائع تھے۔

دکانی،

ذکر اللہ دا نور نزول   باقی باتاں سب نغول
آپ کولوں جد ہودیں نالی   تیرا تیں وچ بولے جانی
ہر جانظرے ذات حقانی   وحدت اندر کر وصول
مرشد میگوں سر سمجھایا   عشق اساڈے حصے آیا
ظاہر باطن بکو پایا   آپے کیتا یار قبول
کھتے مومن کھتے کافر   کھتے یونس کھتے صابر
کھتے احمد علی حیدر   راضی ہویا رب رسول ۵

منشی برات علی

منشی برات علی ذات کے رند بلوچ ہن۔ آپ قصبہ فیروزہ تحصیل خان پور ضلع رحیم یار خان
کے رہن واسے ہن۔ محکمہ انہار وچ آفس منشی دفتر دے طور تے ۱۹۲۵ء تیں ملازمت کریندے رہے
اور ۱۹۵۵ء کے قریب آپ فوت تھے۔ منشی برات علی نے قصبہ سسی پنوں کھتے۔ آپ قصبہ منی ماسن دے
حاب نال سرائیکی زبان دا ہک اچا قصبہ شمار تھیندے۔ قصبہ سسی پنوں تے تعلیمی گفتگو اسان اصاف سنن دے
باب اچ درج کر آئے ہن۔ اے قصبہ انھاں ۱۹۲۳ء وچ مکمل تھیا۔ تے انھاں دی وفات کے بعد انھاں

دس لڑکے حکم محمد مرغوب نے ۱۹۵۱ء ورج شائع کرایا۔

قصہ کسی بہنوں وچوں ہک ڈوہڑے۔

عشق ازار پوجایا چشمال تاروہن ڈونڈیاں
میں منڈاری تانگھ بہوں سربار پجریاں ہویاں
دلبر پھیر نہ پھیرا کیتا گزریاں سے صدیاں
آس امید برات اول ورج یار گولندی ودیاں ۱

خوشتر جمہوی۔

آپ دا پورا ناں محمد نواز تخلص خوشتر تے جا لکانہ جمہ عباسیاں تحصیل خان پور ہے۔ آپ
مراوی طبیعت کے بندے ہن۔ کئی سالوں تین گھول نکل تے اینویں پھر کے لڑکے رہ گئے۔ آپ کوں لطف
لطف علی نال وڈی عقیدت ہئی۔ ہر وقت انھن دا کلام گاندے رہندے ہن۔ ول خود انھن یوسف زینما دا
قصہ لکھیا۔ اے قصہ طویل تے نئی خربیاں نال سمیا ہویا قصہ ہے۔ خوشتر جمہوی چھکڑی بزرگ شاعر
ہن جنھن اے قصہ لکھیا۔ اے قصہ انھن ۱۳۷۲ھ ورج مکمل کیتا۔ خوشتر نے کافی طویل عمر پائی ہئی۔
اسی سال توں زیادہ عمر ورج آپ دا انتقال ۱۹۷۵ء ورج تھیا۔ دو یوسف زینما سرائیکی علاقے ورج
بہوں مقبول اے۔ اس توں علاوہ انھن کافیاں تے ڈوہڑے وی آکھئے۔
کلام دی ونکی۔

(کافی)

س گیلوں سانوں یار پھیرا مول نہ پالیو
دل ورج درد نہار پھیرا مول نہ پالیو
واناں تیدیاں بیٹھی سجالاں - راتیں بڑیناں پانواں نالاں
کرگیوں ظلم اندھار - پھیرا مول نہ پالیو
کلہڑا چھڈ گیلوں نہ مظالیو - مورخہ وطن دی دل تے آلیو
کیتو مفت خوار - پھیرا مول نہ پالیو
کرگیوں سبج سوبانری خالی - ہوت بروجیل پنل عالی
سیری داسردار - پھیرا مول نہ پالیو
بانڈی بروی تیدے دروی - جنگل بھر ورج رڈی مردی
روواں زار نہزار - پھیرا مول نہ پالیو ۷

مولانا نصیر الدین خرم بہاولپوری۔

مولانا حافظ نصیر الدین خرم بہاولپوری سرائیکی زبان کے چوتھے دور کے سب توں وڈے شاعرین۔ حضرت خواجہ فرید سیں کے بعد سرائیکی شاعری کے وچ مولانا خرم کے علاوہ کوئی وڈا ناں سامنے نہیں آندا۔ حضرت خواجہ فرید کے بعد نوروز دی طرح خرم بہاولپوری نے دی روایتی انداز توں اپنا پلو چھڑایا تے سرائیکی شاعری کوں ہک نویں اسلوب داسو نہاں کیتا۔

حضرت مولانا نصیر الدین خرم کے وڈے ڈیرہ غازی خان کے رہن واکے ہن۔ بعد وچ اولڈ کے بہاولپور آئے۔ خرم بہاولپوری مولوی احمد حسن دے گھر ۲۷ رمضان ۱۲۷۱ھ وچ پیدا تھے۔ آپ نے ڈواہ سال دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کر گدھا۔ ایندے بعد آپ نے عربی فارسی دی تعلیم حاصل کیتی۔ آپ عربی تے فارسی دے بہوں وڈے عالم ہن۔

حضرت خرم بہاولپوری ہک مجلسی انسان ہن۔ انھاں کوں مستحق نال بے حد لگاؤ ہئی۔ خود دی بہوں چنگا ستار و نجدے تے گاندے ہن۔ بہاول پور وچ ساون کے موسم اتے سانوڑیاں بہوں ہاتاں خوش دے بے میلے سبب خرم ہر جاتے جان محفل بہندے ہن۔ آپ دی طبیعت اتج ظرافت تے مزاح دا عنصر بہوں ہے۔ کمال کمال تے لطیف سنوڑاون ہا یا کوئی ایجا نقطہ کدھن ہا کہ کچاری ٹہکاریاں نال کھل اٹھدی ہے۔ این توں علاوہ او کہیں تے کوڑی گن ہاتاں فوراً بھویہ اشعار لکھ ڈیندے ہن۔ بہاولپور کے رہن واکے این مہانڈے شاعر نے ۲۷ رمضان ۱۳۷۱ھ کوں وفات پائی۔

مولانا نصیر الدین خرم دی شاعری سرائیکی زبان دی پورگی شعری تاریخ وچ سب توں نیاں ہے۔ آپ نے اردو تے فارسی وچ وی بہوں عظیم یادگار چھوڑیے۔ خرم سائیں دی شاعری وچ نہ تعریف تے نہ اور وایتی انداز۔ بلکہ انھاں شاعری کوں جیدے جاگدے انانی جذبیاں دا عکس بنایا۔ حسن کے خارجی مظاہر اوندی شاعری دا اسٹاکر ہن۔ او زبان و بیان تے بہوں وڈی قدرت رکھدے ہن۔ ہن کیتے انھاں دی شاعری نت کے نویں دل جھکویں رنگ پیش کریندی ہے۔ خرم اپنے محبوب نال لاڈ وی کریندن تے ہتھ کھراندوی۔ نہ او سبب کوں بخشیدن تے نہ خود اپنا رعایت کریندن۔

(کافی)

دشمن تاں بوندن اینویں لا - پھنکیاں نہ چاہو کیاں نہ کھا
کھلا نہ تھی ڈر رب کنوں - ڈھنڈیاں نہ گھت دھانڈھل نہ تا
ہرگال توں کوٹے تاں پتا - پیراے تاں دس جوہیاں

سرسہنی نہ رادھی تیں کہ میں   گروان ورتج جھاتی تال پا
میں جیواں گھن گھن تیداناں   توں ٹھاریں وٹکے پیاں وہاں
میں اصولوں گونگا ڈاندہاں   چوبھال توں چوبھال نہ وسا

مولانا خرم دا سراٹھکی شاعری اتے اے وڈا احسان ہے کہ انھوں نے سراٹھکی غزل دا سب توں پہلے پڑبداھا۔ اس طرح سراٹھکی شاعری کے ارتقاء ورتج اگر نہی تھی۔ حدیق طاہر آبدن ”خرم بھاولپوری نے کافی دے کینوس تے انانی جذبات دی چندیاں جاگدیاں تصویراں بنرائیں۔ انھوں دے کلام ورتج معروف تے تعریف دیاں جا لھیں گونگا دی کوڑنیں۔ انھوں نے کافی کول گوشت پرست دے بندیاں دے احساسات دا مریج بناتے پیش کیتے۔ چندے ورتج رنگ تے رس ڈوہیں وافرہن۔ ۸

اے نینگر بھل جو پائی کھڑی اے

چھٹے ڈینہہ دے چندر چڑھالی کھڑی اے

خرم بھاولپوری دی کافی ٹھیکہ زبان دی جس۔ روزمرہ دتے ماورے دے نال سنگری پنگری سونڈی اے۔ اینویں لکھے جویں اے شعریا مہرے نیں مکالے ہن۔ جویں کوئی اپنے حقیقی کمال مہاڑ دے انداز ورتج وڈی مٹھاس نال کھتاہیں مخاطب بہرے۔ خرم بھاولپوری دی غزل نازک خیالی۔ مہزون آفرینی تے زبان دی جس دے کھاط نال بہک ممتاز مقام رکھدی اے۔

(غزل)

دم دم لکھم ٹھڈے سا   توں بن سرنہاں شجھ نہ وا
اوتن ڈیکھ کے نہ سٹھٹھا   نگری یاری توڑ بھجا
جیں در جانواں دھکے کھالاں   گھر ورتج دشمن بھین بھرا
رگ رگ دے ورتج دھوئیں دھکے   سوز جگر تن بھڑکے بھرا

خرم گریب۔ فقیر ناناں

جگ دشمن ہے شورے وا ۹

خرم بھاولپوری نے قومی نظماں دی آکھیں۔ او اپنی قوم ورتج محبت۔ بھری، یکجہتی تے ترقی دی کوشش ڈیکھیں دے خواہش مند ہن۔ انھوں کول احساں ہئی کہ نویں دور دے نویں تقاضاں دا اسان سالق نہ جوتاں اے بیڑی سارے پورسواہ پائی ورتج بہرے ویسی۔ اوسلانیں دی عظمت رفتہ یاد ڈواتے دل بہک داری اپہو عزم و حوصلہ اپنی قوم ورتج ڈیکھیں چندن۔

سلیمنو یارو ضد چھوڑو من مارو
 کوئی کم کر ڈکھلاؤ تاں جانوں - جگ تکھ بلیارو
 دتھیوں سوامھی تھی دیندی - دل مل بیڑی تارو
 بھڑکیاں کھاو بھڑک اٹھیو - دسے سوئے اٹارو
 آکھن من کے خرم دے - چکر چکر چٹارو ۱۵

مولانا عزیز الرحمن عزیز -

حضرت علامہ دبیر الملک مولانا الحاج محمد عزیز الرحمن عزیز دانشدار سرائیکی علاقے دے
 انھن نامور شخصیات و ترح تعیندے - جنھن اپنی ساری حیاتی علم و ادب دی خدمت و ترح وقف کر ڈتی - حضرت
 مولانا عزیز الرحمن بہاولپور دے ہک معروف علمی گھرانے و ترح ۱۲۹۵ھ و ترح پیدا تھے - آپ عربی - فارسی
 دے بیہوں و بڑے عالم ہن - آپ نے ۱۶ سال دی عمر و ترح شاعری شروع کیتی - اول وقت مولانا حالی دی
 اصلاحی اور فطری شاعری اور حضرت خواجہ فرید دی معرفت والی شاعری داہر پاسے ہو کاسکے ئی - شاعری
 و ترح آپ نے مولانا وحید الدین پانی پتی دی شاگردی اختیار کیتی ا مولانا دی تفسیر و تھانیف واسلہ بیہوں
 زیادہ ہے - کچھ کتاباں دے ناں اے ہن - مشنوی نوردوار - صحیح صادق تاریخ بہاولپور - ذکیر خیر - گلخان
 عزیز - جغرافیہ بہاولپور - حلیہ مبارک سرائیکی - جوستان کے تاریخی تعلقے - وغیرہ - مولانا عزیز الرحمن
 واسب توں وڈا کم حضرت خواجہ غلام فرید تھے دے کلام دی تدوین تے اشاعت ہے - ایں طرح حضرت فرید
 د اولیوان ترجمہ نال مرتب تھیا کہ اچ تیش اونکوں ہک مستند دستاویز دی حیثیت حاصل اے -
 مولانا عزیز الرحمن - عربی - فارسی - اردو تے سرائیکی زبان دے شاعر ہن - " گلخان عزیز" و ترح ہک حصہ آپ
 دے سرائیکی کلام دا شامل اے -

(مولود شریف)

رب عرب شریف بڑکھایا

دل جنیدیاں یار ملایا

دل حرم ڈھول لاچارے - اکھ بڑیکھے تے شرابوے

چھٹ چین قرار نہ آوے - دل پیڑے و ترح تڑپایا

واہ خلق مستطاح عرب وا - ان سوہاں سوہاں سب دا

پر دل دا مطلب لہلا - ایں پاک زمیں دا جایا -

اس شہر کے در دیواراں - سب کو بچے بیٹ ہزاراں
 ہن جنت دیاں گنزاراں - واہ رنگی نے رنگ لایا
 کیا بچھریا دل دا عالم - نت حرم دی بچک ہے دم دم
 ہے تانگھ او بیدی ہر دم - جس سارا جگ برمایا ۱۲

صابر مبارک پوری -

صابر مبارک پوری قبہ مبارک پور تحصیل احمد پور شرقیہ بہاول پور کے رہنے والے ہیں۔ آپ
 بہوں وڈے شاعر وی ہیں تے مشہور ڈرامہ نگار وی۔ آپ دا تھیٹر این علاقے وچ وڈا مقبول ہے۔ آپ
 کوں لوگ صابر نٹ کے ناں نال وی یاد کرنین۔ آپ حضرت نازک کریم کے مرید ہیں۔ صابر مبارک پوری
 دی نعتیہ شاعری اور کافیاں بہوں مقبول ہیں۔ آپ دی وفات ۱۹۴۰ء وچ تھی آے۔ صابر مبارک پوری وی
 مشہور کافی -

کافی

جانی رات رہ پو سالگا خدائی اسے

مناں ول نہ مگروں جنڈی برائی آے

من گھن سے من گھن تک پو اتھاپیں - تے خدایا سکرن آے جاہیں
 لوں لوں اسا ڈی بڈی دعائیں - منتاں منیاں ہم پیریں پچائی آے
 زوریں جو ریس و بن نہ بڈیاں - پا پلڑو گل وچ منتاں کیریاں
 پیریں فقیریں داناں ڈسے ٹکیاں - سکدی جوا بے دی آرات آئی آے
 جدی پنل کے تیڈی ہلی ہاں - سک لاتے سینے جنٹیں رلیاں
 لکھاں وی ہم تاں ہن بے ٹکی ہاں - رب جانڑا ہے جیڑھی میں بھائی آے
 صابر ٹکی پیت اصلوں نہ تروڑیں - سبناں کے درتوں مکھڑا نہ موڑیں
 مکھ بار آدن - دامن نہ چھوڑیں - پس پیت وی ریت نازک سکھائی آے ۱۳

بابا شیر محمد شیرن -

آپ دا پورا ناں شیر محمد خان ہاتے تخلص شیرن کرنیڈے ہن۔ آپ موضع ہزارہ تھانہ
 کوٹ جٹ ڈیرہ غازی خان کے رہنے والے ہن۔ بابا شیرن وڈے خوش اخلاق انسان ہن۔ علاقے وچ

زمینداروں سے جاگیرداروں کے ظلم کے خلاف ہمیشہ باباشیرن آواز بلند کریندے ہیں۔ اوکس غریب سے کس زمیندار کا ظلم نہ بڑیکھ سہندے ہیں۔ باباشیرن ہک دین دار، نیک سے عالم عین ہیں۔ انھوں دی ساری شاعری دیات سدھار۔ سماجی برائیاں۔ قومی ترقی کے موضوعات سے ہیں۔ او اپنے آب کوں قومی شاعر سبویندے ہیں تے انھوں دی شاعری دا سارا رُخ دی اصلاحی انداز دا ہے۔ آپ ۱۹۲۵ء کے نیڑے تیرے فوت تھے۔ انھوں دا ہک مجموعہ کلام ”اصلاحی نظیں“ کے ناں نال ملدے۔ نمونہ کلام باباشیرن دی ہک نظم اسے ”بے امدالی خلق“ ایندے چند شعر ملاحظہ فرماؤ۔

امت پاک نبی صاحب ورح مرضاں پے گیاں بھاریاں
کیڑھیوں کیڑھیوں کیڑھیوں کیڑھیوں کیڑھیوں
اول خرتج اخراج ددھیونے کرول اسوں سرداریاں
شم شم وقت گزار ڈتوں سب جائیداداں مھاریاں

آپ زمیندار کوں مخاطب کرتے آہن

مدھوشی کوں مچھوڑا ذرا
ساری خلقت تیکوں کھا کے
سیدھیو تے خان سدا کے
ڈوں ڈوں زالاں جب پرینے
تیس کنوں یار پناہ منگیے
کر سوش مھرا زمیندار
تیدی کاشت کے کپڑے پارے
توں کیوں سمٹ نکارا
گھر ورح بگھوا زور دسیے
زالیں دا و سجاڑا ۱۲

یتیم جتوئی۔

غلام حیدر خان یتیم ۱۸۹۲ء ورح پیدا تھے۔ آپ شہر جتوئی کے بلوچ خاندان کے فرد ہیں۔ شہر جتوئی کے مڈل سکول توں ابتدائی تعلیم حاصل کیتی۔ پہلی جنگ عظیم ورح نوح اتج بھرتی تھی گئے۔ بعد ورح ڈسٹرکٹ بورڈ منظر گڑھ کے سکولوں ورح پڑھیندے رہے۔ اپنے حلقے دی یونین کمیٹی کے چیرمین دی رفیسے برائینی شاعری کے اس چوتھے دور ورح خرم بہا وپوری کے بعد یتیم جتوئی ڈوجھا صاحب طرز شاعر اسے۔ انھوں دی شاعری صرف حسن و عشق کے تذکرے نال نی بھری ہوئی بلکہ او اپنے ارد گرد کے ماحول اور عہد کے تقاضاں کوں سامنے رکھتے شعر و سخن کے دگ بنریندن۔ انھوں دا کلام اپنے عہد دا ترجمان اسے۔ اوں ورح ہک دردمندانان داخل دی دھڑکرا پے تے ہک سچے پاکستانی دی ملی تریپ دی حاف

بُردی ہے۔ اور سارے طبقاتی فرق مٹاتے۔ ہک مثالی معاشرے کے کچھ ترے کر نیدے نظر آئیں۔
 یتیم جتوئی نے سماجی بُرائیاں سے وی تلم چاتے۔ اور کھتا ہیں تکیے طنز و اسہارا گھن سے کھتا ہیں مزاج
 دے حوالے نال افعال بُرائیاں کول بیان کیتے۔ اوکناں۔ غریب لوگاں اور معاشرے دے مہروم انساناں
 کول جگاؤن چہندن۔ فرسودہ رسم و رواج کول مٹاؤن چہندن۔
 یتیم جتوئی سرائیکی شاعری دے ایس دور و ترح قدیم رنگ توں جدید رنگ دکی درسیانی کڑی آے۔
 سرائیکی زبان دکی شاعری یتیم دے بعد اوں روایتی رنگ توں نکل سے جدید شاعری دے عہد و ترح داخل تھیڈی آے۔
 ایس طراں اسان یتیم جتوئی کول جدید شاعری دا ایرا بدھن والا شاعر آکھ سکدے ہیں۔

غزل
 یاری نہ لاوئی تھی کوئی کھلاوئی تھی
 رت ساوئی گذر گئی ہک بُدینہ نہ ساوئی تھی
 ساہ جھپڑتے ججات پانواں پے و دکی الاواں
 ڈیکھاں تاں چورکی چورکی جڈری بجانوئی تھی
 قاعد روانہ تھی گیا و نچ تے دیوانہ تھی گیا
 ولدی نہ ہوں تے ہاں ہے آرت بھادوئی تھی
 وکدے خلا فیاں ہن۔ سکھیاں تلایاں ہن
 جو بن جو بنیاں گیاں اج تیں نہ آوئی تھی

سائے یتیم دھل گے شام آئی ڈیرے بل گے
 لاوارثی تہرتے ظلمت جگاؤئی تھی ۱۶

نور محمد سائل

نور محمد سائل ہستی در اسماں ڈوئین ڈیرہ غازی خان دے رہن وکے ہن۔ آپ دا تعلق
 بھٹہ قوم نال ہئی۔ دینی کتب دا چنگا جو کھا مطالعہ رکھدے ہن۔ انھاں نے شاعری دا آغاز ۱۹۲۵ء و ترح
 کیتا۔ آپ باغبانی کر نیدے ہن۔ انھاں دے کلام و ترح روایتی حسن وکی ہے تے زبان دیاں فنی و ڈائیاں وکی
 ایس دور دے انھاں شعراء و ترح جفاں قدیم روایت کول سنجایا۔ نور محمد سائل ہک اہم مقام رکھن۔ روایتی
 شاعری دے نال نال نور محمد سائل جدید غزل دے تقاضے پورا کر نیدے وکی نظر آندے۔ انھاں دکی غزل
 اپنے عہد دے مسائل و اکیسویں احاطہ کر نیدی آے۔

(غزل)

ہے چوکھو غوغا بہاراں بہاراں
 نہ بدلیاں آے ڈکھاں دیاں ڈکھیاں ڈینوراں
 خمیر دکی جرات کول بغیر پے گے
 لائے لب تے تائے سمبھل کر لوہاراں
 مینڈا میں خاموش ہے جہم لیکن
 ملن لب کشائی توں قیدیاں تے داراں
 و معوال نین لکھتاں تہہ لاکے ڈکھیر
 تلے کیری اونویں پئی بکھدا انگاراں
 (باتی غزل تے منجھو)

توڑے ساز دل واسے خاموش سائل
لگے جے کوئی دھچکاتاں اہل دیندیاں تاراں ۱۷

بنت علی فقیر۔

آپ داپورا ناں بنت علی تے تخلص بنت اسے۔ آپ احمد پور لکھ تعیل حادق آباد وچ رہنا بنی بنش
دے گھر ۱۹۱۰ء وچ جیئے۔ آپ تعلیمی گری واکم کر نیدے ہن۔ کہیں دینی مدرسے توں کہیں قسم دی تعلیم حاصل
کیتی کیتی۔ آپ نے حج دی سعادت وی حاصل کیتی سہلی اسے۔ بنت فقیر چونکہ لکھنؤ پڑھانیں جانڑدے
اس واسطے حافظے دی مدد ناں کلام کولں اور محفوظ رکھیندن۔

بنت فقیر درویش انسان ان۔ لوگاں دے اندر آپ دابہول احترام ہے۔ سراہیلی شاعر وچ
ڈوہڑے دے چند گزڑیئے چنڑیئے شعراء وچ انھاں داناں آندے۔ انداز روایتی ہے مگر ڈوہڑے وچ
انھاں دی خصوصیت فکر دی بلندی تے زبان دی روانی ہے۔ بنت فقیر دادیوان دی ۱۹۸۱ء وچ شائع
تھی بچکے۔

کلام داغونہ - ڈوہڑہ
سسی عشق پنل دے وچ ہک لکھ کیتیاں گھلاں
بدلے ہوں اکھ موئن دے رب پاک نکھیریاں دلاں
اصول ہوت نہ رولس ہا جے سر سمجھدی ڈھلاں
رو بختا اپنی غفلت کولں سسی ہاں وچ سلاں

بہشت ملی تے یار نہ ملیا کیا کیتی بہشت چنٹالی
دوڑخ گیاں جے یار ملے تاں اودی سمجھ گھلاں
عیش امن گل گھول گھتاں اتے گھول گھتاں گل شاہیا
اولں ڈکھ توں بختا صدقے تھیواں جیڑھا ڈکھ ملاو ماہیا ۱۸

اس دور دے کجھ بئے شاعر جھیاں روایتی انداز وچ شاعری کیتی اسے۔ لیکن شعری ادب دے ارتقاء وچ
انھاں داکوئی وڈا کم نظر نہیں آندا او اسے ہن۔

۱۰ ملک الہ ڈتہ نسیم - ملتان
۱۱ بہار ملتان
۱۲ مرثیہ گو شاعر ملتان

۱۴ محمد یار نوق - جام پور - ڈیرہ غازی خان
 ۱۵ اسد ملتان - ملتان
 ۱۶ حاجی بنی بخش شوق - مرثیہ گو شاعر

حافظ عبدالکریم دلشاد -

حافظ عبدالکریم دلشاد احمد پور شرقیہ کے رہنے والے ہیں۔ آپ لکھنؤ میں پیدا ہوئے۔ دلشاد اپنے آپ کو مولانا نصیر الدین خرم دا شاگرد سہویندے ہیں۔ خود وی ایک انداز شاعر ہیں۔ اس دور و توجہ روایتی انداز دی شاعری کرنی والے اثر شعراء انصاف کے شاگرد ہیں۔ سرائیکی زبان کے ایک مہاندرے شاعر فیض محمد دلچسپ وی آپ کے شاگرد ہیں۔ شاعری و توجہ بہوں زور اتے روئی ہے۔ زیادہ تر کمانی - نظم تے ڈوبڑے لکھے ہیں۔ ۱۹۸۵ء و توجہ آپ دا انتقال متھی گئے۔

(کافی)

ول بیچ کھاوے وٹ وٹ کے	لئی زلف کھڑی ہے ٹٹکے
سمجھ ڈیکھ لنگ شرماسے	لٹ دھار لنگ لٹاوے
دلیل کھڑی سرسٹ کے	چن جھک دیدار کون آوے
دوج گرمی نیک نگینہ	دوج سردی زلف آئینہ
گئی حور پری بھر ٹٹکے	تھیا کوثر پگھر پسینہ
اپہیں زلف کندھل ویاں دھکھل	دلشاد ڈکھم ایسے رکھال
بیا کون کوئی ساکوں ہٹکے	اساں روز چوسوں چکھال

فیض محمد دلچسپ -

سئیں فیض محمد دلچسپ سنی جنڈو پیر تھیل لیاقت پور ضلع رحیم یار خان کے رہنے والے ہیں۔ آپ تجارت کرنیوے ہیں۔ کم پڑھیے کھیے ہون کے باوجود سرائیکی شاعری و توجہ انصاف بہوں ناں کمانے بے شمار آپ کے شاگرد موجود ہیں۔ ۱۹۸۲ء و توجہ ایک حادثے و توجہ وفات پا گئے۔ آپ دا محبوبہ کلام دھکڑے ساہ، بزم فیض لیاقت پور دی طرفوں شائع متھی چکے۔ فیض محمد دلچسپ رعایت لفظی دا بہوں استعمال کرنیوے۔ کلام و توجہ بہوں زور بیان۔ دیہی ویب کے مسائل۔ مناظر۔ حواسے۔ انصاف کے کلام دی سبھاں ان معاشرتی اور سماجی برائیاں تے انصاف جی بھر بھرتے شاعری کہتی اسے۔ انصاف دی شاعری اس ڈی تل ویسی رہتی

دی نمائندگی کرنیدی اے۔

نمونہ کلام۔

جنڈری تیکوں کتھوا ڈرہے

خامن تیڈا نچ پرورہے

توں ہی جنڈری رب کوں پیاری تیں کارن ہے دنیا ساری
تھیویں جے نہ محض اواری بخت اقبال دا تیڈا درہے

توں نہ ہونڈی کجہ نہ ہونڈا نہ سئی کھلدا نہ کوئی روندنا
نہ گل گیسر ولا کا پونڈا ڈکھ سکھ اپناں جانئیں درہے

گن توں پیلے دی توں ہانویں گن سے کیوں نہ رازہ ڈسانویں
من دتج جے کر جھٹا چا پانویں پاک تیڈی لاریب نظرہے

لوگ ڈرینڈن توں مرو لیس سومت حساب عذاب بھو گیسیں
خاک فنا دی جھوک سہیس اوتماں تیڈا اصلی گھرہے

میں دلچپ دی تھی دتج میانئیں نہ تاں اڑسی وانگ کھبانئیں
بہیں دی اصلوں تھی نہ کانئیں نت تیں قطرال نال صبرہے

جنڈری تیکوں کتھوا ڈرہے۔ ۲۰

صالح محمد صالح اللہ آبادی۔

صالح محمد صالح اللہ آباد تحصیل لیاقت پور سے رہن واسے ہن۔ آپ حضرت خرم بہاؤ پوری
سیں سے شاگردان۔ صالح اللہ آبادی سے کلام دتج ہو بہو خرم دا رنگ جھلکیاں مریدے۔ بنیا دی طور
تے ڈوہڑے تے کانیاں آہن۔ انصاف سے کلام دتج رلانویں زبان دا بھر پور استعمال ملدے۔ عام بول
چال دی زبان کوں شاعری دتج ورتین۔ آپ دے آشر حکام کوں قبول عام دی سند حاصل تھی اے۔
صالح اللہ آبادی دی کافی رشتے یار ڈا ڈرے اوکھے سینڈن بے حد مقبول تھی۔ غونے طور تے صالح اللہ آبادی

دی ہک بئی مشہور کافی پیش ہے۔

کافی،
جانی رات رہ پوگا لھیں کر لیسوں
مدتاں کے حال ان ہک بے کوں ڈلیوں

پھل پارھیاں' ملایاں اناواں   ہتھیں پوانواں' ہتھیں کھوانواں
ہاں دردی باہنی غلامیاں کمانواں   جیویں آکھیں اونویں منیسوں
سجھو ڈکھو سنڑیاں جیویں میں بھی ہے   میکوں پتہ ہے میڈے نال تھی ہے
جہڑی نمائیں رت روزی رہی ہے   ڈے ڈے دلا سے اینکوں رہیوں

سوں نانڑاں نت جھیرے لیندن   طعنے مریندن ہر ویلے تیندین
سنگیاں سہلیاں جیڑیاں ہنئے ڈیندن   اعضاں کوں سدھیوں ہنئے لکیوں

من گھن کے من گھن تک پو اتھاہیں   قسمیں خدا دی سکدین ہے جاہیں
لوں لوں اسا ڈی پئی ڈلیسی دھائیں   خورشیاں سنڑیوں چوریاں ونڈیوں

حاج سنڑیاں گزری وہانی   قہصے ڈکھاندے - غم دی کہانی
قسمت بھراہیم در در دا پانی   اینویں توں آہیں تاں اینویں جلیوں
جانی رات رہ پوگا لھیں کر لیسوں   ۲۱

سید عاصم اچوی۔

آپ دا پورا ناں سید غلام رسول ہے۔ عاصم اچوی تخلص کریندن۔ آپ اوج شریف وچ رہنڈن۔ انڑکانیاں وچ جہتاں کریندے رہنڈن۔ زبان و بیان تے کافی قدرت رکھن۔ روایتی شاعری کے نمائندہ شعرا وچ انھن دا شمار تھیندے۔

کافی،
توں خوش جال - قول نہ پال
میں ہاں بردی - تیں نیگر دی

دیدہ ہر دلی - بجال نہ بجال
 دکھڑا بجاگے - عشق سہاگے
 کجبل ساگے - سینکیاں نال
 اپنے اندر - شاہ سکندر
 مست قلندر - جھوٹے لال
 واہ تقدیراں - تن تے لیراں
 دانگ فقیراں - میں بے حال
 روندن ایسے - اغن پیسے
 عاصم وی ہے - مست خیال ۲۲

مولانا عبدالملک صادق -

مولانا عبدالملک گجرات کے رہنے والے ہیں۔ ملازمت کے سلسلے میں ورتج بہاولپور ورتج
 آباد تھے گئے۔ آپ عربی فارسی کے عالم فاضل ہیں۔ آپ مولانا نصیر الدین خرم کے ہم عصر ہیں۔ مولانا صادق کوں خرم بہاولپور
 کے کلام سے اعتراض تھی۔ اس طرح صادق اور مولانا خرم کی آپس میں ورتج لاگ بازی تھی گئی۔ جوابی سوالی نظماں
 تے کانیاں لکھیاں گیاں۔ ہک نئے کے کلام تے اعتراض کیتے گئے ۲۴ ادبی بحثاں بہاولپور کے جرائد ورتج شائع
 تھیں لکھیاں۔ اس سلسلہ میں چشمک کے نتیجے میں ورتج ورتج معیاری کلام سامنے آیا۔ خرم بہاولپور نے اون زمانے
 میں ورتج اپنی مشہور کافی ”کھٹے پے میں یار کے نازاں دے“ آکھی تاں مولانا صادق نے اوندے مقابلے
 تے ہوں زمین ورتج ہک کافی آکھی۔ نمونہ ملاحظہ فرماؤ۔

(کافی)

جدواں لڈھم یار دے رازاں کوں
 بہوں پڑھداں نقل نازاں کوں
 ایہا مستی دی ہنسیاں ہے
 جیں صوم حلوات دساں ہے
 ڈینہ رات ایسوکم جاں ہے
 گھوڑے گیا اوڈن رازاں کوں
 اتے گزری عمر حیاں کے ورتج
 انھال سبھیاں گجرے رازاں کوں
 پر دین دی مڑی توں نہ دیاں
 سٹ غفلت کے اندازاں کوں
 سبج سبج گئے پیر تیاں کے ورتج
 گئی دنیا بقول خالی جا
 کجھ سسل کوں گھن بھرا

خواجہ محمد دین سئیں۔

حضرت خواجہ محمد الدین پراراں شریف تحصیل لیانت پور ضلع رحیم یار خان کے سجادہ نشین ہیں۔ آپ ایک مشہور صوفی بزرگ حضرت نصیر الدین کے پتر ہیں تے چشتیہ سلسلے نال والبتہ ہیں۔ محمد دین سئیں مزاجیہ تے ہجو یہ شاملی دی کریندے ہیں تے کانیاں ڈوہڑے دی آہدے ہیں۔ آپ داہک مجموعہ "کلام دیوان محمد عالیہ شیر" کے نال نال چھپا ملدے۔ جیندے وچ انھن دیاں کانیاں تے ڈوہڑے شامل ہیں۔ آپ دادھال ۱۹۷۰ء وچ تھے۔

ڈوہڑہ

ورد سلام سنھڑے ساڈے ظلم دی شربت پیواں
نہ جواب آوے نہ وصل تھیوے بن یار دے اوکھی تھیواں
ظلم سوئی تے ہجر دا دھاگا بھیجی اڑے زخم کول پیواں
محمد الدین بن یار ساؤل دے کیویں ایں جگ تے میں جیوں م ۲۲

غلام حسن حیدرانی۔

غلام حسن خان حیدرانی بلوچ رائٹرز کالونی ملتان وچ رہندے ہیں۔ تے آپ لکھ تلعیم نال والبتہ ہیں۔ بنیادیاں تے حیدرانی صاحب انسانہ نگار تے ڈرامہ نگار ہیں۔ انھن کول سرائیکی زبان دا ایک مہاندرا انسانہ نگار مینا دیندے۔ ایں دور وچ جیڑے مشہوری نگاری دی روایت بالکل ختم تھی چکی ہے۔ انھن "وسما" واقعہ لکھ تے دل یک واری سرائیکی ادب دی ایں قدیم روایت نال رشتہ جوڑ ڈتا۔ "وسما" کے تھے وچوں یک خوش

رد عاشق گفتار کرے ہاں میں راول بے بختہ
بارھاں سال گزرے رلیں رلیا میں تھی اختہ
سن کے گالھیں تیڈیاں وین سکھ واقعہ کے تختہ
آکھ حسن آپہونا راول۔ پہونتا پرے وختہ ۲۵

غلام حیدر مستانہ۔

غلام حیدر مستانہ ۱۲ ستمبر ۱۹۱۲ء کول موضع غوث پور تھیماں والا تحصیل کبیر والا ملتان وچ جیے۔ آپ ایک علمی خاندان کے فرد ہیں۔ آپ کے ڈاڈا سئیں شاملی کریندے ہیں۔ غلام حیدر مستانہ اجر کے

دور کے افضال شاعران وچوں ہن۔ جنھن جدید شاعری کے اس دور و ترح قصہ نگاری کہتی۔ افضال واقعہ
سسی پنوں پاکستان پنجابی ادبی بورڈ ولوں شائع تھے۔ نمونہ کلام

ابھر بھنڈی اٹھی سسی پنوں نام الاوے۔ بہوں کر لاوے
کرگے سیمی پی بیج ظلم دا بہوں گھت کجاوے۔ کون ہناوے
بھر بھر آہیں مارے بڑھاہیں ویلا تھوڑے آوے۔ بہہ بچھاوے
ہوتاں دوس نہیں ستانہ لکھی کون مٹاوے۔ موڑے آوے ۲۶

بیگم نصرت عبدالرشید۔

بیگم نصرت عبدالرشید داتھوڑا بہاولپور کے ایک معروف علمی گھرانے نال ہئی۔ حکیم عبدالرشید
خود صاحب علم اور صاحب کتاب ہن۔ بیگم نصرت بہ سچی عاشق رسول اور انتہائی عبادت گزار خاتون ہن۔
افضال وی اولاد وچوں بشریٰ رحمن صاحبہ پاکستان وی مشہور لکھاری ہن۔ بیگم نصرت، اردو۔ پنجابی کے
علاوہ سرائیکی زبان و ترح وی شاعری کریندے ہن۔ آپ دا ایک مجموعہ کلام "دعاے نیم شبی" کے نال
نال شائع تھی چکے۔ نمونہ کلام۔

انج یار نے جھاتی پاتی ہے
میں صورت یار بچھاتی ہے

انج ماہی نال بحال ہو یا گئی فوجت قرب کمال ہو یا
میں نویں جیالی پاتی ہے

انج ماہی محرم حال ہو یا ہرزخم جگر پا مال ہو یا
انج ہر دھڑکن سن بھاتی ہے

انج نصرت سمت جاگی ہے ہر یاد صل تے فرقت بھاگی ہے
انج ماہی لایا جھاتی ہے

میں صورت یار بچھاتی ہے ۲۷

محمد رمضان سفیر لشاری۔

محمد رمضان سفیر لشاری ممبر اب والا ڈیرہ نواب صاحب احمد پور شرقیہ کے بلوچ خاندان کے فرد ان۔ آپ نے امیر آت بہاولپور دی فوج و ترح پورے ۲۰ سال نوکری کیتی آ۔ سفیر لشاری اپنے دور و ترح میں کیتے وڈی اہمیت رکھوے کہ او سرائیکی کافی کول غزل تے گیت کے نیرے گھن آئے۔ اوندیاں کافیال و ترح روایتی جس وی ملدی اسے تے جدید شاعری داسواد وی شامل آ۔ اوندیاں کافیال پچھلی روایت دی عکاسی وی کرنیدن تے نویں شعری معیار تے وی پوریاں اتردن۔ اس توں علاوہ سفیر لشاری نے اپنے کلام و ترح چولان تے ڈوجھے تل و سبھی حوالے وڈی خوبورتی نال ورتین۔ زبان و بیان کے لحاظ نال او اس دور دے ہک اہم نویں شاعر ان۔ کافی کے علاوہ انھوں نے غزلاں ڈوہڑے تے نظماں وی شاندار لکھین۔ آپ دا پہلا مجموعہ کلام "دوہڑے" ۱۹۸۵ء و ترح شائع تھے۔

نمونہ کلام - (کافی)

آونج آونج آونج	غم کے حال وندا و نچ
بدلاں لایاں گونجاں	وطنوں ول گن گونجاں
میکوں مارن مونجاں	ہک ویدار کرا و نچ
روہی لائن بہاراں	ٹوبھے تار ستاراں
میں سرسول ہزاراں	کیتے کول بنجا و نچ
لانے پھوگ پھلارے	شنگریاں جنڈ سنکارے
ڈینہ ہن مینگھ ملھارے	چیتہ بہا سہا و نچ
ہر شے روگ دھارے	ساون کھاون آوے
ڈھول سفیر آوے	اجڑی جھوک دسا و نچ ۲۸

محمد امیر ممبر ورج۔

شیخ محمد امیر ممبر ورج ۱۹۱۷ء و ترح ڈیرہ اسماعیل خاں کے موضع شیر کونہ و ترح پیدا تھے۔ ۱۹۳۷ء و ترح شاعری دا آغاز کیتا۔ قصہ امیر انجھا۔ شاہ بہرام۔ لیلی مجنوں۔ سسی پنوں کھٹے اس توں علاوہ آپ نے غزلاں۔ ڈوہڑے گیت نظماں تے کافیال وی لکھین۔ ممبر ورج سٹی ڈیرہ اسماعیل خاں

دے ہک نمائندہ بزرگ شاعران۔ آپ کوں ڈیرہ اسماعیل خان دے بے شمار شعراء واکلام یاد اے۔
دامان دے علاقے و اے شاعر زبان و بیان دیاں ساریاں و ڈرائیاں رکھدے۔

کانی،

ٹھگ بازی کر گے خان پنل
قسبت بھیری روم تھل

ہجر فراق دے گل پائے قہیے
لکھڑے لیکھ متھے دے ڈھیے
سچڑاں بھینجے نہ سکھ دے سنیے
مستراں دیاں ڈتیاں سنیاں گل

ہوت سارے کیوں دشمن بن گئے
بنوں ڈیکھاں کیڑھی گن گے
عزت اپنی سٹ کیندے گن گے
مٹاں راہ رلدی دو آدھول

ہیے مجروح ارداس غماں دی
ہوں گزری ہے تھولی راہندی
سجناں کوں کیوں ترس نی آندی
غافل نہ بن داگاں جھل ۲۹

ڈیرہ اسماعیل خان و پنج ایس ویلے جیڑے شعراء روایتی انداز دی شاعری کرنیے پن انھاں
کناں اے ہن۔

۱، شاہ نواز فخری سکھ گندی عمر خان
۲، غلام عباس شاہ سکھ مہریشیرف
۳، گل خان عطائی موضع گرہ خاں تحصیل کلاچی
۴، شفیع اللہ شفیع سکھ پوٹہ سوئی خان گندہ پور

جانناز جتوئی -

حضرت جانناز جتوئی اوج شہنشاہی کے رہنے والے ہیں۔ آپ شہر جتوئی کے سردار کورے خان
 دی اولاد و چول ہیں۔ جانناز جتوئی یتیم جتوئی کی طرح سراسیکی شاعری کے ایک اہم مورث داد و دانشاگر ہے۔
 جانناز کی شاعری و جہ نوریانے۔ معراج نامے والیاں عقیدتوں کی موجود ہیں۔ چراغ اعلوان تے لطف علی
 دیاں داستانی شغری روئیاں دی۔ سہل سہمت تے خواجہ فرید دیاں صرفیہ سرستیاں دی اوندے
 کلام دا حصہ بن تے نویں دور دیاں نویاں بہراں دی اوندے کلام و جہ نثار بر دسدن۔ ایں طرح جانناز جتوئی
 دا کلام قدیم ادب جدید روئیں دی رولڈ تخلیقی حسن دی عکاسی کریندے۔ انھن سسی پنوں دا نقد
 لکھیے۔ ایں توں علاوہ کافیاں۔ نظماں۔ غزلاں۔ ڈوہڑے دی اکھین۔ جانناز جتوئی کے کلام و جہ
 انفاذ دی شان و شکوہ ہے ادب لفظوں کے وڈے وڈے تلخے اسریندے۔ اوندی اہم تے اوندی بلارا سا
 پھلے شعراء دا محاسن وی رکھدے تے سب توں فریٹا وی ہے۔ روہی دا اے درویش شاعر سراسیکی
 شاعری و جہ اپنے واسطے ایک ممتاز مقام رکھدے۔

سراسیکی زبان کے شغری ادب کوں قدیم دور توں کڈھتے نویں دور و جہ گھن آون جیتے جنھن
 شعراء نے فکری سطح تے کم کیتے۔ انھن و جہ جانناز داناں اتے اتے اندے۔ جانناز کے کلام و جہ
 دیہی وسیب۔ انھن کے واسیاں کے سائل۔ وسیبی ثقافتی زندگی دیاں سرنیاں جھلکیاں ملدن۔ جانناز جتوئی
 دا شعری مجموعہ ارساواں شائع تھی چکے۔

نمونہ کلام۔

انگزل،
 کجھونہ حقیری بڑھول کڈا ہیں
 آوس میڈے کوں کڈا ہیں
 اپنڑیں بھیرے میڈیاں زاریاں
 دل و جہ بہر تے تول کڈا ہیں
 میں مٹھڑی دے نال کے ڈھولہ
 مٹھڑا مٹھڑا بولے کڈا ہیں
 گل میڈے تے رکھتے کاتی
 معن گھن جیریں بھول کڈا ہیں
 توں جانناز رہیں نت سائل
 تھییا پڑ بکولے کڈا ہیں

پاکستانی دور دا ڈوجھا حصہ :- جدید شاعری

سرائیکی شاعری حفت خواجہ غلام فرید سٹیس کے بعد اسکوں کجھ عرصہ واسطے یک نیت داشکار گدی اے۔ اوندکا نور کوں اگن تے ددھاوٹن دیکا خاطر غم بجا و پورکا تے انھن کے بعد یم جتوئی لپٹے اپنے انداز اوج اولی اھانے کریندن مگر انھن ڈوں شاعراں کے علاوہ ایس دور کے باقی تمام شاعر پھلے دور دیکا باقیات ڈسدن۔ اوہر روایتی انداز تے اہد اظہار دا پڑنا رنگ انھن کے کلام وچ نظر دے۔ یم جتوئی کے بعد سرائیکی ادب وچ ہک نئی آواز جانا جتوئی دیکا اظہار دیکا ہے۔ جانا جتوئی تے آتے اپنے مضمون گھن گرج دے انداز اوج معاشرتی موضوعات تے نظماں پڑھ تے ماں پڑھ کے کھیلے ذہن اوندکا شاعری دیکا طرف متوجہ تعیندن۔ ایس توں علاوہ ملتان وچ ریڈیو اسٹیشن کے یم نال شعرا کوں اردو۔ سرائیکی ملوڑ شاعر کے پڑھن دا موقع ملدے تے انھن لاشعریا طوڑ تے اردو شاعری کوں متاثر تعیندن۔ ایس توں علاوہ ایس دور وچ ڈھیر سارے اردو کے اوشاعر جھان دیکا مادری زبان سرائیکی نئی۔ سرائیکی کوں ذریعہ اظہار بنیندن۔ تے جدید شاعری دا رنگ خود بخود سرائیکی وچ اپنی بہار ڈکھاوٹن لگدے۔ ڈکھاوٹے تے ۱۹۴۰ء توں ۱۹۴۵ء کے درمیان سرائیکی زبان دیکا شاعرکا وچ جدید رنگ نشا بر تعین شروع تھی دیندے۔ اور کے نویں روئے بہوں جلدی شاعرکا ادب دا ٹکڑا حصہ بن دیندن اور ۱۹۴۱ء کے بعد سرائیکی زبان وچ جدید شاعرکا پوری آب و تاب نال تخلیقی سطح تے اپنا ہر کاسک جنیدکا اے۔

سرائیکی شاعری دا جدید دور اچاں جا رہا ہے۔ اتنی جلدی شعرا کے مقام بارے کوئی حتمی فیصلہ نکلن کینئی۔ ہیندے ایساں ایس دور کے کجھ نمائندہ شعرا دا مختصراً تذکرہ کریندیں۔

سید حسن رضا گرویزی۔

سید حسن رضا گرویزی ملتان کے مشہور سید گرویزی خاندان کے فرد ہن۔ آپ اردو فارسی تے انگریزی ادب دا بہوں مطالعہ رکھدن۔ خوش مزاج تے خوش گفتار ادب مجلسی زندگی دیکا ہر جارفتی ڈسدن۔ آپ سرائیکی ثقافت دیکا ہک سُر دیکا پھر دیکا تاریخ ان۔

سرائیکی زبان کے جدید شعرا وچ سید حسن رضا گرویزی دا اُتے اُتے آندے۔ آپ نے غزل دیکا بجائے نظم کوں اپنے اظہار دا وسیلہ بنائے اور جدید رجحانات نال سرائیکی نظم کوں سہانہ کر چھوڑیے۔ ایساں عشقی انھن دیکا شاعرکا بارے آہن۔ ۱۹۳۱ء وچ وقت کے بنیاد دیکا ادبم موضوع دا انتخاب کریندن۔ جنیدکا وجہ نال انھن دیکا شاعرکا نویں دور دیکا آواز بن گئی اے۔ سید حسن رضا گرویزی دیاں نظماں

اساڑھی ویسی رشتہ کوں ظاہر کریندن - انکھاں دا تجربہ شایدہ بہوں تیز ہے - اوکھیں انکھیں نالی معاشرے
 وی ہک ہک رمز کوں پرکھدے نظر آندن - انکھاں وکا نظم نوکر دا بچہ بندکا خانہ - پیرانا تلعہ
 سنجیاں ساہیں تے تھل دیاں گجھیاں سرانگلی زبان کے شعری ادب ورتج ہک نواں موڑ ان -

سنجیاں ساہیں

تھل کے ہاں ورتج لگیاں جھوٹاں
 بلدے ریت کے بُئیاں بچھوں
 بھردیاں کندھاں اجڑے کھولے
 چھپر کاٹھ کبارے ستوں
 ورتج ہک اندھے کھو دا ٹوبہ
 ورت تے ریت بھرے نت جیکوں
 ساہیں گجھیاں دا ہک جوڑا
 تتر تڑ تیکھے ایں سنج بزرگیوں
 آدن بچھلی رات کے ویلے
 جاں کے ریت کے بئے ٹھوون
 لندے جن دیاں پیلیاں کرناں
 سنجیاں ساہیں ورتج آوڑون
 اساناں توں پوڑیاں لاکے
 کئی ان جانڑو بندے لہندن
 گنگر ورتے پا زبیاں وجدن
 اے بڑوں بھجیاں جھولے کھانڈن
 پیلچن تے بڈوے تارے

جھیریں پیندن - وجد ورتج آندن
 کین جاں ورت پو بھڈی اے

اے سب روزگار ویندیاں ریندن
انھال سبیاں ساہیں وچوں
روون دیاں آوازاں آندن ۳۳

جیب فائق -

جیب فائق ملتان کے ایک عالم فاضل گھرانے کے فرد ہیں۔ آپ کے بڑا بڑا مہر بخش فائق ایک
حدی پیلے شہر آشوب گھوڑے سرائیکی شاعری دی لکھن وچ لال جواہر پاتے۔ جیب فائق اس دور وچ
جدید نظم کے حوالے نال سرائیکی ادب کوں سنگر نیا ہے۔ جیب فائق دی نظم سوچ دیاں ڈونگیاں
سوکھڑیاں بڑنڈی اے۔ او اپنے عہد کے مسائل اور جبر کے خلاف انسانی کوشش کوں اپنی شاعری دا موضوع
بٹرنڈن۔ انھال دی زبان خالص۔ علامتاں اوکھیاں پر توہیاں تے خیالات پہوں بلند ہیں۔ انھال
دی نظم تمام جدید شعرا وچ اہم پرکھ ویندیا اے۔

چپ دساکھ

ساڈی سوچ دیاں جڑاں پانی

لال تیاں تے لائیں

وچ سب کے راندن

سناں اکھیں بھال بھینڈیں

سہاں آوں چپ الیندیں

فور چٹرنڈیں

انگھیں سناں راندن

واہندے پانی دریاواں کے

سناں اکھیں سہو گھوڑے انگھیں

پوڑی راندن

سوہنے سائیاں

ساؤل اپنی تریہ بہاوان کیتے

وچ سب کے راہوں ڈیریں

لال تیاں تے لائیں

ساڈے قول دیہاڑیں۔ ۳۳

رشید قیصرانی -

سردار رشید قیصرانی دا تعلق ڈیرہ غازی خان دے بلوچ قبیلے خاندان نال ہے۔ آپ سردار شیر بان خان دے گھر دتی شیر نژاد وچ پیدا تھے۔ اعلیٰ تعلیم حاصل کیتونے تے پاک فضائیہ وچ ونگ کمانڈر تے سکورڈن لیڈر دے عہدے تے فائز رہیے۔ آپ اردو شاعری وچ ہک ممتاز مقام رکھدن۔ رشید قیصرانی دی سرائیکی شاعری وچ رومانویت زیادہ ہے۔ او بنیادی طور تے ہک رومانوی شاعر من۔ انھاں دی زبان مٹھی ماکھی والی کار ہے۔ او الفاظ دا انتخاب بہوں سوتج سمجھ تے کرنیدن۔ رشید قیصرانی نے سرائیکی وچ طنزناں وی لکھین پر انھاں وی جدید نظم دی کوئی ریس نہیں۔

بچھانوال

آدن سمجھہ ہن سمجھ تے پھر گے
رات ک سردا بوچھن پھر گے
رات دا بوچھن لیر ستیراں
ہک ہک لیر بچھانویں ونڈی
آن سبھی ہے ڈینہہ دی منڈی
ہن ہر کہیں دا ڈھول بچھانوال
ستاتن - انول بچھانوال
توں وی گھن کہیں ٹینگ دا پاسہ
توں وی جڈڑی گول بچھانوال ہم سہ

ارشاد تونسوی -

سئس ارشاد تونسوی سرائیکی زبان دی جدید نظم دے اہم ترین شاعران۔ آپ دیاں نظماں وچ بلقانی نا الفانی اور جبر کے خلاف ہک احتجاج ملدے۔ آپ معاشرے دے مظلوم غروم کوئیں دی اداس کوئی اپنی نظم دا موضوع بننیدن۔ ارشاد تونسوی دیاں نظماں اپنے عہد دا فوجہ من۔ مگر ارشاد تونسوی انھاں حالات وچ مایوس نہیں تھیندے بلکہ راہ دیاں انہاں مشکلات کوں او کامیابی دیاں پوزیاں سمجھدن۔

”ہک مجھولا کھڈی وادا“
 زمین دے ورتج بلکدے ورس دے کیرے
 جسم داتوں نوں وقت دگاستی و اتوں سرنگے
 سوانیزے سبھوتے نقل دکاریت داپنڈھ
 نہ کوئی دن نہ جھال
 تے لب تے دور کھاپیں
 پہاڑ تے بیھیان بہریاں
 ترڈے ساہ دکا تند کوں جوڑن
 جوڑنہ سگن
 آس دے سانگے جوڑن کیتے
 موت دے کائے خوف کوں ترڈن
 ترڈنہ سگن

سُر دے سُر دے وقت دیاں پوڑیاں جھڑھدے جھڑھدے
 میں تھک کے دل پچھوتیں بڑپداں
 بچھوں ہک خوشیاں داقاعد
 ساہے رتیں دا پیمنبر
 ہک مجھولا کھڈی وادا
 ودھو کے میکوں گل چالیدے
 میکوں جیون دا حوصلہ بڑے کے
 اگوں تے سُر ویندے ۳۵

سید محسن نقوی -

سید محسن نقوی ڈیرہ غازی خان دے رہن واکے ہن۔ آپ اردو زبان دے نئے سُرے
 شاعران۔ آپ سرلیٹکا زبان ورتج وی غزل تے نغم بڑوہیں مقال ورتج شاعری کریندن۔ محسن نقوی

نزل و ترغ نازک خیالی تے زبان دیا جس وکسا پہنڈی آے :- نظم و ترغ حسن لغوی دا ڈکشن ڈوجھال
تو دکھرا ہے ۔

سوچاں

ساری رات سوچیدا رہنداں
ویسے دیا منہ زور سوا و ترغ
ککھیں ورنک اڈردیاں کالھیں
ککھو ورنج رکت ککھو ورنج مکسن
ڈکھو دیا جھال و ترغ سمجھیاں ہنوں

کیوں سکسن؟ ۳۶

اسلم جاوید

جناب اسلم جاوید جلال پور پیر والا دے رہن دورے نیگر سائمران - آپ زیادہ تر نظاں اہن -
انصاں دیاں نظاں بہوں مختصر مگر معنی کے لحاظ ناں انصاں دے پس منظر و ترغ پورے وسیعی ڈکھو موجود
پہنڈن - اسلم جاوید دیاں نظاں و ترغ مردم تے مجبور انہیں دے ڈکھو دے دے ویندن -

نظم لہور نمونہ -

میں

میں تہا

میڈی دھرتی تہستی

تہستی روہی چائی

میکوں آکھو پنچ دریاں - ۳۷

اشچم لشاری -

سبب اشچم لشاری سرائیکی دے معروف شاعر سفیر لشاری دے بال ان - آپ نواب والا

ڈیرہ نواب صاحب تعین احمد پور شہید دے رہن دورے ہن - پیشہ محافت ہے - اجکل کراچی رہنداں - جدید انیس

دکنال جدید نظم و کما بہوں چنگی آہن۔ انھوں دیاں علامتاں سنبال پوتے و سبھی ہر مذہب۔

نظم دا نمونہ -

میڈا دل
رف کاپی دا کورا ورقہ
جیس تے تیاں
کئی شہکار انسانہ نکھسو
تے مل
بھار سٹیسو ۳۸

احسن واگھا۔

سٹیس احسن واگھا دا تعلق توڑہ شیون نال ہے۔ احسن واگھا ریڈیو پاکستان اسلام آباد
وچ سینئر پروڈیوسر ہن۔ او سرائیکی زبان و معروف انسانہ نگار وی ہن۔ انھوں دا انسانوی مجاہدہ "مقل کرن
دیریا" چھپ پکھ۔ ترقی پسندانہ خیالات اور لبقاتی اوج جھک انھوں دی نظماں دا بنیادی موضوع
ہے۔ انھوں دی شاعری مجوریاں اور مرمیاں دی لکھ وچوں پیدا تھنڈی اے۔ نمونے طور تے
ک نظم ملاحظہ کرو۔

مد ہوسیر پستی

میں کلکھا پنڈ جاتی دا
بت کیسے - چیل گان
میڈے دیکھے دیکھے ہان
معرفی پیدا - میڈی پنڈ دا بارہ بھلے
کھتاں باہراں کھتاں ڈھواں
کیوں سردی پنڈ ہاواں
ہر ٹوٹی کلکھے
نہ ٹوٹی ون نہ ٹوہا رہیں

سوانیزے سمجھتیں کبوسیں تراشا
بیڈے سر تیں میڈی پند دیا کھال اے - ۳۹

ممتاز اظہر۔

آپ ملتان دے رہن واسے بن۔ صاف نال آپ دا تعلق ہے۔ غزل تے نظم ڈومیں ورتج
ممتاز اظہر ہک ممتاز مقام رکھدن۔ ممتاز اظہر کلام ورتج اپنے عہد دے ایسے ساہ گھنڈے مسموس تھیندیا۔ او
اپنے ذاتی غم کول دینا دے غم نال گنڈھوڑ کر ڈیندے۔ افعال دیا فکر سارے لوکیں دیا مہنجہ ملال دیا کھانی
اے۔ او وقت دے زخم سہ سہتے ڈسکدا ڈندے۔

کالے پتھریاں پھریاں

اے کیرھا ویلا ہے

کوئی آکے ڈسارے میکل

جے میں گھڑی ڈونگاہ ماراں تاں اینوی جا پے جو حرف اینڈی زمین کینی

کلاک چپ ہن

جو میڈے ساہواں اسان دی ٹک ٹک کول چوریا کرکیں اجاڑ دتے

ہوائیں پتھراں دے نالوں رشتے نکیر گھن

کپاہ تے بھاوا فساد کینی

تیں سارے پھلاں دیا رنگ وٹاکیں بھلیکا پاتا ہے ساریاں اکھیں دے سو جھلے کول

تے چندر بدھی کھڑا ہے کالے ہرودا سہرا

اے جئے پتھراں کول کالی کالی پشاک کیں انج پورا ڈتی ہے ؟

میں تانگھ ورتج ہاں

جو لکڑاں نے اے ساری دستا جگاوتی ہے

اے میکل آکیں ڈسارے کوئی

جو کالے پتھراں دے پھریاں سمجھنے اندھار کین دا ذمہ چاتے

زبان بھنشی ہے

گئے پتھراں کول دل ہوانے

تے چندر سونے دا افعال بن گے

اے کیرھا ویلا ہے ؟

جیڑھا صدیاں تے بھارا تھی گے
تے کھوہ دا گیڑا ڈکی گیا ہے۔ ۱۵

منیر فاطمی !

سئیں منیر فاطمی اردو تے سرائیکی زبان دے معروف شاعران۔ آپ دا پیشہ وکالت ہے۔ شعر شادری
دے علاوہ کالم نگاری وی کریندن۔ سرائیکی و ترح غزلاں تے نظماں آہدن۔ مگر انھاں دیا ادبی جہت دا تعین نظم دے
حواسے نال تھیندے۔ منیر فاطمی زندگی دے حقائق توں اکھوئی چنیدا بلکہ خود ایں اوکھے رستے توں لنگھتے
انھاں اوکھائیاں کوں مسوس کریندے۔ اور اونکوں اپنیاں نظماں دا موضوع بنڑیندے۔ منیر فاطمی دا مجموعہ کلام
تدبے پچھانویں دے نال نال چھپ چکے۔ کلام دا نمونہ۔

منہ دھیان

میدے اگوں پھچوں گلیاں

گلیاں دے و ترح لوگ

لوگاں دے ہتھوں و ترح بن آپنے سر

سراں ویاں اکھیں بن بند

جنھاں اکھیں دے و ترح ہئی

خواباں دا بک شور

سوچاں دیا بک ڈور

ہٹن او اکھیں کھونہ سوچن

میدے کیتے کوئی نہ سوچے

میں ہی سوچاں سب دے کیتے ۱۵

ممتاز حیدر ڈاہر۔

ممتاز حیدر ڈاہر تحصیل صادق آباد دے تاریخی قصبے بھٹہ واہن دے بک زمیندار گھرانے نال تعلق

رکھدن۔ آپ عرصہ دراز توں سرائیکی زبان و ادب دیا خدمت کریندے ہن۔ سوجھلا اشاعتی ادارے دے سرپرست
ہن۔ اے ادارہ ہٹن میں کئی کتاباں تے بک سرائیکی کتاب لڑی "سوجھلا" دے نال نال شائع کر چکے۔
ممتاز حیدر سرائیکی شاعری و ترح بک تکرہی تے نویں آواز اے۔ غزل تے نظم ڈوہیں پاسے انھاں نراں ہجر

جدید شاعری کے وارث و تاج اگر وہاں ہے۔ ممتاز حیدر کے کلام و تاج اپنے عہد کے سائل۔ انسانی بڑکھ سکھ۔ عالمی ادبی
تعمیریں دے اثرات بڑدن۔ انھوں کے مجموعہ کلام کٹرل و تاج سمندر و چوں ہک غزل و انموند

(غزل)
ولیکھا کوئی نی رکھا۔ منتظر ہوا دے ہن
اساڈے شہر کے سمجھ لوگ کتنے ساڈے ہن
درخت جھاں سیتے سلکن۔ زمین دھسوں کوں
کھیں تے اے نہ کھلیا سبھ کے کیا ارادے ہن
اد کتنے تو نہیں بھلا بارشیں کنوں نکسن
جھاں دے جسم اتے کاغذی لبا دے ہن
سمندریں بڑوں اٹھی تے کتھاں و سن بادل
جوسب دے ہونئیں اتے حرف بد دعا دے ہن
گذر دا وقت نشانیاں چھوڑنڈا گے حیدر
اساڈے چہرے تے لیکے نتاں آ کیا دے ہن ۲۲

سلیم احسن۔

پروفیسر سلیم احسن میانوالی دے رہن و اے فوجان شاعر ہن۔ آپ اردو تے سرائیکی ڈوہاں زبانوں و تاج
شاعری کرنیدن۔ غزل تے نغم بڑوہیں اضاف و تاج جنیدی جاگدی ساہ گھنڈی شاعری انھوں دیا سبجان آے۔
سلیم احسن نوی نسل دے انھوں شاعراں و چوں ہن۔ جھاں دیا شاعری و تاج اپنے چادھاروں گھنڈی و سبھی
رہتل دا شعور بہوں زیادہ ہے۔ سلیم احسن کوں انھوں دے شعری مجموعے ”جکھر جھوے“ اتے اکادمی ادبیات
پاکستان دیا طنزوں خواجہ فرید الیوار ڈوہا مل چکے۔

(غزل)
بڑکھ سبھراں دے سہندے سہندے عمراں لنگھیاں
دھکڑے دھوڑے کھانڈے کھانڈے عمراں لنگھیاں
چھاں دیا ٹیک نہ ساڈے لیکھ مقدریں اندر
بوٹے ساڈے لاندے لاندے عمراں لنگھیاں
دھوڑے اچ وی آسے پاسے آساں دلی
راہراں کوں مل بہندے بہندے عمراں لنگھیاں

پیر جرنل کے ادوی تیدے تھال استے
اسماناں قول لاندے لاندے عمراں ننگھیاں
انج وی احسن منظر ہجر کے صحرا والا
ہجر ل اکھ توں وانہے وانہے عمراں ننگھیاں مہم

رشید عثمانی -

رشید عثمانی بنیادی طور تے غزل گو شاعر ان - آپ خیر پور نامیوالی تحصیل حاصل پور سے رہن والے تے
سرائیکی زبان کے مہاندے شاعر سئیں ریاض رحانی کے پتر ہن - مکہ محنت اہج لیسر انسر ہن - آپ کے ڈول
مجموعے " اکھیں دے جگارے " تے میں مئی میں سونا شائع تھی چکن -
" اکھیں دے جگارے " وچوں ہک نظم - " وطن "

مید ا وطن ہے پیار وی دھرتی
گل بھل باغ بہار وی دھرتی
ساوے دکھتے ٹھڈیاں جھائیں
لول لول ٹھارن مست ہوائیں
سوہٹے مست نظارے ڈسن
زرے جن تے تارے ڈسن
دریا نواں دے مٹھے پانی
پیار اسا ڈی ریت پرانی
دستی دستی گلن سیلے
شہراں وچ رونق ہر ویلے
ہک ہک گھرو شیر دلاور
غیرت مند تے غزم دا پیکر
ملک وی آن بجاوٹن والا
جان وی بازی لاوٹن والا
مید ا عزت مید ا شان اسے
مید ا سب کجھ پاکستان اسے مہم

ریاض رحمانی -

صاحبزادہ ریاض رحمانی خیرپور نامیرالی ضلع بہاولپور کے رہن والے ہیں۔ آپ سرائیکی زبان کے بزرگ غزل گو شاعران۔ آپ کے کلام و ترجہ جزیبات و اجوش - لفظیں و استنباط سے خیالات دی بلندی پرندی ہے۔ آپ سرائیکی زبان دی نویں غزل کے نمائندہ شاعران۔
(غزل)
نمونہ کلام -

عشق دی رمز کوں مول نہ سمجھن دل دا درد نہ جانن لوک
آپ جھال لا ڈھیاں نفیس او لگیاں کیوں پہچانن لوک
میں تاں سانول سک تیڈی وترج موه مریاں ہاں ڈیکھن کوں
تیکوں گوڑے نال بلہاون سنگاں تیڈیاں مانن لوک
رب جیکوں شانان چا ڈیوے خلقت ساری نیرندی ہے
صورت تیڈی سکے کیشن - شورے مفت دکانن لوک
تیڈا میڈا ساق ہے اینویں جیویں چن سے چانن دا
جے تک ناں میڈا ناں آوے تیکوں کڈاں سجانن لوک
لوکاں سولی چاڑھو جوتا ہے جیس ولدار دی سمت وترج
آپ تماشا ڈیکھن آئن اوکوں ویا تاں انن لوک ۵م

نہیر سرد سائروی -

نہیر سرد ڈیرہ اسماعیل خان کے رہن والے ہیں۔ آپ ۱۸ جولائی ۱۹۲۸ء کوں ڈیرہ اسماعیل خان
وترج پیدا تھے۔ آپ جدید سرائیکی شعراء وترج اپنی غزل سے نظم دی وجہ توں ہک ممتاز مقام رکھدن۔ آپ
دیاں نظماں وترج لوک ادب دے رنگ اور اساطیری حوالے ملدن۔ غزلاں وترج زبان واسنہ پتے
جذبیان دی تکھانج آپ واسنہ پتے ہے۔ آپ دا کلام پڑھتے اینویں موسیقیدے - جیویں شاعر وادیلے
دی بعض تے تھہ ہرے۔ ہک نظم دا نمونہ

چیتھ -
میڈا پنڈا گھروانگول ہے
دل دی اکھ این گھروا ڈیوا
گھر کوں روشن رکھن کیتے
گھروا ڈیوا بالی رکھو

دل دی اکھ کوں بھالی رکھو۔

میڈا پنڈا دھرتی روک ہے
دل این دھرتی دی کھیتی ہے
نور دا بیج وہاوں کیتے
ایسے نین سرائی رکھو
اپنی کھیتی خالی رکھو

میڈا پنڈا شہ دریا ہے
دل این شہ دریا دی سیر ہے
بیڑی بنے لاوٹ کیتے
سیرھ کے نال تال یاری رکھو
بھل پتوار سبجالی رکھو ۶م

قیس فریدی۔

قیس فریدی میانوالی قریشیاں فلعح رحیم یارخان دے رہن واکے ہن۔ آپ مکملہ تعلیم و تبحر استاد ہن۔ نظم
تے غزل بڑہاں اخاف و تبحر شاعری کریندن۔ لیکن بنیادی طور تے اجرکی غزل دے نمائندہ شاعر ہن۔ انھن دیاں غزلاں
و تبحر ترنم۔ موسیقیت تے خیالات واسنہ پ ہرندے۔ ہک مجرملہ کلام " ارداس " دے نال نال چھپ چکے۔
نورہ کلام - (غزل)

بھٹ جیون وا بھٹ تے مرساں
بڑکھ دا بلیرا چٹ تے مرساں
تیڈی یار تاج جیون جگا
نم دیا دولت کھٹ تے مرساں
سارے تیر کرن دے سہاں
چڑھ قلت دیا پنٹ تے مرساں
تیڈی جھولی دیا کھیتی و تبحر
نبح پنجاں دا چھٹ تے مرساں
قیس ملاپ سبھن دا بھوے
سر قداں و تبحر سٹ تے مرساں ۷م

ارشدملتانی -

آپ سرائیکی تے اردو ڈوہاں زبانوں کے ممتاز شاعرین۔ سرائیکی وچ آپ نے زیادہ تر غزلاں اکھین
ارشدملتانی دکی غزل عہد حاضر کے ملال دکی عکاس ہے۔

غزل،

کرنفرتوں ایس ہک پل دا - سٹ جھگڑا ابد ازل دا
ایسویں یارنہ جھاتی پاتی - جیویں بدلون چندر نکل دا
سکھی عشق دکاراہ نہ جائیں - پئی بندھڑا روہ جبل دا
توں صدیاں دکی گال کیندیں - اتھہ جھیرا ہے پل پل دا
ہک غقب ہے بھابدن دکی - ڈوہجا چولا ہے مل مل دا

رہیسی ارشد سائقہ ہمیشہ

اول سوہنے یار پل دا ۸م

دلشاد کلانچوی -

پروفیسر دلشاد کلانچوی بہاولپور کے معروف محقق تے لکھاری ہن۔ زبان و ادب تے کئی کتاباں ہن تک
لکھ چکن۔ آپ دکی ہک کتاب "کون فرید فقیر کون اکادمی ادبیات پاکتان دکی طرفوں خواجہ فرید الوارڈ دکی
مل چکے۔ نثر دے علاوہ پروفیسر دلشاد کلانچوی نے "نویسنل دیاں چھولیاں" دے عنوان نال سرائیکی فنز و فنون
دیاں مصرعی نظماں دا ہک مجلہ تے ہن عنوان نال سرائیکی دیاں ملی - معاشی تے معاشرتی نظماں دا بیا مجلہ
چھاپے۔ انھن نظماں وچ انھن معاشرتی اصلاح تے خصوصی توجہ دتی ہے۔۔۔

نغم - خدا مجھوں نہ بھنے

آہا رسیاں کھدا رسیاں

ہک گال کول

جر جرم ہا

کوئی دکی سنہ دانہ ہا آندانہ ہا

ککھ تے چھو نیدا رہم

بوٹا دہاتے پالیا ہم

پیل دکی گھا

مٹا ہوں۔ رتا ہوں سوسنہراں پہوں
 ڈھیراں سے کھا دے۔ کھا دے ہن
 پر پنج نہ سگیا میکوں اے
 سرتاریاں کوں و پنج لایا ہم
 آچا پہوں تھی تے بڑھم
 اسان ترں کھتی ہے و پنج
 پتہ نہ لگ سگیا جو کیوں ۹

صدیق طاہر۔

آپ دالپورا ناں محمد صدیق طاہر ہے۔ سئیں صدیق طاہر وزارت مذہبی امور اسلام آباد و پنج لازم ہن۔
 سرائیکی زبان کے نامور محقق تے لکھاری ہن۔ آپ دی تحقیقی کتاب ”وادی ہائرہ اور اس کے آثار کوں کافی
 شہرت نصیب تھی اے۔ سئیں صدیق طاہر سرائیکی نثر تے نظم ڈوہاں و پنج طبع آزمائی فرمیدن۔ آپ کے
 کلام و پنج لہجے دا دھیان ہن۔ زبان دا رچاؤ تے تہذیبی زندگی دے رنگ جھلکن۔
 (غزل)

اساں اپنے درد دکھا دئے نیں
 ہن ماںڑھوں یار مر جھاؤئے نیں
 انھال بڑکھ سکھ دل وائیں پھنٹا
 اسال کھوں تے زخم بڑکھا دئے نیں
 رکھ تا نگھ نہ راہی تھی پاندھی
 اے دیکھے یار وکا دئے نیں
 انج بڑیکھ خزاں دل ایں ماندے
 جیویں باغ ولس وئاؤئے نیں
 بس طاہر یار نہ تھی ماندا
 اے اوکھے بڑینہ نت راہنئے نیں ۵۰

نقوی احمد پوری۔

آپ دا پورا نام محمد باقر شاہ ہے۔ تخلص نقوی احمد پوری۔ سرائیکی غزل گو شاعر و تبحر استاد
نیسے دیندن۔ آپ دیاں غزلاں و تبحر مضمون آفرینی تے زور بیان پاتا دیندے۔ زبان خالص تے رواں جبرائیل
استعمال کر دیندن۔
نمونہ کلام۔

(غزل)

جیڑھا مونڈے تے ہے او بار بہاواں کیویں
زندگی لاش ہے ایس لاش کون چاواں کیویں
تیں بے منہ پھیر گدھا۔ منہ چا پھیر سی قسمت
بڑیکھو ڈھلا ہے جو کجھ بڑھلا ہے پچا نواں کیویں
جیڑھی صورت کون وی بڑیکھاں اونڈی صورت نظرے
میکوں جا جاتے اتے پونڈا ہے الاواں کیویں
میں جو رکدا ہاں او منہ پھیرتے سُر دیندا ہے
میں جو سُر دا ہاں او بڑیندا ہے صداواں کیویں
دل کون آہدا جو بھرا لہیں تے بھروسہ نہ کریں
بڑیکھو چا کیتا ہے یوسف کے بھرا نواں کیویں

۵۱

اقبال بانو۔

آپ سراجی تبحر رہندن تے محافت کے پیشے نال والبتہ ہن۔ اردو دی معروف ادیب ہن۔ آپ نے
سرائیکی زبان و تبحر انساں تے ہک ناول کھیٹے۔ سرائیکی زبان و تبحر نظماں دا مجموعہ ”دل تا نگھو تا نگھے“ شائع
تھے۔ سرائیکی نظم و تبحر اقبال بانو دی آواز نویں فکری تجربے گھن تے اُبھری اے۔ انھاں دیاں نظماں اکھیں
بڑھئی بھیرت دیاں شہادتیاں ہن۔
محبت کے تحفے

عورت محبت و تبحر

کجھ نیں کھنڈی

ماسوائے

بنوں

بڑکھ ہمبر۔ تے سوائیاں کے غداں کے۔ ۵۲

اقبال سوکڑی۔

اقبال سوکڑی ڈیرہ غازی خان ڈوئیرن کے رہنے والے ہیں۔ آپ محکمہ تعلیم و تبحر ملازمت کر رہے ہیں۔ اقبال سوکڑی سرائیکی شاعری کے جدید دور و تبحر کے معتبر نام ہیں۔ او جدید غزل و مزاج متعین کرن والے شعراء و تبحر گزشتہ ہیں۔ انہیں تیس سرائیکی شاعری کے چار مجموعے چھپ چکے ہیں۔ اقبال سوکڑی کی شاعری اپنے وسیع دے بڑھ سکھ نال گندھی ہوئی ہے۔ او اپنے عہد دے مسائل کو اپنی فکر سے شاعری و موضوع بزنڈین اپنے دنیے ہرے ماضی کی گول وک افضاں دا ہک وڈا موضوع ہے۔

غزل

دل کوں ترپ زبان کوں زنجیر ڈے گیا
 وت وقت ہک عجیب جہی تصویر ڈے گیا
 چہرے تے عین علامتاں اوج تیں پھکانج دیاں
 خواب اوج بغیر گھنڈے کوئی گھیر ڈے گیا
 او شخص زیندیں ہوئیں میڈے گھل ہل شعور کوں
 تختے توں نشر تھی ہوئی تقریر ڈے گیا
 ترتر تکیڈے رہ گئے میڈے خوشی کے خواب
 کل رات چندر بڈ کراہیں تعبیر ڈے گیا
 کجھ دوستیں دا طور کجھ اپنی وفا دا رنگ
 میکل غزل دی بہوں وڈی جاگیر ڈے گیا ۵۳

عزیز شاہد۔

عزیز شاہد ڈیرہ غازی خان کے رہنے والے نینگر ہیں۔ آپ نظم تے غزل ڈوہاں اصفاں و تبحر شعر آمدن۔ عزیز شاہد کی شاعری اس پورے جدید دور دا ہن تیں حاصل اے۔ اونڈی نظم اتے غزل ڈوہاں و تبحر انانی ورت دیاں محرومیاں دا شعوری رد عمل ہے۔ عزیز شاہد اس دور کے نامزدہ شعراء کی تندی و تبحر اتے آتے آندے۔ اوندا کلام کے تجربے۔ ہرے شاہد کے تے پورہیت طبعے دیاں ارداساں و چول ابرو کے اونویں مستقبل کی تاگھ و تبحر پندہ کرنیڈا ابھار پندھیرو ہے جنیڈا منزل اجاں اونڈے اکھیں کے اگول اوڈھر ہے مگر اونڈا سوکڑی تے یقین اونڈے نال اے۔ عزیز شاہد کوں زبان و بیان تے انتہائی قدرت حاصل ہے۔ اونڈا بھر اتنا کھرا سچا تے مٹھا ہے جو مل چک گھنڈے۔ عزیز شاہد دا مجموعہ کلام سن ڈریا تے شائع تھی چک

دین

نکلے رہے ہا سے وقت دیاروں میں دریا تے
 آہک تے کوں بھگلاں ماروں میں دریا تے
 اکھیں نوٹ کے بڑکھوں خواب ابھر کے سمجھ کے
 دل بک داری شام گزاروں میں دریا تے
 روزیں روزیں دل کے بڑکھوں لڑھکیاں ساہیں
 دل بک داری جھوک اساروں میں دریا تے
 خواب تال بڑکھوں خواب تال کئی سچا نکلے
 آکا غز دیاں بیڑیاں تاروں میں دریا تے
 کوئی پل شاہد شیت و لامل پورے ساکوں
 اپنی واروں تن تے ماروں میں دریا تے م ۵

سرانگی زبان کے انھوں نائندہ شعرا کے علاوہ اس تندیروج کئی بے شماروی آندن۔ جیسے اپنے فن تے
 نکرناں سرانگی ادب کے بکل کوں مالا مال کرنیہے بن۔ انھوں چند ابھریں شعرا کے ناں آہن۔

۱،	فدائے اطہر	بہاولپور
۲،	سیدتاسم جلال	"
۳،	منظہر مسعود	احمد پور شرقیہ
۴،	سید حیدر گزنی	ملتان
۵،	فرحت نواز	رحیم یار خان
۶،	غانی اللہ آبادی	تھیل لیاقت پور رحیم یار خان
۷،	پرونیہ عالم نسیم	ملتان
۸،	نیاز حسین مکھیوا	لاہور
۹،	رفیق خاور	کراچی
۱۰،	کیف الفارقی	ڈیرہ غازی خان

*

حواشی - باب نانوای

- ۱- صادق نامہ سید نذیر علی شاہ ترجمہ صدیق طاہر - ۱۹۴۱ء - ص ۹۲
- ۲- سیف الملک از مخدوم محمد بخش تعلی ملوکہ راتم
- ۳- تاریخ ضلع رحیم یار خان از پرویز سید احمد سعید ۱۹۸۱ء ص ۲۲۹
- ۴- مولود بنی مختار - مخدوم نوبہار - مولوی تاج احمد تاجر کتب ملتان ۱۳۵۳ھ ص ۲۵
- ۵- دیوان درد عشق - تصنیف حضرت سنی فقیر رانی ۱۹۹۸ء ص ۱۵۵
- ۶- تھہ اصلی سسی پنوں مصنفہ منشی برات علی خان بلوچ - مطبوعہ عزیز المطابع برقی پریس بہاول پور ۱۹۵۱ء ص ۴۸
- ۷- رت دیال پنوں مؤلف صادق بشیر سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور دوسرا ایڈیشن ۱۹۸۲ء ص ۴۹
- ۸- خرم دی شاعر کی صدیق طاہر - وسدیاں جھوکاں - سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۴۱ء ص ۲۶
- ۹- خیابان خرم از مولانا نصیر الدین خرم - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ۱۹۸۶ء ص ۷۵
- ۱۰- ایفا ص
- ۱۱- گلستان عزیز از مرتبہ محمد حفیظ الرحمن حفیظ - مطبوعہ عزیز المطابع برقی پریس بہاول پور ۱۳۲۹ھ ص ۴
- ۱۲- ایفا ص ۲۵۶
- ۱۳- وسدیاں جھوکاں مرتبہ خان رضوانی - سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۴۱ء ص ۳۵
- ۱۴- اہلامی نظمیں تالیف بابا شیر محمد شیرین - ناشر کتب خانہ مجیدہ ملتان - تیسرا ایڈیشن ص ۲۶
- ۱۵- سرائیکی شاعری - از کیفی جامپوری - ص ۲۲۶
- ۱۶- وینڈے نیر - مرتبہ ممتاز حیدر ڈاہر - خانی اللہ آبادی ممتاز اکیڈمی مہذبہ واسن ضلع رحیم یار خان ۱۹۴۳ء ص ۱۱
- ۱۷- سرائیکی شاعری از کیفی جامپوری ص ۲۲۸
- ۱۸- دیوان بنت از بنت علی بنت - اولیہ پبلشرز بلال گنج لاہور ۱۲۵۱ھ ص ۱۱۱ تا ۱۳۲
- ۱۹- رت و پنوں - مؤلفہ صادق بشیر - سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ڈیجیٹل ایڈیشن ۱۹۸۶ء ص ۱۳
- ۲۰- ٹھڈرے ساه از صوفی فیض محمد دیکھپ - نغم فیض لیاقت پور
- ۲۱- وسدیاں جھوکاں - مرتبہ خان رضوانی - سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۴۱ء ص ۲۶
- ۲۲- رت دیال پنوں - مؤلفہ صادق بشیر - سرائیکی ادبی مجلس بہاول پور - ایڈیشن دوم ۱۹۸۶ء ص ۳۲
- ۲۳- سرائیکی وے ڈو شاعر تے ڈو نظریے - سیف محمد عبدالرحمن ماہنامہ سرائیکی ادب نومبر ۱۹۷۷ء ص ۱۶

- ۲۲ - دیوان محمد عالیہ شیر مضافہ حضرت خواجہ محمد الدین - حمایت اسلام پریس لاہور - ص ۷
- ۲۵ - سہمی از غلام حسن حیدرانی - حیدرانی پبلیکشنز - رائیٹرز کالونی ملتان ۱۹۷۲ء ص ۸۲
- ۲۶ - گلزار سہمی - غلام حیدر متانہ - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۷۸ء ص ۱۲۵
- ۲۷ - دعائے نیم شبی از بیگم نصرت عبدالرشید - مکتبہ دار لعرفان بہاولپور ص ۱۸۲
- ۲۸ - وپرے از سفیر شاہی سفیر پبلیکشنز - محراب والا - ڈیرہ نواب صاحب ۱۹۸۵ء ص ۵۸
- ۲۹ - دامان مرتبہ لفریر سرد سائروی - انجمن سرائیکی ڈیرہ اسماعیل خان ۱۹۸۲ء ص ۲۷
- ۳۰ - ارداسال از جانباز جتوئی - بزم جانباز جتوئی ادب شریف ۱۹ ص ۱۲۵
- ۳۱ - دعایے دھوڑے - حسن رضا گریزی - بزم ثقافت ملتان مقدمہ ایس عشقی ص (ب)
- ۳۲ - ایفا ص ۵۳
- ۳۳ - ماہنامہ سرائیکی ادب ملتان مئی ۱۹۸۷ء ص ۳۷
- ۳۴ - ماہنامہ سرائیکی ادب جولائی ۱۹۸۲ء - ۲۹ رائیٹرز کالونی ملتان - ص ۲۵
- ۳۵ - سہنی کتاب لڑی - انڈس پبلیکشنز ڈیرہ غازی خان مئی ۱۹۷۹ء ص ۲۸
- ۳۶ - ماہنامہ سرائیکی ادب خواجہ فرید اکیڈمی ملتان اگست ۱۹۷۷ء ص ۱۱
- ۳۷ - "سپار" مرتبہ غلام یاسین خیزی سپار پبلیکیشنز کراچی فروری ۱۹۸۱ء ص ۸۲
- ۳۸ - ایفا ص ۸۳
- ۳۹ - خوشیاں دی نوری نعل کتاب لڑی - مرتبہ ایم زید واگھا سہنی سوسائٹی تونسہ آٹھویں کتاب ص ۲۲
- ۴۰ - ایفا ص ۲
- ۴۱ - بلدے پچھانویں از میرناظمی سرائیکی مجلس ملتان ۱۹۸۲ء ص ۲۵
- ۴۲ - کشکول و برج سمندر از ممتاز حیدر ڈاہر - سر مہجلا اشاعی ادارہ بھٹہ واہن ۱۹۸۱ء ص
- ۴۳ - "جھگڑ جھوٹے" از سلیم احسن میانوالی اکیڈمی میانوالی ۱۹۸۲ء ص ۲۳
- ۴۴ - "اکھیں کے جگڑے" رشید عثمانی خواجہ خدا بخش اکاڈمی خیرپور شریف ضلع بہاولپور ۱۹۷۴ء ص ۳۳
- ۴۵ - ادبی مجلہ سیریز نمبر ۱ - سرائیکی ادبی مجلس ملتان ص ۲۳
- ۴۶ - دامان - مرتبہ لفریر سرد سائروی - انجمن سرائیکی ڈیرہ اسماعیل خان ۱۹۸۲ء ص ۱۱۵
- ۴۷ - "ارداس" از قیس فریدی ممتاز اکیڈمی بھٹہ واہن ۱۹۸۵ء - غلام رحیم یارخان ص ۸۵
- ۴۸ - وسدیاں جھوکاں - مرتبہ خان رضوانی سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۷۱ء - ص ۷۲
- ۴۹ - نواں سر مہجلا مضافہ دلشاد کلانچوی - سرائیکی لائبریری بہاولپور - ۱۹۷۹ء ص ۲۸

- ۵۰ - رت دیاں نہوں - مولفہ صادق بشیر۔ سرانجی ادبی مجلس بہاول پور ۱۹۸۶ء ص ۴۲
- ۵۱ - سرانجی غزل مرتب حیدر قریشی جدید ادب پبلی کیشنز خان پور ۱۹۸۵ء ص ۲۲
- ۵۲ - دل تانگھ تانگھ از اقبال بانو سنہرا پبلی کیشنز کراچی ۱۹۸۸ء ص ۱۵۳
- ۵۳ - درقا ورتا زخمی - اقبال سوکڑی دلبان سمر ڈیرہ غازی خاں ۱۹۸۲ء ص ۱۲
- ۵۴ - من دریاتے از عزیز شاہد - سنی پبلی کیشنز نارنگھ ناظم آباد کراچی ۱۹۸۷ء ص ۱۵

*

طِ اَصْوَالِ بَاب

بِتَارَا

رِمَاكِمَه

ستارا

انسانی تہذیب و تمدن دسے ارتقاء دی کہانی بے شمار صدیاں تے کھنڈی ہوئی اسے تنگ و تاریک غاراں وچ جانوراں دی طرح زندگی بسر کرن والا انسان بانٹے ڈیندا اٹھان غاراں وچوں نکلیا تے ہرے ہرے اولیٰ نے تمدنی زندگی دی طرف قدم ودھایا۔ ایں توں پہلے عہد قدیم دا انسان بے ہنگم چیخ و پکارناں۔ یا بے ترتیب لیکے لاتے یا دل ڈنگیاں پھنگیاں تصویراں بنا تے اپنی کمال ڈوجھیاں تئیں سچیندا اہی۔ او اچان زبان دسے سماج اور اظہار دسے باقاعدہ اصولاں توں واقف نہ ما۔ بے شمار صدیاں تئیں انسانی زندگی ہن ڈگر تے چل دی ہری مگر فطرت اگوں تے دھن و احوصلہ ڈیندی اسے تنگ و تاریک غاراں وچ سوجھلے دیاں کرناں سچیاں تاں عہد قدیم دا انسان خاندان قبیلیاں اور چھوٹیاں چھوٹیاں آبادیاں دی صورت وچ کھنڈے ہن لگا۔ انسان کوں بے انسان دی صورت نے ہک بے دسے بیڑے کیسا اڈیز طرح انسانی سماج دی بنیاد پئی بے ہنگم آوازاں نے نظاں دی صورت اختیار کر گدی، تے ڈنگیاں پھنگیاں کھیراں۔ ابتدائی رسم الخط دی ایجاد دی بنیاد بنییاں۔ دنیا دسے مختلف حصیاں وچ تہذیب تمدنی کوں فروغ ملیا۔ شہر آباد تھوڈن لگے۔ آپس دسے وچ میل ملاپ ددھتے۔ تجارت تمام تھی صنعت دا آغاز تھیا اور بے جبری دسے اندھا دسے دور وچوں نکل تے انسان نے تمدنی زندگی دسے ابتدائی عہد وچ قدم رکھیا۔

انسانی تہذیبی ارتقاء دی ایں کہانی وچ باہل تے مہر دی تہذیب کوں دیڑی اہمیت حاصل ہے۔ انھاں قدیم تہذیب دسے ہم پلہ ہک نئی تہذیب انسانی تاریخ دا حصہ بنی۔ ایں تہذیب کوں داوڑی سندھ دی عظیم تہذیب انماں ملیا۔ عظیم تر داوڑی سندھ دسے ہاشدے ظروف سازی، کپڑا سازی تانے کاسی دی مصنوعات بناوئی وچ کمال رکھدے ہن۔ ہن ہن جوڈو اور ہر پے وچ ماہرین آنا قدیم نے کھدو اٹیاں کرتے بے شمار ایجے نوادرات حاصل کئین جہڑے اہج توں پنج ہزار سال دسے قدیم تمدن دی عظمت دا بوس ڈیندن۔ اور اسے دی ثابت تھی چکے کہ داوڑی سندھ وچ عربچ یافتہ تہذیب دی بنیاد تریجھی ہزار دی قبل مسیح دسے آغاز تئیں رکھی و پنج چکی ہئی۔ شہراں دی تعمیر وچ ہا تا مادہ مسفر بہ بندی کیتی و بند کی ہئی۔ پانی دسے نکاس دا خصوصی بندوبست ہوندا ہئی۔ صحت و صفائی دے بہوں خیال رکھیا و نینا، زبورات دا استعمال۔ غلہ گرواں دی موجودگی۔ ہر گھر وچ غسل خانہ، کھلیاں گلپاں۔ بازار۔ دریاواں اور سندراں دسے رستے ماہرل دنیا مال تجارت داوڑی سندھ دسے عظیم تمدن دیاں گواہیاں ہن، داوڑی سندھ دا۔ ایسے تہذیبی گھر ہر پے اور ہن جوڈو دسے آسے پاسے

تے اودھ وچکار کھنڈیا ہویا ہئی۔ ماہرین آثارِ قدیمہ واقف اساکر ہڑپہ اور موہنجو دڑو دے درمیان بالکل اودھ وچ اُتھال بڈوں شہراں دا ہمسھر یک پیا شہر ضرور ہوئے۔ آخر کاوشن دے بعد ماہر آثارِ قدیمہ ڈاکٹر فرین منٹل نے ہاڈپور دے چھرائے پوستان وچ ہک پیا قدیم شہر گنوری والا دریافت کر گدے۔ اسے شہر ہڑپہ توں وڈا تے موہنجو دڑو دے تقریباً برابر ہے۔ اور چھرائے پوستان دے ایں شہر وچوں ملن دے نوادرات دے مطالعے دے بعد اسے کمال دی سائٹریں آندی ہے کہ وادی سندھ دی عظیم تہذیب آغا ز یعنی قبل از ہڑپائی دور دا منڈھ چھرائے پوستان اور ہاڈپور دے پین علاقے وچ بدھا گیا۔ ایں طرح ملتان دی قدامت دی متنی ہوئی کمال اسے۔ ملتان دے نزدیک جلیلی پور ویاں کھدائیاں نے دی اسے ثابت کیتے کہ اسے علاقہ اچ توں پنج ہزار سال پہلے دی تہذیبی زندگی دا مرکز ہئی۔ اور اسے علاقہ ہے جتھاں ایں ویلے سرائیکی زبان بولی ویندی ادر کہیں زبان کوں جائزن سمجھن توں پہلے اسے ضروری ہونڈے کہ اوندے وطن اور کل وسیب دی تاریخی اور تہذیبی عمر دا اندازہ ہووے۔

انسانی تہذیبی ارتقا دے اگلے حصے اچ قدم رکھوں تال دراوراں دے بعد اُتھال آریا دی آمد دا علم تھیندے۔ آریا آٹے تال اُتھال اسے علاقہ فتح کر گدھاتے اٹھوں دے قدیم باشندیاں یعنی دراوراں کوں اپنا غلام بنڑا گدھا۔ آریاواں کوں بیڑے ایں علاقے وچ استحکام تے سکون حاصل تھیا تال اُتھال اٹھیاں پہتے اپنی فکری۔ ثقافتی اور ادبی گوجھی کول ویداں دی صورت وچ تحریر کیتا۔ اٹھیاں ویداں وچ دریائے سندھ، دریائے ستلج، دریائے گائڑا دریائے سندھ ویاں وچ بیاس دا تذکرہ ہے۔ بزرگ ویدا اٹھیاں دا ب توں قدیم وید ہے اول وچ کتاہیں گنگا جمناد اذکر کائنی اٹھوں مسکوم تھیندے کہ عہد قدیم دے ایں قدیم ترین مہمی ادبی سرگے دی تخلیق دی اجو کے سرائیکی زبانی دے علاقے وچ تھئی۔

آریاواں دے بعد اسے علاقہ مختلف حملہ آورال دی زور وچ ہویا۔ چھریں صدی قبل مسیح وچ مہاتما بدھ دی قیامت دا آغاز تھیا تال ہاڈپور دے بیڑے سوئی دھارتے پین سنارے وچ بدھ تبلیغی مرکز قائم تھئے اور ایں علاقے تے بدھ مت دے اثرات پھیلے۔ ایں توں بعد ایران دے بادشاہ دارا نے اعظم نے ایں طرف اپنے لشکر بھیجے۔ ۳۲۶ ق م وچ سکندر اعظم ایں علاقے وچ داخل تھیا تے سرائیکی علاقے دے لوگاں تلبہ تے ملتان وچ وڈی ویر دی مال اوندتا متا بلکہ کیتا، سکندر اعظم دے بعد اسے علاقہ رائے خاندان دے زیر تسلط آگیا اوندے بعد چچ نے اقتدار سنبھالیا تال ملتان کوں اپنی حکومت وچ ملا گدھا۔

اس علاقے سے جہاں نجات اول ویسے جاگئے جہڑے اسلامی لشکر محمد بن قاسم دہی قیادت وچ اسلام دے نورانی سرچھلے کھنڈیندا ایس علاقے وچ آیا اور منصورہ دے بعد ادبج تے ملتان اسلامی علوم و فنون اور ادب و تہذیب دے مرکز بن گئے، اتھوں دہی تہذیب و تمدن تے اسلامی اثرات دا بے پناہ اثر تھا۔ زبان و ادب عربی فارسی اثرات نال سنگیر بچ گیا۔ لوکاں دہی تزل و سہی و زنا دے سب اسلامی رنگ وچ رنگیج گئے۔ محمد بن قاسم دے بعد ایس علاقے جے کڈاہیں قرا سطرہ دا اقدار پڑھتے کڈاہیں سلطان محمود غزنوی دا تھیندے تھیندے ملتان تے سکھاں دا قبضہ تھی گیا تے ول ۱۸۴۹ وچ سکھاں دے بعد انگریز ایس علاقے تے حکمران بن گئے ۱۹۴۷ء وچ انجنا ورسال آیاتے تیام پاکستان نال ہی ایس علاقے کوں آزادی دہی نعمت نصیب تھی۔

صدیاں دے ایس تاریخی جائزے توں معلوم تھیندے کہ ایس علاقے تے مختلف ادوار وچ مختلف تہذیبی اثرات پئے۔ کجھ بالکل وقتی اور کجھ اثرات ایس علاقے دے لوکاں دے مزاج دا حصہ اور زبانی و ادبی دہی روح بن گئے۔ زبان اور ادب اپنے آپنے ارد گرد دے ماحول دا عکس ہوندے۔ سرائیکی زبان جہڑے تل و لب وچ پیدا تھی، آؤندے وچ اپنے علاقے دہی تاریخی اور تہذیبی زندگی دے اثرات نشا برطون۔ سرائیکی وادھی سندھ دہی ہک قدیم زبان ایس۔ ایس زبان دے نال۔ ایندھے شندھ اور ایندھے خاندان دے بارے باہرین مسانیاں کوں کافی سارے مفادے تھین۔ کجھ نے ایگوں ہک آریائی زبان سمجھے۔ کجھ نے گھندا، ملتان تے سرائیکی کوں ابج و ابج بولیاں دے طور تے پیش کیے۔ کتھاپن گھندا کوں مندرجی پنجابی آکھتے ملتان توں ابج نکیریا گئے اور سندھ وچ بولی و نمونہ وانی سرائیکی کوں ملتان توں ابج ہک بولی سمجھا گئے۔ انیویں اسے زبان گھندا مندرجی پنجابی، سندھ، جھکی، ملتان تے سرائیکی دے مختلف ناول وچ ڈنڈ و مہج تے باہرین مسانیاں دے مطالعے وچ آندی رہی اسے۔ مگر اسے ہک حقیقت ہے کہ تقریباً تام باہرین مسانیاں نے ایس زبان کوں ہک کھل تے ڈوجیاں زبانوں دے ہم پلہ ہک اہم زبان دہی حیثیت نال تسلیم فروریے۔ سرائیکی ہک غیر آریائی زبان ایسے۔ اور ایندھے ڈنڈ دے قدیم دراوڑی زبان نال ملے ہوئے ہن۔ قدیم دراوڑی تے منڈاری زبانوں نال میڑہ، الفاظ، اشتراک۔ اسمائے ضمیر۔ سابقے۔ لاحقے اور افعال دہی سمجھ ایگوں منڈاری اور دراوڑی زبانوں دے سنگ رت ثابت کریندن، ایندی پیدائش پراکرتاں دہی بجائے اپ بھرنش توں تھیے۔ اور وراچہ اپ بھرنش ہی ادھیکری زبان ہے جنیدے وچوں سرائیکی پیدا تھی۔ ایس زبان دے ڈوجھے دورہ ا آغاز اول ویسے تھیندے جہڑے محمد بن قاسم ایس علاقے کوں فتح کریندے، ملتان، اوچ، منصورہ عربی اور اسلامی علوم و فنون دے مرکز بنوں تال اتھال عربی تے فارسی کوں مشرغ ملدے اور اسے زبانوں سرائیکی زبان

نال کک مک تھی دیندن۔ آدن ملے مسلماناں دی عربی تے فارسی سب توں پہلے جین زبان نال مخلوط تھلین۔ اوندھی ملتان یثی سرانگی
رہی، اور اڈی ویلے سندھی تے ملتان ہک بولی دی حیثیت نال تمام داوڈا سندھ وچ رابٹج ہی یثی جسم دے منبع توں گنتی تے
ساحل سندھ تائیں ششالاً جنوباً ہک علاقہ ہی اور ہک زبان اور کے تہذیبی رشتے وچ گنڈمیا ہویا ہی، اپر وچ ہے کہ جہتھا حدی
عبری اور اڈندے بعد وچ ملتان آدن واسے عرب سیاح ابن حوقل، بشاری، عتدی، صطری وغیرہ سفورہ تے ملتان دی زبان
کوی عربی تے سندھی بڑھین ایندی ہک وجہ اسے دیکھتے کہ داوڈا سندھ وچ علاقہ شروع توں گنتی کے عرباں دی آمد تیں
ہک خطہ بنیا دیندا ہول ۱۱۱۱ وچ سیاسی طور تے ملتان سندھ توں اہنچ تھیا، تمیم بن زید دی موت نال سندھ دی مرکز
حکومت کوی زوال آیا اور ملتان سندھ توں علیحدہ ہک نوکیلی ریاست دے طور تے اجریا، جیندی وجہ توں سرانگی زبان سندھی
زبان توں وکوتھی تے اتھاں پرورش پاؤن لگی، مختلف سیاسی سماجی اور علاقائی اثرات نے ڈوڈل زبانان تے
کافی اثرات مرتب کیتے، اپن کیتے بے حدسانی اشتراک دے باوجود سندھی تے سرانگی ڈو اہنچ زبانان دے طور تے
اپن علاقے وچ اہریاں

سرانگی زبان دے مزاج اڈندے زیزوہ الفاظ اور لسانی بن بنیاد دا آکر دیورا کیتا دپنے ماں اسے زبان
عربی، فارسی، اردو، سندھی، پنجابی، بلوچی، پشتونالی ہون گھاٹے رشتے رکھدی اسے۔ اسے زبان اپن ویلے پاکستان
دے اڈلے تے دچکارے علاقے وچ بولی ویندی اسے۔ ایندیاں سرحدان کتھاہیں نہ کتھاہیں ساریاں پاکستانی زبانان نال
ملدین، ماہیں کتے اپن زبان دا اچھال ہسیا پاکستانی زبانان نال ہون گھراتے کڈاہیں نہ ختم تھون والا تھلے ہے۔

سرانگی زبان دی اپنی ہک انفرادیت ہے اپن زبان وچ الفاظ دا ہون وسیع زیزوہ موجود ہے ہک ہک لفظ
دے متبادل کئی کئی لفظ ہن، زیزوہ زبر، پس لادن نال الفاظ دے معناتے مفہوم بدل دیندن، اینویں اکھاڑاں، ہماورے
ضرب الامثال جنہاں توں زبان دی تدریجیت اور اڈندے اگھو، ہماہ دا پتہ لگدے، اسے زبان بھری ہوئی
بوسدی ہے، اسے اکھاڑاں سکھڑیاں لوگاں دے تجربیاں راست۔ اپن علاقے دی تاریخی اور سماجی زندگی
دی شہادت ہن، سرانگی زبان دے بولن واسے لوگ کال کال نال اکھاڑاں تے محاورے استعمال کیندن۔ اینویں
اپن زبان وچ دعائیں، بھارتاں، کھیڈاں دے مفہوم بول تے لوگ قصیاں دا ان کھٹ حرفتہ اندر موجود ہے، اپن
زبان دے لوگ حقے شرمیا دی ہن تے منگوم دی، اسے قصے بالان واسلے، نینگراں واسلے تے وڈی عمر دے
لوگاں واسلے اہنچ دا ہنچ تے آپوں اپنے مزاج مطابق ہن، انھاں قصیاں وچوں تربیت، اصلاح، نیکی، بہادری
سناوت، اعزم و ہمت اور انسانی جھلائی دے بوس بولن۔

سرائیکی زبان دا ادب کوک شعری مال دی مال مال ہے۔ این زبان کوں کوک گیتاں دی زبان آکھیا دیندے۔
 اتھال گیتاں وچ کوک ریت، لوکاں دے عقائد، اعمال دیاں خوشیاں، غمیاں سوچن دا انداز اور ویب دی تہذیبی وکٹاوتی
 زندگی دی مکمل عکاسی ملدی اے۔ اعمال کوک گیتاں وچوں این علاقے دے تاریخی اور سیاسی حالات دی طرف دی
 کتھاں کتھاں اشارے بلدی۔ جہنمیں قول لاتے پرنے اور مرنے تین بربر موقعہ دے کئی کئی گیت ان خوشی
 غمی دا کوئی موقعہ ہر دے اول موقعہ دی مسابقت مال گیت آکھئے دیندی۔ سرائیکی زبان دے این کوک درتے وچ
 لولی، مورن، ٹہر، چھلا، باگھی، ڈھولا، چرخہ، پتہ، سپہا، پہا کا، ڈوہڑہ، تورا، گانمن، بوڑھی، بگڑ، سسی، سون کھو
 ماہیا، جھہر، ٹوھاؤ، بیت، تول، علاؤ و فصلان، برسماں، کساناں، ملاحواں، آجیریاں، جتوالاں دے گیت ہے انت
 بے شماراں، کوک گیتاں وچ کئی اصناف ایجھیاں دی ہن جیڑھیاں پاکستان دے بے کس علاقے وچ رائج کیتی، چوہی
 بوڑھی، بگڑ، تورا، باگھی ٹہر تے ساڈن ماگھ وغیرہ، اے خالص این زبان دیاں اصناف ہن، کوک ادب دے این
 وسیع زرخیرے کول نہ صرف این زبان دی اہمیت دا اندازہ تھیندے بلکہ تہذیبی زندگی مال ایندے ان ترٹ
 رشتیاں دا علم دی تھیندے۔ کوک ادب دی اتنی وڈی روایت نے ایندے لسانی اور تخلیقی مزاج تے پہوں سوہنے
 اثرات پاتن۔

سرائیکی زبان دا بکلی شعری ادب مال بھرا ہویا ہے۔ سرائیکی زبان کوں جیڑھا تلی ریب طے اول وچ
 دریائے سندھ، دریائے ستلج دے زرخیر علاقے دی ہن۔ متعل جوڑستان دے صحرا دی، کوہ سیمان دے پہاڑی تے
 میدانی علاقے دی مختلف جینی حالات نے ادبی تخلیقات وچ دی کافی توجہ تے رنگ آمیزی پیدا کیتی اے۔
 ہیں کیتے این زبان دے شہی درتے وچ پہاڑاں دی نشان و شکوہ، زرخیر میداناں دی شادابی اور کھڑی علاقیاں
 دی وسعت تے موشجہ لال دے حواسے نشا برہن دریاں بیٹ دا علاقہ ہر دے۔ کوہ سیمان دے دامن یا متعل جوڑستان
 دا صحرا ہر جاتے زندگی برسماں دی محتاج اور جہنمیاں حالات دے رحم درم تے ہے۔ این تول علاوہ این
 علاقے تے مختلف حکمراناں دی آمد، سیاسی انتشار، شخصی حکمراناں، سڑیاں، تمنداریاں، ہمسائرتی، جھوڑیاں
 اور حسدیاں نے لوکاں دی سوچ اور فکر کوں کئی مخصوص دھارے عطا کیتن، ایہودجہ ہے کہ سرائیکی زبان دی شعری
 وچ ڈوونساں، وچھوڑے، اشہ پداحاس۔ اپنی حسدیاں دا پٹھراں اور متعدد حالات مال متابلے دا حوصلہ
 پاناریندے، شامی و اعموی مزاج کھلدا ٹھلدا کھنی۔ بلکہ این وچ موشجہ لال دے دروڈ و سکارے سنریندن

سرائیکی شعری ادب دے ارتقاء و اجازتہ گفتن کیسے اس کوں ترسے راہیں اختیار کرناں پسند ضروری ہے کہ پہلے شاعری ویاں معنوی اقسام اور شاعری دے وڈے وڈے موضوعات دے حوالے نال ایندا جائزہ گہ حاصل کئے۔ این توں بعد اصناف سخن کوں سامنہ کریں رکھتے شعری ادب دی ڈی ڈی واکمل احاطہ کیتا و بنجے اور چھکیر وچ زانی ترتیب نال اوارہ تعلقن کرتے ہر دور دے نامزد شعراء دے حالات زندگی اور فن اتے گفتگو کیتا و بنجے تاکہ سرائیکی شاعری دا ارتقاء مکمل طور تے اساوے سامنہ کریں ترسے آد بنجے۔ ایں کیسے سب توں پہلے آسان معنوی اقسام دے حوالے نال سرائیکی زبان دے شعری ادب کوں ڈھلے ہیں۔ اسے ادب پنج موضوعات دے تحت وڈیا د بنجے سگدے۔ ۱. دینی شاعری، ۲. صوفیانہ شاعری، ۳. عشقیہ شاعری، ۴. ملی شاعری، ۵. مزاجیہ شاعری، ۶. اسان انتہائی اختصار نال اٹھال پنج اقسام دی شاعری دا تذکرہ کریندے ہیں۔

دینی شاعری سرائیکی شعری ادب دی پہوں وڈی سبھاں ایں۔ مجتہدین کاسم دی فتوحات دے سلسلے وچ سرائیکی علاقے تے اسلامی اثرات مرتب تھئے تال اچ شریف اور ملتان وچ اسلام دے فزوغ وصال ہی کئی دینی مدارس قائم تھی گئے، اٹھال مدرس وچ تدریس کیسے منظوم رسالے دینی موضوعات تے لکھے گئے۔ ایں توں علاوہ سرائیکی شاعری دا بھروسا حصہ حمدیہ تے نعتیہ شاعری اتے منجانبے تمام شعراء نے اپنے کلام دا آغاز حمد توں کیتا، منظوم شقیہ داستاناں ہونی یافتہ دے مسائل ہر پاسے آغاز اللہ جسوہے دی حمد توں ڈھلے، مخالف نعتیہ اصناف دا آغاز دی حمدیہ اشعار نال کیتا گیا، ایں طرح عہد قدیم دی شاعری توں گنت تے اچ ڈھلے اسے روایت برقرار ہے۔ ہر شہ ہر دور دے تے بھاری عشقیہ داستاناں، کافیاں ہون تے بھانویں ڈھلے ہر پاسے حمدیہ شاعری کا توجہ دے سبت ستریندی نظر آندی ہے۔ سرائیکی زبان دی پہلی مستقل تعریف نورنامہ حمدیہ اشعار توں شروع تھیندی ہے۔

ابو یوسف مولانا عبدالکریم جنگوی دی نہایت العوامین دے منڈھی اشعار حمدیہ ہیں، عشقیہ داستاناں وچ جراحی اعوان دی ہیر، عبدالمیکرچوی دی یوسف زینیا، صدیق لالی دی یوسف زینیا، اکبر شاہ دی صاحبان مرزا، لطف علی دی شاہ سیف نور الدین مسکن دی سسی پوں سب داستاناں شروع وچ حمد موجود ہوندی ہے۔ ایں توں علاوہ سسی حرمیاں اور کافیاں وچ حمدیہ تھالی یک وڈے موضوع دی حیثیت نال سرائیکی شعری ادب دا سہاگ بنڑی ہے۔

ڈو جہان نال سسرار محبوب، خدا رحمت دے عالم حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی تصدیق گوئی تے شان بیان کرن اساوے ایمان دا حصہ ہے۔ سرائیکی زبان دا شعری ادب عربی محبوب دے ذکر نال، اوندی تیرن

سنبان بڑھئیے، ادب تخلیقی سطح سے پہلے شہرپ تے سواد پاتا، اے شاعری انسانی رشتیاں دی سنبان دی شاعری اے۔
 جتان دے ان گھٹ حقیقی جذبے ایندا بلک ان اور این شاعری دے طفیلوں منظم عقیدہ داستان اور بڑھیاں کئی
 اصناف سخن شاعری دے پکھے درج آئیاں، عشقیہ شاعری کون دوائے کجھ ساندے شاعر اے ہن، چراغ احوال، مولوی
 لطف علی، عبدالحکیم اچوی، گل محمد شیدوی، سید اکبر شاہ، گل محمد چشتی، خلیفہ نبی بخش لغاری، نوروز، خادم مکھن بیلوی، امیر عید
 میرٹ، سید مبارک شاہ، جان محمد گران، جنڈن لٹانی تے خدمت بہادر پوری،

سرائیکی زبانی دکی شاعری دے اسان ترے دے حقتے کرنی دے ہیں، ابتدائی شاعری دے درج اپنے
 وطن دکی محبت، اپنے رین نالی محبت، اپنی روایت نالی محبت، دیکھ بھاری دے حوالے نالی پی ملی شجاعت اور
 غیر ملکی حکمران دے خلاف نفرت دے جذبات بلکہ اپنی حصے درج شاعر اپنی دھرتی دے قیودے پڑھاتے اوندی
 محبت پرست دے۔ اور اپنی اسلامی اقدار نالی انتہائی حد تیں وابستہ اے۔ انگریزاں دے آون دے بعد خصوصاً
 ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی دے بعد پورے سرائیکی علاقے درج ہک شہید برہیل دی لہرا ٹھدی اے جیدے
 حوالے شاعر ادب بچ موجود ہن۔ علی حیدر لٹانی غیر ملکی حملہ آوراں دے خلاف آواز اٹھین، لولانا لطف علی اپنے
 سوہنے ویس دی تیرن کرنی لنگر آندے، نواب مظفر خان سکھان نالی جنگ کرنی شہید تھی دیندے۔
 تان اوندیاں پڑیاں لکھیاں دیندن، انیسویں صدی دے شروع درج تمل توں شملہ شہید جویاں، بیواں تول احمد خان
 کھرل، لودھراں تول ملک آتین، صادق آباد تول موسیٰ لکھیاں انگریزاں دے خلاف علی جوہر جید و آغاز کرنی۔
 تان انھان ویال داراں لکھیاں دیندن۔ سرچارنس شہید ۱۸۵۸ء درج سندھیاں نالی جنگ کرنی تان حید خان چانڈیا
 دھڑوائی این مہر کے بارے نظر آہدے۔ نور انورنگ کاٹھیا انگریزاں دے خلاف لنگھاں بڑھئی دے حضرت
 خواجہ فرید سیٹھ نواب آف بہادر پور کون مشررہ دیندن کہ

اپنی نگری آپ دساتوں
 پٹ انگریزی تھانے

عوامی سطح تے اے تحریک امجدی اے۔ اور قیام پاکستان تیں اینداز در شہر رنہدے، تحریک پاکستان درج اور قیام
 پاکستان دے بعد استقام پاکستان کیے سرائیکی شاعر ادبی شاعری کرنی۔ ۱۹۶۵ء اور ۱۹۶۱ء دی جنگ درج
 بے شمار ملی نئے کئے دیندن جنھان درج جوش و جذبات اہک طوفان موجد مرید اڑدے۔

سراییکی شاعری صرف بوسکیاں تے ارسال دکی ہی شاعری کینی بلکہ ایندے درج طنز و مزاح و
 غمزدگی پوری ہت اتھوں دے لوگ رچ دیندن تان رچ کھلن دے عادی دکی ہن۔ اوندی سرائیکی بولن دے لوگ جلی بازی

اور گال و چون گال پیدا کرن اور کب گال دے کئی معنی کدھن وچ منفرد ہن۔ سرائیکی شاعری و امزاجیہ ادب ایہی گال و ثبوت ہے، لوک ادب وچ تال طنز و مزاح واداسر زفر ہے، ایہی تال علاوہ دونا نوک شاعر کی کرن دے شعرا دے دی کتابیں کتاہیں طنز و مزاح و اسہارا گد سے، لطف ملی اپنی شہزادی وچ گلہ زنگانی، مناقشہ، چیلڈن، محل خان شاعری واکافی کلام طنز و مزاح تے بنی ہے۔ انحال تال علاوہ مہر سے شعرا نے طنز و مزاج کول شاعری وچ درتیا، نمائندے نال اسے ہن۔ حاجی مایپور، مولوی گل محمد، شیخی، نیراکرم شاہ، ایرضیہ بیرن، گمانن، کوڑکی، احسدم، پیاد پوری، حاجی شاہ، نالقی، مریقی، تھان سخی امیر، مہرا کھن، تے کئی ڈور جھے۔ ایہی طنزیہ تے مزاجیہ شاعری دے موضوعات وچ نویں نیشن، اینیگراں، دی بے عملی، روایت تال انخاست، نغول غصہ جی، پیراں نیراں دی خود غرضی، علما و دی بے عملی۔ گھیر لو زندگی دی ناچاکی، عزیز شالی ہن،

اگر اصنافِ سخن دے حوالے نال سرائیکی شاعری واد پورا کر کے تال ترتیب قسم دیاں اصنافِ سرائیکی شاعری وچ اس کول ملین، کب او اصنافِ ہن جنہاں واد تعلق خالص ہی سرائیکی علاقے نال ہے اور انہاں کول اس جھونیں چھوڑ، یا تلی وطنی اصنافِ آگہ دیں انہاں وچ پورکی، جھڈی، گمانن، چرخ نامہ، جوگی نامہ، چھلا تے نواں تال اتے کبہا ہمار دے سانچے ایسجے ہن متماہی اثرات قبول کرتے کب نویں صورت اختیار کیتے۔ اسے اصنافِ سرائیکی دے علاوہ ڈوجہیاں کئی پاکستانی زبانان وچ رائج ہن۔ مگر ایہی زبان دے ادب واد فرحہ انحال وچ کدے۔ جیویں کافی، سہی حرفی، بارہ بک، ڈمول، ٹیہ ہشت پاس نہت روز تے ڈوہڑے وغیرہ۔ باقی اصنافِ رفا و نیدن جنہاں کول ایہی زبان، عمری تالیان اور جدید شاعری روئیاں دے تحت قبول کیتے انحال وچ غزل، غنم، رباعیہ، تلمہ آزاد نظم تے نثری نظم وغیرہ۔ اسے اصنافِ باہرین آئین اور اراج ایہی زبان واد حصہ ہن۔ کافی کول سرائیکی شاعری وچ سب تال زیادہ چہارت ملی اسے ہیئت دے لحاظ نال ایندے وچ کئی تبدیلیاں تھندیاں رگن، کتاہیں ایہی نظم واد وپ دمارے کتاہیں اسے غزل دے قریب چلی گئی ایندے بند دے معریاں دی تدراد کتاہیں ایک تے نہیں رہی، معرے ہمیشہ گٹ دودھ تھندے رہیں، کافی صنف دے آغاز بارے اس بڈکارے اسے ہے کہ ایندیا ابتدائی صورت ایہی پیراں دے گنان ہن چہرے تقویں حدی دے پہلے اوہ وچ اس بڈے سامنے آئین، گنان دی ہیئت اور اوند اسانچا بالکل کافی نال کافی حد میں ملدے۔ ہلے کیتے کافی واد قطعہ آغاز گنان بنوں، سرائیکی کافی عہد بہ عہد ترقی کریندیا گئی۔ ایندے وچ زیادہ تر انداز سچا وادرتیا ویندے جنیدی واد تال کافی صنف وچ چمک زوالی زبان دی گماناس تے نزاکت پیدا تھی، معرفت اور معرفت دے معانی نے اینکول علمی ادبی سوجھو ڈتا۔ ایہی صنف وچ ہر طرح دے معانی

بد سے و بچ سگدن لیکن زیادہ تر صوبیانہ اور عشقہ معاین انہی کی شناخت میں۔ کافی صنف و بچ شہرہ آفاق تھے لہذا تھے بہن تئیں ترے واضح موڈ نظر آئیں۔ پہلے موڈ ہی نمائندگی حضرت سپہی سرست سبھی کریدیں اور دوریاں کا فیناں و بچ معرفت اور عشق و محبت۔ وہ معاینہ و اظہار ہے۔ انہی سے بعد ایسی روایت و بچ حضرت خواجہ غلام سید احمد کرید تھے کافی کی ویسی حوالیاں، مناظر، نظریات اور لوگ تہافت و کی علامت بنی ہوئی اسے اور اول و بچ صوبیانہ اور عارفانہ خیالات و کی روایت و کی تاہم راہی اسے۔ خواجہ سبھی سے بعد ختم بہادری کی تھے نوروز کافی کول دا خلیت کول کڈھوئے ناچیت والے پاس گھن آئیں اور کافی وارد پ جینے جاگے سے انسانی رشتیاں و سے حواسے مال سامنے آئے اور ایسی طرح کافی روایتی انداز کول بالکل ہٹ ویندی اسے، اچو کے دور و بچ کافی بالکل نویں نظم تے گیت و سے قریب و بچ ہی اسے کافی گوشہ اور کی تہذیب ہوں و بچ کے لیکن گھو نمائندہ شعرا اسے ہیں حضرت سپہی سرست، منشی غلام حسن گانمن، بیدل فقیر سندھی، رحیل فقیر محمدم شمس الدین سید، حضرت خواجہ غلام فرید خواجہ مقلوب جوگی تے ختم بہادری کی

سر ایسی شاعری دی ڈو جھکا و بچ صنف کسی حرفی ہے۔ اسے صنف سر ایسی کے و سے علاوہ سندھی تے پنجابی و بچ و کی مروج ہے۔ اس صنف و بچ الفاظ توں سے تئیں و سے حرف نام یک بند و حا ویندے، اس کول کہتے ہیں و کی اسبھی کہ حرفی فی ملی، جین و بچ سر ایسی کے لغوی معنی اضافی حروف و کی استعمال تے ہوں مثلاً ب واسطے کہ بند ہی ب واسطے کہتا ہیں کہیں شاعر نے کوئی بند نہیں آکھا، اس صنف و بچ و کی کوئی مصرعیاں و واسطے لگا بے حا حوال نہیں اختیار کیا گیا اگر بچ زیادہ تر بند چار مصرعیاں و سے ہیں۔ گھو شعرا نے اسے و بچ گمانے دا و سے کہتے ہیں حضرت سپہی سرست و کی کسی حرفی ترے مصرعیاں و کا ہے۔ شیخ عبداللہ لہستانی تھے ہ مصرعیاں و کی چند ہی بڑی سی مکھی، علی حمید لہستانی و کی بچ مصرعے استعمال کریدیں، محل خان تے رحیم یار خان احمد مصرعے دا ایک ایک بند بہر صیدیں، ہر صنف نام کہ مصرعے و کی کسی حرفی گدی اسے۔ کسی حرفی و بچ زیادہ تر صوبیانہ معاین اور عشق و محبت و سے جذبات دا اظہار ملدے اس صنف و دیگر ہوں زیادہ ہے۔ اس صنف و بچوں کئی بیاں صنفیاں و کی لکھلکدن۔ کسی حرفی ڈھولہ، گھر ڈولی لعل، جو گانہ، چرخ نامہ اسے سب کے صنف ویاں ہنیت و سے اعتبار نام مختلف صورتاں ہیں جرت سفیناں دانسرق انساں کول ابج و ابج کریدے گھو شعرا نے کسی حرفی کول مستقیمہ داستان واسطے استعمال کیتے اس صنف و سے پہلے شاعر شاہ حبیب (۱۰۸۰ھ) ہیں۔ انساں کول علاوہ جنساں شعرا نے اس صنف و بچ نام لکھا اسے ہیں علی حمید لہستانی، شیخ عبداللہ لہستانی، سپہی سرست، حافظ جمال اللہ لہستانی، محل خان ناری

اکبر شاہ، ابیر حید میرن، بیدل سندھی، سید مجروح شاہ۔ بارالہ ماسے ذسے نمائندہ شاعر میاں مدنی بہادر پوری، سید لیت شاہ
تے سید مبارک احمد پوری، منہفت روزہ ہشت یاس و بہترین شاعر جان محمد گوزرے۔

سرائیکی شاعری کی ترقیبی ڈوکی صنف ڈوہڑہ ہے۔ اسے صنف سخن سرائیکی ریب اچ بہوں مقبول ہے۔

ڈوہڑہ پہلے بیت کی صورت وچ ڈوں مصرعے یعنی محدود ماڈل اسے چار مصرعے وادھیما آہستہ آہستہ ایندے وچ مصرعیاں
وادھا گنا تینوں لگ پایا۔ چھی مصرعے۔ اٹھ مصرعے۔ پنج مصرعے وے ڈوہڑے دی لہرن ڈوہڑے وچ زیادہ تر عشقیہ
عارفانہ تے نعتیہ مضامین پیش کیتے ویدن۔ این توں علاوہ سرائیکی مرثیے وکی ڈوہڑے وے انداز وچ یاد نوہ دی صورت

وچ پیش کیتے گن۔ سرائیکی زبانی وے اکثر منظم ڈرامے وکی ڈوہڑیاں وچ لہرن ڈرامے وے کردار جاتے سوالی جوابی ڈوہڑے
آکھتے کال کول اکوں تے ٹریدن اسے ہک کوک صنف وے طور تے تان منڈوہ قدیم سرائیکی ادب وچ موجود ہے لیکن ہاتھ مدہ زید

تحریری شہادت شیخ بہاؤ الدین ذکریا لٹانی ۱۵۶۶ - ۱۶۵۸ وے ڈوہڑے وکی لہری اسے چیرھا۔ انساں مخدوم
حمید الدین حاکم کول اپنے مکتوب وچ لکھی اٹی اور اوندے جواب وچ مخدوم حمید الدین حاکم نے وکی ہک ڈوہڑہ تحریر فرمایا، این توں
بعد بھنگ مبارہ صادق آباد وے دریش شاعر پیرا شہید ۱۶۹۰ وے ڈوہڑے آکھتے حضرت بابا فیروز گنج شکر وے

ڈول مصرعے وے بیت اکبر اعظم وے عہد وے شاعر، نمودر واکس نمودر ڈوہڑیاں وکی طرز تے لکھی ہوئی سیرتے حکیم
حسینی ڈوہڑے کول ایندے ابتدائی عہد وکی نشاندہی تھیندیا اسے، ایندے بعد حضرت سلطان بابو علی حید لٹانی مولوی

لطف علی حضرت سہیل سرت نے ڈوہڑے وکی روایت کول اکوں تے ڈوہڑے حضرت سہیل سرت وے بعد

اسے صنف سخن بہوں روہی جھلی۔ سندھ وے صوفی شاعر علی مدھی فقیر، مراد فقیر، علی فقیر، صدیق فقیر نے ڈوہڑے کول
مرد وچ تے بہایا۔ ڈوہڑہ ہک ایجی صنف ہے جیندے وچ اکثر شعرا نے طبع آزمائی کیتی اسے، ڈوہڑے نمائندہ شعرا

وچ بیدل سندھی، علی خان ناری، حضرت خیر شاہ، سید مجروح شاہ، دیوان حشر لہ، نور زینہ شاطرا، مایا ڈکر، نوری نور زینہ
ڈوہڑے وکی صنف وچ جدت کیتی اور ڈوہڑے کول روایتی مفہوماں وکی قدیم جوں کدھ تے نویں انداز مال اور حسن مشق

وے خارجی حواہیاں مال بیانی کیتا۔ سرائیکی منظم ڈراماں ادب وچ جہاں شعرا نے ڈوہڑے کول اختیار کیتا۔ انساں
وچ کانس لٹانی، صابر مبارک پوری، نور لٹانی، حشر لٹانی تے پیر شمس پورن وے مال مایا ڈکر

دستاناں اور قصے کہانیاں وچ انسانی ہئیت توں دلچسپی گنہ آئے، اگلے دستاناں وچ تفریح دے زیادہ ذریعے
کیناں ہن ہئیں جیتے دستاناں گوی دے فن کون عروج حاصل تھیا، سرائیکی زبان دے شعری ادب وچ منظوم مشقیہ دستاناں
دکا ہک بیوں سکڑی روایت موجود ہے۔ سرائیکی زبان وچ زیادہ تر مشقیہ دستاناں سسی نپوں، ہیرا رانجھاتے
سیناں لکھوک کولی شعراء نے تابندہ کیئے۔ ایں توں علاوہ لیلیٰ مجنوں، لیلان چنیر، قصہ معرکہ بائی گکاؤ نامہ، سسی رادلی
پورن بھگت تے قصہ بیروہی ملدن۔

سرائیکی مشقیہ دستاناں وچ اپنے عہد دی تاریخ و ثقافت دکا لکھی اے تے لوگال دی وسیہی رہی۔
رسالہ ریتاں اور سماجی زندگی دوی علم تحفید دے انحال منظوم مشقیہ دستاناں مال زبان اور ادب کون دڑا نامہ پھچا، دستاناں
دی بنیادگی بال از دانا تابی یقین ماحول ہون دے۔ ہر ہک ادب کون چھوڑتے اکثر سرائیکی دستاناں وچ ناقابل یقین حالات و
واقعات انتہائی کم ہن۔ شاعر زیادہ توں زیادہ حقیقت نگاری دے نیرے رہن انحال دستاناں دا مزاج ایں دھرتی
نالی گنڈھوڑ بوسدے۔ علاقائی لوک دستاناں دے علاوہ باہر دے قصے مثلاً لیلیٰ مجنوں شیریں نیرا دیوین
زینجا کول مکدی ہئیں وقت شعرا نے سارے حالات و واقعات کول مقامی ثقافتی دیسی پواتے پیش کیئے جنہ دے
نال اے قصے دی سرائیکی تہذیبی وراثت و اک حصہ بن گن، اے منظوم دستاناں، ہند، بھج سسی حرنی تے
پڑھڑے وچ لکھیاں گن۔ کہو شعرا نے قصے دے دیہان کانیات تے گیتاں لکھیاں ہئیں۔ استعمال دی کیئے۔ سرتوں
زیادہ سسی نپوں تے ہیرا رانجھے واقعہ ایں زبان وچ لکھیا گئے، ہیرا رانجھے واقعہ سب توں پہلے دمودر دوس دمودر
نے اکبر اعظم دے عہد وچ تحریر کیئے۔ ایندے بعد چرخ اعوان نے اے قصہ ۱۱۲۱ھ وچ مکمل کیئے۔
انحال بون شعراں دے علاوہ علی حیدر ملتانی، احلی خان لناری، احمد دین، امیر حید میرن، نور الدین سکین
خادم کھنٹی بیوی، اسید جلال کلیم اور بے کشت مرزا نے لکھیاں۔

سسی نپوں دی دستاناں و تعلق سرائیکی علاقے نال اے، ہک روایت دے مطابق سسی
بہتر داہن تکمیل صادق آباد دے راجے دی دھی ہی اے قصہ سرائیکی زبان وچ جنہاں شعراں نے تحریر
کیئے انحال وچ سب توں پہلا نال خلیفہ نبی بخش لناری ۱۶۷۶ - ۱۸۶۳ء آندے انحال دے
بعد سیہ محمد اکبر شاہ، صالح محمد سکین، حسین دیدر، منشی برات علی، احمد بخش غافل، اسید جلال کلیم نے آ قصہ لکھیا۔

انہاں شعرا توں علاوہ سرائیکی زبان اچ ڈا اتوں زیادہ پئے شت مردی ہن جنہاں دا اے قصہ مکھیا ہویا ملدے۔
 سرائیکی زبان دے کلاسیکل ادب وچ قصہ سیف الملک کوں سب توں زیادہ اہمیت حاصل ہے جو لوی
 لطف علی نے اے قصہ ۱۱۹۵ھ وچ مکمل کیتا۔ سرائیکی زبان دا اے شہکار منظوم قصہ شمار تہندے۔
 اگرچہ لطف علی دے بعد مذوم محمد بخش اور سلطان سومر دے دی اے قصہ مکھیا مگر جو تمام تے مرتبہ لطف علی
 کوں نصیب تھے اوکھیں پئے دے حصے وچ ئی آیا اے سرائیکی داستان گوئی دی تاریخ وچ ہک ڈوے قصے
 دی حیثیت نالی یاد کیا ویسی۔ ایس قصے وچ زبان دبیان دے کالات، عہد و ثقافت دی عکاسی جزئیات
 نگاری، منظر نگاری اور کردار نگاری دے شہ نذر نمونے ملدن۔

یوسف زینما دا قصہ دی سرائیکی ادب وچ وڈا مقبول تے چندار بے صدیق لالی ۱۰۸۲ھ تا ۱۱۶۹ھ
 پہ شماراں جنہاں اے قصہ پہلے پہلے منظوم کیتے۔ انہاں دے بعد عبدلکیم ارچوی نے ۱۲۱۸ھ وچ اے قصہ عتیر کیتا۔
 یوسف زینما مکھن تے عبدلکیم ارچوی کوں سب توں زیادہ شہرت حاصل تھی حافظ محمود شرانی نے ایندی تخریق کیتی انہاں ایگول
 سب توں تہیم قصہ تہر ڈوتے مگر عبدلکیم تری پہ صدیق لالی اے قصہ مکھچک ہن ابتر فنی نقطہ نگاہ نالی عبدلکیم ارچوی دا قصہ سب توں ممتاز
 ہے۔ ہرادی عبدلکیم ارچوی کا قصہ کئی سرائیکی زبان دا ادب وچ کافی دور ما کیتا، انہاں توں علاوہ کئی ڈو حصے شعرا نے اے قصہ مکھئے جنہاں
 وچ علامہ سندر خان، احمد یار تونسوی، بیڑ ہن انہاں دے قصے اتنے میاری کھین ڈو جیہاں منظوم مشقیہ داستاناں وچ گل محمد شیر دی بیلی
 جنہوی بکاؤ نامہ اکبر شاہ د امرزما جہاں تا بی ترجمہ ہن باقی ڈو حصے شعرا د و کلام ایس پائے د کھین۔

سرائیکی زبان د ایہوں سرائیکی تے نثری ادب و ثقافت کربلا نالی متعلق ہے۔ واقعہ کربلا وچ بعد سرائیکی
 عاتے وچ این علم دیاں داستاناں چنن شروع تھی گیاں ہن۔ ہندواں دا ہک فرقہ جیکوں حسین بانہڑ سیدنا و نبی دے سب کلمہ کربلا
 مرتے تے نام وچ موجود انہاں نے متاثر تھی دیاں لی تے تا کئی حسین توں بدلا گندا۔ انہاں ایس جنگ وچ اپنیاں کار کیا
 کوں منظوم کرتے پیش کیتا جیکوں کبوت آہن۔ اے حسین بانہڑ جو عرسہ بعد عرب توں ایس پنجاب آئے تے سرائیکی علاقہ
 وچ آباد تھی گئے اے بانہڑ دستیاں تے شہراں وچ پھر چرتے اپنے کبت ستر ستر سہ ہن جیہی وچ واقعہ کربلا د تذکرہ اور
 حضرت امام حسین د جنگ اور دتاں دی بھاری دا ذکر ہے ایس طرح و ت ترم دا اے جنگ نامہ چیز ما تہیم سرائیکی زبان
 وچ ہے پہلی صدی ہجری دی یا گھارے ایگول برصغیر وچ ذکر حسین د پہلی مثال دے طور تے پیش کیتا رنج سکر دے تہانی تے وچ
 دا علامہ اسماعیل چیراں دی تہلی سکر گیاں دا مرکز ہے گھرا ایسلی چیراں نے زیادہ تر اصلاح معاشرہ اور مہیناہ جیانا دا

پر چاہتے یا حضرت علی علیہ السلام کی تعریف اپنے کلام وچ پیش کی۔ مگر کتا میں کتا میں حضرت حسینؑ کا ذکر ہی کہتے۔
 مغان سرائیکی علاقے اور مرکزی شہر سے، ایں شہر کوں ہمیشہ اہمیت حاصل رہی اسے ترکیبی صدی دے او وچ مغان تے
 نبوسہ دہکا حکومت قائم تھی گئی، اپنی رستہ ۲۹۰ وچ مغان آندے ایں توں بعد سعودی ۳۰۳ وچ اتمان پکدے ایندے چالیس
 سال بعد عرب و اسیاح اسکتی اصطخری مغان آندے ۱۷۱ دے بعد اپنی حوصلہ بنوادی وکی اتمان آندے تھیندے اے، اسے سارے
 عرب سیاح اتمان اسامہ بن لوی دے خاندان دے حکومت واند کرہ کریندن، اصطخری دے مطابق چوتھی صدی
 ہجری وچ مغان تے اسامیایاں واقفہ نقلی گیا، سہی-بشاری مئندسی ۵۷۳ وچ مغانی پکدے ادا ایں کمال دی تائید
 کریندے کہ مغانی وائے شہید بن ابوریحان البیرونی کتاب الہند وچ مغان تے قریب دے اقتدار و احوالہ ویدے۔
 انماں عرب سیاحوں دے بیان توں تصدیق تھیندے اے کہ مغان وچ بہوں پہلے شہید مغاند انوشیروان تھیا شیعہ حکومتاں
 نے ایندی تبلیغ کیتی اور انماں حالات وچ سرائیکی مرثیہ گوئی کوں دی اتمان دے رواج ملیا ہو سکی اور ایں طرح مغان
 برصغیر پاک ہند وچ مرثیہ گوئی واسب توں پہلا مرکز بنیا ایں۔ علاقے وچ حسینی بانٹڑی دے کلام اور اسماعیلی پیراں دے
 گناں توں علاوہ حضرت بابائید گنج شکر ایں منسوب نصیحت نامے وچ دے شہادت حسینؑ دا ذکر اے انماں توں
 بعد سلطان بابو ۱۰۳۹-۱۱۰۲ھ اپنے کہے ڈوہڑے وچ ساگو کر بلا و اور دیکھے انداز وچ ذکر کریندن۔ سندھ
 دے مشہور صوفی شاعر حضرت شاہ عبداللطیف حضرت تھاکم دے ساوی دے موقوفہ تے مہند کا لاون دے کاسم دایان
 سرائیکی وچ کریندن۔ اردو تذکرہ نگار مغان دے بیان سکین، اسیان غیرتی تے میان بگین اور میان کندر دے مریاں
 دا ذکر کیتے جنجال اردو مرثیہ نگار کی کہتی اور ہندوستان وچ مرثیہ نگاری دے تاریخ و باعث دی ہنر ہے۔
 انماں مغانی شاعران و اشعار مکنودے ابتدائی مرثیہ گوٹ مرائ وچ تھندے۔ مگر سرائیکی مرثیہ گوئی دی چکی تے بھگڑی
 روایت ڈاکس سید زوان شیرازی دے مریاں توں بعدے جہڑے پارہیں صدی کالی تعلق رکھدن ڈیڑھ سو صفیاں دی
 ایں تلمی کتاب وچ تقریباً مرثیہ دے ترے ہزار اشعار موجود اں اور اسے تلمی بیاض تے سن ۱۰۹۷ھ وچ ہے ایں بیاض دے تفصیلی
 ملاحظہ توں بارہویں صدی وچ مرثیہ گوئی دی روایت واپتہ چلے کے کہ اول دیکھے تھین دفنہ و ارواح اجال کینا
 پایا ہی مرثیہ فضائی توں شہر دے تھیندے اٹی تے دعائے ختم تھیندا اے۔ اسی حرنی دے انداز وچ مرثیہ کفن و
 رواج دی موجودگی ایں توں کلیاں بیت، سلام اور ڈوہڑے کئے ویدے ہن، ایما دیکھے مرثیہ وچ ہنر

نما کی کرن دیکھو روایت اچان کینا ہی ۔

بارہویں صدی کے سرائیکی مرثیہ نگاراں درج کا درجہ بخش برہہ، کبیرتی عاجز تے غلام حسین دے مٹھے تلمی
 بیاضاں دچوں لہرن، بارہویں صدی دچ وفہ وارواج پہا۔ وفہ درج واقعات کربلا کول سسل ڈوریاں مال پیش کینا
 دیندے اورک وفہ درج سوسو تو نثری ڈورے دیکھ لہرن۔ بارہویں صدی دے مرثیہ درج کاب بچا ڈوی تہدی ملی
 اسے آئی کہ ایں منظوم کلام دیناں مال نثر کا حصے دیکھ مرثیہ درج نثری گئے اور اپون نثری گھرے آگول تے درج
 تے سرائیکی نثر کا پہلی پوری ثابت تھے۔ تیرہویں صدی دچ سرائیکی مرثیہ اپنے عروج کول چک گیا، اسی صدی
 دے مٹھے تے ڈوے ڈوے مرثیہ گو شعرا دے ناں درج ہن۔ انماں درج غلام سکندر، مولوی فیروز، سید کبرشاہ،
 سید ذوالفقار علی شیرازی، اللہ بخش ندوی، خادم سید علی شاہ، تاجی ذکرین، تیرہویں صدی سرائیکی مرثیے دیکھ عروج
 دیکھ اے، اہل متی ہونٹاں دیکھ، جنہاں۔ تمام مرثیہ گو حضرات داکلام چھپ تے لکھاتین پچا، ایں توں علاوہ
 ایں دور درج مرثیہ کول نام اصناف درج ورتیا گیا۔ حسین ڈورے ایں دور درج کافی مقبول تھے، پھیلے اور تین
 مرثیہ مرتے عقیدت دے اظہار اور بیہ ہئی۔ ہن ایں درج فنی محاسن تے خصرحی توجہ ڈتی گئی انے، مرثیے کول
 سوار گیا، ایندا علمی میار و دھیا اور علمی ادبی چاشنی پیدا تھی۔ ستر آئی آیات۔ احادیث۔ حدیث تے
 اسلامی تعلیمات دے معاین دیکھ مرثیہ دا حصہ نثریے۔ فلسفہ شہادت، تاریخی واقعات اور استدلال نے
 سرائیکی مرثیہ کول پختگی اور نئی ڈوائی عطا کیے۔ غلام سی مرثیہ دے دیکھ ایں دور درج سرائیکی درج منظوم۔
 تراجم تھے، ایں توں بعد سرائیکی مرثیہ چڑھویں صدی دچ داخل تہندے ایں دور درج اردو مرثیے دے عناصر
 ترکیب سرائیکی مرثیہ دا حصہ بنڑون، مرثیہ نگاری دیکھ پھیلی روایت کول پکارت ملدی اے۔ فنی محاسن تے
 علمی میار درج دارما تہندے، کھن مجلساں لکھن وارواج ددھدے، واقعات کربلا دے علاوہ ڈورجے اسلامی
 تاریخی واقعات دیکھ ڈی موضوع دے طور تے مرثیہ درج نثری محققین اور مرثیہ تخلیقی سطح تے آسان کول
 ہتھ لیندے۔ ایں دور دے ہاندرے مرثیہ نگاراں درج گل محمد، عاشق ملکانی، عشق بنی بخش، مفضل ملکانی،
 غلام جہند نسا، امام علی ش، شفق، شوق کبرلانی، ذہب سیرک، عاشق شیرازی تے شرف ملکانی، زمان باہی ذکرین

سرائیکی مرثیہ نے سرائیکی زبان دے شعری ادب کوں پہوں کجھ عطا کیے۔ موضوع اور مبیار دے اعتبار نالی سرائیکی ادب دا اے ورثہ پوری ادبی تاریخ دی نو یکلی سبناں ایں، شروع وچ شاعری دے فن تے ایڑی توجہ نہ ہئی۔ مگر بعد وچ ایں طرف بھر پور توجہ ڈتی گئی، زبان وچ انفاظ دے ذخیرے، محاوریاں، تشبیہات و اضافہ جتھیا، انسانی زندگی دیاں چٹھیاں بندگی و اعلیٰ ترین مبیار، امانت و استقامت، اسلاکی قیمتاں اور اخلاقی اندازوں شاعری دا موضوع بنایا گیا، ایں توں علاوہ شہادت، سخاوت، حق دیا راہ وچ تیرانی تیروں ایمان تے نام رہی، جس وچ رضا، ارادے دی نچتگی اور کسند شہادت دے معانی اتے بے شمار ارب تخلیق تھیا، ایں ارب وچ سوز و مال دیا ہے تے انسانی جذبات دیا بھر پور عکاسی دی، منظر نگاری مرتع نگاری اور تہائی تہائی حوالے دی ایں ادب دے طفیل شاعری دا حقہ بھریے، ایں علاوہ سرائیکی دا تقریباً سبھو زریعہ ادب مرثیہ دے حوالے نالی ساہنڑیں آندے پیاں سیتے آکھیا وچ سگدے کہ سرائیکی شاعری کون مرثیہ گوئی نے کئی لازوال سکرٹریاں عطا کیتیں۔

اساں ہن تائیں سرائیکی شاعری کون موضوعات اور اصناف دے حوالے نالی پرکھتے، اسے فردی ہے کہ سرائیکی زبان دے شعری ادب کون باقاعدہ اور وچ تقسیم کرتے زمانا ترتیب نالی ہر مہر دے اہم زویں ادب اور مہر دیاں ادبی حفریات کون ڈٹھا دینے، ادارے تئیں دی اسے ذمہ داری اسالی پہلی داری چندے پٹھے میں۔ ایں توں پہلے سرائیکی زبان دے شعری ادب دے او دار و تئیں نہیں کیتا گیا، او دار دے تئیں واسطے اساوے کول کجھ سہارے موجودان۔ سب توں دہڑی کمال ہر دورہ اجتماعی نگرہ مزاج ہنڈے۔ اے کمال کس کیت گئی اسے کہ ہر دور وچ تقریباً ہک پے نالی لہذا جلد ادب تخلیق تھندے۔ ایں توں علاوہ سیاسی اور سماجی حالات دی ایما و دے تئیں وچ و دگار ثابت تھنڈن۔ ادب دی دند کر نید کیں ہئیں (۱) اوں علاقے دے تاریخی سیاسی، مذہبی اور سماجی حالات کون دی سہنڑیں رکھناں پوندے، مگر توں کول ایں قسم دی بانڈی نو بے لاسگدے کہ

کے دور وچ بالکل کوجیاں ادب تخلیق تھیرے یا کہ دور دا ادب بوجھے دور وچ اپنے اثرات سوجھ داغی نہ تھیرے۔
 ادب چونکہ کہ تخلیقی عمل واناں ہے، میں کیئے کہ دور وچ مختلف ادبی لہراں سامہنڑی آسگدن، مختلف ادبی تجربے
 کیئے وچ سگدن اور کہ دور ادبی ورثے بوجھے دور کی بنیادیں سگدے اور اگر بوجھے سے شاعرانہ دامن تے
 کلام صرفہ ہونے لگے تو ایسے ہوندا بلکہ او آونے واسے بوجھ سارے زمانے کون متاثر کرنیوے میں کیئے اودار
 دی وڈ وچ بوجھ ساریاں مشکلاں موجود ہن بیسکن ادب دی اندلی نگرے پنجد اور دی وڈ لیکن بناؤ نیکارے۔ ایں
 سارے حالات کول سامہنڑی رکھتے اسان سدا لگی زبان دے شعری ادب کول ایں طرح وڈیئے۔

۱۱۰۰	۱۱۰۰	دینی شاعری دا دور
۲۱۶۸۹	۱۱۰۶	
۱۱۰۰	۱۱۰۰	صوفی شاعری دا دور
۲۱۶۸۹	۱۱۰۶	
۱۱۰۰	۱۱۰۰	حضرت خواجہ فرید دا دور
۲۱۶۸۹	۱۱۰۶	
۱۱۰۰	۱۱۰۰	پاکستانی دور
۲۱۶۸۹	۱۱۰۶	

سرائیکی شاعری دا پہلا دور دینی شاعری دے کچھ دور اندھے اسلامی لشکر دے ایں علاقہ وچ آونے نالی ہی منصورہ دے
 اوجھ اوجھ تے لکھتاں علم دا ادب دے مرکز بن گئے۔ اقبال عربی فارسی زبانانی دی تعلیم و تدربیس دے نالی مدراس وچ منجانی زبان وچ
 دی پڑھائی عیندی ہئی۔ ہندا ایں مقصد کیئے دینا سائلی اذیت دے سائی منظم کیئے گئے۔ دوسری ضرورت کول پورا کرن کیئے،
 سرائیکی زبان وچ چنگا چوکا دینی موضوعات تے ادب تخلیق تھیا۔ ایں تون علاوہ اسٹیجی پیراں نے دی تبلیغ واسطے سرائیکی زبان دا سہارا
 گوما۔ اور مذہب دین دے اصول اور دینی قیلمات کول شاعری دے انداز وچ پیش کیا گیا۔ ایں دور کی شاعری دا داہا حصہ اسی
 قیلمات، اسلامی فقہ دے سائی دوسری کتب اور دینی شاعری تے بنی ہے اور انماں تائینات واسطے سولہ دسیں ہے۔
 میرنگا شاعری دے پہلے دور کول اسان بوجھیاں وچ تقسیم کرنیوے پہلے حصے وچ شاعری دے او گزرنے نالی
 ہن چیزیں کڈیئے پنڈیئے اسان کول ملدن۔ کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں کتاہیں
 تعریف تے اسان کول ہنڈ کرنیوے پہلے دور دے پہلے حصے وچ تریبھی صدی دے اول او دور وچ کہ شعر

تعلو درادرو ہی تعمیر دے سکتے ہیں۔ اسے شعر راجا جج دی بھین نے اپنے بھائی کوں لکھا ہی اور اجازت
 ملکی بھی کر کے بند سے پتر کوں وراڈ و اتلکھ اسلٹن پڑیو سے ایند سے بعد صادق آباد دے تاریخی سدری تعلقے
 دے کنڈرات و پرج موجود کھو توں ہک سلو برآمد تھی۔ جنید سے ادتے ہک سدرائیگی بند و پرج کھو دی اسری بار سے
 تنغین اسے اسے اشعار ۵۰۷ دے دے لکھ جگہ دا نمونہ بن، صحرانے جہستان و پرج قدیم ٹوپے پتی منارے توں چرن و پ
 ہجیر اشعار پتی۔ ایں توں علاوہ کوٹ مردٹ و کا قدیم منظوم کہادت۔ وی اس کوں دستیاب تھی اسے قدیم تاریخی عمارت
 توں ملن دے انحال اشعار توں علاوہ کمان دے دہن دے مشہور عربی شاعر ہارون بن موسیٰ لسانی دا تذکرہ مکہ
 جو ہر دے علاوہ ابجی زبان و پرج زریہ شاعری کرید اہلی کمان گورنر و پرج لمبی قوم دے حوالے نالی ہک منظوم کہادت
 ملدی اسے جنید احمد قدیم نالی تعلق اسے انیوی حضرت ہارون بن ذکرا لسانی، مذدم حمید الدین حاکم دے ڈوٹرے حضرت شاہ کمال
 دے ہمعصر عزیز لسانی دی تاریخ گوئی حضرت مذدم چانیانیاں جہانگت دے شعرے تاریخ فیروز شاہ دے نقرے اور
 حسینی بانیرسانی دے کت (بنال و اذرا تے اسال کر اے ہیں) پہلے دور دی قدیم شاعری دے کمان و کمان نمونے ہیں۔
 سرائیکی شاعری و کستل تصانیف و پرج پہلی کتاب حضرت ملاں و نور نامہ ہے اور خود ایندیا سنہ تیف
 ہک شعر و پرج ۵۰۰ء دھنیدنی، ایسے کتاب و کتامت بار سے ہک بی اندرونی شہادت و کت اس کوں لمبی اسے حضرت ملاں
 نور نامے و پرج ادبی کوں بزرگ کوں کتب خانے و پرج ہک نایاب کتاب حضرت آفرینش ملی جیکوں اول بزرگ نے سلطان محمود
 غزنوی و کت و پرج پیش کیا، سلطان نے خوش تھی تے پیرن غلام آزاد کیتے خیر اتالی کتیاں اور اول علاتے دے لوگاں و
 ٹیکس مان کر دتا، کتاب دے کت نئے تیار کر کے ہر پاسے روانہ کیتے اول ویلے کمان سلطان محمود غزنوی دی سلطنت و پرج شمالی
 اور علم ادب دا وبرا مرکز ہی یقیناً حضرت آفرینش و کت سنہ اتالی و کت پچا ہرے۔ جیکوں حضرت ملاں نے سرائیکی زبان و پرج ترجمہ
 کیتا، ایں طرح نور نامے ویاں اندرونی بوری مفروضہ شہادتوں آیکوں ۵۰۰ء دے کت تیف ثابت کریدن اگر سلطان محمود
 زمانہ ۵۰۰ء توں بعد رہو دے اتالی اسے و کت خود بخود غلط ثابت تھی وید حضرت ملاں دی ایں شری تیف دے
 علاوہ ایں دور و پرج حضرت بابا فیروز الدین گنج شکر جین مت ویاں قدیم کتاباں وچوں سمجھن والا شاعر عبدالرحمن لسانی۔
 ہندو اٹھویں گدکا دے ہالی سدری لال جی دے پوترے، کیوں نام دے سرائیکی سمجھن، عالی و پرج دریا تسمیوں والا
 تیف بردہ شہنشاہ دا منظوم سرائیکی ترجمہ ایں توں علاوہ مولوی غلام حسین دا حکیمہ مبارک حضرت شہ کون عالم دے
 عربی تیفہ شوقیہ دا منظوم ترجمہ اسمعیلی پیراں دے پنجویں صدی دے تھے چھوٹی صدی دے گمان۔

امیر خسرو دیاں بھارتی زبان سے خالقِ باری دے استعارہ چھوٹی صدی کا دے بڑی پئے شاعرانہ مودا غم و اعلیٰ مبارک اور حضرت
تولی نیر و اسراج نامہ سرائیکی زبان دے پہلے دور کی قدیم شاعری دے شاندار نمونے ہن، اتھوں اے دی علوم
تہذیب دے کہ پنجویں تریں سترہویں صدی تہیں سرائیکی زبان دی شاعری دا محفوظ پڑ بدھیچ چکا ہئی ایس دور دے سب توں
امرویی شاعر بابا فرید الدین گنج شکر تے سلطان باہو۔ و مود و اس دور تے شیخ عبد اللہ ملتانی ہن۔

سرائیکی شاعری دے ایس پہلے دور دیاں ادبی خوبیاں رچ سب توں وڈی گائی تھیں۔ اسے کہ دینی عورت
شاعری دا حقہ بڑیے۔ سرائیکی زبان ہک بولی دی بجائے دس دس و تارسیں دی زبان بٹریا، بے شمار عربی فارسی الفاظ
زبان دا حصہ بنتی گئے اور انیدی کنت رچ دا دما تھیا۔ زبان دا ادب کول علمائے دین اور بزرگانِ کرام دی سہ پرستی حاصل
تھی، تہیں اور دس سرائیکی زبان ہن دی کا وجہ توں اسے زبان اور انیدا شاعری ادب عوام رچ بھول تھی گیا۔ ایس توں علاوہ ای
دو دورچ صوفیانہ شاعری دی بنیاد رکھ دتی گئی جیڑی اگلے دور دے سب توں وڈی سہانی بٹریا۔

سرائیکی شاعری دے پہلے دور رچ وڈی شاعرانہ گزیرنی اجنالی ادب رچ تعریف دی روایت اور
صوفیانہ شاعری دے ایر سے بدھے اتھناں دورچ بابا فرید الدین مسود گنج شکر تے ڈوجھ حضرت سلطان باہو سیکھ ہن اتھناں
بزرگان دے ہتھوں لانا ہر با تعریف و ادب اتھوں تے چل تے اتھناں دھیا پھلیا جو ہر پڑا سے انیدی چھان کنڈ گئی سرائیکی
علائقہ مذہب قدیم توں صوفی بزرگان دی تو بہر دامن بڑیے۔ او رچ تے مہمانی کول اسے شرف حاصل ہے کہ اتھناں ہمیشہ صوفیانہ
گرام ویرہ لائے۔ ایس احوال نے اتھوں دی وسیج زندگی کول دی تاثیر کیتا تے علم ادب اسلحے تے ایندے اثرات تریں بھنے۔

سرائیکی شاعری دا اسے بڑے دور جیڑا ما ۱۱۰۰ھ توں شروع تھندے صوفیانہ شاعری دے کھچے رچ
آئے۔ ایندے انشا بر حکم ہاندر تعریف ہے۔ ایس دور دی ہک بھا خصوصیت اسے ہے کہ سرائیکی زبان دے اثر
وڈے شاعر جناب علم و ادب اور شاعری دے میدان رچ اتھناں شہرت حاصل کیتا ہن دور رچ پیدا تھئے۔
بے شمار وڈے وڈے نال ایس دور رچ ادب دے آسان تے چند تار سے بن تے سکدے دس دن، تعریف
دے رنگ و رچ رنگی شاعری کرن دا نام نہ شعرا رچ حضرت علامہ صدیق لالی، حکم ابرین سیرانی، خانہ جمال مظاہری
مفتی غلام حسن گانمٹ شہید پنجاب رچ کافی وڈے تے بڑے جیہا اصناف رچ صوفیانہ حکمت و معرفت دے چراغ
بلندے ہن اتھناں دا دھکا ہرانی رچ حضرت سہیل سرت، نانک یوسف رحیل فیروز، حضرت پیر گیارو، بیدل فیروز سدھی
علی خان، مراد فیروز سید رکھیل شاہ تے عثمان فیروز سنگی دیاں سرت عارمانہ آرزائی سترائی دیند، پھیلے دور رچ

دور دور اس دور نے قصہ مکہ تے رد مانوی شاعری دا آغاز کیا۔ ایں دور وچ سرائیکی زبان دے تقریباً تمام دؤرے قصہ گو تے رد مانوی شاعری دے سرباج اپنے اپنے رنگ وچ شعر و سخن دیاں کون سئو گنیدے نظر آئیں۔ انھال سئو وچ مولوی لطف علی، چراغ اعوان، عبدالیکم اچوی، خلیفہ نجف بخش لغاری، سید اکبر شاہ، امیر حیدر میرن، علی محمد حسینی تے غلام محمد بیاد پوری سرائیکی زبان وچ قصہ نگاری تے داستان گوئی کول عروج تہن گنن و نیدن۔ اسے دور سرائیکی مرثیہ گوئی وچ دیاں ڈی اہمیت رکھدے ہن ایں دور وچ غلام سکندر غلام، سید ذوالفقار شیرازی، نواب محمد نواز خادم تے مذہبی جے ایچے شعرا نے ذکر حسین اور واقعات کر بلا دے بیان کول اپنے فنی کمال اور درویشی انداز مال مقبول بنایا۔

سرائیکی شاعری دا اسے دؤر جمادور چہڑا پوٹے دؤں صدیاں تے گنیدیا ہر پاسے سرائیکی شاعری دیاں پوری تاریخ دا حاصل ہے، سرائیکی زبان دا ادب کول ایں دور نے بے شمار سوکھ مال عطا کیتا۔ صوفیانہ شاعری دیاں وجہ توں ایں زبان دے ادب وچ پنجک نوائی، اپنائیت، ٹھاس تے رچاؤ پیدا تھیا۔ صرف معرفت دے مضامین زبانی اور شاعری دا حصہ نہڑیے۔ زبان دے زرخیز الفاظ وچ اضافہ تھیا، شاعری لفظاں انظہاں دیاں گنید نہ رہی بلکہ روح مال ایندے رشتے قائم تھئے۔ ایں دور وچ قصہ نگاری تے داستان گوئی دے داد دے پاروں کوک روایت، ساری تعانت اور اپنے عہد دیاں تہذیبی زندگی ادب وچ سانجھی گئی۔ رد مانوی شاعری کول ایں دور وچ پھول مقبولیت حاصل تھی کہ پاسے شعور دے دؤرے لہرے تے ہن دؤرے پاسے عشق شاعری اپنی ہار ڈگنیدی پئی اسے ایں رے نے زبان وچ رنگینی اور تکلیفی ادب وچ سہڑ پ پیدا کیتا، علم و معرفت مال مال عام موضوعات دیاں شعرا ادب دا حصہ نہڑیے، ایں دور وچ تمام اصناف سخن کول شاعری وچ درتیا گیا، کافی، سہی حرفا، بند بھرتے دؤرے کول کافی مقبولیت حاصل تھی۔ سرائیکی شاعری دیاں ہک دؤرے سبھاں ریختی دا انداز ہے یعنی اظہار عشق مرد دیاں بجائے عورت دیاں زبان توں کیا ونجے ریختی دے ایں انداز تے سرائیکی شاعری کول ٹھاس اپنائیت تے خالص زبان دیاں پس گئی عطا کیتی، سرائیکی شاعری وچ ریختی دیاں روایت دا انداز (ایں دور وچ شروع تھندے۔ ایں توں پہلے اسے انداز سرائیکی شاعری دا حصہ کینا ہا۔ ایں دور وچ شری ادب دیاں ہک پئی دؤرے خوبی موضوعات دیاں رنگ آمیزی اور اظہار دیاں وسعت مل گئی۔ شعرا نے ہر صنف دے حواسے مال ہر طرح دے دلی چکوری مضامین مال سرائیکی شاعری دے ہکل کول بھڑتا۔ فنی سطح تے دیاں ایں دور دا شعر کا ورثہ سب توں ممتاز ہے ایں طرح اسال ایں دؤرے دور کول مجموعی طور تے

سرائیکی و انقلا و عروج قسار ڈیندوں، اور سرائیکی شاعری کی روایت میں دورِ پرچ بے پناہ بکھارت ملی، زبان و بیان کوں فروغ حاصل تھیا۔ شاعری تہذیبی زندگی دے نیڑے تھی سرائیکی ادب دے شعری ادب کوں لکھن اور سٹیٹس پرچ بڑی مقبولیت حاصل تھی۔ ایں دورِ پرچ پہوں سارے دے شعراء دے ہک ساتھ ساہنمیری آرٹس ٹالی تھلے سطح تے شاعر کا معیار کافی بلند تھیا، اور شعراء نگر کی ڈوائی دے کئی سبجو چڑھائے۔

۱۸۵۷ء کی جنگ آزادی دے برصغیر پاک و ہند پرچ سیاسی اور سماجی سطح تے پہوں اثرات مرتب تھئے، انگریزاں دے تسلط مال پرانی تہذیبی انداز کوں کافی زور وار دھکا لگا انویں حکمراناں وی نویں تہذیب توں برصغیر پاک و ہند پرچ تہذیبی سطح تے ہک پہوں دے تبدیلی آئی، روایت پسند زمانے نے ایں تبدیلی کوں قبول کرن دی بجائے شدید رد عمل وا اظہار کیتا۔ سیاسی سطح تے صورت حال پرچ کافی تبدیلی آئی، اعمال حالات پرچ ملانے دین اور اویانے کرام ملت اسلامیہ دی شیرازہ بندی کوں بھادوں دی خاطر انگوں تے درھئے اور آہستہ آہستہ عالمی سطح تے تحریک آزادی دا آغاز تھیا۔ بہادرپور توں مگھ پال، لہیہ تھل توں شہلہ شیرجوان، دودھراں ملتان توں ملک انبن، سہیوال توں احمد خان کورل جین جنگ آزادی دے بجائے انگریزاں دے خلاف صرف آرا تھی دیندن۔ لوک ادب پرچ انگریزاں دی حاکمیت دے خلاف نوزت وا اظہار ملدے حضرت خواجہ نسیرید رحمانیہ جین شاعر دی امیر آف بہادرپور کوں کھل تے مشورہ ڈیندن کہ انگریزی اثر دے سونج توں نجات حاصل کرے ایں دور دے صوفی شعراء اپنی روایات، عقائد، اسلامی قیامات، اور دینی شناخت مال گہری وابستگی تے زور ڈیندن۔

سرائیکی شاعری کا ترسما دور ۱۸۵۷ء کی جنگ آزادی اور اندے بعد دے سیاسی و سماجی اثرات مال ٹھہورے۔ اور سرائیکی زبان نے شعری ادب تے اندے واضح اثرات گوئے دے رخ سکون، ادب سطح تے اسے دور سرائیکی شاعری دے عروج دا دور ہے۔ اس سرائیکی شاعری دے ایں دور کوں حضرت خواجہ غلام فیض رحمانیہ علیہ مال منسوب کیتے۔ اندے ہک بڑی وجہ اسے ہے کہ سرائیکی شاعری پرچ حضرت بابا نسیرید الدین مسعود گنج شکر رحمہ اللہ علیہ نے جنیں صوفیانہ روایت دا آغاز کیتا ہی ایا دور پرچ حضرت خواجہ غلام نسیرید نے اونکوں توڑے بجایا، ایں توں علاوہ حضرت خواجہ نسیرید دی ایں دور دے سب توں بہادرپور تے تھانہ شاعرانی، اعماندی شاعر نے سرائیکی ادب پرچ ہک نواں باب کھینے، بے شمار شعراء اعمال کوں متاثر تھئے، کافی صنف کوں اتہائی ترقی ملی اور سرائیکی زبان دا ادب خواجہ نسیرید کسے دے لطیفوں دینا دے دے ادب دی صنف پرچ نساہلی تھیوں جوگا تھی پیا۔

۱۸۵۷ء کی جنگ آزادی سے بعد برصغیر پاک و ہند پرچھ مسلمان سپاہی اور ساسی طور سے انتہائی پس ماندگی و استعمار تھا۔ زندگی سے ہر شے پر غم و مایاں اٹھنا متقدر بنیاں، مسلمانوں کو پستی سے اپنی اندھاری و چھوٹی کڑھن کیتے سر سید احمد خاں جس کی درد مند رہنا آگوں سے آئے، اور انھوں نے اپنی کوشش کیتی مگر ایسے کوششوں کو سوجھ بوجھوں ویلے ملیا چڑھے ویلے مسلمانوں کی ایک سیاسی جماعت مسلم لیگ و قیام وجود پرچھ آیا۔ اور نیکوں مانڈا غلظت محمد علی جناح کی عظیم قیادت نصیب تھی۔ اسے آپ کی قیادت، کوشش۔ مسلمانوں کی کیتھی اور جس کی پاکستان کی طاقت دا نتیجہ تھی کہ ۱۹۴۷ء کو اس کو اس کے سرٹھنا ملک پاکستان نصیب تھی۔ اس کو آزادی کی دست ملی۔ اس کی سوچ، فکر، معاشرت۔ ادب برصغیر اسلامی زندگی پرچھ ایک انقلاب آگیا، لوگوں پرچھ قوی بیداری و استور جاگیا، ملی جذبے پیدا تھے اور اسان اپنے ملک دیال آزاد و فداوال پرچھ ساه گدھانوں ادب کوئی دیکھ کھن نکل نکل نکل اور نواں انداز اظہار نصیب تھی۔ اسل سرٹھنا شاعری دا چوتھا دور ملی زندگی سے ہیں اہم موزنالی جوڑیے اور این رکو پاکستانی دور و زمانا ڈتے۔ اسے دور ۱۹۴۷ء توں شروع تھندے ایسے دور دیال ادبی خصوصیات جیوں اہم ہیں۔ ایسے دور کی سب توں وڈی سنبھان شاعری پرچھ موزنالی دی تبدیلی اسے۔ ایسے دور پرچھ ادب پرچھ کہ شاعر مستقبل دی خواہش جو شمالی تے شمالی معاشرے کیتے کوشش۔ امن، انصاف برابری دی آئس۔ اور زندگی سے سارے مثبت امکانات نشا بر بڑھنا صدیال تے پھیلی تصوف دی روایت دی جیا ایک جنڈی جاگدی انسانی بشریت گھن گھنڈی اسے انیز میں فرضی داستانوں دی سکرنگیز فدا دی بجائے انسانی سائل وطن دی محبت، حقیقت پسندی، عری تھانے اور سیاسی شعور شاعری دا موضوع بڑھے ہیں۔ شاعر دا نگر کی تجربہ اندھ کا دھرتی اور اتموں سے نوجوان دی سبھی تھل نال ایک ایک بڑھدے۔

سرٹھنا شاعری سے پاکستانی دور پرچھ بڑھے وڈے موزن آڈنی جیوں ۱۹۴۷ء تے ۱۹۷۱ء پرچھ پاک بھارت جنگ تھندی اسے، انھوں جنگوں میں پوری قوم سے نالی شعرا و سے جذبہ حب الوطنی کوں پورے شدت نال جگایا تے جنڈے نتیجے پرچھ صدیال تے بھاری بے شمار ملی ادب تخلیق تھی۔ ایسے ملی ادب سے لفظ لفظ پرچھ اپنے وطن دی محبت چھو لیاں مرندی بڑھدی اسے جذبے عرف ایام جنگ تھیں محدود نہرے بلکہ اینڈے بعد سرٹھنا ادب پرچھ ملی نظماں اور ملی شاعری کوں کہ مستقل روایت دی حیثیت حاصل تھی گئی۔ ایسے دور سے اگد بھارتی ادب پرچھ ملی ادب سب توں ملی مہانگے۔

زبان دا ادب تے ایسے دور سے کئی گھنڈے اثرات ہے، عربی نارسی زبانوں دی جاتے انگریزی

اردو اور ڈرجے غیر ملکی ادب توں شاعری متاثر تھی، تسلیم یافتہ شعرا نے غیر ملکی ادب سے مطالعے دی وجہ
 توں سرائیکی شاعری وچ فزیز فزیز تجربے کیتے کئی زمایا اصناف جیو میں آزاد نظم نثری نظم اور ڈیکو
 وغیرہ سرائیکی ڈریٹیاں گہایاں، سرائیکی غزل کوں اردو غزل دی طرح فنی اور نگر کی لمبندی نصیب تھی، خالی
 حسن و عشق دے تذکریاں دی جاتے شاعری ادب وچ فزیز نگر کی رد سے داخل تھئے، اسی حرفی، تلموئی، بارہما
 ڈوہڑے تے ایں طرح دیاں کئی قدیم اصناف ترک کر ڈیتیاں گہایاں، انھان دی جاتے غزل کافی تے
 نظم ایں ویلے سرائیکی شاعری دی سبھاں ان ایں ادبی نگر کی تبدیلی وچ اٹ تھی سہولتیاں، لمائی
 ڈیرہ اسمیل خان اور بہاؤ پور وچ ریڈیو اسٹیشن دے قیام شاعر سے دکا روایت اور تنقیدی مجالس کوں کافی اہمیت
 حاصل ہے۔ ریڈیو دی وجہ نالی کئی ریڈیائی اصناف دی سرائیکی شاعری دا حصہ بنیایاں، مثلاً غنائیہ اور
 ریڈیو منظوم ڈرامہ وغیرہ۔

ایں دور دے سلسلے وچ ہک وضاحت اتھالی پھولی ضروری اے کہ پاکستانی دور اپنے ڈول حصے
 رکھدے پہلا حصہ قیام پاکستان توں شروع تھیندے۔ اوں ابتدائی دور دے شعرا وچ ساریاں خصوصیتاں
 فزیز دی دور دایاں ہن۔ کوئی فزیز ادبی لہر ساہنڑیں نیس آنڈی سوائے مولانا فیض الدین خستہم اور انھان دے
 بدیتم جتوئی دے۔ انھان ڈول شاعر ان نے اپنی راہ اچھ بنائی، اپنوں کوشش جدید شاعری دی
 بنیاد بنی۔ سرائیکی شاعری دے ایں دور وچ ڈوجھا حصہ جدید شاعری دا ہے جنیدا آغاز
 ۱۹۶۵ء توں ۱۹۶۵ء دے درمیان تھیندے۔ اور پھولی جلدی جدید شاعری کوں اے زمایا
 قبول کر گھندی اے۔ اور شعرا فزیز شاعری دا انتہائی محدود مدت وچ مزاج متعین کوں وچ
 کامیابی حاصل کریندی۔

اے جدید دور اچال جاری ہے اچالی کئی فزیز تجربے سرائیکی شاعری دا مقدر
 بنرکسن، کئی شعرا اپنے تخلیقی کمالات نال ایں زمایا دا امن جبر سین، تکلیف داریاں کھڑا ہن
 رکھدا، دریا دالی کارہیشہ چلدا رہندے۔ اگول تے ودھدا رہندے۔ سرائیکی شاعری دا
 اے ارتقائی سفر جاری ہے اتے جاری نہ پے مگر اسکوں اتھاہیں رکتھیں۔ اس ڈا
 سفر نالی اتھاہیں ختم پیا تھیندے۔

ہک اکھاٹھ ہے کہ ہزاراں میلاں دا بندھ دی ہمیشہ پہلے تدم توں شرع متیندے۔ اسالی
 ایں سلسلے وچ پہلا تدم چاتے۔ امکانات دے ایں میدان وچ تمنا اجن کئی تدم بئے چھبے۔ اگر
 اساکوں کہیں ہک شاعر کہیں ہک صنف یا کہیں ہک موضوع تے کم کرنا ہوندا تاں شاید زیادہ بہتر طریقے تے
 تحقیق کیتی وچ سگدی ہئی۔ مگر چونکہ شری ادب ہی مکھی تاریخ تلمبند کرنی رہی رہیں کیتے کئی پہلو اجاں تشنہ ہوسن
 جینکوں آون ڈالے لوگ پورا کر سبن۔ اجاں کئی سوال اسجھے موجود ہن جنیدا جواب آنون والا وقت
 ڈیسے مثلاً کیا جدید سرائیکی شاعری اپنی پھلی روایت نال گندھی رہے یا رشتے توڑ گھنے؟ کافی
 صنف دی حدیالی تہ پھلی ہک مضبوط روایت موجود ہے مستقبل وچ اوندے امکانات کیا ہن؟ کیا اجوکے
 ووردات شاعر صرف نویں تجربے دے شوق وچ دسیجا رہن توں اپنچ تالی نہ تھی دیسے؟
 کیا نوزیاں اصناف جنہاں دا ایں دھرتی نال کوئی تعلق نہیں مثلاً ہائیکو وغیرہ سرائیکی شاعری
 ادب کوں کیا فائدہ پھینسن؟ سرائیکی شاعری وچ اردو دے بے شمار ذخیل الفاظ، ادبیاریاں
 علامتاں۔ اُن سو نہیں تے گنتر بے ہونے اسمارے ایں زبان دے ادبے کوں اوندے
 مزاج اور روایتے کوں کہیں حد تک وچا پھیر دیسن؟ امتحان سجھے سوالاں دے صحیح جواب
 مستقبل دی بند مٹو وچ ہن۔ آون والا وقت اسے بند مٹو کھیلے تاں جواب دے جگنو
 جھگور اڈاریاں مر سبن۔

کتابیات

نام کتاب مع تفصیل

ابن حنیف - سات دریاؤں کی سرزمین سنگ میل پبلی کیشنز لاہور ۱۹۸۷ء

اچری عبدالمکرم مشنری یوسف زینبنا اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۷۸ء

احسن سلیم جگر جھولے میانوالی اکیڈمی میانوالی ۱۹۸۲ء

احمد اشفاق مرتبہ اردو کے خوابیدہ الفاظ - مرکزی اردو بورڈ لاہور ۱۹۷۲ء

ادوآنی پیردیل مہرچند سندھی لہلی جی تاریخ - سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۷۷ء

اردو دائرہ معارف معارف اسلامیہ - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۸ء

ارگوزن میڈم ویک انڈیا ترجمہ مولوی عبداللہ انصاری مطبع جامع عثمانیہ دکن ۱۹۲۳ء

آزاد مولانا محمد حسین آب حیات - سنگ میل پبلی کیشنز لاہور - ۱۹۵۰ء

اسحق شیخ بدالدین اسرار اولیاء اردو ترجمہ پروفیسر محمد عین الدین سبزواری پنجاب صہنی دانشور قاضی جاوید ۱۹۸۷ء

اصحابی پیر خلس سرائیکی مرثیہ گوئی کے چار سو سال - مارچ ۱۹۸۵ء - خلس منزل پیرامباب بھکر

صلح میانوالی

اصحابی پیر خلس ملتان مرثیہ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۷ء

اکرام شیخ محمد آب کوثر - ادارہ ثقافت اسلامیہ لاہور - ساتویں بار ۱۹۷۵ء

الانہ غلام علی سندھی لہلی جی لسانی جاگرافی - انسٹی ٹیوٹ آف سندھ لاجی سندھ یونیورسٹی ۱۹۷۹ء

الہیرونی کتاب الہند ترجمہ سید اصغر علی انجمن ترقی اردو ہند دہلی - ۱۹۲۱ء

امام بخش قاضی باغ و بہار مرتبہ اقبال صلاح الدین سنگ میل پبلی کیشنز لاہور ۱۹۷۲ء

امر دہری نسیم تاریخ خیر پور - ۱۹۵۵ء

ادلیسی محمد قاسم ادلیسی سیرانی - دربار خراجہ حکم الدین سیرانی خانقاہ شریف

بانو اقبال دل تانگہ تانگہ - سنہرا پبلی کیشنز کراچی ۱۹۸۸ء

بہار ملتان مشی محمد رفیق تنویر الابدھ

بنجاری ڈاکٹر بسمل اردو کاروب سہوالہ دکی پٹری اینڈ اورینٹل آف ٹیوٹج - آزاد بلڈ پور لاہور سبگوردھا ۱۹۷۱ء

بخت علی بخت دیلان بخت اولیہ پبلشرز - بلال گنج لاہور ۱۹۵۱ء

بخشا مولوی نبی بخش سہجی - جوگی نامہ - حافظ شمس الدین - منور الدین تاجران کتب بورڈ دروازہ ملتان

بخشن قصہ کالی و گوری - ملک چراغ دین لیکس پرنٹنگ پریس ایڈزک ورس لاہور

کلام مولف عادت المولیٰ سندھی ادبی بورڈ ۱۹۸۱ء	بخش حسن
کنڈری وارن جو کلام سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد دوسری بار ۱۹۸۳ء	بدوی لطف اللہ
سندھی شعرو شاعری جو تاریخ آر۔ ایچ برادرز ۵۳-۱۹۵۲ء	بدوی لطف اللہ
قفہ سسی پنوں ساکن فیروزہ ریاست بہاول پور ۱۹۵۱ء	برات علی منشی
رت دیاں پنوں۔ سرائیکی ادبی مجلس بہاول پور ۱۹۸۶ء	بشیر صادق
سسی حرفی مجموعہ۔ اسلامیہ کتب خانہ ڈیرہ اسماعیل خان	بلوچ غلام فقیر
اسامیلہ ایسوسی ایشن برائے پکتان کراچی	بو جعفر نیشن
مرتبہ کلیات باہو۔ آئینہ ادب چوک مینار اندکلی لاہور ۱۹۷۸ء	بھٹی عبدالمجید
رہنمائے عشق، حافظ شمس الدین، نور الدین، حمید الدین ملتان۔ در مطبع ہندوستان	پیر بخش مولوی
سٹیم پریس لاہور	
نیلگو نیگلور موضع قلعہ پور ۱۳۲۱ھ	ترجمہ محمد رضا
میزبان ملتان در مطبع اسلامیہ سٹیم پریس لاہور	تقسیم الفاری
خیر شاہ دا کلام۔ بزم ثقافت ملتان	توسیقی طاہر
چراغ اعران دی پیر	توسیقی طاہر
تھہ یوسف علیہ السلام قاضی نور الدین اینڈ سنز منظر گڑھ	توسیقی مولوی اجیار
سرائیکی شاعری بزم ثقافت ملتان	جامپری کیفی
پنجاب کے صوفی دانشور۔ نفاذات لاہور ۱۹۸۶ء	جاوید قاضی
ارداساں۔ بزم جانباز جتوئی اوج شریف ۱۹۸۷ء	جتوئی جانباز
روح فرید بزم ثقافت ملتان	جگانی رفیع خادر
مجموعہ کافیاں ہندی مطبع الہی آگرہ ۱۳۲۳ھ	جگنی خواجہ عاتق
مرتبہ سندھی لوک گیت۔ لوک درشہ اشاعت گھر ۱۹۸۵ء	جوینہو ڈاکٹر عبدالمبار
نجات المؤمنین مطبوعہ سٹیم پریس ساڈھوہرہ	مجتوی مولانا عبدالکیم
یلی مجنوں بوالہ ملتان زبان اور اس کا اردو سے تعلق۔ اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۶۷ء	چشتی گل محمد
گادرنامہ بوالہ سرائیکی شاعری از کیفی جامپری۔ بزم ثقافت ملتان ۱۹۶۹ء	چشتی گل محمد
پیر فرید تاج بک ڈپو لاہور	ہاشمی ایس حمید اللہ شاہ
کلام مرتبہ تنویر عباسی۔ سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۸۲ء	ہسانی خوش خیر محمد

حضرت غلام رسول	لعل پور سے منتخب ابیات علی حیدر - حریت سنز اینڈ کمپنی پریس لائل پور ۱۹۷۳
حضرت بلال بنی ہاشمی غلام رسول	عرب داسافر قریشی بک ڈپو ملتان
حسن بیٹ	پاکستان میں تہذیب کا ارتقاء مکتبہ دانیال کراچی ۱۹۸۱
حسن بیٹ	ماضی کے منرار - ۱۹۸۲
حسن قریشی احمد	پنجابی ادب کی مختصر تاریخ
حسینی غلام عبدالحی	نزہۃ الخواطر اردو ترجمہ بحوالہ نقوش ملتان بکری ایڈمی ملتان ۱۹۸۲
حسینی سید نور خاص علی	معارف سرائیکی - معطفہ شاہ ایڈمی احمد پور شرقیہ ۱۹۷۲
حسین سید اختر	ارمغان حق بحوالہ کھوج جھابھی دسمبر ۱۹۸۶
حفیظ محمد حفیظ الرحمن	گلستانِ عنبر - مطبوعہ عنبر المطالعے برقی پریس ملتان ۱۳۴۹ھ
حیدرانی غلام حسن	سمی - حیدرانی پہلی کیشنز رائٹرز کالونی ملتان
حیدر میاں خان	مقالہ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی ۱۹۷۱
خان عمر کمال	نواب مظفر خان شہید اور اس کا عہد - فاروقی کتب خانہ ملتان
خان ڈاکٹر حامد علی	ہندوستان کے عربی شہداء - ماہنامہ معارف اعظم ٹرڈو جولائی ۱۹۷۸ء
خان محمد آصف	آکھیا بابا فرید نے - پنجابی ادبی بورڈ لاہور
خان محمد آصف	پیر و مور - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ ۱۹۸۶
خان ڈاکٹر مسعود حسین	مقدمہ تاریخ زبان اردو - اردو مرکز لاہور ۱۹۶۶
خان ڈاکٹر مسعود حسین	ہندی بھاشا اور اس کے سادھتے بحوالہ تاریخ زبان اردو - اردو مرکز لاہور ۱۹۶۶
تھان کمال	گافیاں مطبوعہ جیتبائی لاہور جون ۱۹۸۸
خرم مولانا محمد فقیر الدین	خیابانِ خرم - سرائیکی ادبی مجلس بہاول پور - دوسری بار ۱۹۸۶
دلپذیر فقیر محمد	تفسیر سورۃ عم - حاجی چراغ دین تاجران کتب - رشید عام پریس لاہور
دلچسپ مرنی منظر محمد	ٹھڈرے ساہ - بزم نیعیں لیانت پور
دمودر	پیر - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۶
دیدار حسین	کلیات - مرتبہ عبدالمکرم سندیلو - سندھی ادبی بورڈ ۱۹۷۱ء
دیدار شاہ محمد	کلیات - مرتبہ عبدالمکرم سندیلو - سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۷۷
ڈاکٹر ممتاز حیدر	مرتب و ہندے نیر - فانی اشد آبادی ممتاز ایڈمی بھٹہ واہن ضلع رحیم یار خان ۱۹۷۳ء
ڈاکٹر ممتاز حیدر	کشتل و تچ سمندر سوسہجلا اشاعتی ادارہ بھٹہ واہن ۱۹۸۱

۱۹۸۲ء	سہیل سرمتہ جسرائیلی کلام - سندھی ادبی بورڈ	راہپوری مولانا حکیم محمد صادق
۱۹۶۸ء	دیوان درد عشق	راہی حضرت سنی نقیر
	مجموعہ رحیم یار - مولوی فیض بخش، مرحوم نواز تاجران کتب خانہ ملتان	رحیم بخش میاں
۱۹۸۵ء	سرائیلی زبان اذکار اسم انملہ تے آرازاں - سرائیلی پبلشرز سرکل لاہور	سرپوری محمد اسلم
۱۹۸۱ء	منتخب سرائیلی کلام گل خان لغاری نبرہ ثقافت ملتان	سرپوری محمد اسلم
۱۹۷۸ء	انتخاب بیدل سندھی نبرہ ثقافت ملتان	سرپوری محمد اسلم
۱۹۷۹ء	سہیا کتاب لڑی انڈس پبلی کیشنز ڈیرہ غازی خان ٹی	سرپوری محمد اسلم
۱۹۷۷ء	سرائیلی سہیل - سرائیلی ادبی مجلس بہاول پور	سرپوری جنید کٹر
۱۹۷۱ء	رسدیاں جموں کال - سرائیلی اکیڈمی ملتان	رضوانی خان
۱۹۶۵ء	ہندوستانی لسانیات کھنڈ	زور محی الدین قادری
۱۹۸۲ء	وامان - انجمن سرائیلی مجلس ڈیرہ اسماعیل خان	سائروی نقیر سرمد
	تشیبات مطبع یونین پریس ملتان	سراج الدین حانڈ
	پنجابی ادب ادارہ مطبوعات پاکستان	سرور محمد
	تاریخ و ثقافت خلیج رحیم یار خان	سید احمد سعید
۱۳۲۵ھ	خالق باری حسب نرائش - تاجر کتب گلڈہ مطبع کانپور گلڈہ	سید حاجی محمد
	تاریخ ادب اردو	سکینہ رام بابو
۱۳۷۲ھ	دیوان درد سوانح عمری مرتبہ نقیر سعد اللہ الفارکی میر پور ماہی پور	سرکھان نقیر
۱۹۸۲ء	درد و تقاضی دلستان سکر ڈیرہ غازی خان	سرکڑی محمد اقبال
۱۹۶۶ء	ارمغان ادب مرتبہ سید نذیر علی شاہ سرائیلی ادبی مجلس بہاول پور	سید محمد شمس الدین
۱۹۸۲ء	مرتبہ کلیات لالی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور	شاد ریاض احمد
	تقدیر روزہ نامہ - حاجی جنرل دین حاجی محمد شریف تاجران کتب خانہ ملتان پریس لاہور	شاعر قادر
۱۹۸۷ء	من و دیاستے - سنی پبلی کیشنز نارتھ ناظم آباد کراچی	شاہد گلبریز
	مجموعہ رسالہ بے غمازاں مطبوعہ اسلامیہ سیم پریس لاہور	شاہ اکبر
	سسی پنزل مطبع ہاشمی میرٹھ ۱۸۹۲ء	شاہ اکبر
۱۹۵۳ء	مجموعہ مرتبہ درباہیات و تقریرات ایہی پریس آگرہ	شاہ سید علی

شاہ کھیل صوفی	میرالشیخ مرتبہ معرین دل کندو دل سندھ
شاہ سید احمد	سسی صوفی شیعہ امامی اسماعیلہ الیوسکا ایشین کراچی
شاہ سید اکبر	قصہ مرزا صاحبان کتب خانہ مولوی خدا یار۔ نوازہ
شاہ سید مبارک	داغ جگر اقبال برقی پریس ملتان
شاہ مجروح	کانیاں بحر الفراق ابوالعلائی سنیم پریس آگرہ
شاہ اکبر	قصہ مہرک - مبلج معطفائی لاہور ۱۸۸۲ء
شاہ پورسنگی امیر بخش	دیوان امیر - مولوی فیض بخش - مہر رحیم نواز ملتان
شاہ سید نذیر علی	حادثہ نامہ - ترجمہ صدیق طاہر ۱۹۷۱ء
شاہ بانغ	قصہ کالی دگورکا از میرن و کانیاں جدید باہتمام چراغ دین کیش الیکٹرانک دکن لاہور
شائق مولوی اللہ بخش	گلستہ عشق - ڈھولا شریف - ابوالعلائی سنیم پریس آگرہ
شرق نشینی بنی بخش شجاع آبادی	گفتار ذوق یعنی ہزار شوق کتب خانہ حادثیہ ملتان
شہاب مسعود حسن	خطہ پاک ادب - اردو اکیڈمی بہاول پور بار دوم ۱۹۸۲ء
شہاب مسعود حسن	حیات و شاعری خواجہ غلام فرید اردو اکیڈمی بہاول پور بار دوم ۱۹۷۳ء
شہاب مسعود حسن	اولیائے بہاولپور اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۷۳ء
شیرانی حافظ محمود	پنجاب میں اردو - مرتبہ ڈاکٹر وحید تریشی - آئینہ ادب لاہور چوتھی بار ۱۹۷۲ء
شیر شری نور محمد	میت نامہ بھولی ملتان زبان اور اردو سے اساتذہ - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۷۷ء
شیرین بابا شیر محمد	تالیف اصلاحی نظمیں - ناشر کتب مجیدیہ ملتان تعمیر ایشین
شیرین گل محمد	مرتبہ بیلی معجزی بحوالہ ملتان زبان اور اسکا اردو سے تعلق - اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۷۷ء
شیفتہ	گلشن بے خار - مجلس ترقی ادب لاہور ۱۹۷۳ء
صدیق مولوی محمد	صدیق کربلائی مولوی اللہ بخش - خزینہ صدیق - غلام شبیر خاکی لکھی - مولوی فیض بخش مہر رحیم نواز ملتان
ظاہر صدیق	قصہ حبیبی مبلج الہی آگرہ ۱۳۱۵ھ
ظامی محمد شبیر	وادیا ہائیکرہ اور اُس کے آثار - اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۸۲ء
ظامی محمد شبیر	سرائیکی زبان کا ارتقاء - مریز سرائیکی زبان تے ادب بہاول پور
ظامی محمد شبیر	چہرے کے بہاول پور ۱۹۷۷ء
ظامی محمد شبیر	بہار سرائیکی مرتبہ - اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۸۲ء

غنائی محمد بشیر	لغات سرائیکی - سرائیکی ادبی مجلس بہاول پور
غلامی محمد بشیر	سرائیکی لوک کہانیاں - اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۸۲ء
عاشق غلامی محمد امین	کیسانے عشق کا فیال (اردو ہندک) در مطبع مجتبیٰ لاہور
عباسی صاحبزادہ نمرائز	ہنداد سے لیکر بہاول تک - روزنامہ پرنٹرز لاہور ۱۹۸۲ء
عبدالحق ڈاکٹر مہر	مزید لسانی تحقیقات - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۸۵ء
عبدالحق ڈاکٹر مہر	سرائیکی زبان اور اس کی سماجی علامتوں کا زبانی - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۷۷ء
عبدالحق ڈاکٹر مہر	نورِ جمال - سرائیکی ادبی بورڈ ملتان ۱۹۷۲ء
عبدالحق ڈاکٹر مہر	سرائیکی لوک گیت - نبرم ثقافت ملتان ۱۹۷۲ء
عبدالحق ڈاکٹر مہر	پیام فرید - سرائیکی ادبی بورڈ ۱۹۸۷ء
عبدالحق ڈاکٹر مہر	ملتان کی زبان اور اس کا اردو سے تعلق - اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۷۷ء
عبدالغنی ڈاکٹر	مقالے، تعریض اور مثنوی شہزاد - تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - تیسویں صدی پنجاب یونیورسٹی لاہور
عثمانی رشید	اکھیں و جگرسے - خواجہ خدابخش اکیڈمی خیر پور شریف بہاول پور ۱۹۷۶ء
عسکری مرزا	تاریخ ادبیات اردو مکتبہ نو لکھنؤ
عطا اللہ قاضی	پشتو تاریخ بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند - پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء
علی لطف	سیف الملک - اردو اکیڈمی بہاول پور ۱۹۷۲ء
علی سید اصغر	ترجمہ کتاب الہند - انجمن ترقی اردو ہند دہلی ۱۹۷۱ء
عزیز عمر انبیرین	چابھت فرید - خواجہ فرید اکیڈمی علمی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۳ء
غلام سکندر غلام	قصر یوسف زینبیا - حاضرت شمس الدین نور الدین تاجران کتب ملتان
غلام سکندر غلام	مجموعہ تحفۃ العشاق مطبع الہمی پریس آگڑہ
غنی طاہر	نیک ہا بادشاہ - طاہر اکیڈمی کبیر والا ضلع ملتان ۱۹۸۱ء
غوث حاجی سید محمد	مجموعہ مدحیات مطبع مجتبیٰ لاہور ۱۳۲۱ھ
غارتق خورشید احمد	برصغیر اور عرب مورخین لغتیں اکیڈمی کراچی ۱۹۸۷ء
غاطمی منیر	بلد سے پچھانوں سرائیکی مجلس ملتان ۱۹۸۲ء
فرید کوٹی عین الحق	اردو زبان کی قدیم تاریخ - اورینٹل پریس سنٹر لاہور ۱۹۷۹ء
فریدی مولانا نور احمد خان	مترجم دیوان فرید - قصر الادب رائیٹرز کالونی ملتان
فریدی مولانا مہر یار	دیوان محمدی الموسم بہ انوار فرید کا - آستان عالیہ دربار محمدیہ ترجمہ اختیاریہ خان پرنٹنگ پریس ملتان ۱۹۸۱ء

فردیہ خواجہ غلام	مجموعہ کافیاں و غزلیات اسلامیہ سٹیٹ پریس لاہور
فردیہ تیس	ارداس ممتاز اکیڈمی بھٹہ داسن خلع رحیم یار خان ۱۹۸۵ء
فردیہ کوئی مین الحق	پیر چراغ اعوان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۷۸ء
فردیہ خواجہ غلام	اشارات فردیہ مجاور دیوان فردیہ مترجم و شارح مولانا نور احمد فردی
فقیر محمد فقیر	تاریخ ادبیات ملتان پاکستان دہندہ - پنجاب یونیورسٹی ٹیڑھویں جلد ۱۹۷۱ء
فکری علامہ عتیق	نقشب ملتان - فکری اکیڈمی ملتان ۱۹۸۲ء
فکری علامہ عتیق	العتیق العتیق - سرائیکی ادبی مجلس بہاول پور ۱۹۷۱ء
فیض بخش مولوی	بارغ ارم
قادر مولوی غلام	برسات نامہ میزبان ملتان فیضان پریس لاہور ۱۸۹۹ء
قدوسی اعجاز الحق	تاریخ سزھ حصہ اول - مرزئی اردو بورڈ لاہور بار دوم ۱۹۷۶ء
قریشی عبدالغفور	پنجابی ادب دی کہانی - عزیز بکڈپو لاہور ۱۹۷۲ء
قریشی مولوی غلام قادر	گولڈ نامہ بزبان ملتان سٹیٹ پریس لاہور ۱۳۲۲ھ
قریشی حیدر	سرائیکی نثر نازل جدید ادب پبلی کیشنز خان پور ۱۹۸۵ء
قریشی احمد حسن	پنجابی ادب کی مختصر تاریخ - مکتبہ میری لائبریری لاہور ۱۹۶۲ء
قیصرانی حسین	سرائیکی بھارتی
کھٹیاں محمود	کلام مرتبہ مہر صالح پیسو سندھی ادبی بورڈ ۱۹۷۸ء
کرم الدین ماسٹر	مرتبہ یاد افغانی - سرائیکی ادبی مجلس بہاول پور ۱۹۸۵ء
کشتہ مولانا بخش	پنجابی شاعری دا تذکرہ
گلے زلی عک نقل دین	کملی جبرہ ابیات علی حیدر - سر حنی اول، اللہ دے کے کا دوکان ۱۳۲۵ھ
گلانچوی وٹشاد	سرائیکی اور اس کا نثر مکتبہ سرائیکی لائبریری بہاول پور ۱۹۸۱ء
گلانچوی وٹشاد	نور نامہ حضرت طلاں سرائیکی لائبریری بہاول پور
گلانچوی وٹشاد	نواں سر حجاب سرائیکی لائبریری بہاول پور ۱۹۷۹ء
گلانچوی وٹشاد	سرائیکی اردو لغات وٹشاد سرائیکی لائبریری بہاول پور
گلانچوی وٹشاد	سرائیکی زبان تے ادب سرائیکی ادبی مجلس بہاول پور ۱۹۸۷ء
گلانچوی وٹشاد	کون فردیہ فقیر سرائیکی لائبریری بہاول پور
گلانچوی وٹشاد	نویں نسل دیباں چھو لیاں سرائیکی لائبریری بہاول پور ۱۹۷۸ء

گھر ڈولی لعل	ناشران سیدانی سنہر ملتان
گداز جان محمد	مجموعہ جان محمد
گڈوئی نون	مرزا حاجیال - مولوی فیض بخش - مہر ذوالفقار ملتان یونین پرنٹنگ پریس ملتان
گرو نیر کا حسن رضا	دعایہ و دعویٰ سے - بزم ثقافت ملتان مقدمہ ایساک بشقی
گلدستہ مرثیہ ملتان	الہی پریس آگرہ ۱۳۱۵ء
گیوانی پیر شیر محمد	مکتوبات عشق - دربارِ قطبہ سندھیاں والی فیض نعل آباد
لاشاری سفیر	دہرے - سفیر پہلی کیشنز مراب والا ڈیرہ نواب صاحب ۱۹۸۵ء
لالی صدیق	بمرا عشق کلیات لالی مرتبہ ریاض احمد شاہ - پاکستان پنجابی بورڈ ۱۹۸۲ء
لاہوری عبداللہ	رسالہ نص و نرال نص سہ ماہی ملتان زبانی اور اس کا اردو سے تعلق - اردو اکیڈمی ہاؤس لاہور ۱۹۷۱ء
لغاری نواب ولی محمد	سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد
لغاری خلیفہ نبی بخش	خلیفہ جو رسالو ۱۹۷۸ء
لغاری حل فقیر	سندھی ادبی بورڈ حیدرآباد ۱۹۷۸ء
محمد الدین حفرت خواجہ	دیوان محمد عالیہ شیر - حاجت اسلام پریس لاہور
مرزا شفقت تنویر	سپل سرسٹ لوک ورثہ اشاعت گھر اسلام آباد
مرزئی اردو بورڈ لاہور	ہفت زبانی لغت ۱۹۷۲ء
مسافر محمد ایساک	لذت عشق اقبال برقی پریس ملتان
متانہ غلام حیدر	گلزار سسی - پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور
مسکین میاں	سسی پنوں در مطبع محمدی لاہور ۱۲۹۷ء
مفطر	انوار سمر گلدستہ ملتان ایکٹرک پریس ملتان
ملتان شیخ عبداللہ	پریسی جنڈری - شیخ غلام حسین اینڈ سنز تاجران کتب لاہور
ملتان شاہ ولایت	توانین حرفیہ منظور ہند - مکتبہ خضر منزل ملتان - تاریخ ادبیات پاکستان
	ہند پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۷۱ء
ملتان میاں جندن	بازار عشق کافیاں (بار ثالث) مطبع خادم سیم پریس ۱۳۲۳ء
ملتان موحی	نونہ سس تھہ - تشریحی بلڈ پو اندررن دہلی ٹیکٹ ملتان
ملتان عاشق	گوہر نورانی کتب خانہ حادقیہ ملتان

کفرج مچھالی - شعبہ پنجابی پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۸۶ء	ملک ڈاکٹر شہباز
جنگ نامہ - مقلبتہ پنجابی مرثیہ - تاج بک ڈپو لاہور ۱۹۷۲ء	ملک ڈاکٹر شہباز
دیوان مرتبہ نیاز حسن قائم الدین ہالونی - سندھی ادب بورڈ حیدرآباد سندھ	مفتون
دیوان بیدل - سندھی ادب بورڈ حیدرآباد ۱۹۶۱ء	سرکار عبدالعزیز شاہ
قصہ کالی دگرہا - ملک جبران دیس کنگس پرنٹنگ پریس الیکٹریک ورس لاہور	میرن امیر حیدر
فرحت العاشقین لغت ختم المرسلین در مطبع خادم رحیم پریس لاہور	میرن امیر حیدر
محبوبہ کلام آتش عشق حافظ حاجی شمس الدین تاجران کتب ملتان الیکٹریک پریس ملتان	میرن امیر حیدر
تذکرہ شعراء سکھ - سندھی ادب سوسائٹی سکھ ۱۹۶۵ء	مین عبدالمجید سندھی
سی حرنی ڈھولا کتب خانہ احمدیہ بیرون بوہڑ دروازہ ملتان	ناطق مرحوم
اولیائے ملتان - سنگ میل پبلی کیشنز لاہور ۱۹۸۵ء	ناظم بشیر حین
آتش عشق - توفیق لسان الغیب ریاست خیر پور میسر بسندھ ۱۹۲۳ء	نازمیر علی نواز خان بہادر
تاریخ بلندتدیم مکتبہ جامعہ علی گڑھ ۱۹۲۲ء	نجیب اکبر شاہ خاں
تاریخ سندھ سفرنامہ لسانی مقدسی مطبع معارف اعظم گڑھ ۱۹۲۷ء	ندوی ابو ظفر
نقوش سلیمان مطبوعہ باب الاسلام پرنٹنگ پریس ایڈیشن نمبر ۲ ۱۹۶۷ء	ندوی سید سلیمان
دعائے نیم شبی - مکتبہ دارالعرفان بہاول پور	نہرت بیگم عبدالرشید
مولودہی مختیار - مولوی تاج الدین تاجر کتب ملتان ۱۳۵۰ھ	نوبہار مخدوم
محبوبہ کلام - الودع والی اسلامیہ سٹیٹ پریس لاہور	نور الدین مولوی
مضفہ ہلیرانجھا - مولوی فیض بخش محمد ذوالفقار تاجران کتب ملتان	نور الدین مولوی
قصہ لیلیٰ محبوبوں - پاکستان پبلسٹی پرنٹنگ پریس چوک شہیدان ملتان	نوروز
کلاں ڈوہڑہ جات - مولوی فیض بخش - محمد ذوالفقار - محمد رحیم نور تاجران کتب ملتان	نوروز
شعلہ دلسوز - سرنا سٹیٹ پریس ملتان ۱۳۲۱ھ	نوروز
خوشیاں دی نویں فصل کتاب لڑی سہیا سوسائٹی ٹولہ آنکھوں کتاب	واگھا ایم زید
دُرگورہ ملتان - زبان کی تاریخ مطبوعہ ملتان ریٹرنج اکیڈمی ملتان ۱۹۵۲ء	وحید اختر
تصویر کر بلا - مکتبہ صدیقیہ ملتان	دفاعلام حیدر نڈا

یار حافظ محمد معراج نامہ - مرتبہ دلشاد گلانجوی سرائیکی لائبریری بہاول پور
یتیم خیرتی غلام حیدر خان ڈیر یتیم - سرائیکی اکیڈمی ملتان ۱۹۷۶ء

۶ غیر مطبوعہ

اخضر میاں عبدالرحمن	تلمی بیاض بہاول پور
الفارسی عبدالہادی	بیاض ملکیتہ ائڈ کنٹش اسدی الفارسی چک ۱۱۲ جہانیاں منڈی
الفارسی مولوی سلطان احمد	بیاض ملکیتہ ائڈ کنٹش اسدی الفارسی چک ۱۱۲ جہانیاں منڈی
احمد خان پوری	تلمی ملکیتہ محمد عبدالرحمن دبیر الملک لائبریری بہاول پور
نہاری چراغ حسین	تلمی بیاض سکے بلوٹ بذریعہ الہی کنٹش سودائی ڈیرہ اسماعیل خان ملوکہ راقم
بگنیش محمد مندوم	تلمی سیف الملوک ملوکہ راقم
بگنیش محمد مندوم	سیفل نامہ تلمی فوٹو کاپی ملکیتہ راقم
پرویز سجاد حیدر	ضلع مظفر گڑھ کی ادبی تاریخ غیر مطبوعہ
حکیم جلال	تھہ سسی پٹوں ملکیتہ محمد عبدالرحمن دبیر الملک لائبریری بہاول پور
حکیم جلال	تھہ ہیرانجا ملکیتہ محمد عبدالرحمن دبیر الملک لائبریری بہاول پور
خوشتر محمد نواز	تھہ حضرت یوسف حدیق - تلمی فوٹو کاپی ملکیتہ راقم ۱۹۷۳ء
خوشدل	تلمی بیاض ملکیتہ محمد عبدالرحمن دبیر الملک لائبریری بہاول پور
دین محمد خواجہ	بیاض تلمی ملکیتہ ممتاز فریدی ایڈوکیٹ لیانت پور
سور و سلطان	تھہ شاہ سیفل واسکے احمد پور - تلمی نسخہ صدیق طاہر رحیم یار خان
شفیق سید امام علی	تلمی بیاض ملوکہ حبیب نائق ملتان
شیرازی سید زلال	فوٹو کاپی بیاض تلمی ملوکہ راقم
شیرازی سید زلال	تلمی بیاض ملوکہ سید خورشید عالم شیرازی امام بارگاہ لائبریری ڈیرہ اسماعیل خان
شیرازی سید ذوالفقار علی	تلمی بیاض امام بارگاہ ڈیرہ اسماعیل خان
شہید منشی غلام حسن گانمن	تلمی انوارِ جالیہ بحوالہ نور جمال مرتبہ ڈاکٹر مہر عبد الق سرائیکی ادبی بورڈ
طاہر حدیق	مٹھیاں مٹھیاں لولیاں غیر مطبوعہ رحیم یار خان
غلام غوث غلام	تلمی بیاض ملکیتہ راقم
غلام سندر غلام	تلمی بیاض ملوکہ راقم

غالب حاجی شاہ محمد	ابیات قلمی - ملکیت ماسٹر رحیم بخش کچی محمد خاں تھکانہ ترنڑہ محمد پناہ
فقیر درن	بیاض قلمی - ڈیرہ غازی خان - نذیر لغاری روزنامہ جنگ کراچی
فیروز پوری محمد انور	آئینہ دار سردار جمال سیف الملک ترجمہ محمد بشیر نظامی
گھوگر میاں اہم بخش تولڑیہ	سہ حرفی قلمی بحوالہ تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و بلند
لغاری بنی بخش	مثنوی سسی پنوں - فولوسٹ ملکیتہ راقم
محمد شاہ سید غلام	فردوس الشہداء تفصیل خورشاب ملوکہ خلش سپر املا
مرزا قربان علی بیگ	مجلس المؤمنین قلمی - انسٹیٹوٹ آف سندھیالوجی جام شورو حیدر آباد
منشی سربھا	قلمی بیاض - ملکیتہ محمد عارف فرزند سربھا منشی بستی چاکر خان تھکانہ شیدائی
مکھنڈ خادم بیوی	شرفیہ تفصیل لیانت پور
میرن امیر حیدر	پیر راہنجا - قلمی کتابت محمد فرزند خوشتر فولوسٹ ملکیتہ راقم ۱۳۸۹ھ
فدوی اہم بخش	کلیات میرن شاہ قلمی ملکیتہ محمد شرف بہاول پور
لقوی جعفر	بیاض قلمی - ملوکہ اہی بخش سردانی سرپرست سریشی اکیڈمی ڈیرہ ایس سید خان
	تاریخ عزا - قلمی ملکیتہ فقیر نور جعفری پٹہ سلطان

English Books

ALLANA DR. G

GINANS OF ISMAILI PIRS

Published by His Highness prince

Agha Khan Shia Imami Ismailia Association
KARACHI

BRIEN, O

A Glossary of The Multani Language

compared with Punjabi and Sindhi

published by Punjab Government Press LAHORE

DURRANI DR. A.M.K
MULTAN under The AFGHANS
1752 — 1818
published by Bazme-Sagafat
MULTAN

GRESIONI GEORGE.A
Linguistic Survey of INDIA
published by GOVERNMENT PRINTING PRESS INDIA
1919
Volume I (part I)

LAMBRICK H.T.
History of Sind Series Volume II
Sind before The Muslims Conquest

SHACKLE CHRISTOPHER:
SIRAKI And Historical Linguistics

SHACKLE CHRISTOPHER.
SIRAKI Literature
The Islamic Heritage in Its wider context

SHACKLE CHRISTOPHER, The Multani Marsya

SHACKLE CHRISTOPHER
A Century of SIRAKI Studies in English

SKEMP F. IN

Muttani Stories

Published by Punjabi Adabi Board LAHORE

SUMMER NAUF S. U. U. S. S. R

Lekanda Language

رسالے

سراٹکی ادبی مجلس ملتان ۱۹۸۱	ادبی مجلہ
ماہ اپریل ۱۹۸۱، بہاول پور، مدیر مولانا عزیز الرحمن	العزیز
جنوری جون ۱۹۸۸، پنجاب یونیورسٹی لاہور	چھاپہ گھر
سپار پبل کیشنز کراچی	سپار، سراٹکی،
۱۹۷۵	سراٹکی ادب ملتان
مدیر قاسم محمود	شہکار لاہور
اکتوبر ۱۹۸۱ لاہور	ماہ نو
جون ۱۹۸۸ لاہور	ماہ نو
شمارہ ستمبر اکتوبر ۱۹۸۲، حیدرآباد	نئی زندگی

زبانی روایت تے انٹرویوز

زبانی روایت - اسٹنٹ ریجنل ڈائریکٹر علامہ اقبال ادب یونیورسٹی ڈیرہ غازی خان	احسن جاوید
انٹرویو - ایڈوکیٹ ڈیرہ اسماعیل خان	شیرازی سید فرید عالم
انٹرویو - مصنف نقش ملتان	فکری عقیق
زبانی روایت - مصنف دھوڑ بے ڈھابے ملتان	گردیزی سید حسن رضا
زبانی روایت - بزرگ شاعر مصنف ویرے محراب والا تحصیل احمد پور شرقیہ	لاشاری سفیر
زبانی روایت - قصہ گو رحمن آباد تحصیل بہاول پور	ماجھی محمد
زبانی روایت - بزرگ شاعر علاقہ (دامان)، ڈیرہ اسماعیل خان	مہر وح شیخ محمد امیر
زبانی روایت - بہاول پور	محمدی رب نواز

ساؤنڈ لائبریری

ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکارہ	بانو خورشید
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکارہ	بانو گل بہار
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکارہ	پروین عابدہ
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکارہ	حیدری شوکت
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکارہ	خانم ثریا
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان ملتان	گلوکارہ	خانم فوزیہ
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکارہ	خانم رقیہ
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکار	سرسل سجاد
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکار	مستانہ نصیر جمیل پڑانہ
ساؤنڈ لائبریری	ریڈیو پاکستان بہاول پور	گلوکارہ	ممتاز حسینہ